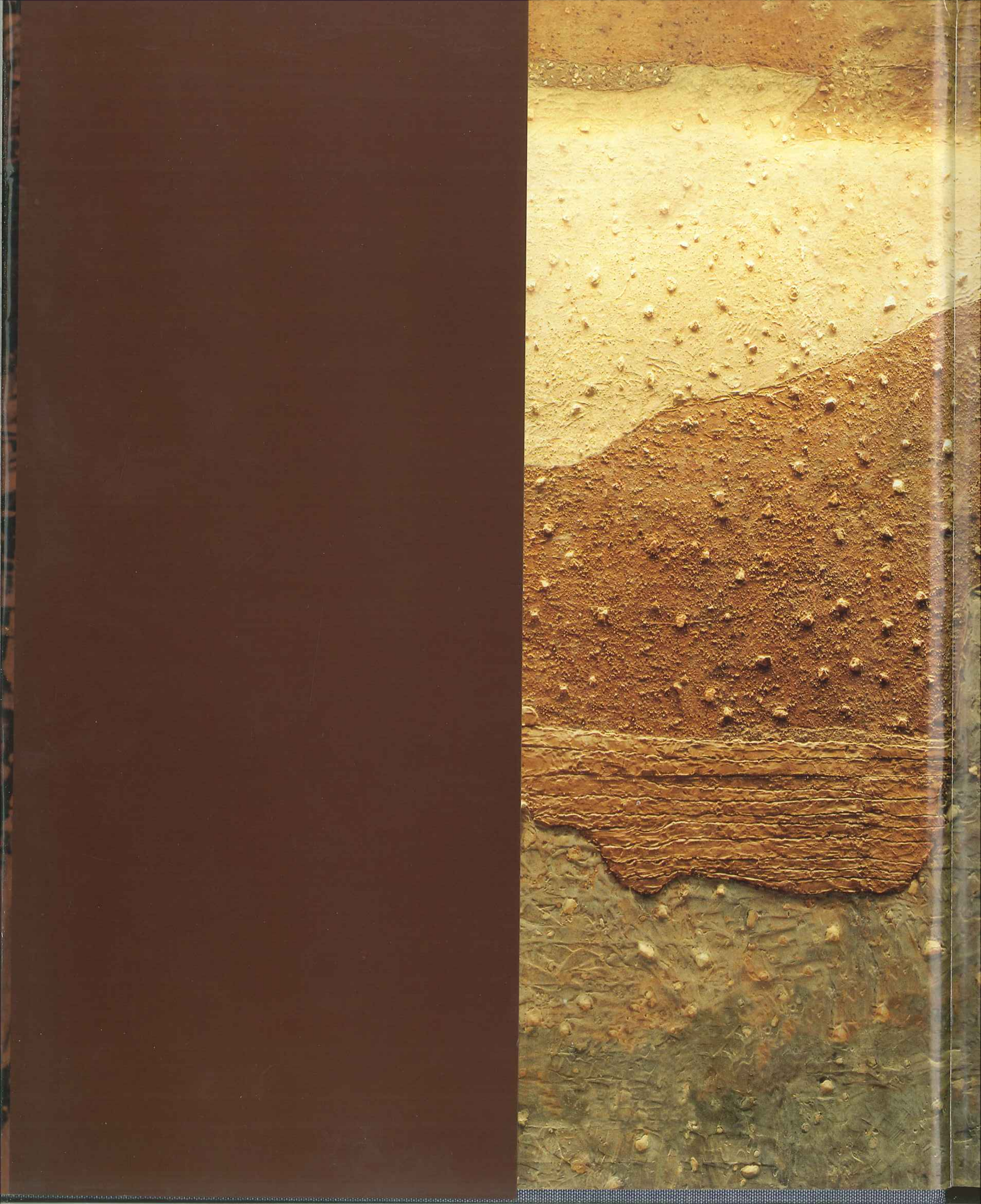
Η ΠΟΛΗ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

Ευρήματα
από τις ανασκαφές
του Μητροπολιτικού
Σιδηροδρόμου
των Αθηνών

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΥΚΛΑΔΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΧΟΡΗΓΟΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΥΚΛΑΔΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Η ΠΟΛΗ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ
Νίκος Σταμπολίδης - Λιάνα Παρλαμά

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ
Δημήτρης Πλάντζος
Γιώργος Τασούλας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Ντιάνα Ζαφειροπούλου
Γιώργος Τασούλας

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ραχήλ Μισδραχή-Καπόν

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ
Μωυσής Καπόν

ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ
Μωυσής και Ραχήλ Καπόν

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
Γιώργος Μαραβέλιας, Σωκράτης Μαυρομάτης, Δημήτρης Μπενέτος

ΣΧΕΔΙΑ
Μανώλης Κορρές, Βάσω Κυριακοπούλου,
Ευτυχία Δραγκιώτου, Βιβή Παπανδρέου
Ρενάτα Καραμουσκέτα, Πέτρος Δευτερίγος
Δημήτρης Κουτσογιάννης, Μιχάλης Χατζηγιάννης
Ελένη Λεμπέση, Στέλιος Δασκαλάκης, Δημήτρης Κουκουλάς

ISBN 960-7254-85-6

ΠΑΡΑΓΩΓΗ K ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΠΟΝ

Η ΠΟΛΗ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ - ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ Ν.Π. ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΥΚΛΑΔΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Φεβρουάριος 2000 - Δεκέμβριος 2001

ΑΘΗΝΑ 2000

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ
Διευθύντρια Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Υπουργείο Πολιτισμού

ΝΙΚΟΣ ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης
Διευθυντής Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης

ΙΣΜΗΝΗ ΤΡΙΑΝΤΗ
Έφορος Αρχαιοτήτων Ακροπόλεως

ΜΠΕΣΣΥ ΔΡΟΥΓΚΑ
Αρχιτέκτων

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΛΑΝΤΖΟΣ
Επιμελητής Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΑΠΑΖΩΗ
Υπουργός Πολιτισμού

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΛΙΩΤΗΣ
Υπουργός Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

ΝΤΟΛΛΗ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ
Πρόεδρος Ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή

ΛΙΝΑ ΜΕΝΔΩΝΗ
Γενική Γραμματέας Υπουργείου Πολιτισμού

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ
Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων

ΕΚΘΕΣΗ

ΕΥΘΥΝΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ
Λιάνα Παρλαμά - Νίκος Σταμπολίδης

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ
Μπέσσυ Δρούγκα

ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
Λιάνα Παρλαμά
Νίκος Σταμπολίδης
Ισμήνη Τριάντη
Έφη Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη
Ιωάννα Τσιριγώτη-Δρακωτού
Σταματία Ελευθεράτου
Όλγα Ζαχαριάδου
Μαρία Δ. Θεοχάρη
Έφη Λυγκούρη-Τόλια
Δημήτρης Πλάντζος
Γιώργος Τασούλας

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΕΠΟΠΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
Νίκος Σταμπολίδης
Μπέσσυ Δρούγκα
Γιώργος Τασούλας

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ
Πέτρος Καλλιγάς
Μαρία Τόλη
Αντώνης Δραγώνας
Σκοπιώτης Μαρινάκης
Αθανάσιος Κατσαρός
Χαράλαμπος Φαμελιάρης
Φιλιππία Καλλή
Ελένη Λεμπέση
Θάλεια Σπυριδάκη
Φιλία Πασσαδάκη

ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ
Σταύρος Κασσανδρής
Θέμης Καρδάμης
Γιάννης Καρδάμης
Μάριος Ζήσης
Θεώνη Δημητροπούλου
Έλλη Κόκκαλη
Χρήστος Λασκαρίδης
Πολυτίμη Λουκοπούλου
Χρύσα Φουσέκη
Ανθή Χατζηπαπά
Αθανάσιος Καγκιούζης

ΞΥΛΟΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ
Αριστ. Μήλιος & Υιός Ο.Ε.

ΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΙ
Ομάδα εργασίας συντηρητών
Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης

ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ ΦΩΤΙΣΜΩΝ
Μαρία Βακιρτζή

ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ
Νίκος Βράιλας
Τάσος Κωστής

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
Ελένη Παπαδημητρίου

ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
DOT IMAGING Ε.Π.Ε.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
Αθανάσιος Μασούρας

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
Αθανάσιος Σ. Μπεργελές

ΑΣΦΑΛΙΣΗ ΕΡΓΩΝ
INTERAMERICAN Α.Ε.

ΦΡΟΝΤΙΔΑ - ΦΥΛΑΞΗ
Μιλτιάδης Βαρβαρέσος
Θεόδωρος Μινόγιαννης
Χαράλαμπος Παπούλιας
Στέλιος Παπούλιας
Γιάννης Πισκοπάνης
KATRANTZOS Services
and Systems Corporation

Στις ανασκαφές των Γ' και Α' ΕΠΚΑ εκτός από τους επί κεφαλής – συγγραφείς των σχετικών κεφαλαίων, εισαγωγών και λημμάτων του Καταλόγου – εργάστηκαν και οι αρχαιολόγοι: Χ. Αγουρίδης, Γ. Αλεξόπουλος, Ε. Ανέστη, Σ. Ασημακοπούλου, Σ. Γιαννάκου, Ε. Γιατρουδάκη, Β. Γκίκα-Παληκαροπούλου, Ν. Γκούροβα, Ν. Δαλιάνη, Ε. Καβράκη, Γ. Κασίμη, Τ. Μιχαλακόπουλος, Γ. Μιχαλόπουλος, Π. Μιχαηλίδου, Δ. Μπαρμπούνη, Μ. Παναγιωτόπουλος, Κ. Σαρρής, Ε. Σερβετοπούλου, Α. Τίγκα, Κ. Τρανταλίδου, Α. Ψάλτη.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Σ.Γ.	Στέλλα Γκίκα (65-66)
Σ.Ε.	Σταματία Ελευθεράτου (67-84)
Ο.Ζ.	Όλγα Ζαχαριάδου (121-122, 138-144, 150-163, 165, 167, 180-181, 199-200, 202, 215-219, 221-224, 228, 241-246, 444)
Π.Ζ.	Παντελής Ζορίδης (124, 168, 172, 448)
Μ.Δ.Θ.	Μαρία Δ. Θεοχάρη (145-149, 193-196, 239-240, 411)
Γ.Κ.	Γεώργιος Καββαδίας (118, 213-214, 220, 230-237, 249-262, 282-297, 303, 339, 346, 371, 376-377, 382, 393, 412-417)
Π.Γ.Κ.	Πέτρος Γ. Καλλιγάς (8-25)
Ε.Κ.	Έλενα Κασσωτάκη (29)
Α.Κ.	Ανδρομάχη Κατωπόδη (95-104)
Τ.Κ.	Τόνια Κοκολιού (179, 445-447, 450)
Χ.Κ.	Χρήστος Κοντοχρήστος (49-50, 52-59, 62)
Χ.Β.Κ.	Χαράλαμπος Β. Κριτζάς (123, 137, 174)
Θ.Κ.	Θεοδώρα Κυριακού (116-117, 229, 248, 298-302, 325-333, 340-345, 357, 359-370, 380-381, 420)
Ε.Λ.-Τ.	Ευτυχία Λυγκούρη-Τόλια (106-115, 183, 190, 197-198)
Σ.Μ.	Σκοπιώτης Μαρινάκης (30, 45, 64)
Μ.Μ.	Μαυροειδής Μαυροειδόπουλος (1-7, 26-28)
Μ.-Χ.Μ.	Μαρία-Χριστιάνα Μουγνάι (31-37)
Ε.Μ.-Β.	Έφη Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη (125, 263-270, 304-313, 348-349, 352-355, 378-379, 383-390)
Μ.Ν.	Μαρία Νικολούδη (169, 173)
Β.Ο.	Βασιλική Ορφανού (247, 391, 409, 418-419, 421-443)
Ι.Π.	Ιωάννα Παπαλόη (40-41, 91)
Λ.Π.	Λιάνα Παρλαμά (128-136, 452)
Β.Π.	Βάσω Πέννα (178)
Ε.Π.	Ειρήνη Πουπάκη (85-90, 105)
Μ.Π.	Μέλπω Πωλογιώργη (43)
Ν.Σ.	Νικόλαος Σταμπολίδης (126-127, 164, 166, 170-171, 181-182, 191-192, 203, 207, 225, 227, 238, 350-351, 392, 399-401, 449, 451)
Χ.Σ.	Χάρις Στούπα (314-324, 334-338, 394-398, 402-407)
Ι.Τ.	Ιωάννης Τουράτσογλου (120, 175-177, 184-189)
Ι.Τ.-Δ.	Ιωάννα Τσιριγώτη-Δρακωτού (226, 271-281, 347, 356, 358, 372-375, 408, 410)
Χ.Χ.	Χαρά Χαραμή (38-39, 42, 44, 46-48, 51, 60-61, 63, 93-94)
Ε.Χ.	Ελισάβετ Χατζηπούλιου (119, 201, 204-206, 208-212)
Β.Χ.	Βάσω Χριστοπούλου (92)

ΣΗΜ. ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Λόγω του μεγάλου αριθμού των συγγραφέων, του επείγοντος της έκδοσης του Καταλόγου και του περιορισμένου χρόνου, δεν ήταν δυνατόν να τηρηθεί απόλυτη γλωσσική ομοιομορφία στα κείμενα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Με την Έκθεση «Η πόλη κάτω από την πόλη», το Ίδρυμα Νικολάου Π. Γουλανδρή - Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης χαιρετίζει τον 21ο αιώνα και τη δημιουργία του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών.

Η διαρκής κατοίκηση της Αθήνας επί έξι και πλέον χιλιετίες με τις συνεχείς – και ολοένα τολμηρότερες – επεμβάσεις για την εξυπηρέτηση των αναγκών κάθε γενιάς, στις οποίες εντάσσεται προσφάτως και ο Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος, αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία του τοπίου, ενώ παράλληλα εξαφανίζουν τα ίχνη του παρελθόντος. Είναι, επομένως, προφανής η σημασία των ανασκαφών που προηγήθηκαν της κατασκευής του Μ.Σ.Α. Το μεγάλο αυτό τεχνικό έργο, που η λειτουργία του ξεκίνησε ήδη αλλάζοντας τη ζωή των Αθηναίων, έδωσε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία την ευκαιρία να ερευνήσει συνολική έκταση σχεδόν 65.000 τ.μ. μέσα στη σύγχρονη πόλη. Είναι η μεγαλύτερη ανασκαφή που έγινε έως τώρα στην Αθήνα και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Κατά τις ανασκαφές, που διενεργήθηκαν κυρίως στους χώρους των Σταθμών και των Φρεάτων εξαερισμού, ερευνήθηκαν σημαντικές περιοχές της αρχαίας Αθήνας και ήρθαν στο φως πάνω από 30.000 κινητά ευρήματα. Μετά από απαραίτητη αυστηρή επιλογή, η Οργανωτική Επιτροπή κατέληξε στα 500 περίπου αντικείμενα που περιλαμβάνονται στην παρούσα Έκθεση. Γνώμονάς μας ήταν η ανάγκη να παρουσιαστούν ευρήματα όχι μόνον από κάθε Σταθμό του Μ.Σ.Α. αλλά και λείψανα - μαρτυρίες από όλο το φάσμα της ζωής των Αθηναίων επί είκοσι πέντε αιώνες: καθημερινή ζωή, δημόσιος βίος, θρησκεία, ταφικά έθιμα. Η Έκθεση ακολουθεί την τοπογραφία της αρχαίας Αθήνας και βοηθά τον επισκέπτη να σχηματίσει ακριβέστερη εικόνα γι' αυτήν. Ελπίζουμε ότι δίνεται έτσι απάντηση στο εύλογο ερώτημα των τελευταίων ετών, για το ποιές αρχαιότητες συνάντησε η κατασκευή του ΜΕΤΡΟ της Αθήνας...

Το πλήθος και η πολυμορφία των εκθεμάτων και οι δυσκολίες που δημιουργούνταν για την παρουσίασή τους ήσαν τα μεγάλα εμπόδια για ένα άρτιο, πιστεύω, αποτέλεσμα, που επιτεύχθηκε χάρη στην αγαστή συνεργασία όλων των παραγόντων και της Οργανωτικής Επιτροπής.

Θα ήθελα να τονίσω ότι το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης υπερέβαλε εαυτό και συμμετείχε με όλες του τις δυνάμεις στην Έκθεση αυτή. Ευχαριστώ από καρδιάς τον Καθηγητή Νίκο Σταμπολίδη, Διευθυντή του Μουσείου, και όλους τους πιστούς συνεργάτες μας, που εργάστηκαν αδιάκοπα για να ολοκληρωθεί μια τόσο μεγάλη Έκθεση στο διάστημα έξι μόνο μηνών. Η συνεργασία μας με τη Διευθύντρια Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού κ. Λιάνα Παρλαμά, την Έφορο της Α' ΕΠΚΑ κ. Ισμήνη Τριάντη και την αρχιτέκτονα κ. Μπέσσυ Δρούγκα υπήρξε καθ' όλη τη διάρκεια προετοιμασίας της Έκθεσης αρμονική και εποικοδομητική. Τις ευχαριστώ όλες θερμά για την ουσιαστική συμβολή τους.

Ο Κατάλογος, απαραίτητο συνοδευτικό στοιχείο της Έκθεσης, αφού την τεκμηριώνει, δέχθηκε την επιστημονική επιμέλεια και φροντίδα του Καθηγητή Νίκου Σταμπολίδη και της Δρος Λιάνας Παρλαμά. Τη σύνταξη των λημμάτων, εκτός από τους ανωτέρω, ανέλαβαν οι αρχαιολόγοι, οι οποίοι ανέσκαψαν τους επί μέρους χώρους, εκπροσωπώντας τις Γ' και Α' ΕΠΚΑ Όλους τους συγχαίρω και τους ευχαριστώ πολύ. Ιδιαίτερα θέλω να συγχαρώ τη Ραχήλ και τον Μωυσή Καπόν και τους συνεργάτες τους για την άρτια, υψηλής αισθητικής, εργασία τους στον ανά χείρας Κατάλογο.

Στην προσπάθειά μας για την οργάνωση της Έκθεσης «Η πόλη κάτω από την πόλη» τύχαμε της αμέριστης συμπαράστασης της Υπουργού Πολιτισμού κ. Ελισάβετ Παπαζώη και του Υπουργού Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων κ. Κώστα Λαλιώτη. Χωρίς τη βοήθειά τους, μια Έκθεση τέτοιου μεγέθους και τέτοιας ποικιλίας ευρημάτων θα ήταν αδύνατη. Τέλος, χάρη στη γενναιόδωρη χορηγία της ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ Α.Ε., πράξη κοινωνικής ευαισθησίας, στάθηκε δυνατή η υλοποίηση του συνολικού έργου. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος και εγώ προσωπικά τους ευχαριστούμε όλους θερμά.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Ν. ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ
Πρόεδρος του Ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή

Η δημιουργία του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου, όραμα δεκαετιών για την πόλη της Αθήνας, απετέλεσε και μια μεγάλη πρόκληση για το Υπουργείο Πολιτισμού και την Αρχαιολογική του Υπηρεσία, καθώς επέτρεψε την υλοποίηση ενός τεράστιου ανασκαφικού έργου, σε έκταση και σε μέγεθος που δεν είχε επιχειρηθεί ποτέ ξανά στην Ελλάδα.

Το κέρδος από την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου είναι διπλό. Ανάσα ζωής για τους κατοίκους της πόλης αλλά και ανεκτίμητη συνεισφορά στις γνώσεις μας για τη διαχρονική εξέλιξη της Αθήνας. Τα ποικίλα κινητά και ακίνητα ευρήματα που ήρθαν στο φως συμπληρώνουν το μωσαϊκό της μακραίωνης και συνεχούς ιστορίας της Αθήνας από τα προϊστορικά χρόνια έως σήμερα.

Μόνιμες εγκαταστάσεις, αρχαίες οδοί, εργαστήρια και νεκροταφεία, δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα, υδρευτικοί αγωγοί, εκατοντάδες έργα τέχνης και χιλιάδες χρηστικά αντικείμενα δίνουν μια ανάγλυφη εικόνα της καθημερινής ζωής της Αθήνας στο πέρασμα πολλών αιώνων. Αποκαλύπτουν συνήθειες του δημόσιου και ιδιωτικού βίου των Αθηναίων, ενώ ορισμένα από τα ευρήματα εικονογραφούν γλαφυρά τις αρχαίες πηγές και αποτελούν το ορατό μέρος της ιστορίας.

Τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα από τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας, που διεκπεραιώθηκε κατά τρόπο υποδειγματικό, φιλοξενεί η Έκθεση «Η πόλη κάτω από την πόλη». Στο χώρο της Έκθεσης που συνδιοργανώνεται από το Υπουργείο Πολιτισμού και το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης με τη γενναία χρηματοδότηση του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και της ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ Α.Ε., ο επισκέπτης συναντά μιαν απτή εικόνα της ιστορίας της Αθήνας.

Αξίζουν συγχαρητήρια σε όλους όσοι εργάστηκαν στο μεγάλο αυτό αρχαιολογικό έργο, στην Α′ και Γ′ ΕΠΚΑ και ιδιαίτερα στην Έφορο Αρχαιοτήτων κ. Λιάνα Παρλαμά, προϊσταμένη σήμερα της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Συγχαρητήρια αξίζουν επίσης σε όσους επιμελήθηκαν την Έκθεση στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και τον Κατάλογο, που τη συνοδεύει, και ειδικά στο Διευθυντή του, Καθηγητή κ. Νίκο Σταμπολίδη. Τέλος, μνεία αξίζει να γίνει στην άριστη συνεργασία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με την ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ Α.Ε., συνεργασία η οποία κατάφερε να συνδέσει το παρελθόν της πόλης της Αθήνας με το δημιουργικό της παρόν για ένα καλύτερο μέλλον.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΑΠΑΖΩΗ
Υπουργός Πολιτισμού

Ο Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος των Αθηνών, το ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ, ως έργο του 21ου αιώνα σηματοδοτεί την Επιστήμη, την Τεχνική, την Τεχνολογία και τον Πολιτισμό της εποχής μας.

Είναι ένα σύγχρονο και καλαίσθητο έργο, που φιλοδοξεί με τη λειτουργία του να υπηρετήσει τους Πολίτες, που φιλοδοξεί με την αισθητική του να συγκινήσει και να εμπνεύσει τους Πολίτες.

Το ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ έχει μετατρέψει τους Σταθμούς του σε «Μικρά Μουσεία», αναδεικνύοντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο μια «Κρυμμένη Πόλη» με μια ανεπανάληπτη κληρονομιά 25 και πλέον αιώνων φιλοξενώντας τις δημιουργίες Μεγάλων Σύγχρονων Ελλήνων Καλλιτεχνών.

Το ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ έχει αποδειχθεί πια ότι με την ευθύνη και την ευαισθησία όλων μας στο στάδιο της κατασκευής σεβάστηκε την πολιτισμική κληρονομιά, ενώ στο στάδιο της λειτουργίας του ενσωμάτωσε στην ταυτότητά του τη διαδρομή και τη μνήμη της Αθήνας.

Ορισμένοι έχουν μιλήσει για την «αταίριαστη», για την «ολέθρια» σχέση του ΜΕΤΡΟ με την πολιτισμική μας κληρονομιά.

Πιστεύω ότι έχει έρθει η στιγμή για να γίνει γνωστή μια αποσιωποιημένη αλήθεια, που λίγοι τη γνωρίζουν. Μαζί με την κατασκευή του ΜΕΤΡΟ έγινε η μεγαλύτερη ενιαία αρχαιολογική ανασκαφή και έρευνα, που καλύπτει μια επιφάνεια 70.000 τ.μ. με σημαντικά ευρήματα, φέρνοντας στο φως τη συνέχεια της Αθήνας σε όλες τις ιστορικές περιόδους με χρονικό ορίζοντα περίπου 30 αιώνων.

Η Έκθεση, που φέρει τίτλο «Η πόλη κάτω από την πόλη» και οργανώνεται από το Υπουργείο Πολιτισμού και το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, με τη χορηγία του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και της ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ Α.Ε.,

αποτελεί μια απόδειξη για την «ταιριαστή» και «αρμονική» σχέση ανάμεσα στο ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ και την πολιτισμική κληρονομιά.

Αυτή η σχέση έχει γίνει μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στο Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και στο Υπουργείο Πολιτισμού, ανάμεσα στους Μηχανικούς και τους Αρχαιολόγους μετά τη λυτρωτική απόφασή μας να αλλάξει η χάραξη των Γραμμών του ΜΕΤΡΟ και να περάσει έξω και μακριά από τα όρια του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού. Είναι σίγουρο ότι αυτή η «ταιριαστή», αυτή η «αρμονική» σχέση, αυτή η σχέση εμπιστοσύνης θα παραμείνει αδιατάρακτη και τα επόμενα χρόνια με τις επεκτάσεις του ΜΕΤΡΟ.

Ως χορηγοί αυτής της σημαντικής Έκθεσης νιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε θερμά όλους τους Αρχαιολόγους, που μόχθησαν στις ανασκαφές και δούλεψαν για την Έκθεση αυτή.

Επίσης νιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, που ανέλαβε να παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό και τους πολυπληθείς ξένους επισκέπτες του την Έκθεση για την «Πόλη κάτω από την πόλη» αναδεικνύοντας 500 περίπου τέχνεργα από τα 30.000 και πλέον που έφερε η αρχαιολογική σκαπάνη μαζί με την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου της Αττικής.

Το ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ως έργο που σηματοδοτεί τον 21ο αιώνα και αυτή η Έκθεση με τον εύστοχο τίτλο «Η πόλη κάτω από την πόλη» μας κάνουν όλους περήφανους γι' αυτό το παρελθόν μας, μας κάνουν περήφανους και αισιόδοξους για το μέλλον μας.

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΛΙΩΤΗΣ
Υπουργός Περιβάλλοντος, Χωροταξίας
και Δημοσίων Έργων

ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΥ
1992-1997

- Τ' ἀγάλματα εἶναι στό Μουσεῖο.
- Ὄχι, σέ κυνηγοῦν, πῶς δέν τό βλέπεις;
θέλω νά πῶ μέ τά σπασμένα μέλη τους,
μέ τήν ἀλλοτινή μορφή τους πού δέ γνώρισες
κι' ὅμως τήν ξέρεις.

Γ. Σεφέρης, *Κίχλη* Β'

Στις αρχές του 1992, όταν βρισκόμασταν ακόμη στον σχεδιασμό του ανασκαφικού προγράμματος για τη μεγάλη περιπέτεια που ονομαζόταν *Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος των Αθηνών*, είχε λεχθεί ότι η συνάντηση ενός τέτοιου έργου με τις αρχαιότητες της πόλης θα μπορούσε να είναι μια καταστροφική σύγκρουση αλλά και μια δημιουργική επαφή. Οι ανασκαφές αυτές ήταν ένα εγχείρημα δύσκολο, μια ελκυστική πρόκληση και ταυτόχρονα μια αναμέτρηση με τον εαυτό μας και με τους άλλους, που θα έδινε για πρώτη φορά την ευκαιρία να δοκιμασθεί, σε τόσο μεγάλη έκταση μέσα σε συνθήκες αστικού περιβάλλοντος, η σχέση των αρχαίων με ένα σύγχρονο έργο. Αυτή η αρχαιολογικη παράμετρος δημιουργούσε παράλληλα στην κοινή γνώμη ένα εύλογο ερωτηματικό, που αναφυόταν από τη φυσική δυσπιστία την οποία έχουν πάντοτε οι πολίτες απέναντι στα μεγάλα έργα που αναστατώνουν τη ζωή τους. Σήμερα η αρχαία πόλη μάς έχει ήδη αποκαλύψει ένα άγνωστο έως πριν από λίγο τμήμα του προσώπου της και η σύγχρονη έχει κερδίσει μια βαθειά ανάσα ζωής μέσα από μια διαδικασία που ούτε εύκολη ήταν ούτε πολλά περιθώρια διέθετε για εκατέρωθεν παραχωρήσεις· όμως ο μόχθος των Αρχαιολόγων, η γνώση και η ψυχραιμία τους μπροστά στις δύσκολες καταστάσεις, και από την άλλη πλευρά η χωρίς φειδώ γενναία χρηματοδότηση για κάθε απαιτούμενη αρχαιολογική έρευνα και εργασία, και η άψογη τεχνική υποστήριξη, οδήγησαν στη σύνθεση των αντιθέτων. Οι Εφορείες Αρχαιοτήτων των Αθηνών και η ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ με την εργολήπτρια Εταιρεία ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΜΕΤΡΟ απέδειξαν ότι η υψηλή ποιότητα του ανασκαφικού έργου, όπως αυτή που κατά κοινή ομολογία χαρακτήρισε τις ανασκαφές των Αθηνών, μπορεί να συνδυασθεί με την ταχύτητα που απαιτεί το τεχνικό, και ότι η επιστημονική έρευνα στον ευαίσθητο τομέα της αρχαιογνωσίας είναι δυνατόν να ευδοκιμήσει ακόμη και σε συνθήκες εργοταξίου. Μέσα στα σκάμματα των είκοσι πρώτων Σταθμών και των ενδιαμέσων Φρεάτων άνθισε, ύστερα από μια πρώτη περίοδο «διερευνητικής αναμέτρησης», μια συνεργασία που στηρίχθηκε στην αναγνώριση της αναγκαιότητας του έργου της κάθε πλευράς, αλλά και στην υποχρέωση όλων μας απέναντι στην πόλη αυτή που, καθώς δεν την αφήσαμε να αναπτυχθεί σύμφωνα με τις αρχές που έπρεπε να είχαν επιβάλει η ιστορία, τα μνημεία, το φυσικό της κάλλος, οφείλομε τουλάχιστον να την βοηθήσομε να επιβιώσει.

Όταν στην αρχή της δεκαετίας του '90 οριστικοποιήθηκε ο τεχνικός σχεδιασμός του έργου του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου, είχε ενσωματωθεί σ' αυτόν ένα μέρος των αρχαιολογικών υποδείξεων, κυρίως η απομάκρυνση κάθε είδους σκάμματος από την περίμετρο της αρχαίας αθηναϊκής οχύρωσης και η βύθιση των σηράγγων αρκετά χαμηλότερα από τα αρχαιολογικά στρώματα. Ήταν όμως φανερό από τη θέση των Σταθμών και των Φρεάτων ότι στις περισσότερες θέσεις η αρχαιολογική εμπλοκή θα ήταν αναπόφευκτη και ότι η Γ' Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών ήταν αυτή που θα επωμιζόταν το μεγάλο ανασκαφικό βάρος σχεδόν στο σύνολό του, αφού οι 17 από τους 20 Σταθμούς και τα αντίστοιχα Φρέατα ανήκαν στη δική της αρ-

μοδιότητα και μόνον οι ακραίοι Σταθμοί ΔΑΦΝΗ στη Γραμμή 2 (Σεπόλια - Δάφνη) και ΚΑΤΕΧΑΚΗ, ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ στην 3 (Εθνική Άμυνα - Κεραμεικός) ανήκαν στη Β' Εφορεία[1]. Έτσι ζητήθηκε η αρωγή και των άλλων Εφορειών των Αθηνών, και η Α' Εφορεία Ακροπόλεως ανέλαβε τον Σταθμό ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΝ (που σήμερα έχει μετονομασθεί σε ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ) στο δημόσιο κτήμα Μακρυγιάννη και στις παρακείμενες οδούς Μακρυγιάννη και Αθανασίου Διάκου, όπου μια μεγάλη και σπουδαία ανασκαφή από τον Έφορο Πέτρο Καλλιγά και τους συνεργάτες του έφερε στο φως – μόνον αυτή από όλες τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου – συνεχή κατοίκηση με αλλαγές χρήσεων από την 3η π.χ. χιλιετία έως τις ημέρες μας (βλ. παρακάτω σ. 28 κ.ε.). Η 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ανέλαβε, έχοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα εκεί μνημεία της αρμοδιότητάς της, τον Σταθμό ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ, όπου λόγω των ιδιαιτέρων δυσχερειών του χώρου το αρχαιολογικό έργο συνεχίζεται, και τα δύο Φρέατα ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ και ΑΓΙΩΝ ΑΣΩΜΑΤΩΝ, των οποίων η έρευνα έχει ολοκληρωθεί. Και έτσι όμως ο φόρτος για την Γ' Εφορεία παρέμεινε βαρύς, δεδομένου ότι εκτός από τα κύρια πεδία των Σταθμών και των Φρεάτων είχε να αντιμετωπίσει και το πλήθος των προκαταρκτικών ερευνών και των βοηθητικών και περιφερειακών σκαμμάτων, που γίνονταν για τις μετακινήσεις των σωληνώσεων και των καλωδίων των Οργανισμών Κοινής Ωφελείας, και βέβαια και την παρακολούθηση της διανοίξεως των σηράγγων (ένα τμήμα της Γραμμής 3 στην περιοχή Μακρυγιάνη ελέγχθηκε από την Α' Εφορεία). Γι' αυτό είναι πραγματικά ένα πολύ μεγάλο επίτευγμα ότι η Γ' Εφορεία κατόρθωσε στο διάστημα από το καλοκαίρι του 1992, όταν ανοίχθηκε στην Πλατεία Συντάγματος η πρώτη ανασκαφή, έως το 1997 να έχει παραδώσει στο έργο ελεύθερους από αρχαιολογική δέσμευση όλους τους χώρους στους οποίους είχε διενεργήσει ανασκαφική έρευνα, δηλαδή 11 Σταθμούς (οι Σταθμοί ΟΜΟΝΟΙΑ και ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ δεν είχαν αρχαιολογική εμπλοκή, ενώ ο ΑΝΑΛΑΤΟΣ ελέγχθηκε χωρίς να δώσει αρχαία) και 7 Φρέατα με μεγάλες σχεδόν σε όλα ανασκαφές[2]. Στην Έφορο Θεοδώρα Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, που είχε ήδη εκτός των άλλων και τη μεγάλη εμπειρία από τη δοκιμασία των δημοσίων έργων της δεκαετίας του '80 στην Αθήνα[3], οφείλονται η άψογη οργάνωση και η επιστημονική καθοδήγηση αυτού του μεγάλου έργου, οι βάσεις της συνεργασίας με την ΑΤΤΙΚΟ και την ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΜΕΤΡΟ, και η προσπάθεια να εξευρεθούν οι λύσεις που οδήγησαν στη διάσωση όσων αρχαίων κτισμάτων διατηρήθηκαν είτε κατά χώραν είτε με αποσπάσεις.

Η γνώση που είχε αποκτηθεί από τον συστηματικό αρχαιολογικό έλεγχο των τελευταίων 35 χρόνων στα οικόπεδα των Αθηνών, χρησιμοποιήθηκε για να καθορισθούν εξ αρχής οι Σταθμοί και τα Φρέατα «υψηλού κινδύνου» (όπου κίνδυνος ήταν οι αναμενόμενες αρχαιότητες) και να οργανωθούν ανάλογα τα εργοτάξια, ώστε να διευκολυνθεί, με όλη την αναγκαία τεχνική υποστήριξη, το ανασκαφικό έργο. Τα πράγματα δεν ήσαν καθόλου εύκολα εν τούτοις. Χρειάστηκαν πολλές ώρες εξαντλητικών συσκέψεων με μέτωπα ανοικτά σε πολλές κατευθύνσεις για να μπορέσομε να συνεννοηθούμε σε θέματα που ήσαν αυτονόητα για την κάθε πλευρά, όχι όμως και για τις δύο ταυτόχρονα. Τα χρονοδιαγράμματα, απαραίτητα για την εξέλιξη του τεχνικού έργου ήσαν αδιανόητα για μας, όπως ήταν το ίδιο αδιανόητο για τους υπεύθυνους μηχανικούς ότι δεν μπορούσαμε να τους καθορίσομε με την έναρξη της ανασκαφής, πότε *ακριβώς* θα τελειώναμε! Οι Αρχαιολόγοι της Εφορείας είχαν την ευθύνη του ανασκαφικού έργου, που διεξαγόταν στη διετία 1993-95 παράλληλα σε τέσσερεις ή και πέντε θέσεις, αλλά και το βάρος των καθημερινών συνεννοήσεων και των διευθετήσεων των ποικίλων μικρών ή μεγαλύτερων προβλημάτων που μοιραία αναφύονταν από την πίεση του χρόνου και από την ανάγκη η πίεση αυτή να μην επηρεάσει την ηρεμία της ανασκαφής. Στο έργο τους αυτό είχαν συνεργάτες μια ομάδα 22 εξαιρετικών νέων Αρχαιολόγων, που ενστερνίσθηκαν το πάθος των επί κεφαλής των και εργάστηκαν με ρυθμούς πολλές φορές εξοντωτικούς, όπως στην περίπτωση της λεωφόρου Αμαλίας, ενώ παράλληλα κάλυπταν τις νυκτερινές βάρδιες στα σκάμματα που δεν μπορούσαν να διανοιγούν μέρα. Σχεδόν 200 εργάτες απασχολήθηκαν συνολικά,

οι περισσότεροι στους μεγάλους Σταθμούς ΣΥΝΤΑΓΜΑ και ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Επί κεφαλής αυτών των ανασκαφικών συνεργείων ήσαν οι Αρχιτεχνίτες Ανασκαφών της Εφορείας, που εργάστηκαν με αυταπάρνηση, κάτω από σκληρές πολλές φορές συνθήκες, καθοδηγώντας, συντονίζοντας και διδάσκοντας ουσιαστικά τους εργάτες. Τα ονόματα των Λ. Νικολακόπουλου, Χ. Φαμελιάρη, Χ. Περδίκκα, Στ. Δουρέκα και Ι. Παπαδόπουλου οφείλομε να τα αναφέρομε εδώ με ειδική μνεία της προσφοράς των. Σημαντικότατη ήταν, και εξακολουθεί να είναι, και η συνεισφορά των Συντηρητών της Εφορείας και στα σκάμματα, αλλά κυρίως στα Εργαστήρια, όπου έχουν να δαμάσουν ένα τεράστιο σε όγκο υλικό, με το οποίο ο αριθμός των κινητών ευρημάτων της Εφορείας, παρά τα τόσα χρόνια ανασκαφικής δραστηριότητας που είχαν προηγηθεί, διπλασιάσθηκε.

Στις σελίδες του Καταλόγου που ακολουθούν δίδονται από τους επί κεφαλής ανασκαφείς όλων των σκαμμάτων, από τα οποία προέρχονται τα εκθέματα, τα βασικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την έως τώρα προσέγγιση του υλικού και μαρτυρούν τη μεγάλη σημασία των ανασκαφών του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου για τη μελέτη θεμάτων της αθηναϊκής Αρχαιολογίας, και ιδιαίτερα θεμάτων Τοπογραφίας περιοχών τις οποίες γνωρίζαμε ήδη αρκετά, αλλά και άλλων, όπως το ανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης από το Σύνταγμα έως τον Ευαγγελισμό, για το οποίο οι γνώσεις μας ήσαν αποσπασματικές και τα συμπεράσματα στηρίζονταν σε πολλές υποθέσεις[4].

Πρέπει να σημειώσομε εδώ ένα ιδιαίτερα πολύτιμο χαρακτηριστικό αυτών των ανασκαφών, τη δυνατότητα δηλαδή που έδωσαν οι εκτεταμένοι χώροι των Σταθμών (από 2,5 έως 7 στρέμματα ο καθένας) αλλά και των Φρεάτων (από 500 έως 1.000 τ.μ.) να ανασκάπτονται μεγάλες ενότητες των αρχαίων καταλοίπων και να είναι έτσι ευχερέστερη η κατανόηση και η ερμηνεία τους. Στο Σύνταγμα είχαμε κατά καιρούς ανασκάψει σε περιορισμένους χώρους, ιδίως με αφορμή τη διάνοιξη χανδάκων για μικρής κλίμακος έργα, χωρίς να έχομε προσεγγίσει καν τη διερεύνηση των τοπογραφικών προβλημάτων, ενώ τώρα έχομε από την ανασκαφή της Λεωφόρου, τη μεγαλύτερη του έργου σε έκταση που ξεπέρασε τα 7 στρέμματα, μια πλήρη εικόνα αδιάσπαστης συνέχειας με πληθώρα στοιχείων από τον 5ο αι. π.Χ. έως τις μέρες μας. Η αποκάλυψη τμήματος της κοίτης του ποταμού Ηριδανού με τον αποστραγγιστικό αγωγό και της παρακειμένης αρχαίας Οδού προς Μεσόγεια με τα παρόδια νεκροταφεία από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ., η ανεύρεση σε μεγάλο μήκος τμημάτων του πρώιμου κλασικού Πεισιστρατείου Υδραγωγείου, τα εκτεταμένα δίκτυα αγωγών, φρεάτων και δεξαμενών όλων των περιόδων, τα εργαστηριακά κατάλοιπα μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν για την ιδιαίτερη σημασία τους οι επτά λάκκοι χυτηρίων των κλασικών χρόνων, το υστερορρωμαϊκό Βαλανείο που ανηγέρθη μετά την καταστροφή των Αθηνών από τους Ερούλους το 267 μ.Χ. και ανοικοδομήθηκε τον 5ο αιώνα, τα κατάλοιπα της βυζαντινής κατοίκησης νοτίως του ποταμού, και τέλος οι δεξαμενές και οι αγωγοί της Τουρκοκρατίας, το Τείχος του Χασεκή του 1778, και οι νεώτερες διαμορφώσεις έως το οθωνικό λιθόστρωτο της λεωφόρου Αμαλίας, όλα αυτά αποτελούν τα σημεία αναφοράς μιας μακράς διαδρομής στους αιώνες της ιστορίας της πόλης. Αυτή η ανατολικως των αρχαίων τειχών περιοχή, που εντάχθηκε στη ρωμαϊκή πόλη με την επέκταση της οχύρωσης, μελετάται πλέον σε συνδυασμό με τις ανασκαφές των Φρεάτων ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΗΠΟΥ και ΖΑΠΠΕΙΟΥ και του Σταθμού ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ, ο οποίος ήταν η έκπληξη αυτών των ανασκαφών, καθώς σ' αυτήν την άγνωστη έως τώρα αρχαιολογικώς περιοχή ήρθαν στο φως πολύτιμα στοιχεία που έχουν σχέση με τη διερχομένη Οδό προς Μεσόγεια. Δύο ακόμη σημαντικές έρευνες της μεγάλης για την αθηναϊκή Αρχαιολογία δεκαετίας του '90, η ανασκαφή του οικοπέδου Ρηγίλλης με την ανεύρεση και ταύτιση της Παλαίστρας του Γυμνασίου του Λυκείου και εκείνη του περιβόλου της Βουλής των Ελλήνων, που ήταν ουσιαστικά η συνέχεια της ανασκαφής της λεωφόρου Αμαλίας, συμπληρώνουν το νέο κεφάλαιο που ανοίχθηκε στην έρευνα της πολεοδομικής εξέλιξης της ευρύτερης αυτής περιοχής με τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου.

Η περιοχή νοτίως της Ακροπόλεως ήταν ήδη γνωστή σε ικανοποιητικό βαθμό από τις πολυάριθμες ανασκαφές των οικοπέδων, οι οποίες έχουν δώσει πολλά ευρήματα που μαρτυρούν την αρχαιότατη κατοίκησή της, την εντατική ταφική χρήση από την ύστερη μυκηναϊκή εποχή έως το τέλος των γεωμετρικών χρόνων, την ένταξή της στον πολεοδομικό ιστό της πόλης μετά την οικοδόμηση των τειχών, και κυρίως από τον 4ο αι. π.Χ., αλλά και την ιδιαίτερα πυκνή κατοίκησή της στους χρόνους της ρωμαιοκρατίας και στους μετέπειτα αιώνες του χριστιανισμού. Τώρα η εικόνα των διαδοχικών χρήσεων και αλλαγών έγινε σαφέστερη, ύστερα μάλιστα και από την πλήρη ανασκαφή του κτήματος Μακρυγιάννη για το Μουσείο Ακροπόλεως, η οποία έφερε στο φως εντυπωσιακά κατάλοιπα των υστάτων ιδίως χρόνων της αρχαιότητος και των πρωίμων βυζαντινών. Νοτιότερα, στην ίδια περιοχή έξω από το τείχος, το Φρέαρ ΠΕΤΜΕΖΑ με τους 64 τάφους διαφόρων τύπων και τους ταφικούς περιβόλους, που ανήκουν σε τμήμα οργανωμένου νεκροταφείου από την αρχαϊκή έως την παλαιοχριστιανική περίοδο, μάς έδωσε ακόμη περισσότερα στοιχεία για τα παρόδια νεκροταφεία της διερχομένης από τα σημεία αυτά αρχαιότατης Οδού προς Φάληρο, ενώ μίας ακόμη αρχαιότατης οδού, αυτής προς το Σούνιο (στον άξονα της σημερινής λεωφόρου Βουλιαγμένης), παρόδιες εγκαταστάσεις και τμήμα νεκροταφείου των κλασικών χρόνων ήρθαν στο φως στον Σταθμό ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ της ίδιας Γραμμής 2, ο οποίος βρίσκεται στην περιοχή του αρχαίου Δήμου της Αλωπεκής.

Οι τάφοι τών αθηναϊκών νεκροταφείων είναι το συχνότερα απαντώμενο εύρημα στις ανασκαφές της πόλης. Με τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου το *Ανατολικό Νεκροταφείο,* όπως ονομάζομε τις πυκνότατες συστάδες τάφων που εκτείνονται από τη βόρεια πλευρά της Πλατείας Συντάγματος έως την οδό Κοραή, μεταξύ της Πανεπιστημίου και της Σταδίου, ερευνήθηκε σε δύο θέσεις στο Φρέαρ ΑΜΕΡΙΚΗΣ και στον Σταθμό ΑΚΑΔΗΜΙΑ (ο οποίος σήμερα έχει μετονομασθεί σε ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ) με 209 κλασικούς κυρίως τάφους στο πρώτο και 24 μόνον, κλασικούς - υστεροκλασικούς και ρωμαϊκούς, στον δεύτερο. Ο Σταθμός αυτός, που διανοίχθηκε κυρίως στην οδό Κοραή και στον προ του Πανεπιστημίου χώρο, ήταν η αντίστροφη έκπληξη εκείνης του Σταθμού ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ, μάς έδωσε όμως έστω και αρνητικά το προς βορράν όριο αυτού του εκτεταμένου νεκροταφείου, καθώς διαπιστώθηκε από τη διαμόρφωση του εδάφους στην Κοραή ότι ο χαμηλός λόφος αποτελούσε προφανώς αυτό το όριο. Η ανασκαφή του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ στη συμβολή της οδού Πειραιώς με την Ιερά Οδό έδωσε σε έκταση 2,5 στρεμμάτων 1.191 διαφόρων τύπων τάφους από τον 7ο έως τον 3ο αι. π.Χ. και πολύτιμες πληροφορίες για τη διαμόρφωση της περιοχής αυτής από την οποία περνούσε ο Ηριδανός. Ο Σταθμός αυτός ήταν εκείνος που βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος όλων μας για πολύ καιρό, καθώς η προσέγγιση σ' αυτόν της σήραγγας της Γραμμής 3 από το Μοναστηράκι μπορούσε να γίνει μόνον κάτω από τον Αρχαιολογικό Χώρο του Κεραμεικού και μάλιστα σε μικρό βάθος, αφού η μεταξύ των απόσταση είναι ελάχιστη. Η αγωνία και ο αγώνας του αρχαιολογικού κόσμου και πολλών άλλων και οι κίνδυνοι που απειλούσαν τα ιερά μνημεία του χώρου, κίνδυνοι που επιβεβαιώθηκαν από τις δοκιμαστικές γεωφυσικές έρευνες, οδήγησαν την πολιτική ηγεσία στη γενναία απόφαση της κατάργησης του Σταθμού σ' αυτήν τη θέση και τη μετακίνηση της σήραγγος εκτός του Χώρου. Έτσι το τελευταίο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον τμήμα της ανασκαφής, η λεγόμενη βόρεια είσοδος στην παρυφή της σημερινής Ιεράς Οδού, παρέμεινε άθικτο και η διαμόρφωσή του σε αρχαιολογικό χώρο με ανάλογη χρήση του υπολοίπου σκάμματος είναι η ευτυχής κατάληξη αυτής της δοκιμασίας.

Το έργο του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου μάς έδωσε αναμφισβήτητα την ευκαιρία και τα μέσα να ανασκάψομε καίρια σημεία της αρχαίας πόλης και να αποκομίσομε σημαντικά στοιχεία για την επιστημονική έρευνα. Είχαμε ακόμη τη δυνατότητα να διατηρήσομε κατά χώραν ακέραιο το τμήμα του σωζόμενου σε εξαιρετική κατάσταση ρωμαϊκού Βαλανείου, το οποίο αποκαλύφθηκε στο Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ, στη συμβολή των λεωφόρων Αμαλίας και Όλγας,

όπου πρόκειται επίσης ο χώρος να διαμορφωθεί σε επισκέψιμο. Αποσπάσθηκε τέλος, με μια δαπανηρή και πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα επιχείρηση, ένα μεγάλο μέρος του Βαλανείου της λεωφόρου Αμαλίας, με τους κυριώτερους χώρους του, μαζί με πολλά σημαντικά τμήματα όλων των άλλων ευρημάτων της ανασκαφής αυτής, η οποία πρόκειται σύντομα να αναπαρασταθεί στην Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου και να αποτελέσει χώρο εκπαίδευσης των Φοιτητών της Αρχαιολογίας. Η ευθύνη των αποφάσεων για την τύχη των ανασκαπτομένων αρχαίων ήταν βαρειά για όλους μας και δεν την έκανε ελαφρότερη η επίγνωση της σημασίας και της ανάγκης να κατασκευασθεί το μεγάλο έργο. Για να δικαιωθούν οι προσπάθειες όλων μας και κυρίως για να μη συνεχίσουν τα αρχαία να είναι τα αυτονόητα θύματα της προόδου, αλλά ούτε και να γίνονται αντικείμενα ανεύθυνης εκμετάλλευσης, πρέπει η εμπειρία που αποκτήθηκε από τη δημιουργική σύγκρουση της Αθήνας και συνεχίζει να αποκτάται από τα έργα των μεγάλων οδικών αρτηριών σε όλη την έκταση της χώρας, να οδηγήσει στη διαμόρφωση και θεσμοθέτηση μιας άλλης αντίληψης για τα δημόσια έργα, με συμμετοχή της αρχαιολογικής πλευράς στον σχεδιασμό τους και την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των μνημείων.

Η Έκθεση των κινητών ευρημάτων της Γ' και της Α' Εφορείας από τις ανασκαφές τους για τον Μητροπολιτικό Σιδηρόδρομο, η οποία τεκμηριώνεται με τον Κατάλογο αυτόν, ξεκίνησε με την ευγενική πρόταση και τη φροντίδα της Προέδρου του Ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή κυρίας Ντόλλης Γουλανδρή και ολοκληρώθηκε με την ανεκτίμητη συμβολή του Διευθυντού του Μουσείου Κυκλαδικής και Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης Καθηγητού Νίκου Σταμπολίδη και των συνεργατών του. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όλα τα εκθέματα, που παρουσιάζονται με την ευαισθησία και τη γνώση της Αρχιτέκτονος Μπέσσυς Δρούγκα, από τα ταπεινά της καθημερινής ζωής έως τη Στήλη του Δημοσίου Σήματος και το αριστουργηματικό χάλκινο αυστηρορυθμικό κεφάλι, θα συγκινήσουν και θα διδάξουν το κοινό που έδειξε ήδη το ενδιαφέρον του συρρέοντας στις Εκθέσεις των Σταθμών και θα το οδηγήσουν στην αναζήτηση και την αναγνώριση μιας πόλης που δεν χάνεται κάτω από την άλλη πόλη, όσο όλοι θα αγωνιζόμαστε γι' αυτήν.

Δρ. ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ
Διευθύντρια Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Παρλαμά 1990-91, 231 κ.ε.· η ίδια 1992-98, 521 κ.ε.
2. Το ανασκαφικό έργο της Εφορείας για τον Μητροπολιτικό Σιδηρόδρομο συνεχίζεται στους Σταθμούς και στα Φρέατα της επέκτασης της Γραμμής 3 προς Αιγάλεω, όπου ήδη έχουν σημειωθεί σημαντικά ευρήματα, ιδιαίτερα στον Σταθμό της Πλατείας Εσταυρωμένου, όπου ήλθε στο φως ένα μοναδικής διατηρήσεως τμήμα της Ιεράς Οδού με τα λαξεύματα των παροδίων τάφων.
3. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου 1988, 87 κ.ε.
4. Το ανασκαφικό αυτό έργο παρά το μικρό διάστημα που έχει μεσολαβήσει από την ολοκλήρωση των μεγάλων ανασκαφών έχει ήδη γίνει αντικείμενο επιστημονικής επεξεργασίας και έχει παρουσιασθεί στις ετήσιες ανακοινώσεις του Έργου της Α' Εφορείας και στις Ημερίδες του 1996 και του 1999 της Γ' Εφορείας, τα Πρακτικά των οποίων είναι υπό εκτύπωση, καθώς και στο *ΑΔ* 47 (1992) Χρονικά, 21-24, 48 (1993) Χρονικά, 31-35 και 49 (1994) Χρονικά, 27-38. Βλ. επίσης Παρλαμά 1992-98.

Η ΕΚΘΕΣΗ «Η ΠΟΛΗ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ»

Η δημιουργία μιας Έκθεσης, που στοχεύει στην ανάδειξη έστω και μέρους των αρχαιοτήτων, που ήρθαν στο φως από τις εργασίες για την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών, μοιάζει με μια διαδρομή στην οποία κυριαρχούν τρεις διαστάσεις.

Κατ' αρχήν, υπάρχει το ίδιο το έργο που στάθηκε η αφορμή για τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις και όπου οι διαστάσεις του χώρου και του χρόνου αναγκαστικά αλληλοτέμνονται. Από την αρχαιολογική σκοπιά, ο χώρος είναι σχετικά μικρός – τουλάχιστον αυτός που κατελάμβανε η αρχαία Αθήνα – αλλά ο χρόνος είναι μακρύς στη διαχρονική του διάρκεια. Αντίθετα, δηλαδή, από ό,τι συμβαίνει με το σύγχρονο συγκοινωνιακό έργο, όπου ο χώρος είναι αντιστρόφως ανάλογος προς το χρόνο. Εδώ, η χιλιομετρική απόσταση είναι μεγάλη αλλά συντομότατη η χρονική διάρκεια κάλυψής της.

Η τρίτη διάσταση είναι οι άνθρωποι αυτής της πόλης: οι γεννηθέντες, οι ανατραφέντες, οι κατοικούντες, οι παρεπιδημούντες, οι ξένοι, τότε και τώρα... Οι τότε, όπως λέει ο ποιητής, *φαντάσματα και φάσματα, φιλιά και χείλη χωνεμένα*, που αφήνουν όμως μέσα από τα υλικά τους κατάλοιπα *τα παραπετάσματα του χρόνου διάπλατα ανοιχτά*, για όποιους έχουν την τύχη και την ικανότητα να ανασυνθέσουν τη χαμένη εικόνα του παρελθόντος. Οι τώρα, όλοι εμείς: οι σκαπανείς, οι εργάτες, οι αρχιτέκτονες, οι μηχανολόγοι, οι ηλεκτρολόγοι, οι σχεδιαστές, οι εργολάβοι, οι χειριστές, οι λιθοτόμοι, οι βαφείς, οι υπάλληλοι των Δημοσίων Υπηρεσιών, οι μόνιμοι, οι έκτακτοι, οι προσληφθέντες προς τούτο με συμβάσεις, οι καλλιτέχνες ... *συνελόντι ειπεῖν*, οι άνθρωποι του πνεύματος και των χειρών.

Αυτή η εικόνα της σημερινής δημιουργικής πραγματικότητας σ' αυτή την πόλη φέρνει αυτόματα στο νου την τότε εικόνα της περίκλειας Αθήνας, όπως ακριβώς την παραθέτει ο Πλούταρχος ... *μεγάλας κατασκευασμάτων ἐπιβολὰς καὶ πολυτέχνους ὑποθέσεις ἔργων διατριβὴν ἐχόντων ἐνέβαλε φέρων εἰς τὸν δῆμον, ἵνα μηδὲν ἧττον τῶν πλεόντων καὶ φρουρούντων καὶ στρατευομένων τὸ οἰκουροῦν ἔχῃ πρόφασιν ἀπὸ τῶν δημοσίων ὠφελεῖσθαι καὶ μεταλαμβάνειν. ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες καὶ ἐλέφαντος, ζωγράφοι, ποικιλταί, τορευταί, πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες ἔμποροι καὶ ναῦται καὶ κυβερνῆται κατὰ θάλατταν, οἱ δὲ κατὰ γῆν ἁμαξοπηγοὶ καὶ ζευγοτρόφοι καὶ ἡνίοχοι καὶ καλωστρόφοι καὶ λινουργοὶ καὶ σκυτοτόμοι καὶ ὁδοποιοὶ καὶ μεταλλεῖς, ἑκάστη δὲ τέχνη, καθάπερ στρατηγὸς ἴδιον στράτευμα, τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γινόμενον, εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖαι διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν* (*Περικλής*, 12.5-7, 13.1). Και ανάμεσα σ' αυτές τις δύο πραγματικότητες, πάνω στο χώρο και μέσα στο χρόνο, συνδετικός κρίκος οι αρχαιολόγοι. Οι άνθρωποι που μόχθησαν· αυτοί που στάθηκαν μπροστά· αυτοί που όρθωσαν το ανάστημά τους στα προκύπτοντα προβλήματα και σήκωσαν το βάρος των περιφραγμένων χώρων, που ταλαιπωρούσαν τον πολίτη στην καθημερινότητά του· όλοι αυτοί που, με τη διεισδυτική τους ματιά και τη λεπτομερειακή τους εργασία, *έψαυσαν πρώτοι με τα δάκτυλά τους* την αρχαία μας κληρονομιά *πάνω στις πέτρες* – όπως ο βασιλιάς της Ασίνης του Σεφέρη – και την απέδωσαν άσπιλη, με γρήγορους ρυθμούς, στο μέτρο του ανθρωπίνως δυνατού, *κτῆμα ἐς τὸ ἐσαεί.* Γιατί τί άλλο από έργο ζωής και πολιτισμού μπορεί να θεωρηθεί όλη αυτή η προσπάθεια που συνδέει αγαστά την Αθήνα του παρελθόντος με την Αθήνα του παρόντος, η οποία πραγματοποιεί έργα του μέλλοντος;

Η ευαισθητοποίηση και η εξοικείωση του πολίτη με το παρελθόν του από τη μια μεριά, η μοντέρνα τεχνολογία και οι εικαστικές προτάσεις και παρεμβάσεις από την άλλη, είναι διάχυτες στους Σταθμούς του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών, δημιουργώντας την *παλίντονη ἁρμονία* του Ηράκλειτου, συμβάλλοντας έτσι στην ελκυστικότητα του τεχνικού έργου. Ακόμη κι όταν το καινούργιο και το αστραφτερό θα έχουν δώσει τη θέση τους στο οικείο και το συνηθισμένο και το άγχος της επιβίωσης και η βιασύνη των βημάτων του ανθρώπου θα τον ωθούν μέσα από την πεζή καθημερινότητα να διαλέξει ως μέσον εξυπηρέτησής του τον Μητροπολιτικό Σιδηρόδρομο, οι φευγαλέες ματιές του θα πέφτουν στον περιβάλλοντα χώρο και θα του θυμίζουν τον άνθρωπο και τη μοίρα του, ενδυναμώνοντάς τον προς κάτι καλύτερο. Γιατί ο εθισμός των αν-

θρώπων – κυρίως των νέων – στην ομορφιά και την πρόοδο είναι μονόδρομος στη δημιουργία μιας καλύτερης κοινωνίας.

Σ' αυτή την προσπάθεια για παιδεία και πολιτισμό έρχεται να προστεθεί τώρα και η παρούσα Έκθεση, μια συνεργασία του Υπουργείου Πολιτισμού με το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Πρόκειται για την παρουσίαση στο κοινό περίπου 500 κινητών ευρημάτων από τα 30.000 και πλέον που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια 18 συνολικά ανασκαφών, που πραγματοποίησαν οι Γ' και Α' ΕΠΚΑ (17 και 1 αντιστοίχως) σε μια έκταση πάνω από 60.000 τ.μ.

Μολονότι την ονομασία της Έκθεσης «Η πόλη κάτω από την πόλη» την εμπνευστήκαμε από μια άλλη πρωτεύουσα του αρχαίου κόσμου, τη *Roma sottoterranea*, δεν την τιτλοφορήσαμε *υπόγεια* Αθήνα, επιθυμώντας κυρίως να αποφύγουμε τις παραδηλώσεις του επιθέτου στη σύγχρονη ελληνική γλώσσα. Εξάλλου, η εικόνα εδώ ήταν κάπως διαφορετική. Πολλές φορές η απόσταση που χώριζε τα βήματα του σύγχρονου ανθρώπου από την προγενέστερη πόλη δεν ήταν μεγαλύτερη από το πάχος του ασφαλτοτάπητα των λεωφόρων και των οδών ή από το πάχος των πλακών των πεζοδρομίων. Άλλοτε, βέβαια, το βάθος της απόθεσης των υλικών και του χρόνου ήταν μεγαλύτερο και οι εκάστοτε επεμβάσεις μέσα στους αιώνες περισσότερες ή λιγότερες αλλά όλα αυτά οδηγούσαν στο ίδιο συμπέρασμα: Η πόλη ήταν και εξακολουθεί να είναι ένας ζωντανός οργανισμός που κινείται και μεταβάλλεται, όπως οι άνθρωποί της, περισσότερο ή λιγότερο έντονα στη διάρκεια της ζωής της. Άλλωστε, η πρόταση εκ μέρους του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης να φιλοξενήσει μια τέτοια Έκθεση, καλωσορίζοντας με τον τρόπο αυτό την τρίτη χιλιετία, έρχεται σε αγαστή συμφωνία με αυτή την εικόνα της μεταβολής μέσα στο χώρο και το χρόνο. Ο οδικός άξονας της αρχαίας Αθήνας από τους δήμους της Μεσογαίας προς το κέντρο του άστεως διερχόταν, όπως απέδειξε η ανασκαφική έρευνα, από το Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ και διά της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας οδηγούσε προς το Σύνταγμα και την Ακρόπολη, περίπου αντίστοιχα με τον σημερινό οδικό άξονα της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας αλλά και τον νοητό πολιτιστικό άξονα που ξεκινά από το Μέγαρο Μουσικής προς την Εθνική Πινακοθήκη, το Βυζαντινό Μουσείο, το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, το Μουσείο Μπενάκη και το Σύνταγμα για να φθάσει στην ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων του κέντρου της Αθήνας. Είναι, νομίζω, σαφής η εικόνα της διαδρομής της πόλης κάτω από την πόλη με σταθμό το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, που σήμερα φιλοξενεί τα αρχαία ευρήματα.

Η επιλογή των αντικειμένων της Έκθεσης έγινε με κριτήριο την αντιπροσωπευτικότητά τους, τόσο ως προς τον τόπο ανεύρεσης και προέλευσής τους, όσο και ως προς την ποιότητα, τα υλικά και, τέλος, τη διαχρονία τους. Για να μη δοθεί ψευδής εικόνα των ανασκαφικών ευρημάτων στον μέσο επισκέπτη, η ποσότητα των εκθεμάτων είναι ευθέως ανάλογη με τους αριθμούς των ευρημάτων σε σχέση με τα παραπάνω κριτήρια.

Αντίθετα από άλλες αρχαιολογικές Εκθέσεις, αποφύγαμε τη συνηθισμένη κατά υλικό και είδος παρουσίαση, επιδιώκοντας να δώσουμε το βάρος στην τοπογραφική παρουσίαση. Στην Έκθεση αυτή, τα κινητά στρωματογραφημένα ευρήματα δεν μιλούν μόνο για τη χρονολογική, την ποιοτική, την καλλιτεχνική αξία και τις χρήσεις τους, αλλά εκτίθενται ως αναπόσπαστα τμήματα της ιστορίας του χώρου ανεύρεσής τους. Λειτουργούν δηλαδή ως δείκτες της χρήσης των οικοδομημάτων, των χώρων ή των τάφων από όπου προέρχονται, αφού αυτά – ως ακίνητα μνημεία – μετά την αποκάλυψή τους αφ' ενός δεν θα μπορούσαν εύκολα να μετακινηθούν και αφ' ετέρου η λειτουργία τους θα μπορούσε να διαφοροποιείται στη διάρκεια της ύπαρξής τους. Ωστόσο και εδώ στάθηκαν δυνατές κάποιες εξαιρέσεις. Μεταφέρθηκαν δηλαδή στην Έκθεση ολόκληρος ο κτιστός τάφος ενός σκύλου, μια λίθινη θήκη χάλκινου τεφροδόχου αγγείου και μια πήλινη λάρνακα. Φωτογραφίες των ανασκαφών, σχεδιαστικές αποτυπώσεις, αναπτύγματα και αναπαραστάσεις (όπως λ.χ. μιας αετωματικής στήλης με διβαθμιδωτό βάθρο πάνω στο οποίο εδράζονται πρωτότυπες λευκές λήκυθοι κατά την αρχαία συνήθεια), επιτοίχια κείμενα με επεξηγηματικές πληροφορίες κτλ., συμβάλλουν στη σφαιρικότερη ανάγνωση των ευρημάτων από τον μέσο θεατή, καθιστώντας την εικόνα πρόσληψής του περισσότερο εύληπτη και προσιτή.

Λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες και τους περιορισμούς που δημιουργεί η αρχιτεκτονική

διαρρύθμιση του Μεγάρου Σταθάτου – όπου και φιλοξενούνται σχεδόν όλα τα εκθέματα – δημιουργήθηκαν δύο επίπεδα παρουσίασης. Στο πρώτο, οριζόντιο επίπεδο, περιλαμβάνονται από τη μία μεριά ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος – τουλάχιστον στις εκφάνσεις που η αρχαιολογική σκαπάνη είχε την τύχη να αποκαλύψει στη συγκεκριμένη μητροπολιτική έρευνα –, ενώ από την άλλη παρουσιάζονται τα νεκροταφεία ή οι μεμονωμένες ταφές. Στο δεύτερο, κάθετο επίπεδο, ακολουθήθηκε ο τοπογραφικός διαχωρισμός ανά Σταθμό. Οι Σταθμοί ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, ΑΚΑΔΗΜΙΑ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ, ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ και τα Φρέατα εξαερισμού ΠΕΤΜΕΖΑ, ΖΑΠΠΕΙΟΥ, ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ, ΑΜΕΡΙΚΗΣ, ΕΡΜΟΥ - ΑΡΙΩΝΟΣ, ΙΑΚΧΟΥ και ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ αποτελούν τις τοπογραφικές ενότητες τόσο στην Έκθεση όσο και στον Κατάλογο που τη συνοδεύει. Η εικόνα, έτσι, καθίσταται εναργέστερη για τον επιστήμονα που επιθυμεί να διατρέξει την τοπογραφία της αρχαίας Αθήνας αλλά και περισσότερο οικεία για το θεατή αυτής της Έκθεσης, είτε πρόκειται για κάτοικο της Αθήνας είτε για ξένο επισκέπτη. Γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστούν τα ευρήματα σε ολοκληρωμένες ενότητες, έτσι ώστε ο επισκέπτης να έχει μια πλήρη εικόνα των διαφόρων συνόλων. Ωστόσο, για λόγους οικονομίας της Έκθεσης, ελάχιστες φορές παραλείπονται ομοειδή αντικείμενα από ένα ενιαίο σύνολο, ενώ άλλες παρουσιάζονται αποσπασματικά, όταν αυτό επιβάλλεται από την ιδιαίτερη προβολή ενός έργου ή από την αδιευκρίνιστη εικόνα προέλευσής του. Για παράδειγμα, υπάρχουν αστρωματογράφητα ευρήματα, που εντοπίστηκαν σε επιχώσεις των ανασκαμμένων χώρων, των οποίων η ερμηνεία και η προέλευση αποδίδεται με υποθέσεις ή εικασίες. Αλλά και για τα στρωματογραφημένα γλυπτά, ανάγλυφα και αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν εντοιχισμένα σε τοίχους οικιών και σε τμήματα των τειχών της πόλης, σε δεύτερη ή και τρίτη χρήση, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η προέλευσή τους. Ελάχιστες φορές και σχεδόν πάντα με τη βοήθεια των αρχαίων κειμένων μπορεί να έχουμε τη δυνατότητα ανασύστασης της εικόνας επαναχρησιμοποίησης των υλικών και τη χρονική στιγμή της κατασκευής ενός τέτοιου έργου ανάγκης, όπως λ.χ. η ενίσχυση των τειχών της Αθήνας το 338 π.Χ.: ... *ἡ μὲν χώρα τὰ δένδρα συνεβάλλετο, οἱ δὲ τετελευτηκότες τὰς θήκας ... ἐπεμελοῦντο γὰρ οἱ μὲν τῆς τῶν τειχῶν κατασκευῆς, οἱ δὲ τῆς τῶν τάφρων, οἱ δὲ τῆς χαρακώσεως· οὐδεὶς δ' ἦν ἀργὸς τῶν ἐν τῇ πόλει* (Λυκ. *Κατά Λεωκράτους*, 44). Τις περισσότερες φορές – και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ιδιωτικά ή δημόσια οικοδομήματα, κυρίως της ρωμαϊκής περιόδου – το ξαναχρησιμοποιημένο αρχαιότερο υλικό μπορεί να έχει απομακρυνθεί κατά πολύ από τον αρχικό τόπο προέλευσής του και η ερμηνεία του δεν αρκεί για μια βέβαιη τοπογραφική προέλευση.

Το υλικό της παρούσας Έκθεσης αποδίδει στο σύγχρονο κοινό μια αντιπροσωπευτική εικόνα των τέχνεργων της αρχαίας Αθήνας από τη μυκηναϊκή περίοδο έως τα βυζαντινά χρόνια, αποτελώντας ένα χειροπιαστό κομμάτι της διαχρονικής ιστορίας αυτής της πόλης, όπως αυτό αναδύθηκε μέσα από την αναγκαστικά αποσπασματική εικόνα των ανασκαφών. Έτσι, η πρωτεύουσα πόλη του αρχαίου κόσμου, η *Ἑλλάδος παίδευσις*, η Αθήνα, συμπληρώνεται σε μεγάλο βαθμό μέσα από τις πρόφατες έρευνες και τα καλά κρυμμένα μυστικά της αποκαλύπτονται συνθέτοντας μια πληρέστερη εικόνα της. Σε συνδυασμό με τους αρχαίους συγγραφείς, η δημιουργική φαντασία μπορεί να οδηγήσει στην ανασύνθεση εικόνων της πραγματικής καθημερινής ζωής στην αρχαιότητα που, πολλές φορές, μοιάζει τόσο οικεία με το παρόν. Για παράδειγμα, τα επάλληλα οδοστρώματα των αρχαίων οδών με τα υλικά που τα συνθέτουν δεν είναι πολύ διαφορετικά από τα σύγχρονα. Μερικές φορές, μάλιστα, ορισμένοι σύγχρονοι οδικοί άξονες συμπίπτουν εν μέρει ή εν όλω με τους αρχαίους δρόμους. Οι καταπατήσεις των οδών στην αρχαιότητα – πρόσκαιρες ή μονιμότερες – καθώς και οι λεπτομέρειες των κατωφλιών των εξωτερικών θυρών, που δεν αφήνουν αμφιβολία ότι ορισμένες από αυτές άνοιγαν προς τα έξω, είναι εκπληκτικά όμοιες με σύγχρονες συνήθειες καταπάτησης οδών και πεζοδρομίων. Δεν πρωτοτυπούμε ακόμη ούτε στο νομικό πλαίσιο περί επιβολής εισφορών. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αριστοτέλης (*Οικονομικών*, ΙΙ,2.3): *Ἱππίας [ὁ] Ἀθηναῖος τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερῴων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας τὰς ἀνοιγομένας ἔξω ἐπώλησεν· ὠνοῦντο οὖν ὧν ἦν τὰ κτήματα, καὶ συνελέγη χρήματα οὕτω συχνά.* Δεν υπάρχουν, νομίζω, διαφορές από την είσπραξη προστίμων για αυθαίρετα του σημερινού Ειδικού Ταμείου

Εφαρμογής Ρυθμιστικού και Πολεοδομικού Σχεδιασμού (ΕΓΕΡΠΣ) του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων.

Στο πολυποίκιλο και αριθμητικά μεγάλο σύνολο των εκθεμάτων αυτής της Έκθεσης μια αξιολογική αποτίμηση ορισμένων είναι σχεδόν αδύνατη, ιδιαίτερα αν λάβει υπόψη του κανείς τα κριτήρια της επιλογής των, που αναφέρθηκαν παραπάνω. Εξάλλου, στο επίπεδο της πληροφορίας που παρέχει καθένα από αυτά είναι όλα εξίσου σημαντικά. Και μόνον εάν απομονώσει τη σκοπιά από την οποία επιθυμεί καθένας από εμάς να τα δει, θα ξεχωρίσει ορισμένα.

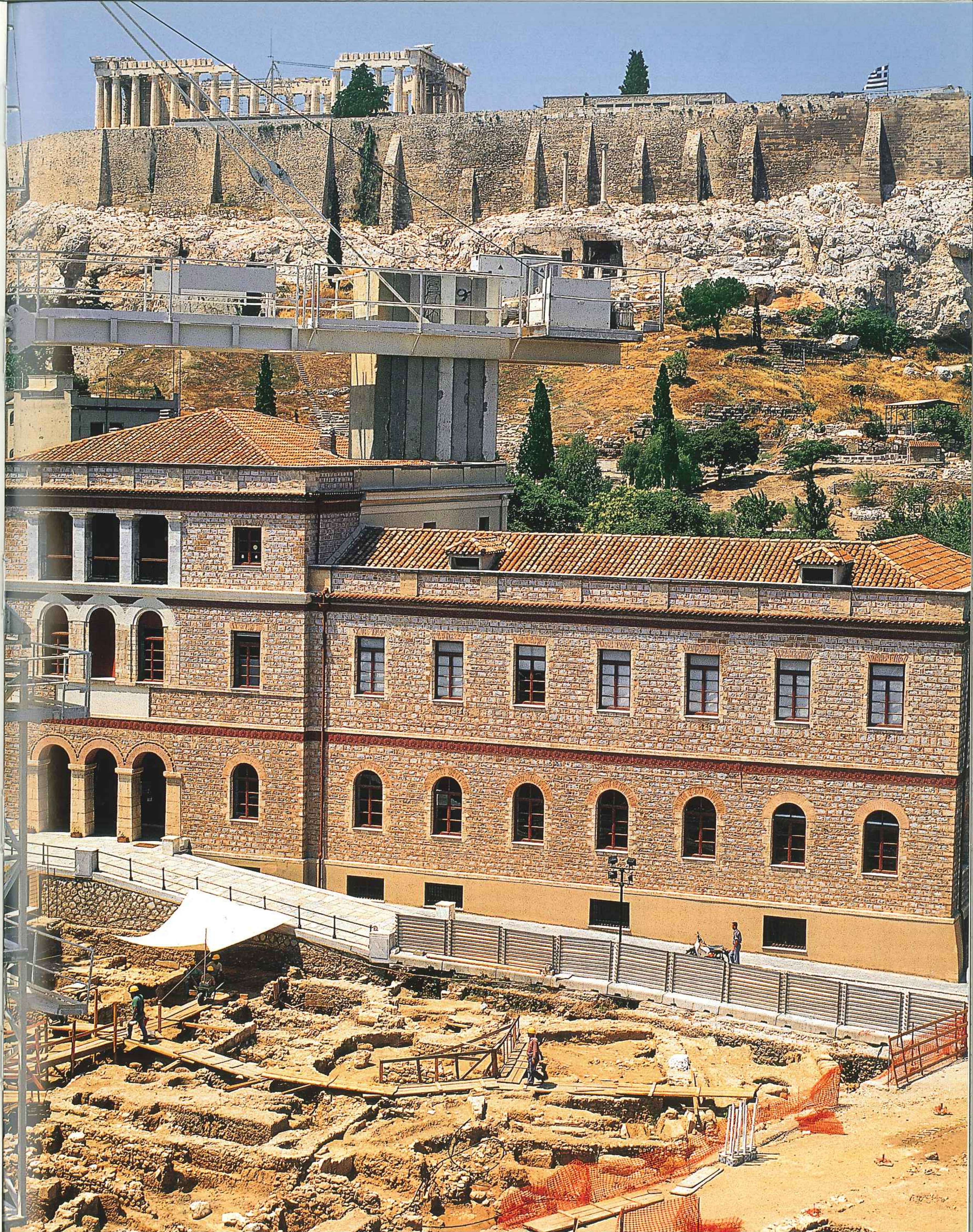
Από τη σκοπιά του ορατού μέρους της ιστορίας αυτής της πόλης και μάλιστα στον χρυσό αιώνα της, ξεχωριστή θέση κατέχει η επιτύμβια στήλη των θανόντων (αρ. 452) που αναφέρεται στα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου. Η λύση των προβλημάτων, που προκύπτουν από τα κείμενα που έχουν χαραχθεί στο μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειάς της, δεν αποτελεί μόνον το ζητούμενο της αρχαιολογικής έρευνας αλλά και ένα σημαντικό χειροπιαστό κομμάτι της ιστορίας της Αθήνας. Από την άλλη μεριά, τα ελάχιστα κεραμικά κτερίσματα (αρ. 383-390) που συνόδευαν τους περίπου 150 νεκρούς – άνδρες, γυναίκες και παιδιά – άτακτα θαμμένους σ' έναν μεγάλο λάκκο στην περιοχή του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ, με τη χρονολόγησή τους να κυμαίνεται στη δεκαετία ανάμεσα στο 430-420 π.Χ. φέρνουν αυτόματα στο νου τη δραματική περιγραφή του Θουκυδίδη για την ταφή των θυμάτων του λοιμού που ενέσκηψε στην Αθήνα στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου: ... *Οὐ μέντοι τοσοῦτός γε λοιμὸς οὐδὲ φθορὰ οὕτως ἀνθρώπων οὐδαμοῦ ἐμνημονεύετο γενέσθαι ... ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἔχοντες ὅ,τι γένωνται ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως ... νόμοί τε πάντες ξυνεταράχθησαν οἷς ἐχρῶντο πρότερον περὶ τὰς ταφάς, ἔθαπτον δὲ ὡς ἕκαστος ἐδύνατο* (Θουκ. ΙΙ, 47.3-54).

Οι υποθέσεις και οι ερμηνείες για τη σε δεύτερη χρήση εντοιχισμένη χάλκινη κεφαλή (αρ. 181) από το Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ μπορεί να προσθέτουν στη γοητεία του έργου. Το ίδιο, έτσι κι αλλιώς, αποτελεί ένα από τα αριστουργήματα της χαλκοπλαστικής γύρω στα 480 π.Χ. που συμβάλλει, με τη σειρά του στην παράδοση της ψυχής στην αισθητική εποπτεία. Ανάλογα σημαντική για την ιστορία της πλαστικής θα μπορούσε να θεωρηθεί η ανεύρεση του μαρμάρινου κορμού του Λύκειου Απόλλωνα (αρ. 170), αντίγραφο της χαμένης σήμερα πρωτότυπης δημιουργίας, που αποδίδεται από πολλούς ερευνητές στον Πραξιτέλη.

Όμως, από άλλη οπτική γωνία ιδωμένα, εξίσου σημαντικά για τις πληροφορίες που παρέχουν σχετικά με τον καθημερινό βίο στην αρχαιότητα είναι τα αρωματοδόχα αγγεία των τάφων και οι στλεγγίδες με τις οποίες οι αθλητές απέξεαν το ρύπο από το σώμα τους, η χάλκινη σακοράφα (αρ. 166), τα λυχνάρια που φώτιζαν τις νύχτες τους, τα αγγεία με τα οποία έπιναν νερό ή κρασί, τα πήλινα παιχνίδια των παιδιών τους, όλα αυτά που αποτυπώνουν την υψηλή αισθητική του μέσου ανθρώπου της εποχής. Τέλος, συγκινητική είναι η αγάπη τους για τα κατοικίδια, όπως αυτή αποτυπώνεται στον επιμελημένο τάφο ενός σκύλου και στα κτερίσματα που τον συνόδευαν – δύο γυάλινα αρωματοδόχα αγγεία (αρ. 162-163) και το περιλαίμιό του (αρ. 164).

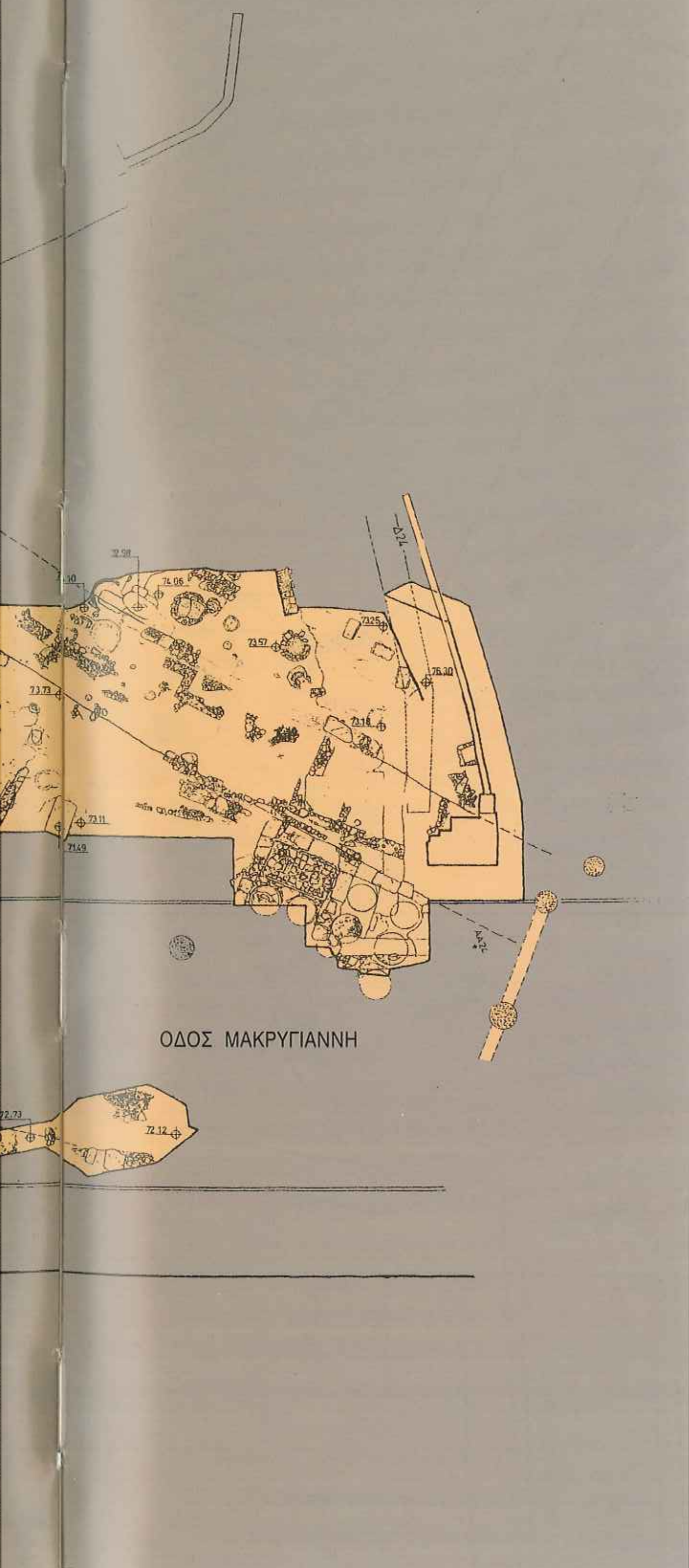
Δεν χωρά αμφιβολία ότι η καταγραφή του υλικού της Έκθεσης, η συντήρησή του, η φωτογραφική του αποτύπωση και η μελέτη του σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, αποτελεί, τουλάχιστον για τους γνωρίζοντες, έναν πραγματικό άθλο. Στους ανθρώπους που εργάστηκαν από τα πρώτα στάδια ανακάλυψης του υλικού έως και τη δημοσίευσή του, το εύγε είναι λίγο. Όλων αυτών των συντελεστών των οποίων τα ονόματα μνημονεύονται σε ψιλά γράμματα στις πρώτες σελίδες του Καταλόγου, τις οποίες συχνά προσπερνούμε για να θαυμάσουμε την ωραία εικόνα των αντικειμένων ή τις συνθέσεις του ζεύγους Καπόν, το ευχαριστώ μας είναι λίγο, ακόμη κι αν ξέρουν ότι βγαίνει από την καρδιά μας. Αντίδωρό τους ας είναι η γνώση της προσφοράς τους προς το ελληνικό και το ξένο κοινό, που θα επισκεφθεί την Έκθεση ή των ειδικών η ευγνωμοσύνη για την παρουσίαση του υλικού σε αυτό τον επιστημονικό Κατάλογο. Μα πιο πολύ το δημιουργικό κομμάτι αυτό του χρόνου που περάσαμε μαζί συντροφικά και συναδελφικά με τις εντάσεις, τους αγώνες και τις αγωνίες του, μα και με το συλλογικό αποτέλεσμά του, αυτό το δικό μας κομμάτι ζωής που κερδίσαμε.

Καθηγητής ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ

ΟΔΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ

ΟΔΟΣ ΑΘ. ΔΙΑΚΟΥ

1

Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

Η περιοχή νότια και ανατολικά του ιερού βράχου της Ακρόπολης υπήρξε σημαντική για τον οικισμό της Αθήνας ήδη από τα προϊστορικά χρόνια (Θουκ. Β', 15), όμως η νεότερη ανασκαφική έρευνα εκεί υπήρξε αποσπασματική και τυχαία, προσδιοριζόμενη από την εκάστοτε νεότερη οικοδομική δραστηριότητα. Η σύγχρονη λεωφόρος Διονυσίου Αρεοπαγίτου αποτελεί σήμερα το όριο μεταξύ του αρχαιολογικού χώρου του Θεάτρου και του Ιερού του Διονύσου και της σύγχρονης συνοικίας του Μακρυγιάννη. Η αποφασισθείσα ανέγερση σταθμού του νέου Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου (Μ.Σ.Α.) στην περιοχή Μακρυγιάννη έδωσε την ευκαιρία επιστημονικής έρευνας ενός σημαντικού χώρου εντός του σύγχρονου οικοδομικού ιστού της πόλης με την ανασκαφή που έπρεπε να προηγηθεί.

Ο χώρος της ανασκαφής γειτνίαζε με το χώρο όπου είχε ήδη αποφασιστεί η ανέγερση του νέου Μουσείου της Ακρόπολης και ο νέος σταθμός θα εξυπηρετούσε εκτός από τους κατοίκους της περιοχής και τους πολυπληθείς επισκέπτες του Μουσείου· για το λόγο αυτό αποφασίστηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία να ονομαστεί ο Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ και όχι ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΝ, όπως είχε αρχικά επιλεγεί.

Η ανασκαφή έδιδε την ευκαιρία να προσδιοριστεί ο χαρακτήρας της περιοχής κατά την αρχαιότητα και η σχέση της με τους παρακείμενους ιερούς τόπους που αναφέρονται στη γραπτή παράδοση και τις επιγραφές, όπως το εν Λίμναις Διονύσιο, το Ιερό του Κόδρου και άλλα.

Η ανασκαφική έρευνα άρχισε το Μάιο του 1993, διήρκεσε έως το Νοέμβριο του 1996 και κάλυψε έκταση συνολικά περίπου 2.500 τ.μ. Περιελάμβανε την ανασκαφή χώρου εντός του δημόσιου κτήματος του Μακρυγιάννη και στις παρακείμενες οδούς Μακρυγιάννη και Αθ. Διάκου στα ανατολικά, καθώς και τη σε βάθος έρευνα των αποκαλυφθέντων οικοδομικών καταλοίπων, ύστερα από τις αποφάσεις του ΚΑΣ για τη μη διατήρησή τους λόγω της συνολικά κακής κατάστασής τους.

Η ανασκαφή ήταν υπό τη διεύθυνσή μου, καθ' όλη τη διάρκειά της, με τη δημι-

ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΟΔΟΣ Ι

ΟΔΟΣ ΙΙ

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ
ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΟΔΟΣ VI

ΟΔΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ

ΟΔΟΣ IV

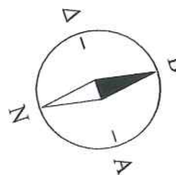
ΟΔΟΣ V

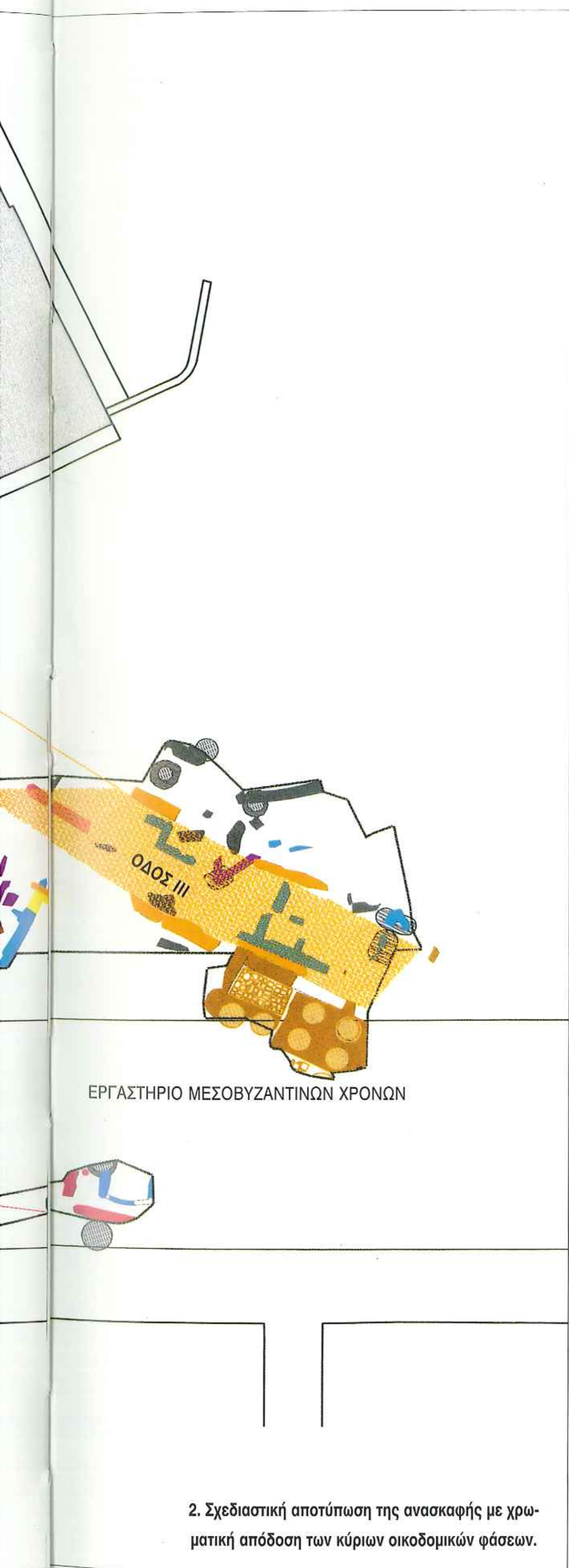
ΟΔΟΣ ΑΘ. ΔΙΑΚΟΥ

ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ
ΑΡΧΑΪΚΑ
ΚΛΑΣΙΚΑ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ
ΡΩΜΑΪΚΑ
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ
ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ
ΣΥΓΧΡΟΝΑ
ΑΧΡΟΝΟΛΟΓΗΤΑ

0 2.5 5 10 20m

2. Σχεδιαστική αποτύπωση της ανασκαφής με χρωματική απόδοση των κύριων οικοδομικών φάσεων.

ουργική βοήθεια της αρχαιολόγου της Α' Εφορείας Αρχαιοτήτων κ. Σταματίας Ελευθεράτου, καθώς και της αρχαιολόγου κ. Μέλπως Πωλογιώργη για ένα μέρος της ανασκαφής. Τη λεπτομερή παρακολούθηση της ανασκαφής, την τήρηση των ημερολογίων, τη σύνταξη δελτίων και ευρετηρίων και τη φωτογραφική τεκμηρίωση ανέλαβαν με επιτυχία οι νέοι αρχαιολόγοι Τάκης Μαρινάκης, Ιωάννα Παπαλόη, Έλενα Κασσωτάκη, Μάκης Μαυροειδόπουλος, Μαρία Μουγνάι, Στέλλα Γκίκα, Χρήστος Κοντοχρήστος, Ρένα Πουπάκη, Μάχη Κατωπόδη, Χαρά Χαραμή, Αθανασία Ψάλτη και Αντωνία Κοκκολιού. Επίσης, συμμετείχαν οι κυρίες Χάρις Στούπα και Βάσω Χριστοπούλου, που κατόπιν μονιμοποιήθηκαν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Η συμμετοχή όλων στη σύνταξη λημμάτων του παρόντος καταλόγου είναι απόδειξη της μακράς και καλής συνεργασίας μας. Τις αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις της ανασκαφής ανέλαβε ο άξιος αρχιτέκτων κ. Δημήτρης Κουκουλάς με συνεργείο σχεδιαστών. Για τη συντήρηση των κινητών αρχαίων που βρέθηκαν στην ανασκαφή εργάστηκαν οι συντηρητές κύριοι Θανάσης Καγκιούζης και Χρήστος Λασκαρίδης (κεραμική), κ. Ανθή Χατζηπαπά (μεταλλικά) και η κ. Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου (νομίσματα). Τα ευρήματα στεγάστηκαν ταξινομημένα σε μεταλλική αποθήκη που κατασκεύασε με αρκετή καθυστέρηση η ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ Α.Ε. στο χώρο του οικοπέδου Μακρυγιάννη. Το σκελετικό ανθρωπολογικό υλικό ανέλαβε να μελετήσει και να συντηρήσει ο κ. Θεόδωρος Πίτσιος, επίκουρος καθηγητής στο Ανθρωπολογικό Μουσείο της Αθήνας.

Η ανασκαφή επεκτάθηκε ανατολικά και νότια του διατηρητέου κτιρίου του Κέντρου Μελετών Ακροπόλεως (οικοδόμημα του Γερμανού W. Weiler, 1835) σε περιοχή όπου τα αρχαία στρώματα διαπιστώθηκε ότι είχαν διαταραχθεί από νεότερες επεμβάσεις συνδεδεμένες με την οικοδόμηση και τις χρήσεις του κυρίως κτηρίου, ως στρατιωτικού νοσοκομείου και κέντρου χωροφυλακής (βόθροι, τάφοι, τσιμεντένια θεμέλια κτλ.). Ο φυσικός βράχος (η κιμηλιά) παρουσιάζει μια πτωτική κλίση και βρέθηκε σε βάθος 1,25 μ. από τη σημερινή επιφάνεια στα βόρεια του σκάμματος, ενώ στο νότιο άκρο της ανασκαφής πέφτει στα 2,15 μ. Ανάλογη κλίση παρουσιάζει η κιμηλιά και προς τα ανατολικά.

Αρχαίοι τάφοι, δάπεδα, τοίχοι, φρέατα, δρόμοι, αποχετευτικοί αγωγοί και άλλα οικοδομικά κατάλοιπα, διαφόρων εποχών, βρέθηκαν να εκτείνονται εμπλεκόμενα σε όλη την περιοχή της ανασκαφής καθιστώντας την έρευνα δύσκολη και πολύπλοκη, καθ' ότι συνεχώς έπρεπε να αναζητείται η συσχέτιση και η χρονολογική αλληλουχία των αλλεπάλληλων ευρημάτων (εικ. 1 και 2). Χαρακτηριστικοί είναι οι παχείς, συμπαγείς τοίχοι των ρωμαϊκών χρόνων, που ήταν θεμελιωμένοι βαθειά στον φυσικό βράχο διαπερνώντας και καταστρέφοντας όλες τις προγενέστερες κατασκευές.

Ο ερευνηθείς χώρος χρησιμοποιήθηκε ίσως για πρώτη φορά στα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ. στην ύστερη ΠΕ εποχή, όπως μαρτυρεί η σχετική κεραμική, αλλά συχνότερη ανθρώπινη παρουσία σημειώνεται στα χρόνια μετάβασης από τη ΜΕ στην ΥΕ εποχή κατά τον 16ο αι. π.Χ. (τέλη ΜΕ/ΥΕ Ι). Λίγοι μεμονωμένοι τάφοι στα βόρεια του ανασκαφέντος χώρου (πρβλ. τάφους 81, 76, 88) με περιορισμένο αριθμό πήλινων κυρίως κτερισμάτων (αρ. 1-7) μαρτυρούν την ύπαρξη κάποιου οικισμού σε κοντινή απόσταση, πιθανώς στην περιοχή του Ιερού του Διονύσου ή στις κλιτείς ψηλότερα ή ακόμη στο Ολυμπιείο, στα ανατολικά. Η γειτονική οίκηση συνεχίστηκε και κατά τον

14ο αι. π.Χ. (ΥΕ ΙΙΒ/ΥΕ ΙΙΙΑ εποχή), όπως προκύπτει από την εύρεση στην ανασκαφή αριθμού τάφων της εποχής αλλά και ενός αποθέτη με τμήματα ακόσμητης επιτραπέζιας κεραμικής (αρ. 26-28) και υπολειμμάτων τροφών (οστά ζώων, όστρεα).

Ο χώρος παρουσιάζει στη συνέχεια μακρόχρονη ερήμωση και ανθρώπινη παρουσία διαπιστώνεται πια μόνο στα χρόνια της μετάβασης από την ΥΕ στην ΠΓ περίοδο, δηλαδή στα τέλη του 11ου αι. π.Χ. Τάφοι, κυρίως στη βόρεια περιοχή της ανασκαφής, που βρέθηκαν άθικτοι με τα κτερίσματα των νεκρών, αποδίδονται σε όλη την ΠΓ περίοδο (τον 10ο και 9ο αι. π.Χ.) και μαρτυρούν τις ταφικές συνήθειες της εποχής στην Αττική, όπως οι μεμονωμένοι ατομικοί τάφοι, οι καύσεις των νεκρών και η κάλυψη με μικρούς τύμβους (βλ. τάφους 57 και 84).

Η ανασκαφή έδειξε ότι από τους προϊστορικούς χρόνους και έως τη γεωμετρική περίοδο ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί κατά περιόδους ως χώρος ταφής, χωρίς όμως να διαπιστωθεί σε καμιά περίοδο η ύπαρξη οργανωμένου νεκροταφείου (εικ. 2). Στα τέλη όμως της ΥΓ περιόδου (μετά τα μέσα του 8ου αι. π.Χ.) διαπιστώνεται σημαντική διαφοροποίηση αφού ο χώρος οικίζεται σε μεγάλη έκταση. Στην περιοχή δεν συντελούνται πλέον ταφές και ο ερημικός χώρος των νεκρών φαίνεται έδωσε τη θέση του στον δημιουργικό χώρο των ζώντων. Οι μεταγενέστερες οικοδομικές επεμβάσεις έχουν δυστυχώς και στην περίπτωση αυτή διαταράξει τη συνοχή των πρώιμων οικιστικών καταλοίπων, αλλά πάντως διαπιστώθηκαν δάπεδα, τμήματα τοίχων, ένας μικρός κεραμικός κλίβανος και ορισμένα φρέατα της ΥΓ περιόδου διάσπαρτα σε όλη την περιοχή της ανασκαφής (βλ. φρέατα 20 και 23).

3. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Η αρχαία Οδός Ι και το αποχετευτικό σύστημα μετά την αφαίρεση των οδοστρωμάτων. Στα δεξιά διακρίνεται ο κυλινδρικός αγωγός παροχής πόσιμου ύδατος, του 5ου αι. π.Χ.

Η έρευνα κατέδειξε ότι η οίκηση στην περιοχή υπήρξε έκτοτε συνεχής και αδιάλειπτη έως το τέλος του αρχαίου κόσμου και αποκλείστηκε σε αυτή πλέον η ταφή νεκρών, κατά την πάγια τακτική των αρχαίων. Η κατοίκηση αρχικά δεν ήταν πιθανότατα πυκνή και διακοπτόταν από κήπους και καλλιέργειες, αλλά πάντως δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη κάποιου χώρου ιερού ή λατρευτικού. Σποραδικά οικοδομικά λείψανα και αρκετή κεραμική μαρτυρούν την κατοίκηση του ανασκαφέντος χώρου, επίσης κατά τον 7ο και τον 6ο αι. π.Χ., χωρίς όμως να είναι δυνατόν – λόγω της κακής διατήρησης των καταλοίπων – να συντεθεί σαφής και ενιαία εικόνα.

Ο 5ος αιώνας π.Χ. είναι εποχή καίρια για τον ευρύτερο χώρο αφού από τότε περικλείεται πλέον μέσα στην οχυρωμένη περιοχή της αρχαίας πόλης. Η ανέγερση το 479 π.Χ. του ισχυρού Θεμιστόκλειου τείχους στα νότια του χώρου υπήρξε καθοριστική, καθ' ότι αφ' ενός μεν επέτρεπε την ελεύθερη και ασφαλή ανάπτυξη της περιοχής, αφ' ετέρου όμως περιόριζε τις διαδρομές λόγω της ύπαρξης συγκεκριμένων πυλών στο τείχος. Στην περιοχή πρέπει να εντοπιστεί η σημαντική πύλη από όπου ξεκινούσε η οδός που κατέληγε στη θάλασσα, στον Φαληρικό όρμο, οι Άλαδε Πύλες.

Οι εντός των τειχών περιοχές διασχίζονταν πλέον από καθορισμένες διαδρομές, οδούς, ακολουθώντας τη φυσική εδαφική διαμόρφωση. Μια παρόμοια διαδρομή εντοπίζεται ότι κατερχόταν από τη νότια πλαγιά της Ακρόπολης – όπου το νεοΐδρυθέν τότε Ιερό του Διονύσου Ελευθερέως και ο παρακείμενος θεατρικός χώρος – και διέσχιζε την ανασκαφή από Β. προς Ν. (Οδός Ι). Ο επιμελημένος κυλινδρικός πήλινος αγωγός παροχής πόσιμου ύδατος που ακολουθούσε τη διαδρομή της οδού και του οποίου στελέχη (αρ. 30) βρέθηκαν σε μήκος 37 μ. μέσα σε λάξευμα του βράχου,

καμπτόταν στο νοτιότατο άκρο της ανασκαφής και στρεφόταν προς ΝΔ. (εικ. 3). Στο σημείο αυτό επισημάνθηκαν και λείψανα θεμελίου ενός μικρού ορθογώνιου κτίσματος από πωρολίθους, ίσως ενός μικρού παρόδιου ιερού, όπως εκείνο που είχε βρεθεί προ ετών ψηλότερα, στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου του Ιερού του Διονύσου. Ίσως τα μικρά αυτά ιερά με τη μορφή μικρού σηκού, ιδρυμένα στις διασταυρώσεις οδών να ήταν αφιερωμένα σε σχετικές θεότητες, όπως ο Απόλλων Αγυιεύς, ο Ερμής ή η Εκάτη, όμως δεν υπήρξε έως σήμερα επιγραφική ή άλλη επιβεβαίωση. Τμήματα τοίχων δομημένων με πολυγωνική κατασκευή, μελαμβαφής κεραμική των χρόνων αυτών και τμήματα αγγείων με αξιόλογη ερυθρόμορφη διακόσμηση, που περισυλλέχθηκε στα κατώτερα στρώματα και μέσα σε λαξεύματα του βράχου, καθώς και αριθμός διάσπαρτων, αθηναϊκών αργυρών τετραδράχμων, μαρτυρούν την ευρύτερη οίκηση του χώρου κατά τη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ. Ακόμη στα τέλη του αιώνα, καθώς και κατά τη διάρκεια του 4ου και του 3ου αι. π.Χ., διαπιστώθηκε σε διάφορα σημεία του χώρου η τέλεση μιας ιδιαίτερης αθηναϊκής τελετουργίας, πιθανώς για τον καθαγιασμό των δομημένων χώρων (πυρές). Η τελετουργία περιελάμβανε την έμπυρη θυσία μικρών ζώων και πτηνών και την κατάθεση μικρογραφικών πήλινων αγγείων (βλ. πυρές 7 και 2).

Η αποσπασματικότητα, όμως, γενικά των στοιχείων δεν επιτρέπουν δυστυχώς και πάλι την ανασύνθεσή τους σε ένα κατανοητό δομημένο σύνολο. Αντίθετα, η εποχή μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., που υπήρξε περίοδος δημιουργίας για την ευρύτερη περιοχή όπως και για την πόλη της Αθήνας γενικότερα, άφησε στο χώρο απτά οικοδομικά λείψανα. Τότε φαίνεται ότι χαράχθηκαν και οριοθετήθηκαν οι οδικές διαδρομές της πόλης εξυπηρετώντας τη διακίνηση του πληθυσμού στους δημόσιους χώρους (Αγορά, θέατρο κτλ.) και συνδέοντάς τους με τις εξόδους από την πόλη, τις πύλες των τειχών. Στην περιοχή της ανασκαφής διαπιστώθηκε (κάτω από τη σημερινή οδό Μακρυγιάννη) η ύπαρξη κεντρικού δρόμου πλάτους 6 μ. (Οδός IV), που οδηγούσε από το κέντρο του άστεως στα βόρεια προς τις Άλαδε Πύλες στα νότια, κοντά στον Ιλισό ποταμό. Στο νότιο άκρο του ανασκαμμένου χώρου ο πλατύς αυτός δρόμος διασταυρωνόταν με τον άλλο στενότερο πλάτους 4 μ. (Οδός I), που κατερχόταν από το χώρο του Ιερού του Διονύσου (εικ. 1). Η Οδός I ερευνήθηκε σε μήκος περίπου 40 μ. και διαπιστώθηκε ότι στο σημείο όπου συναντούσε τη μεγαλύτερη Οδό IV διασταυρωνόταν σε ορθή γωνία και με άλλο, τρίτο δρόμο, την Οδό II, που ερχόταν από Δ., επίσης πλάτους 4 μ. Στην περιοχή του τρίστρατου αυτού υπήρχε μικρή πλακόστρωτη έκταση. Βορειότερα διαπιστώθηκε και άλλος δρόμος (Οδός III), που ένωνε την Οδό I με την Οδό IV.

3

Οι δρόμοι οριοθετούνταν εκατέρωθεν από σειρές κυβολίθων συνήθως κροκαλοπαγών και επιστρώνονταν με σφιχτά κτυπημένο χώμα, στο οποίο χαράσσονταν οι τροχοί των οχημάτων, αμαξών και αρμάτων. Οι εκάστοτε φθορές απαιτούσαν νέα επίστρωση της οδού, ώστε με τον καιρό τα δημιουργούμενα επάλληλα χωμάτινα οδοστρώματα κατέληξε να διαδέχονται το ένα το άλλο, σε μια χρονολογική αλληλουχία. Στην Οδό Ι της ανασκαφής διαπιστώθηκαν συνολικά 16 οδοστρώματα, με μέσον όρο τα 13 (συνολικού ύψους 1,25 μ.), που χρονολογικά εκτείνονταν από το β′ μισό του 4ου αι. π.Χ. έως την εγκατάλειψή της στα μέσα του 7ου αι. μ.Χ. περίπου, καλύπτοντας με τη χρήση της σχεδόν μία χιλιετία. Οι συχνές επισκευές μαρτυρούν πάντως ότι η οδική αυτή αρτηρία ήταν πολυσύχναστη και υπήρχε κρατική πρωτοβουλία για τη συντήρησή της.

Παράλληλη με την ανύψωση του δρόμου ήταν και η εκάστοτε ανύψωση των εκατέρωθεν αναλημματικών τοίχων, που αποτελούσαν και το όριο των παρακείμενων οικιών. Οι διαφορές μάλιστα του τρόπου δόμησης της τοιχοποιίας των αναλημμάτων του δρόμου προσδιορίζουν και τα όρια των ιδιοκτησιών.

Οι δρόμοι συγκέντρωναν τις αποχετεύσεις των εκατέρωθεν οικιών και των εργαστηρίων και είναι χαρακτηριστική η Οδός Ι, όπου – στον μεγάλο κεντρικό αποχετευτικό αγωγό που τη διέσχιζε – κατέληγαν, με μικρότερους αγωγούς, κτιστούς ή πήλινους, οι επιμέρους αποχετεύσεις τέμνοντας κατά περίπτωση τα οδοστρώματα (εικ. 3). Ο μεγάλος οχετός της Οδού Ι πιθανότατα συνδεόταν και με το σύστημα αποχέτευσης των νερών της ορχήστρας του υπερκείμενου Θεάτρου του Διονύσου, μέσα από τον κτιστό αγωγό που διέσχιζε τη σκηνή και τη στοά του Ιερού του Διονύσου με κατεύθυνση το πρόπυλό του στα ανατολικά και την αρχή της Οδού Ι.

4. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Ο κλίβανος επεξεργασίας ερυθρού χρώματος (β′ μισό 2ου αι. π.Χ.).

4

Οι ανασκαφές κατέδειξαν ότι η οριστική χάραξη και οριοθέτηση των δρόμων επέτρεψαν στα ελληνιστικά χρόνια την καλύτερη οργάνωση της οίκησης στην περιοχή, που ήταν κατειλημμένη αποκλειστικά από οικίες και εργαστήρια. Επισημαίνεται η απουσία κάποιου ιερού τόπου ή δημόσιου κτηρίου, που επιβεβαιώνεται και από την απουσία σχετικών επιγραφών.

Η αποσπασματικότητα των οικοδομικών λειψάνων δεν επιτρέπει σχεδιαστική αναπαράσταση των οικιών· όμως η ευρεθείσα κεραμική, τα λίθινα εργαλεία, οι πήλινοι λύχνοι, τα υδρομαστευτικά φρέατα, τα ανοιγμένα μέσα σε μικρές υπαίθριες αυλές και οι αρκετές απιόσχημες δεξαμενές με επένδυση υδραυλικού κονιάματος για την περισυλλογή βρόχινου νερού, μαρτυρούν τη συνεχή και πυκνή κατοίκηση του χώρου.

Την ύπαρξη εργαστηρίων φανερώνουν οι χώροι εργασίας, τα βαθιά κυκλικά ή ορθογώνια ορύγματα ανοιγμένα στο βράχο, ο μικρός κτιστός κλίβανος επεξεργασίας κοκκινοχωμάτων για την κατασκευή ερυθρού χρώματος χρήσιμου στην οικοδομική (εικ. 4) (ο κλίβανος αποκολλήθηκε από ειδικευμένο συνεργείο συντηρητών), οι μικρές ανοικτές δεξαμενές με τις αποχετεύσεις τους, μήτρες για την κατασκευή

5

5. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Ο ένας από τους δύο χώρους με τα υπόκαυστα του μικρού λουτρού. Διακρίνονται τα κατάλοιπα των κιονίσκων στήριξης του δαπέδου, καθώς και η δίοδος του θερμού αέρα.

πήλινων ειδωλίων και άλλα. Κεραμουργεία ή χαλκουργεία δεν βρέθηκαν και είναι γνωστό ότι οι οχληρές αυτές λειτουργίες συντελούνταν έξω από την οχυρωμένη περιοχή της πόλης. Το ίδιο ισχύει με τις ταφές και είναι χαρακτηριστικό ότι δεν βρέθηκε στην περιοχή της ανασκαφής κανένας τάφος των ιστορικών χρόνων.

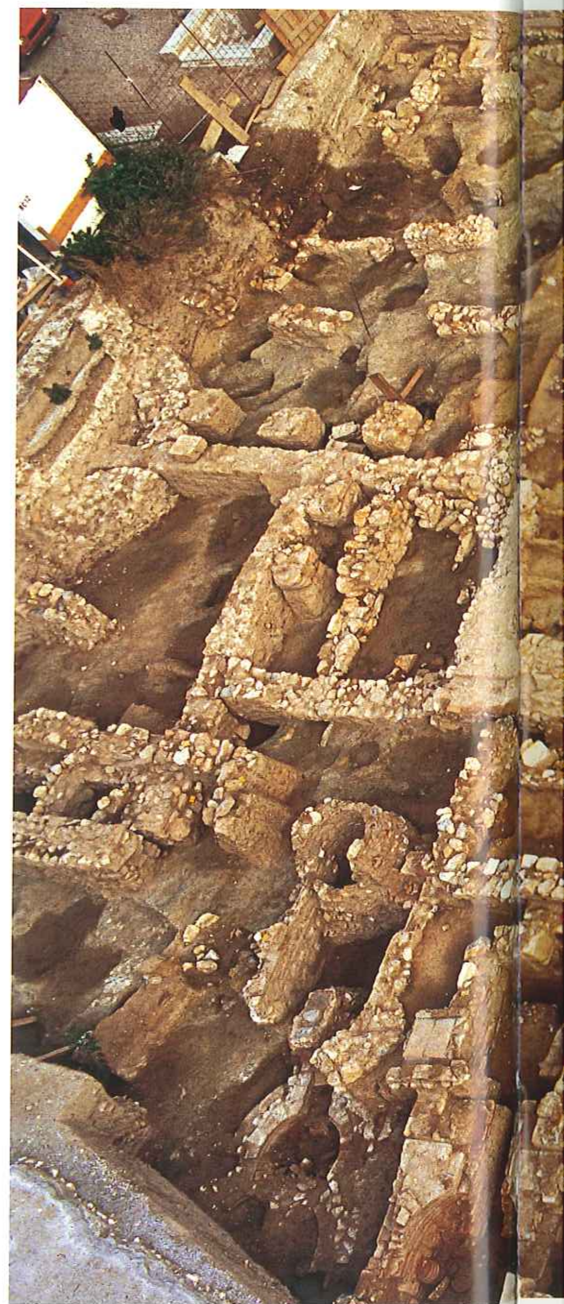
Η ζωή στην περιοχή συνεχίστηκε και κατά τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Κατά την καταστροφή της Αθήνας από τον Σύλλα το 86 π.Χ., οι Άλαδε Πύλες και τα τείχη είχαν μεν καταστραφεί, αλλά οι δρόμοι συνέχισαν να χρησιμοποιούνται από τους κατοίκους της πόλης, όπως μαρτυρούν τα επάλληλα οδοστρώματα. Ίσως η μεγάλη επίχωση, που διαπιστώθηκε να εκτείνεται ανατολικά της κεντρικής Οδού IV και περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής του 1ου αι. π.Χ. - 1ου αι. μ.Χ., να ανήκε ακριβώς σε εκτεταμένη καταστροφή παρακείμενων οικιστικών συνόλων και στην εν συνεχεία επίστρωση του υλικού.

Στα αυτοκρατορικά χρόνια ανήκουν οικίες που κτίστηκαν ανατολικά και δυτικά της Οδού I. Στα νότια του χώρου ανασκάφηκαν δύο χώροι υποκαύστων σκαμμένων στον φυσικό βράχο, που σώζουν μέρος των κυκλικών πήλινων κιονίσκων στήριξης του δαπέδου (εικ. 5). Στα υπόγεια σωζόταν ιδιαίτερα ο χώρος καύσης (praefurnium) και η οικία είχε πρόσοψη στα νότια, επί της Οδού II. Η οδός αυτή είχε επίσης κεντρικό οχετό με ροή προς Α. και παράπλευρες αποχετεύσεις.

Μία άλλη οικία των χρόνων αυτών στα ανατολικά – της οποίας όμως τα όρια δεν σώζονται σαφώς – υδρευόταν από ένα εντυπωσιακό πολύπλοκο σύστημα φρεάτων, υπόγειων δεξαμενών και σηράγγων, που επαναχρησιμοποίησε στοιχεία των ελληνιστικών χρόνων. Τα φρέατα καθόδου ήταν επενδεδυμένα με υδραυλικό κονίαμα και – μέσω υπόγειων σηράγγων, σκαμμένων βαθειά μέσα στον φυσικό βράχο – συνδέονταν με υπόγειες δεξαμενές επενδεδυμένες με επιμελημένη τοιχοποιία από τούβλα.

Οι πλούσιες αυτές οικίες που – όπως γνωρίζουμε από άλλα παραδείγματα – θα είχαν εσωτερικές αυλές και κήπους, θα διακοσμούνταν με μαρμάρινα γλυπτά, όπως αυτά του 1ου και 2ου αι. μ.Χ., που βρέθηκαν μεν σε νεότερες επιχώσεις σε διάφορα σημεία της ανασκαφής, ασφαλώς όμως προέρχονταν από τις οικοδομές αυτές. Αξιόλογη είναι μία αμφιπρόσωπη ερμαϊκή στήλη με κεφαλές του Ερμή και του Διονύσου (αρ. 92), καθώς επίσης διάφορα μικρά γλυπτά, όπως Ερωτιδέας από σύμπλεγμα με την Αφροδίτη και μικρή κεφαλή Αθηνάς. Ακόμη αξιόλογη είναι μαρμάρινη ανδρική κεφαλή που αποδίδει τον Πλάτωνα, αντίγραφο του γνωστού παλαιότερου καθιστού αγάλματος του φιλοσόφου, έργο του γλύπτη Σιλανίωνα του 4ου αι. π.Χ.

Στην οικοσκευή των οικιών αυτών των πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων ανήκε αξιόλογη κεραμική που βρέθηκε σε διάφορα σημεία της ανασκαφής και ιδιαίτερα μέσα σε φρέατα. Ενδιαφέρουσα είναι μία οινοχόη με γραπτή επιγραφή, την εύγλωττη αναφορά «ευφρασία» (αρ. 54), καθώς και πήλινοι λύχνοι με πλαστική απόδοση, ένας με μορφή φαλλού και άλλος με μορφή παιδικής θεότητας, του Τελεσφόρου (αρ. 47). Στην ίδια εποχή ανήκε ενδιαφέρον χάλκινο πτυάριο με μακριά κυλινδρική λαβή (αρ. 64), που χρησίμευε για την καύση αρωματικών ουσιών κατά τη λατρεία διαφόρων θεοτήτων, ιδίως ανατολικής προέλευσης. Σειρές χάλκινων νομισμάτων των αυτοκρατορικών νομισματοκοπείων μαρτυρούν παράλληλα τις έντονες εμπορικές ανταλλαγές.

Δεν είναι σαφές, αλλά φαίνεται πιθανό ότι η καταστροφή που επέφεραν στην πόλη της Αθήνας οι επιδρομείς Έρουλοι το 267 μ.Χ. είχε επιπτώσεις και στην περιοχή της ανασκαφής. Δεν διακρίνεται μεν στρώμα καταστροφής, αλλά ίσως τότε εγκαταλείφθηκε η οικία με τα υπόκαυστα. Πάντως, η ζωή συνεχίστηκε απρόσκοπτα και στον 3ο και στον 4ο αι. μ.Χ. ανήκει η ενδιαφέρουσα κεραμική που βρέθηκε ιδιαίτερα μέσα σε φρέατα και χαρακτηρίζεται από σκουρόχρωμο γάνωμα με γραπτές σπείρες από λευκό επίχρισμα. Επίσης χαρακτηριστικοί είναι οι ευρεθέντες οξυπύθμενοι αμφορείς με κυλινδρικό πόδι που ανήκουν σε τύπο με μεγάλη εξάπλωση σε όλη την ανατολική Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο (αρ. 50).

Ενδιαφέρον επίσης είναι ένα ανθρωπόμορφο αγγείο με τη μορφή κεφαλής μικρού αγοριού (αρ. 52), που ήταν κατασκευασμένο από μήτρες. Ίσως σχετίζεται με τελετουργική χρήση και χρονολογείται στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. ή στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. Στα ίδια χρόνια ανήκουν ενδιαφέροντα πή-

λινα ειδώλια, κατασκευασμένα ειδικά ως παιχνίδια μικρών παιδιών: ένα πήλινο αλογάκι πάνω σε τροχούς για να σύρεται (αρ. 53) και πήλινες πλαταγές (κουδουνίστρες) με έντονα ζωγραφισμένες λεπτομέρειες (αρ. 62). Τα ειδώλια αυτά ήταν κατασκευασμένα σε μήτρα και καλύπτονταν από λευκό επίχρισμα.

Η υστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική περίοδος, που καλύπτει τα χρόνια από την αναγνώριση του Χριστιανισμού και τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη έως τις δεκαετίες μετά τη βασιλεία του Ιουστινιανού (4ος, 5ος και 6ος αι. μ.Χ.), χαρακτηρίζεται από μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στην περιοχή της ανασκαφής (εικ. 6). Τα ευρεθέντα εκτεταμένα, ισχυρά θεμέλια από χυτή τοιχοποιία προδίδουν την ύπαρξη επιβλητικών, ίσως διώροφων, επαύλεων. Μία από τις οικοδομές αυτές είχε πρόσοψη στη δυτική πλευρά της Οδού Ι, όπου βρέθηκε το κατώφλι εισόδου σε μεγάλο ορθογώνιο δωμάτιο (διαστάσεων 3,50×3,50 μ.) στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο από άσπρες και μαύρες ψηφίδες. Το ψηφιδωτό, κρίνοντας από

6. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν.

6

τα διασωθέντα σπαράγματα, ήταν διακοσμημένο με τεμνόμενους κύκλους και πλαισιωνόταν από ζώνη κισσόφυλλων (αρ. 65). Το κέντρο του κτηρίου φαίνεται ότι κατείχε μεγάλος κυκλικός χώρος διαμέτρου 6,50 μ., ίσως μια υπαίθρια αυλή, χωρίς όμως να επισημανθεί δάπεδό της. Στα νότια και στα δυτικά της πιθανής αυτής αυλής αναπτύσσονταν άλλες ορθογώνιες αίθουσες επίσης στρωμένες με ψηφιδωτά δάπεδα, από τα οποία και πάλι σώθηκαν δυστυχώς μόνο σπαράγματα.

Της οικοδομής αυτής διαπιστώθηκαν περισσότερες από μία οικοδομικές φάσεις, που μαρτυρούν διαδοχικές μετατροπές και επαυξήσεις με οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση. Παράλληλα στους τοίχους των θεμελίων βρέθηκαν εντοιχισμένα θραύσματα διαφόρων παλαιότερων γλυπτών και αρχιτεκτονικών μελών. Από αυτά άξια να αναφερθούν είναι θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών (κιονοκράνων, γείσων κτλ.) από «περγαμηνό» μάρμαρο που αναγνωρίστηκαν ότι ανήκαν στην ερειπωμένη πια τότε Στοά του Ευμένη (αρ. 29), που βρισκόταν ψηλότερα, δυτικά του Θεάτρου του Διονύσου.

Κατά την ανασκαφή βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής των χρόνων αυτών, ιδιαίτερα ακέραια μεγάλα αγγεία μέσα σε φρέατα: οξυπύθμενοι αμφορείς, αμφορείς, οινοχόες, ασκοί κ.ά. Η διακόσμησή τους δεν είναι πλέον γραπτή και περιορίζεται σε αβαθείς αυλακώσεις, λοξές διασταυρούμενες με οριζόντιες (τύπου gouged) και στην κτενωτή τεχνική (αρ. 55, 57, 58).

Η παραγωγή πήλινων λύχνων ήταν επίσης ανθηρή και ιδιαίτερα γνωστά υπήρξαν τα αθηναϊκά εργαστήρια του Ευτύχη (αρ. 42, 51), της Σωτηρίας (αρ. 61) και της Χιόνης, όπως δηλώνουν τα ευρεθέντα ενσφράγιστα παραδείγματα. Ως προς τη διακόσμηση των λύχνων τα χριστιανικά θέματα (χριστόγραμμα, φοίνικας) διαδέχονται σταδιακά τα παλαιότερα «εθνικά» (Πάνας, Ερωτιδείς κτλ.).

Από τα έργα μικροτεχνίας αξιόλογο είναι ένα ελεφάντινο πλακίδιο, που έφερε σε έξεργο ανάγλυφο παράσταση ενός γυμνού Διοσκούρου με τον ίππο του (αρ. 43). Το πλακίδιο, πιθανότατα μαζί με ένα δεύτερο πάρισο με παράσταση του δεύτερου Διοσκούρου, θα ανήκε στη διακοσμητική επένδυση ενός ξύλινου κιβωτίου του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Τα οικοδομικά κατάλοιπα των χρόνων αυτών που ερευνήθηκαν στην ανασκαφή, ασφαλώς συνδέονταν με εκείνα που είχαν βρεθεί παλαιότερα στα υπόγεια του κτηρίου του παλιού Στρατιωτικού Νοσοκομείου και βορειότερα εκατέρωθεν της προέκτασης της Οδού Ι στις νεότερες ανασκαφές του Τμήματος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σε συσχετισμό, επίσης, είναι τα ανάλογα πρόσφατα ευρήματα των ανασκαφών της Α′ Εφορείας Αρχαιοτήτων στο υπόλοιπο νότιο και δυτικό τμήμα του οικοπέδου Μακρυγιάννη.

Τα κατάλοιπα θα ανήκαν σε αριθμό μεγάλων κτηριακών συγκροτημάτων (επαύλεων, φιλοσοφικών σχολών), που ανήκαν σε μέλη σημαντικών αθηναϊκών οικογενειών της εποχής, όπως γνωρίζουμε από σύγχρονες εγκαταστάσεις σε άλλα σημεία της πόλης. Κρίνοντας από όλα τα σχετικά ευρήματα της περιοχής, πιθανότατα μία ολόκληρη συνοικία παρόμοιων επιφανών οικοδομών εκτεινόταν τα χρόνια αυτά, χαμηλά στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης μέχρι τα όρια των Ιερών του Διονύσου και του Ασκληπιού, έως τη διακοπή της λειτουργίας τους.

Οι οικοδομικές μετατροπές και προσθήκες του 6ου αι. μ.Χ., που παρατηρήθηκαν στις οικοδομές της ανασκαφής, υποδηλώνουν ότι η περιοχή εκατοικείτο τότε

ακόμη εντατικά. Στο δάπεδο μάλιστα ενός οικοδομήματος στα νοτιοανατολικά του ανασκαφέντος χώρου βρέθηκε μικρός «θησαυρός» χάλκινων νομισμάτων που χρονολογείται στον 6ο αι. μ.Χ.

Την ίδια εποχή συντελείται στον κεντρικό οχετό της Οδού Ι μία από τις πολλές μετατροπές, ίσως η τελευταία. Για την κάλυψη των επισκευών και για το κτίσιμο των φρεατίων χρησιμοποιήθηκαν παλαιότερες μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες, βάθρα αγαλμάτων και αναθηματικά ανάγλυφα παρμένα από γειτονικούς τόπους, όπως τα νεκροταφεία, το Θέατρο του Διονύσου και το Ασκληπιείο μετά την εγκατάλειψή τους πια στα τέλη του 5ου αι. μ.Χ.

Μέσα στον 7ο αι. μ.Χ. φαίνεται ότι ο τόπος εγκαταλείπεται, η οίκηση διακόπτεται και οι αρχαίοι δρόμοι δεν χρησιμοποιούνται πια. Δεν διαπιστώθηκε πάντως κάποιο συγκεκριμένο στρώμα καταστροφής (πυρκαγιάς;) και η εγκατάλειψη πρέπει να οφείλεται στη γενική συρρίκνωση των αρχαίων πόλεων που παρατηρείται στα χρόνια του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-644 μ.Χ.) και είναι σχετική και με τις δυσκολίες που προκάλεσαν οι εισβολές των Σλάβων.

Μία βιοτεχνική εγκατάσταση (βυρσοδεψίας;) των μεσοβυζαντινών χρόνων και ένα οργανωμένο νεκροταφείο κτιστών καμαροσκέπαστων τάφων (οστεοφυλακίων), καθώς και μεγάλοι κτιστοί αποθηκευτικοί σιροί των υστεροβυζαντινών και των νεότερων χρόνων που βρέθηκαν στην ανασκαφή, αποδεικνύουν τη συνεχή χρήση του χώρου και μετά το τέλος του αρχαίου κόσμου, επέτειναν όμως και την καταστροφή των υποκείμενων αρχαίων καταλοίπων.

Συμπερασματικά προκύπτει ότι, παρά την αποσπασματικότητα των οικοδομικών λειψάνων των διαφόρων χρονολογικών φάσεων, η ανασκαφή έδωσε γενικά πολλές σημαντικές αρχαιολογικές πληροφορίες, καθώς και πλήθος αξιόλογων κινητών ευρημάτων. Η ανασκαφή φανέρωσε πανοραμικά τη μακρά ιστορία ενός τμήματος της αρχαίας πόλης της Αθήνας κάτω από τη σκιά της Ακρόπολης: από την ταφική χρήση στην προϊστορική εποχή, στην οικιστική οργάνωση των ιστορικών χρόνων με το οδικό δίκτυο, τις οικίες και τα εργαστήρια και μέχρι τις μεγάλες ιδιωτικές οικοδομές των υστερορωμαϊκών χρόνων. Ελπίζεται ότι η ανασκαφική έρευνα θα συμπληρωθεί σύντομα με τη δημοσίευση των ευρημάτων και την κατάλληλη έκθεση των αξιολογότερων ευρημάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Τραυλός 1960 (πίνακες)· Travlos 1971, 322-324 (Ιερό Κόδρου). Για πληροφορίες και βιβλιογραφία παλαιότερων ερευνών στην περιοχή Μακρυγιάννη βλ. Καλλιγάς 1994-95, 40-41.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ
Επίτιμος Διευθυντής του Μουσείου Ακροπόλεως

ΤΑΦΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τα αρχαιότερα ευρήματα από το οικόπεδο Μακρυγιάννη ανήκουν στους προϊστορικούς χρόνους και είναι κυρίως ταφικά, αν και υπάρχει ορισμένο υλικό που μπορεί σαφώς να χαρακτηριστεί ως οικιστικό. Οι τάφοι από τη θέση χρονολογούνται κυρίως στη μεταβατική φάση από την ύστερη ΜΕ έως και τις πρώιμες μυκηναϊκές περιόδους, δηλαδή από τον 17ο έως και τα μέσα του 14ου αι. π.Χ. (τέλη ΜΕ έως ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΙΑ1), ενώ μερικά πρωιμότερα και υστερότερα σποραδικά ευρήματα έρχονται να επισημάνουν ότι η περιοχή κατοικήθηκε ή χρησιμοποιήθηκε για ταφικούς σκοπούς τόσο πριν όσο και μετά από την εποχή αυτή, με μικρότερη όμως συχνότητα.
Το προϊστορικό υλικό που επιλέχθηκε για να εκτεθεί εδώ προέρχεται από τη μεταβατική αυτή εποχή και περιλαμβάνει τόσο μεσοελλαδικά όσο και υστεροελλαδικά (μυκηναϊκά) ταφικά παραδείγματα. Στη ΜΕ εποχή ή στη μεσοελλαδική παράδοση ανήκουν ο ταφικός λάκκος 81 και ο κιβωτιόσχημος τάφος 76, ενώ σαφούς μυκηναϊκής χρονολόγησης είναι ο ταφικός λάκκος 88. Ακολουθεί συνοπτική περιγραφή των τριών αυτών τάφων και σύντομη αναφορά στο σκελετικό υλικό που περιείχαν, ενώ λεπτομερέστερη είναι η περιγραφή των κτερισμάτων – κυρίως αγγείων – που συνόδευαν τους νεκρούς. Χαρακτηριστικό για όλες τις ταφές είναι το γεγονός ότι ανήκαν ανεξαιρέτως σε μικρά παιδιά ή βρέφη (ακόμη και εκείνες που δεν περιελήφθησαν στον κατάλογο αυτής της Έκθεσης).

Μ.Μ.

Ταφικός λάκκος 81

Πρόκειται για παιδική ταφή μέσα σε ελλειψοειδές όρυγμα λαξευμένο στον φυσικό βράχο. Ο τάφος είχε κατάλληλα διαμορφωμένη εσοχή (πατούρα) στο ύψος του στομίου του για την έδραση καλυπτήριας πλάκας, που βρέθηκε στη θέση της. Το μοναδικό κτέρισμα του τάφου, ένα αγγείο (αρ. 1), βρέθηκε κοντά στη μία από τις τέσσερις «γωνίες» του ορύγματος, μπροστά στο πρόσωπο του παιδιού (νήπιο μικρότερο των 2 ετών), που είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση και ακουμπούσε στη δεξιά πλευρά του. Τρία ακόμη θραύσματα οστών που δεν ταίριαζαν με το σκελετό του «τελευταίου νεκρού» ανήκαν πιθανώς σε άλλο παιδί, ακόμη μικρότερης ηλικίας, για την ταφή του οποίου θα χρησιμοποιήθηκε ο ίδιος τάφος παλαιότερα (τις πληροφορίες για το οστεολογικό υλικό του τάφου παρείχε ο καθηγητής κ. Θ. Πίτσιος).
Ο τάφος 81 παρέχει ένα καλό παράδειγμα αδιατάρακτης πρωτογενούς ταφής των τελευταίων μεσοελλαδικών ή των πρώιμων υστεροελλαδικών χρόνων. Για τους ταφικούς λάκκους της ΜΕ και της ΥΕ περιόδου βλ. Cavanagh - Mee 1998, 26, 43, 62.

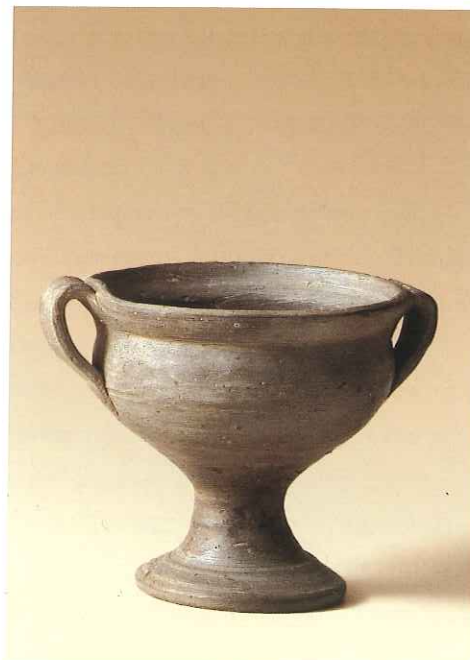
Μ.Μ.

1 ΚΥΛΙΞ ΜΙΝΥΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

17ος-16ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2441.
ΥΨ. 0,076, Δ.Β. 0,052, Δ.Χ. 0,081 Μ.

Ακέραιη, με λίγες μικροαποκρούσεις στο χείλος και σε άλλα σημεία. Πηλός φαιός. Σώμα ημισφαιρικό. Οι δύο κατακόρυφες, ταινιωτές λαβές προσκολλήθηκαν στην εξωτερική επιφάνεια του χείλους· φθάνουν έως το ύψος της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς. Το χείλος είναι λοξό, ελαφρώς κυρτό και έξω νεύον. Το πόδι ψηλό, με κοίλα τοιχώματα. Η δισκοειδής βάση παρουσιάζει βαθιά κοίλανση. Η σχετική ασυμμετρία στο σώμα, που ξεφεύγει από τον κατακόρυφο άξονα, οφείλεται σε σφάλμα κατά την όπτηση.
Έντονη στίλβωση στο εξωτερικό και στο εσωτερικό του αγγείου προκαλεί «μεταλλική» εντύπωση. Άλλα στοιχεία που συμπληρώνουν το μεταλλικό αποτέλεσμα είναι οι χαμηλοί δακτύλιοι στο πόδι και στο πάνω μέρος της βάσης.

1

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το δίωτο αυτό κύπελλο δεν αποτελεί μεμονωμένο παράδειγμα της Γκρίζας Μινυακής κεραμικής από το οικόπεδο Μακρυγιάννη, αλλά μπορεί να συνδεθεί, από

την άποψη του κεραμικού συνόλου στο οποίο ανήκει, με τα αγγεία μίας ακόμη ταφής, που βρέθηκε διαταραγμένη λίγο μακρύτερα, επίσης στις ανασκαφές του Μ.Σ.Α. Για τη χρονολόγηση παρόμοιου σχήματος της Γκρίζας Μινυακής κεραμικής στην ΥΕ Ι βλ. Dietz 1991, 199, αρ. BB-3, εικ. 61 κάτω, στο μέσον (μεγαλύτερο σχήμα, που προέρχεται από τον Τ. Α του Ταφικού Κύκλου Β των Μυκηνών). Για το αγγείο αυτό του Τ. Α βλ. επίσης Μυλωνάς 1973, Α, 23, Β, πίν. 13α, 214 (πάνω αριστερά). Για παρόμοιο σχήμα από το Δυτικό νεκροταφείο της Ελευσίνας, επίσης μεγαλύτερων διαστάσεων, βλ. Μυλωνάς 1975, Β, 106, αρ. Ιπ1-770 (χρονολόγηση στους τελευταίους μεσοελλαδικούς χρόνους), Γ, πίν. 143β.

Μ.Μ.

Κιβωτιόσχημος τάφος 76

Ο τάφος 76 ήταν κιβωτιόσχημος και αποτελούσε τυπικό παράδειγμα αυτού του ταφικού τύπου. Όρθιες πλάκες είχαν χρησιμοποιηθεί ως τοιχώματα του τάφου που καλυπτόταν επίσης με πλάκες και είχε κατασκευαστεί μέσα σε όρυγμα λαξευμένο στον φυσικό βράχο. Δύο αγγεία, μία οπισθότμητη πρόχους και ένας κάνθαρος, τα μοναδικά κτερίσματα που συνόδευαν την ταφή, βρέθηκαν πολύ κοντά το ένα στο άλλο, τοποθετημένα στο νότιο τμήμα, μπροστά στη μία στενή πλευρά. Η θέση των αγγείων, αλλά και η κατάσταση των οστών, που βρέθηκαν διαταραγμένα, υποδεικνύουν όχι πρωτογενή ταφή αλλά δευτερογενή, προφανώς ανακομιδή, που ανήκε σε μικρό παιδί ηλικίας 6 περίπου ετών. Στην εντύπωση της ανακομιδής οδηγεί, εκτός από τον παραμερισμό των αγγείων και τη διατάραξη των οστών, η έλλειψη λεκάνης, μέρους δηλαδή του σώματος που δεν θα αναμενόταν, για ένα παιδί τέτοιας ηλικίας, να έχει φθαρεί και χαθεί (τις πληροφορίες για το οστεολογικό υλικό του τάφου έδωσε ο καθηγητής κ. Θ. Πίτσιος).

Ο κιβωτιόσχημος αυτός τύπος τάφου αποτελεί μεσοελλαδικό δημιούργημα, το οποίο επιβιώνει μέσα στους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους. Η ταφή σε κιβωτιόσχημους τάφους γνώρισε ευρεία διάδοση στη ΜΕ περίοδο, εξακολούθησε να εφαρμόζεται με σχετική συχνότητα στους πρώιμους υστεροελλαδικούς χρόνους, ενώ σποραδικά σημείωσε την παρουσία της έως την ύστατη μυκηναϊκή περίοδο. Για τους κιβωτιόσχημους τάφους της ΜΕ και της ΥΕ περιόδου βλ. Cavanagh - Mee 1998, 26, 43, 62.

Μ.Μ.

2 ΟΠΙΣΘΟΤΜΗΤΗ ΠΡΟΧΟΥΣ

17ος-16ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2442.
ΥΨ. 0,102, ΜΕΓ. Δ. 0,102, Δ.Β. 0,045 Μ.

Ακέραιη. Πηλός ωχροκόκκινος. Σώμα αμφικωνικό. Η λαβή, μάλλον ταινιωτή, αρκετά στενή και παχιά όμως, ώστε να αποκτά σχεδόν ελλειψοειδή διατομή, φέρει κεντρική αυλάκωση. Το χείλος του οπισθότμητου στομίου διαφοροποιείται από το κοίλο τοίχωμα της προχοής καθώς είναι από κάτω παχύτερο, λοξό και έξω νεύον. Η βάση δεν ξεχωρίζει από το σώμα και παρουσιάζει κυρτότητα στο κέντρο με αποτέλεσμα η επιφάνεια έδρασης να μην είναι εντελώς επίπεδη και το αγγείο να μη στηρίζεται καλά.

Η ροδοκίτρινη επιφάνεια του αγγείου έχει, όπως συμβαίνει και με τον κάνθαρο αρ. 3, δεχθεί στίλβωση, ώστε να παρουσιάζει σχετικά «μεταλλική» όψη. Και εδώ, το τελικό αποτέλεσμα μειώνουν μεγάλες περιοχές με ιζήματα, κυρίως αυτή πλάι στη λαβή, γύρω από την περιοχή της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Για τη χρονολόγηση του σχήματος αυτού της πρόχου, από τα τέλη της ΜΕ περιόδου έως και την ΥΕ Ι, βλ. Dietz 1991, 172, εικ. 53-54. Για το σχήμα και τη χρονολόγηση του τύπου αυτού πρόχου σε κτήριο από την αρχαία Νεμέα βλ. Wright 1982, 375, πίν. 91.

Μ.Μ.

3 ΚΑΝΘΑΡΟΣ

17ος-16ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2443.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΙΣ ΛΑΒΕΣ) 0,086, Δ.Β. 0,059, Δ.Χ. 0,106 Μ.

Ακέραιος. Πηλός ωχροκόκκινος. Το βαθύ ημισφαιρικό σώμα παρουσιάζει έντονη γωνίωση. Οι δύο κατακόρυφες υπερυψωμένες ταινιωτές λαβές ξεκινούν από την ακμή του χείλους και καταλήγουν στην κοιλιά, στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου. Φέρουν ράβδωση, εντονότερα σχηματισμένη στο καμπύλο τμήμα τους. Το χείλος είναι λοξό και έξω νεύον. Το χαμηλό πόδι φέρει δακτύλιο, όχι καλά διαμορφωμένο σε όλη την περιφέρεια. Η δισκοειδής βάση παρουσιάζει κοίλανση. Η έντονη ασυμμετρία στο σώμα, που ξεφεύγει πολύ από τον κατακόρυφο άξονα και κλίνει έντονα προς την πλευρά της μίας λαβής, οφείλεται σε σφάλμα κατά την όπτηση.

Η ροδοκίτρινη επιφάνεια του αγγείου έχει δεχθεί στίλβωση με αποτέλεσμα να έχει αποκτήσει σχετικά «μεταλλική» όψη. Το τελικό αποτέλεσμα μειώνουν μεγάλες περιοχές με έντονα ιζήματα, στοιχείο που χαρακτηρίζει και την πρόχου αρ. 2. Στα μεταλλικά στοιχεία μπορούν να προστεθούν οι ραβδώσεις των λαβών, η γωνίωση του σώματος και ο δακτύλιος του ποδιού.

3, 2

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Η κατηγορία κεραμικής στην οποία ανήκουν ο κάνθαρος, καθώς και η οπισθότμητη πρόχους συγκαταλέγεται στην παράδοση της Κίτρινης Μινυακής κεραμικής, που αποτελεί ύστερο μεσοελλαδικό δημιούργημα το οποίο επιβιώνει μέσα στους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους. Για τη χρονολόγηση του σχήματος αυτού του κανθάρου, με χαμηλότερο όμως πόδι, από τα τέλη της ΜΕ περιόδου έως και την ΥΕ Ι, βλ. Dietz 1991, 149-152, αρ. ΑΑ-4 (1), ΑΑ-4 (2), ΑΑ-4 (3), εικ. 47 (150). Για το σχήμα και τη χρονολόγηση του τύπου αυτού κανθάρου σε κτήριο από την αρχαία Νεμέα βλ. Wright 1982, 375, πίν. 91-92. Για παρόμοιους κανθάρους βλ. και Μυλωνάς 1973, Α, 55-56, Β, πίν. 43β 1, 2, 3 (από τον Τ. Γ του Ταφικού Κύκλου Β των Μυκηνών).

Μ.Μ.

7. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Ο τάφος 88 κατά την ανασκαφή του.

7

Ορθογώνιος ταφικός λάκκος 88

Ο τάφος 88 (εικ. 7) ήταν λάκκος σκαμμένος στον φυσικό βράχο και καλυμμένος με, δύο πιθανώς, πλάκες, από τις οποίες σώθηκε η μία. Οι πλάκες εδράζονταν σε εσοχή (πατούρα) λαξευμένη στο ύψος του στομίου του τάφου, ειδικά διαμορφωμένη για το σκοπό αυτό. Πάνω από τις πλάκες είχε συσσωρευθεί κιμηλόχωμα, που γέμιζε ευρύτερο όρυγμα το οποίο ακολουθούσε τις διαστάσεις της πατούρας. Ο τάφος περιείχε παιδική ταφή, όπως φαίνεται βρέφους μικρότερου του ενός έτους (γνωμάτευση καθηγητή κ. Θ. Πίτσιου).

Την ταφή συνόδευαν τρία αγγεία (αρ. 4-6) που είχαν τοποθετηθεί σε τρεις από τις γωνίες του ταφικού ορύγματος, ενώ στο χέρι του παιδιού θα υπήρχε κόσμημα αποτελούμενο από χάνδρες φαγεντιανής και υαλόμαζας, που βρέθηκαν κοντά στην περιοχή του καρπού. Η δίωτη κύλιξ αρ. 5 βρέθηκε κοντά στο κεφάλι του μικρού παιδιού, ενώ η μόνωτη κύλιξ αρ. 6 βρέθηκε προς την πλευρά εκείνη του τάφου όπου έκειντο τα πόδια του νεκρού. Το διπλό αγγείο αρ. 4 βρέθηκε μπροστά στην άλλη γωνία της ίδιας στενής πλευράς όπου αποκαλύφθηκε η κύλιξ αρ. 5. Θα πρέπει, παρά την κακή κατάσταση διατήρησης του σκελετού, να παρατηρήσουμε ότι το διπλό αυτό αγγείο τοποθετήθηκε στην άλλη πλευρά του κεφαλιού, και να υποθέσουμε ότι το μικρό παιδί συνοδευόταν από δύο αγγεία τοποθετημένα εκατέρωθεν του κρανίου, αμέσως επάνω από το ύψος των ώμων.

Ο τάφος 88 δεν αποτελεί μεμονωμένο παράδειγμα πρώιμης μυκηναϊκής ταφής από το οικόπεδο Μακρυγιάννη. Μπορεί να συνδεθεί χρονολογικά με άλλο μυκηναϊκό τάφο που βρέθηκε επίσης κατά τις ανασκαφές του Μ.Σ.Α. στην ίδια θέση (για την ακρίβεια στην οδό Μακρυγιάννη έξω από το οικόπεδο) και ο οποίος μπορεί να χρονολογηθεί, από το περιεχόμενό του, σαφέστερα στο πρώτο τμήμα της ίδιας περιόδου, δηλαδή στην ΥΕ ΙΙΒ. Συνήθως, τα δύο τμήματα της περιόδου, η ΥΕ ΙΙΒ και η ΥΕ ΙΙΙΑ1, δεν ξεχωρίζουν ικανοποιητικά, αφού θεωρούνται συνεχή· κάποιος διαχωρισμός μπορεί ωστόσο να επιτευχθεί στην περίπτωση της διακοσμημένης κεραμικής (βλ. και αρ. 27). Μία-δύο ταφές από την ίδια θέση, που βρέθηκαν και αυτές κατά τις ίδιες ανασκαφές, ανήκουν σαφώς σε υστερότερους μυκηναϊκούς χρόνους.

Μ.Μ.

4 ΔΙΠΛΟ ΑΓΓΕΙΟ

Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2444.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,048, ΜΗΚ. 0,104,
ΜΕΓ. Δ. ΑΓΓΕΙΩΝ 0,051-0,052 Μ.

Ακέραιο. Πηλός ωχροκίτρινος. Το διπλό αυτό αγγείο αποτελείται από δύο μικρότερα σφαιρικά, που συμπληρώνονται από πρόσθετα, ψηλά, έξω νεύοντα χείλη με καμπύλα τοιχώματα και συνδέονται στην περιοχή της κοιλιάς. Μοιράζονται κατακόρυφη υπερυψωμένη καλαθόσχημη ταινιωτή λαβή. Οι βάσεις δεν διαφοροποιούνται, με αποτέλεσμα να παρατηρείται κάποια αστάθεια στην έδραση. Για την ενίσχυση του σημείου επαφής φαίνεται ότι έχει προστεθεί πηλός, που στη συνέχεια έχει πλαστεί κατάλληλα ώστε να ακολουθήσει το σχήμα των μικρών αγγείων, που συγκοινωνούν με ακανόνιστα στρογγυλή, διαμπερή οπή, η οποία διακρίνεται στο εσωτερικό τους.

Η διακόσμηση συνίσταται σε καστανέρυθρη έως πορτοκαλέρυθρη, αραιή, απολεπισμένη κατά τόπους, βαφή, πάνω σε υποκίτρινο επίχρισμα. Τα χείλη είναι ολόβαφα εξωτερικά, εκτός από μικρά τμήματα στα σημεία πρόσφυσης της λαβής. Στενότερη ταινία έχει διακοσμήσει το εσωτερικό τους. Επτά, σχεδόν οριζόντιες παχιές γραμμές κοσμούν εξωτερικά τη λαβή. Δύο επάλληλες, έντονα κυματιστές, στενές ταινίες περιτρέχουν το σώμα του διπλού αγγείου, στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς. Άλλη ταινία περιγράφει τη βάση, σχηματίζοντας «οκτώσχημο» κόσμημα που διχοτομείται από ευθεία ταινία, ακριβώς στο σημείο έδρασης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το αγγείο ανήκει σε τύπο όχι ιδιαίτερα συνηθισμένο. Η χρονολόγησή του στην ΥΕ ΙΙΒ-ΙΙΙΑ1 περίοδο βασίστηκε στα δύο άλλα αγγεία που βρέθηκαν μαζί στον ίδιο τάφο· αυτά μπορούν με ασφάλεια να χρονολογηθούν σε αυτή τη μυκηναϊκή φάση. Για την παρουσία της κυματοειδούς γραμμής ως κοσμήματος, τόσο της ΥΕ ΙΙΒ όσο και της ΥΕ ΙΙΙΑ1 περιόδου, βλ. Mountjoy 1986, εικ. 38, αρ. 14 (ΥΕ ΙΙΒ) και εικ. 57, αρ. 11 (ΥΕ ΙΙΙΑ1).

Μ.Μ.

5 ΔΙΩΤΗ ΚΥΛΙΞ
Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2445.
ΥΨ. 0,083, Δ.Β. 0,048, Δ.Χ. 0,107 Μ.

Ακέραιη. Λείπει μικρό μέρος του χείλους. Πηλός ωχροκίτρινος. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό. Οι δύο κατακόρυφες ταινιωτές λαβές φύονται από το λοξό, έξω νεύον χείλος και καταλήγουν στο σώμα, στο κάτω μέρος της κοιλιάς. Το πόδι είναι χαμηλό. Η δισκοειδής βάση παρουσιάζει κοίλανση.

Η διακόσμηση του αγγείου έγινε με πορτοκαλέρυθρη έως καστανέρυθρη, απολεπισμένη κατά τόπους βαφή, πάνω σε υποκίτρινο επίχρισμα. Το εσωτερικό του αγγείου είναι επίσης επιχρισμένο. Ταινία τονίζει εσωτερικά και εξωτερικά το χείλος. Το κατώτερο μέρος του σώματος, το πόδι, η βάση και το εξωτερικό τμήμα των λαβών είναι ολόβαφα. Τέσσερις οριζόντιες στενές ταινίες στο κάτω μέρος της κοιλιάς ορίζουν το τέλος της κύριας διακοσμητικής ζώνης. Σε κάθε πλευρά, μεταξύ των λαβών, ένας φοίνικας με απλό μίσχο και εκατέρωθεν αυτού δύο φύλλα κισσού με τριπλούς μίσχους εκφύονται από βραχώδες τοπίο. Κυματιστοί μίσχοι, μακριές απολήξεις στα κισσόφυλλα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. Mountjoy 1986, εικ. 53 (για το σχήμα και τη διακόσμηση στην ΥΕ ΙΙΒ περίοδο) και εικ. 75 (για το σχήμα και τη διακόσμηση στην ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο). Επίσης, βλ. *Αηδόνια* 1996, 39, αρ. κατ. 2 (για παρόμοια διακόσμηση, με διπλούς όμως μίσχους στα κισσόφυλλα, σε ΥΕ ΙΙΒ μόνωτο κύπελλο). Για τις ΥΕ ΙΙΒ και ΥΕ ΙΙΙΑ1 περιόδους στην Αττική βλ. πρόσφατα Mountjoy 1999, I, 509 κ.ε.

Μ.Μ.

5, 4, 7, 6

6 ΜΟΝΩΤΗ ΚΥΛΙΞ
Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2446.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,066, Δ.Β. 0,048, Δ.Χ. 0,086 Μ.

Ακέραιη, με ρωγμή στο σώμα. Πηλός υπόλευκος. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό πάνω, κωνικό κάτω, χαρακτηριστικό που γίνεται σαφέστερο στο εσωτερικό του αγγείου. Μία υπερυψωμένη κατακόρυφη ταινιωτή λαβή φύεται από το λοξό, έξω νεύον χείλος και, σχηματίζοντας κανονική καμπύλη, καταλήγει στο σώμα, στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς. Το χαμηλό πόδι παρουσιάζει ελαφρά διόγκωση. Τη δισκοειδή βάση χαρακτηρίζει από κάτω κοίλανση και πάνω κυματιστό περίγραμμα. Γενική ασυμμετρία στο σώμα.

Η διακόσμηση αποτελείται από καστανή, αραιή και απολεπισμένη κατά τόπους βαφή, πάνω σε υπόλευκο επίχρισμα. Το εσωτερικό του αγγείου είναι επίσης επιχρισμένο. Ταινία τονίζει εσωτερικά και εξωτερικά το χείλος. Το πόδι και η βάση είναι ολόβαφα. Η βαφή έχει απλωθεί και στο κάτω μέρος της βάσης σχηματίζοντας στενή ταινία περιμετρικά, αρκετά αραιή όμως και απολεπισμένη. Τέσσερις παχιές λοξές ταινίες κοσμούν εξωτερικά τη λαβή. Συνεχής κυματιστή ταινία κρέμεται από την ταινία του χείλους δημιουργώντας ημικύκλια, παραλλαγή ίσως του «βραχώδους» κοσμήματος. Το μεγαλύτερο από αυτά περιγράφει ολόκληρη τη λαβή. Τη διακόσμηση συμπληρώνουν τέσσερις οριζόντιες ταινίες, σχεδόν ισοπαχείς ανά δύο και τοποθετημένες σε ζεύγη, οι δύο στο κάτω μέρος της κοιλιάς και οι άλλες στο ύψος της πρόσφυσης κοιλιάς και λαβής. Οι τελευταίες διακόπτονται από το μεγάλο ημικύκλιο που περιγράφει τη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για τη χρονολόγηση στην ΥΕ ΙΙΒ-ΙΙΙΑ1 βλ. το σχολιασμό στον αρ. 5. Επίσης, βλ. Mountjoy 1986, εικ. 53 (2) (για το ίδιο σχήμα και παρόμοια διακόσμηση, με συμπαγές βραχώδες κόσμημα και όχι κρεμάμενα ημικύκλια, στην ΥΕ ΙΙΒ περίοδο).

Μ.Μ.

7 ΧΑΝΔΡΕΣ ΦΑΓΕΝΤΙΑΝΗΣ
Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2447.
ΜΕΓ. Δ. 0,009, ΜΕΓ. ΠΑΧ. 0,007 Μ.

Οι μικρές αυτές, όμοιες χάνδρες από γαλάζια φαγεντιανή σώθηκαν ακέραιες. Έχουν σφαιρικό σχήμα, ελαφρώς πεπιεσμένο στα σημεία διάτρησης για τις μικρές διαμπερείς οπές. Τα τοιχώματά τους φέρουν ραβδώσεις, παράλληλες προς τον άξονα διάτρησης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτες.
Οι δύο χάνδρες από φαγεντιανή βρέθηκαν μαζί με άλλες από λευκή υαλόμαζα, που η κατάσταση διατήρησής τους δεν επέτρεπε την έκθεσή τους. Επρόκειτο για δύο σχεδόν ολόκληρες και για ψήγματα δύο-τριών άλλων. Για το κόσμημα, μέρη του οποίου θα αποτελούσαν, βλ. στο σχολιασμό για τον τάφο 88. Η χρονολόγηση των χανδρών στην ΥΕ ΙΙΒ-ΙΙΙΑ1 περίοδο βασίστηκε στα κεραμικά συνευρήματα του τάφου.

Μ.Μ.

ΠΡΩΙΜΗ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΑΦΗ

Από τον τάφο 57

Ο λακκοειδής τάφος 57 βρέθηκε στο μέσον περίπου της ανασκαφείσης περιοχής στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου Μακρυγιάννη και ερευνήθηκε τον Ιανουάριο του 1995 από την αρχαιολόγο κ. Βάσω Χριστοπούλου (χώρος w, Ημερολόγιο Ανασκαφής 18/1/1995).

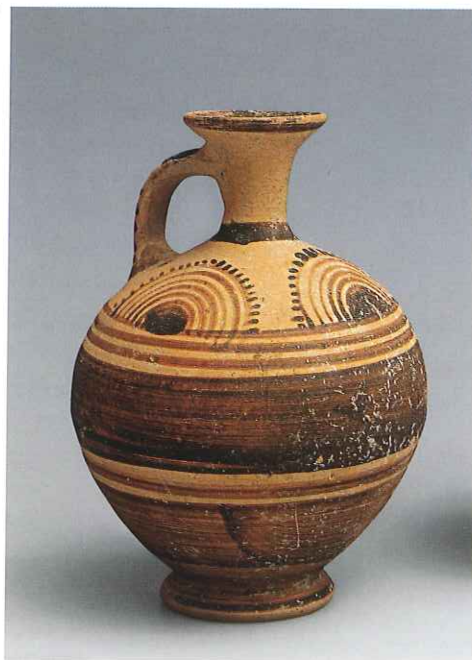
Σκαμμένος μέσα στον μαλακό βράχο, την κιμηλιά, ο κυρίως τάφος (μήκους 1,20, πλάτους 0,27 μ.) είχε προσανατολισμό από ΒΔ. προς ΝΑ. και παρουσίαζε μεγάλη επιμέλεια στη λάξευση των εσωτερικών κατακόρυφων τοιχωμάτων. Βρέθηκε αδιατάρακτος, καλυμμένος με καλά αρμοσμένες σχιστολιθικές πλάκες, που στηρίζονταν σε λαξευμένη περιμετρική εσοχή (πατούρα) πλάτους 0,10 μ. Η νεκρή, ένα μικρό κορίτσι 5 ετών περίπου κρίνοντας από τα σωζόμενα οστά (γνωμάτευση καθηγητή κ. Θ. Πίτσιου), ήταν τοποθετημένη απευθείας στο δάπεδο του τάφου, την κιμηλιά, με το κεφάλι προς Β., ενώ τα τέσσερα μικρά πήλινα μυροδόχα αγγεία βρέθηκαν στο κάτω άκρο του τάφου, στην περιοχή των ποδιών. Τα δύο χρυσά ενώτια ήταν στην περιοχή του κρανίου της νεκρής, ενώ τα υπόλοιπα κοσμήματα, δακτυλίδια και περόνες, βρέθηκαν στο μέσον περίπου του τάφου. Οι περόνες θεωρούνται χαρακτηριστικό γυναικείας ταφής και συνήθως απαντούν σε ζεύγη, γεγονός όμως που δεν παρατηρείται στην παρούσα ταφή. Μια μικρή χάλκινη περόνη (Μ 2458) λόγω της κακής διατήρησής της σε θραύσματα δεν περιλαμβάνεται στην Έκθεση.

Ο σχετικός πλούτος των κτερισμάτων επιτρέπει την υπόθεση ότι νεκρή θα ήταν γόνος διακεκριμένης αθηναϊκής οικογένειας της εποχής. Ο ατομικός αυτός τάφος αποτελεί τυπικό παράδειγμα των πρώιμων πρωτογεωμετρικών χρόνων (αρχές 10ου αι. π.Χ.) στην Αττική και ως προς τη μορφή του αλλά και ως προς τα κτερίσματα της νεκρής – πήλινα αγγεία και κοσμήματα. Αξιοπρόσεκτη στη διακόσμηση των αγγείων είναι η παρατηρούμενη μετάβαση από τη ζωγραφική με το ελεύθερο χέρι που χαρακτηρίζει τους πρώιμους χρόνους, στη χρήση του διαβήτη με τον πολλαπλό χρωστήρα, που παρατηρείται στους ύστερους χρόνους. Στον τάφο 57 βρέθηκαν ακόμη δύο ληκύθια (Μ 2453 και Μ 2454), ζωγραφισμένα επίσης με ελεύθερο χέρι. Στα κοσμήματα είναι χαρακτηριστική η παράλληλη πλέον χρησιμοποίηση χαλκού και σιδήρου για την κατασκευή τους. Τάφοι όμοιοι και με παρόμοια ευρήματα έχουν βρεθεί στον Κεραμεικό, στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης και σε άλλα σημεία της Αθήνας. Το ληκύθιο πάντως, παρά τη διάδοση του τύπου στη Θεσσαλία, την Εύβοια, τις Κυκλάδες και αλλού, θεωρείται αθηναϊκό δημιούργημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Desborough 1952, 1 κ.ε., πίν. 1· Kurtz - Boardman 1994, 34 κ.ε.· Σημαντώνη-Μπουρνιά 1997, 25 κ.ε. Για τη συνεύρεση αγγείων με διαφορετικής τεχνοτροπίας διακόσμηση από την Αθήνα βλ. *Kerameikos* I, πίν. 13, τάφος 84. Νοτ. Κλιτύος Ακροπόλεως (Heidelberg): *Lefkandi* I, 401, σημ. 223.

Π.Γ.Κ.

8

9

8 ΛΗΚΥΘΙΟ
Αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2451.
ΥΨ. 0,131, Δ.Β. 0,049, ΜΕΓ. Δ. 0,098 Μ.

Ακέραιο. Πηλός υποκίτρινος, σχετικά καθαρός. Το αγγείο έχει σφαιρικό σώμα, δακτυλιοειδή βάση και κοντό κωδωνόσχημο λαιμό, από τον οποίο εκφύεται ταινιόσχημη λαβή που καταλήγει στον ώμο. Πάνω στον ώμο και πλάι στη λαβή, έχει διανοιγεί μικρή οπή εξαέρωσης, απαραίτητη λόγω της στενότητας του λαιμού για την κανονική ροή του υγρού.

Το ληκύθιο κοσμείται με γραμμική διακόσμηση από καστανή βαφή πάνω στον ανοικτόχρωμο πηλό. Το χείλος, η ρίζα του λαιμού και η βάση της λαβής ορίζονται με καστανές ταινίες, ενώ το πεδίο του ώμου διακοσμείται με σύστημα τριών ομόκεντρων ημικυκλίων, με πλήρες το εσωτερικό και στιγμές στην περιφέρεια. Τα ημικύκλια είναι ζωγραφισμένα με ελεύθερο χέρι χωρίς τη βοήθεια οργάνου (διαβήτη). Η κοιλιά, το κάτω μέρος του αγγείου και η βάση είναι ολόβαφα, πλην ζώνης τριών παράλληλων λεπτών ταινιών στο κάτω μέρος του ώμου και μίας ταινίας στο κάτω μέρος της κοιλιάς.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Στα πρωτογεωμετρικά χρόνια το ληκύθιο διαδέχεται ως προς τη χρήση τον ψευδόστομο αμφορέα των μυκηναϊκών χρόνων και χρησιμεύει, πιθανότατα, για τη φύλαξη αρωματικών ελαίων. Προέρχεται από αθηναϊκό κεραμικό εργαστήριο - Ταφή στη ΝΔ Κλιτύ Ακροπόλεως (σημ. Heidelberg G. 82a): Desborough 1952, 2, πίν. 1. Για ευβοϊκά παράλληλα (από το Λευκαντί) βλ. *Lefkandi* I, 313-316.

Π.Γ.Κ.

9 ΛΗΚΥΘΙΟ
Αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2452.
ΥΨ. 0,146, ΜΕΓ. Δ. 0,097, Δ.Β. 0,046 Μ.

Ακέραιο. Πηλός κεραμόχρωμος, σχετικά καθαρός, με λίγη μίκα. Το αγγείο ως προς το σχήμα είναι περισσότερο ωοειδές, σε σύγκριση με τα προηγούμενα και ξεχωρίζει από τον ψηλό λαιμό και το έντονα προεξέχον χείλος.
Η διακόσμηση επίσης είναι παρόμοια με των προηγούμενων ληθυκίων, αλλά η καστανόμαυρη βαφή είναι απολεπισμένη σε μεγάλη έκταση. Ο ψηλός λαιμός κοσμείται με παράλληλες ταινίες, ενώ το πεδίο του ώμου με σύστημα τριών ομόκεντρων ημικυκλίων με πλήρες το εσωτερικό τους. Χαρακτηριστικό στην περίπτωση είναι ότι, όπως μαρτυρεί η ύπαρξη κοκκίδας στο κέντρο, τα ημικύκλια είναι ζωγραφισμένα με τη βοήθεια διαβήτη, στο άκρο του οποίου ήταν στερεωμένος πολλαπλός χρωστήρας, επιτυγχάνοντας έτσι μεγαλύτερη ταχύτητα και ομοιομορφία στην εκτέλεση του σχεδίου.
Το κάτω μέρος του αγγείου, η βάση και το χείλος εσωτερικά ήταν ολόβαθα, πλην ταινιών στην περιοχή της κοιλιάς.
Προέρχεται από αθηναϊκό κεραμικό εργαστήριο, που άρχισε να εφαρμόζει νέες τεχνικές στη διακόσμηση (χρήση διαβήτη).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. αρ. 8.

Π.Γ.Κ.

10 ΖΕΥΓΟΣ ΧΡΥΣΩΝ ΕΝΩΤΙΩΝ
Αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2455Α-Β.
ΜΕΓ. Δ. 0,02, ΕΛΑΧ. Δ. 0,013 Μ.

Το (α) ακέραιο, το (β) συγκολλημένο από τμήματα. Χρυσός.
Ζεύγος μικρών ενωτίων ελλειψοειδούς μορφής από σύρμα χρυσού. Το σύρμα είναι παχύτερο στην περιφέρεια και λεπταίνει στα άκρα όπου συστρέφεται.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Και τα δύο χρυσά αντικείμενα βρέθηκαν στην περιοχή του κρανίου της νεκρής και η μικρή διάμετρος αποκλείει τη χρήση τους ως κρίκων για τη στερέωση των μαλλιών. Για τη γενικότερη σπανιότητα του χρυσού στα πρώιμα πρωτογεωμετρικά χρόνια βλ. Desborough 1972, 313. Για τα ευρήματα χρυσού (κοσμήματα) από τους τάφους στο Λευκαντί Ευβοίας βλ. *Lefkandi* I, 217 κ.ε.

Π.Γ.Κ.

11-12 ΔΥΟ ΣΙΔΕΡΕΝΙΑ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙΑ
Αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. (Α): Μ 2456, (Β): Μ 2457.
Δ. (Α-Β) 0,02 Μ.

Το (α) ακέραιο, το (β) συγκολλημένο από τμήματα. Σίδηρος.
Δύο σιδερένια δακτυλίδια μικρής διατομής από ταινιωτό έλασμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Κατά την υπομυκηναϊκή και την ΠΓ περίοδο διαδίδεται η παράλληλη χρήση του σιδήρου για την κατασκευή επίσης κοσμημάτων και ειδών προσωπικής χρήσης, όπως δακτυλιδιών, περονών, πορπών κτλ., που παλαιότερα κατασκευάζονταν κυρίως από χαλκό. Στην Αθήνα, σε γυναικείους τάφους βρίσκεται αριθμός δακτυλιδιών και από χαλκό και από σίδηρο, ενώ τα χάλκινα παραδείγματα γίνονται σπανιότερα. Βλ. *Kerameikos* I, 85, εικ. 3 (πρβλ. και Λευκαντί Ευβοίας, *Lefkandi* I, 247-248). Για τη χρήση των μετάλλων βλ. Snodgrass 1971, 213 κ.ε.

Π.Γ.Κ.

13-14 ΔΥΟ ΧΑΛΚΙΝΑ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙΑ
Αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. (Α): Μ 2460, (Β): Μ 2461.
Δ. (Α) 0,02 Μ.

Το (α) σχεδόν ακέραιο, το (β) σώζεται σε τμήματα μη συγκολλώμενα. Χαλκός.
Δύο χάλκινα μικρά δακτυλίδια από λεπτό έλασμα. Αδιακόσμητα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Χάλκινα δακτυλίδια δεν απαντούν ευρέως στην Αθήνα κατά την ΠΓ περίοδο, αν και η παρατήρηση αυτή ίσως βασίζεται στον μικρό αριθμό των έως σήμερα δημοσιευμένων παραδειγμάτων. Βλ. *Kerameikos* I, 85· Styrenius 1967, 109.

Π.Γ.Κ.

15 ΣΙΔΕΡΕΝΙΑ ΠΕΡΟΝΗ
Αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2459.
ΣΩΖ. ΜΗΚ. 0,071 Μ.

Ελλιπής, σωζόμενη σε τρία μη συγκολλώμενα τμήματα. Σίδηρος.
Μικρή λεπτή σιδερένια περόνη με πεπλατυσμένη κεφαλή σε μορφή καρφιού. Δεν σώζονται ίχνη σφαιριδίου ή διόγκωσης, ώστε να προσδιοριστεί η ακριβής μορφή του στελέχους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ο τύπος αυτός της περόνης προσιδιάζει στους πρώιμους χρόνους, αλλά επιβιώνει και στην υστερότερη εποχή και απαντά κυρίως στην Αττική (Αθήνα), καθώς και στην Εύβοια (Λευκαντί), αλλά και αλλού. Για την Αθήνα (Κεραμεικού) βλ. Styrenius 1967, 70 (τάφοι: S 113, PG 22 και PG 23). Για την Εύβοια (Λευκαντί) βλ. *Lefkandi* I, 246, πίν. 242:G. και πίν. 250:7 (9ος αι. π.Χ.).

Π.Γ.Κ.

15

ΥΣΤΕΡΗ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΑΦΗ

8. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Ο τάφος 84 με το τεφροδόχο αγγείο κατά την ανασκαφή του.

Τάφος 84/Πυρά 8

Η ταφή, που απετελείτο από τον τετράπλευρο λάκκο της πυράς και το τεφροδόχο αγγείο (εικ. 8), βρέθηκε στο βόρειο άκρο της ανασκαφής του οικοπέδου Μακρυγιάννη και ερευνήθηκε από την αρχαιολόγο κ. Έλενα Κασσωτάκη τον Οκτώβριο του 1995 (τετρ. Δ. 22, ημέρ. Ανασκαφ. (α) 12-13/10/95 και (β) 31/10 και 1/11/95).
Ο λάκκος ανοιγμένος στη μαλακιά κιμηλιά (μήκους 0,80 και πλάτους 0,60 μ.) βρέθηκε γεμάτος καμένο χώμα, πυρακτωμένους λίθους και καρβουνάκια, που μαρτυρούν ότι η πυρά υπήρξε πρωτογενής, πιθανώς όμως όχι για το σώμα του νεκρού, αλλά για τα κτερίσματα: στα χώματα της πυράς βρέθηκαν διάσπαρτα μία τριφυλλόστομη οινοχόη, μία σφαιρική πυξίδα, μία χειροποίητη πρόχους, ένα κωδωνόσχημο πολύσπαστο, ένα πήλινο σφονδύλι και ένα χάλκινο δακτυλίδι. Στο νοτιοανατολικο άκρο του λάκκου και μέσα σε κυκλική υποδοχή σκαμμένη στο δάπεδό του, είχε τοποθετηθεί κατακόρυφα το τεφροδόχο αγγείο, ένας αμφορέας με οριζόντιες λαβές στην κοιλιά. Ως κάλυμμα του αγγείου είχε χρησιμοποιηθεί δίωτος σκύφος με κωνικό πόδι, ενώ πλακοειδείς λίθοι προστάτευαν και τα δύο αγγεία. Λίθοι συγκρατούσαν επίσης στη θέση του το τεφροδόχο αγγείο, το οποίο εκτός από την τέφρα περιείχε και ζεύγος σιδερένιων περονών. Η μελέτη των σωζόμενων οστών από τον καθηγητή κ. Θ. Πίτσιο επέτρεψε την απόδοσή τους σε μία ενήλικη γυναίκα πάνω από 30 ετών περίπου, και το γεγονός αυτό βρίσκεται σε συμφωνία και με τα κτερίσματα της πυράς αλλά και με τη χρήση του αμφορέα με λαβές στην κοιλιά ως τεφροδόχου.
Ο σημαντικός αριθμός παρόμοιων περιπτώσεων ταφών στο νεκροταφείο του Κεραμεικού και των άλλων αθηναϊκών νεκροταφείων εδραιώνει την πεποίθηση ότι κατά την ΠΓ περίοδο στην Αθήνα, τα ταφικά έθιμα και οι ταφικές συνήθειες ήταν ενιαίες και ευρύτατα διαδεδομένες. Το έθιμο της καύσης των νεκρών και της περισυλλογής της τέφρας εντός αγγείου, που ήταν γνωστό και στην προϊστορική Ελλάδα υπήρξε ιδιαίτερα διαδεδομένο κατά την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (ΠΓ και γεωμετρική περίοδο), παράλληλα με τη συνήθεια του ενταφιασμού. Καύση επραγματοποιείτο σε άνδρες και γυναίκες, που πιθανότατα ανήκαν σε διακεκριμένες οικογένειες, εάν κρίνει κανείς από το γεγονός ότι ήταν ένα έθιμο δαπανηρό που απαιτούσε σημαντική προετοιμασία.
Η ταφή 84/πυρά 8 βρέθηκε βόρεια των τάφων 90 και 91 και της ταφής 85/πυρά 9. Το συγκεντρωμένο αυτό σύνολο των τάφων, που ανήκουν στην ίδια όψιμη ΠΓ περίοδο, επιτρέπει την υπόθεση ότι ένας

κοινός χωμάτινος τύμβος θα τους κάλυπτε, που όμως δεν διαπιστώθηκε λόγω προφανώς των επανειλημμένων μεταγενέστερων διαταράξεων του χώρου. Η ταφή 84, κρίνοντας από τα ταφικά κτερίσματα, μπορεί να αποδοθεί χρονολογικά στους τελευταίους πρωτογεωμετρικούς χρόνους και αποτελεί τυπικό παράδειγμα της εποχής της ως προς τα ταφικά έθιμα, αλλά και ως προς τα αντικείμενα που περιέβαλλαν τη νεκρή κατά τη ζωή της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Snodgrass 1971, 147 κ.ε.· Desborough 1972, 268 κ.ε.· Kurtz - Boardman 1994, 34 κ.ε.

Π.Γ.Κ.

16 ΑΜΦΟΡΕΑΣ (ΤΕΦΡΟΔΟΧΟ ΑΓΓΕΙΟ)
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2462.
ΥΨ. 0,36, Δ.Β. 0,105, ΜΕΓ. Δ. 0,25, Δ.Χ. 0,17 Μ.

Ακέραιος, πλην μικρών βλαβών στο ύψος του ώμου και στην περιοχή της κοιλιάς. Πηλός ροδόχρωμος, καθαρός. Διακόσμηση με αμαυρόχρωμη βαφή που παρουσιάζει απολεπίσεις. Οριζόντιες λαβές στην κοιλιά. Το σώμα, αμφικωνικής τομής, πατά πάνω σε μικρή δακτυλιόσχημη βάση και το αγγείο χαρακτηρίζεται από τον πλατύ, σχετικά χαμηλό λαιμό.
Η διακόσμηση του αμφορέα είναι απλή καθ' ότι το αγγείο είναι σχεδόν ολόβαφο, σκοτεινόχρωμο, πλην της εδαφόχρωμης ζώνης της κοιλιάς, που ορίζεται πάνω και κάτω από ταινίες, καθώς και των τριών ταινιών στο λαιμό. Οι λαβές είναι βαμμένες μαύρες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το μικρό μέγεθος του αμφορέα, η εκτεταμένη χρωματική κάλυψη του σώματος, αλλά και η απόλυτα ισορροπημένη δομή του αγγείου αποτελούν στοιχεία που επιτρέπουν την απόδοση του σκεύους στον προχωρημένο αττικό πρωτογεωμετρικό ρυθμό. Η μορφή αυτή του αγγείου δημιουργήθηκε στην Αττική και χρησιμοποιήθηκε ευρέως στις καύσεις γυναικών, για τις οποίες αποτελούσε το τυπικό τεφροδόχο σκεύος, καθ' όλη τη διάρκεια της ΠΓ περιόδου. Εντός του αγγείου βρέθηκε η τέφρα της νεκρής και ζεύγος σιδερένιων περονών. Βλ. Desborough 1952, 20 κ.ε. (ιδίως Class II).

Π.Γ.Κ.

17 ΣΚΥΦΟΣ (ΚΑΛΥΜΜΑ ΤΕΦΡΟΔΟΧΟΥ ΑΜΦΟΡΕΑ)
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2463.
ΥΨ. 0,146, Δ.Β. 0,062, Δ.Χ. 0,165 Μ.

Ακέραιος. Πηλός καστανός ανοικτός, καθαρός. Διακόσμηση μελανή, με απολεπίσεις στο εσωτερικό και στο πόδι εξωτερικά. Έχει ημισφαιρικό σώμα και πατά πάνω σε ψηλό κωνικό πόδι που ενώνεται με πλαστικό δακτύλιο (μια ιδιομορφία που δεν απαντά συχνά). Οι οριζόντιες κυλινδρικές λαβές στρέφονται προς τα έξω, όπως ελαφρά στρέφεται και το όρθιο χείλος.
Εσωτερικά το αγγείο ήταν ολόβαφο με μελανή βαφή, ενώ εξωτερικά έφερε διακόσμηση στην κυρίως ζώνη του σώματος: και στις δύο όψεις του αγγείου ζεύγος εννέα ομόκεντρων κύκλων πλαισιώνει διαγραμμισμένο δικτυωτό τετράπλευρο που ορίζεται από τρεις λεπτές κάθετες γραμμές. Το χείλος φέρει μελανή γραμμή, ενώ εδαφόχρωμη γραμμή τονίζει τη βάση του ποδιού. Οι λαβές τονίζονται με μελανή γραμμή και το κάτω μέρος του αγγείου και το πόδι είναι ολόγραφο. Οι ομόκεντροι κύκλοι είναι γραμμένοι με διαβήτη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το σχήμα και η διακόσμηση απαντούν συχνά στην Αττική, αλλά και σε άλλους ελλαδικούς τόπους, όπου όμως θεωρούνται εισηγμένα από την Αττική και χαρακτηρίζουν την όψιμη ΠΓ περίοδο. Είναι τυπικό σκεύος πόσης και στην παρούσα περίπτωση χρησιμοποιήθηκε ως πώμα του τεφροδόχου αγγείου. Βλ. Desborough 1952, 77 κ.ε. (ιδίως Class IIa, 82 κ.ε.).

Π.Γ.Κ.

16, 17

18 ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΗ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2464.
ΥΨ. 0,195, Δ.Β. 0,054, ΜΕΓ. Δ. 0,109, Δ.Χ. 0,056 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά τεμάχια με ελλείψεις στον ώμο και στην κοιλιά. Πηλός ροδόχρωμος, καθαρός. Βαφή μελανή, λαμπερή. Η οινοχόη έχει ψηλό λαιμό, τριφυλλόσχημη προχοή και κάθετη ταινιωτή λαβή. Το σώμα σχεδόν σφαιρικό πατά σε χαμηλή κωνική βάση.

Η διακόσμηση είναι χαρακτηριστική, καθ' ότι το αγγείο είναι ολόβαφο, με εξαίρεση ζώνη στο μέσον του αγγείου, όπου δύο λεπτές παράλληλες ταινίες περιβάλλουν πάνω και κάτω μία εδαφόχρωμη ζώνη με μόλις διακρινόμενη σήμερα τεθλασμένη γραμμή. Η ράχη της λαβής διακοσμείται με οριζόντιες γραμμές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βρέθηκε στην πυρά. Το σχήμα του αγγείου και η χαρακτηριστική διακόσμηση με τη λαμπερή μελανή βαφή προσιδιάζουν στον προχωρημένο αττικό πρωτογεωμετρικό ρυθμό. Βλ. Desborough 1952, 45 κ.ε. (ιδίως Class B.2, 48 κ.ε.).

Π.Γ.Κ.

19 ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2465Α-Β.
ΥΨ. 0,108, Δ.Β. 0,047, ΜΕΓ. Δ. 0,105, Δ.Χ. 0,084 Μ.

Συγκολλημένη από θραύσματα με μικρές ελλείψεις στο κάτω μέρος του σώματος. Το πώμα επίσης συγκολλημένο. Πηλός κεραμόχρωμος, σχετικά καθαρός. Βαφή καστανομέλανη. Πυξίδα με σφαιρικό πώμα που πατά σε χαμηλή κωνική βάση και έχει έντονα έξω νεύον χείλος. Στο χείλος στηρίζεται το πώμα, που έχει δύο μικρές αντωπές οπές για την πρόσδεσή του στο αγγείο.

Η πυξίδα είναι ολόβαφη με μελανή βαφή, πλην ζώνης στην κοιλιά όπου μεταξύ λεπτών παράλληλων γραμμών εδαφόχρωμη ταινία που κοσμείται από διπλή τεθλασμένη γραμμή. Το πώμα είναι ολόβαφο πλην τριών λεπτών ομόκεντρων κύκλων στην περιφέρεια και σταυρού και γραμμών στο κομβίο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βρέθηκε στην πυρά. Το αγγείο είναι χαρακτηριστικό αττικό δημιούργημα των μέσων και ύστερων πρωτογεωμετρικών χρόνων και χρησίμευε μάλλον για τη φύλαξη ψιμυθιών ή κοσμημάτων. Βλ. Desborough 1952, 106 κ.ε.

Π.Γ.Κ.

20 ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΠΡΟΧΟΥΣ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2466.
ΥΨ. 0,145, Δ.Β. 0,055, Δ.Χ. 0,095 Μ.

Συγκολλημένη και ελλιπής σε τμήματα της κοιλιάς και του χείλους. Πηλός καστανός, ακάθαρτος, με προσμείξεις και μίκα. Φέρει έντονα ίχνη καύσης στην περιοχή της κοιλιάς. Σώμα σφαιρικό και επίπεδη βάση. Το στόμιο είναι ευρύ και το χείλος ελαφρώς έξω νεύον. Η κάθετη ταινιωτή λαβή εκφύεται από το χείλος και καταλήγει στην αρχή της κοιλιάς.

Το αγγείο είναι άβαφο, με εξωτερική στίλβωση και βρέθηκε ελλιπές μέσα στην πυρά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η χειροποίητη κεραμική προσιδιάζει στην ΠΓ εποχή και ιδίως στη μέση και ύστερη περίοδό της και απαντά συχνά σε τάφους γυναικών. Είναι άγνωστο όμως εάν παρήγετο στην Αττική, καθ' ότι παρατηρείται μεγάλη διάδοση όμοιων αγγείων – μαγειρικών σκευών – στη Θεσσαλία, την Πελοπόννησο, την Εύβοια κ.α. Για παρόμοια από τον Κεραμεικό βλ. *Kerameikos* V_1, πίν. 154-155. Από το Λευκαντί Ευβοίας βλ. *Lefkandi* I, 342-343, εικ. 20.

Π.Γ.Κ.

18

19

20

21 ΧΑΛΚΙΝΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2467.
Δ. 0,026 Μ.

Ολόκληρο, συγκολλημένο. Χαλκός.
Χάλκινο κρικοειδές δακτυλίδι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βρέθηκε στην πυρά. Έχει παρατηρηθεί σπανιότητα δακτυλιδιών και ιδίως χάλκινων στους αθηναϊκούς πρωτογεωμετρικούς τάφους, σε αντίθεση με τους υπομυκηναϊκούς που προηγούνται και τους γεωμετρικούς που έπονται χρονικά, γεγονός που ίσως μπορεί να οφείλεται σε τοπικές συνήθειες και όχι στη σπανιότητα του μετάλλου. Για τη σπανιότητα βλ. Desborough 1972, 139-140.

Π.Γ.Κ.

22-23 ΖΕΥΓΟΣ ΠΕΡΟΝΩΝ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. (Α): Μ 2470 ΚΑΙ (Β): Μ 2471.
(Α) ΜΗΚ. 0,325, Δ. ΣΦΑΙΡΙΔΙΟΥ 0,018 Μ.
(Β) ΜΗΚ. 0,245, Δ. ΣΦΑΙΡΙΔΙΟΥ 0,018 Μ.

Γενικά καλή κατάσταση διατήρησης, ισχυρή όμως διάβρωση δεν επιτρέπει τη διάγνωση πιθανών διακοσμητικών εγχαράξεων. Σίδηρος και χαλκός.
Δύο σχεδόν ακέραιες σιδερένιες περόνες, άνισων όμως διαστάσεων. Το λεπτό στέλεχος καταλήγει πάνω σε διακοσμητικό δισκάριο, ενώ στο πάνω μέρος φέρει σφαιρίδιο από χαλκό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτες. Οι περόνες θα χρησίμευαν για τη στερέωση του ενδύματος της νεκρής στο ύψος των ώμων, πριν από την καύση. Βρέθηκαν μέσα στο τεφροδόχο αγγείο. Η παράλληλη χρήση δύο μετάλλων, του σιδήρου και του χαλκού, στο ίδιο αντικείμενο, που απαντά σε αρκετά παραδείγματα περονών από τα αθηναϊκά νεκροταφεία των πρωτογεωμετρικών χρόνων, θα πρέπει να αποδοθεί μάλλον σε φαινόμενο συρμού, παρά σε άλλους λόγους, όπως η σπανιότητα του χαλκού. Βλ. Desborough 1972, 141, 296 κ.ε., εικ. 33.

Π.Γ.Κ.

24 ΠΗΛΙΝΗ ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΚΟΥΚΛΑ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2469.
ΥΨ. 0,08, ΜΕΓ. Δ. 0,06 Μ.

Το σώμα πλήρες, συγκολλημένο από θραύσματα. Λείπουν τα κινητά κάτω άκρα και παρουσιάζει φθορές. Πηλός τεφρός εξωτερικά, εσωτερικά ροδόχρωμος καθαρός. Κωδωνόσχημη χειροποίητη μικρή πήλινη κούκλα, ομοίωμα σχηματοποιημένης γυναικείας μορφής, όπως μαρτυρεί η δήλωση του στήθους. Τα χαρακτηριστικά της πτηνόμορφης κεφαλής είναι εγχάρακτα, ενώ οι διακοσμήσεις του ενδύματος είναι εμπίεστες (κύκλοι, παράλληλες γραμμές και σειρές γραμμιδίων). Διαμπερής κατακόρυφη οπή στο εσωτερικό του λαιμού, για την ανάρτηση και μικρές οπές στα πλάγια του σώματος για την πρόσδεση των κινητών κάτω άκρων, που σήμερα λείπουν.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Βρέθηκε στην πυρά. Ο τύπος αυτός του πολύσπαστου παιχνιδιού απαντά σε ορισμένους πρωτογεωμετρικούς τάφους της Αττικής, αλλά και στο Λευκαντί Ευβοίας, κυρίως σε γυναικείες και παιδικές ταφές, των όψιμων πρωτογεωμετρικών χρόνων. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, θεωρείται είδος εισηγμένο, άγνωστης όμως ακόμη προέλευσης. Για ανάλογα ευρήματα του Κεραμεικού βλ. *Kerameikos* IV, πίν. 31 (από τους τάφους 33 και 48). Επίσης, βλ. Desborough 1972, 412 κ.ε., εικ. 15. Από τη Νέα Ιωνία Αττικής βλ. Smithson 1961, 172, πίν. 30: 54. Από το Λευκαντί Ευβοίας βλ. *Lefkandi* I, 334, πίν. 137 (τάφος Ρ. 22:30) και *Lefkandi* III, πίν. 72 και 107 (τάφος Τ. 74:11).

Π.Γ.Κ.

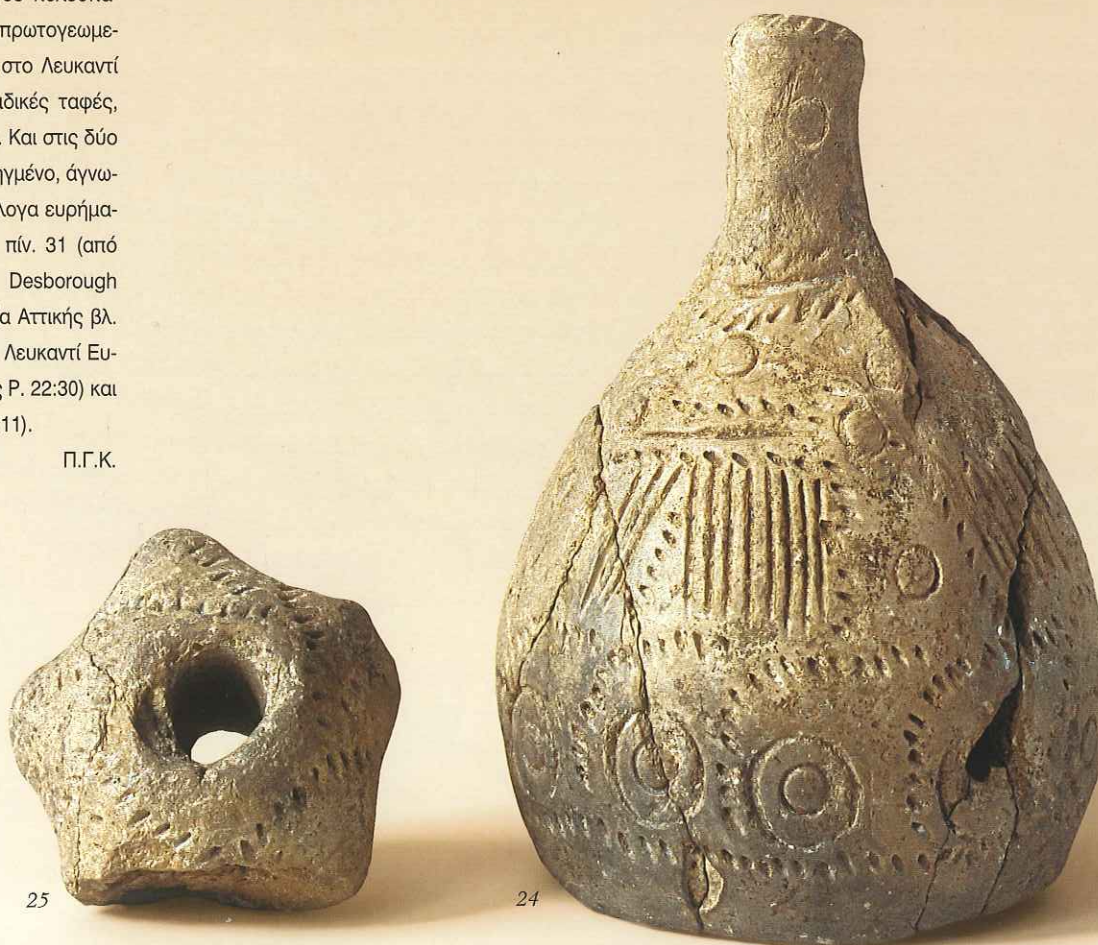
25 ΠΗΛΙΝΟ ΣΦΟΝΔΥΛΙ
Τέλη 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2468.
ΥΨ. 0,025, ΜΕΓ. Δ. 0,035 Μ.

Λείπει τμήμα της περιφέρειας. Πηλός εξωτερικά τεφρός, εσωτερικά ροδόχρωμος. Χειροποίητο σφαιρικό σφονδύλι με πέντε αποφύσεις και στο κέντρο μεγάλη οπή. Το σφονδύλι είναι άβαφο και φέρει διακόσμηση από σειρές εγχάρακτων στιγμών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βρέθηκε στην πυρά. Παρόμοια σφονδύλια έχουν βρεθεί σε γυναικείους και παιδικούς τάφους της Αττικής και στο Λευκαντί Ευβοίας, των όψιμων πρωτογεωμετρικών χρόνων, αλλά όπως και με το χειροποίητο πολύσπαστο είναι άγνωστος ο τόπος προέλευσής τους. Από τη Νέα Ιωνία Αττικής βλ. Smithson 1961, 170-173. Από το Λευκαντί Ευβοίας βλ. *Lefkandi* I, 83, πίν. 125 (τάφος Ρ. 3).

Π.Γ.Κ.

25 *24*

26 ΟΠΙΣΘΟΤΜΗΤΗ ΠΡΟΧΟΥΣ
Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2450.
ΥΨ. 0,278, ΜΕΓ. Δ. 0,027, Δ.Χ. 0,094, Δ.Β. 0,061 Μ.

Ελλιπής και συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Λείπουν μεγάλο μέρος του λαιμού και μέρη από το σώμα, τα οποία συμπληρώθηκαν. Πηλός ερυθρός, με γκρίζο, κατά τόπους, πυρήνα. Το σώμα είναι αμφικωνικό. Η λαβή κατακόρυφη και ταινιωτή. Το χείλος του αγγείου οπισθότμητο. Ο λαιμός, που ευρύνεται προς τα πάνω, έχει κοίλα τοιχώματα. Η βάση δεν ξεχωρίζει. Η επιφάνεια έδρασης παρουσιάζει κυρτότητα με αποτέλεσμα το αγγείο να στηρίζεται με δυσκολία.
Η έντονη στίλβωση της επιφάνειας προσδίδει στο αγγείο σχετικά μεταλλική όψη. Η εντύπωση αυτή συμπληρώνεται από τους δακτυλίους που έχουν διαμορφωθεί στη βάση και στα τοιχώματα του λαιμού. Η πρόχους φαίνεται «καπνισμένη», καθώς μεγάλα τμήματα της επιφάνειας είναι μαυρισμένα. Βάθυνση σε σημείο της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς οφείλεται, προφανώς, σε πίεση με το δάκτυλο πριν ψηθεί το αγγείο, ή σε επαφή με άλλο αγγείο κατά τη διάρκεια της όπτησης μέσα στον κεραμικό κλίβανο. Μία ακόμη βάθυνση σε άλλο σημείο της μέγιστης διαμέτρου «χάνεται», λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Δώδεκα αγγεία από τα φρέατα Ε και Ζ της νότιας κλιτύος της Ακρόπολης (βλ. εισαγωγικό κείμενο για τον αποθέτη) αποτελούν τα άμεσα παράλληλα για το σχήμα αυτό. Το αγγείο αρ. 26 ανήκει στα μεγαλύτερα παραδείγματα του σχήματος και ίσως μπορεί να χαρακτηριστεί ως το μεγαλύτερο από τα παραδείγματα των φρεάτων της νότιας κλιτύος αφού το ύψος του (0,278 μ.) ξεπερνά αυτό του μεγαλύτερου από εκείνα, που έφθανε στα 0,268 μ. Ανήκει στον τύπο με αμφικωνικό σώμα, αλλά και στον τύπο με δακτύλιο στη βάση του λαιμού. Ήταν αγγείο πρόχυσης και ανήκε, όπως και η κύλιξ αρ. 27, στην επιτραπέζια, ακόσμητη, τροχήλατη μυκηναϊκή κεραμική, η επιφάνεια της οποίας δεχόταν επιμελή επίχριση και στίλβωση· σχετικά βλ. Mountjoy 1995, 25: Acropolis Burnished Ware. Για

ΑΠΟΘΕΤΗΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Εκτός από το ταφικό υλικό που βρέθηκε στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, από την ίδια θέση προέρχεται υλικό οικιστικού χαρακτήρα, και μάλιστα χρονολογημένο σε ορισμένες περιόδους στις οποίες δεν μπορούν να αποδοθούν αρχιτεκτονικά λείψανα, δηλαδή τοίχοι ή κτίσματα. Για την παρούσα Έκθεση επιλέχθηκε ένα κλειστό σύνολο μυκηναϊκών χρόνων που μπορεί να χρονολογηθεί στην ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΙΑ1 περίοδο: πρόκειται για κεραμική και μερικά άλλα ευρήματα, που αποτελούσαν την επίχωση πλήρωσης αποθέτη λαξευμένου στον φυσικό βράχο. Εδώ γίνεται αναφορά σε τρία αγγεία διαφορετικού σχήματος που βρέθηκαν ανάμεσα σε άλλα και αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα του οικιστικού αυτού συνόλου.
Ο αποθέτης αυτός είχε τη μορφή ορθογώνιου ορύγματος, ίσως παλαιότερου καταργημένου τάφου, όπως υποδεικνύουν τα μικρά λαξεύματα στα χείλη του, πιθανώς για την εφαρμογή δοκών στέγης. Το υλικό που γέμιζε το όρυγμα απετελείτο από μεγάλη ποσότητα κεραμικής (μερικά σχεδόν ολόκληρα αγγεία και όστρακα άλλων), άλλα μικροαντικείμενα, οστά ζώων και όστρεα, αγαπημένο είδος διατροφής των Μυκηναίων. Τα πλησιέστερα παράλληλα για την κεραμική του αποθέτη προέρχονται από τέσσερα μεγάλα φρέατα που βρέθηκαν από τον Νικόλαο Πλάτωνα κατά τα έτη 1963-64 στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, αμέσως πίσω από τη Στοά του Ευμένους. Η διαφορά με τα φρέατα εκείνα είναι ότι ο αποθέτης του οικοπέδου Μακρυγιάννη είναι πολύ μικρότερος και δεν είχε λειτουργήσει ως πηγάδι, παρομοίως όμως προς εκείνα, δεν ήταν δυνατόν να διακριθεί στρωματογραφική διαφορά μέσα στην επίχωση, ενώ σαφέστατα το υλικό και από τα πέντε σημεία είναι οικιστικό και προέρχεται από κάποια εκκαθάριση μετά τα τέλη της ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΙΑ1 περιόδου (η ΥΕ ΙΙΒ και η ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδος θεωρούνται απόλυτα συνεχόμενες και δεν έχει ακόμη επιτευχθεί ικανοποιητικός μεταξύ τους διαχωρισμός). Για την εύρεση του κεραμικού αυτού συνόλου στην περιοχή της Ακρόπολης βλ. Πλάτων 1964, 30-32 και ο ίδιος 1965, 28-32. Για πλήρη δημοσίευση του υλικού από τα φρέατα της Ακρόπολης βλ. Mountjoy 1981. Για αναφορά στο ίδιο υλικό βλ. Mountjoy 1995, στο κεφάλαιο για την ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο, 22 κ.ε. και εικ. 23, 27, 30, καθώς και σ. 25, όπου αναφέρεται ένα ακόμη φρέαρ, που αποκαλύφθηκε επίσης πίσω από τη Στοά του Ευμένους και στην ίδια ευθεία με τα ευρεθέντα από τον Ν. Πλάτωνα· είχε και αυτό χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης, επίσης για ΥΕ ΙΙΙΑ1 υλικό.

Μ.Μ.

συνολική διαπραγμάτευση του συγκεκριμένου σχήματος και των κοντινών παραλλαγών του βλ. Mountjoy 1981, 53, εικ. 19, αρ. 217, πίν. 17c, 18a.

Μ.Μ.

27 ΚΥΛΙΞ

Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2448.
ΥΨ. 0,091, Δ.Β. 0,049, Δ.Χ. 0,111 Μ.

Ελλιπής και συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Λείπουν μικρό μέρος του σώματος και μέρη από το χείλος, τα οποία έχουν συμπληρωθεί. Πηλός καστανέρυθρος ανοικτός. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό. Μία κατακόρυφη ταινιωτή λαβή με κεντρική νεύρωση ξεκινά από την ακμή του χείλους και καταλήγει στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς. Το χείλος είναι λοξό, έξω νεύον. Το πόδι χαμηλό με κοίλα τοιχώματα. Η δισκοειδής βάση είναι από κάτω επίπεδη. Η επιφάνεια του αγγείου έχει δεχθεί στίλβωση εσωτερικά και εξωτερικά. Διαφοροποίηση του χρώματος από πιο ερυθρό σε περισσότερο ωχρό υποδεικνύει την ύπαρξη επιχρίσματος που σε σημεία έχει, προφανώς, απολεπιστεί. Τη διαφοροποίηση αυτή παρατηρούμε και στο εσωτερικό του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η κύλιξ αρ. 27 είναι αγγείο πόσης και έχει πολλά παράλληλα στα τέσσερα φρέατα της Ακρόπολης. Ανήκει στην επιτραπέζια ακόσμητη μυκηναϊκή κεραμική, που είναι τροχήλατη και δέχεται πολύ αραιό επίχρισμα και στη συνέχεια επιμελημένη στίλβωση· σχετικά βλ. Mountjoy 1995, 25: Acropolis Burnished Ware. Για συνολική διαπραγμάτευση του συγκεκριμένου σχήματος, μόνωτου ή δίωτου, και των κοντινών παραλλαγών του, βλ. Mountjoy 1981, 55, εικ. 8 (αρ. 52), 10 (αρ. 85), 20 (αρ. 232-239), 28 (αρ. 378-379, 392), πίν. 8b.

Μ.Μ.

28 ΑΩΤΗ ΦΙΑΛΗ

Β' μισό 15ου - α' μισό 14ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2449.
ΥΨ. 0,073, ΜΕΓ. Δ. 0,139, Δ.Β. 0,041 Μ.

Συγκολλημένη. Λείπει μικρό μέρος του χείλους. Πηλός ωχρορόδινος. Σώμα βαθύ, κωνικό. Το στόμιο κυρτώνει ελαφρά προς το εσωτερικό του αγγείου. Διαφοροποιείται υποτυπώδης δακτυλιόσχημη βάση. Η επιφάνεια έδρασης φέρει αυλακώσεις και άλλα ίχνη που υποδεικνύουν τη χρήση νήματος κατά την ώρα της κατασκευής, για την αποκόλληση του αγγείου από τον τροχό. Το αγγείο παρουσιάζει κλίση, λόγω της ανωμαλίας της επιφάνειας έδρασης. Τραχύτατη (αστίλβωτη) η εξωτερική επιφάνεια. Επιμελέστερα επεξεργασμένη η εσωτερική.

28 *26* *27*

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το σχήμα αυτό είναι συνηθισμένο και βρίσκει τα άμεσα παράλληλά του και στα τέσσερα φρέατα της νότιας κλιτύος της Ακρόπολης, είτε ως ολόκληρο σχήμα είτε με τη μορφή οστράκων. Ανήκει σε μία κατηγορία κεραμικής που χαρακτηρίζεται ως τραχεία (rough) και διαφέρει σαφώς από την επιτραπέζια μυκηναϊκή κεραμική στη μεταχείριση της επιφάνειας, η οποία παραμένει αστίλβωτη. Τα περισσότερα αγγεία της κατηγορίας αυτής είναι παρόμοιες άωτες κωνικές φιάλες χωρίς σαφές χείλος και με έσω νεύον στόμιο. Για συνολική διαπραγμάτευση του συγκεκριμένου σχήματος και των κοντινών παραλλαγών του βλ. Mountjoy 1981, 57, εικ. 10 (αρ. 92, 94, 97), 21 (αρ. 245-247), πίν. 9b-c.
Μ.Μ.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ

29 ΤΜΗΜΑ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΥ ΔΩΡΙΚΟΥ ΓΕΙΣΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΘΡΙΓΚΟ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ ΤΟΥ ΕΥΜΕΝΗ
200-150 π.Χ.

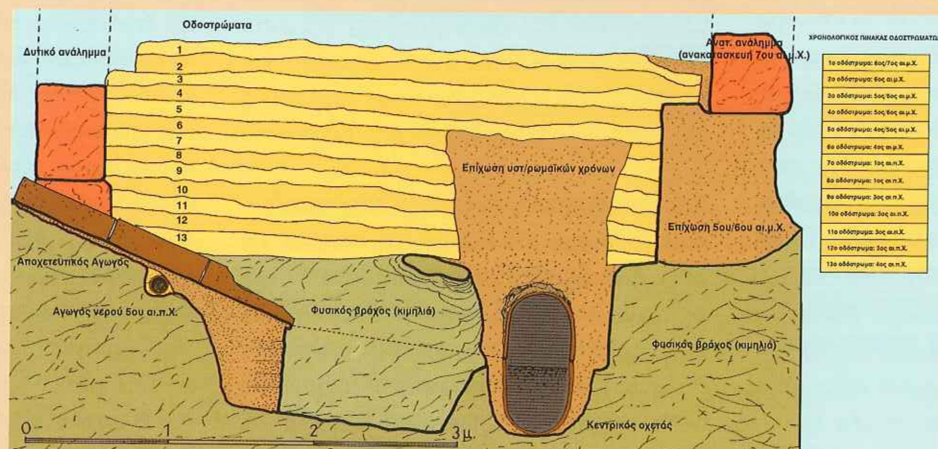
ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 1226 ΚΑΙ Μ 1212.
ΣΩΖ. ΜΗΚ. 0,84, ΠΛ. 0,22, ΣΩΖ. ΥΨ. 0,12 Μ.

Αποσπασματικά σωζόμενο τεμάχιο δωρικού γείσου από το θριγκό, συγκολλημένο από δύο τμήματα, από λευκό περγαμηνό μάρμαρο. Διατηρείται τμήμα της πρόσθιας όψης και της κάτω κοσμημένης επιφάνειας. Η πρόσθια όψη είναι επίπεδη, ελαφρώς κοίλη προς τα κάτω. Η κάτω επιφάνεια σώζει τμήματα δύο οδών και δύο προμόχθων με δώδεκα σταγόνες η καθεμία διατεταγμένων σε δύο σειρές.
Είναι δύσκολο να εξακριβωθούν τα είδη των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν εξ αιτίας της επικάλυψης του μέλους με κονιάματα. Στις οδούς διακρίνονται ίχνη χρήσης από ντισιλίδικο και γλώσσα.

29

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Προέρχεται από τη Στοά του Ευμένη που δώρησε στην πόλη των Αθηνών ο βασιλιάς της Περγάμου Ευμένης Β' (197-159 π.Χ.). Επιβλητικό, επίμηκες διώροφο οικοδόμημα, μήκους 163 και πλάτους 17,65 μ., από τα σημαντικότερα μνημεία της νότιας κλιτύος της Ακρόπολης, συνδυάζει δωρικό με ιωνικό ρυθμό, με σπάνια περγαμηνού τύπου κιονόκρανα. Βρίσκεται μεταξύ του Διονυσιακού θεάτρου και του Ωδείου Ηρώδη του Αττικού, με το οποίο επικοινωνούσε άμεσα στα δυτικά όταν κτίστηκε το τελευταίο το 165 μ.Χ. Τυπικό παράδειγμα στοάς δίπλα σε θέατρο, χρησίμευε ως εντευκτήριο των θεατών έως τον 3ο αι. μ.Χ., οπότε καταστράφηκε από πυρκαγιά, πιθανώς κατά την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.).
Το υλικό της, γκρίζο και λευκό μάρμαρο καθώς και ασβεστόλιθος, χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή του Βαλεριάνειου τείχους, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Ακρόπολης. Από το μνημείο μπορεί να δει κανείς σήμερα την τοξοστοιχία που χρησίμευε ως αναλημματικός τοίχος της Στοάς. Το μεγάλο ύψος διατήρησής της οφείλεται στην ενσωμάτωση του μνημείου στο αμυντικό σύστημα του υστερορωμαϊκού τείχους που απέτρεψε την αρπαγή του υλικού που παρέμεινε στους αιώνες που ακολούθησαν. Στα νεότερα χρόνια πάνω από τα τόξα της Στοάς εδραζόταν ο τουρκικός προμαχώνας, ο Σερπεντζές. Αξίζει να σημειωθεί ότι θεωρείται προκατασκευασμένο μνημείο κατά μεγάλο μέρος του στην Πέργαμο, όπως μαρτυρούν το μάρμαρο που χρησιμοποιήθηκε, οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες, η γενική σύλληψη, καθώς και η μορφή των τεκτονικών σημείων.
Για τη Στοά του Ευμένη βλ. Dörpfeld 1888, 100-102· Βερσάκης 1912, 173-182· Viale 1921/22, 13-32· Polacco 1954, 719-724· Πλάτων 1965, 22-34· Travlos 1971, 523-526· Κορρές 1980, 18-20· ο ίδιος 1984, 201-207· Μακρή - Τσάκος - Βαβυλοπούλου 1987-88, 329-363· Παπαχατζής 1974.
Ε.Κ.

9

ΑΣΤΙΚΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ: Η «ΟΔΟΣ Ι» ΣΤΟ ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ

Η αρχαιολογική έρευνα στο οικόπεδο Μακρυγιάννη παρείχε αξιόλογα στοιχεία για το αστικό οδικό δίκτυο, στην περιοχή νότια της Ακρόπολης. Οι πληροφορίες που αντλήθηκαν είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς οι γνώσεις μας για την τεχνική της κατασκευής των δρόμων, τη χάραξη και την πορεία τους, τα οχήματα και τον εξοπλισμό των υποζυγίων, είναι ελλιπείς. Η σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται κυρίως στο ρωμαϊκό οδικό δίκτυο.

Η έλλειψη συντονισμένης προσπάθειας ανάμεσα στις πόλεις-κράτη, η ιδιομορφία του εδάφους και η κατοίκηση στις παράκτιες περιοχές δεν ευνόησαν την ανάπτυξη σημαντικού οδικού δικτύου, αντίστοιχου με το ρωμαϊκό, το οποίο χαρακτηριζόταν από τη λιθόστρωση, τη σκυρόστρωση και τα μεγάλα τεχνικά έργα.

Στην αρχαιότητα, ιδιαίτερη φροντίδα επιδεικνυόταν για τους δρόμους που εξυπηρετούσαν τη μεταφορά εμπορευμάτων και την πρόσβαση στα ιερά (*Ἱεραὶ Ὁδοί*). Οι Ιερές Οδοί αποτελούσαν και τους κυριότερους δρόμους του αστικού οδικού δικτύου της κλασικής Ελλάδας. Ξεκινούσαν από μία Πύλη – έξοδο της πόλης – και κατέληγαν στην αυλή του Ιερού. Ως προστάτες των οδών θεωρούνταν θεότητες όπως ο Ερμής, η Εκάτη, ο Απόλλων Αγυιεύς, η Άρτεμις κ.ά. Οι οδοί θεωρούνταν ιεροί, γι' αυτό και η συνήθεια ενταφιασμού εκατέρωθεν αυτών. Οι αμαξήλατοι δρόμοι της Αθήνας (*ἁμαξιτοί, λεωφόροι, λαοφόροι, εὐθεῖαι*), χωμάτινοι, χωρίς πλακόστρωση και φωτισμό (όπως παραδίδει ο Πλούταρχος και ο Αριστοφάνης), ακολουθούσαν τα φυσικά περάσματα και δεν είχαν παντού το ίδιο πλάτος, το οποίο σπάνια επέτρεπε σε δύο άμαξες να διασταυρωθούν με άνεση.

Μολονότι για τη συντήρηση των οδών γνωρίζουμε πολύ λίγα, από την ανασκαφή τους διαπιστώνουμε τη συστηματική φροντίδα τους. Από τους συγγραφείς επίσης πληροφορούμαστε ότι οι «αστυνόμοι» και αργότερα οι «αγορανόμοι», ανάμεσα στα άλλα καθήκοντά τους, φρόντιζαν να καθαρίζονται οι δρόμοι από τους «κοπρολόγους» και να επισκευάζονται από τους «οδοποιούς» και τους δούλους του δημοσίου. Με νόμο οριζόταν το ελάχιστο πλάτος και η δυνατότητα έκθεσης των εμπορευμάτων, όταν αυτή δεν εμπόδιζε την κυκλοφορία. Οι ιδιοκτήτες των παρόδιων χώρων ήταν υπεύθυνοι για το στρώσιμο ή το κόστος του στρωσίματος, εκείνου του τμήματος της οδού, στο οποίο είχε πρόσοψη το ακίνητό τους. Οι αστυνόμοι είχαν την υποχρέωση να απαιτούν τη δαπάνη και να επιβάλλουν πρόστιμο στους παραβάτες.

Οι εργασίες οδοποιίας περιορίζονταν συνήθως στην επίστρωση του δρόμου (οδοστρώματα) και τη διάνοιξη, σε κάποιες περιπτώσεις, των αρματοτροχιών, για την εξυπηρέτηση της συγκοινωνίας, που γινόταν πεζή, με υποζύγια ή με άμαξες, δίτροχες τις περισσότερες φορές. Τις άμαξες έσερναν βόδια, άλογα, όνοι και ημίονοι, χωρίς πέταλα, αλλά με ένα είδος υποδήματος (*ἵππου ὑποδήματα, ὑποδημάτιον, σπάρτος*). Οι αμαξοτροχιές ή αρματοτροχιές, βασικό γνώρισμα των αρχαίων δρόμων, ήταν είτε φυσικές, δημιουργημένες από τη χρήση, είτε τεχνητές, οι οποίες χαράσσονταν επάνω στο βράχο, ιδιαίτερα στα δύσκολα σημεία. Στην περίπτωση αυτή, χρησίμευαν ως ράγες που οδηγούσαν τα κάρα – κυρίως αυτά που είχαν τους πρόσθιους τροχούς πιο ψηλά από τον υπόλοιπο σκελετό. Η χρήση τους εμπόδιζε τα ζώα να γλιστρούν. Στις κατηφορίες

10

το βάθος αυτών των «αυλάκων» ήταν μεγαλύτερο, ίσως από την πέδηση των τροχών. Συνήθως είχαν βάθος λίγα εκατοστά, από 5 έως 7 και πλάτος από 10 έως 15, ενώ από τη μεταξύ τους απόσταση διαπιστώνουμε ότι το μήκος του άξονα των οχημάτων ήταν 1,40 μ. Το αρχικό βάθος και πλάτος δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια εξ αιτίας των φθορών από τη χρήση. Οι κλίσεις είναι συχνά πάνω από 10%, ενώ η εγκάρσια κλίση των αρματοτροχιών, στα δύσκολα σημεία, είναι πολύ μεγάλη.

Ένα οδικό δίκτυο προϋποθέτει ισχυρή συγκεντρωτική εξουσία, που επωμίζεται και πραγματοποιεί την κατασκευή και τη συντήρησή του. Σε μια τέτοια κρατική πρωτοβουλία είναι πιθανό να ανήκε και ένας από τους έξι δρόμους που αποκαλύφθηκαν στην ανασκαφή για τον Μ.Σ.Α. στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, η ονομαζόμενη Οδός Ι. Ο δρόμος αυτός αποτελούσε διακλάδωση της κύριας οδικής αρτηρίας της περιοχής (Οδός ΙV), η οποία, ερχόμενη από το άστυ, οδηγούσε σε πύλη του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης (Φαληρική πύλη). Η Οδός Ι συνέδεε την Οδό ΙV με το Ιερό του Διονύσου στα βόρεια, ενώ στα νότια διασταυρώνονταν με άλλο δρόμο (Οδός ΙΙ) – (συμβολή, στα αρχαία *ἐκτροπή* δηλαδή διασταύρωση).

Η Οδός Ι, με βάση τα ανασκαφικά στοιχεία, ήταν σε χρήση από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. έως και τον 7ο αι. μ.Χ. Η χάραξη και οριοθέτησή της συνδέεται πιθανότατα με την ανακατασκευή του Διονυσιακού θεάτρου, έργο που αποδίδεται στο ρήτορα Λυκούργο και τοποθετείται γύρω στο 330 π.Χ. Η έρευνα του δρόμου απέδειξε ότι κατασκευάστηκε στη θέση αρχαιότερου, ο οποίος είχε την ίδια κατεύθυνση και άγνωστο πλάτος. Από τον πρωιμότερο αυτό δρόμο διατηρήθηκαν τμήματα αγωγού ύδρευσης, κυκλικής διατομής, μέσα σε χαντάκι στην κιμηλιά, στα εσωτερικά του δυτικού αναλήμματος της Οδού Ι. Ο αγωγός αυτός (αρ. 30), ο οποίος χρονολογήθηκε στον 5ο αι. π.Χ., αποτελεί σημαντικό εύρημα αφού μαρτυρεί δημόσια δραστηριότητα, στο πλαίσιο ίσως μιας πιο συστηματικής προσπάθειας πολεοδομικής οργάνωσης του χώρου.

Η Οδός Ι έχει πλάτος (κοίτη οδού) 4 μ., κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και παρακολουθείται – στο χώρο της ανασκαφής – σε μή-

9. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Σχεδιαστική τομή της αρχαίας Οδού Ι. Διακρίνονται τα αλλεπάλληλα οδοστρώματα του δρόμου, τα αναλήμματα και ο κεντρικός αποχετευτικός αγωγός.

10. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Η Οδός Ι από Β. Διακρίνονται οι μεγάλες παραβιάσεις των οδοστρωμάτων για την επιδιόρθωση του κεντρικού αποχετευτικού αγωγού (οχετού).

κος 40 μ. περίπου, ενώ άλλα τμήματά της είχαν αποκαλυφθεί βορειότερα, σε παλαιότερες ανασκαφικές έρευνες. Κατά την ανασκαφή της διαπιστώθηκαν και αφαιρέθηκαν 13 έως 16 οδοστρώματα (εικ. 9). Τα οδοστρώματα αντιστοιχούσαν σε χρονολογικές φάσεις χρήσης, συντήρησης και επιδιόρθωσης του δρόμου. Σώθηκαν αποσπασματικά, καθώς διακόπτονταν από τα ορύγματα για την τοποθέτηση των πλευρικών αποχετευτικών αγωγών, από τις τάφρους θεμελίωσης των μεταγενέστερων αναλημμάτων, από φυσικές φθορές, καθώς και από τον μεγάλο κεντρικό αποχετευτικό αγωγό (οχετό) που διέτρεχε το δρόμο σε όλο του το μήκος (εικ. 10). Το πάχος των οδοστρωμάτων κυμαινόταν από 0,07 έως 0,23 μ. Απετελείτο κυρίως από πατημένο κιμηλόχωμα, αργιλόχωμα, άμμο, χαλίκια, μικρές πέτρες, καρβουνάκια, ψιλό τριμμένο κεραμίδι, καθώς και θραύσματα κεραμικής (όστρακα). Αυτά τα τελευταία, μαζί με τα νομίσματα που βρίσκονται συχνά στους δρόμους, βοηθούν πολύ στη χρονολόγηση των επί μέρους οδοστρωμάτων. Το πρώτο χρονολογικά οδόστρωμα της Οδού Ι (4ος αι. π.Χ.) απλώθηκε πάνω σε ισχυρότατο υπόστρωμα, πάχους 0,20 μ., που απετελείτο από ιδιαίτερα συμπαγές χώμα, χαλίκια και θραύσματα αγγείων. Στα περισσότερα οδοστρώματα εντοπίστηκαν ίχνη από ρόδες (αρματοτροχιές), που επισκευάζονταν αρκετά συχνά, φροντίδα απαραίτητη, καθώς το πέρασμα του νερού από τη βροχή ή εξ αιτίας οικιακής ή εργαστηριακής χρήσης, προκαλούσε φθορές, επικίνδυνες για την ασφαλή διέλευση πεζών και τροχοφόρων. Οι συχνές αυτές επιδιορθώσεις πιστοποιούν ότι επρόκειτο για αρκετά πολυσύχναστο δρόμο.

Η Οδός Ι οριοθετείτο ανατολικά και δυτικά από δύο αναλημματικούς τοίχους, αποσπασματικά σωζόμενους, στους οποίους αναγνωρίστηκαν διάφορες οικοδομικές και χρονολογικές φάσεις (εικ. 12). Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από κροκαλοπαγείς κυρίως λίθους, αλλά και λαξευτές

11. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Η Οδός Ι από Β. Διακρίνονται οι πλευρικοί αγωγοί που διοχέτευαν τα λύματα των παρακείμενων κτηρίων στον κεντρικό οχετό.

12. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Κάτοψη της Οδού Ι και όψεις των αναλημμάτων της

11

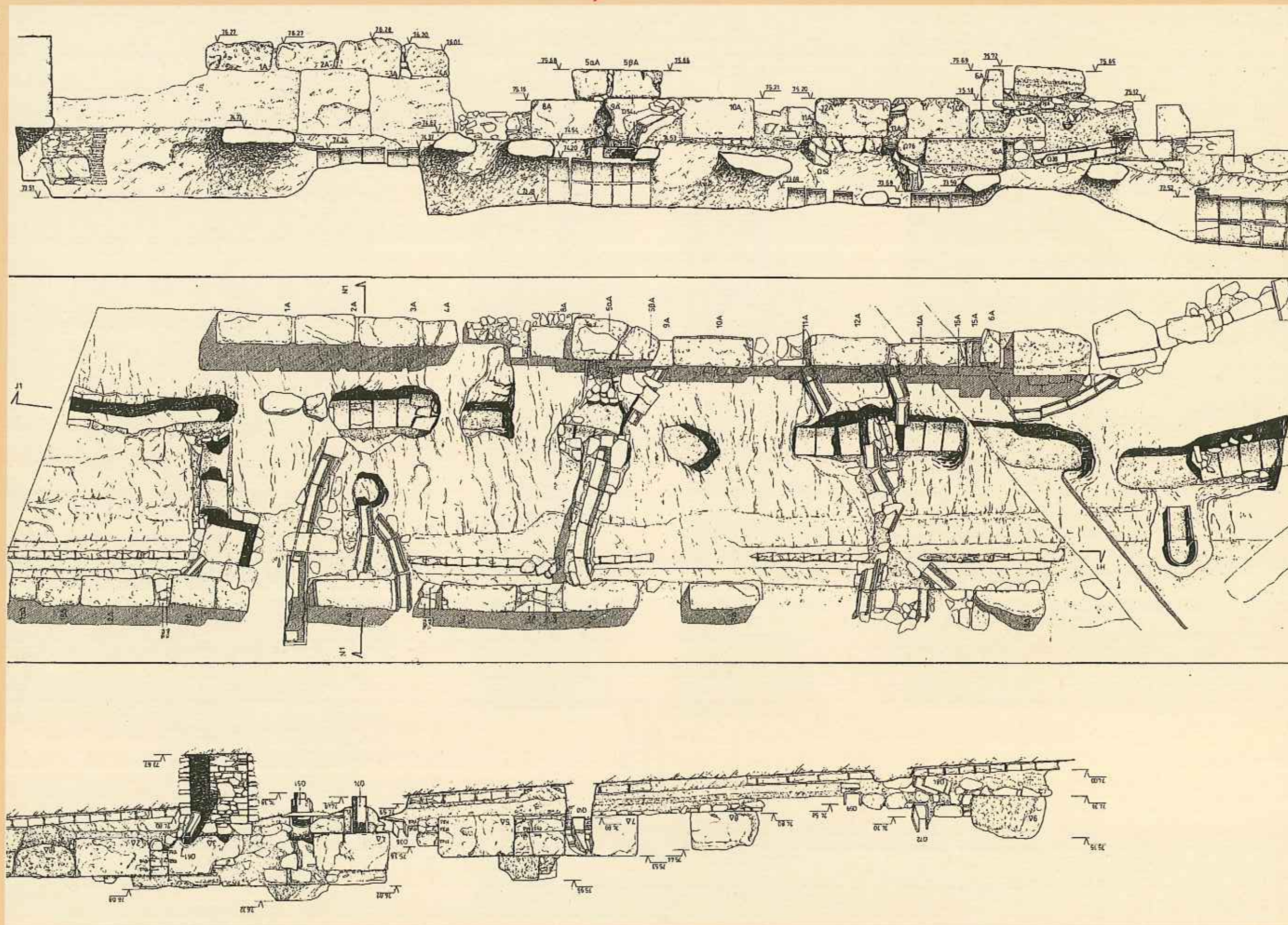
πέτρες καθώς και άλλο υλικό σε β' χρήση. Το πλάτος τους κυμαινόταν από 0,60 έως 0,80 μ. και σωζόταν σε ύψος περίπου 0,70 μ. Η υποθεμελίωσή τους απετελείτο από ακανόνιστες πέτρες διαφόρων μεγεθών και δεν ήταν ιδιαίτερα επιμελημένη. Οι τοίχοι αυτοί αποτελούσαν ταυτόχρονα τις όψεις των κτισμάτων προς την πλευρά του δρόμου και όριζαν την οικοδομική γραμμή. Έτσι, οι εναλλαγές στα υλικά και στον τρόπο δόμησης των αναλημμάτων επιτρέπουν την αποκατάσταση των ορίων των διαφορετικών ιδιοκτησιών. Τα αναλήμματα διακόπτονταν κατά διαστήματα από κάθετους αγωγούς, κτιστούς ή πήλινους, οι οποίοι διοχέτευαν στον κεντρικό οχετό τα λύματα των παρακείμενων οικιών και εργαστηρίων (εικ. 11).

Ο μεγάλος κεντρικός οχετός αποκαλύφθηκε σε όλο το μήκος του δρόμου, μέσα στο οικόπεδο Μακρυγιάννη. Η νοητή προέκτασή του προς ΒΔ. πρέπει να σχετίζεται με τον μεγάλο αποχετευτικό αγωγό του Διονυσιακού θεάτρου, ενώ η νοητή προέκτασή του προς ΝΑ. σχετίζεται πιθανώς με τον αγωγό που σημειώνεται στο τοπογραφικό σχέδιο του Judeich. Κατά την πρώτη φάση κατασκευής του ο οχετός απετελείτο από πεταλόσχημες «σαμαρωτές» κεραμίδες, τοποθετημένες ανάστροφα η μία πάνω στην άλλη (εικ. 9). Στη μακρά διάρκεια ζωής του επιδέχθηκε πολλές επισκευές, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε ποικίλο υλικό: κτιστά τοιχία από οπτοπλίνθους ή πλακοειδείς λίθους με ισχυρό συνδετικό κονίαμα για τα πλευρικά τοιχώματα και υλικό σε β' χρήση για την κάλυψη, αποτελούμενο κυρίως από τμήματα αρχιτεκτονικών μελών. Σε αρκετές περιπτώσεις, μεγάλοι οξυπύθμενοι αμφορείς τοποθετούνταν επάνω ή δίπλα στον οχετό, και – δρώντας ανακουφιστικά – τον προστάτευαν από τις μεγάλες πιέσεις που δεχόταν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Για την οδό από το Διονυσιακό θέατρο στη Φαληρική πύλη βλ. Τσάκος 1986, 12· Judeich 1931, 178-179· Travlos 1971, 329-422. Γενικά για οδοποιία βλ. Δεσποτόπουλος 1940, 5-30· Pritchett 1980, 143-195· Πίκουλας 1991, 23-25· Young 1956, 94-97. Πηγές: Αριστοτ., *Αθ. Πολιτεία*, 424· Πλ., *Νόμοι*, 6 760B-763C· Πλούτ., *Περικλής*, 5, 2· Αριστοφ., *Σφήκες*, στίχ. 219, 248-257.

Ε.Κ.

12

30 ΣΤΕΛΕΧΗ ΠΗΛΙΝΟΥ ΑΓΩΓΟΥ ΥΔΡΕΥΣΗΣ
5ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2564Α-Γ ΚΑΙ Μ 2565Α-Β.
ΜΗΚ. 0,57, Δ. 0,108 Μ.

Σώζονται ολόκληρα με αποκρούσεις· σε δύο λείπουν τμήματα του δακτυλίου και του χείλους πρόσφυσης. Ιζήματα μαρτυρούν τη χρήση τους. Πηλός καστανέρυθρος με προσμείξεις. Άβαφα. Στο μέσον και στα δύο άκρα κάθε στελέχους εγγράφεται από μία καστανέρυθρη ταινία. Τα δύο έχουν συγκολληθεί. Το σώμα είναι κυλινδρικό με μέγιστη διάμετρο περίπου στο κέντρο, όπου και αρχίζει να μειώνεται σταδιακά προς το σημείο πρόσφυσης, η οποία δηλώνεται από στενότερο εξωτερικά κύλινδρο. Τα άκρα του σώματος οριοθετούνται από έναν πλαστικό δακτύλιο. Τα περισσότερα στελέχη φέρουν ωοειδή οπή για τον καθαρισμό, η οποία φραζόταν με πώμα· δύο έχουν αποσπαστεί, ενώ τρία παραμένουν χαραγμένα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα. Πρόκειται για στελέχη αγωγού ύδρευσης που βρέθηκαν στην αρχική τους θέση, σε λάξευμα στον φυσικό βράχο κατά μήκος του αρχαίας Οδού Ι, που οδηγούσε από το Διονυσιακό θέατρο στη Φαληρική πύλη. Γενικά για αγωγούς ύδρευσης βλ. Tölle-Kastenbein, 1994· Lang 1968.

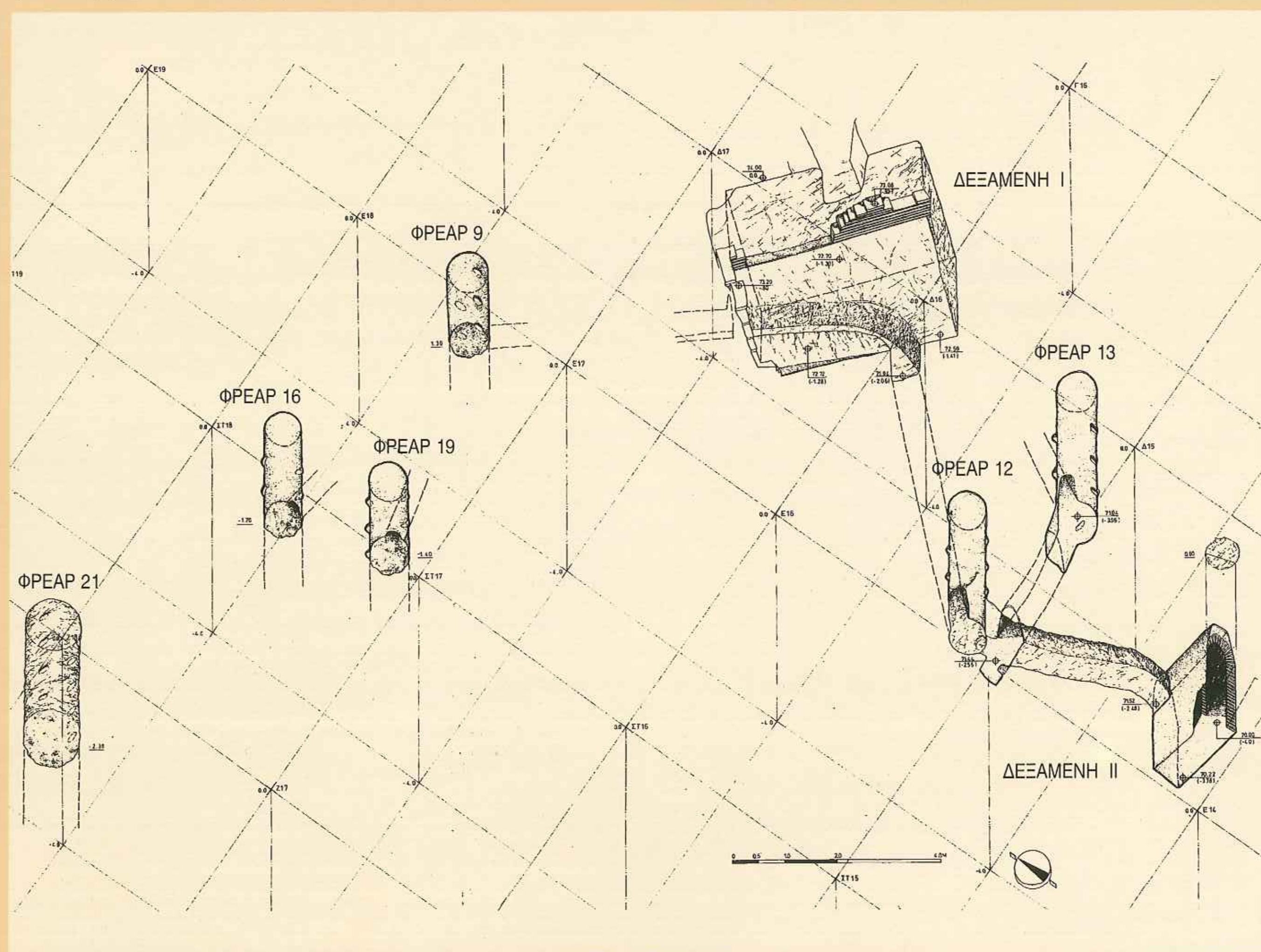
Σ.Μ.

30

ΦΡΕΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΕΞΑΜΕΝΩΝ ΝΕΡΟΥ

Η ιδιαίτερη γεωγραφική-τοπογραφική θέση του χώρου της ανασκαφής νοτιοανατολικά της Ακρόπολης, στη συμβολή δύο τουλάχιστον σημαντικών οδικών αρτηριών, παραπέμπει σε ακμαία, αν όχι εμπορική τουλάχιστον οικιστική, παρουσία στην περιοχή. Απόδειξη γι' αυτό αποτελεί ο αρκετά μεγάλος αριθμός υδρομαστευτικών πηγαδιών – πρόκειται για 30 πηγάδια λαξευμένα στον φυσικό βράχο – αλλά και ο εντοπισμός 5 απιόσχημων δεξαμενών με επένδυση υδραυλικού κονιάματος, για τη συλλογή βρόχινου νερού. Απομακρυνόμενοι από το χώρο του οικοπέδου Μακρυγιάννη, παρακολουθώντας τη διέλευση του υπόγειου εκσκαφέα, γνωστού ως Μετροπόντικα, εντοπίζονται με την ίδια συχνότητα του οικοπέδου, αρκετά πηγάδια επίσης λαξευμένα στον φυσικό βράχο και στη βόρεια κατεύθυνση προς το Σταθμό ΣΥΝΤΑΓΜΑ και στη νότια προς το Σταθμό ΣΥΓΓΡΟΥ-ΦΙΞ (εικ. 14-15).
Οι δεξαμενές, που βρίσκονται στον υπόγειο χώρο των σπιτιών και γενικά κτηρίων, συλλέγουν νερό από τις επικλινείς προς την εσωτερική αυλή τους στέγες, όπου και βρίσκεται το φρέαρ πρόσβασης στη δεξαμενή. Συνήθως, ένα δεύτερο φρέαρ αποτελεί μία επίσης πρόσβαση, πιθανώς για την άντληση του περιεχομένου.
Η ανάγκη αύξησης της χωρητικότητας αυτών των δεξαμενών ενοποιεί διάφορα τέτοια συστήματα με υπόγειες σήραγγες, επίσης λαξευμένες στην κιμηλιά, συνήθως χωρίς επένδυση κονιάματος. Τέτοιο σύνολο εντοπίζεται στην ανασκαφή για τον Μ.Σ.Α., στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, στην περιοχή που οριοθετείται από τις αρχαίες Οδούς Ι και IV.

13. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Σχεδιαστική αποκατάσταση του συστήματος δεξαμενών κατά την τελική φάση λειτουργίας του. 13

Πρόκειται για τρία διαφορετικά, αυτόνομα αρχικά, συστήματα δεξαμενών, πιθανότατα ελληνιστικών χρόνων, που συνδέθηκαν κατά την υστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική περίοδο, μέσω υπόγειας σήραγγας, με μια μεγάλη, παραλληλόγραμμου σχήματος κτιστή δεξαμενή (εικ. 13). Η σύνδεση έγινε, προφανώς, για τον εφοδιασμό με νερό της κτιστής δεξαμενής, αποδεικνύοντας τη λειτουργία του συστήματος και αυτή τη χρονική περίοδο.

Αναφορά γίνεται στο σύστημα που αποτελείται από την απιόσχημη δεξαμενή 7 και το φρέαρ 9, στο σύστημα που αποτελείται από τα δύο αβαθή πηγάδια 12 και 13, τα οποία ενώνονται μεταξύ τους με σήραγγα και, τέλος, στο σύστημα της δεξαμενής 2, όπου το φρέαρ πρόσβασης δεν έχει εντοπιστεί γιατί, πιθανότατα, βρίσκεται εκτός χώρου ανασκαφής.

14. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Τα αγγεία του φρέατος 68, που κατέρρευσαν κατά τη διάνοιξη της πιλοτικής σήραγγας για τη διέλευση του Μετροπόντικα.

15. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Η κατάρρευση του περιεχομένου του φρέατος 68, το οποίο εντοπίστηκε κατά τη διάνοιξη της πιλοτικής σήραγγας για τη διέλευση του Μετροπόντικα.

Αυτά τα τρία πρώην αυτόνομα συστήματα λειτούργησαν καθ΄ όλη τη ρωμαϊκή περίοδο, παρέχοντας βρόχινο νερό σε τρία διαφορετικά, ίσως, σπίτια ή πιθανότερο σε ένα οικοδομικό συγκρότημα. Τα συστήματα αυτά είναι ενισχυμένα με αρκετά ισχυρό υδραυλικό κονίαμα, ενώ η σήραγγα σύνδεσης είναι απλώς λαξευμένη στην κιμηλιά, σε ύψος περίπου 1 και πλάτος 0,70 μ., ενώ το μήκος που εκτείνεται συνολικά είναι περίπου 10 μ. Από την κτιστή δεξαμενή είχε διατηρηθεί μόνον ο πυθμένας με το λάξευμα για τη διέλευση της σήραγγας σύνδεσης και σπαράγματα από το κτίσιμο με πλίνθινες πλάκες των πλευρικών τοιχωμάτων. Ενδεχομένως, το όλο σύστημα να συνδέεται οικοδομικά με μεγάλη πλακόστρωτη αίθουσα, που εντοπίστηκε βορειότερα, χρονολογημένη και αυτή στην υστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική περίοδο.

Η ισοπέδωση της επιφάνειας του εδάφους για τη δημιουργία ενός βυζαντινού νεκροταφείου μας στερεί τις πληροφορίες για τον ακριβή σκοπό χρήσης του συστήματος δεξαμενών και την ταυτότητα των ιδιοκτητών του χώρου.

Μελετώντας το όλο σύστημα, παρατηρούμε την ιδιαίτερη ανάγκη χρήσης νερού στα ύστερα ρωμαϊκά και πρώιμα χριστιανικά χρόνια στην περιοχή.

Σ.Μ.

14

15

Από το φρέαρ 20

Τα ευρήματα αρ. 31-34 προέρχονται από το φρέαρ 20, που εντοπίστηκε στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, δυτικά της αρχαίας Οδού Ι. Το φρέαρ, διαμέτρου 1 και βάθους περίπου 5,15 μ., ήταν λαξευμένο στον φυσικό βράχο (κιμηλιά) και επιχώθηκε σε μία ενιαία χρονολογική φάση, όπως προκύπτει από τα συνανήκοντα όστρακα των διαφορετικών στρώσεων. Η κεραμική ανήκει κυρίως στους υστερογεωμετρικούς χρόνους, ενώ βρέθηκαν και ελάχιστα όστρακα προϊστορικών και πρωτογεωμετρικών χρόνων. Το φρέαρ περιείχε κυρίως αντικείμενα οικιακής χρήσης, προερχόμενα πιθανώς από κάποιο κοντινό οικιστικό σύνολο.

Μ.-Χ.Μ.

31 ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
Τέλη ΥΓ περιόδου

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2479.
ΥΨ. 0,124, Δ.Β. 0,077, ΜΕΓ. Δ. 0,106 Μ.

Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Λείπει τμήμα του χείλους. Πηλός ωχροκάστανος, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή εξίτηλη, αραιή κατά τόπους, κυμαινόμενη από μελανή έως καστανή, λόγω αμελούς επάλειψης και ανομοιογενούς όπτησης. Βάση επίπεδη, σχετικά ευρεία και ελαφρώς κοίλη, με υποτυπώδη δακτύλιο. Σώμα απιόσχημο, πεπεσμένο, που απολήγει σε τριφυλλόσχημο χείλος. Ταινιωτή υπερυψωμένη λαβή εκφύεται από το χείλος και απολήγει στο μέσον του σώματος. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης. Το σώμα του αγγείου είναι ολόβαφο, εκτός από ζώνη με λεπτές, περιτρέχουσες ταινίες στο ύψος πρόσφυσης της λαβής. Η ράχη της λαβής κοσμείται με επάλληλες οριζόντιες γραμμώσεις. Πλατιά ταινία, αμελώς αποδομένη, στο σημείο απόληξης της λαβής, εξωτερικά και εσωτερικά και στο ανώτατο εσωτερικό τμήμα της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η τριφυλλόστομη οινοχόη αρ. 31 εντάσσεται στην κατηγορία των υπογεωμετρικών οινοχοών, που εμφανίζεται στον ύστερο 8ο και διαρκεί όλο τον 7ο αι. π.Χ. Πρόκειται για οινοχόες μικρού μεγέθους, αμελώς διαμορφωμένες και διακοσμημένες, σε σύγκριση με τα αγγεία της γεωμετρικής περιόδου. Για υπογεωμετρικές οινοχόες βλ. *Agora* VIII, 37, αρ. 58, πίν. 4, παρόμοιο ως προς τη διακόσμηση. Γενικά για υπογεωμετρικά αγγεία βλ. Young 1939, 194-197.
Το σχετικά πεπιεσμένο σώμα της οινοχόης, η ζώνη με τις ταινίες στο ύψος πρόσφυσης της λαβής, η αμελής επάλειψη της βαφής και τα συνευρήματα του φρέατος 20 επιτρέπουν τη χρονολόγηση του αγγείου στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. Για παράλληλα ως προς τον τύπο βλ. *Kerameikos* V_1, πίν. 81, τάφος 100 (ύστερος 8ος αι. π.Χ.)· Brann 1961α, 126, αρ. M6, πίν. 16· Young 1942, 25, 50, αρ. 47.5, εικ. 1 (περίπου 700 π.Χ.), 40, αρ. 78.1, εικ. 24 (γ' τέταρτο 7ου αι. π.Χ.).

Μ.-Χ.Μ.

32 ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
Τέλη ΥΓ περιόδου

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2480.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,113, ΜΕΓ. Δ. 0,15 Μ.

Συγκολλημένη. Λείπει η βάση, τμήμα του σώματος και του στομίου και η λαβή. Αρκετές απολεπίσεις και αποκρούσεις και ιδιαίτερα πολλά άλατα. Πηλός ανοικτός ροδόχρωμος στον πυρήνα και ωχροκίτρινος εξωτερικά. Επίχρισμα ωχροκίτρινο. Σώμα σφαιρικό, ελάχιστα πεπεσμένο. Λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός, με ελαφρά κύρτωση, που απολήγει σε τριφυλλόσχημο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η τριφυλλόστομη οινοχόη εντάσσεται στην αργείτικη μονόχρωμη κεραμική (Argive Monochrome). Η τεχνική αυτή, που εμφανίστηκε στο Άργος γύρω στο 800 π.Χ., διαδόθηκε σταδιακά στην Κόρινθο και στην Αθήνα. Στην ομάδα της αργείτικης μονόχρωμης κεραμικής ανήκουν χρηστικά αγγεία καλής ποιότητας με λεπτά τοιχώματα, όπως οινοχόες, αρύβαλλοι και κάνθαροι. Συχνά, η επιφάνεια του αγγείου στιλβωνόταν με ένα αιχμηρό εργαλείο. Μερικά από τα αγγεία έφεραν εγχάρακτα διακοσμητικά μοτίβα. Αγγεία αργείτικης μονόχρωμης κεραμικής βρέθηκαν σε πολλά μέρη της Ελλάδας και χρονολογούνται στο β' μισό του 8ου και στον 7ο αι. π.Χ. Τα συνευρήματα της οινοχόης από το φρέαρ 20, που χρονολογούνται στον ύστερο 8ο αι. π.Χ., επιτρέπουν τη χρονολόγηση του αγγείου στην ίδια χρονική περίοδο.
Γενικά για αργείτικη μονόχρωμη κεραμική βλ. Coldstream 1977, 111· Snodgrass 1971, 95-96, αρ. 51· Caskey - Amandry 1952, 202-205, πίν. 57-58· Young 1939, 199· Pfuhl 1923, 82-83· *Perachora* II, 314-317, αρ. 3299, 3303, πίν. 125 (παρόμοια ως προς το σχήμα)· Courbin 1966, 29 κ.ε., 467 κ.ε. Για παράλληλα του ύστερου 8ου αι. π.Χ. βλ. *Kerameikos* V_1, αρ. 297, πίν.156· Desborough 1954, 265, αρ. 53-335, πίν. 46· Pfuhl 1903, 28, 211, πίν. XXXVIII, 1. Για παράλληλα του 7ου αι. π.Χ. βλ. *Agora* VIII, 28, 58, αρ. 235, πίν. 13· Young 1942, 28, αρ. 27.6, εικ. 6 και 30, αρ. 70.1, εικ. 8· *Corinth* VII_1, 70, αρ. 301, πίν. 37.

Μ.-Χ.Μ.

33 ΚΟΤΥΛΗ
Τέλη ΥΓ περιόδου

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2478.
ΥΨ. 0,083, Δ.Β. 0,042, Δ.Χ. 0,103 Μ.

Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Λείπει η μία λαβή. Πηλός ανοικτός ροδοκάστανος, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή κυμαινόμενη από μελανή έως καστανή, αραιή και φθαρμένη κατά τόπους. Βάση επίπεδη, με ανεπαίσθητο δακτύλιο. Σώμα βαθύ, ημιωοειδές, χείλος αδιαμόρφωτο. Οριζόντια λαβή, κυκλικής διατομής, προσφύεται στο ανώτερο τμήμα του σώματος.
Άβαφη η επιφάνεια έδρασης. Το κάτω μισό του αγγείου είναι ολόβαφο. Ομάδα επάλληλων λεπτών ταινιών περιτρέχουν το σώμα έως το ύψος των λαβών. Ανάμεσα στις λαβές και στις δύο όψεις, δύο ομάδες κάθετων γραμμώσεων πλαισιώνουν κεντρική μετόπη με σχηματοποιημένα πτηνά, που στρέφονται προς τα δεξιά. Η μετόπη ορίζεται εκατέρωθεν από δύο σιγμοειδή, αντιθετικής διάταξης, με πιο έντονη βαφή. Η διακοσμητική ζώνη επιστέφεται από δύο λεπτές ταινίες. Η ράχη της λαβής κοσμείται με σειρά κάθετων γραμμιδίων και το κεντρικό τμήμα

της επάνω επιφάνειάς της, με ημικυκλική ταινία. Εσωτερικά το αγγείο είναι ολόβαφο, εκτός από λεπτή εξηρημένη ζώνη γύρω από το χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η κοτύλη είναι αγγείο πόσης, με λεπτά τοιχώματα, που εμφανίζεται στην Κόρινθο την ΠΚ περίοδο και αποτελεί εξέλιξη του ΜΓ ΙΙ σκύφου. Αρχικά το σώμα ήταν ημισφαιρικό, ενώ αργότερα γίνεται πιο βαθύ. Η κοτύλη αρ. 33 είναι προϊόν αττικού εργαστηρίου, όπως υποδηλώνει ο ερυθρωπός πηλός. Το σχετικά βαθύ σώμα του αγγείου, το ολόβαφο κάτω τμήμα του, η ζώνη με τις ταινίες που ακολουθεί και η σειρά με τα σχηματοποιημένα πτηνά που κοσμεί τη μετόπη, επιτρέπουν τη χρονολόγηση της κοτύλης στο δ' τέταρτο του 8ου αι. π.Χ.

Για παραδείγματα με ανάλογη διακοσμητική σειρά πτηνών, από την Αθήνα, την Κόρινθο και το Ηραίο Περαχώρας, βλ. Brann 1961α, 140, αρ. P17, πίν. 20· Burr 1933β, 567, 569, αρ. 102, εικ. 26· Young 1939, 146, αρ. C18, εικ. 100· *Corinth* VII$_1$, 39-40, αρ. 123, πίν. 17· *Perachora* II, 51-53, αρ. 377, πίν. 19, 67-69, πίν. 25, 27. Γενικά για διακοσμητική σειρά πτηνών σε κοτύλη βλ. Coldstream 1968, 105-107· *Corinth* VII$_1$, 39, 40· *Perachora* II, 67-69· Cook 1947, 147, εικ. 6b, 152-153. Για σειρά πτηνών σε άλλα σχήματα αγγείων βλ. *Perachora* II, 69· *Agora* VIII, 43, αρ. 97, πίν. 6· Weinberg 1949, 153, αρ. 27, πίν. 19. Για παράλληλα ως προς τον τύπο βλ. *Agora* VIII, 50, πρβλ. αρ. 155, 159, πίν. 9· *Kerameikos* V$_1$, αρ. 5498, πίν. 132· Young 1939, 146, 147, αρ. C19, εικ. 103. Γενικά για την εξέλιξη της κοτύλης και τις αττικές μιμήσεις βλ. *Agora* VIII, 49-50· Coldstream 1968, 87, 105-111· ο ίδιος 1977, 178, 226-228, εικ. 55δ· Young 1939, 146.

Μ.-Χ.Μ.

34 ΠΙΝΑΚΙΟ

Τέλη ΥΓ περιόδου

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2475.
ΥΨ. 0,05, Δ.Β. 0,073 Μ.

Συγκολλημένο και ελλιπές κατά τα 3/4. Αποκρούσεις και φθορές. Πηλός ανοικτός πορτοκαλοκάστανος, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή κατά τόπους φθαρμένη, κυμαινόμενη από μελανή έως καστανή και φαιοκάστανη, λόγω αμελούς επάλειψης και ανομοιογενούς όπτησης. Η βάση είναι επίπεδη. Το περίγραμμα του αγγείου, σχετικά καμπύλο και βαθμιαία ευρυνόμενο, απολήγει σε επίπεδο, έξω νεύον χείλος.

Στην ιδιαίτερα φθαρμένη επιφάνεια έδρασης, η διακόσμηση συνίσταται σε σειρά κοκκίδων, πλαισιωμένη από ομάδες ομόκεντρων κύκλων. Δυσδιάκριτο το μοτίβο στο κέντρο της βάσης. Ζώνη από φύλλα, με τριπλό περίγραμμα και κεντρικό στέλεχος σε ορισμένα από αυτά, κοσμεί το σώμα του αγγείου. Η ζώνη περιβάλλεται εκατέρωθεν από δύο ομάδες επάλληλων ταινιών που περιτρέχουν το σώμα. Οι δύο ταινίες κοντά στη βάση δηλώνονται με πιο έντονη βαφή. Στην εξωτερική ζώνη του χείλους αποδίδεται το μοτίβο της συνεχούς ψευδόσπειρας. Στην επάνω επίπεδη επιφάνειά του, ομάδα κάθετων γραμμιδίων πλαισιώνεται από δύο λεπτές ταινίες, που τονίζουν τις ακμές του χείλους. Εσωτερικά το αγγείο είναι ολόβαφο, εκτός από πλατιά εξηρημένη ταινία στο μέσον περίπου της επιφάνειας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Το συγκεκριμένο πινάκιο χρονολογείται στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., σύμφωνα με τη μελέτη του σχήματος και της διακόσμησης. Τα πινάκια των υστερογεωμετρικών χρόνων έχουν σχετικά καμπύλο περίγραμμα και η διακόσμηση καλύπτει όλη την επιφάνεια του αγγείου. Τα φύλλα στην κεντρική ζώνη του σώματος, αρχικά, είναι λεπτά με διαγράμμιση, ενώ αργότερα, στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., αποδίδονται αμελώς με διπλό ή τριπλό περίγραμμα και κεντρικό στέλεχος. Για την εξέλιξη του σχήματος και της διακόσμησης βλ. Coldstream 1968, 49, 51, 87, πίν. 15Κ· Young 1939, 205, 206, 215· Brann 1961α, 112, αρ. Ι55· Σημαντώνη-Μπουρνιά 1997, 74· Καμπίτογλου 1991, 56. Για παράλληλα βλ. *Agora* VIII, 45, 46, αρ. 114, πίν. 42, αρ. 117, πίν. 7· Brann 1961α, 135, αρ. Ο34, πίν. 21· Young 1939, 30, αρ. VI 3, εικ. 18, 162-163, αρ. C77, εικ. 115· Thompson 1947, 209-210, πίν. XLVI:4· Φιλαδελφεύς 1920-21, 135, εικ. 4· *Kerameikos* V$_1$, αρ. 365, πίν. 104.

Μ.-Χ.Μ.

31, 33, 32, 34

Από το φρέαρ 23

Τα ευρήματα αρ. 35-37 ανήκουν, μεταξύ άλλων, στο φρέαρ 23. Το φρέαρ, που εντοπίστηκε στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, ανατολικά της αρχαίας Οδού Ι, είχε διάμετρο 1,70 μ. κοντά στο στόμιό του και 1,30 μ. κοντά στον πυθμένα του. Ήταν λαξευμένο στον φυσικό βράχο και το βάθος του υπολογίζεται γύρω στα 6 μ. Η πλειονότητα των ευρημάτων ανήκει στους γεωμετρικούς χρόνους, ενώ βρέθηκαν λίγα όστρακα, που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Τα ευρήματα αρ. 35-37 είχαν, πιθανώς, ταφική χρήση και ίσως προέρχονταν από νεκροταφείο ή μεμονωμένες ταφές υστερογεωμετρικών χρόνων, που βρίσκονταν στη γύρω περιοχή.

Μ.-Χ.Μ.

35 ΠΩΜΑ ΑΓΓΕΙΟΥ
ΥΓ περίοδος

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2472.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,039, Δ. 0,222 Μ.

Συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Λείπει η λαβή. Εσωτερικά ίχνη σκωρίας και αρκετά ιζήματα. Πηλός ανοικτός ωχροκάστανος, με προσμείξεις. Επίχρισμα ομοιόχρωμο, μερικώς απολεπισμένο εσωτερικά. Βαφή καστανομέλανη. Το πώμα είναι ελαφρώς κωνικό, με κοίλη εσωτερική επιφάνεια.
Η διακόσμησή του συνίσταται σε ζώνες, διατεταγμένες σε ομόκεντρους κύκλους. Η επιφάνειά του κοσμείται από το κέντρο προς την περιφέρεια με επάλληλες πλατιές περιτρέχουσες ταινίες, εναλλασσόμενες με ζεύγη λεπτότερων ταινιών. Πρός την περιφέρεια, λεπτές ταινίες διακόπτονται από σειρά στιγμών και τεθλασμένη γραμμή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το πώμα προέρχεται, πιθανώς, από πυξίδα υστερογεωμετρικών χρόνων, σύμφωνα με τη μελέτη του σχήματος, του μεγέθους και του διακοσμητικού θέματος. Οι μικρού μεγέθους μεσογεωμετρικές πυξίδες εξελίσσονται στην ΥΓ Ι περίοδο σε πυξίδες μεγάλου μεγέθους με καμπύλα και κάθετα τοιχώματα και πλούσια διακόσμηση. Οι πυξίδες επιβιώνουν έως την πρώιμη ΥΓ ΙΙ περίοδο, πριν αντικατασταθούν από το σκύφοπυξίδα με ψηλό χείλος. Γενικά για τη χρήση και την

35

εξάπλωση της πυξίδας στους γεωμετρικούς χρόνους βλ. Bohen 1988, 5-10. Για την εξέλιξη της πυξίδας βλ. Coldstream 1968, 47, 48, 86· ο ίδιος 1977, 153, 155· *Agora* VIII, 60· Young 1939, 200-201. Για παράλληλα βλ. *Agora* VIII, 60, αρ. 253, πίν. 15· Young 1939, 117, αρ. B27, εικ. 84· *Kerameikos* V_1, αρ. 833, πίν. 57, αρ. 338, πίν. 59.

Μ.-Χ.Μ.

36 ΤΜΗΜΑ ΠΙΘΟΥ
ΥΓ περίοδος

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2473.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,125, Δ.Χ. 0,275 Μ.

Συγκολλημένο. Σώζεται τμήμα από το στόμιο. Ιζήματα και λίγα ίχνη σκωρίας εξωτερικά και εσωτερικά. Πηλός ερυθρωπός, χονδροειδής, με πολλές προσμείξεις. Επίχρισμα καστανό. Ο λαιμός του πίθου είναι κυλινδρικός και στενεύει ελαφρά προς το επίπεδο, έξω νεύον χείλος. Εγχάρακτα μοτίβα κοσμούν το στόμιο του αγγείου. Στο λαιμό, αγκυλωτοί σταυροί, στρεφόμενοι προς τα δεξιά, διακόπτονται μεταξύ τους με κάθετες ταινίες. Οι αγκυλωτοί σταυροί αποδίδονται με διπλή κυματοειδή γραμμή και τα στελέχη τους τονίζονται εκατέρωθεν με κάθετα γραμμίδια, ασύμμετρα διατεταγμένα. Οι κάθετες ταινίες ορίζονται εκατέρωθεν από διπλή κυματοειδή γραμμή και πληρούνται με επάλληλα λοξά γραμμίδια, που διασταυρώνονται ή σχηματίζουν τα γραμμικά κοσμήματα Ν, Μ. Στην εξωτερική ζώνη του χείλους, σειρά ανεστραμμένων τριγώνων πλαισιώνεται από δύο ζεύγη κυματοειδών γραμμών. Λοξά διασταυρούμενα γραμμίδια κοσμούν το εσωτερικό των τριγώνων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

36

Ο πίθος αρ. 36 είναι χειροποίητο χρηστικό αγγείο και χρονολογείται στον ύστερο 8ο αι. π.Χ. Την περίοδο αυτή, τα χρηστικά αγγεία είναι χειροποίητα και πολλές φορές φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση στο πάνω μέρος του σώματος. Ο διάκοσμος είναι απλός και τα σύνηθη μοτίβα είναι κυρίως οι κυματοειδείς γραμμές, ο αγκυλωτός σταυρός και ο μαίανδρος.
Για παραδείγματα πίθων με εγχάρακτη διακόσμηση, που περιείχαν ταφές (εγχυτρισμοί), από την αθηναϊκή Αγορά, το νεκροταφείο του Διπύλου και το νεκροταφείο του Φαλήρου, βλ. αντίστοιχα Brann 1960, 415, πίν. 92, Τάφος Q 17:6,1· Brückner - Pernice 1893, 119, 120, εικ. 12· Πελεκίδης 1916, 18, 20, 26 εικ. 8, σ. 22, 25 εικ. 7. Γενικά για εγχάρακτο μοτίβο αγκυλωτού σταυρού βλ. Coldstream 1977, 162· *Agora* VIII, 27. Για εγχάρακτο μοτίβο αγκυλωτού σταυρού σε άλλα σχήματα αγγείων βλ. Brann 1961α, 124, αρ. L47, πίν. 22, σ. 142, αρ. Q10, πίν. 22, σ. 136, αρ. O39, πίν. 23. Γενικά για σχήμα πίθου βλ. *Agora* VIII, 56. Γενικά για χρηστική κεραμική και εγχάρακτη διακόσμηση βλ. *Agora* VIII, 27, 101, 102, αρ. 607, 609, 612-617, πίν. 40· *Kerameikos* VI_1, 139, 140, αρ. 1145, πίν. 157· Young 1939, 189, 190, 199· Coldstream 1977, 162, πρβλ. και 105· Burr 1933β, 597-599.

Μ.-Χ.Μ.

37 ΤΜΗΜΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΝΟΙΚΤΟΥ ΑΓΓΕΙΟΥ
ΥΓ περίοδος

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2474.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΔΙΑΣΤ. 0,24×0,257 Μ.

Συγκολλημένο. Σώζεται τμήμα του σώματος, του χείλους και η μία λαβή. Αποκρούσεις και ιζήματα. Πηλός καστανέρυθρος με προσμείξεις. Επίχρισμα ωχροκάστανο. Βαφή κατά τόπους εξίτηλη, κυμαινόμενη εξωτερικά από μελανή έως ερυθρή και εσωτερικά από μελανή έως αραιή καστανή, λόγω ανομοιογενούς όπτησης. Το σώμα του αγγείου έχει ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα, που σταδιακά στενεύει προς τα κάτω και διαμορφώνει τη μέγιστη κύρτωση στο ύψος της λαβής. Το χείλος αναπτύσσεται ευθύ και κατακόρυφο. Η λαβή, κάτω από το χείλος, είναι οριζόντια και ταινιωτή με ανασηκωμένες τις δύο άκρες της από την επιφάνεια του σώματος.

Η διακόσμηση του αγγείου αποτελείται από οριζόντιες συνεχόμενες ζώνες. Στο ύψος της λαβής και στο χείλος κυριαρχεί το διακοσμητικό σύστημα της μετόπης. Στο σώμα, κάτω από τη λαβή, ζώνη αβακωτού κοσμήματος πλαισιώνεται από δύο ζώνες με διαγραμμισμένα τρίγωνα, αντιθετικά διατεταγμένα και κοκκίδα στα διάκενα. Στο κάτω μέρος του σώματος διακρίνεται ζώνη με αλυσίδα ρόμβων και στιγμή στο κέντρο. Οι ζώνες χωρίζονται μεταξύ τους με λεπτές επάλληλες οριζόντιες ταινίες. Εκατέρωθεν της λαβής, κάθετες ταινίες πληρούνται με δικτυωτή διακόσμηση και αβακωτό κόσμημα. Στο τμήμα της ζώνης μεταξύ των λαβών σώζεται μετόπη με διαγραμμισμένο αγκυλωτό σταυρό και αγκιστροειδείς απολήξεις, που στρέφονται προς τα δεξιά (hooked swastika). Στη ζώνη του χείλους, δύο μετόπες χωρίζονται μεταξύ τους με κάθετη διαγραμμισμένη ταινία και κάθετες γραμμές. Στη μία μετόπη υπάρχει τετράφυλλος διαγραμμισμένος ρόδακας και τρίγωνα με δικτυωτή διαγράμμιση στα διάκενα, ενώ στην παρακείμενη διακρίνεται πλέγμα ρόμβων με γραμμικά κοσμήματα (lozenge star). Κάθετες ταινίες με τεθλασμένη γραμμή, δικτυωτή διαγράμμιση και αβακωτό κόσμημα κοσμούν την υπόλοιπη ζώνη του χείλους. Στη ράχη της λαβής αποδίδεται το μοτίβο της έπαλξης, που πλαισιώνεται από δύο επάλληλες ταινίες. Στην πίσω επιφάνεια των ανασηκωμένων άκρων της λαβής, τρεις και τέσσερις αντίστοιχα κατακόρυφες ταινίες καλύπτουν το άβαφο τμήμα. Άβαφη η επιφάνεια γύρω και κάτω από τη λαβή. Εσωτερικά, το αγγείο είναι ολόβαφο, εκτός από λεπτή εξηρημένη ταινία στην επάνω εσωτερική λοξότμητη επιφάνεια του χείλους. Μελανή ταινία τονίζει την ακμή του.

37

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Το σχήμα του αγγείου και η βαφή στο εσωτερικό του υποδηλώνουν ανοικτό αγγείο μεγάλων διαστάσεων, πιθανώς κρατήρα. Ιδιαιτερότητα, ωστόσο, παρουσιάζει το κάθετο χείλος και η οριζόντια ταινιωτή λαβή, χαρακτηριστικά τα οποία απαντούν κυρίως στον τύπο του σκύφου-πυξίδας με ψηλό χείλος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο παραπάνω τύπος του σκύφου-πυξίδας είναι συνήθως μικρότερος σε μέγεθος από το εύρημα αρ. 37.

Για την εξέλιξη του σκύφου-πυξίδας με ψηλό χείλος βλ. Coldstream 1968, 86· Davison 1961, 13, εικ. A10, 11· *Kerameikos* V_1, πίν. 119-127· McNally 1969, 459-461. Γενικά για το σχήμα του κρατήρα στους γεωμετρικούς χρόνους βλ. Davison 1961, 12, εικ. A2-3. Για την εξέλιξη του κρατήρα στους υστερογεωμετρικούς χρόνους βλ. Coldstream 1968, 48, 86 και πρβλ. 126, 142, 146, 147. Για κρατήρα τύπου IIb βλ. Coldstream 1968, 48 και Pfuhl 1903, 164, αρ. C68, πίν. XX:9, πρβλ. και 166 τάφος 89 (109) 3, πίν. XXI:2. Για παρόμοια λαβή σε κρατήρα βλ. *Agora* VIII, 63, αρ. 283, πίν. 16. Για κρατήρα με οριζόντιες ταινιωτές λαβές πρβλ. Benton 1953, 294-296, αρ. 793, 796, πίν. 48· *Corinth* VII_1, 26-27, αρ. 74, πίν. 12 και 28, αρ. 79, πίν. 13.

Στους γεωμετρικούς χρόνους, τα μεγάλα αγγεία – όπως κρατήρες, αμφορείς και πυξίδες – είχαν κυρίως ταφική χρήση. Η διακόσμηση των αγγείων στους υστερογεωμετρικούς χρόνους συνίσταται κυρίως σε ζώνες που καλύπτουν όλη την επιφάνεια του σώματος. Η διαίρεση της διακοσμητικής ζώνης σε «μετόπες» και «τρίγλυφα» φανερώνει μια προχωρημένη γεωμετρική αίσθηση. Από τα πιο αγαπητά μοτίβα για τις μετόπες είναι ο αγκυλωτός σταυρός, ο τετράφυλλος ρόδακας και οι ρόμβοι σε διάφορες παραλλαγές. Το μοτίβο του αγκυλωτού σταυρού με τις αγκιστροειδείς απολήξεις απαντά κυρίως στο εργαστήριο «Hooked swastika», ΥΓ IIα - πρώιμοι ΥΓ IIβ χρόνοι· βλ. Coldstream 1968, 66-67, πίν. 12c. Για παρόμοιο μοτίβο αγκυλωτού σταυρού σε αμφορέα βλ. Dennis 1994, 17-18, αρ. 6. Γενικά για διακόσμηση αγγείων στους υστερογεωμετρικούς χρόνους βλ. Coldstream 1968, 49-50· Coldstream 1977, 155· Σημαντώνη-Μπουρνιά 1997, 74.

Μ.-Χ.Μ.

38, 39

Από το φρέαρ 4

38 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
525-480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2542.
ΥΨ. 0,025, Δ. 0,074, Δ. ΟΠΗΣ ΠΛΗΡΩΣΗΣ 0,04, ΜΗΚ. 0,093 Μ.

Σχεδόν ακέραιος, συγκολλημένος. Λείπει τμήμα της περιφέρειάς του. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Η επιφάνεια έδρασης είναι κοίλη και αντίστοιχα ο πυθμένας ελαφρώς κυρτός. Σώμα πολύ χαμηλό, πλατύ, με σχεδόν κάθετα τοιχώματα και μεγάλη οπή πλήρωσης, περιβάλλεται από ελαφρώς κυρτό δίσκο με προεξέχουσα εξωτερική ακμή. Ο μυκτήρας, μικρός αλλά σχετικά πλατύς, είναι επίπεδος στο ανώτερο τμήμα του και φέρει ευρεία, σχεδόν κυκλική οπή καύσης, που εισχωρεί στην περιφέρεια του δίσκου. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο στον κεραμικό τροχό. Η στιλπνή μελανή βαφή είναι ελάχιστα απολεπισμένη και καλύπτει το εσωτερικό του λύχνου, το δίσκο και την εξωτερική πλευρά του μυκτήρα. Αραιή ερυθρή βαφή έχει απλωθεί στα τοιχώματά του εξωτερικά και στην επιφάνεια έδρασής του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο τύπος εμφανίστηκε αρχικά στην Κόρινθο και έγινε προϊόν εξαγωγής προς την Αθήνα στο α' μισό του 6ου αι. π.Χ. (τύπος 16Α). Σύντομα, όμως, οι Αθηναίοι τεχνίτες μιμήθηκαν την κατασκευή του και εξελίχθηκαν στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. σε κύριους παραγωγούς. Από τους αρχαϊκούς χρόνους και έως τους ελληνιστικούς, η κατασκευή των λύχνων όπως και των άλλων τύπων αγγείων, γίνεται στον κεραμικό τροχό.

Για παρόμοια βλ. *Agora* IV, 31-33, τύπος 16Β (525-περίπου 480 π.Χ.), πίν. 4, 22, 32 - παραπλήσιος λύχνος ο αρ. 98, πίν. 4, 32· *Corinth* IV$_2$, τύπος II (β' μισό 6ου αι. π.Χ.), 32, 35-38, τομή 12, εικ. 14· *Isthmia* III, τύπος II, 6-8, πίν. 1, 14 (6ος αι. και πρώτες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ.)· *Kerameikos* XI, 16-17, DRL (520-480 π.Χ.), παραπλήσιος ως προς την τομή ο λύχνος αρ. 13, πίν. 6, 7 (490-480 π.Χ.)· Bailey 1975, 31, Q13, πίν. 6, 7 (δ' τέταρτο 6ου αι. π.Χ.)· Blondé 1983, Lamps with flat overhanging rims (ύστερη αρχαϊκή ομάδα· φαίνεται ότι συνεχίζει και μετά το 480 π.Χ. έως το β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.), 61-68, ανάλογο το 47, εικ. 6.

Χ.Χ.

39 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
325-260 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2545.
ΥΨ. 0,034, ΜΗΚ. 0,098, Δ. 0,076, Δ.Β. 0,044, Δ. ΟΠΗΣ ΠΛΗΡΩΣΗΣ 0,018 Μ.

Ακέραιος, συγκολλημένος. Πηλός ωχρορόδινος, αττικός. Βάση δισκοειδής, ψηλή, ελαφρώς κοίλη στην κατώτερη επιφάνειά της με κεντρικό δίσκο. Σώμα φακοειδές και πλατύ, με μικρή οπή πλήρωσης, που περιβάλλεται από πλαστικό δακτύλιο και εξηρημένη αύλακα, όπου η βαφή έχει αποξεστεί. Στο εσωτερικό του λύχνου, χαμηλή πλαστική προεξοχή. Μικρό ωτίο με διαμπερή οπή, για την ανάρτηση. Ο μυκτήρας, σχετικά μικρός και με κλίση προς τα πάνω, έχει αποστρογγυλεμένα άκρα και μικρή οπή καύσης. Στην περιοχή του μυκτήρα, τα ίχνη καύσης που παρατηρούνται μαρτυρούν χρήση. Το αγγείο είναι τροχήλατο. Η στιλπνή, ελαφρώς μεταλλική μελανή βαφή είναι ελάχιστα απολεπισμένη και καλύπτει ολόκληρο το λύχνο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος προέρχεται, όπως πιστοποιεί ο πηλός και το σχήμα του, από αττικό εργαστήριο. Συγκαταλέγεται στα πρώιμα παραδείγματα του τύπου 29Α (325-250 π.Χ.)· βλ. *Agora* IV, 94-96, πίν. 14, 41 – παραπλήσιο παράδειγμα το υπ' αρ. 406 (δ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Για ανάλογο παράδειγμα με συμπαγές, όμως, ωτίο βλ. *Isthmia* III, 20, 21, τύπος ΙΧΑ, αρ. 203 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.). Επίσης, βλ. Δρούγου 1992, 49-53, φακοειδείς λύχνοι, αρ. 80, πίν. 19 (περίπου 300 π.Χ.)· *Kerameikos* XI, 50-51, FSL (300-220 π.Χ.), αρ. 274, πίν. 48, 49 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.). Για επαναχρονολόγηση του τύπου 29Α του *Agora* IV, στο 270-220 π.Χ., βλ. *Agora* XXIX, Appendix III (ο υπ' αρ. 406 στο 325-260 π.Χ.).

Χ.Χ.

40

40 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟ ΑΝΔΡΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΜΕ ΚΕΡΑΣ ΑΜΑΛΘΕΙΑΣ
Πιθανώς 1ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 1942.
ΥΨ. 0,307, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,121 Μ.

Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος ιματιοφόρου ανδρικής μορφής, που φέρει κέρας της Αμάλθειας. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Λείπουν η κεφαλή με το λαιμό, ο δεξιός πήχυς και το χέρι, τα άκρα πόδια με την πλίνθο και το πάνω τμήμα του κέρατος. Αποκρούσεις κατά τόπους. Διάβρωση στα γυμνά μέρη του σώματος, εκδορές στο ένδυμα.

Η μορφή – νεανική, όπως εικάζεται από το μήκος της κόμης και τη διαμόρφωση της μυολογίας – στηρίζει το βάρος του σώματος στο αριστερό πόδι. Το άνετο δεξιό σκέλος λυγίζει στο γόνατο και φέρεται στο πλάι και ελαφρά προς τα πίσω. Με το αριστερό λυγισμένο χέρι κρατά το κέρας της Αμάλθειας, στηριγμένο λοξά ανάμεσα στο βραχίονα και στον πήχυ. Ο δεξιός πήχυς ήταν ένθετος, όπως υποδηλώνει ο ελλειψοειδής τόρμος στο βραχίονα. Η θέση του τελευταίου πολύ κοντά στον κορμό επιτρέπει την υπόθεση ότι το δεξιό χέρι ήταν λυγισμένο στον αγκώνα και προτεταμένο και κρατούσε κάποιο αντικείμενο, πιθανώς φιάλη. Η μορφή φέρει βαρύ ιμάτιο που, αναδιπλωμένο στο πάνω μέρος του, διατρέχει λοξά την πίσω όψη, καλύπτει τον ώμο και το αριστερό χέρι και περιβάλλει το κά-

τω μέρος του σώματος, αφήνοντας ελεύθερο το θώρακα και το δεξιό χέρι. Οι πτυχές του ενδύματος, αν και σχετικά επίπεδες και περισσότερο σχηματοποιημένες στην πίσω όψη, παρακολουθούν με συνέπεια τους όγκους του σώματος. Αξιοσημείωτη είναι η μακριά κόμη της μορφής, ορατή στην πίσω όψη, που αποδίδεται σαν ενιαία μάζα στην περιοχή του αυχένα και του πάνω μέρους της ράχης. Λεπτός πλόκαμος φέρεται εμπρός στην περιοχή του δεξιού ώμου.

Στο κάτω μέρος του ενδύματος, στα αριστερά της μορφής, σώζεται βαθύς κυκλικός τόρμος που εξυπηρετούσε τη στήριξη του γλυπτού. Η ύπαρξή του, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η απόληξη της δεξιάς κνήμης είναι λεία και επίπεδη και όχι αποκρουσμένη, υποδηλώνουν πιθανή θραύση, την οποία ακολούθησε επισκευή και εκ νέου στήριξη του αγαλματίου. Οι ραδινές αναλογίες με τα ψηλά πόδια τονίζουν τον κατακόρυφο άξονα της μορφής, η απόδοση της οποίας στο σύνολό της φανερώνει επίδραση από παλαιότερα πρότυπα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Το κέρας της Αμάλθειας, σύμβολο πλούτου και αφθονίας, συνδέεται κατά τους κλασικούς χρόνους με την εικονογραφία των χθόνιων θεοτήτων, κυρίως του Πλούτωνα και του Μειλίχιου ή Φίλιου Δία. Απαντά επίσης ως σύμβολο, σε παραστάσεις του Διονύσου, του Πλούτου, του Ηρακλή και ποτάμιων θεών. Κατά την ελληνιστική περίοδο, με κέρας απεικονίζεται ο Σάραπις, θεότητα ανατολικής προέλευσης, που ενσωμάτωσε στοιχεία του Πλούτωνα, του Διονύσου και του αιγυπτιακού Όσιρι. Ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. και κατά τους ελληνιστικούς χρόνους το κέρας της Αμάλθειας γίνεται χαρακτηριστικό σύμβολο της Αγαθής Τύχης και του παρέδρου της, Αγαθού Δαίμονα, θεοτήτων χωρίς μυθολογικό περιεχόμενο, αλλά εξαιρετικά δημοφιλών, στις παραστάσεις των οποίων το κέρας λειτουργεί γενικότερα ως σύμβολο της καλής τύχης. Η χρήση παρόμοιου εικονογραφικού τύπου για πολλές θεότητες καθιστά προβληματική την ταύτιση της απεικονιζόμενης μορφής. Πιθανότερος φαίνεται, ωστόσο, ο συσχετισμός της με τον Αγαθό Δαίμονα, θεότητα ευμενή, που εξέφραζε το Αγαθό Πνεύμα και χάριζε ευτυχία.

Ο Αγαθός Δαίμων κατείχε σημαντική θέση στην ιδιωτική λατρεία, συχνότερα όμως λατρευόταν μαζί με την Τύχη ή σε συνάρτηση με άλλες θεότητες, κυρίως σε Ασκληπιεία, ως θεός που ευνοούσε την ίαση. Ανάγλυφα με παραστάσεις του Αγαθού Δαίμονα και της Τύχης, καθώς και επιγραφές που φέρουν τα ονόματά τους, βρέθηκαν στο λόφο της Ακρόπολης και στην περιοχή του Ασκληπιείου. Εκτός από τη φιλολογική παράδοση που αναφέρει άγαλμα του Αγαθού Δαίμονα και της Τύχης, η ύπαρξη ιερού και η λατρεία των δύο θεών στην Αθήνα μαρτυρείται και επιγραφικά από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Γενικά για τις παραστάσεις μορφών με κέρας της Αμάλθειας βλ. Bemmann 1994, όπου γίνεται εκτενής αναφορά στην παλαιότερη βιβλιογραφία. Για δύο παρόμοια αγαλμάτια του 4ου αι. π.Χ., που ταυτίζονται με Πλούτωνα ή Αγαθό Δαίμονα, βλ. Hermann 1900, 107, αρ. 3, εικ. 3· Themelis 1979, 245, εικ. 45, 45a. Οι μελετητές αναζητούν το πρότυπό τους σε έργα της μεγάλης πλαστικής του 5ου ή 4ου αι. π.Χ. Τις πληροφορίες συγκεντρώνει ο Eschbach 1986, 23 κ.ε. Για τον Αγαθό Δαίμονα βλ. *LIMC* I, 277 κ.ε., λ. Agathodaimon [Dunand]. Τις επιγραφικές μαρτυρίες για τα ιερά της Τύχης στην Αττική συνοψίζει ο Tracy 1994. Ο Μειλίχιος ή Φίλιος Δίας παριστάνεται συνήθως καθήμενος σε ανάγλυφα κλασικών χρόνων, βλ. όμως Williams 1982, 175-181, πίν. 30 για αρχαϊστικό ανάγλυφο με παράσταση χθόνιου Δία όρθιου με κέρας και φιάλη. Ιερό του Φιλίου Δία υπήρχε στην Αθήνα, στην πλαγιά αμέσως επάνω από το Ηρώδειο· βλ. Παπαχατζής 1974. Σχετικά με τον χθόνιο χαρακτήρα του Διονύσου και τις παραστάσεις του με κέρας αφθονίας βλ. Schauenburg 1953, 38-72. Ενδιαφέρουσα είναι η στενή σχέση του Διονύσου με τον Αγαθό Δαίμονα που σημειώνει ο Picard 1944/45, 248, σημ. 1. Ο Σάραπις ακολουθεί γενικά την εικονογραφία του Πλούτωνα· συνήθως, όμως, φέρει και χιτώνα κάτω από το ιμάτιο. Για τις εξαιρέσεις βλ. Hornbostel 1973 και για τις εικονογραφικές ομοιότητές του με τον Πλούτωνα και τον Διόνυσο βλ. Stambaugh 1972. Για τις απεικονίσεις του Αγαθού Δαίμονα με κέρας σε ιερά ανατολικών θεοτήτων των ρωμαϊκών χρόνων πρβλ. Cambell 1968, πίν. XXXI.

Ι.Π.

Από το φρέαρ 10

41 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΕΚΑΤΑΙΟ

1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 1189.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,188, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,116 Μ.

Αγαλμάτιο της τρίμορφης θεάς Εκάτης, από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Αποτελείται από πεσσό τριγωνικής διατομής με κοίλες πλευρές, γύρω από τον οποίο παριστάνονται ανάγλυφες τρεις αρχαϊστικές γυναικείες μορφές. Λείπει το πάνω μέρος του πεσσού με τις κεφαλές των μορφών. Οι τρεις μορφές σώζονται αποσπασματικά. Εκτεταμένες αποκρούσεις στα διατηρημένα τμήματά τους και στη βάση του αντικειμένου. Ρωγμές, φθορές και απολεπίσματα στις επιφάνειες.

Οι μορφές είναι όρθιες, μετωπικά αποδομένες, λαξευμένες σε μεγάλες σχετικά αποστάσεις γύρω από τον πεσσό. Έχουν ραδινό σώμα, το βάρος του οποίου ζυγίζεται στα ενωμένα πόδια, χωρίς να υπάρχει στηρίζον και άνετο σκέλος. Είναι ενδεδυμένες κατά τον αρχαϊστικό τρόπο. Φέρουν πέπλο ζωσμένο ψηλά, κάτω από το στήθος, που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα με λεπτές πτυχές και απόληξη καμπύλου περιγράμματος. Δύο βαριές πλάγιες πτυχές περιβάλλουν το κάτω μέρος του σώματος και ορίζουν με σαφήνεια το περίγραμμά του. Το υπόλοιπο ένδυμα είναι απτύχωτο. Μία μόνον πλατιά κεντρι-

κή πτυχή τονίζει τον κατακόρυφο άξονα. Η πρώτη μορφή εικονίζεται με το δεξιό της χέρι παράλληλο προς τον κορμό, ενώ το αριστερό φέρεται λυγισμένο εμπρός στο στήθος. Ίσως κρατούσε κάποιο αντικείμενο, άνθος ή καρπό. Η δεύτερη μορφή κρατά φιάλη στο δεξιό της χέρι, που είναι παράλληλο και σε επαφή με τον κορμό. Η διαμόρφωση του μαρμάρου στη θέση του αριστερού χεριού υποδηλώνει ότι αυτό – τοποθετημένο προς το πλάι και ελαφρώς λυγισμένο – θα κρατούσε επίμηκες αντικείμενο, πιθανώς δάδα. Στην κάτω δεξιά πλευρά, σειρά γωνιωδών εγχαράξεων αποδίδει σχηματοποιημένα την κυματιστή παρυφή του ανοικτού στο πλάι πέπλου, κατά τον αρχαϊστικό τρόπο. Η τρίτη μορφή είναι διατηρημένη κατά το ήμισυ. Το δεξιό της χέρι, κατακόρυφα τοποθετημένο, ακολουθεί το περίγραμμα του κορμού. Ίσως κρατούσε κάποιο αντικείμενο, δυσδιάκριτο λόγω της φθοράς του μαρμάρου. Λεπτό έξαρμα στην περιοχή του δεξιού ώμου υποδηλώνει, ίσως, πλόκαμο από την κόμη της μορφής, που φέρεται προς τα εμπρός. Η βάση του αντικειμένου είναι επίπεδη, αδρά εργασμένη με βελόνι στο κάτω μέρος. Επεξεργασία με βελόνι παρατηρείται κατά τόπους και στις επιφάνειες του πεσσού ανάμεσα στις μορφές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Η Εκάτη, θεά με έντονο μυστηριακό και μαγικό χαρακτήρα, αποτελούσε προσωποποίηση του σεληνιακού φωτός. Από τον Ησίοδο σχετίζεται με τη δικαιοσύνη και τον αστικό βίο. Ως κυρία των πνευμάτων, των ψυχών των νεκρών και των δυνάμεων του σκότους, συνδέθηκε με τους καθαρμούς. Μετά τον εξευμενισμό της μπορούσε να αποτρέπει τις αόρατες σκοτεινές δυνάμεις.

Η λατρεία της Εκάτης ήταν διαδεδομένη στην Αθήνα ήδη από τον 5ο αι. π.Χ., όπως μαρτυρούν οι γραπτές πηγές και οι απεικονίσεις της στην τέχνη. Τη θεωρούσαν φύλακα των εισόδων και των προπύλων (*προθυραία - προπυλαία*). Ως θεότητα των οδών (*Ἐνοδία*), ήταν προστάτιδα των οδοιπόρων και λατρευόταν στα τρίστρατα (*τριοδῖτις*). Στην ιδιότητά της αυτή οφείλεται, ίσως, η τρίμορφη παράστασή της που επέτρεπε στην εικόνα της να είναι στραμμένη και στις τρεις κατευθύνσεις των τριόδων.

Σύμφωνα με τον Παυσανία (ΙΙ, 30.2), πρώτος παρέστησε την Εκάτη τρίμορφη ο μαθητής του Φειδία Αλκαμένης. Η Εκάτη του Αλκαμένη (430-420 π.Χ.) ήταν γνωστή ως Επιπυργιδία, λόγω της θέσης της επάνω στον πύργο της Αθηνάς Νίκης, κοντά στην είσοδο της Ακρόπολης των Αθηνών. Το άγαλμα, που παρίστανε την

41

Εκάτη με τριπλή μορφή ως θεά του ουρανού, της γης και του κάτω κόσμου, άσκησε μεγάλη επίδραση στην εικονογραφία της κατά τους μεταγενέστερους αιώνες. Την Επιπυργιδία του Αλκαμένη, που σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές είχε αρχαϊστικά χαρακτηριστικά, απηχούν πιθανότατα τα μαρμάρινα Εκαταία του τύπου που περιγράφεται εδώ. Τα περισσότερα παραδείγματα, αν και διαφέρουν στο μέγεθος, έχουν παρόμοια μορφή: αποδίδουν τρεις γυναικείες μορφές με αρχαϊστικό ένδυμα γύρω από κίονα ή πεσσό. Στην κεφαλή φέρουν πόλο και στα χέρια κρατούν τα χαρακτηριστικά σύμβολα της Εκάτης – δάδες, φιάλες, οινοχόες και ρόδια.

Εκτός από τα Εκαταία που βρέθηκαν σε ιερά και τα ενεπίγραφα αναθηματικά παραδείγματα, τα περισσότερα θα ήταν ιδρυμένα στις διασταυρώσεις των οδών, ενώ κάποια άλλα θα πρέπει να σχετίζονται με την ιδιωτική λατρεία. Αυτά θα ήταν στημένα στις εξώθυρες των οικιών κατά τη συνήθεια να ιδρύουν ιερά και εικόνες της Εκάτης έξω από τις εισόδους (πρβλ. Αριστοφ. *Σφήκες*, στίχ. 804: *Ἑκάταιον πανταχοῦ πρὸ θυρῶν*).

Η Harrison χρονολογεί την πλειονότητα των μαρμάρινων Εκαταίων στους ύστερους ελληνιστικούς και στους ρωμαϊκούς χρόνους (έως και τον 2ο-3ο αι. μ.Χ.). Φαίνεται ότι, κατά τους προηγούμενους αιώνες, τα ιδιωτικά Εκαταία θα ήταν από φθαρτό υλικό, πιθανώς από ξύλο.

Γενικά για την Εκάτη βλ. Kraus 1960. Για την Εκάτη του Αλκαμένη βλ. Willers 1975, 48-52· Fullerton 1986, 669- 675. Για τη λατρεία της Εκάτης στην Αθήνα βλ. Simon 1985β, 271-284, πίν. 49-55. Για παράλληλα και για τη χρονολόγηση των Εκαταίων βλ. *Agora* XI, 86-107. Η Simon, ό.π., αποδίδει την αύξηση του αριθμού των Εκαταίων κατά τους χρόνους του Αυγούστου στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον του αυτοκράτορα για τη λατρεία της αντίστοιχης με την Εκάτη ρωμαϊκής θεάς Trivia. Ο Fuchs ταυτίζει μερικά τριγωνικής κάτοψης κτίσματα κοντά σε διασταυρώσεις δρόμων και πύλες με ιερά της Εκάτης· για τα πιθανά αυτά ιερά βλ. Fuchs 1978. Για τη θεσσαλική θεά Ενοδία, που έχει πολλά κοινά στοιχεία με την Εκάτη και για τα Εκαταία της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, βλ. Χρυσοστόμου 1998β.

Ι.Π.

42

42

42 ΤΡΙΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
300-350 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2605.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,065, Δ. 0,092, Δ.Β. 0,046, ΜΗΚ. (ΜΕ ΕΝΑ ΜΥΚΤΗΡΑ) 0,128 Μ.

Ακέραιος. Πηλός ωχροκόδινος. Η επιφάνεια έδρασής του είναι επίπεδη και κυκλική, σχηματιζόμενη από πλαστικούς δακτυλίους μεταξύ αυλάκων. Σώμα σχετικά ψηλό, με καμπύλο περίγραμμα. Δίσκος, κυκλικός και κοίλος, φέρει στο κέντρο ψηλή κομβιόσχημη λαβή με οπή για την ανάρτηση του λύχνου και δύο οπές πλήρωσης. Περιφέρεια ελαφρώς κυρτή. Οι μυκτήρες, συνολικά τρεις, είναι επιμήκεις, με τριγωνική απόληξη και μικρή οπή καύσης. Τα έντονα ίχνη καύσης και στους τρεις μυκτήρες μαρτυρούν χρήση. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.

Η επιφάνεια έδρασης φέρει εμπίεστη επιγραφή: ΕΥΤ/ΥΧΗ. Η περιφέρεια κοσμείται με εμπίεστη ιχθυάκανθα ανάμεσα σε πλαστικούς δακτυλίους. Η λαβή φέρει στη ράχη τρεις αυλακώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Το αττικό εργαστήριο του Ευτύχη γνωρίζει μεγάλη άνθηση από τα μέσα του 3ου και έως τον πρώιμο 5ο αι.

μ.Χ. Λύχνοι με πολλούς μυκτήρες (πολυέλαιοι) εμφανίζονται από τους κλασικούς και έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Το μεγαλύτερο μέγεθός τους και η τοποθέτηση πολλών φιτιλιών επέτρεπε τον καλύτερο και ευρύτερο φωτισμό ενός χώρου. Οι πολυέλαιοι χρησιμοποιούνταν είτε αναρτώμενοι είτε στερεωμένοι σε ψηλή βάση-λυχνοστάτη.

Για παρόμοιο, ανάλογων διαστάσεων βλ. *Corinth* IV_2, 116, 117, τύπος XXX (με κεντρική λαβή), ομάδα 2, αρ. 1439, πίν. XXI. Για πολύμυξους λύχνους με κεντρική λαβή και παραπλήσια ως προς την τομή κτλ. βλ. *Agora* VII, 156-158, αρ. 1995, πίν. 49 και αρ. 2001 (Μ244· πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.). Επίσης, βλ. *Agora* V, αρ. Μ244, πίν. 47, στρώμα VII (πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.). Για το εργαστήριο του Ευτύχη βλ. Karivieri 1996, 95-104, υπογραφές 1-9 (πριν από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ.)· για πολύμυξο λύχνο στο εργαστήριο αυτό βλ. ό.π., 240, αρ. 257, πίν. 33 (με κεντρική λαβή· ύστερος 4ος αι. μ.Χ.) και αρ. 277, πίν. 27 (δίμυξος, με επιγραφή Ευτύχους· α' μισό 4ου αι. μ.Χ.). Για ανάλογο βλ. Thompson 1933, I, 209-210, αρ. L244, εικ. 9.I, αρ. LI29, εικ. 9.2 (με ανάλογη κεντρική λαβή, κοίλο δίσκο και διάκοσμο ιχθυάκανθας).

Χ.Χ.

43 ΕΛΕΦΑΝΤΟΣΤΕΪΝΟ ΠΛΑΚΙΔΙΟ
5ος-6ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2516.
ΥΨ. 0,19, ΠΛ. 0,088 (ΚΑΤΩ) - 0,083 (ΠΑΝΩ), ΜΕΓ. ΑΝΑΓΛΥΦΙΚΟ ΕΞΑΡΜΑ (ΣΤΗ ΜΥΤΗ ΤΟΥ ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΥ) 0,021 Μ.

Το ελεφάντινο πλακίδιο σώζεται ακέραιο και η κατάσταση διατήρησής του είναι σε γενικές γραμμές πολύ καλή, με εξαίρεση τη συγκόλληση του πάνω τμήματος του δόρατος στο αριστερό άκρο, λίγες ρωγμές και ελαφρότατες αποκρούσεις και φθορές κατά τόπους. Το πλακίδιο είναι ορθογώνιο με καμπύλη απόληξη πάνω και στενή ημικυκλική προεξοχή στο κάτω άκρο. Στη λειασμένη κύρια όψη αποδίδεται σε έξεργο ανάγλυφο, χωρίς ιδιαίτερη πλαισίωση της σκηνής, η παράσταση ενός Διοσκούρου με τον ίππο του. Ψήγμα χρυσού που διασώζεται πάνω από το αριστερό γόνατο του Τυνδαρίδη ίσως μαρτυρεί μερική επιχρύσωση. Τα κυκλικά κεφάλια και τμήμα από το στέλεχος τριών σιδερένιων καρφιών διατηρούνται πάνω από τη χαίτη του ζώου, σε επαφή με τον δεξιό βραχίονα του Διοσκούρου και ανάμεσα στα άκρα πόδια του τελευταίου. Στην εκτέλεση του έργου διαπιστώνεται σταδιακή αύξηση του αναγλυφικού εξάρματος από κάτω προς τα πάνω και στην κορυφή του πλακιδίου η κεφαλή του Διοσκούρου είναι σχεδόν ολόγλυφη.

Ο ιπποδαμαστής θεός απεικονίζεται ως νέος άνδρας σε ιδεαλιστική γυμνότητα, όρθιος, κατά μέτωπον ως προς το σώμα και σε άποψη 3/4 ως προς την κεφαλή, στραμμένος προς τα δεξιά. Φορά πίλο, τον χαρακτηριστικό κωνικό σκούφο των Διοσκούρων, και χλαμύδα, η οποία πορπώνεται στον δεξιό ώμο και ρίπτεται προς τα πίσω, φθάνοντας έως το μέσον των κνημών. Με το δεξιό χέρι κρατά το δόρυ με την αιχμή προς τα πάνω, ενώ με το αριστερό περισφίγγει το χαλινό του ίππου, ο οποίος αποδίδεται προοπτικά πίσω από τον νεαρό θεό. Ο Διόσκουρος στηρίζει το βάρος του σώματος στο δεξιό σκέλος, το αντίστοιχο ισχίο του οποίου τονίζεται με έντονη καμπύλη, και φέρει στο πλάι το άνετο αριστερό σκέλος, προς την πλευρά του οποίου στρέφεται η κεφαλή.

Το βλέμμα του θεατή προσελκύει κυρίως η κεφαλή του νεαρού θεού με τους σπειροειδείς βοστρύχους που σχηματίζουν επάνω από το κυρτό μέτωπο τη χαρακτηριστική αναστολή και στεφανώνουν το αγένειο στρογγυλό πρόσωπο, στο οποίο δεσπόζουν οι μεγάλοι αμυγδαλόσχημοι και ιδιαίτερα εκφραστικοί οφθαλμοί, με παχιά βλέφαρα, εξογκωμένο βολβό και κυκλική κοίλη ίριδα. Το φρύδι που παρακολουθεί τη γραμμή του πάνω βλεφάρου αποδίδεται με βαθιά εγχάραξη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Επιχρύσωση, όπως και επιχρωματισμός, ελεφαντοστέινων αναγλύφων έχει εξακριβωθεί σε πολλές περιπτώσεις. Τα σωζόμενα καρφάκια, σε συνδυασμό και με το γεγονός ότι η πίσω όψη του πλακιδίου είναι σχεδόν επίπεδη και αλείαντη, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το πλακίδιο αυτό, κατά πάσαν πιθανότητα μαζί και με δεύτερο με τον έτερο των θεϊκών διδύμων στραμμένο προς την αντίθετη κατεύθυνση, ανήκε στην ελεφάντινη διακοσμητική επένδυση μάλλον ξύλινου κιβωτιδίου, το οποίο φυσικά θα ήταν πολύτιμο αντικείμενο. Ο Διόσκουρος απεικονίζεται με τα χαρακτηριστικά, προσδιοριστικά του σύμβολα, τον πίλο, τον ίππο και το δόρυ. Ο τρόπος απόδοσης του νεαρού θεού είναι σύμφωνος με μία μακραίωνη κλασικιστική παράδοση. Ιδιαίτερα επισημαίνεται ότι η στάση του σώματός του ανακαλεί ως μακρινός απόηχος το σχήμα του σκοπαδικού Μελεάγρου.

Η απόδοση του φρυδιού με βαθιά εγχάραξη αποτελεί πολύ ύστερο γνώρισμα στην εικονιστική τέχνη. Το έργο πιθανώς προέρχεται από εργαστήριο σε ανατολική περιοχή της Μεσογείου. Η λατρεία των Διοσκούρων, η οποία ξεκίνησε από την προδωρική περίοδο στη Λακωνία και γνώρισε ευρύτατη διάδοση, έχει βαθιές ρίζες και στην Αττική. Για τη διεξοδική παρουσίαση του ελεφάντινου πλακιδίου και τη λατρεία των Διοσκούρων στην Αθήνα βλ. Πωλογιώργη (υπ. εκτ.).

Μ.Ι.Π.

43

Από το φρέαρ 52

44 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Πρώιμοι ρωμαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2547.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,054, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,103, ΠΛ. 0,066, Δ.Β. 0,037 Μ.

Σχεδόν ακέραιος. Λείπει τμήμα του μυκτήρα. Πηλός καστανέρυθρος, αττικός. Βάση μικρή, δισκοειδής. Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα, σχεδόν αμφικωνικό. Η κεντρική οπή πλήρωσης περιβάλλεται από κοίλο δίσκο, λεπτό πλαστικό δακτύλιο και αυλάκωση. Ο μικρός μυκτήρας έχει γωνιώδες περίγραμμα με τριγωνική απόληξη και τονίζεται στο πάνω τμήμα του από πλαστική ταινία, που επεκτείνεται έως το δίσκο. Η κάθετη ταινιωτή λαβή είναι υπερυψωμένη και ελαφρώς κοίλη στη ράχη της. Τα έντονα ίχνη καύσης στην περιοχή του μυκτήρα αποτελούν απόδειξη χρήσης. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Η βαφή, θαμπή και μελανή, απολεπισμένη κατά τόπους και φθαρμένη, φαίνεται ότι κάλυπτε ολόκληρο το λύχνο. Το πάνω τμήμα του σώματος διακοσμείται από ανάγλυφο στεφάνι φύλλων και καρπών ελιάς.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος τοποθετείται χρονολογικά στον 1ο αι. μ.Χ. και φαίνεται ότι αποτελεί εξέλιξη τύπου, που εμφανίζεται στην Αθήνα μετά την καταστροφή του Σύλλα το 86 π.Χ. Το στεφάνι ελιάς, σύμβολο από παλιά της Αθηνάς, ως θεάς της ειρήνης, χρησιμοποιείται τώρα από τους Ρωμαίους, για να υπαινιχθεί τη νέα εποχή ειρήνης που επιβλήθηκε στην Αθήνα, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων, μία καινούργια τεχνική εμφανίζεται στα κεραμικά εργαστήρια, η κατασκευή αντικειμένων με μήτρα. Η παλαιά τεχνική κατασκευής λύχνων στον κεραμικό τροχό φθίνει και σταδιακά εγκαταλείπεται. Η χρήση μήτρας για την κατασκευή λύχνων κυριαρχεί καθ' όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου.

Για παραπλήσια παραδείγματα βλ. *Agora* IV, τύπος 54B (ύστερος 1ος αι. π.Χ. - πρώιμος 1ος αι. μ.Χ.), αρ. 772, πίν. 52 (20 π.Χ-15 μ.Χ.). Βλ. και *Agora* V, 86, αρ. M16, πίν. 46 (μέσα 1ου αι. μ.Χ.· Στρώμα Ι). Για ανάλογο βλ. *Kerameikos* XI, 80-81, τύπος SML/VI (70 π.Χ.-20 μ.Χ.), αρ. 482, πίν. 75 (με στεφάνι ελιάς ή μυρτιάς· γ' τέταρτο 1ου αι. π.Χ.). Για επαναχρονολόγηση του τύπου 54B (*Agora* IV) και τοποθέτησή του στον 1ο αι. μ.Χ. βλ. *Agora* XXIX, Appendix III.

Χ.Χ.

44

45

Από το φρέαρ 15

45 ΟΣΤΕΪΝΟ ΚΟΧΛΙΑΡΙΟ
1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2540.
ΣΩΖ. ΜΗΚ. 0,145 Μ.

Συγκολλημένο από δύο τμήματα στη λαβή· λείπει η άκρη της. Σχεδόν αβαθές κοίλο σώμα και αντίστοιχα κυρτή εξωτερική επιφάνεια. Φέρει μακριά, σχεδόν τετράγωνης διατομής, λαβή με κάθετες κοντά στο σώμα παράλληλες εγχαράξεις στην επάνω και την κάτω επιφάνεια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Το κοχλιάριο απαντά σε όλη την αρχαιότητα με διάφορα σχήματα και ποικίλο διάκοσμο, οστέινο ή ελεφάντινο, χάλκινο, αργυρό και συχνότερα ξύλινο. Το συνήθως αιχμηρό τελείωμα της λαβής βοηθά στο σπάσιμο ενός αυγού ή στην αφαίρεση του περιεχομένου ενός οστρακοειδούς. Παρόμοιο με το δικό μας εντοπίζεται στην Κόρινθο, που χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.· σχετικά βλ. *Corinth* XII, 189, αρ. 1397, πίν. 85. Για παράλληλα και γενικά για κοχλιάρια βλ. *Délos* XVIII, 228-230, πίν. LXXV και 603 (όπου και σχετική βιβλιογραφία)· Daremberg - Saglio, I, λ. Cochlear, 1266.

Σ.Μ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Οι λύχνοι του τύπου αυτού, κατασκευασμένοι από αττικό πηλό, απαντούν σε μεγάλο αριθμό στην Αθήνα, και προέρχονται από αττικά εργαστήρια. Καθ' όλη τη διάρκεια της ευρείας παραγωγής τους στην Αττική φέρουν στη βάση τους το ανάγλυφο γράμμα Α, η ερμηνεία του οποίου είναι προβληματική. Πιθανόν να σχετίζεται με τον τόπο παραγωγής, την Αθήνα, και να είναι σύμβολο ποιότητας, σημείο του κατασκευστή ή υπογραφή. Οι χαμηλής κατασκευαστικής ποιότητας λύχνοι, του τύπου αυτού, συνδυάζουν ελληνιστικά χαρακτηριστικά και στοιχεία ρωμαϊκών λύχνων. Η καταγωγή τους είναι αβέβαιη. Στην Αττική πρωτοεμφανίζονται στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. και κυριαρχούν στην αθηναϊκή αγορά έως τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ., με μικρές εξαγωγές στην Πελοπόννησο.

Για προσπάθεια ερμηνείας του ανάγλυφου Α της βάσης και ανάλογα παραδείγματα βλ. *Agora* VII, alpha globule lamps, 15-17, 107, αρ. 426-427 (β' μισό 1ου - πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.). Επίσης, βλ. *Corinth* IV_2, 70-73, τύπος XX, αρ. 372, πίν. VII. Σύμφωνα με την Karivieri 1996, 44, λύχνοι με ανάγλυφο Α (alpha globule lamps) κατασκευάζονται στην Αττική από τα μέσα του 1ου και έως τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. Η μαζική παραγωγή τους, όμως, φαίνεται ότι συνεχίζεται και κατά τη διάρκεια του πρώιμου 3ου αι. μ.Χ. (προφορική ανακοίνωση της J. Binder).

Χ.Χ.

Από το φρέαρ 12

46 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ

Β μισό 1ου - πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2548.
ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,058, ΠΛ. 0,055, ΜΕΓ. ΥΨ. 0,059, Δ.Β. 0,033 Μ.

Ακέραιος. Η λαβή συγκολλημένη. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, με μίκα, αττικός. Επιφάνεια έδρασης κυκλική, σχηματιζόμενη από πλαστικό δακτύλιο. Σώμα σφαιρικό, με κυκλικό κοίλο δίσκο και σχεδόν κεντρική οπή πλήρωσης, που οριοθετείται εξωτερικά από δύο πλαστικούς δακτυλίους. Ο μυκτήρας έχει καμπύλη απόληξη και μικρή οπή καύσης. Λαβή κάθετη, υπερυψωμένη. Ίχνη καύσης στο μυκτήρα μαρτυρούν χρήση του λύχνου. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Εξωτερικά, καλύπτεται από αραιωμένη καστανέρυθρη βαφή.

Η επιφάνεια έδρασης φέρει στο εσωτερικό της ανάγλυφο γράμμα Α. Το σώμα διακοσμείται από επάλληλες σειρές ανάγλυφων κοκκίδων, εκτός από το σημείο συρραφής των δύο μερών της μήτρας. Ο μυκτήρας φέρει στο ανώτερο τμήμα του σειρά κοκκίδων, που πλαισιώνεται από διπλούς ανάγλυφους έλικες. Στην κατώτερη εξωτερική πλευρά διακρίνεται ανάλογη σειρά κοκκίδων, ενώ καμπύλη πλαστική ταινία τον διαχωρίζει από το σώμα. Η λαβή κοσμείται με κεντρική αύλακα στη ράχη της.

46

47 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΣ ΛΥΧΝΟΣ ΜΕ ΜΟΡΦΗ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΘΕΟΤΗΤΑΣ (ΤΕΛΕΣΦΟΡΟΣ)
Ύστερος 2ος - πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2609.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,136, ΠΛ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,034, ΠΑΧ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,025, Δ.Β. 0,034 Μ.

Ακέραιος· ασταθούς ισορροπίας. Πηλός ωχρορόδινος έως πορτοκαλόχρωμος με λιγοστή μίκα. Η κυλινδρική βάση φέρει πλαστικό δακτύλιο στο μέσον της και δεύτερο στο ανώτερο τμήμα της, σχηματίζοντας βάθρο, όπου πατά η μορφή. Από αυτό, προβάλλει ημικυκλικός μυκτήρας που προεξέχει. Το σώμα έχει τη μορφή όρθιου και μετωπικού προς το θεατή αγοριού και εικονίζει το θεό θεραπευτή Τελεσφόρο. Στο πίσω μέρος της μορφής, στην πλάτη, ευρεία οπή πλήρωσης· στο ύψος της μέσης κάθετη λαβή με οπή ανάρτησης. Ίχνη καύσης στο μυκτήρα πιστοποιούν χρήση. Ο λύχνος είναι κατασκευασμένος με μήτρα. Καλύπτεται εξ ολοκλήρου από έντονη καστανέρυθρη βαφή, απολεπισμένη κατά τόπους.

Η μορφή παριστάνεται με ένδυμα-μανδύα, που πέφτει βαρειά καλύπτοντας ολόκληρο το σώμα έως τους αστραγάλους, ενώ η καλύπτρα που συνήθως φέρει, είναι ριγμένη στην πλάτη αφήνοντας ακάλυπτο το κεφάλι. Γυμνά παραμένουν τα άκρα πόδια (όπου δηλώνονται πλαστικά τα δάκτυλα), τμήμα του λαιμού και η άκρη κάτω από το ένδυμα. Το ρούχο καλύπτει εντελώς τα χέρια, τα οποία κολλημένα στο σώμα, στο ύψος της μέσης, λυγίζουν προς τα εμπρός· οι παλάμες, στραμμένες προς τα μέσα, σηκώνουν το ύφασμα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούνται αναδιπλώσεις καθώς αυτό πέφτει. Καμπύλες αυλακώσεις, στο πίσω τμήμα της μορφής, δηλώνουν τις πτυχές που σχηματίζει το ένδυμα καθώς σφίγγεται στο σώμα. Ο μανδύας κλείνει μπροστά στο μέσον του σώματος με μία τονισμένη κάθετη αύλακα, ενώ η καλύπτρα, δηλώνεται πλαστικά. Ανάγλυφα αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου και η κόμη. Με εμπίεστες στιγμές τονίζονται οι κόρες των ματιών. Η μακριά κόμη φέρει ανάγλυφη πλεξίδα, πάνω από το μέτωπο στη θέση της χωρίστρας. Στα πλάγια, ομάδες καμπύλων αυλακώσεων. Στο πίσω και στα πλάγια μέρη του κεφαλιού, οι βόστρυχοι είναι διευθετημένοι σε τρεις σειρές. Η λαβή διακοσμείται στη ράχη της με αυλάκωση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Ο παιδικός θεός Τελεσφόρος εμφανίζεται πολύ αργά στο ελληνικό και το ρωμαϊκό πάνθεον. Η λατρεία του εισήχθη στην Αθήνα από την Πέργαμο, στα τελευταία χρόνια του 2ου αι. μ.Χ., ίσως ως αποτέλεσμα του μεγάλου λοιμού που εξαπλώθηκε στην Αθήνα το 166 μ.Χ., προερχόμενη από τους στρατιώτες του Μάρκου Αυρηλίου κατά τη διάρκεια των εκστρατειών του στην Παρθία. Τότε, αναφέρεται ότι ο Τελεσφόρος απάλλαξε τη γη των Κεκροπιδών από την επιδημία αυτή. Επί Αδριανού, παρατηρείται μεγάλη διάδοση της λατρείας του σε πολλές περιοχές του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Η απεικόνισή του σε λύχνους συνηθίζεται. Έχουν βρεθεί πολλοί στην Αθήνα και χρονολογούνται στον ύστερο 2ο και στο α' μισό του 3ου αι. μ.Χ.
Το όνομα του Τελεσφόρου σημαίνει «αυτός που εκπληρώνει το σκοπό». Ως θεός θεραπευτής αποτελεί σύμβολο αιώνιας ζωής και εμφανίζεται μόνος του ή σε σχέση με τον Ασκληπιό. Η θρησκευτική του σημασία και η ιδιόρρυθμη εμφάνισή του δεν είναι σαφής, συνδέεται όμως ασφαλώς με τις θεραπευτικές πρακτικές του Ασκληπιού. Σε επιγραφή του 3ου αι. μ.Χ., από την Αθήνα, υπάρχει ύμνος προς τον Ασκληπιό, την Υγεία και τον Τελεσφόρο, όπου ο τελευταίος, αναφέρεται ως *φαεσίνβροτος*, δηλαδή αυτός που φέρει το φως στους

47

48

θνητούς. Συνδέεται με νυκτερινές τελετές, καθώς και με ένα όραμα του Αίλιου Αριστείδη, όπου του αποκαλύφθηκε τη νύκτα η λάμψη του Τελεσφόρου. Οι λύχνοι με τη μορφή του Τελεσφόρου φοβίζουν τα κακά πνεύματα ή την αρρώστια διά μέσου της δύναμής του. Η συχνή παρουσία του μυκτήρα του λύχνου με μορφή φαλλού είναι ένδειξη των ζωικών δυνάμεων του θεού, γι' αυτό και αναφέρεται σε ύμνο ως Ζωοφόρος. Ο Τελεσφόρος παριστάνεται πάντα όρθιος και μετωπικός προς το θεατή (συχνά πάνω σε βάθρο), με ένδυμα που φέρει καλύπτρα, αφήνοντας ελεύθερο το πρόσωπο και πάντα τα πόδια. Η απόδοση της μορφής είναι πάντα στατική. Η απεικόνισή του με τα χέρια ελαφρώς προτεταμένα κάτω από το ένδυμα, ανασηκώνοντάς το, αποτελεί παραλλαγή του τύπου, όπως ακριβώς στο λύχνο αρ. 47, χαρακτηριστικό της εποχής του Αδριανού. Με τα ελαφρώς προτεταμένα χέρια, ο καλός θεραπευτής θεός προσκαλεί αυτόν που χρειάζεται βοήθεια να έρθει κοντά του.

Για την εμφάνιση της λατρείας του Τελεσφόρου στην Αττική βλ. *Agora* V, 52-53, σημ. 9-11. Για αντίστοιχο παράδειγμα λύχνου βλ. στο ίδιο, 52, αρ. J14 (L2301), πίν. 47 (ανάλογων διαστάσεων· ύστερος 2ος αι. μ.Χ.· η μορφή φορά καλύπτρα ριγμένη στους ώμους), αρ. L2503 (έχει μυκτήρα με μορφή φαλλού) και αρ. L3104 (2ος αι. μ.Χ.). Για πληροφορίες σχετικά με τη λατρεία του Τελεσφόρου βλ. *LIMC* VII.1, 870-878, λ. Telesphoros και VII.2, 602-605. Για την επιγραφή που περιλαμβάνει ύμνο και αναφέρεται ως *φαεσίνβροτος* και *ζωοφόρος* βλ. στο ίδιο, 870 (*IG* II-III[2])· για λύχνους με τη μορφή Τελεσφόρου βλ. στο ίδιο, 871, 602.8 και 876-878. Για παραπλήσια βλ. *Agora* VI, 5, 35, 75, πίν. 27, αρ. 954 (L2503) (με ακάλυπτο το κεφάλι και μυκτήρας ως φαλλός· α' μισό 3ου αι. μ.Χ.), ενώ για Τελεσφόρο με καλύπτρα βλ. αρ. 943, 949, 951, 958.

Χ.Χ.

48 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2610.
ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,096, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,078, ΜΕΓ. ΥΨ. 0,043, Δ.Β. 0,036 Μ.

Σχεδόν ακέραιος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, λεπτόκοκκος, αττικός. Η επίπεδη επιφάνεια στήριξης είναι κυκλική, σχηματιζόμενη από αυλάκωση. Σώμα, πλατύ και χαμηλό, περιλαμβάνει κεντρική οπή πλήρωσης, γύρω από την οποία διαμορφώνεται μικρός κυκλικός κοίλος δίσκος. Ο μυκτήρας είναι υψωμένος, διαχωρίζεται από την επίπεδη πλατιά περιφέρεια με αύλακα σε κάθε πλευρά του και έχει καμπύλη προεξέχουσα απόληξη. Λαβή κάθετη και υψωμένη με οπή ανάρτησης. Έντονα ίχνη καύσης στο μυκτήρα μαρτυρούν χρήση. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.
Η επιφάνεια έδρασης φέρει στο εσωτερικό της, αποσπασματικά σωζόμενη, εγχάρακτη επιγραφή: ΕΥΠΟ/ΡΟΥ (πιθανώς Ευπόρου). Ο δίσκος διακοσμείται με εμπίεστο ακτινωτό ρόδακα. Η περιφέρεια φέρει ανάγλυφα φύλλα εναλλασσόμενα με καρπούς αμπέλου, μεταξύ των οποίων περιελίσσεται βλαστός, ενώ η λαβή διακοσμείται κατά μήκος της ράχης της με δύο αυλακώσεις και απολήγει σε πλαστικό φύλλο αμπέλου κοντά στη βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Ο λύχνος ανήκει στα παραδείγματα των αττικών λύχνων του πρώιμου 3ου αι. μ.Χ., που μιμούνται τους αντίστοιχους κορινθιακούς. Ο ακτινωτός διάκοσμος του δίσκου και το μοτίβο της περιφέρειας χαρακτηρίζουν την κορινθιακή παραγωγή. Το πλαστικό φύλλο, στην απόληξη της λαβής, απηχεί μεταλλικά πρότυπα. Στο λύχνο αυτό έχει γίνει προσπάθεια να αποδοθεί το ελαφρύ κομψό σώμα των κορινθιακών λύχνων, καθώς και ο αντίστοιχος πηλός. Η επιγραφή, στη βάση του λύχνου, παραπέμπει στο εργαστήριο του Ευπόρου, που είναι γνωστό στην Κόρινθο, δεν απαντά, όμως, ανάμεσα στα αττικά εργαστήρια της περιόδου, που εντοπίστηκαν στην αθηναϊκή Αγορά.
Για λύχνο εισηγμένο από την Κόρινθο με ανάλογο διάκοσμο βλ. *Agora* VII, πίν. 8, αρ. 271 (από πολυχρησιμοποιημένη μήτρα του ύστερου 2ου-πρώιμου 3ου αι. μ.Χ.) και για ανάλογους αττικούς λύχνους του 3ου- 4ου αι. μ.Χ. βλ. αρ. 1470 και 1472 (αρχές 3ου αι. μ.Χ.), αρ. 1474 (β' μισό 3ου αι. μ.Χ.), πίν. 28. Για αντίστοιχους λύχνους του 2ου-3ου αι. μ.Χ. βλ. Clement 1971, 101-111 (με επιγραφή Ευπόρου και ανάλογο διάκοσμο· 107, IRL 70-37, πίν. 87a,b). Για την αντιγραφή κορινθιακών λύχνων από αθηναϊκά εργαστήρια στο α' μισό του 3ου αι. μ.Χ. βλ. Karivieri 1996, 38. Για αναφορά στο εργαστήριο του Ευπόρου ως μεγάλου κορινθιακού εργαστηρίου, που εξήγαγε λύχνους κατά τον 3ο αι. μ.Χ., βλ. Bruneau 1977, 285. Για λύχνους με ανάλογη επιγραφή βλ. *Isthmia* III, 67, τύπος XXVII, αρ. 2796-2797, πίν. 30· *Corinth* IV$_2$, πίν. XXXI, αρ. 731-734.

Χ.Χ.

Από το φρέαρ 33

Πρόκειται για υδρομαστευτικό φρέαρ, βάθους περίπου 18,50 μ., λαξευμένο στον φυσικό βράχο με διάμετρο 1 μ., ενώ το ανώτερο τμήμα του τοιχώματος ήταν λιθόκτιστο με διάμετρο 0,64 μ.
Ερευνήθηκε σε δύο φάσεις: **α.** Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αποκαλύφθηκε τμήμα του λιθόκτιστου τοιχώματός του, που εδραζόταν στον φυσικό βράχο. Από εκεί και κάτω ήταν λαξευμένο στην κιμηλιά. Αφαιρέθηκε το ανώτερο τμήμα της επίχωσης, στρώση πάχους 0,55 μ., η οποία περιείχε κεραμική, κυρίως υστεροβυζαντινών χρόνων. **β.** Κατά την εκσκαφή για την κατασκευή του υπόγειου σταθμού, εντοπίστηκε το κατώτερο τμήμα του φρέατος έως τον πυθμένα του, σε βάθος 19 μ. από την επιφάνεια. Η επίχωση κατέρρευσε ενιαία και περιείχε, ως επί το πλείστον, κεραμική ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων. Συλλέχθηκαν αρκετά ακέραια αγγεία, μεταξύ αυτών δέκα σχεδόν ακέραιοι κάδοι.

Χ.Κ.

49 ΚΑΔΟΣ
Τέλη 2ου - αρχές 3ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2536.
ΥΨ. 0,323, ΜΕΓ. Δ. 0,194, Δ.Χ. 0,111, Δ.Β. 0,073 Μ.

Ακέραιος. Φέρει μικρή απόκρουση στην περιφέρεια της βάσης, ενώ διακρίνονται ίχνη αυλακώσεων από τον τροχό στο σώμα. Πηλός ροδοκάστανος με προσμείξεις. Το αγγείο καλύπτεται από υπόλευκο επίχρισμα, το οποίο σε ορισμένα σημεία παρουσιάζει έντονη χρωματική διαφοροποίηση (υποκάστανη έως σκούρα καστανή απόχρωση), λόγω γειτνίασης, προφανώς, με οξειδωμένα αντικείμενα. Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και το σώμα ωοειδές. Ο ευρύς κυλινδρικός και σχετικά ψηλός λαιμός απολήγει σε δακτυλιόσχημο χείλος, στο οποίο επικολλήθηκε η καλαθόσχημη λαβή, που φέρει τρεις αυλακώσεις κατά μήκος της ράχης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Ο κάδος είναι αγγείο για τη μεταφορά και πιθανώς την άντληση νερού. Τα πρωιμότερα παραδείγματα έχουν διαμορφωμένη δακτυλιόσχημη βάση, ενώ ο λαιμός εί-

ναι ανύπαρκτος. Βαθμιαία, από τον 1ο αι. μ.Χ. και εξής, διαμορφώνεται ο λαιμός, ενώ τα αγγεία γίνονται πιο ραδινά και οι βάσεις παίρνουν τη μορφή χαμηλού ποδιού. Φαίνεται ότι το σχήμα εμφανίζεται πιο σπάνια κατά τον 3ο και καταργείται πριν από τις αρχές του 4ου αι. μ.Χ.

Για παρόμοιους κάδους βλ. *Agora* V, 55, J45, πίν. 10 (αρχές 3ου αι. μ.Χ.), 92, M88 και M89, πίν. 22 (β' μισό 2ου αι. μ.Χ.), 102, M198, πίν. 26 (παρόμοιο αγγείο, μικρότερου μεγέθους, του ύστερου 3ου αι. μ.Χ., μετά την επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ.). Γενικά για κάδους βλ. Buchholz 1966, 149, εικ. 9· Βόρδος - Τσαρδάκα - Χατζηδανιήλ 1997, 236, 239, πίν. 156.

Χ.Κ.

49

50

Από το φρέαρ 54

Πρόκειται για φρέαρ που βρίσκεται σε πολύ κοντινή απόσταση από τον ανασκαφικό χώρο, ακριβώς έξω από τη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου Μακρυγιάννη 2-4. Είναι λαξευμένο στον φυσικό βράχο, με διάμετρο 1,20 μ. περίπου. Εντοπίστηκε σε βάθος 19,50 μ. από την επιφάνεια, κατά την έναρξη κατασκευής της βόρειας πιλοτικής σήραγγας του Μ.Σ.Α. Δεν βρέθηκε ο πυθμένας του, καθώς το τοίχωμα του πηγαδιού συνέχιζε σε βάθος. Συλλέχθηκε το πλούσιο υλικό της επίχωσης, σε ευρήματα και κεραμική, το οποίο κατέπεσε όλο μαζί ταυτόχρονα. Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής χρονολογείται στους ρωμαϊκούς, υστερορωμαϊκούς και στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Χ.Κ.

50 ΟΞΥΠΥΘΜΕΝΟΣ ΑΜΦΟΡΕΑΣ
Β μισό 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2534.
ΥΨ. 0,635, ΜΕΓ. Δ. 0,227, Δ.Χ. 0,059, Δ.Β. 0,057 Μ.

Ακέραιος. Σε αρκετά σημεία της επιφάνειας του αγγείου υπάρχουν αποκρούσεις, μικρές κατασκευαστικές ατέλειες και επικαθίσεις υλικών. Πηλός ερυθρός έως κεραμόχρωμος, με προσμείξεις. Αλείφωμα ομοιόχρωμο του πηλού. Ο λαιμός είναι

ψηλός, κωνικού σχήματος. Αμέσως κάτω από το ταινιωτό χείλος σχηματίζεται βαθιά αυλάκωση, με υποτυπώδη προεξέχοντα οριζόντιο δακτύλιο για την πρόσδεση πώματος. Ο γωνιώδης ώμος διαχωρίζεται σαφώς από το υπόλοιπο σώμα, το οποίο στενεύει βαθμιαία προς τα κάτω και απολήγει σε κοίλο κολουροκωνικό πόδι με κομβίο εσωτερικά. Οι κάθετες λαβές κάμπτονται απότομα, λίγο πάνω από το ύψος του χείλους. Είναι ελλειψοειδούς διατομής και πεπλατυσμένες στα σημεία ένωσης. Εμφανής νεύρωση διακρίνεται κατά μήκος της ράχης των λαβών. Την εξωτερική επιφάνεια του λαιμού και του ποδιού περιτρέχουν αβαθείς αυλακώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Οι αμφορείς αυτού του τύπου χρησιμοποιήθηκαν κατά πάσα πιθανότητα για τη μεταφορά κρασιού. Θεωρείται ότι προέρχονται από την περιοχή του Αιγαίου, αλλά είχαν διαδοθεί στην Ανατολική Μεσόγειο, στη Μαύρη Θάλασσα, σε ορισμένες περιοχές της Ιταλικής χερσονήσου και της Βόρειας Αφρικής. Επίσης έχουν βρεθεί και στη Βρετανία, μαζί με αγγεία του ύστερου 3ου-πρώιμου 4ου αι. μ.Χ. Στην Αθήνα εμφανίζονται από τον 3ο αι. μ.Χ. (σπανίως όμως πριν από την επιδρομή των Ερούλων, το 267 μ.Χ.), αν και είναι περισσότερο κοινοί κατά τον 4ο έως και τον 5ο αι. μ.Χ. Στην Κόρινθο, ο ίδιος τύπος παρουσιάζεται κυρίως στο β' μισό του 3ου, είναι όμως συνηθισμένος και κατά τον 4ο αι. μ.Χ.

Για όμοια αγγεία, τα οποία χρονολογούνται στον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ., βλ *Agora* V, 77, L33, πίν. 16 και 106, M237, πίν. 28. Βλ. επίσης *Corinth* XVIII$_2$, 109, 116, 117, εικ. 29, πίν. 15, αρ. 254 (παρόμοιος αμφορέας του β' μισού του 3ου αι. μ.Χ.). Γενικά για τον τύπο του αμφορέα βλ. Peacock - Williams 1986, 193-195, εικ. 112-113, Class 47· Keay 1984, 136, 137, 140, 393, εικ. 52-53, τύπος XII.

Χ.Κ.

51 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ.
Τέλη 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2552.
ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,103, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,077, ΥΨ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,032, Δ.Β. 0,031 Μ.

Ακέραιος. Πηλός ωχρορόδινος, αττικός. Κυκλική επιφάνεια έδρασης, σχηματιζόμενη από αυλάκωση. Σώμα ευρύ, με καμπύλο το περίγραμμα του κάτω μέρους του, φέρει κυκλικό κοίλο δίσκο. Μυκτήρας, ελαφρώς υπερυψωμένος, διαχωρίζεται από την κυρτή περιφέρεια με μία αύλακα σε κάθε πλευρά. Λαβή κάθετη, υψωμένη με διαμπερή οπή ανάρτησης. Τα έντονα ίχνη καύσης στο μυκτήρα και τμηματικά στο σώμα μαρτυρούν ευρεία χρήση του λύχνου. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.

Η επιφάνεια έδρασης φέρει στο εσωτερικό της εμπίεστη επιγραφή: ΕΥ. Ο δίσκος κοσμείται με ανάγλυφη παράσταση Αθηνάς Προμάχου, σε τομή και προς τα αριστερά· διακρίνεται το κορινθιακό κράνος που φορά και ελάχιστα η αιγίδα της. Η περιφέρεια διακοσμείται από δύο σειρές ανάγλυφων σφαιριδίων, που πλαισιώνουν λεπτή πλαστική ταινία και οριζόντια πλαίσια με εμπίεστο κλάδο. Η λαβή φέρει τρεις αυλακώσεις στο πάνω τμήμα της ράχης της και δύο στο κατώτερο, που έχει αιχμηρή απόληξη πριν από τη βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Η κακή απόδοση της μορφής της Αθηνάς οφείλεται σε πολλαπλή χρήση της μήτρας κατασκευής του λύχνου. Η παράσταση της Προμάχου Αθηνάς απαντά συχνά σε αττικούς λύχνους του 3ου και του 4ου αι. μ.Χ., ενώ λύχνοι με το θέμα αυτό έγιναν προϊόν εξαγωγής των αθηναϊκών εργαστηρίων σε όλο τον ελληνικό κόσμο, από τη Νότια Ρωσία έως την Αίγυπτο, όπου και αντιγράφηκαν. Ο λύχνος κατασκευάστηκε στο αττικό εργαστήριο του ΕΥΤΥΧΗ – όπως δηλώνει ο συντομευμένος τύπος της επιγραφής – το οποίο υπήρξε ενεργό από τα μέσα του 3ου και έως τα μέσα περίπου του 5ου αι. μ.Χ., επιβιώνοντας παρά τις δύο μεγάλες για την Αθήνα καταστροφές, των Ερούλων και των Γότθων του Αλαρίχου. Για το θέμα της Προμάχου Αθηνάς, που προέρχεται από ανάλογες παραστάσεις σε νομίσματα και γλυπτά, βλ. Karivieri 1996, 62. Για ανάλογη παράσταση σε λύχνο βλ. στο ίδιο, 154-155, αρ. 3, εικ. 11 (ύστερος 4ος αι. μ.Χ.). Για το αττικό εργαστήριο του ΕΥΤΥΧΗ βλ. στο ίδιο, 95-104. Η επιγραφή ΕΥ είναι πολύ συχνή, κυρίως πριν από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. Για την παράσταση της Προμάχου Αθηνάς βλ. *Agora* VII, 111-112. Ο παρών λύχνος ανήκει στην Ομάδα 2. Παραπλήσιοι οι αρ. 660, πίν. 15, ανάλογων διαστάσεων, του πρώιμου 4ου αι. μ.Χ. και αρ. 666 (με επιγραφή ΕΥ). Για το εργαστήριο του ΕΥΤΥΧΗ βλ. στο ίδιο, 34-35, μέρος 1, υπογραφή 9, πριν από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. Για απεικόνιση της Προμάχου Αθηνάς σε μετάλλιο αγγείου βλ. *Agora* V, ομάδα L, στρώμα IV (πρώιμος 5ος αι. μ.Χ.).

51

Για λύχνους, που είτε κατασκευάστηκαν στην Αθήνα τον 4ο αι. μ.Χ. είτε πρόκειται για αντίγραφα αττικών λύχνων, βλ. *Corinth* IV$_2$, αρ. 1102, εικ. 174, αρ. 1103, εικ. 175, αρ. 1104, πίν. XXIX. Βλ. επίσης *Corinth* XVIII$_2$, αρ. 17, πίν. I, εικ. 1 (με Αθηνά Πρόμαχο· α' μισό 2ου αι. μ.Χ.). Για παραπλήσιο παράδειγμα λύχνου με προτομή Αθηνάς βλ. Miller 1979, 75, αρ. L42, πίν. 20b (μέσα 3ου αι. μ.Χ.).

Χ.Χ.

52 ΠΛΑΣΤΙΚΟ ΑΓΓΕΙΟ ΣΕ ΜΟΡΦΗ ΚΕΦΑΛΗΣ ΑΓΟΡΙΟΥ
3ος - α μισό 4ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2532.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,192, Δ.Β. 0,104 Μ.

Σχεδόν ακέραιο. Λείπει το χείλος και τμήμα του λαιμού. Μικρές αποκρούσεις και εκδορές κατά τόπους. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, σχετικά καθαρός. Το αγγείο καλύπτεται από υποκάστανο επίχρισμα, απολεπισμένο σε αρκετά σημεία.

Το σώμα και η βάση του αγγείου, δηλαδή η κεφαλή και ο λαιμός του αγοριού, αποτελούνται από δύο τμήματα κατασκευασμένα σε μήτρα. Συμπληρώνονται από τον πρόσθετο τροχήλατο λαιμό και την κάθετη ταινιωτή λαβή. Ο κυλινδρικός λαιμός, που ευρύνεται ελαφρά προς τα πάνω, φέρει δύο οριζόντιες αυλακώσεις, ενώ τη βάση του περιβάλλει λεπτός πλαστικός δακτύλιος. Η λαβή εκφύεται από το λαιμό και απολήγει στο πίσω μέρος της κεφαλής, ενώ κατά μήκος της ράχης της σχηματίζονται τέσσερις βαθιές αυλακώσεις. Η βάση είναι επίπεδη και στην περιφέρειά της διαμορφώνεται πλαστικός δακτύλιος.

Η κόμη του αγοριού είναι πυκνή, καλοσχηματισμένη και αποδίδεται λεπτομερώς. Φυλλόσχημες τούφες μαλλιών πέφτουν ανέμελα στο μέτωπο και στους κροτάφους, ενώ το πίσω τμήμα σχηματίζεται από ομάδες κυματοειδών γραμμώσεων. Ξεχωρίζουν ανεπαίσθητα τα υπερόφρυα τόξα και τα καμπύλα φρύδια αποδίδονται με καστανομέλανη βαφή. Τα μάτια έχουν έντονο βλέμμα, είναι αμυγδαλόσχημα, ασύμμετρα τοποθετημένα μεταξύ τους και τα βλέφαρα βαριά. Οι κόρες αποδίδονται με εμπίεστες στιγμές. Επίσης, δηλώνονται τα πτερύγια της μύτης και τα ρουθούνια. Το στόμα είναι μικρό με ανεπαίσθητο χαμόγελο. Τα μάγουλα διαγράφονται στρογγυλά και φουσκωτά, ενώ τα αυτιά είναι χαμηλά τοποθετημένα και προτεταμένα. Το αγόρι στο λαιμό φορά περίαπτο με απλό κόσμημα σε σχήμα μηνίσκου, ενώ στο κέντρο σχεδόν του μετώπου, λίγο πάνω από τα φρύδια, σώζονται αμυδρά ίχνη γραπτού δυσδιάγνωστου κοσμήματος, σχήματος U, από καστανομέλανη βαφή. Η κόμη, το περίγραμμα και οι κόρες των ματιών, το στόμα και το περίαπτο τονίζονται από επίθετη καστανομέλανη βαφή, απολεπισμένη σε πολλά σημεία.

52

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. *Agora* V, 52-53, σημ. 10. Τέτοια αγγεία είναι γνωστά μόνο στην Αθήνα από τις ανασκαφές του Κεραμεικού και της Αγοράς και θεωρείται ότι χρησιμοποιούνταν για σπονδές. Γενικά για αγγεία αυτού του τύπου και την πλαστική τους απόδοση βλ. Kübler 1952, 137-141 (διακρίνεται η απλούστευση και η γραμμικότητα, στοιχεία που εμφανίζονται στα τέλη του 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ. όταν υποχωρούν τα κλασικιστικά πρότυπα) και 140, εικ. 77-78 (παρόμοιο αγγείο· α' μισό 4ου αι. μ.Χ.). Βλ. και Walker - Bierbrier 1997, 190, αρ. 257 (αντίστοιχο παράδειγμα, πιθανώς από την Αθήνα, του 2ου ή του 3ου αι. μ.Χ.). Για το γραπτό κόσμημα στο μέτωπο, το οποίο πιθανώς σχετίζεται με την τελετουργική ή αναθηματική χρήση του αντικειμένου, βλ. Shear 1938, 348-349, εικ. 33 (αντίστοιχο αγγείο του 3ου αι. μ.Χ.). Για το κόσμημα σε σχήμα μηνίσκου βλ. Walker - Bierbrier 1997, 163-164, 190· *Agora* VI, 19· αποτελούσε φυλαχτό για την Καλή Τύχη, που φορούσαν τα αγόρια κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Εμφανίζεται, επίσης, σε γυναικεία πορτραίτα του ύστερου 1ου - πρώιμου 2ου αι. μ.Χ.

Χ.Κ.

53 ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΣΕ ΜΟΡΦΗ ΑΛΟΓΟΥ
4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2535.
ΥΨ. 0,107, ΜΗΚ. 0,188, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,08 Μ.

Ακέραιο, αμελούς κατασκευής. Αποτελείται από δύο τμήματα, κατασκευασμένα σε μήτρα, των οποίων διακρίνεται η ραφή συγκόλλησης. Εκδορές και επικαθίσεις υλικών, κατά τόπους. Πηλός ροδοκάστανος με ελάχιστη μίκα. Στα πλάγια του σώματος, στα σημεία απ' όπου θα ξεκινούσαν τα άκρα, υπάρχουν διαμπερείς οπές για την προσαρμογή αξόνων που στήριζαν τροχούς. Διαμπερής οπή υπάρχει επίσης στο ρύγχος, για την έλξη του παιχνιδιού. Τα ανατομικά και διακοσμητικά στοιχεία αποδίδονται σχηματοποιημένα, σε συνδυασμό ανάγλυφης και γραπτής τεχνικής. Οι επιφάνειες καλύπτονταν από λευκό επίχρισμα και επίθετα χρώματα, που ως επί το πλείστον έχουν φθαρεί.

Το παιχνίδι έχει σχήμα περίπου ορθογώνιο παραλληλόγραμμο και είναι πεπιεσμένο. Ο σχεδόν κυλινδρικός λαιμός είναι αναλογικά μεγάλος ως προς το σώμα και στα πλάγιά του αποδίδονται πλαστικά οι πτυχώσεις του δέρματος. Το κεφάλι είναι αδρά εργασμένο. Τα αμυγδαλόσχημα μάτια, που περικλείονται από ορθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο, τα ρουθούνια και τα χαλινάρια σημειώνονται εγχάρακτα και τονίζονται με μελανή βαφή, της οποίας σώζονται ελάχιστα ίχνη. Η χαίτη υποδηλώνεται με πλαστικό έξαρμα. Η ουρά είναι επίσης αδρά πλασμένη, ογκώδης, ανασηκωμένη και φέρει ίχνη μελανής και πορτοκαλέρυθρης βαφής. Από τα πλευρά και το λαιμό, ξεκινούν λοξές μελανόχρωμες ταινίες, οι οποίες συγκλίνουν προς τη ράχη και συμπληρώνονται με επίθετα χρώματα (σώζονται ίχνη γαλαζότεφρης και ερυθρής βαφής). Τα στοιχεία αυτά απέδιδαν, προφανώς, μέρη της ιπποσκευής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Τα πήλινα παιχνίδια με τη μορφή αλόγου είναι μεγαλύτερα σε μέγεθος από άλλα ζωόμορφα ειδώλια. Συχνά τα άλογα συμπληρώνονταν με χωριστούς τροχούς, οι οποίοι προσαρμόζονταν σε δύο οριζόντιους ξύλινους, προφανώς, άξονες και τραβιόντουσαν με σχοινάκι. Τα ανάγλυφα στοιχεία και τα έντονα χρώματα, με τα οποία αποδίδονταν κυρίως η ιπποσκευή, προσέδιδαν εντυπωσιακή όψη στο παιχνίδι. Τα αλογάκια αυτά υπήρξαν ένα από τα δημοφιλέστερα παιχνίδια κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων.

Το άλογο εμφανίζεται σε δύο τύπους: έναν πρώιμο, πιθανώς εισηγμένο από την Κόρινθο και έναν υστερότερο αττικό. Τα ζωόμορφα πήλινα ειδώλια του ύστερου 3ου και του 4ου αι. μ.Χ. αποτελούν τα καλύτερα παραδείγματα, από τεχνική άποψη, τα οποία με την πάροδο του χρόνου γίνονται λιγότερο ρεαλιστικά. Για αντίστοιχα παραδείγματα βλ. *Agora* VI, 66, αρ. 776-777, πίν. 19 (κεφάλια παρόμοιων αλόγων του β' μισού του 3ου-πρώιμου 4ου αι. μ.Χ.), αρ. 781 (όμοιο αλογάκι, πιο επιμελημένο κατασκευαστικά, του 4ου αι. μ.Χ.), αρ. 784 (κεφάλι παρόμοιου αλόγου, του β' μισού του 4ου αι. μ.Χ.)· Fitta 1997, 74, εικ. 130 (αντίστοιχο παιχνίδι με τροχούς και ενσωματωμένο ιππέα στη ράχη του αλόγου, ρωμαϊκών χρόνων)· Shear 1930, 430, εικ. 20 (παρόμοιο, πρωιμότερο, παράδειγμα του 1ου αι. μ.Χ., από παιδικό τάφο)· *Corinth* XII, 62, αρ. 461, πίν. 43 (κεφάλι παρόμοιου αλόγου, του 3ου ή 4ου αι. μ.Χ.). Γενικά για ειδώλια-παιχνίδια σε μορφή αλόγου βλ. *Agora* VI, 25, 28· Fitta 1997, 69-72.

Χ.Κ.

53

56
57
54
55
58

Από το φρέαρ 16

Βρισκόταν στα ανατολικά της αρχαίας Οδού Ι (Τετρ. Στ 17). Πρόκειται για φρέαρ συνολικού βάθους 19 μ., λαξευμένο στον φυσικό βράχο, με διάμετρο 0,80 μ. περίπου. Συνδεόταν άμεσα με δεξαμενή-συλλεκτήρα υστερορωμαϊκών χρόνων. Εμφανίζει δύο διαφορετικές φάσεις στην κατασκευή και στη χρήση: **α.** Το πάνω τμήμα, βάθους 9,60 μ., είχε τοιχώματα επενδεδυμένα με υδραυλικό κονίαμα, που έφεραν «πατήματα» και χρησίμευε για συγκέντρωση υδάτων. **β.** Το υπόλοιπο τμήμα έως τον πυθμένα, που λαξεύθηκε σε μεταγενέστερη φάση, είχε ανεπίχριστα τοιχώματα και το πηγάδι προφανώς χρησιμοποιήθηκε για υδρομάστευση. Αν και δεν έχει ολοκληρωθεί η εξέταση του συνόλου της κεραμικής, θεωρείται ότι η κατάργηση του φρέατος έγινε σε μία φάση.

Τα ευρήματα και η κεραμική από όλες τις στρώσεις χρονολογούνται γενικά στους ρωμαϊκούς, υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Το μεγαλύτερο τμήμα της επίχωσης απετελείτο εκτός από τον τεράστιο όγκο των οστράκων και από πολλά αγγεία και λύχνους. Το ομοιογενές της επίχωσης αποδεικνύεται από το γεγονός ότι πολλά τμήματα αγγείων συγκολλήθηκαν από θραύσματα που βρέθηκαν σε διαφορετικές στρώσεις.

Χ.Κ.

54 ΟΙΝΟΧΟΗ ΜΕ ΓΡΑΠΤΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

3ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2522.
ΥΨ. 0,173, ΜΕΓ. Δ. 0,151, Δ.Χ. 0,094, Δ.Β. 0,061 Μ.

Ακέραιη. Μικρές αποκρούσεις στην περιφέρεια του χείλους και της βάσης. Εμφανίζει ορισμένες κατασκευαστικές ατέλειες και μία διαμπερή οπή στο κάτω μισό. Επικαθίσεις υλικών στην εξωτερική και την εσωτερική επιφάνεια. Πηλός καστανόχρωμος με προσμείξεις. Την εξωτερική επιφάνεια του αγγείου, εκτός ελαχίστου τμήματος στο κατώτατο σημείο του, και την εσωτερική επιφάνεια του στομίου καλύπτει επίχρισμα καστανέρυθρο έως καστανομέλανο, θαμπό, αμελώς απλωμένο και απολεπισμένο σε αρκετά σημεία. Βάση δακτυλιόσχημη, εσωτερικά κοίλη. Σώμα σφαιρικό που επιμηκύνεται ελαφρά προς τα κάτω. Ο λαιμός είναι κυλινδρικός, ευρύς και κοντός. Η εξωτερική του επιφάνεια παρουσιάζει ανεπαίσθητη κοίλανση και τη βάση του περιτρέχουν δύο οριζόντιες αυλακώσεις. Η λαβή είναι ταινιωτή, κάθετη και ελαφρώς υπερυψωμένη του χείλους· εκφύεται από το λαιμό και απολήγει στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου.

Η γραπτή επιγραφή Ε Υ Φ Ρ Α C Ε Ι Α, η οποία ορίζεται μέσα σε δύο παράλληλες οριζόντιες σειρές από κηλίδες, περιβάλλει το σώμα του αγγείου. Αρχίζει δεξιά της λαβής και αναπτύσσεται στο χώρο, μεταξύ της βάσης του λαιμού και της αυλάκωσης κάτω από την απόληξη της λαβής. Η επιγραφή και οι κηλίδες αποδίδονται με λευκή επίθετη βαφή, της οποίας όμως σώζονται ελάχιστα ίχνη. Οι επιγραφές αυτού του τύπου συνήθως μεταφέρουν ένα χαιρετισμό στην καλοζωία ή μία ευχή για μακροζωία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για αντίστοιχα παραδείγματα βλ. *Agora* V, 97, M145, M146, M147, πίν. 24, 57, 73 και 98, M148, πίν. 57 (πρόκειται για όμοια αγγεία με αντίστοιχες επιγραφές, που χρονολογούνται από τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. έως την επιδρομή των Ερούλων, το 267 μ.Χ.), 101, M190, πίν. 26, 57 (παρόμοιο αγγείο του ύστερου 3ου αι. μ.Χ., μετά το 267 μ.Χ.)· Shear 1938, 348, γενικά για τις επιγραφές αυτές, 348, εικ. 32 (αγγείο αυτού του τύπου του 3ου αι. μ.Χ.· πρόκειται για το: *Agora* V, M190)· Hayes 1997, 68, 70, πίν. 25 (αντίστοιχο παράδειγμα με την επιγραφή ΕΥΤΥΧΙΑ που προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από τη Θράκη). Ο τύπος της οινοχόης και η επιγραφή αντιγράφει αγγεία που κατασκευάζονταν στην Αθήνα μετά το 200 μ.Χ.

Σχετικά με την επιγραφή ΕΥΦΡΑCΕΙΑ: η λέξη απαντά με την ακόλουθη ορθογραφία «εύφρασία», βλ. Liddell - Scott 1953, 737, λ. εύφρασία, ή: good cheer, *ἡ ἐν τῇ ψυχῇ εὐ*· Κωνσταντινίδης 1902, 2, 574, λ. εύφρασία, ή: εύφροσύνη, φαιδρότης.

Χ.Κ.

55 ΟΙΝΟΧΟΗ

Τέλη 4ου - αρχές 5ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2521.
ΥΨ. 0,143, ΜΕΓ. Δ. 0,112, Δ.Χ. 0,073, Δ.Β. 0,044 Μ.

Ακέραιη. Αποκρούσεις στην περιφέρεια της βάσης και στη λαβή. Στο σώμα παρουσιάζει ατέλειες και αμελείς εγχαράξεις από τον τροχό. Πηλός ωχροκάστανος με προσμείξεις. Το αγγείο φέρει επίχρισμα καστανέρυθρο έως σκούρο καστανό, θαμπό, αμελώς απλωμένο και φθαρμένο σε αρκετά σημεία. Καλύπτει τμήμα του εσωτερικού του λαιμού και την εξωτερική επιφάνεια του αγγείου, εκτός από το κατώτατο τμήμα του. Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, κωνική. Στο σημείο που ενώνεται με το σώμα, σχηματίζεται αβαθής αυλάκωση κατά το ήμισυ της περιφέρειάς της. Σώμα σχεδόν αμφικωνικό, καθώς τα τοιχώματα του πάνω μισού παρουσιάζουν εντονότερη καμπυλότητα. Ο κυλινδρικός λαιμός, που ευρύνεται ελαφρά προς τα πάνω, απολήγει σε δακτυλιόσχημο χείλος. Η λαβή είναι κάθετη, ταινιωτή και κατά μήκος της ράχης φέρει δύο αυλακώσεις. Διακόσμηση τύπου gouged, σύμφωνα με τους ανασκαφείς της αθηναϊκής Αγοράς. Λοξές επάλληλες αυλακώσεις, αμελώς κατασκευασμένες, ξεκινούν από τη βάση του λαιμού και φθάνουν έως το σημείο της μέγιστης διαμέτρου. Διασταυρώνονται στο ευρύτερο τμήμα της κοιλιάς με σειρά οριζόντιων στενότερων αυλακώσεων. Οι λοξές αυλακώσεις αφήνουν ελεύθερο τον τριγωνικό χώρο πίσω από τη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Πρόκειται για αγγείο καθημερινής χρήσης. Γενικά για τη διακόσμηση τύπου gouged, η οποία εμφανίζεται σπάνια πριν από την επιδρομή των Ερούλων στην Αθήνα (267 μ.Χ.), βλ. *Agora* V, 6. Για παρόμοια αγγεία βλ. *Agora* V, 78, L38, πίν. 16 (ύστερος 4ος αι. μ.Χ.), 111, M292-M293, πίν. 30 (πρώιμος 5ος αι. μ.Χ.).

Χ.Κ.

56 ΟΙΝΟΧΗ
Τέλη 5ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2517.
ΥΨ. 0,373, ΜΕΓ. Δ. 0,221, Δ.Χ. 0,101, Δ.Β. 0,11 Μ.

Ακέραιη. Κατά τόπους διακρίνονται ίχνη αβαθών αυλακώσεων από τον τροχό, ενώ στην περιφέρεια της βάσης υπάρχουν αποκρούσεις. Πηλός καστανός με προσμείξεις. Η επιφάνεια της οινοχόης, εκτός από το κατώτερο τμήμα της, καλύπτεται από σκούρο καστανό επίχρισμα, θαμπό, αμελώς απλωμένο και φθαρμένο σε πολλά σημεία. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα ωοειδές· λαιμός κυλινδρικός, που ευρύνεται ελαφρά προς τα πάνω, απολήγοντας σε δακτυλιόσχημο χείλος. Η κάθετη ταινιωτή λαβή φύεται λίγο πάνω από το μέσον του λαιμού και απολήγει στον ώμο, ενώ κατά μήκος της ράχης φέρει δύο αυλακώσεις.

Το πάνω μισό του σώματος περιβάλλει σειρά οριζόντιων αυλακώσεων, ενώ το σημείο της μέγιστης διαμέτρου τονίζεται από ζεύγος επίσης οριζόντιων αυλακώσεων. Επάνω στο επίχρισμα σώζονται αρκετά ίχνη γραπτής διακόσμησης από υπόλευκη αραιή, θαμπή βαφή. Πρόκειται για δύο οριζόντιες σειρές από συνεχόμενες σπείρες, στο πάνω μισό του σώματος, ελισσόμενες κατά τη φορά των δεικτών του ρολογιού προς το κέντρο και για οριζόντιες γραμμές στη ράχη της λαβής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. *Agora* V, 113, M311, πίν. 31 (παρόμοιο αγγείο ως προς το μέγεθος, το σχήμα και τη διακόσμηση· ύστερος 5ος αι. μ.Χ.).

Χ.Κ.

57 ΟΙΝΟΧΗ
Τέλη 5ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2528.
ΥΨ. 0,349, ΜΕΓ. Δ. 0,229, Δ.Χ. 0,102, Δ.Β. 0,102 Μ.

Συμπληρωμένο τμήμα του στομίου και η λαβή. Φέρει αποκρούσεις στην περιφέρεια του χείλους και της βάσης. Κατά τόπους απολεπισμένη. Πηλός ροδοκάστανος με προσμείξεις. Η οινοχόη καλύπτεται από καστανέρυθρη βαφή, θαμπή, αμελώς απλωμένη στο εσωτερικό του στομίου και σε όλη σχεδόν την εξωτερική επιφάνεια, εκτός από το κατώτατο τμήμα της. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα ωοειδές. Ο κυλινδρικός λαιμός ευρύνεται ελαφρά προς τα πάνω και απολήγει σε δακτυλιόσχημο χείλος, το οποίο στρέφει ανεπαίσθητα προς τα έξω. Τη βάση του λαιμού περιτρέχουν δύο οριζόντιες αυλακώσεις. Λαβή ταινιωτή.

Διακόσμηση τύπου gouged, σύμφωνα με τους ανασκαφείς της αθηναϊκής Αγοράς. Το πάνω μέρος του σώματος, έως και λίγο κάτω από το σημείο της μέγιστης διαμέτρου, κοσμείται με λοξές αυλακώσεις αντιθετικά διευθετημένες, εκατέρωθεν κάθετης αυλάκωσης έτσι ώστε να σχηματίζουν ψηλά φύλλα, τα οποία διαχωρίζονται με κάθετες κυματοειδείς γραμμές. Το κατώτατο σημείο του πεδίου της διακόσμησης ορίζεται με οριζόντιες αυλακώσεις, από τις οποίες μόνο μία περιβάλλει εξ ολοκλήρου την περιφέρεια του σώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρόκειται για αγγείο καθημερινής χρήσης. Γενικά για τη διακόσμηση τύπου gouged βλ. αρ. 55. Βλ. *Agora* V, 113, M312, πίν. 31 (όμοιο αγγείο· ύστερος 5ος αι. μ.Χ.).

Χ.Κ.

58 ΟΙΝΟΧΗ ΜΕ ΚΤΕΝΩΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ
6ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2523.
ΥΨ. 0,22, ΜΕΓ. Δ. 0,166, Δ.Χ. 0,096, Δ.Β. 0,104 Μ.

Ακέραιη, αμελούς κατασκευής. Μικρές αποκρούσεις στην περιφέρεια του χείλους. Επικαθίσεις υλικών. Πηλός ωχροκάστανος έως ροδοκάστανος σε ορισμένα σημεία, με πολλές προσμείξεις. Άβαφη. Βάση επίπεδη· σώμα, με έντονα καμπυλούμενα τοιχώματα στον ώμο, που στενεύει προς τα κάτω. Ο κυλινδρικός λαιμός στενεύει προς τα πάνω, όπου διαμορφώνεται έξω νεύον χείλος με σχεδόν επίπεδη την επάνω επιφάνειά του. Στο χείλος διαμορφώνεται μικρή προχοή, από συμπίεση στα άκρα. Η κάθετη ταινιωτή λαβή εκφύεται λίγο κάτω από το χείλος και απολήγει στον ώμο. Κατά μήκος της ράχης φέρει ανεπαίσθητη νεύρωση.

Διακοσμείται με οριζόντιες πυκνές αυλακώσεις που περιβάλλουν την εξωτερική επιφάνεια του λαιμού και το πάνω μισό του σώματος. Εξαιρείται η ζώνη μεταξύ της βάσης του λαιμού και της πρόσφυσης της λαβής στον ώμο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρόκειται για αγγείο καθημερινής χρήσης. Βλ. *Agora* V, 6· ορισμένα αγγεία του 6ου και του 7ου αι. μ.Χ. διακοσμούνται με παράλληλες και οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές που δημιουργούνται με το κράτημα μιας χτένας, καθώς το αγγείο περιστρέφεται στον τροχό. Αυτή η τεχνική, γνωστή στη Μέση Ανατολή από την πρώιμη αρχαιότητα, εφαρμόζεται από αθηναίους κεραμείς ακόμη και σήμερα. Επίσης, βλ. *Agora* V, 114, M321-M322, πίν. 31 (πρώιμος 6ος αι. μ.Χ.) και 118, M370, πίν. 34 (παρόμοιο αγγείο· ύστερος 6ος αι. μ.Χ.).

Χ.Κ.

59

60 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Β′ μισό 5ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2557.
ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,10, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,074, ΜΕΓ. ΥΨ 0,048, Δ.Β. 0,045 Μ.

Ακέραιος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, αττικός. Επιφάνεια έδρασης κυκλική, σχηματιζόμενη από ασύμμετρο πλαστικό δακτύλιο μεταξύ αυλάκων. Το σώμα φέρει κοίλο κυκλικό δίσκο, με τέσσερις οπές πλήρωσης και εξαέρωσης. Λαβή όχι πολύ ψηλή, κάθετη και συμπαγής. Έντονα ίχνη καύσης στο μυκτήρα πιστοποιούν χρήση. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.

Η επιφάνεια έδρασης φέρει δύο κάθετες μεταξύ τους εμπίεστες γραμμώσεις που σχηματίζουν σταυρό. Μεταξύ των κεραιών του και κατά τόπους παρατηρούνται εμπίεστες στιγμές. Ο δίσκος κοσμείται από παράσταση ανάγλυφου Έρωτα σε στάση 3/4. Η μορφή κινείται προς τα δεξιά, στρέφοντας το κεφάλι προς τα πίσω και κρατά με το ένα χέρι πυρσό, ενώ με το άλλο θύρσο. Στο βάθος αριστερά, ανεμίζει το ιμάτιο της μορφής και στα δεξιά διακρίνεται βωμός αναμμένος. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται πολύ συνοπτικά και γενικά η από-

59 ΠΩΜΑ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ
4ος-5ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2527.
ΜΕΓ. Δ. 0,043, ΜΕΓ. ΠΑΧ. 0,013 Μ.

Ακέραιο. Δισκοειδές μικρό πώμα, χειροποίητο. Στην περιφέρειά του φέρει τέσσερις οπές πρόσδεσης, με το αγγείο. Στην κάτω επιφάνεια μικρές αποκρούσεις και μικρή εγχάραξη από αμέλεια, αριστερά της κεφαλής. Πηλός καστανόχρωμος με προσμείξεις. Άβαφο.

Στην επάνω επιφάνεια εικονίζεται σχηματοποιημένη προτομή μορφής σε τομή, προς τα αριστερά. Η κόμη αποδίδεται με καμπύλες γραμμώσεις διατεταγμένες κατά ομάδες, ενώ σειρά γραμμιδίων, που πιθανώς αποδίδουν στεφάνι, περιβάλλει το πρόσωπο. Ο οφθαλμός είναι αμυγδαλόσχημος και το αυτί δηλώνεται με δύο μικρές εγχαράξεις. Το ένδυμα της μορφής σχηματίζει έντονες πτυχώσεις από κυματοειδείς και ευθύγραμμες εγχαράξεις. Δύο εμπίεστες κοκκίδες, στο ύψος του ώμου, προφανώς δηλώνουν κεφαλές περονών ή κομβία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Παρόμοιες παραστάσεις προτομών, σε τομή προς τα αριστερά, εμφανίζονται σε δίσκους λύχνων του 4ου αι. μ.Χ. Εκεί, όμως, οι μορφές κρατούν διπλό πέλεκυ και ταυτίζονται με τον Μίθρα, την Αθηνά ή άλλες θεότητες. Για ιδιαίτερες ομοιότητες στην τεχνοτροπική απόδοση των λεπτομερειών της ανάγλυφης παράστασης βλ. Karivieri 1996, 63, 159-160, πίν. 31, αρ. 10 (δίσκος λύχνου· ύστερος 4ος αι. μ.Χ.)· *Agora* VII, 117-118, πίν. 17, αρ. 752 (δίσκος λύχνου· πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.). Το υλικό της στρώσης του πηγαδιού, απ' όπου προέρχεται το πώμα, κυμαίνεται χρονολογικά από τους ρωμαϊκούς έως τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Πλεονάζουν, όμως, τα ευρήματα των υστερορωμαϊκών χρόνων (μεταξύ αυτών υπάρχουν αρκετοί χρονολογημένοι λύχνοι και αγγεία του 4ου και του 5ου αι. μ.Χ.). Σύμφωνα με τα παραπάνω, η περίοδος στην οποία θα μπορούσε να ενταχθεί το εύρημα, με σχετική ασφάλεια, είναι ο 4ος και ο 5ος αιώνας μ.Χ.

Χ.Κ.

60

δοση του θέματος είναι πολύ αμελής. Στην περιφέρεια του δίσκου, εμπίεστη ιχθυάκανθα και οριζόντια πλαίσια με εμπίεστο κλάδο. Η λαβή φέρει στο πάνω τμήμα της ράχης της δύο αυλακώσεις και στο κατώτερο μία, ενώ οριοθετείται από εμπίεστη καμπύλη στην απόληξή της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Η παράσταση Έρωτα με θύρσο και πυρσό, σε λύχνους, ήταν πολύ δημοφιλής στην Αθήνα από το α' τέταρτο του 4ου και έως το β' μισό του 5ου αι. μ.Χ. Τα αττικά εργαστήρια εξήγαν τον τύπο αυτό στην Κόρινθο, στη Λίνδο, στην Ολυμπία, στην Ταρσό κ.α. Οι μυθολογικές παραστάσεις σε λύχνους εξακολουθούν να βρίσκονται σε χρήση κατά το β' μισό του 5ου αι. μ.Χ., ένδειξη ότι ο ειδωλολατρισμός δεν είχε χάσει την ισχύ του την περίοδο αυτή. Ο εμπίεστος σταυρός στη βάση του λύχνου είναι αβέβαιο αν αποτελεί τυχαίο διάκοσμο ή αν συνδέεται με το σύμβολο του Χριστιανισμού. Για απεικόνιση Έρωτα σε λύχνους βλ. Karivieri 1996, 65-66 και για ανάλογα βλ. στο ίδιο, 158, αρ. 8, πίν. I (Perlzweig 740· α' μισό 5ου αι. μ.Χ.). Για αντίστοιχα βλ. *Agora* VII, πίν. 16, 17, αρ. 725 (Έρως με πυρσό και θύρσο· α' μισό 3ου αι. μ.Χ.) και αρ. 726 (ύστερος 3ος αι. μ.Χ.), αρ. 730 (Έρως με πυρσό και patera· β' μισό 3ου αι. μ.Χ.)· παραπλήσιο το υπ' αρ. 733 (α' μισό 4ου αι. μ.Χ.) και αρ. 740 (β' μισό 4ου αι. μ.Χ.). Επίσης, βλ. Bovon 1966, 72, αρ. 500-501, πίν. 12-13 (3ος-4ος αι. μ.Χ.)· *Corinth* IV_2, αρ. 1115, 1120, πίν. XV. Για αντίστοιχο ως προς το θέμα βλ. Kübler 1952, 127, εικ. 11, εικ. 48. Για πολύ προγενέστερες απεικονίσεις Έρωτα σε ρωμαϊκές σαρκοφάγους βλ. Toynbee 1934, πίν. LI:4 και LIV:5.

Χ.Χ.

61 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Μετά το 450 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2558.
ΜΗΚ. 0,093, ΠΛ. 0,065, ΜΕΓ. ΥΨ. 0,043, ΔΙΑΣΤ. Β. 0,058×0,044 Μ.

Ακέραιος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, αττικός. Επίπεδη επιφάνεια έδρασης, αμυγδαλόσχημη. Το σώμα φέρει σχεδόν κάθετα τοιχώματα και κυκλικό κοίλο δίσκο, με κεντρική οπή πλήρωσης και τρεις οπές εξαέρωσης. Λαβή κάθετη, συμπαγής. Έντονα ίχνη καύσης στο μυκτήρα και στο σώμα πιστοποιούν χρήση. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.
Η επιφάνεια έδρασης φέρει εμπίεστη

61

επιγραφή: ΣΩ/ΤΗΡΙ/ΑΣ. Ο δίσκος διακοσμείται με εμπίεστο ακτινωτό ρόδακα, ενώ η ελαφρώς κυρτή περιφέρειά του με εμπίεστη ιχθυάκανθα. Δύο εμπίεστες στιγμές πλαισιώνουν οπή εξαέρωσης στην περιοχή του μυκτήρα. Η λαβή διακοσμείται από δύο αυλακώσεις στη ράχη της και πλαταίνει στην απόληξή της κοντά στη βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος προέρχεται από το δεύτερο μεγάλο αθηναϊκό εργαστήριο του ύστερου 5ου αι. μ.Χ., που ανήκε στη Σωτηρία (λειτούργησε σχεδόν παράλληλα με το εργαστήριο της Χιόνης). Η ακριβής θέση του εργαστηρίου δεν έχει προς το παρόν εντοπιστεί. Κατά τον ύστερο 5ο αι. μ.Χ. οι κεραμικοί κλίβανοι ίσως μεταφέρθηκαν εκτός των τειχών της πόλης. Η αλλαγή αυτή στο κέντρο παραγωγής ίσως οφείλεται στην επιδρομή των Βανδάλων το 467 μ.Χ. ή σε μεταγενέστερη επιδρομή του 474 μ.Χ.

Για το εργαστήριο της Σωτηρίας βλ. Karivieri 1996, 56-58 και 135-137, καθώς και αρ. 166, πίν. 34 (ανάλογο ως προς το διάκοσμο του δίσκου και της περιφέρειας· α' μισό 5ου αι. μ.Χ.), αρ. 36, πίν. 45 (ανάλογη επιγραφή· β' μισό 5ου αι. μ.Χ.). Για το εργαστήριο της Σωτηρίας, ανθηρό στο α' μισό του 5ου αι. μ.Χ., βλ. *Agora* VII, 52, καθώς και αρ. 2755, πίν. 43 (για ανάλογο ακτινωτό διάκοσμο), αρ. 2757, πίν. 50 (ανάλογος ως προς την τομή και την επιγραφή ΣΩ (Σωτηρίας)· α' μισό 5ου αι. μ.Χ.). Για επιγραφή ΣΩ (Σωτηρίας) βλ. *Kenchreai* V, αρ. 340a-b, πίν. 15 (α' μισό 5ου αι. μ.Χ.)· *Corinth* IV_2, πίν. XXXII, αρ. 942.

Χ.Χ.

61

62 ΠΛΑΤΑΓΗ (ΚΟΥΔΟΥΝΙΣΤΡΑ)

Β μισό 3ου - 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2524.
ΥΨ. 0,144, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,069, ΜΕΓ. ΠΛ. ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,053 Μ.

Ακέραιη, αμελούς κατασκευής. Η μύτη είναι ελαφρώς αποκρουσμένη. Πηλός ερυθρωπός, καθαρός. Πρόκειται για ειδώλιο σε μορφή παιδικής προτομής επάνω σε κυλινδρική βάση, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως κουδουνίστρα. Αποτελείται από δύο τμήματα κατασκευασμένα σε μήτρα, των οποίων η ραφή συγκόλλησης διακρίνεται στην πλάγια όψη. Στο πίσω μέρος του καλύμματος φέρει διαμπερή οπή ανάρτησης και στην επιφάνεια έδρασης μικρή οπή εξαέρωσης. Περιέχει ένα ή περισσότερα στερεά αντικείμενα, πιθανώς πήλινα σφαιρίδια, για την παραγωγή ήχων. Τα σχηματοποιημένα πλαστικά ανατομικά και ενδυματολογικά χαρακτηριστικά συμπληρώνονται με γραπτά στοιχεία από επίθετα χρώματα, πάνω σε λευκό επίχρισμα το οποίο κάλυπτε ολόκληρο το ειδώλιο. Τα χρώματα, αν και είναι εξίτηλα, διατηρούνται σε μεγάλο τμήμα των επιφανειών, ενώ κατά τόπους έχουν φθαρεί εντελώς.

Η μορφή φορά στο κεφάλι ψηλό κάλυμμα, βαμμένο με πορτοκαλοκίτρινο χρώμα, στο οποίο αναπτύσσεται γραμμική διακόσμηση από μελανή βαφή. Οι βόστρυχοι της κόμης δηλώνονται με σειρά κρεμάμενων ενάλληλων ημικυκλίων και συμπληρώνονται με ερυθρή βαφή. Με μελανή βαφή αποδίδονται τα τοξωτά φρύδια, τονίζονται τα αμυγδαλόσχημα μάτια και οι κόρες, ενώ το στόμα και το λακκάκι στο πηγούνι, με ερυθρή. Ο κορμός ευρύνεται αισθητά στα σημεία όπου θα ήταν τα χέρια, δηλωτικό των οποίων αποτελούν δύο κάθετες ερυθρές γραμμές. Οι λοξές αυλακώσεις που αποδίδουν τις πτυχώσεις του ενδύματος και οι οριζόντιοι πλαστικοί δακτύλιοι της βάσης ενισχύονται από γραμμικά διακοσμητικά στοιχεία πορτοκαλοκίτρινου, μελανού, ερυθρού και γαλαζότεφρου χρώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Τα ειδώλια αυτού του τύπου, που παρουσιάζονται ως σχηματοποιημένες προτομές, αποτελούν χαρακτηριστικό ρωμαϊκό δημιούργημα, που εισάγεται στην Αθήνα κατά τον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ. Συχνά χρησιμοποιούνται, κυρίως στην Αθήνα, ως κουδουνίστρες με την εισαγωγή ενός στερεού αντικειμένου στο εσωτερικό τους, έτσι ώστε να κουδουνίζει όταν σείεται. Πήλινες προτομές, από την αθηναϊκή Αγορά, συμφύονται με την κυλινδρική τους βάση. Συνήθως απεικονίζονται παιδιά ή άνδρες (ιερείς ή φιλόσοφοι), ενώ αντίστοιχα γυναικεία ειδώλια ελλείπουν έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, παιδικές προτομές προσλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά του Genius Cucullatus, δηλαδή ενός Αγαθού Δαίμονα που φορά καλύπτρα. Η ταύτισή του, όμως, με Τελεσφόρο είναι αμφίβολη, καθώς το κάλυμμα του κεφαλιού είναι το μόνο στοιχείο που θα συνηγορούσε υπέρ αυτής της άποψης. Η γραμμικότητα στην απόδοση των επί μέρους στοιχείων, γραπτών ή ανάγλυφων, αποτελεί χαρακτηριστικό του 4ου αι. μ.Χ.

Για αντίστοιχα παραδείγματα βλ. *Agora* VI, 51, αρ. 282, πίν. 7 (παραπλήσιο· β' μισό 3ου αι. μ.Χ.), αρ. 288, πίν. 7 (κεφάλι από παρόμοιο ειδώλιο, κυρίως στην αντιστοιχία των χρωμάτων· 4ος αι. μ.Χ.), 52, αρ. 310, πίν. 7 (κεφάλι από παρόμοια προτομή αγοριού, με έντονη ομοιότητα στα χρώματα· μέσα 4ου αι. μ.Χ.), 57, αρ. 458, πίν. 10 (παρόμοιο παράδειγμα· ύστερος 4ος αι. μ.Χ.), 18-20 (γενικά για τα ειδώλια-προτομές). Για αντίστοιχα ειδώλια βλ. Burr 1933α, 191-193, εικ. 7. Σχετικά με τον κουκουλοφόρο Δαίμονα βλ. Howatson 1996, 863, λ. Genius. Για τον Τελεσφόρο βλ. *LIMC* VII, 870-878, λ. Telesphoros.

Χ.Κ.

62

Από το φρέαρ 2

63 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Τέλη 5ου - α' μισό 6ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2603.
ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,097, ΠΛ. 0,058, ΥΨ. 0,025, ΔΙΑΣΤ. Β. 0,044×0,30 Μ.

Ακέραιος. Πηλός καστανέρυθρος με μίκα. Σχεδόν επίπεδη επιφάνεια έδρασης. Σώμα επίμηκες, λεμβόσχημο, πολύ χαμηλό, με σχεδόν κάθετα τοιχώματα. Δίσκος μικρός, κυκλικός και κοίλος, συνδέεται με την οπή καύσης με ευρύ «κανάλι» και φέρει τρεις οπές πλήρωσης. Περιφέρεια πλατιά και κοίλη. Μυκτήρας επιμήκης, τετράπλευρου σχήματος. Λαβή μικρού πάχους, κομβιόσχημη, συμπαγής. Έντονα ίχνη καύσης παρατηρούνται στο μυκτήρα. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.

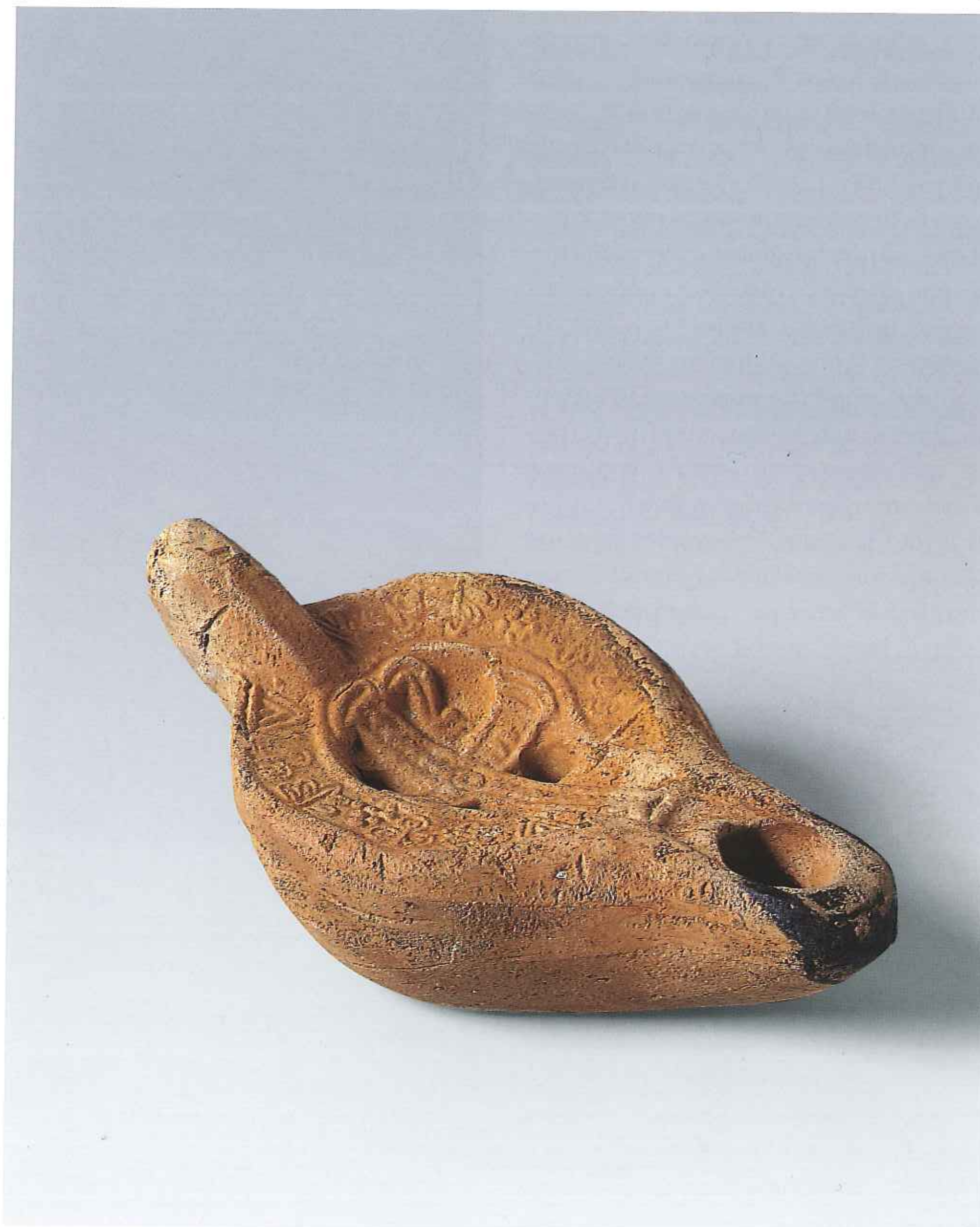
Η επιφάνεια έδρασης, σχήματος φύλλου αποτελούμενου από δύο αυλακώσεις, φέρει στο εσωτερικό της εμπίεστο κλάδο που πλαισιώνεται από δύο στιγμές. Ο δίσκος διακοσμείται με ανάγλυφο Χριστόγραμμα με ανοικτό Ρ, στρεφόμενο προς τα δεξιά, ενώ ιχθυάκανθα κοσμεί τις κεραίες του σταυρού, που έχουν διπλές καμπύλες απολήξεις. Η περιφέρεια διακοσμείται από λεπτομερή γεωμετρικό διάκοσμο, σε χαμηλό ανάγλυφο, εναλλασσόμενων τριγώνων, τριφυλλιού, κλάδου και καρπού αμπέλου. Η λαβή διακοσμείται στο κατώτερο τμήμα της ράχης της από αύλακα και απολήγει στη βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος μιμείται, ως προς το σχήμα και τον ανάγλυφο διάκοσμο της περιφέρειάς του, λύχνους που προέρχονται από τη Βόρεια Αφρική, ενώ η βάση του είναι τυπικά αττική. Στα τέλη του 5ου-αρχές 6ου αι. μ.Χ., παρατηρείται εισαγωγή λύχνων από τη Βόρεια Αφρική στην Αθήνα. Τα τοπικά αττικά εργαστήρια σταματούν να παράγουν αμιγείς αττικούς τύπους και αρχίζουν να αντιγράφουν λύχνους που προέρχονται από τη Βόρεια Αφρική ή τη Μικρά Ασία. Τα εργαστήρια παραγωγής τους δεν αναγράφονται πλέον, αλλά παραμένουν ανώνυμα. Η επικράτηση ίσως οφείλεται στην καλύτερη ποιότητα των εισαγομένων μια και φθίνει η αντίστοιχη των αττικών, ίσως λόγω της επιδρομής των Βανδάλων στα τέλη του 5ου αι. μ.Χ. Στον νέο τύπο παριστάνονται πολύ συχνά χριστιανικά σύμβολα, όπως το Χριστόγραμμα, δηλώνοντας την παγίωση της νέας θρησκείας στην Αθήνα. Το σύμβολο αυτό εμφανίζεται πολύ αργά στους αττικούς λύχνους, κατά τον 5ο αι. μ.Χ., ενώ η χριστιανική θρησκεία είχε διαδοθεί πολύ ενωρίτερα. Για παρόμοια βλ. Karivieri 1996, 190, αρ. 95, πίν. 45 (το πάνω τμήμα είναι αντίγραφο βορειοαφρικανικού λύχνου· α' μισό 6ου αι. μ.Χ.). Για ανάλογα βλ. *Agora* VII, 65, 180, αρ. 2492, πίν. 40, 50 (β' μισό 5ου αι. μ.Χ.).

Χ.Χ.

63

Από το φρέαρ 46

64 ΧΑΛΚΙΝΟ ΠΤΥΑΡΙΟ
Ρωμαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2539.
ΜΗΚ. 0,27, ΜΗΚ. ΛΑΒΗΣ 0,19, ΥΨ 0,052,
ΔΙΑΣΤ. ΔΟΧΕΙΟΥ 0,085×0,075 Μ.

Ακέραιο με μικρή συμπλήρωση στο δοχείο. Συγκολλημένο από δύο τμήματα στο μέσον της λαβής. Χαλκός έντονα οξειδωμένος και διαβρωμένος με ανοικτόχρωμη πράσινη πάτινα.
Δοχείο παραλληλόγραμμου σχήματος, του οποίου οι δύο πλάγιες πλευρές έχουν σχήμα τραπεζίου. Είναι ψηλότερες της τρίτης και φέρουν χείλος τριγωνικής διατομής, επικλινές προς τα έξω, ενώ σχηματίζουν οξείες απολήξεις στο πάνω πίσω τμήμα. Στο εμπρός παρουσιάζουν δαντελωτή απόληξη. Η λαβή είναι κυκλικής διατομής. Ξεκινά με μορφή κορινθιακού κίονα, του οποίου το κιονόκρανο συνδέει τη λαβή με το δοχείο. Η διακόσμηση της λαβής συνεχίζεται, αυξάνει σε διάμετρο, από ζώνες με πλαστικούς δακτυλίους και καταλήγει σε πλαστικά αποδομένη οκλάζουσα μορφή ταύρου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το φτυάρι με χρήση για τον καθαρισμό του βωμού μετά την καύση παρουσιάζεται από τα μυκηναϊκά χρόνια· βλ. Walters 1899, 7-8, αρ. 107-111· Richter 1915, 235, αρ. 657. Κάποια παραδείγματα δείχνουν τη χρήση του στον ελληνιστικό και στον ετρουσκικό χώρο· βλ. Lévêque 1952, 102, πίν. 39, αρ. G105 (όπου προηγούμενη βιβλιογραφία και άλλα παραδείγματα)· Ars Antiqua, Auktion V Luzern, 7 Nov. 1964, Antike Kunstwerke, 16, αρ. 56, πίν. XIV (φτυάρι πτολεμαϊκών χρόνων του 3ου αι. π.Χ., με αναθηματική αφιέρωση στον Σέραπι)· Haynes 1974, 25-26, πίν. XIV (ίσως από την Πραινέστη, γύρω στο 300 π.Χ., με διακοσμημένη λαβή). Επίσης έντονη παρουσία έχουμε στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια. Αυτή την περίοδο μεγάλα κέντρα παραγωγής εντοπίζονται στον συροπαλαιστινιακό χώρο και πιο σπάνια στην Καμπανία της Ιταλίας· βλ. Richter 1915, 235-236, αρ. 658-660 (όλα από το Hauran στη Συρία)· βλ. Yadin 1963, 48-58· ο ίδιος 1972, 107-109· Faider-Feytmans 1952, 174, αρ. F.25, πίν. 61· Museo Borbonico X, πίν. LXIV (αντίστοιχο από την Πομπηία με πλούσια διακόσμηση)· βλ. Reinach 1917, 280-282.
Στους ρωμαϊκούς χρόνους το φτυάρι παίρνει τη μορφή ενός πραγματικά ιερού αντικειμένου για την καύση αρωματικών ουσιών κατά τη λατρεία διαφόρων θεοτήτων ανατολικής προέλευσης σε ολόκληρο το χώρο της Ανατολικής Μεσογείου· σχετικά βλ. Goodenough 1954, 5, 195-208· Daremberg - Saglio, I, λ. batillum, 682-683, εικ. 806. Σε ανατολική θεότητα παραπέμπει και η στάση του ταύρου στο συγκεκριμένο φτυάρι· βλ. Goodenough 1953-1968, 3-28, καθώς αρκετές ανατολικές θεότητες έχουν ήδη εισαχθεί και στην Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Σ.Μ.

65

65 ΔΥΟ ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ
Παλαιοχριστιανικοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2567Α-Β.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΔΙΑΣΤ. 1,345×1,232 ΚΑΙ 0,536×0,457, ΜΕΓΕΘΟΣ ΨΗΦΙΔΩΝ 0,005-0,010 Μ.

Αποκολλημένα και συντηρημένα. Ίχνη καύσης σε επί μέρους τμήμα της περιμέτρου του κεντρικού θέματος. Φθορές σε επί μέρους τμήματα. Λευκές, μαύρες, κυανόφαιες, ρόδινες ψηφίδες από σκληρό ασβεστολιθικό πέτρωμα.

Στο κυρίως θέμα, διατεταγμένοι στη σειρά εφαπτόμενοι κύκλοι σχηματίζουν ανά δύο τεμνόμενοι από παράλληλη σειρά εφαπτόμενων κύκλων, τετράφυλλα με διαποίκιλτο ρομβοειδές κόσμημα στο κέντρο. Ανά τέσσερις τεμνόμενοι οι κύκλοι σχηματίζουν σταυροειδές κόσμημα με ρόμβους. Το πλαίσιο αποτελείται από ζώνη με σχηματοποιημένο κυματοειδή βλαστό και ανεστραμμένα εναλλάξ κισσόφυλλα. Δύο παράλληλες ταινίες παρεμβάλλονται μεταξύ του κυρίως θέματος και της ζώνης.

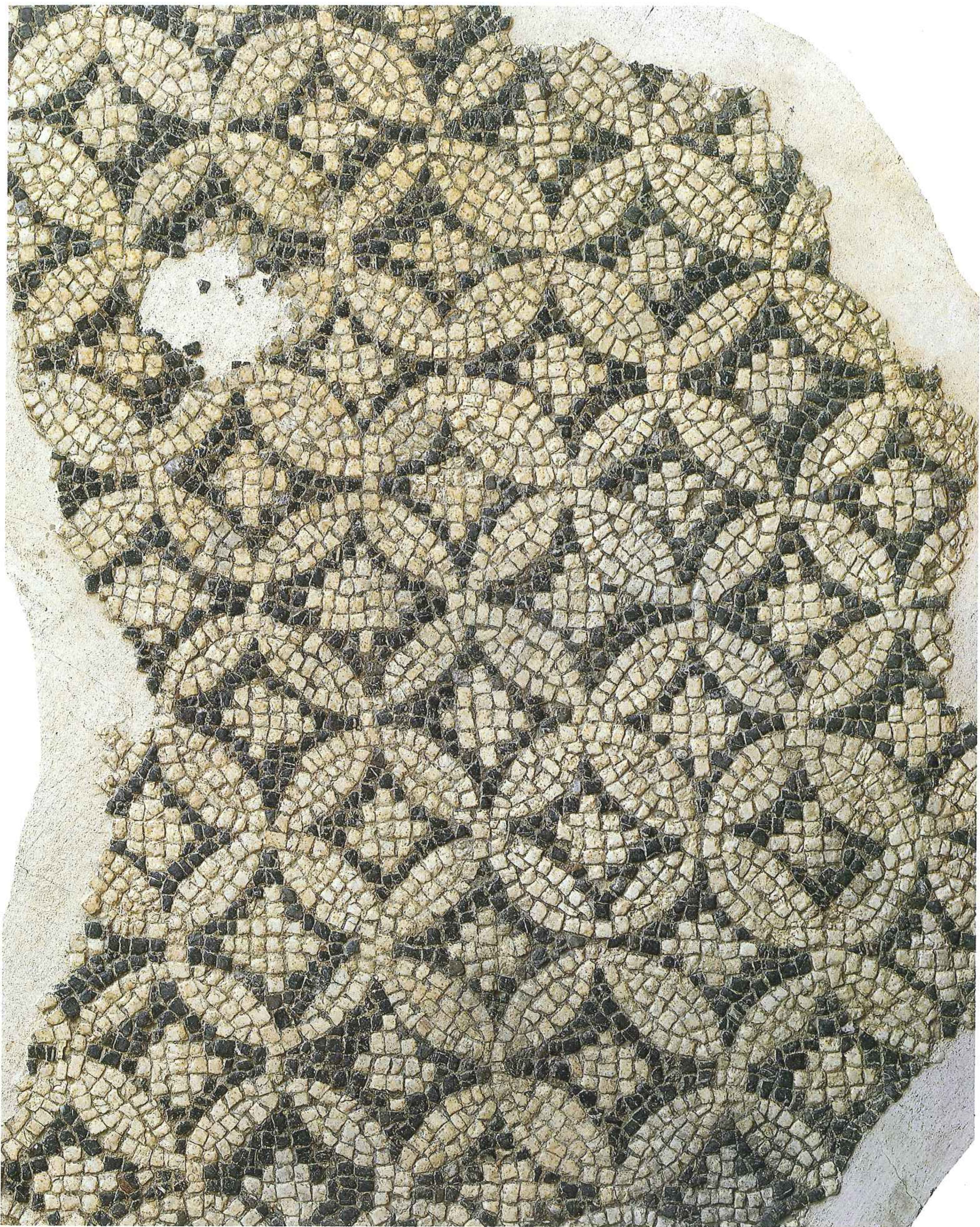
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.

Τα εκτιθέμενα ψηφιδωτά αποτελούν σπαράγματα κατεστραμένου ψηφιδωτού δαπέδου, που αποκαλύφθηκε σε χώρο δωματίου με δυτικό του όριο το ανάλημμα της αρχαίας Οδού Ι. Πιθανές διαστάσεις του ψηφιδωτού με το σωζόμενο τμήμα του υποστρώματός του είναι 3,50x3,50 μ. στον άξονα ΒΔ.-ΝΑ.

Το ψηφιδωτό εντάσσεται στην κατηγορία του opus tesselatum με λευκές και μαύρες ψηφίδες, που συνηθίζεται από τον 2ο έως και τον 6ο αι. μ.Χ.· σχετικά βλ. Becatti 1965, 112-118. Το θέμα των τεμνόμενων κύκλων εμφανίζεται κατά την προκλασική αρχαιότητα σε βοτσαλωτά δάπεδα, κατόπιν εκλείπει έως τους αυτοκρατορικούς χρόνους, οπότε επανεμφανίζεται έως και τους βυζαντινούς χρόνους· βλ. Bruneau 1969, 308-332. Οι τεμνόμενοι κύκλοι παραμένουν πάντα οι αυτοί, ενώ αλλάζουν τα συμπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία· βλ. Πελεκανίδης 1974, 32, σημ. 95-97, 99. Ο σχηματοποιημένος βλαστός με κισσόφυλλα εμφανίζεται στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. και κυριαρχεί στον 6ο αι. μ.Χ.· βλ. Πελεκανίδης 1974, 27, σημ. 66-70. Τα παραπάνω διακοσμητικά στοιχεία απαντούν σε διάχωρα και πλαίσια οικιών, δημόσιων κτηρίων, λουτρών και τάφων. Βλ. Πελεκανίδης 1974, 103, πίν. 72 (όμοιο· 5ος αι. μ.Χ.), 133-134, πίν. 113β (αντίστοιχο, κυρίως ως προς τη διάταξη των κύκλων· αρχές 6ου αι. μ.Χ.), 91-92, πίν. 60 (παρόμοιο· 6ος αι. μ.Χ.). Επίσης, βλ. Ατζακά 1987, 173-175, πίν. 293, 294β, 295β και γ, 299α (αντίστοιχο· τέλη 4ου - αρχές 5ου αι. μ.Χ.), 182-183, πίν. 310-311α (αντίστοιχο· α' μισό 5ου αι. μ.Χ.), 228, πίν. 106 (αντίστοιχο· β' μισό 4ου αι. μ.Χ.), πίν. 282 (παρόμοιο· 4ος αι. μ.Χ.)· Ατζακά 1998, 257, πίν. 177 (αντίστοιχο· πιθανώς 4ος αι. μ.Χ.).

Το εν λόγω δάπεδο εντάσσεται στην πρώτη φάση του αθηναϊκού εργαστηρίου ψηφιδωτών, που χρονολογείται στα τέλη του 4ου - α' τέταρτο του 5ου αι. μ.Χ., και στην οποία ανήκουν αρκετά δάπεδα που αποκαλύφθηκαν κοντά στην Ακρόπολη και στο Ολυμπιείο με κοντινά αντίστοιχα παράλληλα το τετράκογχο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και το Μητρώο της αρχαίας Αγοράς· σχετικά βλ. Ατζακά 1987, 9-13, 118-121, πίν. 175β, δ και 118, πίν. 172-173.

Σ.Γ.

65

66 ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ
Παλαιοχριστιανικοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2568Α-Γ.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΔΙΑΣΤ. 1,20×1,90, ΜΕΓΕΘΟΣ ΨΗΦΙΔΩΝ 0,01-0,025 Μ.

Αποκολλημένο, συντηρημένο σε τρία επί μέρους τμήματα. Σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα του Μ 2568α και τμήμα του 2568β. Φθορές σε επί μέρους τμήματα του ψηφιδωτού. Λευκές, μαύρες, ρόδινες, κυανές ψηφίδες από σκληρό ασβεστολιθικό πέτρωμα.
Στο εξωτερικό τμήμα του κεντρικού θέματος δύο εφαπτόμενα οκτάγωνα περικλείουν οκτάγωνο με εγγεγραμμένο μετάλλιο δεξιόστροφου οκτάφυλλου ρόδακα με «ακρέμονες» στο εσωτερικό του. Οι πλευρές των εξωτερικών οκταγώνων που δεν εφάπτονται σχηματίζουν με το περίγραμμα του ψηφιδωτού ισοσκελές τρίγωνο με τετράφυλλο τριφύλλι. Το πλαίσιο αποτελείται από φαρδιά ταινία που κοσμείται από ζώνη με ορθογώνια περιγράμματα που εναλλάσσονται και σχηματίζουν στο σημείο επαφής τους σβάστικες. Έτσι οριοθετούνται παραλληλόγραμμα που εσωκλείουν ζώνη με λοξές ταινίες. Τα εξωτερικά περιγράμματα σημειώνονται με διπλές και μονές γραμμές μαύρων ψηφίδων. Οι ταινίες και τα κοσμήματα αποδίδονται με λευκές, κυανές και ρόδινες εναλλάξ ψηφίδες. Το βάθος δηλώνεται με λευκές ψηφίδες.

66

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Το παρόν εύρημα αποτελούσε τμήμα κατεστραμένου ψηφιδωτού δαπέδου με πιθανές διαστάσεις 5,07×5,10 μ. και προσανατολισμό Β.-Ν. σε χώρο δωματίου δυτικά της αρχαίας Οδού Ι. Στο υπόλοιπο τμήμα που σώζεται επαναλαμβάνεται το θέμα των οκταγώνων και τα κοσμήματα, με τη μόνη διαφορά ότι οι μη εφαπτόμενες πλευρές των οκταγώνων σχηματίζουν ρόμβο με τετράφυλλο ρόδακα. Στην εσωτερική γωνία του εξωτερικού τμήματος του κεντρικού θέματος σχηματίζεται ορθογώνιο τρίγωνο με σχηματοποιημένο φύλλο κισσού.
Το ψηφιδωτό εντάσσεται στην κατηγορία του opus tesselatum με πολύχρωμο διάκοσμο. Το θέμα των εφαπτόμενων οκταγώνων είναι γνωστό από τους αυτοκρατορικούς χρόνους, από το β′ μισό του 2ου αι. μ.Χ. Ενδείκνυται για εκτεταμένους χώρους οικιών και δημόσιων κτηρίων. Στον ελλαδικό χώρο απαντά κυρίως από το β′ μισό του 4ου έως και τον 5ο αι. μ.Χ., όπου τα οκτάγωνα κοσμούνται σε συνδυασμό με φυτικά, ζωόμορφα ή γεωμετρικά θέματα (για παρόμοιο των μέσων του 5ου αι. μ.Χ. βλ. Πελεκανίδης 1974, 104, πίν.

73· για αντίστοιχο του 5ου - αρχών 6ου αι. μ.Χ. ή του β' τετάρτου του 6ου αι. μ.Χ. βλ. Πελεκανίδης 1974, 131, 132, πίν. 112· για παρόμοιο του α' μισού του 6ου αι. μ.Χ. βλ. Ατζακά 1987, 80-83, πίν. 107· για παρόμοιο, πιθανώς του α' μισού του 6ου αι. μ.Χ. βλ. Ατζακά 1987, 190-191, πίν. 326. Για το μαίανδρο βλ. Πελεκανίδης 1974, 34-35, σημ. 112-113).

Συνήθως χρησιμοποιείται ο εξάφυλλος ή ο τετράφυλλος ρόδακας. Το κόσμημα του οκτάφυλλου εν κινήσει ρόδακα με καμπτόμενα τα άκρα των φύλλων είναι ήδη γνωστό από ψηφιδωτά της Δήλου και απαντά στον ελλαδικό χώρο και σε άλλες δυτικές και ανατολικές περιοχές του ρωμαϊκού κράτους· βλ. *Délos* XXIX, 256, 274-275, εικ. 204-209, 229-231, πίν. Β4· Donderer 1986, 38, αρ. 54, πίν. 13/3· Πετράκος 1969, 369, πίν. 379α, 381β· Cambell 1979, 289, πίν. 42, 3-5, 43-9· Borboudakis κ.ά. 1983, 370, εικ. 331, 371.

Το εν λόγω δάπεδο, που ανήκει στην παράδοση του αθηναϊκού εργαστηρίου, θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τα ψηφιδωτά δάπεδα του Εθνικού Κήπου και της οδού Ευριπίδου που χρονολογούνται στο β' τέταρτο - μέσα 5ου αι. μ.Χ. Όσον αφορά στο θέμα του ρόδακα και των χρωματικών αποχρώσεων, πιθανώς να είναι πρωιμότερο αυτών· βλ. Ατζακά 1987, 15-21, 129-133, πίν. 200- 210 και 134, πίν. 212.

Σ.Γ.

66

66

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΠΥΡΕΣ

Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο της θρησκευτικής ζωής των κατοίκων της αρχαίας πόλης των Αθηνών αποτελούν οι τελετουργικές πυρές, όπως ονομάζονται στη σύγχρονη βιβλιογραφία τα κατάλοιπα μιας κατηγορίας ιεροπραξιών, γνωστών μόνον από τις αρχαιολογικές ανασκαφές. Πρόκειται για καύσεις μέσα σε μικρούς αβαθείς λάκκους οι οποίοι απαντούν σε θέσεις κατοίκησης, συνήθως κάτω από τα δάπεδα οικιών, καταστημάτων ή εργαστηρίων, ενώ απουσιάζουν από τους δημόσιους χώρους. Είναι γνωστές κυρίως από τις μεγάλες ανασκαφές της αθηναϊκής Αγοράς, του Αρείου Πάγου, του Κεραμεικού και πρόσφατα από την ανασκαφή για το Σταθμό ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ του Μ.Σ.Α., στο οικόπεδο Μακρυγιάννη.

Οι λάκκοι των πυρών περιέχουν υπολείμματα καύσης (στάχτες, κάρβουνα), οστά ζώων ή πτηνών καθώς και μικρές ή μεγαλύτερες ομάδες καμένων και συχνά θρυμματισμένων αγγείων, συγκεκριμένων μάλιστα σχημάτων. Έτσι, στις πυρές απαντούν αγγεία πόσης (κάνθαροι, σκύφοι), μικρογραφίες επιτραπέζιων σκευών (σκυφίδια, λεκανίδες και πινάκια διαφόρων τύπων), μικρογραφίες μαγειρικών σκευών (χυτρίδια, λοπάδια), αγγεία λαδιού ή μύρου (λήκυθοι, αλάβαστρα, μυροδοχεία) και λύχνοι. Αρκετά από αυτά θεωρείται ότι αποτελούσαν ειδική παραγωγή για τελετουργική χρήση, αφού απαντούν σχεδόν αποκλειστικά σε θέσεις τελετουργικών πυρών, ταφών και ταφικών προσφορών.

Δεν είναι απόλυτα σαφές εάν η παρουσία των αγγείων στις πυρές είχε συμβολική μόνο σημασία ή εάν αυτά, είτε αρκετά από αυτά, χρησίμευαν στην τέλεση σπονδών και στην εναπόθεση στερεών προσφορών. Η έλλειψη γραπτών πηγών καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την επισκόπηση του τελετουργικού και την ερμηνεία του εθίμου. Από τη φύση όμως των ευρημάτων, με εντονότατα τα ταφικά στοιχεία, συνάγεται ότι ο χαρακτήρας των πυρών ήταν χθόνιος και συνεπώς οι αποδέκτες των προσφορών θα πρέπει να ανήκαν στις χθόνιες δυνάμεις της ελληνικής θρησκείας και ιδιαίτερα σε αυτές που θα μπορούσαν να προστατέψουν ή να αποτρέψουν, μέσω του εξευμενισμού τους, το κακό από έναν ιδιωτικό χώρο. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι τελετουργικές πυρές αποτελούσαν ένα είδος θυσίας θεμελίωσης και σχετίζονταν με την ανέγερση, ανακαίνιση ή επαναχρησιμοποίηση ενός κτίσματος από νέους ιδιοκτήτες.

Ως προς την εμφάνιση και τη χρονική διάρκεια του εθίμου, οι γνώσεις μας δεν είναι, προς το παρόν τουλάχιστον, επαρκείς. Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, το έθιμο ανάγεται στον 5ο αι. π.Χ., ασκείται όμως συχνότερα τον 4ο και το α' μισό του 3ου αι. π.Χ. Έως πότε ακριβώς επιβιώνει, επίσης δεν είναι γνωστό. Έως πρόσφατα εθεωρείτο ότι δεν συνεχίζεται μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., η ανασκαφή όμως στο οικόπεδο Μακρυγιάννη παρείχε νέα στοιχεία. Έτσι, σύμφωνα με τις πρώτες εκτιμήσεις, από τις εννέα τελετουργικές πυρές που ήλθαν στο φως, οι δύο χρονολογούνται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., οι πέντε στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., η μία στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα και η τελευταία στο α' τέταρτο του 1ου αι. π.Χ.

Στην Έκθεση επιλέχθηκε να παρουσιαστεί η πυρά 7, γιατί το περιεχόμενό της είναι τυπικό του είδους των προσφορών που περιείχαν οι τελετουργικές πυρές την περίοδο της ακμής του εθίμου, και η πυρά 2, γιατί τεκμηριώνει την επιβίωσή του και σε χρόνους μεταγενέστερους από αυτούς που, έως πρόσφατα, εθεωρείτο ότι αυτό ασκείτο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Γενικά για τις τελετουργικές πυρές βλ. Thompson - Wycherley 1972, 16, πίν. 26b· *Agora* XII, 45· Knigge - Kovascovics 1981, 388· Shear 1973, 151· ό ίδιος 1984, 45-47· Young 1951, 110-130· Knigge - von Freytag 1987, 488, εικ. 14· Knigge 1993, 134, εικ. 17-18· *Agora* XXIX, 212-214· Ελευθεράτου (υπ. εκτ.)· Jordan - Rotroff 1999, 147-154.

Σ.Ε.

16. Σταθμός ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Η τελετουργική πυρά 7 κατά την ανασκαφή της. Στα αριστερά ο νότιος τοίχος του σύγχρονού της δωματίου. Δεξιά, μεγάλος αποθηκευτικός σιρός των μεσοβυζαντινών χρόνων. Επάνω, τα οδοστρώματα της σύγχρονης οδού Μακρυγιάννη και οι ράγες του παλαιού τραμ.

Πυρά 7

Η πυρά 7 εντοπίστηκε στα δυτικά της Οδού IV, σε χώρο που οριζόταν από το δυτικό ανάλημμα του δρόμου και από θεμελίωση τοίχου κάθετου σε αυτό (εικ 16). Επρόκειτο ασφαλώς για το δωμάτιο κάποιου οικοδομήματος, η κάτοψη του οποίου δεν στάθηκε δυνατόν να αποκατασταθεί, εξ αιτίας του περιορισμένου χώρου της ανασκαφής στο σημείο αυτό. Το δάπεδο του δωματίου δεν διασώθηκε, ωστόσο διαπιστώθηκε ότι ο λάκκος της πυράς είχε διανοιχθεί σε παχιά χαλικωτή στρώση χώματος, που έδινε την εντύπωση υποστρώματος δαπέδου. Το όρυγμα είχε σχήμα ακανόνιστο ωοειδές (μήκος 0,67, πλάτος 0,25 και βάθος 0,10 μ). Τα τοιχώματα και ο πυθμένας του ήταν πυρακτωμένα και από τα αγγεία, άλλα βρέθηκαν ρηγματωμένα αλλά στην αρχική τους θέση και άλλα θρυμματισμένα – πιθανότατα εσκεμμένα – ανακατεμένα με τις στάχτες και τα οστά. Η πυρά, εκτός από τα αγγεία που περιλαμβάνονται στην Έκθεση, περιείχε ακόμη δύο μικρά θραύσματα ατρακτόσχημου μυροδοχείου, καθώς και τρία τμήματα από χείλος σκεύους, πιθανότατα λοπάδας, τα οποία όμως δεν εκτίθενται εξ αιτίας της πολύ αποσπασματικής διατήρησής τους. Από το σύνολο των ευρημάτων η πυρά 7 μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του α' ή στις αρχές του β' τετάρτου του 3ου αι. π.Χ.

16

67 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΑΝΘΑΡΟΣ ΜΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»
300-275 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2495.
ΥΨ. 0,11, Δ.Χ. 0,079, Δ.Β. 0,044 Μ.

Συγκολλημένος. Λείπει τμήμα του σώματος και η άκρη του λοβού της μίας λαβής. Πηλός καστανός έως γκρίζος, βαφή καστανέρυθρη έως σκούρα καστανή, στιλπνή, αρκετά απολεπισμένη. Η βάση του αγγείου είναι βαθμιδωτή, σε σχήμα ανεστραμμένου εχίνου με επίθετο σε αυτόν πλαστικό δακτύλιο. Ανάμεσα στις βαθμίδες, καθώς και στην επιφάνεια έδρασης, υπάρχει η χαρακτηριστική αποξεσμένη (scraped) αυλάκωση των αττικών ελληνιστικών αγγείων, η οποία διαμορφώνεται μετά την απομάκρυνση (ξύσιμο) της βαφής, με τη βοήθεια αιχμηρού εργαλείου. Η βάση συνδέεται με το σώμα με κυλινδρικό στέλεχος. Στο σημείο συνάντησής τους υπάρχει μία ακόμη αποξεσμένη αύλακα. Τα τοιχώματα του σώματος είναι καμπύλα, διακοσμημένα με ανάγλυφα επιμήκη φύλλα. Ο λαιμός είναι ψηλός, κυλινδρικός με ελαφρώς κοίλο περίγραμμα και απολήγει σε απλό χείλος που στρέφεται προς τα έξω. Οι λαβές είναι κάθετες και στην κορυφή επιστρέφονται με οριζόντιες, λίγο ανυψωμένες αποφύσεις (λοβούς).
Το αγγείο είναι ολόβαφο. Στο λαιμό, και στις δύο όψεις, φέρει διακόσμηση του τύπου «Δυτικής Κλιτύος»: κλάδος ελιάς με αντίρροπα φύλλα σχηματίζεται με τη χρήση αραιωμένου πηλού, επίθετου πάνω στη σκούρα βαφή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Αττικός. Οι κάνθαροι ανήκουν σε μια ιδιαίτερα χαρακτηριστική κατηγορία αγγείων πόσης των κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων. Το σχήμα διαμορφώνεται στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., βασιζόμενο σε αρχαιότερα πρότυπα και παραμένει δημοφιλές για περισσότερο από έναν αιώνα. Οι παλαιότεροι κάνθαροι της κλασικής παράδοσης διέθεταν χείλος διαμορφωμένο σε μήτρα (molded rim). Αργότερα όμως – από το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. – το χείλος σχηματίζεται απλά στον κεραμικό τροχό (plain rim). Σε αυτή την τελευταία παραλλαγή εντάσσεται και ο παρατιθέμενος κάνθαρος. Το ψηλό σώμα με τις ραδινές αναλογίες και οι ανυψωμένες ράχες των λοβών του τον κατατάσσουν στα νεότερα παραδείγματα του τύπου και επιτρέπουν τη χρονολόγησή του στα τέλη του α' τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.
Για παρόμοιους κανθάρους βλ. Young 1951, 122, πυρά 7:5, πίν. 52a (στροφή 4ου προς 3ο αι. π.Χ.)· Vanderpool κ.ά. 1962, 37, αρ. 37, πίν. 20 (α' μισό 3ου αι. π.Χ.)· Braun 1970, 142, αρ. 100, πίν. 58,1 (αρχές 3ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 229, αρ. 7, πίν. 30 (αρχές 3ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 171, αρ. 94, πίν. 63γ (μέσα 3ου αι. π.Χ.)· Rotroff 1983, 286, αρ. 27, πίν. 53 (290-260 π.Χ.)· Braun 1991, 29, αρ. 4:3, πίν. 55b, 9c· *Agora* XXIX, 244, αρ. 26, πίν. 3 (285-275 π.Χ.). Για την καταγωγή και την εξέλιξη του σχήματος βλ. *Agora* XII, 111-124· Πατσιαδά 1983, 114-118· *Agora* XXIX, 83-104. Για την αττική κεραμική του τύπου «Δυτικής Κλιτύος» βλ. Thompson 1934, 438-447· Rotroff 1991, 59-102· *Agora* XXIX, 38- 71.

Σ.Ε.

68 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΑΝΘΑΡΟΣ ΜΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»
275-250 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2494.
ΥΨ. 0,076, Δ.Χ. 0,078, Δ.Β. 0,04 Μ.

Συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκε η μία λαβή. Ο πηλός είναι γκριζοκάστανος, η βαφή μαύρη, στιλπνή, έντονα απολεπισμένη στη μία όψη. Η βάση του αγγείου είναι ψηλή, δακτυλιόσχημη, με ρηχή αυλάκωση στο σημείο σύνδεσής της με το σώμα. Το σώμα είναι πλατύ με κυρτά τοιχώματα στο κατώτερο τμήμα, ελαφρώς κοίλα στο πάνω και υποτυπώδη άρθρωση στη περιοχή της μεγαλύτερης διαμέτρου του. Οι λαβές είναι κάθετες, ταινιωτές και στην κορυφή επιστρέφονται με πλαστικές κεφαλές κριών. Το αγγείο είναι ολόβαφο. Στο λαιμό, και στις δύο όψεις, φέρει διακόσμηση με την τεχνική της «Δυτικής Κλιτύος»: κλάδος ελιάς με αντίρροπα φύλλα, χωρίς δήλωση των μίσχων, αποδίδεται με επίθετο αραιωμένο πηλό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Αττικός. Ανήκει στον ελληνιστικό τύπο κανθάρου ο οποίος θεωρείται ότι αντλεί τα πρότυπά του από τους καβειρικούς σκύφους ή κανθάρους που κατασκευάζονταν στη Βοιωτία ήδη από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Το σχήμα πρωτοεμφανίζεται στην Αττική προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., καθίσταται ιδιαίτερα δημοφιλές τον 3ο αι. και επιβιώνει έως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. Ο τύπος απαντά σε τρεις βασικές παραλλαγές: με ενιαίο, με γωνιώδες και με «ασκοειδές» (baggy) περίγραμμα σώματος και σχεδόν πάντα φέρει διακόσμηση του τύπου «Δυτικής Κλιτύος». Με τα ίδια χαρακτηριστικά παράγεται και σε μικρότερες διαστάσεις. Οι μικροί αυτοί κάνθαροι, οι οποίοι γίνονται δημοφιλείς το β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., απαντούν συχνά στις τελετουργικές πυρές. Ο αρ. 68 ανήκει στον τύπο των μικρών κανθάρων με γωνιώδες περίγραμμα και, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα παράλληλά του, μπορεί να χρονολογηθεί στο β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.
Για παρόμοια βλ. Young 1951, 125, πυρά 9:2, πίν. 52c, 129, πυρά 13:3-4, πίν. 54a, 130, πυρά 14:2, πίν. 54b· Thompson 1934, A31, εικ. 5· Braun 1970, 139, αρ. 80, πίν. 56· *Alt-Ägina* II.1, 73, αρ. 529, πίν. 40· Rotroff 1984β, 32, αρ. 9, πίν. 67e· *Agora* XXIX, 265, αρ. 221, σχ. 6, πίν. 21. Για την καταγωγή και την εξέλιξη του σχήματος βλ. Thompson 1934, 444-445· *Corinth* VII$_3$, 74, 86· Braun 1970, 167· *Agora* XXIX, 97-107. Για το τέλος της διάδοσης βλ. Shear 1973, 155, πίν. 335 (200-175 π.Χ.).

Σ.Ε.

69 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΑΤΤΙΚΟΣ ΣΚΥΦΟΣ
300-250 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2496.
ΥΨ. 0,069, Δ.Χ. 0,067, Δ.Β. 0,034 Μ.

Συγκολλημένος με έντονα ίχνη καύσης. Πηλός καστανός έως γκριζοκάστανος, βαφή ανοικτή έως σκούρα καστανή, αραιή, εξίτηλη. Η βάση του αγγείου εί-

ναι δισκόμορφη, επίπεδη και το πόδι κοντό. Το περίγραμμα του σώματος είναι κοιλόκυρτο και τα τοιχώματα αρκετά παχιά. Το χείλος στρέφεται προς τα έξω. Οι λαβές είναι οριζόντιες, ελλειψοειδούς διατομής, τοποθετημένες ψηλά, κοντά στο χείλος με ελαφρώς ανυψωμένες άκρες. Το αγγείο είναι ολόβαφο με εξαίρεση την επιφάνεια έδρασης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Οι σκύφοι ανήκουν σ' ένα ευρύτατα διαδεδομένο σχήμα αγγείων πόσης με μεγάλη διάρκεια ζωής. Η παραγωγή τους αρχίζει τον 6ο αι. π.Χ. και συνεχίζεται έως τα μέσα περίπου του 3ου αι. π.Χ. Διακρίνονται δυο βασικοί τύποι, ο κορινθιακός και ο αττικός. Οι μικροί σκύφοι, που αντιγράφουν στο σχήμα τους μεγαλύτερους θεωρούνται αναθηματικοί αφού απαντούν πολύ συχνά σε ταφικές και τελετουργικές πυρές, καθώς και σε σύνολα προερχόμενα από ιερά. Ο μικρός σκύφος αρ. 69 αντιπροσωπεύει τον αττικό τύπο και παρ' ότι η διαμόρφωση της βάσης του διαφέρει ελαφρά από αυτή των γνωστών παραδειγμάτων, εν τούτοις τα γενικότερα χαρακτηριστικά του τον κατατάσσουν χρονικά στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ.

Για παρόμοιους βλ. Thompson 1934, 319, A26, εικ. 5 (απόθεση γύρω στο 260 π.Χ.)· Young 1951, 121, πυρά 6:3- 4, πίν. 51c, 128, πυρά 12:3, πίν. 53c (γύρω στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 231, αρ. 19, πίν. 31 (γύρω στο 260 π.Χ.)· *Corinth* VII_3, 365, αρ. 71, πίν. 50 (275 π.Χ.)· *Kerameikos* IX, 44, πυρά 37, πίν. 40:7· Rotroff 1984β, 347, αρ. 4, πίν. 67 (315-285 π.Χ.)· Braun 1991, 32, αρ. 9:2, πίν. 4a· *Agora* XXIX, 207, αρ. 1397, πίν. 107 (300-275 π.Χ.). Γενικά για τους σκύφους βλ. *Corinth* VII_3, 66-68· *Agora* XII, 84-85· *Agora* XXIX, 94. Για αναθηματικούς σκύφους βλ. *Agora* XXIX, 207.

Σ.Ε.

70 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΩΤΟ ΣΚΥΦΙΔΙΟ
Αρχές 3ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2499.
ΥΨ. 0,04, ΜΕΓ. Δ. 0,082, Δ.Β. 0,045 Μ.

Σώζεται λίγο περισσότερο από το μισό αγγείο, το οποίο συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκε. Πηλός καστανός έως γκριζοκάστανος. Βαφή σκούρα καστανή έως μαύρη, απολεπισμένη. Ολόβαφο, με ίχνη καύσης. Βάση δακτυλιόσχημη με αυλάκωση στην επιφάνεια έδρασης. Σώμα βαθύ με καμπύλο περίγραμμα και χείλος που στρέφεται προς τα μέσα. Η μεγαλύτερη διάμετρος του σώματος είναι ψηλά, κοντά στο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Το αγγείο ανήκει στην κατηγορία των σκυφιδίων σε σχήμα εχίνου (echinus bowls), αγγείων που συγκαταλέγονται στα επιτραπέζια σκεύη. Θεωρούνται δημιουργίες του 4ου αι. π.Χ. βασισμένες, πιθανότατα, σε αρχαιότερα πρότυπα. Γνώρισαν ευρύτατη διάδοση σε ολόκληρο τον μεσογειακό κόσμο και συνιστούν αρκετά συνηθισμένο ανασκαφικό εύρημα. Το σχήμα εμφανίζεται σε δύο βασικούς τύπους τους οποίους χαρακτηρίζει το βάθος του σώματος. Το αγγείο προσγράφεται στον τύπο των σκυφιδίων με βαθύ σώμα (deep echinus bowls), στην παραλλαγή των μικροσκοπικών. Ο τύπος παράγεται από τα τέλη του 4ου έως και τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. ή και λίγο αργότερα. Σύμφωνα με την τυπολογική εξέλιξη των μεγαλύτερων παραδειγμάτων – στα οποία αυτή παρακολουθείται καλύτερα –, αλλά και σύμφωνα με τα παράλληλά του, το αγγείο αρ. 70 μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Για παρόμοια βλ. Thompson 1934, 318, A20, εικ. 4 και 117 (απόθεση πριν από το 260 π.Χ)· Young 1951, 116, πυρά 2:7, πίν. 50b (γ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 343, αρ. 1027, πίν. 77 (300-290 π.Χ.)· Braun 1970, 143, αρ. 104, πίν. 58:1· Metzger 1971, 50, αρ. 38, πίν. 10 (τέλη 3ου - μέσα 2ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 234, αρ. 30, πίν. 32· *Corinth* VII_3, 32, αρ. 32, πίν. 2 και 44 (μέσα 3ου αι. π.Χ.). Γενικά για την καταγωγή και την εξέλιξη του σχήματος βλ. *Corinth* VII_3, 29-31· *Agora* XII, 131-132· Δρούγου - Τουράτσογλου 1980, 129-133· *Agora* XXIX, 162-163.

Σ.Ε.

68, 67, 69, 70

71 ΜΙΚΡΗ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
300-270 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2497.
ΣΩΜΑ: ΥΨ. 0,048, Δ.Χ. 0,06, Δ.Β. 0,028 Μ. ΠΩΜΑ: ΥΨ. 0,033, Δ. 0,062 Μ.

Συγκολλημένη. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος και του χείλους. Πηλός καστανός έως γκριζοκάστανος, βαφή σκούρα καστανή έως μαύρη, θαμπή. Η βάση είναι πλατιά, επίπεδη, ελαφρότατα κοίλη, ενώ στην επιφάνεια έδρασης φέρει ίχνη του σπάγκου με τη βοήθεια του οποίου το αγγείο αποσπάστηκε από τον τροχό. Το σώμα είναι βαθύ με τοιχώματα που διευρύνονται προς τα πάνω. Το χείλος επιστέφεται με προεξέχουσα στεφάνη για την υποδοχή του πώματος, πάνω από την οποία η ακμή του χείλους ανυψώνεται ελαφρά. Το πώμα είναι χαμηλό με τοιχώματα που, κοντά στην απόληξή τους, στρέφονται προς τα κάτω δημιουργώντας γωνιώδη άρθρωση. Στην κορυφή φέρει συμπαγή κομβιόσχημη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Οι λεκανίδες είναι αγγεία με μακρά ιστορία στην αττική κεραμική. Ως απλά οικιακά σκεύη χρησιμοποιήθηκαν στο σερβίρισμα φαγητού και στη φύλαξη καρυκευμάτων. Οι μελαμβαφείς όμως ή με γραπτή διακόσμηση λεκανίδες συγκαταλέγονταν στα γυναικεία σκεύη καλλωπισμού, περιείχαν αλοιφές, ψιμύθια και διάφορα προσωπικά μικροαντικείμενα, ενώ πιθανότατα, χρησίμευαν και στη διαφύλαξη χρωστικών και φαρμακευτικών ουσιών. Αποτελούσαν συνηθισμένο γαμήλιο δώρο, αλλά και ταφικό κτέρισμα. Οι μικρές λεκανίδες του τύπου «των πυρών» (Pyre Lekanis), στις οποίες εντάσσεται και η αρ. 71, είναι γνωστές από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και θεωρείται ότι έλκουν την καταγωγή τους από τις λεγόμενες «λυκινικές» λεκανίδες του 5ου αι. π.Χ. Στα παλαιότερα παραδείγματα διέθεταν δακτυλιόσχημη βάση και λαβή κατασκευασμένη σε μήτρα. Το σχήμα εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. και απέκτησε τα τελικά χαρακτηριστικά του στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Πιστεύεται ότι η παραγωγή του συνεχίστηκε έως το β' τέταρτο του αιώνα, ίσως όχι πολύ μετά το 260 π.Χ. Στις τελετουργικές πυρές οι λεκανίδες απαντούν ιδιαίτερα συχνά. Η αρ. 71, που αντιπροσωπεύει ένα αρκετά όψιμο εξελικτικό στάδιο του τύπου, χρονολογείται στο α' τρίτο του 3ου αι. π.Χ.

Για παρόμοιες βλ. Young 1951, 118, πυρά 4:7, πίν. 51a (δ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.) και 123, πυρά 7:8, πίν. 52a (στροφή 4ου προς 3ο αι. π.Χ.)· Knigge - Kovacscovics 1981, 388, εικ. 10· *Kerameikos* IX, 43, αρ. 35:2, πίν. 39:9 (4ος αι. π.Χ.)· *Kerameikos* XIV, 126, αρ. 159:28-30, πίν. 54, 5 (3ος αι. π.Χ.)· Braun 1991, 29, αρ. 5:3, πίν. 7d· *Agora* XXIX, 384, αρ. 1452, πίν. 110 (300-270 π.Χ.). Γενικά για το σχήμα βλ. Young 1951, 112· *Agora* XII, 173 (όπου και αναφορά στην ονομασία «λυκινικές»)· *Agora* XXIX, 214.

Σ.Ε.

72

72 ΠΙΝΑΚΙΟ ΜΕ ΤΑΙΝΙΩΤΕΣ ΛΑΒΕΣ
300-270 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2487.
ΥΨ. 0,02, Δ.Χ. 0,128, Δ.Β. 0,07 Μ.

Συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκαν μικρά τμήματα του σώματος και του χείλους. Πηλός ροδόχρωμος έως γκριζοκάστανος, λεπτόκοκκος, με λίγη μίκα και αραιά λευκά εγκλείσματα. Καστανή βαφή στο χείλος κοντά στις λαβές. Βάση επίπεδη, ελαφρότατα κοίλη με ίχνη από το σπάγκο αποκόλλησης στην επιφάνεια έδρασης. Το σώμα έχει λοξά τοιχώματα. Οι λαβές είναι μικρές, ταινιωτές, οριζόντια προσαρμοσμένες και πιεσμένες στην ακμή του χείλους.

71

73

75

74

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Παρόμοιο με το Μ 2488 από την ίδια πυρά. Τα μικρά πινάκια με τις οριζόντιες ταινιωτές λαβές απαντούν πολύ συχνά σε ταφικές και τελετουργικές πυρές και εικάζεται ότι κατασκευάζονταν ειδικά για το σκοπό αυτό. Είναι γνωστά από τον 5ο αι. π.Χ. και τα παλαιότερα παραδείγματα έφεραν στον πυθμένα γραπτή διακόσμηση, μερικές φορές μελανόμορφη, συχνότερα όμως πλατιές ομόκεντρες ταινίες. Προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. οι ταινίες εγκαταλείφθηκαν και η βαφή περιορίστηκε στην περιοχή των λαβών ή δεν υπήρχε καθόλου. Τα δύο πινάκια της πυράς 7 συγκαταλέγονται στα οψιμότερα του τύπου και χρονολογούνται στο α' τρίτο του 3ου αι. π.Χ.
Για παρόμοια βλ. Young 1951, 129, πυρά 13:10-11, πίν. 54a (αρχές 3ου αι. π.Χ.) και 128, πυρά 12:6-7, πίν. 53c (τέλη 4ου αι. π.Χ.)· *Kerameikos* XIV, 72, αρ. 79: 8-9, πίν. 48,2 (3ος αι. π.Χ.) και 127, αρ. 159:64-67, πίν. 65,5· Braun 1991, 30, αρ. 6:5, πίν. 8b· *Agora* XXIX, 384, αρ. 1452 (300-270 π.Χ.). Γενικά για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 149, πίν. 37 και 199, πίν. 69· *Agora* XXIX, 214-215.

Σ.Ε.

73 ΑΒΑΘΕΣ ΑΩΤΟ ΠΙΝΑΚΙΟ
300-275 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2486.
ΥΨ. 0,015, Δ.Χ. 0,095 Μ.

Σώζεται περίπου το μισό αγγείο το οποίο συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκε. Πηλός καστανέρυθρος έως γκρίζος, λεπτόκοκκος, με λίγη μίκα και αραιά εγκλείσματα. Άβαφο με ίχνη καύσης. Βάση επίπεδη με αποτυπώματα του σπάγκου αποκόλλησης του αγγείου από τον τροχό. Σώμα πλατύ με επικλινή και λεπτά τοιχώματα, ελαφρώς κοίλα πάνω από τη βάση. Το χείλος δηλώνεται υποτυπωδώς.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το αγγείο ανήκει στην κατηγορία των ρηχών πινακίων του τύπου «των πυρών» (Shallow Pyre Saucers), αγγείων που παράγονταν αποκλειστικά για τελετουργικούς σκοπούς. Το σχήμα είναι γνωστό από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και τα παλαιότερα παραδείγματα έφεραν βαφή. Τα άβαφα πινάκια συνηθίζονταν από το δ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και παρέμειναν σε χρήση τουλάχιστον έως και το α' τέταρτο του επόμενου αιώνα. Το αρ. 73, σύμφωνα με τα παράλληλά του, μπορεί να χρονολογηθεί στο α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.
Για παρόμοια βλ. Young 1951, 129, πυρά 12:9, πίν. 53c (γύρω στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 385-386, αρ. 1467 (325-275 π.Χ.), αρ. 1468 (290-250 π.Χ.), πίν. 111. Γενικά για το σχήμα βλ. *Agora* XXIX, 215.

Σ.Ε.

74 ΜΙΚΚΥΛΟ ΠΙΝΑΚΙΟ
300-275 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2482
ΥΨ. 0,016, Δ.Χ. 0,064 Μ.

Συγκολλημένο με λιγοστές αποκρούσεις στο χείλος. Πηλός καστανέρυθρος έως καστανός. Άβαφο με ίχνη καύσης. Βάση επίπεδη, ελαφρώς κοίλη με αποτυπώματα του σπάγκου αποκόλλησης του αγγείου από τον τροχό. Κατασκευή αμελής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Παρόμοια τα Μ 2483, Μ 2484 και Μ 2485 από την ίδια πυρά. Τα μικροσκοπικά (μικκύλα) πινάκια του τύπου «των πυρών» (Small Pyre Saucers) συνιστούν το απλούστερο και συνηθέστερο εύρημα στις πυρές και θεωρείται ότι παράγονταν αποκλειστικά για τελετουργική χρήση. Σπάνια εμφανίζονται μεμονωμένα, συνήθως

απαρτίζουν μικρές ή μεγαλύτερες ομάδες. Είναι γνωστά από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και αρχικά έφεραν βαφή. Μετά το 325 π.Χ. η βαφή εμφανίζεται σπανιότερα και στη στροφή του αιώνα παραλείπεται. Ουσιαστική μορφολογική εξέλιξη του σχήματος δεν υπάρχει, αν και έχει παρατηρηθεί ότι στα οψιμότερα παραδείγματα το σώμα είναι περισσότερο αβαθές.

Για παρόμοια βλ. Young 1951, 123, πυρά 7:22-36, 125, πυρά 8:13, πίν. 52b, 129, πυρά 12:10,12· Schlörb-Vierneisel 1966, 92, αρ. 160:21-30, πίν. 58,4· *Kerameikos* XIV, 72, αρ. 79:20-26, πίν. 47,9, 127, αρ. 159:70-95, πίν. 55,4· *Agora* XXIX, 386, αρ. 1471, πίν. 111 (325-275 π.Χ.), 386, αρ. 1472, πίν. 111 (300-250 π.Χ.). Γενικά για τα μικροσκοπικά πινάκια βλ. *Agora* XII, 199· *Agora* XXIX, 215.

Σ.Ε.

75 ΛΟΠΑΔΙΟ ΜΕ ΠΩΜΑ
300-275 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2491.
ΣΩΜΑ: ΥΨ. 0,031, Δ.Χ. 0,093, Δ.Β. 0,051 Μ. ΠΩΜΑ: ΥΨ. 0,025, Δ.Χ. 0,083 Μ.

Ακέραιο. Λείπει μικρό τμήμα του χείλους. Πηλός ροδόχρωμος έως καστανός, καθαρός με λίγη μίκα. Ίχνη καύσης. Η βάση είναι επίπεδη με ίχνη από το σπάγκο με τον οποίο το αγγείο αποσπάστηκε από τον τροχό. Το σώμα είναι βαθύ με κυρτά τοιχώματα. Το χείλος στρέφεται λοξά προς τα πάνω και στην εσωτερική περιφέρειά του διαμορφώνεται αυλακωτή εσοχή για την υποδοχή του πώματος. Η λαβή είναι ταινιωτή σε σχήμα θηλιάς, πιεσμένη πάνω στο χείλος. Το πώμα έχει λεπτά επικλινή τοιχώματα και στην κορυφή φέρει συμπαγή κομβιόσχημη λαβή. Στην επάνω επιφάνεια της λαβής διατηρούνται επίσης τα αποτυπώματα του σπάγκου αποκόλλησης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Τα λοπάδια αποτελούν τις μικρογραφίες των λοπάδων, αβαθών σκευών για το μαγείρεμα και το τηγάνισμα του φαγητού. Παράγονται από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και, όπως δηλώνουν τα έως σήμερα γνωστά παραδείγματα, επιβώνουν τουλάχιστον μέχρι το β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Κατά την ελληνιστική περίοδο η χρήση τους ήταν σχεδόν αποκλειστικά αναθηματική. Απαντούν σε θέσεις ταφικών προσφορών και τελετουργικών πυρών, όπου η παρουσία τους είναι εξαιρετικά συχνή. Τα παλαιότερα λοπάδια κατασκευάζονταν – όπως και οι μεγαλύτερες λοπάδες – με τον τραχύ ακάθαρτο, «πυρίμαχο» πηλό των μαγειρικών σκευών. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε πιο καθαρός, λεπτόκοκκος πηλός, αν και λοπάδια κατασκευασμένα και με τα δύο είδη πηλού συνυπάρχουν κάποτε στα ίδια σύνολα· συνεπώς, το υλικό κατασκευής δεν συνιστά αρκετά ασφαλές χρονολογικό κριτήριο. Περισσότερα στοιχεία για τη χρονολόγησή τους παρέχει η διαμόρφωση της βάσης, η οποία στα παλαιότερα παραδείγματα είναι αποστρογγυλεμένη, ενώ στα νεότερα – μετά το 300 π.Χ. – επίπεδη. Με βάση το κριτήριο αυτό ο αρ. 75 και το παρόμοιό του Μ 2492 από την ίδια πυρά, μπορούν να χρονολογηθούν στο α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Για παρόμοια βλ. Young 1951, 125, πυρά 8:11, 12, πίν. 52b (στροφή 4ου προς 3ο αι. π.Χ.)· Schlörb-Vierneisel 1966, 92, αρ. 160:31-33, πίν. 58,3· *Agora* XII, 346, αρ. 1564, πίν. 69 (α' τέταρτο 3ου αι. π.Χ.)· *Kerameikos* XIV, 72, αρ. 79:27-30, πίν. 47,9 (3ος αι. π.Χ.), αρ. 159:54-63, 127, πίν. 54,3-4 (3ος αι. π.Χ.)· Braun 1991, 29, Brandgrab QO IX, πίν. 8b· *Agora* XXIX, 388, αρ. 1489, πίν. 112 (300-250 π.Χ.). Γενικά για τις λοπάδες βλ. *Agora* XII, 227. Για τα μικρά λοπάδια βλ. *Agora* XII, 198· *Agora* XXIX, 216.

Σ.Ε.

76 ΜΙΚΡΗ ΧΥΤΡΑ (Ή ΑΡΥΤΗΡΑΣ)
300-270 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2489.
ΥΨ. 0,066, Δ.Χ. 0,062 Μ.

Συγκολλημένη. Πηλός ροδοκάστανος έως γκρίζος, λεπτόκοκκος, καθαρός, με λιγοστή μίκα. Ίχνη καύσης στην περιοχή της λαβής. Άβαφη. Σώμα σφαιρικό με ενιαίο περίγραμμα, βάση επίπεδη με αποτυπώματα του σπάγκου αποκόλλησης του αγγείου από τον τροχό. Χείλος που στρέφεται ελαφρά προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή που ξεκινά από το χείλος, υψώνεται λίγο και καταλήγει στο μέσον της κοιλιάς. Στη μία όψη του σκεύους έχει παραμείνει επικολλημένη μικρή μάζα πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Το μικρό αγγείο αρ. 76, καθώς και το παρόμοιό του Μ 2490 από την ίδια πυρά, ανήκει σε μια κατηγορία σκευών για την ονομασία και τη χρήση των οποίων οι απόψεις διίστανται. Οι έλληνες μελετητές τα αποκαλούν συνήθως «αρυτήρες», αγγεία δηλαδή για την άντληση υγρών. Στις δημοσιεύσεις της αθηναϊκής Αγο-

76

ράς χαρακτηρίζονται χύτρες και συγκαταλέγονται στα μαγειρικά σκεύη. Το γεγονός όμως ότι κατασκευάζονταν από τραχύ ακάθαρτο πηλό, ικανό καθώς φαίνεται να αντέχει σε υψηλές θερμοκρασίες, συνηγορεί ίσως υπέρ της χρησιμοποίησής τους στη μαγειρική, χωρίς φυσικά αυτό να αποκλείει και άλλες χρήσεις. Το σχήμα γνώρισε ευρύτατη διάδοση, ενώ οι μορφολογικές αλλαγές που επιδέχθηκε στη μακρά διάρκεια ζωής του ήταν ελάχιστες. Οι μικρές χύτρες (χυτρίδια) αποτελούν τις μικρογραφίες των μεγαλύτερων. Με αυτό το μέγεθος είναι γνωστές ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. και αρχικά υπήρξαν χειροποίητες, πλασμένες με τον ίδιο ακάθαρτο πηλό, όπως και οι μεγαλύτερες. Από τα τέλη όμως του 4ου αι. π.Χ. κατασκευάζονταν στον κεραμικό τροχό με λεπτόκοκκο, αρκετά καθαρό πηλό. Απαντούν πολύ συχνά σε τάφους και τελετουργικές πυρές και εικάζεται ότι παράγονταν ειδικά γι' αυτές. Αντίθετα, η παρουσία τους σε οικιακά σύνολα θεωρείται μάλλον τυχαία. Η επίπεδη βάση των αγγείων αρ. 76 και Μ 2490, ένα από τα ελάχιστα μορφολογικά κριτήρια εξέλιξης του τύπου, παραπέμπει σε αρκετά όψιμη χρονολόγηση και σύμφωνα με τα παράλληλά τους, τα αγγεία μπορούν να τοποθετηθούν χρονικά στο α' τρίτο του 3ου αι. π.Χ.

Για παρόμοια βλ. Young 1951, 115, πυρά 1:7, πίν. 50a, 125, πυρά 8:9-10, πίν. 52b· Metzger 1971, 53-54, αρ. 55-60 πίν. 10· *Agora* XII, 372, αρ. 1939-1940, πίν. 10· *Kerameikos* XIV, 126, αρ. 159:19-27, πίν. 54:5 και 55:1· *Agora* XXIX, 387, αρ. 1480, πίν. 111 (300-270 π.Χ.). Γενικά για τις χύτρες βλ. *Agora* XII, 224-225. Για τις μικρές χύτρες των ελληνιστικών χρόνων βλ. *Agora* XXIX, 215-216. Για την ονομασία «αρυτήρας» βλ. Ανδρόνικος 1955, 45, σημ. 1· Δρούγου - Τουράτσογλου 1980, 120-122· Καλτσάς 1983, 31.

Σ.Ε.

77 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
300-275 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2493.
ΥΨ. 0,04, Δ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,065, Δ.Β. 0,038 Μ.

Συγκολλήθηκε από τέσσερα θραύσματα. Πηλός καστανός έως γκρίζος, βαφή μαύρη, στιλπνή, απολεπισμένη κατά τόπους. Ολόβαφος εσωτερικά και εξωτερικά με εξαίρεση την επιφάνεια στήριξης και την αυλάκωση γύρω από το χείλος. Η βάση είναι υπερυψωμένη με κοίλη την επιφάνεια έδρασης, η οποία φέρει στο κέντρο πλαστικό δίσκο. Το περίγραμμα του σώματος είναι καμπύλο. Το χείλος είναι οριζόντιο με υπερυψωμένο πλαστικό δακτύλιο γύρω από την οπή πλήρωσης. Ο μυκτήρας είναι μακρύς με επίπεδη την επάνω επιφάνεια και καμπύλη απόληξη. Στην οπή για το φιτίλι δεν διακρίνονται ίχνη φωτιάς, συνεπώς ο λύχνος αφέθηκε στην πυρά αχρησιμοποίητος. Στη δεξιά πλευρά του υπάρχει διάτρητη απόφυση (ωτίον).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος είναι αττικός και προσγράφεται στον τύπο 25B της αθηναϊκής Αγοράς. Ο τύπος, από τους πιο διαδεδομένους της εποχής, ήταν σε χρήση από τα μέσα του 4ου έως και το α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του λύχνου αρ. 77, όπως το μέγεθος, το περίγραμμα του σώματος και η διαμόρφωση του χείλους, επιτρέπουν τη χρονολόγησή του στο α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Για παρόμοιους βλ. *Agora* IV, τύπος 25B, ιδιαίτ. αρ. 305, 73, πίν. 10, 38 (350-250 π.Χ. ή – σύμφωνα με την αναχρονολόγηση της Rotroff στο *Agora* XXIX – περίπου 340-275 π.Χ.)· *Kerameikos* XI, τύπος RSL4, 26 κ.ε.· Davidson 1934, τύπος VII, α' ομάδα, 54, αρ. 52, εικ. 22· *Isthmia* III, 17, τύπος VIID, αρ. 126, πίν. 3 και 17· Miller 1974, 239, αρ. 74, πίν. 34· Rotroff 1983, 291, αρ. 61, πίν. 56 (350-290 π.Χ.).

Σ.Ε.

77

Πυρά 2

Η πυρά 2 αποκαλύφθηκε κοντά στο δυτικό ανάλημμα της Οδού Ι. Ο λάκκος της είχε ανοιχθεί στο χωμάτινο δάπεδο χώρου ο οποίος ανήκε σε κτίσμα που, κατά την ανασκαφή τουλάχιστον, είχε χαρακτηριστεί εργαστήριο ή κατάστημα. Το όρυγμα είχε σχήμα ακανόνιστο ωοειδές (μήκος 0,65, πλάτος 0,50, βάθος 0,10-0,12 μ.) και προσανατολισμό Α.-Δ. Τα τοιχώματά του ήταν πυρακτωμένα και το περιεχόμενό του «εκχυνόταν» λίγο έξω από τα όριά του. Μετά την τέλεση της καύσης και την εναπόθεση των προσφορών ο λάκκος καλύφθηκε με χώμα και κατόπιν σφραγίστηκε με το επόμενο χωμάτινο δάπεδο. Τα περισσότερα αγγεία βρέθηκαν θρυμματισμένα ή ρηγματωμένα στην αρχική τους θέση. Η καύση στην πυρά επέφερε έντονες χρωματικές διακυμάνσεις στον πηλό και τη βαφή των αγγείων. Τα οστά των ζώων προέρχονται κυρίως από αιγοπρόβατα, όπως έδειξε η μελέτη του οστεολογικού υλικού στο Ανθρωπολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το σύνολο των ευρημάτων της πυράς 2 προκύπτει ότι συντελέστηκε στα μέσα ή τις αρχές του γ' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ. (150-140 π.Χ.).

78 ΣΚΥΦΟΣ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Τέλη 3ου - α' τέταρτο 2ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2429.
ΥΨ. 0,089, Δ.Χ. 0,137 Μ.

Συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκαν αρκετά τμήματα του σώματος και του χείλους. Πηλός καστανέρυθρος έως γκρίζος. Βαφή μαύρη, μεταλλική, φθαρμένη κατά τόπους. Έντονα ίχνη καύσης. Σώμα ημισφαιρικό με χείλος που στρέφεται προς τα έξω.

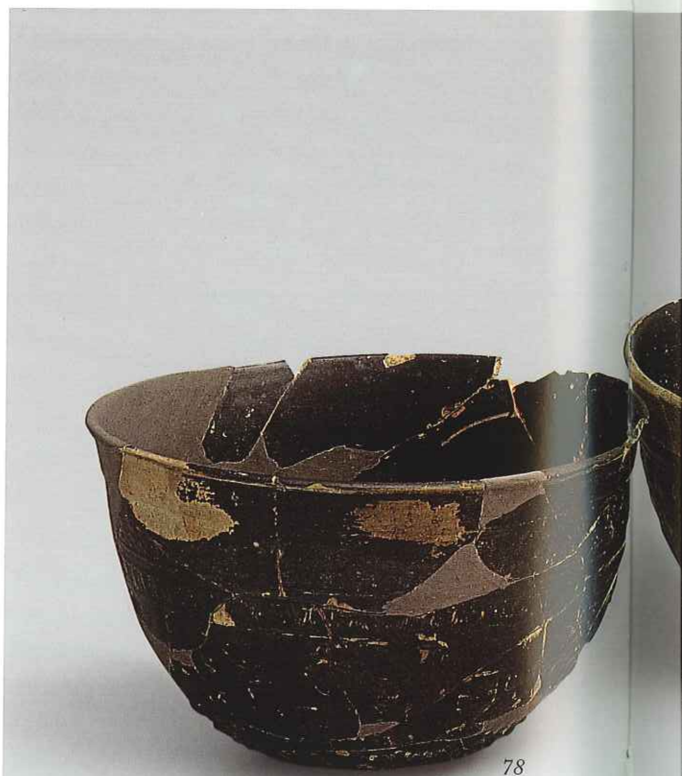
Στο μετάλλιο της βάσης, διπλός ρόδακας με τέσσερα πέταλα εσωτερικά και οκτώ εξωτερικά από τα οποία εκφύονται μπουμπούκια. Το μετάλλιο χωρίζεται από τον κάλυκα με διπλή, αποξεσμένη (scraped) βαθιά αύλακα, μέσα στην οποία διακρίνονται ίχνη ερυθρού χρώματος (μίλτου). Από την εξωτερική αύλακα φύεται σειρά μικροσκοπικών φύλλων και στη συνέχεια αναπτύσσονται πυκνές σειρές φύλλων φτέρης. Το σώμα διακοσμείται με σκηνές από τον διονυσιακό κύκλο: ζεύγη όρθιων αντωπών τράγων παριστάνονται με κρατήρα ανάμεσά τους και εναλλάσσονται με ζεύγη Ερωτιδέων που μεταφέρουν κωμικά προσωπεία γενειοφόρων και δούλων, γνωστών μορφών της Νέας Κωμωδίας. Ανάμεσα στα προσωπεία, λίγο χαμηλότερα, πτηνά μεταφέρουν στεφάνια. Κάτω από το χείλος υπάρχει διπλή διακοσμητική ζώνη: στην κάτω εκτυλίσσεται ιωνικό κυμάτιο, στην επάνω ζεύγη διπλών ελίκων από τα οποία εκφύονται φύλλα φτέρης, πλαισιωμένα από δελφίνια. Κάτω από την ακμή του χείλους υπάρχει αποξεσμένη αύλακα με ίχνη μίλτου. Οι δυσδιάκριτες μορφές στο χείλος και το σώμα μαρτυρούν τη χρήση φθαρμένης μήτρας ή παλαιών σφραγίδων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο σκύφος είναι παραγωγή του αθηναϊκού εργαστηρίου Α. Οι ημισφαιρικοί άωτοι σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από φυτικά μοτίβα και διηγηματικές παραστάσεις, οι λεγόμενοι «μεγαρικοί» συγκροτούν μία από τις πιο χαρακτηριστικές ομάδες της ελληνιστικής κεραμικής, με μεγάλη διάδοση σε ολόκληρο τον ελληνιστικό κόσμο, και αντικαθιστούν στη χρήση τους τα πρωιμότερα σχήματα αγγείων πόσης. Στην Αθήνα, η οποία θεωρείται και ο τόπος καταγωγής τους, πρωτοεμφανίζονται το δ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., γίνονται ιδιαίτερα δημοφιλείς τον 2ο αι. π.Χ., ενώ η παραγωγή τους σταματά οριστικά στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. Οι ανάγλυφοι σκύφοι δεν εξελίσσονται από πρωιμότερο κεραμικό τύπο, όπως τα περισσότερα πήλινα αγγεία, αλλά αποτελούν απευθείας απομιμήσεις μεταλλικών προτύπων. Η κατασκευή τους επιτυγχανόταν με τη χρήση πήλινων μητρών. Οι καλύτερης ποιότητας σκύφοι, με φυτικό διάκοσμο ή διηγηματικές παραστάσεις, προέρχονται από την περίοδο 225 έως 175 π.Χ. Έκτοτε η ποιότητά τους φθίνει και γύρω στο 140 π.Χ. αντικαθίστανται από τους σκύφους με ανάγλυφη διακόσμηση μακριών πετάλων, οπότε η παραγωγή τους μειώνεται στο ελάχιστο. Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.).

Για παρόμοια βλ. Thompson 1934, 379, D35, εικ. 66a-b (πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Braun 1970, 150, αρ. 148, πίν. 65,5· *Agora* XXII, 57, αρ. 108, πίν. 19 (225-200 π.Χ.)· *Agora* XXVII, 190, αρ. 169, πίν. 44 (για μοτίβα σώματος). Γενικά για τους σκύφους με ανάγλυφη διακόσμηση βλ. Courby 1922, 277-437· Schwabacher 1941, 203· *Délos* XXXI· Siebert 1978· *Agora* XXII· Ακαμάτης 1993. Για το αττικό εργαστήριο Α βλ. *Agora* XXII, 28-29.

Σ.Ε.

78

79 ΣΚΥΦΟΣ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ
Τέλη 3ου - α' μισό 2ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2430.
ΥΨ. 0,082, Δ.Χ. 0,145 Μ.

Συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκε σε λίγα σημεία. Πηλός καστανός, βαφή καστανή έως μαύρη, μεταλλική, κατά τόπους απολεπισμένη. Φέρει έντονα ίχνη καύσης. Σώμα ημισφαιρικό με χείλος που στρέφεται προς τα έξω.
Στο μετάλλιο δηλώνεται ρόδακας και γύρω από αυτόν επιμήκη οξυκόρυφα φύλλα με διπλή νεύρωση. Πλατιά αποξεσμένη αυλάκωση χωρίζει το μετάλλιο από το σώμα. Στο σώμα το αγγείο φέρει διακόσμηση από μακριά φύλλα λωτού με νευρώσεις, τα οποία εναλλάσσονται με φύλλα άκανθας. Ανάμεσα σε αυτά παρεμβάλλονται προσωπεία τράγων. Η διακοσμητική ζώνη απαρτίζεται από πυκνή σειρά προσωπείων δούλων. Κάτω από την ακμή του χείλους υπάρχει ακόμη μία αποξεσμένη αυλάκωση. Ο σκύφος κατασκευάστηκε με παλιά φθαρμένη μήτρα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.). Ταυτόσημος σκύφος με τον αρ. 79 δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπιστεί μεταξύ των γνωστών και δημοσιευμένων δειγμάτων του είδους. Επί μέρους όμως χαρακτηριστικά της διακόσμησής του ανιχνεύονται σε άλλα παράλληλα: για παρόμοια προσωπεία τράγων σε ανάγλυφους σκύφους βλ. *Agora* XXII, 57, 59, 63, 71, 72, 78, αρ. 110, 123, 161, 223, 224, 273, 408, πίν. 19, 23, 30, 43, 44, 54· Braun 1970, 157, αρ. 185, πίν. 73. Για προσωπεία δούλων, αλλά σε εναλλαγή με προσωπεία γενειοφόρων, βλ. *Agora* XXII, 68, αρ. 195, πίν. 37· *Corinth* VII_3, 172, αρ. 874, πίν. 76 (146 π.Χ.).

Σ.Ε.

80 ΠΙΝΑΚΙΟ ΜΕ ΑΥΛΑΚΩΤΟ ΧΕΙΛΟΣ
175-150 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2431.
ΥΨ. 0,036, Δ.Χ. 0,132, Δ.Β. 0,06 Μ.

Συγκολλημένο. Βαφή καστανέρυθρη έως μαύρη. Βάση δακτυλιόσχημη, χείλος πλατύ που στρέφεται προς τα έξω και κάτω. Στην επάνω επιφάνεια του χείλους, δυο βαθιές αυλακώσεις σχηματίζουν τρεις βαθμίδες. Αραιή βαφή καλύπτει τον πυθμένα εσωτερικά, ενώ το χείλος και η εξωτερική επιφάνεια παραμένουν αγάνωτα. Η κατασκευή δεν είναι ιδιαίτερα επιμελημένη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τα μικρά πινάκια με αυλακωτό χείλος, αμελή κατασκευή και βαφή που περιορίζεται στον πυθμένα, παράγονταν μαζικά και κατ' αποκλειστικότητα στην Αττική. Εχουν αναθηματικό χαρακτήρα και συνδέονται στενά με τις τελετουργικές πυρές, χωρίς όμως να απουσιάζουν και από τα οικιακά σύνολα, οπότε συγκαταλέγονται στα επιτραπέζια σκεύη. Η παραγωγή τους υπολογίζεται ότι αρχίζει γύρω στο 375 π.Χ. και καθώς φαίνεται δεν συνεχίζεται μετά το 86 π.Χ. Σε αυτό το διάστημα, επέρχονται αρκετές μορφολογικές αλλαγές στον τύπο, οι οποίες όμως δεν συνδέονται απαραίτητα με τη χρονολογική του εξέλιξη. Με βάση όμως ορισμένα γενικά κριτήρια, όπως η διαμόρφωση του χείλους, το ύψος, η αναλογία του ύψους προς τη βάση και προς το χείλος, το πινάκιο αρ. 80 μπορεί να χρονολογηθεί με αρκετή ασφάλεια στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα. Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.). Για παρόμοια βλ. Thompson 1934, 3, 9, 5, E27, εικ. 83,

σχ. 117 (πριν από το 110 π.Χ.)· Braun 1970, 159, αρ. 196, πίν. 741 (μετά το 200 π.Χ.)· Vogeikoff 1993, 96, αρ. C20, εικ. 52 (α' μισό 2ου αι. π.Χ.). Για την καταγωγή, εξέλιξη και τυπολογική κατάταξη των πινακίων βλ. Thompson 1934, 435· *Agora* XXIX, 151-152.

Σ.Ε.

81 ΜΙΚΚΥΛΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
Περίπου 150 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2432.
ΥΨ. 0,015, Δ.Χ. 0,025, Δ.Β. 0,025 Μ.

Σώζεται σχεδόν ακέραιο. Λείπει η μία λαβή και μικρό τμήμα από το χείλος και τη βάση. Άβαφο. Πηλός ωχροκάστανος. Σώμα σε σχήμα δακτυλίου πιεσμένου στο μέσον, βάση επίπεδη, λαβές συμπαγείς, κάθετα τοποθετημένες, εφαπτόμενες στο σώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τα μικροσκοπικά (μικκύλα) αγγεία, διαφόρων σχημάτων, απαντούν πολύ συχνά σε θέσεις ιερών και νεκροταφείων. Ο χαρακτήρας και η ακριβής χρήση τους δεν είναι γνωστά, ωστόσο θεωρούνται αναθηματικά (miniature votives), πιθανότατα όμως περιείχαν – τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις – και κάποιες μικρές προσφορές. Τα αττικά μικροσκοπικά αγγεία είναι γνωστά από τον 6ο αι. π.Χ., αλλά γίνονται περισσότερο δημοφιλή το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Το αγγείο ανήκει στον τύπο των δίωτων κυπέλλων (two-handled cups) της αθηναϊκής Αγοράς, χωρίς όμως ακριβές παράλληλο. Παρ' όλα αυτά, το μικρό μέγεθος, το περίγραμμα του σώματος και ο τύπος των λαβών υπαγορεύουν μια πιο όψιμη χρονολόγηση, πιθανότατα γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.). Για κοντινό παράδειγμα βλ. *Agora* XXIX, 380, αρ. 1415, πίν. 108. Γενικά για τα μικροσκοπικά αγγεία βλ. Miller 1974, 207-208, πίν. 34· *Agora* XXIX, 208-210.

Σ.Ε.

82 ΑΤΡΑΚΤΟΣΧΗΜΟ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
Περίπου 150 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2438.
ΥΨ. 0,151, Δ.Χ. 0,025, Δ.Β. 0,021 Μ.

Συγκολλημένο. Λείπει τμήμα του λαιμού και της βάσης. Πηλός σκούρος καστανός έως γκρίζος, με προσμείξεις. Η βάση είναι δισκόμορφη και χωρίζεται με χάραξη από το πόδι, η κοιλιά είναι επιμήκης, ο λαιμός ψηλός, το χείλος με κρεμαστή απόληξη. Το σώμα είναι παραμορφωμένο με έντονη κλίση εξ αιτίας της αμελούς κατασκευής. Ίχνη από τρεις λεπτές υπόλευκες ταινίες στην κοιλιά, τον ώμο και το λαιμό. Στο σώμα διατηρούνται αποτυπώματα ψαθωτού πλέγματος, κατάλοιπα του υλικού με το οποίο ήταν συσκευασμένο το αγγείο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Στην ίδια πυρά, μαζί με το αρ. 82 βρέθηκαν πέντε ακόμη, παρόμοια μυροδοχεία (Μ 2435, Μ 2436, Μ 2437, Μ 2439 και Μ 2440). Από αυτά, το Μ 2439 διατηρεί επίσης ίχνη ψαθωτού πλέγματος.

Τα ατρακτόσχημα μυροδοχεία ανήκουν στα πιο κοινά είδη αγγείων των ελληνιστικών και των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων. Εμφανίστηκαν στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και γνώρισαν ευρύτατη διάδοση σε ολόκληρο τον μεσογειακό κόσμο. Αποτελούν συνήθη ταφικά κτερίσματα, απαντούν όμως και σε οικιακά σύνολα αντικαθιστώντας στη χρήση τους τις ληκύθους των κλασικών χρόνων. Περιείχαν μύρα και αρωματικά έλαια, ουσίες απαραίτητες στην τελετουργική διαδικασία. Τα μυροδοχεία εμφανίζονται σε ποικιλία τύπων και τοπικών παραλλαγών, συχνά χωρίς σημαντικές χρονολογικές διαφορές. Στη διάρκεια του 3ου και του 2ου αι. π.Χ., τα πρωιμότερα σφαιρικά σχήματα χωρίς πόδι, αντικαθίστανται από ραδινότερα, με ψηλότερο λαιμό και διαμορφωμένο πλέον ψηλό πόδι. Στο β' μισό του 2ου και στον 1ο αι. π.Χ. το περίγραμμα του σώματος γίνεται περισσότερο επίμηκες, σχεδόν σωληνωτό και η κατασκευή λιγότερο επιμελής. Για την προστασία, την ασφαλή μεταφορά και την ανάρτησή τους, συχνά ήταν συσκευασμένα σε περιτύλιγμα από ψαθωτό πλέγμα το οποίο, ως φθαρτό υλικό, διατηρείται σε εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις. Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.).

Για παρόμοια βλ. Thompson 1934, 392, D77-D78, εικ. 78 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.) και 119, E137-E138, εικ. 104 (έως το 110 π.Χ.)· Braun 1970, 449, 451, αρ. 185.19, εικ. 165, αρ. 185.22, εικ. 168, αρ. 185.25, εικ. 171 (από τάφο των μέσων ή των αρχών του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II.1, 189, αρ. 719, πίν. 56· *Kerameikos* IX, 164, αρ. 387:6-7, πίν. 69 (2ος αι. π.Χ.)· Schlörb-Vierneisel 1966, 109, αρ. 199, πίν. 61:8 (α' μισό-μέσα 2ου αι. π.Χ.)· *Délos* XXVII, 254, D154, πίν. 46· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 134, αρ. 58, πίν. 7 (από τάφο των μέσων του 2ου αι. π.Χ.). Γενικά για τα μυροδοχεία βλ. Thompson 1934, 472-474 και *Labraunda* II.1, 23-27, καθώς και τις νεότερες εργασίες: Rotroff 1984α, 258 κ.ε. και Anderson-Stojanović 1987, 105 κ.ε., όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Για ίχνη ψαθωτού πλέγματος σε μυροδοχεία βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 84, πίν. 22ε· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-91, 140, αρ. 42-43, πίν. 53ε-στ· η ίδια 1994, 247, αρ. 178, 181, 251. Επίσης, Walker - Bierbrier 1977, 202, αρ. 281 (όπου εικονίζεται πήλινο μυροδοχείο με εξαιρετικής διατήρησης συσκευασία από φύλλα φοίνικα).

Σ.Ε.

83 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Δ' τέταρτο 3ου - γ' τέταρτο 2ου αι. π.Χ. (225-150 π.Χ.)

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2433.
ΥΨ. 0,055, ΜΗΚ. 0,124, Δ. ΣΩΜΑΤΟΣ. 0,087, Δ.Β. 0,053 Μ.

Συγκολλημένος. Έντονα ίχνη καύσης στο πάνω μισό τμήμα του. Πηλός καστανέρυθρος έως γκρίζος, βαφή σκούρα καστανή έως μαύρη. Η βάση του λύχνου είναι υποτυπώδης, ελαφρότατα κοίλη, το σώμα έχει καμπύλο περίγραμμα. Το πάνω τμήμα του σώματος κλίνει ομαλά προς την οπή πλήρωσης, σχηματίζοντας κοίλο δίσκο. Ο μυκτήρας είναι κοντός με επίπεδη την επάνω επιφάνεια και πιθανότατα καμπύλη απόληξη, από την οποία σώζεται η δεξιά γωνιώδης προεξοχή. Στα αριστερά διαμορφώνεται μικρό συμπαγές ωτίο. Εσωτερικά ο λύχνος είναι ολόβαφος, η βαφή όμως έχει απολεπιστεί σε μεγάλο βαθμό. Εξωτερικά υπάρχει πρόχειρη επάλειψη γύρω από την οπή πλήρωσης και την απόληξη του μυκτήρα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος αρ. 83 είναι αττικός. Το σχήμα του πλησιάζει πολύ τον τύπο 33Α της αθηναϊκής Αγοράς, διαφέρει όμως από αυτόν ως προς τη διακόσμηση της εξωτερικής επιφάνειας, η οποία – σε αντίθεση με την ολόβαφη των λύχνων της Αγοράς – παραμένει άβαφη, εκτός από την περιοχή γύρω από την οπή πλήρωσης και την απόληξη του μυκτήρα. Κατά τα άλλα, οι ομοιότητες με τον τύπο 33Α είναι τέτοιες που επιτρέπουν την αντιμετώπιση του αγγείου ως συγγενούς με αυτόν και τη χρονολόγησή του σύμφωνα με τον τύπο. Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.).

Για παρόμοια βλ. *Agora* IV, τύπος 33Α, «poor relations» (220-150 π.Χ.)· Braun 1970, 162, αρ. 212, πίν. 77, 1.2 (μετά το 200 π.Χ.)· *Délos* XXVI, 22, αρ. 47, πίν. 2· *Kerameikos* XI, 54-55, SSL2, 299-302, πίν. 53 (200-150 π.Χ.).

Σ.Ε.

84 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ «ΚΝΙΔΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ»
Περίπου 150 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2434.
ΥΨ. 0,029, Δ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,056, Δ.Β. 0,041 Μ.

Σχεδόν ακέραιος. Λείπει μόνον η λαβή. Ο πηλός είναι γκρίζος, τραχύς, η βαφή λεπτή, μαύρη, αρκετά απολεπισμένη. Η βάση είναι δισκόμορφη, ελαφρότατη κοίλη. Το σώμα έχει γωνιώδες περίγραμμα. Η οπή πλήρωσης είναι μικρή, ο δίσκος είναι βαθειά τοποθετημένος και σχηματίζει ακμή στο πάνω μέρος. Ο μυκτήρας είναι μακρύς, σωληνωτός, με πλατιά καμπύλη απόληξη και γωνιώδεις προεξοχές. Στα αριστερά του μυκτήρα υπάρχει συμπαγές ωτίο. Ο λύχνος είναι τροχήλατος, ολόβαφος εσωτερικά και εξωτερικά, εκτός από την επιφάνεια έδρασης και το κάτω μέρος του σώματος και του μυκτήρα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος είναι εισηγμένος. Ανήκει στον λεγόμενο «κνιδιακό τύπο», ονομασία που επικράτησε μετά την ανεύρεση στην Κνίδο μεγάλου αριθμού παρόμοιων λύχνων. Θεωρούνται προϊόντα μικρασιατικής καταγωγής και το σχήμα τους αντανακλά μεταλλικά πρότυπα. Οι τροχήλατοι λύχνοι αυτού του τύπου εκτιμάται ότι παράγονταν ήδη από το α' μισό του 2ου αι. π.Χ., στην Αττική όμως, αλλά και σε άλλες περιοχές, δεν απαντούν πριν από τα μέσα του. Βλ. Ελευθεράτου (υπ. εκτ.). Για παρόμοια βλ. Bailey 1975, 137-138, Q277, Q278, πίν. 46 (α' μισό 2ου αι. π.Χ. ή λίγο νωρίτερα)· *Agora* IV, τύπος 40Α (β' μισό 2ου - αρχές 1ου αι. π.Χ.)· Φιλήμονος-Τσοποτού 1980, 83, πίν. 25β.

Σ.Ε.

83, 84

85 ΜΥΛΟΛΙΘΟΣ
Γεωμετρικοί - αρχαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 532+Μ 860.
ΜΗΚ. 0,40, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,16, ΕΛΑΧ. ΠΛ. 0,075, ΠΑΧ. 0,05-0,055 Μ.

Συγκολλήθηκε από δύο θραύσματα. Λείπει τμήμα από τη μία άκρη του. Σκούρος φαιός ηφαιστειακός λίθος, χωρίς πόρους (ανδεσίτης).
Η επιφάνεια έδρασης είναι στενή και επίπεδη, ενώ η επιφάνεια τριβής είναι πλατύτερη και φέρει εγχαράξεις που σχηματίζουν το μοτίβο της ιχθυάκανθας. Η επιφάνεια τριβής δεν έχει κοιλανθεί και οι εγχαράξεις διατηρούνται, γεγονός που υποδηλώνει την περιορισμένη χρήση του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Πρόκειται για μυλόλιθο παλινδρομικής κίνησης, μορφής λέμβου, για την άλεση δημητριακών. Για τη σύνθλιψη των καρπών πάνω σε έναν παρόμοιο μυλόλιθο χρησιμοποιούσαν έναν τριπτήρα, μεγέθους τέτοιου που να χωρά μέσα στην ανθρώπινη παλάμη, όπως ο αρ. 86. Ο μυλόλιθος παρέμενε σταθερός και η σύνθλιψη επιτυγχανόταν με την παλινδρομική κίνηση του τριπτήρα πάνω στην πλατιά επιφάνεια του πρώτου. Την εργασία αυτή εκτελούσαν συνήθως υπηρέτες ή δούλοι, οι οποίοι, γονυπετείς και με το βάρος του σώ-

ματός τους να πέφτει πάνω στα χέρια τους, κρατούσαν τον τριπτήρα και τον κινούσαν παλινδρομικά πάνω στο μυλόλιθο (βλ. σχέδιο). Η μορφή αυτή μυλολίθου αποτελεί εξέλιξη των προϊστορικών παραδειγμάτων και καθιερώνεται στους γεωμετρικούς χρόνους. Σπάνια επιβιώνει έως τους ελληνιστικούς χρόνους, οπότε αντικαθίσταται από πιο εξελιγμένες μορφές χειρομύλων (π.χ. τους «ολυνθιακούς»).

Ο συγκεκριμένος μυλόλιθος χρονολογείται στους γεωμετρικούς χρόνους, χωρίς να αποκλείεται η έναρξη της χρήσης του και στους αρχαϊκούς, με βάση τη χρονολόγηση και των υπόλοιπων ευρημάτων της τάφρου θεμελίωσης του δυτικού αναλήμματος της αρχαίας Οδού Ι, όπου βρέθηκε. Γενικά για μυλολίθους βλ. Bennett - Elton 1898· Storck - Teague 1952· Moritz 1958· Πουπάκη 1998, 132-174. Για μύλους παλινδρομικής κίνησης, τύπου λέμβου (boat-shaped / with carinated section), χωρίς εγχαράξεις, βλ. White 1963, 201, πίν. 47.3-4 (αρχαϊκών χρόνων, από τη Μοργαντίνα)· Amouretti 1986, πίν. 21a (7ου αι. π.Χ., από την Αθήνα)· Kardulias - Runnels 1995, I, 116-118, 430, εικ. 95 (αρχαϊκών - ελληνιστικών χρόνων, από την Αργολίδα)· Warden 1990, 58, αρ. 447-449, πίν. 45 (αρχαϊκών χρόνων, από την Κυρήνη). Για μυλολίθους τύπου λέμβου, με παράλληλες ευθείες εγχαράξεις, βλ. *Olynthus* II, 69-71, πίν. 79.1 (κλασικών χρόνων;)· *Délos* XVIII, 126, πίν. 372· *Délos* VIII, 228-229, εικ. 107.

Ε.Π.

86 ΤΡΙΠΤΗΡΑΣ
Αρχαϊκοί - κλασικοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 1717.
ΥΨ. 0,055, Δ. ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΤΡΙΒΗΣ 0,065-0,06 Μ.

Ακέραιος. Σκούρος φαιός ηφαιστειακός λίθος (ρυόλιθος). Έχει σχήμα ακανόνιστου κόλουρου κώνου. Η κυκλοτερής επιφάνεια τριβής είναι λειασμένη, λόγω πιθανής μακράς χρήσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το μέγεθος του τριπτήρα αρ. 86 επιτρέπει τη συγκράτησή του μέσα στην ανθρώπινη παλάμη. Θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί και μαζί με ένα λίθινο ιγδίο (γουδί) και να είχε χρησιμεύσει ως δοίδυκας (γουδοχέρι), αν και συνήθως οι δοίδυκες είχαν μεγαλύτερο ύψος. Παρόμοιους τριπτήρες χρησιμοποιούσαν στη σύνθλιψη δημητριακών, μαζί με ένα μυλόλιθο, όπως ο αρ. 85 (βλ. σχέδιο). Η μορφή αυτή του λίθινου τριπτήρα είναι κοινή από τους προϊστορικούς έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Πολλοί παρόμοιοι τριπτήρες πρωτοχρησιμοποιήθηκαν στους προϊστορικούς χρόνους, αλλά λόγω της ανθεκτικότητας του υλικού και της διαδεδομένης χρήσης επιβίωσαν έως τους ιστορικούς χρόνους. Το συγκεκριμένο παράδειγμα χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους και πιθανώς εξακολούθησε να χρησιμοποιείται έως τους κλασικούς, με βάση τη χρονολόγηση της κεραμικής από το στρώμα στο οποίο βρέθηκε.

Για όμοιους κολουροκωνικούς τριπτήρες, βλ. *Délos* XVIII, 116, πίν. 333 (προϊστορικών χρόνων)· Mylonas 1959, 38, 145, αρ. 60, πίν. 168.60 (από τον Άγιο Κοσμά Αττικής· Πρώιμης Χαλκοκρατίας)· Τζαβέλλα-Evjen 1984, σχ. 26ε, πίν. 96β (από τις Λιθαρές· πρωτοελλαδικής εποχής)· Sackett - Cocking 1992, 393, αρ. 13a, πίν. 324.6, 326.13a (από την Κνωσό· γεωμετρικών χρόνων)· Cummer - Schöfield 1984, 120, αρ. 1462, πίν. 44.1462 (από την Αγία Ειρήνη της Κέας· ιστορικών χρόνων).

Ε.Π.

87 ΓΟΥΔΟΧΕΡΙ (ΔΟΙΔΥΚΑΣ)
Ύστεροι κλασικοί - ελληνιστικοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 412.
ΥΨ. 0,065, Δ. ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΤΡΙΒΗΣ 0,055-0,05 Μ.

Ακέραιος με σποραδικές μικροαποκρούσεις. Φαιός ηφαιστειακός λίθος (δακίτης). Έχει σχήμα ακανόνιστου κόλουρου κώνου. Η πάνω απόληξη είναι ελαφρώς κυρτή. Η κυκλοτερής επιφάνεια τριβής έχει λειανθεί, λόγω της μακράς χρήσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το μέγεθος του δοίδυκα αρ. 87 επιτρέπει τη συγκράτησή του μέσα στην ανθρώπινη παλάμη. Οι δοίδυκες χρησίμευαν στη σύνθλιψη καρπών, είτε για την παρασκευή χυμών είτε για την παραγωγή αλεύρου, και για την κονιορτοποίηση χρωστικών, καλλυντικών (ψιμυ-

θίων) ή φαρμακευτικών ουσιών. Κατασκευάζονταν και από ξύλο, πηλό ή μέταλλο. Μερικές φορές οι λίθινοι δοίδυκες ή οι μεγαλύτεροι σε μέγεθος *ὕπεροι* (μεγάλα γουδοχέρια) έφεραν κεντρική βαθιά οπή για τη στερέωση ξύλινου ή μεταλλικού στειλεού. Βλ. σχετικά *Délos* XVIII, 107, εικ. 133· Πουπάκη 1998, 137-138· επίσης, βλ. Amyx 1958, 238-239. Ο τύπος αυτός λίθινου δοίδυκα είναι κοινός από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ύστερη αρχαιότητα.

Για όμοιους δοίδυκες βλ. *Délos* XVIII, 116, πίν. 333, 336 (προϊστορικών χρόνων)· Τζαβέλλα-Evjen 1984, σχ. 26ε, πίν. 96β (από τις Λιθαρές· πρωτοελλαδικής εποχής)· Sackett - Cocking 1992, 393, 395, αρ. 13b, 55a, πίν. 325.10, 326.13b, 55a (από την Κνωσό· γεωμετρικών και ρωμαϊκών χρόνων, αντίστοιχα)· Chavane 1975, 21, αρ. 31, 34, πίν. 5-6, 58 (από τη Σαλαμίνα της Κύπρου· ιστορικών χρόνων)· *Corinth* XII, 193, αρ. 1439, πίν. 86 (από την Κόρινθο· βυζαντινών χρόνων).

Ο συγκεκριμένος δοίδυκας χρονολογείται ασφαλώς στο διάστημα από τα μέσα του 4ου έως τον 3ο αι. π.Χ., με βάση την κεραμική του οδοστρώματος της αρχαίας Οδού Ι, στο οποίο βρέθηκε.

Ε.Π.

88 ΙΓΔΙΟ
Ελληνιστικοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 1685.
ΥΨ. 0,05, Δ.Χ. 0,24, Δ.Β. 0,15, ΔΙΑΣΤ. ΛΑΒΗΣ 0,05×0,03×0,015, ΔΙΑΣΤ. ΠΡΟΧΟΗΣ 0,05×0,025×0,03 Μ.

Ακέραιο με μικροαποκρούσεις στο χείλος, στη λαβή, στο κέντρο του πυθμένα και στο κατώτερο μέρος του σώματός του. Φαιός ηφαιστειακός λίθος (ρυόλιθος). Μόνωτο ρηχό ιγδίο (γουδί) με προχοή.

Βάση χαμηλή, επίπεδη, κυκλοτερής και ελαφρώς έκκεντρη. Χείλος υπερυψωμένο, επίπεδο και πλατύ. Προχοή και λαβή λαξευμένες στη συνέχεια του χείλους και διαμετρικά διατεταγμένες. Λαβή οριζόντια, ορθογώνια και επίπεδη. Προχοή ορθογώνια με εσωτερική αυλάκωση, που παρουσιάζει κλίση προς τα κάτω για την ευκολότερη απορροή του υγρού περιεχομένου του αγγείου. Η αυλάκωση αυτή βρίσκεται σε ελαφρώς πιο υπερυψωμένο επίπεδο σε σχέση με τον πυθμένα του αγγείου, ώστε να καθιζάνουν σε αυτόν τα βαρύτερα στερεά συστατικά και να εκρέει το παραγόμενο υγρό. Η εξωτερική επιφάνεια της προχοής είναι ελαφρώς κυρτή. Η φθορά στο κέντρο του πυθμένα οφείλεται στην τριβή και την κρούση του δοίδυκα (γουδοχεριού).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Τα ιγδία με προχοή χρησίμευαν, πιθανότατα, για την παρασκευή χυμών με τη βοήθεια ενός δοίδυκα, όπως ο αρ. 87. Ο τύπος του λίθινου αυτού αγγείου είναι κοινός, ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους, π.χ. τα ιγδία του τύπου «του Αγίου Κοσμά», της Πρώιμης Χαλκοκρατίας, παρουσιάζουν όμοια σχεδόν μορφή και είναι κατασκευασμένα από όμοιο σκληρό ηφαιστειακό λίθο, αλλά φέρουν τις χαρακτηριστικές πηνιόσχημες (σε σχήμα κουβαρίστρας) λαβές και μερικές φορές δεν φέρουν προχοή. Σχετικά βλ. Mylonas 1959, 92-94, 145, πίν. 169· Caskey 1960, 285-303· Τζαβέλλα-Evjen 1984, 172, πίν. 86α, 87α· Runnels 1988, 257-27. Ο τύπος του σκεύους επιβιώνει έως τους ελληνιστικούς χρόνους, λόγω της πρακτικής του μορφής και γίνεται πιο περίτεχνος: η βάση του φέρει ανάγλυφη διακόσμηση και η προχοή αποδίδεται πλαστικά. Τα ελληνιστικά, μάλιστα, ανάλογα σκεύη είναι μαρμάρινα· σχετικά βλ. *Délos* XVIII, 110-114, πίν. 319-326· Wiegand - Schrader 1904, 375 κ.ε., αρ. 1541, 1559· *Corinth* XII, 122-123, 125, αρ. 816-820, 827-829, εικ. 19, πίν. 61· Hiesel 1967, 105-106, αρ. 179-184, πίν. 19· Chavane 1975, 14-15, αρ. 4-8, πίν. 1-2, 57. Παρόμοια τετράωτα ή τρίωτα με προχοή ιγδία, ελληνιστικών χρόνων, έχουν βρεθεί στη Δήλο και μερικά είναι κατασκευασμένα από ηφαιστειακούς λίθους, όπως το συγκεκριμένο ιγδίο· βλ. *Délos* XVIII, πίν. 317 και *Délos* XXVII, 221, αρ. C26, πίν. 33. Επομένως, μία χρονολόγηση στους ελληνιστικούς χρόνους μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική.

Ε.Π.

89 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΓΟΥΔΟΧΕΡΙ (ΔΟΙΔΥΚΑΣ)
Ελληνιστικοί - ρωμαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 1850.
ΜΗΚ. ΦΑΛΑΓΓΩΝ 0,06 ΚΑΙ 0,08, ΠΑΧ. ΦΑΛΑΓΓΩΝ 0,035-0,03 Μ.

Ακέραιος με σποραδικές μικροαποκρούσεις. Έχει μορφή λυγισμένου δακτύλου ανθρώπινου χεριού. Λευκό λεπτόκοκκο πεντελικό μάρμαρο. Πρόκειται πιθανότατα για μέσο ή παράμεσο δάκτυλο. Οι ανατομικές του λεπτομέρειες είναι αποδομένες φυσιοκρατικά, αλλά περιληπτικά· διακρίνονται το νύχι, οι φάλαγγες και οι αρθρώσεις. Η επιφάνεια τριβής του είναι η κυκλική και επικλινής επιφάνεια στο σημείο πρόσφυσης της μεγαλύτερης φάλαγγας επάνω στην παλάμη. Αυτή είναι αρκετά λειασμένη, λόγω της μακράς χρήσης του αντικειμένου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Παρόμοιοι δοίδυκες χρησίμευαν για την κονιορτοποίηση χρωστικών, καλλυντικών (ψιμυθίων) ή φαρμακευτικών ουσιών. Συχνά τους ανέθεταν και σε ιερά (π.χ. ενεπίγραφος δοίδυκας - ανάθημα στην Αθηνά Λινδία στη Ρόδο, βλ. σχετικά *Lindos* I, 748, αρ. 3229, πίν. 152). Δοίδυκες αυτής της μορφής έχουν βρεθεί στη Δήλο (*Délos* XVIII, 117-120), στην Κόρινθο (*Corinth* XII, 189-190, 192-193, αρ. 1430-1436), στην Ολυνθο (*Olynthus* II, 252-253), στην Πριήνη (Wiegand - Schrader 1904, 393), στη Σάμο (Hiesel 1967, 106-107, αρ. 185-188), στους Δελφούς (*Fouilles de Delphes* V, 208, αρ. 701), στην Κνωσό (Sackett - Cocking 1992, 395, αρ. 41, πίν. 325.4, 326.D), στην Κυρήνη (Warden 1990, 59, αρ. 451, πίν. 45) κ.α.

Όπως αποδεικνύουν τα ευρήματα της Κορίνθου, οι δοίδυκες αυτοί εμφανίζονται μέσα στον 5ο αι. π.Χ. και επιβιώνουν έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, εποχή από την οποία έχουν διασωθεί και τα περισσότερα παραδείγματα. Μάλιστα, μερικοί ρωμαϊκοί δοίδυκες έχουν μορφή λυγισμένου ανθρώπινου ποδιού· βλ. σχετικά *Délos* XVIII, 121, πίν. 361. Για όμοιους δοίδυκες βλ. *Délos* XXVII, 222, αρ. C44, πίν. 33· *Délos* XVIII, 118, αρ. B1759, πίν. 356, 358 (ελληνιστικών χρόνων)· Chavane 1975, 25, αρ. 50, πίν. 7, 59 (από τη Σαλαμίνα της Κύπρου, αυτοκρατορικών χρόνων).

Ο συγκεκριμένος δοίδυκας είναι ρωμαϊκών χρόνων, όπως αποδεικνύει και η κεραμική του φρέατος 52, όπου βρέθηκε. Το φρέαρ 52 εντοπίστηκε εκτός των ορίων του ανασκαφικού χώρου, στα ανατολικά του Κέντρου Μελετών Ακροπόλεως, κατά τη διάνοιξη της βόρειας σήραγγας του Σταθμού ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ.

Ε.Π.

90 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΛΕΚΑΝΙΔΑ
Ρωμαϊκοί - παλαιοχριστιανικοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 621.
ΥΨ. 0,06, Δ.Χ. (ΧΩΡΙΣ ΤΙΣ ΛΑΒΕΣ) 0,18, Δ.Β. 0,115, ΔΙΑΣΤ. ΛΑΒΩΝ: 0,037-0,043 (ΠΛ.)×0,028 (ΠΑΧ.)×0,025-0,035 Μ. (ΜΗΚ.).

Σχεδόν ακέραιη με σποραδικές μικροαποκρούσεις στα δύο ωτία και στο χείλος. Λείπει η μία λαβή. Λευκό πεντελικό μάρμαρο με φαιές φλεβώσεις. Επίπεδη βάση, ημισφαιρικό σώμα και επίπεδο πλατύ χείλος. Ωτία οριζόντια, τεταρτοσφαιρικά, ασύμμετρα μεταξύ τους, διαμετρικά διατεταγμένα – ανά δύο – και λαξευμένα στη συνέχεια του χείλους. Εσωτερική κοιλότητα επιμελώς λειασμένη. Εξωτερική επιφάνεια αδρή, με ίχνη εργασίας ράσπας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Τα λίθινα αγγεία, όπως η λεκανίδα αρ. 90, λόγω του εύχρηστου σχήματός τους μπορούσαν να έχουν ποι-

κίλες χρήσεις: ιγδία για την εκχύμωση καρπών, την κονιορτοποίηση δημητριακών και χρωστικών, καλλυντικών ή φαρμακευτικών ουσιών, ή τελετουργικά σκεύη σε ιερά. Ο τύπος του περίτεχνου τετράωτου ή τρίωτου και με προχοή σκεύους είναι συχνός στους ελληνιστικούς χρόνους. Ωστόσο, τετράωτα ή δίωτα παρόμοια σκεύη με λαβές, που ήταν διακοσμημένες με διάφορα εγχάρακτα γραμμικά ή φυτικά μοτίβα, επιβίωσαν έως τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους και χρησιμοποιήθηκαν προφανώς κατά την πρώιμη χριστιανική λατρεία. Σχετικά βλ. Brøndsted 1928, εικ. 93· Dyggve 1939, 48-49, σχ. 62-63· *Corinth* XII, 122-123, 125, αρ. 816-820, 827-829, εικ. 19, πίν. 61· Hiesel 1967, 105-106, αρ. 179-184, πίν. 19· *Lindos* III_2, 312-313, εικ. VII, 43, 46· Bliss - McAlister 1902, 202, πίν. 90. Παρόμοια μαρμάρινα ακόσμητα αγγεία, ρωμαϊκών χρόνων, έχουν βρεθεί: στη Μίλητο (άωτο), Voigtländer 1982, 172, αρ. 445, σχ. 63, στην Κόρινθο (με λαβές), *Corinth* XII, 123, αρ. 821, σχ. 20, και στη Σπάρτη (ημίεργο, τετράωτο αγγείο από γκρίζο μάρμαρο, αρ. 1167α· αδημοσίευτο). Θραύσματα ακόσμητων λαβών και πυθμένα ανάλογων μαρμάρινων αγγείων, παλαιοχριστιανικών χρόνων, έχουν βρεθεί και στα Σάλονα της Δαλματίας· βλ. Dyggve 1939, 49, σχ. 62. 6, 8, 10.

Το συγκεκριμένο σκεύος θα μπορούσε να χρονολογηθεί στους ύστερους ρωμαϊκούς ή στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, δεδομένου ότι η κεραμική του φρέατος 31, στο οποίο βρέθηκε χρονολογείται από τον 3ο έως τον 8ο αι. μ.Χ. Το φρέαρ 31 εντοπίστηκε στα ανατολικά του συστήματος φρεάτων 12 και 13 και της λαξευμένης στο βράχο δεξαμενής Ι.

Ε.Π.

89

90

91 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ
350-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 413.
ΥΨ. 0,19, ΠΛ. 0,155 Μ.

Κεφαλή παιδικής μορφής από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Ανήκε σε άγαλμα φυσικού μεγέθους. Σώζεται τμήμα του λαιμού. Το πρόσθιο μέρος της μύτης αποκρουσμένο. Μικρότερες αποκρούσεις στα χείλη, στο πηγούνι και στις παρειές. Εκδορές και απολεπίσεις σε πολλά σημεία της επιφάνειας.

Το πρόσωπο είναι στρογγυλό, με μαλακά πλασμένη σάρκα, ιδιαίτερα στην περιοχή των παρειών. Οι οφθαλμοί μεγάλοι, αμυγδαλόσχημοι, με διακριτικά δηλωμένους κανθούς και έντονα διαμορφωμένα βλέφαρα. Στα χείλη διαγράφεται ένα ελαφρύ χαμόγελο, που φωτίζει αμυδρά τα τρυφερά χαρακτηριστικά του προσώπου. Η κόμμωση είναι ιδιότυπη: διακρίνονται δύο μακριές πλεξίδες που τυλίγονται γύρω από το κεφάλι, αφήνοντας ακάλυπτα τα αυτιά, ενώ μια άλλη μικρή κοτσίδα πλέκεται πάνω από το μέτωπο, στη θέση της χωρίστρας. Στο πάνω μέρος του κεφαλιού η κόμη είναι αδρά αποδομένη.

91

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η μικρή πλεξίδα πάνω από το μέτωπο είναι χαρακτηριστική της νεαρής ηλικίας και συνηθίζεται σε παραστάσεις κοριτσιών και αγοριών, ιδιαίτερα στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Σπανιότερος είναι ο συνδυασμός των πλεξίδων γύρω από το κρανίο με τη μεσαία της χωρίστρας. Απαντά σε νεαρές γυναικείες μορφές, σε αγάλματα της Αρτέμιδος και σε παραστάσεις κοριτσιών και αγοριών από αναθηματικά ανάγλυφα του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. Το γεγονός ότι η κόμμωση του αγάλματος απαντά τόσο σε κορίτσια όσο και σε αγόρια δεν επιτρέπει να συνάγουμε ασφαλές συμπέρασμα σχετικά με το φύλο του εικονιζόμενου παιδιού.

Παιδικά αγάλματα κυρίως της ύστερης κλασικής και της ελληνιστικής εποχής βρέθηκαν σε ιερά θεοτήτων, όπως της Αρτέμιδος, του Απόλλωνος, της Ειλειθυίας, του Ασκληπιού και του Αμφιαράου, που έχουν την επωνυμία «κουροτρόφοι» και συνδέονται με τη γέννηση, την ανατροφή και την προστασία των παιδιών. Μερικά από τα αγάλματα αυτά πιθανώς απεικονίζουν παιδιά που μετείχαν σε θρησκευτικές τελετουργίες (όπως οι νεαρές Άρκτοι στο ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα), ενώ τα περισσότερα θεωρούνται αναθήματα γονέων στις θεότητες, με χαρακτήρα παρακλητικό ή ευχαριστήριο. Μικρά κορίτσια και αγόρια παριστάνονται συνήθως όρθια, μετωπικά και συχνά κρατούν στα χέρια τους ένα ζωάκι, ένα πουλί ή κάποιο παιχνίδι.

Παρόμοιο εικονογραφικά θα ήταν και το άγαλμά μας. Πιθανός τόπος ανάθεσής του θα ήταν ένα από τα ιερά της περιοχής όπου βρέθηκε, ίσως το Ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος πάνω στην Ακρόπολη ή το Ασκληπιείο στη νότια κλιτύ του ιερού βράχου. Για παράλληλα βλ. Vorster 1983. Γενικά για παραστάσεις παιδιών βλ. Rühfel 1984α· η ίδια 1984β. Για την κόμμωση βλ. Despinis 1994, 173-198, πίν. 31-45.

Ι.Π.

92 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΑΜΦΙΚΕΦΑΛΗ ΕΠΙΣΤΕΨΗ ΕΡΜΑΪΚΗΣ ΣΤΗΛΗΣ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 35.
ΥΨ. ΚΕΦΑΛΗΣ 0,227, ΠΛ. ΚΕΦΑΛΗΣ 0,159, ΣΥΝΟΛ. ΠΑΧ. 0,23 Μ.

Οι δύο κεφαλές σώζονται μέχρι την απαρχή του λαιμού. Ισχυρά αποκρουσμένη η μία γενειοφόρος μορφή κατά τον δεξιό οφθαλμό και το αντίστοιχο μέρος της κόμης, όπως και λοξά στο κάτω αριστερό μέρος της γενειάδας. Η άλλη, αγένειος μορφή, είναι αποκρουσμένη στη μύτη. Ελαφρότερες αποκρούσεις τοπικά σε όλη την επιφάνεια του γλυπτού. Μάρμαρο λευκό, κρυσταλλικό.

Η γενειοφόρος κεφαλή αποδίδει Ερμή σε ώριμη ηλικία στον τύπο του Ερμή Προπυλαίου, έργου πιθανώς του Αλκαμένους. Το πρόσωπο πλαισιώνεται από ελαφρώς σχηματοποιημένη κόμμωση, αρχαϊστικού τύπου, που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του μετώπου. Αποτελείται από τρεις επάλληλες σειρές κομβιόσχημων βοστρύχων κτενισμένων μπροστά, που συγκρατούνται στο πάνω μέρος του κρανίου από λεπτή ανάγλυφη ταινία. Δύο λεπτοί βόστρυχοι ξεπηδούν από την κόμμωση στα πλάγια πλαισιώνοντας το λαιμό. Το μέτωπο είναι μικρό, τραπεζιοειδές. Τα μάτια αμυγδαλωτά, με πλατιά βαριά βλέφαρα και φρύδια σε σχήμα κλειστού τόξου. Η μύτη διαγράφεται έντονα, ενώ τα χείλη είναι σαρκώδη. Οι παρειές καλύπτονται από επιμελημένη μακριά γενειάδα, η

92

92

οποία δηλώνεται με κυματοειδείς βοστρύχους και συμπλέκεται με το μουστάκι που προβάλλει αδρά πάνω από τα άκρα του πάνω χείλους.

Η αγένειος κεφαλή αποδίδει μορφή νεαρού Διονύσου και έχει ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά. Η κόμη, άκαμπτη και χωρίς οργανικότητα, καλύπτει τα αυτιά και μοιάζει με φενάκη. Στο πρόσθιο τμήμα της υπάρχει στεφάνι από διπλά κισσόφυλλα, ενώ στα πλάγια εκφύονται δύο σπειροειδείς βόστρυχοι που πλαισιώνουν το λαιμό. Το πρόσωπο έχει σχήμα ωοειδές και σκληρή έκφραση. Τα μάτια είναι αμυγδαλωτά, με βαριά βλέφαρα, ελαφρώς προεξέχοντα, και τοξωτά φρύδια. Υποδηλώνεται και ο δακρυϊκός πόρος. Το στόμα είναι μικρό, με σαρκώδη χείλη. Οι παρειές είναι απαλές, ενώ το πηγούνι προεξέχει ελαφρά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Οι ερμαϊκές στήλες (Ερμαί) ήταν τετράπλευρες λίθινες στήλες, που επιστέφονταν αρχικά με μία κεφαλή Ερμή πωγωνοφόρου και στηρίζονταν σε κυβική βάση. Συνήθως έφεραν στο πρόσθιο μέρος έναν ανάγλυφο όρθιο φαλλό, ενώ στις πλάγιες πλευρές υπήρχαν δύο ορθογώνιες εγκοπές για την ένθεση των βραχιόνων. Άλλοτε ήταν ενδεδυμένες και άλλοτε όχι, ενώ ενίοτε έφεραν και επιγραφές. Αποτελούν έναν ιδιόμορφο τύπο μνημείου που στηνόταν κυρίως σε εξωτερικούς χώρους. Η χρήση τους ήταν ευρεία στα κλασικά και μετέπειτα χρόνια στην Αθήνα και αλλού.

Πιθανώς ο αρχικός προορισμός τους ήταν λατρευτικός. Από την αρχαϊκή εποχή απέκτησαν και αναθηματικό χαρακτήρα. Στους χρόνους αυτούς φαίνεται ότι οι ερμαϊκές στήλες χρησιμοποιήθηκαν και για πρακτικούς σκοπούς, όπως π.χ. την απλή σταδιομέτρηση των οδών, το χωρισμό των αγροτικών ιδιοκτησιών, των συνόρων των πόλεων κτλ.

Υπάρχουν πολλές θεωρίες για την προέλευση και τη σημαντική τους, που σχετίζεται με τις διάφορες ιδιότητες του ομώνυμου θεού. Σύμφωνα με μία άποψη, ο τύπος του μνημείου προέρχεται από τα έρματα, τους ερμαίους λόφους, δηλαδή τους λιθοσωρούς στους δρόμους που αποτελούσαν σήματα τάφων και σημάδια οδικών ενδείξεων. Στην πρώτη περίπτωση συνδέονταν με τον Ερμή ψυχοπομπό και στη δεύτερη με την ιδιότητα του Ερμή ως οδηγού και προστάτη των οδοιπόρων. Τοποθετούνταν στα σταυροδρόμια και στις οδούς των πόλεων ως οδοδείκτες, υποδεικνύοντας τις αποστάσεις και την κατεύθυνση. Από τον 6ο αι. π.Χ. απαντούν στην Αττική. Αρκετές από αυτές στήθηκαν από τον Ίππαρχο έχοντας αναγεγραμμένη στην πρόσθια επιφάνειά τους ηθικά παραγγέλματα. Υποστηρίζεται, επίσης, ότι ως όροι δηλαδή οροθετικά σημάδια-πινακίδες διαπαιδαγωγούσαν ηθικά, με τα ρητά και τις συμβολικές φράσεις που έφεραν, π.χ. *μὴ φίλον ἐξαπάτα, στοῖχε δίκαια φρονῶν* κτλ. Είναι πιθανό, εξάλλου, ότι συνδέονταν με την ιδιότητα του Ερμή ως προστάτη της πόλης (Ερμής προπύλαιος) και ως εκ τούτου στήνονταν στις πύλες του άστεος για προστασία. Κατ' αναλογία, τοποθετούνταν και στις προσόψεις ιδιωτικών οικιών, στα ιερά, σε δημόσια κτήρια κτλ. Πλήθος Ερμών βρισκόταν στην Αγορά των Αθηνών και έχει προταθεί επίσης ότι αποτελούσαν αναθήματα στον Ερμή αγοραίο, καθώς ο Ερμής λατρευόταν με την ιδιότητα του προστάτη του εμπορίου και της αγοράς. Ορισμένοι πιστεύουν ότι οι αρχές του μνημείου πρέπει να αναζητηθούν στη λατρεία του αγροτικού Διονύσου και στα ενδεδυμένα ξύλινα ομοιώματα με το προσωπείο του, καθώς – συνεκδοχικά – ο Ερμής μαρτυρείται εκτός των άλλων και ως αγροτικός-βουκολικός θεός.

Πάντως, οι ερμαϊκές στήλες θεωρούνταν ιερές, γι' αυτό και οι Αθηναίοι αισθάνθηκαν προσβεβλημένοι, όταν λίγο πριν από την αναχώρηση του στρατεύματός τους για τη Σικελική εκστρατεία, το 415 π.Χ., διαπιστώθηκε ο ακρωτηριασμός των Ερμών της πόλης. Για το ανοσιούργημα αυτό κατηγορήθηκε ο Αλκιβιάδης και οι φίλοι του ως Ερμοκοπίδες.

Η εξέλιξη των ερμαϊκών στηλών οδήγησε από τον 4ο αι. π.Χ. βαθμηδόν στην απεικόνιση και άλλων θεών πλην του Ερμή, όπως του Απόλλωνος, του Διονύσου, του Πανός, της Αφροδίτης ή και μυθικών προσώπων, όπως του Κέκροπος και του Θησέως. Σώθηκαν επίσης δικέφαλοι και τρικέφαλοι Ερμαί στους οποίους συνδυάζονταν περισσότερες από μία θεότητες. Ο τύπος των ερμαϊκών στηλών, με επίστεψη δύο κεφαλών που κοιτάζουν σε αντίθετη κατεύθυνση, αρχικά είχε δημιουργηθεί για τον Ερμή ψυχοπομπό το δ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ., ενώ ο συνδυασμός νεαρού Διονύσου και ώριμου Ερμή φαίνεται να υποδηλώνει την αντίθεση ανάμεσα στη νιότη και το γήρας. Σε αυτό τον τύπο υπάγεται και η παρούσα ερμαϊκή στήλη. Από τον 2ο αι. μ.Χ. έχουμε αμφικέφαλους Ερμάς φιλοσόφων, ρητόρων, ιστορικών και ποιητών.

Για παρόμοια βλ. αμφικέφαλη ερμαϊκή στήλη του Glencairn Museum, Academy of the New Church, Bryn Athyn, Pennsylvania, στο *The J. Paul Getty Trust, Bulletin* 8, αρ. 3, 1994, που χρονολογείται στον 1ο-2ο αι. μ.Χ. Γενικά για ερμαϊκές στήλες βλ. Curtius 1903· Lullies 1931· *Agora* XI, 108-176· Willers 1967, 37 κ.ε.· Τριάντη 1977, 116-122· Wrede 1985.

Β.Χ.

93 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ

Ύστεροι αρχαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2541.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,042, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,123, ΠΛ. 0,062, Δ.Β. 0,05 Μ.

Σχεδόν ακέραιος, συγκολλημένος. Πηλός ωχρορόδινος, λεπτόκοκκος. Ευρεία, κυκλική επιφάνεια έδρασης, κάτω ελάχιστα κοίλη. Σώμα ανοικτό, επίμηκες, χαμηλό, με καμπύλο περίγραμμα. Τα αδιαμόρφωτα, σχεδόν ανύπαρκτα χείλη στρέφονται ελαφρά προς τα μέσα και δημιουργούν ακμή στο ανώτερο τμήμα του σώματος. Εκτεινόμενα, σχηματίζουν επιμήκη, αγεφύρωτο μυκτήρα, διευρυμένο στην απόληξή του και με καμπύλα άκρα. Λαβή ψηλή, κάθετη, ταινιωτή. Ίχνη καύσης στο μυκτήρα πιστοποιούν χρήση. Το αγγείο είναι πιθανώς χειροποίητο. Καλύπτεται ολόκληρο από στιλπνή μεταλλική μελανή βαφή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος συνδυάζει κυρίως αρχαϊκά, αλλά και υστερότερα στοιχεία και πρέπει να τοποθετείται χρονολογικά προς τα τελευταία έτη του 6ου έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Ας σημειωθεί ότι στο ίδιο όρυγμα, βρέθηκαν, επίσης, τρεις λύχνοι διαφορετικού τύπου (Μ 2625, Μ 2628, Μ 2629), που χρονολογούνται στο δ' τέταρτο του 6ου αι. και έως περίπου το 480 π.Χ. Ο λύχνος αρ. 93 αποτελεί ιδιότυπο παράδειγμα, καθώς αντίστοιχος δεν απαντά στην αθηναϊκή Αγορά. Για παρόμοια ως προς την τομή βλ *Agora* IV, τύπος 15, πίν. 4, 32, αρ. 86, 89, 90 (με αγεφύρωτο μυκτήρα· τέλη 6ου αι. - 480 π.Χ.). Για παραπλήσιο ως προς την τομή και το σχήμα γενικότερα βλ. *Isthmia* III, αρ. 5, πίν. 1,14 (τέλη 6ου - αρχές 5ου αι. π.Χ.)

Χ.Χ.

94 ΔΙΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ

Περίπου 350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2543.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,106, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,166, Δ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,09, Δ.Β. 0,07 Μ.

Σχεδόν ακέραιος, συγκολλημένος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, αττικός. Η βάση υψώνεται σε σχήμα ανεστραμμένου εχίνου και είναι διάτρητη στο κέντρο της. Το περίγραμμα του σώματος είναι καμπύλο, ελαφρώς πεπιεσμένο και σχη-

ματίζει έντονη ακμή με το στενό κοίλο περιχείλωμα, που περιβάλλει την οπή πλήρωσης. Ο λύχνος φέρει δύο διαμετρικά αντίθετα τοποθετημένους μυκτήρες, ο καθένας από τους οποίους είναι επιμήκης, σχεδόν επίπεδος στο ανώτερο τμήμα του, με καμπύλα άκρα και μεγάλη οπή καύσης. Από το κέντρο του πυθμένα, προβάλλει ψηλό κάθετο κυλινδρικό στέλεχος, που πιθανώς κατέληγε σε τοξωτή λαβή για την ανάρτησή του. Το στέλεχος, εσωτερικά, είναι διαμπερές και κωνικό. Είναι χρησιμοποιημένος καθ' ότι ίχνη καύσης παρατηρούνται στον ένα μυκτήρα. Το αγγείο είναι τροχήλατο. Η βαφή στιλπνή, μελανή, ελάχιστα απολεπισμένη, καλύπτει ολόκληρο το λύχνο, ενώ στην επιφάνεια έδρασής του έχει φθαρεί.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο λύχνος προέρχεται από αττικό εργαστήριο. Οι σχετικά μεγάλες διαστάσεις, η μεγάλη χωρητικότητα και οι δύο μυκτήρες προϋπέθεταν την τοποθέτηση μεγαλύτερης ποσότητας καύσιμης ύλης – λαδιού. Φθορές στη βαφή, που παρατηρούνται στην εσωτερική πλευρά του στελέχους, πιθανώς οφείλονται στη στερέωση του λύχνου σε στύλο-λυχνοστάτη, για την ανύψωσή του ή τη μεταφορά του.

Για ανάλογο σε διαστάσεις-τομή βλ. Deneauve 1969, 49, αρ. 118, πίν. VI, XXVII (περίπου β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.· παραλληλίζεται με τον τύπο 23A, 23C του *Agora* IV). Επίσης, βλ. *Kerameikos* XI, 45, αρ. 245, πίν. 42-43 (παρόμοιο, όπου οι μυκτήρες είναι πιο επιμήκεις· μέσα 4ου αι. π.Χ.), καθώς και *Agora* IV, τύπος 26A, 82-84, αρ. 367, πίν. 13,40 (παραπλήσιος λύχνος· ύστερο β' τέταρτο 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.), αρ. 212, τύπος 23A (ανάλογος λύχνος ως προς την τομή· ύστερο γ' τέταρτο 5ου - α' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Για επαναχρονολόγηση του τύπου 26A (του *Agora* IV), στο 350-275 π.Χ., βλ. *Agora* XXIX, Appendix III. Για ανάλογη τοξωτή απόληξη της λαβής βλ. *Olynthus* XVI, 378-381, αρ. 127 και αρ. 131, πίν. 157 (όπου σώζεται η τοξωτή λαβή, ομάδα VII· πρώιμος 4ος αι. π.Χ.).

Χ.Χ.

93

94

Αρχαία Οδός Ι (από το οδόστρωμα 16)

95 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ
Περίπου 330 έως 322-317 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2602.
Δ. 0,01 Μ. ΒΑΡΟΣ 1,6 ΓΡ.

Χαλκός. Κακή διατήρηση. Φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: Κεφαλή Αθηνάς με αττικό κράνος προς δ.

Ο.: Δισώματη γλαύκα που στέκεται κατ' ενώπιον. Από κάτω ελευσινιακός δακτύλιος. Επιγραφή φθαρμένη: [ΑΘΕ].

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Για το συγκεκριμένο νόμισμα πρβλ. *Agora* XXVI, 41-42, πίν. 4, αρ. 43a-m. Ο δακτύλιος στην πίσω όψη είναι σύμβολο το οποίο σχετίζεται με τα Ελευσίνια Μυστήρια: την πέμπτη ημέρα των Μεγάλων Μυστηρίων και κατά την πομπή, από την Αθήνα προς την Ελευσίνα, οι μυημένοι έφεραν στεφάνια μυρτιάς και κρατούσαν τη μυστικιστική ράβδο ή βάκχο, σύμβολα και τα δύο της ελευσινιακής λατρείας. Ο «βάκχος» ήταν παχιά ράβδος, φτιαγμένη από κλάδους μυρτιάς. Δακτύλιοι από μάλλινα νήματα συγκρατούσαν τους κλάδους μεταξύ τους. Για το δακτύλιο βλ. Mylonas 1961, 224-258· Seltman 1955, 258· *Agora* XXVI, 28.

Ο τύπος της δισώματης γλαύκας, πάνω από τον ελευσινιακό δακτύλιο, απαντά σε χάλκινα νομίσματα του δ' τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. και σχετίζεται άμεσα με τις εορτές των Ελευσινίων Μυστηρίων. Ο εμπροσθότυπος αυτών των νομισμάτων απεικονίζει πιο φυσιοκρατικά την κεφαλή της Αθηνάς, όπως αυτό αποδίδεται στα αργυρά νομίσματα του τύπου (pi style). Για τον τύπο της δισώματης γλαύκας βλ. *Agora* XXVI, 31-32.

Α.Κ.

95 Ε.

95 Ο.

Αρχαία Οδός Ι (από το οδόστρωμα 5)

96 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ
Περίπου 270-261 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2600.
Δ. 0,013 Μ. ΒΑΡΟΣ 2,3 ΓΡ.

Χαλκός. Σχεδόν μέτρια διατήρηση με φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: Κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς δ.

Ο.: Γλαύκα που στέκεται προς δ., το κεφάλι κατ' ενώπιον. Στο πεδίο, κάτω δεξιά, κέρας Αμαλθείας. Επιγραφή: Α Θ Ε.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Για το συγκεκριμένο νόμισμα πρβλ. *Agora* XXVI, 47, πίν. 6, αρ. 59a-e. Μετά την ήττα των Αθηναίων στον Χρεμωνίδειο πόλεμο (268-261 π.Χ.), η Αθήνα καταλαμβάνεται από τον Αντίγονο Γονατά (261 π.Χ.), ο

96 Ε.

96 Ο.

οποίος είναι και ο νικητής του πολέμου αυτού. Το 255 π.Χ., ο Αντίγονος Γονατάς, έχοντας χαλαρώσει τον έλεγχό του στην περιοχή, παραχώρησε μια τυπική αυτονομία στους Αθηναίους. Αρχικά ο τύπος της γλαύκας προς τα δεξιά, με επιγραφή Α Θ Ε και σύμβολο (κέρας Αμαλθείας) είχε χρονολογηθεί μετά το 255 π.Χ., εποχή που θεωρήθηκε ότι η αθηναϊκή νομισματοκοπία παρουσίασε μια ανάκαμψη λόγω της αυτονομίας που παραχώρησε ο Αντίγονος Γονατάς. Μετά όμως από λεπτομερή μελέτη συμπεραίνεται ότι ο τύπος χρονολογείται πριν από το 261 π.Χ. Για τη χρονολόγηση του τύπου βλ. *Agora* XXVI, 10-13, 34-37· Kroll 1979, 143-144.

Σύμφωνα με τη μυθολογία η Νύμφη Αμάλθεια, παίρνοντας τη μορφή αίγας, θήλασε το βρέφος Δία στο Δικταίο Όρος, στην Κρήτη. Το κέρας της χρησιμοποιήθηκε στην ελληνική τέχνη ως σύμβολο αφθονίας και ευημερίας, γι' αυτό αποδίδεται γεμάτο με καρπούς φρούτων και στάχυα σιταριού. Το κέρας Αμαλθείας απετέλεσε το χαρακτηριστικό έμβλημα πολλών προσωποποιήσεων, ιδίως κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Για το κέρας Αμαλθείας βλ. Melville-Jones 1986, 11, 57-58· ο ίδιος 1990, 72-73.

Α.Κ.

97 Ε.

97 Ο.

Χώρος πήλινου δαπέδου (από τη διαταραγμένη επίχωση)

97 ΧΑΛΚΙΝΟΣ ΣΗΣΤΕΡΤΙΟΣ ΣΑΒΙΝΑΣ (ΣΥΖΥΓΟΥ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ)
128-138 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Ρώμη

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2594.
Δ. 0,032 Μ. ΒΑΡΟΣ 28,8 ΓΡ.

Χαλκός. Μέτρια διατήρηση. Φθορά στον οπισθότυπο.

Ε.: SABINAAVGVSTA - HADRIANIAVGPP. Προτομή της Σαβίνας προς αρ. με διάδημα. Η κόμη ανασηκώνεται μπροστά και συγκρατείται από το διάδημα. Πίσω πέφτει ελεύθερα στο λαιμό. Στικτός κύκλος.

Ο.: PVDICITIA (Αιδώς). Προσωποποίηση της Αιδούς. Γυναικεία καθιστή μορφή προς αρ., σε θρόνο με ερισείνωτο. Φορά χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο καλύπτει το κεφάλι της και το δεξιό της χέρι. Με το αριστερό της χέρι κρατά την άκρη του ιματίου της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο πρβλ. Robertson 1971, 174, αρ. 32.

Α.Κ.

Χώρος πήλινου δαπέδου («παραβίαση»)

98 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΧΟΜΙΣΜΑ
Περίπου μέσα της δεκαετίας του 80 έως τα μέσα της δεκαετίας του 70 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2601.
Δ. 0,01 Μ. ΒΑΡΟΣ 1,7 ΓΡ.

Χαλκός. Σχεδόν μέτρια διατήρηση με φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: Κεφαλή Απόλλωνος προς δ. Φορά δάφνινο στεφάνι. Στικτός κύκλος.

Ο.: Δύο στάχυα σιταριού. Επιγραφή: Α - [Θ] Ε. Στικτός κύκλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για το συγκεκριμένο νόμισμα πρβλ. *Agora* XXVI, 100, πίν. 12, αρ. 135a-g. Το σιτάρι είναι σύμβολο σχετικό με τη λατρεία της Δήμητρας και τα Ελευσίνια Μυστήρια. Για το σιτάρι ως σύμβολο βλ. Mylonas 1961, 158, 159, 275. Μετά το 86 π.Χ. (καταστροφή των Αθηνών από τον Σύλλα), η χάλκινη αθηναϊκή νομισματοκοπία μεταρρυθμίζεται. Εκδίδεται μία νέα μεγάλη χάλκινη υποδιαίρεση, η οποία ως προς τους τύπους αντιγράφει τις στεφανηφόρους, του 2ου και 1ου αι. π.Χ. (αργυρά νομίσματα της νέας τεχνοτροπίας). Για τη νέα τεχνοτροπία βλ. Οικονομίδου 1996, 36· Τουράτσογλου 1996, 111. Εκτός από τη μεγάλη αυτή υποδιαίρεση, και κατά την ίδια χρονική περίοδο (86-42 π.Χ.), εκδίδονται και μικρότερες χάλκινες υποδιαιρέσεις, οι οποίες παρουσιάζουν ποικιλία ως προς τους τύπους. Στον εμπροσθότυπο η κεφαλή της Αθηνάς αντικαθίσταται από την κεφαλή του Απόλλωνος, της Δήμητρας, της Κόρης και του Τριπτολέμου, ενώ στον οπισθότυπο χρησιμοποιούνται σύμβολα ελευσινιακά. Για την αθηναϊκή νομισματοκοπία (86-42 π.Χ.) βλ. *Agora* XXVI, 80-84· Kleiner 1975.

Το συγκεκριμένο νόμισμα, καθώς και τα νομίσματα αρ. 99-104, ανήκουν σε σύνολο 69 χάλκινων νομισμάτων

98 Ε.

98 Ο.

που βρέθηκαν σε «παραβίαση», κάτω από ένα πήλινο δάπεδο, και αρχικά θεωρήθηκε ότι αποτελούν «θησαυρό». Τα νομίσματα όμως χρονολογούνται από τον 1ο αι. π.Χ. έως και τις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. Η διασπορά των νομισμάτων στο χώρο και η μεγάλη χρονολογική απόσταση μεταξύ τους δημιουργούν αμφιβολίες για το αν πρόκειται για ενιαίο αποθησαυρισμό.

Α.Κ.

99 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Περίπου 264-267 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2581.
Δ. 0,017 Μ. ΒΑΡΟΣ 4,3 ΓΡ.

Χαλκός. Μέτρια διατήρηση με φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: Κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς δ.

Ο.: Αγωνιστική τράπεζα με τέσσερα πόδια. Από κάτω αμφορέας. Πάνω στην τράπεζα: γλαύκα προς δ., με κεφαλή κατ' ενώπιον, προτομή Αθηνάς προς αρ. με κορινθιακό κράνος, στεφάνι. Στο πεδίο δεξιά κλάδος φοίνικα. Επιγραφή: ΑΘΗ-Ν-ΑΙ [ΩΝ]. Στικτός κύκλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για τον τύπο πρβλ. *Agora* XXVI, 161, πίν. 21, αρ. 392b. Για τα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή βλ. αρ. 98. Η αγωνιστική τράπεζα αποτελούσε δημοφιλή οπισθότυπο στη νομισματοκοπία της Αθήνας και άλλων ελληνικών πόλεων κατά τον 2ο και 3ο αι. μ.Χ. (ρωμαϊκοί χρόνοι). Ο τύπος αυτός αναφέρεται στις μεγάλες εορτές: Αδριάνεια, Ελευσίνια, Ολύμπια, Παναθήναια, Πανελλήνια. Πάνω στην τράπεζα απεικονίζονται ως έπαθλα των αγώνων: το στεφάνι, ομοίωμα γλαύκας, ομοίωμα προτομής Αθηνάς. Για την αγωνιστική τράπεζα βλ. *Agora* XXVI, 123, σημ. 53. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους η Αθήνα διατήρησε το προνόμιο να απεικονίζει στον εμπροσθότυπο των χάλκινων νομισμάτων της την κεφαλή της Αθηνάς αντί των αυτοκρατορικών πορτραίτων. Η κοπή των αθηναϊκών νομισμάτων, όπως και πολλών άλλων ελληνικών πόλεων, διακόπηκε επί Γαλλιηνού (260-268 μ.Χ.). Για την αθηναϊκή νομισματοκοπία των ρωμαϊκών χρόνων βλ. *Agora* XXVI, 113· Kleiner 1975 (Roman Athens)· Οικονομίδου 1996, 38.

Α.Κ.

99 Ο.

99 Ε.

100 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ (ΑΕ 3) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β

324-330 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Σίσκια (στη σημερινή Κροατία)

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2589.
Δ. 0,018 Μ. ΒΑΡΟΣ 3 ΓΡ.

Χαλκός. Μέτρια διατήρηση με φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: CO[N]STANTINVSI [VN] NOBC. Προτομή δαφνοστεφής του Κωνσταντίνου Β' προς δ. Στικτός κύκλος.

Ο.: PRO[VI]DEN - TIA[ECA]ESS. Πύλη οχυρωμένου στρατοπέδου με δύο υπερυψωμένους πύργους, από πάνω αστέρι. Στο έξεργο: ϵ SIS.
Όπου ϵ το δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου κοπής. Στικτός κύκλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για τον τύπο πρβλ. *LRBC* I, 19, αρ. 739. Για τα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή βλ. αρ. 99. Στη Σίσκια (σύγχρονο Σίσακ της Κροατίας) λειτούργησε ένα από τα πιο σημαντικά νομισματοκοπεία των κεντρικών επαρχιών (περιοχή Ιλλυρικού) της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η λειτουργία του αρχίζει από την εποχή της μονοκρατορίας του Γαλλιηνού (260-268 μ.Χ.). Αρχικά τα νομίσματα της Σισκίας είναι χαμηλότερης ποιότητος από αυτά των άλλων νομισματοκοπείων, σταδιακά όμως και ιδίως κατά την περίοδο της βασιλείας του Πρόβου (276-282 μ.Χ.) η τεχνοτροπία τους βελτιώνεται. Λόγω του ότι η Σίσκια υπήρξε στρατιωτικό κέντρο για την άμυνα των βορειότερων συνόρων της αυτοκρατορίας, η παραγωγή του νομισματοκοπείου ήταν συχνά μεγάλη.

100 Ε.

Κατά την περίοδο της πρώτης τετραρχίας (294-305 μ.Χ.) η Σίσκια αποκτά μεγάλη στρατιωτική και στρα-

τηγική σημασία για την άμυνα της αυτοκρατορίας. Την εποχή αυτή το νομισματοκοπείο της Σισκίας παρουσιάζει μεγάλη ακμή. Παρατηρείται μία αρκετά μεγάλη παραγωγή χρυσών και αργυρών νομισμάτων, ενώ η χάλκινη νομισματοκοπία της εμφανίζεται ως πρότυπο (μεγάλη ποικιλία τύπων, συμβόλων έκδοσης και γενικά υψηλά κριτήρια εκτέλεσης). Στη δεύτερη τετραρχία (305-307 μ.Χ.) η νομισματοκοπία της Σισκίας, λόγω των διαφόρων εσωτερικών αναταραχών της αυτοκρατορίας, παρουσιάζει αδυναμία και μείωση. Μετά από μία προσωρινή διακοπή του νομισματοκοπείου και κατά την τρίτη τετραρχία (308-311 μ.Χ.), ο έλεγχος της Σισκίας διεκδικείται από τον Λικίνιο, ο οποίος την καθιστά μία από τις πιο σημαντικές βάσεις στα δυτικότερα σύνορά του, ιδίως κατά την περίοδο της τετάρτης τετραρχίας (311-313 μ.Χ.).

Το νομισματοκοπείο της Σισκίας είναι το πρώτο σημαντικό νομισματοκοπείο που από το βασίλειο του Λικινίου περνά στα χέρια του Μεγάλου Κωνσταντίνου· ο τελευταίος καταλαμβάνει την πόλη ήδη από τις πρώτες ημέρες του Πρώτου Εμφυλίου πολέμου (314/316 μ.Χ.). Η Σίσκια, που από το 324 έως το 340 μ.Χ. αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά νομισματοκοπεία της Ευρώπης κυρίως για την κοπή χάλκινων νομισμάτων, διατηρεί το ρόλο αυτό έως την εποχή που επισκιάζεται από το νομισματοκοπείο του Σιρμίου (357/359 μ.Χ.). Το νομισματοκοπείο της Σισκίας λειτουργούσε έως και τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Αρκαδίου (383-408 μ.Χ.) και έκλεισε περίπου το 387 μ.Χ.

100 Ο.

Για το νομισματοκοπείο της Σισκίας βλ. Robertson 1978, X· *LRBC* I, 18· *LRBC* II, 69· *RIC* V.1, 15-23· *RIC* V.2, 7-13, 214-215· *RIC* VI, 436-454· *RIC* VII, 411-421· *RIC* VIII, 339-347· *RIC* IX, 137-140· *RIC* X, 35· Grierson - Mays 1992, 48-56, 67.

Α.Κ.

101 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ (AE 3) ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΣ
348-350 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2586.
Δ. 0,017 Μ. ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Χαλκός. Σχεδόν κακή διατήρηση. Φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: DNCONSTA - NSPFAVG. Προτομή του αυτοκράτορα προς δ. Φορά διάδημα με διπλή σειρά μαργαριταριών.

Ο.: FELTEMP - [R]EPARATIO. Ο αυτοκράτορας, με στρατιωτική ενδυμασία, προς αρ. μέσα σε πλοίο. Στο υπερυψωμένο δεξιό χέρι κρατά φοίνικα πάνω σε σφαίρα ενώ με το αριστερό λάβαρο. Δεξιά, Νίκη, που κάθεται προς αρ., κρατά πηδάλιο. Στο έξεργο: TESB. Όπου Β το δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου κοπής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο πρβλ. Robertson 1982, 297, αρ. 55. Για τα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή βλ. αρ. 99.
Το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης, όπως τα περισσότερα νομισματοκοπεία των ελληνικών πόλεων της Ανατολής υπό ρωμαϊκή κυριαρχία και συγκεκριμένα στην περίοδο 32/1 π.Χ. έως την εποχή της μονοκρατορίας του Γαλλιηνού (260-268 μ.Χ.) έκοψε μόνο χάλκινα νομίσματα, τα οποία προορίζονταν για τις καθημερινές ανάγκες των πολιτών. Οι εργασίες του νομισματοκοπείου μέσα σε όλη αυτή την περίοδο υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές, παρόλο ότι εμφάνισε κάποια κενά στην παραγωγή του, τα οποία όμως δεν ήταν μεγάλης διάρκειας. Τα χάλκινα νομίσματα της Θεσσαλονίκης αντέγραφαν και μιμούνταν τα αντίστοιχα αυτοκρατορικά, κυρίως ως προς την απόδοση των μορφών των Καισάρων, κι αυτό γιατί υπήρξε άμεση εξάρτηση από το νομισματοκοπείο της Ρώμης.
Το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης άρχισε και πάλι να λειτουργεί το 298/9 μ.Χ., μετά από απόφαση του Διοκλητιανού και του Γαλερίου. Κατά την περίοδο της πρώτης τετραρχίας (298/299-303 μ.Χ.), η νομισματοκοπία της Θεσσαλονίκης περιελάμβανε χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα. Ηδη από την εποχή της δεύτερης τετραρχίας (308-310 μ.Χ.), η Θεσσαλονίκη έγινε το πιο σημαντικό νομισματοκοπείο στην περιοχή των νοτιότερων Βαλκανίων και η χάλκινη νομισματοκοπία της απέκτησε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία διατήρησε και στις δύο επόμενες, την τρίτη (310-311 μ.Χ.) και την τέταρτη (311-312 μ.Χ.), ενώ παρατηρήθηκαν κάποια κενά στην παραγωγή χρυσών και αργυρών νομισμάτων.
Μετά τον Πρώτο Εμφύλιο πόλεμο (314/316 μ.Χ.) και μετά την ήττα του Λικινίου, η Θεσσαλονίκη πέρασε στον έλεγχο του Μεγάλου Κωνσταντίνου (317 μ.Χ.). Ήδη από τις αρχές του 317 μ.Χ., η χρυσή νομισματοκοπία της Θεσσαλονίκης είναι εμφανώς επηρεασμένη από τη Δύση, ενώ η χάλκινη εμφανίζεται εντελώς διαφοροποιημένη, λόγω της διαμονής στην πόλη του ίδιου του αυτοκράτορα και της αυλής του. Εκτός από τους παλαιούς τύπους δημιουργούνται τώρα και νέοι, καθώς και νέα σύμβολα. Ορισμένοι από αυτούς τους τύπους και με μικρές μόνον αλλαγές θα εξακολουθήσουν να χρησιμοποιούνται και μετά το θάνατο του Μεγάλου Κωνσταντίνου (337 μ.Χ.) από τους τρεις γιους του, οι οποίοι έχουν ήδη αναγορευθεί Αύγουστοι. Κατά την περίοδο της συμβασιλείας των τριών αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Β′ (337-340 μ.Χ), Κώνσταντος (337-350 μ.Χ.) και Κωνσταντίου Β′ (337-361 μ.Χ.), η νομισματοκοπία της Θεσσαλονίκης ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη. Ο δημοφιλέστερος τύπος αυτής της περιόδου ήταν ο FEL TEMP REPARATIO. Η Θεσσαλονίκη κατείχε μια ιδιάζουσα θέση. Ανήκε στη δυτικότερη αυτοκρατορία, αλλά είχε στενή επαφή με την Ανατολή.
Η επίδραση της Ανατολής ήταν εμφανής κατά καιρούς και στη λειτουργία του νομισματοκοπείου της. Στον 4ο και 5ο αι. μ.Χ. ήταν έδρα της στρατιωτικής επαρχίας του Ιλλυρικού, αρχικά με εξουσία πάνω στις

101 Ε.

101 Ο.

διοικητικές περιοχές του Ιλλυρικού, της Δακίας και της Μακεδονίας. Το 388 μ.Χ. ο Θεοδόσιος Α' επανέκτησε την περιοχή του Ιλλυρικού (συμπεριλαμβανομένης και της Θεσσαλονίκης) και την προσήρτησε στην ανατολική αυτοκρατορία, διευθέτηση που δεν άλλαξε αργότερα. Το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης σε όλη τη διάρκεια του 4ου και 5ου αι. μ.Χ. έκοψε χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα, αρκετές φορές με μια ανεξαρτησία στην επιλογή των τύπων και των συμβόλων. Η χάλκινη νομισματοκοπία της Θεσσαλονίκης, τον 4ο αι. μ.Χ., παρουσιάζει ποικιλία ως προς τους τύπους και τα σύμβολα. Στο διάστημα 392-408 μ.Χ. παρατηρείται ένα κενό στις χάλκινες σειρές του νομισματοκοπείου της πόλης και κάποια μείωση στον αριθμό των εργαστηρίων κοπής. Η χάλκινη νομισματοκοπία της Θεσσαλονίκης, στο β' μισό του 5ου αι. μ.Χ., περιορίζεται πάρα πολύ και επανεμφανίζεται ήδη από το α' μισό του 6ου αι. μ.Χ.

Η αργυρή νομισματοκοπία της Θεσσαλονίκης στην περίοδο αυτή είναι περιορισμένη σε αντίθεση με τη χρυσή, η οποία μετά τη νομισματική μεταρρύθμιση του Βαλεντινιανού Α' το 368 μ.Χ. παρουσιάζει μεγάλη ανάπτυξη. Μετά τη μεταρρύθμιση του 368 μ.Χ., η Σίσκια και η Θεσσαλονίκη εξακολουθούν να κόβουν χρυσά νομίσματα, τονίζοντας την απαίτηση για συνέχιση της λειτουργίας νομισματοκοπείου χρυσών νομισμάτων στην περιοχή του Ιλλυρικού. Εκτός από τη χρήση τοπικών συμβόλων στους σόλιδους της περιόδου αυτής (4ος-5ος αι. μ.Χ.), χρησιμοποιείται και μια ποικιλία συμβόλων που ανακλούν τις επιρροές που δέχθηκε το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης από τη Δύση και την Ανατολή. Το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης συνέχισε να λειτουργεί και στους επόμενους βυζαντινούς αιώνες.

Για το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης βλ. Touratsoglou 1988, 5-24· *RIC* VI, 500-508· *RIC* VII, 481-497· *RIC* VIII, 395-400· *RIC* IX, 163-167· *RIC* X, 36-38· *LRBC* I, 20· *LRBC* II, 77· Grierson - Mays 1992, 48-56, 67-8.

Α.Κ.

102 Ε.

102 Ο.

102 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ (AE 3) ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ
383-392 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2655.
Δ. 0,018 Μ. ΒΑΡΟΣ 1,7 ΓΡ.

Χαλκός. Σχεδόν κακή διατήρηση. Φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: [D]NARC[ADI]IVSPFAVG. Προτομή του αυτοκράτορα προς αρ. Φορά διάδημα με διπλή σειρά μαργαριταριών. Στο δεξιό χέρι κρατά μάππα, ενώ με το αριστερό σκήπτρο.

Ο.: [GLORIA REI] - PVBLICE. Πύλη στρατοπέδου. Στο έξεργο: TES.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο πρβλ. *LRBC* II, 82, αρ. 1856-60. Για τα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή βλ. αρ. 99. Για νομίσματα που προέρχονται από το ίδιο νομισματοκοπείο βλ. αρ. 101.

Α.Κ.

103 Ε.

103 Ο.

103 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ (AE 3) ΒΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΥ Β'
383-392 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2656.
Δ. 0,017 Μ. ΒΑΡΟΣ 2,2 ΓΡ.

Χαλκός. Σχεδόν κακή διατήρηση. Φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: DNVA[LEN]TIN [I] - [A]NV[SPF]AVG. Προτομή του αυτοκράτορα προς δ. Φορά διάδημα με διπλή σειρά μαργαριταριών.

Ο.: [VIRTVS] - AVGGG. Ο αυτοκράτορας προς αρ., μέσα σε πλοίο. Ποδοπατά αιχμάλωτο. Στο υπερυψωμένο δεξιό χέρι κρατά φοίνικα πάνω σε σφαίρα, ενώ με το αριστερό λάβαρο. Δεξιά, καθιστή Νίκη κρατά πηδάλιο. Στο έξεργο: T[ES].

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο πρβλ. *LRBC* II, 81, αρ. 1848-49. Για τα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή βλ. αρ. 99. Για νομίσματα που προέρχονται από το ίδιο νομισματοκοπείο βλ. αρ. 101.

Α.Κ.

104 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ (ΑΕ 3) ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ Α'

383-392 μ.Χ.
Νομισματοπείο: Θεσσαλονίκη

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 2654.
Δ. 0,018 Μ. ΒΑΡΟΣ 2,2 ΓΡ.

Χαλκός. Σχεδόν κακή διατήρηση. Φθορές στην περιφέρεια.

Ε.: DNTHEODO - SIVSPFAVG. Προτομή του αυτοκράτορα προς δ. Φορά διάδημα με διπλή σειρά μαργαριταριών. Στικτός κύκλος.

Ο.: VIRTVS - [AV]GGG. Ο αυτοκράτορας προς αρ., μέσα σε πλοίο. Ποδοπατά αιχμάλωτο. Στο υπερυψωμένο δεξιό χέρι κρατά φοίνικα πάνω σε σφαίρα. Δεξιά, καθιστή Νίκη κρατά πηδάλιο. Στο έξεργο: TES. Στικτός κύκλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο πρβλ *LRBC* II, 81, αρ. 1848-49. Για τα νομίσματα που βρέθηκαν στην ίδια περιοχή βλ. αρ. 99. Για νομίσματα που προέρχονται από το ίδιο νομισματοκοπείο βλ. αρ. 101.

Α.Κ.

104 Ε.

104 Ο.

105 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΣΤΑΘΜΙΟ

Ρωμαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 674.
ΥΨ. 0,075, ΔΙΑΣΤ. ΠΛΙΝΘΟΥ 0,15×0,08 Μ. ΒΑΡΟΣ 1740 ΓΡ.
Ή 5,313 ΛΙΒΡΕΣ.

Ακέραιο με σποραδικές μικροαποκρούσεις. Λείπει η συμφυής λαβή ανάρτησης. Λευκό μεσοκοκκώδες μάρμαρο, πιθανότατα νησιωτικό. Παρουσιάζει μορφή ορθογώνιας παραλληλεπίπεδης πλινθίδας με δύο μαστοειδείς αποφύσεις στη μία πλατιά πλευρά. Οι μαστοί είναι ελαφρώς οξύληκτοι και διατηρούν τις αποφύσεις της λαβής ανάρτησης στις εσωτερικές και διαμετρικά διατεταγμένες παρειές τους. Η λάξευση των μαστών επάνω στην πλινθίδα παρουσιάζει ασυμμετρία. Το αρχικό βάρος του σταθμίου ίσως να έφθανε τις 5,5 λίβρες (1 λίβρα = 327,45 γρ.) ή τις 4 μνες (1 σολώνεια *μνᾶ* = 436,6 γρ.).

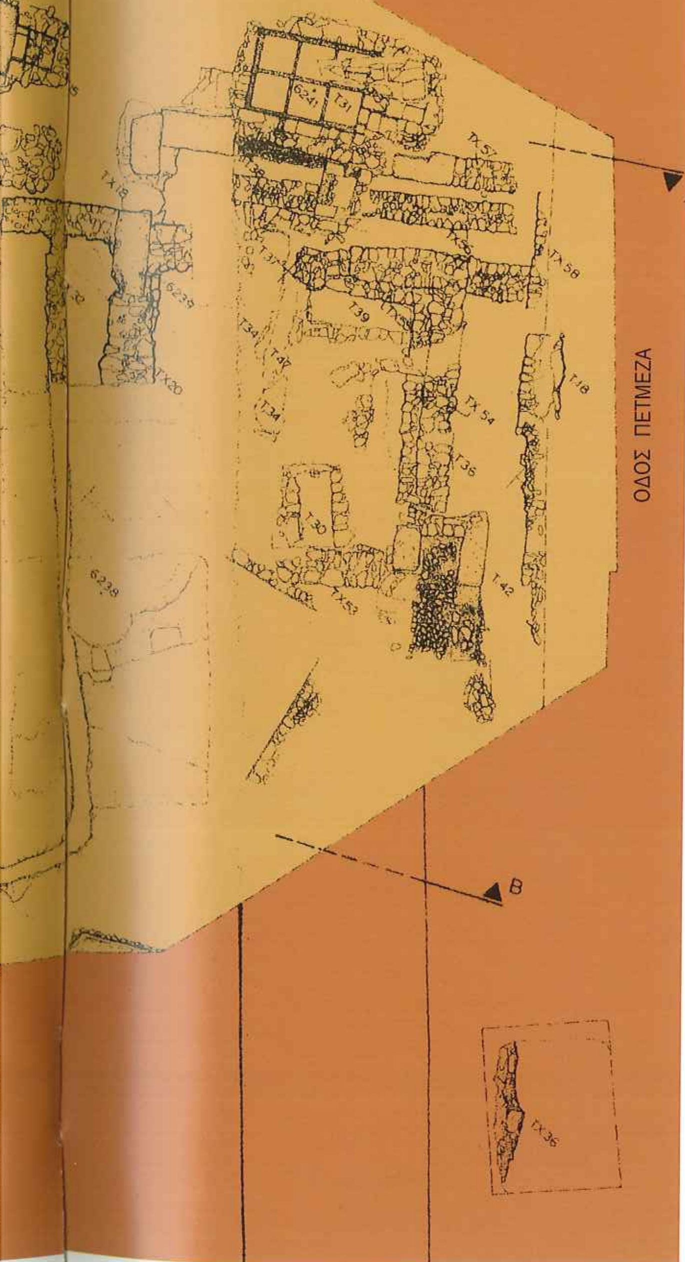
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η μορφή του σταθμίου αρ. 105 δημιουργεί προβληματισμό, επειδή μερικά σταθμά του ίδιου τύπου δεν φέρουν λαβή. Αρχικά, είχε διατυπωθεί η υπόθεση ότι χρησίμευαν ως αναθήματα, λόγω της απεικόνισης των γυναικείων μαστών επάνω στην πλινθίδα, κατά το πρότυπο και άλλων αναθηματικών αντικειμένων με απεικονίσεις ανθρώπινων μελών. Ωστόσο, η άποψη αυτή δεν φαίνεται πειστική, επειδή οι επιγραφές επάνω σε μερικά σταθμά πιστοποιούν τη μετρική τους ιδιότητα.
Τα λίθινα σταθμά ήταν συνήθως κατασκευασμένα από νησιωτικό μάρμαρο και ζύγιζαν από 5 έως 10 λίβρες. Εκτός από τα λίθινα, στην αρχαιότητα υπήρχαν και μεταλλικά σταθμά, χάλκινα ή μολύβδινα, που είχαν συνήθως μορφή πλακιδίων ή νομισμάτων, σφαιρών ή κύβων. Τα λίθινα σταθμά παρουσιάζουν, έναντι των μεταλλικών, το πλεονέκτημα ότι μπορούσαν με λίγη επί πλέον επεξεργασία και λάξευση να προσαρμοστούν στον αγορανομικό κανόνα, δηλαδή με λίγη περισσότερη λείανση αποκτούσαν το επιθυμητό βάρος. Ωστόσο, αυτή η ιδιότητα του υλικού τους, να φθείρεται δηλαδή γρήγορα, σύντομα τα καθιστούσε και άχρηστα. Πάντως, είναι γενικά αποδεκτό σήμερα ότι τα σταθμά αλλά και τα άλλα μέτρα στην αρχαιότητα (μήκους, υγρών κτλ.) σπάνια συμφωνούσαν με ένα μόνο κανόνα μέτρησης (π.χ. 1 κορινθιακή *μνᾶ* = 412,5 γρ., 1 *μνᾶ ἀγοραῖα* = 654,9 γρ., 1 *μνᾶ ἐμπορική* = 602,6 γρ., κτλ.).
Γενικά για τα μέτρα και τα σταθμά στην αρχαιότητα βλ. Pernice 1894· Hültsch 1882· Daremberg - Saglio, λ. Pondus· *RE* Suppl. III, λ. Gewichte. Τα σημαντικότερα ελληνιστικά σταθμά προέρχονται κυρίως από τη Δήλο (*Délos* XVIII, 144-145, πίν. 413 κ.ε.). Συνηθέστερα είναι τα ρωμαϊκά σταθμά αυτού του τύπου και προέρχονται κυρίως από την Κόρινθο (*Corinth* XII, 213, αρ. 1646-1653) και την αθηναϊκή Αγορά (*Agora* X, 37, αρ. 18). Για όμοια σταθμά βλ. *Corinth* XII, 213-214, αρ. 1647, 1649, πίν. 97 (χωρίς λαβή, ρωμαϊκών χρόνων)· Hiesel 1967, 113-114, αρ. 213, 219, πίν. 24-25 (από τη Σάμο, ρωμαϊκών χρόνων)· *Agora* X, 36-37, αρ. 8-10, 12, πίν. 11-12 (ρωμαϊκών χρόνων).
Η χρονολόγηση του συγκεκριμένου σταθμίου στους ρωμαϊκούς χρόνους ενισχύεται και από την προέλευσή του· προήλθε από την τοιχοδομία ενός υστερορωμαϊκού τοίχου, ο οποίος ανήκε σε έναν εργαστηριακό χώρο στα νότια του κλιβάνου χρώματος.

Ε.Π.

105

ΟΔΟΣ ΦΑΛΗΡΟΥ
A
B
0 1 2 3 4 5m

1

Φρέαρ ΠΕΤΜΕΖΑ

Στο Φρέαρ του Μ.Σ.Α. – στη συμβολή των οδών Πετμεζά και Φαλήρου στο Κουκάκι – διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, η οποία άρχισε στις 16-4-96 και διήρκησε έως το Μάιο του 1997. Ερευνήθηκε έκταση 515 τ.μ., τμήμα της οποίας κατελάμβανε οικία των αρχών του 20ού αιώνα (εικ. 1-2).

Ανασκάφηκε τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου, το οποίο φαίνεται ότι είχε αναπτυχθεί στη νότια πλευρά της πανάρχαιης οδού που οδηγούσε στο Φάληρο, με ταφικούς περιβόλους και ταφές που χρονολογούνται από την αρχαϊκή έως την παλαιοχριστιανική περίοδο. Δεν βρέθηκαν ταφές ελληνιστικών χρόνων.

Επίσης, αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της θεμελίωσης μεγάλου υπόστυλου κτηρίου, ορθογώνιου σχήματος, της ύστερης ρωμαϊκής ή της πρώιμης παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Συγκεκριμένα, ανασκάφηκαν 64 τάφοι διαφόρων τύπων και ταφικοί περίβολοι που βρέθηκαν σε βάθος από 0,50-1,86 μ. από την επιφάνεια της οδού Πετμεζά. Ανήκουν στις ακόλουθες χρονικές περιόδους:

Στην αρχαϊκή περίοδο χρονολογούνται μία πυρά και τρεις λακκοειδείς τάφοι που εντοπίστηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Επίσης, ευρήματα αυτής της περιόδου – κυρίως μελανόμορφη και ερυθρόμορφη κεραμική του τέλους του 6ου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ. – βρέθηκαν σε στρώματα που είχαν διαταραχθεί από μεταγενέστερους τάφους. Σε αυτά τα στρώματα πρέπει να υπήρχε και αύλακα προσφορών, η οποία είχε παραβιαστεί από τους μεταγενέστερους τάφους αλλά και από θεμέλιο του σύγχρονου κτηρίου. Εδώ βρέθηκαν όστρακα έργων μεγάλων αγγειογράφων των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Στην ίδια εποχή χρονολογούνται τμήματα τοίχων από αργούς λίθους και λάσπη, άγνωστης λειτουργίας, που είχαν παραβιαστεί από μεταγενέστερες ταφές.

Στην κλασική περίοδο ανήκουν ταφικές πυρές, λακκοειδείς τάφοι, τέσσερις πήλινες παιδικές λάρνακες, ένας εγχυτρισμός σε μικρό αμφορέα, ένας κιβωτιόσχημος

2

τάφος, ένας κεραμοσκεπής και ένας τεφροδόχος χάλκινος λέβης. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι ταφικές πυρές εντοπίστηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου, σε επάλληλα στρώματα, εμπλεκόμενες συχνά μεταξύ τους. Οι παιδικές λάρνακες εντοπίστηκαν στον ίδιο χώρο, σε μικρά ορύγματα στο φυσικό έδαφος, σχηματίζοντας συστάδα τάφων με σημαντικό αριθμό ερυθρόμορφων αγγείων που χρονολογούνται στο γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Όλα τα κτερίσματα ενός από τους τάφους αυτής της συστάδας παρουσιάζονται στην Έκθεση. Πρόκειται για τον τάφο 41, που είναι μία παιδική λάρνακα· όλα τα κτερίσματα βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου μαζί με τα ελάχιστα οστά του μικρού παιδιού που διασώθηκαν (εικ. 3).

Στο βόρειο άκρο του σκάμματος αποκαλύφθηκε ταφικός περίβολος με κατεύθυνση Α.-Δ., που είναι κτισμένος από ορθογώνιους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, δρομικά τοποθετημένους· αποκαλύφθηκε τμηματικά σε μήκος 19,50 μ. και σώζεται σε ύψος τριών δόμων. Η κατασκευή του πρέπει να χρονολογηθεί στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Ο ταφικός περίβολος φαίνεται ότι αποτελούσε το προς Β. όριο του νεκροταφείου. Μικρότερες λίθινες κατασκευές, που αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα του σκάμματος, πρέπει να ανήκουν σε πρωιμότερους περιβόλους, πιθανώς των αρχών του 5ου αι. π.Χ.

2. Φρέαρ ΠΕΤΜΕΖΑ. Γενική άποψη της ανασκαφής από Δ.

3. Φρέαρ ΠΕΤΜΕΖΑ. Τάφος 41. Πήλινη λάρνακα παιδικής ταφής.

3

Στη ρωμαϊκή περίοδο ανήκουν 11 κεραμοσκεπείς και 4 κτιστοί τάφοι, οι οποίοι βρέθηκαν στο βόρειο και ανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για απλά αβαθή λαξεύματα στον φυσικό βράχο με καλυπτήριες πήλινες κεράμους. Οι περισσότεροι είχαν παραβιαστεί από τα θεμέλια της σύγχρονης οικίας.

Στην παλαιοχριστιανική περίοδο ανήκουν 5 κτιστοί τάφοι που αποκαλύφθηκαν στο βόρειο και βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής (εικ. 4). Πρόκειται για τάφους καμαροσκεπούς τύπου με κτιστή κλίμακα τριών βαθμίδων που οδηγεί στο εσωτερικό τους (εικ. 4). Οι θολωτές οροφές είχαν καταστραφεί από την υπερκείμενη σύγχρονη οικία και από δίκτυα κοινής ωφελείας. Το μήκος των τάφων αυτών κυμαίνεται από 3,40 έως 3,60 μ., το πλάτος από 1,72 έως 1,95 μ., ενώ το μέσο ύψος από 1 έως 2 μ. Οι εσωτερικές επιφάνειές τους ήταν επιχρισμένες με κονίαμα. Σε έναν από τους τάφους έχουν διατηρηθεί εγχάρακτος σταυρός στα τοιχώματα και εγχάρακτοι ιχθύες στο δάπεδο. Το δάπεδο των δύο από τους τρεις καλύπτεται με τετράγωνες πήλινες πλάκες, ενώ του τρίτου με κονίαμα (εικ. 5).

Το νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου καταλάμβανε η θεμελίωση μεγάλου, ορθογώνιου σχήματος, κτηρίου με προσανατολισμό Α.-Δ. (σωζ. μήκους 15,25 και πλάτους από 6,57 έως 8,45 μ.). Βρέθηκε

σε βάθος 1,50 μ., ενώ η έδρασή του εντοπίστηκε στα 2,43 μ. Τμήμα της νοτιοανατολικής γωνίας, αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής πλευράς έχουν παραβιαστεί από την κατασκευή του σύγχρονου κτηρίου. Στη δυτική στενή πλευρά αποκαλύφθηκαν οι βάσεις των παραστάδων της εισόδου, η οποία είχε άνοιγμα πλάτους 1,45 μ. Ο τοίχος της ανατολικής πλευράς καμπυλώνεται προς τα έξω, σχηματίζοντας έτσι ένα είδος μικρής αψίδας, ενώ ο τοίχος της βόρειας μακριάς πλευράς ακολουθεί κυρτή πορεία. Οι τοίχοι και των τριών σωζόμενων πλευρών είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και κονίαμα ως συνδετική ύλη. Για τη θεμελίωση του κτηρίου έχει λαξευθεί ο φυσικός βράχος και έχουν παραβιαστεί προγενέστεροι τάφοι και τοίχοι ταφικών περιβόλων. Στο εσωτερικό του έχει διατηρηθεί το υπόστρωμα του δαπέδου που αποτελείται από αργούς λίθους και κονίαμα, ενώ τμήμα του κυρίως δαπέδου – από πήλινες ορθογώνιες πλάκες – σώθηκε στη δυτική πλευρά. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τρεις σειρές λίθινων βάσεων για την έδραση, πιθανότατα, ξύλινων πεσσών που στήριζαν τη στέγη. Στη βόρεια και στη νότια κιονοστοιχία υπήρχε ίσος αριθμός πεσσών – από πέντε –, ενώ στη μεσαία σώζονται οι βάσεις τριών. Η χρονολόγηση του κτηρίου είναι ιδιαίτερα προβληματική, λόγω των αναμοχλευμένων επιχώσεων από την κατασκευή της σύγχρονης οικίας. Πάντως, πρέπει να χρονολογηθεί στην ύστερη ρωμαϊκή ή στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Είναι πιθανό η κατασκευή και η λειτουργία του να σχετίζεται με τους παλαιοχριστιανικούς τάφους που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο.

4-5. Φρέαρ ΠΕΤΜΕΖΑ. Παλαιοχριστιανικοί καμαροσκεπείς τάφοι.

4

5

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στο χώρο αυτό – που είναι έξω από τη Θεμιστόκλεια οχύρωση αλλά και τον υστερορωμαϊκό Βαλεριάνειο περίβολο – η ανεύρεση τάφων της παλαιοχριστιανικής εποχής και μάλιστα του καμαροσκεπούς τύπου με βαθμίδες. Οι τάφοι αυτοί αποκτούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την τοπογραφία της Αθήνας, αλλά και ευρύτερα για τον ελλαδικό χώρο, καθώς σχετίζονται με το υπόστυλο κτήριο, το οποίο θεωρήθηκε από μελετητές ως ένας από τους πρώτους ευκτήριους οίκους, όπου συγκεντρώνονταν οι πρώτοι χριστιανοί για λατρευτικούς λόγους.

Λόγω της σπουδαιότητας αυτών των ευρημάτων αποφασίστηκε η απόσπαση των τριών από τους παλαιοχριστιανικούς τάφους που σώζονται σε αρτιότερη κατάσταση και η μεταφορά τους στο Βυζαντινό Μουσείο για συντήρηση και έκθεση. Όσον αφορά στο υπόστυλο κτήριο, αποφασίστηκε η απόσπαση και επανατοποθέτησή του στον ίδιο χώρο, μόλις ολοκληρωθούν οι εργασίες κατασκευής του Φρέατος.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

106 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15524.
ΥΨ. 0,099, Δ.Χ. 0,025, Δ.Β. 0,027 Μ.

Ολόκληρη. Ο λαιμός και η λαβή έχουν συγκολληθεί. Λείπει μικρό τμήμα κάτω από τη λαβή. Φέρει αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Όπτηση ανομοιογενής. Βάση δισκοειδής, κορμός κυλινδρικός. Ώμος ελαφρώς επικλινής. Λαιμός λεπτός και σχετικά ψηλός. Στόμιο χοανοειδές. Λαβή κάθετη.
Η πάνω επιφάνεια της βάσης, ο κορμός, το στόμιο και η εξωτερική επιφάνεια της λαβής καλύπτονται από μελανό γάνωμα. Στο κατώτατο και ανώτατο τμήμα του σώματος υπάρχουν δύο εδαφόχρωμες ζώνες με δεξιόστροφο μαίανδρο. Στον ώμο, ακτινωτό κόσμημα και πάνω σειρά στιγμών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η λήκυθος ανήκει στον τύπο BL (ή τύπο VI στον Κεραμεικό)· βλ. *Kerameikos* XII, 37. Για τυπολογικά παράλληλα, κυρίως ως προς το σχήμα, βλ. *Corinth* XIII, 253 πίν. 58, 6:363. Ως προς τη διακόσμηση βλ. Μυλωνάς 1975, 170, πίν. 272-240· Schlörb-Vierneisel 1966, πίν. 30.1 67 (hs 192) 1.

Ε.Λ.-Τ.

107 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΛΕΥΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15525.
ΥΨ. 0,117, Δ.Β. 0,032, Δ.Χ. 0,029 Μ.

Ολόκληρη. Το στόμιο συγκολλημένο από τέσσερα όστρακα. Φέρει απολεπίσεις και αποκρούσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής, σώμα κυλινδρικό μειούμενο προς τη βάση, κάθετη ταινιωτή λαβή, στόμιο καλυκόσχημο.
Μελανό γάνωμα καλύπτει το εσωτερικό και το εξωτερικό του χείλους, το εξωτερικό της λαβής, το κατώτερο τμήμα του σώματος και το πάνω τμήμα της βάσης. Υπόλευκο επίχρισμα καλύπτει το κυρίως σώμα, που κοσμείται με οριζόντιο βλαστό από αντιθετικά ζεύγη εναλλασσόμενων φύλλων κισσού. Η διακοσμητική ζώνη ορίζεται από μία γραμμή πάνω και τρεις γραμμές κάτω. Στον ώμο σειρά μελανών ροπάλων με στιγμές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ανήκει στον τύπο BL (ή τύπο VI στον Κεραμεικό)· βλ. *Kerameikos* XII, 37. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XII, 295, 3, πίν. 41 και 301, 1, πίν. 66.

Ε.Λ.-Τ.

108 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15522.
ΥΨ. 0,101, Δ.Χ. 0,026, Δ.Β. 0,03 Μ.

Πηλός καστανέρυθρος. Στόμιο συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Λαβή συγκολλημένη. Φέρει αρκετές αποκρούσεις και απολεπίσεις.
Στο σώμα εικονίζεται Νίκη να πετά προς τα δεξιά. Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο. Τα μαλλιά της είναι μαζεμένα μέσα σε σάκο. Με το δεξιό της χέρι κρατά κάτοπτρο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Οι Νίκες, πνεύματα χθόνια, απεικονίζονται σε παραστάσεις σχετικές με γάμο, προσφέροντας δώρα στο νέο ζευγάρι, και υποδηλώνουν την αφθονία και τη γονιμότητα στη νέα τους ζωή· βλ. Roberts 1978, 183. Έχει θεωρηθεί επίσης ότι σε αυτές τις σκηνές είναι η ενσάρκωση της θριαμβεύτριας γυναικείας ομορφιάς· βλ. Kenner 1939, 82. Παράλληλα, λόγω της χθόνιας υπόστασής τους, οι Νίκες έχουν στενή σχέση με το θάνατο και απεικονίζονται και σε αγγεία-κτερίσματα, όπως είναι και η δική μας λήκυθος.
Για παράλληλα με ιπτάμενες Νίκες σε ληκύθους βλ. *Corinth* XIII, 232-233, αρ. 306.4, πίν. 26 και για ιπτάμενες Νίκες σε αρυβαλλοειδείς ληκύθους βλ. *Agora* XXX, αρ. 929 και *CVA* Berlin 8, πίν. 41, εικ. 9-10. Γενικά για τη Νίκη βλ. *LIMC* VI.1, λ. Nike, 850-904 [Goulaki-Voutira].

Ε.Λ.-Τ.

106 107 108

109 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΧΟΥΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15526.
ΥΨ. 0,086, Δ.Β. 0,05 Μ.

Ολόκληρος. Η λαβή έχει συγκολληθεί από δύο τεμάχια. Φέρει αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Ίχνη μίλτου στη βάση.

Στην εικονιστική μετόπη απεικονίζεται γυμνό στεφανωμένο αγόρι. Ενώ η στάση του σώματός του είναι μετωπική το κεφάλι είναι στραμμένο προς τα δεξιά Εχει τα σκέλη σε διάσταση με τεντωμένο το δεξιό και λυγισμένο το αριστερό. Με το δεξιό χέρι που είναι λυγισμένο στη μέση κρατά το μακρύ στέλεχος ενός αμαξιδίου. Συγχρόνως προβάλλει το αριστερό κρατώντας δύο θαλλούς. Η εικονιστική μετόπη επιστέφεται με ζώνη από ιωνικό κυμάτιο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Οι μικροί χόες, που έδωσαν το όνομά τους στη δεύτερη ημέρα των Ανθεστηρίων, είναι μικρές τριφυλλόστομες οινοχόες, που η μεγαλύτερη παραγωγή τους σημειώνεται στο δ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Ανήκει στον τύπο 3 της οινοχόης, βλ. *Agora* XII, 60-63 και είναι προϊόν αττικού εργαστηρίου. Τέτοιου τύπου αγγεία σπάνια έχουν βρεθεί εκτός Αττικής. Υπάρχουν πολλές εκδοχές για τη χρήση τους και ερμηνείες για τις παραστάσεις που απεικονίζονται σε αυτούς και οι οποίες έχουν σχέση κυρίως με παιδιά σε ώρα παιχνιδιού. Σύμφωνα με τον Boardman, *ARV*², 170, πιθανώς τα αγγεία αυτά ήταν παιχνίδια για παιδιά, αλλά και δώρα που προσφέρονταν σε παιδιά κατά τη διάρκεια των Ανθεστηρίων. Ήταν όμως και σύνηθες κτέρισμα σε τάφους μικρών παιδιών ως υπενθύμιση της πρώτης τους συμμετοχής και μύησης στην εορτή αυτή του Διονύσου, του θεού της βλάστησης αλλά και των νεκρών, η οποία ως γνωστόν σχετίζεται επίσης με τη λατρεία και την επίκληση των ψυχών. Επίσης, είναι κυρίως κτέρισμα σε τάφους παιδιών που ήταν θύματα του λοιμού κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

Στον συγκεκριμένο χόα το μικρό παιδί απεικονίζεται με το αμαξίδιο. Για παρόμοιο αγγείο ως προς το σχήμα και την παράσταση βλ. van Hoorn 1951, αρ. 73, εικ. 509. Πιθανώς το αμαξίδιο ήταν ένα δώρο που προσφερόταν στα παιδιά κατά τη διάρκεια των Ανθεστηρίων· βλ. van Hoorn 1951, 44 και Hamilton 1992, 117. Γενικά για χόες βλ. van Hoorn 1951· Bažant 1975, 72-78· Rühfel 1984β· Hamilton 1992· Τζάχου-Αλεξανδρή 1997, 473-490 (απεικονίσεις των Ανθεστηρίων και ο χους της οδού Πειραιώς του Ζ. της Ερέτριας).

Ε.Λ.-Τ.

109 *111* *112*

110 ΧΟΥΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. 15527.
ΥΨ. 0,086, Δ.Β. 0,043 Μ.

Ακέραιος με απολεπίσεις και αποκρούσεις. Το επίθετο χρώμα σε ορισμένα σημεία είναι εξίτηλο. Πηλός καστανέρυθρος. Όπτηση ανομοιογενής. Ίχνη μίλτου στη βάση. Η διακόσμηση αποδίδεται με επίθετο υπόλευκο χρώμα (τεχνική Six).
Στην εικονιστική μετόπη, που ορίζεται από λεπτές απλές ταινίες επίθετου χρώματος, παριστάνεται γυμνός νέος που τρέχει προς τα δεξιά. Το δεξιό χέρι φέρεται λυγισμένο στο ύψος της μέσης, ενώ το αριστερό προτείνεται μπροστά με ανοικτή την παλάμη παίζοντας μία μικρή σφαίρα. Το δεξιό πόδι είναι λυγισμένο και πατά σταθερά στο έδαφος, το οποίο υποδηλώνεται με μία γραμμή, ενώ το αριστερό που είναι και αυτό λυγισμένο τινάσσεται προς τα πίσω. Μπροστά από τη μορφή διακρίνεται ένα υπερφυσικού μεγέθους κισσόφυλλο, που φύεται από έξαρμα του εδάφους.

110

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο γυμνός νέος παίζει με μία σφαίρα. Για παράλληλο αγγείο ως προς την παράσταση βλ. van Hoorn 1951, αρ. 276. Το κισσόφυλλο στην παράσταση συμβολίζει τη γονιμότητα και τη βλάστηση που παρατηρείται τις πρώτες ημέρες της Άνοιξης και παράλληλα είναι ο τόπος των ψυχών – καθώς φύεται μέσα από τη γη – που κατοικούν στον κάτω κόσμο. Το υπερφυσικό κισσόφυλλο μπορεί να είναι και ο ίδιος ο θεός Διόνυσος που λατρεύεται στα Ανθεστήρια. Για παράλληλες παραστάσεις, όπου απεικονίζεται το υπερφυσικό κισσόφυλλο στο οποίο κατευθύνονται τρέχουσες μορφές, βλ. *KdA* 277 (Περσέας)· van Hoorn 1951, αρ. 947, πίν. 421, πίν. 37 (γυναικεία μορφή).
Αυτό το αγγείο ανήκει σε μια ιδιαίτερη ομάδα χοών που η παράσταση αποδίδεται με παραλλαγή της τεχνικής Six, χωρίς δηλαδή τη χρήση εγχάραξης. Για χόες με όμοια τεχνική βλ. van Hoorn 1951, 167, αρ. 811-812, πίν. 426-427· *KdA* 277. Πάνω στο μελανό γάνωμα τοποθετούσαν το υπόλευκο χρώμα και οι λεπτομέρειες αποδίδονταν με ερυθρό αμαυρό χρώμα. Για την τεχνική αυτή βλ. Green 1970, 475 κ.ε. και γενικά για την τεχνική Six βλ. Kurtz 1975, 116 κ.ε. Για τη λατρεία του Διονύσου βλ. *LIMC*, λ. Διόνυσος. Επίσης, βλ. το σχόλιο στον αρ. 109.

Ε.Λ.-Τ.

111 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΧΟΥΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15528.
ΥΨ. 0,082, Δ.Β. 0,044 Μ.

Ακέραιος με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Όπτηση ανομοιογενής. Στη δακτυλιόσχημη βάση διατηρούνται ίχνη μίλτου.
Στο εσωτερικό του στομίου σχηματίζεται ανάγλυφο προσωπείο γενειοφόρου και φαλακρού άνδρα, προφανώς Σειληνού, ως προέκταση της λαβής. Στην εικονιστική μετόπη, η οποία ορίζεται πάνω και κάτω από ζώνη με ιωνικό κυμάτιο, απεικονίζεται μικρό παιδί που βαδίζει προς τα δεξιά. Τα μαλλιά του είναι μακριά και φθάνουν έως τον αυχένα. Έχει το σώμα τυλιγμένο με πλούσιο ιμάτιο, το οποίο συγκρατεί στο ύψος της κοιλιάς με το αριστερό του χέρι. Με το δεξιό κρατά σκύφο. Πίσω του προβάλλουν θαλλοί μυρτιάς που πιθανότατα κρατά το παιδί με το αριστερό χέρι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Στο χόα αυτό, το μικρό αγόρι φαίνεται να είναι ενδεδυμένο εορταστικά για να λάβει μέρος στα Ανθεστήρια, και μάλιστα σε κάποιο από τα πολλά αγωνίσματα που πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια αυτής της εορτής και που είχε σχέση με την ικανότητα να τρέχει κάποιος μεταφέροντας ταυτόχρονα ένα αγγείο, στη συγκεκριμένη περίπτωση σκύφο, γεμάτο κρασί. Βλ. van Hoorn 1951, 34· Hamilton 1992, 114-115. Το πλαστικό προσωπείο του Σειληνού πιθανότατα υποδηλώνει το πνεύμα του θεού Διονύσου ως Χοοπότη που πρώτος απολαμβάνει το δώρο του προς τους ανθρώπους, δηλαδή το κρασί. Για χόα με πλαστικό προσωπείο Σειληνού βλ. van Hoorn 1951, πίν. 405a-b. Επίσης, βλ. το σχόλιο στον αρ. 109.

Ε.Λ.-Τ.

112 ΧΟΥΣ
450-425 πΧ

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15529.
ΥΨ. 0,072, Δ.Β. 0,037 Μ.

Ολόκληρος. Λαβή συγκολλημένη από ένα τεμάχιο. Φέρει αποκρούσεις. Το επίθετο χρώμα σε ορισμένα σημεία έχει απολεπιστεί. Ελάχιστα ίχνη μίλτου στην κάτω επιφάνεια της βάσης. Πηλός καστανέρυθρος. Ανομοιογενής όπτηση. Η διακόσμηση αποδίδεται με επίθετο υπόλευκο χρώμα (τεχνική Six).
Στην εικονιστική μετόπη που ορίζεται με λεπτές απλές ταινίες επίθετου χρώματος απεικονίζεται γυναικεία μορφή στραμμένη προς τα δεξιά που χορεύει. Φορά κοντό χιτώνα. Τα μαλλιά διακρίνονται να είναι μαζεμένα πίσω σε κεκρύφαλο. Το δεξιό χέρι είναι λυγισμένο στο ύψος της μέσης, ενώ με το αριστερό που υψώνεται μπροστά κρατά κρόταλα. Με το δεξιό πόδι πατά σταθερά στο έδαφος, ενώ το αριστερό σηκώνεται και τινάσσεται προς τα πίσω. Φορά

περισφύρια και περιμήρια. Μπροστά της ένα υπερφυσικού μεγέθους κισσόφυλλο φύεται από το έδαφος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο χους αυτός είναι ακριβώς ίδιος ως προς το σχήμα αλλά και ως προς την τεχνική με τον αρ. 110, με μόνη διαφορά πως εδώ απεικονίζεται μία γυναικεία μορφή να χορεύει μπροστά από ένα κισσόφυλλο. Πρόκειται για έργο του ίδιου εργαστηρίου και πιθανότατα του ίδιου ζωγράφου. Κοινό στοιχείο η παρουσία μπροστά και από τις δύο μορφές του υπερφυσικού κισσόφυλλου που είναι το κατ' εξοχήν σύμβολο του Διονύσου, του θεού των Ανθεστηρίων. Ο χορός είναι απαραίτητο στοιχείο στη διονυσιακή λατρεία. Σκηνές με διάφορες μορφές χορών απεικονίζονται σε τέτοιους μικρούς χόες· βλ. van Hoorn 1951, 38-39. Επίσης, βλ. το σχόλιο στον αρ. 109.

Ε.Λ.-Τ.

113 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
450-420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15517.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,105 (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,02, Δ.Χ. 0,116 Μ.

Ολόκληρη με αποκρούσεις και απολεπίσεις κυρίως στις λαβές. Πηλός καστανέρυθρος. Ολόκληρο το σώμα καθώς και το πώμα καλύπτονται από καλής ποιότητας γάνωμα. Εξαιρείται η επίπεδη επιφάνεια έδρασης της βάσης και η κάτω επιφάνειά της όπου υπάρχει κυκλική ταινία μελανού χρώματος και στιγμή στο κέντρο. Βάση δακτυλιόσχημη με κοίλα τοιχώματα. Σώμα ημισφαιρικό. Χείλος βαθύ που νεύει προς τα μέσα. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικής διατομής, που υψώνονται απότομα πάνω από το χείλος. Εξωτερικά, στο μέσον του σώματος και κάτω από τις λαβές, λεπτή εγχάρακτη περιτρέχουσα γραμμή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Οι λεκανίδες είναι αγγεία που χρησίμευαν για την αποθήκευση πολλών αντικειμένων, καθημερινής οικιακής χρήσης. Ειδικά οι μελαμβαφείς λεκανίδες ανήκαν στα σκεύη καλλωπισμού και ήταν συνηθισμένο γαμήλιο δώρο, αλλά και κτέρισμα σε τάφους. Η συγκεκριμένη λεκανίδα ανήκει στον λυκινικό τύπο, ονομασία που οφείλεται στον Beazley. Είναι από τα σπάνια παραδείγματα λεκανίδας που διατηρεί και το πώμα της. Το σχήμα αυτό απαντά από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. και εγκαταλείπεται γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., εποχή που γνωρίζει διάδοση η ερυθρόμορφη λεκανίδα. Η λεκανίδα μας περιείχε το μελαμβαφές αλατοδοχείο αρ. 115. Για το σχήμα του αγγείου και τα τυπολογικά του παράλληλα βλ. *Agora* XII, 164-170, πίν. 42:1242. Ειδικά για το πώμα βλ. *Agora* XII, 172, πίν. 42:1261.

Ε.Λ.-Τ.

114 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΣΚΥΦΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15519.
ΥΨ. 0,05, Δ.Β. 0,039, Δ.Χ. 0,068 Μ.

Σώζεται ολόκληρος και καλύπτεται με ανομοιογενές γάνωμα. Φέρει μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα βαθύ με λεπτά τοιχώματα, χείλος λεπτό, λαβές οριζόντιες, κυλινδρικής διατομής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο σκύφος είναι το πιο διαδεδομένο αγγείο πόσης στην Αθήνα από τον 6ο έως τον 4ο αι. π.Χ. Το συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί αττικό προϊόν και σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του ανήκει σε μία από τις κατηγορίες σκύφων, στον λεγόμενο σκύφο κορινθιακού τύπου, ο οποίος έχει ως πρότυπό του ανάλογο αγγείο του κορινθιακού εργαστηρίου με μικρές διαφοροποιήσεις. Για το σχήμα και τα τυπολογικά του παράλληλα βλ. *Agora* XII, 81-83, πίν. 15:321.

Ε.Λ.-Τ.

115 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΛΑΤΟΔΟΧΕΙΟ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15518.
ΥΨ. 0,032, Δ.Β. 0,036, Δ.Χ. 0,057 Μ.

Ολόκληρο. Αποκρούσεις στο χείλος και απολεπίσεις στο σώμα. Πηλός καστανέρυθρος. Ολόβαφο με εξηρημένη τη βάση και την περιφέρεια του χείλους. Σώμα εχινόσχημο. Βάση επίπεδη. Στον πυθμένα του αγγείου κατάλοιπα ουσίας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βρέθηκε μέσα στη λεκανίδα αρ. 113. Μικρό αγγείο που χρησιμοποιείται μόνον κατά την κλασική εποχή για οικιακή χρήση και για την αποθήκευση διαφόρων καρυκευμάτων και κυρίως αλατιού. Το σχήμα αυτό εμφανίστηκε στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και διατηρήθηκε έως και τον 4ο αι. π.Χ. Για την ιστορία του σχήματος και τα τυπολογικά του παράλληλα βλ. *Agora* XII, 132-136, πίν. 34:912.

Ε.Λ.-Τ.

116 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΟΚΛΑΖΟΝΤΟΣ ΠΑΙΔΙΟΥ
475-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1045.
ΥΨ. 0,072, ΜΗΚ. 0,061 Μ.

Λείπει το δεξιό χέρι. Είναι συγκολλημένο από πολλά θραύσματα με εκτεταμένες αποκρούσεις και φθορές στην επιφάνεια. Πηλός καστανέρυθρος, ίχνη μελανού χρώματος σε όλο το ειδώλιο, ίχνη λευκού και ερυθρού στο γόνατο και ερυθρού στο αριστερό μάτι.
Η μορφή, γυμνή, μετωπική, σε οκλάζουσα στάση, κάθεται στο έδαφος, που έχει αποδοθεί ως χαμηλό βάθρο. Τα πόδια, λυγισμένα στα γόνατα, ακουμπούν στο έδαφος· το δεξιό με την πρόσθια πλευρά της κνήμης, το αριστερό με την εξωτερική πλευρά κνήμης και μηρού. Με το αριστερό χέρι στηρίζεται στο έδαφος. Το κεφάλι είναι στραμμένο ελαφρά προς τα δεξιά, το πρόσωπο πολύ φθαρμένο με δυσδιάκριτα τα χαρακτηριστικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος είναι κοινός, γνωστός και ως Temple boy. Ως τόπος προέλευσης στον ελλαδικό χώρο έχουν προταθεί η Ρόδος και η Αττική. Στα νεκροταφεία απαντά αποκλειστικά σε τάφους μικρών παιδιών και ερμηνεύεται ως απεικόνιση κοινού παιδιού. Εμφανίζεται στα τέλη του 6ου και συνεχίζεται να παράγεται έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Τελευταία διαπραγμάτευση του τύπου με εκτεταμένη παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. *Kerameikos* XV, 58-62, αρ. 183-184, πίν. 34-35· Μπόνιας 1998, 85-86, πίν. 55. Βασική παραμένει η μελέτη της Hadzisteliou-Price 1969, 95-111, πίν. 21-23. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Winter 1903, II, 268,3· *BMC* I, 93, αρ. 257, πίν. 45 (μέσα 5ου αι. π.Χ.)· *Olynthus* VII, αρ. 283, πίν. 36· Hadzisteliou-Price 1969, 99, τύπος II, πίν. 21, 7-13.

Θ.Κ.

117 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΛΕΑΙΝΑΣ
450-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1046.
ΥΨ. 0,058, ΜΗΚ. 0,015 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο από αρκετά θραύσματα με αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανός. Ίχνη λευκού και ερυθρού επιχρίσματος. Το ζώο καθισμένο σε χαμηλή ορθογώνια βάση προς τα δεξιά έχει το κεφάλι στραμμένο κατ' ενώπιον, την ουρά τυλιγμένη γύρω από το γλουτό. Το πρόσωπο είναι φθαρμένο. Η κύρια όψη είναι φτιαγμένη με μήτρα, το πίσω τμήμα χειροποίητο. Στη βάση κάτω υπάρχει οπή εξαέρωσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *BMC* I, 76, αρ. 172, πίν. 32· Nicholson 1968, 17, αρ. 28, πίν. 5· *Olynthus* XIV, αρ. 305, πίν. 99 (τέλη 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ.)· *ClRh* III, 99, αρ. XXV, 15, εικ. 85 και 147, αρ. LIV, 6, εικ. 143· Sinn 1977, 45, αρ. 96, πίν. 29.

Θ.Κ.

117, 116

0 25 50 10 20 M.

Σταθμός ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ

1

Ο Σταθμός ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ στη γραμμή 2 (Σεπόλια-Δάφνη) του Μ.Σ.Α. καταλαμβάνει το χώρο της πλατείας της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη Κυνηγού, επί της λεωφόρου Βουλιαγμένης. Η περιοχή αυτή τοποθετείται στον αρχαίο δήμο Αλωπεκής, στενά συνδεδεμένο, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, με το Κυνόσαργες και σε απόσταση 11 ή 12 σταδίων (περίπου 2 χλμ.) από το Τείχος της Αθήνας. Από τις Διόμειες πύλες ξεκινούσε και η αρχαία οδός προς το Σούνιο, η οποία τοποθετείται στον άξονα της σημερινής λεωφόρου Βουλιαγμένης.

Η Εφορεία, λόγω της τοπογραφικής σπουδαιότητας της θέσης και παλαιών ανασκαφικών ευρημάτων στην περιοχή, διενήργησε ανασκαφική έρευνα το 1994 και 1995 που κάλυψε 3.700 τ.μ. και απέδωσε τα εξής (εικ. 1):

1. Αποκαλύφθηκε χείμαρρος που διέτρεχε όλο σχεδόν το μήκος του σκάμματος από ΝΑ. προς ΒΔ. και ακολουθούσε τα πρανή του λόφου. Το εύρος της κοίτης του αυξομειώνεται, ανάλογα με τις περιόδους βροχοπτώσεων και ξηρασίας και στο νότιο άκρο ήταν δυνατόν να φθάνει τα 20 μ., ενώ στο βορειοδυτικό μειώνεται στα 5 μ.
2. Στη βορειοανατολική πλευρά του σκάμματος, στο χώρο της εισόδου του Σταθμού, αποκαλύφθηκε τμήμα κεραμικού κλιβάνου συνολικού μήκους 2,50 μ. που θα ήταν διώροφος, καθώς και τμήμα του εργαστηριακού χώρου. Το συγκρότημα χρονολογείται στο β′ μισό του 5ου αι. π.Χ.
3. Αποκαλύφθηκαν επίσης 12 τάφοι. Ένας μεμονωμένος λίθινος κιβωτιόσχημος, ο τάφος 1, στο κέντρο του χώρου και συστάδα άλλων 11 τάφων στη βορειοδυτική πλευρά, στο άκρο σχεδόν του Σταθμού (εικ. 2). Αν και σε απόσταση από τον τάφο 1, βρίσκονται στην ίδια όχθη του χειμάρρου. Είναι 7 λακκοειδείς, 2 κεραμοσκεπείς, 1 λάρνακα και 1 λάκκος πυράς. Ο προσανατολισμός τους δεν είναι ενιαίος. Όλοι βρέθηκαν ασύλητοι, εκτός αν ήταν ακτέριστοι. Τα κτερίσματα ήταν λήκυθοι τύπου Beldam, λευκές λήκυθοι (αρ. 118), ερυθρόμορφες λήκυθοι (αρ. 119), ληκύθια, σκύφοι και κύλικες χωρίς πόδι· όλα χρονολογούνται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Η ανασκαφή στον ΑΓΙΟ ΙΩΑΝΝΗ προσέφερε νέα στοιχεία για την τοπογραφία της θέσης, συμπλήρωσε την εικόνα του αναγλύφου της περιοχής με τη μελέτη του χειμάρρου και τη σχέση του με την οργάνωση του χώρου από τους κατοίκους, επιβεβαίωσε ότι είναι χώρος νεκροταφείου, εφ' όσον τα νέα ευρήματα συμπληρώνουν τα παλαιά. Η ύπαρξη του κεραμικού εργαστηρίου υποδηλώνει ότι χρησίμευε για την εξυπηρέτηση του νεκροταφείου ή και το αντίθετο, δηλαδή ότι οι τεχνίτες του εργαστηρίου ήταν κάτοικοι της περιοχής και η συστάδα των 11 τάφων ήταν το δικό τους νεκροταφείο. Δεν πρέπει, επίσης, να αγνοούμε την ύπαρξη της αρχαίας οδού προς το Σούνιο στο σημείο αυτό, της οποίας, ναι μεν δεν βρέθηκαν λείψανα στη συγκεκριμένη ανασκαφή, οπωσδήποτε όμως συνδυάζεται με τη δραστηριότητα που αναπτύσσεται εκεί.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

2

2. *Σταθμός ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Ο τάφος 11 με τα κτερίσματά του.*

Από τον τάφο 11

118 **ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ (ATL)**
Περίπου 460 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15531.
ΥΨ. 0,20, Δ.Β. 0,047, Δ. ΩΜΟΥ 0,064, Δ.Χ. 0,039 Μ.

Ακέραιη. Το λευκό επίχρισμα στο κυρίως σώμα του αγγείου έχει σε μεγάλο βαθμό απολεπιστεί.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει απλή ορθογώνια σανιδόμορφη επιτύμβια στήλη ιδρυμένη σε δίβαθμη κρηπίδα. Με δυσκολία διακρίνεται το στικτό της γείσο. Αριστερά, καθισμένος σταυροπόδι σε βράχο, απεικονίζεται ένας άνδρας γενειοφόρος, ο οποίος στηρίζει το σκυμμένο κεφάλι του με το αριστερό χέρι, το οποίο, με τη σειρά του, ακουμπά στον δεξιό μηρό. Ο ώμος, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμείται με ακτινωτό και σχηματοποιημένο γλωσσωτό κόσμημα. Τα περιγράμματα έχουν γίνει με χρυσίζουσα στιλπνή γραμμή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για τις «σανιδόμορφες» επιτύμβιες στήλες, το Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου και τις ληκύθους του τύπου ATL, βλ. το σχόλιο στον αρ. 231. Η λήκυθος αρ. 118 έχει γίνει, πιθανώς, από το ίδιο χέρι που διακόσμησε και μία λευκή λήκυθο σε ιδιωτική συλλογή του Münster· βλ. Stupperich 1979, 209-211, πίν. 29.1-3. Η στήλη ανήκει στον τύπο A-II του Nakayama 1982, 60-69. Με το βραχώδες τοπίο υποδηλώνεται, ίσως, η ακτή της Αχερουσίας λίμνης, ο *ἀνέκβατος ὅρμος*, όπως περιγράφεται στη Νέκυια του Πολυγνώτου. Μορφές που κάθονται σε βράχο δεν είναι άγνωστες στις λευκές ληκύθους, βλ. Olmos 1980, 93-94, όπως επίσης και μορφές που κάθονται σταυροπόδι, πρβλ. τη λίγο πρωιμότερη λήκυθο του Ζ. της Επιγραφής στην Αθήνα, ΕΑΜ αρ. 1959 (*ARV*[2] 748,3 και *Addenda*[2] 284) και μία άλλη, περίπου σύγχρονη, του Ζ. του Bosanquet στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο αρ. 1905.7-10.10 (*ARV*[2] 1227,10· *Addenda*[2] 350· *Pandora*, 145-146), όπου ο νεκρός κάθεται στα σκαλιά του τάφου. Η στάση θυμίζει αυτή του θλιμμένου Έκτορα *ἀνιωμένου σχῆμα ἐμφαίνων*, όπως μαρτυρεί ο Παυ-

σανίας στην περιγραφή της Νέκυιας στη Λέσχη των Κνιδίων στους Δελφούς, βλ. *Φωκικά* 10.31.5 [Παπαχατζής]. Για το θέμα αυτό βλ. Neumann 1965, 136-140· Laurent 1898. Βλ. Simon 1963, 44. Επίσης, βλ. Τιβέριος 1985, 24, σημ. 32· Stansbury-O' Donnel 1990. Τόσο η απόδοση του ερημικού βραχώδους τοπίου όσο και η διάχυτη θλίψη και η στοχαστική αντιμετώπιση του θανάτου από το νεκρό παραπέμπουν στη μορφή του Δημοκλείδη στην ομώνυμη στήλη της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 752.

Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου

Γ.Κ.

Από τον τάφο 1

119 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ

440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15530.
ΥΨ. 0,345, ΥΨ. ΛΑΙΜΟΥ 0,103, Δ.Β. 0,068, ΜΕΓ. Δ. 0,091, Δ.Χ. 0,062 Μ.

Ολόκληρη. Πηλός καστανέρυθρος, απολεπίσεις σε διάφορα τμήματα. Σώμα εξαιρετικά ραδινό, με αναλογία λαιμού-σώματος 1:3.

Παριστάνεται νεαρή ανδρική μορφή στραμμένη προς τα δεξιά, που φέρει πέτασο πίσω από το κεφάλι και φορά χλαμύδα. Το δεξιό του χέρι λυγισμένο στο ύψος της μέσης, ενώ με το αριστερό στηρίζεται στο δόρυ του. Απέναντί της πεπλοφόρος γυναικεία μορφή κρατά κιβωτίδιο πάνω από τον αριστερό της ώμο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Πρόκειται για σκηνή αποχαιρετισμού μέσα σε οικιακό χώρο. Η λήκυθος είναι προϊόν αττικού εργαστηρίου και είναι δυνατόν να αποδοθεί στο Ζ. του Klügmann. Για τους ζωγράφους των ερυθρόμορφων ληκύθων του β' μισού του 5ου αι. π.Χ. βλ *ARV*[2] II, 1198-1200. Για το σχήμα του αγγείου βλ. *Agora* XXX, 45-47.

Ε.Χ.

Από τις επιχώσεις

118

119

120

120 ΧΡΥΣΗ ΔΑΝΑΚΗ

140-90 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 348.
Δ. 0,01 Μ.

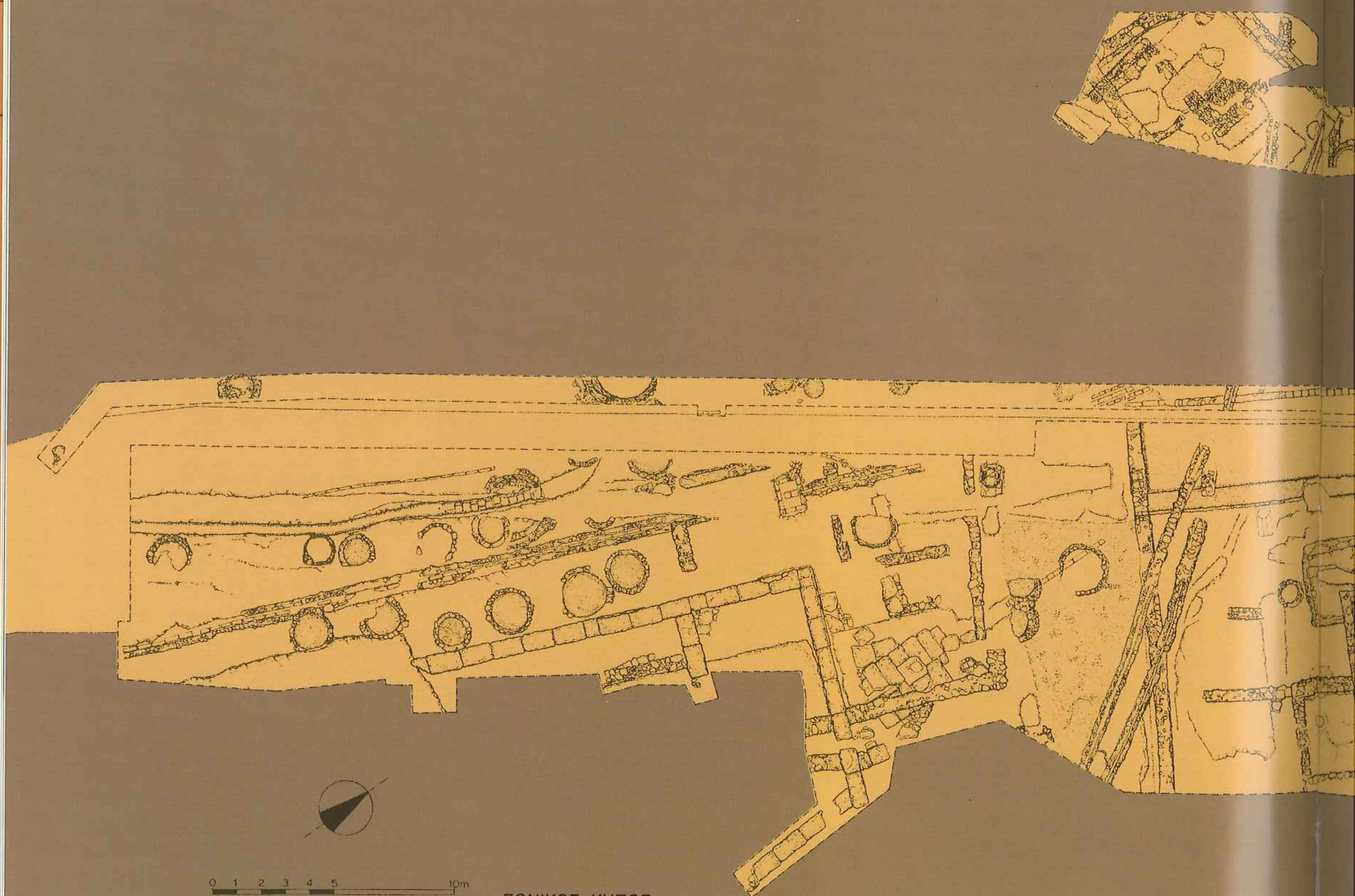
Χρυσή μονόπαιστη με παράσταση γυναικείας κεφαλής προς δ. Στο πεδίο δεξιά, μήνη. Η παράσταση σε στικτό κύκλο.

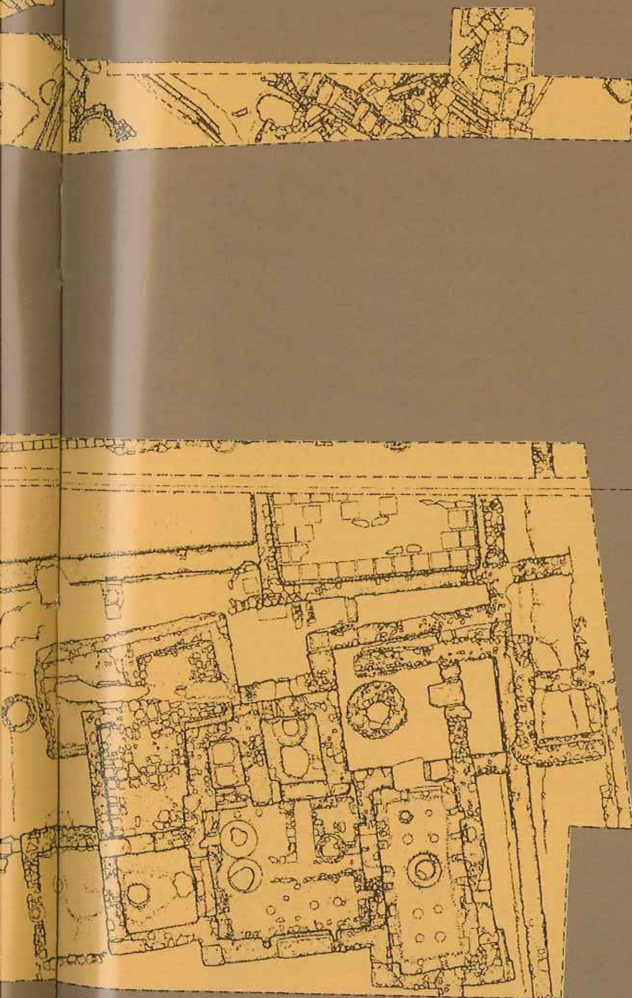
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για τον τύπο πρβλ. χάλκινο αθηναϊκό νόμισμα, *Agora* XXVI, αρ. 106b.

Ι.Τ.

ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ

1

Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ

Σε έκταση 670 τ.μ, στις νοτιοδυτικές παρυφές του Ζαππείου, κοντά στη συμβολή των λεωφόρων Αμαλίας και Όλγας, σε χώρο κατασκευής Φρέατος εξαερισμού του Μ.Σ.Α., πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα με σημαντικά ευρήματα[1] (εικ. 1-2). Η περιοχή αυτή, που μέχρι την Αδριάνεια επέκταση της πόλης βρισκόταν έξω από την οχύρωση, με το πλησιέστερο σωζόμενο τμήμα της στο χώρο του Ολυμπιείου, υπήρξε σημαντική από την αρχαιότητα. Από πληροφορίες αρχαίων πηγών, που επιβεβαιώθηκαν από παλαιότερες ανασκαφικές έρευνες[2], είναι γνωστό ότι η ειδυλλιακή αυτή τοποθεσία, με τα άφθονα νερά του παρακείμενου Ιλισού και την πυκνή βλάστηση, υπήρξε χώρος όπου συγκεντρώθηκε η λατρεία πολλών θεοτήτων. Εδώ εγκαθιδρύθηκαν τα ιερά του Ολυμπίου Διός, του Δελφινίου Απόλλωνος, του Πανελληνίου Διός, της Ολυμπίας Γης, της Αρτέμιδος Αγροτέρας. Υπήρξε ακόμη χώρος ανθρώπινης εγκατάστασης από τα προϊστορικά χρόνια, αλλά και τόπος ταφών από τη γεωμετρική περίοδο.

Με την επέκταση της Αθήνας στα χρόνια του αυτοκράτορα Αδριανού, την αποπεράτωση του ναού του Ολυμπίου Διός και την ανέγερση του θριαμβικού τόξου προς τιμήν του αυτοκράτορα, η περιοχή εντάσσεται στο εσωτερικό της πόλης και προσλαμβάνει ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθώς οικοδομούνται εδώ νέα ιερά, δημόσια και ιδιωτικά κτίσματα και πολυτελή λουτρά.

Στην ανασκαφή του Φρέατος, την παλαιότερη αρχαιολογική μαρτυρία συνιστά μεγάλο τραπεζιόσχημο κτίσμα μέγιστου μήκους 16,80 και πλάτους 8,60-10,60 μ., που διχοτομείται με εγκάρσιο τοίχο (εικ. 3). Είναι κτισμένο με μεγάλους κροκαλοπαγείς δρομικούς ογκόλιθους και σώζεται σε μέγιστο ύψος τεσσάρων δόμων. Θεμελιώθηκε στον φυσικό βράχο, ο οποίος προηγουμένως διαμορφώθηκε κατάλληλα για το σκοπό αυτό. Δυστυχώς, τα ανασκαφικά στοιχεία ήταν λιγοστά, καθώς το εσωτερικό του είχε εξ ολοκλήρου επιχωθεί κατά τη διαμόρφωση του Εθνικού Κήπου. Από την κατασκευή του και από ελάχιστη κεραμική που προήλθε από τον προσεκτικό καθαρισμό του επιπέδου θεμελίωσης, μπορεί να χρονολογηθεί στους υστεροκλασικούς χρόνους.

2

Στα βόρεια αυτού του χώρου αποκαλύφθηκε ορθογώνια κατασκευή διαστάσεων 3,72×2,70 μ., που σώζεται σε ύψος δύο δόμων. Στο κέντρο της, στα ρωμαϊκά χρόνια, διανοίχθηκε ορθογώνιο φρεάτιο, όπου κατέληγε μεγάλος πήλινος αγωγός. Όμοια κατασκευή είχε αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή του βαλανείου του Ζαππείου και είχε ταυτιστεί με βωμό.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τοίχοι από ογκόλιθους είχαν εντοπιστεί κατά την ανασκαφή του μεγάλου συγκροτήματος με τα ψηφιδωτά απέναντι από την είσοδο του Ολυμπιείου, που έχει ταυτιστεί με Γυμνάσιο των χρόνων του Αδριανού. Μετά από προσεκτική μελέτη και παραβολή των σχεδίων, διαπιστώθηκε ότι με την ανασκαφή στο Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ ήρθαν και πάλι στο φως οι τοίχοι και η ορθογώνια κατασκευή που είχαν αποκαλυφθεί στην παλαιά ανασκαφή του 1889[3].

Το ακανόνιστου σχήματος οικοδόμημα δεν είναι εύκολο να ταυτιστεί, καθώς λείπουν τα αρχαιολογικά στοιχεία. Το γεγονός ότι παρέμεινε ανοικτό από τα νότια, σε συνδυασμό με το ακανόνιστο σχήμα του, μάλλον πρέπει να αποκλείσουν την ταύτισή του με κτήριο. Δεν αποκλείεται να αποτελούσε περίβολο υπαίθριου ιερού και η ορθογώνια κατασκευή βάθρο ή βωμό. Παριλίσια ιερά και βωμοί αναφέρονται στην ευρύτερη περιοχή από τις αρχαίες πηγές[4], όπως ο βωμός του Βορέα, ο βωμός των Ιλισιάδων Μουσών, το ιερό των Νυμφών και του Αχελώου, το ιερό του Πανός.

2. Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν.

3. Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ. Το τραπεζιόσχημο κτίσμα και η ορθογώνια κατασκευή.

3

Το βόρειο τμήμα της ανασκαφής καταλαμβάνει λουτρικό συγκρότημα (βαλανείο) άριστης διατήρησης. Αναπτύσσεται σε ειδικά ισοπεδωμένο χώρο πλάτους 21 μ., μεταξύ δύο μεγάλων σε μήκος και ιδιαίτερα ψηλών τοίχων, επιμελημένης κατασκευής, που έχουν ενσωματώσει στην τοιχοδομία τους πολλά αρχιτεκτονικά μέλη σε β' χρήση.

Το βαλανείο συνεχίζεται τόσο προς Α., μέσα στον Εθνικό Κήπο, όσο και προς Δ., στο κατάστρωμα της λεωφόρου Αμαλίας και πιθανότατα συσχετίζεται με το λουτρό J, που αναφέρει ο Ι. Τραυλός[5] στο σημείο αυτό. Σε μεταγενέστερη ανασκαφική έρευνα στη διαχωριστική νησίδα της λεωφόρου Αμαλίας, απέναντι από την ανασκαφή του Φρέατος, βρέθηκε η προς Δ. συνέχεια του βαλανείου. Το λουτρικό συγκρότημα περιλαμβάνει δύο υπόκαυστες αίθουσες, δύο εστίες πυροδότησης (praefurnia) και εννέα δεξαμενές (εικ. 4). Θεμελιώνεται μετά την επιδρομή των Ερούλων στα τέλη του 3ου ή στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ., ακολούθως καταστρέφεται και κατά τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. επισκευάζεται και επεκτείνεται.

Στην πρώτη οικοδομική φάση ανήκουν οι δύο υπόκαυστες αίθουσες, τα δύο praefurnia και τέσσερις από τις δεξαμενές. Ο μεγαλύτερος υπόκαυστος χώρος φέρει 15 στυλίσκους υποκαύστων, άλλοτε κυλινδρικών, άλλοτε ορθογώνιων και διαχωριστικά τοιχία, που διαμορφώνουν εισόδους για την υπόγεια επικοινωνία με τα praefurnia. Πρόκειται προφανώς για την αίθουσα των καυτών λουτρών (caldarium). Αμέσως βόρεια ανοίγεται άλλος επιμήκης υπόκαυστος χώρος, που το δάπεδό του στηριζόταν σε 17 μαρμάρινους επιτύμβιους κιονίσκους σε β' χρήση αντί στυλίσκων. Πρόκειται για την αίθουσα των χλιαρών λουτρών (tepidarium). Οι δύο εστίες πυρο-

δότησης συνδέονται με το caldarium με υπόγειες διόδους, που έχουν αψιδωτή διαμόρφωση από πλίνθους και κονίαμα. Η κυκλοφορία του θερμού αέρα γινόταν μέσω τριών μικρών δεξαμενών που θερμαίνονταν και ακολούθως η θερμότητα διοχετευόταν στις δύο υπόκαυστες αίθουσες. Στους τοίχους των δεξαμενών κατακόρυφα ανοίγματα εξασφάλιζαν εξαερισμό, αλλά και θέρμανση των ίδιων των τοίχων. Σε αυτή τη φάση ανήκει μεγάλη ορθογώνια δεξαμενή επιμελημένης κατασκευής, με παχύ υδραυλικό κονίαμα εσωτερικά και μαρμάρινες πλάκες εξωτερικά, που μέσω δύο οπών, διοχέτευε νερό σε δύο μαρμάρινες λεκάνες που βρέθηκαν in situ. Στο εσωτερικό της δεξαμενής βρέθηκαν πολλοί λύχνοι (αρ. 121-122).

Στη δεύτερη φάση του 5ου-6ου αι. μ.Χ., οι υπόκαυστες αίθουσες επισκευάζονται και ξαναχρησιμοποιούνται. Στο δάπεδο των τριών μικρών δεξαμενών ανοίγονται οπές και το στόμιό τους επιχρίεται. Οικοδομούνται τέσσερις νέες δεξαμενές με πλακοστρωμένα δάπεδα. Μία από αυτές διαμορφώνεται υπόγεια με θολωτή οροφή[6], στην οποία ανοίγεται φρεάτιο για την άντληση του νερού. Εσωτερικά έχει επιμελημένη κατασκευή με πλακοστρωμένο και κονιασμένο δάπεδο και φέρει στον βόρειο τοίχο της ιχνογραφήματα αμελούς απόδοσης με ανθρώπινες μορφές, ψάρια, ερωδιούς και σταυρούς (εικ. 5). Πιθανότατα, αυτές οι πρόχειρες τοιχογραφίες παραπέμπουν σε μεταγενέστερη χρήση της ως καταφυγίου ή μαρτυρίου.

Νότια από το βαλανείο ερευνήθηκε, σε μήκος 12 μ., τμήμα ρωμαϊκής οδού με κατεύθυνση Α.-Δ. και πλάτος 5,38 μ. Σώζει 4-5 οδοστρώματα με κεραμική ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων και, πιθανότατα, εξυπηρετούσε τις ανάγκες του βαλανείου.

4. Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ. Το λουτρικό συγκρότημα (βαλανείο).

5. Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ. Τα ιχνογραφήματα στο εσωτερικό της δεξαμενής.

4

Στους βυζαντινούς χρόνους ο χώρος των λουτρών, αλλά και η έκταση νότια από αυτά, καταλαμβάνεται από μεγάλους κτιστούς σιρούς και πίθους. Εννέα πήλινοι κτιστοί πίθοι σφηνώνονται στα δάπεδα των δωματίων του λουτρού, ενώ σε ολόκληρο το χώρο της ανασκαφής τοποθετούνται σε σειρά 29 αποθηκευτικοί σιροί (εικ. 2). Φαίνεται ότι κατά τα τέλη του 19ου αιώνα κάποιοι από αυτούς ήταν ορατοί[7], όσοι διασώθηκαν από παλαιότερες επεμβάσεις στο χώρο, αλλά και αυτοί καλύφθηκαν κατά τη διαμόρφωση του Εθνικού Κήπου.

Δύο υστεροβυζαντινοί κλίβανοι αποτελούν την ύστατη μαρτυρία χρήσης του χώρου πριν από τη διαμόρφωσή του σε τμήμα του Βασιλικού Κήπου κατά την οθωνική περίοδο.

5

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής προέρχονται οπισθόγραφη στήλη με απολογισμό των Αθηναίων Αμφικτυόνων της Δήλου (αρ. 123) και μικρή μαρμάρινη κεφαλή Ασκληπιού (αρ. 124).

Το άριστα σωζόμενο λουτρικό συγκρότημα, μετά από απόφαση του ΚΑΣ, κρίθηκε διατηρητέο και θα αποτελέσει επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, εντεταγμένο στο πρόγραμμα ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.

Σε πιλοτική σήραγγα λίγα μέτρα νοτιότερα από το Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ, σε βάθος περίπου 20 μ., εντοπίστηκαν πηγάδια-αποθέτες. Σε ένα από αυτά (πηγάδι 3) βρέθηκαν πολυάριθμοι οξυπύθμενοι αμφορείς του τέλους του 2ου και των αρχών του 1ου αι. π.Χ (βλ. αρ. 125), ενώ σε άλλο (πηγάδι 4) βρέθηκαν χάλκινα γλυπτά, όπως το αγαλμάτιο νέου (αρ. 126) και το άκρο πόδι αγάλματος (αρ. 127).

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρώτες ανακοινώσεις για την ανασκαφή έγιναν από την τότε Προϊσταμένη της Γ′ Εφορείας κ. Λιάνα Παρλαμά σε άρθρο της με τίτλο «Ο Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος και οι αρχαιότητες των Αθηνών», σε ομιλία της με τίτλο «Τα έως τώρα ευρήματα των ανασκαφών για τον Μ.Σ.Α.», στο πλαίσιο σεμιναρίου της Σχολής Ξεναγών στις 8-2-95 και σε άρθρο της με τίτλο «Αθήνα 1993-1995, από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου».
Η ανασκαφή στο Φρέαρ ΖΑΠΠΕΙΟΥ παρουσιάστηκε σε αναλυτική μορφή από την υπογράφουσα σε ομιλία της με θέμα «Νέα τοπογραφικά στοιχεία στο Ανατολικό τμήμα της Αθήνας», στο πλαίσιο της Α′ επιστημονικής ημερίδας της Γ′ Εφορείας, το Μάρτιο του 1996, και περιλήφθηκε στην ομιλία της ίδιας με θέμα «Η Ανατολική περιοχή της αρχαίας πόλεως των Αθηνών. Σύνθεση δεδομένων» στη Β′ Επιστημονική ημερίδα της Γ′ Εφορείας το Φεβρουάριο του 1999 (Πρακτικά υπό εκτύπωση).
2. Θρεψιάδης - Τραυλός 1961/62, 9-14.
3. Κουμανούδης 1889, 12.
4. Παυσ. *Αττικά* Ι, 19, 5· Παπαχατζής 1974, 285-286, σημ. 3.
5. Travlos 1971, 181.
6. Παρόμοιες δεξαμενές βρέθηκαν σε πολλές ανασκαφές στην Αθήνα στην περιοχή του Ολυμπιείου, στον Νέο Κόσμο, στο Κουκάκι, στο κέντρο της πόλης κ.α.
7. Κουμανούδης 1889, 11.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Ανήκει στον τύπο των λύχνων με κεντρική λαβή και πολλούς μυκτήρες. Βλ. σχετικά για το σχήμα και τη διακόσμηση *Agora* VII, 156-157, πίν. 32, αρ. 2007 (μέσα 4ου αι. μ.Χ.). Ο εγχάρακτος κλάδος στη βάση, συνδυασμένος συχνά με κάποιο αρχικό ονόματος, αποτελεί χαρακτηριστική λεπτομέρεια πολλών λύχνων. Στην Αθήνα συνήθως απαντά σε συνδυασμό με μία ή δύο υπογραφές από τον 3ο έως τον πρώιμο 6ο αι. μ.Χ. και συχνά χωρίς υπογραφή από τον 4ο έως τον 6ο αι. μ.Χ. Το έμβλημα αυτό χρησιμοποιείται από τους αθηναίους κεραμείς όταν αρχίζουν να χαράζουν στα αρχέτυπα ή στις μήτρες τις υπογραφές τους αντί να τις σφραγίζουν. Η παρουσία του εμβλήματος δεν προσδιορίζει συγκεκριμένο εργαστήριο. Ίσως κατά τον Perlzweig (*Agora* VII, 28) αποτελεί σημάδι που φέρνει καλή τύχη στο χρήστη του λύχνου. Για ανάλογα εμβλήματα σε βάσεις λύχνων πρβλ. *Agora* VII, 14, αρ. 1353-1355· Karivieri 1996, 77, πίν. 27, αρ. 278.

Ο.Ζ.

στο κάτω τμήμα του σώματος. Ίχνη καύσης στο μυκτήρα.
Στη βάση δύο ομόκεντροι δακτύλιοι. Στο δίσκο εικονίζεται λιοντάρι καθισμένο προς τα δεξιά, έτοιμο να επιτεθεί. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί ζώνη με γραμμίδια. Στην περίμετρο του δίσκου δύο μετόπες με ιχθυάκανθα. Ο μυκτήρας ορίζεται με δύο εγχάρακτες γραμμές. Στη λαβή βαθιές εγχαράξεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Οι αττικοί λύχνοι αυτού του τύπου δεν εμφανίζονται πριν από τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. Ανάλογο διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται σε αττικές σαρκοφάγους. Για παράλληλα βλ. *Agora* VII, 130, πίν. 21, αρ. 974 (α' μισό 4ου αι. μ.Χ.)· Karivieri 1996, πίν. 31, αρ. 46 (β' μισό 4ου αι. μ.Χ.)· *Corinth* IV_2, 259, πίν. XVIII, αρ. 1216-1218, τύπος XXVIII· *Isthmia* III, 76, αρ. 2987-2988, τύπος XXVIII C.

Ο.Ζ.

ΒΑΛΑΝΕΙΟ

Από τη δεξαμενή 9

121 ΔΙΜΥΞΟΣ ΕΡΥΘΡΟΒΑΦΗΣ ΛΥΧΝΟΣ
Περίπου 350 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7190.
ΜΗΚ. 0,15, ΥΨ. 0,043-0,065, Δ.Β. 0,032, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,088 Μ.

Ακέραιος. Αποκρούσεις στον ένα μυκτήρα και σε άλλα σημεία του σώματος. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανέρυθρος. Επίπεδη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, ελαφρώς κοίλος δίσκος, κωνικοί μυκτήρες. Στο κέντρο του δίσκου κωνική συμπαγής λαβή με οπή ανάρτησης. Οπές εξαερισμού εκατέρωθεν των λαβών και στη γένεση των μυκτήρων. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα.
Ερυθρή αραιή βαφή καλύπτει το αγγείο. Στη βάση εγχάρακτος κλάδος μέσα σε δύο ομόκεντρους κύκλους. Γύρω από το δίσκο ζώνη με ιχθυάκανθα και στην περίμετρο δύο μικρές εγκάρσιες μετόπες με όμοιο κόσμημα και με μικρούς κύκλους εκατέρωθεν. Στους μυκτήρες ενάλληλα γραμμωτά τρίγωνα και κύκλοι με στιγμές. Στη λαβή βαθιές εγχαράξεις.

121, 122

122 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΕΡΥΘΡΟΒΑΦΗΣ ΛΥΧΝΟΣ
Περίπου 350 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7191.
ΜΗΚ. 0,103, ΥΨ. 0,038, Δ.Β. 0,027, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,078 Μ.

Ακέραιος. Πηλός ερυθρός. Ίχνη μελανού χρώματος στο μυκτήρα και αλλού. Επίπεδη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, ελαφρώς κοίλος δίσκος, χαμηλός κωνικός μυκτήρας, συμπαγής κωνική λαβή. Οπή πλήρωσης στο δίσκο και μικρή οπή εξαερισμού στην ένωση του μυκτήρα με το δίσκο. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Αραιή, καστανέρυθρη εκφεύγουσα βαφή στο δίσκο και

123 ΟΠΙΣΘΟΓΡΑΦΗ ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΣΤΗΛΗ ΜΕ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΩΝ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ
Περίπου 345-343 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 5585.
ΥΨ. 0,21, ΠΛ. 0,184, ΠΑΧ. 0,087 Μ.

Σώζεται μέρος της μίας στενής πλευράς και είναι σπασμένη από όλες τις άλλες. Η γραφή και στις δύο όψεις είναι *στοιχηδόν*, με ελαφρές παραβιάσεις όπου υπάρχουν αριθμοί. Στην όψη Α σώζονται 21 στίχοι και στην όψη Β 18. Ύψ. γραμμάτων όψης Α 0,004-0,005 μ. Διάστιχο περίπου 0,005 μ. Ύψ. γραμμάτων όψης Β 0,004-0,005 μ. Ορισμένα γράμματα (Φ, Β, Τ) φθάνουν τα 0,007 μ. Διάστιχο περίπου 0,004 μ. Στην όψη Β υπάρχουν αρκετές φθορές στην ενεπίγραφη επιφάνεια, καθώς και τρεις παράλληλες εγχάρακτες γραμμές που έγιναν εκ των υστέρων. Τα γράμματα της όψης Β είναι παρόμοια, αλλά κάπως αμελέστερης χάραξης από τα γράμματα της όψης Α. Στην όψη Α υπάρχει αριστερά κενό περιθώριο πλάτους 0,022 μ., ενώ στο πάνω μέρος της όψης Β υπάρχει κενό 0,02 μ. Τέλος, μεταξύ των στίχων 13 και 14 της όψης Β υπάρχει κενό 0,012 μ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η επιγραφή περιέχει αποσπάσματα απολογισμού των Αθηναίων *Άμφικτυόνων* του ιερού της Δήλου. Είναι γνωστό ότι το ιερό νησί της Δήλου, περίφημο από παλιά για το Ιερό του Απόλλωνος και τόπος προσκυνήματος των απανταχού Ιώνων, απετέλεσε την έδρα της πρώτης Αθηναϊκής Συμμαχίας, που ιδρύθηκε το 478 π.Χ., αμέσως μετά το τέλος των περσικών πολέμων. Η πόλη της Δήλου διατήρησε τυπικά την κρατική της αυτονομία (παρά τους κατά καιρούς εκτοπισμούς και καθάρσεις που επέβαλαν οι Αθηναίοι), όμως τη διοίκηση του Ιερού και τη διαχείριση των τεράστιων εσόδων του ανέλαβε το σώμα των *Άμφικτυόνων*, πλαισιωμένο από ένα γραμματέα και έναν υπογραμματέα.

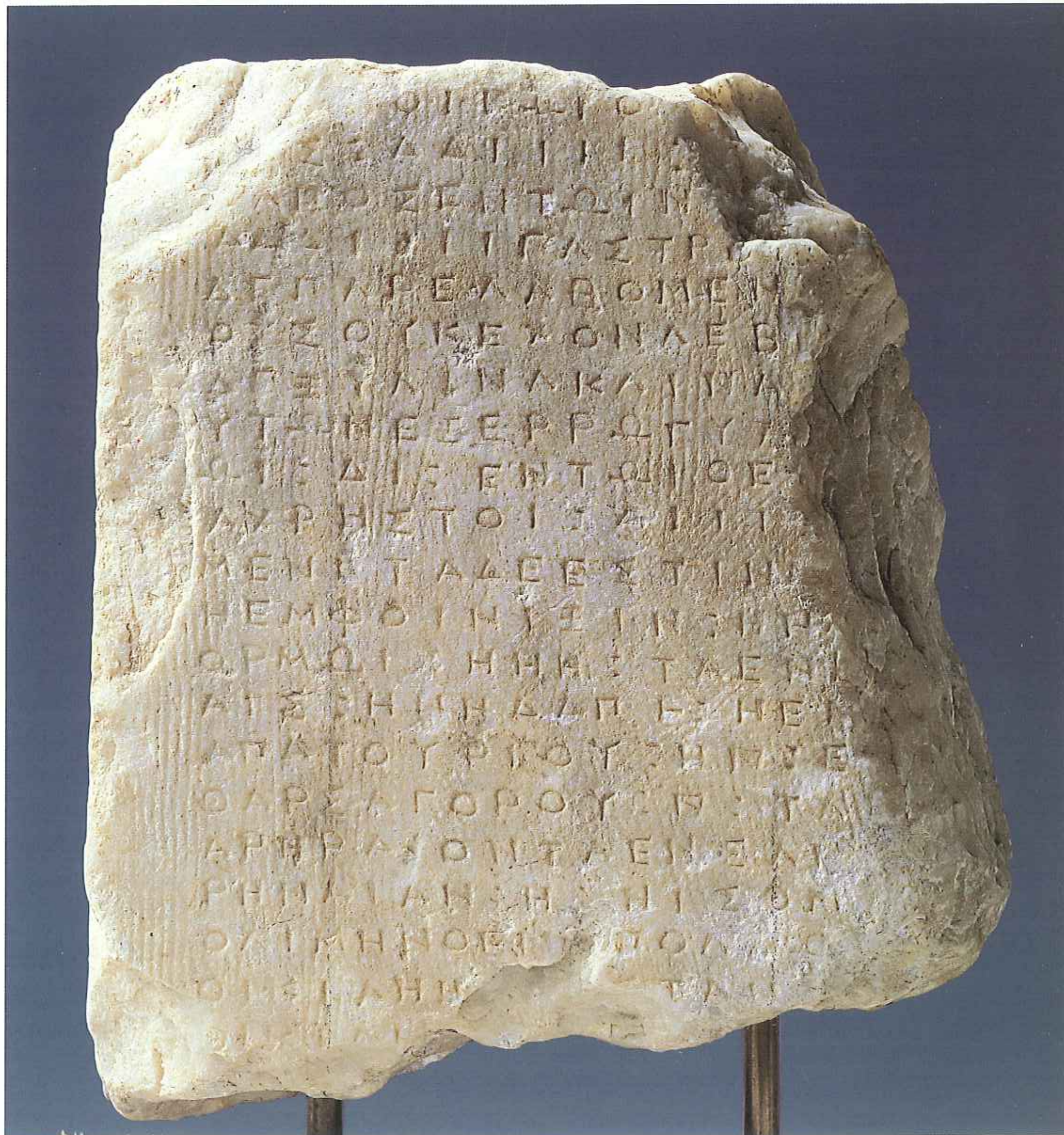
Αρχικά στο σώμα των Αμφικτυόνων μετείχαν εκτός από τους Αθηναίους και Άνδριοι και η αρχή ήταν πενταετής. Μετά το 367 π.Χ. περίπου η αρχή έγινε ενιαύσια και αποκλειστικά αττική. Αυτό διήρκεσε έως το έτος 314 π.Χ., κατά το οποίο οι Δήλιοι απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, με μικρά μόνο διαλείμματα από το 404 π.Χ. (ήττα των Αθηναίων κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο) έως το 394 π.Χ. και για μικρό διάστημα λίγο μετά το 386 π.Χ. (Βασίλειος Ειρήνη).

Σύμφωνα με την ισχύουσα και για άλλα ανάλογα σώματα πρακτική, οι Αμφικτύονες έπρεπε να παρουσιάσουν απολογισμό των πεπραγμένων μετά τη λήξη της αρχής τους. Οι απολογισμοί αυτοί αναγράφονταν σε στήλες σε δύο αντίγραφα, ένα για τη Δήλο και ένα για την Αθήνα. Έχουν δημοσιευθεί αντίστοιχα στις σειρές *Inscriptions de Délos*, 89 έως 104-33 και *Inscriptiones Graecae* II², 1633-1653.

Εκτός από τα ονόματα των Αμφικτυόνων που παρέδιδαν και εκείνων που παρελάμβαναν, καθώς και των επωνύμων αρχόντων κατά την αρχή των οποίων άσκησαν τα καθήκοντά τους, οι απολογισμοί αυτοί περιείχαν συνήθως: καταγραφή των διαφόρων *εσόδων* κατά πηγή προέλευσης (συμμαχικός φόρος των διαφόρων πόλεων, επιστροφή κεφαλαίου και τόκων από δανεισμό ιερών χρημάτων, πρόστιμα, έσοδα από ενοικίαση ιερών γαιών ή οικιών, έσοδα από άλλες εκμεταλλεύσεις, όπως δικαίωμα διαπόρθμευσης, αλιείας, εξαγωγής πορφύρας, ξύλευσης κτλ., καθώς και έσοδα από πώληση διαφόρων ζώων η ειδών). Ακολουθούσε ο απολογισμός *εξόδων*, που ήταν συνήθως τα έξοδα κατασκευής διαφόρων έργων στο Ιερό, ανοικοδόμησης ή επισκευής-συντήρησης των ιερών κτηρίων, μισθοί του προσωπικού, μεταξύ των οποίων και των ιδίων των Αμφικτυόνων, έξοδα για την τέλεση της λατρείας και των διαφόρων αγώνων που πλαισίωναν τις εορτές.

Μεγάλο μέρος των απολογισμών καταλαμβάνουν τα διάφορα *ευρετήρια* αναθημάτων και γενικά της περιουσίας του ιερού, που περιλαμβάνουν λεπτομερείς καταλόγους των διαφόρων αναθημάτων, παλαιών και νέων, με τα ονόματα των αναθετών, καθώς και την κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Για τα πολύτιμα αντικείμενα αναγράφεται ο αριθμός ή το βάρος τους. Κατατάσσονται κατά κατηγορίες, ανάλογα με το ιερό κτήριο στο οποίο βρίσκονται και ανάλογα με την ύλη από την οποία αποτελούνται (χρυσά, αργυρά, χαλκά, σιδηρά, ξύλινα). Τέλος, γίνεται συνοπτική αναφορά στις διάφορες *δικαστικές υποθέσεις* με τις οποίες

123 α

ασχολήθηκαν οι Αμφικτύονες, η εκδίκαση των οποίων γινόταν σε αθηναϊκά δικαστήρια. Την πρακτική της αναγραφής απολογισμών της διαχείρισής τους, συνέχισαν κατά την περίοδο της Δηλιακής Ανεξαρτησίας (314-166 π.Χ.) οι *Ἱεροποιοί*, οι οποίοι διαδέχθηκαν τους Αμφικτύονες. Το ίδιο εξακολούθησε και κατά την περίοδο της Αθηναϊκής Ηγεμονίας (μετά το 166 π.Χ.) έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση, με τελευταίο σωζόμενο απολογισμό του έτους 140/139 π.Χ.

Στο συγκεκριμένο θραύσμα στήλης σώζονται τα εξής αποσπάσματα απολογισμού:

Στην όψη Α, στους στίχους 1-11 υπάρχει απόσπασμα ευρετηρίου ιερών πραγμάτων, με ένδειξη για το βάρος ή τον αριθμό τους, που είναι γραμμένη με το ακροφωνικό αριθμητικό σύστημα, όπως άλλωστε και όλοι οι αριθμοί της στήλης. Τα αντικείμενα φυλάσσονταν πιθανότατα στον *Οἶκον τῶν Ναξίων*, στον *Ναόν* και ίσως στο *Θεσμοφόριον*. Μεταξύ των άλλων αναφέρονται *γαστρόπτης* (είδος μαγειρικού σκεύους), *λέβητες* και άλλα αγγεία, πιθανότατα χαλκά, μερικά από τα οποία όχι σε καλή κατάσταση. Επίσης ξύλινες *κλίνες* (προφανώς για τελετουργικά συμπόσια), οι περισσότερες από τις οποίες είναι εντελώς σπασμένες (*ἐξερρωγῦαι, ἄχρηστοι*).

Οι υπόλοιποι στίχοι της όψης Α (12-21) περιέχουν αναγραφές εσόδων από την ενοικίαση ιερών αγροτικών κτημάτων (*τεμενών*) και οικιών σε διάφορους ιδιώτες *μισθωτές*. Είναι γνωστό ότι το ιερό διέθετε, κυρίως στη Ρήνεια, τη Δήλο και τη Μύκονο, μεγάλες αγροτικές περιοχές, τις οποίες παραχωρούσε με ενοίκιο σε καλλιεργητές, συνήθως για μία δεκαετία, με βάση τους όρους μιας *ἱερᾶς συγγραφῆς*. Υπενθυμίζομε ότι ολόκληρη η Ρήνεια είχε αφιερωθεί το 523 π.Χ. από τον τύραννο της Σάμου Πολυκράτη στον Απόλλωνα της Δήλου. Οι αγροτικές περιοχές της Ρήνειας ήταν δέκα και ισάριθμες υπήρχαν και στη Δήλο.

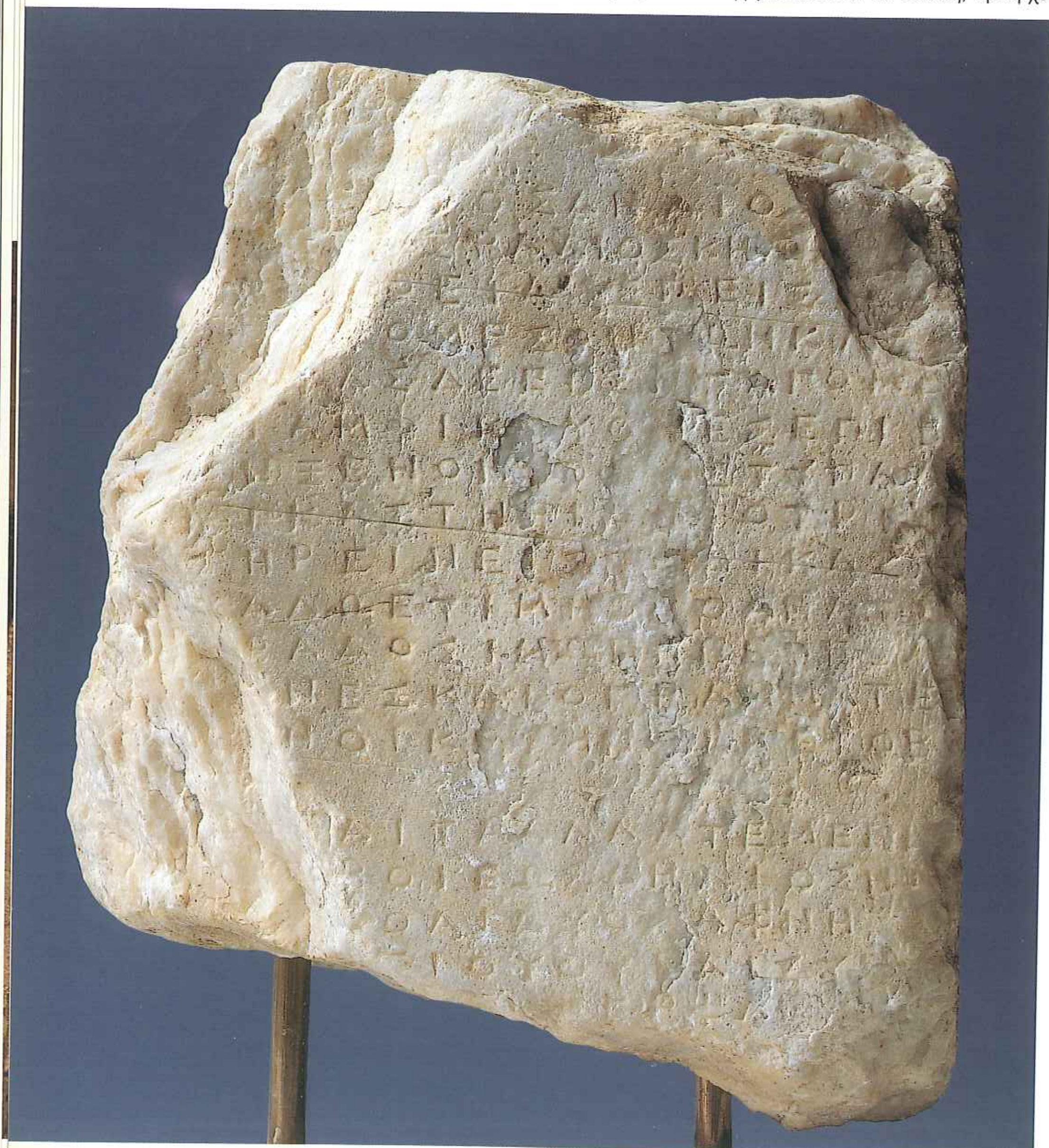
Αντίστοιχα οι *ιερές οικίες*, άλλα ακίνητα η εργαστήρια, που επίσης μισθώνονταν σε ιδιώτες, προέρχονταν κυρίως από αναγκαστικές καθιερώσεις των περιουσιών διαφόρων ατόμων, που είχαν έλθει σε σύγκρουση με τους Αθηναίους κυρίους του Ιερού. Γνωρίζομε επί παραδείγματι, ότι το 376/5 π.Χ. ορισμένοι Δήλιοι καταδικάστηκαν σε ισόβια εξορία (*ἀειφυγία*) και κατάσχεση των περιουσιακών τους στοιχείων για ασέβεια, επειδή επιχείρησαν να ανακτήσουν τη διοίκηση του Ιερού διώχνοντας και κτυπώντας τους Αμφικτύονες.

Στην επιγραφή μας γίνεται λόγος για έσοδα από ενοικίαση γαιών στις αγροτικές τοποθεσίες *Φοίνικες* (Δήλος), *Πάνορμος*, *Λίμναι* (Ρήνεια), καθώς και από κάποιο *λιμένα*. Οι δύο τελευταίοι στίχοι αναγράφουν έσοδα από ενοικίαση *ιερών οικιών*. Τα ενοίκια που εισπράττονται κυμαίνονται κατά περίπτωση από 50 έως 326 δραχμές το χρόνο. Από τα δύο ονόματα ενοικιαστών που σώζονται (*Ἀπατούριος* και *Θαρσαγόρας*) ο δεύτερος είναι άγνωστος από άλλες πηγές.

Στην όψη Β η κατανόηση του κειμένου είναι δυσχερέστερη λόγω των φθορών. Στους στίχους 1-13 γίνεται λόγος για *δικαστικές υποθέσεις* των οποίων επιλαμβάνονται οι *Αμφικτύονες* και ο *γραμματεύς* τους. Η διατύπωση των αποφάσεων είναι περιληπτική.

Μία από τις περιπτώσεις πρέπει να ήταν ιδιαίτερα σοβαρή. Εκδικάστηκε στο δικαστήριο των Αθηνών που ονομαζόταν *Τρίγωνον*. Πρόκειται για την πρώτη επιγραφική μνεία αυτού του δικαστηρίου, το οποίο μας ήταν γνωστό μόνον από φιλολογικές μαρτυρίες. Η ποινή που επιβλήθηκε στον ένοχο ήταν ο θάνατος. Η βαριά αυτή ποινή αποτελεί μια επί πλέον ένδειξη της σκλήρυνσης της στάσης των Αθηναίων γύρω στο 345 π.Χ. απέναντι στους Δηλίους, που δεν έπαψαν ποτέ να επιδιώκουν την πλήρη ανεξαρτητοποίησή τους. Γνωρίζομε μάλιστα ότι το 343 π.Χ. οι Δήλιοι προσέφυγαν στο «διεθνές δικαστήριο» των Δελφών ζητώντας την καταδίκη και την αποπομπή των Αθηναίων από τη Δήλο. Οι Αθηναίοι έστειλαν ως συνήγορό τους το ρήτορα Υπερείδη, στον οποίο συμπαραστάθηκε ο ρήτωρ Δημοσθένης. Τελικά το αμφικτυονικό δικαστήριο των Δελφών (το οποίο επηρεαζόταν από τον Φίλιππο) δικαίωσε τους Αθηναίους.

Όμως, λίγο πριν από την εκδίκαση της υπόθεσης στους Δελφούς φαίνεται ότι υπήρξε ένταση στη Δήλο και ένας από τους αρχηγούς της φιλοαθηναϊκής μερίδας, κάποιος *Πεισιθείδης Πεισιθείδου Δήλιος* απειλήθηκε και για να σώσει τη ζωή του αναγκάστηκε να καταφύγει στην Αθήνα, όπου οι Αθηναίοι τον τίμησαν παρέχοντάς του *πολιτείαν* και δωρεάν διατροφή (*IG* II^2, 222). Από την επιγραφή μας μαθαίνομε ότι κάποια υπόθεση που είχε σχέση με το πρόσωπο αυτό εκδικάστηκε στην Αθήνα, στο δικαστήριο που ονομαζόταν *Μέσον τῶν καινῶν*. Οι πληροφορίες της επιγραφής μας αποτελούν νέα πολύτιμη μαρτυρία για την έντα-

123 β

ση των σχέσεων μεταξύ Αθηναίων και Δηλίων κατά την περίοδο που προηγήθηκε της δίκης του 343 π.Χ. Για τις επιγραφές με απολογισμούς της περιόδου της Αθηναϊκής Αμφικτυονίας στη Δήλο βλ. *IG* II², 1633-1653 και *ID*, 89 έως 104-33. Για τα *τεμένη* του Ιερού της Δήλου βλ. κυρίως Kent 1948, 243-338. Για τις *ιερές οικίες* βλ. κυρίως Molinier 1914. Για τα *δικαστήρια* των Αθηνών βλ. κυρίως *Agora* XXVIII.

Χ.Β.Κ.

124 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

Ρωμαϊκή περίοδος (ίσως 2ος αι. μ.Χ.)

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 5272.
ΥΨ. 0,047 Μ.

Ο λαιμός κομμένος στη ρίζα του αυχένα. Αποκρούσεις στο κάτω τμήμα του μετώπου, στα μάτια, στη μύτη και στο δεξιό μάγουλο. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Ο θεός εδώ αποδίδεται με ψηλό μέτωπο, με κάπως έντονα τα ζυγωματικά και παχύ το κάτω χείλος. Τα γένια έχουν πλαστικότητα. Τα μαλλιά πάνω από το μέτωπο χωρίζονται στα δύο και με τρεις σειρές κυματισμούς, στην αρχή απαλούς, κατευθύνονται προς τα αυτιά τα οποία και καλύπτουν τελείως. Εδώ, πάνω στους βοστρύχους, παρατηρούνται ίχνη τρυπανιού. Στο κεφάλι φέρει ένα στεφανόσχημο στρειπτό στρόφιον (corona torsilis). Πίσω στο κρανίο, η αδούλευτη κόμη χωρίζεται κάθετα στα δύο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η ταύτιση εδώ έγινε χάρη στο στρόφιον που, ιδιαίτερα στη ρωμαϊκή εποχή, στολίζει το κεφάλι του Ασκληπιού· σχετικά βλ. Krug 1968, 46, τύπος 12. Στην Αθήνα η λατρεία της μάλλον πελοποννησιακής αυτής θεότητας αρχίζει από το 420 π.Χ. Στη γλυπτική εμφανίζεται πρώτα σε ανάγλυφα όπου η εικονογραφία του δεν είναι σταθερή. Στα αγάλματα, όμως, απεικονίζεται συνήθως να στηρίζεται σε ραβδί όπου περιτυλίσσεται φίδι. Στη μεγάλη γλυπτική το πλησιέστερο παράδειγμα με στρεπτό στρόφιο και όμοια περίπου κόμμωση είναι το άγαλμα στο Μουσείο της Νεάπολης· βλ. Neugebauer 1921, 42, πίν. 3,1 και de Franciscis 1963, εικ. 32.

Π.Ζ.

124

125

ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΣΗΡΑΓΓΑ

Από το πηγάδι 3

125 ΟΞΥΠΥΘΜΕΝΟΣ ΑΜΦΟΡΕΑΣ
Τέλη 2ου - αρχές 1ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15551.
ΥΨ. 0,818, ΜΕΓ. Δ. 0,369, Δ. ΣΤΟΜΙΟΥ 0,17 Μ.

Σχεδόν πλήρης με μικρές αποκρούσεις στο χείλος και στο έμβολο. Φθορές και χαράξεις σε όλη την επιφάνεια. Πηλός κιτρινέρυθρος με υποκίτρινο επίχρισμα. Σώμα ωοειδές που απολήγει σε οξύ πυθμένα. Λαιμός κυλινδρικός, στόμιο με μορφή κολάρου, λαβές ελλειπτικής διατομής. Στο στόμιο φέρει ενσφράγιστη επιγραφή ΜΑΗ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Προέρχεται από ένα σύνολο 50 αμφορέων που βρέθηκαν μέσα σε αρχαίο πηγάδι στον Εθνικό Κήπο. Οι αμφορείς εντάσσονται στην ομάδα των ιταλικών αμφορέων που βρίσκεται ανάμεσα στους τύπους Dressel 6 και Lamboglia 2. Οι αμφορείς αυτοί χρονολογούνται στα τέλη του 2ου και στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Τόπος παραγωγής τους θεωρείται η Απουλία ή η Ιστρία και χρησιμοποιήθηκαν για την εξαγωγή λαδιού ή κρασιού κυρίως στην Αδριατική και στη Δυτική Μεσόγειο. Μικρότερες ποσότητες βρίσκονται και στο Αιγαίο, ενώ ελάχιστοι έφθασαν μέχρι τον Εύξεινο Πόντο. Οι τριγράμματες επιγραφές στο στόμιο ή στις λαβές των αμφορέων αποτελούν συνήθως τα αρχικά του τριμερούς ρωμαϊκού ονόματος (prenomen, nomen και cognomen) του παραγωγού ή του κεραμέα. Η επιγραφή ΜΑΗ δεν είναι από τις συνηθέστερες αλλά, σύμφωνα με πληροφορία του J.Y. Empereur, έχει εντυπωθεί και πάνω σε παρόμοιους αμφορείς, που βρέθηκαν στη Δήλο. Γι' αυτή την ομάδα αμφορέων βλ. Peacock - Williams 1986, 98-101· Sciallano - Sibella 1994, 23 κ.ε.· Empereur - Hesnard 1987, 9-71, ιδιαίτ. 33-34, πίν. 8. Για παραδείγματα από την αθηναϊκή Αγορά βλ. Grace 1961, εικ. 36 (δεξιά) και από τον Κεραμεικό βλ. Böttger 1992, 315-381, ιδιαίτ. 323-333.

E.M.-B.

125

126

Από το πηγάδι 4

126 ΧΑΛΚΙΝΟ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟ ΓΥΜΝΟΥ ΝΕΟΥ

1ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7156.
ΥΨ. 0,275 Μ.

Χαλκός με σκουροπράσινη πάτινα και ιζήματα κατά τόπους. Συγκολλημένη η αριστερή κνήμη στο ύψος του γονάτου. Σπασμένα τα άκρα του δείκτη και του μικρού δακτύλου του δεξιού χεριού. Η μύτη σιμή ως αποτέλεσμα πίεσης στο μεγαλύτερο μέρος της.

Γυμνή νεανική όρθια μορφή με στάσιμο το δεξιό και άνετο το αριστερό σκέλος, ελαφρώς κεκαμμένο στο γόνατο και προβαλλόμενο. Ζυγιάζει το βάρος του σώματος σχεδόν στα δύο σκέλη πατώντας και με τα δύο πέλματα σταθερά στο έδαφος. Έχει κατεβασμένα τα χέρια, που κάμπτονται ελαφρά στους αγκώνες, προς τα εμπρός. Στρέφει την κεφαλή ελαφρά προς τα δεξιά.

Τα μαλλιά είναι επιμελημένα με τη χωρίστρα στο μέσον και δημιουργούν στεφάνη που περιβάλλει το μέτωπο, τους κροτάφους και καταλήγουν πίσω σε χαμηλό κρωβύλο, σχεδόν στη ρίζα του λαιμού. Μικροί πρόστυποι αγκιστροειδείς βόστρυχοι προεξέχουν στο μέτωπο και στον δεξιό κρόταφο, καθώς και στο πάνω τμήμα του λαιμού, πίσω από τα αυτιά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Η στάση της μορφής με τα ελεύθερα άκρα χέρια, τα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια και το ρεμβώδες απλανές βλέμμα παραπέμπει σε αθλητές (ή θεότητες) που βρίσκονται σε ανάπαυλα. Οι αναλογίες του φέροντος και του φερόμενου τμήματος του σώματος, η διάπλαση των μυώνων τόσο στα σκέλη όσο και στην κοιλιακή χώρα, το στέρνο, την πλάτη και τα χέρια, η ήσυχη και ρέουσα φόρμα της επιφάνειας του προσώπου, τα μάτια και τα σαρκώδη χείλη και, γενικά, τα θηλυπρεπή χαρακτηριστικά του προσώπου καθώς, τέλος, η λεπτομερειακή απόδοση της κόμης με τους εξέχοντες βοστρύχους, αφήνουν σαφώς την εντύπωση μιας εξαιρετικής κλασικιστικής δημιουργίας των υστεροελληνιστικών χρόνων, σύγχρονης με δημιουργίες του Πασιτέλη. Για τον τύπο βλ. Kozloff - Mitten 1988, 95-98, αρ. 12 (αγαλμάτιο νέου του 450-425 π.Χ., πιθανότατα από τους Λοκρούς ή τον Τάραντα)· επίσης, πρβλ. ό.π., 317, αρ. 59 (χάλκινο αγαλμάτιο αθλητή· 1-40 μ.Χ.). Βλ. και Vermeule - Comstock 1972, 103, αρ. 109 (αγαλμάτιο Ερμή).

Ν.Σ.

126

127 ΧΑΛΚΙΝΟ ΑΚΡΟ ΠΟΔΙ ΜΕ ΣΑΝΔΑΛΙ

Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι (;)

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7157.
ΜΗΚ. 0,26, ΥΨ. 0,145, ΠΛ. 0,10, ΠΑΧ. ΕΛΑΣΜΑΤΟΣ 0,003 Μ.

Κατασκευασμένο από παχύ έλασμα χαλκού, τώρα με βαθυπράσινη πάτινα. Σε ορισμένα σημεία, κυρίως στα δάκτυλα, διατηρείται η αρχική χρυσίζουσα επιφάνεια. Λείπουν τμήματα στο δεξιό μέρος του ταρσού και κάτω από τα σφυρά. Το κάτημα είναι κενό σε όλη την περιοχή του πέλματος. Ακανόνιστο σπάσιμο από το ύψος των σφυρών και πάνω.

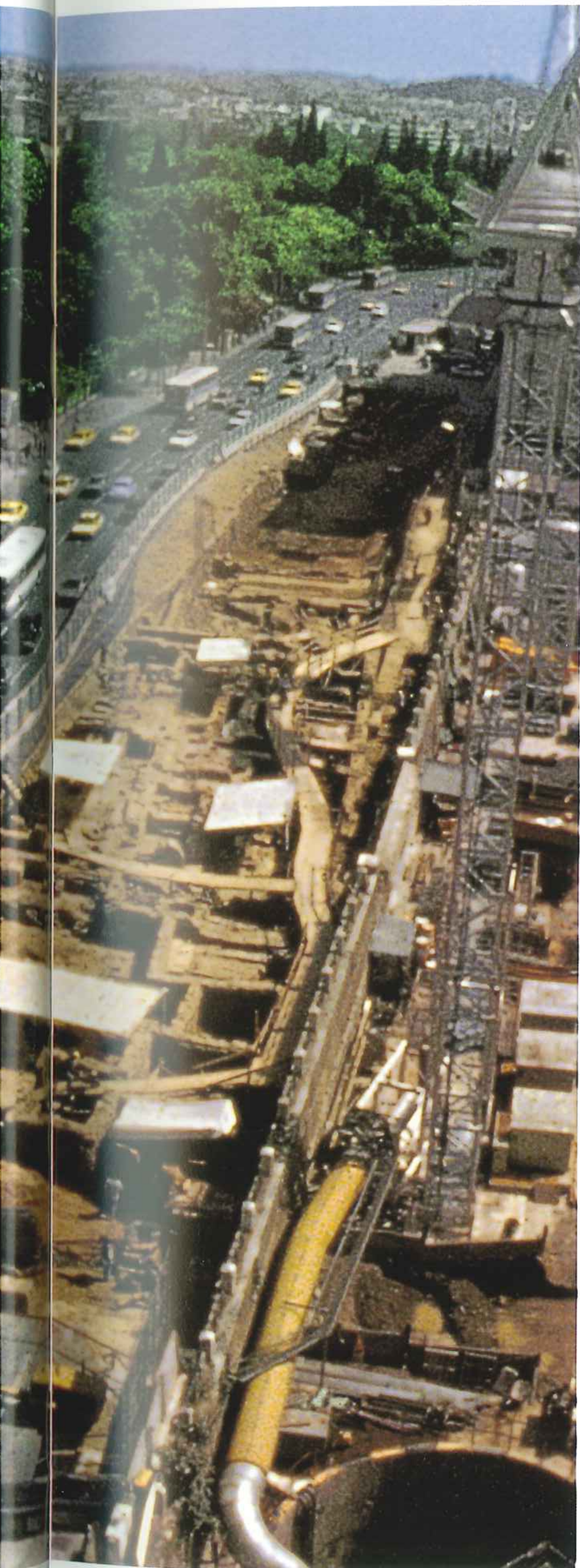
Δεξιό άκρο πόδι που φορά σάνδαλο με παχύ κάτημα. Οι δύο κεντρικοί πρόσθιοι ιμάντες του σανδάλου έρχονται σταυροειδώς επάνω στον ταρσό και στις ρίζες των δακτύλων. Στο πίσω μέρος, ο κεντρικός ιμάντας έρχεται στο μέσον της πτέρνας και από αυτόν ξεκινούν αριστερά και δεξιά άλλοι ιμάντες που περνούν ελλειψοειδώς κάτω από τους αστραγάλους προς την καμάρα του πέλματος. Στο ενδιάμεσο, χιαστί ιμάντες και μικρότερα στοιχεία αποτελούν τη διαμόρφωσή του. Από δύο οπές πάνω στους ιμάντες του ταρσού περνούν τα «κορδόνια».

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα – ελληνιστικό ή μεταγενέστερο – πρβλ. Morrow 1985, 155, εικ. j. Ο τρόπος δεσίματος εμφανίζεται ήδη στα αρχαϊκά χρόνια για άνδρες και γυναίκες (πρβλ. Morrow, ό.π., 12, εικ. 8 και 164, εικ. 10b-c), αλλά συνεχίζει στα ελληνιστικά και τα ρωμαϊκά, σε συνδυασμό με το σχήμα του πέδιλου και διακοσμητικά μοτίβα στον οριζόντιο ιμάντα· βλ. Morrow, ό.π., 96. Επίσης, πρβλ. Morrow, ό.π., 100, εικ. 78 (ακρόλιθο άγαλμα Απόλλωνος από τις Βάσσες) και 129, εικ. 106 (πήλινος ασκός σε σχήμα ποδιού)· Kozloff - Mitten 1988, 119-123, αρ. 18 (σανδάλι χάλκινου αγάλματος Ασκληπιού· 150-50 π.Χ.).

Ν.Σ.

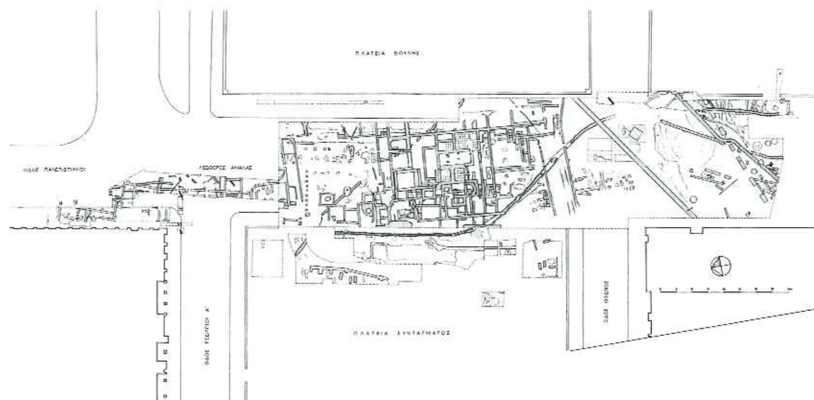

1

Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες σε έκταση ανασκαφές της Αθήνας[1], αφού ο χώρος που συνολικά ερευνήθηκε, κατά μήκος της λεωφόρου Αμαλίας και στο ανατολικό τμήμα της Πλατείας Συντάγματος, καταλαμβάνει εμβαδόν 7.500 τ.μ. (εικ. 1-4). Στην ερευνημένη έκταση, εκτός από το κύριο όρυγμα του Σταθμού ΣΥΝΤΑΓΜΑ, περιλαμβάνονται τα σκάμματα των τριών εισόδων του, καθώς και πλήθος μικρών ορυγμάτων που διανοίχθηκαν προκειμένου να παρακαμφθούν ή να αντικατασταθούν δίκτυα των οργανισμών κοινής ωφελείας.

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στη δυτική κλιτύ του χαμηλού λόφου του Αγίου Αθανασίου ή Αγίου Θωμά, που υπήρχε στη θέση της Βουλής, η κορυφή του οποίου ισοπεδώθηκε το 1836, όταν οικοδομήθηκαν τα οθωνικά ανάκτορα.

Η περιοχή αυτή κατά την αρχαιότητα βρισκόταν έξω από τα τείχη της πόλης των Αθηνών και συγκεκριμένα έξω από το ανατολικό σκέλος της αρχαίας οχύρωσης που περνούσε κοντά από το σημερινό Υπουργείο Παιδείας. Στα χρόνια του αυτοκράτορα Αδριανού συμπεριλήφθηκε στην επέκταση της πόλης που έφθασε μέχρι τις ανατολικές παρυφές του Εθνικού Κήπου.

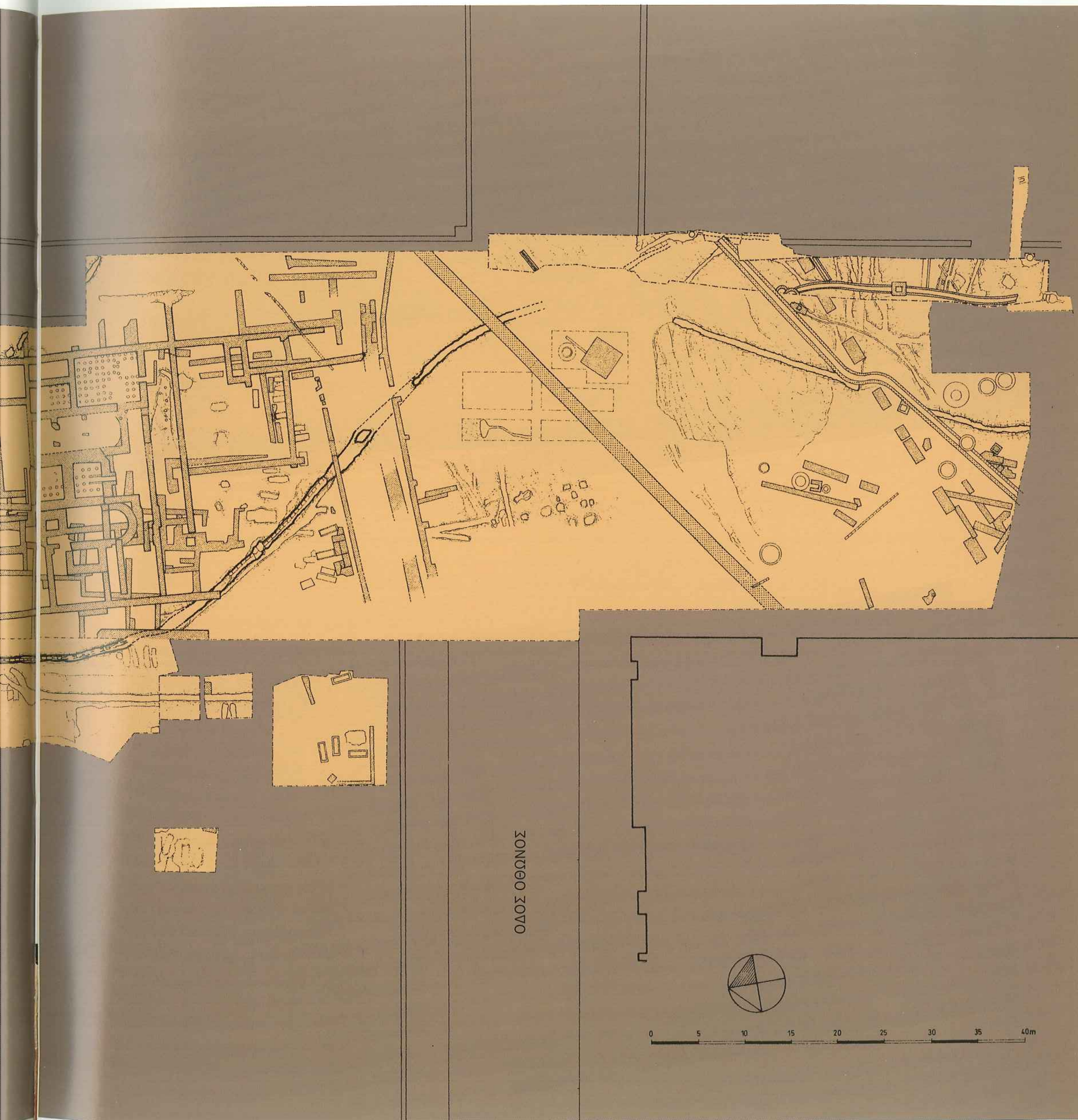
Πρόκειται για προνομιακή τοποθεσία, αφού διέθετε άφθονα νερά λόγω της ροής δύο σημαντικών ποταμών, του Ιλισού στα νότια και του μικρότερου, αλλά πλούσιου σε νερά Ηριδανού, ένας κλάδος του οποίου κατέβαινε από τον Λυκαβηττό, διερχόταν κάτω από την Πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη, διέσχιζε εγκάρσια τη λεωφόρο Αμαλίας και δια των οδών Όθωνος, Μητροπόλεως και Αδριανού έφθανε στον Κεραμεικό.

Παρά τις αλλεπάλληλες επεμβάσεις που έγιναν στο πέρασμα των αιώνων, τα στοιχεία που ήρθαν στο φως ήταν πολλά και σημαντικά και επιβεβαίωσαν τη συνεχή χρήση του χώρου από τους υπομυκηναϊκούς χρόνους έως την οθωνική περίοδο.

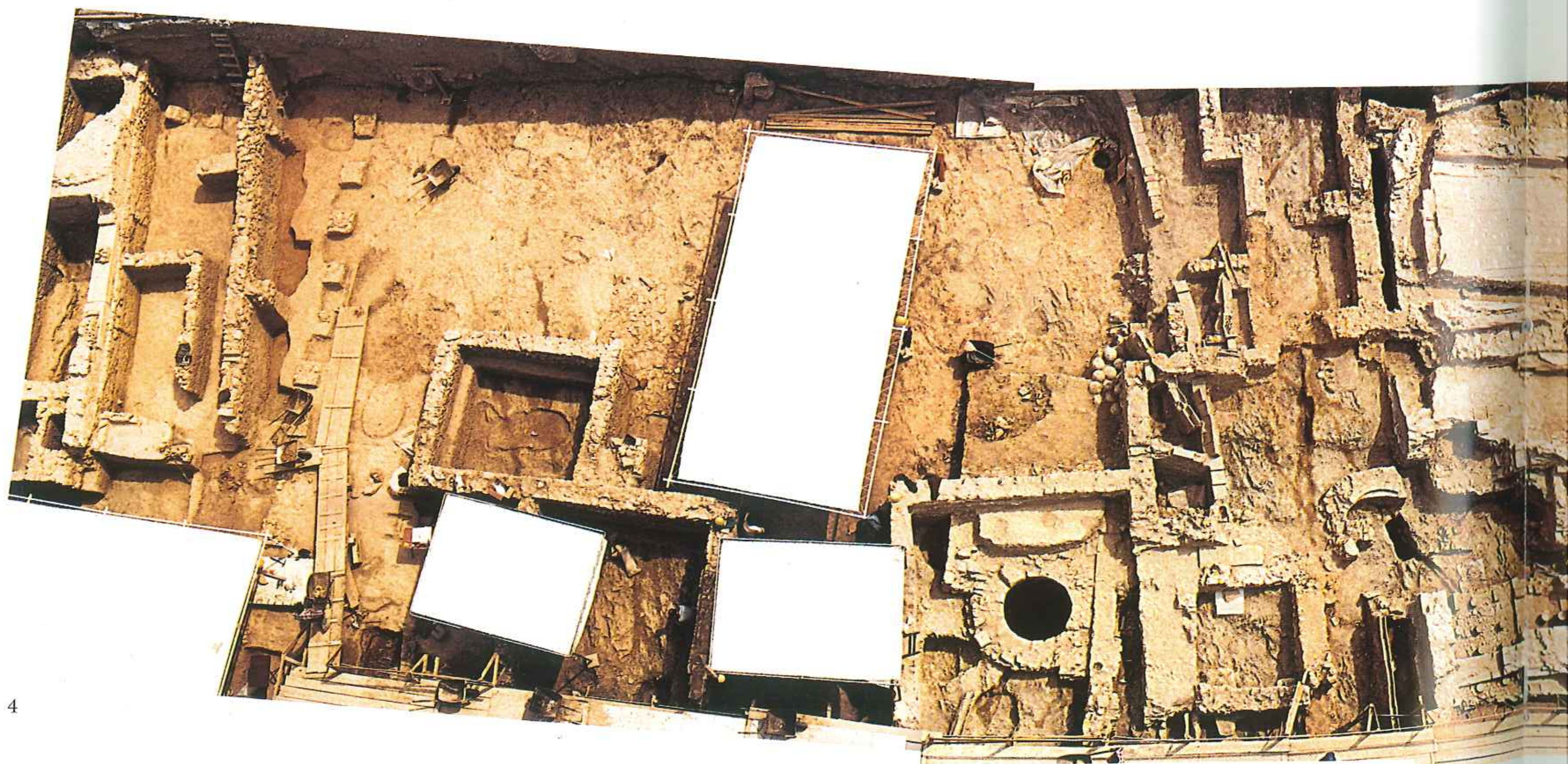
Στη μεγάλη ανασκαφή της λεωφόρου Αμαλίας την αρχαιότερη αρχαιολογική μαρτυρία συνιστούν δύο υπομυκηναϊκοί τάφοι του 11ου αι. π.Χ. (τάφοι 55 και 126). Πρόκειται για μικρά ορύγματα λαξευμένα στον φυσικό αθηναϊκό σχιστόλιθο (κιμη-

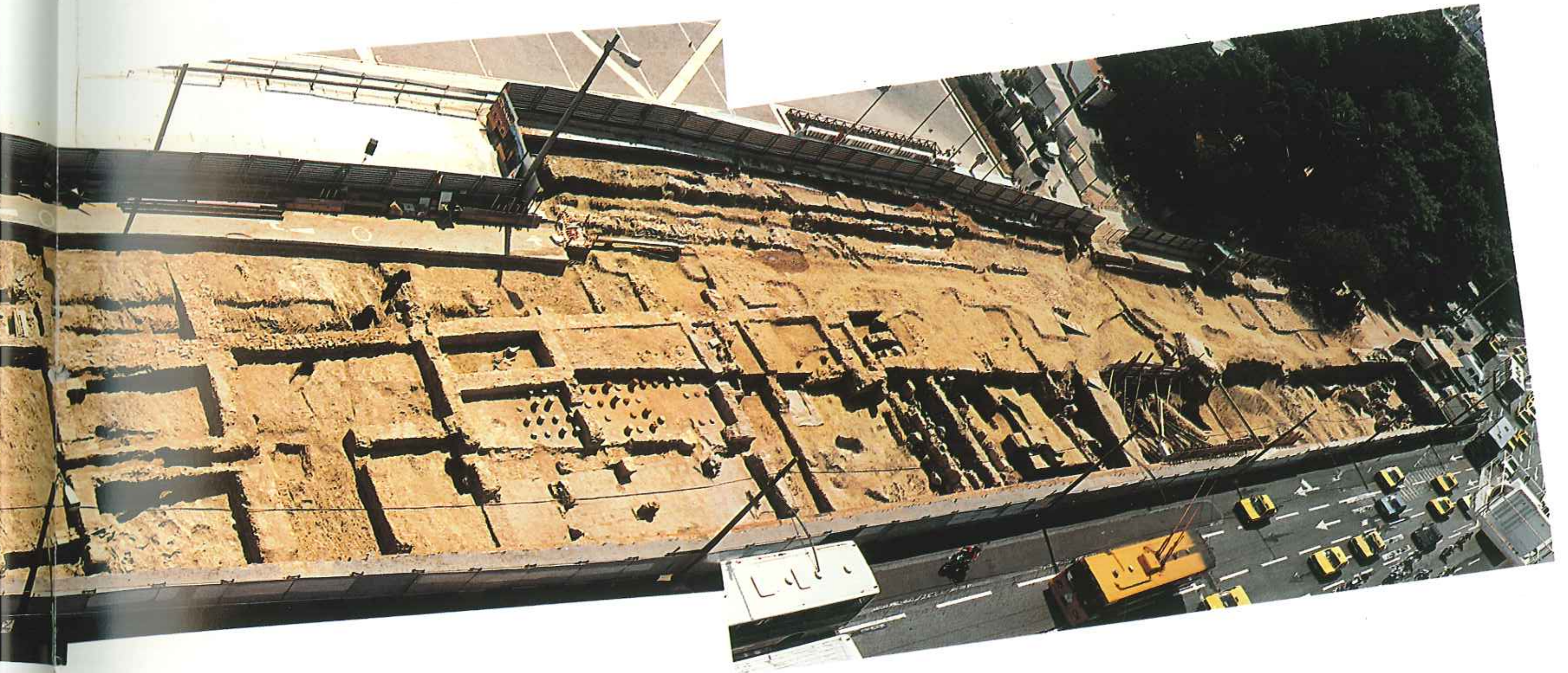

ΠΛΑΤΕΙΑ ΒΟΥΛΗΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ
ΟΔΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α΄
ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

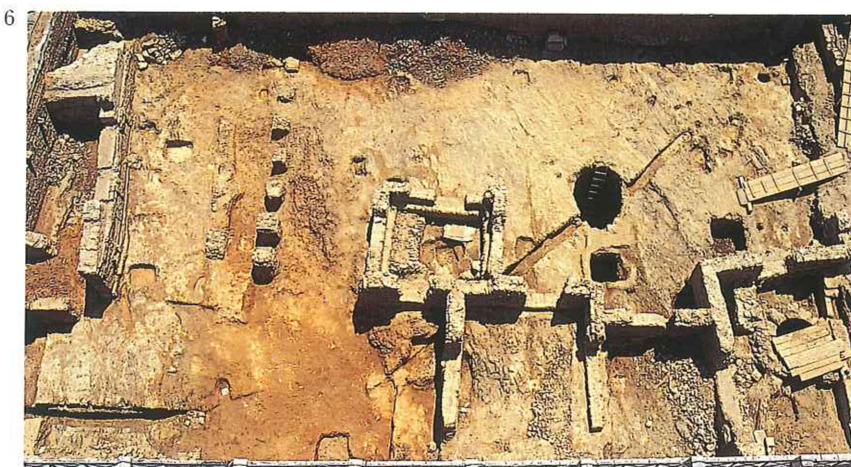

ΟΔΟΣ ΟΘΩΝΟΣ
0 5 10 15 20 25 30 35 40m

3

4

5

6

λιά), με κάλυψη από ακανόνιστες σχιστολιθικές πλάκες, που χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς. Τις ταφές συνόδευαν πλούσια κτερίσματα (αγγεία, χάνδρες και χάλκινα κοσμήματα· αρ. 128-136).

Ο εντοπισμός τριών ακόμη τάφων στην ανασκαφή του περιβόλου της Βουλής των Ελλήνων, σε συνδυασμό με την παλαιότερη έρευνα ενός οργανωμένου νεκροταφείου της ίδιας εποχής στο κτήριο της Προεδρικής Φρουράς στον Εθνικό Κήπο, έδειξε ότι κατά μήκος μιας βασικής αρχαιότατης οδικής αρτηρίας των Αθηνών προς τα Μεσόγεια αναπτύχθηκαν συστάδες τάφων από τα υπομυκηναϊκά-πρωτογεωμετρικά χρόνια.

Βασικά χωροταξικά στοιχεία, που σε μεγάλο βαθμό καθόρισαν τη χρήση και διευθέτηση της περιοχής στη μακρά περίοδο των 3.000 περίπου ετών, αποτέλεσαν η κοίτη του ποταμού που ταυτίστηκε με κλάδο του Ηριδανού[2] και η αρχαία οδός από τις Διοχάρους πύλες του τείχους προς τους δήμους της Μεσογαίας.

Η κοίτη του ποταμού αποκαλύφθηκε εγκάρσια στη λεωφόρο Αμαλίας, στο ύψος της οδού Όθωνος, σε πλάτος που μαζί με τις όχθες υπερβαίνει τα 50 μ. Εκτός από το βαθύτερο σημείο στο κέντρο (κυρίως κοίτη), διαπιστώθηκαν παντού επιμήκεις κοιλότητες, συχνά διασταυρούμενες (μικροκοίτες), στοιχείο που μαρτυρεί την ορμητική ροή του ποταμού και ανταποκρίνεται στην περιγραφή του από τους αρχαίους συγγραφείς. Η παρουσία κυκλικών ορυγμάτων στο βράχο σε πυκνά διαστήματα, ίσως αποτελεί ένδειξη για προσπάθειες γεφύρωσης του ποταμού όταν κυλούσε στην περιοχή. Σε πρόσφατη ανασκαφική έρευνα στην ανωφερική οδό που συνδέει τη λεωφόρο Αμαλίας με το λόφο της Βουλής διαπιστώθηκε ότι η κοίτη, μετά την καθοδική της πορεία από τις υπώρειες του Λυκαβηττού και πριν εμφανιστεί στη λεωφόρο, περνούσε κάτω από την Πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη.

Τμήματα του λεγόμενου Πεισιστράτειου υδραγωγείου αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν στην Πλατεία Συντάγματος και στη λεωφόρο Αμαλίας (εικ. 7-8).

Το πρώτο, μήκους περίπου 50 μ., με πορεία ΒΔ.-ΝΑ., περιλαμβάνει πήλινα κυλινδρικά στελέχη με γραπτές μελανές ταινίες, που τοποθετήθηκαν σε βαθύ λαξευτό

3. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Φάσεις 0, 1, 2. Γενική άποψη της ανασκαφής.

4. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Φάση 3. Γενική άποψη της ανασκαφής.

5. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Η οδός προς τα Μεσόγεια.

6. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Φάση 3. Το βόρειο τμήμα της ανασκαφής με τα χυτήρια και την περίστυλη αυλή.

7. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Ο «Πεισιστράτειος» αγωγός του α' μισού του 5ου αι. π.Χ.

7

8

8. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Τμήμα του «Πεισιστράτειου» αγωγού.

όρυγμα στον φυσικό σχιστόλιθο. Τα στελέχη, παχύτερα στο κέντρο και στενότερα στα άκρα, προσαρμόζονται το ένα μέσα στο άλλο και οι αρμοί τους συνδέονται με μολύβι για τη στεγανοποίηση της ένωσης. Φέρουν οπές καθαρισμού που φράσσονται με τα κομμένα από τα στελέχη τμήματα και με λίθους. Το όρυγμα φέρει εγκοπές για την υποδοχή καλυπτήριων σχιστολιθικών πλακών, μερικές από τις οποίες βρέθηκαν στη θέση τους. Το τμήμα αυτό διέρχεται διαγώνια κάτω από την αρχαία οδό, στο κέντρο της ανασκαφής και φαίνεται ότι κατά τον 4ο αι. π.Χ., αφού αφαιρέθηκαν τα πήλινα στοιχεία του, χρησιμοποιήθηκε ως αποστραγγιστικός αγωγός, διοχετεύοντας τα όμβρια στην κοίτη του ποταμού.

Το δεύτερο τμήμα, μήκους περίπου 70 μ. και ίδιας πορείας με το πρώτο, αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής και στην Πλατεία Συντάγματος. Σώζονται σε μικρό μήκος πήλινα στοιχεία, ανάλογης κατασκευής και διακόσμησης, αλλά ραδινότερα στο σχήμα (πιο επιμήκη και το ίδιο λεπτά· εκτίθενται τρία στελέχη του). Στο μεγαλύτερο μήκος του διατηρείται μόνο το βαθύ όρυγμα στο βράχο, που στο β′ μισό του 5ου αι. π.Χ. παραβιάστηκε από λάκκο χυτηρίου.

Τρίτο τμήμα ερευνήθηκε και πάλι στην Πλατεία Συντάγματος, σε χώρο κατασκευής μίας εισόδου του σταθμού. Εντοπίστηκε σε μήκος 43 μ., με πορεία Β.-Ν.· αποτελεί συνέχεια του πρώτου και δείχνει ότι συνδεόταν με το δεύτερο. Τα πήλινα στοιχεία, όμοιου σχήματος και ανάλογης διακόσμησης, σώζονταν σε όλο το μήκος του ορύγματος. Στο νότιο τμήμα της ανασκαφής, τέλος, μέσα στην κοίτη και κοντά στη νότια όχθη, εντοπίστηκε βαθύ όρυγμα που στις επιχώσεις του περιείχε θραύσματα παρόμοιων στελεχών.

Το γνωστό υδραγωγείο, που μετέφερε πόσιμο νερό από πηγή στους πρόποδες του Υμηττού στην Αθήνα, εντοπίστηκε επίσης στο Φρέαρ Εθνικού Κήπου (ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ) και στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ. Μικρό τμήμα του αποκαλύφθηκε στο δυτικό προαύλιο της Βουλής των Ελλήνων.

Από τη μορφή και το σχήμα των στελεχών[3] και από στρωματογραφική έρευνα στα ορύγματα του αγωγού προκύπτει ότι το υδραγωγείο του Σταθμού ΣΥΝΤΑΓΜΑ μπορεί να χρονολογηθεί στο α′ μισό του 5ου αι. π.Χ., αποτελεί δηλαδή μεταγενέστερη επέκταση και διακλάδωση του αρχικού δικτύου του τέλους του 6ου αι. π.Χ., που εντοπίστηκε στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ και στο Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ.

Στο β′ μισό του 5ου αι. π.Χ., ο χώρος καταλαμβάνεται από χαλκουργούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι η περιοχή προσφερόταν για τέτοια δραστηριότητα, καθώς βρισκόταν σε μικρή απόσταση έξω από τα τείχη, σε ύψωμα, κοντά σε πηγές νερού και

9

9. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Το χυτήριο 4 με την πήλινη μήτρα.

10. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Ο τάφος 82 με το σκελετό του σκύλου και τα κτερίσματα.

σε οδική αρτηρία απαραίτητη για τη μεταφορά των υλικών. Αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν επτά λάκκοι χυτηρίων[4] (εικ. 6, 9) ανοιγμένοι στον φυσικό βράχο, που διατηρούσαν, στις περισσότερες περιπτώσεις, υπολείμματα από τις πήλινες μήτρες χύτευσης (εκτίθεται η πήλινη μήτρα του χυτηρίου 7). Σε ορισμένες περιπτώσεις στον ίδιο λάκκο και σε διαφορετικά επίπεδα βρέθηκαν δύο μήτρες, στοιχείο που μαρτυρεί τη χρησιμοποίηση των χυτηρίων για περισσότερα του ενός έργα. Μέσα στους λάκκους των χυτηρίων βρέθηκε εντυπωσιακή ποσότητα τεμαχίων από μήτρες και αεραγωγούς, σκωρίες χαλκού και άλλα υλικά χύτευσης που συχνά κάλυπταν τη γύρω περιοχή. Τμήματα 20 δωματίων, γύρω από τους λάκκους, μπορούν να συνδεθούν με τις εργαστηριακές δραστηριότητες και την αποθήκευση υλικών. Σ' ένα από αυτά βρέθηκαν προσεκτικά αποθηκευμένες πλάκες, οι οποίες αποτελούσαν επένδυση των λάκκων χύτευσης.

Νότια από τις εργαστηριακές εγκαταστάσεις και κάτω από τα οδοστρώματα της μεταγενέστερης κεντρικής αρτηρίας, εντοπίστηκε οδός με κατεύθυνση Α.-Δ., πλάτους 4,50 μ., από την οποία σώζονταν λιγοστά οδοστρώματα πάνω στο βράχο. Από τα δύο αναλήμματα, το νότιο ήταν ιδιαίτερα ενισχυμένο και παχύ, προφανώς για μεγαλύτερη προστασία του δρόμου από τα νερά του παρακείμενου ορμητικού ποταμού.

Η χαλκουργική δραστηριότητα αναπτύχθηκε στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., οι λάκκοι χύτευσης επιχωματώθηκαν. Πλήθος αγγείων (κάνθαροι, πινάκια, φιαλίδια, λύχνοι) και ειδωλίων συγκολλήθηκαν από την κεραμική που περισυλλέχθηκε από το εσωτερικό τους. Επάνω στα εργαστηριακά στρώματα, στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής, οικοδομείται περίστυλη αυλή, υπολείμματα των πεσσών της οποίας εντοπίστηκαν επάνω στο βράχο σε κανονικές αποστάσεις (εικ. 6).

Στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. – εποχή που στην Αθήνα σημειώνεται έντονη οικοδομική δραστηριότητα με την επισκευή της οχύρωσης, τη διάνοιξη οχυρωματικής τάφρου και τη διαμόρφωση των οδικών αρτηριών – ο χώρος αναδιοργανώνεται και αλλάζει η χρήση του. Διευρύνεται η κεντρική οδική αρτηρία προς τους δήμους της Μεσογαίας με αφετηρία τις Διοχάρους πύλες, που τοποθετούνται στη συμβολή των οδών Βουλής και Απόλλωνος[5].

Το βόρειο ανάλημμα της οδού ενισχύεται με μεγάλους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, ενώ το νότιο κατασκευάζεται εξ αρχής 2,50 μ. νοτιότερα από το παλιό, έτσι ώστε το πλάτος του δρόμου να διαμορφωθεί στα 7 μ. περίπου. Λαμβάνεται και πάλι μέριμνα για την προστασία του δρόμου από τα νερά του ποταμού, καθώς το νότιο ανάλημμα ενισχύεται εξωτερικά με αντηρίδες.

Η οδός (εικ. 5) ερευνήθηκε σε μήκος 35 μ., όσο δηλαδή το πλάτος της ανασκαφής στη λεωφόρο Αμαλίας. Στο ανατολικότερο, προς την Πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη τμήμα της, το νότιο ανάλημμα κάμπτεται και εδώ δημιουργείται διασταύρωση. Ο ένας κλάδος της διχαζόμενης οδού ερευνήθηκε στο δυτικό προαύλιο της Βουλής των Ελλήνων, ενώ η παρουσία πολλών τάφων και κεραμικών εργαστηρίων και στο βόρειο προαύλιο υποδηλώνει την ύπαρξη και του άλλου κλάδου στην περιοχή. Η βασική αυτή αρτηρία, συνεχώς επισκευαζόμενη, χρησιμοποιείται ανελλιπώς μέχρι τον 2ο αι. μ.Χ.[6], όπως δείχνουν τα 30 περίπου αλλεπάλληλα οδοστρώματα που εντοπίστηκαν, πολλά με εμφανή τα ίχνη τροχών. Τμήμα της εντυπωσια-

κής στρωματογραφίας του δρόμου αποσπάστηκε με σκοπό να εκτεθεί μαζί και με άλλα ευρήματα σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο.

Στα βόρεια κράσπεδα της οδού αναπτύσσεται την ίδια περίοδο εκτεταμένο παρόδιο νεκροταφείο, με συνεχή χρήση από τον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. έως τις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. Στην ύστερη κλασική περίοδο το νεκροταφείο οργανώνεται σε ταφικούς περιβόλους, συστάδες και μεμονωμένους τάφους και εξαπλώνεται σε ακτίνα 45 μ. βόρεια της οδού. Σε επαφή με το βόρειο ανάλημμα οικοδομείται ταφικό βάθρο από κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, ενώ στο χώρο διαμορφώνονται τρεις ταφικοί περίβολοι, που περικλείουν συστάδες τάφων. Στην ελληνιστική περίοδο οι τάφοι καταλαμβάνουν και πάλι τον ίδιο χώρο, καλύπτοντας τους παλαιότερους, με κεντρικό πυρήνα τα βόρεια κράσπεδα της οδού. Στους ρωμαϊκούς χρόνους αντίθετα, εκτός από την κατάληψη του αρχικού πυρήνα, παρατηρείται εξάπλωση του νεκροταφείου, που οργανώνεται πλέον σε πυκνές συστάδες προς τα βόρεια, στον άξονα της λεωφόρου Αμαλίας μέχρι τη συμβολή της με τη λεωφόρο Πανεπιστημίου.

Ερευνήθηκαν συνολικά 300 τάφοι, που ανήκουν στους γνωστούς τύπους, ορύγματα στο βράχο, σαρκοφάγοι, λάρνακες, εγχυτρισμοί σε αμφορείς και κυψέλες, κτιστοί κιβωτιόσχημοι με λίθους και οπτοπλίνθους, πήλινοι κεραμοσκεπείς, πυρές πρωτογενείς ή σε τεφροδόχα αγγεία. Αρκετά μεγάλος είναι ο αριθμός των ενταφιασθέντων βρεφών και νηπίων (πάνω από 30) μέσα σε αγγεία ή σε οικογενειακούς τάφους, ενώ αρκετά συχνό είναι το φαινόμενο παραμερισμού ταφών και επαναχρησιμοποίησης του παλαιότερου τάφου σε μεταγενέστερη εποχή. Αξίζει να μνημονευθούν ιδιαίτερα τρεις ταφές ζώων, δύο σκύλων και άλλης αλόγου και σκύλου μαζί. Στη μία μάλιστα περίπτωση, ο τάφος του σκύλου (τάφος 82, εικ. 10) ήταν ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής με πήλινα κτιστά τοιχώματα και πλάκες στο δάπεδο. Το νεκρό ζώο ήταν κτερισμένο με δύο γυάλινα μυροδοχεία του 1ου-2ου αι. μ.Χ. (αρ. 162-163), ενώ στη θέση τους διατηρήθηκαν τα χάλκινα καρφιά από το περιλαίμιό του (αρ. 164).

10

Τα κτερίσματα των τάφων ήταν συνήθη ως προς τους τύπους: φιαλίδια, κάνθαροι, ασκοί, κοτύλες, αρυβαλλοειδή ληκύθια, στλεγγίδες και κάτοπτρα για τους υστεροκλασικούς τάφους (βλ. τάφο 196)· ατρακτόσχημα μυροδοχεία, οινοχόες, λύχνοι, κάτοπτρα, περόνες, στλεγγίδες, νομίσματα (αρ. 175) και λιγοστά χρυσά κοσμήματα (αρ. 145-146) για τους ελληνιστικούς· γυάλινα και πήλινα μυροδοχεία (βλ. τάφο 68), λύχνοι, στλεγγίδες, νομίσματα, χάνδρες και κοσμήματα (αρ. 147-149) για τους ρωμαϊκούς. Στον τάφο

148 βρέθηκε χάλκινο δικαστικό πινάκιο του 370-360 π.Χ. (αρ. 137) που ανήκε στο δικαστή Χαιρέστρατο και τοποθετήθηκε ως κτέρισμα στον τάφο του.

Το νεκροταφείο αυτό, που αναπτύσσεται πάντα κατά μήκος της οδού, με την ίδια χρονική διάρκεια, έχει αποκαλυφθεί σε πολλές ανασκαφές της Γ' Εφορείας στον περίβολο της Βουλής των Ελλήνων, σε σκάμματα κοινής ωφελείας στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας, στο Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ, στην Προεδρική Φρουρά, σε διάφορες ανασκαφές στην περιοχή της πλατείας Ρηγίλλης και των γύρω οδών και στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ.

Στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους η κοίτη του ποταμού επιχωματώνεται, αφού τα νερά του εκτρέπονται στα νότια και στο εσωτερικό της κοίτης κατασκευάζεται μεγάλος λίθινος αγωγός με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., που ερευνήθηκε σε μήκος 47 μ. Έχει κτιστά τοιχώματα και συμπαγή θολωτή οροφή. Το γέμισμά του περιείχε κεραμική και κυρίως λύχνους του ύστερου 3ου - πρώιμου 4ου αι. μ.Χ., εποχή που εγκαταλείφθηκε. Παρόμοιοι αγωγοί έχουν εντοπιστεί σε πολλές ανασκαφές στην Αθήνα[7], στον Νέο Κόσμο, στο Κουκάκι στις περιοχές Ρηγίλλης, Ψυρρή και Ολυμπιείου. Φαίνεται ότι αποτελούν τμήματα κεντρικού αποχετευτικού δικτύου των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων και συχνά κατευθύνονται σε παρακείμενα ποτάμια ή στην τάφρο της οχύρωσης.

Μετά την επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ. και τις τεράστιες καταστροφές που επέφερε στην πόλη, αλλάζει και πάλι η χρήση γης στην περιοχή. Ολόκληρος ο χώρος βόρεια του ποταμού καταλαμβάνεται από τεράστιο λουτρικό συγκρότημα (βαλανείο), το οποίο οικοδομείται πάνω στο νεκροταφείο και στο κατάστρωμα της οδού που πλέον καταργείται. Αν υπολογιστεί ο χώρος που καταλαμβάνει στη λεωφόρο Αμαλίας μέχρι το ύψος του ξενοδοχείου «Μεγάλη Βρετανννία», το βαλανείο εκτείνεται σε μήκος περίπου 140 και πλάτος 35-40 μ. Ας σημειωθεί εδώ ότι μόνον το νότιο όριό του προς τον ποταμό είναι προσδιορισμένο. Στα βόρεια δεν γνωρίζουμε αν προχωρεί πέρα από την είσοδο της «Μεγάλης Βρεταννίας» και σε πόση έκταση[8]. Προς Α., στην Πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη, έχουμε σαφή μαρτυρία συνέχειάς του από παλιά ανασκαφή του Γ. Μυλωνά[9]. Προς Δ., στην Πλατεία Συντάγματος η εικόνα είναι ασαφής, λόγω των πολλών οικοδομικών επεμβάσεων που έχει υποστεί ο χώρος, πάντως πολλοί από τους τοίχους της ανασκαφής κατευθύνονται προς την πλατεία. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα και με τους μετριότερους υπολογισμούς, το συγκρότημα φαίνεται να καταλαμβάνει έκταση μεγαλύτερη από 5.500 τ.μ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι με την επέκταση της πόλης στα χρόνια του αυτοκράτορα Αδριανού, ιδιαίτερα στο δυτικό τμήμα της μέχρι το Ολυμπιείο, παρατηρείται εκπληκτική πυκνότητα λουτρών, πάντα σε γειτνίαση με κάποια οδική αρτηρία. Άλλα προϋπήρχαν, άλλα κατασκευάζονται με την επέκταση της πόλης και άλλα οικοδομούνται μετά την επιδρομή των Ερούλων, όταν η πόλη αναδιοργανώνεται.

Το λουτρικό συγκρότημα της λεωφόρου Αμαλίας οικοδομείται στα τέλη του 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ. (μετά την επιδρομή των Ερούλων). Η πρώτη οικοδομική φάση διακρίνεται από τους μεγάλους σε πάχος τοίχους, κτισμένους με ακανόνιστους λίθους και κόκκινο σφικτό αργιλόχωμα με χαλίκι ως συνδετικό υλικό. Τότε διαμορφώνεται ο κεντρικός πυρήνας του με τις υπόκαυστες αίθουσες και τις εστίες πυροδότησης. Στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. υφίσταται ισχυρή καταστροφή, που μπορεί να συνδεθεί με τη

γνωστή επιδρομή του Αλάριχου το 396 μ.Χ και μέσα στον 5ο αι. μ.Χ. ανοικοδομείται. Οι χώροι των υποκαύστων επισκευάζονται και συμπληρώνονται, άλλοι επιχωματώνονται με το υλικό της καταστροφής και θεμελιώνονται νέα δωμάτια και αψιδωτοί χώροι. Οι τοίχοι των δωματίων ενισχύονται με ισχυρότατο λευκό ασβεστοκονίαμα και τα δάπεδα των δεξαμενών επενδύονται με μαρμάρινες πλάκες.

Ο κεντρικός πυρήνας του συγκροτήματος (εικ. 11), που αποσπάστηκε ολόκληρος, περιελάμβανε δύο εστίες πυροδότησης (praefurnia), τέσσερις υπόκαυστες αίθουσες, που αποτελούν τα caldaria (αίθουσες καυτών λουτρών) και τα tepidaria (αίθουσες χλιαρών λουτρών), και μία πλακοστρωμένη αίθουσα. Δεύτερος μικρότερος πυρήνας εντοπίστηκε κοντά στον αναλημματικό τοίχο της Πλατείας Συντάγματος. Γύρω από τους πυρήνες διαμορφώνεται πλήθος δωματίων, που εξυπηρετούσαν λειτουργικές ανάγκες των επισκεπτών (αίθουσες αναμονής, αποδυτήρια, καταλύματα κτλ.). Πάντως η έκταση που καταλαμβάνει το συγκρότημα, σε συνδυασμό με τα πολυάριθμα δωμάτια που περιβάλλουν τις κύριες λουτρικές εγκαταστάσεις, οδηγεί στη σκέψη ότι ίσως πρόκειται για ένα μεγάλο, δημόσιου ή κοινωφελούς χαρακτήρα, οικοδόμημα.

11. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Υπόκαυστη αίθουσα.

Στο βορειότερο τμήμα της ανασκαφής και μετά τη μεσολάβηση μεγάλου αδόμητου διαστήματος, ίσως υπαίθριας αυλής, αποκαλύφθηκε άλλο τμήμα του συγκροτήματος με δύο αψιδωτές κατασκευές, τη μία πάνω στην άλλη, που ανήκουν στις δύο εμφανείς οικοδομικές φάσεις των λουτρών. Στην ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο πεζοδρόμιο της «Μεγάλης Βρεταννίας», όπου συνεχίζεται το συγκρότημα, μέσα σ' ένα από τα δωμάτια, αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου με φυτική και γεωμετρική διακόσμηση (ρόμβοι, κύκλοι με ανθέμια, σταυρούς και οκτάγωνα αστέρια, ταινίες με πλοχμό). Σε άλλο δάπεδο υπήρχε διακοσμημένο μαρμαροθέτημα από λευκές και φαιές πλάκες. Τα υπόλοιπα δωμάτια στην ανασκαφή δεν έφεραν διακόσμηση στους τοίχους και τα δάπεδα ή ακριβέστερα αυτή δεν σώθηκε, όπως μαρτυρούν πολυάριθμα τεμάχια τοιχογραφιών με γραπτή φυτική και γεωμετρική διακόσμηση που συγκεντρώθηκαν από το εσωτερικό τους. Από τις επιχώσεις των δωματίων του βαλανείου συγκεντρώθηκαν, μεταξύ άλλων, πολλοί λύχνοι (βλ. αρ. 165).

Πυκνό σύστημα υδραγωγών, άλλοτε υδρευτικών, άλλοτε αποχετευτικών διατρέχει τους χώρους του βαλανείου. Πρόκειται κατά κανόνα για πήλινους αγωγούς με πειόσχημα στελέχη, που διακλαδίζονται, είτε για να τροφοδοτήσουν τις δεξαμενές είτε για να αποχετεύσουν τα ακάθαρτα νερά.

Την ίδια εποχή, νότια του ποταμού σε επαφή με την όχθη του, θεμελιώνεται υδραγωγείο, από το οποίο διατηρήθηκαν επτά πεσσοί κτισμένοι από κροκαλοπαγείς ογκόλιθους και κονίαμα, ενώ το χώρο γύρω από αυτούς διατρέχει πυκνότατο δίκτυο αγω-

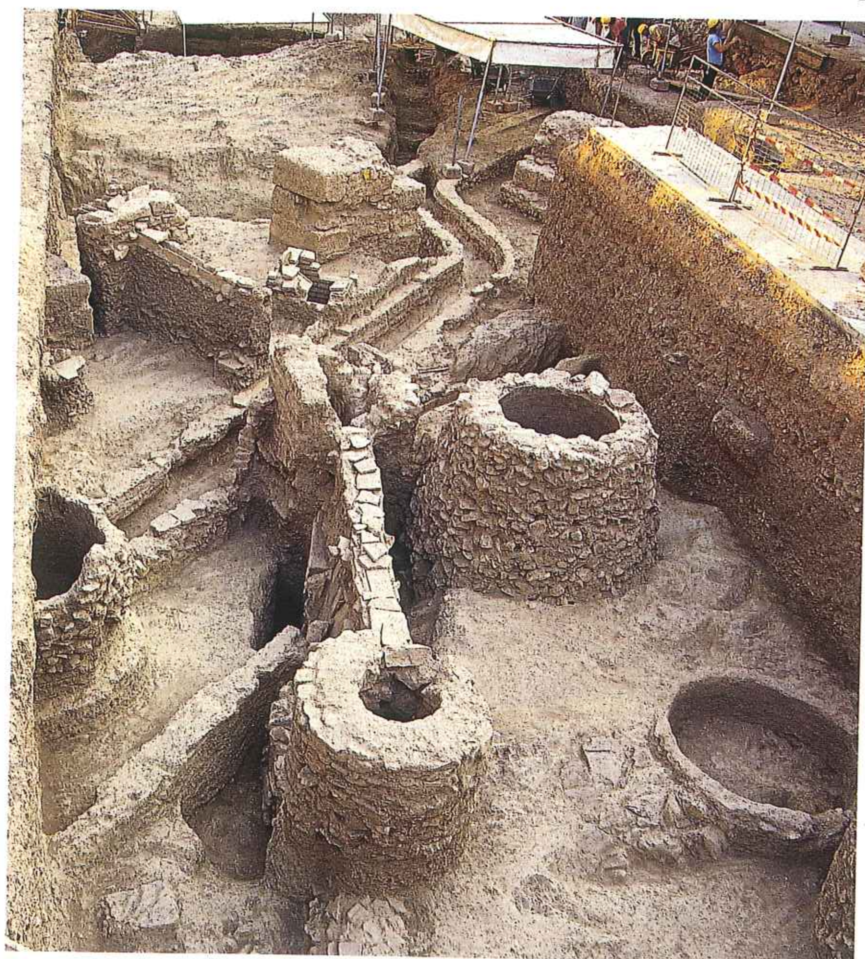
γών και φρεατίων. Οι κατασκευές αυτές συγκέντρωναν και διοχέτευαν μεγάλη ποσότητα νερού προς Ν., όπως δείχνουν οι παχιές στρώσεις αλάτων στο εσωτερικό τους.

Στο ίδιο τμήμα εντοπίστηκαν λίγα οδοστρώματα ρωμαϊκής οδού με κατεύθυνση Β.-Ν., που πιθανώς εξασφάλιζε πρόσβαση στο βαλανείο. Σε ένα από τα οδοστρώματά της βρέθηκε υστερορωμαϊκός λύχνος εισηγμένος από τη Βόρεια Αφρική (αρ. 167). Τμήματα οδού με την ίδια κατεύθυνση ανασκάφηκαν σε μικρές διερευνητικές τομές στη λεωφόρο Αμαλίας, λίγο νοτιότερα.

Τον 5ο-6ο αι. μ.Χ., πάνω στην επιχωματωμένη κοίτη, αναπτύσσεται συστάδα 17 παλαιοχριστιανικών τάφων. Οι τάφοι αυτοί, συχνά δίδυμοι ή τρίδυμοι, με κτιστά τοιχώματα, θολωτή οροφή, κονιασμένοι εσωτερικά, περιείχαν ως επί το πλείστον οστά πολλών νεκρών και λιγοστά κτερίσματα, κυρίως χάλκινα κοσμήματα, σταυρούς και νομίσματα. Πρόκειται, πιθανότατα, για οστεοφυλάκια που χρησιμοποιήθηκαν έως τον 11ο-12ο αι. μ.Χ., όπως προκύπτει από νομίσματα που βρέθηκαν στο εσωτερικό τους. Παρόμοιοι τάφοι έχουν ερευνηθεί σε μεγάλο αριθμό στο παρελθόν στις περιοχές[10] του Νέου Κόσμου, του Μεταξουργείου, καθώς και στο κέντρο της Αθήνας, στο Κουκάκι κ.α.

Στο νότιο τμήμα της ανασκαφής ήλθε στο φως τμήμα της βυζαντινής πόλης, καθώς εντοπίστηκαν εδώ δωμάτια κτηρίων και 13 αποθηκευτικοί σιροί[11] (εικ. 12). Σημαντικό εύρημα από τις επιχώσεις αυτού του χώρου υπήρξε χρυσός σόλιδος του Ιουστινιανού Β′ του 705 μ.Χ. (αρ. 178). Η χρήση του χώρου συνεχίστηκε στα υστεροβυζαντινά και στα χρόνια της τουρκοκρατίας με την κατασκευή μεγάλων δεξαμενών και πυκνού υδρευτικού δικτύου από πήλινους κυλινδρικούς αγωγούς.

12. Σταθμός ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Λεωφόρος Αμαλίας. Το νότιο τμήμα της ανασκαφής με τους σιρούς και τα υδρευτικά συστήματα.

Τμήματα ενός μεγάλου σε μήκος τοίχου, που κτίστηκε πρόχειρα από λίθους και άφθονο μαρμάρινο υλικό σε β′ χρήση, μπορεί ενδεχομένως να συνδεθεί με το γνωστό τείχος του Βοεβόδα Χασεκή, που οικοδομήθηκε στην Αθήνα το 1778[12] και περνούσε από την περιοχή, έχοντας εδώ μία βασική πύλη του, τη Μεσογείτικη πόρτα ή Μπουμπουνίστρα.

Η ιστορική διαδρομή στο χώρο της ανασκαφής κλείνει με τμήματα λιθόστρωτου, που ερευνήθηκε σε μεγάλο μήκος στο ανατολικό τμήμα της λεωφόρου και μπορεί να ταυτιστεί με το κατάστρωμα της οθωνικής οδού Αμαλίας.

Από τις επιχώσεις της ανασκαφής προέρχονται αξιόλογα γλυπτά (αρ. 168-173), ενεπίγραφο βάθρο χάλκινης λαμπάδας (αρ. 174) και πολυάριθμα νομίσματα διαφόρων εποχών (αρ. 176-178).

Η ανασκαφή στη λεωφόρο Αμαλίας έγινε κάτω από εντονότατα πιεστικούς ρυθμούς, πάντα όμως με την απαιτούμενη προσοχή και με γνώμονα την άντληση όλων των αρχαιολογικών πληροφοριών. Οι 14 αρ-

χαιολόγοι, οι αρχιτεχνίτες της Γ' Εφορείας επικεφαλής συνεργείου 100 εργατοτεχνιτών, οι αρχιτέκτονες, οι τοπογράφοι, οι σχεδιαστές, οι εργοδηγοί, όλοι έδωσαν τον καλύτερο εαυτό τους σε αυτή τη δύσκολη προσπάθεια. Μετά από απόφαση του ΚΑΣ αποσπάστηκαν τα σημαντικότερα και αντιπροσωπευτικότερα αρχιτεκτονικά στοιχεία με προοπτική να εκτεθούν. Ο εκθεσιακός αυτός χώρος προετοιμάζεται στην Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου και όταν ολοκληρωθεί θα αποτελέσει μάρτυρα μιας σημαντικής ανασκαφής, που βοήθησε να γνωρίσουμε καλύτερα την ιστορική εξέλιξη της αρχαίας Αθήνας.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. σ. 137, σημ. 1.
2. Judeich 1931, 47-49 και 138· Τραυλός 1960, 6 και 120· Παπαχατζής 1974, 285 σημ. 4· Θρεψιάδης 1960, 26.
3. Ανάλογη μορφή παρουσιάζουν τα στελέχη αγωγών που εντοπίστηκαν σε παλαιότερες ανασκαφές στον Εθνικό Κήπο, στην Αρχαία Αγορά, στη συμβολή των οδών Αδριανού 5 και Θησείου, στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου βορειοδυτικά του περιβόλου του Ιερού της Νύμφης, στη γωνία των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου και Πλαταιών στο Μεταξουργείο και στον Κεραμεικό, όπου η U. Knigge παρατηρεί ότι το ερευνημένο εκεί τμήμα ανήκει σε νεότερη επέκταση του α' μισού του 5ου αι. π.Χ., όπως και το τμήμα που αποκαλύφθηκε στην οδό Ακταίου 24 στο Θησείο.
4. Παρόμοιοι λάκκοι χυτηρίων έχουν βρεθεί γύρω από την Αγορά, στον Κεραμεικό και σε δύο παλαιότερες ανασκαφές της Γ' Εφορείας στην οδό Βασίλης στο Θησείο.
5. Θρεψιάδης 1960, 25-27· Τραυλός 1960, 53· Travlos 1971,159-160.
6. Τμήμα της ρωμαϊκής φάσης της οδού έφερε στο φως ο Θρεψιάδης (1973, 69) στην οδό Όθωνος.
7. Χρονικά ανασκαφών Γ' Εφορείας στα *ΑΔ* 22-43 των ετών 1967-1988.
8. Είναι άγνωστο αν μπορεί να συσχετιστεί με τα τμήματα βαλανείου, τα οποία εντοπίστηκαν στη συμβολή των οδών Πανεπιστημίου και Βουκουρεστίου (Θρεψιάδης 1960, 28-29).
9. Μυλωνάς 1931-32, 46-48.
10. Χρονικά ανασκαφών Γ' Εφορείας στα *ΑΔ* 21-35 των ετών 1966-1980.
11. Πλήθος σιρών και αποθηκευτικών πίθων έχει αποκαλυφθεί σε όλα τα ορύγματα του Μ.Σ.Α. επί της λεωφόρου Αμαλίας κοντά στην οδό Ξενοφώντος, αλλά και σε παλαιότερες ανασκαφές στις παρόδους της Αμαλίας μέχρι το Ολυμπιείο. Η πυκνότητα αυτή δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός και δίνει μια εικόνα για τη μορφή και τη χρήση γης στο ανατολικό τμήμα της Αθήνας κατά τη βυζαντινή περίοδο.
12. Τραυλός 1960, 195-200· Καμπούρογλου 1931, 58-60.

ΥΠΟΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

Οι υπομυκηναϊκοί τάφοι 126 και 55 της ανασκαφής της λεωφόρου Αμαλίας (βλ. Παρλαμά 1992-98, 525, σημ. 12) ήταν οι αρχαιότερες μαρτυρίες για την περιοχή αυτή και ασφαλώς υποδεικνύουν, καθώς απέχουν περί τα 50 μ. μεταξύ των στον άξονα Β.-Ν., τη θέση ενός ακόμη αθηναϊκού νεκροταφείου των πρωιμότατων ιστορικών χρόνων, το οποίο πρέπει να συσχετιστεί με εκείνο της Προεδρικής Φρουράς στο Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ, καθώς είχαν αναπτυχθεί στις βόρειες-βορειοανατολικές υπώρειες του χαμηλού λόφου που υπήρχε πριν από την ανέγερση του κτηρίου στη θέση της Βουλής (βλ. Παρλαμά, ό.π.· η ίδια 1990-91, 233 καθώς και *ΑΔ* 38 (1983) Χρονικά, 23-25).

Ο τάφος 126, λίγο πρωιμότερος του τάφου 55, ήταν ένα ορθογώνιο όρυγμα στην κιμηλιά, διαστάσεων 1×0,50×0,45 μ., που το κάλυπταν τρεις σχιστολιθικές πλάκες και περιείχε ελάχιστα διαλυμένα οστά και τα αγγεία αρ. 128 και 129· από αυτά, η οινοχόη αρ. 129 αναφέρεται ότι περιείχε θρίμματα οστών. Τα δύο αυτά αγγεία χρονολογούν τον τάφο σε πρώιμη ΥπΜ φάση. Η οινοχόη αρ. 129 βρίσκεται πολύ κοντά στον ύστερο ΥΕ ΙΙΙΓ τύπο, όπως της οινοχόης του τάφου 6 της Ασίνης (βλ. Mountjoy 1988, εικ. 18) και διατηρεί ακόμη το σφαιρικό σώμα, αλλά το ενδιαφέρον σπειροειδές κόσμημα του ώμου με την ιδιομορφία της διαφορετικής απόδοσης των δύο στελεχών – όπου το ένα είναι κανονική σπείρα, ενώ το άλλο έχει διαμορφωθεί σε ομόκεντρους κύκλους – οδηγεί στη χρονολόγησή της ως υπομυκηναϊκής. Το κύπελλο αρ. 128 έχει τα τυπικά χαρακτηριστικά του ΥπΜ κυπέλλου με τη διαμόρφωση της βάσης σε κωνικό πόδι, το βαθύ σώμα δυσανάλογα στενό ως προς το σώμα και το έντονα διευρυμένο χείλος (βλ. *Lefkandi* I.1, 294).

Ο τάφος 55 ήταν επίσης ένα ορθογώνιο όρυγμα στην κιμηλιά, διαστάσεων 1,30×0,50×0,40 μ., με κάλυψη από τρεις σχιστολιθικές πλάκες και περιείχε το σκελετό νεαρού ατόμου σε ύπτια θέση, κτερισμένου με τα αγγεία αρ. 130-135 και τις πόρπες αρ. 136α-β· τα κτερίσματα αυτά ήταν συγκεντρωμένα στο στήθος και γύρω από το κεφάλι του νεκρού. Ο τάφος 55 είναι λίγο μεταγενέστερος του τάφου 126 και πρέπει να χρονολογηθεί στη μετάβαση προς την ΠΓ περίοδο, καθώς – εκτός από το κυπελλίδιο αρ. 134, που είναι καθαρά υπομυκηναϊκό (πρβλ. του τάφου 19 του Πομπιείου, *Kerameikos* I, αρ. 437, πίν. 23 και Styrenius 1967, εικ. 5, το οποίο όμως έχει χρονολογηθεί από τη Mountjoy 1988, 15 στην ύστερη ΥΕ ΙΙΙΓ) – η οινοχόη αρ. 131 (πρβλ. *Kerameikos* I, τάφος 94, αρ. 501, πίν. 24· Mountjoy 1988, 12, εικ. 11), οι δύο λήκυθοι αρ. 132-133 (πρβλ. *Kerameikos* I, πίν. 13· *Kerameikos* IV, πίν. 4· Styrenius 1967, εικ. 17-18) και ο αμφορίσκος αρ. 130 (πρβλ. *Lefkandi* I.1, 307-308, εικ. 11b) έχουν όλα τα στοιχεία της μεταβατικής φάσης προς την ΠΓ περίοδο, ενώ το κύπελλο αρ. 135 – που η διαμόρφωση του χείλους του παραβάλλεται με του κυπέλλου της Αγοράς αρ. 7693 του τάφου V και το οποίο έχει χρονολογηθεί από τον Styrenius στη μεταβατική ΥπΜ/ΠΓ φάση – πρέπει να χρονολογηθεί στην ΠΓ περίοδο από την εξηρημένη ταινία κάτω από το χείλος εσωτερικά (βλ. και *Lefkandi* I.1, 294). Η τοξωτή χάλκινη πόρπη αρ. 136α και τμήματα άλλης αρ. 136β είναι τυπικά υπομυκηναϊκά (πρβλ. *Kerameikos* I, 28, του τάφου 108, ιδιαίτ. τη δεύτερη από αριστερά της πρώτης σειράς).

Οι δύο αυτοί τάφοι του Σταθμού ΣΥΝΤΑΓΜΑ ενισχύουν τη χρονολόγηση της αθηναϊκής Υπομυκηναϊκής κεραμικής σε μια πολύ σύντομη περίοδο, πολύ κοντά στα τέλη του 11ου αι. π.Χ., μεταξύ της ύστερης ΥΕ ΙΙΙΓ και της ΠΓ περιόδου και με την ενδιαφέρουσα συνύπαρξη στοιχείων και των δύο αυτών περιόδων στηρίζουν και τη θεωρία ότι η ΥπΜ περίοδος είναι μια τελευταία «θνήσκουσα» φάση του μυκηναϊκού πολιτισμού, η οποία αφομοίωσε νέα στοιχεία· σχετικά βλ. Mountjoy 1988, ιδιαίτ. 29 κ.ε.

Λ.Π.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *Kerameikos* I· *Lefkandi* I· Mountjoy 1988· Παρλαμά 1990-91· η ίδια 1992-98· Styrenius 1967.

Τάφος 126

128 ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15147.
ΥΨ. 0,096, Δ.Χ. 0,116, Δ.Β. 0,0415 Μ.

Ακέραιο. Βάση κωνική, σχετικά ψηλή. Πηλός κιτρινέρυθρος, διακόσμηση καστανέρυθρη, εξίτηλη κατά τόπους. Είναι ολόβαφο εσωτερικά με εξηρημένο κύκλο στον πυθμένα και έχει ολόβαφη την εξωτερική επιφάνεια της βάσης. Αμέσως κάτω από το χείλος, μία ταινία και δύο ακόμη υπό την κάτω πρόσφυση της στενής λαβής – η ράχη της οποίας καλύπτεται από οριζόντιες ραβδώσεις – ορίζουν το κύριο διακοσμητικό πεδίο, όπου κυματοειδής ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

129 ΤΡΙΛΟΒΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15146.
ΥΨ. 0,163, ΜΕΓ. Δ. 0,127, Δ.Β. 0,056 Μ.

Πλήρης μετά τη συγκόλληση μικρού τμήματος του χείλους· μικρές αποκρούσεις στην περιφέρεια της βάσης. Σώμα σφαιρικό, δισκόσχημη βάση και ταινιωτή λαβή. Πηλός κιτρινέρυθρος, διακόσμηση καστανή, εξίτηλη κατά τόπους. Το χείλος είναι βαμμένο εσωτερικά, ενώ εξωτερικά περιτρέχεται από πλατιά ταινία, τα δύο άκρα της οποίας καταλήγουν στις κατακόρυφες που πλαισιώνουν άλλη κυματοειδή κατά το μήκος της ράχης της λαβής· η πρόσφυση της τελευταίας στον ώμο περιγράφεται με δακτύλιο. Δακτύλιος περιγράφει επίσης τη ρίζα του λαιμού και από αυτόν κρέμονται δύο ομάδες από οκτώ και έξι αντιστοίχως γλωσσοειδή. Ανάμεσά τους διπλή σπείρα με το ένα στέλεχός της διαμορφωμένο σε ομόκεντρους κύκλους με βαμμένο πυρήνα. Το πεδίο του ώμου ορίζεται προς τα κάτω με τις τρεις παράλληλες ταινίες, ενώ χαμηλά, κοντά στην άβαφη βάση, δύο ακόμη όμοιες ταινίες συμπληρώνουν τη διακόσμηση του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

128, 129

Τάφος 55

130 ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15838.
ΥΨ. 0,113, ΜΕΓ. Δ. 0,092 (ΜΕ ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΩΝ ΛΑΒΩΝ 0,134), Δ.Β. 0,042 Μ.

Ακέραιος. Βάση κωνική, σώμα σφαιρικό με ευρύ χωνοειδές στόμιο και κυλινδρικές οριζόντιες λαβές στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου. Πηλός κιτρινέρυθρος, διακόσμηση καστανέρυθρη.
Το στόμιο είναι βαμμένο εξωτερικά, εσωτερικά όμως μόνο στο χείλος· αμέσως κάτω από το στόμιο, στον ώμο, σειρά στιγμών και τρεις παράλληλες ταινίες. Το πεδίο μεταξύ των λαβών, που κλείνει κάτω με μία ακόμη ταινία, διακοσμείται με δύο σε κάθε πλευρά ελεύθερα σχεδιασμένες κυματοειδείς· το κατώτατο τμήμα του σώματος ολόβαφο εκτός από τη βάση. Οι ράχες των λαβών περιγράφονται με ταινία που κατεβαίνει χαμηλά έως το ολόβαφο τμήμα, όπου συναντάται με τις καμπύλες που περιβάλλουν εξωτερικά μόνον τις προσφύσεις των λαβών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

131 ΤΡΙΛΟΒΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15833.
ΥΨ. 0,157, ΜΕΓ. Δ. 0,117, Δ.Β. 0,043 Μ.

Ακέραιη. Δισκόσχημη βάση, ωοειδές σώμα με βραχύ και πλατύ λαιμό, λαβή σχεδόν κυλινδρική. Πηλός κιτρινέρυθρος, διακόσμηση καστανόχρωμη, εξίτηλη κατά τόπους.
Το χείλος είναι βαμμένο εσωτερικά, και εξωτερικά περιτρέχεται από πλατιά ταινία, τα άκρα της οποίας συνεχίζονται στη ράχη της λαβής σχηματίζοντας Χ· η πρόσφυση στον ώμο περιγράφεται από δακτύλιο. Στο λαιμό διπλή κυματοειδής και στη ρίζα του δακτύλιος από τον οποίο κρέμονται οι τέσσερις ομάδες των άτεχνα σχεδιασμένων κατακόρυφων γλωσσοειδών, που πατούν στην πρώτη από τις τρεις παράλληλες ταινίες με τις οποίες κλείνει το διακοσμητικό πεδίο του ώμου. Δύο ακόμη ταινίες περιβάλλουν το κάτω μέρος της κοιλιάς, λίγο ψηλότερα από την άβαφη βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

132 ΛΗΚΥΘΟΣ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15834.
ΥΨ. 0,114, ΜΕΓ. Δ. 0,083, Δ.Χ. 0,036, Δ.Β. 0,0385 Μ.

Ακέραιη με μικρές απολεπίσεις στην επιφάνεια. Χαμηλή κωνική βάση, ωοειδές σώμα με μικρή οπή στον ώμο, λαβή κυλινδρική, πλατύ περιχείλωμα. Πηλός κιτρινέρυθρος, διακόσμηση καστανέρυθρη.
Το χείλος βαμμένο εσωτερικά και εξωτερικά· στη ρίζα του λαιμού και γύρω από την πρόσφυση της λαβής στον ώμο δακτύλιοι, ενώ στη ράχη της λαβής οριζόντιες ραβδώσεις. Στο πεδίο του ώμου τρεις ομάδες ομόκεντρων ημικυκλίων με στιγμές καταλαμβάνουν όλο το χώρο. Το υπόλοιπο σώμα έως την άβαφη βάση είναι ολόβαφο, με εξηρημένη ζώνη δύο παράλληλων ταινιών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

133 ΛΗΚΥΘΟΣ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15835.
ΥΨ. 0,13, ΜΕΓ. Δ. 0,09, Δ.Χ. 0,042, Δ.Β. 0,045 Μ.

Ακέραιη με περιορισμένες αποκρούσεις στην επιφάνεια, όμοιου τύπου στο σχήμα και στο σύστημα της διακόσμησης με τη λήκυθο αρ. 132, αλλά εδώ το σώμα είναι ψηλότερο και οι ομάδες των ημικυκλίων με τις στιγμές έχουν τον πυρήνα τους βαμμένο και καταλαμβάνουν μικρότερο χώρο στο πεδίο του ώμου, το οποίο ορίζεται κάτω με δύο ταινίες. Το γάνωμα, που καλύπτει το σώμα και τα εξωτερικά τοιχώματα της βάσης, αφήνει χαμηλά στενότερη εξηρημένη ζώνη με μία ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

134 ΚΥΠΕΛΛΙΔΙΟ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15837.
ΥΨ. 0,039, Δ.Χ. 0,043, Δ.Β. 0,025 Μ.

Μικρό σπάσιμο στην περιφέρεια του χείλους. Βάση κωνική, λαβή ταινιωτή. Πηλός κιτρινέρυθρος με καστανέρυθρη διακόσμηση.
Στο εσωτερικό του αγγείου το γάνωμα είναι σχεδόν μελανό και καλύπτει όλη την επιφάνεια έως την ακμή του χείλους, αφήνοντας μικρό εξηρημένο κύκλο στο κέντρο του πυθμένα. Εξωτερικά, τρεις ταινίες από τις οποίες η μεσαία προσπαθεί να γίνει κυματοειδής. Στη ράχη της λαβής, οριζόντιες ραβδώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

130, 131

135 ΚΥΠΕΛΛΟ
Τέλη 11ου - αρχές 10ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15836.
ΥΨ. 0,094, Δ.Χ. 0,108, Δ.Β. 0,043 Μ.

Ακέραιο με μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Κωνικό πόδι, διπλή λαβή από δύο κυκλινδρικά στελέχη, χείλος ψηλό. Πηλός κιτρινέρυθρος. Καστανέρυθρο γάνωμα καλύπτει όλη την εσωτερική επιφάνεια, πλην εξηρημένου κύκλου στο κέντρο του πυθμένα και ταινία αμέσως κάτω από την ακμή του χείλους και το μεγαλύτερο μέρος της εξωτερικής, όπου παραμένει άβαφο μόνον το κατώτατο τμήμα του σώματος με το πόδι. Στο πλάι της λαβής, επί του ανυψούμενου χείλους, διακρίνεται χάραγμα σε σχήμα σταυρού με άνισα σκέλη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

136 ΧΑΛΚΙΝΕΣ ΠΟΡΠΕΣ
Τέλη 11ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7171Α-Β.

Χαλκός οξειδωμένος με σκουροπράσινη πάτινα.

Η πρώτη τοξωτή πόρπη διατηρείται ακέραιη, ενώ η δεύτερη σε δύο συνανήκοντα τμήματα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτες.
Βλ. τα σχόλια στη σ. 162.

Λ.Π.

136 α-β

κτηρίζονταν με τα γράμματα Α έως Κ. Αντίστοιχα στο μέσον της δεξιάς πλευράς υπάρχει ανάγλυφη κυκλική σφραγίδα (διαμέτρου περίπου 0,012 μ.), με παράσταση γλαύκας. Πρέπει να έφερε και τα γράμματα ΑΘΕ [*Ἀθη(ναίων)*], καθώς και κλάδο ελιάς, που όμως δεν διακρίνονται λόγω της οξείδωσης. Παρόμοιες σφραγίδες, που απομιμούνται τον οπισθότυπο των αθηναϊκών τριωβόλων, αποτελούσαν τις *κύριες* σφραγίδες των πινακίων, οι οποίες ετίθεντο από την αρμόδια κρατική αρχή, πριν χαραχθούν τα ονόματα των υποψηφίων, και εξασφάλιζαν την εγκυρότητα του πινακίου. Μεταξύ του τελευταίου γράμματος του δεύτερου στίχου και της κύριας κυκλικής σφραγίδας, υπάρχει ανάγλυφη *δευτερεύουσα* τετράγωνη σφραγίδα (πλευράς 0,008 μ.), η οποία έχει εκτυπωθεί ανάποδα και λίγο λοξά, που φέρει παράσταση μικρότερης γλαύκας. Πρέπει και

Τα χάλκινα *πινάκια* αυτού του είδους, στα οποία αναγράφονταν τα ονόματα των υποψηφίων, τοποθετούνταν σε ειδικές εγκοπές μαρμάρινων κληρωτηρίων (*κανονίδες*) για την εκλογή κάθε χρόνο, με κλήρωση, δικαστών και άλλων αρχόντων. Πρωτοεμφανίζονται περίπου το 378/7 π.Χ. Στα χρόνια του Αριστοτέλη (περίπου 350 π.Χ.) γίνονταν από ξύλο *πύξου* (πυξάρι), ενώ η χρήση τους διακόπηκε το 322/1 π.Χ. με την κατάλυση της δημοκρατίας. Με βάση άλλα γνωστά παραδείγματα, που σώζονται καλύτερα, μπορούμε να εικάσομε σχεδόν με βεβαιότητα ότι το συγκεκριμένο πινάκιο είχε δύο χρήσεις. Αρχικά πρέπει να υπήρχε ένα όνομα και το «δημοτικό» του, γραμμένα σε μία σειρά, μεταξύ του ενσφράγιστου Α και της κύριας κυκλικής σφραγίδας (κατηγορία I της τυπολογίας του Kroll). Στη συνέχεια, μετά τη λήξη της θητείας του πρώτου κατόχου του, το όνομά του απαλείφθηκε με σφυρηλάτηση για να δοθεί το πινάκιο στον νέο δικαστή Χαιρέστρατο, που χάραξε τα στοιχεία του σε δύο πλέον στίχους (κατηγορία II της τυπολογίας του Kroll).

Ο Χαιρέστρατος πρέπει να πέθανε κατά τη διάρκεια της θητείας του ως δικαστού και πήρε μαζί του στον

Από τον τάφο 148

137 ΧΑΛΚΙΝΟ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟ ΠΙΝΑΚΙΟ
Περίπου 370-360 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7105.
ΜΗΚ. 0,112, ΠΛ. 0,022, ΠΑΧ. (ΣΤΑ ΑΝΟΞΕΙΔΩΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ) 0,003, ΥΨ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 0,005 (ΤΑ Ο) - 0,007, ΔΙΑΣΤΙΧΟ ΠΕΡΙΠΟΥ 0,002 Μ.

Συγκολλημένο από περισσότερα θραύσματα, με ρηγματώσεις και έντονη οξείδωση.

Το πινάκιο φέρει εγχάρακτη επιγραφή σε δύο στίχους, η οποία συμπληρώνεται ως εξής:

Χαι[ρ]έστρατος Λα-
μ(πτρεύς) Φορυσκίδο

(Χαιρέστρατος, γιος του Φορυσκίδου από τον αττικό δήμο των Λαμπτρών, της Ερεχθηίδος φυλής).

Και τα δύο ονόματα απαντούν και σε άλλες αττικές επιγραφές, αλλά ο συγκεκριμένος πολίτης είναι άγνωστος από άλλες πηγές.

Στο μέσον της αριστερής πλευράς του πινακίου υπάρχει το γράμμα Α, ενσφράγιστο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο πλευράς περίπου 0,008 μ. Πρόκειται για λεγόμενο «γράμμα σειράς», που καθόριζε τη μία από τις δέκα υποομάδες στην οποία ανήκε ο υποψήφιος και οι οποίες χαρα-

137

αυτή να έφερε τα γράμματα ΑΘΕ και κλάδο ελιάς, που δεν διακρίνονται. Οι δευτερεύουσες σφραγίδες ετίθεντο, ως πρόσθετη επικύρωση, στα πινάκια που ήταν ήδη σε χρήση.

τάφο το πινάκιο, ως ένδειξη του αξιώματος που άσκησε στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος των Αθηνών.

Για ανάλογα παραδείγματα βλ. Kroll 1972, ειδικά τα υπ' αρ. 1-5 (κατηγορία I) και 6-19 (κατηγορία II).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο (υπ. εκτ. στον τιμητικό τόμο *Τιμαί Ιω. Τριανταφυλλοπούλου*).

Χ.Β.Κ.

Τάφος 196

138 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΑΝΘΑΡΟΣ ΜΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»
Τέλη 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15167.
ΥΨ. 0,103-0,11, Δ.Β. 0,043, Δ.Χ. 0,089 Μ.

Συγκολλημένος από πολλά θραύσματα. Λείπει μικρό τμήμα από το λαιμό. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής με πλαστικούς δακτυλίους. Ψηλό πόδι με πλαστικό δακτύλιο στο μέσον περίπου του ύψους. Σώμα καλυκόσχημο, ευρύς αμφίκοιλος λαιμός, έξω νεύον εχινοειδές χείλος. Λαβές διφυείς κυλινδρικές που υπερυψώνονται ελαφρά του χείλους. Μελανό στιλπνό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο εξωτερικά και εσωτερικά.
Λεπτές εξηρημένες ταινίες στην περίμετρο της βάσης, στο πόδι και στο κάτω μέρος του σώματος. Δύο εξηρημένοι ομόκεντροι κύκλοι στον πυθμένα. Στο σώμα ανάγλυφες ραβδώσεις που δημιουργούν λογχόσχημα φύλλα. Στο λαιμό φυτική διακόσμηση (αντίρροπα άνθη) που αποδίδονται με αραιωμένο πηλό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Ο τύπος αυτού του κανθάρου, που ανάγεται σε μεταλλικά πρότυπα, έχει σχολιαστεί από τον Pfrommer 1987, 9, σημ. 29, πίν. 40, KP 88 (γύρω στο 300 π.Χ.). Για ανάλογα δείγματα σε μέταλλο βλ. επίσης Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 103, πίν. 113, αρ. Δ8-Δ9 (αρχές 3ου αι. π.Χ.), όπου σχετική βιβλιογραφία. Σταδιακά επεκτείνεται η παραγωγή του ίδιου σχήματος σε πηλό. Στην αττική κεραμική εμφανίζεται γύρω στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Πρώιμο δείγμα από τη Δρέσδη, με χαμηλό πόδι, χρονολογείται στο δ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.· βλ. Barr-Sharrar - Borza 1982, 125, εικ. 4, αρ. 1417. Για σχεδόν όμοιο από την Αμφίπολη βλ. Ρωμιοπούλου 1964, 102, εικ. 9α, αρ. 447, ενώ για όμοιο σε διακόσμηση από τον Κεραμεικό βλ. Zimmermann 1998, 155, KT 28, πίν. 11-1,2, εικ. 5-2,3, αρ. 10271)· τοποθετούνται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Για παρεμφερείς τύπους βλ. επίσης *The Glories of the Past* 1990, 185, αρ. 132 (Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης)· *CVA* Belgique 3, Brussels 3, 138, πίν. 3, αρ. 7 και 11.

Ο.Ζ.

139 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΡΑΒΔΩΤΗ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15169.
ΥΨ. 0,08, ΜΕΓ. Δ. 0,088, Δ.Β. 0,075, Δ.Χ. 0,036 Μ.

Συγκολλημένη. Λείπει τμήμα του χείλους. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανέρυθρος. Επίπεδη βάση, σώμα απιόσχημο, πεπλατυσμένο. Χαμηλός λαιμός, έξω νεύον χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή. Μελανό εξίτηλο γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο, άβαφη η βάση. Το σώμα διακοσμείται με λεπτές κατακόρυφες ανάγλυφες ραβδώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Αποτελεί αττική απομίμηση των τελευταίων κορινθια-

138

κών αρυβάλλων της χαρακτηριστικής Blister Ware. Η χειροποίητη αυτή κορινθιακή κεραμική, που η διάρκειά της καλύπτει ευρύ χρονολογικό φάσμα από τον πρώιμο 5ο έως τον 3ο αι. π.Χ., χρησιμοποιείται για πρόχους με επίπεδη βάση, άλλοτε μεγάλου και άλλοτε μικρού μεγέθους που χρησίμευαν ως μυροδοχεία. Το όνομα της κεραμικής οφείλεται στις φυσαλίδες, που εμφανίζονταν ακανόνιστα στην εξωτερική επιφάνεια των αγγείων εξ αιτίας κατασκευαστικών ατελειών και διατηρήθηκαν ως διακοσμητικό θέμα με κανονικότερη μορφή και όταν ακόμη βελτιώθηκε η μέθοδος κατασκευής και όπτησης. Σταδιακά οι φυσαλίδες μετατρέπονται σε αυλακώσεις ή ραβδώσεις, οι οποίες στον 4ο αι. π.Χ. γίνονται κανονικές και στα τέλη του ίδιου αιώνα αντικαθίστανται από διαγώνιες εγχαράξεις Για παράλληλα από την Κόρινθο βλ. *Corinth* VII_3, 146-147, πίν. 64, αρ. 768 (β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)· Broneer 1962, 24-25, πίν. 12f, αρ. 20-21. Τα περισσότερα παραδείγματα από την αρχαία Αγορά είναι μικρού μεγέθους. Για παράλληλα στο σχήμα και τη διακόσμηση βλ. *Agora* XII, 206-208, πίν. 77, αρ. 1681 (β' μισό 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 421, πίν. 138, αρ. 1749 (300-250 π.Χ.).

Ο.Ζ.

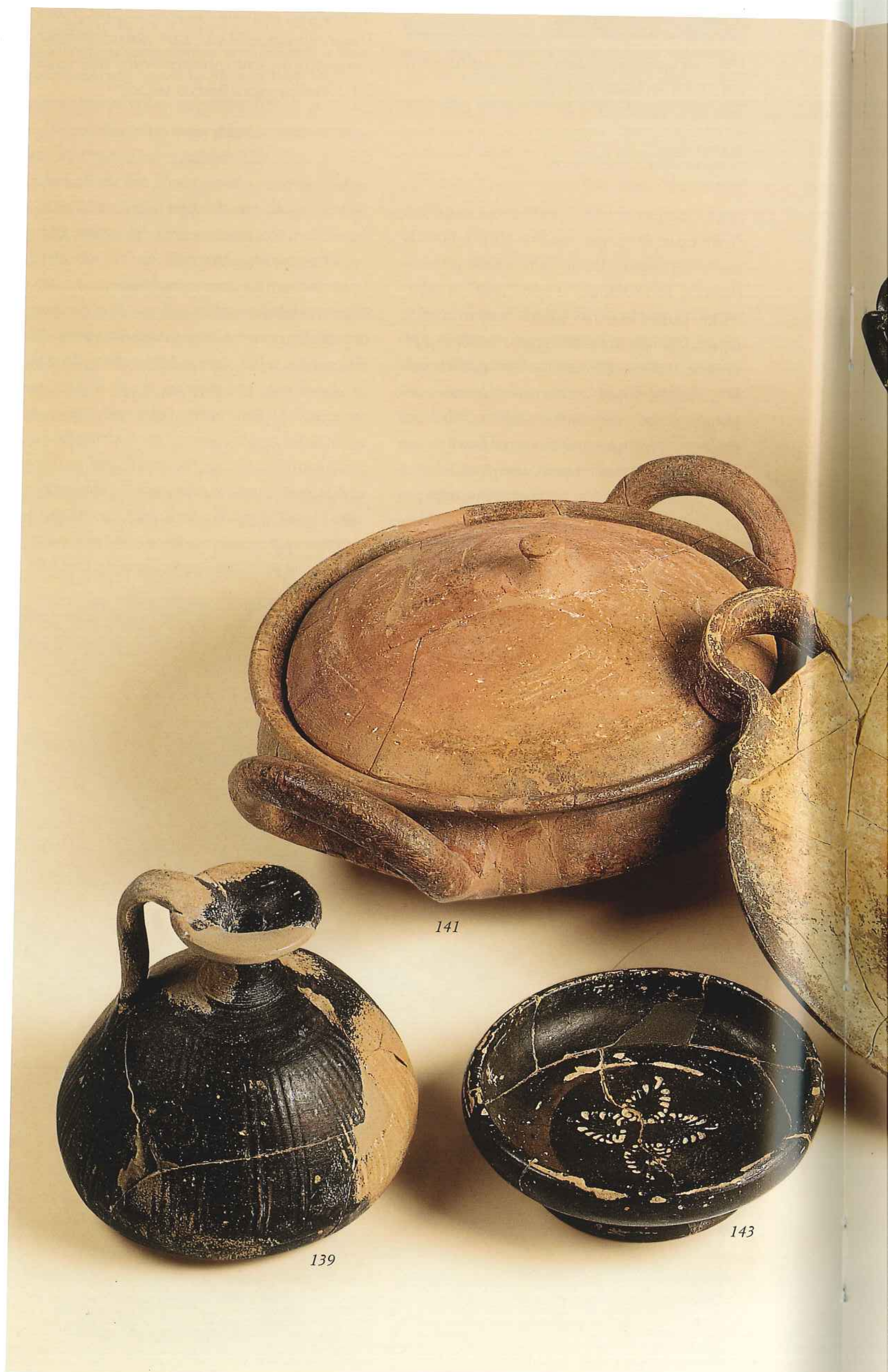
140 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΚΑΛΥΜΜΑ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15172.
ΥΨ. 0,049-0,053, Δ.Β. 0,045, Δ.Χ. 0,094, ΥΨ. ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ 0,04, Δ. ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ 0,103, Δ. ΛΑΒΗΣ 0,046 Μ.

Λείπουν μικρά τμήματα από το σώμα και το κάλυμμα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα βαθύ ημισφαιρικό, έξω νεύον χείλος με εσοχή για την υποδοχή του καλύμματος. Κάλυμμα κωνικό με κάθετα τοιχώματα και δακτυλιόσχημη λαβή.
Το σώμα καλύπτεται με μελανό γάνωμα και έχει εξηρημένη λεπτή ταινία πάνω από τη βάση, η οποία διατηρεί την κάτω επιφάνειά της άβαφη. Το κάλυμμα, επίσης μελαμβαφές, φέρει λεπτές ερυθρές ταινίες στην περίμετρο και γύρω από τη λαβή, η πάνω επιφάνεια της οποίας είναι άβαφη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το σχήμα αυτό αποτελεί τύπο μικρού κυπέλλου με κάλυμμα που δημιουργείται τον 4ο αι. π.Χ. για να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά σε αναθηματικές πυρές. Για παράλληλα βλ. *Agora* XII, 173, πίν. 42, αρ. 1280 (α' μισό 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 192, 364, πίν. 93, εικ. 78, αρ. 1254-1255 (300-250 π.Χ.) (για το αγγείο) και 192, 364, εικ. 78, αρ. 1263-1264 (350-275 π.Χ.) (για το κάλυμμα).

Ο.Ζ.

141
139
143

141 ΑΒΑΦΗ ΛΟΠΑΣ ΜΕ ΚΑΛΥΜΜΑ
350-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15177.
ΥΨ. 0,048-0,052, ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,06-0,068, Δ.Χ. 0,158,
ΥΨ. ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ 0,04, Δ. ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ 0,142 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Πηλός καστανέρυθρος. Κυρτή επιφάνεια έδρασης, σώμα ημισφαιρικό με γωνιώδες περίγραμμα. Έξω νεύον χείλος με εσοχή για την υποδοχή του καλύμματος, λαβές κυλινδρικές, κάθετες στο σώμα και υπερυψωμένες σε σχέση με το χείλος. Ίχνη πυράς σε ολόκληρο το αγγείο. Κάλυμμα ημισφαιρικό με άτεχνο κυλινδρικό κομβίο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το σχήμα αυτό είναι διαδεδομένο στην Αττική τον ύστερο 5ο και τον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. Για το αγγείο βλ. *Agora* XII, 227-228, 373, πίν. 95, αρ. 1965 (350-325 π.Χ.). Για το κάλυμμα βλ. *Agora* XII, πίν. 95, αρ. 1980 (350-300 π.Χ.). Στην Κόρινθο εμφανίζεται γύρω στα 460 π.Χ και διαρκεί έως το γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.· σχετικά βλ. *Corinth* VII$_3$, 124, πίν. 29 και 62, αρ. 667, 679 (για το αγγείο) και 129-130, πίν. 62, αρ. 692- 695 (για το κάλυμμα).

Ο.Ζ.

142 ΠΙΝΑΚΙΟ ΜΕ ΤΑΙΝΙΩΤΕΣ ΛΑΒΕΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15171.
ΥΨ. 0,04-0,043, Δ.Β. 0,066, Δ.Χ. 0,177 Μ.

Συγκολλημένο από πολλά θραύσματα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανόχρωμος. Χαμηλή δισκοειδής βάση, χαμηλό κωνικό σώμα, έξω νεύον χείλος, οριζόντιες ταινιωτές λαβές. Υπολείμματα καστανόμαυρης βαφής στο σώμα. Ίχνη πυράς στην περίμετρο και στη μία λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Τα μικρά αυτά πινάκια, που χρησιμοποιούνται ως αφιερώματα σε πυρές, αποτελούν φθηνή αναπαραγωγή των μεγάλων στιλβωτών, διακοσμημένων και συχνά μελανόμορφων πινακίων. Τα πρωιμότερα διατηρούν την παράδοση της διακόσμησης με ταινίες, τα μεταγενέστερα είναι άβαφα. Για παράλληλα βλ. *Agora* XII, 199, πίν. 69, αρ. 1569-1571 (τέλη 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 214-215, πίν. 110, εικ. 87, αρ. 1455-1456 (325-300 π.Χ.)· Schlörb-Vierneisel 1966, 91-92, πίν. 58, αρ. 160 (HS 83), 5-6 (πρώιμο δ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.).

Ο.Ζ.

143 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΩΤΟ ΣΚΥΦΙΔΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15180.
ΥΨ. 0,027, Δ.Β. 0,06, Δ.Χ. 0,082 Μ.

Συγκολλημένο από πολλά θραύσματα. Λείπει μικρό τμήμα από το σώμα. Απολεπίσεις τοπικά. Πηλός καστανέρυθρος. Χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση, με μαστοειδή απόφυση στην επιφάνεια έδρασης. Σώμα ρηχό ημισφαιρικό, έσω νεύον χείλος.
Ολόκληρο το αγγείο καλύπτεται με μελανό γάνωμα, το οποίο κατά τόπους μεταβάλλεται σε καστανέρυθρο, λόγω ανομοιογενούς όπτησης. Λεπτή εξηρημένη ταινία πάνω από τη βάση, η οποία έχει επίσης εξηρημένη την κάτω επιφάνειά της. Στο εσωτερικό τέσσερα άτεχνα εμπίεστα ανθέμια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος αυτού του αγγείου εμφανίζεται τον ύστερο 5ο αι. π.Χ., διαδίδεται κατά τον 4ο αι. π.Χ. και συνεχίζεται στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Για το σχήμα βλ. Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 38-39, πίν. 47, αρ. Α35, Α36 και 124, πίν. 137, αρ. Ζ25-26· *Agora* XII, 135, πίν. 33, αρ. 889, ομάδα D16:1 (300-250 π.Χ.)· *Agora* XXIX, 165, πίν. 78, εικ. 65, αρ. 1055, 1057, 1059 (300-275 π.Χ.). Η διακόσμηση με εμπίεστα ανθέμια στο κέντρο του πυθμένα είναι συνηθισμένη και εγκαταλείπεται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Για τη διακόσμηση βλ. σχετικά *Agora* XXIX, πίν. 146, αρ. 968 (325-300 π.Χ.) ή 970 (300 π.Χ.).

Ο.Ζ.

144 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΛΑΤΟΔΟΧΕΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15170.
ΥΨ. 0,038, Δ.Β. 0,05, Δ.Χ. 0,064 Μ.

Συγκολλημένο από πολλά θραύσματα. Η βάση εν μέρει ελλιπής. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανέρυθρος. Ψηλή δακτυλιόσχημη βάση, με μαστοειδή απόφυση και αυλάκωση στην επιφάνεια έδρασης. Σώμα βαθύ ημισφαιρικό, έσω νεύον χείλος. Ολόκληρο το αγγείο καλύπτεται με μελανό γάνωμα, το οποίο κατά τόπους μεταβάλλεται σε καστανέρυθρο, λόγω ανομοιογενούς όπτησης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Αυτός ο τύπος αλατοδοχείου εμφανίζεται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και διαρκεί έως την ελληνιστική περίοδο. Διακρίνεται σε δύο κατηγορίες, τον πρωιμότερο με δισκοειδή βάση (5ος αι. π.Χ.) και τον ύστερο με δακτυλιόσχημη βάση, ο οποίος έχει ευρεία διάδοση κατά το β' και γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Για παράλληλα βλ. *Agora* XXIX, 167, πίν. 79, εικ. 65, αρ. 1075-1078 (325-300 π.Χ.)· *Agora* XII, 137, 303, πίν. 34, αρ. 948 (350-325 π.Χ.).

Ο.Ζ.

Από ανακομιδή οστών πλησίον τάφου 3

145

145 ΧΡΥΣΟ ΕΝΩΤΙΟ
3ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 319.
Δ. 0,024×0,019, ΚΕΦΑΛΙ ΖΩΟΥ 0,009×0,009, ΠΑΧ. ΚΡΙΚΟΥ 0,001-0,0024 Μ. ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Κρικόσχημο συρματόπλεκτο ενώτιο που απολήγει σε κεφάλι ταύρου, κατασκευασμένο από σφυρήλατο έλασμα με έκτυπες και χαρακτές τις ανατομικές λεπτομέρειες. Το κεφάλι στερεώνεται μέσα στο σωληνωτό έλασμα που απολήγει σε έξι οξυκόρυφα τρίγωνα με κοκκιδωτό σύρμα στις παρυφές· η υπόλοιπη επιφάνεια του ελάσματος διακοσμείται με διπλή σπείρα συρμάτινη, πλαισιωμένη με τρεις σειρές απλού και κοκκιδωτού σύρματος, το οποίο στην επάνω επιφάνεια του κεφαλιού του ταύρου σχηματίζει τρία ενάλληλα τόξα. Το κυλινδρικό στέλεχος του ενωτίου απολήγει σε άγκιστρο και στερεώνεται σε θηλιά από ταινιωτό έλασμα, κολλημένο στο πηγούνι του ζώου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος του ενωτίου είναι πολύ κοινός, ιδίως αυτός με το κεφάλι λιονταριού, και είναι ευρύτατα διαδεδομένος από τα τέλη του 4ου και τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Για την τυπολογική και τεχνική ανάλυση του κοσμήματος με τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Παπαποστόλου 1990, 121-122, εικ. 27-28. Βλ. επίσης Higgins 1961, 161-162, εικ. 47Η (απόλυτα όμοιο με το δικό μας ενώτιο)· Deppert-Lippitz 1985, 18, πίν. 16 (38) (ανάλογο ενώτιο αλλά νεότερο· 3ος-2ος αι. π.Χ.).

Μ.Δ.Θ.

Από τον τάφο 3

146

146 ΧΡΥΣΑ ΦΥΛΛΑ
2ος-1ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 318.
ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,052, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,024 Μ. ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Εννέα ακέραια και δύο ελλιπή τρίλοβα σχηματοποιημένα φύλλα από λεπτό έλασμα χρυσού με χαρακτές νευρώσεις κατά τον άξονα του μήκους και αιχμηρά άκρα για την πρόσδεσή τους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Τα φύλλα χρονολογούνται από τα συνευρήματα του τάφου, που είναι 72 ατρακτόσχημα μυροδοχεία των χρόνων της στροφής από τον 2ο στον 1ο αι. π.Χ. Πρβλ. όμοια Τσάκος 1977, 358, 360, πίν. 122 και 127· Παπαποστόλου 1983, 6-7, πίν. 4β· Ρήγινος 1994, πίν. 75β. Για τα νεκρικά αυτά φύλλα, που είναι συνήθη κτερίσματα σε τάφους των ελληνιστικών και των χρόνων της ρωμαιοκρατίας, βλ. Higgins 1961, 158· Παπαποστόλου 1977, 291· ο ίδιος 1983, 7 (όπου εκτενής αναφορά στην τεχνική, τη χρήση και το συμβολισμό τους).

Μ.Δ.Θ.

Από τον τάφο 47

147 ΖΕΥΓΟΣ ΧΡΥΣΩΝ ΕΝΩΤΙΩΝ
1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 329Α, Β.
Δ. 0,015 Μ. ΒΑΡΟΣ 1 ΓΡ.

Ενώτια από χρυσό, κυλινδρικής διατομής, σύρμα που λεπταίνει στα άκρα και με περιέλιξη απολήγει σε άγκιστρο και θηλιά. Στο σημείο της ένωσης του λεπτότερου με το παχύτερο τμήμα του σύρματος είναι περασμένα πολύ μικρός χρυσός επίσης δακτύλιος και διαφανής σφαιρική σμαραγδόπετρα, που αποτελούν τα διακοσμητικά εξαρτήματα των ενωτίων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Το ζεύγος των ενωτίων που προέρχεται από εγχυτρισμό συνοδευόταν από απιόσχημο μυροδοχείο του 1ου αι. μ.Χ. Βλ. όμοια από τάφο του Τάραντα του 1ου αι. π.Χ., de Juliis 1984, 192, αρ. 133a-b. Σχετικά με τον τύπο του κρίκου και της πόρπωσης βλ. Davidson - Oliver 1984, 136, αρ. 188 (1ος-2ος αι. μ.Χ.). Επίσης, Greifenhagen 1975, πίν. 49, 4a-b· Hackens 1976, 100, αρ. 40.

Μ.Δ.Θ.

Από τον τάφο 10

148 ΧΡΥΣΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ
1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 539.
Δ. 0,017-0,02, Δ. ΣΦΕΝΔΟΝΗΣ 0,01 Μ.

Δακτυλίδι με ελλειψοειδή στεφάνη από χρυσό έλασμα ημικυκλικής διατομής εξωτερικά και επίπεδο χωριστό έλασμα εσωτερικά. Η συνένωση των δύο ελασμάτων γίνεται πρόχειρα με αναδίπλωση που είναι εμφανής στην περιφέρεια της στεφάνης. Η ψηλή κυκλική σφενδόνη αποτελεί τη θήκη ένθετης υπόλευκης υάλου πολύ φθαρμένης, που συγκρατείται με συμπίεση των παρυφών της σφενδόνης προς τα μέσα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το δακτυλίδι συνοδευόταν από γυάλινο μυροδοχείο του 1ου αι. π.Χ. - 1ου αι. μ.Χ. και μαζί με ένα χάλκινο νόμισμα των αρχών του 2ου αι. π.Χ. αποτελούσαν τα μοναδικά ευρήματα του τάφου. Πρβλ. το δακτυλίδι Μ 933 του 2ου αι. π.Χ. από τάφο της Βέροιας, Δρούγου - Τουράτσογλου 1980, 40, πίν. 15.

Μ.Δ.Θ.

Από τον τάφο 122

149 ΧΡΥΣΟ ΕΝΩΤΙΟ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 335.
Δ. 0,007-0,011 Μ. ΒΑΡΟΣ 1 ΓΡ.

Κρικόσχημο ενώτιο με κοκκιδωτή διακόσμηση. Ο κρίκος, από σφυρήλατο σύρμα κυλινδρικής διατομής, απολήγει στα άκρα του σε άγκιστρο και θηλιά για την πόρπωση και διακοσμείται με 51 κοκκίδες ανά τριάδες εκτός από τις δύο μονές στη μία άκρη· στην άλλη μία μεγαλύτερη φακοειδής εφηλίδα καλύπτει την ένωση της θηλιάς με τον κρίκο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το ενώτιο προέρχεται από εγχυτρισμό. Βλ. γενικές ομοιότητες πόρπωσης, εφηλίδας και συστοιχίας κοκκίδων σε άλλη όμως διάταξη, Higgins 1961, 183, εικ. 54Α (χρονολογημένα στον 1ο-2ο αι. μ.Χ.). Πρβλ. επίσης Greifenhagen 1975, 66, πίν. 51, 5-7 (2ος αι. μ.Χ.)· Hackens 1976, 160, εικ. 41a-b. Πρβλ. και το ενώτιο αρ. 193.

Μ.Δ.Θ.

147

148

149

Τάφος 68

150 ΑΠΙΟΣΧΗΜΟ (ΒΟΛΒΟΣΧΗΜΟ) ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15113.
ΥΨ. 0,087, ΜΕΓ.Δ. 0,039, Δ.Β. 0,019, Δ.Χ. 0,024 Μ.

Ακέραιο. Ελαφρές αποκρούσεις στο σώμα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Μικρή επίπεδη βάση, βολβόσχημο σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον χείλος. Στο κάτω μέρος του σώματος δύο εγχάρακτοι κύκλοι. Αβαθείς αυλακώσεις στο σώμα και στο λαιμό, στον οποίο διακρίνονται επίσης αχνές μελανές ταινίες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Τα μυροδοχεία αντικατέστησαν τις ληκύθους στις διάφορες χρήσεις τους από τον 4ο αι. π.Χ. και μετά και απετέλεσαν έναν τύπο με ευρεία διάδοση και χρήση στην ελληνιστική εποχή. Απαντούν συχνά στις ανασκαφές πόλεων και συχνότατα σε νεκροταφεία. Η κατηγορία των βολβόσχημων μυροδοχείων εμφανίζεται μετά τα μέσα του 1ου αι. π.Χ. και διαρκεί έως τον ύστατο 1ο αι. μ.Χ., με ιδιαίτερη δε συχνότητα απαντά σε τάφους του 1ου αι. μ.Χ., όπου συνυπάρχει με γυάλινα μυροδοχεία, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση. Με τη διάδοση των γυάλινων μυροδοχείων σταδιακά ο τύπος αυτός εγκαταλείπεται και επιβιώνει μόνο στη Θράκη και την Κύπρο με παραλλαγμένο σχήμα. Για παράλληλα βλ. Anderson-Stojanović 1987, 107, form d· *Agora* V, 15, πίν. 2, αρ. F50, 31, πίν. 5, αρ. G97· *Kerameikos* IX, πίν. 98, E112 (1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.) και E117 (1ος αι. μ.Χ.)· Ανδρόνικος 1955, 36,1-3, εικ. 23-2· Τσάκος 1977, 344 κ.ε και κυρίως 413. Στην Κόρινθο εμφανίζεται σε τάφους μετά το 44 μ.Χ. Σχετικά βλ. *Corinth* XIII, 167, αρ. 505,3, 506,5 (δ' τέταρτο 1ου αι. π.Χ.).

Ο.Ζ.

151 ΑΠΙΟΣΧΗΜΟ (ΒΟΛΒΟΣΧΗΜΟ) ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15114.
ΥΨ. 0,085, ΜΕΓ.Δ. 0,042, Δ.Β. 0,019, Δ.Χ. 0,026 Μ.

Ακέραιο. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, κακή όπτηση. Μικρή επίπεδη βάση, βολβόσχημο σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον πεπλατυσμένο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για παράλληλα και βιβλιογραφία πρβλ. αρ. 150.

Ο.Ζ.

152 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7047.
ΥΨ. 0,064, ΜΕΓ.Δ. 0,039, Δ.Χ. 0,017 Μ.

Ακέραιο. Εντονη οξείδωση στο λαιμό. Φυσητό διαφανές γυαλί. Επίπεδη βάση, σφαιρικό σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός μειούμενος επάνω, έξω νεύον δακτυλιόσχημο χείλος. Αβαθείς αυλακώσεις στο πάνω μέρος του σώματος και στο λαιμό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η τεχνική του φυσητού γυαλιού πρωτοεμφανίστηκε στο β' μισό του 1ου αι. π.Χ., πιθανώς στην Ανατολική Μεσόγειο. Τα γυάλινα φυσητά αγγεία δεν ήταν αρχικά προσιτά· σύντομα, όμως, λόγω της δυνατότητας μαζικής παραγωγής τους, καθιερώθηκαν ως αγγεία καθημερινής χρήσης, όπως και τα πήλινα. Στις αρχές του 1ου αι. μ.Χ. διαδόθηκαν ευρέως σε όλες τις χώρες της Μεσογείου. Για παράλληλα βλ. Grose 1989, 341, Family VI, αρ. 616 (1-50 μ.Χ.)· Isings 1957, 40, τύπος 28a· Dusenbery 1967, 41-42, εικ. 23, αρ. 26 (από τη Σαμοθράκη· β' τέταρτο 1ου αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

153 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7048.
ΥΨ. 0,039, ΜΕΓ. Δ. 0,021, Δ.Χ. 0,014 Μ.

Λείπει τμήμα του χείλους. Οξείδωση κατά τόπους. Φυσητό γαλάζιο γυαλί. Επίπε-

150, 151

δη βάση, απιόσχημο σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός, δακτυλιόσχημο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Isings 1957, 40, τύπος 28a· Dusenbery 1967, 41-42, εικ. 19-20· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 17, αρ. 000.1.049 και 176.1.061.

Ο.Ζ.

154 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7051.
ΥΨ. 0,081, ΜΕΓ.Δ. 0,036, Δ.Χ. 0,019 Μ.

Ακέραιο. Ρωγμή στο χείλος και στο λαιμό. Οξείδωση στο πάνω μέρος του λαιμού και στο στόμιο. Φυσητό πράσινο γυαλί. Επίπεδη βάση, απιόσχημο σώμα, χαμηλός ακανόνιστος λαιμός, έξω νεύον χείλος. Αβαθής αυλάκωση στη γένεση του λαιμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Isings 1957, 40-42, τύπος 28a· Vanderhoeven χ.χ.έ., 25, πίν. 24, αρ. 1 και 28, αρ. 24· *Corinth* XII, 104-105, εικ. 669 (1ος αι. μ.Χ.)· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 18, αρ. 176.1.191 και 176.1.194, πίν. 23, αρ. 176.1.016· Platz-Horster 1976, αρ. 121-122 (1ος αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

155 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7052.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,068, ΜΕΓ. Δ. 0,038 Μ.

Συγκολλημένο από πολλά θραύσματα. Λείπει ο λαιμός και το στόμιο. Οξείδωση στο σώμα. Φυσητό γαλαζοπράσινο γυαλί. Ελαφρώς κοίλη βάση, απιόσχημο σώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Grose 1989, 340, Family VI, αρ. 613 (1-50 μ.Χ.)· *Corinth* XII, 104-105, εικ. 669 (1ος αι. μ.Χ.)· Isings 1957, 40, τύπος 28a· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 23, αρ. 76.2.194.

Ο.Ζ.

156 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7053.
ΥΨ. 0,063, ΜΕΓ. Δ. 0,033, Δ.Β. 0,033, Δ.Χ. 0,017 Μ.

Ακέραιο. Οξείδωση σε ολόκληρο το αγγείο. Φυσητό υποπράσινο γυαλί. Επίπεδη βάση, κωνικό σώμα, κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον δακτυλιόσχημο χείλος. Αβαθής αυλάκωση στην ένωση του λαιμού με το σώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Grose 1989, 340, Family VI, αρ. 610 (1-50 μ.Χ.)· Davidson-Weinberg - McClellan 1992, 35-36, 116, πίν. 79, αρ. 2926, 2928 (1ος αι. μ.Χ.)· *Corinth* XII, 104-105, εικ. 669 (1ος αι. μ.Χ.)· Isings 1957, 40, τύπος 28a· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 17, αρ. 163.2.035, πίν. 18, αρ. 176.2.239.

Ο.Ζ.

157 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7054.
ΥΨ. 0,059, ΜΕΓ. Δ. 0,028, Δ.Χ. 0,017 Μ.

Ακέραιο. Διαφανές υποπράσινο γυαλί. Επίπεδη βάση, κωνικό σώμα, κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον χείλος. Αβαθής αυλάκωση στη γένεση του λαιμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης *Corinth* XII,104-105, εικ. 669 (1ος αι. μ.Χ.)· Grose 1989, 340, Family VI, αρ. 610 (1-50 μ.Χ.)· Isings 1957, 40, τύπος 28a· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 17, αρ. 176.1.061, πίν. 18, αρ. 176.4.041

Ο.Ζ.

158 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7055.
ΥΨ. 0,04, ΜΕΓ. Δ. 0,038, Δ.Χ. 0,017 Μ.

Ακέραιο. Φυσητό υποπράσινο γυαλί. Κυρτή βάση, σφαιρικό σώμα, χαμηλός κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον πεπλατυσμένο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. Biagio-Simona 1991, I, πίν. 17, αρ. 176.2.237.

Ο.Ζ.

159 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7056.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,044, ΜΕΓ. Δ. 0,028 Μ.

Λείπει το στόμιο. Φυσητό γαλάζιο γυαλί. Κυρτή βάση, σφαιρικό σώμα, κυλινδρικός λαιμός.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Biagio-Simona 1991, I, πίν. 17, αρ. 000.1.049· Μυλωνάς 1975, Α, 131, Γ, πίν. 195α, αρ. Γ29-209.

Ο.Ζ.

160 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7057.
ΥΨ. 0,065, ΜΕΓ. Δ. 0,043, Δ.Χ. 0,018 Μ.

Ακέραιο. Φυσητό άχρωμο γυαλί. Μικρή απόκρουση στο χείλος. Ρωγμές και οξειδώσεις στο σώμα. Κυρτή βάση, σφαιρικό σώμα, χαμηλός κυλινδρικός λαιμός μειούμενος επάνω, έξω νεύον πεπλατυσμένο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Isings 1957, 34 κ.ε., τύπος 16 (flask· β' τέταρτο 1ου αι. μ.Χ.)· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 16, αρ. 163.2.024.

Ο.Ζ.

161 ΜΙΚΚΥΛΟ ΓΥΑΛΙΝΟ ΑΓΓΕΙΟ
1-50 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7058.
ΥΨ. 0,066, ΜΕΓ. Δ. 0,04, Δ.Χ. 0,021 Μ.

Ολόκληρο, συγκολλημένο από πολλά θραύσματα. Έντονα οξειδωμένο στο σώμα και στο λαιμό. Φυσητό καστανοκίτρινο γυαλί. Μικρή επίπεδη βάση, σφαιρικό σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 152. Πρβλ. επίσης Biagio-Simona 1991, I, πίν. 17, αρ. 176.2.107 και 163.2.031· Μυλωνάς 1975, Α, 131, Γ, πίν. 195α, αρ. Γ29-209.

Ο.Ζ.

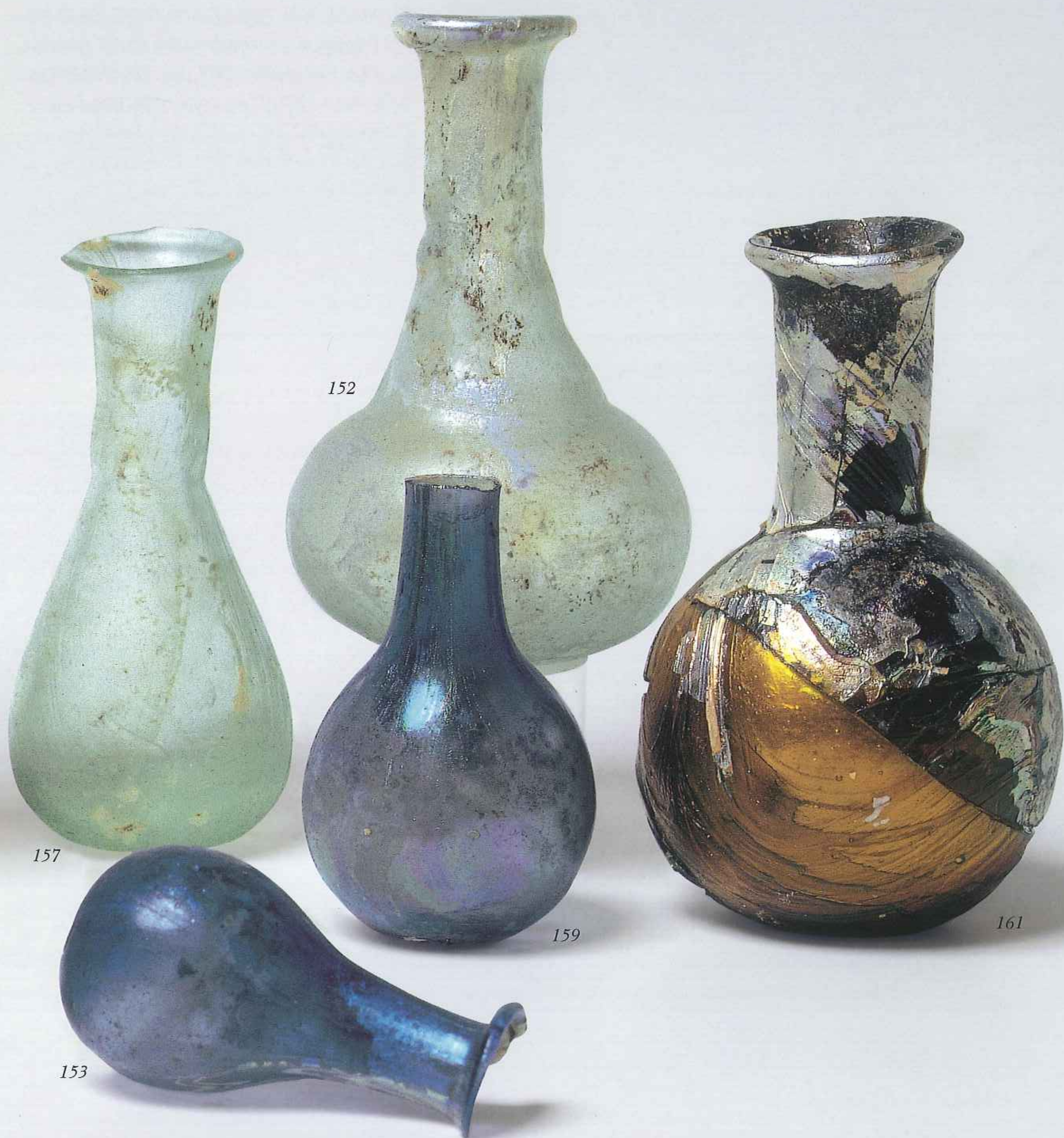

160

158

155

154

156

152
157
159
161
153

162 ΓΥΑΛΙΝΟ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7064.
ΥΨ. 0,151, ΜΕΓ. Δ. 0,072, Δ.Β. 0,072, Δ.Χ. 0,04 Μ.

Ολόκληρο, συγκολλημένο. Πράσινο φυσητό γυαλί. Ελαφρώς κοίλη βάση, απιόσχημο πεπλατυσμένο σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον δακτυλιόσχημο χείλος με επίπεδη την επάνω επιφάνεια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. αρ. 151. Πρβλ. επίσης *Corinth* XII, 107, εικ. 11, αρ. 670 (1ος-2ος αι. μ.Χ.)· Harden 1936, αρ. 797, 805 (2ος αι. μ.Χ.)· Platz-Horster 1976, αρ. 128 (1ος-2ος αι. μ.Χ.)· Isings 1957, 97 κ.ε., τύπος 82Α (2ος αι. μ.Χ.)· Dusenbery 1967, 44, αρ. 30 (από τη Σαμοθράκη· 2ος αι. μ.Χ.)· Biagio-Simona 1991, I, πίν. 26, εικ. 70, αρ. 000.1.075 και 134.2.077.

Ο.Ζ.

163 ΓΥΑΛΙΝΟ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7065.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,018, ΜΕΓ. Δ. 0,074, Δ.Β. 0,074, Δ.Χ. 0,036 Μ.

Ελλιπές, συγκολλημένο. Σώζεται το σώμα με το μεγαλύτερο μέρος του λαιμού και χωριστά το χείλος (δεν συγκολλώνται). Πράσινο φυσητό γυαλί. Ελαφρώς κοίλη βάση, απιόσχημο πεπλατυσμένο σώμα, ψηλός κυλινδρικός λαιμός, έξω νεύον δακτυλιόσχημο χείλος με επίπεδη την επάνω επιφάνεια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. αρ. 151. Πρβλ. επίσης αρ. 162.

Ο.Ζ.

162, 163

164 ΧΑΛΚΙΝΕΣ ΕΦΗΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΠΕΡΙΛΑΙΜΙΟ ΣΚΥΛΟΥ

1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7066Α-Ζ.
Δ. ΔΙΣΚΑΡΙΩΝ 0,0235-0,025, ΠΑΧ. 0,0015-0,003, ΥΨ. ΣΤΕΛΕΧΟΥΣ ΚΑΡΦΙΟΥ 0,005, ΕΞΩΤ. Δ. ΚΡΙΚΟΥ 0,0245, ΕΣΩΤ. Δ. ΚΡΙΚΟΥ 0,0185, Δ. ΚΟΜΒΙΟΥ 0,022 (ΜΕ ΕΞΑΡΜΑΤΑ), 0,0185 (ΧΩΡΙΣ ΕΞΑΡΜΑΤΑ), ΥΨ. 0,0165 (ΜΕ ΤΗ ΒΑΣΗ), 0,011 Μ. (ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΒΑΣΗ).

Χαλκός με σκουροπράσινη πάτινα.
Και στα εννέα δισκάρια-εφηλίδες αποδίδονται τρεις ομόκεντροι, ελαφρώς εξηρημένοι κύκλοι, οι οποίοι δημιουργούν δύο σχεδόν ισοπαχείς ζώνες και ένα κεντρικό διάχωρο μέσα στα οποία εντίθεται υποκίτρινη και κυανοπράσινη ή κυανή υαλόμαζα σε διάχωρα (4-5 στην εξωτερική ζώνη, 3-4 στην εσωτερική). Σε έξι δισκάρια-εφηλίδες διατηρείται ακέραιο το καρφί στο πίσω μέρος, στα υπόλοιπα τρία είναι σπασμένα στο μέσον και στο ένα τρίτο του ύψους τους. Όλα είναι σχεδόν τετράγωνης διατομής, ενώ τρία από τα ακέραια διατηρούν στο πάνω μέρος πολύ λεπτή διαπλάτυνση. Έτσι φαίνεται καθαρά το πάχος του δέρματος του περιλαιμίου στο οποίο θα ήταν προσαρμοσμένα (περίπου 0,004-0,005 μ.). Ανισοπαχής κρίκος διατηρεί σε ένα σημείο του τμήμα σιδερένιας μάζας, προφανώς έλασμα για την αυξομείωση του δερμάτινου λουριού. Το κομβίο αποτελείται από δισκοειδή βάση με επτά εξάρματα στην εξωτερική περιφέρεια, ενώ κάτω φέρει δύο αντικριστά στηρίγματα ανεστραμμένων Τ. Επάνω στη βάση πατά ένας πεπλατυσμένος κώνος με οκτώ διάχωρα σχήματος κόλουρης πυραμίδας, που έχουν πληρωθεί ανά τέσσερα με κυανή και ερυθρή υαλόμαζα. Πάνω, ένα κεντρικό κυκλικό διάχωρο που φαίνεται ότι έχει εντός του σκουριά σιδήρου που περνά στο εσωτερικό του κομβίου και καταλήγει στο ένα άκρο του Τ-σχημου στηρίγματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Όπως μπορεί να δει κανείς καθαρά και από την ανασκαφική εικόνα (βλ. παραπάνω, σ. 157), οι εφηλίδες-δισκάρια θα πρέπει να ήταν προσαρμοσμένες σε ένα δερμάτινο λουρί στη σειρά. Από προσεκτικές μετρήσεις και διατηρώντας σε γενικές γραμμές τις αποστάσεις που είχαν μεταξύ τους τη στιγμή της ανακάλυψης, μπορεί να αναπαρασταθεί το περιλαίμιο σε ένα μήκος περίπου 0,45-0,50, πλάτους 0,025 και πάχους 0,005 μ. Δερμάτινα περιλαίμια σκύλων με μεταλλικές εφηλίδες καθώς και αναπαραστάσεις περιλαιμίων μας είναι γνωστά ήδη από τάφους της 18ης Δυναστείας (1570-1293 π.Χ.) στην Αίγυπτο· βλ. Janssen 1989, 9 κ.ε., εικ. 3-4. Στην ελληνική τέχνη μας είναι γνωστές αναπαραστάσεις σκύλων με περιλαίμιο από δέρμα, σκοινί ή κάτι ανάλογο· πρβλ. Γιαλούρης 1994, 237-238, αρ. 62, εικ. σ. 96 (βάση στο ΕΑΜ· τέλη 6ου αι. π.Χ.). Επίσης, πρβλ. και το περιλαίμιο του *μελιταίου κυναρίου* στην παράσταση του αρυβάλλου του Δούριδος (βλ. παρακάτω, αρ. 311). Για ανάλογα διακοσμημένα δισκάρια πρβλ. *Corinth* XII, 305, αρ. 2641, εικ. 71 (ένθετο γεωμετρικό κόσμημα) και αρ. 2642, πίν. 125 (δεν σώζεται η διακόσμηση).
Για την αγάπη των αρχαίων στα σκυλιά τους και την απεικόνιση των τελευταίων σε ταφικά ανάγλυφα, που όμως δεν είναι βέβαιο ότι ανήκουν σε τάφους σκύλων, βλ. Koch 1984, 59-72, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

Ν.Σ.

164

Από το δωμάτιο 17

165 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΥΧΝΟΣ
Ύστερος 1ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7194.
ΜΗΚ. 0,09, ΥΨ. 0,029, Δ.Β. 0,034-0,035, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,068 Μ.

Λείπει η λαβή. Αποκρούσεις και απολεπίσεις παντού. Πηλός τεφρός. Ελαφρώς κοίλη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, ελαφρώς κοίλος δίσκος με δύο συμπαγή ορθογώνια εξάρματα στην περίμετρο. Αμφίκοιλος μυκτήρας τετραγωνισμένος στην απόληξή του. Το αγγείο είναι τροχήλατο.

Αραιή μελανή βαφή καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Γύρω από τη βάση δύο ομόκεντροι εγχάρακτοι κύκλοι. Στο κέντρο αμελείς αυλακώσεις, ίσως ανεπιτυχής προσπάθεια υπογραφής. Στο δίσκο ερωτική σκηνή. Εικονίζεται άνδρας ημικεκλιμένος που στηρίζει το αριστερό χέρι σε διαγραμμισμένο προσκεφάλαιο και υψώνει το δεξιό. Πάνω του κάθεται, με στραμμένη την πλάτη, γυμνή γυναίκα (στάση του *κελητίζειν*). Εγχάρακτα κοσμήματα στα συμπαγή εξάρματα του δίσκου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Εισηγμένος από το Ανατολικό Αιγαίο, ίσως από τα εργαστήρια που παρήγαν τους λύχνους της Εφέσου. Για παράλληλα ως προς το σχήμα βλ. *Agora* VII, 72, πίν. 1, αρ. 5 (ύστερος 1ος αι. π.Χ.)· *Corinth* IV_2, 64, 79, τύποι XVIII και XIX· *Délos* XXVI, 122, πίν. 28, αρ. 4570 (1ος αι. π.Χ.). Η απεικόνιση ερωτικών σκηνών υπήρξε συχνή από τα αρχαϊκά χρόνια και απετέλεσε εικονογραφικό θέμα στην αγγειογραφία, στην ανάγλυφη κεραμική, στη μικροτεχνία και στην πλαστική. Οι ερωτικές σκηνές αποτελούν προσφιλές θέμα στην ανάγλυφη κεραμική της ύστερης ελληνιστικής και της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου. Στους λύχνους της εποχής αυτής απεικονίζονται συχνά ερωτικά συμπλέγματα και το είδος επιβιώνει και αργότερα. Το εργαστήριο του Πειρίθου, το οποίο ανθεί κατά τον 3ο αι. μ.Χ., ειδικεύεται στα θέματα αυτά, καθώς τα αναπαράγει στους λύχνους του ή δανείζει μήτρες σε άλλα εργαστήρια. Στον 4ο αι. μ.Χ. παρατηρείται δραστικός περιορισμός των ερωτικών παραστάσεων σε λύχνους, ενώ στον 5ο αι. μ.Χ. απαντούν σε λίγες περιπτώσεις.

Για ερωτικές σκηνές σε αγγεία βλ. Ακαμάτης 1993, 292-299, πίν. 302, 304 και σ. 296-297 με βιβλιογραφία. Για παρόμοιες παραστάσεις βλ. *Agora* VII, ό.π.· Bailey 1975, III, 131, αρ. Q3396 (αντίγραφο)· Waldhauer 1914, 182, πίν. XVII.

Ο.Ζ.

165

Από το βαλανείο (στρώμα 6· καύση)

166 ΧΑΛΚΙΝΗ ΒΕΛΟΝΗ
Ρωμαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 7166.
ΜΗΚ. 0,124, ΜΕΓ. Δ. 0,04, ΜΗΚ. ΟΠΗΣ 0,0095, ΠΛ. ΟΠΗΣ 0,002 Μ.

Χαλκός με ελαφρά ίχνη οξείδωσης. Κυλινδρικής διατομής βελόνη με διαμπερή, ορθογώνιας διατομής οπή και πεπλατυσμένο το ανώτερο τμήμα του στελέχους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Βλ. *Corinth* XII, 173-178, αρ. 1234-1247, πίν. 78 (χάλκινες βελόνες μήκ. 0,09-0,11 μ.)· *Olynthus* X, 362-363, αρ. 1750-1754, πίν. 115 (χάλκινες βελόνες μήκ. 0,13-0,19 μ.)· *Kerameikos* XIV, 39-40, αρ. 27.4, πίν. 37.5 (β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.).

Ν.Σ.

167 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Ύστερος 5ος - πρώιμος 6ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7201.
ΜΗΚ. 0,11, ΥΨ. 0,03, Δ.Β. 0,038, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,068 Μ.

Ελλιπής. Λείπουν τμήματα της λαβής και του μυκτήρα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Ο λύχνος είναι κατασκευασμένος με μήτρα. Άβαφος. Ίχνη καύσης στο μυκτήρα. Χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, ελαφρώς κοίλος δίσκος και συνεχόμενος ωοειδής μυκτήρας. Στο δίσκο δύο οπές πλήρωσης. Στη βάση δύο ομόκεντροι εγχάρακτοι κύκλοι. Στο δίσκο εικονίζεται προτομή προς τα αριστερά στραμμένης γυναικείας μορφής, με πλούσια αμφίεση και περιδέραιο. Γύρω από την παράσταση ζώνη, όπου εναλλάσσονται ομόκεντροι κύκλοι με σταυρούς και ομόκεντρους κύκλους σε τετράγωνο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Ο τύπος αυτός έχει εισαχθεί από τη Βόρεια Αφρική. Οι λύχνοι της Βόρειας Αφρικής, με πιθανή προέλευση τα εργαστήρια της Τυνησίας, εμφανίζονται κατά τον 4ο αι. μ.Χ. και διαδίδονται σταδιακά σε ολόκληρη την περιοχή της Μεσογείου. Στην Ελλάδα κάνουν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους στην Κόρινθο, στις Κεγχρεές και στη Δήλο. Στην Αθήνα δεν εισάγονται πριν από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., καθώς η ίδια εξήγε τη δική της παραγωγή. Κατά τον 6ο αι. μ.Χ. – και κυρίως μετά την επιδρομή των Βανδάλων, που κατέστρεψε πολλά εργαστήρια – γίνονται πολύ δημοφιλή στην Ελλάδα. Από τα τέλη του 5ου αι. μ.Χ. αρχίζουν να γίνονται ελληνικές απομιμήσεις στα εργαστήρια της Κορίνθου, όπου η τοπική παραγωγή δεν ήταν πλέον τόσο ισχυρή· βλ. Σκιάς 1918, 17, εικ. 10,4.
Για την εικονιζόμενη μορφή έχει γίνει συζήτηση. Ο Delbrück 1933, 167-168 την ταυτίζει με τη Φαύστα. Σε λύχνο από την Τυνησία η μορφή χαρακτηρίζεται ανδρική· βλ. Bailey 1975, III, 42-43, πίν. 24, αρ. Q1804 (MLA· 400-500 μ.Χ.). Για ανάλογες παραστάσεις βλ. *Agora* VII, 99, πίν. 10, αρ. 323 (5ος αι. μ.Χ. από την Κυρήνη)· Karivieri 1996, πίν. 5, αρ. 306 (ύστερος 5ος - πρώιμος 6ος αι. μ.Χ.· εκεί και σχετική βιβλιογραφία)· Lyon-Caen 1986, 103, αρ. 54 (αρ. κατ. 6474)· Αλεξανδρή 1976, 27, πίν. 32β (από ανασκαφή στην οδό Αριστείδου 5, στην Αθήνα)· *Fouilles de Delphes* V, 540, εικ. 829. Για το διακοσμητικό θέμα στην περίμετρο του δίσκου βλ. Πάντος 1992, 419, πίν. 91δ.

Ο.Ζ.

166

167

168 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΕΦΑΛΗ
4ος (;) αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4347.
ΣΥΝΟΛ. ΥΨ. 0,067, ΥΨ. ΚΕΦΑΛΙΟΥ 0,054 Μ.

Λαιμός σπασμένος λοξά προς τα πίσω. Αποκρούσεις στη μύτη και στα μαλλιά πάνω από το αριστερό μάτι. Ίζημα στο δεξιό μέρος του λαιμού και της κεφαλής. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο, με μαρμαρυγή. Στο κάπως στρογγυλεμένο γεμάτο πρόσωπο με το στιβαρό πηγούνι, τα μάτια ατενίζουν μακριά. Τα μαλλιά πάνω από το χαμηλό μέτωπο χωρίζονται στα δύο και με οφιοειδείς βοστρύχους κατευθύνονται προς τα πίσω όπου ο αδούλευτος κρωβύλος. Μεταξύ των ταινιών και πίσω η κόμη είναι αδρά δουλεμένη. Η κεφαλή μπροστά φέρει διπλή ταινία· η ίδια προφανώς πίσω συγκρατεί τον κότσο και συνεχίζει λοξά προς το πάνω μέρος του κρανίου. Στο κέντρο, πάνω από το μέτωπο, ενώνεται μία κοντύτερη ταινία.

168

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η δυναμική αυτή κεφαλή – με την πολλαπλή πρωτότυπη ταινία, που ίσως κάλυπτε σε βίαιες κινήσεις το μεγαλύτερο μέρος της κόμης – θα ταίριαζε περισσότερο σε κυνηγό ή αθλήτρια. Παρόμοιο δυναμικό πρόσωπο, με συγγενική κόμμωση και διπλή ταινία στο κεφάλι, συναντάμε σε ένα χάλκινο αγαλμάτιο στη Βιέννη· σχετικά βλ. von Schneider 1892, 51, αρ. 78 και *LIMC*, λ. Atalante, 99.

Π.Ζ.

169 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΑΚΡΟΛΙΘΟ
Πρώιμος 3ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4154.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,60, ΥΨ. ΛΑΙΜΟΥ 0,135, ΜΕΓ. ΥΨ. ΒΑΣΗΣ ΕΝΘΕΣΗΣ 0,15, ΠΛ. (ΣΤΟ ΥΨ. ΤΩΝ ΜΑΤΙΩΝ) 0,185, ΥΨ. (ΑΠΟ ΤΟ ΠΗΓΟΥΝΙ ΕΩΣ ΤΟ ΠΑΝΩ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΚΟΜΗΣ) 0,28 Μ.

Μάρμαρο λευκό με έντονη διάβρωση στην επιφάνεια. Κεφαλή σε μέγεθος μεγαλύτερο του φυσικού προορισμένη για ένθεση. Αποκρουσμένη και συγκολλημένη η μύτη. Αβαθείς αποκρούσεις στο δεξιό φρύδι και κάτω από το μάτι.
Δεν έχει υποστεί την τελική λείανση της επιφάνειας στο λαιμό, στο πηγούνι και το κάτω μέρος των παρειών. Σχεδόν κάθετα λαξευμένο το πίσω μέρος της κεφαλής με ελαφριά κοιλότητα στο πάνω δεξιό τμήμα. Πολύ αδρά λαξευμένη η επιφάνεια σε όλη την έκταση, έως και το μισό πίσω μέρος του λαιμού, όπου διακρίνεται ένα ημικύκλιο (προσπάθεια να αποδοθεί κρωβύλος). Παρατηρείται στροφή της κεφαλής και του βλέμματος προς τα δεξιά και πάνω. Πιο πλατιά η βάση του ακρόλιθου στα δεξιά ακολουθεί και ενισχύει την κίνηση της κεφαλής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Στοιχεία με καταβολές στην κλασική εποχή είναι το σχέδιο του κτενίσματος (ορατή, αν και κάπως αδιάφορη η προσπάθεια του γλύπτη να λαξεύσει σε λωρίδες melon hairstyle τη μάζα της κόμης), το μικρό και κλειστό στόμα, το ήρεμο πλάσιμο της επιφάνειας του προσώπου, το στραμμένο προς τα πάνω βλέμμα των ματιών, βυθισμένων στις κόγχες που παραπέμπει στα γλυπτά του Σκόπα από την Τεγέα· σχετικά βλ. Stewart 1990, εικ. 500 (Leconfield Αφροδίτη), εικ. 542 (κεφαλή Τηλέφου).

Ο μακρύς λαιμός, που έχει σχεδόν το ίδιο μήκος με όλο το υπόλοιπο πρόσωπο, η βαθιά λάξευση κάτω από

169

όλο το υπόλοιπο πρόσωπο, η βαθιά λάξευση κάτω από το φρύδι, το οποίο δεν αποδίδεται πλαστικά, το μακρόστενο πρόσωπο με την απότομη μετάβαση από τα ζυγωματικά στις σχεδόν κάθετες παρειές, είναι στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα ενός πρώιμου μπαρόκ. Παρόμοια λάξευση κάτω από το φρύδι απαντά ήδη στο πορτραίτο του Μενάνδρου (αντίγραφο του πρωτοτύπου) και του Αλεξάνδρου στην Ακρόπολη, για τα οποία βλ. Stewart 1990, εικ. 613 και 560 αντίστοιχα. Το πλάσιμο είναι, όμως, πιο δυναμικό από αυτό της Αμαζόνας από την Έφεσο του 5ου αι. π.Χ., η οποία εμφανίζει τον ίδιο συνδυασμό μακρόστενου προσώπου και ημικυκλικού μετώπου και κόμης (βλ. Boardman 1993, 103, εικ. 94b) ή της Θέμιδας από τον Ραμνούντα (βλ. Stewart 1990, εικ. 602-603). Δεν υπάρχει αντίθετα η βαθιά λάξευση στα μαλλιά και οι έντονες διακυμάνσεις στην επιφάνεια του Περγαμηνού μπαρόκ ή της κεφαλής του Ήλιου από τη Ρόδο. Σχετικά βλ. Stewart 1990, εικ. 696 (Αλκυονεύς)· Boardman 1993, 190, εικ. 187· Merker 1973, 12· Kabus-Preisshofen 1989, αρ. 92-93.

Πρόκειται, ίσως, για ένα γλύπτη της πρώιμης ελληνιστικής εποχής (αρχές 3ου αι. π.Χ.) ή για κάποιον λίγο μεταγενέστερο, επηρεασμένο από την τέχνη της Ρόδου - Κω ή και της Αλεξάνδρειας· σχετικά βλ. Lawrence 1925, 179-190 και Kyrieleis 1975, 108, C.N.L5 (Αρσινόη ΙΙΙ από το Σεράπειο της Αλεξάνδρειας). Ομοιότητες στην απόδοση του προσώπου και παρόμοια προβλήματα στη μελέτη παρουσιάζει η κεφαλή αρ. 1027 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης· σχετικά βλ. Despinis κ.ά. 1997, 47-48, εικ. 50-53.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το πίσω μέρος της κεφαλής. Είναι πολύ αδρά λαξευμένο και οι λαξεύσεις δεν έχουν κάποια συγκεκριμένη φορά. Με βάση την όψη αυτή, μόνον υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Είτε είναι ημιτελής, όπως και άλλα τμήματα του γλυπτού, είτε δεν επρόκειτο να είναι ορατή. Ίσως, πάλι, ο γλύπτης σκόπευε να «αδειάσει» το πίσω μέρος, όπως για παράδειγμα σε μία κεφαλή από τη Λάρισα ή στην υπερφυσική κεφαλή του Ηρακλή από τη Ρώμη, αν και στην περίπτωση αυτή θα περιμέναμε να είναι πιο λοξά κομμένο. Σχετικά βλ. Hager-Weigel 1997, 244-252· Bieber 1961β, 158-159· Δεσπίνης 1975, 34-35· Smith 1991, εικ. 299-302. Μία άλλη πρόταση, που βρίσκει την εφαρμογή της στα ελληνιστικά χρόνια και κυρίως στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, είναι η συμπλήρωση με στόκο του πίσω μέρους της κεφαλής· σχετικά βλ. Lawrence 1925, 179-190 και Kyrieleis 1975, 108, C.N.L5 (Αρσινόη ΙΙΙ από το Σεράπειο της Αλεξάνδρειας).

Το ακρόλιθο αρ. 169 ήταν προορισμένο για ένθεση είτε σε λατρευτικό άγαλμα είτε σε άγαλμα προσώπου της βασιλικής οικογένειας της εποχής· σχετικά βλ. Palagia - Coulson 1998, 83-91.

M.N.

170 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΑΓΑΛΜΑ ΓΥΜΝΟΥ ΝΕΟΥ

1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4509.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,525 Μ.

Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Ίχνη πάτινας και ιζημάτων κατά τόπους. Σχεδόν οριζόντιο σπάσιμο στο μέσον περίπου του λαιμού. Λείπει η κεφαλή, το δεξιό χέρι από το πάνω μέρος του βραχίονα και ολόκληρος ο αριστερός πήχυς από το ύψος του αγκώνα, καθώς και οι κνήμες με λοξό σπάσιμο αμέσως κάτω από τα γόνατα. Λείπει το ένθετο ανδρικό μόριο.

Όρθια γυμνή νεανική ανδρική μορφή αποδομένη κατ' ενώπιον. Έχει στάσιμο το δεξιό σκέλος και άνετο το αριστερό, το οποίο φαίνεται ότι λύγιζε στο γόνατο, ενώ το έφερε ελαφρά προς τα πίσω.

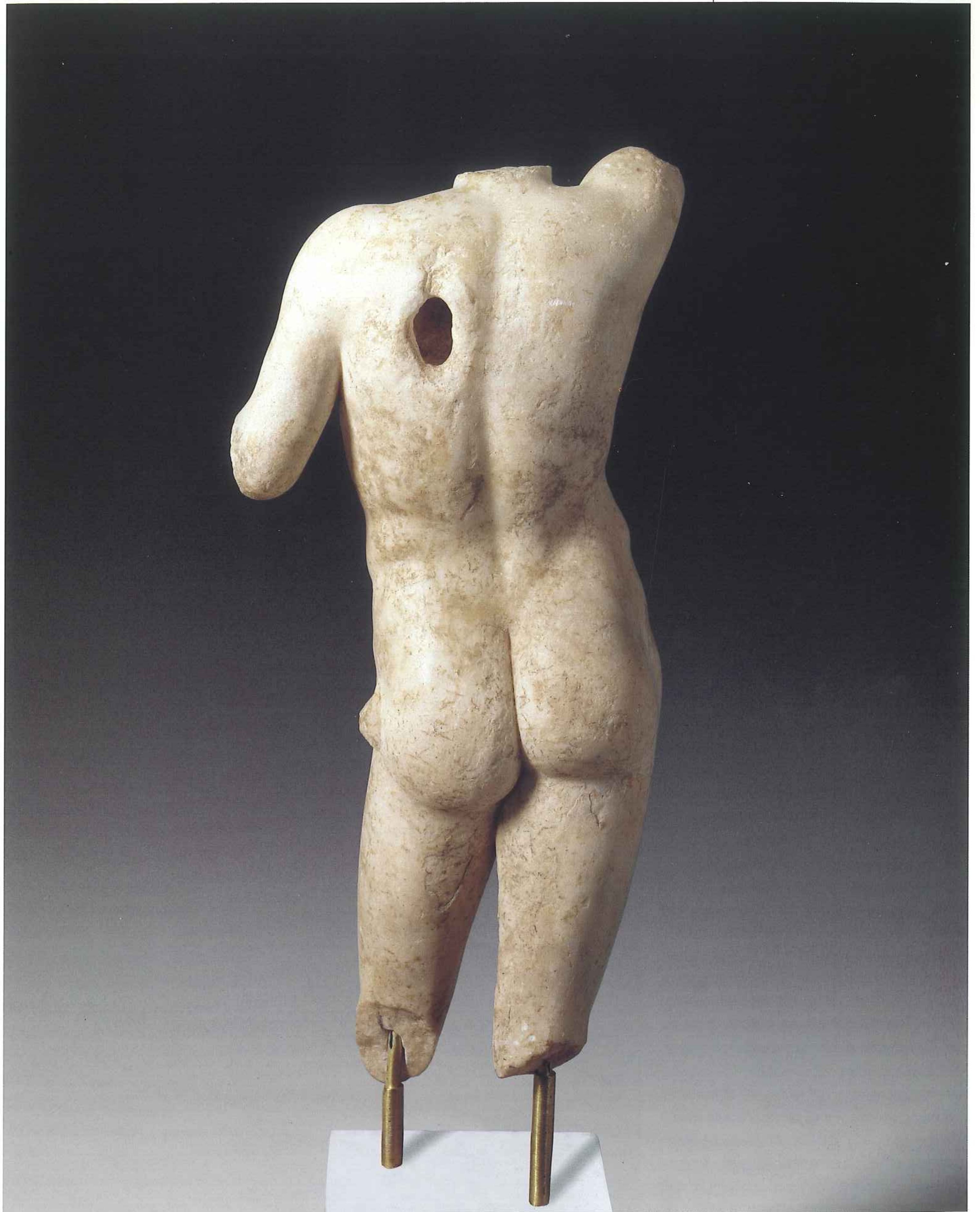
Η φορά του κατεβασμένου αριστερού βραχίονα, η κάμψη του αγκώνα και η μικρή, κυλινδρικής διατομής οπή, η οποία βοηθούσε στην ένθεση του πήχυ, φανερώνουν ότι ο τελευταίος θα ήταν προτεταμένος και, ίσως, η μορφή θα κρατούσε στο χέρι αυτό κάποιο αντικείμενο. Το μικρό λοξότμητο παραλληλεπίπεδο στήριγμα (πουντέλλο), τμήμα του οποίου διατηρείται στο πλάι του αριστερού γλουτού χρησίμευε, πιθανότατα, για τη στήριξη του αριστερού χεριού ή και του αντικειμένου το οποίο κρατούσε ή, τέλος, συνδεόταν με κάποιο στήριγμα στη θέση αυτή.

Το δεξιό χέρι υψωνόταν προς τα πάνω και ελαφρά προς τα εμπρός. Στο ύψος της αριστερής ωμοπλάτης φέρει βαθιά ελλειψοειδή ανομοιομερή οπή (μέγ. βάθους 0,037, πλ. 0,021, ύψ. 0,038 μ.) και μικρή χοντροδουλεμένη αβαθή αύλακα (0,023×0,018 μ.) στη συνέχεια του περιγράμματος στο πάνω μέρος της οπής.

Με αβαθή ελλειψοειδή οπή δηλώνεται ο ομφαλός. Καλοδουλεμένες εξάρσεις και βαθύνσεις και μεταβάσεις από τη μία επιφάνεια στην άλλη ορίζουν τους μύες του σώματος· εντονότερες στην κοιλιακή και τη βουβωνική χώρα, στους ώμους, την πλάτη, τη σπονδυλική στήλη, την οσφύ και τους γλουτούς. Η επιφάνεια είναι λεία και καλοδουλεμένη στο πρόσθιο όσο και στο πίσω τμήμα, καθώς και στα πλάγια.

170

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Στην αριστερή ωμοπλάτη, αριστερά από την αύλακα της σπονδυλικής στήλης και στο τμήμα της αβαθούς καλοδουλεμένης αύλακας διατηρείται ακόμη μικρό έξαρμα της επιφάνειας που δεν φαίνεται να συνδέεται με την ανάπτυξη των μυών στο σημείο αυτό. Ίσως συνδεόταν με κάποιο πρόσθετο αντικείμενο, π.χ. φαρέτρα, που θα ερχόταν λοξά στο σημείο εκείνο. Η μεγάλη οπή και η μικρή αύλακα που τη συνοδεύει (ίσως αύλακα μολυβδοχόησης) πιθανότατα συνδέεται με μία υστερότερη ανάρτηση ή στερέωση του αγάλματος σε κάποιο τοίχο ή κάτι ανάλογο.
Ο τύπος του αγάλματος, από τη στάση των ποδιών και των χεριών του, από τα μαλλιά του που φαίνεται είτε ότι ήταν κοντά είτε ότι δεν κατέρχονταν έως το κάτω τμήμα του αυχένα και τους ώμους, από την αθλητική (και όχι μαλθακή) διάπλαση των μυώνων σε συνδυασμό με τις παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν παραπάνω, ταιριάζει περισσότερο στον Απόλλωνα Λύκειο· σχετικά βλ. Milleker 1988. Μερικές φορές, βέβαια, ο ίδιος περίπου τύπος χρησιμοποιείται για για την απεικόνιση του Διονύσου (βλ. Schröder 1989), αλλά δεν νομίζω ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει στη δική μας περίπτωση για τους λόγους που ανέφερα πιο πάνω. Το αντίγραφο του Συντάγματος από τις τεχνικές του λεπτομέρειες (απουσία ιχνών τρυπανιού), την εξαιρετική ποιότητα εργασίας κτλ., χρονολογείται πιθανότατα στον 1ο αι. μ.Χ. Για σχεδόν ακριβές παράλληλο βλ. Picard 1954, 338-339, εικ. 142 (κορμός μαρμάρινου αγάλματος στο Kassel). Επίσης, πρβλ. *LIMC* II, 193-194, πίν. 184-185, ιδιαίτ. αρ. 39q (χάλκινο από την Πάτρα· ΕΑΜ αρ. 15234) και 39r (από την αρχαία Αγορά, αρ. Β1236) [Palagia]. Για ελληνιστική παραλλαγή του τύπου βλ. Marcadé 1996, 98, αρ. 39 (Α4124).

Ν.Σ.

171 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟ ΑΘΗΝΑΣ
2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4507.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,38 Μ.

Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Αποκρουσμένη η κεφαλή σύρριζα από τη βάση του λαιμού, το δεξιό χέρι από το μέσον του βραχίονα· λείπει το αριστερό χέρι. Αποκρουσμένο το δεξιό σκέλος στο κατώτερο τμήμα της κνήμης και το αριστερό στο ύψος του άκρου ποδιού. Μικρές αποκρούσεις κυρίως στα άκρα των πτυχώσεων του ενδύματος και ίχνη ιζημάτων, κυρίως στην πίσω όψη. Ανάμεσα στις πτυχές έντονα ίχνη τρυπανιού.

Όρθια γυναικεία μορφή. Έχει τα πόδια σε έντονο διασκελισμό προβάλλοντας το δεξιό, ενώ φέρει προς τα πίσω το αριστερό. Το φερόμενο τμήμα του σώματος παρουσιάζει έντονη συστροφή προς τα δεξιά. Ο δεξιός βραχίονας κατεβαίνει παράλληλα με τα πλευρά, ενώ το αριστερό χέρι ήταν ένθετο, όπως διαπιστώνεται από τον ορθογώνιο τόρμο (πελεκίνο) στο ύψος του αντίστοιχου ώμου. Η μορφή φορά πέπλο, ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος και με μακρύ απόπτυγμα. Στο αριστερό στήθος της μορφής – κάτω από συγκεκριμένο φωτισμό – διακρίνεται η προτομή μιας Μέδουσας-Γοργούς. Είναι ελαφρά φθαρμένη στο κάτω τμήμα του προσώπου, από το οποίο ωστόσο διακρίνονται καθαρά τα μάτια και η μύτη, η διάπλαση των παρειών και τα μαλλιά, τα φίδια κάτω από το λαιμό καθώς και τα μεγάλα φτερά ένθεν και ένθεν της κεφαλής.

Στο κατώτερο τμήμα της αριστερής κνήμης διακρίνεται ανάγλυφος ο ιμάντας από το δέσιμο του υποδήματος (ενδρομίδος;) που θα φορούσε η μορφή.

Με λοξές, κατακόρυφες και ελικοειδείς βαθύνσεις και εξάρσεις δηλώνεται η πλούσια πτυχολογία του ενδύματος, το οποίο φαίνεται να κολλά πάνω στην κοιλιά της μορφής και κυρίως πάνω στο προβαλλόμενο δεξιό σκέλος, τονίζοντας τον έντονο διασκελισμό και τη συστροφή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Ο έντονος διασκελισμός και η συστροφή της, σε συνδυασμό με το Γοργόνειο (λοξή αιγίδα;) και τη θέση των χεριών, δηλώνουν ότι πιθανότατα πρόκειται για Αθηνά σε μάχη. Έτσι θα εξηγείτο καλύτερα και το ένθετο του αριστερού της χεριού (για τον πελεκίνο βλ. Δεσπίνης 1975, 27 κ.ε.), επειδή αυτό θα ήταν, ενδεχομένως, βαρύτερο και πολυπλοκότερο στην απόδοσή του μαζί με την ασπίδα που θα προστάτευε την Παλλάδα. Στο δεξιό χέρι θα κρατούσε το δόρυ. Πρόκειται για μικρή, περιληπτική, ολόγλυφη δημιουργία που εμπνέεται από ελληνιστικά πρότυπα, όπως η Παλλάδα της μεγάλης ζωφόρου του βωμού της Περγάμου (βλ. Bieber 1961β, 116, εικ. 460), η οποία με τη σειρά της εμπνέεται από κλασικές δημιουργίες της πλαστικής και της κεραμικής τέχνης, ή από κλασικιστικά πρότυπα, όπως π.χ. το αγαλμάτιο της Δήλου (βλ. Marcadé 1969, 290, 510, πίν. LV, αρ. A1621). Επίσης, για ρωμαϊκά ανάλογα βλ. *LIMC* II, λ. Athena, 996-997, αρ. 453,

456, ενώ για νεότερα παραδείγματα βλ. 989, αρ. 373 και 1089, αρ. 204, πίν. 802. Πιθανότατα πρόκειται για έργο της περιόδου των Αντωνίνων.

Ν.Σ.

172 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΣΑΡΑΠΙΔΟΣ
Υστεροελληνιστικό (;)

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4305.
ΥΨ. 0,075, ΠΛ. 0,06 Μ.

Αποκρούσεις στη μύτη και στο πάνω μέρος του καλάθου. Ίζημα στην αριστερή πλευρά. Επιφάνειες γενικά διαβρωμένες. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο (νησιωτικό). Τα απαλά, προς τα κάτω κτενισμένα γένια δίνουν στο πρόσωπο κάπως στενόμακρη όψη. Το κάτω χείλος σαρκώδες. Οι λεπτομέρειες των ματιών δεν διακρίνονται. Πάνω από το χαμηλό μέτωπο τα μαλλιά χωρίζονται στα δύο και με απαλούς δυσδιάκριτους κυματισμούς είναι κτενισμένα προς τα πάνω καταλήγοντας πίσω σε αδούλευτο κρωβύλο (κότσο). Φέρει κυλινδρικό κάλαθο με δακτυλιόσχημη βάση. Δεξιά σώζεται το πάνω τμήμα του κέρατος της Αμαλθείας. Στην πίσω πλευρά διακρίνονται οι ραβδώσεις του, ενώ μπροστά ένα τσαμπί σταφύλια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Στην Αθήνα η λατρεία του (ιδιωτική) αρχίζει το 215/4 π.Χ., αλλά κορυφώνεται κυρίως από τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ.· βλ. Hornbostel 1973, 323. Ο κάλαθος που φέρει, στοιχείο ίσως δανεισμένο από τον Σαβάζιο, είναι σύμβολο της αγροτικής γονιμότητας, όπως και το κέρας που κρατούσε συμβολίζει την αφθονία της γης. Σε ανάγλυφο από τη Λυκία – τώρα στο Λονδίνο – απεικονίζεται όρθιος δίπλα στην Ίσιδα να κρατά το κέρας της Αμαλθείας με ραβδώσεις· επάνω φέρει τσαμπί σταφύλια. Ίσως προοριζόταν για ιδιωτική λατρεία· βλ. Kater-Stibbes 1973, αρ. 417 και Tinth 1983, 151, εικ. 93.

Π.Ζ.

173 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΑΝΔΡΙΚΗ ΚΕΦΑΛΗ
Μέσα 1ου αι. π.Χ.

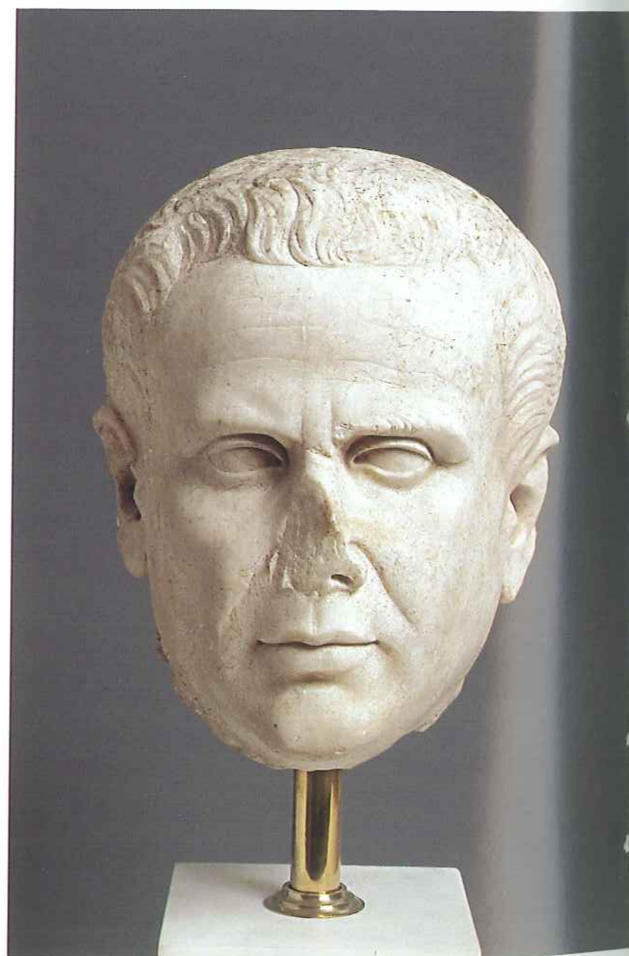
ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4092.
ΥΨ. 0,25, ΥΨ. (ΑΠΟ ΤΟ ΠΗΓΟΥΝΙ ΕΩΣ ΤΟ ΜΕΤΩΠΟ) 0,205, Δ. (ΣΤΟ ΥΨ. ΤΩΝ ΑΥΤΙΩΝ) 0,19 Μ.

Μάρμαρο λευκό καθαρό, λεπτόκοκκο, με κόκκους κρυστάλλου. Ανδρική μαρμάρινη κεφαλή σε φυσικό μέγεθος. Προέρχεται, ίσως, από μεγάλο ανάγλυφο, τμήμα του οποίου σώζεται και εξέχει στο πίσω δεξιό αποκρουσμένο τμήμα της κεφαλής. Αποκρουσμένη η κεφαλή στο ύψος της αρχής του λαιμού, στο πίσω τμήμα των αυτιών. Λείπει το αριστερό τμήμα της μύτης.
Ελαφρώς ανάγλυφοι οι μηνοειδείς βόστρυχοι της κόμης, τραβηγμένοι στους κροτάφους, κτενισμένοι προς το μέτωπο, πάνω από το μέσον του οποίου ενώνονται σαν δύο αντιθετικές ημισέληνοι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ενδιαφέρουσα είναι η σύγκριση του συγκεκριμένου πορτραίτου με άλλα δύο που έχουν βρεθεί στη Δήλο (Α4186 και Α4187), τα οποία δίνουν μια σταθερή βάση για χρονολόγηση γύρω στο 100-60 π.Χ.· σχετικά βλ. Stewart 1979, 66-69. Ομοιότητες εμφανίζονται στην απόδοση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, στο μήκος της κόμης στο πίσω μέρος της κεφαλής και στα τραβηγμένα στους κροτάφους μαλλιά, στη συγκρατημένη και σοβαρή έκφραση του προσώπου. Η σύγκριση με τα πορτραίτα ΕΑΜ αρ. 320 και 321, που έχουν βρεθεί στην Αθήνα (βλ. *Agora* I, 11-12· Stewart 1979, 81, εικ. 25b), τονίζει περισσότερο την αντίθεση ανάμεσα στα πιο «ελληνικά» ρεαλιστικά χαρακτηριστικά και στην τεχνοτροπία των παραπάνω με την πλησιέστερη στα ρωμαϊκά πρότυπα των πορτραίτων από τη Δήλο εικόνα της ανδρικής κεφαλής που εξετάζεται.
Πορτραίτα ιδιωτών και ιερέων που βρέθηκαν στην Αθήνα και χρονολογούνται στην εποχή του Αυγούστου, όπως τα ΕΑΜ αρ. 353 και 356 (βλ. *Agora* I, 17-19· Ντάτσουλη-Σταυρίδη 1985, 26-27, πίν. 12-13α), εμφανίζουν ομοιότητες στην επιτηδευμένη απόδοση της κόμης χωρίς ιδιαίτερη διόγκωση της μάζας των μαλλιών και με ρηχό ανάγλυφο. Το πορτραίτο του Διοδώρου Πασπάρου από την Πέργαμο, που χρονολογείται γύρω στο 80-60 π.Χ., παρουσιάζει την ίδια ακρίβεια και τεχνική αρτιότητα στην απόδοση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, χωρίς ιδιαίτερα έντονο και σκληρό ρεαλισμό, με την κεφαλή Μ 4092 που εξετάζεται· βλ. Stewart 1990, 232-323, εικ. 872 και Smith 1991, 257, εικ. 324.
Το σχέδιο του κτενίσματος πάνω από το μέτωπο απαντά ήδη σε πορτραίτα της πρώιμης ελληνιστικής εποχής, σε ανδρική κεφαλή από τον Κεραμεικό, καθώς και σε πορτραίτα του Δρούσου του νεότερου. Σχετικά βλ. Pryce 1928, 78-79, εικ. 125, 127· Stewart 1979, εικ. 23a-b· Rose 1997, εικ. 162, 172· Kiss 1975, πίν. 312-313, 341-342.
Η στυλιστική συγγένεια του παραπάνω πορτραίτου με την τέχνη της Δήλου στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ., καθώς και με την τέχνη της εποχής του Αυγούστου, επιτρέπει χρονολόγηση – με βάση στυλιστικές ομοιότητες – γύρω στα μέσα του 1ου αι. π.Χ. Ο γλύπτης εδώ-

172

173

σε ένα πορτραίτο που διακρίνεται για την καλλιτεχνική και τεχνική του αρτιότητα και, ίσως, εικονίζει κάποιον από τους ρωμαίους αριστοκράτες της εποχής· σχετικά βλ. Smith 1981, 24-38.

M.N.

174 ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΟ ΒΑΘΡΟ ΛΑΜΠΑΔΟΣ

Β΄μισό 1ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4135.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,145, ΠΛ. ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΗΣ ΟΨΗΣ 0,18, ΠΛ. ΚΑΤΩ ΜΕΡΟΥΣ ΒΑΘΡΟΥ (ΜΕ ΤΟ ΚΥΜΑΤΙΟ) 0,21, ΠΛ. ΠΙΣΩ ΟΨΗΣ 0,23, ΜΗΚ. 0,415 Μ.

Πρόκειται για βάθρο από υμήττειο μάρμαρο, με λευκές φλεβώσεις, για την ίδρυση χάλκινης αναθηματικής *λαμπάδος*. Σώζονται η πρόσθια ενεπίγραφη, οι δύο πλάγιες, η πίσω και η κάτω όψη. Η πάνω επιφάνεια είναι σπασμένη, αλλά διατηρεί τον πυθμένα κυκλικού τόρμου διαμέτρου 0,065 μ. για τη στερέωση της λαμπάδος. Υπάρχουν επίσης αποκρούσεις στην επάνω αριστερή γωνία της ενεπίγραφης όψης.

Το πρόσθιο τμήμα του βάθρου, μέχρι βάθους 0,26 μ., είναι τέλεια λειασμένο και περιβάλλεται από έξεργη ταινία και κυμάτιο, τα οποία το αποχωρίζουν από το πίσω τμήμα, που είναι αδρά λαξευμένο και προφανώς ήταν εντοιχισμένο στον τοίχο κάποιου οικοδομήματος. Το βάθρο έδινε έτσι την εντύπωση «φουρουσιού» (*ὠτίδος*), που προεξείχε από τον τοίχο. Στην πρόσθια όψη φέρει ελλιπή αναθηματική επιγραφή από επτά στίχους (του πρώτου σώζονται μόνον ίχνη). Υπολογίζεται ότι δεν πρέπει να υπήρχαν άλλοι στίχοι και ότι το ελλείπον ύψος κατελάμβανε το κυμάτιο και η έξεργη ταινία, που περιέβαλλαν όλο το πρόσθιο τμήμα του βάθρου.

Η επιγραφή, που είναι χαραγμένη με επιμέλεια, μπορεί να συμπληρωθεί ως εξής (ύψ. γραμμάτων 0,009 [τα Ο] - 0,01 μ. Διάστιχο 0,003 μ.):

['Ο δεῖνα τοῦ δεῖνος]
[δημοτικόν *τ]ὴν λαμπάδα*
[ἀνέθηκε;]ν ἐκ τῶν περε[υ]-
[τάκτων] νικήσας Ἀπόλλω-
[νι, γυμν]ασιαρχοῦντος Ἀ-
[πολ]ήξιδος τοῦ Ἀπελλι-
[κ]ῶντος ἐξ Οἴου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Ο αναθέτης, από το δημοτικόν του οποίου θα συναγόταν η φυλή στην οποία ανήκε, ανέθεσε στο θεό Απόλλωνα χάλκινη λαμπάδα σε ανάμνηση νίκης στο αγώνισμα της λαμπαδηδρομίας, τη χρονιά που ήταν *γυμνασίαρχος* ο *Ἀπόληξις* γιος του *Ἀπελλικῶντος* από το δήμο του *Οἴου*, γνωστός και από άλλη επιγραφή του 20/19 π.Χ. (*SEG* XXX, 93, στίχ. 20-21).

Οι εορτές κατά τις οποίες μαρτυρείται η τέλεση λαμπαδηδρομιών στην Αθήνα ήταν τα *Παναθήναια*, τα *Ἡφαίστεια*, τα *Προμήθεια*, τα *Πάνεια*, τα *Θήσεια*, τα *Ἐπιτάφεια*, τα *Ἀνθεστήρια*, τα *Ἑρμαῖα*, τα *Αἰάντεια*, και αργότερα προστέθηκαν τα *Διογένεια* και τα *Πτολεμαΐα*. Έφιππες λαμπαδηδρομίες επίσης γίνονταν και κατά τα *Βενδίδεια*, προς τιμήν της θρακικής θεάς Βενδίδος. Αρχικά ήταν ομαδικό αγώνισμα με ομάδες (κατά κατηγορίες ηλικίας) από κάθε φυλή. Στα αυτοκρατορικά χρόνια, όπως μαρτυρεί ο Παυσανίας, γίνονταν και λαμπαδηδρομίες με ατομική συμμετοχή. Κάθε συμμετέχων στο αγώνισμα μπορούσε να απαθανατίσει τη νίκη του κάνοντας ένα ανάθημα, που ήταν συνήθως χάλκινη λαμπάδα, μικρή ερμαϊκή στήλη ή κάποιο άγαλμα. Συχνά όμως νικητής-αναθέτης ήταν ο «προπονητής» ή γενικά ο επί κεφαλής της νικήτριας ομάδας (*σωφρονιστής*, *λαμπαδάρχης*, που μερικές φορές ήταν ταυτόχρονα και *γυμνασίαρχος*), τον οποίο όριζε η κάθε φυλή.

Στη δική μας περίπτωση φαίνεται ότι το ανάθημα έγινε από τον *λαμπαδάρχην* (;) της νικήτριας ομάδας των *παρευτάκτων*, δηλαδή νέων που είχαν μόλις τελειώσει το πρώτο στάδιο της εκπαίδευσής τους (*ἐφηβείας*), αλλά εξακολουθούσαν να συμμετέχουν στις ασκήσεις του γυμνασίου και δεν είχαν ακόμη εισέλθει στο σώμα των *ἀνδρῶν*. Στο σωζόμενο τμήμα της επιγραφής δεν αναγράφονται οι αγώνες στους οποίους νίκησε η ομάδα των *παρευτάκτων* του άγνωστου αναθέτη. Δεν είναι επίσης γνωστό το κτίσμα στο οποίο είχε αρχικά εντοιχιστεί το ανάθημα και το οποίο θα πρέπει να ήταν κτίσμα κάποιου ιερού η κάποιου γυμνασίου. Ο Απόλλων, όπως ο Ερμής και ο Ηρακλής, ήταν οι κύριες θεότητες στις οποίες αφιέρωναν αναθήματα οι νικητές των αγώνων.

Γενικά για τις λαμπαδηδρομίες στην αρχαιότητα βλ. Daremberg - Saglio, λ. Lampadédromia [J. Toutain]· *RE* XII.1, λ. Λαμπαδηδρομία, 569 κ.ε.· Tréheux 1952, 585 κ.ε.· Πάντος 1973, 176-180, αρ. 2· Θέμελης 1989, 23-29. Για τη μορφή των λαμπάδων βλ. Plassart 1912, 390, σημ. 1· Πετράκος 1991, 44-46, 50-52. Για παραστάσεις λαμπαδηδρομιών βλ. Giglioli 1922, 315-335.

Χ.Β.Κ.

174

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Από τον τάφο 72

175 ΧΡΥΣΗ ΔΑΝΑΚΗ
284-270 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 330.
Δ. 0,01 Μ.

Χρυσή μονόπαιστη με παράσταση γλαύκας σε δάφνινο στεφάνι. ΔΟΥ ΑΚ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Για τον τύπο πρβλ. χάλκινο αθηναϊκό νόμισμα, *Agora* XXVI, αρ. 54.

Ι.Τ.

175

176 Ε.

177 Ε.

176 Ο.

177 Ο.

Από τις επιχώσεις

176 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ ΜΕΣΣΗΝΗΣ
Μετά το 280 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1532.
Δ. 0,02 Μ. ΒΑΡΟΣ 5 ΓΡ.

Ε.: Κεφαλή Δήμητρας προς δ.
Ο.: Ζευς Ιθωμάτας. Δεξιά τρίπους, αριστερά ΔΙΩΝ/ΜΕ σε στεφάνι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. *SNG* Cop., αρ. 511.

Ι.Τ.

177 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ
Αρχές δεκαετίας 70 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1531.
Δ. 0,02 Μ. ΒΑΡΟΣ 8 ΓΡ.

Ε.: Κεφαλή κρανοφόρου Αθηνάς προς δ.
Ο.: Γλαυξ σε στέφανι. Επιγραφή: Α ΘΕ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. *Agora* XXVI, αρ. 118.

Ι.Τ.

178 ΣΟΛΙΔΟΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Β' (ΔΕΥΤΕΡΗ ΒΑΣΙΛΕΙΑ: 705-711)
705 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Κωνσταντινούπολις

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 321.
Δ. 0,019 Μ. ΒΑΡΟΣ 4,4 ΓΡ.

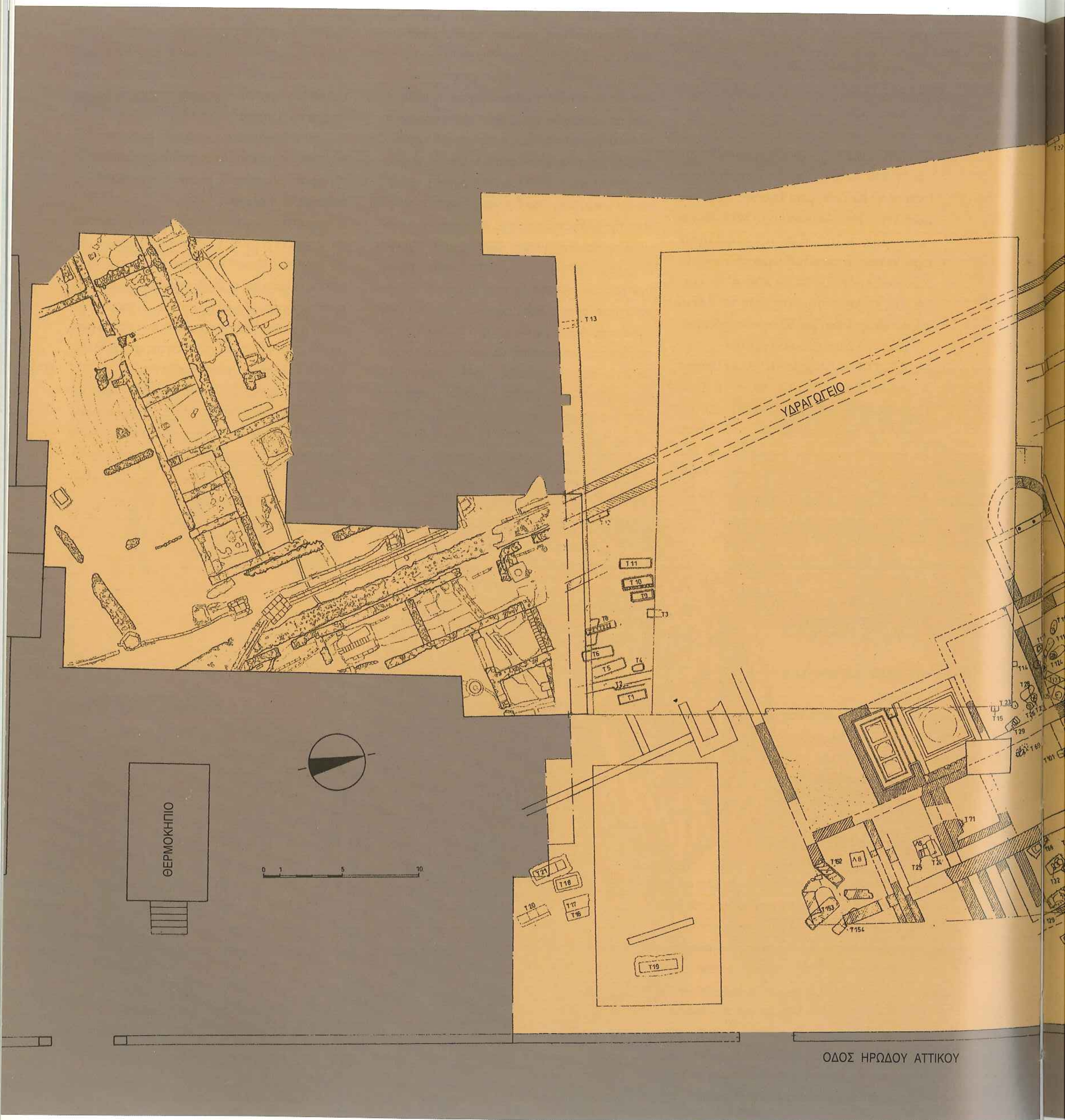
Ε.: ЭNIhSChSREXREGNANTIЧM *(Dominus Noster Ihsous Christos Rex Regnantium* = Ο Κύριός μας Ιησούς Χριστός βασιλεύς βασιλευόντων). Μετωπική προτομή του Ιησού με την κεφαλή να προβάλλεται σε ελεύθερο σταυρό. Ο Χριστός εικονίζεται με κοντή γενειάδα και ούλη κόμμωση. Με το δεξιό χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά κλειστό διάλιθο ευαγγέλιο.

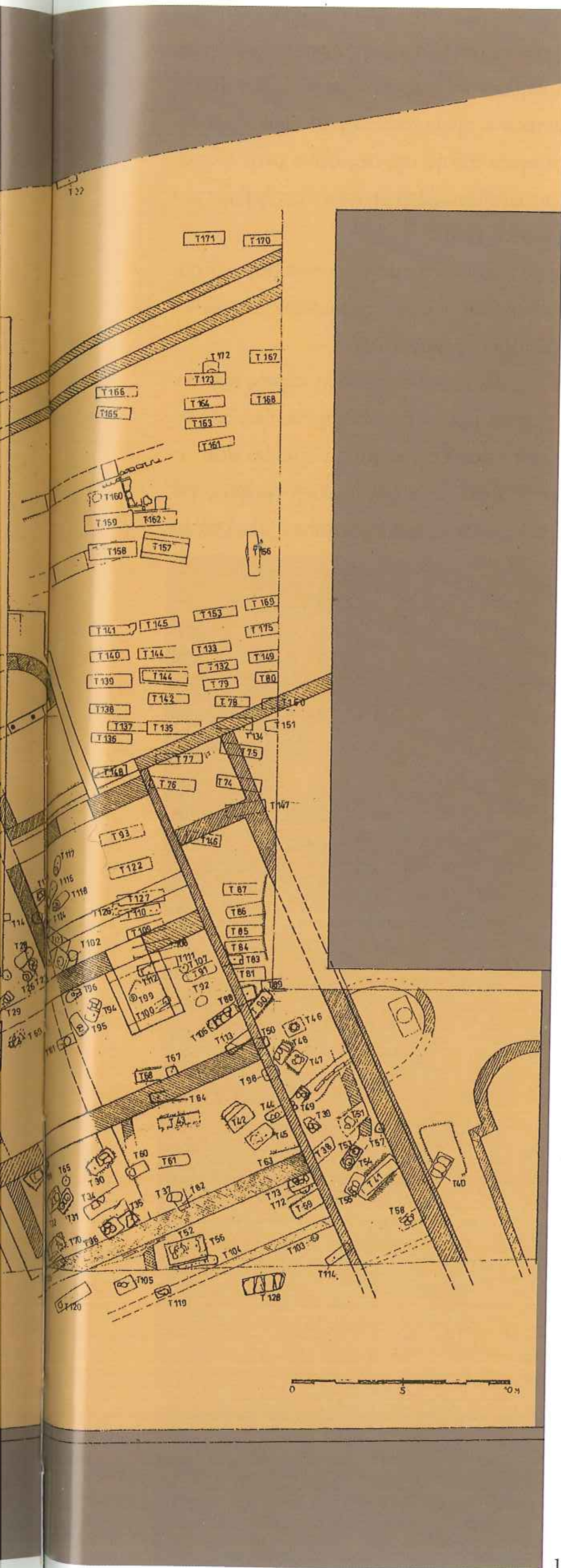
Ο.: DNIЧS TINIA NVSMЧLTЧSA *(Domino Nostri Iustiniani Multos Annos* = Στον Κύριό μας Ιουστινιανό πολλά τα έτη). Προτομή μετωπική του Ιουστινιανού Β' με κοντή στικτή γενειάδα. Ο αυτοκράτορας φορά διάδημα με σταυρόσχημη απόληξη και λώρον. Στο δεξιό χέρι κρατά σταυρό σε βαθμιδωτή βάση και στο αριστερό σφαίρα με επίστεψη πατριαρχικό σταυρό. Στο εσωτερικό της σφαίρας αναγράφεται η λέξη PAX (=Ειρήνη).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:
Αδημοσίευτος.
Η νεανική μορφή του Ιησού, με το *ούλον* και *ολιγότριχον*, γνωστή από έργα συριακής προέλευσης, κατατάσσεται στις λεγόμενες θαυματουργές *αχειροποίητες* εικόνες. Η επιλογή του τύπου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τα βυζαντινά κείμενα ότι αποδίδει το *ἀληθέστερον* και *οἰκειότερον σχῆμα* του Σωτήρος, κινείται περισσότερο μέσα στο πλαίσιο της ανθρώπινης υπόστασης του Θεανθρώπου και έρχεται σε αντιδιαστολή με τη μορφή του Χριστού Παντοκράτορα των σόλιδων της πρώτης βασιλείας του αυτοκράτορα (685-695). Εκεί, η μορφή του Ιησού, με τη μακριά κόμη και γένια, αποπνέει αυστηρότητα και δίνει έμφαση στο θείο και εξουσιαστικό χαρακτήρα του. Η εικονογραφική αυτή διαφοροποίηση, χωρίς αμφιβολία, αποτελεί εικαστική απάντηση στις θρησκευτικές δογματικές αναζητήσεις που δεν έχουν ακόμη αποκρυσταλλωθεί και εκφράζει το ορθόδοξο δόγμα, την ενότητα των δύο φύσεων του Ιησού, της θείας και της ανθρώπινης.
Η εικονογράφηση της πίσω όψης του νομίσματος αποπνέει έντονο συμβολισμό με επίκεντρο, τώρα, τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Είναι χαρακτηριστική η έλλειψη κάθε ρεαλισμού από την απεικόνισή του η οποία, παρόλο το προσεγμένο σχέδιο χάραξης, παραμένει άυλη και συμβατική, απόμακρη από τα ανθρώπινα. Ο επίγειος βασιλεύς αντλεί από τον επουράνιο άρχοντα, τον «βασιλέα βασιλευόντων», δύναμη, προστασία και μακροζωία. Ταυτόχρονα, εξελίσσεται σε φύλακα της χριστιανικής ειρήνης πάνω στη γη, σύμφωνα με την προφητική ρήση: *Θεός ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἐγὼ γὰρ ἄξω εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτοῖς*. Πέρα, όμως, από την επικύρωση της αυτοκρατορικής υπόστασης, ο συμβολισμός του οπισθότυπου υπαινίσσεται και δυναστική κατοχύρωση. Ο πατριαρχικός σταυρός, που επιστέφει τη σφαίρα, ταυτίζεται με τον Αληθινό Σταυρό, το σταυρό του Μαρτυρίου που ο ιδρυτής της δυναστείας, ο προπάππος Ηράκλειος, κατάφερε να επανακτήσει από τα εχθρικά άπιστα χέρια. Ο Αληθινός Σταυρός – που, ήδη, στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αιώνα, είχε μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη – γίνεται σύμβολο δόξας της δυναστείας και επικυρώνει με τον τρόπο αυτό την επιστροφή στο θρόνο του εξόριστου και ρινότμητου Ιουστινιανού. Ο νόμιμος αυτοκράτορας, ως «άρχων της Ειρήνης», με την προστασία του Θεανθρώπου υπόσχεται στους υπηκόους ειρήνη και σταθερότητα, σε μια στιγμή που η αυτοκρατορία κλυδωνίζεται από εξωτερικούς κινδύνους και εσωτερικές, πολιτικές και θεολογικές έριδες.
Η ανεύρεση του σπάνιου αυτού σόλιδου σε ανασκαφή έρχεται να ενισχύσει τη νομισματική μαρτυρία από την πόλη των Αθηνών κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες» και, σε συνδυασμό με τα χάλκινα νομίσματα της περιόδου που βρέθηκαν παλαιότερα κατά την ανασκαφή των Αμερικανών στην αρχαία Αγορά, προκαλεί για μια επανεξέταση της ιστορικής εξέλιξης της πόλης στο α' μισό του 8ου αι. μ.Χ.
Βλ. για τον τύπο *DOC* II_2, 644-645 και 648, Class I και *BNP* I, 396-397 και 429 αρ. 03, για την εικονογραφία Breckenridge 1959, 59-62, για τη νομισματική μαρτυρία Thompson 1940, 358-380, Πέννα 1996, 202 και σημ. 23.
Β.Π.

178 Ε.

178 Ο.

ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ
ΘΕΡΜΟΚΗΠΙΟ
ΟΔΟΣ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ
0 1 5 10
T 13
T11
T10
T9
T3
T8
T6
T5
T4
T1
T21
T18
T20
T17
T16
T19
T71
T25
T24
T156
T23
T15
T29

1

Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ

Σε έκταση 510 τ.μ., στις βορειοανατολικές παρυφές του Εθνικού Κήπου, κοντά στην οδό Ηρώδου Αττικού, η ανασκαφική έρευνα[1] έφερε στο φως τη συνέχεια του μεγάλου οικοδομικού συγκροτήματος, του νεκροταφείου και του μεγάλου αποχετευτικού αγωγού, που είχαν αποκαλυφθεί στην παρακείμενη ανασκαφή του 1982-83, η οποία διενεργήθηκε από τη Γ' Εφορεία κατά την κατασκευή του νέου κτηρίου της Προεδρικής Φρουράς[2] (εικ. 1).

Τα αποκαλυφθέντα τόσο στην ανασκαφή του Φρέατος όσο και στην Προεδρική Φρουρά, αλλά και στους γύρω χώρους, δίνουν μια καλή εικόνα για την περιοχή που, μέχρι την Αδριάνεια επέκταση της πόλης, βρισκόταν εκτός των τειχών και κοντά στην οδική αρτηρία προς τα Μεσόγεια.

Την αρχαιότερη αρχαιολογική μαρτυρία στο χώρο δίνει τμήμα του λεγόμενου Πεισιστράτειου υδραγωγείου, που εντοπίστηκε κάτω από τα δάπεδα του ρωμαϊκού κτηρίου (εικ. 2) και κάτω από τους τάφους. Ερευνήθηκαν δύο τμήματά του. Το πρώτο, μήκους 15 μ., σώζει μέσα σε λαξευτό όρυγμα επτά πήλινα κυλινδρικά στοιχεία με γραπτές ερυθρές ταινίες. Από το δεύτερο διατηρήθηκε μόνον το λαξευτό όρυγμα, που βρέθηκε παραβιασμένο από μεταγενέστερους τάφους. Προσεκτική εξέταση της μορφής των στελεχών και στρωματογραφική έρευνα έδειξαν ότι το υδραγωγείο χρονολογείται στον ύστερο 6ο αι. π.Χ., αποτελεί δηλαδή τμήμα του αρχικού δικτύου.

Στους ύστερους κλασικούς, ελληνιστικούς και πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους ο χώρος χρησιμοποιείται για την ταφή νεκρών. Τμήμα της οδού προς τα Μεσόγεια ή διακλάδωσής της, αλλά και του ανατολικού παρόδιου νεκροταφείου της, που ξεκίνησε από τα υπομυκηναϊκά - πρωτογεωμετρικά χρόνια, αναπτύχθηκε εκ νέου τον 4ο αι. π.Χ. και διατηρήθηκε έως τον 2ο αι. μ.Χ., αποκαλύφθηκαν στην παρακείμενη ανασκαφή της Προεδρικής Φρουράς.

Στο Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ ερευνήθηκαν 35 τάφοι του ανατολικού νεκροταφείου[3], που ανήκουν στους γνωστούς τύπους, λαξευτά ορύγματα, κάλπες, κτιστοί κιβωτιόσχημοι και κεραμοσκεπείς τάφοι. Οι περισσότεροι ήταν συλημένοι και παραβιασμένοι

από τα υπερκείμενα δωμάτια του ρωμαϊκού κτηρίου. Από την κατασκευή τους και από ελάχιστα κτερίσματα που διασώθηκαν σε ορισμένους (πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία, κάτοπτρα και νομίσματα), μπορούν να χρονολογηθούν κυρίως στον 1ο αι. π.Χ. - 1ο αι. μ.Χ. Ελάχιστοι ήταν οι τάφοι των υστεροκλασικών - πρώιμων ελληνιστικών χρόνων· ένδειξη, όμως, ότι υπήρχε οργανωμένο νεκροταφείο αυτής της περιόδου στην περιοχή, αποτελεί η χρήση πολυάριθμων υστεροκλασικών και ελληνιστικών επιτύμβιων μελών στα τοιχώματα των μεταγενέστερων τάφων (αρ. 179).

Τον 2ο αι. μ.Χ., πάνω στο νεκροταφείο, θεμελιώνεται μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα, η πρώτη φάση του οποίου δεν διαπιστώθηκε στην ανασκαφή μας, όπως συνέβη στην παρακείμενη ανασκαφή της Προεδρικής Φρουράς.

Στα 15 δωμάτια, που αποκαλύφθηκαν (εικ. 3), διαπιστώθηκαν δύο κύριες οικοδομικές φάσεις, μία του ύστερου 3ου - πρώιμου 4ου αι. μ.Χ. και δεύτερη του 5ου-6ου αι. μ.Χ. και πολλές ενδιάμεσες επισκευές με στρώματα καταστροφής στα δάπεδα που συνεχώς ανυψώνονταν. Στους τοίχους τεσσάρων δωματίων υπήρχαν τοιχογραφίες της ύστατης οικοδομικής φάσης με ταινίες, σπείρες, ρόμβους και ορθογώνια πλαίσια με

2

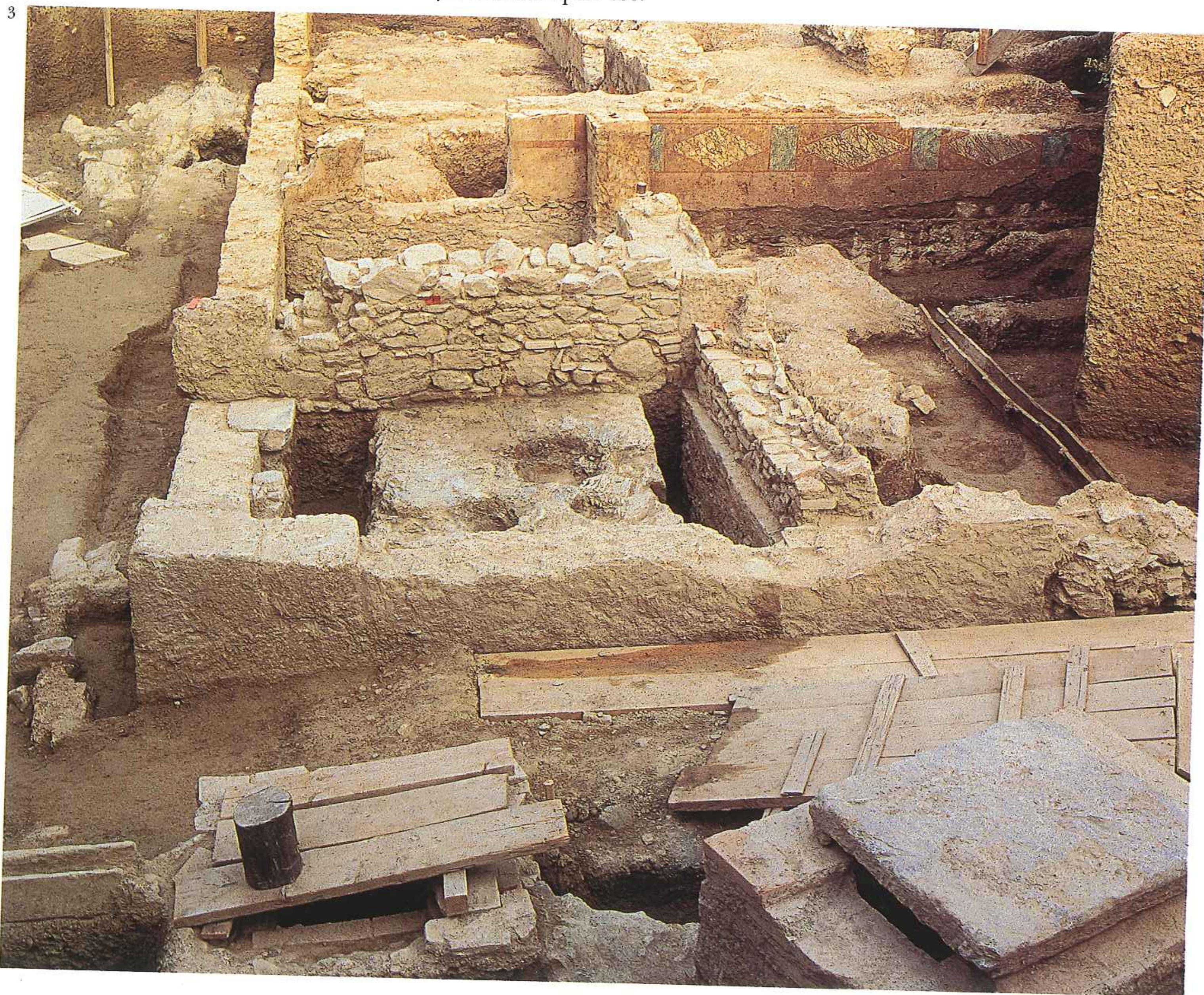
2. Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ. Το «Πεισιστράτειο» υδραγωγείο κάτω από τα δωμάτια του κτηριακού συγκροτήματος.

3. Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ. Τα δωμάτια του κτηριακού συγκροτήματος.

απομίμηση ορθομαρμάρωσης (εικ. 4-5). Οι τοιχογραφίες αυτές μετά από απόφαση του ΚΑΣ αποσπάστηκαν και μεταφέρθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο, με προοπτική να εκτεθούν εκεί στο μέλλον. Από το εσωτερικό των δωματίων συγκεντρώθηκε κεραμική ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων. Χαρακτηριστικό εύρημα, στο εσωτερικό ενός δωματίου, υπήρξε η συγκέντρωση 100 περίπου λύχνων (εικ. 6), κυρίως του 4ου-6ου αι. μ.Χ. (βλ. αρ. 180). Πολυάριθμα ήταν και τα νομίσματα διαφόρων εποχών από τις επιχώσεις των δωματίων του κτηρίου (βλ. αρ. 184-189).

Στο βορειοδυτικό και κεντρικό τμήμα της ανασκαφής, το πυκνότατο δίκτυο 27 αγωγών, 5 φρεατίων και 2 πηγαδιών εμφανίζει την εικόνα οργανωμένου χώρου απορροής υδάτων. Μεταξύ των αγωγών ξεχωρίζει για το μέγεθος και την κατασκευή του ο μεγάλος λίθινος πρώιμος ρωμαϊκός αγωγός μήκους 26 μ., με τη συμπαγή θολωτή οροφή και τα κτιστά τοιχώματα, ίδιος με αυτόν που αποκαλύφθηκε στη λεωφόρο Αμαλίας και σε πολλά σημεία της Αθήνας και αποτελούσε τμήμα κεντρικού αποχετευτικού δικτύου, όπως προκύπτει και από το γεγονός ότι έξι πήλινοι πειόσχημοι αγωγοί κατέληγαν στο εσωτερικό του.

3

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής και ιδιαίτερα από τα γλυπτά (βλ. αρ. 182), που κυρίως αποτελούν επιτύμβια μνημεία (βλ. αρ. 183) υστεροκλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, ξεχωρίζει μία χάλκινη υστεροαρχαϊκή κεφαλή (αρ. 181), που – σε β' φάση – τοποθετήθηκε σε μεγάλο, αδρά κατεργασμένο ογκόλιθο και στερεώθηκε με μολύβι. Ο ογκόλιθος με το σημαντικό εύρημα βρέθηκε μέσα σε βαθύ λαξευτό όρυγμα γεμάτο με νερό.

Το μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα με τα πολυτελή δωμάτια, τους αψιδωτούς χώρους, τις μαρμάρινες δεξαμενές, τα ψηφιδωτά δάπεδα και τις τοιχογραφίες, που οικοδομήθηκε στις ανατολικές παρυφές της ρωμαϊκής Αθήνας, λίγα μέτρα ανατολικότερα από τη νέα οχύρωση[4], χαρακτηρίστηκε αρχικά ιδιωτική έπαυλη. Η έκταση όμως που καταλαμβάνει είναι μεγάλη αν ληφθεί υπόψη ότι μόνον το νότιο όριό του προσδιορίστηκε στην ανασκαφή μας. Φαίνεται ότι προχωρεί βορειότερα και από την Προεδρική Φρουρά, αν συνδεθεί με το ορατό έως σήμερα ψηφιδωτό του 5ου αι. μ.Χ. στη βορειοανατολική γωνία του Εθνικού Κήπου[5]. Συνεχίζεται προς Δ. μέσα στον Κήπο, όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα, αλλά και προς Α., όπου μπορεί να συσχετιστεί με το βαλανείο που ερευνήθηκε το 1953 στη διασταύρωση των οδών Μουρούζη και Ηρώδου Αττικού[6]. Η μεγάλη έκταση, σε συνδυασμό με την πολυτελή κατασκευή και τα σημαντικά κινητά ευρήματα συνηγορούν στην άποψη ότι πρόκειται περί συγκροτήματος δημόσιου χαρακτήρα.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

4-5. Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ. Οι τοιχογραφίες στα δωμάτια του κτηριακού συγκροτήματος.

6. Φρέαρ ΗΡΩΔΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ. Οι λύχνοι από το δωμάτιο 1.

4

5

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. σ. 137, σημ. 1.
2. Σπαθάρη - Χατζιώτη 1983, 23-25.
3. Εκτός από το πλούσιο νεκροταφείο στην Προεδρική Φρουρά, τάφοι έχουν ερευνηθεί σε διάφορα σημεία της περιοχής, όπως στην οδό Σέκερη, στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας, στη συμβολή των οδών Ηρώδου Αττικού και Μουρούζη και στην πλατεία Ρηγίλλης.
4. Τμήματα της ρωμαϊκής οχύρωσης έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή, στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας (Θρεψιάδης 1971, 31) και μέσα στον Εθνικό Κήπο, 65 μ. από την Ηρώδου Αττικού. Τμήμα του ίδιου τείχους εντοπίστηκε, κάτω από δυσμενείς συνθήκες, λίγα μέτρα δυτικότερα από την ανασκαφή μας, κατά τη διάνοιξη της υπόγειας σήραγγας του Μ.Σ.Α. και κατέρρευσε, λόγω σαθρότητας του υπεδάφους.
5. Τραυλός 1960, πίν. VI-VII· Travlos 1971, εικ. 221, 379.
6. Το βαλανείο ανέσκαψε το 1953 ο Σπ. Ιακωβίδης, αλλά δεν δημοσιεύθηκε. Αναφέρεται με το διακριτικό Ρ από τον Ι. Τραυλό (Travlos 1971, 181).

6

Από τον τάφο 29

179 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΑΕΤΩΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ
Περίπου 150 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4609.
ΥΨ. 1,06, ΠΛ. 0,55, ΠΑΧ. 0,08-0,10 Μ.

Μάρμαρο πεντελικό. Σώζεται ολόκληρη, εκτός από το κεντρικό ακρωτήριο· συγκολλημένη από δύο μεγάλα τμήματα. Η επιφάνεια είναι πολύ διαβρωμένη, ενώ οι κρόταφοί της είναι λείοι. Στο κεντρικό ακρωτήριο, το οποίο σήμερα έχει χαθεί, σώζονται υπολείμματα μολύβδου για τη στερέωσή του. Κάτω ακριβώς από το επιστύλιο διακρίνονται δύο οπές.

Εικονίζεται κατ' ενώπιον όρθια μορφή, της οποίας το κεφάλι κλίνει ελαφρά προς τα δεξιά της. Το πρόσωπο, το οποίο αποδίδεται ιδεαλιστικά, είναι ωοειδές με μεγάλες και πλατιές επιφάνειες και πλαισιώνεται από μακριούς και λιτούς βοστρύχους. Η μορφή στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το άνετο αριστερό σύρεται ελαφρά προς τα πίσω και πλάγια. Με το δεξιό, λυγισμένο και υψωμένο χέρι, κρατά σείστρο, ενώ με το αριστερό κρατά καδίσκο (situla). Είναι ενδεδυμένη με χιτώνα και κροσσωτό ιμάτιο που δένεται στο στήθος με τον ισιακό κόμβο,

179

ενώ τμήμα του φέρεται πίσω στην πλάτη. Από τον αριστερό ώμο κρέμεται λοξή ταινία, διακοσμημένη με ρόδακες, που κοσμεί τον κορμό.
Στο επιστύλιο υπάρχει η επιγραφή: ΜΟΥΣΑ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΕΣ ΑΛΕΩΝ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η ναϊσκόμορφη στήλη ανήκει στον τύπο Β του von Moock 1998. Από τα επί μέρους εικονογραφικά στοιχεία – το σείστρο που επιδεικτικά υψώνει η μορφή, τον καδίσκο (situla), τον ισιακό κόμβο και τη γιρλάντα – συμπεραίνουμε ότι εδώ εικονίζεται ιέρεια της αιγυπτιακής θεάς Ίσιδος. Από επιγραφικές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι η λατρεία της Ίσιδος εισήχθη στον Πειραιά τον 3ο αι. π.Χ. και συνεχίστηκε έως τη ρωμαϊκή εποχή· βλ. Eingartner 1991. Η Ίσις είχε πολλές υποστάσεις στην Αίγυπτο και απέκτησε καινούργιες, όταν η λατρεία της εξαπλώθηκε σε ολόκληρο τον ελληνικό και τον ρωμαϊκό κόσμο· βλ. Dunand 1973, 148-150. Οι γυναικείες μορφές με την ενδυμασία της Ίσιδος και τα ιερά αντικείμενα που τη συνοδεύουν ανήκουν στην τελευταία βαθμίδα του κλήρου, όπως η τάξη των υμνωδών ή των αοιδών· βλ. Dunand 1973, 162-188. Για την Ίσιδα βλ. *LIMC* V.2, λ. Isis [Tran Tam Tinh]· Dunand 1973, 148-153· El Shahat 1983, 1-75. Για παραστάσεις ιερειών της Ίσιδος βλ. Walters 1988, 1-82· von Moock 1998, 135, 266, 41b, 162, αρ. 409, 57a, 169, αρ. 446, 58d· Μποσνάκης 1998, 43-74· Κατάκης 1997. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Witt 1971, 168, εικ. 31· Merkelbach 1995, 626, εικ. 157· Conze 1911-22, IV, αρ. 1995. Η απεικόνιση ιερειών της Ίσιδος περιλαμβάνει, συνήθως, και τα συνοδευτικά εικονογραφικά στοιχεία της θεότητας, όπως το σείστρο και τον καδίσκο· για το σείστρο βλ. von Bissing 1936-37, 211-224. Για τη χρήση του καδίσκου στην ισιακή λατρεία βλ. Baudain κ.ά. 1994, 61-87. Στις ελληνικές στήλες η εικονογραφία πλουτίζεται με γιρλάντα από ρόδακες, που καλύπτει διαγώνια το στήθος· βλ. Walters 1979, 218· Malaise 1992, 329-346· von Moock 1998, 147, αρ. 324, 49c.

Για το όνομα Μούσα βλ. Osborne - Byrne 1994, 124. Για το πατρώνυμο Διονύσιος βλ. Eliot 1962· *IG* II², 2086· *SEG* XXXVI· Osborne - Byrne 1994, 124. Στην Αττική υπήρχαν δύο δήμοι με το όνομα Αλαί: αι Αλαί Αραφηνίδαι (Ραφήνα) και αι Αλαί Αιξωνίδαι (Βούλα)· βλ. Eliot 1962, 6 κ.ε., 34, 370-373· Whitehead 1986, 370, 410, 435· Traill 1975, 40, 50, XXXVI.

Τ.Κ.

ΡΩΜΑΪΚΟ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ

Απο το δωμάτιο 1

180 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Ύστερος 2ος - πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7197.
ΜΗΚ. 0,10, ΥΨ. 0,032, Δ.Β. 0,033, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,078 Μ.

Ακέραιος. Πηλός ωχροκίτρινος. Επίπεδη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, ελαφρώς κοίλος δίσκος, μικρός τριγωνικός μυκτήρας, συμπαγής τριγωνική λαβή με οπή ανάρτησης. Μικρή οπή εξαερισμού στο δίσκο. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος. Ίχνη καύσης στην απόληξη του μυκτήρα.
Στη βάση μέσα σε δύο ομόκεντρους κύκλους η υπογραφή ΟΝΗCΙΜΟΥ. Στο δίσκο παράσταση δύο φτερωτών Ερωτιδέων που παίζουν. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί ανάγλυφη ταινία. Στην περίμετρο του δίσκου ζώνη με φύλλα που διακόπτεται από τις λαβές και το μυκτήρα, καθώς και από δύο οριζόντιες μετόπες στο χείλος. Στη λαβή, βαθιές εγχαράξεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Η υπογραφή ΟΝΗCΙΜΟΥ παραπέμπει σε γνωστό και από άλλους λύχνους κορινθιακό εργαστήριο. Για παράλληλα βλ. *Agora* VII, 97, πίν. 9, αρ. 308 (ύστερος 2ος - πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.)· *Corinth* IV$_2$, 210, πίν. XXXII, αρ. 754, τύπος XXVIII· *Kenchreai* V, 46, αρ. 215 (β' μισό 2ου αι. μ.Χ.)· *Délos* XXVI, 136, πίν. 32, αρ. 4666 (3ος αι. μ.Χ.). Οι παραστάσεις Ερωτιδέων είναι από τα προσφιλέστερα διακοσμητικά θέματα στους δίσκους των ρωμαϊκών λύχνων, όπως και στις αττικές σαρκοφάγους της υστερορωμαϊκής περιόδου. Οι συνηθέστερες παραστάσεις είναι Έρως που παίζει λύρα, σύριγγα ή δίαυλο, Έρωτες με δαυλούς, θύρσους, κανθάρους, χελώνες, σταφύλια, Έρωτες που ιππεύουν δελφίνια κτλ. Τα θέματα αυτά χρησιμοποιούνται έως τα τέλη του 5ου αι. μ.Χ. Ακριβώς όμοιος ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση λύχνος προέρχεται από ανασκαφή στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας, στην Αθήνα· σχετικά βλ. Αλεξανδρή 1976, 107, πίν. 68γ. Για το κόσμημα του χείλους βλ. *Corinth* IV$_2$, 103, εικ. 48, αρ. 9, 10· *Agora* VII, 118, πίν. 16, αρ. 711 και πίν. 51, αρ. 17 (πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

180

181 **ΚΕΦΑΛΗ ΧΑΛΚΙΝΟΥ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ**
Περίπου 480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4608.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,22, ΥΨ. ΠΡΟΣΩΠΟΥ 0,117 Μ.

Σπασμένη ανομοιομερώς περίπου από το μέσον του αυχένα έως τη βάση του λαιμού. Χωριστά διατηρούνται ακόμη μικρά αποτμήματα, αρκετά διαβρωμένα, ορισμένα από τα οποία συγκολλώνται μεταξύ τους και προφανώς συνδέονται με την κεφαλή. Στην επιφάνεια ορισμένων από αυτά διακρίνονται εγχαράξεις που πιθανώς αποτελούν χαρακτηριστικά του υπόλοιπου, χαμένου σήμερα, έργου. Λείπει το κάτω βλέφαρο του δεξιού ματιού, που βρέθηκε κολλημένο στο δεξιό αυτί, αλλά λόγω της διάβρωσης δεν ήταν δυνατόν να ξανατοποθετηθεί στη θέση του. Ρωγμές, αλλού μικρότερες και αλλού μεγαλύτερες, εμφανίζονται κυρίως στο πρόσωπο (στο κέντρο του μετώπου, πάνω στο αριστερό φρύδι, στη ράχη της μύτης, στον κανθό του λευκού του αριστερού ματιού, στις παρειές, στα πτερύγια του αριστερού αυτιού), καθώς και στο πίσω και πάνω μέρος του κρανίου. Μικρά σπασίματα υπάρχουν κυρίως στο κεντρικό τμήμα των άκρων βοστρύχων της τριβαθμιδωτής στεφάνης των μαλλιών.

Η κεφαλή είναι αρκετά διαβρωμένη σε ολόκληρη την επιφάνεια. Τη χαρακτηρίζει σκούρα καστανοπράσινη πάτινα στο μεγαλύτερο πρόσθιο τμήμα του προσώπου και στο κεντρικό τμήμα της τριβαθμιδωτής στεφάνης των μαλλιών. Μικρές επιφάνειες και κηλίδες καστανέρυθρου χρώματος στις παρειές, στο πρόσθιο μέρος του λαιμού και στη στεφάνη της κόμης. Σε μεγάλο τμήμα του τριχωτού του κρανίου, κηλίδες σκούρας κυανής πάτινας, από την περιεκτικότητα του μεταλλεύματος σε αζουρίτη. Διάσπαρτα μικρά εξογκώματα, από τη διάβρωση του μετάλλου, παρουσιάζονται στο πρόσωπο, το λαιμό και το κεφάλι.

Η κατάσταση της χάλκινης κεφαλής επιτρέπει μια σειρά παρατηρήσεων που συνδέονται με την τεχνική της.

Η κεφαλή φαίνεται ότι κατασκευάστηκε χωριστά από το σώμα, με το οποίο συνδέθηκε εκ των υστέρων. Σημεία της οριζόντιας σύνδεσης είναι σήμερα ορατά στις ανισοϋψείς απολήξεις του λαιμού, όπου τα τοιχώματα εμφανίζουν μεγάλο πάχος. Χυτεύθηκε σε δύο τμήματα, το πρόσθιο και το οπίσθιο. Είναι εμφανείς οι ραφές σύνδεσης στο εσωτερικό, ενώ αντίθετα στην εξωτερική επιφάνεια έχουν καλυφθεί πλήρως, ώστε να εξασφαλίζεται άριστο αισθητικό αποτέλεσμα. Τα αυτιά φαίνεται ότι προσαρμόστηκαν εκ των υστέρων και εξέχουν αρκετά στο πάνω μέρος τους, στοιχείο που μάλλον οφείλεται στη σημερινή κατάσταση του έργου, παρά στην ηθελημένη προσπάθεια απεικόνισης κάποιου ιδιαίτερου χαρακτηριστικού. Η στεφάνη των βοστρύχων, πάνω από το μέτωπο, έγινε προσθετικά σε τρεις επάλληλες βαθμίδες. Οι οφθαλμοί είναι ένθετοι, κατασκευασμένοι από άλλο υλικό, λευκό στο βολβό (συνήθως από λευκή πάστα ή οστούν), γκριζοπράσινο στην κόρη (από λειασμένο και επεξεργασμένο λίθο) και μελανό στην ίριδα και στο περίγραμμα της κόρης. Οι βλεφαρίδες, τόσο του πάνω όσο και του κάτω βλεφάρου, είναι επίσης ένθετες, και στην εσωτερική, μη ορατή, επιφάνειά τους διαμορφώνεται υποδοχή για την τοποθέτηση του βολβού. Ένθετα επίσης είναι τα χείλη.

Το περίγραμμα του κρανίου είναι σφαιρικό και ακολουθεί σχεδόν ενιαία καμπύλη από το πάνω μέρος του μετώπου έως τον αυχένα. Το περίγραμμα του προσώπου είναι ωοειδές και παρουσιάζει ανάπτυξη με μεγάλες πλατιές επιφάνειες.

Η κόμη αποδίδεται ελαφρώς έξεργη, με καμπύλο περίγραμμα στο πάνω μέρος του μετώπου και ελαφρώς οξυκόρυφη περίπου στο μέσον του αυχένα. Συστήματα ελαφρώς πρόστυπων βοστρύχων, με λεπτές κυματοειδείς εγχαράξεις, ξεκινούν από την κορυφή του κρανίου και κατευθύνονται προς το πρόσθιο, οπίσθιο και τα πλάγια μέρη. Στο πάνω μέρος του μετώπου απολήγουν σε μία σχεδόν τοξωτή, τριβαθμιδωτή στεφάνη επάλληλων έκτυπων μικρών φλογόσχημων βοστρύχων, στους οποίους διακρίνονται αμυδρά οι λεπτομέρειες των κυματιστών τριχών. Κοντά στο αριστερό αυτί, στην απόληξη της στεφάνης και στο κενό διάστημα μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης βαθμίδας των βοστρύχων, υπάρχει μικρή οπή, την οποία υποθέτουμε και στη δεξιά πλευρά, όπου δεν διακρίνεται, λόγω της γενικότερης διάβρωσης. Οι δύο οπές πιθανότατα αποτελούσαν τα σημεία στήριξης επίθετης ταινίας ή στεφάνης από πρόσθετο υλικό. Η κόμμωση αφήνει ελεύθερα τα αυτιά, τα οποία διαμορφώνονται από την εξωτερική έλικα, που ξεκινά από το πάνω μέρος του τράγου και καταλήγει στον παχύ λοβό και από την εσωτερική, που παρακολουθεί την πρώτη οριοθετώντας το κεντρικό κοίλο.

Τα τοξωτά φρύδια διαμορφώνονται στο σημείο σύνδεσης της κατερχόμενης επιφάνειας του μετώπου και της κόγχης των ματιών. Η οφθαλμική κόγχη δεν είναι βαθιά και συνίσταται από τη φαρδιά τοξωτή επιφάνεια αμέσως κάτω από το οφρυακό τόξο, τη συνεπόμενη στενότερη κοίλη επιφάνεια και τον καθ' αυτό ένθετο οφθαλμό. Ο τελευταίος έχει αμυγδαλοειδές σχήμα με έντονα καμπύλο εσωτερικό κανθό-δακρυοστάσιο και λοξότμητη εξωτερική απόληξη.

Η επιμήκης μύτη ξεκινά από την εσωτερική απόληξη των οφρυακών τόξων και καταλήγει κοντά στο πάνω χείλος, με το οποίο δένεται οργανικά. Τα πτερύγια ορίζονται εξωτερικά και στις δύο πλευρές με ανάβαθες αυλακώσεις, ενώ τα ρουθούνια αποδίδονται με μικρές ελλειψοειδείς βαθύνσεις. Η εντύπωση καμπυλότητας στην ακμή της μύτης οφείλεται στη διάβρωση του χαλκού και όχι στην προσπάθεια απόδοσης κάποιου ιδιαίτερου χαρακτηριστικού.

Το πάνω χείλος ξεχωρίζει σαφώς από το κάτω με μια στενή αύλακα που δίνει την εντύπωση μιας ανεπαίσθητης εισπνοής. Η μετάβαση από το κάτω χείλος στο πηγούνι γίνεται μέσω μιας έντονα κοίλης επιφάνειας. Το πηγούνι είναι γεμάτο και στιβαρό, με ελαφρά καμπύλα εξάρματα αριστερά και δεξιά, και στην κατατομή προβάλλει ελαφρά από τα χείλη.

Η κεφαλή ανακρατείται από ένα στιβαρό λαιμό, που αποπνέει δύναμη και σταθερότητα και αποδίδεται με φαρδιές επιφάνειες και πλαστικές διακυμάνσεις, εύ-

181

κολα διακριτές και έντονες στις νευρώσεις αριστερά και δεξιά του λάρυγγα και στη μετάβαση προς τον αυχένα.

Παρά τις επί μέρους φθορές, το έργο διατηρεί όλες τις λεπτομέρειες της τέχνης και της τεχνικής του, που διευκολύνουν μία συνολική αποτίμηση. Η κατ' αρχήν μετωπική εντύπωση που αποπνέει, με δεύτερη ανάγνωση και προσεκτική ματιά μεταβάλλεται, καθώς η κεφαλή κλίνει αμυδρά προς τα αριστερά της. Αυτό γίνεται σαφές αν παρατηρήσει κανείς τις αποστάσεις του κέντρου των ζυγωματικών από τα πλάγια της μύτης, σαφώς μικρότερες στην αριστερή πλευρά. Το στοιχείο αυτό συνάδει με τη διαμόρφωση της κόμης στον αυχένα, η κατάληξη της οποίας κατέρχεται στο αριστερό τμήμα, ενώ ανυψώνεται στο δεξιό. Ενισχύεται επίσης από τη διάπλαση του πίσω και κάτω τμήματος της κεφαλής, όπου η κοίλη μετάβαση του δεξιού τμήματος μετατρέπεται βαθμιαία σε έξαρση στο αριστερό.

Η σαφώς διαφορετική έκφραση των οφθαλμών, ενδεχομένως ηθελημένη από το δημιουργό, επιτείνεται σήμερα από την προφανή – προς τα πλάγια και κάτω – πτώση του εσωτερικού του αριστερού ματιού και από την ενδογενή αδυναμία – λόγω της διάβρωσης – να αποκατασταθεί αυτό στην αρχική του μορφή. Η καμπύλη φορά του πάνω βλεφάρου του δεξιού ματιού μπορεί να θεωρηθεί στοιχείο της καλλιτεχνικής βούλησης, που έρχεται σε αντίθεση με τις σχεδόν ευθύγραμμες βλεφαρίδες του αριστερού ματιού – διαφοροποιώντας έτσι την αστραπιαία κίνηση των ματιών του αγάλματος – δίδοντας την εντύπωση ότι η μορφή νεύει προς τα αριστερά και κάτω.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η χάλκινη κεφαλή του Εθνικού Κήπου ήταν εντεθειμένη σε ορθογώνιο, αδρά κατεργασμένο, ογκόλιθο μήκους 0,93-0,935, πλάτους 0,566-0,63 και πάχους 0,30-0,325 μ., όπου και στερεώθηκε με μολύβι, χυμένο κατά στρώσεις, αφήνοντας ορατό μόνον το πρόσωπο.

Ο ογκόλιθος δεν βρέθηκε σε αρχαιολογικά στρώματα με άλλα συνευρήματα, αλλά είχε τοποθετηθεί στο εσωτερικό ενός ορθογώνιου λαξεύματος μήκους 1,10-1,14, πλάτους 0,82-0,90 και βάθους 0,90 μ., το οποίο είχε συγκρατήσει νερό στον πυθμένα του. Μόνον εικασίες μπορούν να γίνουν σχετικά με τον χρονικό προσδιορισμό της ένθεσης στο λίθο. Ο λόγος για τον οποίο έγινε η ένθεση δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ασφάλεια, μπορούν, ωστόσο, να γίνουν κάποιες υποθέσεις με βάση ανάλογα παραδείγματα.

Ο Παυσανίας στα *Αττικά* (I, 2, 4) αναφέρει ότι στην οικία του Πουλυτίωνος, στο «δρόμο» από το Δίπυλο προς την Αγορά, υπήρχε εντοιχισμένο το πρόσωπο του Ακράτου, δαίμονα της ακολουθίας του Διονύσου. Η ένθεση του προσώπου στο οικοδόμημα είχε χαρακτήρα φυλακτικό-αποτροπαϊκό, καθώς ο τόπος, στα χρόνια του Παυσανία, ήταν αφιερωμένος στον Διόνυσο μελπόμενο (Παπαχατζής 1974, 156-161).

Κατ' αναλογία, ο ογκόλιθος με τη χάλκινη κεφαλή θα μπορούσε να έχει τοποθετηθεί ή εντοιχιστεί, με φυλακτικό-αποτροπαϊκό σκοπό, στο μεγάλο οικοδόμημα στις ανατολικές παρυφές του Εθνικού Κήπου, σε επαφή με το οποίο και βρέθηκε. Η σχέση, άλλωστε, του σημαντικού κτηρίου με θρησκευτικές δοξασίες φαίνεται πιθανή, καθώς σε δωμάτιό του στην παρακείμενη ανασκαφή της Προεδρικής Φρουράς – που μάλιστα χαρακτηρίστηκε αψιδωτό ιερό (Σπαθάρη - Χατζιώτη 1983, 25) – βρέθηκαν αγαλμάτια και αναθηματικά ανάγλυφα θεοτήτων (Κυβέλης, Ασκληπιού, Υγείας). Προς

αυτή επίσης την κατεύθυνση θα μπορούσε να οδηγήσει η αδρή κατεργασία του ογκόλιθου. Αποτροπαϊκό-φυλακτικό χαρακτήρα έχουν και πρόσωπα δαιμόνων στις όψεις εργαστηρίων και κλιβάνων ώστε να απομακρύνονται από αυτά οι πιθανοί κίνδυνοι (Scheibler 1992, 122).

Η ίδια αντίληψη φαίνεται ότι επιβιώνει σε παραδοσιακά κτήρια σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, όπου πάνω από πόρτες σπιτιών τοποθετούνται λιθανάγλυφα προσωπεία ή σύμβολα με φυλακτικό-αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Στην Καρύταινα της Αρκαδίας, για παράδειγμα, πάνω από το κλειδί πορτασιάς παραδοσιακού σπιτιού, υπάρχει φυλακτικό προσωπείο· βλ. Πετρονώτης 1986, 37, εικ. 55. Στη Βάθεια της Μάνης, σε αγκωνάρι Πυργόσπιτου, υπάρχει φυλακτικό-αποτροπαϊκό λιθανάγλυφο και στην Κοίτα της ίδιας περιοχής ευγονικό αποτροπαϊκό σύμβολο (Σαΐτας 1992, 125, εικ. 276-277.

Μία άλλη αντίληψη κυριαρχεί σε λίθινες επιτύμβιες στήλες των ύστερων ελληνιστικών χρόνων στην Υεμένη (*Jemen* 1998/99, 344-345, εικ. 316.318,318). Εδώ, κεφαλές από αλάβαστρο, στερεωμένες με χυτό μολύβι ή άλλο υλικό, εντίθενται σε επιτύμβιες στήλες. Πρόκειται για σήματα επιμελημένης κατασκευής από ασβεστόλιθο και γύψο, που φέρουν και επιγραφές. Η ανυπαρξία υπολειμμάτων συνδετικού υλικού στις πλάγιες και την πίσω πλευρά του ογκόλιθου με τη χάλκινη κεφαλή, σε συνδυασμό με την ελαφρά μείωση του πλάτους του στο πάνω μέρος, θα μπορούσε να οδηγήσει σε συσχετισμό με τα ταφικά σήματα από την Υεμένη. Η εκδοχή αυτή μπορεί να ενισχυθεί και από το γεγονός ότι το σημείο εύρεσής του γειτνιάζει με νεκροταφείο των ύστερων ελληνιστικών - πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Η χάλκινη κεφαλή του Εθνικού Κήπου αποπνέει αυστηρότητα, βαρύτητα (gravitas) και λιτότητα, τόσο στο σύνολο όσο και στα επί μέρους χαρακτηριστικά της, στοιχεία που σαφώς τη διαφοροποιούν από τα δηλωτικά χαρακτηριστικά των αρχαϊκών μορφών και την εντάσσουν στις δημιουργίες του Αυστηρού ρυθμού. Διαθέτει βασικά του στοιχεία, όπως η σφαιρική δομή και το ενιαίο περίγραμμα του κρανίου, τα τοξωτά φρύδια που σαφώς ξεχωρίζουν την επιφάνεια της οφθαλμικής κόγχης, τα διάπλατα ανοικτά μάτια με τα καθαρά περιγράμματα, τα έντονα βλέφαρα που τα οριοθετούν, το πλάσιμο του στόματος με μακρύτερο το πάνω χείλος και τις γωνίες του να κλίνουν προς τα κάτω, ώστε να προσδίδουν στη μορφή σκυθρωπό ύφος, το βαρύ πηγούνι και τον στιβαρό λαιμό. Ο τύπος διαμόρφωσης της κόμης, με τα κοντά κομμένα μαλλιά, που αποδίδονται με συστήματα μικρών εγχάρακτων κυματιστών βοστρύχων, οι οποίοι αναπτύσσονται από το κέντρο του κρανίου, καθώς και οι στυλιζαρισμένοι βόστρυχοι του μετώπου που καταλήγουν σε μυτερές απολήξεις, είναι κοινός και σε άλλα έργα του Αυστηρού ρυθμού.

Παρά τη λανθάνουσα κίνηση του κεφαλιού, τα ακίνητα περιγράμματα του προσώπου και η σχετική ακινησία των χειλιών είναι οι αναμνήσεις από την αρχαϊκή στατικότητα. Επομένως, η κεφαλή του Εθνικού Κήπου φαίνεται πως είναι ένα έργο μετάβασης και ως προς το χρόνο και ως προς τον τόπο και ως προς τον τρόπο δημιουργίας του.

Ως προς τον τόπο δημιουργίας του, μία σύγκριση, τόσο ως προς τα δομικά όσο και ως προς τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, μας οδηγεί κοντά σε σύγχρονα έργα των εργαστηρίων της βορειοανατολικής Πελοποννήσου (βλ. Langlotz 1967, 30-85· Ridgway 1970, 56-70· Rolley 1983, 86-99· ο ίδιος 1994, 273- 276). Πλησιέστερα μπορεί να τοποθετηθεί στην κεφαλή του χάλκινου αγαλματιδίου, ΕΑΜ αρ. 6590, από την Ακρόπολη (βλ. Langlotz 1967, πίν. 43b· Rolley 1983, 232, πίν. 239), έργο που αποδίδεται σε κορινθιακό εργαστήριο και χρονολογείται γύρω στο 470 π.Χ. Ωστόσο, μια σύγκριση ανάμεσα στις δύο κεφαλές μπορεί να διαγράψει τις ομοιότητες και τις διαφορές.

Και στις δύο περιπτώσεις το περίγραμμα της κατατομής είναι παρόμοιο. Το στιβαρό γεμάτο πηγούνι και η κοίλανση που δημιουργείται ανάμεσα σε αυτό και στο κάτω χείλος, η ελαφρά αύλακα που χωρίζει τα χείλη,

η οργανική ενότητα του περιγράμματος του πάνω χείλους με το κάτω τμήμα της μύτης και των πτερύγων της αποτελούν κοινά στοιχεία. Η σταθερότητα που δημιουργεί η εντύπωση του στιβαρού λαιμού, που ανακρατεί την κεφαλή, με τις φαρδιές επιφάνειες και τις πλαστικές διακυμάνσεις, εύκολα διακριτές και έντονες στις νευρώσεις, είναι επίσης και στις δύο κεφαλές παρόμοια. Στις ομοιότητες θα πρέπει επίσης να καταγραφεί η αμυδρή κλίση και των δύο κεφαλών προς τα αριστερά τους.

Η γενική ομοιότητα στο σχηματισμό των πτερύγων των αυτιών, με μια προσεκτικότερη ματιά αμβλύνεται από το περισσότερο κινημένο περίγραμμα και τις διακυμάνσεις στις έλικες των αυτιών της κεφαλής από την Ακρόπολη. Μολονότι ο τρόπος σχηματισμού των οφρυακών τόξων δεν απέχει πολύ, δεν μπορεί να διαφύγει της προσοχής μας η διάθεση των περισσότερο τοξωτών φρυδιών της κεφαλής του Εθνικού Κήπου από τη λιγότερο τοξωτή και περισσότερο οριζόντια διαμόρφωση των φρυδιών της κεφαλής του ΕΑΜ. Συνάμα, φαίνεται να απουσιάζει από την κεφαλή του Εθνικού Κήπου η λεπτή εγχάραξη που ορίζει τα οφρυακά τόξα στην κεφαλή αρ. 6590. Το περίγραμμα της κεφαλής του Εθνικού Κήπου φαίνεται πιο σφαιρικό, με το κρανίο να ακολουθεί μία σχεδόν ενιαία καμπύλη. Αντίθετα, το κεφάλι του ΕΑΜ είναι λιγότερο σφαιρικό, με περισσότερο κινημένα περιγράμματα, ανεξάρτητα των αποκλίσεων που δημιουργούνται λόγω της ταινίας και της διαφορετικής κόμμωσης. Αλλά και στο πρόσωπο, η πεπλατυσμένη ωοειδής διάπλαση του έργου που εξετάζουμε, φαίνεται λιγότερο προχωρημένη σε σύγκριση με τις περισσότερο κινημένες επιφάνειες του τριγωνικού προσώπου της κεφαλής της Ακρόπολης, που σβήνουν βαθμιαία προς τους κροτάφους και το πίσω μέρος των παρειών. Τα χείλη της κεφαλής αρ. 6590 διαγράφονται περισσότερο κινημένα και το ίδιο συμβαίνει με τις λεπταίσθητες διακυμάνσεις της επιφάνειας των παρειών, τόσο στα ζυγωματικά τόξα όσο και στην περισσότερο λειτουργική μετάβαση των πλαστικών όγκων από την πρόσθια προς τις πλάγιες πλευρές. Ανάλογη διαφορά στην εικόνα παρέχει το πλάσιμο των οφθαλμών, που μπορεί να οφείλεται στη διαφορετική – ηθελημένη ενδεχομένως από τον καλλιτέχνη – ιδιότητα των απεικονιζόμενων προσώπων (περισσότερο επίπεδα και επιμήκη τα μάτια στήν κεφαλή από την Ακρόπολη, καμπύλα και αμυγδαλόσχημα στην κεφαλή του Εθνικού Κήπου).

Οι παραπάνω διαφορές δεν στοιχειοθετούν άλλη τεχνοτροπική αντίληψη, αλλά – κατά τη γνώμη μας – εντάσσονται στην εξελικτική πορεία του ίδιου εργαστηρίου. Δηλαδή, εάν η κεφαλή από την Ακρόπολη χρονολογηθεί γύρω στο 470 π.Χ., τότε το δικό μας έργο θα πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στο 480 π.Χ.

Η γενική εικόνα της κεφαλής της Ακρόπολης απαντά σε οκτώ ανδρικά αγαλμάτια, που έχουν καταταγεί σε έναν κοινό τύπο από τον Furtwängler (βλ. Langlotz 1967, 81-82, αρ. 18, 19, 22-28, εικ. 42b-d), με διαφοροποιήσεις ανάλογα με την εποχή. Μεταξύ αυτών των έργων, συγκαταλέγεται και ο κιθαριστής (Απόλλων) από τη Νεάπολη (βλ. Langlotz 1967, 81, αρ. 28, πίν. 43a), του οποίου η «αδελφική» συγγένεια με την κεφαλή από την Ακρόπολη διαπιστώθηκε από παλιά. Από την Κορινθιακή σχολή προέρχεται ακόμη μία σειρά γυναικείων μορφών από λαβές κατόπτρων, όπως το ΕΑΜ αρ. 6197 (βλ. Langlotz 1967, 80, 83, αρ. 3, πίν. 40b), δεύτερο στο Μουσείο του Λούβρου (βλ. Rolley 1983, 96, εικ. 73) και τρίτο σε ιδιωτική συλλογή στην Ελβετία (βλ. Rolley, ό.π., 97, εικ. 75), που έχουν παρόμοιο πρόσωπο και μαλλιά, αλλά παρουσιάζουν μορφολογικές διαφορές που οφείλονται στη χρονική απόσταση των έργων. Παρόμοιες επίσης είναι οι μορφές αθλητών από την Ολυμπία (βλ. Mallwitz - Hermann 1980, 156, πίν. 107,1 και 157, πίν. 107,2), το αγαλμάτιο ΕΑΜ αρ. 6615+6930 από την Ακρόπολη (βλ. De Ridder 1896, 281, αρ. 757, εικ. 265-266), αλλά και την κεφαλή πολεμιστή, ΕΑΜ αρ. 6446, επίσης από την Ακρόπολη (βλ. Walter-Karydi 1987, 20, εικ. 15, 16), έργο του 490-480 π.Χ., που αποδίδεται στο εργαστήριο της Αίγινας, λόγω της τυπολογικής συγγένειάς του με μορφές πολεμιστών του ανατολικού αετώματος της Αφαίας.

Ένα ακόμη έργο, με το οποίο θα μπορούσε να συγκριθεί η χάλκινη κεφαλή του Εθνικού Κήπου είναι η μαρμάρινη κεφαλή ΒΕ 35 από την Κόρινθο (βλ. Κρυστάλλη-Βότση 1976, 182-193· Rolley 1994, 324, εικ. 331), έργο του 480-470 π.Χ., σε μέγεθος 3/4 του φυσικού – όπως άλλωστε και το δικό μας –, καθώς και πολλά άλλα της ίδιας εποχής. Για την κεφαλή αυτή έχει διατυπωθεί η άποψη ότι εντάσσεται σε κοινό τύπο με τον «ξανθό έφηβο» και το παιδί του Κριτίου, τύπο που απαντά σε πολλά άλλα κορινθιακά έργα, όπως σε πήλινα ειδώλια διαφόρων μεγεθών, καθώς επίσης και στον Γανυμήδη του ακρωτηρίου της Ολυμπίας (βλ. Walter-Karydi 1987, 89, εικ. 126). Ο τύπος αυτών των ανδρικών κεφαλών, με κοινά χαρακτηριστικά τη γενική διαμόρφωση της κόμμωσης και τη δομή του προσώπου, εμφανίζεται μεταξύ 490-480 π.Χ., φαίνεται πως διαρκεί έως το 460 π.Χ. και διαδίδεται σε μεγάλη έκταση όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο, αλλά και έξω από αυτόν. Αντιπροσωπευτικά του δείγματα είναι το επιτύμβιο άγαλμα από τον Κεραμεικό του 480-470 π.Χ. ή λίγο μετά (βλ. Rolley 1994, 324, εικ. 332), η κεφαλή άγνωστης προέλευσης στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, πιθανώς του 470 π.Χ. (βλ. Rolley 1994, 325, εικ. 333), η κεφαλή 532 στο Μουσείο του Βόλου του 480-470 π.Χ. (βλ. Rolley 1994, 325, εικ. 334· Ridgway 1970, 58, εικ. 76-77), οι κεφαλές από την Αίγινα μετά το 480 ή γύρω στο 470 π.Χ. (βλ. Walter-Karydi 1987, 77, αρ. 40, πίν. 30-31), από το Μεταπόντιο (βλ. Rolley 1994, 326, εικ. 418), από την Κυρήνη (βλ. Ridgway 1970, 58, εικ. 80-83), από την Κύπρο (ό.π., 58, εικ. 84-87), καθώς επίσης οι κεφαλές στο Μουσείο του Καπιτωλίου (ό.π., 58, εικ. 78-79) και στο Cleveland (ό.π., 59, εικ. 88-91).

Ο τύπος αυτός θεωρείται κορινθιακός, λόγω της συγγένειας του «ξανθού εφήβου» με τον Απόλλωνα της Ολυμπίας. Ωστόσο, η μεγάλη διάδοσή του δυσκολεύει την απόδοση των έργων σε συγκεκριμένα εργαστήρια, αφού σε κάθε περίπτωση προσδίδονται τοπικά ή ατομικά στοιχεία. Για τον αυτό ίσως λόγο και η χάλκινη κεφαλή της Ακρόπολης – με την οποία έγινε η σύγκριση παραπάνω – έχει αποδοθεί σε εργαστήριο της βορειοανατολικής Πελοποννήσου (βλ. Rolley 1983, 232, εικ. 239), αλλά και σε αττικό εργαστήριο (βλ. Καλλιγάς 1989, 176-177, εικ. 67).

Κάτω από αυτό το πρίσμα, δεν θα ήταν, ίσως, παρακινδυνευμένη μία σύγκριση της χάλκινης κεφαλής του Εθνικού Κήπου με ένα άλλο σημαντικό έργο αυτής της περιόδου, την κεφαλή του Αρμοδίου από το γνωστό σύνταγμα των Τυραννοκτόνων του 477/6 π.Χ., έργο των γλυπτών Κριτίου και Νησιώτη, όπως εικονίζεται στο μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο από τη βίλα του Αδριανού στο Τίβολι (βλ. Rolley 1994, 332, εικ. 338, Αρχαιολογικό Μουσείο Νεάπολης, αρ. κατ. G 103-104), αλλά και σε άλλα αντίγραφα στο Εθνικό Μουσείο των Θερμών στη Ρώμη (βλ. Brunnsåker 1971, πίν. 20) και στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης (βλ. Richter 1950, 200, εικ. 565-566). Και εδώ εμφανίζεται μία γενική ομοιότητα στη δομή της κεφαλής, στη διαμόρφωση της κόμης με τις επάλληλες σειρές βοστρύχων πάνω από το μέτωπο, στο πλάσιμο των φαρδιών παρειών, στο σχηματισμό των χειλιών, στο δυνατό πηγούνι και στον στιβαρό λαιμό.

Ίσως όμως αυτή η γενική ομοιότητα, με όλους τους περιορισμούς που πρέπει να υπάρχουν συνεχώς κατά νουν στη σύγκριση με ένα ρωμαϊκό αντίγραφο, να μην είναι τίποτε άλλο παρά η πιθανή προέλευση από έναν κοινό τύπο, στον οποίο εντάσσονται έργα διαφορετικής καταγωγής, όπως η κεφαλή από την Κόρινθο, το παιδί του Κριτίου και ο «ξανθός έφηβος», δύο εκ των οποίων έχουν αποδοθεί στον Κριτίο, το δημιουργό του συντάγματος των Τυραννοκτόνων.

Οι ομοιότητες μεταξύ έργων, που θεωρούνται δημιουργίες διαφορετικών εργαστηρίων κατά την περίοδο του Αυστηρού ρυθμού, δεν συνιστούν παράδοξο γεγονός, αφού την εποχή αυτή οι δημιουργοί μετακινούνται, τα τοπικά εργαστήρια μιμούνται δημοφιλή έργα και οι εμπορικές επαφές εξασφαλίζουν καλλιτεχνική επικοινωνία και επίδραση.

Ο.Ζ. - Ν.Σ.

182 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟ ΠΑΙΔΙΟΥ (ΕΡΩΤΙΔΕΑ;)
Ρωμαϊκοί χρόνοι

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 5614.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,119 Μ.

Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Λοξό σπάσιμο έχει αφαιρέσει το πάνω τμήμα του στέρνου, το λαιμό και την κεφαλή. Αποκρουσμένο το αριστερό χέρι από το ύψος της αρχής του βραχίονα και αποκρούσεις στον ώμο, το βραχίονα και τον αγκώνα του δεξιού χεριού. Λείπουν τα πόδια από το ύψος των γονάτων και κάτω. Αποκρουσμένη η απόληξη του ιματίου, καθώς και το στήριγμα (;) κάτω από την αριστερή μάλη. Έντονη πάτινα και ιζήματα στην πίσω επιφάνεια του αγαλματίου. Ίχνη από λαμάκι και τρυπάνι.

Όρθια νεανική γυμνή μορφή αποδομένη κατ' ενώπιον· έχει στάσιμο το δεξιό σκέλος και προβάλλει το αριστερό, το οποίο – λυγισμένο στο γόνατο – εφέρετο προς τα πίσω. Το δεξιό χέρι έρχεται προς τα κάτω και λυγισμένο στον αγκώνα φέρεται λοξά πίσω στην οσφύ με ανοικτή την παλάμη, η οποία αποδίδεται αδροδουλεμένη. Κάτω από την αριστερή μάλη προβάλλει κυλινδρικής διατομής ογκώδες έξαρμα πάνω στο οποίο φαίνεται να στηρίζει το βάρος της η μορφή. Μικρό ιμάτιο ή χλαμύδα καλύπτει το θώρακα της μορφής αφήνοντας ακάλυπτο μέρος του δεξιού στήθους, ενώ πέφτει στην πλάτη έως τουλάχιστον το ύψος των γλουτών. Με σχετικά αβαθείς καμπύλες εγχαράξεις δηλώνονται οι πτυχώσεις του ενδύματος στο θώρακα, ενώ στην πλάτη αποδίδεται με φαρδιές, αδροδουλεμένες επιφάνειες.

Δύο εγχαράξεις τονίζουν τη βουβωνική χώρα. Βαθιά οπή υποδηλώνει τον ομφαλό πάνω στη μαλακή φουσκωμένη κοιλιά η οποία, μαζί με τον τρόπο απόδοσης του ελαφρώς προτεταμένου δεξιού μαστού, συνηγορεί στον καθορισμό του νεαρού της ηλικίας της μορφής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η μορφή θυμίζει παιδιά γυμνά ή χλαμυδοφόρα που κρατούν στο αριστερό χέρι τους ένα ζωάκι ή άλλο αντικείμενο· βλ. Vorster 1983, 159 κ.ε., πίν. 7,8.1-2. Δυστυχώς, η διατήρησή του δεν επιτρέπει να ταυτίσουμε το σπασμένο αντικείμενο στο αριστερό χέρι με δάδα ή κάποιο άλλο αντικείμενο και να αναφερθούμε με περισσότερη ακρίβεια σε μορφές Ερωτιδέων, για τις οποίες βλ. Στεφανίδου - Τιβερίου 1985, 88-89 (όπου και βιβλιογραφία).

Ν.Σ.

182

183

183 ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΣ ΚΙΟΝΙΣΚΟΣ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ
1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4662.
ΥΨ. 1,258, Δ. 0,44 Μ.

Ακέραιος με αποκρούσεις. Λευκό πεντελικό μάρμαρο. Φέρει πλαστική στεφάνη. Στη μία πλευρά παράσταση νέου, ιστάμενου κατ' ενώπιον μέσα σε έγκοιλη κόγχη με τοξωτή επίστεψη. Το κεφάλι με κοντά μαλλιά στρέφει ελαφρά προς τα αριστερά. Είναι γυμνός και φέρει μόνο χλαμύδα που καλύπτει το αριστερό τμήμα του κορμού μαζί με τον αριστερό ώμο και βραχίονα. Τμήμα της χλαμύδας προβάλλει πίσω από το δεξιό χέρι. Το δεξιό χέρι είναι άνετο, ενώ με το αριστερό κρατά ασπίδα. Το αριστερό σκέλος πατά σταθερά στο έδαφος, ενώ το δεξιό προβάλλει ελαφρά προς τα δεξιά.
Κάτω ακριβώς από την ανάγλυφη παράσταση του νέου υπάρχει λουτροφόρος που αποδίδεται με εγχάραξη. Στέκεται πάνω σε ορθογώνια βάση και φέρει διακόσμηση με ραβδώσεις στο σώμα, ενώ στο ύψος των ώμων η διακόσμηση είναι φολιδωτή. Πάνω από την ανάγλυφη παράσταση διατηρείται επιγραφή σε τέσσερις στίχους:

ΕΠΙΓΟΝΟΣΣ
ΙΣΙΔΩΡΟΣ
ΕΠΙΓΟΝΟΥ
ΜΕΙΛΗΣΙΟΣ

Τα γράμματα του πρώτου στίχου είναι μικρότερα σε μέγεθος από των άλλων τριών που ακολουθούν και είναι πιθανό να προστέθηκαν σε μεταγενέστερη χρήση του κιονίσκου. Επίσης, παρατηρείται ότι τα ονόματα των δύο πρώτων στίχων είναι σε ονομαστική, ενώ το όνομα του πρώτου στίχου, προφανώς εκ λάθους, έχει δύο Σ στην κατάληξή του.
Στην πίσω πλευρά του κιονίσκου διατηρείται εγχάρακτη παράσταση μίας ερμαϊκής στήλης. Αποδίδεται μόνον το περίγραμμά της χωρίς καμιά άλλη λεπτομέρεια. Είναι πιθανό να πρόκειται για γύμνασμα κάποιου μαθητή του τεχνίτη που διακόσμησε τον κιονίσκο.

183 α

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο κιονίσκος είναι ένα αττικό επιτύμβιο μνημείο με μεγάλη διάδοση στους ελληνιστικούς χρόνους μετά τον απαγορευτικό νόμο που θέσπισε ο Δημήτριος Φαληρέας το 317 π.Χ. κατά της παραγωγής πολυτελών και πολυδάπανων επιτύμβιων μνημείων. Το συγκεκριμένο παράδειγμα διαφέρει από τον γνωστό βασικό τύπο στο ότι διακοσμείται με ανάγλυφη παράσταση. Είναι φανερό ότι μετά την άλωση των Αθηνών από τον Σύλλα το 86 π.Χ., όπως προκύπτει από τα ίδια τα έργα και ύστερα από την εγκατάσταση ολοένα αυξανόμενου αριθμού εποίκων από ξένες πόλεις, όπως για παράδειγμα τη Μίλητο, αρχίζει εκ νέου στην Αθήνα η παραγωγή επιτύμβιων αναγλύφων βλ. Muehsam 1953, 58-59.

Κιονίσκοι χρησιμοποιήθηκαν και μετά την εκ νέου εισαγωγή των ανάγλυφων στηλών, αλλά τώρα στην επιφάνειά τους προσαρμοζόταν συχνά ανάγλυφη παράσταση, ανάλογη με αυτή της στήλης ή λαξευόταν σε β' χρήση. Ανάμνηση παλαιότερων επιτύμβιων αναγλύφων απηχεί η μορφή του νέου στον κιονίσκο αυτό, η οποία ακολουθεί κλασικά πρότυπα και όχι αυτά των ρωμαϊκών χρόνων. Για κιονίσκους με ανάγλυφες παραστάσεις βλ. Conze 1911-22, αρ. 1819, 1820, 1822-25. Πρβλ. και Budde - Nickols 1964, 82, αρ. 132, πίν. 43. Γενικά για τους κιονίσκους της ρωμαϊκής περιόδου βλ. von Moock 1998, 53 κ.ε.

Από τον τύπο των γραμμάτων (το Ω με ακρέμονες προς τα πάνω, το Η με τη μεσαία οριζόντια κεραία να μην ενώνεται με τις δύο κάθετες) και σε συνδυασμό με την απόδοση του αναγλύφου, δηλαδή τη στατικότητα της μορφής και τις όχι και τόσο έξεργες πτυχές της χλαμύδας με τις αβαθείς αύλακες, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο κιονίσκος πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. με αρχές του 1ου αι. μ.Χ. Για τον τύπο των γραμμάτων βλ. Kirchner 1948, πίν. 44, αρ. 120 και πίν. 45, αρ. 122.

Η εγχάρακτη λουτροφόρος κάτω ακριβώς από την ανάγλυφη παράσταση, πιθανώς έγινε παράλληλα με αυτή για να δηλώσει ενδεχομένως ότι ο νέος ήταν άγαμος· βλ. Kokula 1984, 143 κ.ε. Για παράλληλα παραδείγματα σε επιτύμβιες στήλες, όπου κάτω από ανδρική μορφή απεικονίζεται λουτροφόρος, βλ. Kokula 1984, 80, πίν. 27,1. Από εφηβικό κατάλογο του 116 μ.Χ. (*IG* II^{2}, 2026.61) μας είναι γνωστό το όνομα ενός Μιλησίου: Επίγονος Ισιδώρου· βλ. Osborne - Byrne 1996, 209, αρ. 4933. Ίσως ο Ισίδωρος Επιγόνου του κιονίσκου μας να είναι πρόγονος του εφήβου του 116 μ.Χ.

Ε.Λ.-Τ.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Από τις επιχώσεις

184 ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ ΜΕΓΑΡΩΝ

Β' μισό 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1525.
Δ. 0,016 Μ. ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Ε.: Πρώρα πλοίου με τρίποδα.

Ο.: Δύο δελφίνια περιβάλλουν την επιγραφή ΜΕΓ. Η παράσταση σε στικτό κύκλο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. *Agora* XXVI, αρ. 643.

Ι.Τ.

184 Ε.

184 Ο.

185 ΧΑΛΚΙΝΟΣ ΣΗΣΤΕΡΤΙΟΣ ΤΡΑΪΑΝΟΥ

115(;)-116 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Ρώμη

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1528.
Δ. 0,036 Μ. ΒΑΡΟΣ 24 ΓΡ.

Ε.: Προτομή Τραϊανού δαφνοστεφής προς δ.
Επιγραφή: IMP.CAES.NERVAE.TRAIANO.AVG.GER.DAC.P.M.TR.P.COS.V P.P.

Ο.: Η Τύχη (FORTUNA) καθιστή προς αρ. κρατά πηδάλιο στο δεξιό χέρι και κέρας Αμαλθείας στο αριστερό.
Επιγραφή: SENATUS POPULUSQUE ROMANUS.
Στο έξεργο: FORT RED S.C.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Πρβλ. *BMC* III, 219, αρ. 1026.

Ι.Τ.

186 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ

Δεκαετία 120 - δεκαετία 140 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1530.
Δ. 0,012 Μ. ΒΑΡΟΣ 4 ΓΡ.

Ε.: Κεφαλή κρανοφόρου Αθηνάς προς δ.

Ο.: Η Περσεφόνη (Κόρη) ισταμένη προς δ. κρατώντας δύο δάδες. Η παράσταση σε στικτό κύκλο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. *Agora* XXVI, αρ. 187.

Ι.Τ.

185 Ε.

185 Ο.

186 E.

186 O.

188 E.

188 O.

188 ΧΑΛΚΙΝΟ «ΑΣΣΑΡΙΟ» ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α' ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΩΝ
330-335 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Σίσκια

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1529.
Δ. 0,017 Μ. ΒΑΡΟΣ 1,5 ΓΡ.

Ε.: Προτομή κρανοφόρος της Κωνσταντινουπόλεως προς αρ. Επιγραφή: CONSTANTINOPOLIS.
Ο.: Νίκη με δόρυ και ασπίδα προς αρ., πάνω σε πρώρα. Στο έξεργο: .ASIS.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. *LRBC* I, αρ. 751.

Ι.Τ.

187 E.

187 O.

187 ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΧΑΛΚΙΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ
Τέλη περιόδου 120-140 μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1527.
Δ. 0,018 Μ. 4,5 ΓΡ.

Ε.: Προτομή κρανοφόρου Αθηνάς προς δ.
Ο.: Αμφορεύς με σκήπτρο δεξιά και κλάδος φοίνικα αριστερά. Η παράσταση σε στικό κύκλο. Επιγραφή: ΑΘΗ-Ν-ΑΙ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. *Agora* XXVI, αρ. 212.

Ι.Τ.

189 O.

189 E.

189 ΧΑΛΚΙΝΟ «ΑΣΣΑΡΙΟ» ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ Β'
346-350 μ.Χ.
Νομισματοκοπείο: Κωνσταντινούπολις

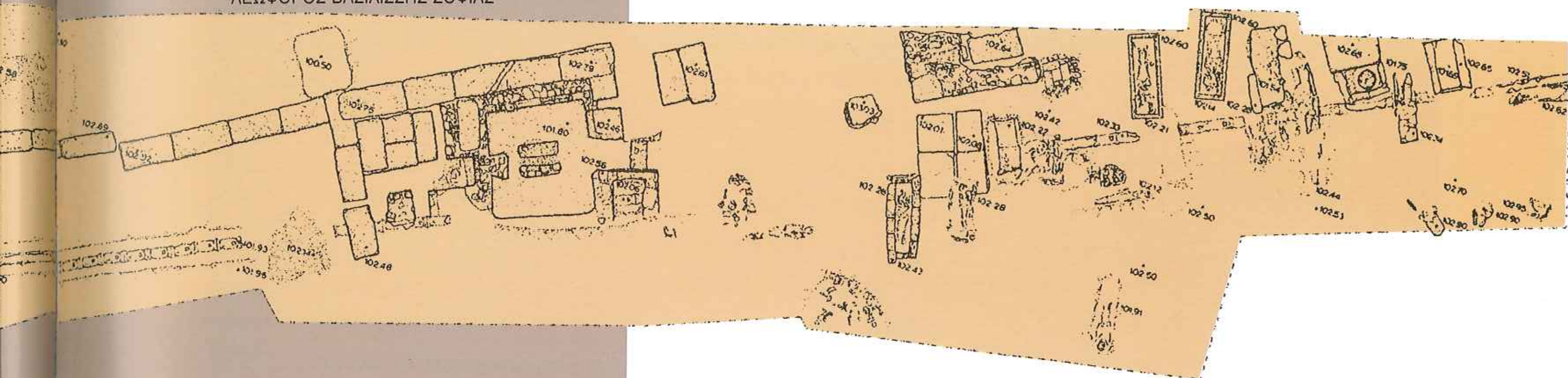
ΑΡ. ΕΥΡ. Ν 1524.
Δ. 0,018 Μ. ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Ε.: Προτομή στεματοφόρος Κωνσταντίου προς δ. Επιγραφή: DNCONSTANTIUS PFAVG.
Ο.: Η Virtus με δόρυ και ασπίδα καταβάλλουσα πεσόντα ιππέα. Επιγραφή: FEL. TEMP. REPARATIO. Στο έξεργο: CONSA.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. *LRBC* II, αρ. 2010.

Ι.Τ.

Σταθμός ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ

1

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών στο χώρο του Σταθμού ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ του Μ.Σ.Α. σε στενόμακρο χώρο, διαστάσεων 60×6 μ., που βρίσκεται βόρεια από το πάρκο Ριζάρη και νότια της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας, αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες (εικ. 1-2). Η ανασκαφή άρχισε στις 8 Ιουνίου του 1995 και ολοκληρώθηκε μέσα σε διάστημα ενός μηνός[1].

Συγκεκριμένα βρέθηκαν σε βάθος λιγότερο από 1 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας λείψανα κατασκευών ποικίλων χρήσεων, όπως υδρευτικός αγωγός, ταφικός περίβολος, κεραμικά εργαστήρια και νεκροταφείο που όλα συσχετίζονται με την ύπαρξη στην περιοχή βασικής οδικής αρτηρίας της αρχαίας πόλης των Αθηνών, η οποία πρέπει να είναι η οδός προς Μεσόγεια.

Στην αρχαιότερη φάση ανήκει πήλινος κυλινδρικός αγωγός που τη διατρέχει σχεδόν σε όλο της το μήκος (62 μ.) από Α.-Δ. Μεγάλο τμήμα του βρέθηκε τοποθετημένο μέσα σε ορθογώνιας διατομής λάξευμα του φυσικού βράχου (εικ. 5). Στην Έκθεση παρουσιάζεται τμήμα του αγωγού αποτελούμενο από τέσσερα στελέχη (αρ. 197).

Ο τύπος αυτός του αγωγού έχει θεωρηθεί ότι ανήκει στο μεγάλο υδρευτικό έργο που άρχισε να κατασκευάζεται κατά την εποχή των Πεισιστρατιδών στην Αθήνα, το διάστημα μεταξύ 527 έως το 510 π.Χ., μια εποχή δηλαδή που δεν υπήρχε στην πόλη το απαιτούμενο νερό. Αν και έχουν βρεθεί πολλά τμήματά του σε παλαιότερες ανασκαφές και σε διάφορα σημεία της πόλης, εν τούτοις δεν έχει γίνει δυνατή η ασφαλής ένταξή του με αυτό το κολοσσιαίο για την εποχή του έργο. Βασικό στοιχείο για τη χρονολόγηση αποτελεί η παρουσία συγκεκριμένων γραπτών συμβόλων σε αυτά τα στελέχη. Ο τύπος των γραμμάτων ανήκει στην προευκλείδεια γραφή και τα γράμματα πρέπει να χρονολογηθούν στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Κατά συνέπεια, ο αγωγός του Ευαγγελισμού – λόγω της παλαιότητάς του και της θέσης του – αποτελεί την πρώτη ασφαλή τεκμηρίωση αυτής της βασικής αρτηρίας που μετέφερε νερό στην Αθήνα από Α. και μάλιστα από τις πηγές του Ιλισού στον Υμηττό.

Βόρεια του αγωγού αποκαλύφθηκε μεγάλος ταφικός περίβολος με κατεύθυνση Α.-Δ. (εικ. 5). Είναι κατασκευασμένος από κροκαλοπαγείς ερυθρωπούς ογκόλιθους τοποθετημένους κατά τον ισοδομικό τρόπο. Το δυτικό του τμήμα, που σώζεται σε ύψος ενός δόμου, έχει μετατοπιστεί από μεταγενέστερες εργαστηριακές εγκαταστάσεις, ενώ το ανατολικό πέρας του περιβόλου έχει διατηρηθεί σε ύψος τριών δόμων. Στο εσωτερικό του είχε τοποθετηθεί ορθογώνιο ταφικό βάθρο. Ανατολικά – και σε μικρή απόσταση εξωτερικά του περιβόλου – βρέθηκαν στον ίδιο άξονα δύο ακόμη ταφικά βάθρα από όμοιους ογκόλιθους. Ο περίβολος και τα σύγχρονά του ταφικά βάθρα πρέπει να χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. Η απουσία ταφών, που παρατηρήθηκε στο εσωτερικό του, πρέπει να οφείλεται στην καταστροφή τους. Την ύπαρξή τους όμως επιβεβαιώνουν μαρμάρινα θραύσματα από επιτύμβια μνημεία, τα οποία βρέθηκαν εντοιχισμένα σε μεταγενέστερες κατασκευές. Νότια του περιβόλου και σε απόσταση από αυτόν βρέθηκε μία ταφή κλασικών χρόνων μέσα σε μαρμάρινη κατεστραμμένη λάρνακα. Από τα ευρήματά της – μία ερυθρόμορφη πυξίδα (αρ. 190) και ένα χάλκινο κάτοπτρο (αρ. 191) – θα πρέπει να χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Βόρεια του περιβόλου και σε επαφή σχεδόν με την τοιχοδομία του εντοπίστηκαν τρία λεπτά αλλά συμπαγή οδοστρώματα πάνω στην επιφάνεια του φυσικού βράχου, τα υστερότερα των οποίων χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή.

Ύστερα από την καταστροφή του ταφικού περιβόλου, η περιοχή χρησιμοποιήθηκε για την εγκατάσταση κεραμικού εργαστηρίου. Ο ανατολικός χώρος διαιρέθηκε – με τη βοήθεια ενός ογκόλιθου, που προέρχεται από το ταφικό βάθρο – σε δύο τμήματα όπου διαμορφώθηκαν δύο κεραμικοί κλίβανοι ορθογώνιου σχήματος (εικ. 5). Τα τοιχώματα επενδύθηκαν με αργούς λίθους και στη συνέχεια με επάλληλες πλίνθους και άφθονο πηλό. Και οι δύο κλίβανοι διατήρησαν μόνον τους θαλάμους θέρμανσης. Από τους εσωτερικούς χώρους τους που ήταν γεμάτοι με κατακόκκινο πηλό και έντονο στρώμα στάχτης περισυλλέχθηκε μεγάλος αριθμός στηριγμάτων για την όπτηση αγγείων. Από βαθύ ορθογώνιο όρυγμα βόρεια των κεραμικών κλιβάνων, που είχε πληρωθεί από εργαστηριακές απορρίψεις, συλλέχθηκαν τμήμα της εσχάρας κλιβάνου και απανθρακωμένοι πυρήνες ελιάς, απομεινάρια της καύσιμης ύλης.

Στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε ο τρίτος κεραμικός κλίβανος (εικ. 4). Πρόκειται για διώροφη κατασκευή κυκλικού τύπου με εντυπωσιακές διαστάσεις. Η εξωτερική διάμετρος του κλιβάνου είναι 3,30 μ., η εσωτερική στο επίπεδο της εσχάρας 2,70 μ., ενώ στον πυθμένα είναι 2,20 μ. Σώζεται σε ύψος 2,20 μ. Ο θάλαμος θέρμανσης ήταν υπόγειος και διαμορφώθηκε σε τεχνητό λάξευμα του φυσικού βράχου. Τα εσωτερικά τοιχώματα του κλιβάνου περιέτρεχε αναβαθμός, ο οποίος χρησίμευε για τη στερέωση της εσχάρας, της οποίας δεν βρέθηκαν ίχνη. Ο κλίβανος διέθετε δύο εισόδους για το θάλαμο θέρμανσης. Η αρχική είσοδος θέρμανσης είχε διανοιγεί στα βορειοανατολικά τοιχώματα και είχε τοξωτή κάλυψη, διαμορφωμένη από ακτινωτά διατεταγμένες κεραμίδες. Σε μεταγενέστερη φάση η είσοδος αυτή φράσσεται. Μπροστά από την είσοδο αυτή είχε διανοιγεί ορθογώνιο όρυγμα, που προφανώς χρησίμευε ως χώρος προορισμένος για την προετοιμασία της όπτησης, στο ανατολικό τμήμα του οποίου εντοπίστηκαν βαθμίδες για την άνετη πρόσβαση.

Στη συνέχεια διανοίγεται η βόρεια είσοδος, που βρέθηκε κατεστραμμένη και

2. Σταθμός ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ. Το ανατολικό τμήμα της ανασκαφής.

2

αντίστοιχο όρυγμα-προθάλαμος που εκτείνεται πλέον προς Β. Στη βορειοδυτική γωνία αυτού του χώρου ανήκει και πηγάδι με ψηλό στόμιο, της ίδιας εποχής. Στην τελευταία φάση χρήσης του κλιβάνου, γύρω στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., αυτός θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ως ασβεστόλακκος.

Βορειοανατολικά του κλιβάνου βρέθηκε αγωγός λαξευμένος στον φυσικό βράχο. Στο βορειοανατολικό τμήμα, που το όρυγμά του είναι επιφανειακό, καλύπτεται από στελέχη αποτελούμενα από ημικυκλικές κεραμίδες συνδεόμενες μεταξύ τους με κονίαμα που αφήνουν ανοίγματα ορθογώνιου σχήματος, τα οποία πρέπει να χρησίμευαν ως φρεάτια ελέγχου. Προς τα νοτιοδυτικά ο αγωγός βυθίζεται απότομα μέσα στον φυσικό βράχο και συνεχίζει την πορεία του σαν ένα απλό υπόγειο όρυγμα. Πρέπει, προφανώς, να ενταχθεί στο εργαστηριακό συγκρότημα και να εξυπηρετούσε τις ανάγκες του εργαστηρίου σε νερό. Ο προσανατολισμός του υποδηλώνει ότι θα έφερνε νερό από τον παρακείμενο λόφο του Λυκαβηττού.

3. Σταθμός ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ. Εσωτερικό μαρμάρινης σαρκοφάγου. Διακρίνονται τα γυάλινα μυροδοχεία.

4. Σταθμός ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ. Μεγάλος κυκλικός κεραμικός κλίβανος. Η βόρεια είσοδος θέρμανσης.

Από την κεραμική που συλλέχθηκε από το εσωτερικό των κλιβάνων, αλλά και από τα γύρω τους ορύγματα συμπεραίνουμε ότι η αρχή της λειτουργίας τους μπορεί να τοποθετηθεί στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ. Είναι πολύ πιθανό να προηγήθηκαν οι δύο ορθογώνιοι κλίβανοι, αλλά σε μικρό διάστημα να κατασκευάστηκε και ο μεγάλος κυκλικός. Από τις απορρίψεις και των τριών κλιβάνων περισυλλέχθηκε άφθονη κεραμική, κυρίως χρηστικών αγγείων. Υπερέχουν σε αριθμό οι λεκάνες, οι λάγυνοι και κυρίως οι χύτρες. Εντυπωσιακός είναι ο αριθμός και των πήλινων κυψελών.

3

Το ανατολικό τμήμα της ανασκαφής καταλαμβάνει νεκροταφείο, του οποίου οι ταφές συνεχίζονται έξω από τα όρια της ανασκαφής και κάτω από τη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 35 ταφές. Οι 23 από τους τάφους ήταν απλοί κεραμοσκεπείς, πρόχειρα κατασκευασμένοι, πολλές φορές μάλιστα με υλικά β' χρήσης, προερχόμενα από υλικά δομής των ίδιων των κλιβάνων. Οι περισσότεροι βρέθηκαν ακτέριστοι. Οι υπόλοιποι είναι 3 μαρμάρινες σαρκοφάγοι, 2 σαρκοφάγοι από κογχυλιάτη, 3 κιβωτιόσχημοι, 1 κτιστός με επάλληλες κεραμίδες, 1 μαρμάρινη κάλπη, 1 κάλπη με κτιστά τοιχώματα και 1 εγχυτρισμός. Σημειώνεται ότι στο νεκροταφείο και κυρίως στις σαρκοφάγους παρατηρήθηκαν πολλές ανακομιδές. Επίσης, βρέθηκαν ανακομιδές μέσα σε κάλπες με οστά που είχαν αποτεφρωθεί.

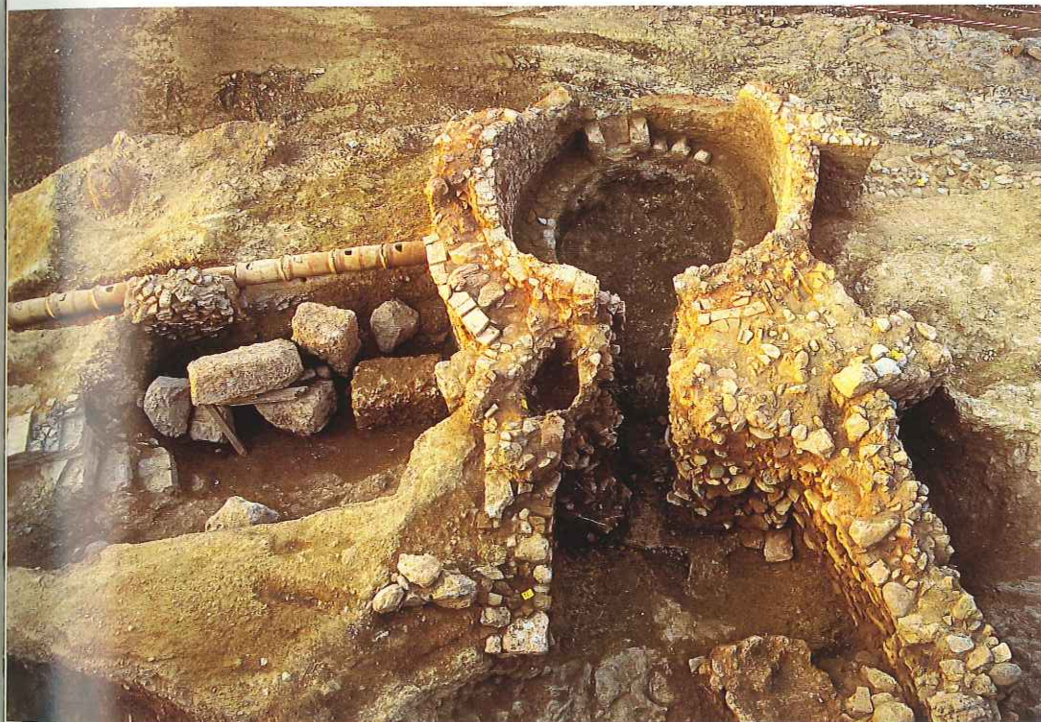
Από τους τάφους οι αρχαιότεροι ήταν οι κεραμοσκεπείς που χρονολογούνται από τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. έως και τον 2ο αι. μ.Χ. Τα κτερίσματά τους ήταν κυρίως μυροδοχεία, ατρακτόσχημα του τέλους του 2ου αι. π.Χ., μυροδοχεία του 1ου αι. π.Χ. και του 1ου αι. μ.Χ., γυάλινα μυροδοχεία του 1ου-2ου αι. μ.Χ. Από τους υπόλοιπους τάφους, σημαντική είναι η μαρμάρινη σαρκοφάγος, στο εσωτερικό της οποίας βρέθηκε σκελετός κτε-

ρισμένος με μεγάλο αριθμό από τρίλοβα φύλλα χρυσού (αρ. 196) (εικ. 3). Κοντά στο κρανίο βρέθηκαν δύο χρυσά δακτυλίδια διάλιθα (αρ. 194-195), ενώ στα πόδια υπήρχαν γυάλινα μυροδοχεία του 1ου-2ου αι. μ.Χ.

Το νεκροταφείο που αναπτύχθηκε ανατολικά των εργαστηρίων, σύμφωνα με τα ευρήματα, πρέπει να χρονολογηθεί από τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. έως τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., δηλαδή σε εποχή σύγχρονη με τη λειτουργία των κεραμικών κλιβάνων. Η αποκάλυψη αυτών των αρχαίων σε τμήμα του χώρου του Σταθμού ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ είναι ιδιαίτερα σημαντική για την τοπογραφία της ανατολικής περιφέρειας της πόλης των Αθηνών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανεύρεση του τμήματος του κυλινδρικού αγωγού που τροφοδοτούσε από Α. με νερό την Αθήνα στα ύστερα αρχαϊκά χρόνια. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, η διακοπή της λειτουργίας του αρχαϊκού δικτύου πρέπει να επήλθε στην ύστερη ελληνιστική περίοδο εφ' όσον παραβιάστηκε από τα κεραμικά εργαστήρια και τους τάφους αυτής της εποχής. Επιβεβαιώνεται έτσι η πληροφορία του Στράβωνα ότι οι πηγές του Ιλισού στέρεψαν προσωρινά κατά την περίοδο αυτή[2].

4

Για πρώτη φορά διαπιστώνεται η παρουσία ενός κεραμικού εργαστηρίου και στην ανατολική πλευρά της Αθήνας και μακριά από τα τείχη, δεδομένου ότι δεν είχε ακόμη κτισθεί ο Βαλεριάνειος περίβολος. Το εργαστήριο αυτό θα πρέπει να προμήθευε με τα προϊόντα του τους κατοίκους αυτής της ευρύτερης περιοχής. Σύμφωνα με τα έως σήμερα δεδομένα, εργαστήρια κεραμικής αναπτύχθηκαν έξω από τις πύλες του τείχους και κυρίως προς τη βορειοδυτική πλευρά της πόλης, στον ευρύτερο Κεραμεικό και προς την Ακαδημία και τον Ίππιο Κολωνό.

Η αποκάλυψη τριών κατεστραμμένων τάφων κλασικών χρόνων, στην απέναντι από την ανασκαφή μας γωνία επί των οδών Μαρασλή και Βασιλίσσης Σοφίας κατά τη διάρκεια των περιφερειακών σκαμμάτων για το Σταθμό, είναι μια σοβαρή ένδειξη για την ύπαρξη μιάς οδικής αρτηρίας εκατέρωθεν της οποίας αναπτύχθηκαν νεκροταφεία. Η οδός αυτή πρέπει να εκκινούσε από τις Πύλες Διοχάρους, που τοποθετούνται στη συμβολή των οδών Μητροπόλεως και Πεντέλης, στη συνέχεια ανέβαινε στη λεωφόρο Αμαλίας, όπου εντοπίστηκε τμήμα της στην ανασκαφή για το Σταθμό του Μ.Σ.Α. στην πλατεία Συντάγματος, και στη συνέχεια συναντούσε τη Βασιλίσσης Σοφίας για να την ακολουθήσει προς τη λεωφόρο Μεσογείων. Το 1965, στη συμβολή της λεωφόρου Μεσογείων με την οδό Υπάτης, αποκαλύφθηκε ένας ταφικός περίβολος με βάθρα και ταφικά μνημεία του β' μισού του 4ου αι. π.Χ.[3].

Άλλωστε, ισχυρή ένδειξη της ύπαρξης μίας πανάρχαιης οδικής αρτηρίας στην περιοχή είναι η διέλευση του υστεροαρχαϊκού αγωγού, καθώς είναι γνωστό ότι αγω-

γοί κατασκευάζονταν παραπλεύρως ή κάτω από τις οδούς. Την ύπαρξη αυτού του νοητού άξονα ενίσχυσε και η ανεύρεση μαρμάρινων επιτύμβιων μνημείων κατά τις εργασίες διάνοιξης της σήραγγας του Μ.Σ.Α., σε βάθος 15 μ. περίπου, στο ύψος του Πολεμικού Μουσείου, κάτω από τη λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας και μέσα σε αρχαία λαξευτή σήραγγα. Αυτά τα ταφικά μνημεία είχαν προφανώς καταβυθιστεί από τα υπερκείμενα παρόδια νεκροταφεία. Στην Έκθεση παρουσιάζεται η μαρμάρινη λουτροφόρος αρ. 198. Στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια, όπως προκύπτει από την ανασκαφή, η οδός πρέπει να μετατοπίζεται, αλλά όχι σε μεγάλη απόσταση από την αρχική. Εξάλλου, οι κεραμείς επέλεξαν, όπως και άλλοι ομότεχνοί τους, ένα χώρο που βρισκόταν πολύ κοντά σε μια μεγάλη οδική αρτηρία. Αυτή είναι η οδός προς τις εύφορες γαίες των Μεσογείων[4].

Η αποκάλυψη αυτών των αρχαίων σε τμήμα του χώρου του Σταθμού ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ, σε μια περιοχή που οι προηγούμενες αρχαιολογικές μαρτυρίες ήταν σποραδικές, απετέλεσε το προανάκρουσμα μιας ανακάλυψης που υπήρξε καθοριστική για την ανατολική περιφέρεια των Αθηνών. Το 1996, με τη σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο της οδού Ρηγίλλης, όπου αποκαλύφθηκε η Παλαίστρα του περίφημου Γυμνασίου του Λυκείου[5], αποσαφηνίστηκαν για πρώτη φορά τα όρια της εκτεταμένης περιοχής που ήταν το Λύκειο στην αρχαιότητα και συγκεκριμένα τα ανατολικά, που καθορίζονται από το ίδιο το Γυμνάσιο. Έτσι, οι αρχαιότητες που βρέθηκαν στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ τοποθετούνται πλέον έξω από την περιοχή του Λυκείου.

5. Σταθμός ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ. Ο ταφικός περίβολος και οι δύο κεραμικοί κλίβανοι που διαμορφώθηκαν στο εσωτερικό του. Στο βάθος ο «Πεισιστράτειος» αγωγός.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα αποτελέσματα της ανασκαφής στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ανακοινώθηκαν για πρώτη φορά από την υπογράφουσα στην Α' Ημερίδα της Γ' ΕΠΚΑ το Μάρτιο του 1996. Για περιληπτική ανακοίνωση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών για τον Μ.Σ.Α. βλ. Παρλαμά 1992-98, 521-544.
2. Στράβων IX 1, 24.
3. *ΑΔ* 21 (1966) Χρονικά, 64-66, σχέδ. 9, πίν. 77α-δ.
4. Τραυλός 1960, 53.
5. Ε. Λυγκούρη-Τόλια, *Archaeological Reports for 1996-1997*, 8-10, εικ. 8.

5

Τάφος 5

190 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15532.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,027, ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,047,
Δ.Χ. 0,106, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,133, Δ.Β. 0,071 Μ.

Ακέραιη. Φέρει αποκρούσεις κυρίως στον πυθμένα και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Όλα τα τμήματα του αγγείου που είναι στο χρώμα του πηλού, συμπεριλαμβανομένων και των μορφών της παράστασης, έχουν καλυφθεί με ερυθρό αραιό χρώμα (μίλτος). Σώμα χαμηλό, με κοίλα πλάγια τοιχώματα, που καταλήγει σε ευρεία δακτυλιόσχημη βάση. Το πώμα ακουμπά σε χείλος που εξέχει στην κορυφή των τοιχωμάτων του σώματος και είναι κυρτό. Στην κορυφή του υπάρχει διαμπερής οπή για μεταλλική λαβή. Γύρω από τη λαβή και το χείλος υπάρχουν ομόκεντρες πλαστικές λεπτές γραμμές.

190

Ολόκληρο το σώμα καλύπτεται από μελανό γάνωμα, εκτός από την επιφάνεια κάτω από τη βάση, η οποία έχει εξαιρεθεί και κοσμείται με ομόκεντρους κύκλους και στο κέντρο στιγμή.

Η διακόσμηση περιορίζεται στην επάνω επιφάνεια του πώματος. Απεικονίζεται σκηνή γυναικωνίτη. Η παράσταση περιλαμβάνει δύο γυναικείες μορφές με Έρωτες εναλλάξ. Η δεσπόζουσα μορφή της παράστασης φαίνεται να είναι η γυναίκα που κάθεται σε κλισμό. Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο. Τα μαλλιά της είναι μαζεμένα πίσω και φέρει στεφάνι που αποδίδεται με λευκό επίθετο χρώμα. Είναι στραμμένη προς τα δεξιά, ενώ ταυτόχρονα γυρίζει το πάνω τμήμα του σώματος και το κεφάλι προς τα αριστερά, δείχνοντας παράλληλα με το τεντωμένο δεξιό της χέρι προς τα πίσω, όπου υπάρχει ένα αντικείμενο που θυμίζει θυμιατήριο ή λυχνοστάτη. Προς τη γυναικεία μορφή πετούν και από τις δύο πλευρές της δύο Έρωτες. Ο ένας, από τα αριστερά, πετά στηρίζοντας τα χέρια του πάνω σε βράχο. Κάτω από το σώμα του υπάρχει μία βλαστόσπειρα, ενώ μπροστά του βρίσκεται το θυμιατήριο ή λυχνοστάτης. Έχει μακριά μαλλιά και φέρει στο κεφάλι ταινία που αποδίδεται με λευκό επίθετο χρώμα. Ο δεύτερος, από τα δεξιά, πατά στα δάκτυλα των ποδιών του στο έδαφος, ανοίγει τα πτερά του και τεντώνει μπροστά τα χέρια, έτοιμος να πετάξει. Και αυτός φορά ταινία με λευκό επίθετο χρώμα. Στο διάστημα μεταξύ των δύο Ερώτων απεικονίζεται γυναικεία μορφή, που στέκεται, μικρότερη σε κλίμακα από την πρώτη. Είναι στραμμένη προς τα αριστερά και με το δεξιό της χέρι δείχνει προς τα κάτω, εκεί που έχει στραμμένο και το βλέμμα της. Φορά πέπλο και τα μαλλιά της είναι λυτά. Στο κεφάλι φέρει στεφάνι με λευκό επίθετο χρώμα, εξίτηλο σήμερα.

Γύρω από την οπή, στο κέντρο του πώματος υπάρχει ζώνη που διακοσμείται με σταγόνες και στιγμές. Στην περιφέρεια του πώματος αποδίδεται ζώνη με πλάγια τοποθετημένα φύλλα δάφνης. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης διατηρείται εγχάρακτο σημείο (Graffiti), που φαίνεται ότι έγινε πριν από την όπτηση του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Είναι προϊόν αττικού εργαστηρίου Οι πυξίδες ανήκουν στα αγγεία καλλωπισμού, αλλά χρησιμοποιούνται και ως κτερίσματα σε τάφους. Η συγκεκριμένη ανήκει στον τύπο C των αττικών πυξίδων, ο οποίος εμφανίζεται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ., γνωρίζει μεγάλη διάδοση από το δ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. έως το α' μισό του 4ου και εγκαταλείπεται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Για τον τύπο βλ. *Agora* XII, 1292-1302, πίν. 43, εικ. 11· Roberts 1978, 147, πίν. 86.3, 87.3, εικ. 16α· *Agora* XXX, 53, αρ. 1039-1054, πίν. 100-101. Χαρακτηριστικό στοιχείο των πυξίδων αυτών είναι ότι η διακόσμηση περιορίζεται μόνο στο πώμα. Οι σκηνές που απεικονίζονται σε αυτές σχετίζονται κυρίως με την καθημερινή ζωή των γυναικών και το γάμο· βλ. Boardman 1985, 193. Ιδιαίτερα από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. αυξάνονται σε μεγάλο βαθμό οι σκηνές γάμου στα αγγεία. Στη συγκεκριμένη παράσταση, η κυρίαρχη γυναικεία μορφή που περιβάλλεται από τους Έρωτες πρέπει να είναι η μέλλουσα νύφη, ενώ η δεύτερη γυναικεία μορφή που απεικονίζεται σε μικρότερη κλίμακα από την πρώτη πρέπει να είναι η θεραπαινίδα της. Από το 440 π.Χ. οι Έρωτες αρχίζουν να παίζουν ένα σημαντικό ρόλο σε σκηνές γάμου και σε παραστάσεις που αποδίδονται με αφαίρεση – όπως συμβαίνει και με την πυξίδα αρ. 190 – είναι οι μοναδικοί συνοδοί της νύφης. Γενικά για εικονογραφία γάμου βλ. Oakley - Sinos 1993, 45 (ειδικά για την απεικόνιση Ερώτων).

Το αντικείμενο μεταξύ της νύφης και του Έρωτα είναι θυμιατήριο ή λυχνοστάτης. Και τα δύο εικονίζονται σε σκηνές γάμου ανάμεσα στο γαμπρό και τη νύφη· βλ. Rutkowski 1979, 211 κ.ε. Για θυμιατήρια και λυχνοστάτες βλ. Testa 1989, 83, αρ. 31 (για θυμιατήριο) και 78, αρ. 28 (για λυχνοστάτη). Στην παράστασή μας, το αντικείμενο αυτό πρέπει να είναι ένας λυχνοστάτης που υποδηλώνει τον εσωτερικό χώρο όπου διαδραματίζεται η σκηνή.

Ε.Λ.-Τ.

191 ΧΑΛΚΙΝΟ ΚΑΤΟΠΤΡΟ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7158.
Δ. 0,175, ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,205 Μ.

Χαλκός, με έντονες οξειδώσεις και ιζήματα. Σκουροπράσινη πάτινα.
Στην περιφέρεια του δίσκου της μίας όψης υπάρχει έντονο περιχείλωμα. Στην ίδια όψη η λαβή, που προσκολλάται στο κάτω τμήμα του δίσκου έχει τριγωνική απόληξη, ενώ προς την πρόσθια λεία επιφάνεια η μεν περιφέρεια διακοσμείται με λεπτότατο ελαφρώς πρόστυπο «σχοινίο», ενώ η λαβή με έλικες εν είδει «αιολικού» κιονοκράνου στα πάνω άκρα του οποίου εκφύονται παλμέτες ανθεμίων. Ανάμεσα στις σπείρες των ελίκων διακρίνεται ταινία, ενώ στο μέσον εξωτερικά των σπειρών διακρίνεται μικρό αναγλυφικό έξαρμα ως κλειστό άνθος. Τέλος, στο μέσον του κάτω άκρου του κιονοκράνου διατηρείται πολύ μικρό τμήμα απόληξης, σχεδόν τετράγωνης διατομής, από το έμβολο που ενετίθετο στην ξύλινη ή από άλλο υλικό λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. Oberländer 1967, αρ. 157-165· Boulter 1963, 117-118, πίν. 38.A12 (από ταφή στην οδό Λένορμαν, με απόληξη λαβής σε σχήμα ιωνικού κιονοκράνου)· Karouzou 1951, 566-567, εικ. 1, πίν. 45 (= Oberländer 1967, αρ. 157· 450-440 π.Χ.). Επίσης, πρβλ. Cameron 1979, αρ. 35-36, πίν. 76-77 (ελληνικά κάτοπτρα από τάφους στους Λοκρούς της Κάτω Ιταλίας· τέλη 5ου αι. π.Χ.). Για παραστάσεις κατόπτρων στην αγγειογραφία βλ. *CVA* Copenhagen III.1, πίν. 134, 1a (ερυθρόμορφη στάμνος του Ζ. του Ευχαρίδη)· *ARV*[2] 1516.81 (ερυθρόμορφη υδρία· 375 π.Χ.). Για κάτοπτρο αναρτημένο σε τοίχο βλ. Zimmer 1987, αρ. F2376, εικ. 4 (ερυθρόμορφη υδρία από την Αίγινα· περίπου 460/50 π.Χ.).

Ν.Σ.

191

Από τον τάφο 33

192 ΧΑΛΚΙΝΟ ΚΑΤΟΠΤΡΟ
1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7159.
Δ. 0,09, ΠΑΧ. ΔΙΣΚΟΥ 0,002, Δ. ΟΠΩΝ 0,002-0,003 Μ.

Χαλκός οξειδωμένος, με μικρές αποκρούσεις στην περιφέρεια του δίσκου. Χρυσοκάστανη πάτινα.
Στη μία (εξωτερική) όψη φέρει δύο ομόκεντρους κύκλους που ορίζονται από ελαφρώς ανάγλυφες περιφέρειες. Στο κέντρο του κύκλου διακρίνεται αβαθής οπή. Αβαθής εγχάραξη ορίζει το εξώτερο τμήμα της περιφέρειας του δίσκου, όπου αναπτύσσεται ζώνη με ανισομεγέθεις διαμπερείς οπές. Σήμερα διατηρούνται 37· ενδεχομένως, αρχικά, να ήταν 50. Η ζώνη των οπών διακόπτεται μόνο σε ένα τμήμα τόξου της περιφέρειας, πιθανότα επειδή εκεί υπήρχε η λαβή.

192

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *Délos* XVIII, 274, αρ. 716, πίν. 84· Lloyd-Morgan 1975, 107-116· ο ίδιος 1981, 49-56, Group K (τα πρωιμότερα παραδείγματα προέρχονται από την Ιταλία· α' μισό 1ου αι. μ.Χ.), ιδιαίτ. 55, αρ. 1, εικ. 11a-b· Vierneisel 1978, 173, εικ. 220.

Ν.Σ.

Από τον τάφο 23

193 ΧΡΥΣΟ ΕΝΩΤΙΟ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 361.
Δ. ΚΡΙΚΟΥ 0,012×0,015, ΜΗΚ. ΛΙΘΟΥ 0,005 Μ. ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Κρικόσχημο ενώτιο με σμαραγδόπετρα. Το χρυσό ταινιωτό έλασμα είναι διακοσμημένο στις παρυφές με κοκκιδωτό σύρμα και οκτώ σφαιρίδια επικολλημένα σε ισάριθμα τόξα που σχηματίζονται με την αναδίπλωση του ελάσματος. Δύο επί πλέον μονά σφαιρίδια έχουν επικολληθεί στο σφυρήλατο κυλινδρικό σύρμα που περιελίσσεται και απολήγει σε άγκιστρο και θηλιά. Ανάμεσα στο κοκκιδωτό έλασμα και τη συρμάτινη πόρπωση του κρίκου είναι περασμένη η κυλινδρική φαιοπράσινη σμαραγδόπετρα

193

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η τεχνική του ενωτίου μπορεί να παραβληθεί προς αυτή του ενωτίου αρ. 149. Για τη διακόσμηση και τον τρόπο της πόρπωσης βλ. Higgins 1961, 183, πίν. 54 (1ος αι. π.Χ. - 3ος αι. μ.Χ.).

Μ.Δ.Θ.

Από τον τάφο 9

194 ΧΡΥΣΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ
1ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 357.
Δ. 0,02, ΠΑΧ. 0,005, Δ. ΣΦΕΝΔΟΝΗΣ 0,014, Δ. ΛΙΘΟΥ 0,013 Μ. ΒΑΡΟΣ 3 ΓΡ.

Χρυσό δακτυλίδι με ένθετο δακτυλιόλιθο, που φέρει στην επάνω κυρτή επιφάνεια έγγλυφη παράσταση κεφαλής μορφής του διονυσιακού κύκλου σε κατατομή προς τα αριστερά. Η κυκλική στεφάνη αποτελείται από κυρτό εξωτερικά και επίπεδο εσωτερικά έλασμα. Η συγκόλληση των δύο είναι ορατή σε ένα σημείο της περιφέρειας. Στη σφενδόνη συγκρατείται κυρτεπίπεδος ωοειδής σφραγιδόλιθος από διαφανή ερυθροκάστανο γρανάτη, που τον πλαισιώνει η αναδιπλωμένη παρυφή χωριστού ταινιωτού ελάσματος, το οποίο έχει επικολληθεί στο εσωτερικό της σφενδόνης.
Η εικονιζόμενη μορφή έχει έντονα χαρακτηριστικά: μεγάλα μάτια με ανάγλυφα βλέφαρα και μακρύ οφρυακό τόξο, μισάνοικτα χείλη, παχύσαρκο και βαρύ πρόσωπο. Τα μαλλιά, χωρισμένα οριζόντια στα δύο από μία ταινία με αντιθετικά κισσόφυλλα, τυλίγονται σφικτά στο μέτωπο σε στεφάνη. Στον κρόταφο είναι πιο χαλαρά, ενώ στον αυχένα μαζεύονται πάλι σε ένα είδος στεφάνης. Στο πλάι σχηματίζονται δύο σφικτοί βόστρυχοι, που πέφτουν στο λαιμό και στον αυχένα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η κισσοστεφής κεφαλή ανήκει σε πρόσωπο του κύκλου του Διονύσου (Διόνυσος, Βάκχος, Μαινάδες, Βακχίδες), που υπήρξε ιδιαίτερα προσφιλής στον ελληνιστικό κόσμο και στην εικονογραφία, η οποία αναπτύχθηκε στην αυλή των Πτολεμαίων, όπου η λατρεία του Διονύσου και οι σχετικές απεικονίσεις γνώρισαν άνθηση από τον 2ο αι. π.Χ. Στις παραστάσεις των νομισμάτων και των σφραγιδόλιθων της ύστερης πτολεμαϊκής εικονογραφίας, ο κύκλος του Διονύσου ήταν ένα από τα κύρια θέματα. Ο τύπος διαμορφώθηκε στον 3ο αι. π.Χ., διαδόθηκε κυρίως μέσω αυτών των αντικειμένων και επαναλαμβανόταν με παραλλαγές έως την εποχή του Αυγούστου. Τα στοιχεία αυτού του τύπου, που είναι το παχύσαρκο πρόσωπο με τα έντονα χαρακτηριστικά και ιδίως η σχηματική απόδοση της κόμης και η τεχνική της εγχάραξης, αναγνωρίζονται και στο δακτυλίδι των Αθηνών και μάλιστα σε εξαιρετική εκτέλεση.
Η απεικόνιση της κεφαλής στο δακτυλίδι αυτό μπορεί να παραλληλιστεί προς τους σφραγιδόλιθους αρ. 124, 127 και 128 της Συλλογής Καραπάνου στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών (βλ. Σβορώνος 1913, 154-155, πίν. 2). Η κεφαλή αρ. 127, ταυτισμένη με κεφαλή Μαινάδας (βλ. Plantzos 1999, 86-87, πίν. 61:410) έχει αντίστοιχη κόμμωση και χαρακτηριστικά προσώπου με της δικής μας, η οποία επίσης μπορεί να ταυτιστεί με Μαινάδας. Παρεμφερής είναι ο τύπος του χρυσού δακτυλιδιού με γρανάτη από τον Πειραιά στο Μουσείο Μπενάκη, της εποχής του Αυγούστου, το οποίο φέρει έγγλυφη παράσταση κεφαλής ερμηνευμένης ως νεαρού Διονύσου «in der mannweiblichen Form»· βλ. Segall 1938, 84, πίν. 25, αρ. 96. Πρβλ. επίσης σφραγιδόλιθους του 1ου αι. π.Χ. - 1ου αι. μ.Χ., όπως η κεφαλή νεαρού κισσοστεφούς Διονύσου-Βάκχου σε

194

κατατομή· βλ. *AGDS* IV, 115, αρ. 1370, πίν. 67:496 (1ος αι. π.Χ.) και 383, πίν. 263, αρ. 66, όπου η παράσταση ερμηνεύεται ως Βακχίς και το δακτυλίδι χρονολογείται στο α' μισό του 1ου αι. μ.Χ. Επίσης, βλ. Vollenweider 1984, 80, αρ. 124 (1ος αι. π.Χ.). Εκτός από τα νομίσματα και τους σφραγιδόλιθους, παρόμοιοι τύποι αναγνωρίζονται και στα σφραγίσματα της Δήλου του 2ου - 1ου αι. π.Χ.· βλ. Σταμπολίδης 1992. Τέλος, για τον τύπο του δακτυλιδιού βλ. Hackens 1976, αρ. 66 (1ος-3ος αι. μ.Χ.)· Deppert-Lippitz 1985, πίν. 38, αρ. 89-90 (1ος-2ος αι. μ.Χ.).

Μ.Δ.Θ.

195

195 ΧΡΥΣΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 358.
Δ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ 0,018×0,015, ΠΛ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ 0,003-0,005,
ΔΙΑΣΤ. ΣΦΕΝΔΟΝΗΣ 0,009×0,012, ΔΙΑΣΤ. ΥΑΛΟΥ 0,008×0,01 Μ.
ΒΑΡΟΣ 2 ΓΡ.

Δακτυλίδι με ένθετη υαλόμαζα. Η στεφάνη αποτελείται από δύο χρυσά ελάσματα με ελάχιστα διακρινόμενη τη συγκόλλησή τους. Το εξωτερικό είναι ημικυκλικής διατομής και το κενό του καλύπτεται με χωριστό επίπεδο έλασμα. Στην ωοειδή σφενδόνη συγκρατείται κυρτεπίπεδη υαλόμαζα, λευκόφαιη στην επάνω κυρτή επιφάνεια, η οποία φέρει έγγλυφη παράσταση λιονταριού που επιτίθεται σε ελάφι. Το λιοντάρι εικονίζεται αγέρωχο και δυνατό με υψωμένη τη θυσανωτή ουρά και τα πρόσθια πόδια πάνω στη ράχη του ελαφιού, που έχει γονατίσει από το βάρος με το κεφάλι ακόμη όρθιο και το πίσω δεξιό πόδι τεντωμένο, σε οριζόντια σχεδόν θέση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το θέμα του συμπλέγματος ζώων είναι γνωστό και δημοφιλές από τη μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία. Υπάρχει σε μεγάλη σειρά σφραγίδων και σφραγισμάτων και σε νομίσματα του 5ου αι. π.Χ. και συνεχίζεται έως τα χρόνια της ρωμαιοκρατίας. Ειδικά για την παράσταση σε ρωμαϊκούς σφραγιδόλιθους βλ. Richter 1971, 77, αρ. 368· *AGDS* III, 161, πίν. 83, αρ. 615 (2ος αι. μ.Χ.). Για τον τύπο του δακτυλιδιού βλ. Deppert-Lippitz 1985, 31, πίν. 49, αρ. 133 (1ος-2ος αι. μ.Χ.).

Μ.Δ.Θ.

196 ΧΡΥΣΑ ΤΡΙΛΟΒΑ ΦΥΛΛΑ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 356.
ΜΗΚ. ΑΠΟ 0,025 ΕΩΣ 0,048, ΠΛ. ΑΠΟ 0,015 ΕΩΣ 0,035 Μ.
ΣΥΝΟΛ. ΒΑΡΟΣ 10 ΓΡ.

Εξήντα εννέα τρίλοβα σχηματοποιημένα φύλλα σε δύο μεγέθη, 46 μεγάλα και 23 μικρά, από λεπτό έλασμα χρυσού με χαρακτές νευρώσεις κατά μήκος και αιχμηρά άκρα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Η λίθινη σαρκοφάγος περιείχε ανδρικό σκελετό, σε διάφορα σημεία του οποίου βρέθηκαν σκορπισμένα τα χρυσά φύλλα που πρέπει να διακοσμούσαν το ένδυμα του νεκρού. Βλ. Παπαποστόλου 1983, 6-7, όπου αναφορά στη χρήση των φύλλων και η σχετική βιβλιογραφία. Επίσης, βλ. το σχόλιο στον αρ. 146.

Μ.Δ.Θ.

196
195
194

ΕΡΓΑ ΥΔΡΕΥΣΗΣ

197 ΣΤΕΛΕΧΗ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΠΗΛΙΝΟΥ ΑΓΩΓΟΥ
525-500 π.Χ.

ΣΥΝΟΛ. ΜΗΚ. 2,041, ΜΗΚ. ΣΤΕΛΕΧΟΥΣ 0,605, ΕΞΩΤ. Δ. 0,305 Μ.

Πηλός υποκίτρινος.

Τμήμα πήλινου αγωγού κυλινδρικής διατομής, που αποτελείται από τέσσερα στελέχη. Φέρει αποκρούσεις. Κάθε στέλεχος διαθέτει προεξοχή και υποδοχή αντίστοιχα σε κάθε πέρας του προκειμένου το ένα να προσαρμοστεί βαθειά στην υποδοχή του επόμενου. Οι συνδέσεις αυτές ενισχύονται με πλατύ και ισχυρό δακτύλιο που νεύει προς τα έξω εν είδει κολάρου (collar). Κάθε στέλεχος φέρει τρεις γραπτές περιτρέχουσες ταινίες ερυθρού χρώματος, από μία στην κάθε άκρη και μία ακριβώς στο μέσον του. Στην επάνω επιφάνεια και στο δεξιό μισό τμήμα κάθε στελέχους υπάρχει ημικυκλικό άνοιγμα (οπή συντήρησης) που καλυπτόταν από ανάλογου σχήματος τεμάχιο κεραμίδας, όπως έχει διατηρηθεί στο δεύτερο από τα δεξιά. Στο αριστερό μισό τμήμα έχουν διατηρηθεί γραπτά σύμβολα-γράμματα της αλφαβήτου που συνοδεύονται από στιγμές. Αντίστοιχο γραπτό σύμβολο – και συγκεκριμένα το γράμμα ⊕ – έχει διατηρηθεί και στο τεμάχιο της κεραμίδας-πώματος, το οποίο έχει διασωθεί. Παρατηρείται πάντως ότι τα δύο γράμματα δεν συνοδεύονται από τον ίδιο αριθμό στιγμών. (Στο στέλεχος το ⊕ συνοδεύεται από τρεις στιγμές, ενώ στο πώμα από μία).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Ο τύπος αυτός του αγωγού έχει θεωρηθεί ότι ανήκει στο μεγάλο υδρευτικό έργο που άρχισε να κατασκευάζεται κατά την εποχή των Πεισιστρατιδών στην Αθήνα, το διάστημα δηλαδή μεταξύ 527 έως 510 π.Χ. Η κατασκευή τέτοιων μεγάλων έργων στην αρχαϊκή εποχή φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία των τυράννων των ανεξάρτητων πόλεων, όπως των Μεγάρων, της Κορίνθου και της Σάμου. Τότε φαίνεται ότι είχε διαπιστωθεί η αναγκαιότητα ύπαρξης μιας σταθερής πηγής νερού για κάθε πόλη. Για το αρχαϊκό υδρευτικό σύστημα βλ. McKesson-Camp 1979, 62 κ.ε.· Tölle-Kastenbein 1994, 5 κ.ε. Ιδιαίτερα για το υδρευτικό σύστημα της Αθήνας έχει διατυπωθεί η άποψη ότι είναι μίμηση του Ευπαλίνειου υδραγωγείου της Σάμου· βλ. Tölle-Kastenbein 1994, 102. Ως αφετηρία αυτού του υδρευτικού συστήματος θεωρήθηκε ο ποταμός Ιλισός και οι πλούσιες πηγές του κατά την εποχή αυτή, στις βορειοανατολικές πλαγιές του Υμηττού. Στη συνέχεια, η πορεία του αγωγού διέτρεχε την κοιλάδα του Ιλισού ακολουθώντας στο μεγαλύτερο τμήμα τη δεξιά κοίτη του, γεγονός που επιβεβαιώθηκε με την ανεύρεση μεγάλου τμήματός του με κατεύθυνση Α.-Δ. στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ. Για την αφετηρία και την πορεία του αρχαϊκού υδρευτικού συστήματος βλ. Ziller 1877, 107-131, εικ. 6-9· Tölle-Kastenbein 1994, 5 κ.ε. Το σύστημα αυτό φθάνοντας στην πόλη διακλαδιζόταν προς διάφορες κατευθύνσεις προκειμένου να τροφοδοτήσει κρήνες και δεξαμενές. Για τη συσχέτιση αυτού του τύπου των αγωγών με την Εννεάκρουνο, έργο και αυτό των Πεισιστρατιδών, βλ. Camp 1986, 42-44. Από την ανεύρεση σε ανασκαφές τέτοιου τύπου αγωγών σε διάφορα σημεία της πόλης προκύπτει ότι είχαν γίνει κατά καιρούς επεκτάσεις και επισκευές αυτού του συστήματος και μετά την ύστερη αρχαϊκή εποχή. Για τις κατασκευαστικές φάσεις του συστήματος βλ Tölle-Kastenbein 1994, 103. Ο αγωγός αυτός τυπολογικά και χρονολογικά πρέπει να ενταχθεί στην ομάδα 1 της Tölle-Kastenbein ως προς το αθηναϊκό υδρευτικό σύστημα, η οποία θεωρήθηκε ως η αρχαιότερη και χρονολογείται στο δ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.· βλ. Tölle-Kastenbein 1994, 101. Για τυπολογικά παράλληλα ως προς τα στελέχη βλ. ό.π., 48, αρ. 1, εικ. 61-63 και 59, αρ. 21, εικ. 90-92 (με γραπτή προτομή άνδρα), 62, αρ. 26, εικ. 99.

197

Βασικό όμως στοιχείο για μια χρονολόγηση του αγωγού αποτελεί η παρουσία συγκεκριμένων γραπτών συμβόλων στα στελέχη του. Για παραδείγματα στελεχών με επιγραφές βλ. Tölle-Kastenbein 1994, 50, αρ. 4, εικ. 68, με αφηρημένα σύμβολα 51, αρ. 5 και 7, εικ. 70 και 72 και με γραπτή προτομή άνδρα 59, αρ. 21, εικ. 90-92· για το ίδιο βλ. Knigge 1972, 612, 615, 621, εικ. 46.1, 47.1, 48. Τα γράμματα αυτά της αλφαβήτου που συνοδεύονται από στιγμές μπορεί να ερμηνευθούν ως αναγραφή αριθμητικών στοιχείων, τα οποία έπαιξαν ρόλο οδηγών για τη συναρμογή των στελεχών στη σωστή τους θέση, όπως απαιτεί η κατασκευή ενός επιμήκους έργου. Ο τύπος των γραμμάτων ανήκει στην προευκλείδεια γραφή και πρέπει τα γράμματα αυτά να χρονολογηθούν στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Η χρονολόγηση των γραμμάτων σε συνδυασμό με την ποιότητα του πηλού και την επιμελημένη κατασκευή των ίδιων των στελεχών και η σύγκριση με παραδείγματα από την Αγορά, στα οποία έχουν διατηρηθεί ανάλογα γραπτά σύμβολα (βλ. Lang 1968, αρ. 11, εικ. 16), οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο αγωγός που βρέθηκε στο Σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ανήκει στην πρώτη κατασκευαστική φάση του έργου και πρέπει να χρονολογηθεί στο δ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Επομένως, αυτός είναι τμήμα της βασικής αρτηρίας του υστεροαρχαϊκού υδρευτικού συστήματος που μετέφερε νερό στην πόλη από Α. και συγκεκριμένα από τις πηγές του Ιλισού στον Υμηττό.

Ε.Λ.-Τ.

Από τις επιχώσεις

198 ΤΑΦΙΚΗ ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΛΟΥΤΡΟΦΟΡΟΣ
360-350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4634.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,41 Μ.

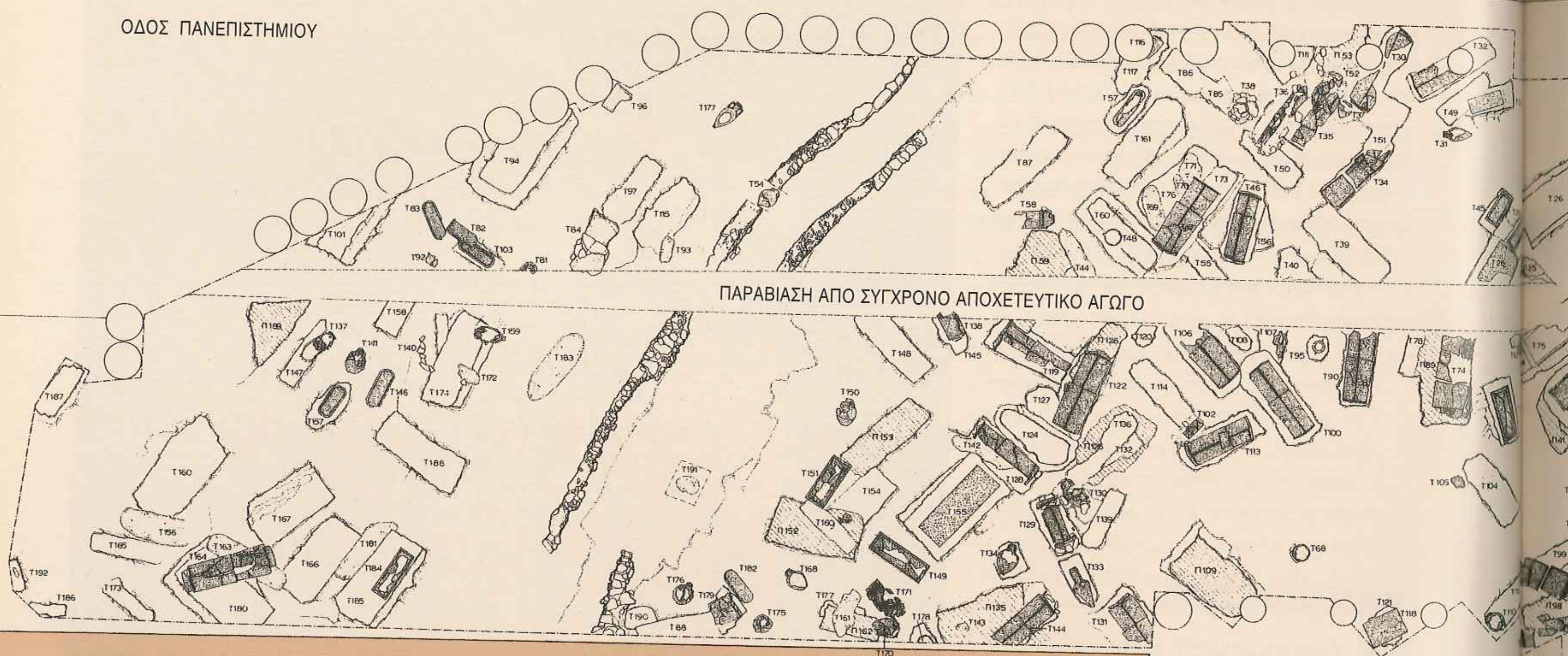
Λευκό πεντελικό μάρμαρο. Σώζεται ολόκληρο το σώμα, μικρό τμήμα του λαιμού και ίχνη των γυριστών λαβών επάνω στους ώμους. Φέρει αποκρούσεις. Το κυρίως σώμα της λουτροφόρου κοσμείται με ανάγλυφες πεταλόσχημες ραβδώσεις που επιστέφονται με ζώνη από απλό πλοχμό. Στους ώμους, όμοιες ραβδώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Οι ολόγλυφες μαρμάρινες λουτροφόροι ήταν αττικά ταφικά μνημεία, τα οποία πρωτοεμφανίζονται στα τέλη του 5ου με αρχές του 4ου αι. π.Χ. (βλ. Kokula 1984, 127), και ανθούν στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Η παραγωγή τους διακόπτεται με το νόμο που θέσπισε ο Δημήτριος Φαληρέας το 317 π.Χ. κατά της πολυτέλειας των επιτύμβιων μνημείων. Κυρίως στέκονταν επάνω σε ορθογώνιες βάσεις ή σε μαρμάρινες τράπεζες, στις οποίες αναγραφόταν και το όνομα του νεκρού. Ο τύπος της προέρχεται από το ομώνυμό της αγγείο, του οποίου αρχικά η χρήση είχε σχέση με την τελετουργία του γάμου και στη συνέχεια απέκτησε και συμβολικό χαρακτήρα ως σήμα σε τάφους άγαμων ατόμων. Για τη συσχέτιση της λουτροφόρου-αμφορέα με άνδρες και της λουτροφόρου-υδρίας με γυναίκες βλ. Kokula 1984, 116 κ.ε.· Boardman 1988, 171-179· Sabetai 1993, 145-146 και 159-161.
Το συγκεκριμένο παράδειγμα με το ραδινό σώμα και την απλή σχετικά διακόσμηση – ιδιαίτερα αυτή του πλοχμού – και σύμφωνα με τα τυπολογικά παράλληλα πρέπει να χρονολογηθεί στην εποχή ακμής αυτών των ταφικών αγγείων, δηλαδή το 360-350 π.Χ. Γενικά για τις μαρμάρινες λουτροφόρους βλ. Kokula 1984, και ειδικά για τυπολογικά παράλληλο βλ. 198, αρ. 0.17, εικ. 37,1.

Ε.Λ.-Τ.

198

ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΑΠΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΑΓΩΓΟ

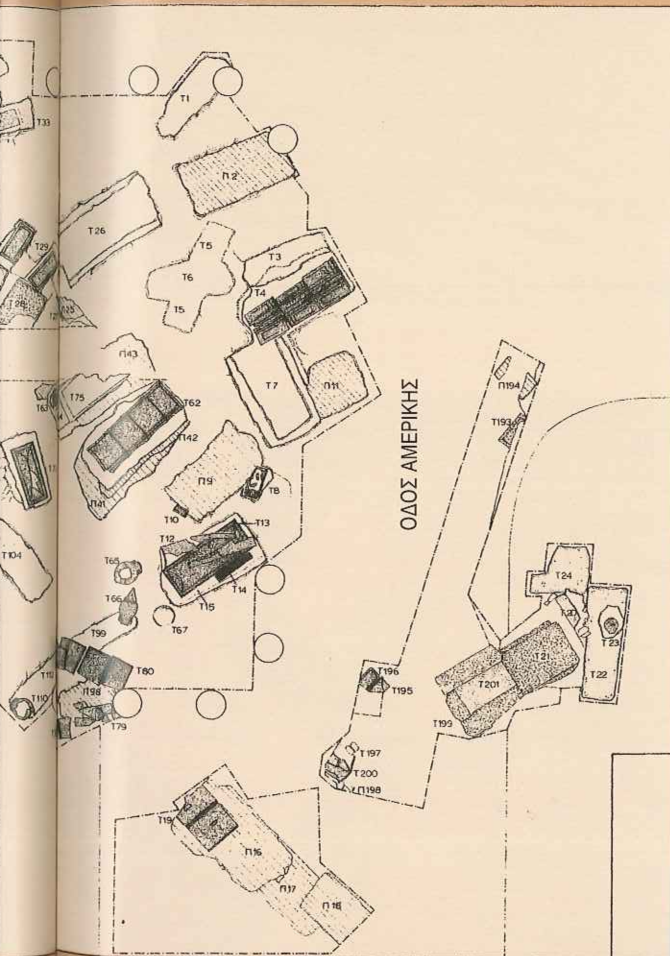
Φρέαρ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Πρόκειται για Φρέαρ εξαερισμού και επίσκεψης του Μ.Σ.Α., στη συμβολή των οδών Πανεπιστημίου 11-13 και Αμερικής 5. Έγινε ανασκαφική έρευνα το 1995 και 1996 και συνολικά αποκαλύφθηκαν 209 τάφοι από βάθος 1,04 έως 6,22 μ. (εικ. 1). Οι ταφές ήταν επάλληλες. Οι τάφοι αυτοί ανήκουν στο μεγάλο νεκροταφείο της πόλης των Αθηνών, που εντοπίστηκε αρχικά στην οδό Καραγεώργη Σερβίας το 1958. Ανασκάφηκε επίσης σε πολλά σημεία της οδού Σταδίου, κυρίως κατά μήκος της οδού Πανεπιστημίου και της οδού Αμερικής, με δυτικό όριό του την οδό Γρηγορίου Ε΄.

Οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν στο Φρέαρ ΑΜΕΡΙΚΗΣ είναι κυρίως λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς, παιδικές λάρνακες, εγχυτρισμοί και πυρές (εικ. 2). Οι ταφές ενηλίκων ήταν 146 και οι παιδικές 42. Οι περισσότεροι τάφοι (148) ήταν κτερισμένοι. Λίγοι τάφοι ήταν συλημένοι ή παραβιασμένοι από σύγχρονα έργα. Ο κύριος όγκος των τάφων χρονολογείται στην κλασική εποχή (5ος και 4ος αι. π.Χ.). Υπάρχουν επίσης 10 τάφοι της ρωμαϊκής περιόδου, ενώ ελάχιστοι, στα βαθύτερα στρώματα, είναι δυνατόν να χρονολογηθούν στη μετάβαση από την αρχαϊκή στην κλασική περίοδο. Τα κτερίσματα των τάφων – λήκυθοι, λευκές λήκυθοι (αρ. 213-214, 220), αρυβαλλοειδή ληκύθια (αρ. 215-219 και 221-223), σκύφοι (αρ. 200), φιάλες, πρόχοι, κύλικες (αρ. 211), θήλαστρα (αρ. 210), λεκανίδες (αρ. 201 και 212), οινοχόες πήλινες και γυάλινες (αρ. 199, 209 και 202), πυξίδες (αρ. 206 και 226), ασκοί (αρ. 204), όλπες (αρ. 205), αλάβαστρα (αρ. 224 και 228), ειδώλια (αρ. 229) αλλά και μετάλλινα αντικείμενα (αρ. 207, 225, 227) – ήταν πλούσια και εξαιρετικής ποιότητας, όλα προϊόντα αττικών εργαστηρίων.

Στο βορειοδυτικό άκρο του Φρέατος αποκαλύφθηκε μικρή τεχνητή διαμόρφωση του φυσικού βράχου με αναλημματικό τοίχο με κατεύθυνση Α.-Δ., με σκοπό τη συγκράτηση μικρού χειμάρρου που πλημμύριζε τον ευρύτερο χώρο, δεδομένου ότι η περιοχή παρουσιάζει έντονη κατωφέρεια σε ορισμένα σημεία και γειτνιάζει με τον Ηριδανό ποταμό. Αναγνωρίστηκαν επίσης ίχνη εργαστηριακού χώρου (ίσως χυτηρίου), συνήθης κατασκευή κοντά στα νεκροταφεία.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

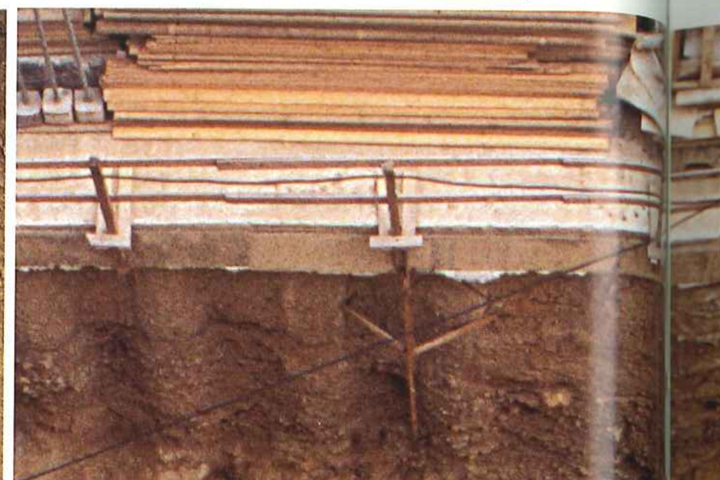
1

2. Φρέαρ ΑΜΕΡΙΚΗΣ. Ο τάφος 155.

3. Φρέαρ ΑΜΕΡΙΚΗΣ. Γενική άποψη της ανασκαφής.

2

3

199 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΗ (ΧΟΥΣ)
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15487.
ΥΨ. 0,119, ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,12, ΜΕΓ. Δ. 0,09, Δ.Β. 0,07, Δ.Χ. 0,053-0,066 Μ.

Ολόκληρη, συγκολλημένη. Λείπει μικρό τμήμα του χείλους. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, ωοειδές σώμα με σιγμοειδή τομή, ευρύς λαιμός, τριφυλλόσχημο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή. Μελανό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης και το κατώτερο τμήμα της βάσης. Στην κύρια όψη, μελανόμορφη παράσταση σε μετόπη που περιβάλλεται από λεπτό μελανό περίγραμμα. Εικονίζεται όνος σε κίνηση προς τα δεξιά. Πίσω από το ζώο, θύρσος και κάτω από το πρόσθιο ανασηκωμένο πόδι του κέρας Αμαλθείας. Η απόδοση της παράστασης είναι πολύ σχηματική, χωρίς λεπτομέρειες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Τα μελανόμορφα αυτά αγγεία κατασκευάζονται την περίοδο του ερυθρόμορφου ρυθμού, τον οποίο μιμούνται ως προς την τεχνική. Οι παραστάσεις είναι κατά κανόνα διονυσιακές και οι μορφές παριστάνονται ως σιλουέτες σε έντονη κίνηση. Για το σχήμα βλ. Boardman 1974, 187, Class III (για οινοχόες με σιγμοειδή τομή που εξελίσσονται σε χόες)· *ABV* 439, Class of Vatican G.50· van Hoorn 1951, 53-54, 162, εικ. 419, αρ. 781, 166, εικ. 169, αρ. 807, 179, εικ. 46, αρ. 899, 186, εικ. 421, αρ. 947· Βοκοτοπούλου 1986, Α', 17, Β', πίν. 14α και σχέδ. 77ζ, αρ. 2008/Τ 5α (500-480 π.Χ.)· Θρεψιάδης 1960, 28, πίν. 28β, αρ. 164 (ακριβώς ίδιο σχήμα από ανασκαφή στην οδό Πανεπιστημίου 59)· *CVA* Italia 48, Ferrara 2, πίν. 8, αρ. 1, 2, 3 και πίν. 33, αρ.1, 2 (490 π.Χ.). Η παράσταση είναι σπάνια· υποδηλώνει, ωστόσο, διονυσιακή σκηνή, όπως μαρτυρούν και τα τρία εικονογραφικά της στοιχεία, ο θύρσος, το κέρας και ο όνος, το συνηθισμένο υποζύγιο των Σατύρων (βλ. Lissarrague 1987, 335-348). Όνοι εικονίζονται σε ανάλογα ερυθρόμορφα αγγεία υποδηλώνοντας συχνά την παρουσία Σατύρων ή Σειληνών. Για επί μέρους εικονογραφικά παράλληλα βλ. *Agora* XXIII, 42, πίν. 72, αρ. 754-772· van Hoorn 1951, 143, εικ. 98, αρ. 633· Hamilton 1992, 200 (αρ. 704), 201, αρ. 8619· Αλεξανδρή 1973, 149, πίν. 110δ.

Ο.Ζ.

200 ΜΟΝΩΤΟΣ ΣΚΥΦΟΣ («ONE HANDLER»)
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15488.
ΥΨ. 0,043, ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,05, Δ.Β. 0,074, Δ.Χ. 0,116 Μ.

Ολόκληρος, συγκολλημένος. Αποκρούσεις και απολεπίσεις κυρίως στην περιοχή της λαβής. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, ημισφαιρικό σώμα, οριζόντια κυλινδρική λαβή που υπερυψώνεται ελαφρά του χείλους. Μελανό στιλπνό γάνωμα εσωτερικά και εξωτερικά.
Στον πυθμένα και στην επιφάνεια έδρασης, εξηρημένοι δίσκοι με στιγμή μέσα σε δύο ομόκεντρους κύκλους. Στο σώμα, δύο πλατιές εξηρημένες ζώνες. Μελανή ταινία πάνω από τη βάση και λεπτή γραμμή γύρω από την επιφάνεια έδρασης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Οι μόνωτοι ταινιωτοί σκύφοι είναι συνηθισμένο αττικό αγγείο πόσης. Ο τύπος εμφανίζεται κατά την ύστερη αρχαϊκή περίοδο και συνεχίζεται στην κλασική, καλύπτοντας διάρκεια χρήσης 70 χρόνων (520-450 π.Χ.). Στη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. το σχήμα επιβιώνει στη μελαμβαφή εκδοχή του, ενώ η χρήση του διακόπτεται κατά την ελληνιστική περίοδο, οπότε αντικαθίσταται από το άωτο κύπελλο. Για παράλληλα βλ. *Agora* XII, 124-126, πίν. 30, αρ. 734-737 (500-480 π.Χ.)· *Kerameikos* IX, 107, πίν. 26,6, αρ. 78, HW 39a (480 π.Χ.) και 138, πίν. 81, αρ. 215,9 (475-450 π.Χ.).

Ο.Ζ.

199

200

Από τον τάφο 19

201 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΜΟΝΩΤΗ ΛΕΚΑΝΙΔΑ
480-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15490.
ΥΨ. 0,067, Λ.Β. 0,0067, Δ.Χ. 0,117 Μ.

Ολόκληρη, απολεπισμένη στη λαβή. Πηλός καστανέρυθρος. Έχει μία λαβή και πώμα με κομβιόσχημη λαβή με λεπτή περιμετρική ζώνη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, πίν. 40-42· *Kerameikos* IX, πίν. 52, 94:2, 93:E65:2.

Ε.Χ.

Από τον τάφο 185

202 ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΪΣΚΗ ΑΠΟ ΥΑΛΟΜΑΖΑ
500-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7339.
ΥΨ. 0,072, ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,08, ΜΕΓ. Δ. 0,044, Λ.Β. 0,024 Μ.

Συγκολλημένη. Λείπει μικρό τμήμα από τη βάση. Υαλόμαζα σε βαθύ κυανό χρώμα. Δισκοειδής βάση, απιόσχημο σώμα, χαμηλός λαιμός, τριφυλλόσχημο στόμιο, κάθετη ταινιωτή λαβή που υπερυψώνεται του χείλους.
Στο κάτω τμήμα της βάσης, λεπτή κίτρινη γραμμή. Στο σώμα, διακόσμηση με συνεχή τεθλασμένη κυανού χρώματος μεταξύ ταινιών κίτρινου χρώματος. Στο χείλος, λεπτή κυανή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Η χρήση της τεχνικής αυτών των αγγείων αποδίδεται στις παράλιες πόλεις της Φοινίκης, αλλά από τον 6ο αι. π.Χ. διαδίδονται σε ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο. Σύντομα αρχίζει η παραγωγή τους και στην Ελλάδα, με σπουδαιότερα εργαστήρια στη Ρόδο και άλλα νησιά της Δωδεκανήσου. Τα σχήματα μιμούνται τα σύγχρονά τους πήλινα αγγεία σε μικρότερο μέγεθος (αλάβαστρα, αμφορίσκοι, αρύβαλλοι, οινοχόες κτλ.). Πολλά από αυτά τα αγγεία χρησιμοποιούνται ως αρωματοδοχεία ή μυροδοχεία και τοποθετούνται συχνά ως κτερίσματα στους τάφους. Η οινοχόη καθιερώνεται ως σχήμα κατά τον 5ο αι. π.Χ. και διακοσμείται με ποικίλους τρόπους. Τα αγγεία με τη συγκεκριμένη διακόσμηση (κυανές και κίτρινες τεθλασμένες και ταινίες πάνω στο βαθύ κυανό έδαφος) διαδίδονται σε όλες τις χώρες της Μεσογείου από τον ύστερο 6ο και κυρίως κατά τα τρία πρώτα τέταρτα του 5ου αι. π.Χ. Για παράλληλα βλ. Davidson-Weinberg - McClellan 1992, 19, 20, 88, αρ. 22-23 (500-450 π.Χ.)· Harden 1981, 59-60, τύπος 2a, αρ. 258, 259-262· Grose 1989, 112-113, 149-150, εικ. 114-116, τύπος I B (ύστατος 6ος-5ος αι. π.Χ.)· *Αρχαία Μακεδονία* 1988, 220, αρ. 161 (480-470 π.Χ.)· Ιγνατιάδου 1990-95, 226-227, εικ. 23-3, αρ. Θε532 (500-450 π.Χ.).

Ο.Ζ.

201

202

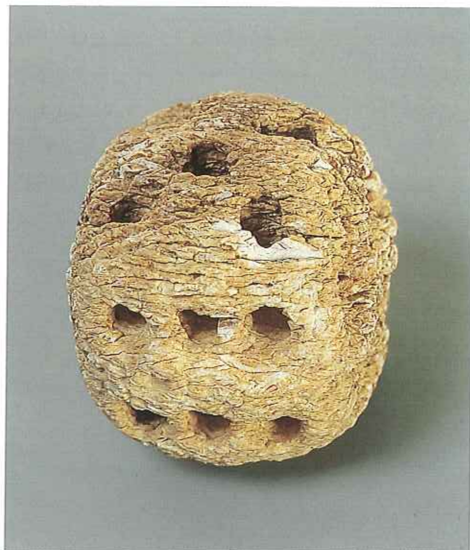

203 ΟΣΤΕΪΝΟ ΖΑΡΙ
500-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7169.
ΔΙΑΣΤ. 0,017×0,0185×0,018 Μ.

Ολόκληρο. Έντονη φθορά στην επιφάνεια. Με μικρές οπές, ορισμένες φορές διαμπερείς, δηλώνονται οι αριθμοί στις έξι έδρες του κυβικού πεσσού.

203

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Κύβοι (ζάρια) διαφορόρων υλικών, μεγεθών και περιόδων έχουν βρεθεί από τη Συροπαλαιστίνη έως την Ετρουρία αλλά, και στην κυρίως Ελλάδα και αλλού. Μαζί με τους αστραγάλους (κότσια) αποτελούν δείγματα των επιτραπέζιων παιχνιδιών της αριστοκρατικής κοινωνίας των αρχαϊκών χρόνων, τα οποία είναι γνωστά και από παραστάσεις της μελανόμορφης αγγειογραφίας. Ασφαλώς, συνεχίζουν και στα κλασικά χρόνια. Πρβλ. Laser 1987.
Για πολυάριθμα παραδείγματα όλων των περιόδων βλ. *Corinth* XII, 221-222, αρ. 1739-1752, πίν. 100· επίσης, Dawkins 1929, 237, πίν. 166· Μπόνιας 1998, 207, αρ. 520, πίν. 61 (από ελεφαντόδοντο· 7ος-6ος αι. π.Χ.). Για πήλινα παραδείγματα βλ. Σταμπολίδης 1994, 128· ο ίδιος, 1996, 158-159, εικ. 201-202.

Ν.Σ.

Από τον τάφο 52

204 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΑΣΚΟΣ
475-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15371.
ΥΨ. 0,078, Δ.Χ. 0,032 Μ.

Ολόκληρος. Η λαβή στη μία άκρη συγκολλημένη. Σε λίγα σημεία αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Ολόκληρο το σώμα καλύπτεται από καλής ποιότητας γάνωμα, εκτός από την κάτω επιφάνεια της βάσης. Το σώμα είναι βαθύ και φαρδύ. Η προχοή είναι κάθετη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Υπάρχει ποικιλία σχημάτων στους ασκούς. Το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι από τα πρωιμότερα· απαντά κυρίως μετά το 480 π.Χ. και δεν παράγεται έως τα τέλη του αιώνα. Σπάνια οι μελαμβαφείς ασκοί φέρουν διακόσμηση. Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Για το σχήμα και τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, 157 κ.ε., εικ. 11, πίν. 39:1166.

Ε.Χ.

Από τον τάφο 176

205 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΟΛΠΗ
450 π.Χ.

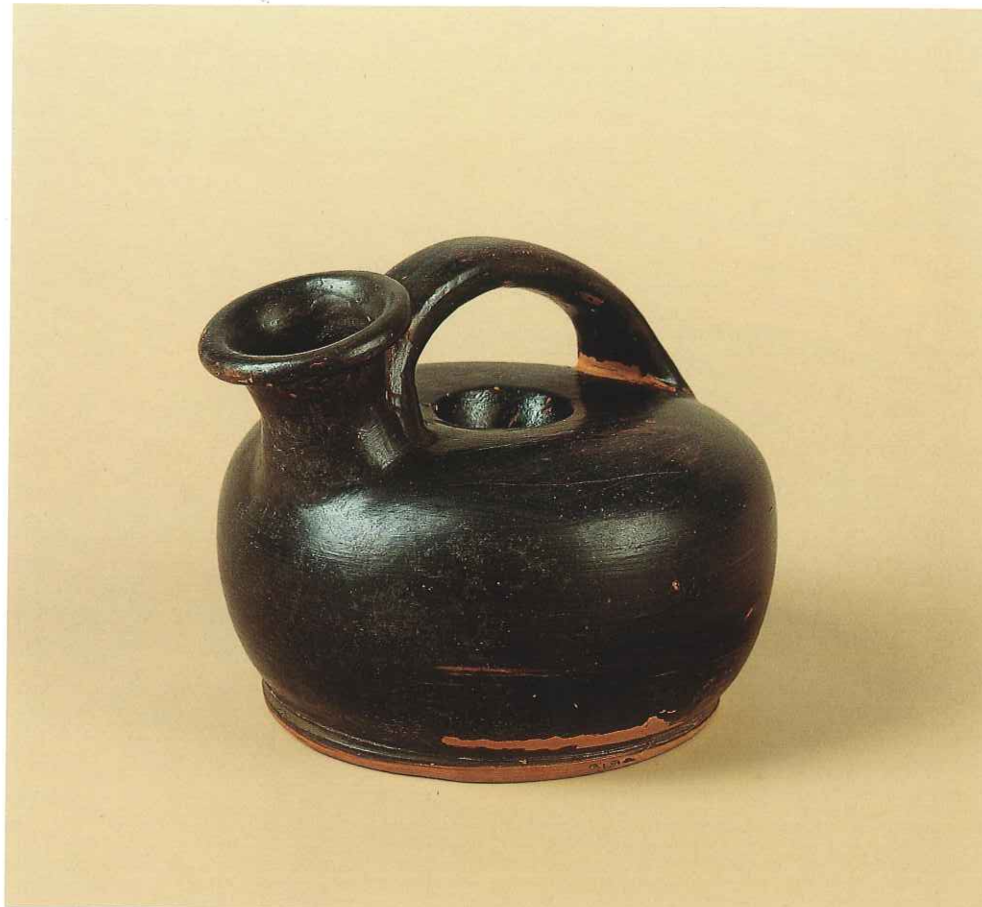
ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15502.
ΥΨ. 0,085, Δ.Β. 0,03, Δ.Χ. 0,041 Μ.

Ολόκληρη. Μικρές αποκρούσεις σε όλο το σώμα που καλύπτεται από λαμπρό γάνωμα. Πηλός ερυθροκάστανος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ο τάφος 176 είναι εγχυτρισμός. Το αγγείο αποτελεί προϊόν αττικού εργαστηρίου. Ανήκει στην παραλλαγή της όλπης χωρίς πόδι, σχήμα δημοφιλές τον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ. Για το σχήμα και τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, 78-79, εικ. 3, πίν. 13: 265, 268.

Ε.Χ.

204

206 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15501.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,097, Δ.Β. 0,086, Δ.Χ. 0,096,
Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,076 Μ.

Ολόκληρη. Λίγες μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις, κυρίως στο εσωτερικό. Πηλός ανοικτός καστανός. Καλύπτεται με γάνωμα, εκτός από το κάτω μέρος της βάσης και δύο λεπτές ζώνες στον ώμο και στο πώμα. Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σώμα αμφικωνικό. Το πώμα φέρει κομβιόσχημη λαβή με αιχμηρό άκρο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Δημοφιλέστατες οι πυξίδες, που το όνομα τους σημαίνει «κουτί», ανήκουν στα γυναικεία αντικείμενα και χρησίμευαν για φύλαξη ειδών καλλωπισμού (ψιμύθια), καλλυντικών, αρωμάτων και κοσμημάτων. Πολλές φέρουν διακόσμηση. Κατά κανόνα βρέθηκαν σε τάφους, ως κτερίσματα. Για την ιστορία του σχήματος και τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, 173-178, εικ. 11· *Kerameikos* IX, πίν. 44, 9:3, πίν. 50, 88:1.

Ε.Χ.

Από τον τάφο 26

207 ΧΑΛΚΙΝΗ ΑΡΥΤΑΙΝΑ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7162.
ΥΨ. 0,25, ΥΨ. ΔΟΧΕΙΟΥ 0,027, Δ. ΔΟΧΕΙΟΥ 0,044 Μ.

Χαλκός έντονα οξειδωμένος με ιζήματα και βαθυπράσινη πάτινα.
Η σχεδόν κάθετη λαβή, ορθογώνιας διατομής, το ανώτερο τμήμα της οποίας καμπυλώνει έντονα απολήγοντας σε σχηματοποιημένη κεφαλή νηκτικού πτηνού, φαρδαίνει προς την ένωσή της με το σώμα. Το τελευταίο έχει σχεδόν ημισφαιρικό σχήμα με αδιαμόρφωτο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την ιστορία και την εξέλιξη του σχήματος βλ. Strong 1966, 91-92, 115-116. Για παράλληλα βλ. *Olynthus* X, 194-198, αρ. 613 και 614-622 (ρηχά σώματα και απόληξη λαβής σε κεφαλή κύκνου), καθώς και 195, σημ. 25 (με εκτεταμένη βιβλιογραφία και παραδείγματα)· Τουράτσογλου 1986, 643, αρ. Μ 1012-1013 (με πλαστικές αποφύσεις και κεφαλή κύκνου ή πάπιας στη λαβή)· Ρωμιοπούλου 1989, 214, αρ. 16 (από τάφο στην οδό Ωραιοκάστρου Θεσσαλονίκης)· Μοσχονησιώτη 1992, 353, εικ. 6 (από τον τάφο 3 στον Άγιο Μάμαντα Ποτίδαιας)· Vermeule - Comstock 1972, 418, αρ. 605 (πρώιμοι ελληνιστικοί χρόνοι). Για πλουσιότερα παραδείγματα βλ. Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 104, αρ. Δ10 (χάλκινη με απόληξη λαβής σε κεφαλή λυγκός), 70, αρ. Β2 (αργυρή με απόληξη λαβής σε κεφαλή χήνας) και αρ. Β26 (χάλκινη με απόληξη λαβής σε κεφαλή κύκνου). Επίσης, βλ. Γιαννικουρή 1999, 65, αρ. Μ298, πίν. 17β (ενεπίγραφη αρύταινα από το Ιερό της Δήμητρας στη Ρόδο· 4ος αι. π.Χ.).

Ν.Σ.

206

205

207

Από τον τάφο 14

208 ΠΗΛΙΝΗ ΛΑΡΝΑΚΑ ΜΕ ΚΑΛΥΜΜΑ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Λ 7337Α-Β.
ΜΗΚ. 0,835, ΠΛ. 0,346, ΕΣΩΤ. ΜΗΚ. 0,73, ΕΣΩΤ. ΠΛ. 0,26, ΥΨ. 0,14 Μ.

Δύο πανομοιότυπες τετράπλευρες λάρνακες, συγκολλημένες. Η δεύτερη χρησιμεύει ως κάλυμμα της πρώτης, η οποία περιείχε το νεκρό. Πηλός ερυθρός ανοικτός· σε λίγα σημεία φέρει ομοιόχρωμο επίχρισμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Περιείχε παιδική ταφή. Σε αυτή ανήκουν τα αγγεία αρ. 209-212. Οι πήλινες λάρνακες θεωρούνται μιμήσεις των λίθινων σαρκοφάγων που περιείχαν ταφές ενηλίκων σε μικρότερων διαστάσεων και ευτελέστερης ποιότητας κατασκευές για ταφές παιδιών, που αποτελούν και τη συντριπτική πλειονότητα, κυρίως κατά τον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ. Για αυτό το είδος ταφής βλ. Kurtz - Boardman 1971, 97-98. Για σύγχρονα παράλληλα βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 42:289.

Ε.Χ.

209 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΪΣΚΗ
420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15482.
ΥΨ. 0,08, Δ.Β. 0,045, ΜΕΓ. Δ. 0,067 Μ.

Ολόκληρη. Μερικές αποκρούσεις και απολεπίσεις.
Στο κέντρο της πρόσθιας όψης, απέναντι από τη λαβή, εικονίζεται ανάγλυφη ερμαϊκή στήλη. Η ερμαϊκή κεφαλή αποδίδεται γενειοφόρος και πλαισιώνεται από βοστρύχους. Εκατέρωθεν της στήλης, αποφύσεις με οπές ανάρτησης. Το αγγείο φέρει παραπληρωματική διακόσμηση εμπίεστων ανθεμίων και κάθετων ραβδώσεων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Το αγγείο, προϊόν αττικού εργαστηρίου, αποτελούσε προσφορά σε παιδική ταφή μέσα στην πήλινη λάρνακα αρ. 208. Η ασυνήθιστη για τη μελαμβαφή κεραμική παράσταση έχει χρησιμοποιήσει, οπωσδήποτε, μεταλλικά πρότυπα, ίσως μακεδονικά, βλ. Barr-Sharrar - Borza 1982. Για τις ερμαϊκές στήλες βλ. Lullies 1931· Wrede 1985.

Ε.Χ.

208

210 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΘΗΛΑΣΤΡΟ
430-420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15484.
ΥΨ. 0,058, Δ.Β. 0,036 Μ.

Ακέραιο. Ημισφαιρικό σώμα με οριζόντια προχοή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος αυτός χαρακτηρίστηκε ως θήλαστρο γιατί τα παρόμοια αγγεία, που δεν είναι πολλά, σώζουν ίχνη χρήσης και μικρά αποτυπώματα δοντιών, που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι χρήστες τους ήταν μικρά παιδιά ή ανάπηροι, άτομα δηλαδή με δυσκολία στην πρόσληψη τροφής. Μια άλλη ερμηνεία είναι ότι χρησιμοποιήθηκαν για χύση υγρών (π.χ. λάδι) για οικιακή χρήση ή στους λύχνους. Επειδή όμως τα αγγεία αυτά βρέθηκαν κυρίως σε τάφους, θεωρείται πιθανότερο ότι πρόκειται για κτερίσματα. Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Για την ιστορία του σχήματος και τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, 161-162, πίν. 39:1197-99· Χαριτωνίδης 1958, 61, εικ. 104.

Ε.Χ.

211 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΓΓΕΙΟ ΤΥΠΟΥ BOLSAL
420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15481.
ΥΨ. 0,05, Δ.Β. 0,066, Δ.Χ. 0,102 Μ.

Ολόκληρο. Μεγάλη απόκρουση στο χείλος. Βάση δισκοειδής. Ολόκληρο το σώμα είναι καλυμμένο από μελανό στιλπνό γάνωμα.
Στο εσωτερικό φέρει εμπίεστη διακόσμηση από τέσσερα ανθέμια διατεταγμένα ακτινωτά, εγγεγραμμένα σε διπλό κύκλο που επιστέφεται από άλλα έξι όρθια ανθέμια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το όνομα του αγγείου αυτού είναι συμβατικό· προέρχεται από τις λέξεις BOL-ogna και SAL-onica, όπου βρέθηκαν παρόμοιου σχήματος ερυθρόμορφα αγγεία. Ο τύπος όμως δημιουργήθηκε για μελαμβαφή αγγεία, η παραγωγή του συνεχίστηκε και τον 4ο αι. π.Χ., η δε μεγάλη του ακμή σημειώνεται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Για το σχήμα και τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, 107-108, πίν. 24:542.

Ε.Χ.

212 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΕΚΑΝΙΔΑ
450-420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15483.
ΥΨ. 0,055, Δ.Β. 0,067, Δ.Χ. 0,112 Μ.

Λείπει τμήμα της λαβής. Πηλός κασταvέρυθρος. Ολόκληρο το σώμα καλύπτεται από καλής ποιότητας γάνωμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Προϊόν αττικού εργαστηρίου. Οι λεκανίδες ήταν αγγεία που χρησίμευαν για αποθήκευση πολλών καθημερινών αντικειμένων. Οι μελαμβαφείς λεκανίδες ιδιαίτερα ανήκαν στα σκεύη καλλωπισμού, ήταν σύνηθες γαμήλιο δώρο, αλλά και κτέρισμα, αφού πολλές βρέθηκαν σε τάφους. Παρουσιάζουν πολλούς τύπους. Το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι λεκανίδα λυκινικού τύπου, σχήμα που οφείλει το όνομά του στον Beazley. Συνήθως οι λεκανίδες αυτές δεν διατηρούν το πώμα τους. Το παραπάνω σχήμα απαντά από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. και εγκαταλείπεται γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Για την ιστορία του σχήματος και τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, 164-170, εικ. 11, πίν. 42:1242.

Ε.Χ.

213 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15373.
ΥΨ. 0,253, Δ.Β. 0,05, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,043, Δ. ΩΜΟΥ 0,069, Δ.Χ. 0,047 Μ.

Ακέραιη. Μικρές απολεπίσεις και αποκρούσεις κατά τόπους, κυρίως στην παράσταση του νέου.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει πλατιά τρίβαθμη στήλη, η οποία απολήγει σε στικτό γείσο. Τρία μεγάλα φύλλα άκανθας αποτελούν την επίστεψη της στήλης, η οποία είναι στολισμένη με πορφυρές ταινίες. Αριστερά, απεικονίζεται ένας νέος σε κατατομή προς τα δεξιά, ο οποίος βαδίζει αργά προς τη στήλη. Δεξιά, ολοφύρεται μία γονυκλινής *θρηνωδός*. Τα ενδύματα των μορφών, ιμάτιο για το νέο και ποδήρης χιτώνας για τη γυναίκα, αποδίδονται με αμαυρό πορφυρό χρώμα, εξίτηλο σήμερα. Τα περιγράμματα της παράστασης είναι αμαυρά ερυθρά. Με αμαυρό μελανό χρώμα αποδίδεται η ταινία απλού δεξιόστροφου μαιάνδρου που επιστέφει την παράσταση. Τον ώμο κοσμούν πολύφυλλα ανθέμια με εναλλασσόμενα αμαυρά πορφυρά και μελανά φύλλα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για το εικονογραφικό θέμα της «επίσκεψης στον τάφο» βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Για τη γονυκλινή *θρηνωδό* βλ. το σχόλιο στον αρ. 232. Για το ανθέμιο του ώμου βλ. Kurtz 1975, εικ. 23c (τύπος ΙΙ-Α· Ζ. της Γυναίκας). Για τη στήλη βλ. Nakayama 1982, 126-129, πίν. 23 (τύπος E-V-4). Για τις ταινίες που στολίζουν τη στήλη βλ. το σχόλιο στον αρ. 377.

Η λήκυθος αυτή προέρχεται από το ίδιο χέρι που διακόσμησε τη λευκή λήκυθο του Tübingen, Sammlung des Archäologischen Institut des Universität αρ. 5608, βλ. *CVA* Tübingen 5, 70-71, εικ. 32, πίν. 31.5-7 [Burow]. Η λήκυθος του Tübingen με τη σειρά της σχετίζεται με την Ομάδα του Βερολίνου 2459 (*ARV*[2] 1374), η οποία εντάσσεται στην Τεχνοτροπία του Ζ. της Γυναίκας. Πρβλ. επίσης τη λευκή λήκυθο της Τεχνοτροπίας του Ζ. της Γυναίκας [Buschor] στο Βερολίνο, Staatliche Museen, αρ. V.I. 3369 (*ARV*[2] 1373,2· *CVA* Berlin 8, 40-41, πίν. 26,4-5. 7-9, πίν. 31,3. Beil. 12.2) [Wehgartner] και τη λευκή λήκυθο του Ζ. της Γυναίκας στο San Antonio, Museum of Art αρ. 86.134.170, βλ. Shapiro - Picón - Scott 1995, 196-197, αρ. κατ. 99. Για το Ζ. της Γυναίκας και τις Ομάδες που εντάσσονται στην Τεχνοτροπία του, βλ. *ARV*[2] 1371-1376, 1692· *Para* 485· Stupperich 1979, 212-215.

Τεχνοτροπία του Ζ. της Γυναίκας. Ομάδα του Βερολίνου 2459.

Γ.Κ.

214 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15372.
ΥΨ. 0,282-0,298, Δ.Β. 0,056, Δ. ΩΜΟΥ 0,08, Δ.Χ. 0,056 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένος ο λαιμός και η λαβή.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει μεγάλη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη (το κεντρικό και το δεξιό ακρωτήριο είναι ερυθρά, το αριστερό ακρωτήριο γαλάζιο). Τη στήλη κοσμούν ερυθρές και γαλάζιες ταινίες που είναι δεμένες γύρω της. Αριστερά παριστάνεται μία γυναίκα, σε κατατομή προς τα δεξιά, που κρατά κάνιστρο. Δεξιά, απεικονίζεται μία άλλη γυναίκα σε κατατομή προς τα αριστερά. Στο προτεταμένο δεξιό της χέρι κρατούσε πιθανότατα ταινία. Τα μαλλιά της δένονται ψηλά, πάνω από τον τράχηλο, σε *λαμπάδιον*. Και οι δύο φορούν βαθυπόρφυρους, *ἁλουργεῖς*, χιτώνες, οι πτυχές των οποίων αποδίδονται με μελανές πινελιές. Τα περιγράμματα της παράστασης είναι αμαυρά. Ο μαίανδρος, που επιστέφει την παράσταση, αποδίδεται με εξίτηλο σήμερα, μελανό χρώμα. Εξίτηλα είναι επίσης τα ανθέμια που κοσμούν τον ώμο, με φύλλα εναλλάξ μελανά και ερυθρά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για το εικονογραφικό θέμα της «επίσκεψης στον τάφο» βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Το ανθέμιο του ώμου ανήκει στον τύπο ΙΙ-Α της Kurtz 1975, εικ. 23c (Ζ. της Γυναίκας). Για τη στήλη, η οποία απαντά συχνά στο Ζ. των Καλαμιών και την Ομάδα R., βλ. Nakayama 1982, 77-78, πίν. 14-16 (τύπος B-V). Η διακόσμηση του ώμου συνδέει τη λήκυθο αυτή με το Εργαστήριο του Ζ. της Γυναίκας, ενώ η χρήση των χρωμάτων, ιδίως του γαλάζιου, και ο τύπος της στήλης, τη σχετίζουν με την Ομάδα R. Για το Εργαστήριο του Ζ. της Γυναίκας βλ. το σχόλιο στον αρ. 213. Για το *λαμπάδιον* βλ. το σχόλιο στον αρ. 220. Η λήκυθος προέρχεται πιθανώς από το ίδιο χέρι που κόσμησε τη μη αποδομένη λήκυθο του Παρισιού, Petit Palais αρ. 339, βλ. *CVA* Petit Palais, 34, πίν. 35.7-9 [Plautine].

Γ.Κ.

213

213, 214

215 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΡΑΒΔΩΤΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15375.
ΥΨ. 0,074, ΜΕΓ. Δ. 0,048, Δ.Β. 0,042, Δ.Χ. 0,027 Μ.

Ολόκληρο με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, σφαιρικό σώμα, χαμηλός λαιμός, καλυκόσχημο στόμιο με επίπεδο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή.
Μελανό στιλπνό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης και το κατώτερο τμήμα της βάσης. Το σώμα διακοσμείται με ανάγλυφες κατακόρυφες ραβδώσεις που συγκλίνουν κάτω από τη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το σχήμα αυτό εμφανίζεται την ύστερη αρχαϊκή περίοδο, αλλά η χρήση του διευρύνεται στο β' μισό του 5ου και στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Βασική μελέτη για την τυπολογία των αγγείων αυτών είναι του Rudolph 1971. Η κατηγορία των ραβδωτών ληκυθίων εμφανίζεται στο γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. και επεκτείνεται έως τα τέλη του. Οι εγχαράξεις, που γίνονται πριν από τη στίλβωση του αγγείου, στα πρωιμότερα αγγεία είναι αχνότερες και στα τέλη του αιώνα βαθύτερες. Για παράλληλα βλ. *Agora* XII, 154, πίν. 38, αρ. 1129-1131 (420-400 π.Χ.)· Χαριτωνίδης 1958, πίν. 20β· Knigge 1966, 127, πίν. 70,1, αρ. 4 (400 π.Χ.).

Ο.Ζ.

216 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15376.
ΥΨ. 0,075, ΜΕΓ. Δ. 0,052, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,026 Μ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για το σχήμα, τη διακόσμηση και το σχολιασμό βλ. αρ. 215.

Ο.Ζ.

217 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15374.
ΥΨ. 0,112, ΜΕΓ. Δ. 0,068, Δ.Β. 0,055, Δ.Χ. 0,036 Μ.

Ακέραιο. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, σφαιρικό σώμα, χαμηλός λαιμός, καλυκόσχημο στόμιο με επίπεδο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή.
Μελανό στιλπνό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης και το κατώτερο τμήμα της βάσης. Στο πάνω μέρος του σώματος, εξηρημένη ζώνη με σιγμοειδή κοσμήματα μεταξύ μελανών ταινιών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το σχήμα αυτό εμφανίζεται την ύστερη αρχαϊκή περίοδο, αλλά η χρήση του διευρύνεται στο β' μισό του 5ου και στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Βασική μελέτη για την τυπολογία των αγγείων αυτών είναι του Rudolph 1971. Η κατηγορία των αρυβαλλοειδών ληκυθίων με τη διακοσμημένη ζώνη κάτω από τον ώμο είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη κατά τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Τα διακοσμητικά θέματα της ζώνης ποικίλλουν με συνηθέστερα τη συνεχή σπείρα, τα σιγμοειδή ή ζητοειδή κοσμήματα, τις στιγμές και σπανιότερα τη συνεχή οδόντωση και τα σχηματοποιημένα κισσόφυλλα. Για παράλληλα βλ. *Agora* XII, 153-154, πίν. 38, αρ. 1124 (425 π.Χ.)· Schlörb-Vierneisel 1966, 37, πίν. 38, αρ. 69 (HS 152· γ' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.) και 49, πίν. 40, αρ. 100 (HS 163· τέλη 5ου αι. π.Χ. από τον Κεραμεικό)· Χαριτωνίδης 1958, 7, εικ. 6, 29, εικ. 48, 88, εικ.150 και πίν. 18β· Μυλωνάς 1975, Β, 289-290, Γ, πίν. 429, αρ. Β27-Β28· Γραμμένος - Τιβέριος 1984, 8, πίν. 1β (420 π.Χ.).

Ο.Ζ.

217
218

218 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15377.
ΥΨ. 0,106, ΜΕΓ. Δ. 0,067, Δ.Β. 0,051, Δ.Χ. 0,035 Μ.

Πρβλ. αρ. 217. Εδώ, ωστόσο, στο πάνω μέρος του σώματος η εξηρημένη ζώνη κοσμείται με σχηματοποιημένα φύλλα κισσού μεταξύ μελανών ταινιών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. αρ. 217.

Ο.Ζ.

219 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

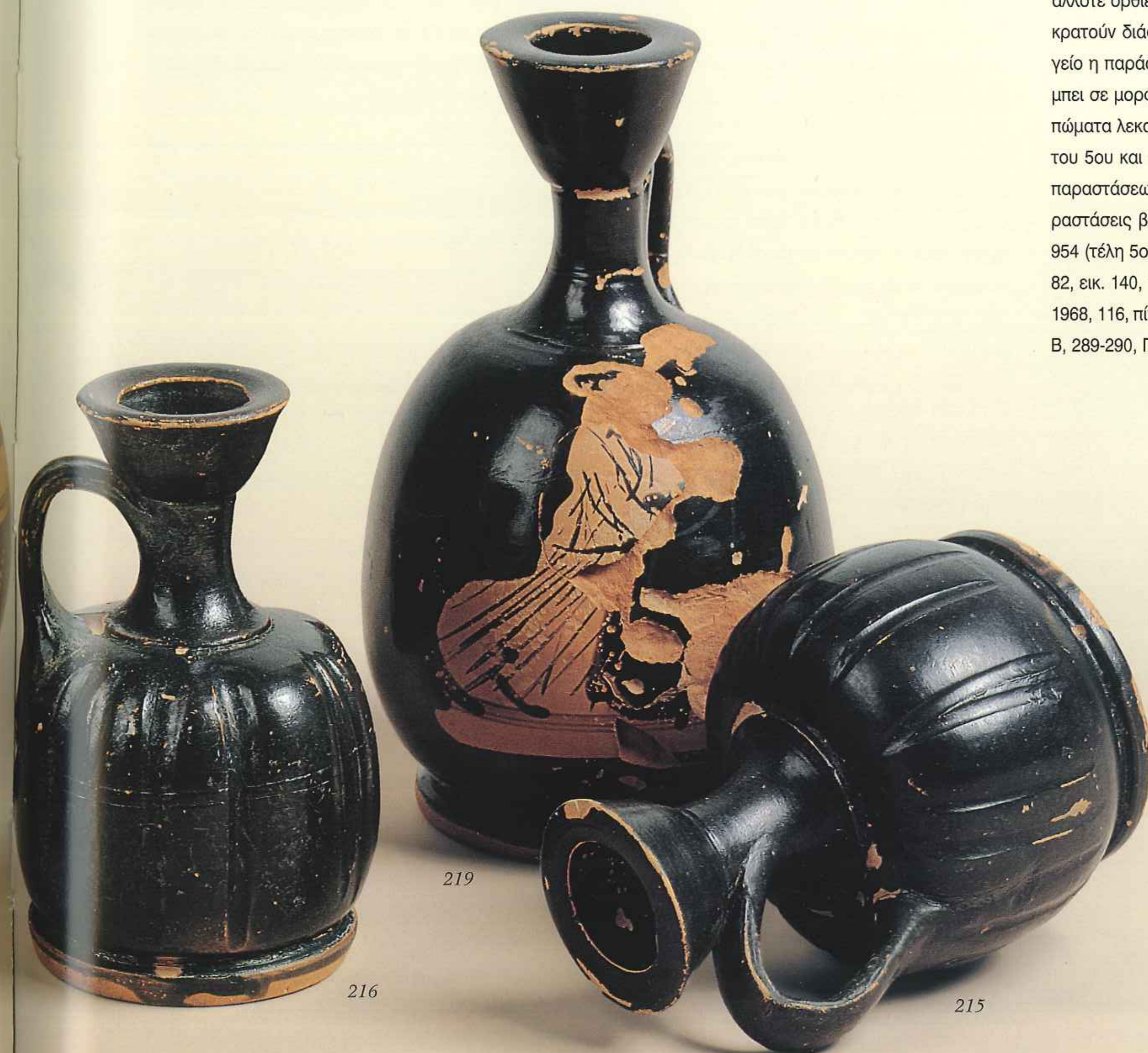
ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15378.
ΥΨ. 0,109, ΜΕΓ. Δ. 0,065, Δ.Β. 0,048, Δ.Χ. 0,03 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένα τμήματα του σώματος και η λαβή. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια και ιδιαίτερα στην περιοχή της παράστασης. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, ωοειδές σώμα, λεπτός χαμηλός λαιμός, καλυκόσχημο στόμιο με επίπεδο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή. Μελανό στιλπνό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης και το κατώτερο τμήμα της βάσης.

Εικονίζεται γυναικεία μορφή που βαδίζει προς τα δεξιά, ενδεδυμένη με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο, και κρατά αντικείμενο (ίσως κίστη), από το οποίο κρέμεται ταινία. Μπροστά στη μορφή υπήρχε κάποιο αντικείμενο, που δεν διακρίνεται λόγω φθοράς του αγγείου στο συγκεκριμένο σημείο. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί πλατιά ερυθρή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Αττικό αγγείο με ευρεία διάδοση κατά το β′ μισό του 5ου και κατά τον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. Βασική μελέτη για την τυπολογία και την εξέλιξη του σχήματος είναι του Rudolph 1971. Οι παραστάσεις γυναικείων μορφών στα μικρά αυτά αγγεία είναι πολύ συνηθισμένες. Εικονίζονται άλλοτε καθιστές, άλλοτε ελαφρώς σκυμμένες και άλλοτε όρθιες σε κίνηση με τα χέρια προτεταμένα να κρατούν διάφορα αντικείμενα. Στο συγκεκριμένο αγγείο η παράσταση της μορφής με την κίστη παραπέμπει σε μορφές *έπαυλίων* που εικονίζονται συχνά σε πώματα λεκανίδων και σε γαμικούς λέβητες στα τέλη του 5ου και στον 4ο αι. π.Χ. Για τη θεματολογία των παραστάσεων βλ. *Agora* XXX, 47-48. Για ανάλογες παραστάσεις βλ. *Agora* XXX, 267-268, πίν. 93, αρ. 939-954 (τέλη 5ου αι. π.Χ.)· Χαριτωνίδης 1958, 24, εικ. 37, 82, εικ. 140, 106, εικ. 180 (τέλη 5ου αι. π.Χ.)· Langlotz 1968, 116, πίν. 209, αρ. 581 (430 π.Χ.)· Μυλωνάς 1975, Β, 289-290, Γ, πίν. 430, Ε24-336 και 337.

Ο.Ζ.

219 *216* *215*

220 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15533.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,35, Δ. ΩΜΟΥ 0,132, Δ.Χ. 0,095 Μ.

Σώζεται μόνον το ανώτερο μισό της ληκύθου, συγκολλημένο από πολλά όστρακα. Απολεπίσεις στα επίθετα χρώματα. Το αμαυρό περίγραμμα στη διακόσμηση του ώμου και του μαιάνδρου που επιστέφει την παράσταση είναι εξίτηλο. Η πάνω επιφάνεια του στομίου καλύπτεται από μίλτο.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει μεγάλη επιτύμβια στήλη, η οποία απολήγει σε διπλό γείσο και φέρει ως επίστεψη φύλλα άκανθας. Μία ταινία ερυθρού χρώματος, που είναι ορατή πίσω από την καθιστή γυναίκα, κοσμεί το μέσον της στήλης. Πίσω από τη στήλη διακρίνεται ένα άλλο ευρύ ταφικό μνημείο με ιωνικό γείσο, ίσως σαρκοφάγος, όπως δείχνουν οι έλικες που προεξέχουν στο πλάι. Μία γυναίκα, σε κατατομή προς τα δεξιά, είναι καθισμένη στις βαθμίδες της στήλης, μελαγχολική, όπως μαρτυρά η ελαφρά κλίση του κεφαλιού της. Φορά χιτώνα, μέρος του οποίου αποδίδεται με επίθετο κίτρινο χρώμα (ώχρα). Καλύπτρα σκεπάζει το πίσω μέρος του κεφαλιού της και πέφτει στους ώμους της. Αριστερά, παριστάνεται, σε κατατομή προς τα δεξιά, μία όρθια γυναίκα που φορά *πλατυουργῆ* χιτώνα και ιμάτιο (ή *ἐπενδύτη*) ριγμένο στην πλάτη. Τα μαλλιά της, δεμένα ψηλά πάνω από τον τράχηλο σε κρωβύλο, σχηματίζουν *λαμπάδιον*. Στα προτεταμένα χέρια της κρατούσε ερυθρή ταινία, από την οποία σώζεται μόνο μικρό μέρος. Δεξιά, την παράσταση ισορροπεί νέος σε κατατομή προς τα αριστερά, ο οποίος είναι ελαφρώς σκυμμένος και στηρίζεται με τα δύο του χέρια χαλαρά στη βακτηρία του. Φορά ιμάτιο που αφήνει γυμνό τον κορμό του.

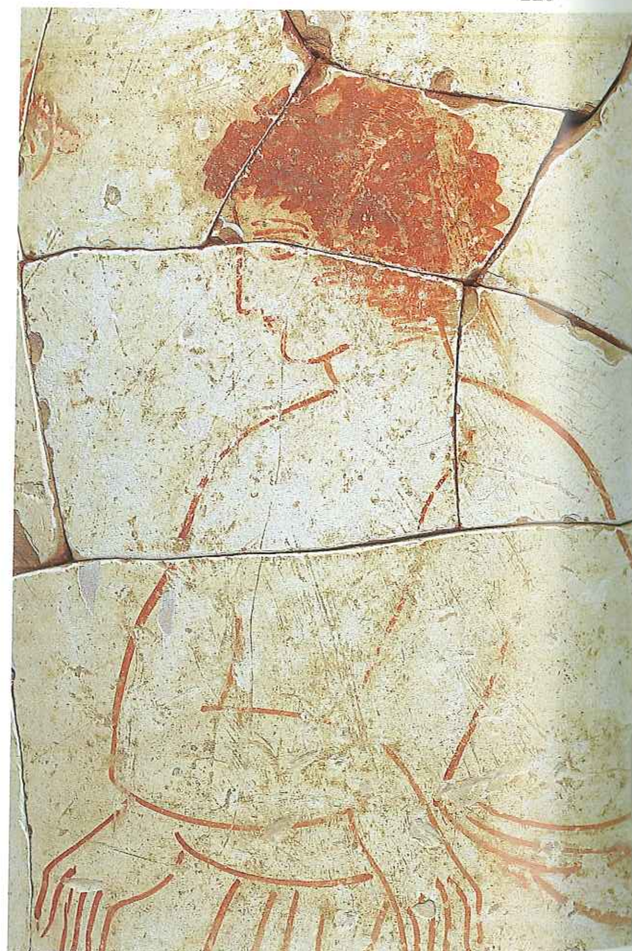
Περιγράμματα ερυθρά, αμαυρά. Επίθετο κίτρινο χρώμα (ώχρα) χρησιμοποιήθηκε στο χιτώνα της καθιστής γυναίκας, ενώ πινελιές κίτρινου τονίζουν τα μαλλιά των γυναικών. Τα ανθέμια (με ερυθρά πέταλα) που κοσμούν τον ώμο, όπως επίσης και ο μαίανδρος που επιστέφει την παράσταση, έχουν σε μεγάλο βαθμό απολεπιστεί. Στο γείσο της στήλης, όπως και στη λήκυθο αρ. 237, υπάρχουν οι δυσερμήνευτες εγκοπές, ορθογώνιου σχήματος. Επί πλέον, μία ανάβαθη κοίλανση του λευκού υπόβαθρου της παράστασης, ίσως για να δεχθεί χρώμα, παρακολουθεί το περίγραμμα της καλύπτρας της καθισμένης γυναίκας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το Ζ. των Καλαμιών, έναν από τους παραγωγικότερους ληκυθογράφους του τέλους του 5ου αι. π.Χ., και το Εργαστήριό του, βλ. *ARV*[2] 1376-1382, 1692, 1704· *Para* 485, 524· *Addenda*[2] 370· Kurtz 1975, 58-68· Παπασπυρίδη 1923. Πρόσφατα για το Ζ. των Καλαμιών, βλ. *CVA* Japan 2, 22, πίν. 9 [Misuta]· *CVA* J.P. Getty 7, 63, πίν. 384.3-4 και 385 [Neeft]· *APP* 1995, 55-56 [Oakley]. Για το εικονογραφικό θέμα της «επίσκεψης στον τάφο» και το νέο που στηρίζεται στη βακτηρία του, βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Η *κατήφεια*, η συγκρατημένη θλίψη, που χαρακτηρίζει τα πρόσωπα της παράστασης αυτής, εκφράζεται με την ελαφρά κλίση της κεφαλής, πρβλ. Πλούτ. *Ηθικά* 528Ε: [Lay-Einarson]: *ὡς γὰρ τὴν κατήφειαν ὁρίζονται λύπην κάτω βλέπειν ποιοῦσαν.* Βλ. και Olmos 1980, 110-111. Για το *λαμπάδιον* βλ. Olmos 1980, 121· Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, 4.154· *CVA* Oxford, σχόλια στον πίν. 46.1 [Beazley]· πρβλ. τη λήκυθο του Ζ. των Καλαμιών στην Αθήνα, ΕΑΜ αρ. 1848 (*ARV*[2] 1379, 74). Η στήλη ανήκει στον τύπο E-V-12 και E-V-16 του Nakayama 1980, 126-129 και πίν. 24. Βλ. επίσης Παπασπυρίδη 1923, 122, εικ. 2δ.
Πλησιέστερα τεχνοτροπικά παράλληλα έχουμε στη λήκυθο του Εδιμβούργου, Hunterian Museum αρ. 1908.388 (*ARV*[2] 1379,55· *CVA* Edinburgh, 30, πίν. 30.4-6 [Moignard]), στα όστρακα του Giessen, Antikensammlung der Justus-Liebig Universität, αρ. S-445 (*CVA* Giessen 1, 67, πίν. 45.3 [Sipsie-Eschbach] και του Tübingen, Sammlung des Archäologischen Institut des Universität, αρ. 5494 και αρ. S./10 1714 (*CVA* Tübingen 5, 72, πίν. 32.2-3 [Burow]), καθώς επίσης και στη λήκυθο της Μαδρίτης, Museo Arqueologico Nacional, αρ. 19499, βλ. Olmos 1980, 99-102. Πολύ κοντά στη λήκυθό μας βρίσκεται και μία άλλη του Ζ. των Καλαμιών από το βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας, βλ. Μπέσιος - Παππά χ.χ.έ., πίν. 57 (αριστερά), πίν. 58 (πάνω αριστερά) και πίν. 59. Για τα διάφορα ίχνη ώχρας και βιβλιογραφία για τη χρήση χρωστικών ουσιών, βλ. Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 59.
Ζ. των Καλαμιών.

Γ.Κ.

220

220

220

Από τον τάφο 149

221 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15496.
ΥΨ. 0,08, Δ.Β. 0,037, ΜΕΓ. Δ. 0,047, Δ.Χ. 0,026 Μ.

Ολόκληρο, συγκολλημένο από δύο τμήματα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, κυλινδρικό σώμα, χαμηλός λαιμός, καλυκόσχημο στόμιο με επίπεδο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή. Μελανό γάνωμα, που μεταβάλλεται κατά τόπους σε καστανό, καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης.
Στην κύρια όψη εικονίζεται πτηνό (κύκνος ή πάπια) μπροστά σε σχηματοποιημένο πτηνό. Οι λεπτομέρειες του σώματος αποδίδονται με λεπτές γραμμές και στιγμές. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί ερυθρή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για το σχήμα αυτών των αγγείων, που η χρήση τους είναι ευρέως διαδεδομένη στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., βλ. Rudolph 1971, τύπος XIII M (E687 Λονδίνου και 231 του Göttingen), 65 αρ. 1, 66 αρ. 6-7, 63 αρ. 2, πίν. 30, αρ. 3, 5. Συνηθισμένη η παράσταση με το πτηνό. Ζωγράφους τέτοιων αγγείων με παράσταση μίας μορφής ή ενός ζώου μνημονεύει ο Beazley, *ARV*² 1353-1354, 1363-1364, 1366-1368 και 858, αρ. 9. Ειδικότερα πτηνά (κύκνους, πάπιες, χήνες) εικονίζει ο Ζ. της Al Mina και ο Ζ. της Χήνας (Gans Maler). Για ανάλογες παραστάσεις βλ. επίσης Wooley 1938, 23, εικ. 8, αρ. 3· Langlotz 1968, 117, πίν. 209, αρ. 589 (με κύκνο)· *Olynthus* V, πίν. 117, αρ. 258-259 και κυρίως αρ. 260 και *Olynthus* XIII, πίν. 101, αρ. 92 (με κύκνο ή χήνα)· *Corinth* VII$_4$, 4, πίν. 29, αρ. 187Q· *Corinth* XIII, 72, εικ. 23, πίν. 70, αρ. 10 (με κύκνο)· *Σίνδος* 1985, 210-211, πίν. 331 (415-405 π.Χ.· με χήνα)· *CVA* USA 1, Hoppin and Gallatin Collection, πίν. 26, αρ. 10 (όμοιο με πάπια)· *CVA* Germany 26, Stuttgart 1, πίν. 31, αρ. 3 (KAS139· με κύκνο).

Ο.Ζ.

222 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15497.
ΥΨ. 0,084, Δ.Β. 0,037, ΜΕΓ. Δ. 0,05, Δ.Χ. 0,03 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, κυλινδρικό σώμα, χαμηλός λαιμός, καλυκόσχημο στόμιο με επίπεδο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή. Μελανό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης.
Στην κύρια όψη εικονίζεται κεφαλή νεαρού άνδρα, σε κατατομή προς τα δεξιά, ανάμεσα σε βλαστόσπειρες. Η κόμμωση είναι χαρακτηριστική, καθώς στην αριστερή παρειά κρέμονται αμελώς βόστρυχοι. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί ζώνη με συνεχή σπείρα και στιγμές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για το σχήμα αυτών των αγγείων, που η χρήση τους είναι ευρέως διαδεδομένη στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., βλ. Rudolph 1971, τύπος XIIID, πίν. 28, αρ. 1-2. Αρκετά συνηθισμένος ο εικονογραφικός τύπος. Παραστάσεις προτομών ανδρικών μορφών (Ερμής, νέοι) απεικονίζουν ο Ζ. της Al Mina και ο Straggly Painter (*ARV*² 1366-1368). Για ανάλογες παραστάσεις βλ. επίσης Wooley 1938, 23, αρ. 1· Χαριτωνίδης 1958, 42-43, εικ. 76, αρ. 4. *CVA* Great Britain 3, Oxford 1, πίν. 40, αρ. 8 (1910,71).

Ο.Ζ.

223 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15498.
ΥΨ. 0,077, Δ.Β. 0,037, ΜΕΓ. Δ. 0,048, Δ.Χ. 0,026 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις κυρίως στα αριστερά της παράστασης. Πηλός ροδοκάστανος. Δακτυλιόσχημη βάση, κυλινδρικό σώμα, χαμηλός λαιμός, καλυκόσχημο στόμιο με επίπεδο χείλος, κάθετη ταινιωτή λαβή. Μελανό γάνωμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο. Άβαφη η επιφάνεια έδρασης.
Στην κύρια όψη, μπροστά σε βλαστόσπειρα, εικονίζεται σε κατατομή προς τα δεξιά γυναικεία κεφαλή με σάκο, οι λεπτομέρειες του οποίου αποδίδονται με λεπτές ταινίες και στιγμές. Στη δεξιά παρειά της μορφής κρέμονται βόστρυχοι. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί εξηρημένη ζώνη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για το σχήμα αυτών των αγγείων, που η χρήση τους είναι ευρέως διαδεδομένη στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., βλ. Rudolph 1971, τύπος XIIID, πίν. 28, αρ. 1-2. Συνηθισμένος εικονογραφικός τύπος. Παραστάσεις προτομών γυναικείων μορφών εικονίζουν ο Ζ. της Al Mina και ο Straggly Painter (*ARV*² 1366-1368). Για ανάλογες παραστάσεις βλ. επίσης Wooley 1958, 23, αρ. 2 και 4-9· *Agora* XXX, 47-48, 269, πίν. 94, αρ. 969-971 (ύστερος 5ος αι. π.Χ.)· *Olynthus* V, 47, πίν. 116, αρ. 251 (4ος αι. π.Χ.)· *ClRh* III, 77, εικ. 166, 181, εικ. 170· Langlotz 1968, 116, πίν. 209, αρ. 582 (420 π.Χ.)· Χαριτωνίδης 1958, 80, εικ. 138, αρ. 4 (παρόμοιες μορφές σε κάλυμμα λεκανίδας)· *CVA* USA 1, Hoppin and Gallatin Collection, πίν. 26, αρ. 2· *CVA* Germany 46, Würzburg 2, πίν. 28, αρ. 5-6 (με σχετική βιβλιογραφία).

Ο.Ζ.

224 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ ΤΥΠΟΥ BULAS
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15499.
ΥΨ. 0,094, ΜΕΓ. Δ. 0,028, Δ.Χ. 0,029 Μ.

Ολόκληρο, συγκολλημένο. Απόκρουση στο χείλος. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ροδοκάστανος. Ατρακτόσχημο σώμα, χαμηλός λαιμός, δισκοειδές στόμιο με επίπεδο χείλος.
Το κάτω μέρος του αγγείου καλύπτεται με μελανό γάνωμα και φέρει εξηρημένη ζώνη με λευκή ταινία. Στο πάνω μέρος του σώματος, ανάμεσα σε δύο πλατιές μελανές ταινίες, δικτυωτό με άτεχνες επίθετες λευκές στιγμές. Στην περίμετρο του χείλους, μελανή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το ασυνήθιστο σχήμα του αλαβάστρου παραπέμπει μάλλον σε γυάλινα φοινικικού τύπου αγγεία. Αλάβαστρα με δικτυωτό εμφανίζονται ήδη από το α' μισό του 5ου αι. π.Χ.· σχετικά βλ. Kurtz 1975, 77, πίν. 72, αρ. 5-6 (α' μισό και β'-γ' τέταρτο 5ου αι. π.Χ., αντίστοιχα)· *CVA* Spain 3, Barcelona Museum 1, πίν. 15, αρ. 2-5 και 7-9. Για τα αλάβαστρα του διακοσμητικού τύπου Bulas βλ. Bulas 1932, 388-398, πίν. XXI, αρ. 5-9· Beazley 1940-45, 15-17, πίν. 4, αρ. 13-14.

Ο.Ζ.

225 ΧΑΛΚΙΝΗ ΣΤΛΕΓΓΙΔΑ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7163.
ΜΗΚ. 0,143, ΠΛ. ΛΑΒΗΣ 0,005-0,011, ΠΛ. ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΛΕΓΓΙΔΑΣ 0,022 Μ.

Χαλκός με έντονη οξείδωση· σε ορισμένα σημεία διακρίνεται η αρχική χρυσοκάστανη επιφάνεια. Σπασμένη η άκρη του κυρίως σώματος της στλεγγίδας. Η ταινιόσχημη λαβή κάμπτεται στο μέσον του μήκους της σε οξεία γωνία και έρχεται παράλληλα με το κάτω μισό, σαφώς λεπτότερη και απολήγει σε έλλειψη που προσηλώνεται στην εξωτερική επιφάνεια του σώματος της στλεγγίδας. Το κύριο σώμα είναι σχετικά φαρδύ, κοίλο εσωτερικά, δημιουργώντας την καμπύλη γωνίωση στο μέσον περίπου του μήκους του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Γενικά για τις στλεγγίδες και τα εξαρτήματά τους βλ. Πωλογιώργη 1988, 123-129· Marwitz 1979. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Vermeule - Comstock 1972, 426, αρ. 612-619, ιδιαίτ. αρ. 614 (5ος αι. π.Χ.)· *Corinth* XII, 183, αρ. 1311, πίν. 82 και αρ. 1315, πίν. 82 (β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.)· Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 49, αρ. Α125, πίν. 54 (σιδερένια στλεγγίδα)· επίσης Α68 (χάλκινη) και Α76-79, Δ 56-59 (θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας), πίν. 120· Δρούγου - Τουράτσογλου 1980, 179, σχ. 47, ιδιαίτ. Μ 972, πίν. 54 (2ος αι. π.Χ.)· Τουράτσογλου 1986, 645, αρ. Μ 1009, 1014 (σιδερένιες στλεγγίδες)· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 161, αρ. 187, πίν. 24 και 171, αρ. 248, πίν. 27 (σιδερένιες στλεγγίδες· 2ος αι. π.Χ.), καθώς και 196, αρ. 350, πίν. 41 (σιδερένια στλεγγίδα· 3ος-2ος αι. π.Χ.)· Πωλογιώργη 1998, 33, αρ. ΜΩ 384, πίν. 7γ (σιδερένια στλεγγίδα· ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι). Επίσης, βλ. *Kerameikos* XIV, 35, αρ. 23.4, πίν. 33.11 (β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.) και 113, αρ. 107.3, πίν. 49.2 (350/40 π.Χ.)· *Olynthus* X, 172-180, αρ. 517-562 (χάλκινες στλεγγίδες) και 563-569 (σιδερένιες), ιδιαίτ. αρ. 542, 546, 549, 550 και 172 σημ. 49 (όπου και βιβλιογραφία). Επίσης, πρβλ. Kurtz - Boardman 1994, πίν. 30 (επιτύμβια στήλη του 430 π.Χ., όπου ο νεκρός Εύφηρος κρατά ανάλογη στλεγγίδα).

Ν.Σ.

226 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΠΥΞΙΔΑ
Περίπου 400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15504.
ΥΨ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,065, ΥΨ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,061, Δ.Χ. 0,088,
Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,099 Μ.

Συγκολλημένο το σώμα και το πώμα από πολλά θραύσματα, με αρκετές συμπληρώσεις κυρίως στη βάση και το δακτύλιο υποδοχής του πώματος. Αποκρούσεις και πολλές απολεπίσεις στην παράσταση. Βάση ψηλή, δακτυλιόσχημη, σώμα κυλινδρικό, πώμα με κάθετη ψηλή πλευρά και ελαφρώς κυρτή την επάνω επιφάνεια.

Η διακόσμηση περιορίζεται στο πώμα του αγγείου όπου παριστάνεται σκηνή από τον κόσμο των γυναικών. Στην κάθετη πλευρά του εικονίζονται έξι μορφές, ανά δύο αντικριστές. Γυναίκα καθισμένη σε βράχο προς τα αριστερά, με κάτοπτρο στο προτεταμένο δεξιό της χέρι έχει απέναντί της θεραπαινίδα που βαδίζει προς αυτή κρατώντας κιβώτιο με κορδέλες. Πίσω από την καθισμένη μορφή, Έρωτας συλλέγει καρπούς δένδρου και τους τοποθετεί σε σάκο. Απέναντί του, επίσης γυναικεία καθισμένη μορφή προς τα δεξιά κρατά κάτοπτρο. Ανάμεσα στις δύο μορφές αποδίδεται δένδρο με ανάγλυφους καρπούς. Δεξιότερα, επαναλαμβάνεται το ίδιο δένδρο, τους καρπούς του οποίου συλλέγουν μία γυναικεία μορφή και ένας Έρωτας. Η γυναίκα τοποθετεί τους καρπούς σε κάνιστρο· ο Έρωτας έχει προτεταμένα και τα δυό του χέρια, ενώ από το αριστερό κρέμεται ιμάτιο.

Η πάνω επιφάνεια του πώματος διακοσμείται με δύο γυναικείες μορφές, μία ανδρική και έναν Έρωτα. Η κεντρική μορφή είναι η γυναίκα που κάθεται σε κλισμό, ακουμπά το αριστερό χέρι στο ερεισίνωτο, ενώ το δεξιό φέρεται λυγισμένο πίσω από το κεφάλι. Είναι στραμμένη προς τα αριστερά, αλλά συγχρόνως γυρίζει το σώμα της προς τα πίσω κοιτάζοντας τη θεραπαινίδα της που στέκεται κρατώντας στο αριστερό χέρι κιβώτιο με κορδέλες. Ο Έρωτας σε βαθύ κάθισμα, στραμμένος προς την καθιστή γυναικεία μορφή περιεργάζεται αντικεί-

226

226

226

μενο που κρατά στο αριστερό του χέρι. Πίσω από τον Έρωτα και στην ίδια φορά με αυτόν περιστέρι με ανοιγμένα τα φτερά του. Ο νεαρός άνδρας, με λυγισμένο το αριστερό πόδι, τείνει το δεξιό χέρι σε μια προσπάθεια να συλλέξει καρπούς από δένδρο που βρίσκεται μπροστά του. Ιμάτιο κρέμεται από το λυγισμένο σκέλος, που το συγκρατεί με το χέρι του. Η παράσταση ορίζεται, κάτω από εδαφόχρωμο κύκλο, που περιτρέχει την περιφέρεια του πώματος, και πάνω από ομόκεντρο κύκλο με στιγμή στο κέντρο. Επίθετο λευκό χρησιμοποιείται για το σώμα των Ερώτων και επίθετο γαλάζιο για το πίσω φτερό τους, καθώς και για το περιστέρι. Οι καρποί των δένδρων και τα κοσμήματα αποδίδονται ανάγλυφα. Ανάγλυφα διακοσμείται και το άλλο φτερό των Ερώτων, που πιθανώς καλυπτόταν από επιχρυσωμένο πηλό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Παριστάνεται σκηνή από τον κόσμο των γυναικών. Πρόκειται για γνωστό θέμα της αττικής αγγειογραφίας. Γυναίκες πλούσια ενδεδυμένες με ωραίες κομμώσεις και κοσμήματα κάθονται με άνεση κρατώντας κάτοπτρα ή άλλα αντικείμενα καλλωπισμού, συνοδευόμενες από τις θεραπαινίδες τους που κρατούν κιβώτια με κορδέλες. Απαραίτητη είναι η παρουσία του Έρωτα, πολλές φορές επαναλαμβανόμενη, δημιουργώντας ευχάριστη ατμόσφαιρα. Πρόκειται για τις σκηνές που περιγράφτηκαν από τον Beazley, η κυρία και η υπηρέτρια, «mistress and maid» ή η καθιστή γυναικεία μορφή με Έρωτες και γυναίκες, «Women, seated, with Eros and women». Πολλές από τις σκηνές αυτές λαμβάνουν χώρα σε κήπους, οι οποίοι είναι τόποι ευχάριστοι, εμπνέουν την αγάπη και σχετίζονται με την Αφροδίτη. Οι κήποι, οι Έρωτες, οι ωραίες γυναικείες παρουσίες δημιουργούν ένα ειδυλλιακό περιβάλλον που ως θέμα άρεσε στις Αθηναίες, διότι τους επέτρεπε να κάνουν όνειρα φυγής από την πραγματικότητα. Οι πυξίδες, αγγεία καλλωπισμού, ως αντικείμενα προσείλκυαν τους άνδρες που τις ζωγράφιζαν ή τις αγόραζαν ως δώρο στις συζύγους τους, και τις γυναίκες που τις χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή τους ζωή και τις έπαιρναν μαζί τους και στον τάφο· σχετικά βλ. Burn 1987, 82 κ.ε., πίν. 51a-b (για ανάλογες σκηνές) και πίν. 49a-b (για τα ανάγλυφα κοσμήματα, την ανάγλυφη διακόσμηση των φτερών των Ερώτων, καθώς και τους ανάγλυφους καρπούς των δένδρων).
Η απεικόνιση του περιστεριού δεν είναι συνηθισμένη σε παραστάσεις αυτού του είδους. Για ένα πτηνό που μοιάζει με περιστέρι βλ. Nicole 1908, πίν. 8-6· Becatti 1974, πίν. 14,1-2. Για Έρωτα που συλλέγει καρπούς βλ. *CVA* Louvre 25 (France 38), πίν. 49· *CVA* Tübingen, πίν. 42,14. Για τη χρήση γενικά της πυξίδας βλ. αρ. 272.

Ι.Τ.-Δ.

Από τον τάφο 5

227

227 ΧΑΛΚΙΝΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ (ΣΠΑΤΟΥΛΑ)
400-350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7164.
ΜΗΚ. 0,0845, Δ. ΛΑΒΗΣ 0,0025, ΠΛ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,006 Μ.

Χαλκός με οξείδωση και σκουροπράσινη πάτινα.
Λαβή κυλινδρικής διατομής που πλαταίνει ελαφρά καθώς κατέρχεται προς το σώμα, το οποίο αναπτύσσεται σε ανισοπαχές ταινιωτό έλασμα με καμπύλο άκρο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για πολυάριθμα παραδείγματα βλ. *Délos* XVIII, 222-223, εικ. 249 και πίν. 74, 599-601· *Olynthus* X, 352-354, αρ. 1689-1704, ιδιαίτ. αρ. 1689, πίν. 112· Πωλογιώργη 1998, 29, αρ. ΜΩ 451, πίν. 6β (1ος αι. π.Χ.).

Ν.Σ.

Τάφος 72

228 ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ
350-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7154.
ΥΨ. 0,124, ΜΕΓ. Δ. 0,037, Δ.Χ. 0,053 Μ.

Ολόκληρο. Απαρτίζεται από δύο τμήματα. Ο λαιμός με το χείλος είναι ένθετα στο σώμα. Ελαφρώς κυρτή βάση, κυλινδρικό σώμα μειούμενο πάνω, χαμηλός λαιμός, ευρύ δισκοειδές στόμιο. Ψευδολαβές (ωτία) κάτω από το λαιμό. Στο σώμα, μελανές λεπτές ταινίες και αχνές αυλακώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Σύνηθες κτέρισμα τάφων του 4ου και του 3ου αι. π.Χ. Για τον τύπο αυτού του αγγείου βλ. Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 43 (με βιβλιογραφία)· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-91, 87· Zaphiropoulou 1973, 615, εικ. 18, αρ. 22-29, 616, εικ. 19, αρ. 30-31 και 633· *Αρχαία Μακεδονία* 1988, 313, αρ. 269.

Ο.Ζ.

228

229 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΟΡΧΟΥΜΕΝΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ

350-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1038.
ΥΨ. 0,21 Μ.

Ακέραιο, εκτός από μικρή απόκρουση στα μαλλιά πάνω από το μέτωπο. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ρόδινος. Επίθετο λευκό χρώμα στην κύρια όψη, ίχνη γαλάζιου στο ένδυμα.

Η μορφή, αυστηρά μετωπική, στέκεται όρθια στις μύτες των ποδιών επάνω σε χαμηλό τετράπλευρο βάθρο, σε στάση χορευτική. Φορά χιτώνα και ιμάτιο που πέφτει από τους ώμους, τυλίγει τα χέρια και το σώμα έως τους αστραγάλους αφήνοντας ακάλυπτα τα γυμνά άκρα πόδια. Το δεξιό χέρι λυγισμένο στο στήθος συγκρατεί το ιμάτιο, ενώ το αριστερό, προς την οσφύ, στηρίζεται στη μέση. Το αριστερό πόδι διασταυρώνεται πάνω από το δεξιό και διαγράφεται καθαρά κάτω από το ένδυμα. Η παρυφή του ιματίου ακολουθεί την κίνηση των ποδιών με μικρούς κυματισμούς κάτω, ενώ η άκρη του ανεμίζει ελαφρά στα πλάγια προς τα αριστερά στο ύψος των μηρών.

Ο λαιμός είναι ψηλός, το πρόσωπο ωοειδές με αυστηρά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται πλαστικά, όπως οι βολβοί και τα βλέφαρα των ματιών, τα σφιγμένα χείλη, το μικρό πηγούνι. Τα μαλλιά καλύπτονται στο πίσω μέρος από σάκο, ενώ μπροστά, χωρισμένα στο μέσον, πέφτουν κυματιστά στο μέτωπο και τους κροτάφους. Στα αυτιά φέρει δισκοειδή ενώτια. Το ειδώλιο είναι εσωτερικά κοίλο με μεγάλο ορθογώνιο άνοιγμα στην πίσω όψη.

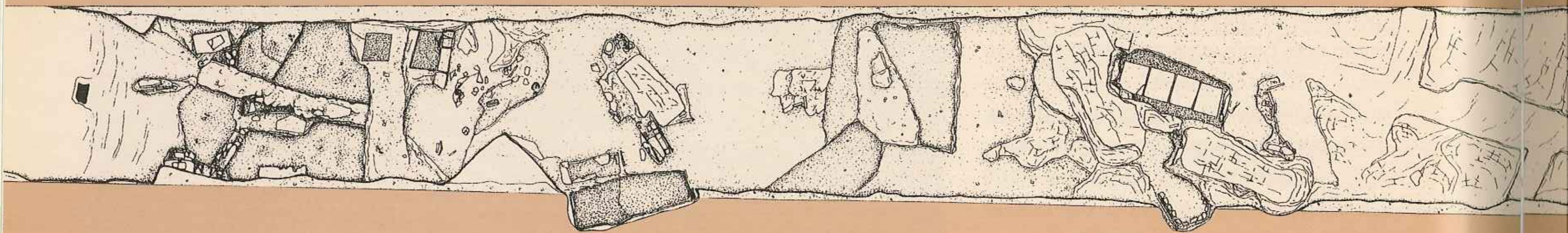
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. όμοιο, εκτός από το κεφάλι, ειδώλιο από την Ελευσίνα, Μυλωνάς 1975, Β, 91, αρ. Θ ειδ. 53, Γ, πίν. 371β. Βλ. επίσης *Olynthus* VII, 53, αρ. 185-186, πίν. 23 (αρχές 4ου αι. π.Χ.)· *Lindos* I, 698-699, πίν. 138, αρ. 2971 (μετά το 400 π.Χ.). Για το κεφάλι βλ. *Kerameikos* XV, αρ. 133-134, πίν. 26.7,4. Για τη στάση των ποδιών και τη θέση των χεριών βλ. τα τυλιγμένα με ιμάτιο ειδώλια χορευτριών του βοιωτικού εργαστηρίου των μέσων του 4ου αι. π.Χ.: *BMC* I, 237, αρ. 886, πίν. 128· *Fouilles de Delphes* V, πίν. XXII:1· Bol - Kotera 1986, 117, αρ. 59· Winter 1903, II, 143 κ.ε.

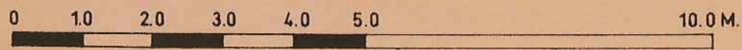
Θ.Κ.

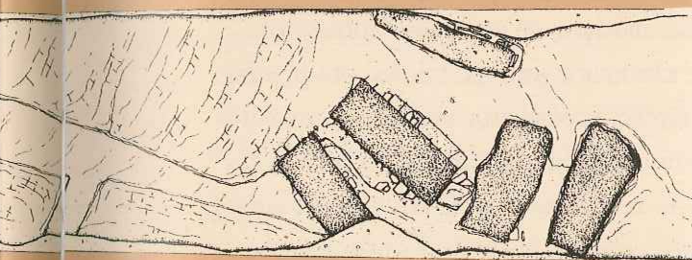
229

0
1.0
2.0
3.0
4.0
5.0
10.0 M.

Σταθμός ΑΚΑΔΗΜΙΑ

1

Σε σκάμμα έκτασης 1.104 τ.μ. στον πεζόδρομο της οδού Κοραή, που αποτελεί τμήμα του Σταθμού ΑΚΑΔΗΜΙΑ (σήμερα ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ) του Μ.Σ.Α., πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα (εικ. 1, 3), η οποία δημιούργησε εκπλήξεις. Σε παλαιότερες ανασκαφές της Γ′ Εφορείας, σε όλο το μήκος των οδών Πανεπιστημίου και Σταδίου μέχρι την πλατεία Συντάγματος, είχε έλθει στο φως το πυκνότατο νεκροταφείο που υπήρχε στις βορειοανατολικές παρυφές της πόλης, με διάρκεια χρήσης από τον 5ο αι. π.Χ. έως τον 3ο-4ο αι. μ.Χ. Παρά τις σοβαρές ενδείξεις για την ύπαρξη νεκροταφείου, ακόμη και σε όμορες ανασκαφές, στον πεζόδρομο της οδού Κοραή δεν βρέθηκε κανένας τάφος.

Ο εντοπισμός του φυσικού αθηναϊκού σχιστόλιθου (κιμηλιά) σε ελάχιστο βάθος, αμέσως κάτω από τις πλάκες και το υπόστρωμα του πεζόδρομου, σε συνδυασμό με την εικόνα της περιοχής σε παλαιούς χάρτες των Αθηνών, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος της οδού Κοραή αποτελούσε κορυφή λόφου, ενός εξ αυτών που υψώνονταν στο βορειοανατολικό τμήμα της πόλης. Η μορφολογία επομένως του εδάφους φαίνεται ότι λειτούργησε αποτρεπτικά για την οργάνωση νεκροταφείου στη θέση αυτή.

Τα μοναδικά αρχαιολογικά κατάλοιπα που βρέθηκαν και ερευνήθηκαν ήταν δύο φρέατα και μία κωδωνόσχημη δεξαμενή, όλα λαξευμένα στον φυσικό αθηναϊκό σχιστόλιθο. Τα δύο φρέατα, κυκλικού σχήματος και διαμέτρου 1 μ., ερευνήθηκαν μέχρι τα 3,50 μ. περίπου και από τις επιχώσεις τους συγκεντρώθηκε κεραμική κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η κωδωνόσχημη δεξαμενή, στενότερη στην επιφάνεια (διάμετρος 1 μ.) και φαρδύτερη στον πυθμένα (διάμετρος 2,33 μ.), διέθετε κατωφερή δρόμο καθόδου και συνδεόταν με υπόγεια σήραγγα (εικ. 2). Από τις επιχώσεις της συγκεντρώθηκε άφθονη χρηστική κεραμική του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. Ανάλογες κωδωνόσχημες δεξαμενές έχουν ανασκαφεί στο παρελθόν σε πολλά σημεία της Αθήνας στο κέντρο της πόλης, στο Θησείο, στο Μεταξουργείο, στην Ακαδημία Πλάτωνος και αλλού. Μία παρόμοια δεξαμενή και δύο ακόμη φρέ-

ατα ερευνήθηκαν σε σκάμματα παράκαμψης δικτύων κοινής ωφελείας γύρω από το όρυγμα του Σταθμού.

Στη συμβολή της μικρής οδού Γρηγορίου Ε′ με την οδό Πανεπιστημίου, κατά τη διάρκεια εργασιών του Μ.Σ.Α. για την αντικατάσταση μεγάλου αγωγού λυμάτων, αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε σε έκταση 92 τ.μ. τμήμα νεκροταφείου κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται συγκεκριμένα για τη δυτική απόληξη του μεγάλου και πυκνότατου νεκροταφείου που έχει ανασκαφεί κατά το παρελθόν σε όλο το μήκος των οδών Πανεπιστημίου και Σταδίου[1], μέχρι τη συμβολή της με την πλατεία Συντάγματος, όπου το 1960 πραγματοποιήθηκε η σημαντική ανασκαφή του Σ. Χαριτωνίδη[2].

Στον συγκεκριμένο χώρο ανασκάφηκαν 38 τάφοι, πολλοί από τους οποίους βρέθηκαν παραβιασμένοι από νεότερα δίκτυα κοινής ωφελείας. Οι τάφοι παρουσίαζαν αρκετή πυκνότητα και είχαν ποικίλο προσανατολισμό. Τυπολογικά ανήκαν στους γνωστούς τύπους, 3 θαλαμοειδείς ανοιγμένοι στον φυσικό βράχο με κτιστή είσοδο, 6 λαξευτά ορθογώνια ορύγματα, 6 κιβωτιόσχημοι κτιστοί με λίθους, οπτοπλίνθους ή μαρμάρινα τοιχώματα, 7 πυρές σε ορύγματα, 12 κεραμοσκεπείς-καλυβίτες, 2 εγχυτρισμοί και 2 παιδικές λάρνακες. Σε οκτώ περιπτώσεις παρατηρήθηκαν ομαδικές ταφές ή ανακομιδές, με επαναχρησιμοποίηση του παλαιού τάφου σε μεταγενέστερη εποχή.

Από τους τάφους, 6 χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους, κυρίως στο β′ μισό του 5ου αι. π.Χ., 9 στους υστεροκλασικούς χρόνους, κυρίως στον ύστατο 5ο - πρώιμο 4ο αι. π.Χ., 6 στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, κυρίως στον 1ο αι. π.Χ. - 1ο αι. μ.Χ. και 4 στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, δηλαδή στα τέλη του 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ. Οι υπόλοιποι 13, άλλοι κατεστραμμένοι και άλλοι συλημένοι, δεν παρέχουν ασφαλή στοιχεία για χρονολόγηση.

Τα κτερίσματα για τους κλασικούς και τους υστεροκλασικούς τάφους είναι λήκυθοι μελανόγραφες και λευκού βάθους (αρ. 230-237), αρυβαλλοειδή ληκύθια, όλπες, αλατοδοχεία, κάνθαροι, σκύφοι, λεκανίδες, πελίκες, αλάβαστρα, κάτοπτρα και περόνες· για τους ρωμαϊκούς-υστερορωμαϊκούς τάφους είναι αμφορίσκοι, πρόχοι (αρ. 241-244), πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία, λύχνοι (αρ. 245-246), στλεγγίδες (αρ. 238) και νομίσματα. Στον παιδικό τάφο 4 βρέθηκαν ζεύγος παιδικών χρυσών ενωτίων και χρυσός δακτύλιος (αρ. 240, 239).

Η ανασκαφική έρευνα στη συμβολή των οδών Γρηγορίου Ε′ και Πανεπιστημίου υπήρξε σημαντική από τοπογραφική άποψη, καθώς εδώ εντοπίστηκε το δυτικό όριο του μεγάλου νεκροταφείου. Λίγο αργότερα σε ανασκαφή της Γ′ Εφορείας στην οδό Πανεπιστημίου 33, ακριβώς απέναντι, ανασκάφηκε τμήμα του ίδιου νεκροταφείου, που επιβεβαίωσε την απόλη-

2. Σταθμός ΑΚΑΔΗΜΙΑ (σήμερα ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ). Η κωδωνόσχημη δεξαμενή.

3. Σταθμός ΑΚΑΔΗΜΙΑ (σήμερα ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ). Γενική άποψη της ανασκαφής.

2

ξή του προς την πλευρά αυτή. Το βορειοανατολικό νεκροταφείο της περιοχής αυτής συνήθως ταυτίζεται με το εκτεταμένο παρόδιο νεκροταφείο της οδού από τις Διοχάρους πύλες προς τα Μεσόγεια, το οποίο οργανώνεται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Αντίθετα, το βορειοανατολικό νεκροταφείο δημιουργείται από τον 5ο αι. π.Χ. και εμφανίζει μεγάλη πυκνότητα, κυρίως στην κλασική φάση του, στο τετράγωνο των οδών Πανεπιστημίου, Αμερικής, Σταδίου, Βουκουρεστίου, όπως αποδείχθηκε σε πολλές ανασκαφές της Γ' Εφορείας, με πιο πρόσφατες αυτές στο Φρέαρ ΑΜΕΡΙΚΗΣ και στην οδό Αμερικής 3. Η μεγάλη πυκνότητα ταφών στα αθηναϊκά νεκροταφεία παρατηρείται συνήθως κοντά στις οδούς και στην οχύρωση της πόλης. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με αναφορά του Πλάτωνος στο διάλογο *Λύσις*[3] και έρευνα του 19ου αιώνα στη γωνία των οδών Σταδίου και Κολοκοτρώνη[4], όπου μαρτυρείται η ύπαρξη πύλης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το βορειοανατολικό νεκροταφείο υπήρξε παρόδιο άγνωστης έως σήμερα οδού που ξεκινούσε από άλλη πύλη ή πυλίδα του τείχους. Έτσι, στην ευρύτερη ανατολική περιοχή της Αθήνας, διαπιστώνεται η ύπαρξη δύο διαφορετικών ταφικών πυρήνων, που δεν αποκλείεται, στο πέρασμα των αιώνων και κάτω από τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες για εξασφάλιση χώρων ταφής, να συνδέθηκαν, όπως συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις στην Αθήνα.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

3

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το νεκροταφείο εντοπίστηκε σε μεγάλο οικόπεδο στο οικοδομικό τετράγωνο των οδών Πανεπιστημίου, Αμερικής, Σταδίου, Βουκουρεστίου (βλ. Κυπαρίσσης 1924/25, 68-72) και σε πολλές ανασκαφές της Γ' Εφορείας (βλ. *ΑΔ* 15-36 των ετών 1960-1981).
2. Χαριτωνίδης 1958, 1-152.
3. Πλάτ. *Λύσις*, 203 Α: *Ἐπορευόμην μὲν ἐξ Ἀκαδημείας εὐθὺς Λυκείου τὴν ἔξω τείχους ὑπ' αὐτὸ τὸ τεῖχος ἐπειδὴ δ' ἐγενόμην κατὰ τὴν πυλίδα ᾗ ἡ Πάνοπος κρήνη, ἐνταῦθα συνέτυχον Ἱπποθάλει τε τῷ Ἱερονύμου καὶ Κτησσίππῳ τῷ Παιανιεῖ καὶ ἄλλους μετὰ τούτων νεανίσκους ἀθρόους συνεστῶσι. Δεῦρο ἔφη, δείξας μοι ἐν τῷ καταντικρὺ τοῦ τείχους περίβολόν τε τινὰ καὶ θύραν ἀνεωγμένην.*
4. Χαριτωνίδης 1958, 125, σημ. 3.

230 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ (ATL)
470-460 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15069.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,131, Δ. ΩΜΟΥ 0,06 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη. Λείπει η βάση, η λαβή και ο λαιμός. Αποκρούσεις και απολεπίσεις σε όλο το κυρίως σώμα του αγγείου. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.
Η Νίκη παριστάνεται όρθια σε κατατομή προς τα δεξιά. Φορά χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο αποδίδεται με συμπαγές ιώδες χρώμα. Κρατά με τα δύο της χέρια μία ταινία ή άνθινο στεφάνι και το υψώνει τελετουργικά πάνω από ένα χαμηλό κυβοειδή βωμό, ο οποίος στο πλάι κοσμείται από οριζόντια ταινία ή θαλλό. Στην επάνω επιφάνεια του βωμού διακρίνονται οι φλόγες της φωτιάς. Η παράσταση αποδίδεται με γρήγορες πινελιές χρυσίζοντος στιλπνού βερνικιού, το οποίο διακρίνεται και κάτω από το επίθετο ιώδες χρώμα που καλύπτει το ιμάτιό της. Με το ίδιο βερνίκι αποδίδεται η ταινία του απλού δεξιόστροφου μαιάνδρου, που επιστέφει την παράσταση, ενώ η αντίστοιχη ταινία, που αποτελεί το έδαφος της παράστασης, είναι μελανόγραφη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το σχήμα της ληκύθου ATL και το Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου βλ. το σχόλιο στον αρ. 231. Οι παραστάσεις Νίκης που υψώνει ταινία πάνω από βωμό είναι σπάνιες. Πρβλ. ένα, χαμένο σήμερα, αλάβαστρο του Ζ. της Villa Giulia (*ARV*[2] 625, 90). Σε μία λήκυθο του Ζ. της Providence, στο Εμπόριο Αρχαιοτήτων του Lugano, η Νίκη σκύβει και αποθέτει στο βωμό μία ταινία, βλ. Παπουτσάκη-Σερμπέτη 1983, 121, αρ. 84. Για τη χρήση των επίθετων χρωμάτων στις πρώιμες κλασικές λευκές ληκύθους βλ. Wehgartner 1983, 16-29.
Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου.

Γ.Κ.

230

Από τον τάφο 15

231 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ (ATL)
Περίπου 460 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15016.
ΥΨ. 0,187, Δ.Β. 0,049, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,04,
Δ. ΩΜΟΥ 0,06, Δ.Χ. 0,042 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Λείπει η λαβή και τμήμα του κυρίως σώματος. Μικρές αποκρούσεις σε ολόκληρο το σώμα. Απολεπίσεις του μελανού βερνικιού, κυρίως στο στόμιο και το κατώτερο μέρος του αγγείου.

Μία γυναίκα με ποδήρη χιτώνα, ιμάτιο και ταινία στα μαλλιά, που δένονται πάνω από τον τράχηλο σε κρωβύλο, βαδίζει προς τα δεξιά, ενώ στρέφει το κεφάλι της πίσω προς τη μικρή σανιδόμορφη τρίβαθμη στήλη. Στα ανοικτά χέρια της κρατούσε μία ταινία, εξίτηλη σήμερα. Εξίτηλη είναι και η ταινία του μαιάνδρου που επιστέφει την παράσταση. Ο ώμος και ο λαιμός είναι αφημένοι στο χρώμα του πηλού. Τον ώμο κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό. Ο ζωγράφος αποδίδει την παράσταση με γρήγορες αλλά σταθερές πινελιές χρυσίζοντος στιλπνού βερνικιού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Ως προς το σχήμα εντάσσεται στην Κατηγορία των ληκύθων δευτερεύοντος τύπου ATL, οι οποίες είναι προϊόντα του πολύ παραγωγικού Εργαστηρίου του Ζ. του Τύμβου και του Ζ. του Αισχίνη. Οι λήκυθοι του τύπου αυτού είναι συνήθως λευκές με ώμο αφημένο στο χρώμα του πηλού και διακόσμηση από μελανόγραφα ανθέμια ή ακτινωτό· βλ. *ARV*² 675, 709· Kurtz 1975, 82-83, πίν. 22-23· Stupperich 1979, 209-222 (κυρίως 209-211). Για το Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου και τις ληκύθους τύπου ATL βλ. πρόσφατα Pülz 1991, 367-370. Η στάση της γυναίκας βρίσκει πολλά παράλληλα στο Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου και του Ζ. του Αισχίνη, πρβλ. τις λευκές ληκύθους της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 17923 και αρ. 18867 (Ζ. του Τύμβου) και την ερυθρόμορφη λήκυθο της Αθήνας, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 10324, βλ. Boulter 1963, 119, αρ. B7, πίν. 37 (Ζ. του Αισχίνη). Για την απόδοση του προσώπου πρβλ. τις αντίστοιχες μορφές στις λευκές ληκύθους της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 12744 (*ARV*² 845,166· Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 173) και του Μονάχου Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek (ex Schoen αρ. 77) (*ARV*² 845,179· Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 186). Ανάλογη απόδοση του στήθους με ένα ημικύκλιο, πρβλ. τις αντίστοιχες μορφές στον γαμικό λέβητα του Βερολίνου Staatliche Museen αρ. F 2404 (*ARV*² 841, 70· Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 74) και τον αμφορέα τύπου Nola του Graz, Universität αρ. G21 (Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 130). Για το Ζ. του Sabouroff βλ. *ARV*² 837 κ.ε., και πρόσφατα Oakley 1997, 105-106 και Καββαδίας 2000. Για τον τύπο της απλής ορθογώνιας στήλης βλ. Nakayama 1982, 60-69 (τύπος A-II). Για την ύπαρξη μικρών ξύλινων «σανιδόμορφων» επιτύμβιων στηλών, οι οποίες γεφυρώνουν το χρονικό διάστημα από την απαγόρευση της ίδρυσης πολυτελών ταφικών μνημείων στα τέλη του 6ου ή τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., έως την επανεμφάνισή τους γύρω στο 430 π.Χ., βλ. Scholl 1996, 204-205, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Για το στολισμό της στήλης με ταινίες βλ. το σχόλιο στον αρ. 377. Σύνοψη όλων των απόψεων από την Τζάχου-Αλεξανδρή 1998, 82-83.

Ζ. του Sabouroff.

Γ.Κ.

231

Από την πυρά 2

232 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15039.
ΥΨ. 0,33, Δ.Β. 0,073, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,065,
Δ. ΩΜΟΥ 0,104, Δ.Χ. 0,065 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ψηλή αετωματική στήλη, ιδρυμένη σε δίβαθμη κρηπίδα και στολισμένη με πολλές ερυθρές ταινίες. Αριστερά, στέκεται ο νεκρός νέος κατ' ενώπιον, ένας *περίπολος*, ο οποίος κλίνει το κεφάλι μελαγχολικά δεξιά προς τη στήλη. Φορά μόνο βαθυπόρφυρη, *ἁλουργῆ*, χλαμύδα και πέτασο που είναι ριγμένος στην πλάτη του. Στο λυγισμένο αριστερό χέρι του κρατά όρθια δύο ακόντια, ενώ το κατεβασμένο δεξιό ακουμπά στην οσφύ. Στα πόδια φορά ψηλές εμβάδες. Δεξιά παριστάνεται μία κοπτομένη *θρηνωδός* ή *θρηνήτρια*, γονυκλινής σε μία στάση που, ίσως, αποδίδει τη στάση της *προσκυνήσεως*. Φέρει το αριστερό χέρι ψηλά στο μέτωπο και προτείνει το δεξιό. Από το ένδυμα της σώζονται μόνον ελάχιστα ίχνη. Τα περιγράμματα αποδίδονται με λεπτή ερυθρή αμαυρή γραμμή, εκτός από τους ιμάντες των εμβάδων. Η ταινία του μαιάνδρου, που επιστέφει την παράσταση, αποδίδεται με αμαυρό ερυθρό χρώμα. Τα φύλλα των ανθεμίων, που κοσμούν τον ώμο, αποδίδονται με αμαυρό ερυθρό και μελανό χρώμα εναλλάξ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Ο Ζ. του Μονάχου 2335 είναι από τους τελευταίους ζω-

232

233

γράφους λευκών ληκύθων που εργάστηκε και στην ερυθρόμορφη τεχνική. Η σταδιοδρομία του καλύπτει το γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. (περίπου 440-420 π.Χ.) και συνδέει το Εργαστήριο του Ζ. του Αχιλλέως στο οποίο αρχικά εργάστηκε με το Εργαστήριο του Ζ. του Πουλιού και άλλους μεταγενέστερους ληκυθογράφους, όπως π.χ. ο Ζ. της Γυναίκας. Για το Ζ. του Μονάχου 2335 βλ. *ARV*[2] 1161-1170, 1685, 1703, 1707· *Para* 458-459· *Addenda*[2] 337-338. Βλ. επίσης Kurtz 1975, 55-56· Oakley 1990, 65· Oakley 1997, 106. Για τα ερυθρόμορφα αγγεία του βλ. Τιβέριος 1989.

Περίπολοι ονομάζονταν οι ελαφρώς οπλισμένοι νέοι οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι, πριν ενταχθούν στο σώμα των πολιτών, να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία στις εσχατιές της αττικής γης, βλ. Pélékidis 1962, 35-49· Hollein 1988, 165-175, κυρίως σημ. 162· Vidal-Naquet 1983, 31 και 162. Η *θρηνωδός* δεν ήταν συγγενής του νεκρού νέου, αλλά επαγγελματίας. Ο Πλάτων, *Νόμοι* 800e [Burnet] μας πληροφορεί ότι στην αρχαία Αθήνα υπήρχαν επαγγελματίες θρηνωδοί από την Καρία: *δέον ἂν εἴη μᾶλλον χορούς τινας ἔξωθεν μεμισθωμένους ᾠδούς, οἷον οἱ περὶ τοὺς τελευτήσαντας μισθούμενοι Καρικῇ τινι μούσῃ προπέμπουσι τοὺς τελευτήσαντας*. Σε μία λήκυθο του Ζ. της Φιάλης στην Αθήνα, ΕΑΜ αρ. 19355 (*ARV*[2] 1022,139bis), παριστάνεται μία Θράσσα θρηνωδός· βλ. Oakley 1990, 43, σημ. 300-301.

Η στάση της *προσκυνήσεως* ή *προσκύνημα* αποδίδει, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, τιμή στους νεκρούς· βλ. *Πολιτεία* 469b [Burnet]: *τε καὶ προσκυνήσωμεν αὐτῶν τὰς θήκας;*. Σε αντίθεση με τον γόο, που εξωτερικεύει τη συγκρατημένη οδύνη των οικείων του νεκρού, ο *ἐπιτύμβιος θρῆνος* δεν ήταν αυθόρμητη ενέργεια, αλλά αποτελούσε μέρος του νεκρώσιμου τελετουργικού. Για το εικονογραφικό θέμα και κατάλογο ανάλογων παραστάσεων βλ. Athusaki 1970, 45-53. Ο Shapiro 1991, 651-652, συσχετίζει τις παραστάσεις αυτές με σύγχρονες φιλολογικές μαρτυρίες από την τραγωδία· πρβλ. Αισχύλος, *Χοηφόροι*, 334-335 [Murray]: *δίπαις τοί σ' ἐπιτύμβιος θρῆνος ἀναστενάζει·* και 424-428: *ἔκοψα κομμὸν Ἄριον ἔν τε Κισσίας νόμοις ἰηλεμιστρίας, ἀπρικτόπληκτα πολυπάλακτα δ' ἦν ἰδεῖν ἐπασσυτεροτριβῆ τὰ χερὸς ὀρέγματα, ἄνωθεν ἀνέκαθεν, κτύπῳ δ' ἐπιρροθεῖ κροτητὸν ἀμὸν καὶ πανάθλιον κάρα*. Για τις μορφές πρβλ. τις ληκύθους της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 19354 (από τον τάφο της Αναβύσσου, *ARV*[2] 1168,131bis), αρ. 1947 (*ARV*[2] 1168,133· *Addenda*[2] 338), αρ. 14856 (*ARV*[2] 1168,134), αρ. 12793 (*ARV*[2] 1168,136) και της Κρακοβίας, Czartoryski Museum αρ. 1251 (*ARV*[2] 1168,127· *Addenda*[2] 338). Για την αετωματική στήλη με το μικρό τύμπανο, χωρίς ακρωτήρια, βλ. Nakayama 1982, 75-77 και 216-219, πίν. 12-13 (τύπος B-IV). Για τη διακόσμηση της στήλης

με ταινίες και στεφάνια βλ. αρ. 377. Για το ανθέμιο που κοσμεί τον ώμο του αγγείου βλ. Kurtz 1975, 32 και 160-161, εικ. 22-24 (τύπος II A). Για το θέμα της «επίσκεψης στον τάφο» βλ. το σχόλιο στον αρ. 237.
Ζ. του Μονάχου 2335.

Γ.Κ.

232

233 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15041.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,235, Δ.Β. 0,075, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,061, Δ. ΩΜΟΥ 0,105 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη. Λείπουν μεγάλα τμήματα του κυρίως σώματος, όλος σχεδόν ο ώμος μαζί με το λαιμό και το στόμιο. Αποκρούσεις κατά τόπους. Απολεπίσεις και φθορές στην κύρια παράσταση. Σε πολλά σημεία τα χρώματα είναι εξίτηλα. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει μεγάλη ορθογώνια στήλη, ιδρυμένη σε δίβαθμη κρηπίδα. Είναι κοσμημένη με ταινίες ιώδους χρώματος και απολήγει σε ερυθρό επίκρανο, που έχει ως επίστεψη έναν οκλάζοντα λαγό προς τα αριστερά. Αριστερά παριστάνεται νέος κατ' ενώπιον, ο οποίος στρέφει και κλίνει ελαφρά το κεφάλι του προς τη στήλη. Στέκεται χαλαρά με το δεξιό χέρι ακουμπισμένο στην οσφύ. Στο λυγισμένο αριστερό κρατά ένα ακόντιο. Φορά μόνον ιμάτιο, που αφήνει ακάλυπτα τα 3/4 του κορμού. Με πινελιές μελανού χρώματος αποδίδονται οι πτυχώσεις του ερυθρού (*ἁλουργοῦς*) ιματίου.
Δεξιά εικονίζεται μία γυναίκα σε κατατομή προς τα αριστερά, η οποία πλησιάζει στη στήλη και κρατά στο δεξιό λυγισμένο χέρι της ένα σφαιρικό αρύβαλλο, προφανώς προσφορά στον νεκρό νέο. Φέρει χιτώνα, που μόλις διακρίνεται πάνω από το δεξιό της χέρι και ερυθρό ιμάτιο, του οποίου οι πτυχώσεις αποδίδονται με μελανό χρώμα. Η ελαφρά κλίση του κεφαλιού και το χαμήλωμα των βλεμμάτων, που δεν συναντώνται, αποτυπώνουν με ευαισθησία τη συγκρατημένη θλίψη που κυριαρχεί στη σύνθεση. Η παράσταση και η ταινία του μαιάνδρου που την επιστέφει αποδίδεται με ιώδη αμαυρά περιγράμματα. Στο σωζόμενο τμήμα του ώμου διακρίνεται ανθέμιο με μελανό αμαυρό χρώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την «επίσκεψη στον τάφο» βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Για το Ζ. του Μονάχου 2335 βλ. το σχόλιο στον αρ. 232. Η απόδοση των μορφών, κυρίως της γυναίκας, προδίδει την ισχυρή επίδραση του Ζ. του Αχιλλέως και βρίσκει παράλληλα σε άλλες ληκύθους του Ζ. του Μονάχου 2335, όπως π.χ. αυτές της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 19354 (*ARV*[2] 1168, 131bis) και ΕΑΜ αρ. 19358 (*Para* 467, μη αποδομένη, μεταξύ του Ζ. του Μονάχου 2335 και του Ζ. του Πουλιού. Αυτές προέρχονται από έναν τάφο της Αναβύσσου και βρέθηκαν μαζί με δύο λευκές ληκύθους του Ζ. του Πουλιού, μία του Ζ. της Φιάλης και μία του Ζ. του Αχιλλέως, βλ. Kurtz 1975, 53-54). Πρβλ. επίσης τη λήκυθο της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 1947 (*ARV*[2] 1168, 133) και την υδριαφόρο της ληκύθου της Νέας Υόρκης, Μητροπολιτικό Μουσείο αρ. 34.32.2 (*ARV*[2] 1168, 131). Για τη στήλη βλ. Nakayama 1982, 64-65, τύπος A-IV-25/31 (Ζ. του Μονάχου 2335 και Ζ. του Πουλιού), 208, πίν. 9. Λαγός ως επίστεψη στήλης εικονίζεται και σε μία λήκυθο που σχετίζεται με το Ζ. του Αχιλλέως στη Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο αρ. 06.1075, βλ. Kurtz 1975, 51, 216, πίν. 39.1· Nakayama 1982, 64, πίν. 9, τύπος A-IV-24· Oakley 1997, 168, αρ. L60, πίν. 175A. Κυνήγι λαγού παριστάνεται σε δύο λευκές ληκύθους του Ζ. του Θανάτου, στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο αρ. D 60 (*ARV*[2] 1230, 37) και τη Βόννη, Akademisches Museum αρ. 1011 (*ARV*[2] 1230,38).
Ζ. του Μονάχου 2335.

Γ.Κ.

233

234 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15040.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,275, Δ.Β. 0,062, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,055, Δ. ΩΜΟΥ 0,084, Δ.Χ. 0,052 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη. Αποκρούσεις στο λαιμό και τον ώμο. Απολεπίσεις και φθορές στην κύρια παράσταση.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει επιτύμβια στήλη με ανθεμωτή επίστεψη, ιδρυμένη σε πλατιά κρηπίδα. Γύρω από τη στήλη και τη βάση της είναι δεμένες πέντε ερυθρές ταινίες με κροσσωτά πέρατα. Αριστερά παριστάνεται νέος πολεμιστής (*περίπολος*) σε κατατομή προς

234

236

235

τα δεξιά, ο οποίος πλησιάζει αργά προς τη στήλη. Φορά βαθυπόρφυρη, *ἁλουργῆ*, χλαμύδα και πέτασο, που διακρίνεται ριγμένος πίσω στην πλάτη του. Στο λυγισμένο δεξιό χέρι κρατά διαγώνια δύο μεγάλα ακόντια. Στα πόδια φορά εμβάδες, που αποδίδονται με ερυθρό χρώμα. Το χρώμα στο κεφάλι του νέου έχει απολεπιστεί. Δεξιά, μία κατ' ενώπιον *θρηνωδός* στρέφει το κεφάλι αριστερά προς τη στήλη και το νέο. Φέρει και τα δύο της χέρια λυγισμένα στο στήθος, σε ένδειξη λύπης και πένθους. Από το ερυθρό πολύπτυχο ένδυμά της σώζονται μόνο λίγες πτυχώσεις· το υπόλοιπο έχει απολεπιστεί. Τα περιγράμματα είναι αμαυρά μελανά. Αμαυρά χρώματα στην ταινία του μαιάνδρου που επιστέφει την παράσταση, καθώς και στα ανθέμια και το ιωνικό κυμάτιο του ώμου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το εικονογραφικό θέμα, τον *περίπολο* και τη *θρηνωδό*, βλ. το σχόλιο στον αρ. 232. Το ανθέμιο που κοσμεί τον ώμο του αγγείου ανήκει στον τύπο II-A της Kurtz. Το ανθέμιο που προσαρμόζεται στο γείσο της στήλης χωρίς τη μεσολάβηση ελίκων πλησιάζει τον τύπο D-II του Nakayama 1982, 93, 101-103, πίν. 18-19. Για την απόδοση των μορφών πρβλ. μία λευκή λήκυθο του κύκλου του Ζ. του Πουλιού στη Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο αρ. 22.139.10, βλ. *ARV*[2] 1236 (a)· Kurtz 1975, 55, πίν. 41.2-3.
Τεχνοτροπία του Ζ. του Πουλιού.

Γ.Κ.

235 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15046.
ΥΨ. 0,23, Δ.Β. 0,053, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,048, Δ. ΩΜΟΥ 0,072, Δ.Χ. 0,045 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη, κυρίως στον ώμο και το ανώτερο μέρος του κυρίως σώματος του αγγείου.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ψηλή σανιδόμορφη στήλη, ιδρυμένη σε δίβαθμη κρηπίδα. Είναι στολισμένη με ερυθρές ταινίες, που είναι δεμένες γύρω της, εξίτηλες σήμερα. Αριστερά, μία γυναίκα σε κατατομή προς τα δεξιά, βαδίζει προς τη στήλη κρατώντας στα προτεταμένα χέρια της μία ταινία, εξίτηλη σήμερα. Από το ερυθρό ένδυμά της σώζονται ελάχιστα ίχνη, κυρίως μεταξύ των χεριών και στα άκρα πόδια. Δεξιά, ένας νέος *περίπολος* στέκεται κατ' ενώπιον και στρέφει το κεφάλι αριστερά προς τη στήλη. Φορά βαθυπόρφυρη, *ἁλουργῆ*, χλαμύδα και έχει ριγμένο στην πλάτη του έναν πέτασο. Στα πόδια του φορά *ἐμβάδες* με μελανούς ιμάντες. Ο νέος τείνει το δεξιό χέρι προς τη γυναικεία μορφή. Τα περιγράμματα, ο μαίανδρος που επιστέφει την παράσταση, τα ανθέμια, καθώς και το ιωνικό κυμάτιο του ώμου αποδίδονται με μελανό αμαυρό χρώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την «επίσκεψη στον τάφο» βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Για τον *περίπολο* βλ. το σχόλιο στον αρ. 232. Για τις ταινίες βλ. το σχόλιο στον αρ. 377. Για το ανθέμιο του ώμου βλ. Kurtz 1975, εικ. 23 (τύπος II-A). Για τον τύπο της στήλης βλ. Nakayama 1982, 64-65, 203, πίν. 7 (τύπος A-III-12). Για το Ζ. του Sabouroff βλ. το σχόλιο στον αρ. 236.
Τεχνοτροπία του Ζ. του Sabouroff.

Γ.Κ.

236 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15042.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,25, Δ.Β. 0,072, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,064, Δ. ΩΜΟΥ 0,096 Μ.

Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Λείπει η λαβή, ο λαιμός και το στόμιο. Μεγάλες αποκρούσεις και απολεπίσεις κατά τόπους. Σε πολλά σημεία τα χρώματα είναι εξίτηλα.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ορθογώνια στήλη με αετωματική επίστεψη και ιδρυμένη σε τρίβαθμη κρηπίδα. Το γείσο της στήλης αποδίδεται με οριζόντια στικτή ταινία. Η στήλη κοσμείται από ερυθρές ταινίες που είναι δεμένες γύρω της και στις βαθμίδες. Αριστερά εικονίζεται μία γυναίκα, σε κατατομή προς τα δεξιά, η οποία έρχεται για να στολίσει τη στήλη με μία ερυθρή ταινία, εξίτηλη σήμερα, την οποία κρατά στα προτεταμένα χέρια της. Φορά ποδήρη χιτώνα, ο οποίος είναι εξίτηλος από το ύψος των γονάτων και κάτω. Δεξιά στέκεται ένας νέος κατ' ενώπιον, ο οποίος στρέφει το κεφάλι του αριστερά προς τη στήλη. Φορά μακρύ ερυθρό ιμάτιο, του οποίου οι πτυχές αποδίδονται με μελανό αμαυρό χρώμα. Το ιμάτιο σκεπάζει όλο το σώμα, πλην του δεξιού μισού του κορμού και του δεξιού χεριού που φέρεται στην οσφύ. Τα περιγράμματα της παράστασης και ο μαίανδρος που την επιστέφει έχουν γίνει με μελανό αμαυρό χρώμα. Τον ώμο κοσμούν ανθέμια με εναλλασσόμενα φύλλα μελανά και ερυθρά, αμαυρού χρώματος. Με μελανό αμαυρό έχει γίνει και το ιωνικό κυμάτιο στη μετάβαση από τον ώμο στο λαιμό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την «επίσκεψη στον τάφο» βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Για το Ζ. του Sabouroff βλ. Oakley 1997, 105-106· Καββαδίας 2000. Πλησιέστερα εικονογραφικά παράλληλα έχουμε στις ληκύθους της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 17324, βλ. Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 221 (*ARV*[2] 847, 211) και ΕΑΜ αρ. 17314, βλ. Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 247 (*ARV*[2] 849, 247), του Μουσείου Ακροπόλεως (χωρίς αρ. ευρ.), βλ. Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 231 (*ARV*[2] 848, 221) και της Νέας Υόρκης, Μητροπολιτικό Μουσείο αρ. 06.1021.132, Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 255 (*ARV*[2] 849, 245). Για τη στήλη με την αετωματική επίστεψη βλ. Nakayama 1982, 78-85, 213 και πίν. 11 (τύπος B-II-1 και B-II-2). Πρβλ. τη λήκυθο της Οξφόρδης, Ashmolean Museum αρ. 1966.771, βλ. Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 273 (*ARV*[2] 850, 264). Για τις ταινίες βλ. το σχόλιο στον αρ. 377.
Ζ. του Sabouroff (ύστερη περίοδος).

Γ.Κ.

Από τον τάφο 33

237 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
420-410 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15037.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,343, Δ.Β. 0,082, Δ. ΔΑΚΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,078, Δ. ΩΜΟΥ 0,129 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά όστρακα. Λείπει μεγάλο μέρος του ώμου, η λαβή, ο λαιμός και το στόμιο.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμ-

βάνει ένα μεγάλο σύνθετο ταφικό μνημείο. Αποτελείται από στήλη με γείσο και επίστεψη από λυρόσχημο ανθέμιο, που περιβάλλεται από δύο ζεύγη μεγάλων φύλλων άκανθας. Ένα μεγάλο ορθογώνιο μνημείο βρίσκεται μπροστά από τη στήλη ή αποτελεί τη βάση της και ταυτίζεται, πιθανώς, με *τράπεζα*. Δύο λήκυθοι πάνω στην *τράπεζα* πλαισιώνουν τη στήλη. Τόσο η στήλη όσο και οι λήκυθοι, ίσως λίθινες, κοσμούνται με ταινίες. Την πρόσθια όψη της *τράπεζας* καλύπτει πολυτελές ύφασμα, η παρυφή του οποίου δηλώνεται με κοκκίδες. Οι ταινίες και το ύφασμα είναι αποδομένες με ιώδες χρώμα, σχεδόν εξίτηλο σήμερα. Στο γείσο, διακρίνονται δύο σειρές δυσερμήνευτων ακανόνιστων ρομβοειδών εγκοπών του λευκού υπόβαθρου της παράστασης, εννέα πάνω και έξι κάτω, σαν να ήθελε ο ζωγράφος να αποξέσει τη διακόσμηση ή την επιγραφή που υπήρχε, ή αντίθετα να «προετοιμάσει» την επιφάνεια για να δεχθεί χρώμα.
Αριστερά, στέκεται ένας νέος ιματιοφόρος, ο οποίος κρατά ταινία και στηρίζεται στη βακτηρία του. Το ιώδες χρώμα του ιματίου του έχει σχεδόν εξαφανιστεί εκτός από την κάτω παρυφή. Πάνω στο ιμάτιό του διακρίνονται πέντε ακανόνιστες κοκκίδες ιώδους χρώματος. Δεξιά, την παράσταση ισορροπεί μία γυναίκα σε κατατομή προς τα αριστερά. Στο δεξιό λυγισμένο χέρι κρατά ένα μεγάλο κάνιστρο (*κανοῦν*), ενώ με το αριστερό υψώνει την παρυφή του χιτώνα της κατά το *ἠραῖον σχῆμα*. Το χρώμα του χιτώνα έχει σχεδόν εξαφανιστεί. Η ταινία του μαιάνδρου, που επιστέφει την παράσταση, και τα ανθέμια που κοσμούσαν τον ώμο της ληκύθου έχουν επίσης χαθεί.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Οι μορφές του Ζ. του Τριγλύφου, ο οποίος υπήρξε από τους τελευταίους ληκυθογράφους, είναι αγαλματικές και χαρακτηρίζονται από μνημειακότητα. Για το Ζ. του Τριγλύφου βλ. *ARV*[2] 1835· *Addenda*[2] 372. Βλ. επίσης Kurtz 1975, 66-69· *Agora* XXX, 46. Το ταφικό μνημείο με τη μεγάλη βάση αποτελεί, πιθανώς, συνδυασμό ορθογώνιας στήλης με ανθεμωτή απόληξη και *τράπεζας*. Για τις *τράπεζες* βλ. Δεσπίνης 1963, 47-68· Nakayama 1982, 43-59 «Blockförmiges Grabmonument-Grabbau» και 248-250 (τύπος E-V-19 - E-V-30). Η «επίσκεψη στον τάφο» είναι το συνηθέστερο θέμα των λευκών ληκύθων, βλ. Garland 1985, 104-120· Kurtz-Boardman 1985, 169-187· Lissarrague 1991, 159-251 (κυρίως 189-190)· πρόσφατα βλ. Oakley 1997, 66-69 και Τζάχου-Αλεξανδρή 1998, 81-86. Σύμφωνα με το αττικό σύστημα αξιών, ο νέος που στηρίζεται στη βακτηρία του αποδίδει το πρότυπο του νέου Αθηναίου πολίτη, βλ. Hollein 1988· Wehgartner 1989, 223-231. Για το *ἠραῖον σχῆμα* και τα *ἀνακαλυπτήρια* βλ. *Pandora*, 126-128. Το *ἠραῖον σχῆμα* είναι γνωστό και σε μία άλλη λήκυθο του Ζ. του Τριγλύφου στη Μαδρίτη, Museo Arqueologico Nacional αρ. 11192, βλ. Olmos 1980, 121-124, αρ. κατ. 31.
Στο κάνιστρο ή *κανοῦν* οι γυναίκες μετέφεραν τα απαραίτητα για την ταφική λατρεία αντικείμενα, όπως μυροδόχα αγγεία, στεφάνια, ταινίες κτλ., βλ. Schelp 1975· Reilly 1989, 417 κ.ε. Για τις ταινίες που στόλιζαν τον τάφο βλ. το σχόλιο στον αρ. 377. Δεν έχει δοθεί ικανοποιητική εξήγηση για τις πολύ χαρακτηριστικές ιώδεις κοκκίδες που συχνά γεμίζουν το πεδίο της παράστασης στις λευκές ληκύθους του Ζ. του Τριγλύφου. Έχουν ταυτιστεί με φύλλα, άνθη, καρπούς ελιάς ή μυρτιάς κτλ., βλ. Olmos 1980, 117-120· *CVA* Berlin 8, 51 [Wehgartner]. Για την άκανθα βλ. Meurer 1909, 133 κ.ε.· Richards-Μαντζουλίνου 1981. Οι εγκοπές στη στήλη προϋποθέτουν την ύπαρξη γραπτής επιγραφής, η οποία για άγνωστο λόγο σβήστηκε. Επιγραφές σε στήλες που απεικονίζονται σε λευκές ληκύθους είναι σπάνιες· πρβλ. τη λευκή λήκυθο του Ακρισίου στη Βέρνη, βλ. Wehgartner 1989, 223-231.
Ζ. του Τριγλύφου.

Γ.Κ.

237

Από τον τάφο 22

238 ΧΑΛΚΙΝΗ ΣΤΛΕΓΓΙΔΑ
1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7167.
ΜΗΚ. 0,208, ΜΗΚ. ΛΑΒΗΣ 0,08, ΠΛ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,007-0,016 Μ.

Ολόκληρη, συγκολλημένη από τέσσερα συνανήκοντα τμήματα. Χαλκός με σκουροπράσινη πάτινα.
Η σχεδόν ορθογώνιας διατομής λαβή φέρει επιμήκη, ορθογώνια διαμπερή οπή στο ανώτερο τμήμα της. Το λεπτό, άνισου πλάτους, ταινιόσχημο έλασμα του κυρίως σώματος της στλεγγίδας, κοίλο εσωτερικά, καμπυλώνει έντονα στο μέσον περί-

238

που του μήκους του και νεύει ελαφρά προς τα έξω στο άκρο του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η διαμπερής οπή χρησίμευε για να περάσει ταινία υφάσματος ή λεπτού δέρματος, που διευκόλυνε την ανάρτηση του αντικειμένου. Πρβλ. Kulov 1999, 64-66, πίν. 3 (2ος-3ος αι. μ.Χ.). Για τον τύπο βλ. Vagalinski 1992, 435-445.

Ν.Σ.

Από τον τάφο 4

239 ΧΡΥΣΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ
2ος-3ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 323.
Δ. 0,015, ΠΛ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ 0,005-0,001 Μ. ΒΑΡΟΣ 3 ΓΡ.

Δακτυλίδι παιδικό με ένθετο δακτυλιόλιθο. Η συμπαγής στεφάνη του αποτελείται από κυρτό εξωτερικά και επίπεδο εσωτερικά σφυρήλατο έλασμα και η μετάβαση προς την υπερυψωμένη ωοειδή σφενδόνη γίνεται με συμπίεση των τοιχωμάτων της, τα οποία είναι διογκωμένα, κοίλα στη βάση των δύο πλευρών και συγκρατούν την ερυθροκάστανη κορναλίνη, που φέρει έγγλυφη συμβολική παράσταση παλάμης με τεντωμένα τα δάκτυλα, εκτός από το μέσο και το δείκτη, ο οποίος κάμπτεται και συγκλίνει προς τον αντίχειρα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η κίνηση των δακτύλων υποδηλώνει ότι κάτι υπήρχε

ανάμεσά τους το οποίο δεν εικονίζεται. Πρόκειται για τη γνωστή από πολλούς άλλους σφραγιδόλιθους συμβολική παράσταση αυτιού, το λοβό του οποίου τραβούν ή αγγίζουν τα δάκτυλα δεξιού χεριού για να υπενθυμίσουν ή να εκφράσουν προς αυτόν στον οποίο ανήκε το δακτυλίδι αισθήματα αγάπης ή φιλίας, που η σημασία τους τονίζεται ενίοτε με την προσθήκη επιγραφής υπομνηστικής, όπως π.χ. ΜΝΗΜΟΝΕΥΕ ή MEMENTO. Παρόμοιες παραστάσεις χεριού σε σφραγιδόλιθους της Συλλογής Καραπάνου στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, βλ. Σβορώνος 1913, 171, πίν. VIII, αρ. 602-604. Σχετικά με την παράσταση χεριού, όπως αυτή εμφανίζεται από τον 2ο αι. π.Χ. και τις αντίστοιχες ερμηνείες, βλ. *AGDS* II, 198, πίν. 96, αρ. 562 (2ος αι. μ.Χ.)· *AGDS* IV, πίν. 219, αρ. 1652 (2ος αι. μ.Χ.). Επίσης, βλ. Vollenweider 1979, II, 499-500, πίν. 140,2-3 (1ος αι. π.Χ.). Για το ίδιο θέμα από τον 1ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ., με πλήρη βιβλιογραφία, βλ. *AGDS* Nürnberg, 158-159 κ.ε., ιδιαίτ. πίν. 61:48 (1ος αι. μ.Χ.).

Μ.Δ.Θ.

240 ΖΕΥΓΟΣ ΧΡΥΣΩΝ ΕΝΩΤΙΩΝ
2ος-3ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Θ 324Α, Β.
Δ. 0,011-0,015 Μ. ΒΑΡΟΣ 1 ΓΡ. ΚΑΙ ΤΑ ΔΥΟ.

Παιδικά ενώτια με κρίκο από χρυσό σύρμα, τα άκρα του οποίου απολήγουν σε άγκιστρο και θηλιά για την πόρπωση. Στο πλάι του κρίκου έχει επικολληθεί η κυλινδρική θήκη με το συρμάτινο περιχείλωμα για τις πέτρες που λείπουν και στο τοίχωμά της επικολλάται συρμάτινη θηλιά εξάρτησης πιθανώς άλλου διακοσμητικού στοιχείου.

239

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Βλ. σχετικά με τον τύπο αυτών των ενωτίων Davidson - Oliver 1984, 119, αρ. 133, 134 (2ος-3ος αι. μ.Χ.)· Deppert-Lippitz 1985, 20, πίν. 19, 47 (2ος αι. μ.Χ.). Πρβλ. επίσης τα παραπλήσια ενώτια με τις θήκες τους αρ. 4067 του Βυζαντινού Μουσείου, *Ελληνικό Κόσμημα* 1997, 177, αρ. 188 (τα οποία, όμως, έχουν χρονολογηθεί στον 4ο-6ο αι. μ.Χ.).

Μ.Δ.Θ.

241 ΑΜΦΟΡΕΑΣ
Ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15000.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,211, Δ.Β. 0,088, ΜΕΓ. Δ. 0,16 Μ.

Λείπει τμήμα του στομίου. Αποκρούσεις στη βάση και στις λαβές. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Δακτυλιόσχημη βάση, ωοειδές σώμα, χαμηλός λαιμός, έξω νεύον χείλος, λαβές ταινιωτές, κάθετες στον ώμο. Το μεγαλύτερο μέρος του αγγείου καλύπτεται με αραιή εκφεύγουσα ερυθρή βαφή. Συστάδες εγχαράξεων στον ώμο, στη βάση του λαιμού και κάτω από το χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Για παράλληλα βλ. *Agora* V, 65, 74, πίν. 16, αρ. L3 (β' μισό 3ου αι. μ.Χ.) και πίν. 13, αρ. K68 (μέσα 3ου αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

242 ΑΜΦΟΡΕΑΣ
Ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15003.
ΥΨ. 0,196, Δ.Β. 0,062, ΜΕΓ. Δ. 0,12, Δ.Χ. 0,046 Μ.

Συγκολλημένος από πολλά θραύσματα. Λείπουν τμήματα από το σώμα, το χείλος και τη βάση. Απολεπίσεις στο σώμα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Δακτυλιόσχημη βάση, απιόσχημο σώμα, χαμηλός λαιμός, έξω νεύον δακτυλιόσχημο χείλος, ταινιωτές λαβές.
Αυλακώσεις στο λαιμό, στο σώμα και στις λαβές. Εγχάρακτες γραμμές στη γένεση του λαιμού, στον ώμο και στις λαβές. Το μεγαλύτερο μέρος του αγγείου καλύπτεται με ερυθρή εκφεύγουσα βαφή. Άβαφη η βάση και το κάτω τμήμα του σώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Για παράλληλα βλ. *Agora* V, 74, 77, πίν. 16, αρ. L3 και L28 (β' μισό 3ου αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

243 ΑΜΦΟΡΕΑΣ
Ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15001.
ΥΨ. 0,021, Δ.Β. 0,056, ΜΕΓ. Δ. 0,125, Δ.Χ. 0,05 Μ.

Συγκολλημένος από πολλά θραύσματα. Λείπουν η μία λαβή και τμήματα από το σώμα και το χείλος. Πηλός ερυθρός, καθαρός. Δακτυλιόσχημη βάση, ωοειδές σώμα, χαμηλός λαιμός μειούμενος επάνω, έξω νεύον δακτυλιόσχημο χείλος, λαβές ταινιωτές, κάθετες στον ώμο. Αυλακώσεις στο σώμα και στις λαβές και εγχαράξεις στον ώμο και κάτω από το χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Για παράλληλα βλ. *Agora* V, 77 αρ. L30, πίν. 16 (αρχές 4ου αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

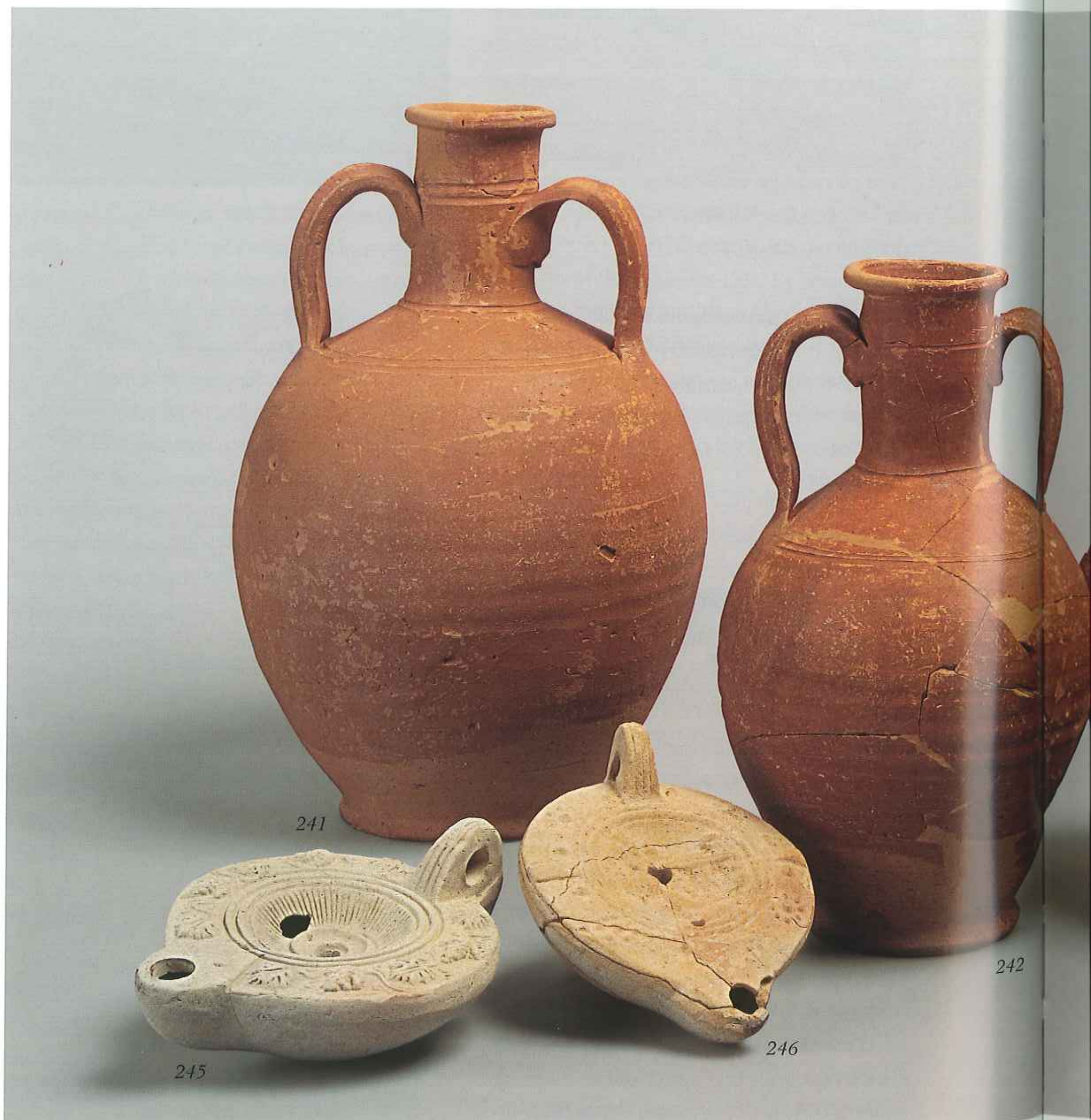
244 ΑΒΑΦΗ ΠΡΟΧΟΥΣ
Ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15002.
ΥΨ. 0,21-0,215, Δ.Β. 0,105, ΜΕΓ. Δ. 0,165, Δ.Χ. 0,058 Μ.

Ακέραιη με ελαφρές αποκρούσεις στη βάση. Πηλός καστανός. Επίπεδη βάση, απιόσχημο σώμα, πολύ χαμηλός λαιμός, παχύ δακτυλιόσχημο χείλος, ταινιωτή λαβή, κάθετη στον ώμο.
Αβαθείς εγχάρακτοι κύκλοι στην επιφάνεια έδρασης. Κτενωτή διακόσμηση στο σώμα, λεπτή εγχάραξη στον ώμο. Κατακόρυφη αυλάκωση στη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Για παράλληλα βλ. *Agora* V, 77, πίν. 16, αρ. L27 (πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

245 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7000.
ΜΗΚ. 0,115, ΥΨ. 0,032, Δ.Β. 0,037, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,089 Μ.

Σχεδόν ακέραιος. Λείπει μικρό τμήμα του δίσκου. Ελαφρές αποκρούσεις στη βάση. Πηλός ωχροκίτρινος. Χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, κοίλος δίσκος, βραχύς κωνικός μυκτήρας. Λαβή συμπαγής, ημικυκλική, με οπή ανάρτησης. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος.
Στην επιφάνεια έδρασης διπλός δακτύλιος. Στο δίσκο, γύρω από την οπή πλήρωσης, ακτινωτό κόσμημα μεταξύ εγχάρακτων δακτυλίων. Στην περίμετρο του δίσκου εναλλάξ φύλλα αμπέλου και βότρεις. Βαθιές εγχαράξεις στη λαβή και στην απόληξή της ανάγλυφο φύλλο κισσού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το ανάγλυφο φύλλο αποτελεί το έμβλημα ενός μεγάλου αθηναϊκού εργαστηρίου, γνωστού ως Εργαστήριο του Φύλλου, το οποίο ανθεί από τον πρώιμο 3ο έως τον ύστερο 4ο αι. μ.Χ. Για το έμβλημα αυτό πρβλ. *Agora* VII, 163, πίν. 34, αρ. 2076· Karivieri 1996, 146-148, πίν. 29, αρ. 300. Η διακόσμηση με τα φύλλα αμπέλου και τους βότρεις είναι μαζί με τους ρόδακες τα προσφιλή θέματα του εργαστηρίου και ο διακοσμητικός αυτός τύπος αναπαράγεται συνεχώς από τον 3ο έως τον 5ο αι. μ.Χ. Για παράλληλα βλ. *Agora* VII, 21, 146, πίν. 28, αρ. 1544 (μέσα 3ου αι. μ.Χ.) ή αρ. 1552 (ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

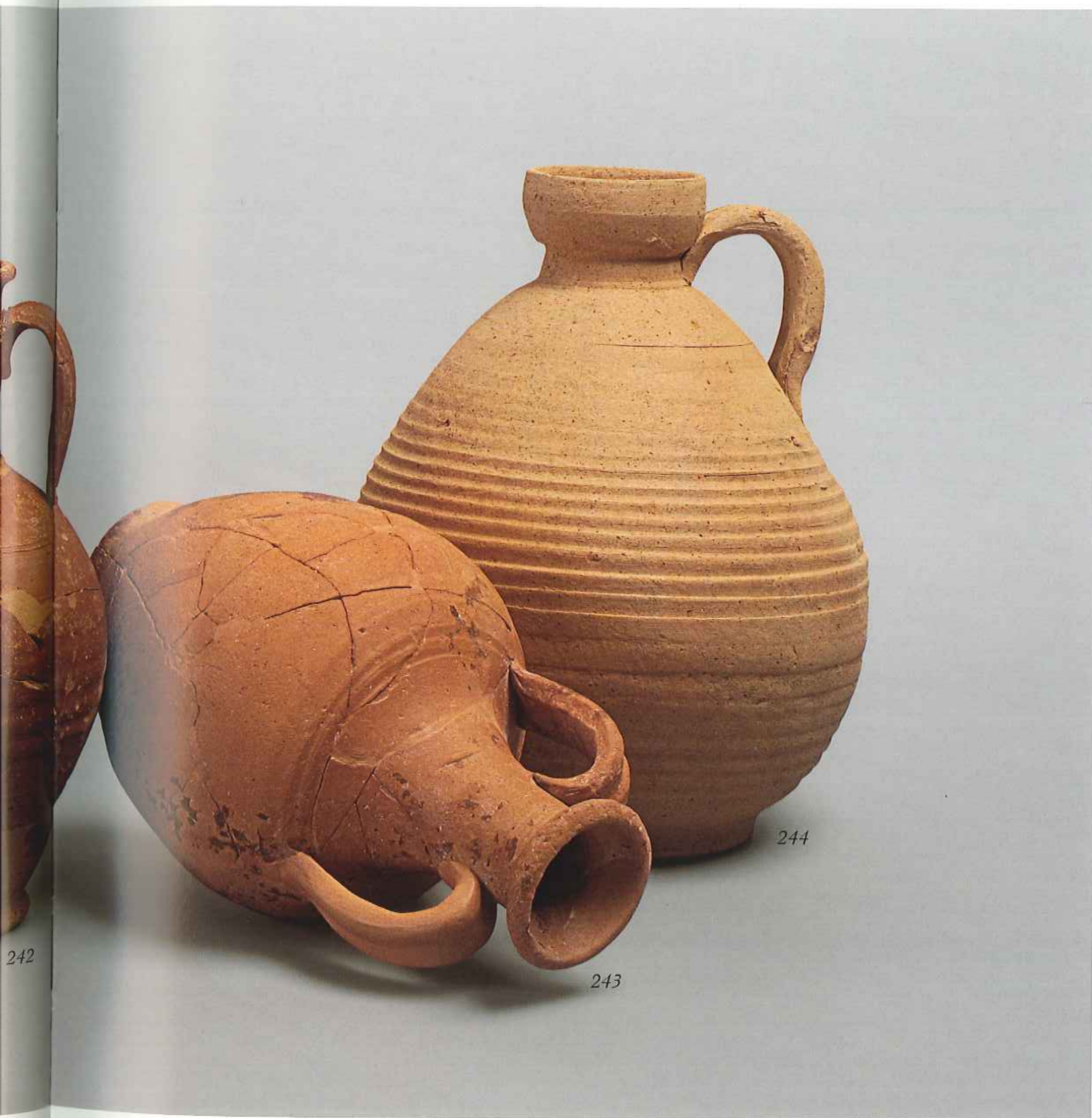
246 ΜΟΝΟΜΥΞΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
Ύστερος 3ος - πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7001.
ΜΗΚ. 0,11, ΥΨ. 0,034, Δ.Β. 0,034, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,082 Μ.

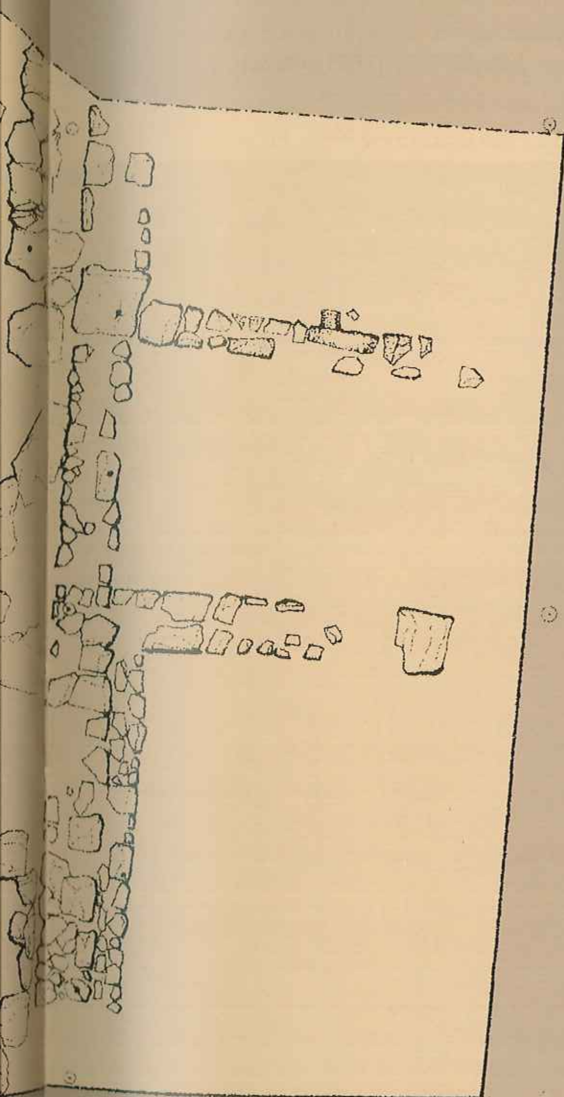
Συγκολλημένος. Λείπει τμήμα του μυκτήρα. Ρωγμές στο δίσκο. Πηλός ωχροκάστανος. Επίπεδη βάση, ημισφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, ελαφρώς κοίλος δίσκος, βραχύς κωνικός μυκτήρας. Ημικυκλική συμπαγής λαβή με οπή ανάρτησης. Στο δίσκο, εκτός από την οπή πλήρωσης, μικρή οπή εξαερισμού. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο με μήτρα. Άβαφος. Ίχνη καύσης στο μυκτήρα.
Στη βάση ανάγλυφο περίγραμμα φύλλου κισσού μέσα σε κύκλο. Στο δίσκο, που ορίζεται από δύο ομόκεντρους πλαστικούς δακτυλίους, ανάγλυφη παράσταση. Εικονίζεται καθισμένη μορφή μπροστά σε τριποδικό σκεύος. Στην περίμετρο του δίσκου συστήματα κοκκιδωτών ροδάκων και δύο μικρές ακόσμητες μετόπες. Βαθιές εγχαράξεις στη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Για το σχήμα βλ. *Agora* VII, 124, πίν. 19, αρ. 844, 839, 883, 888 (β' μισό και κυρίως ύστερος 3ος αι. μ.Χ.)· *Délos* XXVI, 136, πίν. 32, αρ. 4666 (3ος αι. μ.Χ.). Το ανάγλυφο περίγραμμα φύλλου στη βάση αποτελεί το έμβλημα του μεγάλου Εργαστηρίου του Φύλλου που ανθεί στην Αθήνα από τον πρώιμο 3ο έως τον ύστερο 4ο αι. μ.Χ. Πρβλ. σχετικά *Agora* VII, 57-58, πίν. 37, αρ. 1178 (πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.) και 163, πίν. 34, αρ. 2076· Karivieri 1996, 146-148, πίν. 29, αρ. 300. Η παράσταση της καθισμένης μπροστά σε τριποδικό σκεύος μορφής αποτελεί ένα από τα συνήθη θέματα του Εργαστηρίου του Φύλλου και ερμηνεύεται από τους μελετητές ως απεικόνιση σκλάβου που ζεσταίνει νερό ή πωλητή κάποιου υγρού εμπορεύματος· βλ. *Agora* VI, 80, αρ. 1053-1056. Για μορφές μπροστά σε τριποδικά σκεύη βλ. *Agora* VII, 126, πίν. 19, αρ. 883, 888 (β' μισό 3ου αι. μ.Χ.).

Ο.Ζ.

242
243
244

ΟΔΟΣ ΑΡΙΩΝΟΣ

1

Φρέαρ ΕΡΜΟΥ - ΑΡΙΩΝΟΣ

Στο χώρο του Φρέατος, επί των οδών Ερμού και Αρίωνος, της γραμμής 3 του Μ.Σ.Α. προηγήθηκε ανασκαφική έρευνα. Λόγω τεχνικών δυσκολιών η έρευνα διακόπηκε χωρίς να ολοκληρωθεί σε όλη την έκταση των 220 τ.μ.· ερευνήθηκε, όμως, το μεγαλύτερο τμήμα του. Μετά την αφαίρεση των νεότερων επιχώσεων από το χώρο του υπογείου του κτίσματος που υπήρχε εκεί, αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα σε ερειπιώδη κατάσταση, εξ αιτίας των πολλαπλών νεότερων επεμβάσεων. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν 22 αποτμήματα τοίχων, 7 πηγάδια και 3 αγωγοί (εικ. 1).

Οι τοίχοι, αμελούς κατασκευής, σωζόμενοι σε μικρό μήκος και ύψος οι περισσότεροι, πολλές φορές με μία σειρά μικρές ακανόνιστες πέτρες και χώμα ως συνδετικό υλικό, ανήκουν σε κτίσματα διαφόρων περιόδων από την κλασική έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο. Η συμπλήρωση των κατόψεών τους δεν έγινε δυνατή εξ αιτίας της αποσπασματικής διατήρησης (εικ. 2). Ο πιο σαφής χώρος που διαμορφώνεται βρίσκεται στο κέντρο περίπου του ερευνηθέντος τμήματος. Πρόκειται για ορθογώνια υστερορωμαϊκή κατασκευή που ορίζεται από τοίχους κτισμένους με αργολιθοδομή, κεραμίδια, μικρά μαρμάρινα θραύσματα και σκληρό κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Βορειοανατολικά αυτού του χώρου βρέθηκε δάπεδο στρωμένο με κεραμίδες, σε μικρή έκταση και χωρίς να οριοθετείται από κάποιους τοίχους. Χαρακτηριστικός είναι επίσης τοίχος στη βόρεια παρειά του σκάμματος πλάτους 1 μ. σχεδόν, με άξονα Α.-Δ., κτισμένος με μεγάλους ακανόνιστους λίθους, που εδράζεται σε βάθος 3,20 μ., όπου βρίσκεται η βραχοκιμηλιά.

Από τα επτά πηγάδια που εντοπίστηκαν, άλλα κτιστά και άλλα λαξευμένα στο έδαφος, τα περισσότερα είναι μεταγενέστερα και έχουν χρησιμοποιηθεί ως αποχετευτικοί χώροι στους νεότερους χρόνους. Αποκαλύφθηκαν, επίσης, τα υπολείμματα τριών πήλινων αγωγών, τόσο αποσπασματικά, ώστε να είναι αδύνατον να καθοριστεί η πορεία και η χρήση τους.

Σε όλο τον ανασκαφικό χώρο εντοπίστηκε μία ταφή, εγχυτρισμός, με λίγα οστά και όστρακα κλασικών χρόνων στο εσωτερικό του.

Η χρήση του χώρου, είναι διαχρονική. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε από τις αναμοχλευμένες επιχώσεις είναι διαφόρων εποχών, από την κλασική έως τη βυζαντινή εποχή ακόμη και από την τουρκοκρατία. Σε αντίθεση με τα οικιστικά κατάλοιπα, που βρέθηκαν εξ αιτίας των πολλαπλών επεμβάσεων σε κακή κατάσταση, η κεραμική που συγκεντρώθηκε απ' όλο το χώρο και έναν μικρό αποθέτη αποτελείται από μεγάλο αριθμό οστράκων, κυρίως ερυθρόμορφων αγγείων. Παρόλο που δεν σώθηκαν παρά ελάχιστα ολόκληρα αγγεία (αρ. 247), τα όστρακα των κλασικών χρόνων κυρίως είναι ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικά της εποχής τους. Εκτός της κεραμικής συγκεντρώθηκαν και διάφορα μαρμάρινα αποτμήματα αρχιτεκτονικών μελών, αγαλματίων, κιονίσκων καθώς και σύγχρονα, από νεοκλασικά κτήρια.

Η ανασκαφική έρευνα συνεχίζεται στο εναπομείναν τμήμα, μετά τη διευθέτηση των τεχνικών δυσκολιών.

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

2. Φρέαρ ΕΡΜΟΥ-ΑΡΙΩΝΟΣ. Γενική άποψη της ανασκαφής.

2

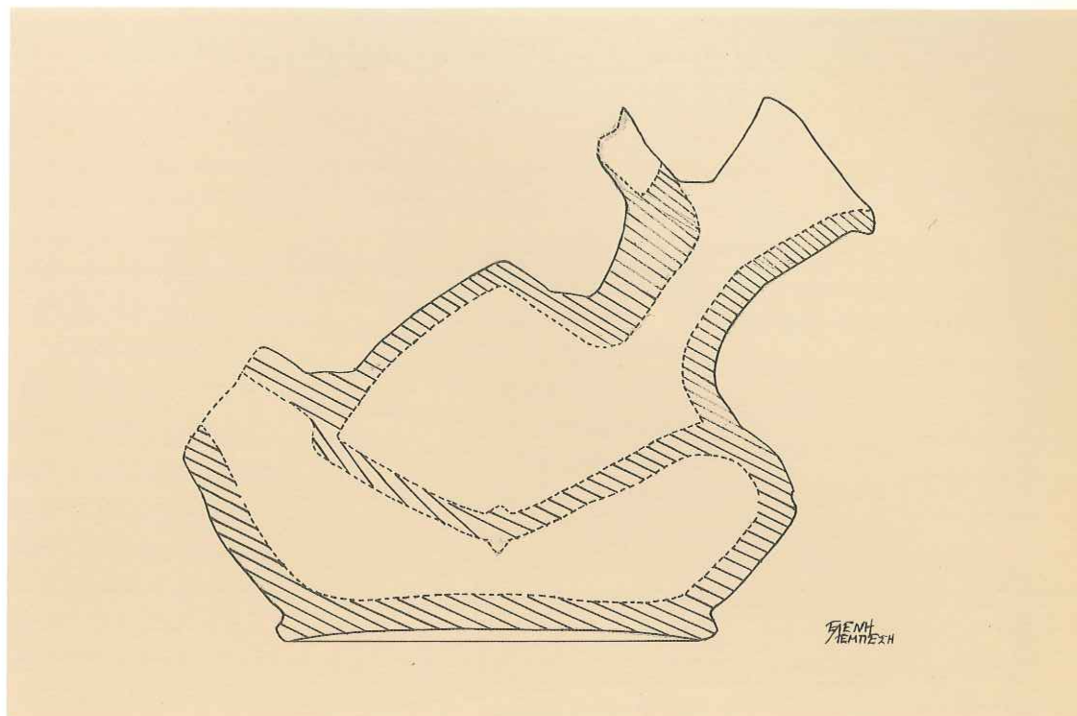
247 ΑΣΚΟΣ
325-300 π.Χ.

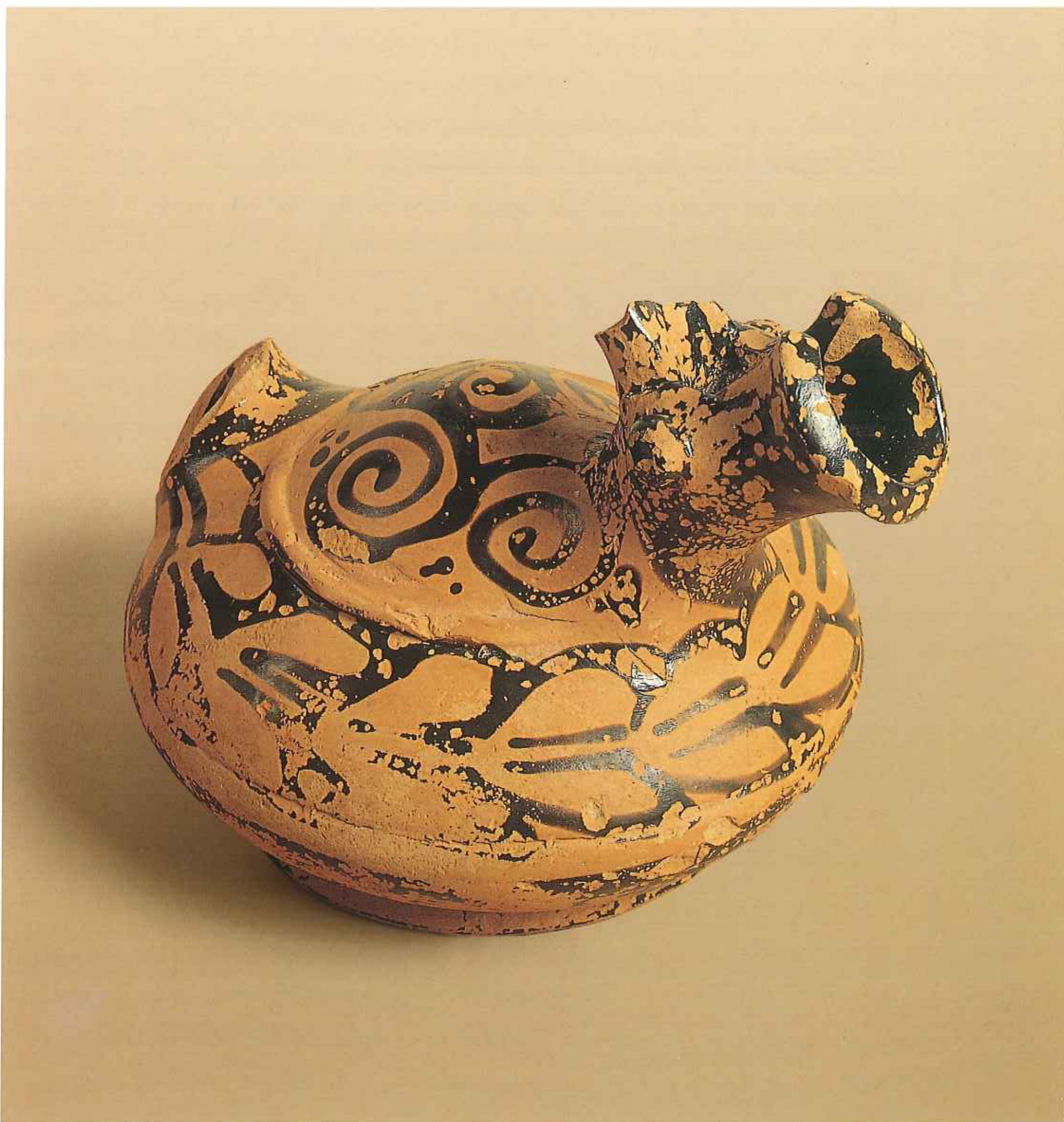
ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15512.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,097, Δ.Β. 0,077, ΜΕΓ. Δ. 0,107, Δ.Χ. 0,032 Μ.

Λείπει η λαβή και το δεύτερο στόμιο. Αρκετές αποκρούσεις και απολεπίσεις, κυρίως στο κατώτερο τμήμα του αγγείου και την προχοή. Βάση χαμηλή, δισκόμορφη, σώμα αμφικωνικό, προχοή (στο σωζόμενο στόμιο) οπισθότμητη. Λαβή ταινιόσχημη ένωνε τα δύο στόμια. Εκατέρωθεν αυτής δύο ημισφαιρικές αποφύσεις.
Η διακόσμηση περιορίζεται στο πάνω μισό του αγγείου, πάνω από εγχάρακτο δακτύλιο, ο οποίος χωρίζει το σώμα από τον ώμο. Στον ώμο ταινία από φύλλα δάφνης. Η μετάβαση από τον ώμο στη «ράχη» με ανάγλυφο δακτύλιο. Η ράχη του αγγείου, κωνική, κοσμείται από σύστημα τεσσάρων ελίκων, που περιβάλλουν μια μικρή έλικα στην οξεία απόληξή της. Στα διάκενα των ελίκων μελανά σχηματοποιημένα πέταλα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το εσωτερικό του αγγείου χωρίζεται με ενδιάμεση βάση σε δύο θαλάμους, που επικοινωνούν αντίστοιχα με τα δύο στόμια (βλ. σχέδιο). Αυτά, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι διαμορφωμένα σε διαφορετικό σχήμα το καθένα (π.χ. το ένα τριφυλλόσχημο, το άλλο κυκλικό), δίνοντας τη δυνατότητα στο χρήστη του αγγείου να γνωρίζει το διαφορετικό περιεχόμενο κάθε θαλάμου εκροής.
Πρόκειται για επιτραπέζια σκεύη που χρησιμοποιούνταν στην παρασκευή μείγματος καρυκευμάτων φαγητών κατά τη διάρκεια του γεύματος (λάδι και ξύδι). Για τις πιθανές χρήσεις του δίστομου ασκού θεμελιώδης είναι μελέτη των Bovon - Bruneau 1966, 140 κ.ε. Το πρωτότυπο και πολύ λειτουργικό σχήμα απαντά από τον 5ο αι. π.Χ., διαδίδεται κατά τη διάρκεια του 4ου αι. και συνεχίζει έως τα τέλη του 2ου και τις αρχές του 1ου αι. π.Χ.· σχετικά βλ. Πατσιαδά 1983, 126. Επίσης, βλ. *Agora* XII, 157-160, σημ. 1, πίν. 39. Για το σχήμα βλ. *Agora* XXIX, αρ. 1176, πίν. 86 και για τη διακόσμηση, αρ. 1173-1175, πίν. 86.

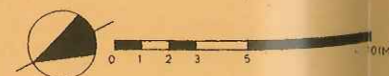
Β.Ο.

247

1. ΟΜΑΔΙΚΗ ΤΑΦΗ
2. ΑΠΟΘΕΤΗΣ
3. ΑΓΩΓΟΣ
4. ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ
5. ΚΛΙΒΑΝΟΣ
6. ΠΗΓΑΔΙ
7. ΦΡΕΑΤΙΟ
8. ΗΡΙΔΑΝΟΣ
9. ΑΥΛΑΚΑ

Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ

Ο ΔΗΜΟΣ ΤΩΝ ΚΕΡΑΜΕΩΝ

Ο Κεραμεικός το *κάλλιστον προάστειον* (Θουκ. ΙΙ, 34) της αρχαίας πόλης των Αθηνών έλαβε το όνομά του *Ἀπὸ τῆς κεραμεικῆς τέχνης καὶ τοῦ θύειν Κεράμῳ τινὶ ἥρωι* (Αρποκρ., λ. Κεραμείς).

Πράγματι, τα εργαστήρια κεραμικής της αρχαϊκής και της κλασικής περιόδου, που εντοπίστηκαν από τις σωστικές ανασκαφές των τελευταίων χρόνων, βορειοδυτικά της πόλης και εκτός των τειχών της, μέχρι την Ακαδημία Πλάτωνος, επιβεβαιώνουν την προέλευση της ονομασίας[1]. Ο αιτιολογικός μύθος του ήρωα Κεράμου, γιου του Διονύσου και της Αριάδνης, δημιουργήθηκε αργότερα, προφανώς για να ερμηνεύσει την ονομασία του δήμου.

Τα όρια του δήμου των Κεραμέων, όπως και των υπόλοιπων άλλωστε δήμων του Άστεως, δεν είναι σαφή. Με βάση τις πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων συμπεραίνουμε ότι ο δήμος υπήρχε ήδη από τα αρχαϊκά χρόνια. Με την κατασκευή του Θεμιστοκλείου περιβόλου το 479/8 π.Χ. διαιρέθηκε σε έσω και έξω Κεραμεικό (Θουκ. VI, 57), ενώ κατά τη ρωμαϊκή περίοδο φαίνεται ότι επεκτάθηκε σημαντικά προς το εσωτερικό της πόλης, περιλαμβάνοντας και την περιοχή της αρχαίας Αγοράς (Παυσ. Ι 3.1, 2.4, 20.6 και 14.6).

Εκτός από την αρχαία γραμματεία, για τον έξω Κεραμεικό, αρκετές πληροφορίες προσθέτουν και τα ανασκαφικά δεδομένα, κυρίως του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού. Αμέσως έξω από τα τείχη της πόλης ήταν η αρχή της οδού προς την Ακαδήμεια, εκατέρωθεν της οποίας αναπτύχθηκε το επίσημο νεκροταφείο της πόλης, το Δημόσιον Σήμα. Από τον ίδιο χώρο διερχόταν η Ιερά Οδός η οποία, λίγα μέτρα μακρύτερα από την Ιερά πύλη, διακλαδιζόταν με την οδό των Τάφων δημιουργώντας γωνία τριγώνου. Και στις δύο αυτές οδούς δημιουργήθηκε νεκροταφείο επώνυμων οικογενειών, αλλά και ανώνυμων πολιτών. Η ροή του ποταμού Ηριδανού στον ήρεμο χώρο του νεκροταφείου και κοντά στις σημαντικότερες πύλες των Αθηνών, το Δίπυλο και την Ιερά, θα τόνιζε τη φυσική ομορφιά του τοπίου στην πολυσύχναστη αυτή περιοχή[2].

1

Η εικόνα αυτή της αρχαιότητας έρχεται σε πλήρη αντίθεση με αυτή του 19ου αι. μ.Χ., όπως προκύπτει από τις περιγραφές του Λούντβιχ Ρος και από τις ανασκαφές των πρώτων Ελλήνων αρχαιολόγων που ασχολήθηκαν με την περιοχή. Ο Ρος, από τους πρώτους αρχαιολόγους του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, περιγράφει τη θέα που αντίκρισε από το ύψωμα της Αγίας Τριάδας, το 1832: *Αυτό δεν είναι η λαμπερή ιοστεφής Αθήνα! Είναι ένας σωρός από ερείπια, μια άμορφη, μονότονη, γκριζοπράσινη μάζα από στάχτη και σκόνη*[3]. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, η περιοχή ήταν καλυμμένη με άμμο που έφθανε κατά τόπους το ύψος των 9 μ. πάνω από την επιφάνεια των αρχαίων. Υπήρχαν αμπέλια αλλά και το εργοστάσιο του Φωταερίου, βιοτεχνίες – όπως το «σαπωνοποιείο» με τη «σταχτοθήκη» του – καμίνια, λάκκοι αμμοληψίας και ένας ανοικτός αγωγός αποχέτευσης. Η γη ήταν δημόσια σ' ένα μεγάλο μέρος της, συχνά όμως διεκδικούμενη από ιδιώτες.

Το 1861, με αφορμή τις εργασίες για την κατασκευή της νέας οδού Πειραιώς από το μηχανικό του Δημοσίου Δανιήλ, η Αρχαιολογική Εταιρεία αναλαμβάνει τη διενέργεια ανασκαφών, αλλά κυρίως το κοπιώδες και χρονοβόρο έργο της διοικητικής μέριμνας γιά την απαλλοτρίωση και τη διασφάλιση του χώρου. Με την εύρεση των πρώτων επιτύμβιων στηλών, γύρω στο 1863, ο καθηγητής Αρχαιολογίας Αθ. Ρουσόπουλος υποψιάζεται ότι ο Κεραμεικός βρίσκεται στη σημερινή θέση του ομώνυμου αρχαιολογικού χώρου. Ακολούθησαν ανασκαφές από την Αρχαιολογική Εταιρεία έως το 1913, οπότε το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο ανέλαβε τη συνέχιση και την ολοκλήρωση των αρχαιολογικών ερευνών[4] (εικ. 2-4).

Η εικόνα του 19ου αιώνα αφορούσε, βεβαίως, όχι μόνο στον αρχαιολογικό χώρο, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. Οι αμμοληψίες φαίνεται ότι συνεχίστηκαν με

2

2. Αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού. Η ανασκαφή του Πομπείου στις αρχές του 20ού αιώνα.

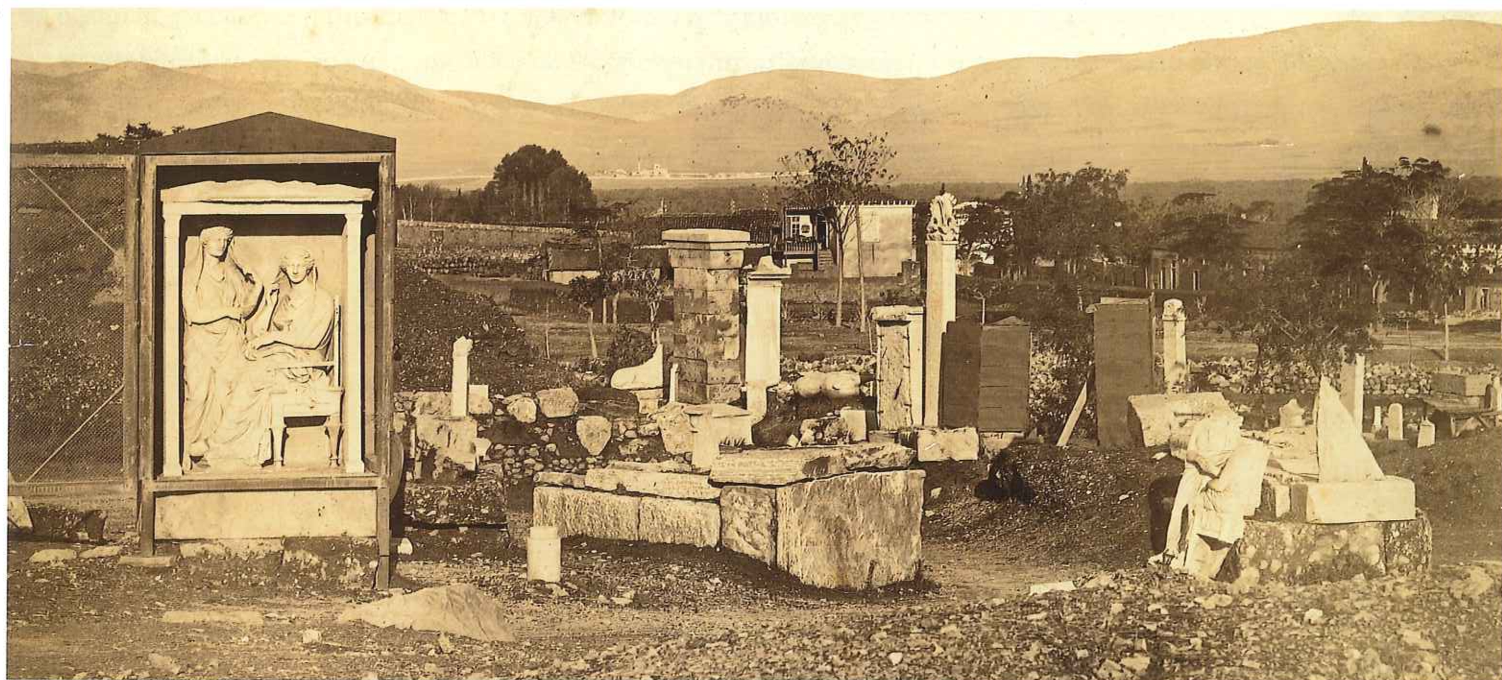
3. Αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού. Από τα πρώτα μνημεία που βρέθηκαν στο χώρο, τον 19ο αιώνα.

4. Αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού. Η οδός των Τάφων. Στο βάθος διακρίνεται το κτίριο της Λαχαναγοράς.

εντατικούς ρυθμούς έως το τέλος του ίδιου αιώνα, όχι μόνο για οικοδομική χρήση αλλά και για επιχωματώσεις, όπως για παράδειγμα για την κατασκευή τμήματος του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου το 1879. Γι' αυτό, οι αμμοληψίες αυτές, αλλά κυρίως οι επιχωματώσεις των λάκκων, ήταν τα πρώτα ευρήματα που εντοπίστηκαν στρωματογραφικά και στην ανασκαφή του Σταθμού.

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα ο χώρος του ανατολικού τμήματος της ανασκαφής καλύφθηκε με επιχώσεις που απορρίπτονταν από την πλευρά της Ιεράς Οδού. Η χρονολογική επιβεβαίωση αυτών των απορρίψεων έγινε με την αποκάλυψη ενεπί-

3

4

γραφου θεμέλιου λίθου που τέθηκε επί δημαρχίας Λάμπρου Καλλιφρονά, το 1899. Στη βορειοανατολική γωνία του χώρου μαρτυρείται μεγάλη δεξαμενή νερού, που αποτυπώθηκε στο χάρτη της Αθήνας από τον Judeich[5]. Επίσης, άλλες νεότερες παρεμβάσεις, που δέχθηκε ο χώρος, προκλήθηκαν από ασβεστόλακκους, ίσως για την οικοδόμηση στη θέση αυτή της Λαχαναγοράς των Αθηνών το 1902.

Οι πληροφορίες για αρχαιότητες, έως τα μέσα του 20ού αιώνα, είναι πενιχρές· απλοί τάφοι και αποτμήματα επιτύμβιων στηλών αναφέρονται επί της οδού Πειραιώς, στο πεζοδρόμιο του σημερινού αρχαιολογικού χώρου, καθώς και κοντά στην είσοδο του εργοστασίου του Φωταερίου. Το 1984, σωστική ανασκαφή σε τάφρο στο νότιο πεζοδρόμιο της σημερινής Ιεράς οδού, και πλησίον της συμβολής της με την οδό Πειραιώς, αποκάλυψε τμήμα πυκνότατου νεκροταφείου με χρονική διάρκεια από τον 5ο αι. π.Χ. έως τα ρωμαϊκά χρόνια[6].

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Η σωστική ανασκαφή του 1984, καθώς και ο γειτνιάζων αρχαιολογικός χώρος ήταν ένδειξη ότι στο χώρο της ανασκαφής του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ αναμενόταν νεκροταφείο με σημαντική πυκνότητα τάφων (εικ. 1, 5-7). Οι διαταραγμένες όμως επιχώσεις, ύψους 3-4,50 μ., που είχαν καλύψει το χώρο, δεν επιβεβαίωσαν αρχικά τις προβλέψεις μας. Ωστόσο, η ανασκαφική έρευνα στα αδιατάρακτα στρώματα έφερε στο φως μεγάλο αριθμό ταφών, που αποτελούν την προς Δ. συνέχεια των αρχαϊκών-κλασικών τάφων του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού. Το νεκροταφείο του Κεραμεικού, επομένως, αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο στο τρίγωνο που σχηματίζουν η Ιερά Οδός προς Β., η οδός των Τάφων προς Ν. και ένας χαμηλός περίβολος προς Δ., σε απόσταση περίπου 200 μ. από το τείχος. Μεγάλα πολυτελή μνημεία δεν βρέθηκαν, ούτε αποτμήματα αρχιτεκτονικών στοιχείων ή μνημειακών επιτύμβιων αναγλύφων. Η απουσία αυτή, που δικαιολογείται εν μέρει μόνον από τις μεταγενέστερες διαταράξεις των επιχώσεων, ερμηνεύεται και από την απόσταση του νεκροταφείου από τον κεντρικό πυρήνα του κοντά στα τείχη. Παρά την απουσία, όμως, μνημειακών κατασκευών και πολυτελών ευρημάτων, η ανασκαφή αυτή έδωσε σημαντικά στοιχεία για την τοπογραφία του Κεραμεικού και για τα προϊόντα των εργαστηρίων του, αλλά συγχρόνως μας αποκάλυψε και ευρήματα που σχετίζονται με ιστορικά γεγονότα.

Από την έρευνα συνολικής έκτασης 2,5 στρεμμάτων, που διατέθηκε για την κατασκευή του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ, αρχαία εντοπίστηκαν στο ανατολικό τμήμα προς τα αρχαία τείχη, σε έκταση περίπου 1,5 στρέμματος. Σε όλο σχεδόν αυτό το χώρο ερευνήθηκαν 1.191 ταφές, που χρονολογούνται από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ έως τα ρωμαϊκά χρόνια. Στο μεγαλύτερο ανασκαμμένο τμήμα αποκαλύφθηκαν κατά τόπους ταφές του 6ου και 5ου αι. π.Χ., κάτω από στρώματα που είχαν 2,50 μ. πάχος. Στο βορειότερο τμήμα, όπου οι αναμοχλεύσεις ήταν αβαθείς και ηπιότερες, βρέθηκαν λίγοι τάφοι του 4ου αι. π.Χ. και ακόμη λιγότεροι των ελληνιστικών χρόνων[7]. Εδώ η πυκνότητα του νεκροταφείου ήταν σημαντική, όχι μόνον εξ αιτίας των περιορισμένων μεταγενέστερων παρεμβάσεων, αλλά και εξ αιτίας της γειτνίασης προς την Ιερά Οδό όπου το νεκροταφείο είχε μεγαλύτερη ταφική χρήση[8] (εικ. 6).

Ο ΗΡΙΔΑΝΟΣ

Σε αυτό ακριβώς το τμήμα, κάτω από τις ταφές του 5ου και 6ου και πιθανότατα του 7ου αι. π.Χ., εντοπίστηκε σε μήκος 14 μ. και πλάτος περίπου 1,50 μ. η νότια όχθη και μικρό μέρος της κοίτης του Ηριδανού των προγεωμετρικών ή των γεωμετρικών χρόνων. Η απουσία γεωμετρικών τάφων, στο τμήμα αυτό της ανασκαφής μας, ίσως οφείλεται στην ελεύθερη ροή του ποταμού πριν από τη διευθέτησή του κατά την περίοδο της κατασκευής του Θεμιστόκλειου τείχους, τον 5ο αι. π.Χ. Η έρευνα του Ηριδανού δεν ολοκληρώθηκε, λόγω του υπερκείμενου αρχαϊκού και κλασικού νεκροταφείου, αλλά και επειδή έπαψε η ανάγκη συνέχισης της ανασκαφής, έπειτα από την οριστική απόφαση να μη γίνει ο Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ στη θέση αυτή. Η κατάργηση του Σταθμού ήταν ευεργετική όχι μόνο για τη διαφύλαξη του αρχαιολογικού χώρου αλλά και για τη διατήρηση του βορειοδυτικού τμήματος του νεκροταφείου του Κεραμεικού, πολύ κοντά στην Ιερά Οδό. Ελπίζουμε η μελλοντική συνέχιση και ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας, με σκοπό τη διατήρηση των αρχαίων, να μην έχει πλέον σωστικό χαρακτήρα.

5. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Το κεντρικό τμήμα της ανασκαφής. Αριστερά διακρίνεται ο περίβολος.

5

ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Στο νεκροταφείο, που ερευνήθηκε στη θέση του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ, εντοπίστηκαν σχεδόν όλα τα είδη ταφικής πρακτικής[9]. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν 262 καλυβίτες, 548 λακκοειδείς, 74 κεραμοσκεπείς, 230 πυρές, 38 λάρνακες, 74 εγχυτρισμοί, 2 σαρκοφάγοι, 7 κιβωτιόσχημοι, 4 κάλπες, 2 ομαδικοί καθώς και 2 αύλακες προσφορών. Επίσης, σε διαταραγμένες επιχώσεις βρέθηκαν οστά εννέα σκύλων, που είχαν καλυφθεί με στρώση χαλικιών και είχαν την εικόνα απόρριψης μάλλον και όχι ταφής. Μερικοί τάφοι σώζονταν αποσπασματικά, λόγω της πυκνής ταφικής χρήσης του

χώρου αφ' ενός και των διαφόρων νεότερων παρεμβάσεων αφ' ετέρου. Έτσι δικαιολογείται και το γεγονός ότι από το σύνολο των τάφων πολλοί ήταν ακτέριστοι. Ως προς την τυπολογία και την ποικιλία των ταφών παρουσιάζεται η ίδια εικόνα που συναντήσαμε και στο νεκροταφείο του γειτονικού αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού.

6. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Το βόρειο τμήμα της ανασκαφής, το οποίο έχει διατηρηθεί και παραμένει ορατό.

7. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Το νότιο τμήμα της ανασκαφής. Στο κέντρο διακρίνεται το όρυγμα του αγωγού.

Από το σύνολο των 1.191 ταφών επιλέχθηκαν για την παρούσα Έκθεση ευρήματα από 42 τάφους και από μία αύλακα προσφορών. Η επιλογή τους βασίστηκε κατά το δυνατόν στην πλέον αντιπροσωπευτική εκπροσώπηση του νεκροταφείου και όχι στη σπουδαιότητα ενός εκάστου αντικειμένου.

Από τις ταφές αυτές, πέντε ήταν πυρές που παρουσιάζουν τη συνήθη εικόνα ταφικών πυρών με άφθονη καμένη ύλη στο δάπεδό τους. Πέντε εγχυτρισμοί βρίσκονταν μέσα σε μεγάλα χρηστικά αγγεία, κυρίως αμφορείς, που περιείχαν ανακομιδές ή παιδικές ταφές, με τα κτερίσματά τους τοποθετημένα είτε στο εσωτερικό του ταφικού αγγείου είτε έξω από αυτό. Την εικόνα συμπληρώνουν δύο λάρνακες παιδικών ταφών, καθώς και μία κάλπη. Επιλέχθηκαν επίσης επτά κεραμοσκεπείς, κτερισμένοι με τα τυπικά αγγεία ανάλογων ταφών, καθώς και τρεις κιβωτιόσχημοι επενδεδυμένοι με στρωτήρες κεράμους. Τη μεγαλύτερη όμως κατηγορία τάφων αποτελούν οι απλοί ορθογώνιοι λάκκοι, λαξευμένοι στο φυσικό έδαφος. Από τους τελευταίους εκτίθενται δεκαεννέα, με αντιπροσωπευτικά κτερίσματα όλων των εποχών του νεκροταφείου. Πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και δεν εντοπίσαμε τάφους μεταγενέστερους του 3ου αι. π.Χ., υπάρχουν ενδείξεις ότι το νεκροταφείο ήταν σε χρήση έως τα ρωμαϊκά χρόνια. Αυτό επιβεβαιώνεται από δύο ρωμαϊκούς τάφους που βρέθηκαν σχεδόν επιφανειακά, σε αδιατάρακτο στρώμα και σε άμεση γειτνίαση με τη σωστική ανασκαφή του 1984 που προαναφέραμε.

6

Παρά την απλή κατασκευή των τάφων, τα κτερίσματά τους εμφανίζουν σημαντική διαφοροποίηση ως προς την ποσότητα και την ποιότητά τους. Επικρατούν τα πήλινα αντικείμενα, ενώ απουσιάζουν σχεδόν εντελώς τα κοσμήματα (εξαίρεση αποτελούν οι οστέινες χάνδρες αρ. 411).

Τρεις είναι οι τάφοι που χρονολογούνται στον 7ο αι. π.Χ., των οποίων τα κτερίσματα ανήκουν στην «Ομάδα του Φαλήρου». Από αυτούς, οι δύο (τάφοι 152 και 239) είναι παιδικοί εγχυτρισμοί. Πρόκειται για αμφορείς των γεωμετρικών χρόνων που χρησιμοποιήθηκαν ως ταφικά αγγεία. Μικρή σχιστολιθική πλάκα κάλυπτε το στόμιο των αγγείων αυτών σφραγίζοντας την ταφή, ενώ τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί περιμετρικά τους, όπως συνήθως συμβαίνει με τους εγχυτρισμούς αυτής της περιόδου. Ο τρίτος (τάφος 191) ήταν επίσης εγχυτρισμός, κατεστραμμένος από μεταγενέστερο λακκοειδή τάφο, τα κτερίσματά του όμως βρέθηκαν συγκεντρωμένα κάτω από τα λίγα όστρακα του ταφικού αγγείου.

Από το απλό ορθογώνιο λάξευμα στο φυσικό έδαφος του τάφου 461 επιλέχθηκαν μερικά μόνον κτερίσματα (αρ. 276-279). Από αυτά, η λήκυθος τύπου «Δηιάνειρας» (αρ. 276) παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον λόγω της εικονογραφίας της, με θέμα που σχετίζεται πιθανώς με ερωτική συνομιλία μεταξύ ανδρών. Το τμήμα λουτροφόρου-υδρίας (αρ. 410) είχε χρησιμοποιηθεί, πιθανότατα, ως τεφροδόχο αγγείο συλημένης ταφής.

Από τους τάφους του πρώιμου 5ου αι. π.Χ., αναφέρουμε ενδεικτικά τον κιβωτιόσχημο τάφο 1099 κοντά στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής, που περιείχε ταφή νέου, κτερισμένου με αγγεία και αστραγάλους (αρ. 313). Από τα αγγεία του τάφου ξεχωρίζει μικρός ερυθρόμορφος αρύβαλλος (αρ. 311) πρωτότυπου σχήματος με παράσταση παλαίστρας, έργο του Δούριδος, ενός από τους σημαντικότερους αγγειογράφους της υστεροαρχαϊκής περιόδου. Τα υπόλοιπα αγγεία αποδίδονται στα Εργαστήρια του Ζ. του Διόσφου και του Ζ. του Αίμονος. Είναι αυτονόητη η σύγκριση του ευρήματος με τον τάφο της οδού Σταδίου – από την ανασκαφή των Βασιλικών Σταύλων το 1928 –, ο οποίος περιείχε ανάλογα κτερίσματα που συνέβαλαν ουσιαστικά στη μελέτη των εργαστηρίων της μελανόμορφης αττικής κεραμικής του πρώιμου 5ου αι. π.Χ.[10]. Η εικονογραφία του αρυβάλλου, αλλά και ενός μελανόγραφου αλαβάστρου (αρ. 312), υποδηλώνουν τη νεαρή ηλικία του νεκρού και τη «γυμνασιακή» αγωγή του.

7

Ο λακκοειδής τάφος 1010 βρέθηκε κοντά στον προηγούμενο και χρονολογείται στην ίδια εποχή με εκείνον. Περιείχε παιδική ταφή κτερισμένη με πολυάριθμα αγγεία, χαρακτηριστική ταφική πρακτική στους υστεροαρχαϊκούς - πρώιμους κλασικούς τάφους, όπως φαίνεται και από τις αντίστοιχες ταφές του γειτονικού Κεραμεικού. Το αγγείο αρ. 289 με ερωτική εικονογραφία δείχνει να μη σχετίζεται με την ηλικία του νεκρού.

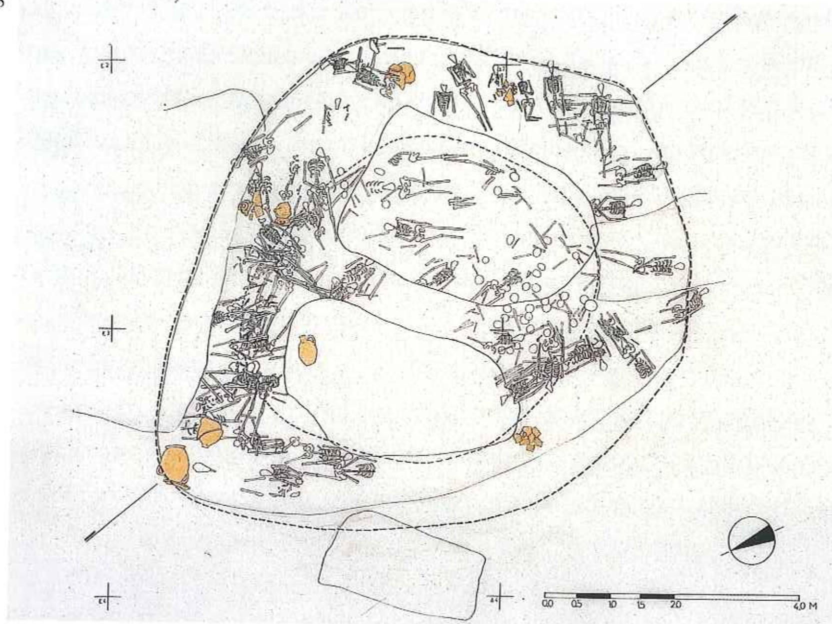
Τέλος, η «αύλακα προσφορών», ένα ορθογώνιο λάξευμα μήκους 2,50 μ., περιείχε σε δύο στρώσεις πολυάριθμα αγγεία και ειδώλια με ίχνη από την πυρά. Από αυτά τα ειδώλια, επιλέχθηκαν για την παρούσα Έκθεση τα πιο αντιπροσωπευτικά. Το είδος των αγγείων και των ειδωλίων, που στην πλειονότητά τους είναι γυναικεία, δηλώνει ότι η αύλακα περιέκλειε ταφικές προσφορές σε γυναίκα.

ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΤΑΦΕΣ

Σημαντική θέση στο νεκροταφείο κατέχουν οι δύο ομαδικές ταφές που αποκαλύφθηκαν στο κεντρικό τμήμα της ανασκαφής μας.

Η πρώτη εντοπίστηκε σε απλό όρυγμα, μέγ. διαμέτρου 6,50 μ.[11] (εικ. 8-9). Η ανασκαφή του λάκκου αποδείχθηκε ιδιαί-

8

9

8. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Σχέδιο της πρώτης ομαδικής ταφής.

9. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Το βόρειο τμήμα της πρώτης ομαδικής ταφής. Διακρίνεται ένα από τα ορύγματα της παραβίασής της.

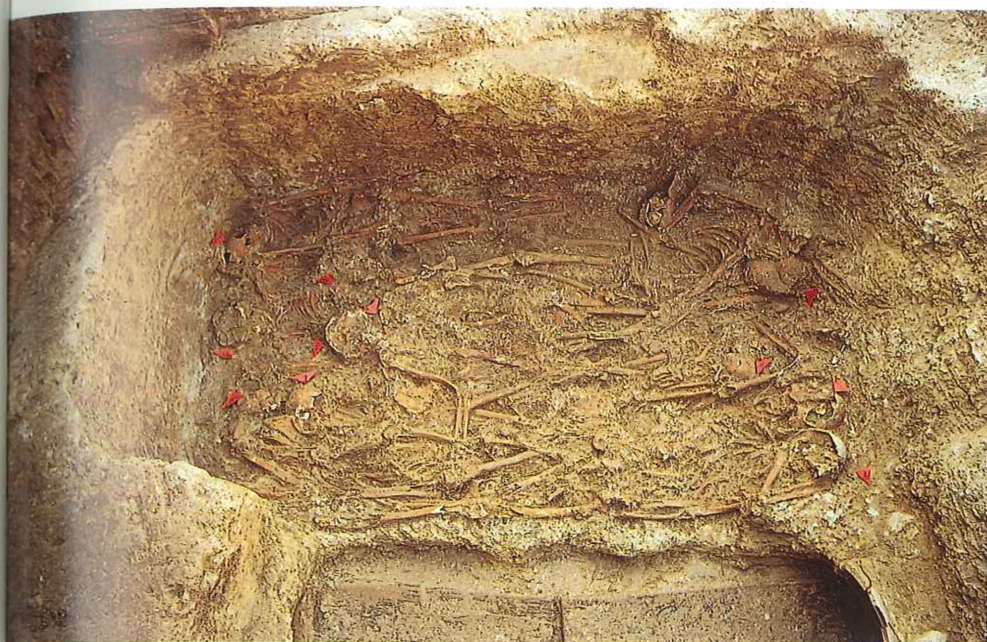
10. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Η δεύτερη ομαδική ταφή.

τερα δύσκολη εξ αιτίας των διαταραγμένων υπερκείμενων επιχώσεων, καθώς και των πέντε αρχαίων παραβιάσεων, που δεν επέτρεψαν τον σαφή καθορισμό των ορίων του. Όσα στοιχεία επομένως συλλέξαμε, προέρχονται ουσιαστικά από νησίδες χώματος που παρέμειναν ανέπαφες[12].

Οι πρώτες ταφές φάνηκαν σε βάθος 4,30 μ. στο ανατολικό μέρος του ορύγματος, αλλά θα πρέπει να υπήρχαν κι άλλες σε ανώτερα στρώματα που καταστράφηκαν από τις χωματουργικές επεμβάσεις των δύο τελευταίων αιώνων. Η ανασκαφή αποκάλυψε επάλληλες ταφικές στρώσεις 89 νεκρών, θαμμένων εν αταξία σε στάσεις κατά το πλείστον «εκτάδην», αλλά και σε άλλες που υπαγορεύονταν από το σχήμα και το μέγεθος του λάκκου (εικ. 8). Στις κατώτερες στρώσεις υπήρχε κάποια ευρυχωρία ανάμεσα στους νεκρούς, η οποία μειωνόταν προς τις επάνω στρώσεις. Ανάμεσα στις ελεύθερες ταφές βρέθηκαν και μερικοί εγχυτρισμοί βρεφών. Τα κτερίσματα ήταν διάσπαρτα και ελάχιστα, σχετικά με τον αριθμό των ενταφιασθέντων.

Υπάρχουν ενδείξεις ότι η ταφή αυτή είχε ευρύτερα όρια, καθώς και άλλες στρώσεις νεκρών, έτσι ώστε να μπορεί να υποστηριχθεί ομαδική ταφή τουλάχιστον 150 ατόμων. Ο αριθμός των νεκρών και ο τόσο βιαστικός τρόπος της ταφής τους, που υποδηλώνει πανικό, καθώς και η χρονολόγηση των κτερισμάτων γύρω στο 430 π.Χ., δεν μπορεί παρά να αποδώσει την ομαδική αυτή ταφή στα θύματα του λοιμού που ενέσκηψε στην Αθήνα το 430/29 και το 427/6 π.Χ. Η αφήγηση του Θουκυδίδη (ΙΙ, 47.3-54) αποδίδει με τον καλύτερο τρόπο την εικόνα ταφής: ... *Οὐ μέντοι τοσοῦτός γε λοιμὸς οὐδὲ φθορὰ οὕτως ἀνθρώπων οὐδαμοῦ ἐμνημονεύετο γενέσθαι ... ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἔχοντες ὅ,τι γένωνται ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως ... νόμοι τε πάντες ξυνεταράχθησαν οἷς ἐχρῶντο πρότερον περὶ τὰς ταφάς, ἔθαπτον δὲ ὡς ἕκαστος ἐδύνατο*[13]. Τους νεκρούς, που κείτονταν στους δρόμους άταφοι, φαίνεται ότι περισυνέλεξε ο δήμος και έθαψε ομαδικά σε μια άκρη του νεκροταφείου, στον Κεραμεικό, μεριμνώντας για τη διασφάλιση των επιζώντων και την υγιεινή της πόλης.

Τα κτερίσματα της ταφής πρέπει να χρονολογηθούν γύρω στο 430 π.Χ. και έως το 426 π.Χ. Για την Έκθεση επιλέχθηκαν τα πλέον αντιπροσωπευτικά. Μεταξύ αυτών εκτίθεται και λευκή λήκυθος του Ζ. των Καλαμιών (αρ. 385), το έργο του οποίου τοποθετείται από την έρευνα βάσει τεχνοτροπικών κριτηρίων γενικά στο δ' τέταρτο ή στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ.[14]. Η ύπαρξη, ωστόσο, αγγείων του μέσα σε αυτό το κλειστό εύρημα, μπορεί πλέον να τεκμηριώσει την άποψη ότι ο Ζ. των Καλαμιών εργαζόταν

10

ήδη από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 430 π.Χ.[15].

Η δεύτερη ομαδική ταφή, πλησίον της οδού Πειραιώς, ήταν αδιατάρακτη και ακτέριστη (εικ. 10). Σε στρώμα κλασικών χρόνων ανοίχθηκε μεγάλο ορθογώνιο όρυγμα, διαστάσεων 2,80×1,50 μ., που περιείχε 29 ταφές ενήλικων ατόμων. Στον πυθμένα του ορύγματος εντοπίστηκαν διάσπαρτα οστά, τα οποία καλύπτονταν με επίχωση περίπου 0,30 μ. Ακολουθούσαν τρεις επάλληλες στρώσεις ταφών με τους νεκρούς τοποθετημένους «εκτάδην», αλλά σε κάποια κανονικότητα. Η κεραμική της επίχωσης, που κάλυπτε την κατώτατη στρώση των οστών, δίνει ως terminus postquem της ταφής τα χρόνια γύρω στο 430 π.Χ. Η χρονολόγηση της ομαδικής ταφής στο τελευταίο τρίτο του 5ου αι. π.Χ. τη συσχετίζει με κάποιο από τα γεγονότα των χρόνων του Πελοποννησιακού πολέμου[16].

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ - ΕΛΟΣ

Το νεκροταφείο, όπως ήδη αναφέραμε, οριζόταν από Δ. με ταπεινό αναλημματικό περίβολο, σωζ. ύψους 0,60 και πλάτους 0,50 μ., κτισμένο από αργούς λίθους με λάσπη ως συνδετικό υλικό. Ο χαμηλός αυτός τοίχος, του 4ου αι. π.Χ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 50 μ. Στην κύρια, εξωτερική όψη έφερε ανά τακτά διαστήματα αντηρίδες με το ίδιο κτίσιμο, μη εμπλεκόμενο όμως στην τοιχοδομία. Σε μία από τις αντηρίδες βρέθηκε εντοιχισμένη η επιτύμβια Σειρήνα αρ. 445, η χρονολογία της οποίας αποτελεί terminus postquem της κατασκευής τουλάχιστον των αντηρίδων. Δυτικά του περιβόλου δεν βρέθηκαν ταφές. Αντίθετα, κάτω από το θεμέλιό του και προς Α., δηλαδή προς το νεκροταφείο, βρέθηκαν λίγες αρχαϊκές ταφές, από τις οποίες η υστερότερη χρονολογείται στο α' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Κάτω από τον τοίχο, 2 μ. ανατολικά και σε μεγάλη έκταση δυτικά του, εντοπίστηκε στρώση ιλύος που έφερε πολυάριθμες μικρές οπές, απομεινάρια καλαμιών και άλλων υδροχαρών φυτών που κάποτε φύτρωναν εδώ. Έτσι τεκμηριώνεται η ύπαρξη έλους (τέλματος), που εκτεινόταν δυτικά του περιβόλου σε μήκος τουλάχιστον 60 μ. και ακολουθώντας την πορεία του έφθανε το πλάτος των περίπου 50 μ.· η αποκαλυφθείσα, επομένως, έκταση του έλους είναι 3.000 τ.μ. Από τη στρωματογραφία του φαίνεται ότι η στάθμη του νερού αυξομειωνόταν κατά εποχές. Το έλος, τον 6ο και 5ο αι. π.Χ. – όπως προκύπτει από λίγες ταφές που βρέθηκαν στη λάσπη της ανατολικής όχθης του – αποτέλεσε φυσικό εμπόδιο στην επέκταση του νεκροταφείου προς Δ. Τον 4ο αι. π.Χ., το έλος συρρικνώνεται και κατασκευάζεται ο περίβολος που οριοθετεί πλέον με σαφήνεια το νεκροταφείο με τον γειτνιάζοντα χώρο, που δημιουργήθηκε από την υποχώρηση των νερών.

ΚΕΡΑΜΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

Σε αυτόν ακριβώς το χώρο, την ίδια περίοδο, δημιουργείται ένα ή περισσότερα κεραμικά εργαστήρια, κατάλοιπα των οποίων εντοπίστηκαν έξω από τον περίβολο σε μή-

κος 65 μ. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν ο πυθμένας του θαλάμου θέρμανσης ενός αψιδόσχημου κλιβάνου με την «είσοδο» νότια, ένας κυκλικός αποθέτης με τεμάχια άβαφων χρηστικών αγγείων του 4ου αι. π.Χ., πηγάδι με ίχνη καταλοίπων εργαστηρίου στον πυθμένα του, καθώς και τέσσερα αβαθή ορύγματα, κοντά στο νοτιότερο τμήμα της ανασκαφής, δύο από τα οποία περιείχαν μελαμβαφή κεραμική της ίδιας εποχής. Αξιοπρόσεκτες ήταν και οι εκτεταμένες αποθέσεις από κατεστραμμένο κεραμικό υλικό και πέτρες, σε μία έκταση 80 τ.μ. που αποτελούσε την αυλή του εργαστηρίου. Οι αποθέσεις αυτές οφείλονταν στην πρόθεση των κεραμέων να στεγανοποιήσουν την υγρασία της αυλής από το παραπλήσιο έλος. Από το υλικό των αποθέσεων προέρχονται οι κέρνοι αρ. 439-442.

11. Σταθμός ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ. Άποψη από το εσωτερικό της σήραγγας του συλλεκτήριου αγωγού.

11

ΣΥΛΛΕΚΤΗΡΙΟΙ ΑΓΩΓΟΙ

Η μερική αποξήρανση του έλους, που δημιούργησε το χώρο για την εγκατάσταση των εργαστηρίων, σχετίζεται κατά πάσα πιθανότητα με μνημειακό συλλεκτήριο αγωγό που κατασκευάστηκε μέσα στο νεκροταφείο, πολύ κοντά στον περίβολο (εικ. 11). Κατά τη διάνοιξή του στο σταθερό έδαφος, με μορφή σήραγγας ύψους 1,70 και πλάτους 0,50 μ., ο αγωγός κατέστρεψε τάφους του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. που συνάντησε στην πορεία του. Το ορατό μήκος του είναι 65 μ. με ελαφρά κλίση από Β.-Ν., όπως βεβαίωσαν οι υψομετρικές μετρήσεις σε όλη την πορεία του. Η κλίση αυτή υποδηλώνει το ρόλο του, που ήταν η περισυλλογή και απομάκρυνση των υδάτων από το βόρειο τμήμα (όπου υπήρχαν έλος, πηγάδια, παλιό ποτάμι) προς το νότιο. Κάποια τεχνική δυσκολία, καταστροφή ή απλώς ανεπάρκεια του αγωγού, δημιούργησε την ανάγκη διάνοιξης μιας άλλης σήραγγας παράλληλης με την πρώτη, ίδιας κατασκευής αλλά βαθύτερης τουλάχιστον κατά 1,50 μ. Από τη σήραγγα αυτή, που δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί κυρίως εξ αιτίας της αφθονίας του αναβλύζοντος νερού, το εντυπωσιακότερο στοιχείο ήταν ορθογώνιο φρεάτιο διαστάσεων 1,70×0,90 μ., το οποίο έφθανε σε βάθος μεγαλύτερο των 7,50 μ. από την επιφάνεια. Το φρεάτιο βρέθηκε στο βόρειο τμήμα, στη θέση όπου και το περισσότερο νερό. Οι δύο συλλεκτήριοι αγωγοί αποτελούν εγγειοβελτιωτικά έργα της πόλης, υψηλής υδραυλικής τεχνολογίας, και είχαν σκοπό την απομάκρυνση των νερών και την αποστράγγιση της όλης περιοχής. Δεν γνωρίζουμε εάν η κατασκευή τους αποξήρανε οριστικά ή απλώς περιόρισε το έλος.

Το τοπίο πάντως, πριν από τη διευθέτηση αυτών των υδάτων, δεν θα πρέπει να άλλαξε δραματικά. Πίσω από την πολύβουη Ιερά Οδό, η σιωπή του νεκροταφείου και η ήρεμη ακινησία του έλους ήταν γνώριμη εικόνα για τους κεραμείς. Ένας από αυτούς, που φαίνεται ότι εργαζόταν σε παρόμοιο περιβάλλον, δήλωνε την αγάπη του στις καλαμιές απεικονίζοντάς τες στις ταφικές σκηνές των λευκών ληκύθων του. Ο Ζ. των Καλαμιών αποτυπώνει στο έργο του, με την ευχέρεια και την απλότητα του σχεδίου του, τις οικείες σ' αυτόν εικόνες, αποδίδοντας το τοπίο αλλά και την απώλεια της ανθρώπινης ζωής στην ήρεμη θλίψη των μορφών του. Μερικά από τα λευκά αγγεία του επέστρεψαν, ως κτερίσματα, στο νεκροταφείο του Κεραμεικού, πάλι δίπλα στο έλος με τις καλαμιές.

ΕΦΗ ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ
ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη 1994, 45-54.
2. Knigge 1990, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
3. Ρος 1832-33, 281 (μτφρ. Λ. Σπήλιου).
4. Πετράκος 1998.
5. Judeich 1931.
6. Πλάτωνος - Χατζηπούλιου 1984, 11-14.
7. Μπαζιωτοπούλου - Δρακωτού 1994, σ. 34-36.
8. Για την πορεία της αρχαίας Ιεράς Οδού, βλ. Τσιριγώτη-Δρακωτού 1992, 28-32· η ίδια 1987, 24-28.
9. Για τις πρώτες πληροφορίες της ανασκαφής βλ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου 1988, 90-93· Παρλαμά 1990-91, 238-239· η ίδια 1992-98, 521-544.
10. Παπασπυρίδη - Κυπαρίσσης 1927-28, 91-110.
11. Παρουσίαση της ομαδικής ταφής και η μελέτη των ευρημάτων της έγινε στην Α' Επιστημονική Συνάντηση της Γ' Εφορείας το Μάρτιο του 1996 από την Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη.
12. Από τις παραβιάσεις, οι δύο κεντρικές είχαν καταστρέψει – ήδη στον 4ο αι. π.Χ. – τον πυρήνα της ταφής, μέχρι σχεδόν το τελικό βάθος των 6,10 μ.
13. ... *αλλά πουθενά δεν εμνημονεύετο λοιμώδης νόσος τοιαύτης εκτάσεως, ούτε φθορά ανθρώπων τόσον μεγάλη ... διότι το κακόν τούς κατεβασάνιζεν, οι άνθρωποι, μη γνωρίζοντες ποίον θα είναι το τέλος των, ολιγώρως είχον προς πάντα θείον και ανθρώπινον νόμον ... ως εκ τούτου, κατεπατήθησαν όλα και καθείς έθαπτε τους νεκρούς του όπως ημπορούσε* (μτφρ. Ελ. Βενιζέλου).
14. Kurtz 1975, 58.
15. Τα φτωχά κτερίσματα, η αποσπασματικότητα των οστών λόγω των μεταγενέστερων αναμοχλεύσεων, ο ακανόνιστος τυχαίος λάκκος, ο οποίος σώθηκε ως προς τον πυθμένα του μόνον, απομακρύνει την ομαδική ταφή από οποιαδήποτε μνημειακότητα ή έστω ταφική τυπολογία. Η σπουδαιότητά της έγκειται στην απόδοσή της σε ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός που μαρτυρείται από τον Θουκυδίδη.
16. Ομαδική ταφή είναι γνωστή και από τις πρώτες ανασκαφές που διενήργησε η Αρχαιολογική Εταιρεία στις αμμώδεις επιχώσεις του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού, νότια της παλαιότερης εκκλησίας της Αγίας Τριάδας. Η ταφή αυτή αποδόθηκε στους εκτελεσθέντες από τον Σύλλα Αθηναίους το 86 π.Χ. (Πιττάκης 1860, 2102 σημ.). Πάντως, η απουσία των ανασκαφικών δεδομένων δυσχεραίνει σήμερα την ανεπιφύλακτη αποδοχή αυτής της πρότασης.

Από τον τάφο 101

248 ΚΕΦΑΛΙ ΠΗΛΙΝΟΥ ΕΙΔΩΛΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΜΟΡΦΗΣ
Αρχές 7ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1039.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,034 Μ.

Σπασμένο στο λαιμό. Πηλός ωχροκάστανος, επίχρισμα καστανόμαυρο.
Το κεφάλι είναι συμπαγές, χειροποίητο, πάνω επίπεδο. Τα μαλλιά τραβηγμένα προς τα πίσω, αποδίδονται πλαστικά. Συγκρατούνται με ταινία που αποδίδεται γραπτά, όπως επίσης δηλώνονται με κατακόρυφες πινελιές και οι λεπτομέρειες των βοστρύχων. Το πρόσωπο, επιμηκυσμένο, έχει έντονα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά. Τα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια με τους εξογκωμένους βολβούς αποδίδονται πλαστικά προς τα έξω και προς τα κάτω, η μύτη είναι τριγωνική, το πηγούνι μυτερό. Με καστανόμαυρο επίχρισμα τονίζονται τα βλέφαρα, η κόρη των ματιών, η μύτη, το μικρό στόμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Η απόδοση της μορφής είναι πρωτόγονη, αλλά αναλυτική. Ως προς τα επί μέρους χαρακτηριστικά παρουσιάζει ομοιότητες με κεφάλια πήλινων ειδωλίων από το Ηραίο της Σάμου, που χρονολογούνται στην ΥΓ και την πρώιμη δαιδαλική περίοδο, βλ. *Samos* XVIII, 39, αρ. 896 (710-700 π.Χ.), αρ. 1000 (700 π.Χ.), πίν. 46, αρ. 969, πίν. 47 ή το ρυτό με γυναικεία προτομή αρ. 1126, πίν. 58 (660 π.Χ.), καθώς και το κεφάλι πήλινου ειδωλίου από τη Λίνδο, *Lindos* I, 459, αρ. 1861, πίν. 80. Πρβλ. επίσης Wallenstein 1971, 15-18, 96 I /B1 πίν. 2,1.2, για το μικρό κεφάλι κορινθιακού εργαστηρίου από την Περαχώρα, που είναι όμως περισσότερο εξελιγμένο με διαφορές στο πλάσιμο του προσώπου και στην κόμμωση της «δαιδαλικής φενάκης». Το κεφάλι ανήκει στην πρώιμη δαιδαλική περίοδο, χωρίς να μπορεί να αποδοθεί με βεβαιότητα σε αττικό εργαστήριο. Για την πλαστική της ΥΓ περιόδου βλ. Kunze 1930, 141-162, ιδιαίτ. 155 κ.ε., πίν. XLII:2, XLIII:2. Για την πρώιμη δαιδαλική πλαστική βλ. Jenkins 1978, 24-27, πίν. I· Vierneisel 1961, 41-45, πίν. 16-21.

Θ.Κ.

248

Από τον τάφο 191

249 ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15345.
ΥΨ. 0, 22, Δ.Β. 0,059 Μ.

Ολόκληρη. Η λαβή είναι συγκολλημένη. Μικρές αποκρούσεις, κυρίως στο στόμιο. Το βερνίκι σε πολλά σημεία, ιδίως στην πίσω όψη του αγγείου, είναι εξίτηλο.
Η διακόσμηση οργανώνεται σε ζώνες που περιτρέχουν όλο το σώμα του αγγείου. Μεγάλα σχηματοποιημένα φύλλα κοσμούν το κάτω μισό του κυρίως σώματος. Το πάνω μισό καλύπτεται από λεπτές περιμετρικές ταινίες που περιέχουν μία ζώνη με σειρά συμπαγών τετραγωνιδίων μελανού και ανοικτού χρώματος εναλλάξ. Η ζώνη του ώμου τονίζεται από ανεστραμμένο ακτινωτό κόσμημα. Δύο ζώνες, που χωρίζονται από τριπλή γραμμή, διακοσμούν το πεδίο του λαιμού. Στην ανώτερη υπάρχει σύστημα κάθετων κυματιστών γραμμών, ενώ στην κατώτερη όρθια αριστερόστροφα σιγμοειδή στοιχεία. Η περίμετρος του τριφυλλόσχημου στομίου κοσμείται με ζώνη ακανόνιστων κάθετων γραμμιδίων που πατούν επάνω σε πλατιά μελανή ταινία. Το πάνω μισό της ράχης της λαβής κοσμείται με ζεύγος κάθετων σιγμοειδών κοσμημάτων και το κάτω με λεπτές οριζόντιες ταινίες. Ανάλογες ταινίες κοσμούν την πρόσφυση της λαβής στο χείλος.

249

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το ραδινό σχήμα, ο ψηλός κωνικός λαιμός και το επίμηκες σώμα την εντάσσει σε μία χαρακτηριστική ομάδα πρώιμων πρωτοαττικών οινοχοών, γνωστή ως «Ομάδα του Φαλήρου», πρβλ. *Agora* VIII, 36-37, αρ. 52, πίν. 4. Η «Ομάδα του Φαλήρου», που ονομάστηκε έτσι από τον τόπο εύρεσης των περισσότερων αγγείων, περιλαμβάνει αγγεία μικρών διαστάσεων, κυρίως τριφυλλόστομες οινοχόες και μόνωτα κύπελλα. Παρόμοια οινοχόη βρέθηκε στον Κεραμεικό αρ. 1154, βλ. *Kerameikos* VI$_2$, 173 και 422, αρ. 8, πίν. 8 (από την «Opferplatz a/IV»· 700-690 π.Χ.). Ο τύπος της οινοχόης του Κεραμεικού με ψηλό λαιμό ανήκει στον πρώτο τύπο του Young 1942, 49 και 53-55 (για τη χρονολόγηση της «Ομάδας του Φαλήρου»). Για το σχήμα βλ. πρόσφατα *APP* 1995, 19-20, αρ. 8 [Dennis]· Petrocheilos 1996, 45-64, σημ. 1. Για την ταινία με τετραγωνίδια μελανού και ανοικτού χρώματος βλ. *Kerameikos* VI$_2$, 111 εικ. 4· Kunisch 1998, 4, εικ. 1i. Για τα όρθια αριστερόστροφα σιγμοειδή στοιχεία βλ. *Kerameikos* VI$_2$, 115, εικ. 5. Γενικά για την πρωτοαττική κεραμική βλ. Morris 1982· Walter-Karydi, *APP* 1997, 385-394. Επίσης, Whitley 1994, 51-70. Για τη μετάβαση από την υστερογεωμετρική κεραμική (Εργαστήριο Αθηνών 894) στην πρωτοαττική (Ζ. του Αναλάτου) βλ. Sheedy 1992, 26-28· Denoyelle 1996, 71-87. Για τις «αύλακες προσφορών», όπου έχουν βρεθεί μεγάλες ποσότητες πρωτοαττικής κεραμικής, βλ. Kistler 1998.

Γ.Κ.

250 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΟΙΝΟΧΟΪΣΚΗ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15348.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,072, ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,076, Δ.Β. 0,047, Δ.Χ. 0,038 Μ.

Ολόκληρη. Η λαβή είναι συγκολλημένη. Συμπληρωμένο είναι μικρό τμήμα του στομίου. Το μελανό βερνίκι σε μεγάλα τμήματα του κυρίως σώματος του αγγείου και τη λαβή έχει απολεπιστεί ή είναι εξίτηλο.
Μία ζώνη αφημένη στο χρώμα του πηλού, η οποία περιέχει τέσσερις λεπτές περιμετρικές ταινίες, κοσμεί το κυρίως σώμα του αγγείου κατά τη μέγιστη διάμετρό του. Η ράχη της λαβής κοσμείται από μακριά διαγώνια γραμμή, σε μεγάλο βαθμό εξίτηλη σήμερα. Το εσωτερικό του χείλους καλύπτεται από εξίτηλο μελανό βερνίκι. Ανάβαθη εγχάραξη χωρίζει την επίπεδη βάση από το κυρίως σώμα του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου». Εντάσσεται στον δεύτερο τύπο του Young, που περιλαμβάνει τις μικρές πρωτοαττικές οινοχόες με χαμηλό λαιμό. Για το σχήμα και τη διακόσμηση βλ. Young 1942, 50 και 25, εικ. 1, 47.5 (οινοχόη από τον τάφο 47 του Φαλήρου). Για υπογεωμετρικό πρόδρομο του σχήματος βλ. Brann 1961β, 322, αρ. Ε3, πίν. 75 και 377, αρ. S15, πίν. 87.

Γ.Κ.

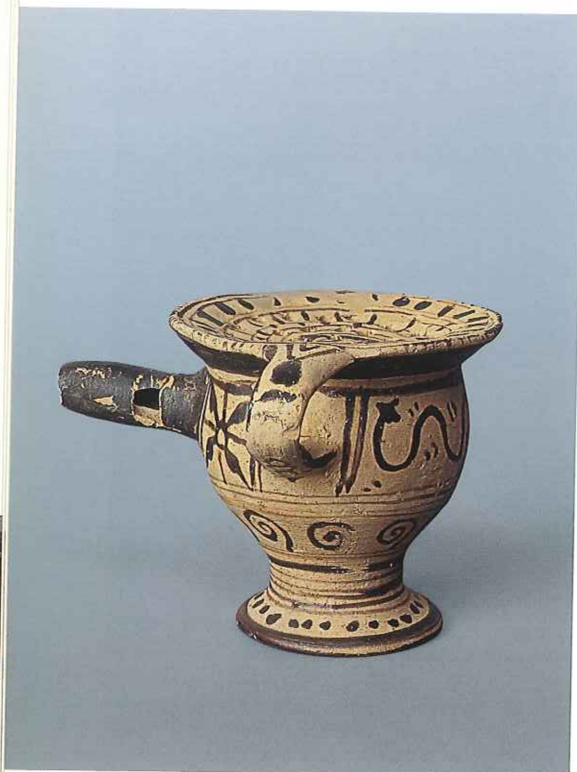
251 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΣ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15349.
ΥΨ. 0,046, Δ.Β. 0,003, ΕΞΩΤ. Δ.Χ. 0,028, ΕΣΩΤ. Δ.Χ. 0,008 Μ.

Ακέραιος, εκτός από μικρό μέρος του χείλους.
Το κέντρο της εικονιστικής ζώνης δηλώνεται με μικρή μαστοειδή απόφυση, η οποία τονίζεται με κεντρική στιγμή και ζεύγος ομόκεντρων κύκλων που ενώνονται μεταξύ τους με μικρές γραμμές. Την απόφυση πλαισιώνουν δύο τριάδες πτηνών, που βαδίζουν προς τα δεξιά. Το πεδίο μεταξύ των πτηνών γεμίζει με κοσμήματα αμελώς αποδομένα, εναλλήλες γωνίες στοιχηδόν, κύκλους και ρόμβους. Η κύρια εικονιστική ζώνη πλαισιώνεται από ταινίες ζητοειδών κοσμημάτων. Στη ζώνη της βάσης ακτινωτό. Το πάνω μισό του στομίου τονίζεται με ζεύγος πλατιών μελανών ταινιών. Η πάνω επιφάνεια του χείλους κοσμείται με ταινία ζητοειδών και η περιφέρειά του τονίζεται με μικρές κοκκίδες. Στην κυλινδρική λαβή τρεις κατακόρυφες ταινίες. Το κέντρο της επίπεδης βάσης, η οποία διακρίνεται από το κυρίως σώμα με λεπτή ανάβαθη εγχάραξη, δηλώνεται με μελανό κύκλο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το σχήμα παραπέμπει σε μία κατηγορία αρυβάλλων του τέλους του 8ου και των αρχών του 7ου αι. π.Χ., που κοσμούνται με το μοτίβο «spaghetti», βλ. Σταμπολίδης - Καρέτσου 1998, 184-186, αρ. 193-197 [Σταμπολίδης, Γιαννικουρή, Γκαλανάκη]. Για το ζητοειδές κόσμημα βλ. *Kerameikos* VI$_2$, 337, εικ. 27.

Γ.Κ.

252

252 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΘΗΛΑΣΤΡΟ ΜΕ ΗΘΜΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15346.
ΥΨ. 0,057, Δ.Β. 0,038, Δ.Χ. 0,062 Μ.

Ολόκληρο. Η λαβή και η προχοή είναι συγκολλημένες. Συμπληρωμένο σε μικρό τμήμα του χείλους. Μικρές ρωγμές στον ηθμό.

Η διακόσμηση του κυρίως σώματος οργανώνεται σε δύο ζώνες. Στη ζώνη της λαβής μία μακριά και λεπτή κυματοειδής γραμμή απολήγει σε κεφαλή φιδιού. Συστάδες μικρών ακανόνιστων κυματοειδών γραμμών γεμίζουν το πεδίο. Στη μετόπη που δημιουργείται μεταξύ της προχοής και της λαβής εγγράφεται τετράφυλλο κόσμημα, του οποίου το κέντρο είναι μικρός κύκλος αφημένος στο χρώμα του πηλού. Τα μεταξύ των φύλλων τεταρτημόρια διαιρούνται κατ' ορθή γωνία από τις κεραίες ενός σταυρού. Στην κατώτερη ζώνη του κυρίως σώματος υπάρχουν έντεκα αριστερόστροφα ανεστραμμένα άγκιστρα. Η μετάβαση προς την ψηλή δακτυλιόσχημη βάση τονίζεται με μία ομάδα ακανόνιστων λεπτών περιμετρικών ταινιών. Η εξωτερική επιφάνεια της βάσης κοσμείται από σειρά μελανών κοκκίδων και πλατιά μελανή ταινία. Οι ακμές του δακτυλίου έδρασης τονίζονται με μελανή περιμετρική γραμμή.

Στη ράχη της λαβής υπάρχει κόσμημα «κλεψύδρας». Το κάτω μισό της λαβής κοσμείται από απλό πλοχμό. Η εξωτερική επιφάνεια του λοξού χείλους και η προχοή είναι μελαμβαφείς. Στο δίσκο του ηθμού η διακόσμηση αποτελείται από ομόκεντρους κύκλους. Το πεδίο μεταξύ των κύκλων γεμίζουν οι οπές του ηθμού, εκτός από τον εξωτερικό, προς το χείλος, κύκλο, ο οποίος κοσμείται από μεγάλες κοκκίδες αμελώς αποδομένες. Τέλος, η περιφέρεια του χείλους τονίζεται με ακανόνιστες μικρές κοκκίδες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 161. Πρωτοαττικά θήλαστρα στην Αθήνα: Μουσείο Κεραμεικού αρ. 63, βλ. *Kerameikos* VI_2, 170 και 551, αρ. 230, πίν. 107 και ΕΑΜ αρ. 14890. Για την κυματοειδή γραμμή που απολήγει σε κεφαλή φιδιού βλ. το σχόλιο στον αρ. 261. Για το κόσμημα «κλεψύδρας» βλ. Kunisch 1998, 138.

Γ.Κ.

253

253 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15353.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,062, ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,117, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,09, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,109 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα. Σε μεγάλο μέρος του κυρίως σώματος το βερνίκι έχει απολεπιστεί. Αποκρούσεις στο κυρίως σώμα του αγγείου.
Στο κυρίως σώμα η διακόσμηση οργανώνεται σε τρεις ζώνες. Τη ζώνη της βάσης καταλαμβάνει μεγάλο ακτινωτό κόσμημα. Στο μέσον του κυρίως σώματος υπάρχει περιμετρική ζώνη όρθιων αριστερόστροφων αγκίστρων. Τη μία όψη της ζώνης των λαβών κοσμούν κρεμάμενα άγκιστρα και την άλλη, ταινία κατακόρυφων τεθλασμένων γραμμών, που πλαισιώνονται από μετόπες με ζεύγη αντιθετικών ομόκεντρων ημικυκλίων, εξίτηλα σήμερα. Το χείλος τονίζεται περιμετρικά με κοκκίδες και μελανή ταινία. Οι λαβές είναι οριζόντιες κυλινδρικές, με απόφυση στα πλάγια και κοσμούνται με μελανές ταινίες. Στο εσωτερικό διακρίνονται τρεις πλατιές ταινίες στον πυθμένα, το μέσον και το ανώτερο μέρος του σώματος του αγγείου.
Στο πώμα η διακόσμηση οργανώνεται σε τέσσερις ζώνες που χωρίζονται μεταξύ τους με διπλή λεπτή ταινία. Την εξωτερική, προς την περιφέρεια, ζώνη κοσμεί σειρά κοκκίδων. Ακολουθούν ζώνες με κρεμάμενα δεξιόστροφα άγκιστρα και «σταγόνες». Γύρω από το κομβίο υπάρχει δεύτερη ζώνη με κρεμάμενα δεξιόστροφα άγκιστρα. Το στέλεχος του κομβίου είναι ολόβαφο, εκτός από μία λεπτή ταινία στο κατώτερο και μία πλατύτερη στο ανώτερο μέρος του. Την επάνω επίπεδη επιφάνεια του κομβίου κοσμεί άνθινος ρόδακας εντός ζεύγους ομόκεντρων κύκλων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το σχήμα βλ. *Kerameikos* VI_2, 159. Για τυπολογικά παράλληλα του ρόδακα στο κομβίο βλ. *Kerameikos* VI_2, 119, εικ. 8.

Γ.Κ.

254 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΟΜΦΑΛΩΤΗ ΦΙΑΛΗ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15344.
ΥΨ. 0,057, Δ.Β. 0,033, Δ.Χ. 0,132 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη. Εκτεταμένες αποκρούσεις στο χείλος και απολεπίσεις, ιδίως στην εξωτερική επιφάνεια του αγγείου. Ανομοιομερής όπτηση στο εσωτερικό, όπου διακρίνονται ίχνη δύο οριζόντιων μελανών ταινιών. Στο κέντρο του πυθμένα ο κωνικός ομφαλός περιβάλλεται από ομόκεντρο δακτύλιο οξυκόρυφης διατομής. Το πάνω μισό του εσωτερικού κωνικού πεδίου της χαμηλής βάσης είναι αφημένο στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η φιάλη ίσως έχει μεταλλικά πρότυπα· πρβλ. μία χάλκινη ομφαλωτή φιάλη φρυγικού τύπου στο Μουσείο Ρεθύμνου, αρ. Μ 1664, βλ. Σταμπολίδης - Καρέτσου 1998, 240-241, αρ. 292-293 [Σταμπολίδης, Μαρινάτου].

Γ.Κ.

255 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΚΟΤΥΛΗ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15347.
ΥΨ. 0,058, Δ.Β. 0,029, Δ.Χ. 0,073 Μ.

Ολόκληρη. Οι λαβές είναι συγκολλημένες. Το μελανό βερνίκι στο εσωτερικό του αγγείου και τις λαβές έχει απολεπιστεί. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος.
Η διακόσμηση οργανώνεται σε πέντε ζώνες που περιτρέχουν το κυρίως σώμα του αγγείου και ορίζονται από τριπλές οριζόντιες γραμμές. Στην κατώτερη ζώνη, προς τη βάση, υπάρχει ακτινωτό κόσμημα και ακολουθεί ζώνη με «σταγόνες». Στη ζώνη του μέσου του κυρίως σώματος ακανόνιστα κάθετα ζητοειδή κοσμήματα δημιουργούν μετόπες. Ενας μελανός ρόμβος με χιαστί στο εσωτερικό του κοσμεί το κέντρο κάθε μετόπης. Ακολουθεί ζώνη με ανεστραμμένα άγκιστρα. Στην κάθε όψη, στη ζώνη μεταξύ των λαβών, κάθετες τριπλές γραμμές δημιουργούν τρεις μετόπες. Οι δύο μικρότερες πλευρικές περιέχουν μελανό ρόμβο με χιαστί εσωτερικά και πλαισιώνουν τη μεγαλύτερη κεντρική, η οποία στη μία όψη περιλαμβάνει ταινία κάθετων τεθλασμένων γραμμών και στην άλλη αλυσίδα από σπείρες. Το κέντρο της επίπεδης βάσης τονίζεται από μεγάλη μελα-

νή κοκκίδα, την οποία περιβάλλουν τρεις ομόκεντροι κύκλοι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για το σχήμα βλ. *Agora* VIII, 49-50. Τόσο το σχήμα της κοτύλης όσο και η μετοπική διάταξη στη ζώνη των λαβών θυμίζει πρωτοκορινθιακά πρότυπα· βλ. Σταμπολίδης - Καρέτσου 1998, 145-146, αρ. 94-96 [Τασούλας]. Παρά την ομοιότητα του σχήματος, η πρωτοκορινθιακού τύπου διακόσμηση επάλληλων λεπτών περιμετρικών ταινιών έχει αντικατασταθεί από ζώνες μελανόγραφων πρωτοαττικών κοσμημάτων. Για τα ανεστραμμένα άγκιστρα βλ. *Kerameikos* VI_2, 136, εικ. 18.

Γ.Κ.

256 ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15360.
ΥΨ. 0,074, Δ.Β. 0,066, Δ.Χ. 0,105 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο από πολλά όστρακα. Σε μεγάλο μέρος της λαβής και δεξιά της, στο κυρίως σώμα του αγγείου, το μελανό βερνίκι είναι εξίτηλο. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος.

Η διακόσμηση οργανώνεται σε τέσσερις ζώνες που περιτρέχουν το κυρίως σώμα του αγγείου. Το κάτω μισό διαιρείται σε δύο ζώνες. Η πρώτη, προς τη βάση, αποτελείται από ακτινωτό κόσμημα και η αμέσως ανώτερη κοσμείται με όρθια αριστερόστροφα άγκιστρα. Η ζώνη που αντιστοιχεί στο ύψος της λαβής διαιρείται σε έξι μετόπες, που χωρίζονται με διπλές κάθετες γραμμές.

Στην πρώτη μετόπη, δίπλα στη λαβή, εικονίζεται υδρόβιο πτηνό προς τα δεξιά, εξίτηλο σήμερα. Στη δεύτερη παριστάνεται, σε εραλδική στάση, ζεύγος αντιθετικών προτομών όρθιων αλόγων, που προβάλλουν τα λυγισμένα πρόσθια σκέλη τους. Η χαίτη αποδίδεται με σειρά μικρών συμπαγών τόξων. Μεταξύ των αλόγων υπάρχει μελανός ρόμβος με χιαστί εσωτερικά. Από την επάνω ορίζουσα γραμμή της μετόπης κρέμεται φυτικό κόσμημα και από τη δεξιά εξαρτώνται δύο ενάλληλα τρίγωνα. Στην τρίτη μετόπη παριστάνεται οκλάζουσα σφίγγα σε κατατομή προς τα δεξιά. Το πρόσωπο και τα δρεπανωτά φτερά της αποδίδονται με περίγραμμα. Μεταξύ των σκελών της υπάρχει ρόμβος. Από τις κάθετες ορίζουσες γραμμές της μετόπης εξαρτώνται ενάλληλα τρίγωνα. Η τέταρτη μετόπη περιέχει μεγάλο φυτικό κόσμημα που αποτελείται από όρθιες αντιθετικές σιγμοειδείς έλικες, οι οποίες απολήγουν σε άνθος. Η καρδιά του κοσμήματος αποτελείται από διπλό ρόμβο με χιαστί στο εσωτερικό. Στην πέμπτη μετόπη παριστάνεται ζεύγος προτομών αλόγων, ανάλογο με αυτό της δεύτερης μετόπης. Το κενό μεταξύ των ζώων γεμίζει ένας απλός κάθετος πλοχμός. Μικρό φυτικό κόσμημα κρέμεται από την επάνω ορίζουσα γραμμή της μετόπης. Πίσω από το δεξιό άλογο υπάρχει μικρός συμπαγής ρόμβος. Η έκτη μετόπη διαιρείται από κατακόρυφο πλοχμό. Στο αριστερό μισό παριστάνεται ελάφι που βόσκει προς τα αριστερά. Πάνω από το ελάφι υπάρχει ακανόνιστη οριζόντια ταινία σιγμοειδών γραμμιδίων και μεταξύ των οπίσθιων σκελών προσαρμόζεται κόσμημα όρθιου U. Από αριστερή κάθετη ορίζουσα γραμμή εξαρτάται τρίγωνο με συμπαγή πυρήνα. Στο δεξιό μισό της μετόπης παριστάνεται υδρόβιο πτηνό σε κατατομή προς τα αριστερά, ανάλογο με αυτό της πρώτης μετόπης. Το κενό μεταξύ των σκελών του πτηνού γεμίζει ένα διαγραμμισμένο τρίγωνο. Από τη δεξιά ορίζουσα γραμμή της μετόπης εξαρτάται ζεύγος ενάλληλων ημικυκλίων. Η κύρια εικονιστική ζώνη επιστέφεται από περιμετρική ταινία ακτινωτού κοσμήματος.

Το εσωτερικό του αγγείου είναι ολόβαφο, εκτός από τη ζώνη του χείλους η οποία κοσμείται από διπλή σειρά «κοκκίδων» και ζώνη ανεστραμμένων αγκίστρων. Η εξωτερική επιφάνεια της λαβής προς την πρόσφυσή της στο χείλος κοσμείται με συνδυασμό όρθιων αντιθετικών ελίκων. Ακολουθούν δύο οριζόντιες ταινίες με ανεστραμμένα άγκιστρα και οριζόντια τεθλασμένη γραμμή. Το υπόλοιπο της λαβής γεμίζει ένα κατακόρυφο σύστημα τριών κύκλων με μεγάλη κοκκίδα στο κέντρο τους, εξίτηλο σήμερα. Όλες οι παραστάσεις της εικονιστικής ζώνης αποδίδονται με σκιαγραφία. Εξαιρούνται τα μάτια του ελαφιού και των δύο πτηνών, καθώς και το πρόσωπο, το στήθος και τα φτερά της σφίγγας, που αποδίδονται με περίγραμμα. Η επίπεδη βάση κοσμείται από μελανό τετράκνημο τροχό. Στα τεταρτημόρια μεταξύ των κνημών του τροχού υπάρχουν μελανοί ρόμβοι με χιαστί εσωτερικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Για το σχήμα του κυπέλλου βλ. το σχόλιο στον αρ. 257. Η σφίγγα πρωτοεμφανίζεται στο υστερογεωμετρικό Εργαστήριο των Αθηνών 894 (σκύφος της Αθήνας, ΕΑΜ αρ. 784), αλλά καθιερώθηκε με την έλευση της πρωτοαττικής περιόδου, βλ. Rombos 1988, 244-254 (κυρίως 253-254), πίν. 36· Sheedy 1992, 18. Για τη σφίγγα βλ. *Agora* VIII, 78, αρ. 419, πίν. 26 (του Ζ. των Μεσογείων). Για τις αντιθετικές σφίγγες βλ. Borell - Rittig 1998, 120-125.

Το εικονογραφικό θέμα του ελαφιού που βόσκει εμφανίζεται ήδη από την ΥΓ ΙΑ περίοδο στο Ζ. του Διπύλου· βλ. Rombos 1988, 53-64. Πρβλ. την τριφυλλόστομη οινοχόη της Αθήνας, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 15122 (περίπου 740 π.Χ.), βλ. *Agora* VIII, 60, πίν. 14. Σύμφωνα με την άποψη της Brann 1961β, 310-311 και 347-348, αρ. G4, πίν. 68-69, οι εραλδικές προτομές αλόγων εμφανίζονται στην πρωτοαττική εικονογραφία γύρω στο 630-620 π.Χ. (πρβλ. τον αμφορέα της Αθήνας, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 22551). Φαίνεται, όμως, ότι εδώ έχουμε την παλαιότερη εμφάνιση του θέματος αυτού στην πρωτοαττική κεραμική. Υπάρχει βέβαια στην πρώιμη πρωτοκορινθιακή κεραμική, πρβλ. την οινοχόη της Αθήνας, Μουσείο Κεραμεικού αρ. P 1267 από την «Opferplatz α/IV», βλ. *Kerameikos* VI_2, 14-15, πίν. 58 και 126, 152. Για τις προτομές αλόγων γενικά, βλ. Μαραγκού 1995, 54-57 [Μαραγκού]. Η Brann, *Agora* VIII, 96-97, αρ. 573, πίν. 36, υποστηρίζει ότι οι εραλδικές προτομές αλόγων έχουν κυκλαδικά πρότυπα, πρβλ. *Délos* XVII, πίν. XV, b και *Délos* XV, πίν. XXIV, 11b-c (υδρία της Ομάδας Ad), βλ. Ζαφειροπούλου 1981, 43-45. Για την ανατολική προέλευση των αντιθετικών φτερωτών αλόγων, βλ. Kunze 1950, 60-61, σημ. 1· Sheedy 1992, 20-25 (για την ανατολική καταγωγή των εραλδικών παραστάσεων). Για την άποψη περί εντοπιότητας αυτού του εικονογραφικού θέματος βλ. Benson 1970, 67. Βλ. επίσης *Kerameikos* VI_2, 222 και 44-46, ιδιαίτ. 46 σημ. 80, και 39 σημ. 56, όπου σημειώνεται η ύπαρξη προτομών αλόγου από τη γεωμετρική περίοδο.

Για τον τετράκνημο τροχό βλ. *Agora* VIII, 67, αρ. κατ. 320, πίν. 18· Kunisch 1988, 217-218, εικ. 83. Για τους αρχαίους τεχνικούς όρους, που έχουν σχέση με τον τροχό, βλ. Μανακίδου 1994, 298-299. Για την ερμηνευτική προσέγγιση της συχνής παρουσίας του τροχού στα πρωτοαττικά αγγεία και τη σύνδεσή του με τα αριστοκρατικά γένη, κυρίως των Αλκμαιωνιδών, βλ. Benson 1970, 67-68. Για το φυτικό κόσμημα της δεύτερης μετόπης (κρεμάμενο ανθέμιο), βλ. *Kerameikos* VI_2, 133-134, εικ. 16 και 349, εικ. 32 και για τον κατακόρυφο πλοχμό, 138, εικ. 19. Για το μεγάλο φυτικό κόσμημα της τέταρτης μετόπης πρβλ. φυτικά κοσμήματα παρόμοιας σύλληψης στο *Kerameikos* VI_2, 127, εικ. 13.

Γ.Κ.

257 ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15350.
ΥΨ. 0,041, Δ.Β. 0,043, Δ.Χ. 0,058 Μ.

Ολόκληρο, εκτός από μεγάλο τμήμα της βάσης και μικρό του χείλους. Μικρές αποκρούσεις κατά τόπους.
Κάθετες ταινίες ζητοειδών κοσμημάτων δημιουργούν πέντε εικονιστικές μετόπες. Η πρώτη από αριστερά, δίπλα στη λαβή, περικλείει μελανό ρόμβο με χιαστί εσωτερικά. Στη δεύτερη μετόπη εικονίζεται υδρόβιο πτηνό προς τα αριστερά. Η μεγαλύτερη τρίτη κεντρική μετόπη περιέχει υδρόβιο πτηνό προς τα αριστερά, το οποίο πλαισιώνεται από μελανούς ρόμβους με χιαστί εσωτερικά. Η τέταρτη περιέχει επίσης υδρόβιο πτηνό προς τα αριστερά. Τέλος, η πέμπτη περικλείει δύο κύκλους, ο ένας επάνω από τον άλλο, με κοκκίδα στο κέντρο τους. Η εικονιστική ζώνη πατά πάνω σε ταινία ακτινωτού κοσμήματος, η οποία χωρίζεται από την επίπεδη βάση με μια ανάβαθη εγχάραξη. Τη ζώνη του χείλους περιτρέχουν εξωτερικά τρεις λεπτές ταινίες. Η ράχη της λαβής κοσμείται στο πάνω μισό της από σχηματοποιημένο μελανό ρόμβο με χιαστί εσωτερικά και στο κάτω μισό της από λεπτές οριζόντιες ταινίες. Το εσωτερικό του αγγείου είναι ολόβαφο εκτός της ζώνης του χείλους, που είναι αφημένη στο χρώμα του πηλού και περιέχει αμελώς αποδομένα ζητοειδή κοσμήματα. Η βάση κοσμείται με πέντε ομόκεντρους κύκλους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για τα μόνωτα κύπελλα με κυρτά τοιχώματα βλ. *Agora* VIII, 52-54, αρ. 193, πίν. 10. Βλ. επίσης *Kerameikos* VI_2, 169-170 και 452, αρ. 42, πίν. 31.

Γ.Κ.

258 ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15359.
ΥΨ. 0,048, Δ.Β. 0,028, Δ.Χ. 0,064 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος. Στη ζώνη της λαβής, κατακόρυφες διπλές σειρές γραμμών, ομόκεντροι κύκλοι, πλοχμοί και ζητοειδή κοσμήματα δημιουργούν έξι εικονιστικές μετόπες. Στην πρώτη από αριστερά μετόπη, δίπλα στη λαβή, εικονίζεται αρπακτικό πτηνό προς τα δεξιά το οποίο γυρίζει το κεφάλι του προς τα πίσω. Τη δεύτερη μετόπη κοσμεί μελανός ρόδακας με χιαστί εσωτερικά. Στην τρίτη παριστάνεται υδρόβιο πτηνό, που βόσκει προς τα αριστερά. Πάνω από το κεφάλι του πτηνού υπάρχει σταυρόσχημο κόσμημα αμελώς αποδομένο. Από τη γραμμή που αποτελεί το πάνω όριο της μετόπης εξαρτώνται δύο μικρές γραμμές. Την τέταρτη μετόπη κοσμεί μελανός ρόδακας με χιαστί εσωτερικά. Στην πέμπτη εικονίζεται υδρόβιο πτηνό, όπως στην τρίτη μετόπη. Στην έκτη παριστάνεται μεγάλο αρπακτικό πτηνό προς τα αριστερά, πάρισο του αντίστοιχου πτηνού της δεύτερης μετόπης, το οποίο στρέφει το κεφάλι του προς τα πίσω. Όλα τα πτηνά αποδίδονται με συνδυασμό σκιαγραφίας και περιγράμματος. Με περίγραμμα αποδίδονται τα μάτια, ενώ στα αρπακτικά ο λαιμός είναι στικτός.
Το κάτω μισό του κυρίως σώματος, προς τη βάση, καταλαμβάνει σειρά ανεστραμμένων αριστερόστροφων αγκίστρων. Η ράχη της λαβής διαιρείται σε δύο τμήματα. Στο ανώτερο υπάρχει αμελές κόσμημα, το οποίο αποτελείται από «σταυρό του Αγίου Ανδρέα» πλαισιωμένο από ομόκεντρα ημικύκλια. Το κατώτερο κοσμείται από σειρά κύκλων με μελανή κοκκίδα στο κέντρο τους. Η εσωτερική επιφάνεια του λοξού χείλους κοσμείται από «σταγόνες». Εσωτερικά το αγγείο είναι ολόβαφο, εκτός από τη ζώνη του χείλους, η οποία κοσμείται από ακτινωτό πάνω σε δέσμη λεπτών περιμετρικών ταινιών. Το κέντρο της επίπεδης βάσης δηλώνεται με μελανή κοκκίδα, η οποία περιβάλλεται από δύο ομόκεντρους κύκλους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα βλ. το σχόλιο στον αρ. 262.

Γ.Κ.

259 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15356.
ΥΨ. 0,044, Δ.Β. 0,024, Δ.Χ. 0,055 Μ.

Ολόκληρο, εκτός από ένα μικρό τμήμα του χείλους. Συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος. Το μελανό βερνίκι στο εσωτερικό, το χείλος και το πάνω μισό της λαβής έχει σε μεγάλο βαθμό απολεπιστεί.
Στη ζώνη της λαβής μία σειρά δεκατεσσάρων κύκλων περιτρέχει το κυρίως σώμα. Λεπτές περιμετρικές ταινίες καταλαμβάνουν το κάτω μισό του αγγείου. Η μετάβαση από το κυρίως σώμα τονίζεται με μία μελανή περιμετρική ταινία. Τη λαβή κοσμούν δύο «σταυροί του Αγίου Ανδρέα», από τους οποίους ο ανώτερος είναι σήμερα εξίτηλος. Η περίμετρος της επίπεδης βάσης τονίζεται με μία μελανή ταινία. Το εσωτερικό του λοξού χείλους κοσμείται από σειρά λεπτών περιμετρικών ταινιών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα βλ. το σχόλιο στον αρ. 262.

Γ.Κ.

260 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15354.
ΥΨ. 0,043, Δ.Β. 0,026, Δ.Χ. 0,053 Μ.

Ολόκληρο. Η λαβή είναι συγκολλημένη. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος.
Επτά κύκλοι, εντός μετοπών, με παχιά μελανή κοκκίδα στο κέντρο, κοσμούν τη ζώνη της λαβής. Στη ζώνη της βάσης υπάρχει σειρά ανεστραμμένων αγκίστρων, η οποία πλαισιώνεται από τριπλή περιμετρική γραμμή. Η μετάβαση από το κυρίως σώμα στο λοξό χείλος τονίζεται με λεπτή περιμετρική ταινία. Η εξωτερική επιφάνεια του χείλους κοσμείται από ακανόνιστη κυματοειδή ταινία και η εσωτερική από ακτινωτό. Η περιφέρεια του χείλους τονίζεται με λεπτή περιμετρική ταινία. Μία οριζόντια ταινία κοκκίδων διαιρεί τη λαβή σε δύο μέρη. Στο πάνω μισό υπάρχει ζεύγος αντιθετικών συμπαγών τριγώνων («κλεψύδρα») και στο κάτω τέσσερις πλατιές οριζόντιες ταινίες. Το εσωτερικό του αγγείου είναι ολόβαφο. Ο δακτύλιος έδρασης τονίζεται με μελανή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα βλ. το σχόλιο στον αρ. 262.

Γ.Κ.

261 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15358.
ΥΨ. 0,037, Δ.Β. 0,025, Δ.Χ. 0,043 Μ.

Ακέραιο. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος. Η ζώνη της λαβής κοσμείται με κυματοειδή γραμμή, η οποία απολήγει αριστερά σε κεφαλή φιδιού. Το πεδίο γεμίζουν συστήματα τριπλών κάθετων σιγμοειδών γραμμών. Ακτινωτό κόσμημα καταλαμβάνει τη ζώνη της δακτυλιόσχημης βάσης. Η ζώνη του λοξού χείλους εξωτερικά τονίζεται από σειρά ακανόνιστων κοκκίδων. Το εσωτερικό του αγγείου είναι ολόβαφο εκτός από τη ζώνη του χείλους, η οποία κοσμείται από μεγάλες ακανόνιστες κοκκίδες. Στο ανώτερο τμήμα της ταινιωτής λαβής υπάρχει ζεύγος αντιθετικών ομόκεντρων ημικυκλίων και «κλεψύδρα». Ένας «σταυρός του Αγίου Ανδρέα», που εξελίσσεται σε ρόμβο, κοσμεί το κατώτερο μέρος της λαβής. Μεταξύ των κεραιών του σταυρού περιέχονται μελανές κοκκίδες αμελώς αποδομένες. Το κέντρο του εσωτερικού της βάσης και ο δακτύλιος έδρασης τονίζονται με μελανούς κύκλους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα βλ. το σχόλιο στον αρ. 262. Για την κυματοειδή γραμμή, που απολήγει σε κεφαλή φιδιού, βλ. *Kerameikos* VI_2, 111, εικ. 4, 113, 230-231· Kunisch 1998, 19-21, εικ. 8-9 και 243, εικ. 94d-e. Για τον ταφικό συμβολισμό του φιδιού βλ. πρόσφατα, Grabow 1998, κυρίως 15-37.

Γ.Κ.

261 260 262

262 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
700-675 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15357.
ΥΨ. 0,058, Δ.Β. 0,037, Δ.Χ. 0,073 Μ.

Ακέραιο. Εκτεταμένες απολεπίσεις στο κυρίως σώμα του αγγείου και αποκρούσεις στο χείλος. Ανομοιομερής όπτηση κυρίως στην πίσω όψη.
Το αγγείο είναι ολόβαφο εσωτερικά και εξωτερικά, εκτός από την εσωτερική επιφάνεια του λοξού χείλους, την οποία περιτρέχουν τρεις λεπτές μελανές ταινίες. Η περιφέρεια του χείλους τονίζεται με πυκνή σειρά μελανών κοκκίδων. Η ράχη της λαβής κοσμείται από σειρά ακανόνιστων οριζόντιων γραμμών. Στον πυθμένα υπάρχει ακανόνιστος κύκλος αφημένος στο χρώμα του πηλού. Η επίπεδη βάση είναι, επίσης, αφημένη στο χρώμα του πηλού, εκτός από δύο σημεία όπου το μελανό βερνίκι την έχει καλύψει.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου». Το σχήμα εμφανίζεται στην ΥΓ περίοδο και παρήγετο καθ' όλη τη διάρκεια του 7ου αι. π.Χ. Σχετικά με την τυπολογική εξέλιξη των μόνωτων κυπέλλων βλ. *Agora* VIII, 37, πίν. 4, καθώς και 52-53. Βλ. επίσης Brann 1961β, 312. Σύμφωνα με τον Young, τα βαθιά μόνωτα κύπελλα με το χαρακτηριστικό ανεπτυγμένο λοξό χείλος ανήκουν στον 7ο αι. π.Χ. Για το σχήμα βλ. Young 1942, 36-38 και 46-47 (μόνωτα κύπελλα από τον τάφο του Φαλήρου αρ. 48 - 2A, 2B, 2C). Βλ. επίσης *Kerameikos* VI_2, 511, αρ. 126 (αρ. 1369), πίν. 3 (παρόμοιο κύπελλο). Στις προδρομικές μορφές του ύστερου 8ου αι. π.Χ. το χείλος είναι μικρότερο· πρβλ. Brann 1961β, 337, αρ. F37, πίν. 79.

Γ.Κ.

Από τον τάφο 152

263 ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15335.
ΥΨ. 0,173, Δ.Β. 0,043 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλήσεις στη λαβή και το χείλος. Πηλός καστανός. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, σώμα ωοειδές, λαβή ελαφρώς γωνιώδης, κυλινδρικής διατομής, βάση επίπεδη.
Το αγγείο περιβάλλεται από πέντε διακοσμητικές ζώνες. Κάτω από το χείλος, ζώνη από τέσσερα πτηνά προς τα δεξιά, με ανασηκωμένα διαγραμμισμένα φτερά. Τα σώματα των δύο αποδίδονται με διαγράμμιση, ενώ των άλλων με σκιαγραφία. Παραπληρωματικά σχέδια από στικτό ρόδακα, άγκιστρο, ιχθυάκανθα, κύκλο με στιγμή. Η δεύτερη ζώνη, στη βάση του λαιμού, κοσμείται με αριστερόστροφα σιγμοειδή. Στον ώμο, τρίτη ζώνη με δεξιόστροφα κρεμάμενα άγκιστρα. Στην κοιλιά, τέταρτη ζώνη από τεθλασμένες γραμμές. Το υπόλοιπο τμήμα του αγγείου καταλαμβάνει αραιό ακτινωτό κόσμημα. Αμελή γραμμίδια στο χείλος και στη λαβή, τις πλευρές της οποίας περιτρέχει μελανή γραμμή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Οι μικρές τριφυλλόστομες οινοχόες αυτού του τύπου εντάσσονται στην «Ομάδα (εργαστήριο) του Φαλήρου». Καλύπτουν χρονολογικά την περίοδο από την ΥΓ έως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Ο λαιμός – κωνικός ή κυλινδρικός – και το σώμα – σφαιρικό ή πιο ραδινό –, δεν φαίνεται να αντανακλούν διαφορές στη χρονολόγηση. Κοινό χαρακτηριστικό παραμένει η μετόπη του λαιμού με διακόσμηση ζώων ή πτηνών, ενώ το υπόλοιπο σώμα ακολουθεί γραμμική ή πιο ελεύθερη διακόσμηση, διατεταγμένη σε ζώνες.
Η συγκεκριμένη οινοχόη βρίσκεται ανάμεσα στις οινοχόες 262 του Λονδίνου και 319 του Μονάχου, για τις οποίες βλ. *Kerameikos* VI_2, 173 (μεταξύ 710 και 680 π.Χ.). Για πλησιέστερο παράλληλο βλ. *CVA* Berlin 1, 45, 2-4 (από τάφο των Αχαρνών). Άλλα παράλληλα προέρχονται από την Αγορά των Αθηνών (*Agora* VIII, 36-37, 52, πίν. 4) και από τον τάφο 34 του νεκροταφείου του Φαλήρου (βλ. Πελεκίδης 1916, 13 κ.ε.), ο οποίος χρονολογείται από τον Young 1942, 23 κ.ε., από τα τέλη του α' τετάρτου του 7ου αι. π.Χ. Πλησιέστερα χρονολογικά παράλληλα, για πρωιμότερο τύπο, βλ. *CVA* Kiel 2, πίν. 24, 5-7 (710-690 π.Χ.) και για μεταγενέστερο βλ. *CVA* München 3, 31, πίν. 134, 1-3. Πρβλ. επίσης Καλλιπολίτης 1963, 120 κ.ε., πίν. 49 (από τάφο του Αναγυρούντος). Για αγγεία αυτού του τύπου βλ. πρόσφατα *APP* 1995 [Dennis], 19-20, αρ. 8 · Petrocheilos 1996, 45-65, όπου και βιβλιογραφία.

Ε.Μ.-Β.

264 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΗ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15340.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,04, ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,068, Δ.Χ. 0,071, Δ.Β. 0,063, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,068 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη, με ελάχιστες συμπληρώσεις. Πηλός καστανός. Σώμα ευρύ, κυλινδρικό. Στο χείλος, μικρές οριζόντιες λαβές. Το πώμα, σχεδόν επίπεδο, φέρει λαβή σχηματοποιημένου ροδιού.
Τρεις ζώνες κοσμούν το σώμα: στη μία, κάτω από το χείλος, σειρά ζητοειδών με μελανές στιγμές στα διάκενα· στην άλλη όψη του αγγείου, αλυσίδα ρόμβων. Στην κεντρική ζώνη σειρά μελανών στιγμών και στην τρίτη, σειρά από μελανά ισοσκελή τρίγωνα. Το εσωτερικό περιτρέχουν τέσσερις μελανές ταινίες, ενώ κύκλος ορίζει τη μαστοειδή κεντρική απόφυση του πυθμένα. Στις οριζόντιες λαβές, εγκάρσιες τεθλασμένες γραμμές. Η λαβή του πώματος κοσμείται με συμπαγή τρίγωνα, που φύονται από μελανή ταινία. Στη βάση της λαβής, περιμετρικά αραιό ακτινωτό κόσμημα με παραπληρωματικά διπλών ρόμβων. Στην περιφέρεια ημικύκλια με στιγμή, ενώ τη διακόσμηση ολοκληρώνει ζώνη στιγμών στο χείλος του πώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η πυξίδα ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου» με σαφείς ομοιότητες ως προς το σχήμα, τη διακόσμηση και τις διαστάσεις με αγγεία του νεκροταφείου του Φαλήρου, όπως την αρ. 39 πυξίδα από τον τάφο 11,8 που ο Young 1942, 33, εικ. 13, χρονολογεί στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ.· βλ. και Πελεκίδης 1916, 13 κ.ε. Ως προς το σώμα παράλληλη είναι η πυξίδα 13 από το Φάληρο· βλ. Böhlau 1887, 55, εικ. 19. Επίσης, βλ. Brann 1961β, 343, αρ. F70, πίν. 85 (κοντινή ως προς το σχήμα από την Αγορά· πρώιμο γ' τέταρτο 7ου αι. π.Χ.). Για τη διακόσμηση του πώματος βλ. *CVA* München 3, πίν. 134, 4, 6 (πώμα λεκανίδας· β' τέταρτο 7ου αι. π.Χ.). Οι κυλινδρι-

κές πυξίδες είναι οι πρωιμότερες της «Ομάδας του Φαλήρου» και φαίνεται ότι ανεβαίνουν στον 8ο ή τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Αργότερα, στον 7ο αι. π.Χ., γίνονται ψηλότερες και με κυρτά τοιχώματα. Η λαβή του πώματος, επίσης, έχει γεωμετρική προέλευση και διαφέρει από τις κωνικές λαβές που κυριαρχούν στον 7ο αι. π.Χ. Περισσότερα για την εξέλιξη του σχήματος βλ. *Kerameikos* VI_2, 183, αρ. 38, πίν. 31. Βλ. επίσης Young 1942, 40, εικ. 22, 2Α-Β.

Ε.Μ.-Β.

265 **ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΗΘΜΟΕΙΔΕΣ ΘΗΛΑΣΤΡΟ**
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. 15337.
ΥΨ. 0,033, Δ.Χ. 0,051, Δ.Β. 0,021 Μ.

Ακέραιο με λίγες απολεπίσεις. Πηλός καστανός. Σώμα σφαιρικό, εξέχον χείλος, μικρή δισκοειδής βάση. Ο δίσκος που καλύπτει το κύπελλο είναι ελαφρώς κυρτός προς το κέντρο και φέρει δύο σειρές οπών. Η ταινιωτή λαβή ξεκινά από το χείλος και απολήγει στην κοιλιά. Η κυλινδρική προχοή φύεται οριζόντια από την κοιλιά του αγγείου.
Ο δίσκος κοσμείται με δύο ομόκεντρες ζώνες με «διπλούς πελέκεις» σε περίγραμμα μεταξύ των οπών. Στην εσωτερική ζώνη εναλλάσσονται με συμπαγή τετράγωνα. Στην περίμετρο του δίσκου σειρά στιγμών. Το σώμα κοσμείται από τρεις ζώνες: στην πρώτη, γύρω από το χείλος, συμπαγή τρίγωνα. Στη δεύτερη, ρόμβοι. Μεταξύ λαβής και προχοής «σταυρός Αγίου Ανδρέα» με συμπαγή τρίγωνα στα τρία διάκενα των κεραιών, με διπλή γωνία στο τέταρτο διάκενο δίπλα στην προχοή. Στην τρίτη ζώνη πάνω από τη βάση αριστερόστροφα άγκιστρα. Το πάνω τμήμα της λαβής καταλαμβάνει βλαστόσπειρα που απολήγει σε άνθος, στο κάτω τμήμα σύστημα οριζόντιων γραμμών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το αγγείο ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου» και θεωρείται σπάνιο. Το σώμα ακολουθεί τον τύπο των μόνωτων κυπέλλων της κατηγορίας με υψωμένο χείλος και κοιλιά· πρβλ. *Agora* VIII, 54, αρ. 192, πίν. 10 (κύπελλο του πρώιμου 7ου αι. π.Χ.). Για παρόμοιο θήλαστρο, χωρίς ηθμό, του 700 π.Χ. βλ. *Kerameikos* VI_2, 230, πίν. 107 και σ. 170 για χρονολόγηση και σχολιασμό. Για υπογεωμετρικά σχετικά σχήματα βλ. *CVA* München 3, πίν. 119, 3-5 (κάνθαρος με προχοή) και 6-7 (κύλιξ με ηθμό και στόμιο εκροής). Γενικά για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 161, με βιβλιογραφία.

Ε.Μ.-Β.

263

264

266

265

266 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΥΨΙΠΟΔΟ ΚΥΠΕΛΛΟ ΜΕ ΔΙΑΤΡΗΤΟ ΠΟΔΙ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. 15343.
ΥΨ. 0,13, Δ.Χ. 0,089, Δ.Β. 0,071 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο από πολλά όστρακα. Λίγες συμπληρώσεις στο χείλος, στο σώμα, καθώς και στο κάτω τμήμα του ποδιού. Πηλός καστανός. Σώμα κωνικό με ευθέα τοιχώματα. Η ταινιωτή λαβή ξεκινά από το χείλος και με γωνία απολήγει στο κάτω τμήμα του κυπέλλου. Μία δεύτερη οριζόντια λαβή από την άλλη πλευρά του αγγείου φύεται στο κάτω τμήμα του. Το πόδι είναι κυλινδρικό, ψηλό, και έχει δύο διάτρητες ζώνες: η πάνω φέρει έξι ορθογώνιες κάθετες οπές και η κάτω δώδεκα οπές σχήματος ενάλληλων τριγώνων.
Το σώμα διατρέχουν δύο διακοσμητικές ζώνες. Στην πρώτη ζώνη, στο πάνω τμήμα, σειρά έξι υδρόβιων πτηνών προς τα αριστερά με σκυμμένους λαιμούς, που απολήγουν σε περιγεγραμμένα κεφάλια. Στα διάκενα, μικρά παραπληρωματικά κοσμήματα. Η δεύτερη ζώνη κοσμείται με δεξιόστροφα ανεστραμμένα άγκιστρα. Στη β' όψη του αγγείου, στην επάνω ζώνη, τρία ελάφια προς τα αριστερά με σκυμμένους στο έδαφος λαιμούς. Κάτω από το σώμα κάθε ζώου, παραπληρωματικό κόσμημα ρόμβου με δύο χιαστί τεμνόμενες. Στην κάτω στενή ζώνη, αμελείς τεθλασμένες γραμμές.
Πάνω από την οριζόντια λαβή, μικρή ζώνη με τέσσερα συμπαγή δεξιόστροφα άγκιστρα. Στο πόδι μεταξύ των διάκενων της πρώτης ζώνης, αμελείς τεθλασμένες κάθετες γραμμές σε ομάδες. Μεταξύ των ζωνών αραιές μελανές στιγμές. Στην κάτω ζώνη ίχνη μελανού στις διαχωριστικές ράβδους των τριγώνων. Η περίμετρος του χείλους και της βάσης, καθώς και οι λαβές κοσμούνται με αμελή μικρά γραμμίδια. Εσωτερικά το χείλος περιτρέχει ομάδα γραμμών, ενώ το εσωτερικό του κυπέλλου είναι μελανό με εδαφόχρωμη ταινία στον πυθμένα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το σχήμα του κωνικού κυπέλλου ακολουθεί τη μία από τις δύο κατηγορίες των κυπέλλων της «Ομάδας του Φαλήρου»· γενικά για τα αγγεία αυτού του τύπου από το Φάληρο βλ. Young 1942, 23 κ.ε. Για το σχήμα, την ιστορία του κωνικού κυπέλλου, καθώς και για χρονολογικά προβλήματα, βλ. *Kerameikos* VI_2, 170. Η υιοθέτηση των τριγωνικών διατρήσεων στο πόδι γίνεται στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ., αλλά παρόμοια κύπελλα από τον Κεραμεικό ο Kübler τα χρονολογεί στο γ' τέταρτο του αιώνα. Άλλα κοντινά παραδείγματα προέρχονται από πηγάδι της Αγοράς του 7ου αι. π.Χ.· σχετικά βλ. Young 1939, 139, αρ. XII.6, εικ. 39 και αρ. XII.5 (από πυρά). Για ένα άλλο κοντινό ως προς το σχήμα υψίποδο κύπελλο, αλλά με διαφορετική διακόσμηση, βλ. Kübler 1934, 219, εικ. 14 (από τον εγχυτρισμό Χ του Κεραμεικού· μέσα ή γ' τέταρτο 7ου αι. π.Χ.). Για παρεμφερές κύπελλο βλ. Καλλιπολίτης 1963, 122, πίν. 52α (από τάφο του Αναγυρούντος· μέση πρωτοαττική περίοδος). Για τη στάση του πτηνού βλ. Benson 1970, πίν. XXV:21 (αμφορέας από το γεωμετρικό νεκροταφείο της Ελευσίνας). Για τη ζώνη των πτηνών, που χαρακτηρίζονται ως υδρόβια, βλ. Karouzou 1979, 127 κ.ε. (οινοχόη της Τουλούζης· α' μισό 7ου αι. π.Χ.). Για απεικόνιση των ελαφιών σε ζώνη βλ. *Agora* VIII, 72, αρ. 360 και 70, αρ. 342, πίν. 21. Για βιβλιογραφία σχετικά με το υψίποδο κύπελλο βλ. *Kerameikos* VI_2, 168. Εξ αιτίας της απουσίας κοσμημάτων της μέσης πρωτοαττικής, καθώς και χρώματος, το αγγείο θα μπορούσε να χρονολογηθεί στο β' τέταρτο του αιώνα.

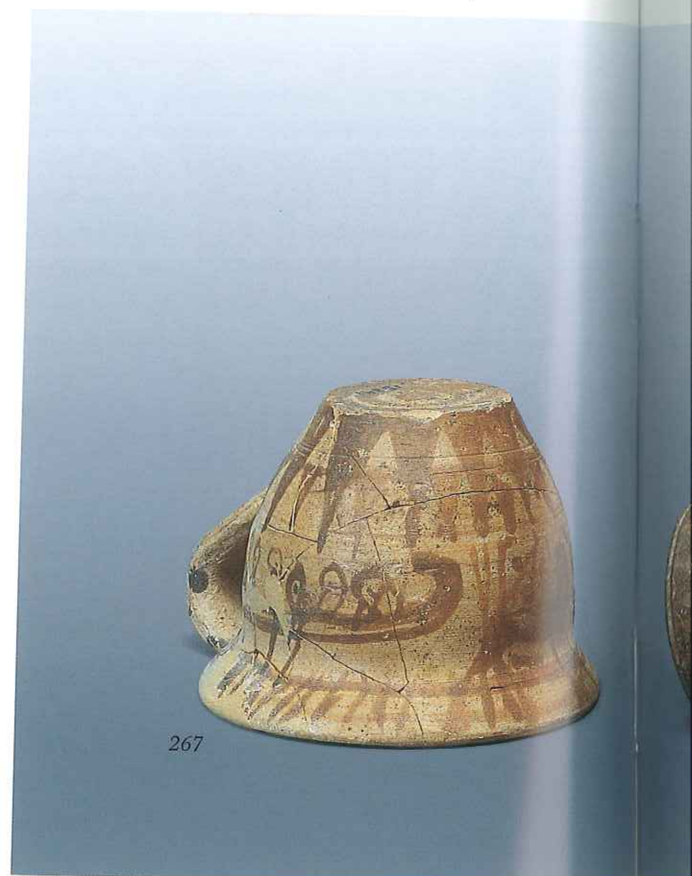
Ε.Μ.-Β.

267 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15341.
ΥΨ. 0,05, Δ.Χ. 0,067, Δ.Β. 0,03 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο, συμπληρωμένο σε τμήματα του χείλους και του σώματος. Πηλός καστανός, η διακόσμηση ερυθρή. Σώμα σφαιρικό. Το χείλος, υψωμένο, δημιουργεί τμήση με την καμπύλη του σώματος. Βάση επίπεδη, στενή. Λαβή ταινιωτή.
Το χείλος διακοσμείται με αμελή κάθετα γραμμίδια. Μεταξύ περιμετρικών γραμμών και τριών κάθετων εκατέρωθεν της λαβής, σχηματίζεται μετόπη που καταλαμβάνει το μισό του αγγείου. Σε αυτή απεικονίζονται δύο πλοία προς τα αριστερά. Στο πρώτο αποδίδονται έξι κωπηλάτες και τέσσερα κουπιά. Πάνω στην πλώρη, γραμμές σε γωνία δηλώνουν ιστίο. Στο δεύτερο πλοίο οκτώ κωπηλάτες και πέντε κουπιά. Πάνω από τους κωπηλάτες, τεθλασμένες σε οριζόντια διάταξη. Το κάτω τμήμα του αγγείου καλύπτει ζώνη με διπλή σειρά ακτινωτού σε σκιαγραφία. Στο εσωτερικό του χείλους τρεις περιμετρικές γραμμές, στον εξηρημένο πυθμένα κύκλος. Το υπόλοιπο του εσωτερικού καστανό. Ίχνη διακόσμησης στο κάτω τμήμα της λαβής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το κύπελλο ανήκει στην κατηγορία των σφαιρικών κυπέλλων της «Ομάδας του Φαλήρου». Η διακόσμησή του είναι αμελής και το ερυθρωπό χρώμα προέρχεται από την ανομοιομερή όπτηση του αγγείου. Για το σχήμα του κυπέλλου βλ. *Kerameikos* VI_2, 169-170. Για παρόμοια κύπελλα από το νεκροταφείο του Φαλήρου βλ. Πελεκίδης 1916, 13 κ.ε.· για τη χρονολόγησή τους στο α' τέταρτο

267

του 7ου αι. π.Χ. βλ. Young 1942, 27, εικ. 4 (19 ΙΑ-ΙΒ), ενώ το σχήμα βρίσκεται πλησιέστερα στο 62 ΙΑ (εικ. 20) και 32.1 (εικ. 21), του β' τετάρτου του 7ου αι. π.Χ.
Το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στην παράσταση των δύο πλοίων. Η απόδοσή τους ανάστροφα δεν οφείλεται σε απόδοση ναυαγίου, αφού οι κωπηλάτες είναι στη θέση τους, αλλά αιτιολογείται, ίσως, λόγω του ευρύτερου πεδίου που δημιουργείται για την απόδοση του πλοίου στη θέση αυτή. Άλλωστε, η συνολική απόδοση της διακόσμησης είναι αμελής.
Το θέμα των πλοίων είναι αγαπητό στη γεωμετρική

περίοδο, ενώ δεν είναι γνωστό στην «Ομάδα του Φαλήρου». Κατά την Brann, *Agora* VIII, 17-18, τα πλοία εξαφανίζονται από την αττική αγγειογραφία του 7ου αι. π.Χ. Κάπως κοντινό είναι το πλοίο σε πρωτοκορινθιακό σκύφο από την Ελευσίνα· σχετικά, βλ. Σκιάς 1898, 110, σημ. 2, πίν. 5,3. Απόδοση πλοίου, χωρίς κωπηλάτες, σε όστρακα κρατήρα αυτής της περιόδου, από πηγάδι της Αγοράς, αποδίδεται από την Brann 1961α, 139, εικ. 14, στο Ζ. του Αναλάτου. Για απεικόνιση πλοίων αυτής της περιόδου βλ. Hampe 1936, πίν. 22· Cook 1934-5, πίν. 40b· Τζάχου-Αλεξανδρή 1987, 333-361· Wedde 1999, 505-523. Γενικά για πλοία βλ. Kirk 1949, 93 κ.ε.· Williams 1958, 121 κ.ε.· Rombos 1988· Gray 1974, 57-61, εικ. 18· Basch 1987, 156-201· Morrison - Williams 1968, με κατάλογο και βιβλιογραφία. Τέλος, για το διπλό ακτινωτό κόσμημα βλ. *Kerameikos* VI_2, 376, εικ. 44.

Ε.Μ.-Β.

268 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15342.
ΥΨ. 0,05, Δ.Χ. 0,062, Δ.Β. 0,028 Μ.

Σχεδόν ολόκληρο, συγκολλημένο, με αρκετές συμπληρώσεις. Πηλός καστανός. Σώμα σφαιρικό, χείλος ευρύ, εξέχον, βάση στενή, επίπεδη, λαβή ταινιωτή.
Στο χείλος ομάδες από τρεις κάθετες γραμμές δημιουργούν σχηματοποιημένα τρίγλυφα και μετόπες. Διπλή περιμετρική ταινία κάτω από το χείλος, καθώς και σύστημα γραμμών στο κάτω τμήμα του σώματος, ορίζουν ζώνη, η οποία διακοσμείται με σειρά κύκλων που φέρουν κεντρική στιγμή. Στο εσωτερικό του χείλους, ομάδα περιμετρικών γραμμών. Το εσωτερικό του αγγείου μελαμβαφές. Ίχνη τριών ομόκεντρων κύκλων στη βάση του αγγείου. Στη λαβή, οριζόντια γραμμίδια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος αυτός των κυπέλλων είναι ευρύτατα διαδεδομένος στην «Ομάδα του Φαλήρου». Για το σχήμα και την εξέλιξή του βλ. *Kerameikos* VI_2, 169-170. Έχουν γεωμετρικά πρότυπα της τελευταίας 30ετίας του 8ου αι. π.Χ., με εξέλιξη από ραδινότερα σχήματα (στον 8ο αι. π.Χ.) σε πιο σφαιρικά προς τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Για πλησιέστερο παράλληλο, περισσότερο ως προς τη διακόσμηση παρά το σχήμα, βλ. Young 1942, 38, αρ. 96, εικ. 20, (τάφος 62,1· β' τέταρτο 7ου αι. π.Χ.). Γενικά, φαίνεται πως στα μικκύλα αυτά κύπελλα ακολουθείται χρονολογική εξέλιξη βασιζόμενη όχι τόσο σε μορφολογικά κριτήρια αλλά σε συνευρήματά τους. Το σχήμα και η διακόσμησή τους επηρεάζονται καθαρά από την ΥΓ περίοδο.

Ε.Μ.-Β.

269 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15339.
ΥΨ. 0,041, Δ.Χ. 0,051, Δ.Β. 0,037 Μ.

Ολόκληρο, με συγκολλήσεις στο χείλος. Πηλός καστανός. Στόμιο ευρύ, τοιχώματα κοίλα, βάση επίπεδη, λαβή ταινιωτή. Την κυρίως ζώνη του αγγείου κοσμούν έξι αριστερόστροφα σιγμοειδή. Στα διάκενα ρόμβοι με δύο χιαστί τεμνόμενες· πάνω και κάτω από κάθε ρόμβο, μικρά συμπαγή τρίγωνα. Στενή ζώνη με σειρά συμπαγών τριγώνων περιτρέχει το αγγείο πάνω από τη βάση. Στο χείλος εσωτερικά, τρεις περιμετρικές γραμμές. Στη λαβή, οριζόντιες και κατακόρυφες γραμμές εναλλάξ. Στο κέντρο της βάσης, κύκλος με στιγμή περιβάλλεται από δύο ομόκεντρους κύκλους.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το κύπελλο εντάσσεται στην κατηγορία των κωνικών κυπέλλων της «Ομάδας του Φαλήρου», αν και έχει διαφορές ως προς το σχήμα. Για το σχήμα των κωνικών κυπέλλων βλ. *Kerameikos* VI_2, 169-170, κυρίως αρ. 72, 83, πίν. 75, καθώς και 452, αρ. 42, πίν. 31 (παρόμοιο μοτίβο σε αγγείο του 690-680 π.Χ.). Για παρόμοια σιγμοειδή μοτίβα βλ. *CVA* Berlin I, πίν. 6, 3-4 (κρατήρας A12)· Young 1942, εικ. 18 (αμφορέας του α' τετάρτου του 7ου αι. π.Χ., από τον Τ. 18 του Φαλήρου). Βλ. επίσης *Agora* VIII, 52-54, αρ. 193, πίν. 10 (κύπελλο του πρώιμου 7ου αι. π.Χ.).

Ε.Μ.-Β.

270 ΚΩΝΙΚΟ ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ
680-660 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15336.
ΥΨ. 0,04, Δ.Χ. 0,102, Δ.Β. 0,035 Μ.

Σχεδόν ολόκληρο, συγκολλημένο, με λίγες συμπληρώσεις. Πηλός καστανός. Σχήμα σώματος κωνικό, βάση επίπεδη, λαβή οριζόντια.
Κυματοειδής ταινία κάτω από το χείλος. Το υπόλοιπο αγγείο διακοσμείται με περιμετρικές γραμμές σε δύο σύνολα. Μελανή ταινία ορίζει τη βάση. Στο εσωτερικό του χείλους, ζώνη μελανών στιγμών, λίγο χαμηλότερα δύο περιμετρικές γραμμές. Το υπόλοιπο εσωτερικό του αγγείου είναι μελανό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου» και είναι κοινό και ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση, η οποία απηχεί υστερογεωμετρικά πρότυπα. Ο Young 1939, 205-206, κατατάσσει τα κύπελλα αυτού του τύπου εξελικτικά από τα βαθύτερα στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., στα πιο αβαθή (C81-82), έως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Τα πλησιέστερα προέρχονται από την Αγορά των Αθηνών· σχετικά βλ. Young 1939, 157, αρ. C53, εικ. 111· Burr 1933β, 624, αρ. 336, εικ. 90· Young 1938, 414, αρ. D12, εικ. 2. Κοντινό, αλλά πιο εξελιγμένο, είναι και το προερχόμενο από τον τάφο 74,1 του Φαλήρου με αρ. 94 (Πελεκίδης 1916, 13 κ.ε.) που χρονολογείται από τον Young 1942, 23 κ.ε., λόγω των συνευρημάτων του τάφου, στο γ' τέταρτο του 7ου αι. π.Χ.

Ε.Μ.-Β.

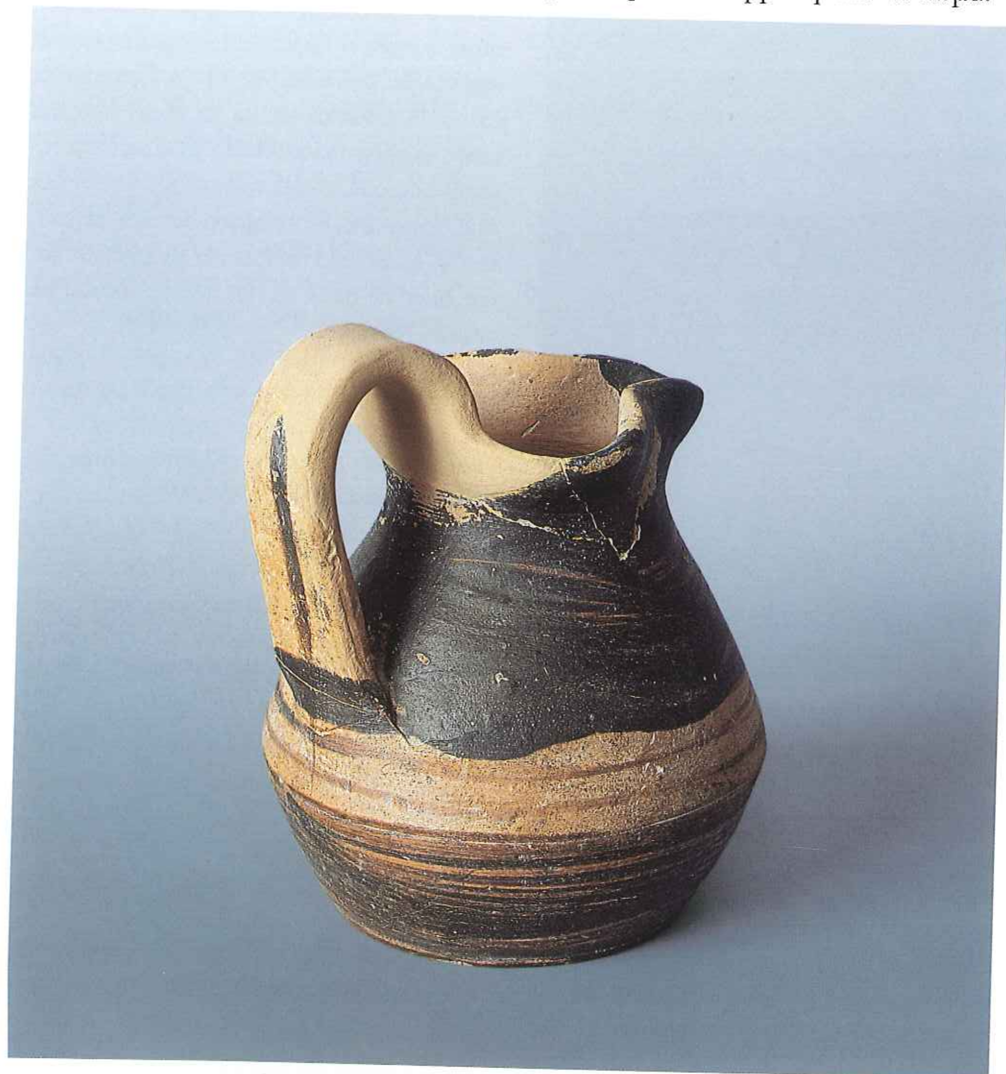
Από τον τάφο 239

271 ΜΙΚΚΥΛΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΗ
675-650 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15379.
ΥΨ. 0,068, ΜΕΓ. Δ. 0,058, Δ.Β. 0,04 Μ.

Συμπληρωμένη στο χείλος και την αρχή της λαβής. Αποκρούσεις στο στόμιο. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση επίπεδη, σώμα σφαιρικό πεπιεσμένο, λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη, στόμιο τριφυλλόσχημο.
Μελανό γάνωμα με ίχνη ανομοιομερούς όπτησης καλύπτει το αγγείο. Στο χρώμα του πηλού αφήνεται ζώνη στο ύψος της κοιλιάς, διακοσμημένη με ζεύγος μελανών γραμμών. Στην εξηρημένη ράχη της λαβής, κάθετη μελανή ταινία σε οριζόντια μελανή ζώνη στο σημείο ένωση της λαβής με το σώμα. Αβαθής εγχάραξη χωρίζει την επίπεδη βάση από το σώμα.

271

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ανήκει στην κατηγορία των μικκύλων οινοχοών και αποτελεί ταφικό κτέρισμα. Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου», η οποία πήρε το όνομά της από την ανασκαφή που έγινε στις αρχές του 20ού αιώνα στο Δέλτα Παλαιού Φαλήρου· βλ. Πελεκίδης 1916, 13-64. Για παράλληλα βλ. Young 1942, 24 (78,2)· *Agora* VIII, πίν. 4,58· *Kerameikos* VI, πίν. 81, αρ. 621. Για γενικότερες παρατηρήσεις βλ. παραπάνω, αρ. 250.

Ι.Τ.-Δ.

272 ΠΡΩΤΟΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΗ ΠΥΞΙΔΑ
675-650 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15382.
ΥΨ. 0,076, Δ.Χ. 0,073, Δ.Β. 0,068 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα και συμπληρωμένη σε τμήμα του σώματος. Λείπει η μία λαβή. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός ωχροκίτρινος. Βάση επίπεδη, σώμα κυλινδρικό, λαβή κυλινδρική συμφυής με το χείλος, επιφάνεια πώματος επίπεδη που απολήγει σε κωνικό κομβίο.
Στο σώμα υπάρχουν τρεις διακοσμητικές ζώνες. Στη ζώνη της βάσης ακτινωτό κόσμημα μελανού και ερυθρού χρώματος εξ αιτίας ανομοιομερούς όπτησης. Ακολουθεί στο μέσον του σώματος περιμετρική ζώνη με στικτούς ρόδακες, πλαισιωμένη από δύο ταινίες ιώδους χρώματος, οι οποίες περιβάλλονται αντίστοιχα από ζεύγη γραμμών. Η ζώνη των λαβών διακοσμείται με σειρά κοκκίδων. Στο εσωτερικό του αγγείου, μελανό γάνωμα. Το πώμα κοσμείται από δύο ζώνες. Περιμετρική ζώνη με στικτούς ρόδακες, πλαισιωμένη από δύο ταινίες ιώδους χρώματος και περιμετρικά του κομβίου ακτινωτό κόσμημα. Το κωνικού σχήματος κομβίο περιτρέχουν τρεις μελανές ταινίες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η πυξίδα, αγγείο καλλωπισμού, χρησιμοποιείτο για την τοποθέτηση κοσμημάτων ή ψιμυθίων. Η χρήση της αυτή, καθώς και η συχνή παρουσία της ως ταφικού κτερίσματος, τη συνέδεσε με γυναικείες ταφές. Η πυξίδα του Κεραμεικού ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου». Για πλησιέστερο παράλληλο βλ. Young 1942, 22 (71,2β) και 24 (78,2)· *CVA* France, αρ. 30, Musée des Beaux Arts à Jours, πίν. 1,1. Για λοιπές παρατηρήσεις βλ. άλλα λήμματα της ίδιας ομάδας (τάφοι 191 και 152).

Ι.Τ.-Δ.

273 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
675-650 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15380.
ΥΨ. 0,087, Δ.Χ. 0,09, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ. 0,097, Δ.Β. 0,04 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα και συμπληρωμένη σε τμήματα του σώματος και το χείλος του πώματος. Μεγάλο μέρος της διακόσμησης είναι εξίτηλο. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα ημισφαιρικό, πώμα ελαφρώς κυρτό που απολήγει σε κωνικό κομβίο. Πηλός ανοικτός καστανός.
Στο σώμα φέρει τρεις διακοσμητικές ζώνες: η ζώνη κοντά στη βάση διακοσμείται με όρθια αριστερόστροφα άγκιστρα. Στο μέσον του σώματος δύο περιτρέχουσες μελανές ταινίες πλαισιωμένες επάνω από ζεύγος μελανών γραμμών και κάτω από μελανή ταινία. Η ζώνη στο ύψος των λαβών διακοσμείται στη μία πλευρά με σιγμοειδές κόσμημα και στην άλλη με σειρά κύκλων με χιαστί στο εσωτερικό τους. Το χείλος καλύπτει μελανή ταινία. Οι λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, με αποφύσεις στα πλάγια, κοσμούνται με σειρά κοκκίδων ανάμεσα σε μελανές ταινίες. Πέντε ομόκεντρες μελανές ταινίες περιτρέχουν το εσωτερικό του σώματος.
Στο πώμα αναπτύσσονται τρεις διακοσμητικές ζώνες, διακρινόμενες μεταξύ τους από ζεύγος μελανών γραμμών. Κοντά στο χείλος ζώνη με όρθια δεξιόστροφα άγκιστρα. Ακολουθεί ζώνη με οδοντωτό κόσμημα, ενώ η μεγαλύτερη φέρει ακτινωτό κόσμημα με στιγμές μεταξύ των ακτίνων. Το πάνω μέρος του κομβίου μελαμβαφές, το κάτω στο χρώμα του πηλού, διακοσμημένο με ζεύγος μελανών γραμμών. Η πάνω επιφάνεια του κομβίου, σε υπόλευκο βάθος, διακοσμείται με μελανό κύκλο και εγγεγραμμένο σταυρό, καθώς και περιμετρικές κοκκίδες που ενώνονται ακτινωτά με τον κύκλο. Στην κοίλη βάση, δύο ομόκεντροι κύκλοι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου»· βλ. Young 1942, 19 (40,7) και 21 (72,6). Για τη διακόσμηση στο πώμα βλ. Young, 1942, 24 (78,2) και 17 (18,3), ενώ για το σχήμα βλ. *Kerameikos* VI$_2$, 159. Για λοιπές παρατηρήσεις βλ. άλλα λήμματα της ίδιας ομάδας (τάφοι 191 και 152).

Ι.Τ.-Δ.

273

272

274 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΛΕΚΑΝΙΔΑ
675-650 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15381.
ΥΨ. 0,053, Δ.Χ. 0,088, Δ.Β. 0,041 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα και ελαφρώς συμπληρωμένη σε τμήματα του σώματος και τη μία λαβή. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις κυρίως στο επίθετο ιώδες. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση επίπεδη, σώμα ημισφαιρικό, λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, με αποφύσεις στα πλάγια, χείλη έσω νεύοντα, για την υποδοχή του πώματος.
Επάλληλες μελανές ταινίες κοσμούν το εσωτερικό και το εξωτερικό του σώματος. Τα διαστήματα μεταξύ των ταινιών καλύπτονται με επίθετο εξίτηλο ιώδες. Στη ζώνη των λαβών, καθώς και την επιφάνεια των ίδιων των λαβών ίχνη λευκής κυματοειδούς γραμμής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου». Για το σχήμα βλ. αρ. 273, ενώ για τη διακόσμηση στο εσωτερικό βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 15,3. Για λοιπές παρατηρήσεις βλ. τα λήμματα της ίδιας ομάδας (τάφοι 191 και 152).

Ι.Τ.-Δ.

275 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΚΟΤΥΛΗ
675-650 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15383.
ΥΨ. 0,05, Δ.Χ. 0,06, Δ.Β. 0,026.

Συγκολλημένη και ελαφρώς συμπληρωμένη. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος και τις λαβές. Πηλός ωχροκίτρινος. Βάση χαμηλή, δακτυλιόσχημη, σώμα βαθύ, σχεδόν ημιωοειδές, χείλος αδιαμόρφωτο.
Ομάδα πολλαπλών επάλληλων γραμμών ερυθρού χρώματος περιτρέχουν το σώμα. Διακόπτονται λίγο πάνω από τη βάση από σειρά όρθιων αριστερόστροφων αγκίστρων. Η ζώνη των λαβών διακοσμείται με κάθετα ασύμμετρα σιγμοειδή, τα οποία συνεχίζονται και στις οριζόντιες λαβές. Στο χείλος ζεύγος παράλληλων γραμμών ερυθρού χρώματος. Το εσωτερικό ερυθροβαφές, εκτός ζώνης κοντά στο χείλος που αφήνεται στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ανήκει στην «Ομάδα του Φαλήρου»· για παράλληλο βλ. Young 1942, 29 (33,1). Για το σχήμα βλ. *Agora* VIII, 49-50· για τα ανεστραμμένα άγκιστρα βλ. *Kerameikos* VI, 136, εικ. 18. Γενικά για τις κορινθιακές κοτυλίσκες βλ. αρ. 374.

Ι.Τ.-Δ.

274, 275

Από τον τάφο 461

276 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΤΥΠΟΥ «ΔΗΙΑΝΕΙΡΑΣ»
Τέλη 6ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15245.
ΥΨ. 0,155, Δ.Χ. 0,037, Δ.Β. 0,053 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη στο κάτω μέρος του σώματος και στη βάση. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις κυρίως στην εικονιστική μετόπη. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής, σώμα ωοειδές, λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός, λαβή κάθετη ταινιωτή, με κοίλη την εξωτερική της επιφάνεια, στόμιο καλυκόσχημο.
Στιλπνό μελανό γάνωμα καλύπτει το αγγείο, πλην του λαιμού και της εικονιστικής μετόπης. Το χείλος καλύπτεται από ιώδες χρώμα. Εξηρημένη ταινία περιτρέχει το σώμα κάτω από την παράσταση.
Η εικονιστική μετόπη ορίζεται πάνω από κατεστραμμένο γλωσσωτό κόσμημα με ίχνη ιώδους χρώματος και κάτω από ζεύγος περιτρεχουσών παράλληλων ταινιών. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ώριμος άνδρας με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο σε κατατομή προς τα αριστερά. Με το δεξιό του χέρι τείνει στεφάνι προς νεαρό άνδρα που κρατά διαγώνια με το δεξιό του χέρι δόρυ, ενώ με το αριστερό την παρυφή του ιματίου του που φέρεται γύρω από τη μέση. Τη σύνθεση κλείνει από δεξιά μορφή, από την οποία σώζονται ίχνη του ενδύματος και τα πέλματα των κάτω άκρων, που δείχνουν την κίνησή της προς τα δεξιά. Λεπτομέρειες των ενδυμάτων και το στεφάνι αποδίδονται με επίθετο ιώδες. Τη γραμμή εδάφους της παράστασης αποτελεί ταινία ερυθρού χρώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η λήκυθος τύπου «Δηιάνειρας» είναι η πρωιμότερη της κατηγορίας των ληκύθων με σχετικά μικρή διάρκεια παραγωγής, που τοποθετείται σε όλο τον 6ο αι. π.Χ. Δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος τύπος και απαντά ως ταφικό κτέρισμα. Ανήκει, σύμφωνα με τη Haspels, στην κατηγορία Sub-Deieneira shape, βλ. *ABL* 30, πίν. 9,3. Επίσης, βλ. Kurtz 1975, πίν. 67,1· *Agora* XII, 151· Boardman 1978, 148. Για πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο βλ. *CVA* Nantes Musée Dobrée (France 36), πίν. 9, D947-2-4. Παρά την απο-

σπασματική διατήρηση της παράστασης, η στάση των μορφών καθώς και το στεφάνι, δώρο ίσως του ώριμου άνδρα προς τον νέο, πιθανώς υποδηλώνει ερωτική «συνομιλία» μεταξύ ανδρών. Για ανάλογη παράσταση βλ. Keuly 1993, 279, εικ. 245 (όπου άνδρας κρατά στεφάνι σε ερωτική σκηνή μεταξύ ανδρών). Γενικά για στεφάνια βλ. Blech 1982· για ερωτικές «συνομιλίες» βλ. Shapiro 1981, 133-143 και Kilmer 1993.

I. Τ.-Δ.

277 ΜΙΚΚΥΛΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ

Τέλη 6ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. 15244.
ΥΨ. 0,07, Δ.Χ. 0,075, Δ. ΚΟΜΒΙΟΥ 0,04, Δ.Β. 0,039 Μ.

Ολόκληρη. Συμπληρωμένη η μία λαβή, ελαφρές αποκρούσεις στις λαβές κυρίως και απολεπίσεις σε όλο το σώμα. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση κωνική, σώμα ημισφαιρικό, λαβές οριζόντιες ταινιωτές με αποφύσεις στα πλάγια. Το πώμα με κυρτά τοιχώματα απολήγει σε κωνικό κομβίο.

Μελανό γάνωμα καλύπτει το αγγείο. Εξαιρείται η επιφάνεια έδρασης, ο πυθμένας, ο οποίος φέρει κωνική απόφυση με μαύρη στιγμή, και το κάτω τμήμα της εξωτερικής της επιφάνειας. Στο χρώμα του πηλού αφήνεται το εσωτερικό των λαβών, το χείλος του αγγείου, το χείλος του πώματος, το εσωτερικό του και ο δίσκος του κομβίου. Το εσωτερικό του αγγείου κοσμείται με δύο ζεύγη ερυθρών γραμμών, ενώ ο πυθμένας φέρει κύκλο με μαύρη στιγμή στο κέντρο του. Στο δίσκο του κομβίου υπάρχουν δύο ομόκεντρες ερυθρές ταινίες γύρω από μελανή βάθυνση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η λεκανίδα θεωρείται κυρίως αγγείο καλλωπισμού και βρίσκεται συνήθως σε τάφους. Η συγκεκριμένη ανήκει στην κατηγορία των μικκύλων λεκανίδων· βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 84, Ε2 (όπου και λοιπή βιβλιογραφία).

Ι.Τ.-Δ.

276, 277

278 ΛΥΔΙΟΝ
Τέλη 6ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15246.
ΥΨ. 0,111, Δ.Χ. 0,051, Δ.Β. 0,0365 Μ.

Ακέραιο. Ελαφρές αποκρούσεις στα χείλη και απολεπίσεις στο μελανό γάνωμα κυρίως. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής με βάθυνση στον πυθμένα της, σώμα ατρακτόσχημο, λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, χείλη επίπεδα, νεύοντα προς τα έξω.
Μελανό γάνωμα, ιριδίζον εξ αιτίας της όπτησης, καλύπτει το εσωτερικό και το εξωτερικό του λαιμού, το χαμηλό πόδι και την επιφάνεια της βάσης. Μελανή ταινία περιτρέχει τους ώμους. Το υπόλοιπο σώμα είναι αφημένο στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρόκειται για μυροδόχο αγγείο, το οποίο απαντά κυρίως τον 6ο αι. π.Χ. Βρίσκεται συνήθως σε τάφους της εποχής αυτής, χωρίς να είναι ωστόσο ιδιαίτερα διαδεδομένο. Πρόκειται για μία από τις σπάνιες αθηναϊκές απομιμήσεις ενός λυδικού μυροδοχείου, από όπου πήρε και το όνομά του. Για πλησιέστερο παράλληλο βλ. Young 1951, 101, πίν. 46,6. Γενικά για λύδια βλ. Greenwalt 1920, 163, 170· Bottini 1966, 138-143· *Agora* XII, 157 (όπου και λοιπή βιβλιογραφία). Πρόσφατα βλ. και Özgen - Öztürk 1996.

Ι.Τ.-Δ.

279 ΛΥΔΙΟΝ
Τέλη 6ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15247.
ΥΨ. 0,096, Δ. ΣΤΟΜΙΟΥ 0,036, Δ.Β. 0,038 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις στο μελανό γάνωμα κυρίως. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής με ομόκεντρες αβαθείς αυλακώσεις στην επιφάνειά της και βάθυνση στον πυθμένα της, σώμα ατρακτόσχημο, λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, χείλη επίπεδα, νεύοντα προς τα έξω.
Μελανό γάνωμα καλύπτει το εσωτερικό και το εξωτερικό του λαιμού, το χαμηλό πόδι και την επιφάνεια της βάσης. Μελανή ταινία περιτρέχει τους ώμους. Το υπόλοιπο σώμα είναι αφημένο στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. αρ. 278.

Ι.Τ.-Δ.

278, 279

Από τον τάφο 670

280 ΛΥΔΙΟΝ
Τέλη 6ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15253.
ΥΨ. 0,112, Δ.Χ. 0,06, Δ.Β. 0,034 Μ.

Ολόκληρο. Μικρή συγκόλληση στο χείλος και πολλές απολεπίσεις στο λαιμό κυρίως. Πηλός ερυθρωπός. Βάση ψηλή, κωνική, σώμα ατρακτόσχημο, λαιμός κυλινδρικός, χείλη επίπεδα, νεύοντα προς τα έξω. Μελανό γάνωμα καλύπτει τη βάση, το λαιμό και το εσωτερικό του αγγείου. Στην επιφάνεια έδρασης της βάσης, δύο ομόκεντροι κύκλοι ερυθρού χρώματος με μελανή στιγμή στο κέντρο. Επάλληλες ταινίες μελανού χρώματος περιτρέχουν το σώμα και τους ώμους. Ζεύγος ερυθρών ομόκεντρων κύκλων κοσμεί το χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για πλησιέστερο παράλληλο βλ. Sheer 1940, 302. Για παρατηρήσεις και σχετική βιβλιογραφία βλ. και αρ. 278.

Ι.Τ.-Δ.

281 ΛΥΔΙΟΝ
Τέλη 6ου αι. π.Χ.

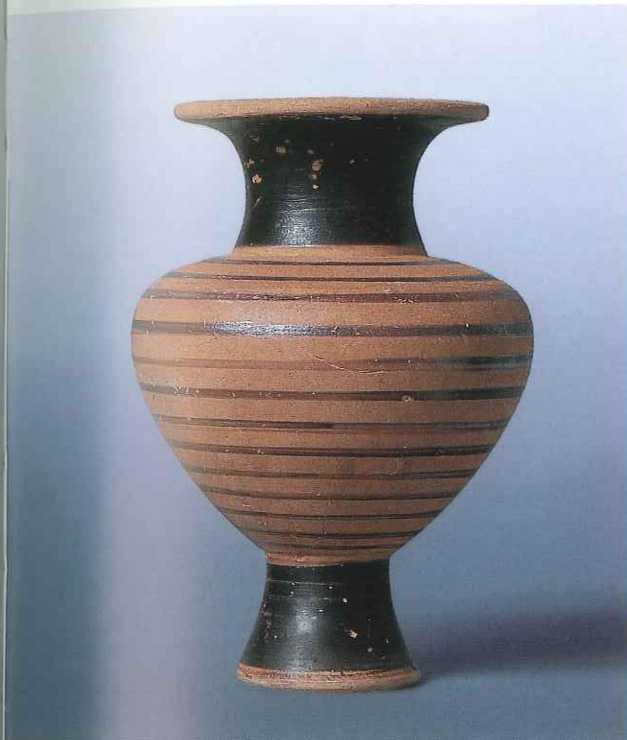
ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15254.
ΥΨ. 0,12, Δ.Χ. 0,062, Δ.Β. 0,039 Μ.

Ακέραιο. Μικρή απόκρουση στο χείλος και πολλές απολεπίσεις κυρίως στο εσωτερικό του λαιμού. Πηλός ερυθρωπός. Βάση ψηλή, κωνική, σώμα ατρακτόσχημο, λαιμός κυλινδρικός, χείλη επίπεδα, νεύοντα προς τα έξω.
Μελανό γάνωμα καλύπτει τη βάση, το λαιμό και το εσωτερικό του αγγείου. Στην επιφάνεια έδρασης, μεγάλη μελανή στιγμή περιβάλλεται από δύο ομόκεντρους κύκλους ερυθρού χρώματος. Επάλληλες ταινίες μελανού χρώματος περιτρέχουν το σώμα και τους ώμους. Ομόκεντροι κύκλοι ερυθρού χρώματος κοσμούν τα χείλη.

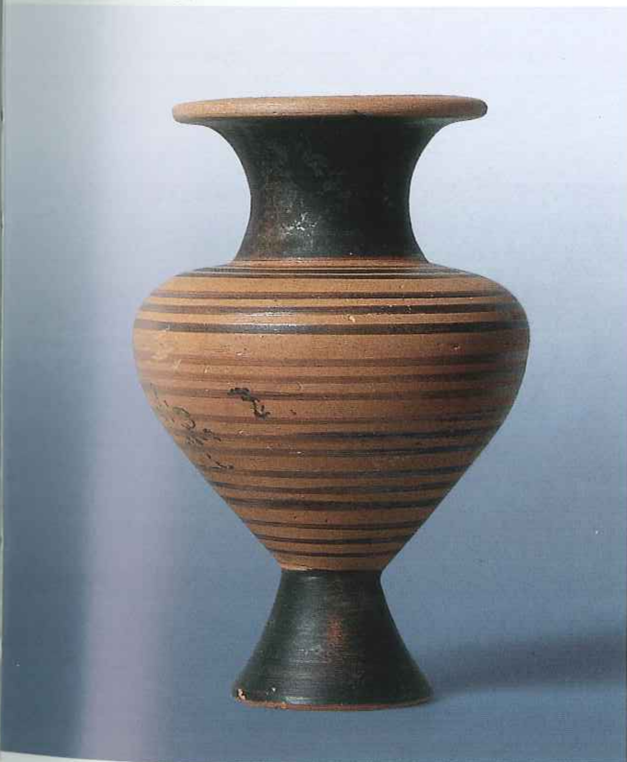
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. αρ. 280 και 278.

Ι.Τ.-Δ.

280

281

Από τον τάφο 1010

282 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15415.
ΥΨ. 0,185, Δ.Β. 0,052, Δ.Χ. 0, 044, Δ. ΩΜΟΥ 0,071 Μ.

Ακέραιη. Μικρές αποκρούσεις στο χείλος και τον ώμο. Εκτεταμένες απολεπίσεις στο κατώτερο μελανό τμήμα του κυρίως σώματος του αγγείου και στη βάση.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ο γυμνός Θησέας, ο οποίος έχει καταβάλει τον Μαραθώνιο Ταύρο και τον ακινητοποιεί με τα *σειραῖα δεσμά*. Στο δεξιό του χέρι κρατά, χωρίς να το χρησιμοποιεί, ένα ρόπαλο (*κορύνη*). Αριστερά, την παράσταση πλαισιώνει ένας έφηβος με ιμάτιο που καλύπτει το ανώτερο μέρος του κορμού και το προτεταμένο αριστερό χέρι. Στο δεξιό κρατά, επίσης, ρόπαλο. Δεξιά, ένας άλλος απομακρύνεται από την παράσταση, στρέφοντας όμως το κεφάλι πίσω προς το κεντρικό ζεύγος Θησέα-Μαραθώνιου Ταύρου. Κληματίδες, πάνω στις οποίες έχουν εναποτεθεί τα ενδύματα και τα όπλα του Θησέα, γεμίζουν το βάθος της παράστασης.

Την παράσταση επιστέφει διπλή σειρά μελανών κοκκίδων, μερικές από τις οποίες τονίζονται με λευκό επίθετο χρώμα. Με λευκό επίθετο χρώμα, επίσης, αποδίδονται τα ρόπαλα, το κατώτερο μέρος της ουράς του Μαραθώνιου Ταύρου και τα ενδύματα του Θησέα πάνω στις κληματίδες, καθώς και οι διάσπαρτες κοκκίδες που τις πλαισιώνουν. Με επίθετο ιώδες αποδίδονται οι ταινίες που κοσμούν τα μαλλιά των μορφών, λεπτομέρειες των ενδυμάτων και του λαιμού του ταύρου. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Για το μύθο και την ταύτιση των μορφών που καταβάλλουν τον Μαραθώνιο Ταύρο βλ. *LIMC* V, λ. Herakles, 61-62 [Todisco]· *LIMC* VII, λ. Theseus, 936 [Neils]· Καββαδίας 1997. Επίσης, για την εικονογραφική σύμφυρση των δύο μύθων πρβλ. μία οινοχόη με λευκό βάθος της Κατηγορίας του Βατικανού G47 στη Νεάπολη αρ. 86372 (R.C.203), *CVA* Museo Nazionale di Napoli V-Raccolta Cumana, 44, πίν. 60 [Nazarena Valenza Mele]. Για τη σύγχρονη ερυθρόμορφη εκδοχή του μύθου στον Ονήσιμο βλ. Nachbaur 1998, 97-108 και στο Ζ. του Ευεργίδη σε μία κύλικά του στο J.P. Getty Museum αρ. 86. AE. 305. 1-2, βλ. *CVA* J.P. Getty 8, 15-16, αρ. 20, πίν. 399.1-3 [Moore]. Για την ταύτιση των παραπληρωματικών εφήβων με την ιδεατή-«παραδειγματική» μορφή του Αθηναίου εφήβου βλ. *APP* 1995, 32-34, αρ. 21 [Nicgorski]. Για το δένδρο (ελιά;), πάνω στο οποίο κρέμεται το ένδυμα του Θησέα και του Ηρακλή, βλ. Κόρτη-Κόντη 1993-94, κυρίως 16-17 και 21-22.

Η Κατηγορία των Αθηνών 581 περιλαμβάνει μια πολυπληθή ομάδα μικρών μελανόμορφων ληκύθων του α' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Ο Beazley διέκρινε δύο παραλλαγές: στην πρώτη, την Κατηγορία των Αθηνών 581, i, ο ώμος διακοσμείται με μελανόγραφους κάλυκες λωτού και είναι ελαφρώς καλύτερης ποιότητας από τη δεύτερη, την Κατηγορία των Αθηνών 581, ii, όπου ο ώμος φέρει σχηματοποιημένο ακτινωτό κόσμημα. Για την Κατηγορία των Αθηνών 581 βλ. *ABL* 99 κ.ε.· *ARV*[2] 487 κ.ε.· *Para* 222 κ.ε.· Kurtz 1975, 8, 119, 147-149· *Agora* XXIII, 46-47. Ανάλογη παράσταση έχουμε σε μία λήκυθο της Κατηγορίας των Αθηνών 581, ii, Ομάδα της Αγοράς P 24486 στην Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 24487· βλ. *Para* 236 και *Agora* XXIII, 229, αρ. 1022, πίν. 83. Πρβλ. επίσης μία λήκυθο από τον Κεραμεικό· βλ. *Kerameikos* IX, 94, αρ. 31.2, πίν. 47.3-4 (περίπου 490 π.Χ., από τον τάφο HW 210). Κατηγορία των Αθηνών 581, ii.

Γ.Κ.

283 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15423.
ΥΨ. 0,11, Δ.Β. 0,032, Δ.Χ. 0,028, Δ. ΩΜΟΥ 0,045 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένο το στόμιο, από το οποίο λείπει μικρό τμήμα. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις στο κυρίως σώμα του αγγείου.
Ο Θησέας έχει σκύψει και δένει τον γονατισμένο Μαραθώνιο Ταύρο με σχοινί από μύρτινους κλάδους, τα *σειραῖα δεσμά*. Πάνω στις κληματίδες, που γεμίζουν το βάθος της παράστασης, ο ήρωας έχει αποθέσει τα ενδύματα και τα όπλα του, διότι σύμφωνα με το μύθο συνέλαβε τον ταύρο χρησιμοποιώντας μόνον τα χέρια του. Με επίθετο λευκό χρώμα αποδίδεται η ταινία στα μαλλιά του Θησέα και τα *σειραῖα δεσμά,* καθώς και λεπτομέρειες των ενδυμάτων και των όπλων του. Την παράσταση επιστέφει ταινία με διπλή σειρά λευκών και μελανών κοκκίδων αμελώς αποδομένων. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Βλ. το σχόλιο στον αρ. 282. Πιθανότατα προέρχεται από το ίδιο χέρι με μία λήκυθο στο Παρίσι, Μουσείο Rodin, αρ. 145, *ABV* 499, 28, *CVA* Rodin, πίν. 17.6 [Plautine]. Πρβλ. επίσης *Kerameikos* IX, 93, αρ. 29.3 (τάφος HW 107), πίν. 26.8 (3).
Κατηγορία των Αθηνών 581, ii.

Γ.Κ.

284 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15424.
ΥΨ. 0,15, Δ.Β. 0,042, Δ.Χ. 0,038, Δ. ΩΜΟΥ 0,06 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις στο κυρίως σώμα και βαθιά ραγίσματα στην παράσταση.
Ο Ηρακλής καταβάλλει το λιοντάρι της Νεμέας. Αριστερά μία ανδρική μορφή με ρόπαλο στο λυγισμένο δεξιό του χέρι αποχωρεί, στρέφει όμως το κεφάλι του πίσω προς την πάλη του ήρωα με το λιοντάρι. Με λευκό επίθετο χρώμα δηλώνονται το ρόπαλο, οι σχηματικές λεπτομέρειες των ενδυμάτων και των όπλων του Ηρακλή, τα οποία έχουν αποτεθεί πάνω στις κληματίδες που γεμίζουν το βάθος της παράστασης. Με ιώδες επίθετο χρώμα αποδίδονται η χαίτη και η κοιλιά του λιονταριού. Την παράσταση επιστέφει ταινία με διπλή σειρά λευκών και μελανών κοκκίδων αμελώς αποδομένων. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την πάλη του Ηρακλή με το λιοντάρι της Νεμέας βλ. *LIMC* V, 16-27, λ. Herakles [Felten]· *APP* 1995, 32-34, αρ. 21. Πρβλ. επίσης μία λήκυθο της Κατηγορίας των Αθηνών 581, i, στην Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 24506, βλ. *Agora* XXIII, 215-216, αρ. 897, πίν. 80. Βλ. επίσης το σχόλιο στον αρ. 282.
Κατηγορία των Αθηνών 581, ii.

Γ.Κ.

283

282

284

285 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15417.
ΥΨ. 0,153, ΜΕΓ. Δ.Β. 0,042, Δ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΥ ΕΔΡΑΣΗΣ 0,039, Δ.Χ. 0,039, Δ. ΩΜΟΥ 062 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη. Μικρή συμπλήρωση στο λαιμό. Αποκρούσεις και απολεπίσεις κυρίως στον ώμο και στο καλυκοειδές στόμιο. Σε πολλά σημεία στο λευκό επίθετο χρώμα είναι εξίτηλο.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει Μαινάδα πάνω σε ιθυφαλλικό ημίονο, προς τα δεξιά. Την ακολουθούν πεζή άλλη μία Μαινάδα και ένας ορχούμενος Σάτυρος. Το θίασο οδηγεί ο Διόνυσος, ο οποίος στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω και κρατά μπροστά στο στήθος του κέρας. Κληματίδες με σχηματικά αποδομένα φύλλα γεμίζουν το βάθος της παράστασης. Με λευκό επίθετο χρώμα καλύπτονται το πρόσωπο και τα γυμνά μέλη των Μαινάδων και τονίζονται λεπτομέρειες του χιτώνα του Διονύσου. Με επίθετο ιώδες αποδίδονται λεπτομέρειες των πτυχώσεων, ο πώγων του Σατύρου και του Διονύσου, καθώς και η χαίτη του ημιόνου. Την παράσταση επιστέφει ταινία απλού δεξιόστροφου μαιάνδρου. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την Κατηγορία των Αθηνών 581, ii, βλ. το σχόλιο στον αρ. 282· πρβλ. Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 24434 και P 24358, βλ. *Agora* XXIII, 221, αρ. 948, 957, πίν. 82 (για την Ομάδα P). Για τον Διονυσιακό θίασο βλ. *LIMC* III, λ. Dionysos, 451 κ.ε., πίν. 327 κ.ε. [Gaspari]· Schöne 1987. Για τις διονυσιακές παραστάσεις στον 5ο αι. π.Χ. βλ. Carpenter 1997. Η ελαφρά κάμψη και κλίση του κορμού του Σατύρου προς τα εμπρός αντιστοιχεί με την κίνηση του *έμπροσθεν επικύπτειν*, ενώ η στιγμή που το αριστερό σκέλος του είναι έτοιμο να χτυπήσει το έδαφος αντιστοιχεί με το *σκέλος ρίπτειν*. Για την ονομασία των κινήσεων του σώματος και των χεριών στην αρχαία ορολογία του χορού βλ. Schreckenberg 1960, κυρίως 76-84. Για τις φιλολογικές πηγές βλ. Roos 1951. Βλ. επίσης Franzius 1973· Μαραγκού 1995, 138. Για τις Μαινάδες στον μελανόμορφο ρυθμό βλ. πρόσφατα Moraw 1998.

Γ.Κ.

286 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15420.
ΥΨ. 0,142, Δ.Β. 0,038, Δ.Χ. 0,073, Δ. ΩΜΟΥ 0,062 Μ.

Ακέραιη. Μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις στο κυρίως σώμα και στο καλυκοειδές στόμιο.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ο Διόνυσος καθισμένος σε οκλαδία δίφρο, σε κατατομή προς τα δεξιά. Φορά ποδήρη πολύπτυχο χιτώνα, φέρει στεφάνι στα μαλλιά και κρατά μεγάλο κάνθαρο. Τον πλαισιώνουν δύο γυναικείες μορφές καθισμένες επίσης σε οκλαδία δίφρο, οι οποίες κρατούν αδιάγνωστα αντικείμενα, πιθανώς αγγεία (αλάβαστρα;). Φορούν πολύπτυχους χιτώνες και φέρουν στεφάνια στα μαλλιά. Κληματίδες με σχηματικά αποδομένα φύλλα γεμίζουν το βάθος της παράστασης μεταξύ των δύο μορφών. Με επίθετο λευκό χρώμα αποδίδονται διάσπαρτες κοκκίδες στο πεδίο της παράστασης, καθώς και λεπτομέρειες των ενδυμάτων. Με ιώδες επίθετο χρώμα αποδίδονται το στεφάνι και το γένι της ανδρικής μορφής, τα στεφάνια των γυναικών, καθώς και λεπτομέρειες των πτυχώσεων των ενδυμάτων. Την παράσταση επιστέφει ταινία με διπλή σειρά λευκών και μελανών κοκκίδων αμελώς αποδομένων. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για τον καθιστό Διόνυσο μεταξύ δύο καθιστών μορφών βλ. *CVA* Genève 2, 43-44, πίν. 73. 9-10 [Dunant-Kahil]. Για την Ομάδα του Kalinderu, μία υπο-ομάδα της Κατηγορίας των Αθηνών 581, βλ. *ABV* 503. Πρβλ. τις εξής ληκύθους της Ομάδας του Kalinderu στην Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 24438 (*Para* 244· *Agora* XXIII, 234, αρ. 1075, πίν. 85) και τη Βιέννη, Universität, 739.5 (*ABV* 503,8· *CVA* Wien 1, 17, αρ. 10, πίν. 6.10 [Kenner]). Πρβλ. επίσης μία λήκυθο της Κατηγορίας των Αθηνών 581, ii στη Νεάπολη, Museo Archeologico Nazionale αρ. 86379 (R.C. 1361), βλ. *CVA* Museo Nazionale di Napoli V - Raccolta Cumana, 43-44, πίν. 59.3,6,9 [Nazarena Valenza Mele] και μία άλλη στην Αθήνα, Μουσείο Κεραμεικού, τάφος HW 211 (*Kerameikos* IX, 96, αρ. 35 και πίν. 24.5).
Κατηγορία των Αθηνών 581, ii. Ομάδα του Kalinderu.

Γ.Κ.

287 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

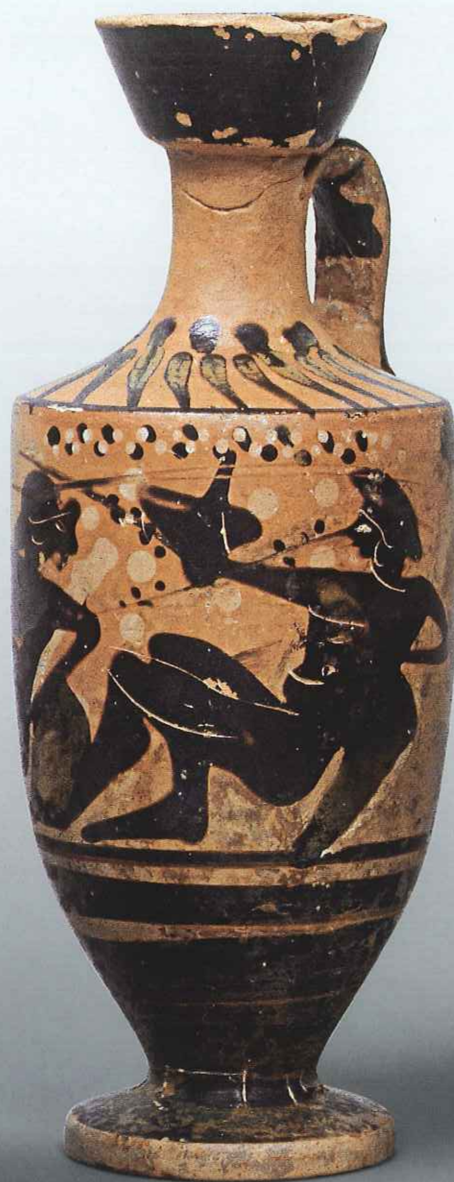
ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15421.
ΥΨ. 0,152, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,039, Δ. ΩΜΟΥ 0,059 Μ.

Ολόκληρη. Το στόμιο και η λαβή συγκολλημένα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις ιδίως στο κυρίως σώμα.
Δεξιά, ένας συμποσιαστής ανακεκλιμένος σε προσκεφάλαιο (*γνάφαλον*) κρατά στο υψωμένο δεξιό χέρι έναν κάνθαρο. Αριστερά, μία γυμνή εταίρα, επίσης ανακεκλιμένη σε προσκεφάλαιο, στρέφει το κεφάλι της προς το συμποσιαστή. Κληματίδες με σχηματικά αποδομένα φύλλα γεμίζουν το βάθος της παράστασης. Με εξίτηλο λευκό επίθετο χρώμα καλύπτονται επίσης μέρος του σώματος της εταίρας και τα προσκεφάλαια. Με ιώδες επίθετο χρώμα αποδίδονται οι ταινίες στα μαλλιά των δύο μορφών. Την παράσταση επιστέφει ταινία με διπλή σειρά λευκών και μελανών κοκκίδων αμελώς αποδομένων. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την Κατηγορία των Αθηνών 581, ii βλ. το σχόλιο στον αρ. 282. Για συμπόσια βλ. Μαραγκού 1995, 138, αρ. 19 (με παλαιότερη βιβλιογραφία) και πρόσφατα Schäfer 1997. Για το θέμα πρβλ. τις ληκύθους της Αθήνας, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 24402, P 24376 και P 24375, βλ. *Agora* XXIII, 227, αρ. 1002, 1011 και 1015, πίν. 83 (όλες της Κατηγορίας των Αθηνών 581, ii).
Κατηγορία των Αθηνών 581, ii.

Γ.Κ.

286

287

285

288 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15419.
ΥΨ. 0,142, Δ.Β. 0,04, Δ.Χ. 0,037, Λ. ΩΜΟΥ 0,062 Μ.

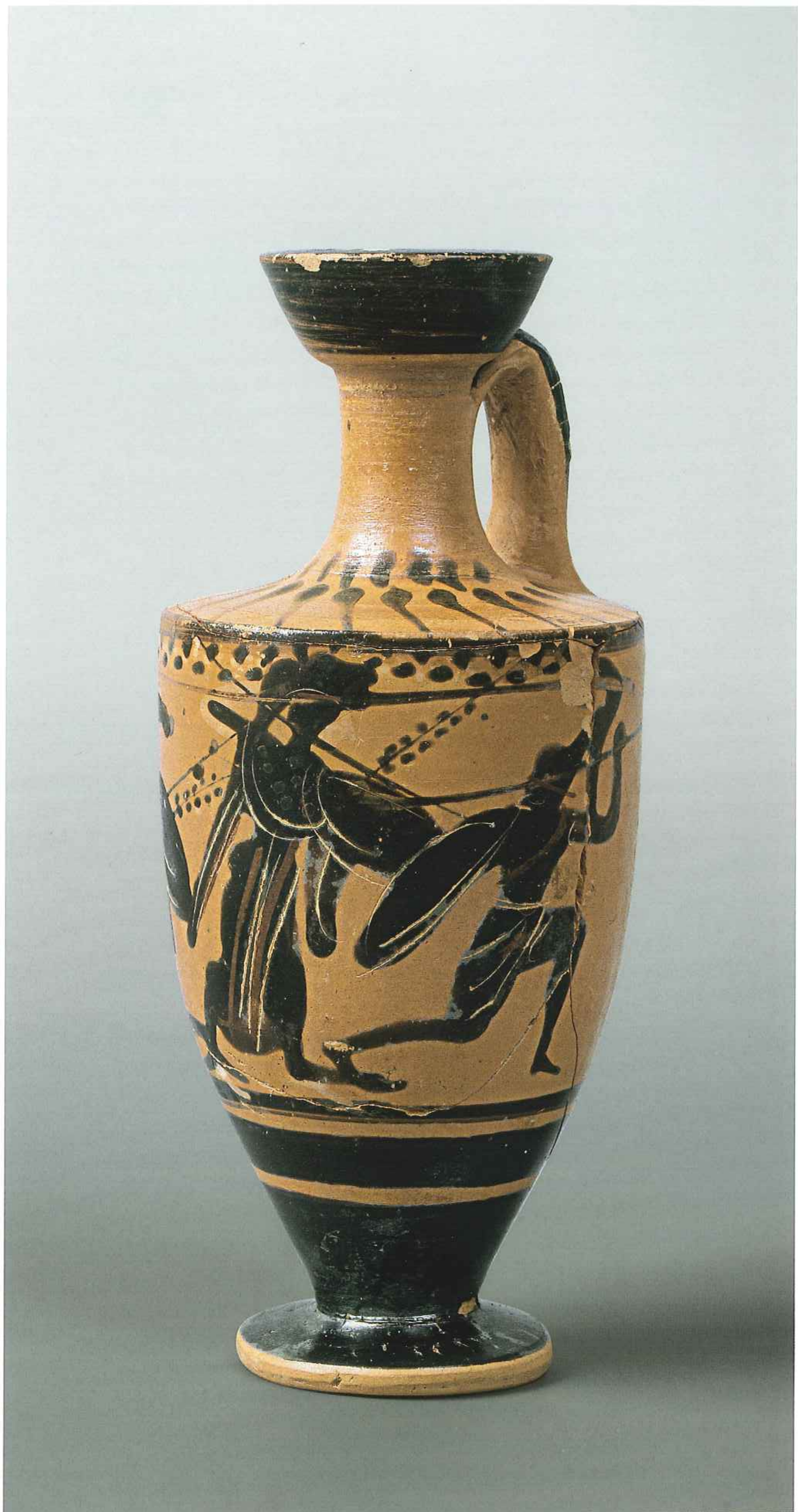
Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις ιδίως στο κυρίως σώμα. Σε πολλά σημεία της παράστασης το λευκό επίθετο χρώμα είναι εξίτηλο.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει η Αθηνά στον τύπο της Προμάχου, η οποία εφορμά προς τα δεξιά και ετοιμάζεται να πλήξει ένα Γίγαντα που ταυτίζεται με τον Εγκέλαδο. Ο Γίγαντας παραπαίει και, προσπαθώντας να ξεφύγει, αμύνεται με την ασπίδα του, ενώ προβάλλει αντίσταση με το ακόντιο που κρατά στο αριστερό χέρι. Την παράσταση αριστερά κλείνει ένας άλλος Γίγαντας, πάρισος του αντιπάλου της Παλλάδος. Κληματίδες με σχηματικά αποδομένα φύλλα γεμίζουν το βάθος της παράστασης εκατέρωθεν της Αθηνάς.

Με εξίτηλο λευκό επίθετο χρώμα καλύπτεται το πρόσωπο και λεπτομέρειες της αιγίδας, του λοφίου του κράνους και της ασπίδας της θεάς. Κοκκίδες επίθετου λευκού υπάρχουν και στο κράνος του αριστερού Γίγαντα. Με ιώδες επίθετο χρώμα αποδίδονται λεπτομέρειες του χιτώνα και του κράνους της Αθηνάς, η άντυγα της ασπίδας του Εγκέλαδου, καθώς και ο τελαμώνας και πτυχώσεις του χιτωνίσκου του δεξιού Γίγαντα. Την παράσταση επιστέφει ταινία με διπλή σειρά κοκκίδων αμελώς αποδομένων. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την Κατηγορία των Αθηνών 581, ii βλ. το σχόλιο στον αρ. 282. Πρβλ. δύο ληκύθους με το ίδιο θέμα στην Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς αρ. P 24327 και P 24329, οι οποίες ανήκουν στην Κατηγορία των Αθηνών 581, ii, Ομάδα P 24327, βλ. *Agora* XXIII, 229, αρ. 1027 και 1029 αντίστοιχα, πίν. 83 (για την Ομάδα της Αγοράς P 24327). Για τη Γιγαντομαχία βλ. *LIMC* IV, 191-270, λ. Gigantes [F. Vian, M.B. Moore].
Κατηγορία των Αθηνών 581, ii. Ομάδα της Αγοράς P 24327.

Γ.Κ.

288

289 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15418.
ΥΨ. 0,119, Δ.Β. 0,034, Λ.Χ. 0,032, Δ. ΩΜΟΥ 0,052 Μ.

Ολόκληρη. Το στόμιο συγκολλημένο. Μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις, ιδίως του λευκού επίθετου χρώματος.

Ο λαιμός, ο ώμος και το ανώτερο μέρος του κυρίως σώματος καλύπτονται από λευκό επίθετο χρώμα. Τον ώμο κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

Η παράσταση, η οποία καταλαμβάνει όλη την περιφέρεια του αγγείου, μας μεταφέρει στο εσωτερικό ενός αρχαίου πορνείου (*κασωρεῖον, κανσάριον, ἀγνεών, ἀσώτειον, ἀσωτεῖον*), όπως δηλώνει ο κίονας στα αριστερά της κύριας όψης. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνουν δύο μεγάλες κλίνες επάνω στις οποίες βρίσκονται από τρία *σύγκλινα* ζεύγη σε διάφορες στάσεις ερωτικών περιπτύξεων. Στην αριστερή κλίνη, το αριστερό σύμπλεγμα επιδίδεται στον συνουσιαστικό τρόπο (*Ἀφροδίτης σχῆμα*) του *διαμηρίζειν*, το μεσαίο στον τρόπο του *κελητίζειν* ή του *καθιππάζεσθαι*, ενώ το δεξιό είναι όρθιο και βρίσκεται ακόμη στη φάση των προκαταρκτικών *ἐρωτοπαιγνίων* και θωπειών (*ἐφάπτεσθαι, ψηλαφᾶν, ὀρχιπεδᾶν, ὀρχιπεδεῖν, ὀρχιπεδίζειν*). Στη δεξιά κλίνη απεικονίζονται άλλα τρία ζεύγη, που αντιστοιχούν σε αυτά της αριστερής κλίνης. Μπροστά από κάθε κλίνη διακρίνεται ένα χαμηλό τραπέζι που φέρει τα *ἐδέσματα* και τα *βρώματα*.

Στην πίσω όψη του αγγείου απεικονίζονται άλλα τρία ερωτικά ζεύγη, τυλιγμένα μέσα σε κλινοσκεπάσματα (*ὀθόνες*), στο δάπεδο του *κασωρείου*. Φαίνεται ότι και τα τρία ζεύγη επιδίδονται στον τρόπο του *πυγίζειν*. Ένα από αυτά διακρίνεται πίσω από τον κίονα. Τα άλλα δύο βρίσκονται τυλιγμένα στην ίδια *ὀθόνη*, κάτω από τη λαβή. Οι κληματίδες που γεμίζουν το βάθος της παράστασης και τα ενδύματα που διακρίνονται κρεμασμένα πάνω τους επιτείνουν την ατμόσφαιρα ευωχίας. Με επίθετο λευκό χρώμα, σε πολλά σημεία εξίτηλο, αποδίδονται τα σώματα των γυναικών, λεπτομέρειες των κλινών και των κληματίδων.

289

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η παράσταση της ληκύθου αποδίδει το χωρίο από τους *Αχαρνής* του Αριστοφάνη, στίχ. 1090-1093 [Hall-Geldart]:

κλῖναι τράπεζαι προσκεφάλαια στρώματα
στέφανοι μύρον, τραγήμαθ', αἱ πόρναι πάρα,
ἄμυλοι πλακοῦντες σησαμοῦντες ἴτρια,
ὀρχηστρίδες, τὰ φίλταθ' Ἁρμοδίου, καλαί.

Για το σχήμα πρβλ. μία λήκυθο δευτερεύοντος τύπου DL στο Columbia (Missouri) University of Art and Archaeology αρ. 58.12, βλ. Kurtz 1975, 199, πίν. 6.4. Για τις ληκύθους του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου βλ. Kurtz 1975, 96-102 και 149-150. Για το Ζ. της Γέλας βλ. *ABL* 78· *Agora* XXIII, 46, 211-212, αρ. 869 και 870, πίν. 79. Πρόσφατα για το Εργαστήριο του Ζ. του Διόσφου βλ. Galinier 1996· η ίδια 1998· η ίδια 1999. Επιλογή βιβλιογραφίας για τον έρωτα στην αρχαία Ελλάδα, βλ. Stewart 1997, 255-259· Simon κ.ά. 1997, 48-50 [C. Weiss]. Για ορολογία των συνουσιαστικών τρόπων βλ. Vorberg 1988· Χαριτωνίδης 1935· Bain 1991. Πρόσφατα, βλ. Ακαμάτης 1993, 292-299· Papadopoulos 1995, 223-235, πίν. 72-73· Lemos 1997. Για τα ερωτικά συμπλέγματα και τα *σύγκλινα* ζεύγη βλ. επίσης Veyne κ.ά. 1998. Για συμπόσια και εταίρες βλ. *Kunst der Schale* 1990, 222-234. Για ορολογία σχετικά με την πορνεία και τα πορνεία βλ. Licht 1942, 329-337. Εργαστήριο του Ζ. του Διόσφου (του Ζ. της Σαπφούς ή του Ζ. της Γέλας).

Γ.Κ.

290 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. 15413.
ΥΨ. 0,054, Δ.Β. 0,062, Δ.Χ. 0,065 Μ.

Ακέραιη. Μικρές απολεπίσεις, ιδίως στο χείλος. Στην επιφάνεια έδρασης, που είναι αφημένη στο χρώμα του πηλού, τρεις ομόκεντροι κύκλοι με κεντρική κοκκίδα και στην περιφέρειά της μελανή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η πυξίδα είναι παραλλαγή του μεταγενέστερου τύπου D. Για πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο βλ. *Agora* XII, 177, αρ. 1306-1317, πίν. 43. Βλ. επίσης *Kerameikos* IX, 124, αρ. 146(2), πίν. 8.7, 40.4, 83.3· *APP* 1995, 59-60 [Vogeikoff].

Γ.Κ.

291 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΠΩΜΑ ΛΕΚΑΝΙΔΑΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15410.
ΥΨ. 0,032, Δ.Χ. 0,096 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο. Μικρές απολεπίσεις και αποκρούσεις. Το δισκοειδές κομβίο είναι αφημένο στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *Agora* XII, 167-168 και 322 κ.ε., αρ. 1231, πίν. 41. Βλ. επίσης *KdA*, 322, αρ. 274. Πρόσφατα, για την τυπολογική εξέλιξη του σχήματος της λεκανίδας βλ. Breitfeld-von Eickstedt 1997, 55-61.

Γ.Κ.

292 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15414.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,076, ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,049, Δ.Β. 0,047, Δ.Χ. 0,069, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 077 Μ.

Ακέραιη. Αποκρούσεις στο δακτύλιο έδρασης και στο εσωτερικό του αγγείου. Στο μισό αγγείο το βερνίκι είναι ερυθρό, λόγω ανομοιομερούς όπτησης. Η περιφέρεια της εσωτερικής επιφάνειας της βάσης τονίζεται από κοκκίδα που περιβάλλεται από κύκλο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο βλ. *Agora* XII, 172-173 (covered bowl) και 326, αρ. 1272, πίν. 42. Βλ. επίσης *Kerameikos* IX, 128, αρ. 168(1), πίν. 54.2 (με λαβή).

Γ.Κ.

293 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ «ΑΛΑΤΟΔΟΧΕΙΟ»
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15412.
ΥΨ. 0,046, Δ.Β. 0,063, Δ.Χ. 0,061 Μ.

Ακέραιο. Το βερνίκι έχει απολεπιστεί στο χείλος και τη μία όψη του αγγείου. Το αγγείο περιτρέχει στο ύψος των λαβών ταινία από αραιό λευκό επίθετο χρώμα. Τα τοιχώματα είναι ελαφρώς κοίλα. Ο δακτύλιος έδρασης μελανός. Η εσωτερική επιφάνεια της βάσης είναι αφημένη στο χρώμα του πηλού, εκτός από μία μικρή ακανόνιστη μελανή κοκκίδα στο κέντρο της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *Agora* XII, 136-137 και 301, αρ. 924, πίν. 34. Βλ. επίσης *Kerameikos* IX, 86, αρ. 9(3), πίν. 44.1.

Γ.Κ.

290, 291, 292, 293

294 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΦΙΑΛΗ («BOWL»)
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15408.
ΥΨ. 0,046, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,093 (ΕΞΩΤ.) ΚΑΙ 0,085 Μ. (ΕΣΩΤ.).

Ακέραιη. Πολλές αποκρούσεις, κυρίως στη βάση, και απολεπίσεις. Ταινία αφημένη στο χρώμα του πηλού στο σημείο της ένωσης της βάσης και του κυρίως πυθμένα, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού και τονίζεται με μία μικρή κοκκίδα και ομόκεντρο κύκλο. Εξωτερικά το αγγείο είναι άβαφο, εκτός από μία περιμετρική μελανή ταινία στο μέσον περίπου του κυρίως σώματος. Εσωτερικά, η βάση τονίζεται από πλατιά μελανή ταινία με κοκκίδα στο κέντρο και ομόκεντρο κύκλο.

σώματος. Ο δακτύλιος έδρασης είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού. Στο κέντρο της εσωτερικής επιφάνειας της βάσης, κύκλος αφημένος στο χρώμα του πηλού με μία μικρή μαστοειδή απόφυση που τονίζεται από μελανή στιγμή και ομόκεντρο κύκλο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο βλ. *Agora* XII, 133 και 296, αρ. 843-844, πίν. 33.

Γ.Κ.

295 ΜΟΝΩΤΟΣ ΣΚΥΦΟΣ («ONE-HANDLER»)
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15409.
ΥΨ. 0,038, Δ.Β. 0,068, Δ.Χ. 0,119 Μ.

Ολόκληρος. Πολλές αποκρούσεις, κυρίως στο εσωτερικό, και απολεπίσεις. Βαθύ ράγισμα στην εσωτερική επιφάνεια της βάσης. Μικρή συμπλήρωση δίπλα στη λαβή. Περιείχε τρεις αστραγάλους.
Το εσωτερικό του αγγείου είναι μελαμβαφές, εκτός από ένα μικρό κύκλο στον πυθμένα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το αγγείο ίσως ταυτίζεται με το αρχαίο *κάναστρον* ή *κάνασθον* ή *τρύβλιον*, βλ. *Agora* XII, 124-125 και 288-289, αρ. 737. Βλ. επίσης *Kerameikos* IX, 107, αρ. 78, πίν. 26.5 (τάφος HW 95)· *ΑΔ* 17 (1961/62), Χρονικά, πίν. 26.
Για τους αστραγάλους βλ. το σχόλιο στον αρ. 297.

Γ.Κ.

296 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΣΚΥΦΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15411.
ΥΨ. 0,057, Δ.Β. 0,043, Δ.Χ. 0,082 Μ. (0,126 Μ., ΜΕ ΤΙΣ ΛΑΒΕΣ)

Ολόκληρος. Συγκολλημένος. Αρκετές απολεπίσεις και αποκρούσεις, κυρίως κοντά στο χείλος. Το αγγείο περιτρέχει στο ύψος των λαβών μία ταινία από αραιό λευκό επίθετο χρώμα. Ο δακτύλιος έδρασης είναι μελανός. Η εσωτερική επιφάνεια της βάσης είναι αφημένη στο χρώμα του πηλού, εκτός από μία μικρή ακανόνιστη μελανή κοκκίδα στο κέντρο της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Πρβλ. *Agora* XII, 81-83 και 257, αρ. 313, πίν. 14.

Γ.Κ.

297 ΕΞΗΝΤΑ ΕΝΝΕΑ ΦΥΣΙΚΟΙ ΑΣΤΡΑΓΑΛΟΙ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7185.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτοι.

Οι αστράγαλοι, είτε φυσικοί είτε απομιμήσεις τους από άλλο υλικό (πήλινοι, ελεφάντινοι, γυάλινοι), υπήρξαν αγαπημένο παιδικό παιχνίδι και χρησίμευαν ως μέσον πρόβλεψης του μέλλοντος και μαντικού χρησμού. Βρίσκονται συνήθως σε παιδικούς τάφους, υπάρχουν όμως και σε τάφους ενηλίκων. Ο τάφος 1010 του Κεραμεικού, μέσα στον οποίο βρέθηκαν οι αστράγαλοι, ήταν παιδικός. Οι περισσότεροι ήταν συγκεντρωμένοι κοντά στο αριστερό χέρι του νεκρού και, ίσως, περιέχονταν μέσα σε μικρό σακουλάκι (*ἀστραγαλοθήκη* ή *φορμίσκος*). Οι *ἀστραγαλίζοντες* ανέρριπταν τους αστραγάλους και από τη θέση που αυτοί έπαιρναν στο έδαφος ή την παλάμη του παίκτη, κρινόταν ο νικητής ή ο χρησμός (ο μάντης ονομαζόταν *ἀστραγαλομάντις*). Οι τέσσερις πλευρές του αστραγάλου ονομάζονταν *μονάς* (ή *εἷς*, *οἴνη*, *ἴση*, *κύων*, *χῖος*), *τριάς*, *τετράς*, *ἑξάς* (ή *ἑξίτης*, *κῷος*). Ο παίκτης που έριχνε τέσσερις μονάδες έχανε το παιχνίδι. Μερικές φορές οι αστράγαλοι έφεραν σε κάθε πλευρά αριθμούς, οπότε κέρδιζε η ρίψη τεσσάρων διαφορετικών αριθμών. Εάν οι αστράγαλοι ήταν αριθμημένοι τότε κέρδιζε το μεγαλύτερο άθροισμα. Για τους αστραγάλους και τη χρήση τους βλ. Πωλογιώργη 1995, 121, σημ. 18· Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 59 και 167-168· Gräpler 1997, 170, αρ. 194· Καλτσάς 1998, 302, σημ. 1152. Για τη μαντική χρήση των αστραγάλων και τη σχέση τους με μεταφυσικές δοξασίες, κυρίως των Πυθαγορείων, βλ. Hoffmann 1997, 107-112.

Γ.Κ.

298 ΠΗΛΙΝΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΒΟΣΚΟΥ ΜΕ ΤΟ ΠΟΙΜΝΙΟ ΤΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1048.
ΥΨ. 0,04, ΜΗΚ. 0,09 Μ.

Λείπουν οι ουρές των τριών ζώων, καθώς και το πρόσθιο δεξιό και το πίσω αριστερό σκέλος του μεσαίου ζώου. Το πίσω δεξιό σκέλος του πρώτου ζώου είναι συγκολλημένο. Μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις των επίθετων χρωμάτων. Πηλός ανοικτός καστανός. Σε όλες τις μορφές διακρίνονται ίχνη λευκού επιχρίσματος· στα τρία ζώα και στη βάση ίχνη ερυθρού χρώματος.

Το σύμπλεγμα είναι χειροποίητο, μικρογραφικό, και αποδίδεται συνοπτικά. Ο βοσκός, γενειοφόρος, με πτηνόμορφο πρόσωπο και κωνικό πίλο, κάθεται στο έδαφος, που αποδίδεται ως χαμηλή ορθογώνια βάση, κρατώντας τρυφερά στην αγκαλιά του ένα μικρό πρόβατο. Τρία άλλα μεγαλύτερα στέκονται μπροστά του, το ένα δίπλα στο άλλο, στραμμένα προς το μέρος του. Έχουν κοντά πόδια – τα πρόσθια λυγισμένα στα άκρα, τα πίσω ελαφρά στα γόνατα –, μικρό κεφάλι με κωνικό ρύγχος. Στο ένα πρόβατο βαθιά χάραξη στο ρύγχος υποδηλώνει το στόμα. Ο βοσκός κρατά στο δεξιό χέρι σφαιρικό αντικείμενο, ίσως καρπό, που προορίζεται για τα ζώα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Όμοιο πήλινο σύμπλεγμα δεν απαντά στην αττική, βοιωτική ή κορινθιακή κοροπλαστική των υστεροαρχαϊκών ή των πρώιμων κλασικών χρόνων. Από τον πηλό μπορεί να αποδοθεί σε αττικό εργαστήριο. Συμβολίζει πιθανότατα τη φροντίδα και την πατρική αγάπη που συνοδεύει το πρόωρο χαμένο παιδί στη μεταθανάτια ζωή του. Για συμβολισμό και βιβλιογραφία πρβλ. παρακάτω αρ. 344 και Bloesch 1974, αρ. 170, πίν. 27. Για το πρόσωπο του βοσκού πρβλ. τον τύπο του αναβάτη με πτηνόμορφο πρόσωπο, *Kerameikos* XV, 170, αρ. 542-546, πίν. 96-97 (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Για την παράσταση των προβάτων πρβλ. *Corinth* XV_2 181-183, κατηγορία XXVI (κριάρια), πίν. 39-41 και ιδιαίτ. XXVI, 8. Για βοσκούς γενικά βλ. Schmaltz 1974, 99-103, αρ. 251-261, πίν. 20-22.

Θ.Κ.

298

299 ΜΙΚΚΥΛΟ ΠΗΛΙΝΟ ΟΜΟΙΩΜΑ ΖΕΥΓΟΥΣ ΙΠΠΩΝ ΚΑΙ ΗΝΙΟΧΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1049.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΒΑΣΗ) 0,05, ΥΨ. ΗΝΙΟΧΟΥ 0,048 Μ.

Λείπει τμήμα της βάσης και η ουρά του ενός ίππου. Τα δύο σκέλη του ενός ίππου, πρόσθιο και οπίσθιο αριστερά, καθώς και η ανθρώπινη μορφή είναι συγκολλημένα από λίγα θραύσματα. Πηλός καστανός. Το σύμπλεγμα είναι χειροποίητο και αποδίδεται συνοπτικά. Δύο σχηματοποιημένα ιππάρια με τεντωμένα τα σκέλη και τις ουρές στηρίζονται σε δύο χωριστές, για τα πρόσθια και οπίσθια σκέλη, βάσεις. Στην πίσω βάση μεταξύ των ίππων στηρίζεται μικρογραφική μορφή ηνιόχου, σανιδόσχημη, με πτηνόμορφο πρόσωπο και τεντωμένα προς τα εμπρός χέρια, που γέρνει προς τα εμπρός.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πήλινα συμπλέγματα ίππων η τεθρίππων με ηνιόχους, αρματηλάτες πολεμιστές, σε διάφορες παραλλαγές, παράγονται στα αττικο-βοιωτικά εργαστήρια από τον 7ο έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Συνθετική μελέτη, ταξινόμηση και ερμηνεία τους επιχειρείται στο άρθρο του Szabo 1975, 7-20 και 125-131. Παρόμοια συμπλέγματα ίππων ή βοδιών ερμηνεύονται και ως σκηνές άροσης (Szabo, Nicholson). Για τον τύπο βλ. Winter 1903, I, 25 2. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Nicholson 1968, 23, αρ. 69, πίν. 12 (τέλη 6ου αι. π.Χ.). Με τέθριππο βλ. Szabo 1975, 11, εικ. 5 (από την αθηναϊκή Αγορά)· Sinn 1977, 37, αρ. 58, πίν. 21 (βοιωτικό)· Nicholson 1968, 57, αρ. 61, πίν. 12 (βοιωτικό)· Schürmann 1989, 47, αρ. 105, πίν. 23 (βοιωτικό).

Θ.Κ.

300, 299

301, 302

300 ΠΗΛΙΝΟ ΟΜΟΙΩΜΑ ΣΚΥΛΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1047.
ΥΨ. 0,048, ΣΩΖ. ΜΗΚ. 0,06 Μ.

Λείπει το πίσω αριστερό σκέλος και τμήμα της ουράς. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανός.
Χειροποίητο συμπαγές βραχύσωμο ειδώλιο σκύλου με κωνικά άκαμπτα πόδια. Το κεφάλι είναι κωνικό με ίχνη λευκού χρώματος, τα αυτιά τριγωνικά, βαμμένα ερυθρά. Γραπτά αποδίδονται τα μάτια. Με τα δόντια ίσως συγκρατεί κομμάτι τροφής. Ταινία ερυθρού χρώματος περιμετρικά στο λαιμό υποδηλώνει το περιλαίμιο. Ίχνη μαύρου χρώματος στον κορμό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Παιδικό άθυρμα, απαντά συχνά σε παιδικούς τάφους. Για πήλινα ομοιώματα σκύλων γενικά βλ. *Kerameikos* XV, 165, 174-175, αρ. 575-579· *Corinth* XV_2, 179-181, πίν. 39-40 (κορινθιακά· κατηγορία XXV). Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 174, αρ. 579, πίν. 100. 9· Μυλωνάς 1975, Α, 87, αρ. Γ1-ειδ. 18, Γ, πίν. 219 (490-470 π.Χ.)· Mollard-Besques 1954, I, 22, αρ. B126 (με πλακούντα στο στόμα).

Θ.Κ.

301 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΠΤΗΝΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1043.
ΥΨ. 0,065, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,076 Μ.

Ακέραιο. Αποκρούσεις και ραγίσματα στην επιφάνεια. Πηλός ανοικτός καστανός. Ίχνη μελανού χρώματος στο σώμα.

Το πτηνό (*ὄρνις* ή *ὑδρόρνις*) στέκεται όρθιο με κλειστές φτερούγες σε χαμηλή κωνική βάση. Το κεφάλι είναι τεντωμένο προς τα εμπρός, ο λαιμός λεπτός και κοντός, η ουρά προς τα κάτω. Το λοφίο, το ράμφος και τα μάτια αποδίδονται πλαστικά. Κάτω από την ουρά υπάρχει οπή εξαερισμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *Kerameikos* XV, 176-177, αρ. 593 και αρ. 596, πίν. 102. Βλ. επίσης και αρ. 301.

Θ.Κ.

302 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΠΤΗΝΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1044.
ΥΨ. 0,066, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,088 Μ.

Ακέραιο. Το ράμφος είναι σπασμένο, αρκετές αποκρούσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανός, ίχνη μαύρου χρώματος. Όμοιο με το ειδώλιο αρ. 301, όπου και βιβλιογραφία.

Θ.Κ.

303

303 ΘΑΛΑΣΣΙΟ ΟΣΤΡΕΟ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7186.

Ακέραιο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Τα φυσικά όστρεα χρησιμοποιούνταν στην αρχαιότητα για τη φύλαξη ή τη μείξη ψιμυθίων. Για τη χρήση τους και τον νεκρικό συμβολισμό τους βλ. Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 119 και 168, σημ. 176· Καλτσάς 1998, 302, σημ. 1153.

Γ.Κ.

Από τον τάφο 1099

304 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ ΛΕΥΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15538.
ΥΨ. 0,175, Δ.Β. 0,043, ΜΕΓ. Δ. 0,056, Δ.Χ. 0,033 Μ.

Ακέραιη, με μικρή απόκρουση στη βάση. Πηλός ερυθροκάστανος, βάθος υπόλευκο, μελανό γάνωμα ιριδίζον. Μελαμβαφή είναι το καλυκόσχημο στόμιο, η ταινιωτή λαβή εξωτερικά, το κάτω τμήμα του αγγείου, με δύο εδαφόχρωμες ταινίες, και η βάση, με εδαφόχρωμη την όψη της. Στον ώμο ακτινωτό κόσμημα, στο κάτω μέρος του λαιμού γλωσσωτό. Η παράσταση επιστέφεται από αριστερόστροφο διακοπτόμενο μαίανδρο, ενώ το έδαφός της ορίζεται από εδαφόχρωμη ταινία. Εικονίζεται τέθριππο με αναβάτιδα η οποία κρατά τους χαλινούς και το *κέντρον*. Πίσω από το άρμα γυναικεία μορφή με λύρα και Διόνυσος που κρατά κέρας. Την παράσταση κλείνει από δεξιά γυναικεία μορφή καθισμένη σε δίφρο με ένα άνθος σε κάθε της χέρι. Στο λευκό βάθος δύο φυλλωτοί κλάδοι. Ιώδες στις λεπτομέρειες των ενδυμάτων, στις ταινίες των μαλλιών, στο γένι του θεού, στις χαίτες και στις ουρές των αλόγων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το θέμα των αρμάτων που πλαισιώνονται από διάφορες μορφές είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στην εικονογραφία του ύστερου αττικού μελανόμορφου. Οι παραστάσεις αυτές ανήκουν στην ομάδα των «ψευδοαφηγηματικών» θεϊκών αναχωρήσεων και προβάλλουν γενικά τη θεϊκή επιφάνεια. Η παράσταση της ληκύθου μας ανήκει σε αυτή την ομάδα, αφού απουσιάζουν ενδείξεις για τη σύνδεσή της με ένα συγκεκριμένο μυθολογικό ή λογοτεχνικό θέμα· βλ. Μανακίδου 1994, 135 και 154-155. Για παραστάσεις αρμάτων με συνοδεία διαφόρων μορφών βλ. *Kerameikos* IX, 41 και 122, αρ. 134.2 (για εικονογραφικό παράλληλο του Εργαστηρίου του Ζ. του Αίμονος). Για πλησιέστερο παράλληλο ως προς την τυπολογία και την εικονογραφία βλ. *Corinth* XIII, 220, αρ. 7, τάφος 272, πίν. 94 (αποδίδεται στο Ζ. της Γέλας). Για άρματα και τις μορφές που τα συνοδεύουν βλ. Μανακίδου 1994. Το αγγείο μας εντάσσεται πιθανότατα στην ύστερη φάση του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου. Για λήκυθο ίδιου τύπου και παρόμοιου εικονογραφικού θέματος βλ. *ABL* 100, πίν. 38.2. Για το Ζ. του Διόσφου και το Εργαστήριό του βλ. αρ. 305.

Ε.Μ.-Β.

304

305 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ ΛΕΥΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15537.
ΥΨ. 0,17, Δ.Β. 0,044, ΜΕΓ. Δ. 0,057, Δ.Χ. 0,035 Μ.

Ολόκληρη. Εκτεταμένες απολεπίσεις στην επιφάνεια του σώματος και κυρίως στην παράσταση. Μελανό γάνωμα στο καλυκόσχημο στόμιο, στην ταινιωτή λαβή, στο κυλινδρικό σώμα και στη δίβαθμη δισκοειδή βάση. Αφημένα στο χρώμα του πηλού είναι δύο διπλές ταινίες στο κάτω τμήμα του σώματος και η όψη του πάνω δίσκου της βάσης.
Τον ώμο του αγγείου περιτρέχει ακτινωτό κόσμημα, ενώ το κάτω μέρος του λαιμού γλωσσωτό. Πάνω από την παράσταση ζώνη διπλών κοκκίδων. Σε υπόλευκο βάθος παριστάνεται το θέμα της πάλης του Ηρακλή με το λιοντάρι της Νεμέας. Το μέσον της σκηνής καταλαμβάνει το

σύμπλεγμα του Ηρακλή και του λιονταριού σε πάλη επί του εδάφους στη συνήθη στάση κατά την οποία ο ήρωας καταβάλλει το ζώο δράττοντάς το από το λαιμό. Από το λιοντάρι διακρίνεται μόνον το πίσω μέρος του σώματος με τη μακριά ουρά τυλιγμένη σε θηλιά, ενώ από τον Ηρακλή μόνον το κάτω τμήμα του σώματος. Αριστερά, η ιστάμενη Αθηνά με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο στον ώμο τείνει το αριστερό της χέρι, που καλύπτεται από την αιγίδα, σε χειρονομία συμπαράστασης προς τον ήρωα. Στο λυγισμένο δεξιό της χέρι κρατά δόρυ, ενώ μόλις διακρίνεται το λοφίο της περικεφαλαίας της, που φθάνει μέχρι τον ώμο του αγγείου. Την παράσταση κλείνει από δεξιά ο Ιόλαος με ιμάτιο, σε στάση τοξεύοντος προς τα αριστερά, κρατώντας το τόξο του Ηρακλή και έχοντας εγχειρίδιο στο ύψος της μέσης του. Στο βάθος της παράστασης φυλλωτοί κλάδοι· σε έναν από αυτούς είναι αφημένο το ένδυμα του Ηρακλή, γνωστό εικονογραφικό εύρημα στις σκηνές πάλης του ήρωα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Το εικονογραφικό θέμα της πάλης του Ηρακλή με το λιοντάρι της Νεμέας, είτε σε όρθια στάση είτε στο έδαφος, είναι από τα πιο αγαπητά του ύστερου αττικού μελανόμορφου ρυθμού. Για το θέμα βλ. *LIMC* V, λ. Herakles, 16-34 [Felten]· Bell 1977, 329-340· Brommer 1973, 109-143· Steiner 1989. Ο Ιόλαος στη συγκεκριμένη παράσταση, παρόλο που απεικονίζεται να κρατά τόξο με το τεντωμένο δεξιό χέρι, δεν τοξεύει. Ο μύθος, άλλωστε, δεν δηλώνει ενεργή συμμετοχή του ήρωα στον συγκεκριμένο άθλο. Συνήθως, στις περισσότερες παραστάσεις, παρευρίσκεται κρατώντας απλώς τα όπλα του Ηρακλή· σχετικά βλ. *LIMC* V,2, 36-37, αρ. 1793, 1800 και 1803. Για παράλληλο ως προς τον εικονογραφικό τύπο βλ. *Kerameikos* IX, 96, 36.1, πίν. 47 (χωρίς την παρουσία της Αθηνάς) και πίν. 40 (για το θέμα σε ληκύθους του ύστερου μελανόμορφου). Η λήκυθός μας ανήκει, πιθανώς, στην ύστερη φάση του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου. Για λήκυθο του ίδιου εργαστηρίου με ίδιο εικονογραφικό θέμα βλ. *ABL* πίν. 39.1 (Λούβρο αρ. MNB 909). Για το Ζ. του Διόσφου βλ. *ABL* 94-130 και 232-241· *ABV* 508-511· *Para* 248-250· Kurtz 1975, 149-150· *Agora* XXIII, 95-96· πρόσφατα, Jubier στο *Céramique* 1999, 181-184. Τέλος, για το δένδρο στις παραστάσεις των άθλων του Ηρακλή βλ. Κόρτη-Κόντη 1993-94, 13-19.

Ε.Μ.-Β.

306 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ ΛΕΥΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15539.
ΥΨ. 0,027, Δ.Β. 0,051, Δ.Χ. 0,043, ΜΕΓ. Δ. 0,066 Μ.

Ολόκληρη, συγκολλημένη από πολλά όστρακα. Συμπληρώσεις κυρίως στη ζώνη της παράστασης. Μελαμβαφή είναι το καλυκόσχημο στόμιο, η ταινιωτή λαβή, εξωτερικά, το κάτω τμήμα του αγγείου – το οποίο περιτρέχουν δύο εδαφόχρωμες ταινίες – και η δακτυλιοειδής βάση, που έχει ένα εδαφόχρωμο τμήμα στην όψη της.

Στον ώμο κόσμημα ακτινωτό, ενώ στο κάτω μέρος του λαιμού γλωσσωτό. Σε υπόλευκο βάθος αναπτύσσεται μελανόμορφη παράσταση Γιγαντομαχίας που επιστέφεται από ζώνη διακοσμημένη με μοτίβο ζατρικίου. Από αριστερά ο Δίας σε ευρύ διασκελισμό, με πολύπτυχο χιτώνα και ιμάτιο, κραδαίνει στο δεξιό χέρι τον κεραυνό έτοιμος να πλήξει ένα Γίγαντα (Ευρυμέδων;), ο οποίος με λυγισμένα γόνατα ήδη παραπαίει. Στο κέντρο της παράστασης ο Ποσειδώνας, επιβλητικός, επίσης σε διασκελισμό, ενδεδυμένος με πολύπτυχο χιτώνα και ιμάτιο, κρατά στο δεξιό τρίαινα, η άκρη της οποίας διακρίνεται στη ζώνη που επιστέφει την παράσταση. Ο θεός της θάλασσας ρίχνει βράχο με το αριστερό χέρι εναντίον του Γίγαντα Πολυβώτη, που απεικονίζεται να πέφτει στο έδαφος. Την παράσταση κλείνει από δεξιά μορφή με κράνος, κοντό χιτώνα και κνημίδες που επιτίθεται κρατώντας δόρυ και βοιωτική ασπίδα. Δεν αποκλείεται να είναι ο Άρης που συχνά συμμετέχει στη Γιγαντομαχία, λόγω του ιδιαίτερου οπλισμού του και παρά την αντίθετη προς τους άλλους θεούς φορά του. Ανάμεσα στις μορφές φυλλωτοί κλάδοι. Ερυθρό στις λεπτομέρειες των μορφών (γένια θεών, πτυχές ενδυμάτων), καθώς και στα λοφία των κρανών, στα επισήματα των ασπίδων και στις λεπτομέρειες του βράχου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η παράσταση της ληκύθου απεικονίζει απόσπασμα Γιγαντομαχίας με τη συμμετοχή θεών και Γιγάντων. Η Γιγαντομαχία, θέμα μυθικό και ηρωικό και ως τέτοιο εντεταγμένο στην κοσμοθεωρία της αρχαϊκής περιόδου, συγκίνησε ιδιαίτερα όχι μόνον τους μεγάλους καλλιτέχνες αλλά και τους αγγειογράφους της εποχής. Ωστόσο, το συγκεκριμένο αυτό απόσπασμα, με την παρουσία του Δία και του Ποσειδώνα, είναι σχετικά σπάνιο στην εικονογραφία του μύθου. Στον ύστερο αττικό μελανόμορφο συνηθέστερη είναι η παρουσία της Αθηνάς. Για τη σύνθεση και τις στάσεις των μορφών του Δία με τον πρώτο Γίγαντα βλ. *ABL* 255, 13 (λήκυθος του Ζ. της Αθηνάς όπου, όμως, τη θέση του Δία κατέχει η Αθηνά)· βλ. και *LIMC* IV,2, 133, αρ. 258c. Ο Ποσειδώνας, με τρίαινα και βράχο, δεν εμφανίζεται συχνά. Συνηθέστερη είναι η εικονογραφία του θεού μόνο με βράχο, απεικονίζοντας έτσι το γνωστό από τις γραπτές πηγές επεισόδιο της Γιγαντομαχίας, κατά το οποίο ο Ποσειδώνας ρίχνοντας βράχο κατά του Πολυβώτη δημιούργησε τη Νίσυρο. Το ίδιο θέμα παριστάνεται και στον αμφορέα στην Κοπεγχάγη National Museum αρ. 3672· σχετικά βλ. *LIMC* VII,2, 368, αρ. 174. Τα επισήματα των ασπίδων είναι δυσδιάκριτα, λόγω της φθοράς του ερυθρού χρώματος με το οποίο έχουν αποδοθεί. Για τη Γιγαντομαχία βλ. *LIMC* IV, 191-270 [Vian] και ειδικότερα τα μελανόμορφα αγγεία αρ. 170-297. Επίσης, βλ. Vian 1951. Η λήκυθός μας ανήκει στο Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος και, ίσως, αποτελεί έργο του ίδιου του αγγειογράφου. Για το Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος βλ. *ABL* 130-141, 241-249· *ABV* 539-571· *Para* 269-287.

Ε.Μ.-Β.

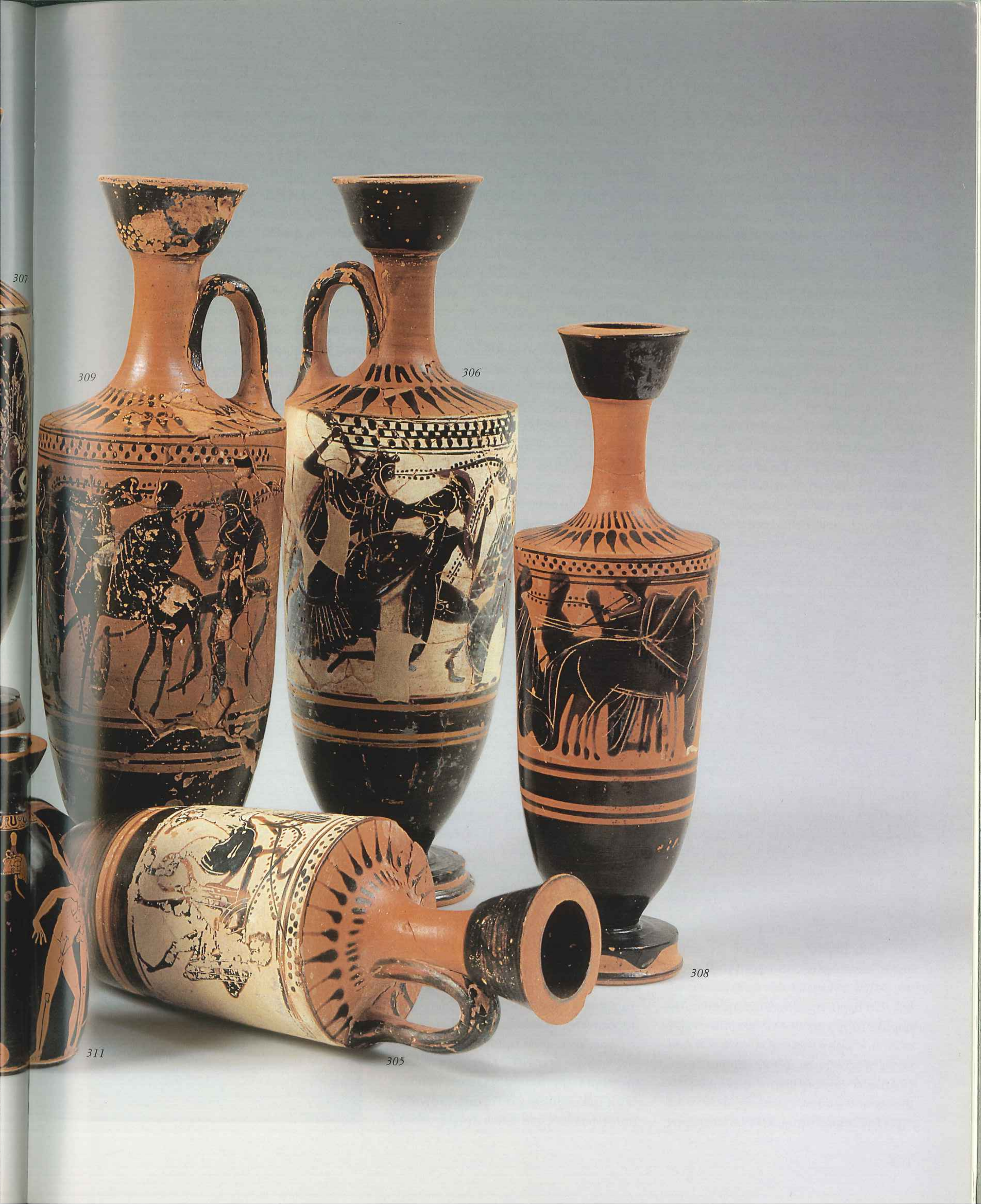
307 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15544.
ΥΨ. 0,175, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,036, ΜΕΓ. Δ. 0,053 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη στο στόμιο. Μελανό γάνωμα στο καλυκόσχημο στόμιο, στο εξωτερικό της ταινιωτής λαβής, στο κάτω τμήμα του σώματος – το οποίο περιτρέχει ζεύγος εδαφόχρωμων ταινιών – και στη βάση με εδαφόχρωμο το πάνω τμήμα της όψης της.

Ακτινωτό κόσμημα στον ώμο, γλωσσωτό στο κάτω μέρος του λαιμού. Το σώμα του αγγείου διακοσμείται με τρία μελανόμορφα όρθια ανθέμια, στα οποία παρεμβάλλονται τέσσερα σχηματοποιημένα άνθη λωτού. Ο πυρήνας των ανθεμίων τονίζεται με ιώδες χρώμα. Κάθε ανθέμιο εγγράφεται σε τόξο που διαμορφώνεται από τα σχηματοποιημένα «σέπαλα» των λωτών. Τα ανθέμια είναι τοποθετημένα

304
310
312
313

307
309
306
308
311
305

πάνω σε μία αλυσίδα με μελανή στιγμή σε κάθε κρίκο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η λήκυθος αυτού του τύπου είναι ευρύτατα διαδεδομένη στον αττικό Κεραμεικό, ως κτέρισμα τάφων του α' μισού του 5ου αι. π.Χ. Από τα πολλά παράλληλα του Κεραμεικού επιλέγονται, ως πλησιέστερες, η λήκυθος 25.2 και οι λήκυθοι 71.1- 2, πίν. 28.4 και 96.8-10· σχετικά βλ. *Kerameikos* IX, 92, πίν. 24.4, 106, πίν. 28.4 και 112, πίν. 27.2. Για την κατηγορία βλ. ό.π., 35-36. Παρόμοιες είναι οι μελανόμορφες λήκυθοι στο ΕΑΜ που προέρχονται από τάφο της οδού Σταδίου, όπου είχε βρεθεί και ο γνωστός αρύβαλλος του Δούριδος, ο οποίος χρονολογείται στο 490 π.Χ.· βλ. Παπασπυρίδη - Κυπαρίσσης 1927/28, 91, εικ. 1 (πάνω σειρά, αρ. 8-10). Οι λήκυθοι αυτές βρέθηκαν μαζί με ληκύθους του Εργαστηρίου του Ζ. του Αίμονος (*ABL* 186). Για παρόμοια επίσης λήκυθο του Εργαστηρίου του Ζ. της Μεγαίρας (The Beldam Painter) βλ. *Σίνδος* 1985, 49, αρ. 68 [Τιβέριος], όπου και βιβλιογραφία.

Η λήκυθός μας έχει στοιχεία και από τα δύο εργαστήρια: το σχήμα του αγγείου παραπέμπει στο Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος, ενώ τα όρθια ανθέμια και το λευκό βάθος είναι συνήθη στο Εργαστήριο του Ζ. της Μεγαίρας (The Beldam Painter)· σχετικά βλ. Kurtz 1975, 152-153, πίν. 69, 2.5 και 151, σημ. 11.

Ε.Μ.-Β.

308 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15540.
ΥΨ. 0,17, Δ.Β. 0,043, Δ.Χ. 0,034, ΜΕΓ. Δ. 0,053 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη στο λαιμό και στη λαβή. Πηλός ερυθροκάστανος. Μελανό γάνωμα στο καλυκόσχημο στόμιο, στη λαβή εξωτερικά, στο κάτω τμήμα του αγγείου – που διακόπτεται από ζεύγος εδαφόχρωμων ταινιών – και στη βάση, με εδαφόχρωμη την όψη της.

Ακτινωτό κόσμημα στον ώμο, γλωσσωτό στο κάτω μέρος του λαιμού. Η παράσταση επιστέφεται από ζώνη με δύο σειρές μελανών και λευκών κοκκίδων εναλλάξ. Το θέμα της παράστασης είναι συνωρίδα (άρμα με δύο άλογα) με αναβάτιδα, που κρατά τους χαλινούς των αλόγων και το *κέντρον*. Πίσω από το άρμα, γυναικεία μορφή χειρονομεί προς τον Διόνυσο, ο οποίος καταλαμβάνει το κέντρο της παράστασης κρατώντας κέρας. Δεξιά, μπροστά από τη συνωρίδα, άλλη ιστάμενη γυναικεία μορφή. Το βάθος της παράστασης κοσμούν φυλλωτοί κλάδοι. Λευκό επίθετο χρώμα, εξίτηλο, στα γυμνά μέρη των γυναικείων μορφών, στις ουρές των αλόγων και στις λεπτομέρειες της ιπποσκευής. Ερυθρό στο γένι του Διονύσου, στις ταινίες των μαλλιών, στις λεπτομέρειες και στη διακόσμηση (ρόδακες) των ενδυμάτων, στις χαίτες και στην ιπποσκευή των αλόγων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Το εικονογραφικό θέμα είναι ιδιαίτερα αγαπητό στους αγγειογράφους του ύστερου μελανόμορφου ρυθμού. Η παράσταση είναι παρόμοια με του αρ. 304 (όπου και βιβλιογραφία για το θέμα). Οι διαφορές των δύο παραστάσεων ως προς την εικονογραφία είναι ελάχιστες: η συνομιλήτρια του Διονύσου, εδώ, δεν κρατά λύρα και η γυναικεία μορφή μπροστά από τη συνωρίδα δεν είναι καθισμένη. Για άλλα πλησιέστερα ως προς την εικονογραφία παραδείγματα βλ. *Kerameikos* IX, 121, αρ. 132.1, πίν. 53.1 και 77.3 (όπου και βιβλιογραφία) και αρ. 170.2, πίν. 40.6 (τμήμα ληκύθου).

Η λήκυθός μας εντάσσεται στο Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος. Για το εργαστήριο βλ. βιβλιογραφία στον αρ. 306.

Ε.Μ.-Β.

309 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15542.
ΥΨ. 0,026, Δ.Β. 0,052, Δ.Χ. 0,04, ΜΕΓ. Δ. 0,068 Μ.

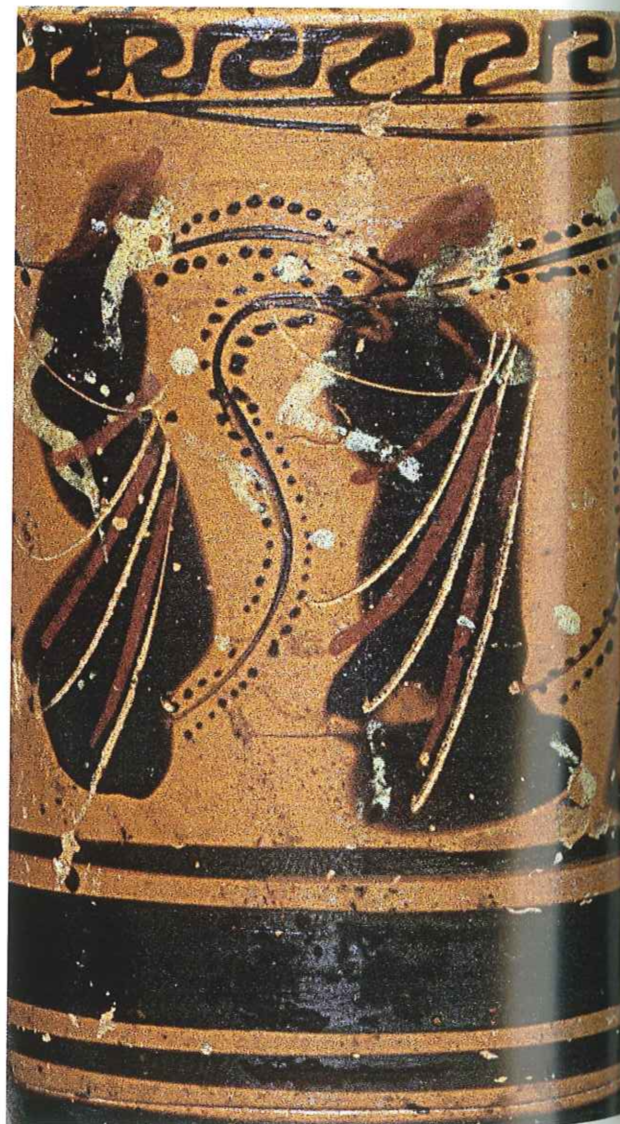
Ολόκληρη. Συγκολλημένη, με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Μελανό γάνωμα στο καλυκωτό στόμιο, στη λαβή, στο κάτω τμήμα του σώματος – όπου διακόπτεται από ζεύγος εδαφόχρωμων ταινιών –, στη βάση με εδαφόχρωμη την όψη της.

Στον ώμο ακτινωτό, στο κάτω μέρος του λαιμού γλωσσωτό κόσμημα. Την παράσταση επιστέφει ζώνη από δύο σειρές μελανών και λευκών στιγμών. Απεικονίζεται Διονυσιακός θίασος. Στο κέντρο της παράστασης ο Διόνυσος κατ' ενώπιον στρέφει το κεφάλι αριστερά. Κρατά κέρας που με δυσκολία διακρίνεται πάνω στον αριστερό του ώμο. Ο θεός πλαισιώνεται από έφιππες, σε όνους, Μαινάδες. Στους φαλλούς των ζώων κρέμονται στεφάνια. Την παράσταση κλείνει από δεξιά ορχούμενος Σειληνός. Λευκό επίθετο χρώμα διακρίνεται στο χιτώνα του Διονύσου, στα γυμνά μέρη των Μαινάδων, στους χαλινούς των ζώων. Ιώδες στις πτυχώσεις των ενδυμάτων, στο γένι των ανδρικών μορφών και στις χαίτες των όνων. Στο βάθος της παράστασης κλάδοι με σχηματοποιημένα φύλλα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για το θέμα του Διονυσιακού θιάσου και την εικονογραφία του, ιδιαίτερα αγαπητή στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο, βλ. *LIMC* III, λ. Dionysos, 415-514 [Gasparri], και κυρίως τα κεφ. IIID και Ε. Για το πλησιέστερο τυπολογικό-εικονογραφικό παράλληλο βλ. *Kerameikos* IX, 90, αρ. 20-25, πίν. 19.3,5· πρβλ. επίσης *Agora* XXIII, 250, αρ. 1228 (που αποδίδεται στον τρόπο του Ζ. του Αίμονος). Για Διόνυσο μεταξύ έφιππων Μαινάδων σε ληκύθους ίδιου τύπου (IV) βλ. *Kerameikos* IX, 39, αρ. 109.4, 117.8-10, 127.1, πίν. 32,8, αρ. 155.1, 215. 5-6,

310

πίν. 58, 2-3 και αρ. 250.2, πίν. 37.7. Για εικονογραφικό πρότυπο της παράστασης του αγγείου μας βλ. τη λήκυθο αρ. 86. AE134 στο Μουσείο J.P. Paul Getty (*LIMC* VIII, Suppl., λ. Maenades, 780-803 [Krauskopf - Simon] και κυρίως 789, αρ. 83) που ανήκει στην ομάδα του Λεάγρου. Γενικά για Μαινάδες στη μελανόμορφη αγγειογραφία βλ. Moraw 1998, 73-82 και κυρίως 162-165 για τη σχέση τους με τους όνους.

Η λήκυθός μας είναι έργο του Ζ. του Αίμονος. Βιβλιογραφία για τον αγγειογράφο και το Εργαστήριό του βλ. στον αρ. 306.

Ε.Μ.-Β.

310 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15541.
ΥΨ. 0,176, Δ.Β. 0,05, Δ.Χ. 0,039, ΜΕΓ. Δ. 0,057 Μ.

Ολόκληρη, με συγκολλήσεις. Πηλός ερυθροκάστανος. Μελανό ιριδίζον γάνωμα στο καλυκωτό στόμιο, στην ταινιωτή λαβή, στο κάτω τμήμα του αγγείου – όπου παρεμβάλλεται ζεύγος εδαφόχρωμων ταινιών – και στη βάση, με την πλευρά της αφημένη στο χρώμα του πηλού.

Στον ώμο ακτινωτό κόσμημα, στο κάτω μέρος του λαιμού γλωσσωτό. Τη ζώνη της παράστασης ορίζει πάνω αμελής δεξιόστροφος μαίανδρος που «πατά» σε διπλή γραμμή. Παριστάνεται η αρπαγή της Θέτιδας από τον Πηλέα. Το κεντρικό ζεύγος αποδίδεται στον γνωστό εικονογραφικό τύπο, με τον Πηλέα μικρόσωμο ενδεδυμένο με κοντό χιτωνίσκο να σκύβει για να αρπάξει από τα πόδια τη Θέτιδα, με σχεδόν τεντωμένο το δεξιό του χέρι. Τη σκηνή της ερωτικής αρπαγής πλαισιώνουν Νηρηίδες, σε κίνηση φυγής, δύο προς τα αριστερά και μία προς τα δεξιά. Στο έδαφος της παράστασης μεγάλοι φυλλωτοί κλάδοι με μεγαλύτερους λευκούς καρπούς κατά διαστήματα. Λευκό επίθετο χρώμα διακρίνεται στα γυμνά μέρη των γυναικείων μορφών, καθώς και στους διακοσμητικούς ρόδακες των ενδυμάτων τους. Με ιώδες χρώμα έχουν αποδοθεί οι ταινίες των μαλλιών και οι πτυχώσεις των ενδυμάτων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Το θέμα της αρπαγής απαντά συχνά και στην αγγειογραφία του ύστερου μελανόμορφου ρυθμού. Η παράσταση, αν και αμελής, αποδίδει έντονη κίνηση, εικονογραφώντας το ξάφνιασμα της Θέτιδας και τον πανικό των Νηρηίδων. Εικονογραφικά αλλά και τεχνοτροπικά, η λήκυθός μας είναι πολύ κοντά σε λήκυθο από το νεκροταφείο του Κεραμεικού (βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 38, αρ. 68.7) που αποδίδεται, όπως και το αγγείο μας, στο Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος. Για το θέμα βλ. *Kerameikos* IX, 41-42 και ιδιαίτ. αρ. 138, πίν. 77 και 98.2, πίν. 28. Επίσης, βλ. *Agora* XXIII, 185, αρ. 653 (γενικά για το θέμα) και 246, αρ. 1185, πίν. 87 (για όστρακο ληκύθου με ίδιο θέμα, ίσως του Ζ. του Αίμονος). Πρβλ. επίσης *LIMC* II, λ. Peleus, 251-269 [Vollkommer] και κυρίως 259, αρ. 109-150 (ιδιαίτ. η λήκυθος αρ. 137, που τοποθετείται στο Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος). Επίσης, βλ. *LIMC* VIII, λ. Thetis, 6-14 [Vollkommer] και ιδιαίτ. αρ. 8. Για το θέμα Πηλέα - Θέτιδας στον αττικό μελανόμορφο ρυθμό βλ. Brommer 1973, 321-326. Για το θέμα γενικά βλ. Schweitzer 1961, 13-19· 1973. Για βιβλιογραφία σχετικά με το Ζ. του Αίμονος βλ. στον αρ. 306.

Ε.Μ.-Β.

311

311 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΣ
490-480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15535.
ΥΨ. 0,755, Δ.Β. 0,04, ΜΕΓ. Δ. 0,047, Δ.Χ. 0,027 Μ.

Ακέραιος. Σώμα ωοειδές. Λαιμός κοντός, με κοίλα τοιχώματα, συνδεόμενος με τον ώμο με «αναβαθμό». Στόμιο σε μορφή εχίνου, χείλος επίπεδο, λαβή τετράγωνης διατομής που επιμηκύνεται ελαφρά στην ένωσή της με τον ώμο. Η βάση, επίπεδη, διακρίνεται από το σώμα με αυλάκωση αφημένη στο χρώμα του πηλού. Με ιώδες επίθετο χρώμα τονίζεται η λαβή. Το χείλος είναι αφημένο στο χρώμα του πηλού, καθώς και η βάση, το κέντρο της οποίας ορίζεται από μελανή στιγμή, που περικλείεται από κύκλο.

Η παράσταση αναπτύσσεται σε όλη την επιφάνεια του σώματος. Επάνω, στη διακοσμητική ζώνη που περιτρέχει τον ώμο, συνδυάζονται στοιχεία από τη διακόσμηση λέσβιου και ιωνικού κυματίου. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί η αυλάκωση που χωρίζει το σώμα από τη βάση, ενώ τα όριά της ορίζει κάθετη ζώνη με δικτυωτό κόσμημα κάτω από τη λαβή. Εικονίζεται σκηνή παλαίστρας, με δύο εφήβους που ασκούνται στο αγώνισμα της πάλης. Οι νέοι, γυμνοί, αποδίδονται με τα σώματα κατ' ενώπιον και τα κεφάλια δεξιά, σε κατατομή. Στηρίζονται στο δεξιό πόδι και ανοίγουν στο πλάι το αριστερό, που αποδίδεται σε κατατομή. Τα μαλλιά τους συγκρατούνται από τους ειδικούς σκούφους των αθλητών, που δένονται με κορδόνι κάτω από το πηγούνι τους. Ο αριστερός νέος σκύβει και εφαρμόζει με το αριστερό του χέρι μεσολαβή

(*μέσον ἔχειν*) στον αντίπαλό του. Ο τελευταίος, με ελαφρώς σκυμμένο το κεφάλι και μισάνοικτο στόμα, ίσως για να δηλωθεί πόνος ή κραυγή, υψώνει τα χέρια, τα άκρα των οποίων εισχωρούν στην επάνω διακοσμητική ζώνη. Τα δάκτυλα είναι ανοικτά, αλλά ο αντίχειρας του δεξιού χεριού πιάνει τον καρπό του αριστερού. Η κύρια μυολογία των μορφών δηλώνεται με λεπτή μελανή γραμμή, ενώ η δευτερεύουσα με αντίστοιχη συνεχή ή στικτή, από αραιωμένο καστανό χρώμα. Με το ίδιο χρώμα, αλλά διαφορετικής ποιότητας, αποδίδονται και οι σκούφοι των αθλητών. Την κεντρική σκηνή της πάλης περιβάλλουν αντικείμενα που υποδηλώνουν το χώρο της παλαίστρας: αριστερά αποδίδονται δύο ακόντια χιαστί καρφωμένα στο χώμα, στο ένα από τα οποία δηλώνεται η *ἀγκύλη* (ιμάντας στο κέντρο περίπου του ακοντίου που χρησίμευε στη ρίψη). Δίπλα κρέμεται τόξο και στο έδαφος βρίσκεται δίσκος. Εκατέρωθεν των νεαρών παλαιστών κρέμονται δύο σύνολα με τα απαραίτητα στην παλαίστρα προσωπικά τους αντικείμενα, που αποτελούνται από μία στλεγγίδα, ένα σπόγγο και έναν αρύβαλλο, δεμένα μαζί. Όλα χρησίμευαν για τον καθαρισμό του σώματος μετά την άσκηση. Με τη στλεγγίδα *ἀπέξεαν τὸν ῥύπον* από το δέρμα τους, με το σπόγγο πλένονταν στο λουτρό του γυμνασίου και από τον αρύβαλλο έπαιρναν το αρωματικό λάδι για να αλείψουν το σώμα μετά το λουτρό. Πίσω από τους παλαιστές είναι καρφωμένη στο έδαφος η *σκαλίς*, που χρησίμευε στην αναμόχλευση του χώματος του *σκάμματος* του ειδικού χώρου όπου διεξαγόταν η πάλη. Την παράσταση κλείνει δεξιά *μελιταῖον κυνάριον*, μικρόσωμο μαλτέζικο σκυλί προς τα αριστερά σε πρωτότυπη στάση. Το κεφάλι του είναι υψωμένο και συνεστραμμένο, ώστε να φαίνεται ο λαιμός και το ρύγχος του. Το πίσω αριστερό πόδι είναι ανασηκωμένο και βρίσκεται σε μια στάση που σαφώς δηλώνει ότι ξύνει προφανώς το σώμα του. Δεξιά και αριστερά των νεαρών αναγράφονται ονόματα συνοδευόμενα από το επίθετο «καλός»: ΘΟΛΑΙΣ ΚΑLΟΣ ꜧΑΙΡΙΠΠΟΣ ΚΑLΟΣ. Με ιώδες επίθετο χρώμα δηλώνονται λεπτομέρειες των αντικειμένων, το περιλαίμιο του σκύλου και τα γράμματα των επιγραφών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το σχήμα του αγγείου είναι πρωτότυπο και δεν ήταν δυνατόν, σε αυτή τη φάση της έρευνας, να επισημανθεί άλλο παράλληλο. Ωστόσο, είναι γνωστό εικονογραφικά σε μετάλλιο κύλικας στο Βατικανό, του Ζ. του Ευαίονος, μαθητή του Δούριδος. Αποτελεί συνδυασμό αρυβάλλου, λόγω του στομίου και της λαβής, και αλαβάστρου «τύπου Κολόμβου» από το σχήμα του κυρίως σώματος. Για το λόγο αυτό χαρακτηρίζουμε το σχήμα αυτό ως αρύβαλλο «τύπου Κολόμβου». Εξίσου πρωτότυπη είναι και η σκηνή της πάλης. Είναι σαφές από τη στάση των μορφών ότι εδώ δεν έχουμε διεξαγωγή του αγωνίσματος, αλλά εφαρμογή των κανόνων που διδάσκονταν στην παλαίστρα. Η μεσολαβή με το ένα χέρι δεν είναι τόσο συχνή όσο η μεσολαβή που εφαρμόζεται με τα δύο χέρια. Σπάνια είναι και η στάση του αμυνόμενου παλαιστή, κυρίως ως προς τα υψωμένα χέρια και τον τρόπο που αυτά εμπλέκονται. Τα δευτερεύοντα στοιχεία της παράστασης είναι συνήθη σε απεικονίσεις αθλητικών σκηνών της αττικής αγγειογραφίας. Το κρεμασμένο τόξο, ωστόσο, που υποδηλώνει άσκηση τοξοβολίας στα γυμνάσια, είναι σπάνιο σε ανάλογες παραστάσεις. Συχνή είναι η παρουσία μαλτέζικων σκυλιών στις παλαίστρες και τα γυμνάσια, όπου φαίνεται ότι συνόδευαν τους νεαρούς κυρίους τους.

Οι επιγραφές με ονόματα «καλών», που πολλές φορές αναφέρονται σε γόνους αριστοκρατικών αθηναϊκών οικογενειών διάσημων για την ομορφιά τους, είναι αγαπητές στην αττική αγγειογραφία αυτής της περιόδου και πολλές φορές δεν συνδέονται άμεσα με το θέμα της παράστασης. Οι επιγραφές, ωστόσο, στο αγγείο μας είναι πιθανό να υποδηλώνουν τα ονόματα των ίδιων των εικονιζόμενων νέων. Την υπόθεση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι τα δύο συγκεκριμένα ονόματα δεν είναι συνηθισμένα τουλάχιστον στην κατηγορία των «καλών». Ο μεν Χαίριππος εμφανίζεται ως καλός σε άλλα δύο αγγεία της ίδιας περίπου περιόδου, ενώ το ίδιο όνομα περιλαμβάνεται σε στήλη πεσόντων του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., ο δε Θώδις είναι αμάρτυρο όνομα όχι μόνον ανάμεσα στους «καλούς», αλλά, απ' ό,τι φαίνεται, σε ολόκληρη την αρχαία προσωπογραφία.

Η όλη παράσταση και τα επί μέρους τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά οδηγούν στην απόδοση του αρυβάλλου στον μεγάλο αγγειογράφο του ώριμου αρχαϊκού ερυθρόμορφου ρυθμού, Δούρι. Η απόδοση των αθλητών, κυρίως εκείνου που εφαρμόζει μεσολαβή, παρουσιάζει κάποια αβεβαιότητα και ακαμψία στην κίνηση, χαρακτηριστικά του έργου της πρώιμης περιόδου του αγγειογράφου. Ωστόσο, οι αναλογίες των σωμάτων, οι ανατομικές λεπτομέρειες, η γραφή του Δ ως Λ στο όνομα ΘΩΔΙΣ και η λιτή σχετικά ανάπτυξη του θέματος στο αγγείο, που εστιάζεται στην περιγραφή της κίνησης των αθλητών, χρονολογεί το έργο στην «πρώιμη μέση περίοδο» του Δούριδος (κατά τον Beazley) ή στη «μεταβατική λιτή περίοδο» του αγγειογράφου (σύμφωνα με την Buitron), δηλαδή μεταξύ του 490-480 π.Χ. Δύο είναι οι μέχρι σήμερα γνωστοί αρύβαλλοι του αγγειογράφου και οι δύο ενεπίγραφοι και με ιδιαιτερότητες ως προς το σχήμα. Ο ένας ανήκει στην πρώιμη περίοδο του ζωγράφου και βρίσκεται στη Γ' Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών με αρ. Τ.Ε 556. Ο δεύτερος, γνωστός ως «λήκυθος του Ασωποδώρου», αποτελεί υπογεγραμμένο αγγείο του Δούριδος ως αγγειοπλάστη, χρονολογείται δε στη μέση περίοδο του καλλιτέχνη και εκτίθεται στο ΕΑΜ με αρ. 15375. Ο αρύβαλλος του νεκροταφείου του Κεραμεικού είναι ο τρίτος αρύβαλλος του αγγειογράφου και αποτελεί χρονολογικά τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στους άλλους δύο. Μπορούμε να υποστηρίξουμε, επομένως, ότι ο επίσης πρωτότυπος αυτός αρύβαλλος είναι έργο όχι μόνον της ζωγραφικής αλλά και της αγγειοπλαστικής τέχνης του Δούριδος. Τα ονόματα των δύο «καλών», η συγκεκριμένη αθλητική σκηνή, αλλά και το σπάνιο σχήμα του αγγείου επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ο αρύβαλλος ήταν ειδική παραγγελία. Άλλωστε, το σκελετικό υλικό του τάφου 1099 του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ όπου βρέθηκε το αγγείο ανήκει σε έφηβο. Ίσως ο τάφος αυτός ανήκε σ' έναν από τους δύο νέους, τον Θώδι ή τον Χαίριππο. Για την απεικόνιση του σπάνιου σχήματος αρυβάλλου στην αγγειογραφία βλ. το μετάλλιο της κύλικας του Ζ. του Ευαίονος, στο Γιαλούρης 1982, εικ. 18. Για παραστάσεις σκηνών γυμνασίου στην αγγειογραφία βλ. Beck 1975, πίν. 26-41. Για την πάλη και το ρόλο της στην εκπαίδευση βλ. Πλάτ. *Νόμοι* 7,796α. Για γενική βιβλιογραφία σχετικά με την πάλη βλ. Patrucco 1972, 308· Poliakoff 1987, 23-53· Βαλαβάνης 1991, 126-132. Για αθλητές που φέρουν σκούφους βλ. Eckstein 1956, 90-95· Patrucco 1972, εικ. 80, 85-87· Poliakoff 1987, 15, σημ. 17. Για τις *σκαλίδες* βλ. Jüthner 1965, πίν. 6. Για το σύνολο στλεγγίδα-σπόγγος-αρύβαλλος βλ. Haspels 1927/28, 216-223. Για τα τόξα βλ. *RE* VI. A_2, λ. τόξον, 1847-1853 [Miltner] και για τις ελάχιστες παραστάσεις τοξοβολίας Patrucco 1972, 365-370. Για τα μαλτέζικα σκυλιά βλ. Zlotogorska 1997, 71-117. Για τον Δούρι βλ. Buitron-Oliver 1995, όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Επίσης, γενικά βλ. Robertson 1992, 84-93· Τιβέριος 1996, 15,39, 306-308. Τέλος, για τα ονόματα των καλών βλ. *ARV*² II, 1559-1616· Robinson - Fluck 1937· Fuchs 1974.

Ε.Μ.-Β.

312 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ ΛΕΥΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ
490-480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15536.
ΥΨ. 0,121, ΜΕΓ. Δ. 0,056 Μ.

Λείπει το στόμιο και μεγάλο τμήμα του σώματος. Στην επιφάνεια του αγγείου πολλές φθορές, απολεπίσεις και αποκρούσεις. Σώμα επίμηκες, ωοειδές. Συμπαγής ψευδολαβή.

Σώζεται ένα τμήμα της παράστασης που ορίζεται πάνω, από ζώνη με δύο σειρές κοκκίδων, συνδεόμενων με τεθλασμένη γραμμή, ανάμεσα σε ζεύγη ταινιών. Το έδαφος της παράστασης αποτελεί μελανή ταινία, κάτω από την οποία γράφεται ζώνη δεξιόστροφου απλού μαιάνδρου ανάμεσα σε ταινίες. Εδαφόχρωμη ταινία κάτω από το μαίανδρο περιτρέχει το κάτω μελανό τμήμα του αγγείου.

Απεικονίζεται αθλητική σκηνή σε γυμνάσιο, το οποίο υποδηλώνεται από τον κίονα στο μέσον της παράστασης. Το κιονόκρανο «αιολικού» τύπου, πλούσια διακοσμημένο, «πατά» σε «κανόνα» που κοσμείται με κάθετα γραμμίδια και επιστέφεται από μεγάλο άβακα. Αριστερά του κίονα εικονίζεται νέος σε διασκελισμό προς τα αριστερά, με λυγισμένα τα γόνατα, που κρατά αλτήρες με το δεξιό χέρι εμπρός και το αριστερό πίσω. Λείπει το κεφάλι της μορφής και ο βραχίονας του δεξιού χεριού. Δεξιά του κίονα σώζεται πολύ αποσπασματικά το κάτω τμήμα του σώματος γυμνού νέου που απεικονίζεται από πίσω, στηρίζεται στο αριστερό πόδι και έχει ελαφρά στραμμένο το αναπαυόμενο δεξιό. Κάτω δεξιά διακρίνεται το κάτω μέρος δύο ακοντίων, τα οποία προφανώς κρατά με το δεξιό του χέρι. Πάνω αριστερά διασώζεται τμήμα καμπύλης γραμμής. Εκατέρωθεν του κίονα διακρίνεται τμήμα επιγραφής «επί τα λαιά»]Σ̣ΙΜΑΧΟΣ και «επί δεξιά» Κ]ΑΛΟΣ. Δίπλα στα ακόντια σώζεται το καταληκτήριο γράμμα Σ ενός ανδρικού ονόματος ή, το πιθανότερο, της λέξης «καλός».

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Τα αλάβαστρα λευκού βάθους με παράσταση αθλητικών σκηνών είναι συνήθη στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο. Η στάση του νέου με τους αλτήρες ερμηνεύεται είτε ως εναρκτήρια φάση άλματος είτε ως «αλτηροβολία», δηλαδή άσκηση κατά την οποία *γυμνάζουσι δὲ οἱ μὲν μακροὶ τῶν ἁλτήρων ὤμους τε καὶ χεῖρας* (Φιλοστρ. *Γυμν.*, 56).

Η απεικόνιση του άλλου αθλητή από πίσω αποτελεί αγαπητό μοτίβο των αγγειογράφων της εποχής αυτής και έχει την αφετηρία της στους «πρωτοπόρους» του ερυθρόμορφου ρυθμού. Η καμπύλη γραμμή στο ύψος του κορμού είναι πιθανώς το κατάλοιπο από θήκη δίσκου που κρέμεται στο βάθος της παράστασης. Η επιγραφή]ΣΙΜΑΧΟΣ ΚΑΛΟΣ θα πρέπει μάλλον να συμπληρωθεί ΠΑΥΣΙΜΑΧΟΣ κατ' αναλογίαν με επιγραφή σε χαμένη σήμερα κύλικα από το Vulci με παράσταση δισκοβόλου και ακοντιστή (*ARV*² II, 1605). Λιγότερο πιθανή είναι η συμπλήρωση ως ΙΑΣΙΜΑΧΟΣ ΚΑΛΟΣ κατ' αναλογίαν με επιγραφές σε δύο ληκύθους, με παραστάσεις γυναικών, λίγο μεταγενέστερες του αγγείου μας (*ARV*² II, 1586, 1587).

312

Για παραστάσεις αθλητικών σκηνών σε γυμνάσια και παλαίστρες, καθώς και για τους καλούς, βλ. βιβλιογραφία στον αρ. 311. Για παρόμοιο εικονογραφικό θέμα βλ. Karouzou 1962, 430-466· Vanhove 1992, 276-278, εικ. 140. Για ίδια στάση αθλητή με αλτήρες βλ. Patrucco 1972, 90, εικ. 23. Για το αγώνισμα του άλματος βλ. Jüthner 1968, 159-221· Patrucco 1972, 61-91 και βιβλιογραφία στη σ. 92. Για τους αλτήρες και την αλτηροβολία βλ. Patrucco 1972, 83-89· Jüthner 1968, πίν. 44b και 54b.

Για την απόδοση από τους πρωτοπόρους των σωμάτων από πίσω βλ. Williams 1991, 292, εικ. 8. Για την απεικόνιση κιόνων στην αγγειογραφία βλ. Oliver-Smith 1981 και ειδικότερα για τον τρόπο απόδοσης του αιολικού κιονοκράνου βλ. Oliver-Smith 1964, 232 κ.ε. Για θήκες δίσκων που κρέμονται βλ. Vanhove 1992, 272, αρ. 135, 276-278, αρ. 140, 281, αρ. 145.

Ε.Μ.-Β.

313 ΑΣΤΡΑΓΑΛΟΙ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7336.

Σύνολο 9 ακέραιων και 18 τμημάτων οστέινων αστραγάλων, που βρέθηκαν μαζί στον δεξιό βραχίονα του νεκρού στον τάφο 1099. Επιφάνεια αρκετά φθαρμένη. Δύο αστράγαλοι είναι διάτρητοι, ενώ τρεις έχουν υποστεί επεξεργασία ώστε να έχουν επίπεδες επιφάνειες. Στην επίπεδη επιφάνεια ενός από τους αστραγάλους διακρίνεται εγχάρακτο Β.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτοι.

Οι αστράγαλοι, τα κεντρικά οστάρια του ταρσού του προβάτου, ήταν στην αρχαιότητα – όπως και στη νεότερη εποχή (κότσια) – ένα από τα πιο αγαπημένα παιδικά παιχνίδια. Γι' αυτό, άλλωστε, αποτελούσε συχνό κτέρισμα σε παιδικές ταφές. Τοποθετούνταν στον τάφο πολλοί μαζί, συνήθως μέσα σε υφασμάτινο ή δερμάτινο *φορμίσκο* (σακουλάκι), εκεί όπου τους φύλαγαν τα παιδιά και κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Οι *φορμίσκοι*, όντας από φθαρτό υλικό, δεν έχουν φυσικά διασωθεί, αλλά μας είναι γνωστοί από πήλινα αντίγραφά τους και από τις απεικονίσεις τους στην αρχαία εικονογραφία.

Τα παιχνίδια που παίζονταν με τους αστραγάλους ήταν πολλά και ποικίλα. Το πιο απλό ήταν το *άρτιάζειν*, με δύο αστραγάλους, όπως τα σημερινά «μονάζυγά». Άλλο ήταν τα *πεντέλιθα* (σημερινά πεντόβολα), με πέντε αστραγάλους, κατά το οποίο τους έριχναν με απότομη κίνηση πάνω από το χέρι, προσπαθώντας να ισορροπήσουν όσο το δυνατόν περισσότε-

ρους στην επάνω επιφάνεια της παλάμης. Όσους έπεφταν, προσπαθούσαν να τους πιάσουν με το ίδιο χέρι χωρίς να πέσουν κάτω οι πρώτοι. Το συνηθέστερο, όμως, παιχνίδι, ο κυρίως *ἀστραγαλισμός*, ήταν το ρίξιμο τεσσάρων αστραγάλων, με προσπάθεια αυτοί να σταθούν με κάποια συγκεκριμένη πλευρά προς τα πάνω, εφόσον οι διαφορετικές πλευρές είχαν την ιδιαίτερη σημασία στο παιχνίδι, όπως γινόταν και στα κότσια (π.χ. βασιλιάς, βεζίρης κτλ.). Το παιχνίδι βασιζόταν στο συνδυασμό των βολών και των τεσσάρων αστραγάλων ή στο άθροισμα των βαθμών που έδιναν οι τέσσερις πλευρές τους, όπως σήμερα στα ζάρια. Το εγχάρακτο Β υποδηλώνει, προφανώς, αριθμό ή όρο του παιχνιδιού. Οι διαμπερείς οπές σε μερικούς από τους αστραγάλους που εκτίθενται εδώ υποδηλώνουν ίσως τη χρήση τους ως ψήφων σε περιδέραιο, ενώ αβαθέστερες οπές ίσως δέχονταν μόλυβδο ή άλλο μέταλλο έτσι ώστε όταν τους έριχναν να στέκονται στην επιθυμητή πλευρά. Εκτός από το παιχνίδι, οι αστράγαλοι χρησιμοποιούνταν σε ένα ιδιαίτερο είδος μαντείας, την αστραγαλομαντεία. Επίσης, μερικοί αφιερώνονταν ως αναθήματα στα ιερά, ιδίως αυτοί που προέρχονταν από τα θυσιασμένα ζώα.

Για τα παιχνίδια με τους αστραγάλους βλ. *RE* II,2, λ. Αστράγαλος, στ. 1793 [Mau]· May 1991, 100 κ.ε.· Schädler 1996, 61-73, με όλες τις λεπτομέρειες των παιχνιδιών. Για πήλινους φορμίσκους βλ. πρόσφατα Neils 1992, 225-235. Για παραστάσεις παιδιών που παίζουν με αστραγάλους βλ. Schmidt 1971, 44-56· Beck 1975, πίν. 63.

Ε.Μ.-Β.

Από τον τάφο 449

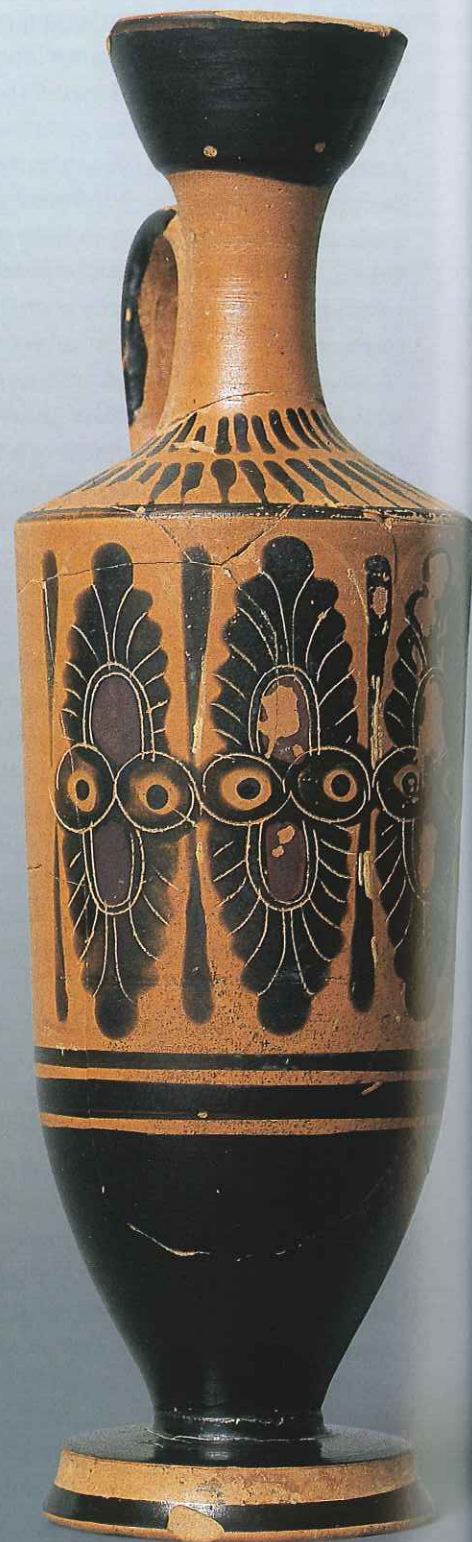
314 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΑΝΘΕΜΩΤΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Λ 15222.
ΥΨ. 0,18, Δ.Β. 0,051, ΜΕΓ. Δ. 0,056, Δ.Χ. 0,037 Μ.

Ολόκληρη, συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Φέρει αποκρούσεις και απολεπίσεις στο χείλος, τη βάση και το κυρίως σώμα. Μερικώς συμπληρωμένη. Πηλός καστανοκίτρινος. Βάση δισκοειδής διευρυνόμενη προς τα κάτω με την επάνω επιφάνεια καλυμμένη με μελανό γάνωμα και την κάτω εξηρημένη, με κωνοειδή εσοχή στο κέντρο και περιμετρικό εγχάρακτο δακτύλιο, σώμα κυλινδρικό μειούμενο προς τη βάση, ταινιωτή λαβή, στόμιο καλυκόσχημο, καλυπτόμενο εξωτερικά και εσωτερικά με μελανό χρώμα, με επίπεδο εξηρημένο χείλος.
Στη βάση του λαιμού, γραμμίδια και στον επικλινή ώμο σχηματοποιημένοι κάλυκες λωτού. Στο σώμα, παράσταση διπλών ανθεμίων με ενδιάμεσα σχηματοποιημένους κάλυκες λωτού, διευθετημένα πάνω και κάτω από αλυσίδα με μελανή στιγμή στο κέντρο των κρίκων. Με εγχάραξη δηλώνονται τα φύλλα, τα τόξα που περιβάλλουν τον πυρήνα των ανθεμίων και η περίμετρος των κρίκων της αλυσίδας. Λευκό εξίτηλο χρώμα χρησιμοποιείται για τη δήλωση των τόξων που περιβάλλουν τα ανθέμια και για τις στιγμές, ίχνη των οποίων διατηρούνται μεταξύ των εγχαράξεων του πυρήνα. Με ιώδες επίθετο χρώμα αποδίδεται ταινία περιμετρικά του χείλους και το κέντρο των πυρήνων των ανθεμίων. Η μετάβαση από τον ώμο στο σώμα δηλώνεται με μελανή γραμμή και η γραμμή εδάφους, με μελανή ταινία την οποία ακολουθούν εξηρημένες ταινίες με μελανή πλατιά ταινία ενδιάμεσα και το μελανό κάτω τμήμα του σώματος. Μελανή ταινία περιτρέχει το κάτω τμήμα της πλευράς της βάσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το αγγείο σχετίζεται με την ύστερη φάση του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου, αλλά και με το Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος. Για παρόμοια αγγεία βλ.

314

CVA Palermo, Collezione Mormino (I) III H, πίν. 20, αρ. 11-12· *Kerameikos* IX, 112, 96 (SW 117), πίν. 27, αρ. 17· *CVA* Bucarest II, Musée de la Ville, 20-21, πίν. 22, αρ. 4. Για το εργαστήριο βλ. *ABL* 93 κ.ε. και 186· Kurtz 1975, 149, 150 κ.ε. Ο διάκοσμος αυτός προφανώς έχει δεχθεί επιρροές από αρχαιότερα πρότυπα από τα οποία τα πλέον πιθανά είναι αυτά των «Τυρρηνικών» αμφορέων σε συνδυασμό με κάλυκες λωτού των μέσων του 6ου αι. π.Χ. (βλ. Heesen 1996, εικ. 3) και των Νικοσθένειων αμφορέων με ανάλογο τύπο διακόσμου στην κυρία ζώνη του σώματος, που χρονολογούνται στο δ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. (βλ. Tosto 1999, 50, 89, αρ. 33-39, πίν. 101-104).

Χ.Σ.

315 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15228.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,15, Δ.Β. 0,048, ΜΕΓ. Δ. 0,0565 Μ.

Λείπει το στόμιο και τμήμα του λαιμού. Αποκρούσεις και πολλές απολεπίσεις, ιδίως στο κάτω τμήμα της κύριας όψης. Πηλός καστανός. Βάση δισκοειδής, δίβαθμη, η επιφάνεια της οποίας καλύπτεται από μελανό χρώμα και την εξηρημένη πλευρά της περιτρέχει μελανή ταινία, σώμα λεπτού κυλίνδρου μειούμενο προς τα κάτω, λαβή ταινιωτή, κάθετη.

Στη γένεση του λαιμού, γραμμίδια και στον ώμο, σχηματοποιημένοι κάλυκες λωτού αποδίδονται μελανόγραφα. Κάτω από τον ώμο, μελανές γραμμές ορίζουν ταινία, εκτεινόμενη μόνο στην κυρία όψη, με διπλή σειρά στιγμών από μελανό και επίθετο λευκό χρώμα.

Απέναντι από τη λαβή, διονυσιακή παράσταση. Στο κέντρο ο Διόνυσος, γενειοφόρος, προχωρεί προς τα δεξιά, στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω, φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο και κρατά κέρας. Δεξιά και αριστερά πλαισιώνεται από δύο Μαινάδες που φέρουν ιμάτια, αναβάτιδες ημιόνων ή όνων, από τους οποίους ο αριστερός ιθυφαλλικός με στεφάνι αναρτημένο από το φαλλό. Εγχαράξεις και επίθετο ιώδες και λευκό χρώμα αποδίδουν τις επί μέρους λεπτομέρειες. Μελανή γραμμή εδάφους, ακολουθούμενη από εναλλασσόμενες εξηρημένες και μελανές ταινίες και το κάτω μαύρο τμήμα του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το αγγείο ανήκει, ως προς την παράσταση, στην τεχνοτροπία του Ζ. του Αίμονος. Για το Εργαστήριο και το Ζ. του Αίμονος βλ. *ABL* 93-94, 185-186· *ABV* 538· *Para* 269· *Addenda* 64· *Addenda*[2] 133. Για ανάλογες παραστάσεις σε ληκύθους βλ. *ABV* 549, αρ. 296-304· *Para* 278· *Addenda*[2] 135· Brownlee 1995, 356, αρ. 200, πίν. 76· Giudice κ.ά. 1992, 134, αρ. D178 και 135, αρ. D184. Για ανάλογη παράσταση, αλλά σε λήκυθο της ύστερης φάσης του ζωγράφου, βλ. *CVA* Bruxelles, Musées Royaux d'Art et d'Histoire II, III He, 12, αρ. 22, πίν 21· Παπασπυρίδη - Κυπαρίσσης 1927/28, 91, εικ. 1, μεσαία σειρά, αρ. 6, με επί πλέον δύο Σατύρους, *ABL*, Appendix XIII, 244, αρ. 59. Το θέμα του στεφανωμένου φαλλού του ημιόνου απαντά συχνά σε υποζύγια της συνοδείας του Διονύσου· βλ. π.χ. *Münzen und Medaillen* 1964, 44, αρ. 77 (τρίλοβη οινοχόη), καθώς και τον αμφορέα τύπου B στο J.P. Getty Museum 2, εικ. 13b, ενώ υπάρχουν και παραστάσεις με οινοχόη αναρτημένη από το φαλλό του υποζυγίου – σχετικά βλ. Moon 1981, αρ. 56 – υπογραμμίζοντας την εορταστική και χαρούμενη ατμόσφαιρα της παράστασης.

Χ.Σ.

316 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
Περίπου 480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15229.
ΥΨ. 0,182, Δ.Β. 0,0445, ΜΕΓ. Δ. 0,059, Δ.Χ. 0,037 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένος ο λαιμός, η λαβή και η βάση. Αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος με ανομοιομερή όπτηση. Ως προς το σχήμα και λοιπά στοιχεία του σώματος, παρόμοια με τον αρ. 315. Βάση δισκοειδής δίβαθμη, ευρυνόμενη προς τα κάτω, με κωνοειδή εσοχή στο κέντρο της κάτω εξηρημένης επιφάνειας. Στόμιο μελανό εσωτερικά και εξωτερικά και χείλος επίπεδο, εξηρημένο.

Κάτω από τον ώμο και πάνω από την παράσταση, ταινία με διπλή σειρά μελανών και λευκών στιγμών. Στο σώμα, διονυσιακή σκηνή. Στο κέντρο ο Διόνυσος, γενειοφόρος, με λευκό χιτώνα και ιμάτιο, καθισμένος σε κλισμό, σε κατατομή προς τα δεξιά, κρατά κάνθαρο. Τα μαλλιά, σε κρωβύλο πίσω από τον αυχένα, κοσμούνται με στεφάνι σχηματοποιημένων κισσόφυλλων. Δεξιά και αριστερά του θεού, δύο ορχούμενες Μαινάδες παίζουν κρόταλα, προχωρούν αντιθετικά, στρέφουν το κεφάλι και τείνουν τα χέρια προς το κέντρο της παράστασης. Φορούν ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο και ταινία στο κεφάλι. Ανάμεσα στις μορφές, στο ερυθρού χρώματος πεδίο του αγγείου, κλάδοι με σχηματοποιημένα στιγμωτά φύλλα και στρογγυλούς λευκούς καρπούς. Επίθετο ιώδες, πορφυρό και λευκό χρώμα και εγχαράξεις δηλώνουν τις επί μέρους λεπτομέρειες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Έργο της τεχνοτροπίας του Ζ. του Αίμονος, συγκαταλέγεται μεταξύ των πλέον επιμελημένων έργων της Ομάδας. Οι διονυσιακές σκηνές είναι αρκετά διαδεδομένες στη θεματολογία του ζωγράφου, καθώς και οι ορχούμενες Μαινάδες. Ο συνδυασμός και των δύο μάλλον αποτελεί από τα σπάνια θέματά του και φαίνεται εδώ έντονη η επιρροή από το Ζ. του Διόσφου· για ανάλογο παράδειγμα σε αμφορέα του Ζ. του Διόσφου βλ. Schefold 1981, 29, εικ. 20. Για το εργαστήριο και το Ζ. του Αίμονος βλ. αρ. 315. Για ανάλογες παραστάσεις Μαινάδων σε ληκύθους βλ. *CVA* Prague Musée National (1), πίν. 45, αρ. 2-4· *CVA* Bologna II, III H e, πίν. 40, αρ 4· *CVA* Bruxelles - Musées Royaux d'Art et d'Histoire III He, 13, αρ. 26, πίν. 21· *CVA* Genève, Musée d'Art et d'Histoire, 2, 47, πίν. 75, αρ. 16-18. Για το λευκό χρώμα στη λατρεία των θεών βλ. Pekridou-Gorecki 1989, 166, σημ. 43.
Ο τύπος του καθισμένου προς τα δεξιά θεού, ενδεδυμένου με λευκό χιτώνα, είναι αρκετά διαδεδομένος στον ύστερο μελανόμορφο ρυθμό και έλκει την καταγωγή από πρότυπα του β' μισού του 6ου αι. π.Χ. Για ανάλογο παράδειγμα βλ. *CVA* Agrigento I, 33, πίν. 81, αρ. 3-4 (λήκυθος με καθισμένο Απόλλωνα· της τεχνοτροπίας του Ζ. του Αίμονος· β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.).

Χ.Σ.

317 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15232.
ΥΨ. 0,177, Δ.Β. 0,046, ΜΕΓ. Δ. 0,058, Δ.Χ. 0,035 Μ.

Ολόκληρη. Αποκρούσεις, ιδίως στο χείλος, και απολεπίσεις. Πηλός ωχροκάστανος. Ανομοιομερής όπτηση. Βάση δισκοειδής, δίβαθμη, ευρυνόμενη προς τα κάτω και καλυπτόμενη στην επιφάνειά της με μελανό χρώμα και μελανή ταινία στην πλευρά της κάτω βαθμίδας, ενώ η κάτω επιφάνεια είναι εξηρημένη, με αβαθή εσοχή σε σχήμα κόλουρου κώνου. Σώ-

μα κυλινδρικό, λαβή ταινιωτή, στόμιο καλυκόσχημο, καλυπτόμενο με μελανό στιλπνό χρώμα, χείλος επίπεδο, εξηρημένο. Στη γένεση του λαιμού, γραμμίδια και στον ώμο σχηματοποιημένοι κάλυκες λωτού. Κάτω από τον ώμο, διπλή σειρά μελανών στιγμών και ζεύγος παράλληλων μελανών ταινιών. Στο σώμα, παράσταση τριών γυναικών καθισμένων σε κλισμούς, σε νωχελική στάση, με το ένα χέρι στηριζόμενο στο ερεισίνωτο του κλισμού και το άλλο υψωμένο. Και οι τρεις μορφές φέρουν χιτώνα και ιμάτιο. Στο ερυθρού βάθους πεδίο αιωρούνται κλάδοι με σχηματοποιημένα φύλλα. Εγχαράξεις χρησιμοποιούνται για την απόδοση των πτυχώσεων των ιματίων, επίθετο λευκό εξίτηλο χρώμα για την απόδοση της γυμνής σάρκας των μορφών, κατά την αρχαϊκή σύμβαση, καθώς και των καρπών των κλάδων, ενώ με επίθετο ιώδες χρώμα αποδίδονται οι περόνες στο κεφάλι της κεντρικής και της αριστερής μορφής και ο διάκοσμος των ιματίων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το αγγείο σχετίζεται με την τεχνοτροπία του Ζ. του Αίμονος με έντονη την επιρροή από το Ζ. του Διόσφου. Για το εργαστήριο και παράλληλα παραδείγματα ληκύθων βλ. *ABV* 554· *Para* 282· *ABL* 130 κ.ε., 244, Appendix XIII, αρ. 63· *Veder Greco* 1988, 348, τάφος 414· Brownlee 1995, 356, αρ. 201, πίν. 77 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

Χ.Σ.

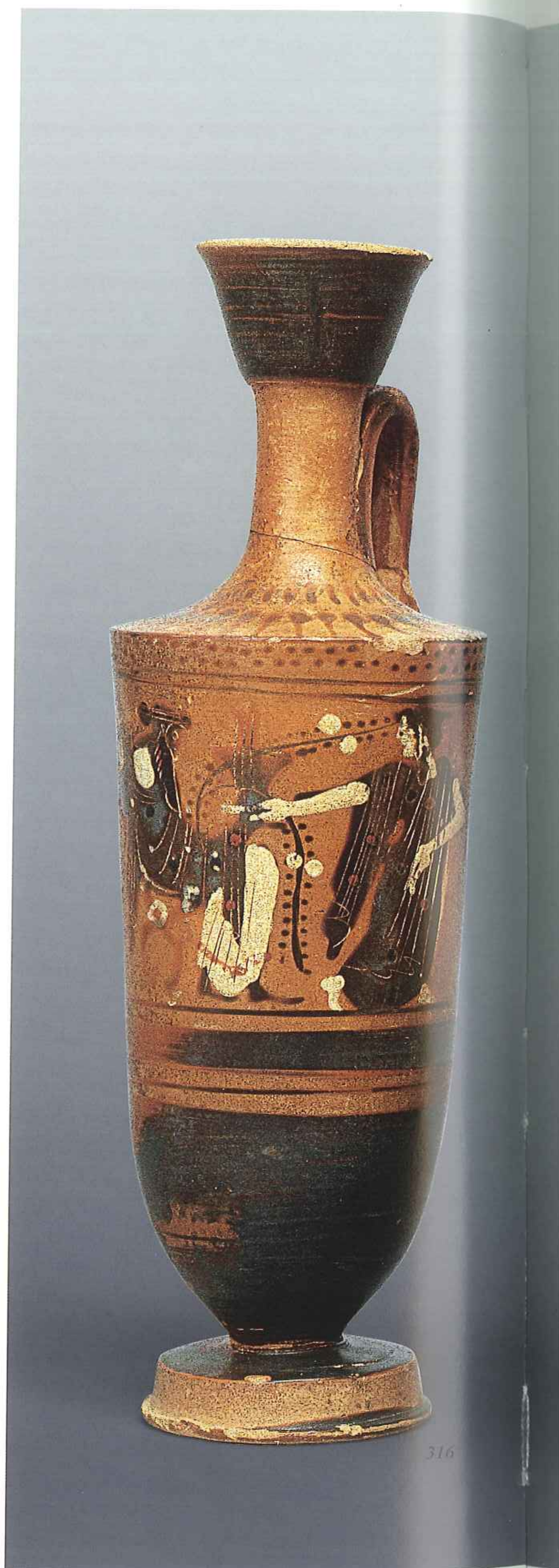
318 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15328.
ΥΨ. 0,211, Δ.Β. 0,052, ΜΕΓ. Δ. 0,067, Λ.Χ. 0,039 Μ.

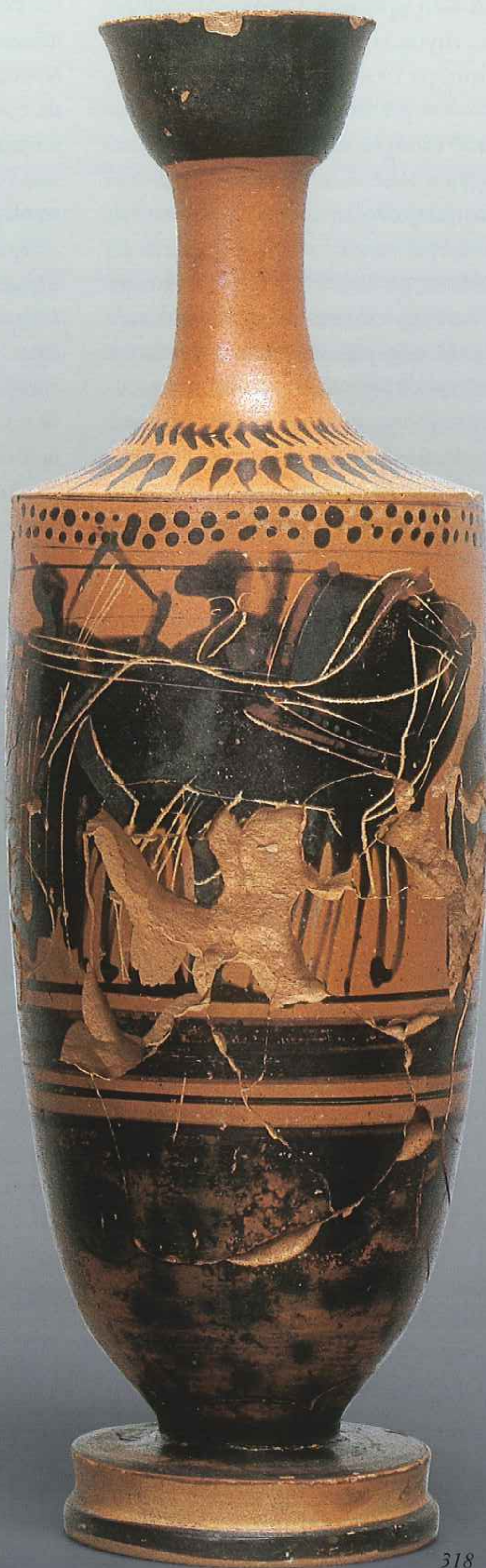
Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Πολλές αποκρούσεις κυρίως στην παράσταση, απολεπίσεις και ανομοιομερής όπτηση. Πηλός καστανέρυθρος. Για το σχήμα και τις λοιπές λεπτομέρειες του σώματος βλ. τον αρ. 317. Η εξηρημένη κάτω επιφάνεια της βάσης φέρει στο κέντρο κωνοειδή εσοχή, περιβαλλόμενη από εγχάρακτο δακτύλιο. Κάτω από τον ώμο, διπλή σειρά εναλλασσόμενων μελανών και λευκών στιγμών, πλαισιωμένη πάνω και κάτω από μελανές γραμμές. Απεικονίζεται αναχώρηση θεάς (Αριάδνη, Σεμέλη ή Λητώ), επιβιβαζόμενης σε τέθριππο άρμα. Πίσω από το άρμα δύο ιστάμενες θεότητες· μία γυναικεία, εμπρός στην επιβιβασμένη, στρέφεται κατά 3/4 προς το μέρος της και κρατά κιθάρα. Εμπρός της, ανδρική γενειοφόρος μορφή – συνήθως ταυτιζόμενη με τον Διόνυσο – στρέφει το κεφάλι αριστερά προς τις άλλες δύο μορφές και κραδαίνει δόρυ. Δεξιά, την παράσταση οριοθετεί γυναικεία θεότητα καθισμένη σε κλισμό, σε κατατομή προς τα αριστερά. Εγχαράξεις, επίθετο εξίτηλο λευκό και ιώδες χρώμα δηλώνουν τις επί μέρους λεπτομέρειες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Της τεχνοτροπίας του Ζ. του Αίμονος. Το θέμα της επιβίβασης της θεάς σε άρμα, ακολουθούμενης από άλλες θεότητες, είναι αρκετά διαδεδομένο σε μικρά αγγεία του ύστερου μελανόμορφου ρυθμού και ιδιαίτερα συχνό στο είδος αυτό των αγγείων αλλά και στο εργαστήριο· σχετικά βλ. *ABL* 130 κ.ε., Appendix XIII A· *ABV* 539 κ.ε., αρ. 1-120· *Para* 271 κ.ε.· *Addenda*^{2} 134 κ.ε. Αυτή η σύνθεση της παράστασης είναι και η πιο διαδεδομένη του θέματος, δηλαδή με γυναικεία ή ανδρική θεότητα που κρατά λύρα ή κιθάρα. Εικονογραφικά, ακολουθεί την παράδοση αγγείων του β′ μισού του 6ου αι. π.Χ., αλλά με την πλέον αφαιρετική τάση στην οποία συνηγόρησε η μαζική παραγωγή και το μικρό του σχήματος. Για ανάλογα παραδείγματα του θέματος βλ. Jacquemin 1984, 107-108· *CVA* Musée de Rennes, 26, αρ. 4-6, πίν. 20· *CVA* Tübingen 3, αρ. 7-9, πίν. 50· Brownlee 1995, 355-356, αρ. 198, πίν. 76, με σχετική βιβλιογραφία. Για το ίδιο θέμα πρβλ. παρακάτω τον αρ. 321.

Χ.Σ.

315

318

317

319 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
490-480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15233.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,12, Δ.Β. 0,036, ΜΕΓ. Δ. 0,067 Μ.

Ολόκληρη. Απόκρουση στο στόμιο και λίγες απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής με κλίση στην επάνω επιφάνεια και ελαφρώς κυρτή στην κάτω, σώμα σφαιρικό πιεσμένο, μειούμενο προς τη βάση, καμπυλούμενος ώμος, χαμηλός λαιμός, λαβή ταινιωτή, κάθετη, τριφυλλόσχημο στόμιο. Μελανό στιλπνό γάνωμα καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του αγγείου, την επάνω επιφάνεια της βάσης και το πάνω τμήμα της πλευράς της, ενώ το κάτω περιτρέχει εξηρημένη λεπτή ταινία.
Στο σώμα, απέναντι από τη λαβή υπάρχει εικονιστική μετόπη ερυθρού βάθους που, στο πάνω τμήμα, κοσμείται με σειρά γραμμιδίων και η παράσταση δεξιά και αριστερά πλαισιώνεται με διπλή μελανή κάθετη γραμμή. Παριστάνεται νεαρός (κυνηγός;) σε προϊούσα προς τα δεξιά στάση, με το κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω. Τα μαλλιά του είναι κοντά και φορά κοντό αχειρίδωτο χιτώνα. Με το δεξιό χέρι κρατά διαγώνια το δόρυ, ενώ το ανασηκωμένο αριστερό καλύπτεται από το ιμάτιό του. Το πεδίο κοσμείται με δύο κλάδους με λευκούς καρπούς και με φύλλα που έχουν αποδοθεί με μελανές στιγμές. Η μορφή αποδίδεται με σκιαγραφία, ενώ εγχαράξεις χρησιμοποιούνται για τη δήλωση των χαρακτηριστικών του προσώπου, των παρυφών του χιτώνα και των πτυχώσεων του ιματίου. Με στιγμές από λευκό επίθετο χρώμα κοσμείται το ιμάτιο και δηλώνονται οι καρποί των κλάδων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το αγγείο ανήκει στην κατηγορία 68 της Κοπεγχάγης που εντάσσεται στον ύστερο μελανόμορφο ρυθμό και πιθανώς προέρχεται από το Εργαστήριο του Ζ. της Αθηνάς. Για ανάλογο παράδειγμα ως προς το σχήμα και την παράσταση βλ. *CVA* Copenhague 3, πίν. 122, 5. Για τη στάση των ποδών της μορφής, με το εμπρός πέλμα οριζόντιο και το πίσω ανασηκωμένο στις μύτες, που δηλώνει βάδισμα ή τρέξιμο, βλ. Prudhommeau 1965, 1, 31-32, παρ. 28 και τ. 2, εικ. 17-18. Για την κατηγορία βλ. *ABV* 532, αρ. 8-9· *Para* 266· *Addenda* 63· *Addenda*[2] 132· *ABL* 160-161, Appendix XV bis, 260-261. Για άλλα παραδείγματα της κατηγορίας βλ. *Kerameikos* IX, αρ. 196,5 (SW 2)· *CVA* Ferrara II, πίν. 19, αρ. 1-6 και πίν. 20, αρ. 3-4· *CVA* Toronto 1, πίν. 26, αρ. 8-9. Γενικά για την οινοχόη ως σχήμα βλ. *Agora* XII, 58 κ.ε.· Noble 1988, 54-55.

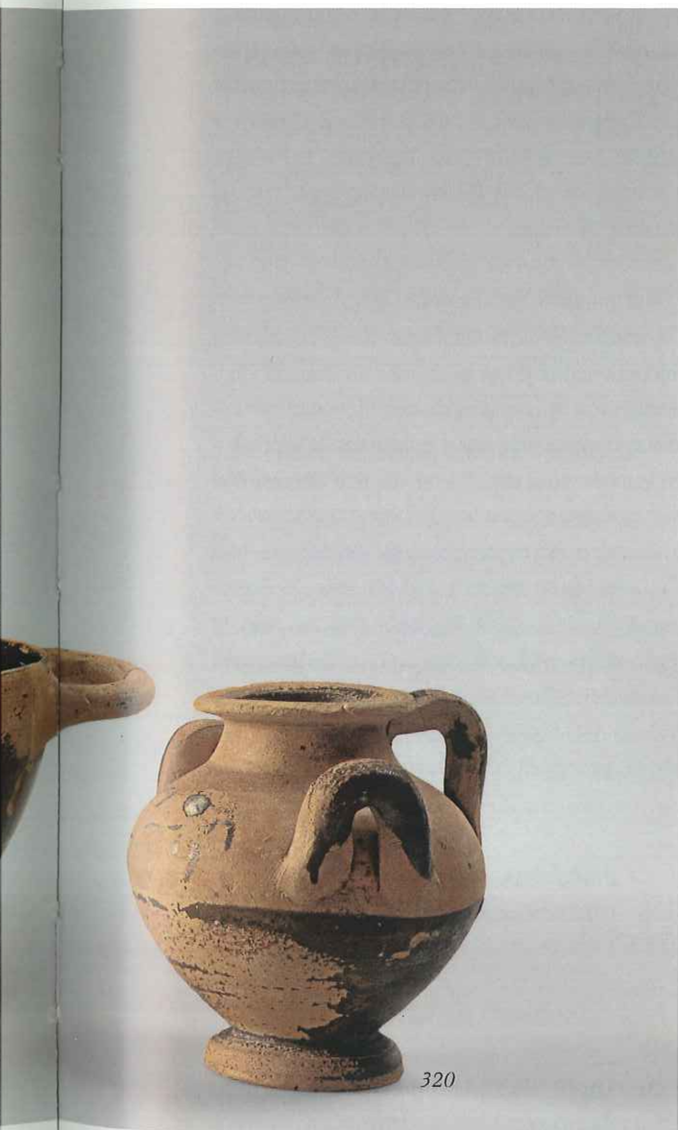
Χ.Σ.

319
321
322

320 ΜΙΚΚΥΛΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΥΔΡΙΑ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15240.
ΥΨ. 0,057, Δ.Β. 0,03, ΜΕΓ. Δ. 0,054, Δ.Χ. 0,0335 Μ.

Ολόκληρη. Απόκρουση στο χείλος και εκτεταμένες απολεπίσεις. Πηλός καστανόφαιος. Βάση δισκοειδής με κυρτή την επάνω επιφάνεια και με κυκλική εσοχή στο κέντρο της κάτω, πληρούμενη με σφαιρικό έξαρμα, σώμα σφαιρικό, δύο οριζόντιες, σχεδόν κυλινδρικές λαβές στα πλάγια και μία κάθετη ταινιωτή στο πίσω τμήμα, χείλος επίπεδο, έξω νεύον. Μελανό γάνωμα καλύπτει το εσωτερικό του στομίου, τη ράχη των λαβών, την επάνω επιφάνεια της βάσης και το κάτω τμήμα του σώματος, του οποίου η πάνω επιφάνεια χρησιμεύει ως γραμμή εδάφους για την παράσταση.
Απέναντι στην κάθετη ταινιωτή λαβή, σε εδαφόχρωμο βάθος, παράσταση κριού, σε κατατομή προς τα αριστερά, με ίχνη λευκού επίθετου χρώματος στα κέρατα και το σώμα.

320

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Γενικά για τα μικκύλα αγγεία βλ. *Agora* XII, 185-186. Για ανάλογα παραδείγματα ως προς την παράσταση βλ. *Kerameikos* IX, 88, αρ. 16, 2, πίν. 44 (HW 167)· *ClRh* VIII, 55 κ.ε., εικ. 42, 44 (σε μικκύλο αμφορίσκο). Για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 200-201. Για αρχαιότερα πρότυπα της παράστασης βλ. *Veder Greco* 1988, 275, τάφος 200 (ύστερη ροδιακή λήκυθος· β' τέταρτο 6ου αι. π.Χ.)· *Münzen und Medaillen* 1964, 33, αρ. 59 (χειλεωτή κύλιξ)· Heesen 1996, αρ. 39, εικ. 113-117 (ταινιωτή κύλιξ· και οι δύο του γ' τετάρτου του 6ου αι. π.Χ.). Για σύγχρονο παράδειγμα στο μετάλλιο κύλικας βλ. *CVA* Adria II, 49, πίν. 46, αρ. 1.

Χ.Σ.

321 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΣΚΥΦΟΕΙΔΗΣ ΚΥΛΙΞ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15235.
ΥΨ. 0,053, Δ.Β. 0,067, Δ.Χ. 0,105 Μ.

Ολόκληρη με δύο μεγάλες ρηγματώσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα ημισφαιρικό, λαβές οριζόντιες, σχεδόν κυκλικής διατομής. Το εσωτερικό του αγγείου, η ράχη των λαβών και ο δακτύλιος της βάσης καλύπτονται από μελανό στιλπνό γάνωμα. Μελανή πλατιά ταινία περιτρέχει την περίμετρο του χείλους και μία πιο λεπτή αποτελεί τη γραμμή εδάφους της παράστασης.
Και στις δύο όψεις του αγγείου, σε ερυθρόχρωμο βάθος, παριστάνεται τέθριππο προς τα δεξιά στο οποίο έχει επιβιβαστεί ο ηνίοχος που κρατά τους χαλινούς. Πίσω από τα άλογα υπάρχουν δύο όρθιες μορφές. Η αριστερή, μπροστά από τον ηνίοχο, αποδίδεται σε κατατομή προς τα δεξιά, κρατά δόρυ με το αριστερό χέρι και έχει ανασηκωμένο το δεξιό, σε χειρονομία χαιρετισμού με αποδέκτη την άλλη, η οποία βρίσκεται απέναντι. Η δεξιά μορφή είναι ανδρική, γενειοφόρος, με τα μαλλιά μαζεμένα σε κρωβύλο· στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω και πιθανώς ταυτίζεται με τον Διόνυσο. Και οι τρεις μορφές φέρουν ταινίες στο κεφάλι. Οι παραστάσεις στις δύο όψεις του αγγείου είναι σχεδόν ταυτόσημες, με μικρές διαφορές στην απόδοση των μορφών και ενώ στη μία ο ηνίοχος φαίνεται να είναι ανδρική μορφή, στην άλλη πρόκειται για γυναικεία που θεωρείται ότι είναι η Αριάδνη.
Επίθετο ιώδες χρώμα χρησιμοποιείται για την απόδοση των πτυχώσεων των ιματίων των μορφών, των ταινιών που στέφουν τα κεφάλια τους, της γενειάδας του Διονύσου, καθώς και για τις χαίτες, τους χαλινούς και τις ουρές των αλόγων. Με εγχάραξη αποδίδονται τα χαρακτηριστικά των προσώπων των μορφών, οι πτυχώσεις των ιματίων, το άρμα και το περίγραμμα των αλόγων και των χαλινών τους. Η παράσταση οριοθετείται δεξιά και αριστερά από ένα όρθιο μελανόγραφο ανθέμιο με βλαστόσπειρα, η οποία ανέρχεται μέχρι τη λαβή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το αγγείο ως προς την τεχνοτροπία ανήκει σε αυτή του Ζ. του Αίμονος, που τοποθετείται στον ύστερο μελανόμορφο ρυθμό και εντάσσεται στην κατηγορία Κ2 κατά Ure 1927, 68 κ.ε. Για ανάλογες παραστάσεις κυλίκων βλ. *ABV* 568 κ.ε.· *Para* 286 κ.ε. Για την ίδια σύνθεση παράστασης, αλλά με τη μεσαία μορφή να κρατά λύρα, βλ. Stähler 1983, 48, αρ. 26, πίν. 29c· *Agora* XXIII, 282, αρ. 1504, πίν. 102· Brownlee 1995, 369-370, πίν. 87, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Γενικά για το Εργαστήριο και το Ζ. του Αίμονος βλ. το σχόλιο στον αρ. 315. Για παράδειγμα παραλλαγής του θέματος όπου ο ηνίοχος είναι ανδρική μορφή βλ. *Corinth* XIII, 241, αρ. 333-12, πίν. 50. Για το ίδιο θέμα πρβλ. αρ. 318.

Χ.Σ.

322 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΣΚΥΦΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15234.
ΥΨ. 0,055, Δ.Β. 0,046, Δ.Χ. 0,081 Μ.

Ολόκληρος. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα, με μικρές συμπληρώσεις, πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανοκίτρινος.
Το ευρυνόμενο προς τα πάνω με ελαφρώς κυρτές πλευρές σώμα καλύπτεται εσωτερικά και εξωτερικά από μελανό γάνωμα, όπως και οι ράχες των οριζόντιων κυλινδρικών λαβών και η κάτω

επιφάνεια της κωνικής βάσης. Έχουν εξαιρεθεί τα τμήματα μεταξύ των στελεχών των λαβών, η ταινία στο κάτω μέρος του σώματος, με ίχνη επίθετου ερυθρού χρώματος, και η βάση. Το αγγείο περιτρέχει, κάτω από τις λαβές, ερυθρή γραμμή. Η κάτω επιφάνεια της βάσης κοσμείται με δακτύλιο και στο κέντρο με στιγμή ερυθρού χρώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Για τη χρήση και την τεχνική βλ. Noble 1988, 60. Για παράλληλα παραδείγματα σκύφων βλ. *Agora* XII, πίν. 45, αρ. 1377· *Kerameikos* IX, 86, αρ. 7, 3 (SW 108), πίν. 46,3. Για την εξέλιξη του σχήματος βλ. *Agora* XII, 81-84· Oakley 1988, 168-170.

Χ.Σ.

324, 323

323 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΟ ΕΞΑΛΕΙΠΤΡΟ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15236.
ΥΨ. 0,036, Δ.Β. 0,032, ΜΕΓ. Δ. 0,04, Δ.Χ. 0,017 Μ.

Ακέραιο με απολεπίσεις. Πηλός καστανός ανοικτός. Το εσωτερικό του αγγείου, το κάτω μέρος σώματος, το πόδι και η πάνω επιφάνεια της δισκοειδούς βάσης καλύπτονται με μελανό στιλπνό γάνωμα. Η πάνω επιφάνεια της βάσης επικλινής, ενώ η κάτω είναι επίπεδη, εξηρημένη, και φέρει σχετικά μεγάλη κωνοειδή εσοχή, έκκεντρα τοποθετημένη. Πόδι κυλινδρικό, που μειώνεται προς τα κάτω και αποκλίνει του άξονα του αγγείου. Σώμα αμφικωνικό με ελαφρώς κυρτό ώμο.
Το χείλος περιτρέχει μελανή ταινία. Στο πάνω μέρος του αγγείου, σε ερυθρό βάθος, ο διάκοσμος που αποτελείται από τρία σχηματοποιημένα πτηνά, μεταξύ των οποίων διπλή σειρά από μελανές στιγμωτές πινελιές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Διαδεδομένη είναι η χρήση των μικκύλων αγγείων ως αναθημάτων σε ιερά, ως κτερισμάτων σε τάφους· πιθανότατα αποτελούσαν παιδικά παιχνίδια. Το αγγείο σχετίζεται με την Ομάδα των Κύκνων. Γενικά για την Ομάδα των Κύκνων πρβλ. αρ. 324. Για ανάλογα παραδείγματα βλ. Ανδρειωμένου 1977, 277, εικ. 6 (για αρχαιότερα παραδείγματα του τύπου)· *Agora* XII, 186, πίν. 45, αρ. 1413· για τον ίδιο διάκοσμο σε μικκύλο αμφορίσκο βλ. *Ashmolean Museum* 1967, 47, πίν. XIV, αρ. 133. Γενικά για τα ευρήματα της Αγοράς που αφορούν στην ομάδα βλ. *Agora* XXIII, 98, ενώ για το σχήμα βλ. Scheibler 1964 και η ίδια 1968.

Χ.Σ.

324 ΜΙΚΚΥΛΟΣ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΟΣ ΚΩΔΩΝ
Τέλη 6ου - αρχές 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15237.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,067, Δ.Β. 0,065, Δ.Χ. 0,0135 Μ.

Ακέραιος με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανοκίτρινος, ανομοιομερής όπτηση, γάνωμα καστανομέλανο. Λαβή κάθετη κυκλικής διατομής, ευρυνόμενη στη βάση, με διάκοσμο στη ράχη από τρία σχηματοποιημένα πτηνά. Στο χείλος, σειρά από χονδρές κοκκίδες. Σώμα κωδωνόσχημο.
Κάτω από τη λαβή, δύο μελανές ταινίες, μία πλατιά και μία στενότερη, περιτρέχουν τον κώδωνα. Περιμετρικά στο σώμα σειρά κύκνων, που περιβάλλονται πάνω και κάτω από ομάδες κάθετων γραμμιδίων. Τη βάση περιτρέχει στενή μελανή ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Το αγγείο ανήκει στην Ομάδα των Κύκνων. Πρόκειται για μία σειρά μικρογραφικών αγγείων πρόχειρα διακοσμημένων με γραμμίδια και σχηματοποιημένους κύκνους, αποδομένους συχνά ανάστροφα. Η ομάδα αυτή χρονολογείται στο β' μισό του 6ου και συνεχίζει έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Για την Ομάδα των Κύκνων στην αττική αγγειογραφία βλ. *ABV* 655-658, 713-714· *Addenda* 69· *Addenda*² 146-147· *Para* 315· Boardman 1980, 204, 217, 221· Μαραγκού 1985, αρ. 103-110· Πωλογιώργη 1995, 233, αρ. 6247, με βιβλιογραφία. Για ανάλογα παραδείγματα του σχήματος βλ. *ABV* 658, αρ. 140· *Kerameikos* IX, 96, αρ. 36, 4, 5 (HW 45), πίν. 47, με σχετική βιβλιογραφία.

Χ.Σ.

325 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΟΥ ΜΕ ΑΝΑΒΑΤΗ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1006.
ΥΨ. 0,092, ΜΗΚ. 0,10 Μ.

Ολόκληρο. Το αριστερό πρόσθιο και το πίσω δεξιό σκέλος του ίππου και ο ανα-

βάτης είναι συγκολλημένα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις σε όλη την επιφάνεια. Πηλός ερυθρωπός, ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Το σύμπλεγμα είναι χειροποίητο και έχει αποδοθεί συνοπτικά. Ο ίππος, βραχύσωμος, έχει τεντωμένα χαμηλά σκέλη, στητό επίμηκες κεφάλι, ουρά τιναγμένη προς τα πίσω. Πλαστικά δηλώνεται η χαίτη. Ο αναβάτης, με πτηνόμορφο πρόσωπο και γενειάδα γέρνει προς το λαιμό του ζώου, το οποίο και κρατά με τα δύο χέρια. Τα πόδια του αναβάτη από τους γλουτούς και κάτω δεν αποδίδονται.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος του χειροποίητου ιππέα με πτηνόμορφο πρόσωπο απαντά στα τέλη του 6ου και στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ. στην Αττική και στη Βοιωτία, κυρίως σε τάφους μικρών παιδιών. Πρόκειται για παιδικά παιχνίδια στην καθημερινή ζωή που συνόδευαν συχνά το πρόωρα χαμένο παιδί στον τάφο και ως εκ τούτου είχαν συμβολικό-αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Για τον τύπο και την ερμηνεία τους βλ. *Kerameikos* XV, 164, σημ. 295-297, με παλαιότερη βιβλιογραφία· Szabo 1994, 90 κ.ε., σημ. 56-57, πίν. 99· Schürmann 1989, 46 αρ. 100, πίν. 21 (βοιωτικά). Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 170, αρ. 542 (500-480 π.Χ.), αρ. 544 (480-470 π.Χ.), αρ. 545 (α' μισό 5ου αι. π.Χ.)· Μυλωνάς 1975, Α, 86, Γ1-ειδ. 17, πίν. 219α-β (490-470 π.Χ.), Β, 120, Τ Ι 17 αρ. 55, πίν. 385α (490-480 π.Χ.).

Θ.Κ.

326 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΟΥ ΜΕ ΑΝΑΒΑΤΗ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1014.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,098, ΜΗΚ. 0,115 Μ.

Λείπει το πίσω δεξιό σκέλος του ίππου και τμήμα του κεφαλιού του αναβάτη. Η ουρά, το πρόσθιο δεξιό σκέλος του ίππου και το κεφάλι του αναβάτη είναι συγκολλημένα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ερυθρωπός.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. αρ. 325, όπου και βιβλιογραφία.

Θ.Κ.

327 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΑΡΙΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1010.
ΥΨ. 0,045, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,057 Μ.

Λείπει η ουρά. Το κεφάλι είναι συγκολλημένο. Ραγίσματα και αποκρούσεις στην επιφάνεια. Πηλός ερυθρωπός.
Το ζώο έχει μακρύ κυλινδρικό σώμα, ψηλό λαιμό, στητό κεφάλι και σκέλη χαμηλά που αποδίδονται συνοπτικά χωρίς να διαχωρίζονται. Το πρόσωπο και η χαίτη δηλώνονται πλαστικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρόκειται για παιδικό παιχνίδι, παραλλαγή του τύπου των μεμονωμένων πήλινων ιππαρίων, που αποδίδεται συνοπτικά. Για πήλινα ομοιώματα ίππων χωρίς αναβάτη βλ. *Corinth* XV_2, 166-167, κατηγορία XXIII (κορινθιακά).

Θ.Κ.

328 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΑΡΙΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1011.
ΥΨ. 0,038, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,052 Μ.

Λείπει το πρόσθιο και το πίσω αριστερό σκέλος. Το κεφάλι είναι συγκολλημένο. Αποκρούσεις στο ρύγχος και στην ουρά. Πηλός καστανέρυθρος.
Το ζώο έχει μακρύ κυλινδρικό κορμό, χαμηλό λαιμό, κωνικό κεφάλι. Η χαίτη αποδίδεται πλαστικά με ξεχωριστό κομμάτι πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. αρ. 327.

Θ.Κ.

325, 326

327, 328

329 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΧΟΙΡΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1013.
ΥΨ. 0,53, ΜΗΚ. 0,102 Μ.

Ολόκληρο. Το κεφάλι είναι συγκολλημένο. Πηλός καστανέρυθρος. Στην επιφάνεια ελάχιστα ίχνη λευκού επιχρίσματος. Ολόκληρο φτιαγμένο με μήτρα. Στην κοιλιά, οπή εξαερισμού. Πλαστικά δηλώνονται η ράχη, η ουρά, τα αυτιά και τα μάτια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος κοινός, ευρύτατα διαδεδομένος, ιδιαίτερα στη Ρόδο, την Αττική, τη Βοιωτία και την Όλυνθο, απαντά χωρίς αλλαγή σε όλο τον 5ο αι. π.Χ. Τα αττικά παραδείγματα αντιγράφουν πιθανότατα ροδιακά πρότυπα. Για την προέλευση και την καταγωγή του βλ. *Kerameikos* XV, 165, σημ. 299-301, όπου παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τη σημασία βλ. *Lindos* I, 579, 583, αρ. 2410, πίν. 113· *Olynthus* XIV, 244, αρ. 308, πίν. 100 και 101· Schürmann 1989, 46-47, αρ. 104, πίν. 22 (βοιωτικό). Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 173, αρ. 565, 566 (από τη Ρόδο;), αρ. 567-569, πίν. 99 (αττικά)· *BMC* I, 77, αρ. 176-185, πίν. 33 (ροδιακά) και 184, αρ. 691, πίν. 90 (αττικά)· Μυλωνάς 1975, Α, 46, αρ. Β17-ειδ. 9.10, Β, πίν. 204γ, και Α, 65, αρ. Βρ.-ειδ. 14, Β, πίν. 215β· *Σίνδος* 1985, 38, εικ. 45 (με βιβλιογραφία). Βλ. παρακάτω και τους αρ. 343 και 369.

Θ.Κ.

329, 330

331, 332

330 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΒΟΟΕΙΔΟΥΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1009.
ΥΨ. 0,073, ΜΗΚ. 0,095 Μ.

Λείπει η ουρά. Το κεφάλι και τα αριστερά σκέλη είναι συγκολλημένα. Πολλά ραγίσματα, αποκρούσεις και απολεπίσεις σε όλο το σώμα. Πηλός ερυθρωπός, ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Το ζώο είναι βραχύσωμο, με χαμηλά τεντωμένα σκέλη και στητό κεφάλι. Τα κέρατα και ο λαιμός αποδίδονται πλαστικά. Πλαστικά δηλώνεται και το κάτω μέρος του λαιμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. Bloesch 1974, 30, αρ. 175, πίν. 28.

Θ.Κ.

331 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΠΤΗΝΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1005.
ΥΨ. 0,096 Μ.

Ακέραιο. Μικρή απόκρουση στο ράμφος και στη βάση. Πηλός φαιοκάστανος. Ίχνη λευκού επιχρίσματος σε όλη την επιφάνεια και ερυθρού στο ράμφος και στο κεφάλι.
Το πτηνό (*ὑδρόρνις*) στέκεται όρθιο με κλειστές τις φτερούγες, στητό κεφάλι, λυγερό λαιμό, ουρά προς τα κάτω, με χαμηλό κυλινδρικό στέλεχος σε προεξέχουσα επίπεδη βάση. Το ράμφος, τα μάτια και το λοφίο αποδίδονται πλαστικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *Kerameikos* XV, 165, 176-177, αρ. 593 (τέλη 6ου αι. π.Χ.) και αρ. 596 (β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.), πίν. 102.

Θ.Κ.

332 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΧΕΛΩΝΑΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1015.
ΥΨ. 0,041, ΜΗΚ. 0,066 Μ

Ακέραιο. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανέρυθρος, ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Το μικρό κεφάλι και το κέλυφος, χωρισμένο στην επάνω επιφάνεια σε χαμηλά ανάγλυφα μέρη, είναι φτιαγμένα με μήτρα. Χειροποίητα είναι τα πόδια και το κάτω τμήμα του σώματος, όπου υπάρχει και οπή εξαερισμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Τύπος κοινός, γνωστός από τη Ρόδο αλλά και την Αττική και τη Βοιωτία, απαντά σε παιδικούς τάφους στον 5ο αι. π.Χ. και παραμένει ο ίδιος έως το γ' τέταρτο του αιώνα. Βλ. *Kerameikos* XV, 165, σημ. 306, με παλαιότερη βιβλιογραφία· Dumoulin 1994, 139-

144, αρ. 49-51, πίν. 22. Για τη σημασία τους ως παιδικά αθύρματα και τη σχέση τους με χθόνιες θεότητες βλ. Klein 1932, 10, πίν. ΙΧΑ· *Olynthus* XIV, 257 κ.ε., αρ. 350, 352, 353, πίν. 105. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 178, αρ. 609-610, πίν. 104.1,2,3 (ροδιακά;· α' μισό 5ου αι. π.Χ.), αρ. 611, 612, πίν. 104.4 (αττικά· 430/20 π.Χ.)· Bloesch 1974, 29, αρ. 172, πίν. 28 (με βιβλιογραφία)· Bol - Kotera 1986, 63, αρ. 33, με βιβλιογραφία (κορινθιακό;· α' μισό 5ου αι. π.Χ.).

Θ.Κ.

333 ΠΗΛΙΝΟ ΑΝΑΓΛΥΦΟ ΠΛΑΚΙΔΙΟ ΓΟΡΓΟΥΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1012.
ΥΨ. 0,075, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,079 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα. Αποκρούσεις στην επιφάνεια. Πηλός φαιοκάστανος.
Η Γοργώ εικονίζεται στη στάση του εν γούνασι δρόμου. Το κεφάλι και ο κορμός αποδίδονται κατ' ενώπιον, ενώ τα σκέλη σε κατατομή προς τα δεξιά. Τα φτερά της είναι ανοιγμένα και τα χέρια της, λυγισμένα στους αγκώνες, φέρονται στη μέση. Στα πόδια φορά ενδρομίδες (μποτάκια). Δύο οπές ανάρτησης στο ύψος των ώμων της μορφής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Το ανάγλυφο πλακίδιο ανήκει στην κατηγορία των μηλιακών αναγλύφων. Για τα ανάγλυφα αυτά και τη χρήση τους βλ. Jacobsthal 1931, 121 κ.ε., ο οποίος υποστηρίζει τη μηλιακή καταγωγή τους, τονίζοντας τον γενικό νησιωτικό τους χαρακτήρα. Χρησίμευαν, όπως εξηγεί πειστικά ο ίδιος ερευνητής, για την επένδυση ξύλινων κιβωτιδίων. Για τον τόπο καταγωγής τους βλ. επίσης Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 174. Για τον συγκεκριμένο τύπο με παράσταση Γοργούς βλ. Jacobsthal, 1931, 89-90, πίν. 2:XVIa· Higgins 1967, 83, πίν. 36B. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Mollard-Besques 1954, I, 98, C89, πίν. LXXI· Breitenstein 1941, αρ. 244, πίν. 25· Παπασπυρίδη-Καρούζου 1933-35, 31, εικ. 15· *Olynthus* XIV, 230, αρ. 291, πίν. 98 (470-460 π.Χ.).

Θ.Κ.

Από τον τάφο 530

334 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15507.
ΥΨ. 0,203, Δ.Β. 0,055, ΜΕΓ. Δ. 0,063, Δ.Χ. 0,042 Μ.

Ολόκληρη, συμπληρωμένη. Συγκολλημένα το στόμιο, η λαβή και το πάνω τμήμα του σώματος. Πηλός καστανέρυθρος. Το σχήμα και οι λοιπές λεπτομέρειες του σώματος όπως στον αρ. 316. Η κάτω επιφάνεια της βάσης είναι εξηρημένη με κωνοειδή εσοχή και κυκλικό έξαρμα στο κέντρο, ενώ η εξηρημένη πλευρά της φέρει ιώδη ταινία στο πάνω τμήμα και μελανή στο κάτω. Ο ώμος, ο λαιμός, το επίπεδο χείλος και η εσωτερική επιφάνεια της λαβής καλύπτονται με υπόλευκο επίχρισμα. Το χείλος πλαισιώνεται εσωτερικά από μελανό και εξωτερικά του στομίου από ιώδη δακτύλιο. Δύο ιώδεις ταινίες περιτρέχουν το πάνω μέρος του μελανού κάτω τμήματος του σώματος του αγγείου.
Κάτω από τον ώμο, διπλή σειρά με μελανές στιγμές οριοθετείται από μελανές γραμμές. Στο σώμα, σε ερυθρού χρώματος βάθος, εκτυλίσσεται σκηνή Γιγαντομαχίας. Στο κέντρο η Αθηνά με αχειρίδωτο χιτώνα, ιμάτιο, αιγίδα και με αττικό κράνος με ψηλό λοφίο, σε κατατομή προς τα δεξιά, πλήττει με το δόρυ της Γίγαντα ο οποίος έχει καταβληθεί. Στα δεξιά, σώζονται ίχνη ενός δεύτερου όρθιου μαχόμενου Γίγαντα που κραδαίνει το δόρυ και στα αριστερά της Αθηνάς ένας τρίτος Γίγαντας, σε κατατομή προς τα δεξιά, προσπαθεί να πλήξει τη θεά με το δόρυ του, ενώ στο αριστερό κρατά το αναδιπλωμένο ιμάτιό του και την ασπίδα. Οι Γίγαντες φέρουν κρά-

νος, ζώμα, ασπίδα, δόρυ και ξίφος στο ύψος της οσφύος. Οι επί μέρους λεπτομέρειες δηλώνονται με εγχαράξεις, όπως οι πτυχώσεις και οι παρυφές των ενδυμάτων και εν μέρει το περίγραμμα του σώματος των Γιγάντων που κατά τα λοιπά αποδίδεται με σκιαγραφία. Επίθετο ιώδες χρώμα κοσμεί την περίμετρο των ασπίδων, τα ιμάτια και το λοφίο του κράνους της Αθηνάς. Επίθετο λευκό χρώμα καλύπτει τα γυμνά μέλη της Αθηνάς, κατά την αρχαϊκή σύμβαση, το λοφίο του κράνους του αριστερού Γίγαντα, το στιγμωτό επίσημα των ασπίδων και των κολεών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Το αγγείο σχετίζεται με την ύστερη φάση του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου, ο οποίος συγκαταλέγεται μεταξύ των ζωγράφων του ύστερου μελανόμορφου ρυθμού. Χαρακτηριστική σε αυτόν είναι η ραδινότητα, η χάρη και η κομψότητα των μορφών, η χρήση εγχαράξεων για τη δήλωση των μελών των μορφών και πολλές φορές η απόδοση των χεριών σε έκταση. Για το ζωγράφο βλ. *ABV* 508 κ.ε., 702-703· *Para* 248 κ.ε.· *Addenda* 60-61· *Addenda*[2] 127-128· *ABL* 94 κ.ε. και Appendix XII, 232 κ.ε.· Haspels 1972, 103-107. Για αναλογίες ως προς την παράσταση των Γιγάντων βλ. *CVA* Karlsruhe Badisches Landesmuseum I, πίν. 13, αρ. 5-6. Για το θέμα βλ. Vian 1951, 48 κ.ε. και ιδιαίτ. 59 κ.ε.· *LIMC* II,1, λ. Athena, 990-992 και IV,1, λ. Gigantes, 191-192, 222-226.

Χ.Σ.

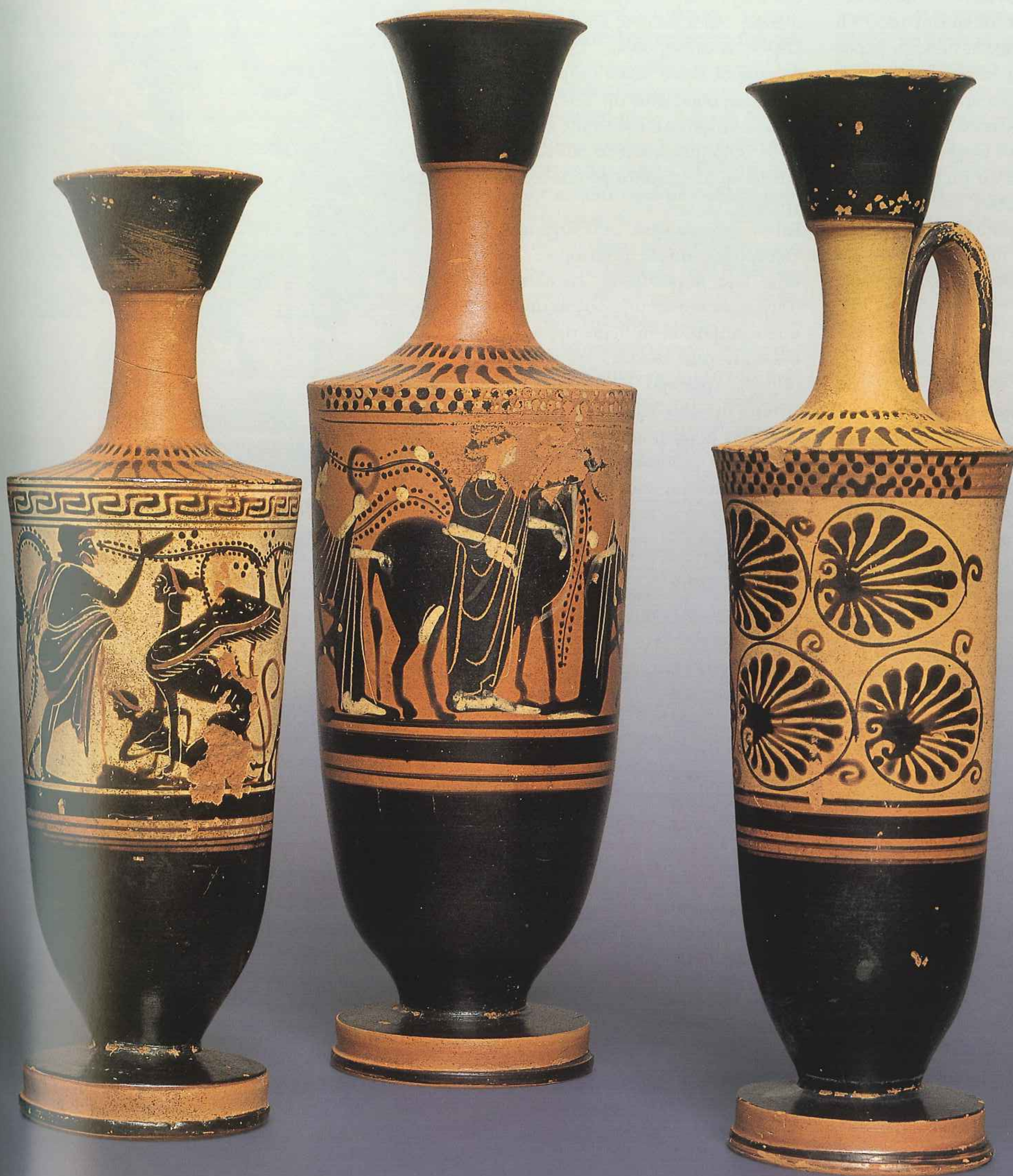
335 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15506.
ΥΨ. 0,231, Δ.Β. 0,058, ΜΕΓ. Δ. 0,071, Δ.Χ. 0,047 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένος ο λαιμός, η λαβή και το στόμιο. Αποκρούσεις, απολεπίσεις και ραγίσματα. Την πιο εκτεταμένη φθορά έχει υποστεί το χείλος. Πηλός καστανέρυθρος. Το σχήμα και οι λοιπές λεπτομέρειες του σώματος, όπως στον αρ. 334, εκτός από την εξηρημένη κάτω επιφάνεια της βάσης, που φέρει κυκλική εσοχή με κωνοειδές έξαρμα στο κέντρο. Λαιμός και ώμος εξηρημένοι. Κάτω από τον ώμο, διπλή σειρά εναλλασσόμενων μελανών και λευκών στιγμών οριοθετείται κάτω με διπλή σειρά

334, 335, 336, 337, 338

μελανών γραμμών. Η παράσταση σχετίζεται με τον Τρωικό κύκλο. Στο κέντρο της παράστασης, εικονίζεται η Αθηνά σε κατατομή προς τα δεξιά, με χειριδωτό χιτώνα και ιμάτιο, πλαισιωμένη από τον Αχιλλέα και τον Αίαντα που παίζουν ζάρια, καλυμμένοι με τα ιμάτιά τους. Οι ήρωες είναι στραμμένοι προς το μέρος της θεάς, σε βαθύ κάθισμα, με τραπέζι στο μέσον και φέρουν κράνος και δόρυ. Το ερυθρού βάθους πεδίο κοσμείται με κλάδους που φέρουν σχηματοποιημένα μελανά στιγμωτά φύλλα και λευκούς καρπούς. Για την απόδοση των επί μέρους λεπτομερειών, χρησιμοποιούνται εγχαράξεις (πτυχώσεις ιματίων, κνήμες και κράνη ηρώων), επίθετο λευκό και ιώδες χρώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Της τεχνοτροπίας του Ζ. του Αίμονος. Το θέμα απαντά στην αττική αγγειογραφία λίγο μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και είναι αρκετά διαδεδομένο στον ύστερο μελανόμορφο ρυθμό. Για το εργαστήριο και το ζωγράφο πρβλ. αρ. 315. Για την παράσταση βλ. *Para* 279· *CVA* Vibo Valentia, Museo Statale «Vito Capialbi» I, 24-25, αρ. 3-4, πίν. 15 (σε λήκυθο της Κατηγορίας 581, ii της Αθήνας, με εκτενή βιβλιογραφία)· *CVA* Agrigento, Museo Archeologico Nazionale I, 29, αρ. 3-4, πίν. 69· *CVA* Tübingen 3, πίν. 49, 9-11. Για το θέμα βλ. *LIMC* I,1, λ. Achilleus, 96 κ.ε.· Kemp-Lindemann 1975, 75-87 και γενικά για αγγεία με αυτό το θέμα βλ. Brommer 1973, 334-339. Για ανάλογη παράσταση σε κύλικα, αλλά και γενικότερα για το θέμα, βλ. Shapiro - Picón - Scott 1995, 128-129, αρ. 64. Για άμεσα αρχαιότερο πρότυπο του θέματος βλ. *Veder Greco* 1988, 152, αρ. 34 (σε λήκυθο της Κατηγορίας 581, i της Αθήνας· περίπου 500 π.Χ.). Για το συμβολισμό και τη σύνδεση της παράστασης με το θάνατο βλ. *Vases à mémoire* 1988, 119-120, αρ. 81, πίν. σ. 123. Για το παιχνίδι των ζαριών και γενικά για την παράσταση βλ. Steinhart 1996, 80-81, αρ. 15, όπου και βιβλιογραφία.

Χ.Σ.

336 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
Περίπου 480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15510.
ΥΨ. 0,192, Δ.Β. 0,051, ΜΕΓ. Δ. 0,06, Δ.Χ. 0,042 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένος ο λαιμός και η λαβή. Αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Στόμιο, λαβή, διάκοσμος ώμου, κάτω τμήμα σώματος και βάση όπως στον αρ. 334. Ο λαιμός, η κάτω επιφάνεια της λαβής και ο ώμος είναι εξηρημένοι και το βάθος της παράστασης καλύπτεται με υπόλευκο επίχρισμα.

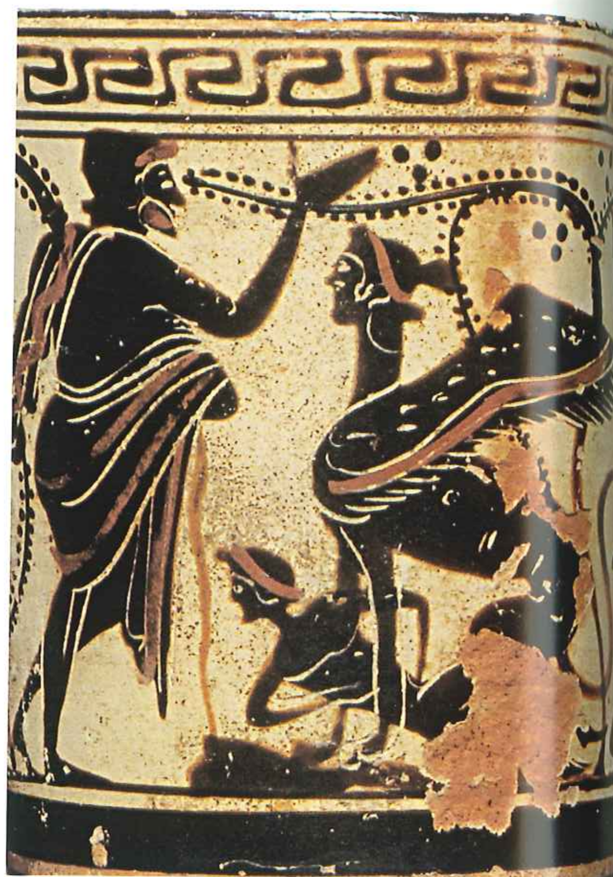
Κάτω από τον ώμο, μελανόγραφος δεξιόστροφος απλός μαίανδρος. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει σφίγγα, σε κατατομή προς τα αριστερά, που καταβάλλει το θύμα της και πλαισιώνεται από θεατές, τρεις ανδρικές μορφές. Αριστερά, μία ιστάμενη σε κατατομή προς τα δεξιά και έντονα χειρονομούσα μορφή, που πιθανώς ταυτίζεται με τον Οιδίποδα. Αριστερά και δεξιά, δύο ακόμη ανδρικές μορφές απομακρύνονται κοιτάζοντας προς το κέντρο, ενώ και οι τέσσερις ανδρικές μορφές φέρουν ιμάτιο και βακτηρία. Την παράσταση οριοθετεί στα αριστερά σκύλος. Στο πεδίο κλάδοι με σχηματοποιημένα φύλλα και στιγμωτούς καρπούς διευθετημένους ανά τρεις. Ιώδες επίθετο χρώμα χρησιμοποιείται στα ιμάτια, τα γένια και την ταινία των κεφαλιών των μορφών και στο φτερό της σφίγγας. Με εγχάραξη αποδίδονται οι πτυχώσεις των ιματίων, τα χαρακτηριστικά του προσώπου, οι ελάχιστες ανατομικές λεπτομέρειες των μορφών και του σκύλου, καθώς και τα κάτω άκρα της Σφίγγας, του θύματός της και της αριστερής ισταμένης μορφής που βρίσκονται σε πρώτο επίπεδο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Έργο του Ζ. του Αίμονος. Το θέμα σχετίζεται με τον Θηβαϊκό κύκλο, απαντά σε ληκύθους του ζωγράφου ο οποίος πήρε το όνομά του από το τελευταίο θύμα της Σφίγγας, τον Αίμονα, γιο του Κρέοντα. Η παράσταση έλκει την καταγωγή από πρότυπα της Εγγύς Ανατολής και στην αττική κεραμική πρωτοεμφανίζεται κατά το γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Για ανάλογες παραστάσεις σε ληκύθους βλ. *ABL* 130-131, Appendix XIII, A, 241, αρ. 7-10, πίν. 41,4, όπου αναφέρονται λήκυθοι με το ίδιο θέμα· Σταυρόπουλλος 1958, τάφος 10, πίν. 10 β-γ· *ABV* 539, αρ. 12 και 551· *Para* 279· Boardman 1980, εικ. 273. Για την παράσταση και την καταγωγή της, με ανάλογα παραδείγματα, βλ. Moret 1984, 15 κ.ε., πίν. 8-9· για το σκύλο, βλ. 18 και σημ. 3. Για το μύθο βλ. Kerényi 1966, 344-347 και για το θέμα βλ. *LIMC* VII,1, λ. Oidipus, 6.

Χ.Σ.

336

337 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15505.
ΥΨ. 0,23, Δ.Β. 0,058, ΜΕΓ. Δ. 0,072, Δ.Χ. 0,046 Μ.

Ακέραιη. Απολεπίσεις κυρίως στην παράσταση. Πηλός καστανέρυθρος. Το σχήμα και οι λοιπές λεπτομέρειες του σώματος του αγγείου, όπως στον αρ. 335, εκτός από το χείλος το οποίο φέρει υπόλευκο επίχρισμα.

Στο κέντρο της παράστασης εικονίζεται όρθια γυναικεία μορφή, σε κατατομή προς τα δεξιά, οδηγεί με το χαλινό ημίονο, που βρίσκεται πίσω της. Πλαισιώνεται από δύο, καθισμένες σε δίφρο-οκλαδία, μορφές, στραμμένες προς το κέντρο.

Η αριστερή μορφή κρατά με το δεξιό χέρι στεφάνι, αποδομένο μελανόγραφα. Οι μορφές αποδίδονται με χιτώνα, ιμάτιο, τα μαλλιά μαζεμένα σε κρωβύλο και ταινία στο κεφάλι. Στο πεδίο, κλάδοι με σχηματοποιημένα μελανά στιγμωτά φύλλα και λευκούς καρπούς. Εγχαράξεις και επίθετο εξίτηλο λευκό χρώμα δηλώνουν τις επί μέρους λεπτομέρειες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Εργαστήριο του Ζ. του Αίμονος. Το θέμα απαντά σε περιορισμένο αριθμό ληκύθων του ύστερου μελανόμορφου ρυθμού προς τα τέλη του α' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και με διάφορες παραλλαγές. Για ανάλογες παρασάσεις βλ. Jacquemin 1984, 112, αρ. 459 (AC 19360)· *CVA* Vibo Valentia Museo Statale «Vito Capialbi» I, 30, αρ. 2. 4 (C44), πίν. 23· *Para* 282 (με βοοειδές στη θέση του ημιόνου).

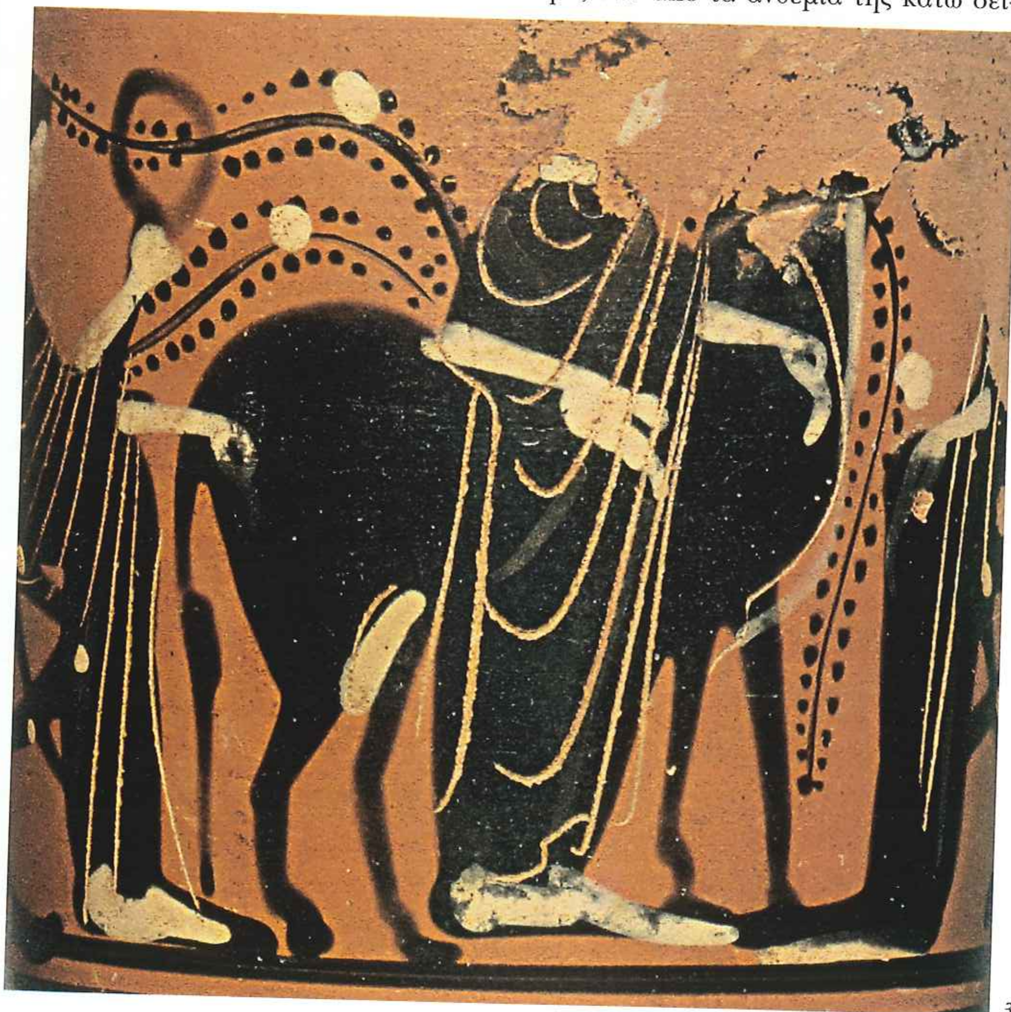
Χ.Σ.

338 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ ΑΝΘΕΜΩΤΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
Περίπου 480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15508.
ΥΨ. 0,209, Δ.Β. 0,051, ΜΕΓ. Δ. 0,058, Δ.Χ. 0,0435 Μ.

Ακέραιη με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανός ανοικτός. Το σχήμα και οι λοιπές λεπτομέρειες του σώματος όπως στον αρ. 336. Στο κέντρο της εξηρημένης κάτω επιφάνειας της βάσης, κωνοειδής εσοχή με εγχάρακτο δακτύλιο. Ο λαιμός, ο ώμος, η εσωτερική επιφάνεια της λαβής και το βάθος της παράστασης καλύπτονται με επίθετο υπόλευκο επίχρισμα.

Κάτω από τον ώμο, αβακωτό κόσμημα διευθετημένο σε τέσσερις επάλληλες σειρές. Στο σώμα, δύο σειρές με τρία περίκλειστα από την προέκταση των βλαστών τους οριζόντια δεκαπεντάφυλλα ανθέμια στην καθεμιά, σε οριζόντια διάταξη με το πάνω μέρος προς τα δεξιά. Από τα ανθέμια της επάνω σειράς εκφύεται μία βλαστόσπειρα στο πάνω τμήμα, ενώ από τα ανθέμια της κάτω σειράς εκφύονται δύο βλαστόσπειρες στο πάνω και κάτω τμήμα, με φορά προς τα κάτω. Οι πυρήνες των ανθεμίων πληρούνται με μελανό χρώμα.

337

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Το αγγείο έχει το χαρακτηριστικό ραδινό σχήμα των ληκύθων του Ζ. του Αίμονος που ακολουθούν, ως προς τη διακόσμηση και το σχήμα, την παράδοση του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου. Η κύρια διαφορά μεταξύ των δύο είναι ότι, κατά κανόνα, οι πυρήνες των ανθεμίων του Ζ. του Διόσφου πληρούνται με ερυθρό χρώμα και το σχέδιό τους είναι πιο επιμελημένο. Τον ίδιο τύπο διακόσμησης οικειοποιήθηκε και ο Ζ. της Μεγαίρας. Για το διάκοσμο βλ. *ABL* 133 και 160-161· Kurtz 1975, 150 κ.ε. Για ανάλογα παραδείγματα ληκύθων βλ. Παπασπυρίδη - Κυπαρίσσης 1927/28, 91, εικ. 1 (μεταξύ των αγγείων που βρέθηκαν σε τάφο της οδού Σταδίου)· *CVA* Mainz 1, 40-41, πίν. 39, 1 (15) (παρόμοια διακόσμηση σε διαφορετικού σχήματος λήκυθο του Εργαστηρίου του Ζ. της Μεγαίρας).

Χ.Σ.

339 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΟΣ ΨΥΚΤΗΡΑΣ ΤΥΠΟΥ Β
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15242.
ΥΨ. 0,155, Δ.Β. 0,071, Δ.Χ. 0,063 Μ.

Ολόκληρος, συγκολλημένος από πολλά όστρακα.

Παριστάνεται κώμος. Στην α' όψη αριστερά νέος *βαρβιτιστής* και δεξιά γενειοφόρος κωμαστής, ο οποίος εκτελεί χορευτική κίνηση (*σχῆμα*). Και οι δύο είναι γυμνοί, εκτός από τα ιμάτιά τους που πέφτουν χαλαρά πάνω στους ώμους και τα χέρια τους. Στη β' όψη απεικονίζεται άλλο ζεύγος κωμαστών. Ο αγένειος κωμαστής αριστερά κρατά στο αριστερό του χέρι ένα μεγάλο ρυτό, ενώ ο γενειοφόρος δεξιά εκτελεί χορευτική κίνηση. Κληματίδες με σχηματοποιημένα φύλλα κισσού γεμίζουν το βάθος της παράστασης και των δύο όψεων. Οι εικονιστικές μετόπες επιστέφονται από

339 α

σχηματοποιημένο γλωσσωτό κόσμημα και πλαισιώνονται από διπλή κάθετη σειρά μελανών στιγμών που ενώνονται με τεθλασμένη γραμμή. Με αραιό υπόλευκο επίθετο χρώμα, σε πολλά σημεία εξίτηλο σήμερα, αποδίδονται οι ταινίες που στολίζουν τα μαλλιά των κωμαστών, οι κοκκιδωτοί ρόδακες που κοσμούν τα ιμάτιά τους, καθώς και η χοάνη του κέρατος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο ψυκτήρας ανήκει στον τύπο Β που έχει διπλές κάθετες σωληνωτές λαβές και επίπεδη βάση. Για το σχήμα βλ. Drougou 1975, ενώ για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XII, πίν. 2, αρ. 38. Για τον κώμο βλ. Μαραγκού 1995, 136-137, αρ. 19 [Καραμπατέα]. Πρόσφατα βλ. Schwarz 1997· Miller 1999. Για τη βάρβιτο βλ. Μιχαηλίδης 1982, 73-74. Τα *σχήματα* ήταν οι σύντομες στάσεις, θέσεις ή εκφράσεις που έπαιρνε ο χορευτής κατά την εκτέλεση του χορού και οι οποίες διέκοπταν τη φορά του, δηλαδή το βηματισμό και την κίνησή του. Η *δεῖξις*, δηλαδή ο συνδυασμός του *σχήματος* και της *φορᾶς* με διάφορες χειρονομίες, παρίστανε διάφορες καταστάσεις ανθρώπων, ζώων, πραγμάτων. Για την ονομασία των συστατικών στοιχείων του χορού (*σχῆμα*, *φορά* και *δεῖξις*) βλ. Lawler 1984, 27-28· Μιχαηλίδης 1982, 302-303, 350.

Γ.Κ.

339 α

340 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΟΥ ΜΕ ΑΝΑΒΑΤΗ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1016.
ΥΨ. 0,093, ΜΗΚ. 0,109 Μ.

Το πάνω τμήμα του σώματος του ίππου μαζί με τον αναβάτη, καθώς και τα τρία σκέλη του ζώου είναι συγκολλημένα. Απολεπίσεις στη μία όψη και αποκρούσεις σε όλη την επιφάνεια. Πηλός ρόδινος, μαλακός, με μίκα.
Λευκό επίχρισμα κυρίως στο σώμα του ζώου και επίθετο ερυθρό στον κορμό του αναβάτη. Κάθετες ερυθρές γραμμές στην πλάγια όψη των σκελών του φθάνουν μέχρι τα άκρα. Ο ίππος αποδίδεται εν στάσει με τα σκέλη στητά και το κεφάλι όρθιο. Ο αναβάτης με υψωμένο το κεφάλι ακουμπά στο λαιμό του ζώου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο βλ. αρ. 325 και το παρόμοιο αρ. 326. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 170, αρ. 542, πίν. 96.

Θ.Κ.

340, 341

341 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΟΥ ΜΕ ΑΝΑΒΑΤΗ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1018.
ΥΨ. 0,107, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,122 Μ.

Ολόκληρο. Το πίσω αριστερό σκέλος και τμήμα της ουράς είναι συγκολλημένα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός φαιοκάστανος, μαλακός, με μίκα.
Ο αναβάτης στητός στη ράχη του ίππου κρατά με τα δυσανάλογα μεγάλα χέρια του το λαιμό του ζώου, που παριστάνεται με τεντωμένα τα σκέλη, στητό κεφάλι, τιναγμένη πίσω ουρά, ανάγλυφη χαίτη. Το πρόσωπο του είναι φτιαγμένο με μήτρα. Πλαστικά δηλώνονται τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και οι κοχλιωτοί βόστρυχοι που πλαισιώνουν το μέτωπό του. Ίχνη μαύρου και λευκού επιχρίσματος σε όλο το σύμπλεγμα. Με ερυθρωπό επίθετο χρώμα έχουν αποδοθεί η χλαμύδα του αναβάτη και η χαίτη του ίππου. Δύο ερυθρές ταινίες στο λαιμό με μαύρο χρώμα στην ενδιάμεση ζώνη δηλώνουν τα χαλινάρια. Ερυθρές γραμμές υποδηλώνουν τα δάκτυλα στα χέρια του αναβάτη· με τον ίδιο τρόπο αποδίδονται και τα πλευρά του ζώου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος είναι γνωστός από τη Ρόδο, βλ. *BMC* I, αρ. 104, πίν. 20 (510-490 π.Χ.) και *ClRh* IV, 117, αρ. 10, εικ. 113 (470 π.Χ.)· επίσης, από τη Βοιωτία βλ. *BMC* I, αρ. 804-805, πίν. 109 και από την Αττική βλ. *Kerameikos* XV, 171, αρ. 548, πίν. 97.2 (α' μισό 5ου αι. π.Χ., με βιβλιογραφία). Βλ. επίσης Winter 1903, I, 36,6 και 37,4. Πλησιέστερος είναι ο βοιωτικός τύπος στο *BMC* I, 215, αρ. 804, πίν. 109.

Θ.Κ.

342, 343

342 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΒΟΟΕΙΔΟΥΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1017.
ΥΨ. 0,074, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,11 Μ.

Ολόκληρο. Η ουρά συγκολλημένη, αποκρούσεις στα αυτιά, απολεπίσεις και ραγίσματα σε όλη την επιφάνεια. Πηλός φαιοκάστανος, ίχνη λευκού και μαύρου επιχρίσματος σε όλο το ειδώλιο. Επίθετο ερυθρό χρώμα στη ράχη, στα αυτιά, στο ρύγχος και στο λαιμό.

Τα κέρατα και ο λαιμός αποδίδονται πλαστικά. Το ζώο έχει στητό κεφάλι και τεντωμένα σκέλη. Η ουρά του πέφτει προς τα κάτω με ελαφρά κλίση προς τα αριστερά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 330.

Θ.Κ.

343 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΧΟΙΡΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1019.
ΥΨ. 0,055, ΜΗΚ. 0,085 Μ.

Λείπει το πρόσθιο δεξιό σκέλος. Το πίσω αριστερό είναι συγκολλημένο με μικρή απόκρουση. Απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Λευκό επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια.

Πλαστικά δηλώνονται τα αυτιά, τα μάτια, η ράχη και η ουρά που ανασηκώνεται λίγο προς τα πάνω και πέφτει προς τα δεξιά. Τα σκέλη του ζώου είναι ψηλά. Το ρύγχος, η ράχη και η ουρά φέρουν ερυθρωπό επίθετο χρώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. τα παρόμοια αρ. 329 (με βιβλιογραφία) και αρ. 369.

Θ.Κ.

344

344 ΠΗΛΙΝΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΘΗΛΥΚΟΥ ΠΙΘΗΚΟΥ ΜΕ ΤΟ ΜΙΚΡΟ ΤΗΣ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1020.
ΥΨ. 0,087, Δ.Β. 0,046 Μ.

Λείπει τμήμα του αριστερού άκρου σκέλους του θηλυκού πιθήκου και του αριστερού άκρου χεριού του μικρού. Το αριστερό χέρι και πόδι της μητέρας, καθώς και το κεφάλι και το αριστερό χέρι του μικρού είναι συγκολλημένα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανός. Λευκό και ρόδινο επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια.

Το σύμπλεγμα είναι τοποθετημένο σε κυκλική επίπεδη βάση. Η μητέρα είναι καθισμένη σε βράχο, έχει μακρύ κορμό και πόδια λυγισμένα και ενωμένα. Κρατά το μικρό της τρυφερά από τη μέση και τα πόδια, ενώ εκείνο γέρνει και ακουμπά στο κεφάλι της αγκαλιάζοντάς το με το δεξιό του χέρι. Φαίνεται σαν να έχει αποκοιμηθεί.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. Bloesch 1974, 30, αρ. 176, πίν. 28 (όμοιο)· Winter 1903, I, 224, 1. Για παραλλαγή του τύπου βλ. McDermott 1938, 184, αρ. 142· *ClRh* IV, 262-263, τάφος 132, εικ. 287 και 289· *Lindos* I, 470, αρ. 1904, πίν. 85· Liepmann 1975, 44, αρ. T15 (προγάστωρ με μικρό πίθηκο· τέλη 6ου αι. π.Χ.)· *BMC* I, 213, αρ. 796, πίν. 107 (οκλάζων πίθηκος με πέτρα στον ώμο). Παρόμοια συμπλέγματα ήταν συνηθισμένα αφιερώματα σε ιερά γυναικείας θεότητας κατά τους κλασικούς και τους αρχαϊκούς χρόνους· απαντούν επίσης, όπως εδώ, και σε τάφους μικρών παιδιών και ερμηνεύονται ως σύμβολο μητρότητας· βλ. Hatzisteliou-Price 1969, 110.

Θ.Κ.

Από τον τάφο 520

345 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΟΚΛΑΖΟΝΤΟΣ ΓΥΜΝΟΥ ΣΕΙΛΗΝΟΥ
500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1022.
ΥΨ. 0,08, ΜΕΓ. ΜΗΚ. 0,04 Μ.

Ακέραιο. Απολεπισμένο και φθαρμένο. Προέρχεται από πολυχρησιμοποιημένη μήτρα. Ερυθρό επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια.

Ο Σειληνός, γενειοφόρος και ιθυφαλλικός, στηρίζει τους αγκώνες στα γόνατα και έχει τα χέρια ακουμπισμένα στη μεγάλη ημισφαιρική κοιλιά. Τα αλογίσια πόδια του σε διάσταση αποτελούν συγχρόνως την ισχυρή βάση του ειδωλίου. Γερμένος ελαφρά προς τα δεξιά με το μεγάλο κεφάλι απ' ευθείας στους ώμους, έχει πλατύ πρόσωπο όπου αποδίδονται εξανθρωπισμένα τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά: αμυγδαλωτά μάτια, υπερυψωμένα τόξα των φρυδιών, ανθρώπινα (όχι ζωώδη) αυτιά, μισάνοικτο με σαρκώδες κάτω χείλος στόμα που ορίζεται πάνω από το μουστάκι.

345

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Θεωρείται παλαιότερος ιθυφαλλικός τύπος του Βησά, ροδιακής καταγωγής, που απαντά με διάφορες παραλλαγές από τον ύστερο 6ο αι. έως το 470-460 π.Χ. στη Ρόδο, αλλά και στην Αττική, τη Βοιωτία, τη Μακεδονία, τα νησιά του Αιγαίου, τη Μεγάλη Ελλάδα. Η συχνή παρουσία του σε τάφους μικρών παιδιών, αλλά και γυναικών ερμηνεύεται ως σύμβολο της ανδρικής γονιμότητας με αποτροπαϊκές και μαγικές ιδιότητες. Για τον τύπο βλ. Winter 1903, I, 215,4· Bol - Kotera 1986, 47, αρ. 23· Schmidt 1994, 43, αρ. 37, πίν. 10· *Kerameikos* XV, 77, σημ. 134-135. Για την ερμηνεία του τύπου βλ. Schmaltz 1974, 31 κ.ε. Για την παρουσία του σε τάφους βλ. Peredolskaja 1964, 29· Μυλωνάς 1975, Α, 65, αρ. Βρ.-ειδ. 13, Β, πίν. 215β. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 78, αρ. 239, πίν. 48. 1,2.

Θ.Κ.

Από τον τάφο 632

346 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΟ ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ ΜΕ ΛΕΥΚΟ ΒΑΘΟΣ

500-475 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15458.
ΥΨ. 0,172, Δ.Χ. 0,045 Μ.

Ολόκληρο. Το στόμιο είναι συγκολλημένο. Αποκρούσεις κυρίως στο χείλος, απολεπίσεις και ραγίσματα.
Στην κύρια ζώνη, πάνω στο υπόλευκο επίχρισμα, τρεις σειρές μελανόγραφων πολύφυλλων ανθεμίων. Επίθετο ιώδες χρώμα τονίζει την καρδιά κάθε ανθεμίου. Τη ζώνη επιστέφουν έξι επάλληλες στιγμωτές περιμετρικές σειρές και γλωσσωτό κόσμημα. Το μαύρο γάνωμα του κάτω μέρους του αγγείου διακόπτεται από μία ζώνη αφημένη στο χρώμα του πηλού και τρεις περιμετρικές ιώδεις γραμμές. Ο ώμος, ο λαιμός και το κάτω μέρος του χείλους καλύπτονται από μελανό χρώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το Εργαστήριο του Ζ. του Διόσφου βλ. το σχόλιο στον αρ. 289. Για τα μελανόγραφα αλάβαστρα με λευκό βάθος βλ. *Agora* XXX, 48-50· Wehgartner 1983, 112-134 (κυρίως 113, σημ. 21). Ως προς το σχήμα και το σύστημα της παραπληρωματικής διακόσμησης πρβλ. ένα μελανόμορφο αλάβαστρο με λευκό βάθος στην Οξφόρδη, Ashmolean Museum αρ. 1919.35, το οποίο αποδίδεται από την E. Haspels στο Ζ. του Διόσφου· σχετικά βλ. *ABL* 100-101 και 237, αρ. 111 και Boardman 1980, 172, εικ. 268. Πρβλ. επίσης ένα λευκό αλάβαστρο με μελανόγραφα ανθέμια που αποδίδεται στο Ζ. του Διόσφου στην Gerona, αρ. 9, βλ. Mertens 1977, 95, αρ. 10, 97, πίν. XIV.2 (=*ABL* 237, 117). Για τα αλάβαστρα του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου βλ. επίσης Kurtz 1975, 149-150, εικ. 28-29· Wehgartner 1983, 131. Ως προς την απόδοση των μελανόγραφων ανθεμίων πρβλ. δύο λευκά αλάβαστρα της Ομάδας του Παιδικού στη Νέα Υόρκη αρ. 06.1021.92 (*ARV*² 99,6) και αρ. 21.80 (*ARV*² 99,5), βλ. Kurtz 1975, 94 και 118, πίν. 72, αρ. 2.3. Στα μελανόγραφα ανθέμια των λευκών αλαβάστρων της Ομάδας του Παιδικού, τα οποία είναι λίγο πρωιμότερα (περίπου 500 π.Χ.), ο πυρήνας του ανθεμίου αποδίδεται με περίγραμμα. Αντίθετα, σε αυτά του Εργαστηρίου του Ζ. του Διόσφου ο πυρήνας γεμίζεται με επίθετο ιώδες χρώμα. Για τα αλάβαστρα της Ομάδας του Παιδικού βλ. *ABL* 101 και *ARV*² 98 και για τη διαφορά τους με τα αλάβαστρα του Ζ. του Διόσφου βλ. Kurtz 1975, 149. Η παραγωγή των διακοσμημένων λευκών αλαβάστρων έπαψε περίπου το 450 π.Χ., οπότε η λευκή λήκυθος αντικατέστησε το σχήμα αυτό ως μυροδόχο αγγείο· βλ. Mertens 1977, 128-136. Εργαστήριο του Ζ. του Διόσφου.

Γ.Κ.

346

347

Από τον τάφο 458

347 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
500-480 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15248.
ΥΨ. 0,12, Δ.Χ. 0,104, Δ.Β. 0,064 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα και συμπληρωμένη στο πώμα. Πολλές αποκρούσεις στο δακτύλιο ένωσης της βάσης με το σώμα, καθώς και σε όλη την επιφάνεια του αγγείου. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση ευρεία, δακτυλιόσχημη, σώμα ημισφαιρικό, πώμα με ελαφρώς κυρτή επιφάνεια, κάθετα πλευρικά τοιχώματα και καρπόσχημη λαβή.
Μαύρο γάνωμα καλύπτει το αγγείο. Εξαιρείται η κάθετη και οριζόντια επιφάνεια της βάσης, καθώς και ο πυθμένας της που φέρει κωνική απόφυση. Επίσης στο χρώμα του πηλού αφήνεται το χείλος, καθώς και η αύλακα υποδοχής του πώματος. Εξηρημένη ταινία στο χείλος του πώματος, καθώς και στην περίμετρο της επάνω επιφάνειάς του. Η εξηρημένη λαβή περικλείεται από μελανές ταινίες. Ίχνη μίλτου στο χείλος του σώματος και του πώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ανήκει στον τύπο της λεκανίδας-πυξίδας ή λεκανίδας χωρίς λαβές· βλ. *Agora* XII, 172. Θεωρείται κυρίως αγγείο καλλωπισμού και απαντά ως ταφικό κτέρισμα. Για πλησιέστερα παράλληλα βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 44,16· *Agora* XII, πίν. 42, 1269, όπου και λοιπή βιβλιογραφία.

Ι.Τ.-Δ.

Τάφος 237

348 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΗΘΜΟΕΙΔΕΣ ΘΗΛΑΣΤΡΟ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15326.
ΥΨ. 0,054, ΜΕΓ. Δ. 0,072, Δ.Β. 0,042 Μ.

Ολόκληρο, με απολεπίσεις στο γάνωμα. Πηλός ανοικτός καστανός. Το σώμα έχει έντονο καμπύλο περίγραμμα και μειώνεται αισθητά στη βάση, ενώ το χείλος κατευθύνεται λοξά προς τα έξω και διαχωρίζεται από το σώμα. Λαβή πεταλόσχημη, κυλινδρικής διατομής, λοξά τοποθετημένη στο μέσον του σώματος, από το οποίο φύεται και η οριζόντια κυλινδρική προχοή, ενώ ο δίσκος του ηθμού είναι ελαφρώς κοίλος.
Ολόκληρο το αγγείο καλύπτεται με μαύρο γάνωμα, εκτός από το εσωτερικό του, το δίσκο του ηθμού, τα κάθετα τοιχώματα της βάσης του και την κάτω επιφάνειά της, το εσωτερικό των λαβών και το χώρο του σώματος που ορίζεται από τις ρίζες τους, τα οποία είναι αφημένα στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το ηθμοειδές θήλαστρο αυτού του τύπου είναι σύνηθες κτέρισμα παιδικών ταφών, αφού αποτελεί το κατ' εξοχήν αγγείο μέσω του οποίου τρέφονταν τα βρέφη. Αρκετά παραδείγματα προέρχονται από παιδικές ταφές στο νεκροταφείο του Κεραμεικού, όπου «εικονογραφείται» και η τυπολογική του εξέλιξη· βλ. *Kerameikos* IX, 5, πίν. 80. Ως προς το σχήμα, το θήλαστρό μας δείχνει παλαιότερο από τα μεγαλύτερα και πιο κωνικά θήλαστρα του Κεραμεικού. Βλ. *Kerameikos* IX, 141, αρ. 229.4, πίν. 54 (το πλησιέστερο ως προς το περίγραμμα), 126, αρ. 152.9, πίν. 41 και 123, αρ. 239.1, πίν. 60 (ως προς τις λεπτομέρειες). Πρβλ. επίσης *ClRh* IV, 121, εικ. 111 (θήλαστρο από την Κάμειρο)· *CVA* Rodi (1) [Italia 9] III He πίν. 1, 3. Για θήλαστρα γενικά βλ. *Agora* XII, 161, αρ. 1197-1199, πίν. 39, εικ. 11· πρόσφατα Collin-Bouffier στο *Céramique* 1999, 91-96.

Ε.Μ.-Β.

349 ΜΙΚΚΥΛΟΣ ΣΚΥΦΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15327.
ΥΨ. 0,036, Δ.Χ. 0,054, Δ.Β. 0,024 Μ.

Ολόκληρος. Συγκολλημένος, με αποκρούσεις και εξίτηλο γάνωμα. Πηλός καστανός. Σώμα ελαφρώς καμπύλο και κωνικό, λαβές οριζόντιες κυλινδρικής διατομής, βάση δακτυλιοειδής.
Η εδαφόχρωμη ζώνη στο ύψος των λαβών κοσμείται με εκφυλισμένο ζητοειδές κόσμημα μεταξύ μελανών ταινιών. Στις εδαφόχρωμες λαβές, μελανές στιγμές. Η βάση, επίσης εδαφόχρωμη, φέρει μαστοειδή απόφυση στο κέντρο του πυθμένα της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το αγγείο είναι σύνηθες και απαντά συχνά ως κτέρισμα στο νεκροταφείο του αθηναϊκού Κεραμεικού. Για τον τύπο, στην κατηγορία των μικκύλων, βλ. *Agora* XII, 185 και 333, αρ. 1377, 1378, πίν. 45, όπου αναφέρονται και άλλα τυπολογικά παράλληλα. Για το πλησιέστερο παράλληλο βλ. *Kerameikos* IX, 94, αρ. 31.6, πίν. 47 (από εγχυτρισμό του πρώιμου 5ου αι. π.Χ.).

Ε.Μ.-Β.

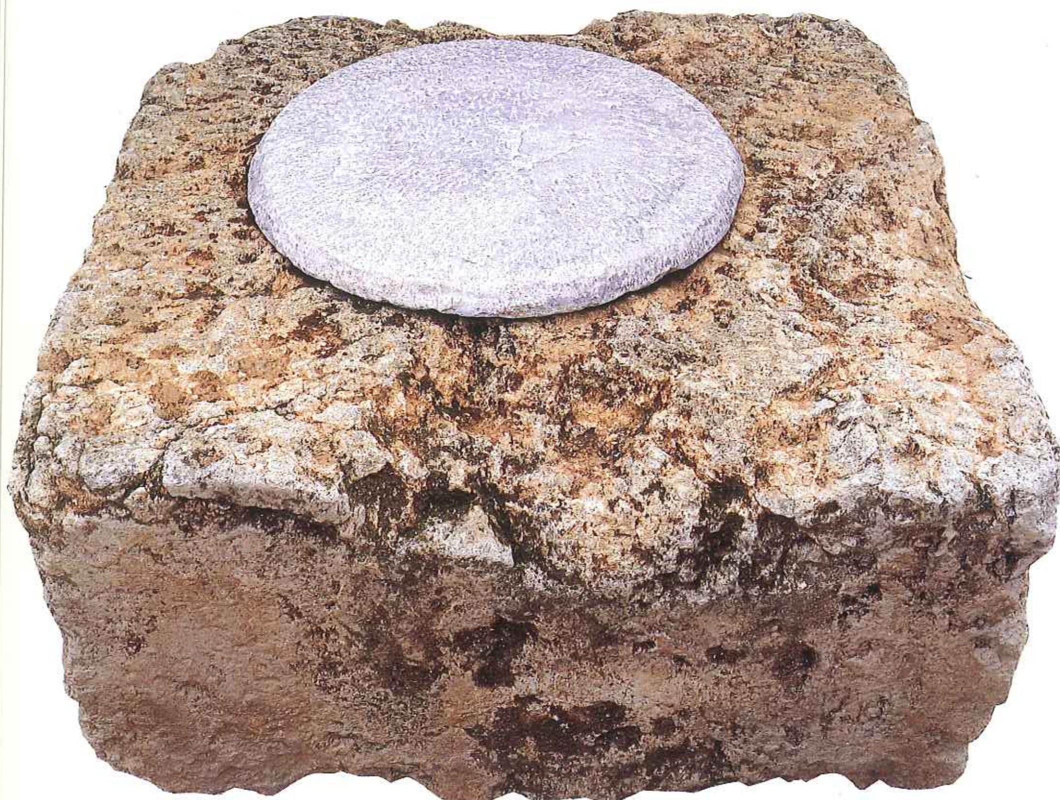
348

349

350

350 ΛΙΘΙΝΗ ΘΗΚΗ ΤΕΦΡΟΔΟΧΟΥ ΑΓΓΕΙΟΥ
500-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Λ 5776.
ΥΨ. 0,48, ΠΛ. 0,93 (ΚΑΤΩ) - 1 (ΠΑΝΩ), ΠΑΧ. 1,03, Δ. ΚΟΙΛΑΝΣΗΣ 0,39, ΒΑΘΟΣ ΚΟΙΛΑΝΣΗΣ 0,29, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,58, ΠΑΧ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,035 Μ.

Συμπαγής λίθινη θήκη από πωρόλιθο, τετράγωνης διατομής, με βαθμιαία μείωση του πλάτους της στο κατώτερο τμήμα. Αποκρούσεις στην επιφάνεια και ίχνη ιζημάτων και πάτινας. Αδροδουλεμένη με εμφανή ίχνη βελονιού. Στην επάνω επιφάνεια φέρει βαθύ κυλινδρικό λάξευμα, όπου διακρίνονται ίχνη λάμας και βελονιού. Η κοίλανση καλύπτεται με μαρμάρινο δισκοειδές πώμα με λοξότμητη περιφέρεια. Ίχνη από βελόνι και βελονάκι στις επιφάνειες του πώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Μέσα στο λάξευμα είχε τοποθετηθεί ο χάλκινος τεφροδόχος λέβης αρ. 351. Για τον τρόπο ταφής πρβλ. Kurtz - Boardman 1994, 93, πίν. 23 (χάλκινος τεφροδόχος λέβης από τον Κεραμεικό, που περιείχε τις στάχτες τυλιγμένες σε πορφυρό ύφασμα και ήταν τυλιγμένος εντός ξύλινου κιβωτίου μέσα σε λίθινη θήκη). Επίσης, βλ. *Kerameikos* VII$_1$, 83-84 (λέβης σε πώρινη σαρκοφάγο)· *Έργο ΥΠΠΟ* 1998, 123, εικ. 1 (χάλκινη τεφροδόχος κάλπη σε μαρμάρινη θήκη από τη νεκρόπολη της Θάσου· 4ος αι. π.Χ.)· Orsi 1906, 323, εικ. 240 (ταφή του 5ου αι. π.Χ.).

Ν.Σ.

351

351

351 ΧΑΛΚΙΝΟΣ ΛΕΒΗΣ
500-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7172.
ΥΨ. 0,27, ΜΕΓ. Δ. 0,377, Δ.Χ. 0,21, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,236,
Δ.Χ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,025 Μ.

Ολόκληρος. Χαλκός με σκουροπράσινη πάτινα και ρηγματώσεις στο σώμα του αγγείου. Σε ορισμένα σημεία του πώματος διατηρείται η αρχική χρυσοκάστανη επιφάνεια.

Σώμα σχεδόν ημισφαιρικό με πεπλατυσμένο ώμο και στενό οριζόντιο χείλος, ελαφρώς εξηρημένο. Στην περιφέρεια του χείλους και πάνω στον ώμο διατάσσονται σταυροειδώς τέσσερα μολυβδοχοημένα πηνία διακοσμημένα με πέντε ζεύγη πρόστυπων δακτυλίων, ισομερώς κατανεμημένων. Δύο διαμετρικά αντίθετα, αριστερά και δεξιά, φέρουν οπές στον διαμήκη άξονα όπου εντίθενται οι ελλειψοειδείς κρίκοι των λαβών. Οι τελευταίοι κοσμούνται με ανάγλυφο δακτύλιο στο μέσον τους.

Το πώμα μοιάζει με ασπίδιο που έχει πλατύ οριζόντιο χείλος και ελαφρώς καμπύλο σώμα. Τέσσερα χάλκινα καρφιά – λοξά καρφωμένα στο μέσον κάθε πηνίου – το ασφαλίζουν στο χείλος του λέβητα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Για τον τύπο του λέβητα πρβλ. Μπέσιος - Παππά χ.χ.έ., 66, ΑΜ Πυ538 (500-480 π.Χ.). Το παράδειγμα του πώματος του συγκεκριμένου λέβητα είναι χαρακτηριστικό, τόσο ως προς τον τύπο και τις λεπτομέρειές του – φαρδύ χείλος χωρίς οπές κτλ. – όσο και ως προς τον τρόπο χρήσης του. Για την ερμηνεία ανάλογων αντικειμένων (συνήθως πήλινων) που βρίσκονται κατά καιρούς σε τάφους και έχουν έως σήμερα θεωρηθεί ως ασπίδια, ενώ μάλλον πρόκειται, αρκετές φορές, για καπάκια, πινάκια ή άλλου είδους αγγεία, βλ. σχετικά Σταμπολίδης 1998, 114-116· Stampolidis 1998α, 80-82· ο ίδιος 1998β, 182-183.

Ν.Σ.

352 ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7145.
ΥΨ. 0,148, Δ.Χ. 0,044, ΕΣΩΤ. Δ.Χ. 0,018 Μ.

Από αλάβαστρο. Λείπει μεγάλο τμήμα κατά μήκος του σώματος. Το στόμιο δισκόμορφο. Οι ψευδολαβές δηλώνονται ως αποφύσεις χωρίς διάτρηση. Η κυρτή απόληξη του σώματος έχει κατασκευαστεί από ξεχωριστό τμήμα αλαβάστρου. Το πράσινο χρώμα στο χείλος και το σώμα οφείλεται στην επαφή του αλαβάστρου με τον χάλκινο λέβητα-τεφροδόχο του τάφου 608.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Το σχήμα αυτό παρουσιάζεται στην Αττική στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και είναι δημοφιλές έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Η χρήση του ως αρωματοδοχείου επιβεβαιώνεται από τις γραπτές πηγές και από τη συχνή εμφάνισή του στην αγγειογραφία, σε σκηνές καλλωπισμού γυναικών. Όπως είναι επόμενο, ήταν σύνηθες κτέρισμα κυρίως σε γυναικείους τάφους. Για τη μεταφορά του, το εξαρτούσαν από λεπτό ιμάντα δεμένο στις λαβές ή στο λαιμό του, ενώ όταν δεν το χρησιμοποιούσαν, το αναρτούσαν ή το τοποθετούσαν σε μία ειδική θήκη που ονομαζόταν *ἀλαβαστ(ρ)οθήκη* (Πολυδ. 1,121). Πιστεύεται ότι το υλικό αλλά και το σχήμα του έχουν αιγυπτιακή προέλευση. Έχει υποστηριχθεί ότι η ονομασία του προέρχεται από την αιγυπτιακή φράση a-la-baste (= αγγείο της θεάς Μπαστ/Βουβάστεως). Για παρόμοιο αλάβαστρο του 480 π.Χ. βλ. *Kerameikos* XII, 82, αρ. 10, εικ. 21. Για τα αλάβαστρα από αλάβαστρο βλ. Amyx 1958, 213 κ.ε. Για αλάβαστρα του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. βλ. Τιβέριος 1984, 23-24, όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Για άλλα αλάβαστρα από τις ανασκαφές του Κεραμεικού βλ. Knigge 1966, 128, εικ. 16, 133, αρ. 27, πίν. 55· Willemsen 1977, πίν. 55. Γενικά για το αλαβάστρινο αλάβαστρο, την προέλευση του υλικού κατασκευής του και για άλλα θέματα σχετικά με αυτό, βλ. Coleman-Carter 1998, ιδιαίτ. 757-769· *KdA*, 14, αρ. 13 (όμοιο ως προς την απόληξη του σώματος από ξεχωριστό τμήμα αλαβάστρου. Βλ. Zaphiropoulou 1973, 614, αρ. 22-31, εικ. 18-19, 633 κ.ε.

Ε.Μ.-Β.

352

353 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15249.
ΥΨ. 0,147, Δ.Χ. 0,03, ΜΕΓ. Δ. 0,048, Δ.Β. 0,04 Μ.

Σχεδόν ακέραιη, με συγκόλληση στο λαιμό. Απολεπίσεις. Πηλός ερυθροκάστανος. Ο λαιμός, ο ώμος, η πίσω όψη της λαβής και η βάση στην επιφάνεια έδρασής της είναι αφημένα στο χρώμα του πηλού. Στόμιο καλυκόσχημο, λαβή ταινιωτή, βάση δισκοειδής.
Στον ώμο κόσμημα σχηματοποιημένων ανθέων λωτού, με εναλλασσόμενες μελανές και λευκές γραμμές «ροπάλων». Μελανά γραμμίδια γύρω από το κάτω μέρος του λαιμού. Ιώδες στο χείλος του στομίου, διπλή ιώδης γραμμή κάτω από τον ώμο, ιώδης γραμμή στο κάτω τμήμα του σώματος, στην ένωσή του με τη βάση και στην περιφέρεια της βάσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ο τύπος της μελαμβαφούς ληκύθου είναι γνωστός από την αθηναϊκή Αγορά και τον Κεραμεικό και από τις ανασκαφές πολλών νεκροταφείων της Αθήνας. Η πλειονότητα των αγγείων αυτών χρονολογείται στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ. και κυρίως στο β' τέταρτό του. Για ανάλογη ως προς τη διακόσμηση λήκυθο βλ. *Agora* XII, 314, αρ. 1114, πίν. 38 (γύρω στο 500 π.Χ.). Για το σχήμα και τη διακόσμηση βλ. *Kerameikos* IX, 178, αρ. Ε44.2, πίν. 90 (480-470 π.Χ.). Πρβλ. επίσης *Agora* XII, 153, πίν. 38· *Kerameikos* XII, 33-38· πρόσφατα, Πωλογιώργη 1993-94, 258-260, πίν. 39α-γ, όπου και βιβλιογραφία.

Ε.Μ.-Β.

354 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΣ
480-470 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15251.
ΥΨ. 0,081, Δ.Χ. 0,041, Δ.Β. 0,05 Μ.

Ολόκληρος. Απολεπίσεις στο στιλπνό γάνωμα. Πηλός καστανέρυθρος. Σώμα πεπιεσμένο, σφαιρικό. Το στόμιο ημισφαιρικό, με αφημένη στο χρώμα του πηλού την επάνω επιφάνεια του χείλους. Η λαβή ταινιωτή, η βάση χαμηλή δισκοειδής, εδαφόχρωμη στο μέτωπο και την επιφάνεια έδρασης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Οι αρύβαλλοι – μικρά αγγεία για λάδι, που τα χρησιμοποιούσαν οι αθλητές στα γυμναστήρια για να αλείφουν το σώμα τους – διακρίνονται, ως προς το σχήμα, σε δύο τύπους: στον κορινθιακό με δισκοειδές χείλος, μία λαβή και χωρίς βάση και στον αττικό με ημισφαιρικό στόμιο, δύο λαβές και επίπεδη βάση. Ο δικός μας εμφανίζει ένα συνδυασμό των δύο τύπων: το σχήμα ανήκει γενικά στον αττικό, αλλά ακολουθεί τον κορινθιακό ως προς τη μία λαβή. Γενικά ο τύπος του μελαμβαφούς αρυβάλλου δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην Αττική. Απουσιάζει από τις ανασκαφές της Αγοράς και από τα έως σήμερα δημοσιευμένα ευρήματα των ανασκαφών του Κεραμεικού.

Για ένα παράλληλο παράδειγμα, αλλά με δύο λαβές, βλ. *CVA* Heidelberg (4), 174, αρ. 66.2, πίν. 183.5, όπου και βιβλιογραφία. Για κοντινό παράλληλο ως προς το σχήμα βλ. Αλεξανδρή 1989, αρ. 59 (με δύο λαβές και σφαιρικό σώμα χωρίς βάση, στο ΕΑΜ [Κακαρούγκα-Στασινοπούλου]). Για παρόμοιο βλ. *CVA* Würzburg (2), πίν. 30.5. Όλα τα παράλληλα χρονολογούνται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. Ως προς το σχήμα και μόνον, ο αρύβαλλός μας μπορεί να συγκριθεί και με τον ερυθρόμορφο αρύβαλλο στο ΕΑΜ, γνωστό έργο του Δούριδος που χρονολογείται γύρω στο 480 π.Χ.· σχετικά βλ. Robertson 1992, 92, εικ. 85. Γενικά για αρυβάλλους βλ. Hommel 1978, 3-50· Beazley 1927/28, 193 κ.ε.· Richter - Milne 1937, 16. Για μελαμβαφείς αρυβάλλους βλ. επίσης *Agora* XII, 152, σημ. 10· Simon 1975, 161 [Hölscher].

Ε.Μ.-Β.

355 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ
480-470 π.Χ

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15250.
ΥΨ. 0,059, Δ.Χ. 0,12, Δ.Β. 0,079 Μ.

Ακέραιη. Λίγες αποκρούσεις στο χείλος και στο εσωτερικό της. Πηλός ανοικτός καστανός. Λείπει το πώμα. Το σώμα ημισφαιρικό. Αυλάκι περιτρέχει το χείλος, για την υποδοχή του πώματος. Η βάση ευρεία, δακτυλιοειδής. Το χείλος και η βάση είναι εδαφόχρωμα. Στον πυθμένα της βάσης, κωνική απόφυση με μελανή στιγμή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Πυξίδες ονόμαζαν οι αρχαίοι τα ξύλινα κουτιά με πώμα, που χρησιμοποιούσαν κυρίως οι γυναίκες για τη φύλαξη κοσμημάτων, ψιμυθίων και άλλων ειδών καλλωπισμού. Η ονομασία τους προήλθε από το κατ' εξοχήν υλικό κατασκευής τους, που ήταν ξύλο από πυξό (σημ. πυξάρι ή τσιμισίρι). Το αγγείο μας, τυπολογικά, βρίσκεται μεταξύ των πυξίδων 1267 και 1272 της Αγοράς των Αθηνών, που χρονολογούνται αντίστοιχα στο 525-500 π.Χ. και στο β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.· σχετικά βλ. *Agora* XII, 172, πίν. 42. Επίσης, βλ. *Kerameikos* IX, 126, αρ. 154.5, πίν. 83 (470/60 π.Χ.) και 140, αρ. 222.1, πίν. 83 (β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.). Για παρόμοια πυξίδα από τη Συλλογή Ν.Π. Γουλανδρή βλ. Μαραγκού 1985, 110, αρ. 154 (460 π.Χ.). Για τον τύπο αυτής της πυξίδας βλ. *Kerameikos* IX, 54· *Agora* XII, 172-173.

Ε.Μ.-Β.

353, 354, 355

Από τον τάφο 456

356 ΜΕΣΟΜΦΑΛΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΦΙΑΛΗ
500-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15243.
ΥΨ. 0,033, Δ.Χ. 0,14 Μ.

Ακέραιη. Συμπληρωμένο μικρό τμήμα του χείλους. Βάση αδιαμόρφωτη με κοίλανση στην επιφάνεια έδρασης, που δημιουργεί δισκοειδή ομφαλό στο κέντρο του πυθμένα. Σώμα αβαθές, ημισφαιρικό. Χείλος επίπεδο, ελαφρώς έξω νεύον, με οπή ανάρτησης. Ο ομφαλός, αφημένος στο χρώμα του πηλού, περιβάλλεται από γραμμή ιώδους χρώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η φιάλη θεωρείται αγγείο σπονδών, αλλά χρησιμοποιείται και ως αγγείο πόσης. Μιμείται μεταλλικά πρότυπα, από χαλκό ή άργυρο και σπανιότερα από χρυσό. Εισήχθη στην Ελλάδα από την Ανατολή κατά τη διάρκεια της γεωμετρικής περιόδου και ως πήλινο αγγείο εμφανίζεται στα μέσα του 7ου αι. π.Χ.· έκτοτε γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές στην αττική κεραμική, βλ. Kurtz 1975, 117, σημ. 6. Η φιάλη είναι γνωστότερη από την εικονογραφία της αττικής κεραμικής, όπου απαντά σε σκηνές αποχαιρετισμού και συμβολίζει, πιθανότατα, την ασφαλή επάνοδο. Για το πλησιέστερο παράλληλο βλ. *Agora* XII, πίν. 23,522 και σ. 105 κ.ε. (σχετική βιβλιογραφία). Για το σχήμα της φιάλης βλ. Luschey 1932.

Ι.Τ.-Δ.

357 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΙΠΠΟΥ ΜΕ ΑΝΑΒΑΤΗ
500-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1021.
ΥΨ. 0,088, Μ. ΜΗΚ. 0,085 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις του επιχρίσματος στην επιφάνεια. Πηλός καστανός, μαλακός, με μίκα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος σε όλη την επιφάνεια του συμπλέγματος. Με ερυθρό χρώμα αποδίδεται το ένδυμα του αναβάτη. Μαύρες και ερυθρές ταινίες στον κορμό και στο λαιμό του ίππου δηλώνουν την ιπποσκευή του. Το σύμπλεγμα, χειροποίητο, αποδίδει συνοπτικά αλλά με σαφήνεια στην ορμητικότητα της σκηνής την ιδέα του ελεύθερου καλπασμού. Ο αναβάτης με μυτερή γενειάδα και το κεφάλι ριγμένο προς τα πίσω κρατά σφικτά τον ίππο από το λαιμό με τα δύο πλατιά και κοντά του χέρια. Ο ίππος βραχύσωμος έχει στητό το κεφάλι, την ουρά τιναγμένη προς τα πίσω, τα σκέλη τεντωμένα. Η χαίτη έχει αποδοθεί πλαστικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος αυτός, ιδιαίτερα διαδεδομένος στη Βοιωτία στον 6ο αι. π.Χ. με γραπτή ταινιωτή διακόσμηση, συνεχίζεται χωρίς ουσιαστικές αλλαγές ο ίδιος στην Αττική, ιδιαίτερα τον Κεραμεικό, στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. με σειρά όμοιων συμπλεγμάτων, όπως εδώ το αρ. 357 (βλ. και αρ. 325-326) και ολοκληρώνεται με τη δημιουργία μιας νέας παραλλαγής στην οποία το πρόσωπο του ιππέα κατασκευάζεται με μήτρα (βλ. αρ. 341). Για τον τύπο βλ. Winter 1903, I, 7 και 25· *Kerameikos* XV, 164, σημ. 295-297, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 170, αρ. 545-546, πίν. 96-97 (α' μισό 5ου αι. π.Χ.· με μικροδιαφορές στην απόδοση του κεφαλιού του ίππου).

Θ.Κ.

357

358 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΣΚΥΦΟΣ ΤΥΠΟΥ Β
480-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15325.
ΥΨ. 0,058, Δ.Β. 0,038, Δ.Χ. 0,072 Μ.

Ακέραιος. Ελαφρές αποκρούσεις στο χείλος και απολεπίσεις στο σώμα εξωτερικά και εσωτερικά, καθώς και στη βάση. Βάση δακτυλιόσχημη, μία κάθετη ταινιωτή λαβή και μία οριζόντια κυλινδρική. Ολόκληρο το αγγείο καλύπτεται από μαύρο γάνωμα, εκτός από την κάτω επιφάνεια της βάσης που αφήνεται στο χρώμα του πηλού. Η τελευταία κοσμείται με μελανή ταινία περιμετρικά, μικρό κύκλο στο μέσον της, το κέντρο του οποίου δηλώνεται με μαύρη κοκκίδα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Ο σκύφος είναι το πιο κοινό αγγείο πόσης της αττικής κεραμικής, ιδιαίτερα διαδεδομένο από τον 6ο έως τον 4ο αι. π.Χ. Ο σκύφος του Κεραμεικού ανήκει στον τύπο Β· σχετικά βλ. *Agora* XII, 86. Για ανάλογα παραδείγματα βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 41,7· *Agora* XII, πίν. 17,362· Boulter 1953, πίν. 73,2· *CVA* Vienne, Kunsthistorisches Museum (Bd 1), πίν. 44.

Ι.Τ.-Δ.

358

359 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΑΝΑΚΕΚΛΙΜΕΝΗΣ ΑΝΔΡΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1033.
ΥΨ. 0,069, ΜΗΚ. Β. 0,072 Μ.

Συγκολλημένο από πολλά θραύσματα, με απολεπίσεις στην επιφάνεια. Λείπουν μικρά κομμάτια. Πηλός καστανότεφρος με φανερά σημάδια από φωτιά στην επιφάνεια· ο πυρήνας ρόδινος. Ίχνη λευκού επιχρίσματος και ερυθρού χρώματος σε όλη την επιφάνεια.
Ο γενειοφόρος άνδρας, ανακεκλιμένος σε χαμηλή κλινόμορφη βάση προς τα αριστερά, αποδίδεται συνοπτικά. Φορά ιμάτιο που αφήνει ακάλυπτο το πρόσθιο τμήμα του κορμού. Το αριστερό χέρι στηρίζεται με τον αγκώνα σε μαξιλάρι και καλύπτεται από το ιμάτιο, ενώ το δεξιό αναπαύεται στο γόνατο του δεξιού λυγισμένου σκέλους. Τα μαλλιά είναι χωρισμένα στο μέσον σε δύο ενιαίες μάζες. Δυσδιάκριτα είναι τα χαρακτηριστικά του προσώπου. Το ειδώλιο προέρχεται από χρησιμοποιημένη μήτρα. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης, οπή εξαερισμού. Βοιωτικό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος, καταγόμενος από ροδιακά πρότυπα, απαντά σε πολλές περιοχές (Σάμο, Θράκη, Βοιωτία, Σικελία, Νότια Ιταλία), σε ιερά και σε τάφους, κυρίως από τον 6ο έως τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Η μορφή παριστάνεται συχνά με αγγεία πόσης και απεικονίζει συμποσιαστή σε ιδιωτικό ή ιερό δείπνο. Πολυάριθμα προέρχονται από το Ιερό των Καβείρων στη Θήβα. Για τον τύπο της ανακεκλιμένης μορφής στην αρχαϊκή πλαστική βλ. Fehr 1971, αρ. 496-525 (ειδώλια). Για τον βοιωτικό τύπο και τη σημασία του βλ. Winter 1903, I, 193,2· Schmaltz 1974, 90-94· Paul 1959, 66, αρ. 30, πίν. 13· Pfisterer-Haas 1996, 12, αρ. 5. Για τον τύπο της Ανατολικής Ελλάδας βλ. Simon 1989, 158-159, αρ. 252, πίν. 99 (Froning), όπου εκτενής βιβλιογραφία. Για τυπολογικό παράλληλο βλ. *Olynthus* XIV, 222, αρ. 283, πίν. 95· Schmaltz 1974, 92, αρ. 237, πίν. 19· Pfisterer-Haas 1996, ό.π.

Θ.Κ.

359

360

360 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΑΝΑΚΕΚΛΙΜΕΝΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1028.
ΥΨ. 0,105, ΜΗΚ. 0,122 Μ.

Λείπουν λίγα τμήματα που έχουν συμπληρωθεί. Είναι συγκολλημένο από πολλά θραύσματα ιδίως στην κύρια όψη. Αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός ρόδινος. Λευκό επίχρισμα στην κύρια όψη και ίχνη ερυθρού στη μορφή – αρχικά θα ήταν όλο βαμμένο ερυθρό. Η κύρια όψη είναι φτιαγμένη με μήτρα, η πίσω χειροποίητη.
Η μορφή μετωπική εικονίζεται γυμνή (;), ανακεκλιμένη πάνω σε ορθογώνια κλινοειδή βάση. Το αριστερό της χέρι στηρίζεται με τον αγκώνα σε μαξιλάρι, ενώ το δεξιό αναπαύεται πάνω στο γόνατο του δεξιού λυγισμένου ποδιού. Τα μαλλιά είναι τυλιγμένα σε σάκο, εκτός από τους βοστρύχους, στο μέτωπο και τους κροτάφους, που χωρίζονται στο μέσον σε δύο συμπαγείς μάζες. Το κεφάλι μικρό με δυσδιάκριτα τα χαρακτηριστικά του προσώπου. Η μορφή ερμηνεύεται, συνήθως, ως νεαρή εταίρα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. *Kerameikos* XV, 36, αρ. 117, πίν. 24.1,2 (με βιβλιογραφία)· *Σίνδος* 1985, 35, αρ. 41 (με βιβλιογραφία)· Winter 1903, I, 191,4· *Corinth* XV_2, 104, σημ. 3. Για την ερμηνεία βλ. Rohde 1968, 17, 40f, αρ. 13 (θεά, όχι εταίρα)· Hoffmann 1961, 10, αρ. 31 (συνοδός των νεκρών στο υπερπέραν).

Θ.Κ.

361 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΕΝΘΡΟΝΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1025.
ΥΨ. 0,13 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο στο λαιμό και στο υποπόδιο. Αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανός. Ίχνη λευκού επιχρίσματος σε όλη την επιφάνεια, ερυθρού χρώματος στο ένδυμα· ερυθρές ταινίες στην περίμετρο των πλάγιων όψεων του θρόνου, μαύρο στο ιμάτιο που κάλυπτε το κεφάλι. Έντονα σημάδια από φωτιά. Η μορφή παριστάνεται καθισμένη σε θρόνο, σε αυστηρά μετωπική στάση, με τα χέρια ενσωματωμένα στους μηρούς και τα πόδια να πατούν σε χαμηλό υποπόδιο. Φορά απτύχωτο ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει το κεφάλι, πέφτει συμμετρικά στους ώμους και συγκρατείται με τα χέρια πάνω στα γόνατα. Κάτω από την παρυφή του χιτώνα διακρίνονται τα άκρα πόδια. Οι ενιαίοι βόστρυχοι του μετώπου, χωρισμένοι στο μέσον, καλύπτονται με χαμηλή στεφάνη. Πλαστικά αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου, οι βολβοί των ματιών, τα τόξα των φρυδιών, τα λεπτά χείλη. Προέρχεται από πολυχρησιμοποιημένη μήτρα. Στην κάτω επιφάνεια, μικρή οπή εξαερισμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος – κοινός στη Ρόδο, την Αττική, τη Βοιωτία, την Όλυνθο – κατάγεται από ιωνικό-ροδιακό πρότυπο. Στην Αττική παράγεται συχνά σε τοπικά εργαστήρια· ίσως αρχικά δημιουργήθηκε από ροδιακή μήτρα. Βλ. *Kerameikos* XV, 32 και σημ. 61, 63 (με βιβλιογραφία), 33-34, αρ. 103 και 105, πίν. 22.1,2 αντίστοιχα. Για την ερμηνεία της μορφής και τη σημασία της παρουσίας της σε τάφους βλ. *Kerameikos* XV, 25· Bol - Kotera 1986, 68, αρ. 37. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Κόκκου-Βυριδή 1999, 241, αρ. 213-214, πίν. 50 (β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.· ίσως από την ίδια μήτρα).

Θ.Κ.

362 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΕΝΘΡΟΝΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1027.
ΥΨ. 0,155 Μ.

Λείπει μικρό τμήμα του πρόσθιου αριστερού στηρίγματος του κλισμού. Το κεφάλι και το κατώτερο τμήμα του ειδωλίου είναι συγκολλημένα. Αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανός, κατά τόπους καστανέρυθρος. Λευκό επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια. Ίχνη μαύρου χρώματος στο ιμάτιο.

Λεπτοκαμωμένη νεαρή γυναίκα, αυστηρά μετωπική, κάθεται σε ευρύ κλισμό με ελεύθερα τα πίσω στηρίγματα και ψηλό ερεισίνωτο, που βαθμιαία πλαταίνει προς τα πάνω. Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει το αριστερό χέρι, τον κάτω κορμό και τους μηρούς, και πατά σε χαμηλό υποπόδιο. Το δεξιό χέρι φέρεται λυγισμένο στο στήθος κρατώντας ένα δυσδιάκριτο αντικείμενο (άνθος ή πτηνό). Τα μαλλιά είναι τυλιγμένα σε σάκο, που χωρίζει το κεφάλι σε τρεις ζώνες αφήνοντας ακάλυπτο ένα μικρό μέρος των μαλλιών στην κορυφή. Πλαστικά αποδίδονται τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά, οι βολβοί των ματιών, τα συνοφρυωμένα χείλη, η μακριά μύτη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τον τύπο της ένθρονης γυναικείας μορφής βλ. Winter 1903, I, 72, 9· Higgins 1967, 74, εικ. 24 και πίν. 30c· Poulsen 1937, 56-58, εικ. 34-35· Mollard-Besques 1954, I 120, C233, πίν. 86· Simon 1989, 169, αρ. 171, πίν. 104 (Froning). Για το σάκο βλ. *Kerameikos* XV, 17, αρ. 40, πίν 11.3.

Θ.Κ.

362

363 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΟΡΘΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1026.
ΥΨ. 0,122 Μ.

Ακέραιο, απολεπίσεις και αποκρούσεις. Πηλός καστανός. Ίχνη λευκού επιχρίσματος σε όλη την επιφάνεια, μαύρου χρώματος στα μαλλιά, ερυθρού και μαύρου στο χιτώνα και στο ιμάτιο. Στην επιφάνεια υπάρχουν έντονα ίχνη από φωτιά. Η κύρια όψη είναι φτιαγμένη με μήτρα. Το εσωτερικό είναι κοίλο, στη βάση υπάρχει οπή εξαερισμού.

Η μικρή μορφή στέκεται μετωπικά πάνω σε ορθογώνια βάση και προβάλλει ελαφρά προς τα εμπρός το αριστερό σκέλος. Το ένδυμα αποδίδεται συνοπτικά. Φορά ποδήρη χιτώνα ζωσμένο στη μέση (διακρίνεται διπλή ταινία βαμμένη με πορφυρό χρώμα, οι άκρες της οποίας αναδιπλώνονται και πέφτουν προς τα κάτω) και μακρύ ιμάτιο που ανασύρει με το αριστερό χέρι, ενώ στο κεφάλι φέρει καλύπτρα. Με το δεξιό, λυγισμένο στο στήθος, χέρι κρατά άνθος (;) που θα αποδιδόταν γραπτά. Οι βόστρυχοι του μετώπου, χωρισμένοι στο μέσον σε δύο ενιαίες μάζες, καλύπτονται με χαμηλή στεφάνη. Πλαστικά δηλώνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος είναι δημιουργία του αττικού εργαστηρίου με παραλλαγές στη Ρόδο και τη Βοιωτία. Βλ. *Kerameikos* XV, 15, αρ. 36, πίν. 9. 1-3, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία (ροδιακό ή αττικό· 470-460 π.Χ.)· Leyenaar-Plaisier 1979, 31, αρ. 48, πίν. 9 (βοιωτικό). Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 15, αρ. 36, πίν. 9. 1-3 (ίσως από την ίδια μήτρα).

Θ.Κ.

364 ΚΕΦΑΛΙ ΚΑΙ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΡΜΟΥ ΠΗΛΙΝΟΥ ΕΙΔΩΛΙΟΥ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1035.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,094 Μ.

Το πρόσθιο τμήμα του σώματος είναι σπασμένο. Έντονα ίχνη πυράς. Πηλός καστανότεφρος. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Πρόσωπο αυστηρά μετωπικό. Τα μαλλιά, χωρισμένα στο μέσον σε δύο ενιαίες μάζες, πλαισιώνουν το στενό μέτωπο, ενώ πίσω καλύπτονται με σάκο. Πλαστικά αποδίδονται τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ανήκει πιθανότατα σε ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής· βλ. *BMC* I, 172, αρ. 671, πίν. 88. Για το κεφάλι βλ. *BMC* I, 179, αρ. 672, πίν. 89.

Θ.Κ.

363

364

365 ΠΗΛΙΝΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΡΟΤΟΜΗ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1032.
ΥΨ. 0,148 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά μικρά θραύσματα. Μικρές αποκρούσεις, κυρίως στο κάτω δεξιό τμήμα της κύριας όψης. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός καστανός· από τη διακόσμηση σώζεται λευκό επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια και ίχνη ερυθρού και γαλάζιου χρώματος κατά τόπους. Φτιαγμένο με μήτρα, κοίλο εσωτερικά, έχει στο κάτω μέρος ελλειψοειδή οπή.

Ο τύπος αποδίδει το σώμα από τη μέση και πάνω. Η μορφή φορά δωρικό πέπλο, ανοικτό δεξιά, με απόπτυγμα, κάτω από το οποίο διαγράφεται το στήθος. Τα χέρια είναι κολλημένα στον κορμό. Η παρυφή του πέπλου, γύρω από το λαιμό, τονίζεται με γαλάζιο εξίτηλο χρώμα. Τα μαλλιά είναι τυλιγμένα σε σάκο με μυτερό πίσω άκρο, εκτός από δύο σειρές κυματοειδών βοστρύχων χωρισμένων στο μέσον, που πλαισιώνουν το στενό μέτωπο και τους κροτάφους. Ίχνη ερυθρού χρώματος διακρίνονται στα μαλλιά, στο σάκο και στα χείλη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για τον τύπο των πεπλοφόρων προτομών βλ. Winter 1903, 63, 5· Poulsen 1937, 50-52, εικ. 28-29· *BMC* I, 181-183, αρ. 678, 679, 682, πίν. 89· Mollard-Besques 1954, I, 83, αρ. C10, C11, πίν. 56· Simon 1989, 169, αρ. 672 (Froning)· *Kerameikos* XV, 13-14, 18-20, αρ. 45-49, πίν. 12-13 (όπου διεξοδική διαπραγμάτευση του τύπου και της σημασίας του, με παλαιότερη βιβλιογραφία)· βλ. πρόσφατα Μπόνιας 1998, 201, αρ. 491, πίν. 51 (με βιβλιογραφία). Για το κεφάλι βλ. Schürmann 1989, 36-37, αρ. 71, πίν. 15· Leyenaar-Plaisier 1979, 15-16, αρ. 15, πίν. 3 (για τη σημασία). Παλαιότερα τις προτομές πεπλοφόρων τις ερμήνευαν ως πλαγγόνες (Poulsen), άλλοι πίστευαν ότι απεικονίζουν τη Δήμητρα ή την Περσεφόνη (Mollard-Besques, Leyenaar-Plaisier) ή ότι πρόκειται για Νύμφες ή Χάριτες (Froning). Συνδέονται πιθανότατα με δοξασίες για τη λατρεία ή τη μαγεία των νεκρών, αφού απαντούν κυρίως σε τάφους παιδιών ή γυναικών, συχνά μαζί με πήλινα ομοιώματα χεριών (*Kerameikos* VII, 128· *Kerameikos* XV, 14) όπως και στην αύλακα προσφορών του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ (βλ. αρ. 367). Προέρχονται όλα από το ίδιο αττικό εργαστήριο.

Θ.Κ.

365

366 ΚΕΦΑΛΙ ΠΗΛΙΝΟΥ ΕΙΔΩΛΙΟΥ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1034.
ΜΕΓ. ΥΨ. 0,072 Μ.

Σώζεται το κεφάλι με το λαιμό και μέρος της πλάτης. Η μύτη είναι σπασμένη. Πηλός καστανός. Λευκό επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια, κατά τόπους απολεπισμένο.
Το πρόσωπο είναι ωοειδές κατ' ενώπιον. Τα μαλλιά καλύπτει σάκος, εκτός από μια σειρά βοστρύχων, χωρισμένων στο μέσον, που πλαισιώνουν κυματιστά το μέτωπο και τους κροτάφους. Πλαστικά αποδίδονται τα τόξα των φρυδιών, τα βλέφαρα, οι βολβοί των ματιών και το στρογγυλό πηγούνι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 19, αρ. 48, πίν. 13.3 και αρ. 45, πίν. 12.2,3 (με διαφορετική τη διαμόρφωση του σάκου στο πίσω μέρος).

Θ.Κ.

366

367 ΠΗΛΙΝΑ ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΔΕΞΙΟΥ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΧΕΡΙΟΥ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1029 ΚΑΙ Ε 1030.
ΜΗΚ. 0,11 Μ.

Ολόκληρα. Το αριστερό συγκολλημένο από δύο κομμάτια· απολεπίσεις στην επιφάνεια. Πηλός ρόδινος, επίχρισμα λευκό. Αποδίδεται η παλάμη ανοικτή και τεντωμένη στην ευθεία του πήχυ, με τα δάκτυλα, πλην του αντίχειρα, ενωμένα. Ο πήχυς είναι κοίλος, η παλάμη συμπαγής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτα.
Για τον τύπο βλ. *Kerameikos* XV, 20-21, αρ. 52-54 και 55, πίν. 13.6 και 12.4· *BMC* I, 183 αρ. 687-690, πίν. 90· πρόσφατα βλ. Μπόνιας 1998, 204, αρ. 505, πίν. 58 (με παλαιότερη βιβλιογραφία). Η παρουσία τους σε τάφους σχετίζεται με τη μαγεία των νεκρών· σχετικά βλ. Kübler 1935, 273, εικ. 6. Τα τεντωμένα δάκτυλα ερμηνεύονται ως μαγική χειρονομία προφυλακτικού ή αποτροπαϊκού χαρακτήρα· βλ. Karo 1943, πίν. 24. Για τον θρησκευτικό ή και μαγικό συμβολισμό αυτών των αντικειμένων βλ. *Délos* XXIII, 98-101, αρ. 230-235, πίν. 25.

Θ.Κ.

368 ΚΝΗΜΗ ΜΕ ΚΑΤΩ ΑΚΡΟ ΠΟΔΙ ΠΛΑΓΓΟΝΑΣ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1036.
ΥΨ. 0,047, ΜΗΚ. ΠΟΔΙΟΥ 0,016 Μ.

Ακέραιη. Πηλός καστανός, ίχνη λευκού επιχρίσματος. Χειροποίητο.
Το πάνω άκρο είναι πεπλατυσμένο και φέρει οριζόντια διαμπερή οπή για την εξάρτηση της κνήμης από το μηρό. Τα δάκτυλα δεν δηλώνονται.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για τον τύπο βλ. *Kerameikos* XV, 51, σημ. 94, με παλαιότερη βιβλιογραφία. Οι πλαγγόνες, είδος παιχνιδιού στα χέρια μικρών παιδιών, κυρίως κοριτσιών, αφιερώνονταν μετά την παιδική ηλικία σε γυναικεία θεότητα ή σε περίπτωση πρόωρου θανάτου τοποθετούνταν ως κτέρισμα σε τάφους μικρών παιδιών· σχετικά βλ. Buschor 1939, 24-25. Από την παλαιότερη βιβλιογραφία, βασικό παραμένει το άρθρο του Dörig 1958, 41-52, καθώς και του McElderkin 1930, 450-470. Για την ερμηνεία βλ. Bauchhens 1973, 1-13. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Kerameikos* XV, 54, αρ. 152, πίν. 30.8 (αρχές 4ου αι. π.Χ.)· *BMC* I, 260, αρ. 959, πίν. 135 ή 265, αρ. 973, πίν. 137 (4ος αι. π.Χ.)· *Corinth* XV_2, 151, αρ. XX: 27, 28, 29, πίν. 31· *Olynthus* XIV, 234, αρ. 298, πίν. 99 (τέλη 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ.).

Θ.Κ.

369 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΧΟΙΡΟΥ
Περίπου 450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1031.
ΥΨ. 0,046, ΜΗΚ. 0,084 Μ.

Ακέραιο με μικρές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος-τεφρός από την επίδραση της φωτιάς. Λευκό επίχρισμα στην επιφάνεια.
Πλαστικά αποδίδονται τα αυτιά, η ράχη και η ουρά. Στο κάτω τμήμα, οπή εξαερισμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. αρ. 329 με βιβλιογραφία, καθώς και αρ. 343.

Θ.Κ.

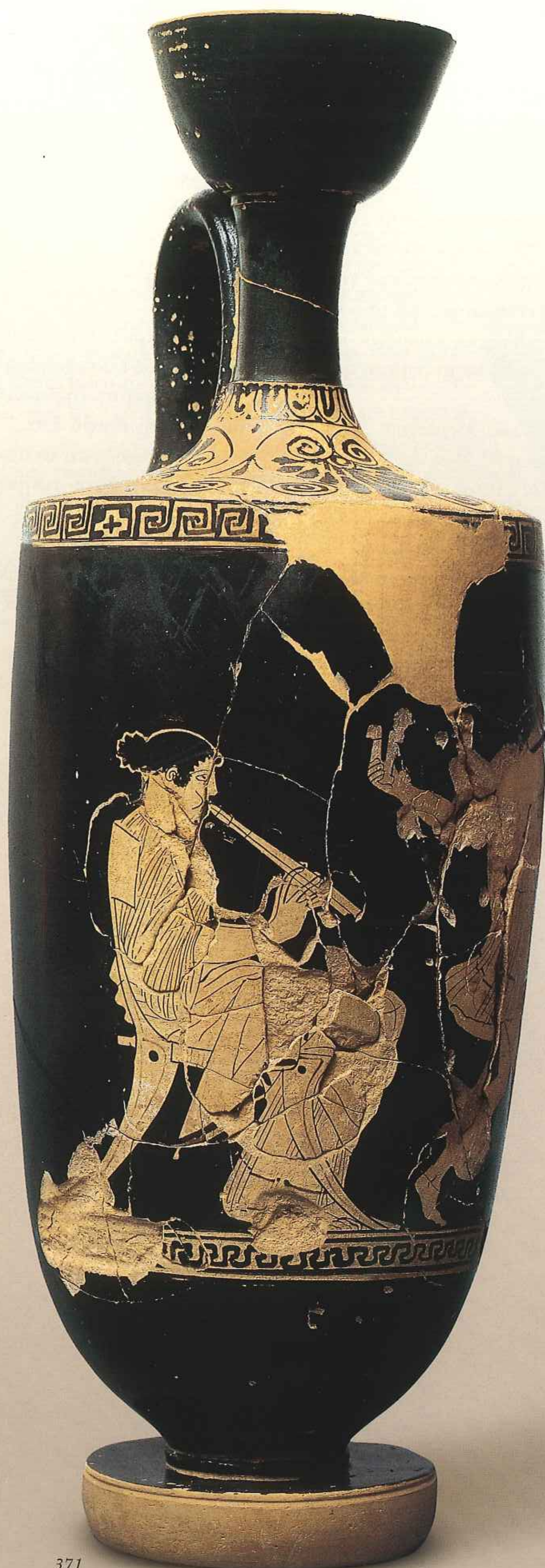
370 ΜΙΚΚΥΛΟ ΠΗΛΙΝΟ ΟΜΟΙΩΜΑ ΘΡΑΝΟΥ (ΣΚΑΜΝΙΟΥ)
5ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1037.
ΥΨ. 0,02, ΜΗΚ. 0,031, ΠΛ. 0,026 Μ.

Ακέραιο.
Το μικρό σκαμνάκι, σχήματος Π, στηρίζεται σε δύο συμπαγείς πλευρές με κυματοειδές περίγραμμα στις άκρες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για την ονομασία και τη χρήση βλ. Richter 1966, 47 (*βάθρον*, *θράνον*, *θρανίδιον*, *ἴκρια*). Για το μικκύλο ομοίωμα σκαμνιού από τη συνοικία των Κεραμέων στην Κόρινθο βλ. Richter 1966, εικ. 273.

Θ.Κ

371

371 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
450-440 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15429.
ΥΨ. 0,275, Δ.Β. 0,059, Δ.Χ. 0,056, Δ. ΩΜΟΥ 0,095 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη. Μεγάλες αποκρούσεις και απολεπίσεις, κυρίως στην παράσταση. Ίχνη μίλτου στον ώμο, τη λαβή και την εξωτερική κάθετη επιφάνεια της βάσης.

Αριστερά εικονίζεται μία *αὐλητρίς*, η οποία παίζει δίαυλο καθισμένη σε κλισμό. Τα μαλλιά της δένονται ψηλά, πάνω από τον τράχηλο, σε κρωβύλο. Φέρει ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που είναι περασμένο γύρω από τη μέση της και κρέμεται από τον δεξιό μηρό. Δεξιά, μία *ὀρχηστρίς*, υπό τον ήχο του *αὐλήματος*, δηλαδή της μελωδίας του αυλού, εκτελεί περιστροφική χορευτική κίνηση (*στρόβιλος*). Φορά κοντό χιτωνίσκο, ο οποίος ανεμίζει λόγω της περιδίνησης του σώματος. Στα εκτεταμένα χέρια της κρατά κρόταλα.

Με ανάγλυφη γραμμή αποδίδονται τα εξωτερικά περιγράμματα και οι κυριότερες ανατομικές λεπτομέρειες των μορφών, καθώς και οι πτυχώσεις των ενδυμάτων. Με αραιωμένο βερνίκι τονίζονται οι λεπτομέρειες του κλισμού. Με αραιό επίθετο λευκό χρώμα αποδίδονται οι ταινίες που συγκρατούν τα μαλλιά των δύο μορφών. Αμυδρά ίχνη προσχεδίου διακρίνονται στους μηρούς της αυλητρίδας. Η παράσταση επιστέφεται από ταινία σταματημένου δεξιόστροφου μαιάνδρου, ο οποίος διακόπτεται από τετραγωνίδια με εγγεγραμμένο σταυρό. Το έδαφος της παράστασης ορίζεται από μία ταινία απλού δεξιόστροφου μαιάνδρου. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμούν μελανόγραφα ανθέμια χαρακτηριστικά του Εργαστηρίου του Ζ. του Αχιλλέως, καθώς και ιωνικό κυμάτιο στην ένωση λαιμού και ώμου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η παράσταση είναι σχεδόν πιστό αντίγραφο μίας άλλης σε έναν αμφορέα τύπου Nola του Ζ. του Sabouroff στις Συρακούσες, αρ. 21151, βλ. Καββαδίας 2000, αρ. κατ. 113. Για τα υποδείγματα (*παραδείγματα*) που

χρησιμοποιούσαν οι ζωγράφοι βλ. Τιβέριος 1981, 134-150. Η διακόσμηση του ώμου είναι πολύ χαρακτηριστική του Εργαστηρίου του Ζ. του Αχιλλέως. Το μελανόγραφο ανθέμιο ανήκει στον τύπο IIB της Kurtz 1975, 43-44 και πίν. 19-20. Βλ. επίσης Oakley 1997, 73-78 (για το σχήμα και τη διακόσμηση των «Αχιλλείων» ληκύθων). Για το Ζ. του Sabouroff βλ. το σχόλιο στον αρ. 236. Για τον όρο *στρόβιλος* (και *σοβάς* ή *κυκλοσοβεῖν*) βλ. Roos 1951. Για ανάλογες παραστάσεις βλ. Beck 1975, 58-60, εικ. 374-395, πίν. 76-78· Pomeroy 1985, 47-138. Πρβλ. τις ερυθρόμορφες ληκύθους του Ζ. του Bowdoin στη Βασιλεία, Antikenmuseum und Sammlung Ludwig αρ. 1944.2699 (*ARV*[2] 682,112 και *Addenda*[2], 279) και στο Würzburg, Συλλογή Kiseleff, αρ. K 1860, βλ. Simon 1989, αρ. 151. Ο Brommer 1989, 487, αρ. 5, θεωρεί ότι ο χορός αυτός ταυτίζεται με τον *γέρανο*. Για την κοινωνική θέση των χορευτριών βλ. Oakley 1990, 37, σημ. 257. Για τον αυλό βλ. Μιχαηλίδης 1982, 61-70 και για τα *κρόταλα* ή *κρέμβαλα*, που με τον ήχο τους (*ρόμβος*) συνόδευαν τον αυλό, βλ. Μιχαηλίδης 1982, 175-176. Βλ. επίσης πρόσφατα Landels 1999, 24-26 (για τον αυλό) και 83 (για τα κρόταλα).

Ζ. του Sabouroff.

Γ.Κ.

Τάφος 246

372 ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΛΕΥΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15212.
ΥΨ. 0,144, Δ.Χ. 0,027, Δ.Β. 0,035 Μ.

Ακέραιη με ελαφρές απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δισκοειδής, σώμα κυλινδρικό μειούμενο προς τη βάση, κάθετη ταινιωτή λαβή, στόμιο καλυκόσχημο. Μελανό γάνωμα καλύπτει το εσωτερικό και το εξωτερικό του χείλους, το εξωτερικό της λαβής, το κατώτερο τμήμα του σώματος και το πάνω τμήμα της βάσης. Υπόλευκο επίχρισμα καλύπτει το κύριως σώμα, το οποίο κοσμείται με οριζόντιο βλαστό από αντιθετικά ζεύγη εναλλασσόμενων φύλλων και καρπών κισσού. Ορίζεται πάνω από αβακωτό κόσμημα και κάτω από μελανή γραμμή. Κάτω από την κύρια παράσταση πάνω στο μαύρο γάνωμα, τρεις εξηρημένες παράλληλες γραμμές. Στη γένεση του λαιμού μελανά γραμμίδια και στον ώμο, σειρά μελανών «ροπάλων».

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η λήκυθος είναι από τα πλέον συνήθη ταφικά κτερίσματα· εμφανίζεται στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στον 5ο αι. π.Χ. Η λήκυθος του Κεραμεικού ανήκει στο Εργαστήριο του Ζ. της Μεγαίρας (Beldam Workshop)· βλ. Kurtz 1975, πίν. 71d (όμοια). Βλ. επίσης Μυλωνάς 1975, Γ, πίν. 204α, Β17-56· *Corinth* XIII, πίν. 55,7· Schlörb-Vierneisel 1966, πίν. 26,55,4.

Ι.Τ.-Δ.

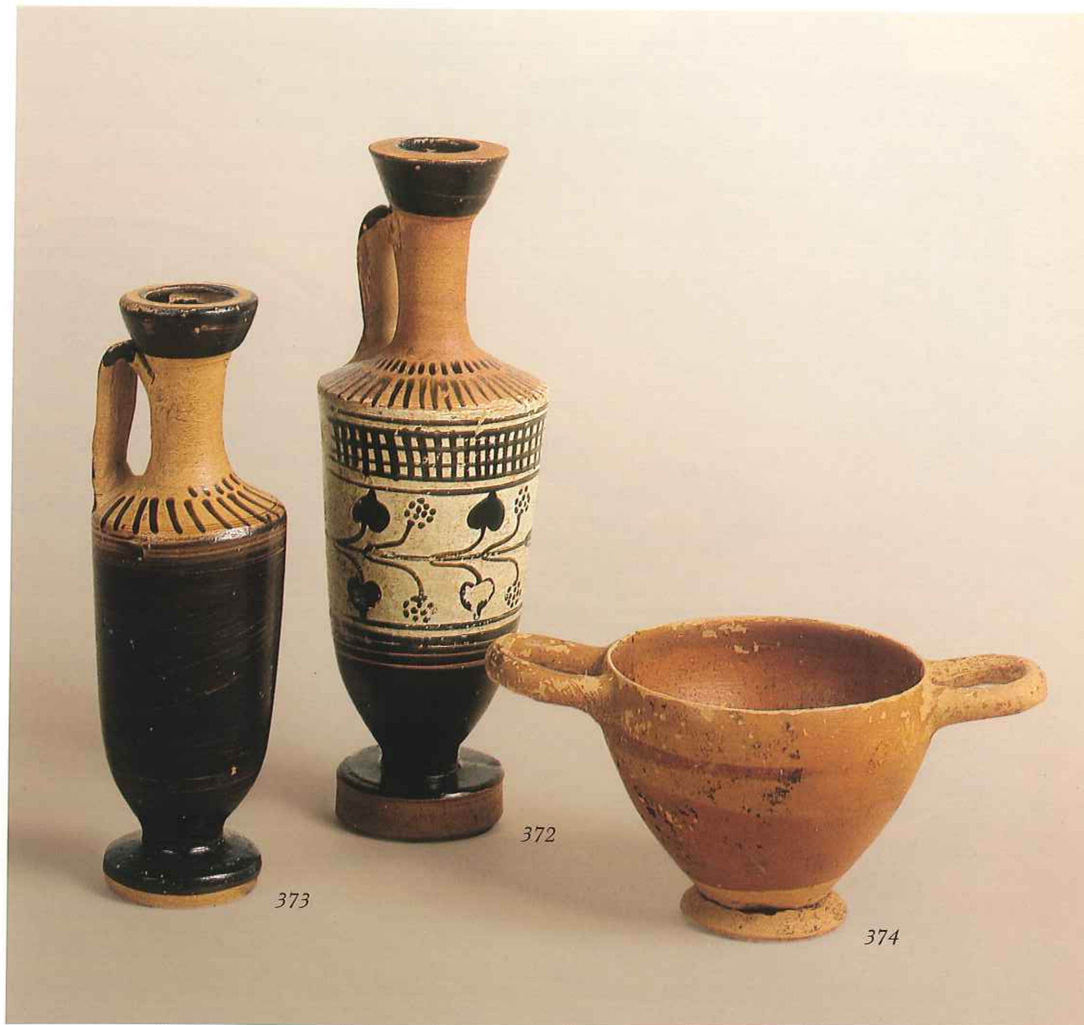
373 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15213.
ΥΨ. 0,119, Δ.Β. 0,032, Δ.Χ. 0,028 Μ.

Ακέραιη. Μικρές αποκρούσεις στη λαβή και ελαφρές απολεπίσεις στο χείλος. Πηλός καστανός. Βάση δισκοειδής, σώμα κυλινδρικό, κάθετη ταινιωτή λαβή, στόμιο καλυκόσχημο. Στιλπνό μελανό γάνωμα καλύπτει το σώμα του αγγείου, το στόμιο, το εξωτερικό της λαβής και το πάνω μέρος της βάσης.
Στη γένεση του εξηρημένου λαιμού γραμμίδια και στον ώμο σχηματοποιημένο ακτινωτό κόσμημα. Στην επιφάνεια του χείλους, εξηρημένη ταινία. Επίσης στο χρώμα του πηλού αφήνεται η επιφάνεια έδρασης του αγγείου, στο κέντρο της οποίας υπάρχει μικρή κοιλότητα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρόκειται για αττικό αγγείο ιδιαίτερα διαδεδομένο στον 5ο αι. π.Χ.· όμοιά του έχουν βρεθεί συχνά σε νεκροταφεία της Αθήνας. Ανήκει στην κατηγορία των μελαμβαφών (Black-Bodied) ληκύθων που παράγονταν στα ίδια εργαστήρια με τις μελανόμορφες, ερυθρόμορφες και λευκές ληκύθους· βλ. Kurtz 1975, 115. Για παράλληλα βλ. *Agora* XII, 153, πίν. 38· *CVA* Stuttgart, πίν. 25,8 (KAS 107)· Πωλογιώργη 1993-94, 258-260, πίν. 39α-γ (όπου και λοιπή βιβλιογραφία).

Ι.Τ.-Δ.

374 ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΚΟΤΥΛΙΣΚΗ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15214.
ΥΨ. 0,05, Δ.Χ. 0,064, Δ.Β. 0,033 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη η βάση. Πολλές απολεπίσεις στις λαβές, στο εσωτερικό και το εξωτερικό του αγγείου. Πηλός ωχροκάστανος. Βάση κωνική, δακτυλιόσχημη, λαβές οριζόντιες κυλινδρικές. Ερυθρό γάνωμα εσωτερικά και εξωτερικά του αγγείου και στην επιφάνεια έδρασης της βάσης, λόγω ανομοιομερούς όπτησης. Ερυθρή ταινία περιτρέχει το μισό του σώματος κάτω από τις λαβές. Στο χρώμα του πηλού αφήνεται το κατώτερο μέρος του σώματος και το πάνω μέρος της βάσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η κοτύλη, αγγείο πόσης, είναι σχήμα που πρωτοεμφανίστηκε στην Κόρινθο και προήλθε από τον κορινθιακό σκύφο. Σύντομα διαδόθηκε ευρέως στην αττική κεραμική τουλάχιστον έως τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., οπότε αρχίζει να σπανίζει. Για παράλληλα βλ. *Kerameikos* IX, πίν. 54,168· *Corinth* XIII, πίν. 52, αρ. 344-3. Για τα κορινθιακά μικκύλα αγγεία βλ. *Perachora* II, 290 κ.ε.

Ι.Τ.-Δ.

375 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΕΚΑΝΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15211.
ΥΨ. 0,121, Δ.Χ. 0,124, Δ.Β. 0,068 Μ.

Ακέραιη. Μικρές αποκρούσεις στη λαβή του πώματος και το χείλος. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα ημισφαιρικό, λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, με αποφύσεις στα πλάγια. Η λαβή του πώματος, κυλινδρική, απολήγει σε δίσκο με κοιλότητα στο κέντρο. Στιλπνό μελανό γάνωμα καλύπτει το σώμα του αγγείου. Εξηρημένη η κάθετη πλευρά του δίσκου της λαβής, καθώς και δύο ομόκεντρες ταινίες στην εσωτερική περιφέρεια και γύρω από την κοιλότητα του δίσκου, αντίστοιχα. Επίσης, εξαιρείται η επιφάνεια επαφής του πώματος με το σώμα του αγγείου, το χείλος του, το εσωτερικό των λαβών, καθώς και η επιφάνεια έδρασης της βάσης, η οποία κοσμείται στο εσωτερικό της από δύο ομόκεντρους, στο χρώμα του πηλού κύκλους και στο κέντρο της από μελανό κύκλο με στιγμή στο κέντρο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η λεκανίδα είναι ένα κοινό αγγείο της αττικής κεραμικής που απαντά από τον 6ο αι. π.Χ. και θεωρείται κυρίως αγγείο καλλωπισμού· σχετικά βλ. *Agora* XII, 165-167. Για ανάλογα παραδείγματα βλ. Schneider-Hermann 1975, 43-44, αρ. 110· Richter - Milne 1937, εικ. 150· *CVA* Karlsruhe, πίν. 35,14· *CVA* Oxford 1, Great Britain 3, πίν. XLVIII, 17.

Ι.Τ.-Δ.

375

376 ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΟΙΝΟΧΟΪΣΚΗ ΜΕ ΕΜΠΙΕΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15451.
ΥΨ. 0,073, Δ.Β. 0,046 Μ.

Λείπει η λαβή και μεγάλο μέρος του στομίου. Το τριφυλλόσχημο στόμιο είναι συγκολλημένο. Αποκρούσεις κυρίως στη βάση και απολεπίσεις.
Το κυρίως σώμα του αγγείου κοσμείται με εμπίεστες κάθετες ραβδώσεις που ενώνονται εναλλάξ στο κάτω άκρο τους με τόξα. Εξαιρείται μία μετόπη στο κέντρο της πρόσθιας όψης, η οποία διακοσμείται στο μέσον με οριζόντια ζώνη εμπίεστου γλωσσωτού κοσμήματος που πλαισιώνεται πάνω και κάτω από τρία ζεύγη ανθεμίων. Η επίστεψη και το έδαφος της μετόπης ορίζονται από οριζόντιες ταινίες εμπίεστου γλωσσωτού κοσμήματος από τις οποίες εξαρτώνται αντίστοιχα κρεμάμενα και όρθια ανθέμια. Το πεδίο κάτω από τη λαβή κοσμείται από τέσσερις επάλληλες σειρές εμπίεστου γλωσσωτού κοσμήματος. Τη ρίζα της λαβής πλαισιώνουν δύο εμπίεστα όρθια ανθέμια. Η μετάβαση από το λαιμό στο κυρίως σώμα του αγγείου τονίζεται με μία λεπτή περιμετρική ζώνη εμπίεστων ημικυκλίων.

376

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το συνδυασμό εμπίεστου γλωσσωτού κοσμήματος και ανθεμίων βλ. *Agora* XII, 74, πίν. 47, αρ. 204.

Γ.Κ.

377 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΥΠΟΥ (ATL)
440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15450.
ΥΨ. 0,143, Δ.Β. 0,041, Δ.Χ. 0,033, Δ. ΩΜΟΥ 0,049 Μ.

Ακέραιη. Μικρές αποκρούσεις, κυρίως στο στόμιο, και απολεπίσεις στην παράσταση.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ο ταφικός τύμβος ιδρυμένος σε πλατιά βάση και στολισμένος με δύο ερυθρές ταινίες. Αριστερά του τύμβου στέκεται ένας νέος σε κατατομή προς τα δεξιά. Φορά ιμάτιο και φέρει το δεξιό του χέρι στην οσφύ, ενώ σύρει το ελαφρώς λυγισμένο δεξιό σκέλος προς τα πίσω. Την παράσταση επιστέφει ταινία ζητοειδών κοσμημάτων. Με στιλπνό βερνίκι αποδίδεται το περίγραμμα του τύμβου και του νέου. Με αμαυρό ερυθρό χρώμα αποδίδονται οι δύο ερυθρές ταινίες, η παρυφή και λεπτομέρειες του ιματίου, καθώς και το ζητοειδές κόσμημα που επιστέφει την παράσταση. Τον ώμο, που είναι αφημένος στο χρώμα του πηλού, κοσμεί μελανόγραφο ακτινωτό κόσμημα, ενώ η μετάβαση προς το λαιμό τονίζεται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το σχήμα της ληκύθου και το Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου βλ. το σχόλιο στον αρ. 231. Πρβλ. μία λήκυθο από τον Κεραμεικό (Μουσείο Κεραμεικού αρ. 1108), βλ. Felten 1976, 81, αρ. κατ. 9, πίν. 25. Για τον τύπο του ταφικού τύμβου βλ. Nakayama 1982, 37-40 και 189 (τύπος GH-II-13). Για αρχαιολογικά κατάλοιπα ταφικών τύμβων βλ. Σκιλάρντι 1975, 86-95· πρόσφατα βλ. Mersch 1996, 27-35 και Kistler 1998. Οι ταινίες, συνήθως ερυθρές, ήταν το συνηθέστερο αντικείμενο στολισμού των ταφικών στηλών και τύμβων· βλ. Pfanner 1977. Μερικές φορές οι ταινίες αποδίδονταν ζωγραφιστές πάνω στο σώμα της στήλης, όπως π.χ. στις στήλες της Βεργίνας· σχετικά βλ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, 191 κ.ε. και η ίδια 1988.
Εργαστήριο του Ζ. του Τύμβου.

Γ.Κ.

377

378 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΗ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15257.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,04, Δ.Χ. 0,05, Δ.Β. 0,063, ΜΕΓ. Δ. 0,055 Μ.

Ακέραιη με απολεπίσεις. Πηλός φαιός, λόγω ανεπιτυχούς όπτησης. Το πώμα κυλινδρικό, κυρτό πάνω, έχει ψηλό, ελαφρώς κυρτό πλευρικό τοίχωμα. Το σώμα της πυξίδας είναι αβαθές και έχει δισκοειδή βάση με βαθιά αύλακα κοντά στην περιφέρεια. Στο κέντρο της βάσης, μικρή απόφυση.
Το πώμα φέρει επίπεδο δίσκο στο πάνω τμήμα, που κοσμείται από δύο ομόκεντρους εδαφόχρωμους κύκλους με κεντρική στιγμή. Την κατακόρυφη επιφάνεια του πώματος περιτρέχει μελανή ταινία, που πλαισιώνεται πάνω και κάτω από ταινίες αφημένες στο χρώμα του πηλού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Ανήκει στην ομάδα των πυξίδων για ψιμύθια («powder pyxis»). Γενικά για τον τύπο βλ. *Agora* XII, 173 (όπου και βιβλιογραφία) και 327, αρ. 1294, πίν. 43 (όμοιο παράδειγμα). Γενικά περί πυξίδων βλ. το σχόλιο στον αρ. 355.

Ε.Μ.-Β.

379 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΦΙΑΛΙΔΙΟ («ΑΛΑΤΟΔΟΧΕΙΟ»)
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15256.
ΥΨ. 0,028, Δ.Χ. 0,054, Δ.Β. 0,039 Μ.

Ακέραιο με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Το σώμα σε σχήμα εχίνου με το χείλος προς τα μέσα. Περίγραμμα σώματος ελαφρώς κωνικό, εισέχον κυρτό στο πάνω τμήμα. Βάση επίπεδη που διαμορφώνει δακτύλιο γύρω από την επιφάνεια έδρασης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Γενικά για τον τύπο βλ. *Agora* XII, 136 και 300, αρ. 912, πίν. 34 (πλησιέστερο ως προς τον τύπο και τις διαστάσεις). Για ένα παρόμοιο βλ. *Kerameikos* IX, 134, αρ. 198.2, πίν. 82 και 57.3 (β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.).

Ε.Μ.-Β.

380 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΟΡΘΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1024.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΒΑΣΗ) 0,211, ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΒΑΣΗ) 0,19, ΜΗΚ. ΒΑΣΗΣ 0,055, ΠΛ. 0,045 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο στο λαιμό και στο ύψος των μηρών. Λείπει τμήμα του αριστερού άκρου χεριού. Αποκρούσεις, απολεπίσεις και έντονα σημάδια από φωτιά. Πηλός τεφρός από την πυρά. Όλη η επιφάνεια της κύριας όψης καλύπτεται από λευκό επίχρισμα.
Η μορφή στέκεται κατ' ενώπιον, στηριγμένη στο αριστερό σκέλος, πάνω σε ψηλή ορθογώνια παραλληλεπίπεδη βάση. Το άνετο δεξιό σκέλος προβάλλει λυγισμένο προς τα εμπρός. Φορά δωρικό πέπλο, ανοιγμένο στα πλάγια δεξιά, με απόπτυγμα και έχει τα δύο χέρια κατεβασμένα και κολλημένα στον κορμό. Τα μαλλιά, χωρισμένα στο μέσον, πλαισιώνουν κυματιστά το χαμηλό μέτωπο και τους κροτάφους και κοσμούνται μέ χαμηλή στεφάνη, ενώ μακριοί πλόκαμοι με ανάγλυφους βοστρύχους πέφτουν

380

στους ώμους. Πλαστικά δηλώνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου, τα τόξα των φρυδιών και το μισάνοικτο στόμα με καρδιόσχημο το πάνω χείλος. Κοίλο εσωτερικά. Μεγάλη οπή εξαερισμού στη βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Ο τύπος δημιουργείται στην Αττική το 460-450 π.Χ.· πολλά παραδείγματα προέρχονται από την Ακρόπολη των Αθηνών και άλλες περιοχές, ενώ τοπικές απομιμήσεις είναι γνωστές από τη Βοιωτία, τη Ρόδο κ.α. Τα αττικά παραδείγματα διακρίνονται από το εξαιρετικό πλάσιμο, την ακρίβεια στην απόδοση των ενδυμάτων και την τελειότητα των χαρακτηριστικών του προσώπου. Για τον τύπο βασική παραμένει η μελέτη του Poulsen 1937, 51 κ.ε.· βλ. επίσης Winter 1903, I, 63, 1a-b και Higgins 1967, 73, πίν. 30. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Poulsen 1937, 55, εικ. 33. Για το κεφάλι βλ. *Kerameikos* XV, 19, αρ. 47 (Halbfigur), πίν. 13.4,5· Leyenaar-Plaisier 1979, 15, αρ. 14, πίν. 3· Higgins 1967, 74, 30A. Για βοιωτικά παραδείγματα βλ. Schmidt 1994, 51, αρ. 50, πίν. 13a· Schilardi 1977, 530, αρ. 463, πίν. 58-59· *BMC* I, 180, αρ. 673, πίν. 88.

Θ.Κ.

381 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΟΡΘΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
450-425 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1023.
ΥΨ. 0,097 Μ.

Ακέραιο, εκτός από μικρή απόκρουση στη βάση. Καμένο. Κοίλο στην κάτω επιφάνεια της βάσης. Πηλός τεφρός από την έντονη επίδραση της φωτιάς.
Νεαρή γυναικεία μορφή, ίσως μικρό κορίτσι, με ιμάτιο στέκεται μετωπικά πάνω σε χαμηλή τετράπλευρη βάση με ελαφρώς λυγισμένο προς τα εμπρός το αριστερό σκέλος. Και τα δύο χέρια είναι λυγισμένα κάτω από το ιμάτιο· το δεξιό φέρεται στο στήθος, ενώ το αριστερό στη μέση. Κυματιστοί βόστρυχοι πλαισιώνουν το πρόσωπο. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δυσδιάκριτα. Αμελής εργασία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για όμοιο ειδώλιο βλ. *Kerameikos* XV, 21, αρ. 58, πίν. 14.3 (ίσως και από την ίδια μήτρα, αλλά νεότερη γενιά ειδωλίων).

Θ.Κ.

381

382

382

Από τον τάφο 983

382 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ
Περίπου 440-430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15479.
ΥΨ. 0,278, Δ.Β. 0,057 (0,05 Ο ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ ΕΔΡΑΣΗΣ),
Δ. ΩΜΟΥ 0,079 Μ.

Συγκολλημένη από πολλά όστρακα. Λείπουν μικρά τμήματα του στομίου και του κυρίως σώματος. Ίχνη καύσης κυρίως στον ώμο του αγγείου και στην ανδρική μορφή.

Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει ψηλή επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη, ιδρυμένη σε δίβαθμη κρηπίδα. Αριστερά, στέκεται ένας νέος σε κατατομή προς τα δεξιά, που προτείνει ελαφρά το δεξιό λυγισμένο χέρι του. Είναι τυλιγμένος, εκτός από τον δεξιό ώμο, στο πορφυρό ιμάτιό του, το χρώμα του οποίου έχει αλλοιωθεί από την πυρά. Δεξιά, παριστάνεται μία ολοφυρόμενη γονυκλινής *κούριμη θρηνωδός*, σε κατατομή προς τα αριστερά, εκτός από το κεφάλι της που αποδίδεται σε όψη 3/4. Φέρει το αριστερό χέρι στο κεφάλι της, ενώ τείνει προς τη στήλη το δεξιό κατεβασμένο χέρι της. Το ένδυμά της έχει σχεδόν εξαφανιστεί. Τα περιγράμματα αποδίδονται με χρυσίζον στιλπνό βερνίκι. Η ταινία του μαιάνδρου, που επιστέφει την παράσταση, καθώς επίσης και το φυτικό κόσμημα του ώμου (ανθέμιο) έχουν εξαφανιστεί.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για το Ζ. του Μονάχου 2335 και τη γονυκλινή *θρηνωδό*, βλ. το σχόλιο στον αρ. 232 και για την «επίσκεψη στον τάφο», βλ. το σχόλιο στον αρ. 237. Ο νεκρός νέος προσεγγίζει τη στήλη, το σημείο συνάντησης με τον κόσμο των ζωντανών, και με το δεξιό χέρι κάνει μια χειρονομία ομιλίας ή χαιρετισμού προς τη θρηνωδό. Για την κίνηση αυτή βλ. Olmos 1980, 97. Σύμφωνα με τους κανόνες ευπρέπειας, το ιμάτιο δεν έπρεπε να καλύπτει τον δεξιό ώμο των νέων. Για τον τρόπο διάθεσης του ιματίου βλ. Ρωμαίος 1955, 10. Η στήλη ανήκει στον τύπο B-II του Nakayama 1982, 74-75, πίν. 11. Πλησιέστερο τεχνοτροπικό παράλληλο έχουμε στη λευκή λήκυθο του Ζ. του Μονάχου 2335 στην Αθήνα, ΕΑΜ αρ. 1947 (*ARV*[2] 1168,133 και *Addenda*[2] 338).
Ζ. του Μονάχου 2335.

Γ.Κ.

2. Πολύ κοντά ως προς το σχήμα και τις διαστάσεις βρίσκεται και μία πελίκη στην Κοπεγχάγη, που προέρχεται από την Αθήνα· βλ. *CVA* Copenhagen (1/6) III, πίν. 176, 1-2. Πρβλ. επίσης τη μελαμβαφή πελίκη με πώμα, ΕΑΜ αρ. 17602. Για την τυπολογική εξέλιξη του σχήματος και βιβλιογραφία βλ. *Agora* XII, 49-51. Γενικά για τις πελίκες βλ. Becker 1977.

Ε.Μ.-Β.

384 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
430-426 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15302.
ΥΨ. 0,202, ΜΕΓ. Δ. 0,07, Δ.Β. 0,05 Μ.

Λείπει το πάνω τμήμα του λαιμού, το στόμιο και η λαβή. Απολεπίσεις και αποκρούσεις κατά τόπους. Χρώματα εξίτηλα. Πηλός καστανέρυθρος.
Στον ώμο, φυτικό κόσμημα από ανθέμια και βλαστόσπειρες. Στο πάνω τμήμα του σώματος, ταινία δεξιόστροφου μαιάνδρου, που διακόπτεται στο μέσον από Χ με αμαυρό περίγραμμα. Το μέσον της παράστασης καταλαμβάνει ορθογώνια επιτύμβια στήλη, που στηρίζεται σε δίβαθμη βάση και φέρει τριμερή επίστεψη. Αριστερά, νεαρή γυναίκα σε κατατομή, τυλιγμένη σε ιμάτιο, βαδίζει προς τη στήλη με το κεφάλι χαμηλά. Δεξιά, άλλη γυναικεία μορφή που αποδίδεται σε όψη 3/4, και με το κεφάλι σε κατατομή, φορά πέπλο με ίχνη υποκίτρινου χρώματος, έχει τα μαλλιά σε κρωβύλο και τείνει το δεξιό χέρι πίσω από τη στήλη, η οποία και το κρύβει. Ίχνη ερυθρών ταινιών στη στήλη, καθώς και ερυθρού χρώματος στο πρώτο και το τρίτο μέρος της επίστεψής της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Στη λήκυθο απεικονίζεται το γνωστό στις λευκές ληκύθους του β′ μισού του 5ου αι. π.Χ. θέμα της «επίσκεψης στον τάφο». Η επιτύμβια στήλη ανήκει στην υποκατηγορία AV2 του Nakayama 1982. Η παράσταση, αν και έχει αποδοθεί με βιασύνη, εξωτερικεύει με επιτυχία τα συναισθήματα των εικονιζόμενων μορφών και συγκεκριμένα τη θλίψη της αριστερής μορφής. Το «κομμένο» όμως χέρι της δεξιάς μορφής, που είναι γνωστό εικονογραφικό μοτίβο του Ζ. των Καλαμιών, (βλ. π.χ. *CVA* Tübingen (5) αρ. 7313, πίν. 31), καθώς και οι λεπτομέρειες του προσώπου, η διαφάνεια και η πτυχολογία του ενδύματος στη δεξιά μορφή αποδίδουν

Από την ομαδική ταφή

383 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΕΛΙΚΗ ΜΕ ΠΩΜΑ
430-426 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15282.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,15, ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,18,
Δ.Β. 0,082, Δ.Χ. 0,081, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,096 Μ.

Συγκολλημένη. Λείπουν οι δύο λαβές και μικρό τμήμα του χείλους. Αποκρούσεις και απολεπίσεις κατά τόπους. Πηλός καστανέρυθρος. Ο λαιμός είναι ψηλός, η κοιλιά έχει έντονη καμπυλότητα και η βάση είναι δισκοειδής. Το χείλος του πώματος είναι ψηλό, με συγκλίνοντα τοιχώματα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Θεωρείται αγγείο λαδιού – αν και διατίθεται και για άλλες χρήσεις π.χ. τεφροδόχος – και παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τους αμφορείς. Το σχήμα της πελίκης εμφανίζεται στην αττική κεραμική στον ύστερο 6ο αι. π.Χ. Συνήθως τα αγγεία αυτά διακοσμούνται κατά τον μελανόμορφο και τον ερυθρόμορφο ρυθμό, ενώ σπανιότερα είναι μελαμβαφή. Η πελίκη μας ανήκει στην τρίτη κατηγορία, σύμφωνα με την κατάταξη του σχετικού υλικού της Αγοράς των Αθηνών (πελίκη με πώμα). Για ένα παρόμοιο βλ. *Agora* XII, 50, αρ. 25, πίν.

384 α

τη λήκυθο στον ιδιαίτερα παραγωγικό Ζ. των Καλαμιών, η δράση του οποίου χρονολογείται στο δ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Ωστόσο, οι μορφές δείχνουν και την «παιδικότητα» των μορφών του Ζ. του Πουλιού. Έτσι και στη λήκυθο αυτή διαπιστώνεται η γνωστή από άλλες περιπτώσεις τεχνοτροπική συγγένεια του Ζ. του Πουλιού και του Ζ. των Καλαμιών. Για τη δεξιά μορφή βλ. *CVA* Copenhagen (5), III.1, πίν. 173, 3a-b, ενώ για το κεφάλι της ίδιας μορφής βλ. τη λευκή λήκυθο αρ. 19273 του ΕΑΜ (βλ. Kardara 1960, 158, πίν. 40-41). Για την αριστερή μορφή πρβλ. Παπασπυρίδη 1923, 122, εικ. 6α· *CVA* Japan (2), πίν Β.7· *CVA* Berlin (8) πίν. 17, 1-2. Για επιτύμβιες στήλες σε λευκές ληκύθους βλ. Nakayama 1982. Γενικά για λευκές ληκύθους βλ. Kurtz 1975· Felten 1976, 77 κ.ε.· Τζάχου-Αλεξανδρή 1997β, 303-365· η ίδια 1998, όπου και βιβλιογραφία.

Ε.Μ.-Β.

385 ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
430-426 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15293.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,29, Δ.Χ. 0,054, Δ. ΩΜΟΥ 0,084 Μ.

Λείπει η βάση. Συγκολλημένη με συμπληρώσεις στο λαιμό, τον ώμο και το σώμα. Χρώματα εξίτηλα, η επιφάνεια φθαρμένη κατά τόπους. Πηλός κασταvέρυθρος.

Στον ώμο, φυτικό κόσμημα από ανθέμια με εναλλασσόμενα αμαυρόχρωμα και ερυθρά φύλλα, εμπλουτισμένο με βλαστόσπειρες. Στο πάνω μέρος του σώματος, ζώνη δεξιόστροφου μαιάνδρου αμαυρού περιγράμματος. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει επιμήκης στήλη που φθάνει μέχρι την αρχή του ώμου, εισχωρώντας και στη ζώνη του μαιάνδρου. Η στήλη, σε δίβαθμη βάση, κοσμείται στο πάνω μισό τμήμα της από

385

383

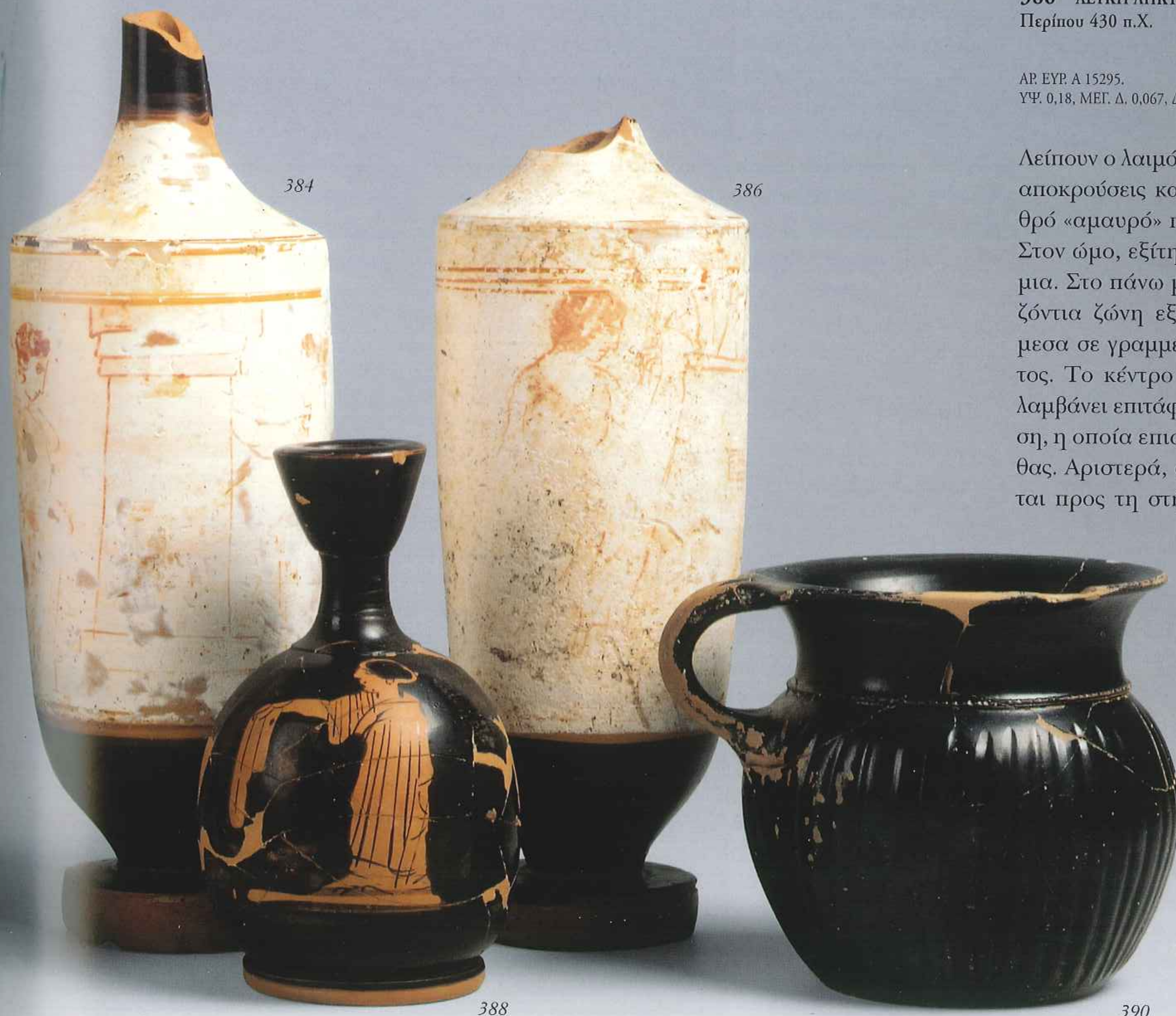

387

389

μεγάλο τετράφυλλο, που στο κέντρο του έχει ζεύγος αντιθετικών σιγμοειδών ελίκων. Δεξιά και αριστερά της διακρίνονται τμήματα άλλων επιτάφιων μνημείων, που νοούνται στο βάθος της παράστασης. Από αριστερά, γυναικεία μορφή βαδίζει προς τη στήλη, τείνοντας το αριστερό χέρι της που «κρύβεται» πίσω από το μνημείο. Το κεφάλι σε κατατομή, ο κορμός σε στροφή 3/4. Φορά πέπλο που ζώνεται στη μέση και στο δεξιό κρατά πιθανώς φανό από τον οποίο κρέμονται ταινίες. Οι παρυφές του ενδύματος τονίζονται με ερυθρή ταινία. Ο νεαρός άνδρας δεξιά της στήλης στηρίζεται στο δεξιό πόδι, ενώ το αναπαυόμενο αριστερό διασταυρώνεται πίσω. Έχει το κεφάλι σε κατατομή, το σώμα κατ' ενώπιον, με το λυγισμένο δεξιό χέρι ακουμπά στο μνήμα, ενώ με το αριστερό κρατά δύο δόρατα. Έχει την ενδυμασία ταξιδιώτη: χλαμύδα, ενδρομίδες (μπότες) και πέτασο ριγμένο στην πλάτη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για τη μορφή του νέου βλ. τις ληκύθους 535 και 536 της Φρανκφούρτης (*CVA* Frankfurt am Main (4), 40, πίν. 20.1 - 21.7). Για τη γυναικεία μορφή βλ. τις λευκές ληκύθους αρ. 14515 και 1848 του ΕΑΜ (Παπασπυρίδη 1923, 123, εικ. 3α-β), καθώς και τη γυναικεία μορφή στη λήκυθο αρ. 334 στο Παλέρμο (*CVA*, Palermo, αρ. 334, πίν. 8, 1-2) και την 361 στο Τόκιο (*CVA* Japan (2), πίν. Β). Για το σπάνιο όσο και ιδιόμορφο τετράφυλλο «κόσμημα» της στήλης πρβλ. τη λήκυθο αρ. 1897, 172α στη Γλασκώβη, έργο προφανώς του ίδιου αγγειογράφου (*CVA* Gr. Britain (18), 34, πίν. 33.5,5,6,7). Το κόσμημα αυτό δεν φαίνεται να αντανακλά μία πραγματική επίστεψη στήλης, επιβεβαιώνοντας όσους υποστηρίζουν τη φανταστική απόδοση των επιτύμβιων στηλών που απαντά σε αγγεία αυτής της εποχής. Βλ. π.χ. Shapiro 1987, 655.
Όλα τα παραπάνω αγγεία είναι έργα του Ζ. των Καλαμιών, στον οποίο πρέπει να αποδοθεί και το αγγείο μας. Η αποδεκτή χρονολόγηση του έργου του Ζ. των Καλαμιών είναι κυρίως η περίοδος 420-410 π.Χ. Το αγγείο αυτό, όμως, αποτελεί μαζί με άλλα, του ίδιου εργαστηρίου, εύρημα της ομαδικής ταφής. Οι νεκροί της ταφής αυτής υπήρξαν θύματα του λοιμού είτε το 430/29 π.Χ., όταν πρωτοεμφανίστηκε η ασθένεια, είτε το 427/6 π.Χ. όταν επανήλθε (Θουκ. II 47.3-54). Το αγγείο, λοιπόν, χρονολογούμενο αναγκαστικά μεταξύ 430-427/6 π.Χ., ανεβάζει σε αυτή την περίοδο την αρχή του έργου του Ζ. των Καλαμιών. Γενικά για βιβλιογραφία λευκών ληκύθων βλ. στον αρ. 384.

Ε.Μ.-Β.

384 *386* *388* *390*

386 **ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ**
Περίπου 430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15295.
ΥΨ. 0,18, ΜΕΓ. Δ. 0,067, Δ.Β. 0,057 Μ.

Λείπουν ο λαιμός και η λαβή. Φθορές και αποκρούσεις κατά τόπους. Εξίτηλο ερυθρό «αμαυρό» περίγραμμα.
Στον ώμο, εξίτηλα αμαυρόχρωμα ανθέμια. Στο πάνω μέρος του σώματος, οριζόντια ζώνη εξίτηλου μαιάνδρου ανάμεσα σε γραμμές στιλπνού περιγράμματος. Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει επιτάφια στήλη σε δίβαθμη βάση, η οποία επιστέφεται με φύλλα άκανθας. Αριστερά, ανδρική μορφή στρέφεται προς τη στήλη, στηριζόμενη με το

385

αριστερό χέρι σε δόρυ. Η δεξιά μορφή, γυναικεία, έχει τα μαλλιά της σε κρωβύλο και πατά με το λυγισμένο δεξιό πόδι στη βαθμίδα της στήλης κρατώντας κάνιστρο. Και στις δύο μορφές διακρίνονται ίχνη ενδύματος ερυθρωπού χρώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Παριστάνεται το θέμα της «επίσκεψης στον τάφο» με δύο μορφές. Ο θανών φαίνεται να είναι ο νεαρός άνδρας και εικονίζεται ως ταξιδιώτης-αναχωρητής. Η όλη παράσταση ήρεμη, με τη θλίψη αποτυπωμένη στο πρόσωπο του νεκρού. Η άκανθα σε επιστέψεις στηλών, καθώς και το κάνιστρο, απαντούν συχνά στην εικονογραφία των λευκών ληκύθων, ανεξαρτήτως εργαστηρίων. Η σημερινή κατάσταση της ληκύθου, λόγω των εξίτηλων χρωμάτων και της φθοράς της επιφάνειάς της, δυσχεραίνει την τεχνοτροπική προσέγγιση της παράστασης. Η μορφή του νέου έχει ομοιότητες με μορφή σε λευκή λήκυθο στο Βερολίνο που αποδίδεται από την I. Wehgartner στο Ζ. του Μονάχου 2335· βλ. *CVA* Berlin (8), πίν. 17, 1-2. Δεν μπορεί όμως να μη σημειωθεί και η γενική ομοιότητα των μορφών με την εργασία του Ζ. του Πουλιού. Είναι γνωστή άλλωστε η τεχνοτροπική συγγένεια των δύο αγγειογράφων. Οι μορφές της ληκύθου μας πάντως βρίσκονται πλησιέστερα ως προς την απόδοση των λεπτομερειών τους στον κύκλο του Ζ. του Μονάχου 2335. Για τις λευκές ληκύθους βλ. τη γενική βιβλιογραφία στον αρ. 384. Για το Ζ. του Μονάχου 2335 βλ. Τιβέριος 1989. Για το κάνιστρο βλ. Schelp 1975.

Ε.Μ.-Β.

387 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
Περίπου 430 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15281.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,17, Δ. ΩΜΟΥ 0,068, Δ.Β. 0,05 Μ.

Λείπει ο λαιμός με το στόμιο και μικρό τμήμα από την πίσω όψη του αγγείου. Αποκρούσεις και απολεπίσεις κατά τόπους. Πηλός καστανός. Το σώμα, σχεδόν κυλινδρικό, απολήγει με περίγραμμα S στη δισκοειδή βάση.
Στην κύρια όψη του αγγείου απεικονίζεται ζευγάρι σε σκηνή αποχαιρετισμού. Αριστερά, η γυναικεία μορφή φορά πέπλο, έχει τα μαλλιά της σε κρωβύλο και με το δεξιό χέρι κρατά φιάλη. Δεξιά, ο νεαρός άνδρας φορά πέτασο και χλαμύδα, που πορπώνεται στον δεξιό του ώμο και καλύπτει σχεδόν όλο το σώμα αφήνοντας ελεύθερο το δεξιό χέρι, με το οποίο κρατά κάθετα δόρυ. Η παράσταση επιστέφεται από ζώνη δεξιόστροφου μαιάνδρου, ενώ το έδαφος όπου πατούν οι μορφές δηλώνεται με απλή οριζόντια εδαφόχρωμη ταινία. Τον ώμο κοσμούν τρία μελανά ανθέμια εμπλουτισμένα με έλικες· το κεντρικό είναι ανάστροφο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Παριστάνεται σκηνή αποχαιρετισμού, ένα θέμα ιδιαίτερα αγαπητό στην εικονογραφία του 5ου αι. π.Χ. Για μια ανάλογη παράσταση του θέματος στο γ' τέταρτο του 5ου αι., εποχή που χρονολογείται το αγγείο μας, βλ. Lezzi-Hafter 1988, πίν. 66a (μετάλλιο κύλικας του Ζ. της Καλλιόπης). Η σπονδή από γυναίκα μπροστά σε άνδρα, που φαίνεται να αναχωρεί, γίνεται για την ασφαλή επιστροφή του ταξιδιώτη ή του πολεμιστή στο σπίτι, ενώ υπάρχουν και απόψεις ότι η σπονδή στις παραστάσεις αυτές γίνεται με σκοπό την ευημερία του σπιτιού· σχετικά βλ. Hollein 1988, 151-157 και Killet 1994, 81-86. Η γυναικεία μορφή της ληκύθου μπορεί να παραλληλιστεί – ως προς την απόδοση του κεφαλιού (κόμμωση, πρόσωπο, λαιμός) αλλά και τη στάση της – με τη γυναικεία μορφή στη λήκυθο αρ. 12343 της Βασιλείας, που αποδίδεται στο Ζ. του Klügmann· βλ. *CVA* Basel (3), III.12343, πίν. 30, 3-4, 33.2. Η ερυθρόμορφη λήκυθος του Κεραμεικού θα μπορούσε να αποδοθεί στο Εργαστήριο του Ζ. του Klügmann και, μάλλον, πρόκειται για ύστερο έργο του ίδιου του αγγειογράφου. Για τον αγγειογράφο βλ. πρόσφατα Zoroglu 1999, 141-145.

Ε.Μ.-Β.

388 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ
430-426 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15265.
ΥΨ. 0,112, Δ.Χ. 0,032, ΜΕΓ. Δ. 0,065, Δ.Β. 0,05 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη με λίγες αποκρούσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Το χείλος είναι καλυκόσχημο, ο λαιμός χαμηλός και ένας αναβαθμός παρεμβάλλεται στην ένωσή του με τον ώμο. Το σώμα κυλινδρικό, επίμηκες, στηρίζεται σε ευρεία δακτυλιοειδή βάση. Η λαβή είναι ταινιωτή.
Γυναικεία μορφή προς τα αριστερά φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο και πατά σε εδαφόχρωμη ταινία. Το δεξιό της χέρι, προτεταμένο, κρατά ύφασμα. Τα μαλλιά σε κρωβύλο αφήνουν να φαίνεται το ενώτιό της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η κατηγορία των αρυβαλλοειδών ληκύθων με παραστάσεις μεμονωμένων γυναικείων μορφών είναι συνήθης σε όλο το β' μισό του 5ου αι. π.Χ. και έως τα τέλη του. Οι μορφές αυτές φαίνεται να ανήκουν σε παραστάσεις που σχετίζονται με εκείνες γυναικωνίτη και προετοιμασίας *έπαυλίων* (γάμου).
Το σχήμα της λήκυθου μας ανήκει στον τύπο VI A του Rudolph 1971, 28, 90, πίν. XII 4, 5, και χρονολογείται μεταξύ 440-425 π.Χ. Ακόμη, μορφολογικά και εικονογραφικά η λήκυθός μας ανήκει στην κατηγορία SL της Sabetai 1993, 212-213, που χρονολογείται στο 430-420 π.Χ. Για ανάλογα παραδείγματα βλ. τη λήκυθο αρ. 2509 της Ζυρίχης (*CVA* Zurich (1), III, 1, αρ. 2509, πίν. 24, 11-12), που είναι όμως έργο διαφορετικού αγγειογράφου. Για εικονογραφικό παράλληλο βλ. επίσης Lezzi-Hafter 1988, πίν. 124, 197e· *CVA* Torino (3) III,1, πίν. 12,4. Η λήκυθός μας, στυλιστικά, βρίσκεται πολύ κοντά στη λήκυθο αρ. 167 της Συλλογής Kiseleff στο Würzburg, που σχετίζεται με τον κύκλο του Ζ. των Λουομένων Γυναικών.

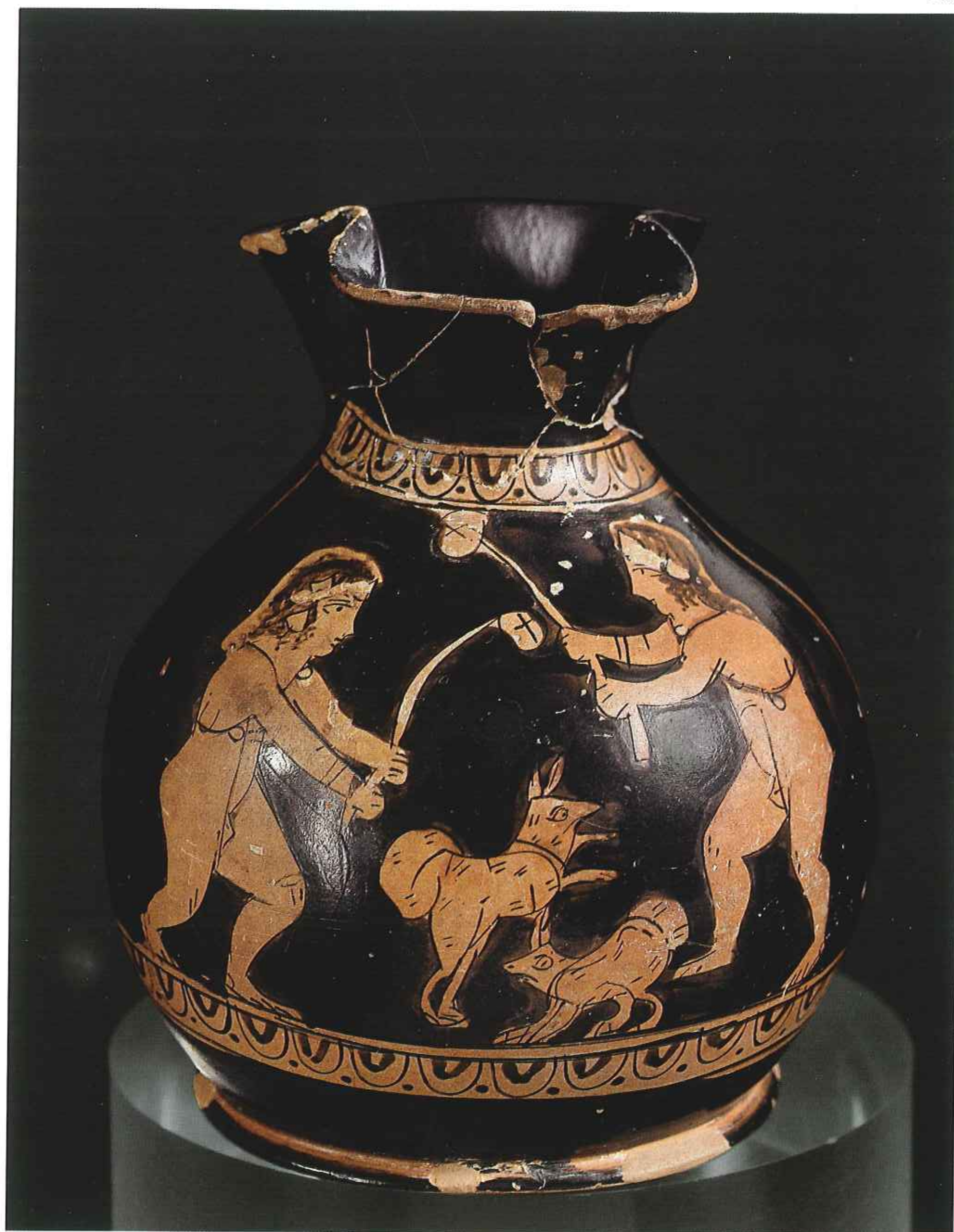
Ε.Μ.-Β.

389 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΧΟΥΣ
430-426 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15272.
ΥΨ. 0,066, ΜΕΓ. Δ. 0,064, Δ.Β. 0,049 Μ.

Συγκολλημένος στο λαιμό. Λείπει η λαβή. Λίγες αποκρούσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Το αγγείο μικρό, τριφυλλόστομο, με τον μεσαίο λοβό λίγο μεγαλύτερο. Σώμα σφαιρικό, βάση ευρεία, δακτυλιόσχημη.
Η μετόπη της παράστασης ορίζεται δεξιά και αριστερά από κάθετες εδαφόχρωμες γραμμές, ενώ πάνω και κάτω από ζώνη με ιωνικό κυμάτιο. Δύο αντικριστές γυμνές παιδικές μορφές, με το ένα σκέλος λυγισμένο, παίζουν κρατώντας στα χέρια υψωμένες ταινίες, που στην άκρη της καθεμιάς έχει προσδεθεί ένα τόπι. Τα μαλλιά με μακριούς βοστρύχους συγκρατούνται στο μέτωπο με λευκή ταινία που φέρει κισσόφυλλα. Λοξά στο στήθος και κάτω από τη μασχάλη διακρίνεται το «περίαμμα», το μαγικό δηλαδή περιδέραιο που έφερνε στα παιδιά τύχη, γνωστή εικονογραφική λεπτομέρεια στις απεικονίσεις των παιδιών στους χόες. Ανάμεσα στα παιδιά, δύο «μαλτέζικα» σκυλιά συμμετέχουν με ζέση στο παιχνίδι.

389

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Ο χους, ο δημοφιλέστερος τύπος οινοχόης του τελευταίου τρίτου του 5ου αι. π.Χ., είναι σύνηθες κτέρισμα των παιδικών ταφών στα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου και η συχνή παρουσία του έχει συσχετιστεί με τη μεγάλη παιδική θνησιμότητα εξ αιτίας του λοιμού. Το σχήμα αυτό σχετίζεται με τα Ανθεστήρια και κυρίως με τη δεύτερη ημέρα της εορτής, την ημέρα των Χοών, αν και έχει υποστηριχθεί ότι, λόγω της μικρής σχετικά χρονικής διάρκειας παραγωγής τους, δεν φαίνεται να είχαν κάποια επίσημη σχέση με την εορτή.

Το ενδιαφέρον στο χόα του Κεραμεικού βρίσκεται στην παράσταση του συγκεκριμένου παιχνιδιού, που για πρώτη φορά απεικονίζεται εδώ. Τα δύο παιδιά κρατούν ιμάντα ή σχοινί, που στην άκρη του είναι δεμένο ένα τόπι. Τα παιδιά είτε εκσφενδόνιζαν μακριά το τόπι, περιστρέφοντας τον ιμάντα, είτε κρατώντας τον ιμάντα από την άκρη πετούσαν το τόπι ψηλά. Και στις δύο περιπτώσεις, τα σκυλιά προσπαθούσαν να πιάσουν το τόπι, όπως χαρακτηριστικά δείχνουν οι στάσεις τους. Ο αγγειογράφος έχει αποδώσει την ένταση του παιχνιδιού τόσο στα πρόσωπα και τα σώματα των παιδιών όσο και στη ζωηρή στάση των μικρών σκυλιών τους.

Για πλησιέστερο εικονογραφικό παράλληλο ως προς τη σύνθεση των μορφών βλ. το αγγείο από την ανασκαφή της οδού Αιόλου, *ΑΔ* 18 (1963), Χρονικά, πίν. 32δ. Ως προς την απόδοση της τεχνοτροπίας της παράστασης βλ. το χόα από την Αθήνα, στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο αρ. 1929.10-16.2, (*ARV*^{2} 1320,1), που αποδίδεται στην Ομάδα των Αθηνών 12144. Στην ίδια αυτή Ομάδα εντάσσεται πιθανώς και ο χους του Κεραμεικού. Για παιχνίδια στην αρχαιότητα βλ. Schmidt 1971. Για τη ράτσα αυτών των σκυλιών που ονομάζονταν *μελιταῖα κυνάρια* (Στράβ. C 277), δηλαδή μαλτέζικα σκυλιά, βλ. πρόσφατα Zlotogorska 1997, ιδιαίτ. 71-117. Γενικά για χόες βλ. van Hoorn 1951· Bažant 1975, 72-78· Rühfel 1984β, 125-174· Hamilton 1992· *APP* 1997, 473-490 [Τζάχου-Αλεξανδρή].

Ε.Μ.-Β.

390 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΩΘΩΝ
430-426 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15286.
ΥΨ. 0,084, Δ.Β. 0,055, Δ.Χ. 0,082 Μ.

Ολόκληρος. Συγκολλημένος με λίγες αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Ο λαιμός έχει κοίλα τοιχώματα. Η μετάβαση από το λαιμό στο σώμα τονίζεται με λεπτή πλαστική ταινία, που φέρει ανάγλυφη «στίξη». Σώμα σφαιρικό, με κάθετες πυκνές ραβδώσεις. Βάση επίπεδη, εδαφόχρωμη στην έδρασή της, με δύο μελανούς ομόκεντρους κύκλους στον πυθμένα της. Η διμερής λαβή ξεκινά από το χείλος και καταλήγει στον ώμο του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Το αγγείο αυτό, ιδιαίτερα αγαπητό «ποτήριο» (αγγείο πόσης) στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ., γνωρίζουμε ότι οι αρχαίοι το ονόμαζαν «κώθωνα» (Αθήν. XI, 483b), ενώ ο Beazley το εντάσσει στην κατηγορία των οινοχοών, με το χαρακτηρισμό «mug». Για την ονομασία του σχήματος βλ. Scheibler 1968. Πράγματι, το αγγείο συνδυάζει στοιχεία και ποτηριού και κανάτας. Έτσι συχνά ο κώθων εχρησιμοποιείτο από τους οδοιπόρους και τους στρατιώτες, καθώς το σχήμα του επέτρεπε τόσο την εύκολη άντληση όσο και τη χρήση του ως ποτηρίου. Ο τύπος του αγγείου είναι γνωστός και ως «κύπελλο του Φειδία», από εύρημα που φέρει ιδιόγραφα στον πυθμένα το όνομα του μεγάλου δημιουργού· σχετικά βλ. *OF* V, 169 κ.ε., ιδιαίτ. 176.

Παράλληλα αγγεία προέρχονται από την Αγορά των Αθηνών (βλ. *Agora* XII, 203) και από τον Κεραμεικό, όπως από τον περίβολο της Ηγησούς, στο γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. (Kübler 1938, 799, 57b) ή από την ταφή των Κερκυραίων Προξένων το 433/2 π.Χ. (βλ. Knigge 1972, αρ. 4-5, εικ. 23.1 και 24.1). Πρβλ. και *Kerameikos* IX, πίν. 112.4, 113.4. Για άλλα παράλληλα βλ. Schilardi 1977, 166 κ.ε., αρ. 75, πίν. 19 (από το Θεσπικό Πολυάνδρειο)· *CVA* Mainz (2), 71, πίν. 50.

Ε.Μ.-Β.

391 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΟΞΥΠΥΘΜΕΝΟΣ ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ
430-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15315.
ΥΨ. 0,19, Δ.Χ. 0,036, ΜΕΓ. Λ. 0,08 Μ.

Συγκολλημένος στο σώμα, το λαιμό και τη μία λαβή που έχει συμπληρωθεί. Ραγίσματα στο κυρίως σώμα. Απολεπίσματα κυρίως στο λαιμό, τη λαβή και τον ώμο. Μαύρο στιλπνό γάνωμα σε όλο το σώμα του αγγείου. Βάση λεπτή, κομβιόσχημη, σώμα ωοειδές, τοξωτές κυλινδρικές κάθετες λαβές, λαιμός κυλινδρικός, καλυκόσχημο στόμιο, ελαφρώς προεξέχον χείλος, επίπεδο στην επάνω επιφάνεια, κλίνει ελαφρά προς τα μέσα. Η μετάβαση από τη βάση στο σώμα γίνεται με πλαστικό δακτύλιο.
Ταινία μαιάνδρου διαιρεί το σώμα σε δύο τμήματα, τα οποία φέρουν κατακόρυφη γλωσσωτή αυλακωτή διακόσμηση. Από τον ώμο προς τη βάση του λαιμού τρεις ταινίες με μαίανδρο, ιωνικό κυμάτιο και έντυπα γραμμίδια, καθώς και δύο χαμηλοί αναβαθμοί.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Οι μικρογραφικοί αμφορίσκοι στο σχήμα αυτό απαντούν από το 440 π.Χ. και συνεχίζουν έως τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για αγγεία φύλαξης αρωματικών ελαίων, χρήση που καθόρισε εκτός από το μέγεθός τους και τη διαμόρφωση του σχήματος του χείλους· βλ. *Agora* XII, 316, αρ. 1150, πίν. 39. Για τον τρόπο της διακόσμησης, ο οποίος θεωρείται ότι εισήχθη από την Κόρινθο, βλ. Καπετανάκη 1973, 154 κ.ε. Για το σχήμα βλ. και Schlörb-Vierneisel 1966, 49, πίν. 40,3 αρ.100 (HS 163), 1· επίσης, βλ. *Corinth* XIII, 272, αρ. 421-3, πίν. 71 και Vogeikoff 1994, 56, αρ. 41 (όπου και βιβλιογραφία).

Β.Ο.

391

Από τον τάφο 170

392 **ΧΑΛΚΙΝΕΣ ΑΙΧΜΕΣ ΒΕΛΩΝ**
430-420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7160Α-ΑΓ.
ΥΨ. 0,012-0,025, Δ. ΟΠΗΣ ΚΑΥΛΟΥ 0,0045-0,005 Μ.

Ακέραιες. Σε ορισμένες παρατηρούνται οπές διάβρωσης.
Τριάντα τρεις χάλκινες αιχμές βελών, πυραμιδοειδούς σχήματος (τριεδρικές). Εγχαράξεις τονίζουν τα άκρα των πτερύγων. Σε ορισμένες από τις αιχμές, ο κύλινδρος του καυλού υπερέχει των πτερυγίων, ενώ σε άλλες είναι ισοϋψής με αυτά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτες. Vermeule - Comstock 1972, 416-417, αρ. 599-600· Walters 1899, αρ. 2797-2815· *Olynthus* X, 378-411, αρ. 2071-2096, πίν. 125-126 (ο αρ. 2139, με αρ. ευρ. 38.50, είναι μήτρα για την κατασκευή αιχμών)· *Corinth* XII, 199-200, αρ. 1512-1521, πίν. 91 (5ος-4ος αι. π.Χ.)· *Antikenmuseum* 1988, 193, αρ. 35 (από την οικία 25 της Πριήνης).

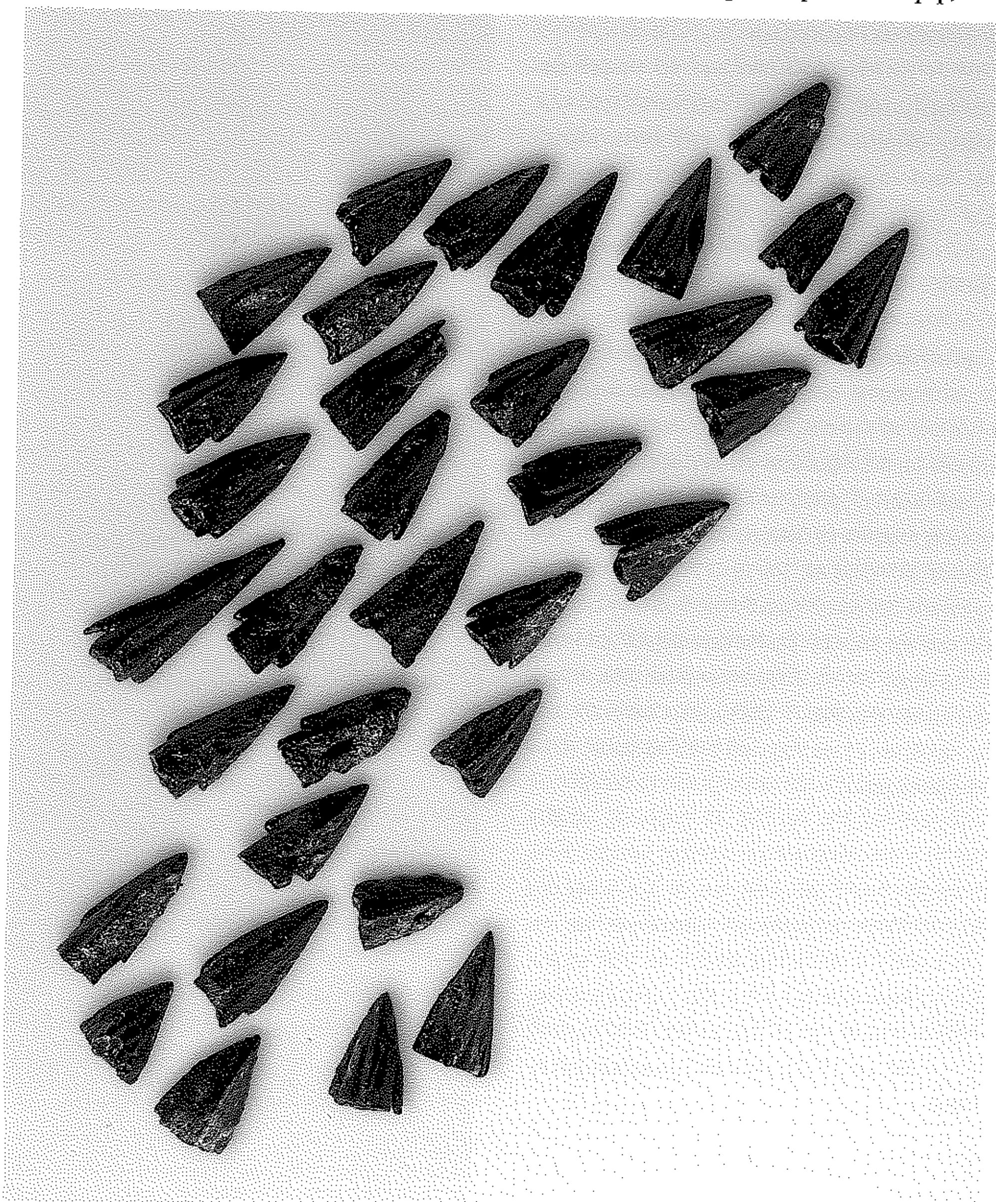
Ν.Σ.

Τάφος 1123

393 **ΛΕΥΚΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΤΥΠΟΥ**
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15480.
ΣΩΖ. ΥΨ. 0,256, Δ.Β. 0,06, Δ. ΩΜΟΥ 0,08 Μ.

Λείπει μέρος του λαιμού και το στόμιο. Η λαβή και η βάση είναι συγκολλημένες. Μεγάλη απόκρουση στην επάνω δεξιά πλευρά της παράστασης. Εξίτηλη είναι η ταινία του μαιάνδρου που επιστέφει την παράσταση. Σε μεγάλο βαθμό επίσης εξίτηλα είναι τα ανθέμια που κοσμούν τον ώμο του αγγείου. Τα περιγράμματα αποδίδονται με αμαυρό πορφυρό χρώμα. Ίχνη προσχεδίου στην πλάτη της γυναικείας μορφής.
Το κέντρο της παράστασης καταλαμβάνει μεγάλη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη, στολισμένη με ταινίες δεμένες γύρω της. Αριστερά, παριστάνεται μία γυναίκα σε κατατομή προς τα δεξιά, καθισμένη σε βράχο και ιδωμένη σε όψη περίπου 3/4. Το δεξιό της χέρι ακουμπά πάνω στο μηρό της. Με το λυγισμένο και υψωμένο αριστερό προτείνει μία μεγάλη πυξίδα προς το νέο στα δεξιά. Πάνω από τη γυναίκα κρέμεται μία μεγάλη ερυθρή ταινία. Ο νέος στα δεξιά στηρίζεται χαλαρά στη βακτηρία του, ενώ το ιμάτιό του είναι τυλιγμένο και κρεμασμένο στον αριστερό πήχυ του. Ο νέος τείνει διστακτικά το δεξιό χέρι προς την πυξίδα. Πλούσια είναι η χρήση επίθετων χρωμάτων. Με ερυθρό αποδίδονται το τύμπανο και το κεντρικό ακρωτήριο της αετωματικής επίστεψης και

392

393

μερικές ταινίες που κοσμούν τη στήλη. Με πράσινο αποδίδεται το κάτω μέρος του χιτώνα της γυναίκας (*χιτὼν βατραχιοῦς*) και με γαλάζιο (γλαυκό) μερικές από τις ταινίες που κοσμούν τη στήλη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Με την επιδέξια αυξομείωση του πάχους και της πυκνότητας γραμμής, ο χρωστήρας του ζωγράφου αποδίδει με επιτυχία τους όγκους του σώματος και την τρίτη διάσταση. Η σχεδιαστική δεινότητά τους σε συνδυασμό με τη χρήση πολλών επίθετων χρωμάτων συνέδεσε τους ζωγράφους της Ομάδας R με τις κατακτήσεις της μεγάλης ζωγραφικής του τέλους του 5ου αι. π.Χ., κυρίως τον Παρράσιο. Για την Ομάδα R βλ. *ARV*[2] 1376, 1383-1384, 1390, 1692· *Para* 485, 524· *Addenda*[2] 371-372· Kurtz 1975, 58-62. Πρβλ. μία λήκυθο της Ομάδας R στη Βασιλεία, Antikenmuseum und Sammlung Ludwig αρ. Kä 413 (*ARV*[2] 1383,6· *CVA* Basel 3, 79-81, πίν. 51.3-4 και 55.1-3 [Shlehoverova]). Η στήλη ανήκει στον τύπο B-V-26 έως B-V-37 του Nakayama 1982, 77-78 και 224-226. Για τη σχέση της Ομάδας R με τον Παρράσιο βλ. Παπασπυρίδη 1923, 142-143· Robertson 1992, 252-253. Για τη στάση του νέου βλ. το σχόλιο στον αρ. 237 και για τη χειρονομία της «συνομιλίας», βλ. Neumann 1965, 23-37. Για την καθιστή σε βράχο γυναίκα βλ. το σχόλιο στον αρ. 118. Για τη χρήση της πυξίδας στο ταφικό τελετουργικό, την απεικόνισή της στις λευκές ληκύθους και το συμβολισμό της ως «όριο και τέλος» της ζωής, βλ. Brümmer 1985, 154-158· Lissarrague 1995. Για τις ονομασίες των χρωματιστών ενδυμάτων βλ. Miller 1989. Για τις ταινίες βλ. το σχόλιο στον αρ. 377.

Ομάδα R.

Γ.Κ.

Τάφος 132

394 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15534.
ΥΨ. 0,142, Δ.Β. 0,072, ΜΕΓ. Δ. 0,083, Δ.Χ. 0,036 Μ.

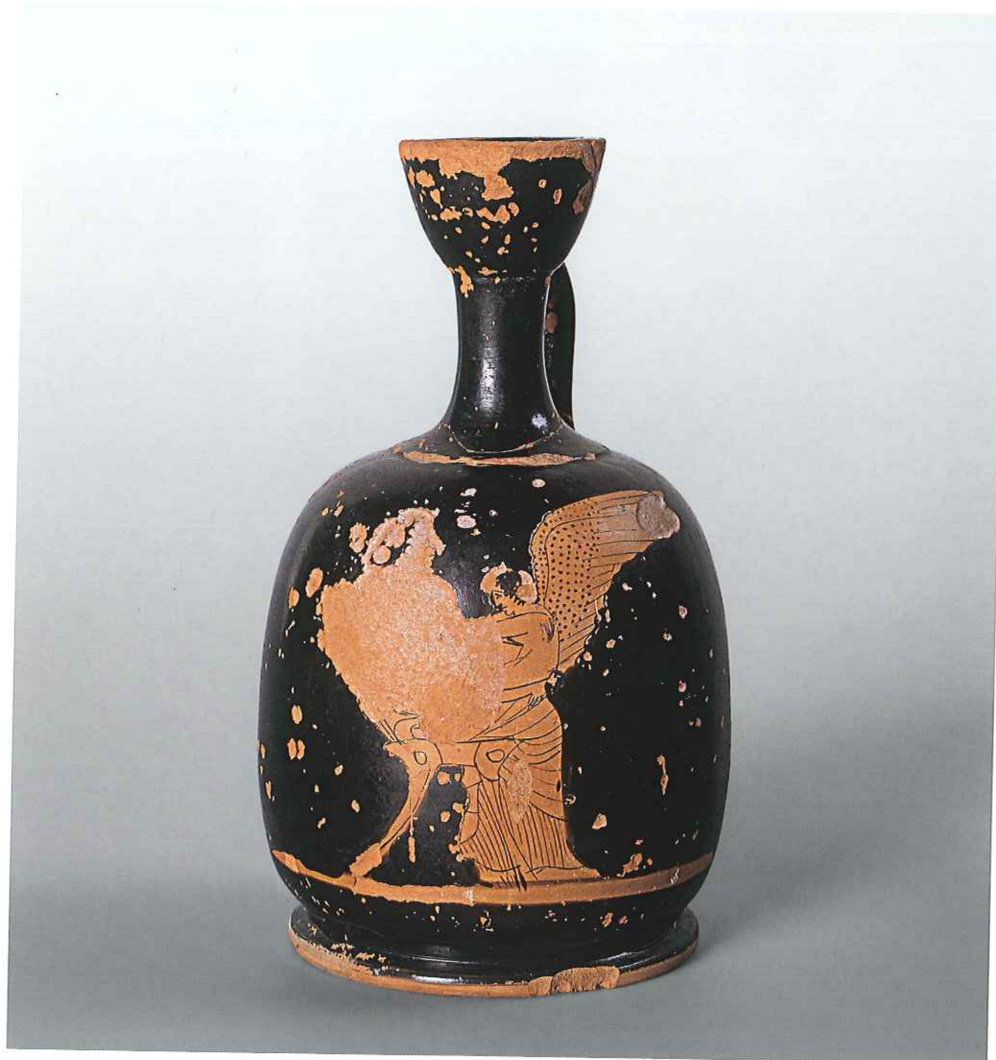
Ολόκληρη. Αποκρούσεις και απολεπίσεις κυρίως στην παράσταση. Πηλός πορτοκαλέρυθρος έως ερυθρωπός. Βάση δακτυλιόσχημη, με εξηρημένη ταινία στην πλευρά και εξηρημένη την κάτω επιφάνεια, σώμα σχεδόν σφαιρικό, λαιμός που εξέχει στη βάση του από τον ώμο, κάθετη ταινιωτή λαβή, στόμιο καλυκόσχημο με επίπεδο χείλος. Στιλπνό μελανό γάνωμα καλύπτει το σώμα του αγγείου.

Παριστάνεται γυναικεία μορφή καθισμένη σε κλισμό σε κατατομή προς τα δεξιά. Φέρει ποδήρη χιτώνα με πλούσιες πτυχώσεις και ιμάτιο. Στους μηρούς της, στραμμένος προς το μέρος της, Έρωτας με τα πόδια λυγισμένα στα γόνατα, με μεγάλα ανασηκωμένα φτερά που αποδίδονται με μελανές κηλίδες και οριζόντιες γραμμές. Στο κεφάλι του διακρίνεται ταινία, η οποία δηλωνόταν με επίθετο λευκό χρώμα. Τα χέρια του φέρονται προς τα εμπρός και φαίνεται να προσέφερε κάποιο αντικείμενο στη γυναίκα, πιθανώς ταινία. Τη γραμμή εδάφους της παράστασης αποτελεί απλή εξηρημένη ταινία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Πρόκειται για αττικού σχήματος αγγείο, η χρήση του οποίου είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη κατά το β' μισό του 5ου και τον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. Βασική μελέτη για το σχήμα είναι του Rudolph 1971. Γενικά για τις ερυθρόμορφες αρυβαλλοειδείς ληκύθους και το σχήμα βλ. *Agora* XXX, 47-48. Η παράσταση εντάσσεται σε μία κατηγορία γυναικείας θεματολογίας που πιθανώς συνδέεται με τη λατρεία της Αφροδίτης και αναπτύχθηκε από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., ενώ επιβιώνει και στον 4ο· βλ. Schefold 1981, 43, εικ. 47. Η απεικόνιση καθισμένων γυναικείων μορφών είναι σύνηθες θέμα στην εικονογραφία των αρυβαλλοειδών ληκύθων, όπως και το θέμα της προσφοράς δώρων σε γυναίκες από Έρωτα, που πολλές φορές συνδέονταν με τις σκηνές προετοιμασίας γάμου ή και με τα *ἐπαύλια*· βλ. Oakley - Sinos 1993, 38 κ.ε.· Vérilhac - Vial 1998, 324 και 359-360. Πρόκειται, πιθανότατα, για προσφορά σε ανύπανδρη γυναίκα. Για τους ζωγράφους των ερυθρόμορφων αρυβαλλοειδών ληκύθων βλ. *ARV*[2] 1362 κ.ε. και 1210, 71 (για ανάλογη παράσταση γυναίκας με Έρωτα σε σκύφο). Για το θέμα βλ. *LIMC* III,1, 935 κ.ε. Επίσης, βλ. Langlotz 1954. Για ανάλογο εικονογραφικό παράδειγμα, όπου ο Έρωτας παριστάνεται σε συνδυασμό με την Ελένη, βλ. Ghali-Kahil 1955, 178, πίν. XXIX, αρ. 3.

Χ.Σ.

394

395 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15218.
ΥΨ. 0,225, Δ.Β. 0,049, ΜΕΓ. Δ. 0,069, Δ.Χ. 0,0415 Μ.

Ακέραιη. Αποκρούσεις κυρίως στο στόμιο και τη λαβή και απολεπίσεις στο σώμα. Πηλός καστανός ανοικτός, καθαρός. Βάση δισκοειδής, δίβαθμη, με απλό εξηρημένο εσώγλυφο δακτύλιο, που καλύπτεται στην επάνω επιφάνειά της με μελανό χρώμα και το κάτω τμήμα της περιφέρειάς της περιτρέχει μελανή ταινία, ενώ η κάτω επιφάνεια είναι εξηρημένη και φέρει κωνοειδή εσοχή. Σώμα κυλινδρικό με μείωση προς τη βάση, λαιμός και ώμος εξηρημένοι. Στη γένεση του λαιμού γραμμίδια και στον επικλινή ώμο ροπαλοειδή αποδομένα μελανόγραφα. Λαβή ταινιόσχημη με μελανή ράχη, στόμιο καλυκόσχημο καλυπτόμενο με μελανό γάνωμα, με εξηρημένο το επίπεδο χείλος και εσώγλυφο δακτύλιο στη βάση του. Στο χείλος, το λαιμό, τη λαβή, τον ώμο και τη βάση διατηρούνται ίχνη μίλτου.

Η παράσταση αποτελείται από μορφή νεαρού όρθιου άνδρα σε κατατομή προς τα αριστερά, ο οποίος κρατά με το δεξιό χέρι δόρυ με μελανόγραφο διάκοσμο λίγο πιο πάνω από το μέσον του ύψους του, ενώ το αριστερό χέρι, φερόμενο λυγισμένο στη μέση, καλύπτεται από τη χλαμύδα του, που συγκρατείται στον δεξιό ώμο και εμπρός ανοίγει και φαίνεται το γυμνό σώμα. Από τον αυχένα του κρέμεται πέτασος, το προστατευτικό για τον ήλιο καπέλο, και στα πόδια φέρει ψηλές κρηπίδες. Ο λαιμός και το μεγαλύτερο τμήμα του σώματος αποδίδονται με περίγραμμα. Ίχνη προσχεδίου και ανάγλυφες γραμμές. Ελάχιστη απόδοση ανατομικών λεπτομερειών και του τριχωτού του δέρματος. Η παράσταση πλαισιώνεται πάνω και κάτω από μία ζώνη δίγραμμου ιωνικού κυματίου.

396

397

395

398

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Ως προς το σχήμα, ακολουθεί την παράδοση της Κατηγορίας 6L και της Ομάδας 16 του Palermo· σχετικά βλ. Cook 1984, 149-152. Το ίδιο σχήμα ληκύθου χρησιμοποίησε και ο Ζ. της L.M· βλ. *CVA* Palermo - Collezione Mormino (I), III, I, πίν. 7, αρ. 6-7. Το θέμα του νέου με πέτασο, χλαμύδα και κρηπίδες είναι αρκετά διαδεδομένο στην αττική αγγειογραφία της περιόδου, αλλά και σε πρωιμότερους χρόνους. Με την περιβολή αυτή ήταν ενδεδυμένοι οι Αθηναίοι ιππείς, οι κυνηγοί και οι ταξιδιώτες· βλ. Losfeld 1991, 171 κ.ε.· Rich 1861, λ. Crepida (*κρηπίς*), 201-202. Όσον αφορά στην τεχνοτροπία, πιθανότατα σχετίζεται με το Ζ. των Χανίων, ο οποίος είναι ελάχιστα γνωστός και το έργο του τοποθετείται στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου του νέου παρουσιάζουν φανερές ομοιότητες με αυτά της Αμαζόνας στη λήκυθο από την Πολυρρήνεια (βλ. von Bothmer 1957, πίν. 86, αρ. 4), τα δάκτυλα των χεριών με αυτά της Αμαζόνας στη λήκυθο από την Καμαρίνα (βλ. *Monumenti Antichi* II, 909, εικ. 105). Ο ζωγράφος διακόσμησε το ίδιο σχήμα ληκύθων και μάλιστα τουλάχιστον σε μία περίπτωση τοποθέτησε πάνω και κάτω από την παράσταση ζώνες δίγραμμου ιωνικού κυματίου, βλ. *EAA*, II, 306. Σε αυτή τη λήκυθο εμφανείς είναι οι ομοιότητες στο πέλμα. Γενικά τις μορφές του χαρακτηρίζουν βαριά, σχεδόν άκαμπτα μέλη. Για το Ζωγράφο βλ. *ARV*[2] 1369. Για τις ερυθρόμορφες ληκύθους της περιόδου βλ. Campenon 1994, 87-88, πίν. 15.

Χ.Σ.

396 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15215.
ΥΨ. 0,14, Δ.Β. 0,062, ΜΕΓ. Δ. 0,079, Δ.Χ. 0,039 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη στο λαιμό. Φέρει αποκρούσεις στο στόμιο, τη λαβή και το σώμα, και απολεπίσεις. Πηλός υποκίτρινος. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα σφαιρικό πεπιεσμένο και επιμηκυσμένο, που καλύπτεται από μελανό γάνωμα το οποίο κατά τόπους έχει γίνει ερυθρωπό, λόγω αποτυχημένης όπτησης. Ο λαιμός στη βάση του εξέχει του ώμου, λαβή ταινιωτή, στόμιο καλυκόσχημο, τονισμένο στη συμβολή του με το λαιμό από εσώγλυφο δακτύλιο.

Όρθια γυναικεία μορφή σε κατατομή προς τα δεξιά. Φέρει ποδήρη πολύπτυχο χιτώνα και ιμάτιο, που αφήνει ακάλυπτο το δεξιό πάνω τμήμα του σώματος και το χέρι και φέρεται στον αριστερό ώμο, απ' όπου πέφτει προς τα πίσω. Το κεφάλι κάμπτεται ελαφρά προς τα εμπρός και τα μαλλιά είναι μαζεμένα πίσω στον αυχένα σε κρωβύλο και μικρούς ελεύθερους βοστρύχους στο πλάι. Με το δεξιό χέρι κρατά διπλωμένο ύφασμα, διακοσμημένο με εναλλασσόμενες ζώνες λεπτών γραμμών και στιγμών, ενώ με το αριστερό ανασηκώνει το ιμάτιό της, έτοιμη να προχωρήσει. Στο πεδίο, πίσω από τη μορφή, υπάρχει εξηρημένος δακτύλιος, πιθανώς σχηματοποιημένη απόδοση ταινίας και εμπρός της βλαστόσπειρα που απολήγει σε σχηματοποιημένο κάλυκα λωτού. Εργασία μη επιμελημένη και αρκετά βιαστική.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Θεματικά, η παράσταση συνδέεται με την καθημερινή ζωή των γυναικών. Η απεικόνιση όρθιων ή καθισμένων γυναικών στις ληκύθους είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην αττική αγγειογραφία κατά το β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Πιθανότατα, η παράσταση σχετίζεται με την προσφορά υφάσματος σε νεκρό, πρακτική που απεικονίζεται και στις λευκές ληκύθους· βλ. Pekridou-Gorecki 1989, 136-138 και Losfeld 1991, 312 κ.ε. Η απόδοση των μαλλιών με ελεύθερους ιδιαίτερα κυματιστούς βοστρύχους στους κροτάφους και στην περιοχή του αυτιού, καθώς και ο με πλούσιες πτυχώσεις αποδομένος χιτώνας, παραπέμπουν σε εργασία των τελευταίων δεκαετιών του 5ου αι. π.Χ., τεχνοτροπία που καθιερώθηκε από το Εργαστήριο του Ζ. του Μειδία. Γενικά για τις αρυβαλλοειδείς ληκύθους βλ. το σχόλιο στον αρ. 394. Για το δακτύλιο και τη βλαστόσπειρα βλ. *CVA* Berlin 8, 63, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

Χ.Σ.

397 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15217.
ΥΨ. 0,08, Δ.Β. 0,051, ΜΕΓ. Δ. 0,057, Δ.Χ. 0,029 Μ.

Ολόκληρο με λίγες απολεπίσεις. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Βάση δακτυλιόσχημη με εξηρημένη την κάτω επιφάνεια όπου διατηρούνται ίχνη μίλτου, σώμα σφαιρικό πεπλατυσμένο, ο λαιμός στη βάση του εξέχει του σώματος, λαβή ταινιωτή, στόμιο καλυκόσχημο καλυπτόμενο εξωτερικά και εσωτερικά με μελανό γάνωμα, τη βάση του οποίου περιτρέχει εσώγλυφος δακτύλιος.

Σφίγγα καθιστή προς τα δεξιά με ανασηκωμένα τα φτερά και το αριστερό πρόσθιο πόδι. Τα μαλλιά, μαζεμένα στον αυχένα, κοσμούνται με ερυθρή ταινία. Τα φτερά αποδίδονται με μελανές γραμμές, λοξά γραμμίδια, στιγμές και ανάγλυφο περίγραμμα. Ως γραμμή εδάφους χρησιμοποιείται ταινία δίγραμμου ιωνικού κυματίου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Η παράσταση της σφίγγας είναι διαδεδομένο θέμα στην αθηναϊκή αγγειογραφία και ιδίως στον ύστερο μελανόμορφο ρυθμό, όπου αποτελούσε επαναλαμβανόμενο θέμα του μύθου της θηβαϊκής Σφίγγας στο Ζ. του Αίμονος, βλ. αρ. 336. Στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ. απεικονίζεται συχνά στις ερυθρόμορφες αρυβαλλοειδείς ληκύθους. Η ερμηνεία του θέματος ποικίλλει, αφού η σφίγγα συνδέεται με τους θεούς του Ολύμπου, αλλά και με τον Άδη. Πιθανότατα θα πρέπει να της αποδοθεί ταφικός χαρακτήρας, δεδομένης και της συχνής εύρεσης παρόμοιων αγγείων σε ταφές. Βλ. Simon 1989, αρ. 163-164 (για τις απεικονίσεις σφίγγας) και αρ. 165 (για τα εργαστήρια και τη χρήση των αρυβαλλοειδών ληκύθων). Για ανάλογες αρυβαλλοειδείς ληκύθους με παράσταση σφίγγας βλ. Giudice κ.ά. 1992, 196, αρ. Ε146· *CVA* Sweden 3, 100, πίν. 35, 9-10· Simon 1989, αρ. 158, πίν. 70. Γενικά για τις αρυβαλλοειδείς ληκύθους και τους ζωγράφους βλ. το σχόλιο στον αρ. 394.

Χ.Σ.

398 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΡΑΒΔΩΤΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15216.
ΥΨ. 0,07, Δ.Β. 0,0385, ΜΕΓ. Δ. 0,046, Δ.Χ. 0,0225 Μ.

Ολόκληρο. Μικρή απόκρουση στο χείλος και απολεπίσεις κυρίως στη βάση και εσωτερικά του στομίου και της λαβής. Πηλός καστανέρυθρος. Ολόκληρο το αγγείο καλύπτεται με μελανό στιλπνό χρώμα. Η βάση, δακτυλιόσχημη, περιτρέχεται από εσώγλυφο δακτύλιο στην περιφέρειά της και έχει εξηρημένη και ελαφρώς κυρτή την κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό πεπιεσμένο, που κοσμείται με έντυπα φυλλοειδή τρίγωνα πληρούμενα με λοξές κατακόρυφες γραμμές, χαμηλός λαιμός που εξέχει στη βάση του από το σώμα, λαβή ταινιόσχημη, κάθετη, στόμιο καλυκόσχημο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Ο διάκοσμος του αγγείου αποτελεί εξέλιξη αυτού των αρυβαλλοειδών ληκύθων με κάθετες ραβδώσεις, η χρήση των οποίων άρχισε, πιθανότατα, κατά το γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. και θεωρείται ότι αποτελούσαν μίμηση μεταλλικών προτύπων· βλ. Talcott 1935, 509. Πολλές φορές, η διακόσμηση αυτή συμπληρώνεται με έντυπους ομόκεντρους κύκλους. Για ανάλογο διάκοσμο σε αρυβαλλοειδές ληκύθιο και σε προχοΐσκη βλ. αντίστοιχα *CVA* Pologne 2 - Collections de Cracovie, πίν. 14, 6· Μυλωνάς 1975, Α, τάφος Ζ 17, 263, αρ. 414, Γ, πίν. 317α. Για τις κάθετες ραβδώσεις στις αρυβαλλοειδείς λήκυθους βλ. *Agora* XII, 1135-1141, 315, πίν. 38, αρ. 1129-1131· για άλλα παραδείγματα του είδους βλ. Talcott 1935, 476, πίν. 1, αρ. 50-51· Corbett 1949, 326, πίν. 91, αρ. 43· Φιλιππάκη 1953-54, 109-110, εικ. 9(2).

Χ.Σ.

399 ΟΣΤΕΪΝΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ (ΣΠΑΤΟΥΛΑ)

425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7168.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΜΗΚ. 0,092, ΔΙΑΣΤ. ΛΑΒΗΣ 0,004×0,005, ΠΛ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,01-0,011 Μ.

Συγκολλημένο από τρία τμήματα. Αποκρουσμένη η απόληξη της λαβής· απολεπίσεις και ρηγματώσεις στην επιφάνεια. Κυανοπράσινο χρώμα, λόγω της γειτνίασης με οξειδωμένα χάλκινα αντικείμενα, ενώ φέρει και ίχνη σκωρίας, πιθανώς από επαφή με σιδερένιο αντικείμενο.
Λαβή ορθογώνιας διατομής, σώμα ταινιόσχημο, βαθμιαία μειούμενο στο πάχος του προς το άκρο. Στο σημείο ένωσης της λαβής με το κυρίως σώμα αποδίδονται δύο τριγωνικές διακοσμητικές αποφύσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. *Corinth* XII, 181-182, αρ. 1335, πίν. 82 και ιδιαίτ. 185-186, αρ. 1355, πίν. 83 (αρχές 5ου αι. π.Χ.)· Richter 1953, 451, αρ. 1757· Walters 1899, 315, αρ. 2344. Επίσης, για πολυάριθμα παραδείγματα βλ. *Antikenmuseum* 1988, 267, αρ. 4.

Ν.Σ.

400 ΟΣΤΕΪΝΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ (ΣΠΑΤΟΥΛΑ)

425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7168Α.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΜΗΚ. 0,0835, ΔΙΑΣΤ. ΛΑΒΗΣ 0,0035×0,004, ΠΛ. ΣΩΜΑΤΟΣ 0,0085 Μ.

Πρβλ. αρ. 399· εδώ, ωστόσο, η λαβή είναι σχεδόν κυλινδρικής πεπλατυσμένης διατομής και δεν αποδίδονται οι τριγωνικές διακοσμητικές αποφύσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Βλ. αρ. 399.

Ν.Σ.

401 ΟΣΤΕΪΝΗ ΧΑΝΔΡΑ

425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7168Β.
ΜΗΚ. 0,011, ΜΕΓ. Δ. 0,008, Δ. ΟΠΗΣ 0,004 Μ.

Διατηρείται ολόκληρη με ελαφρές ρηγματώσεις στην επιφάνεια. Χρώμα κυανοπράσινο. Σώμα που μοιάζει με βαρελάκι και φέρει διαμπερή οπή κυλινδρικής διατομής στον διαμήκη άξονα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Πρβλ. *Corinth* XII, 295, αρ. 2507-2510, πίν. 122 (ελληνιστικοί - βυζαντινοί χρόνοι) και αρ. 2511 (πήλινη χάνδρα ελληνιστικών χρόνων).

Ν.Σ.

402 ΟΣΤΕΪΝΟΙ ΑΣΤΡΑΓΑΛΟΙ

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7141.
ΜΗΚ. 0,035-0,023 Μ.

Πρόκειται για 131 οστέινους αστραγάλους, κυρίως αιγοπροβάτων. Εξήντα τέσσερις φέρουν ίχνη λείανσης, ένας είναι διάτρητος, ενώ σε έξι έχει γίνει απόπειρα διάνοιξης οπής. Δύο σώζουν ίχνη αυλάκωσης, ενώ οι υπόλοιποι είναι ακατέργαστοι. Ελάχιστοι φέρουν εν μέρει ίχνη πυράς.

Κατά την αρχαιότητα, οι πεπλατυσμένες πλευρές ονομάζονταν *ὕπτιος* η κοίλη, *πρανής* η κυρτή και οι στενές *κῷος* και *χίος*. Οι περισσότεροι από τους κατεργασμένους έχουν υποστεί κατεργασία στην πλευρά του *πρανοῦς* και του *κῴου*. Ο διάτρητος φέρει το τρήμα μεταξύ των πλευρών του *κῴου* και του *χίου*. Τουλάχιστον τέσσερις σώζουν ίχνη του εργαλείου κοπής από το οστούν, το οποίο ήταν μαχαιρίδιο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτοι.
Οι αστράγαλοι, παιδικό παιχνίδι, απαντούν επίσης ως σύνηθες κτέρισμα των παιδικών ταφών και ως αφιέρωμα σε ιερά. Έχουν απεικονιστεί στη γλυπτική και τη ζωγραφική και σε μερικές περιπτώσεις είχαν επικάλυψη μετάλλου, όπως χρυσό, άργυρο ή μόλυβδο (βλ. Amandry 1984, 347 κ.ε.), ενώ σε άλλες, το σχήμα τους είχαν μιμηθεί με την κατεργασία διαφορετικού υλικού, όπως πέτρα ή πηλό. Γενικά για τους αστραγάλους και την απεικόνισή τους σε επιτύμβια στήλη βλ. Hampe 1951.

Χ.Σ.

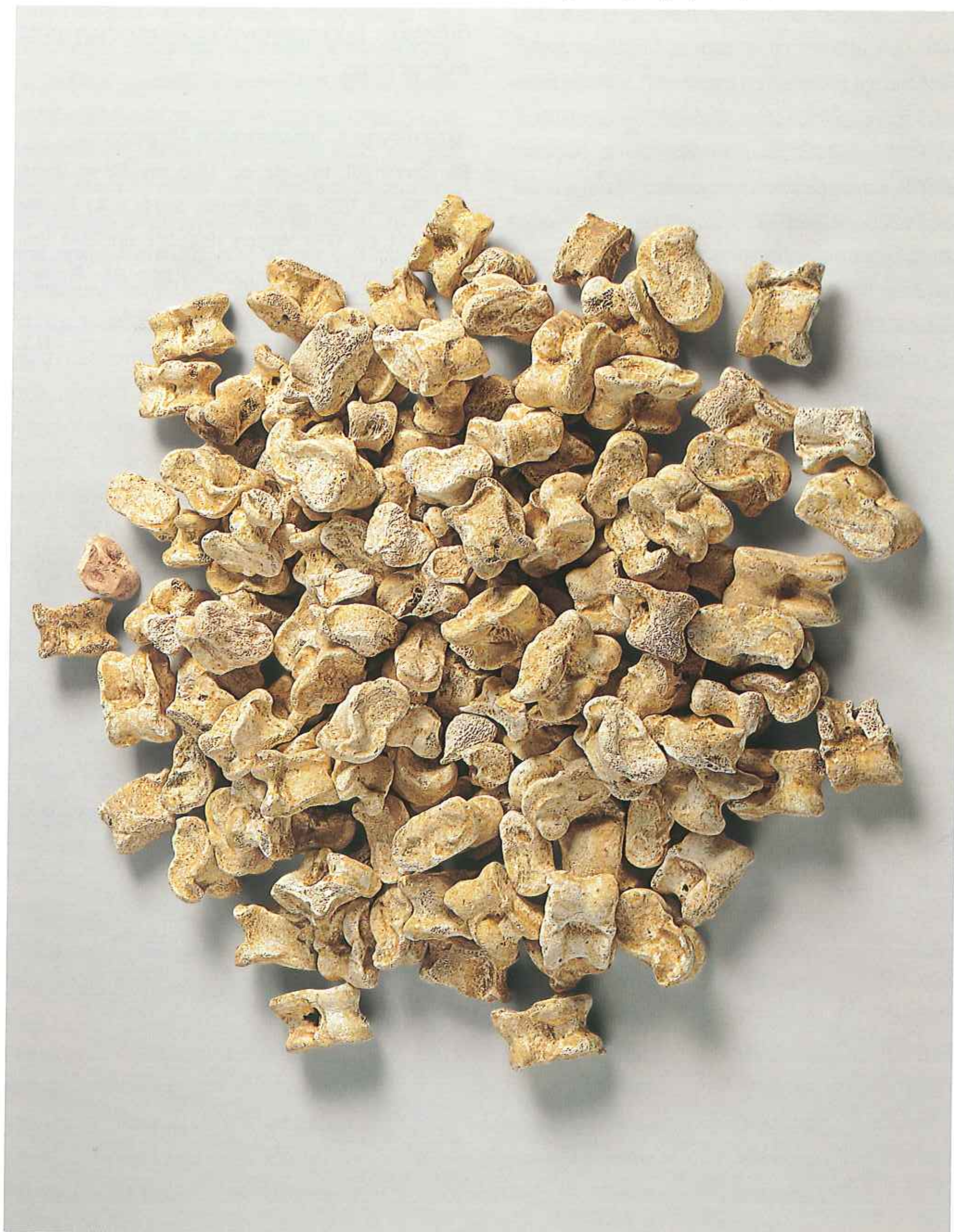
Τάφος 420

403 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ ΜΕ ΕΜΠΙΕΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15220.
ΥΨ. 0,12, Δ.Β. 0,06, ΜΕΓ. Δ. 0,073, Δ.Χ. 0,035 Μ.

Λείπει τμήμα του λαιμού και του σώματος. Συγκολλημένη, με αποκρούσεις, απολεπίσεις και περιορισμένης έκτασης συμπληρώσεις. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση δακτυλιόσχημη καλυπτόμενη στην επάνω επιφάνεια από μελανό χρώμα. Εξηρημένες είναι η ταινία που περιτρέχει την πλευρά της και η κάτω επιφάνειά της, όπου διατηρούνται ίχνη μίλτου. Σώμα σφαιρικό πεπιεσμένο και επιμηκυσμένο, καλυπτόμενο από μελανό στιλπνό γάνωμα με αποχρώσεις λόγω αποτυχημένης όπτησης, λαιμός που εξέχει στη βάση του από το σώμα, λαβή ταινιωτή, κάθετη. Στόμιο καλυκόσχημο με επίπεδο χείλος.

Το σώμα κοσμείται με ζώνες εμπίεστων κάθετων ανθεμίων, στραμμένων είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω. Τα ανθέμια με φορά προς τα κάτω συνδέονται στη βάση τους με καμπύλα εμπλεκόμενα μεταξύ τους τόξα, συνδεόμενα με διαχωριστικές ταινίες από φυλλοειδή σε οριζόντια διάταξη με την κορυφή προς τα δεξιά. Στον ώμο, ζώνη εμπίεστων απλών ανθεμίων με φορά προς τα κάτω.

402

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Ο τύπος αυτός του διακόσμου απαντά συχνά σε μελαμβαφείς αμφορίσκους της περιόδου, αλλά και σε άλλα σχήματα ανοικτών κυρίως αγγείων. Δημιουργήθηκε μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. από αρχαιότερα πρότυπα και και έχει εκφραστεί η άποψη ότι δέχθηκε επιρροές από τον αρχιτεκτονικό διάκοσμο των μνημείων της Ακρόπολης, βλ. Καπετανάκη 1973, 152-155. Για ανάλογα παραδείγματα διακόσμου σε αρυβαλλοειδείς ληκύθους βλ. Schaal 1923, πίν. 58, ι· Μυλωνάς 1975, Α, Τάφος Β27, 61-62, αρ. 87, Β, πίν. 213. Γενικά για την εμπίεστη διακόμηση στα μελαμβαφή αγγεία βλ. *Agora* XII, 22 κ.ε., 155-156 και βιβλιογραφία στο *CVA* Heidelberg 4, 71-72. Για παρόμοιο διάκοσμο αγγείων σε συνδυασμό με εμπίεστες μορφές βλ. Sparkes 1968, 3-16, πίν. 1-8.

Χ.Σ.

404 ΠΩΜΑ ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΗΣ ΠΥΞΙΔΑΣ

425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15221.
ΥΨ. 0,03, Δ.Χ. 0,06 Μ.

Ολόκληρο. Συγκολλημένο με απόκρουση και συμπληρωμένο σε μικρό τμήμα στην επάνω επιφάνεια. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, καθαρός. Ανήκε σε πυξίδα τύπου Δ. Σώμα κυλινδρικό, μελαμβαφές, με εξηρημένα τμήματα και εξηρημένο το εσωτερικό.
Η πάνω επιφάνεια επίπεδη, διακοσμημένη στο κέντρο με μελανή στιγμή περιβαλλομένη από ομόκεντρους μελανούς και εξηρημένους κύκλους. Πλατύς εξηρημένος εσώγλυφος δακτύλιος περιτρέχει το όριο της επίπεδης επιφάνειας, ενώ εξηρημένος κύκλος περιτρέχει τη μετάβαση από το κυρτό στο κάθετο τμήμα του πώματος, καθώς και το τελείωμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.

Ο τύπος αυτός της πυξίδας έχει βρεθεί πολλές φορές σε περιβάλλον του γ' αλλά και του δ' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και δεν αποτελεί σταθερό παράγοντα ακριβούς χρονολόγησης, ενώ χρησιμοποιείται ευρύτατα και κατά τον 4ο αι. π.Χ. Εδώ, σύμφωνα με τα συνευρήματα του τάφου, τοποθετείται στο δ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Για ανάλογα παραδείγματα του γ' και του β' τετάρτου του αιώνα βλ. *Agora* XII, 327, πίν. 43, αρ. 1294 και 1296· *CVA* Stuttgart 1, 42-43, πίν. 37, αρ. 4· Lullies 1955, 42, πίν. 33, αρ. 103· Buschor 1959, 20, εικ. 13, αριστερά· *Ashmolean Museum* 1967, 108, αρ. 405, πίν. LVI. Για τον τύπο βλ. *Agora* XII, 177-178.

Χ.Σ.

405 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΥΧΝΟΣ

425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7143.
ΥΨ. 0,025, Δ.Β. 0,048, ΜΕΓ. Δ. 0,073, Δ.Χ. 0,046 Μ.

Ακέραιος με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση δισκόμορφη, χαμηλή και επίπεδη με εξηρημένη την κάτω επιφάνεια και επιχρισμένη με αραιωμένο βερνίκι στο χρώμα του πηλού. Χαμηλό σώμα με συνεχές κυρτό τοίχωμα και έσω νεύον χείλος. Μεγάλη οπή πλήρωσης, μικρός μυκτήρας με μεγάλη σχετικά οπή καύσης. Λαβή οριζόντια, ταινιόσχημη. Εκτός από τη βάση, ολόκληρος ο λύχνος καλύπτεται από μελανό στιλπνό γάνωμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.

Αποτελεί χαρακτηριστικό σχήμα μίας κατηγορίας λύχνων του τέλους του 5ου αι., η χρήση του οποίου έχει βεβαιωθεί έως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., με παράλληλα παραδείγματα στην Αγορά, στην κατάταξη της οποίας αντιστοιχεί στον τύπο 21C, βλ. *Agora* IV, 48, πίν. 6 και 34, αρ. 171, και στον Κεραμεικό, όπου αντιστοιχεί στην κατηγορία Rundsculterlampen 1. Glatter Rand, offener Körper (των λύχνων με στρογγυλεμένο ώμο), βλ. *Kerameikos* XI, 24, αρ. 61, πίν. 14-15.

Χ.Σ.

403

404

405

406 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΧΟΥΣ
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15435.
ΥΨ. 0,113, Δ.Β. 0,066, ΜΕΓ. Δ. 0,091 Μ.

Ακέραιος. Αποκρούσεις στο χείλος και απολεπίσεις. Πηλός καστανός με ανομοιομερή όπτηση. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα σφαιρικό, ευρύς λαιμός καμπυλούμενος προς στόμιο ευρύ, τριφυλλόσχημο. Λαβή κατακόρυφη, ταινιόσχημη, που εκφύεται από το στόμιο και απολήγει στον κορμό. Στην όψη του αγγείου, ορίζεται τραπεζιοειδής μετόπη από ζώνες δίγραμμου με στιγμές ιωνικού κυματίου πάνω και κάτω και δύο κάθετες προς τα κυμάτια γραμμές στα πλάγια. Το αγγείο καλύπτεται από μελανό στιλπνό χρώμα. Η περιφέρεια της βάσης και η κάτω επφάνειά της όπου υπάρχει δακτύλιος με κυκλική εσοχή είναι εξηρημένες, καθώς και δύο λεπτοί δακτύλιοι στη μετάβαση από τη βάση στο σώμα.

Στη μετόπη παριστάνεται παιδί σε χορευτική στάση προς τα αριστερά. Προτείνει το αριστερό χέρι (προς τα εμπρός) και λυγίζει το δεξιό στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Το δεξιό πόδι φέρεται εμπρός, ενώ το αριστερό κάμπτεται αρκετά. Οι ανατομικές λεπτομέρειες στο σώμα δηλώνονται με ελαφρώς ανάγλυφες γραμμές και πιθανώς υπήρχε και περίαμμα. Το περίγραμμα του κεφαλιού είναι εξηρημένο και γύρω από αυτό υπάρχει ταινία, η οποία αρχικά καλυπτόταν με επίθετο λευκό χρώμα. Τα μαλλιά απολήγουν σε κοντούς κυματιστούς βοστρύχους. Στο αριστερό άκρο της μετόπης, εμπρός από το παιδί, εικονίζεται τράπεζα με γλυκά, ενώ στο δεξιό άκρο, πίσω από το παιδί, έχουν εναποτεθεί τέσσερα αντικείμενα τα οποία έχουν φθαρεί. Μόνον ένας χους και ένα παιχνίδι αποτελούμενο από μία ράβδο με κυλιόμενη ρόδα (*ἅμαξις*) μπορούν να ταυτιστούν.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Το αγγείο ανήκει στην κατηγορία των μικρών διαστάσεων χοών με παραστάσεις παιδιών και απαντά στο δ' τέταρτο του 5ου και στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Ως προς το σχήμα ανήκει στην κατά τον Beazley κατηγορία 3 των οινοχοών. Οι χόες θεωρείται ότι συνδέονται με την εορτή των Ανθεστηρίων και τον Διόνυσο, καθώς και με την τελετή στεφανώματος των ηλικίας τριών χρόνων παιδιών που γινόταν κατά τη διάρκειά της, οπότε τους προσφερόταν ως δώρο το αγγείο. Η άποψη αυτή έχει αμφισβητηθεί.
Ως προς την παράσταση και τη στάση του παιδιού βλ. *Agora* XXX, 246-247, αρ. 739, πίν. 78 και γενικά για το σχήμα 41-42. Γενικά για τους χόες και για την εορτή των Ανθεστηρίων βλ. *LIMC* III,1, λ. Dionysos, 414 κ.ε. και ιδιαίτ. 418-419· van Hoorn 1951, 38 (για τις παραστάσεις χορού)· Parke 1977· Hamilton 1992 (όπου εξε-

406, 407

τάζονται όλες οι θεωρίες που έχουν αναφερθεί στο σχήμα και την εικονογραφία του αγγείου)· Green 1971, 189-228 (κυρίως για την εξέλιξη του σχήματος) και Green 1972, 6-7. Για το αμαξίδιο, που αποτελούσε συνηθισμένο παιχνίδι των παιδιών στην κλασική Αθήνα βλ. Αριστοφ. *Νεφέλαι*, στίχ. 861-864 και 878-880.

Χ.Σ.

407 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
425-400 π.Χ.

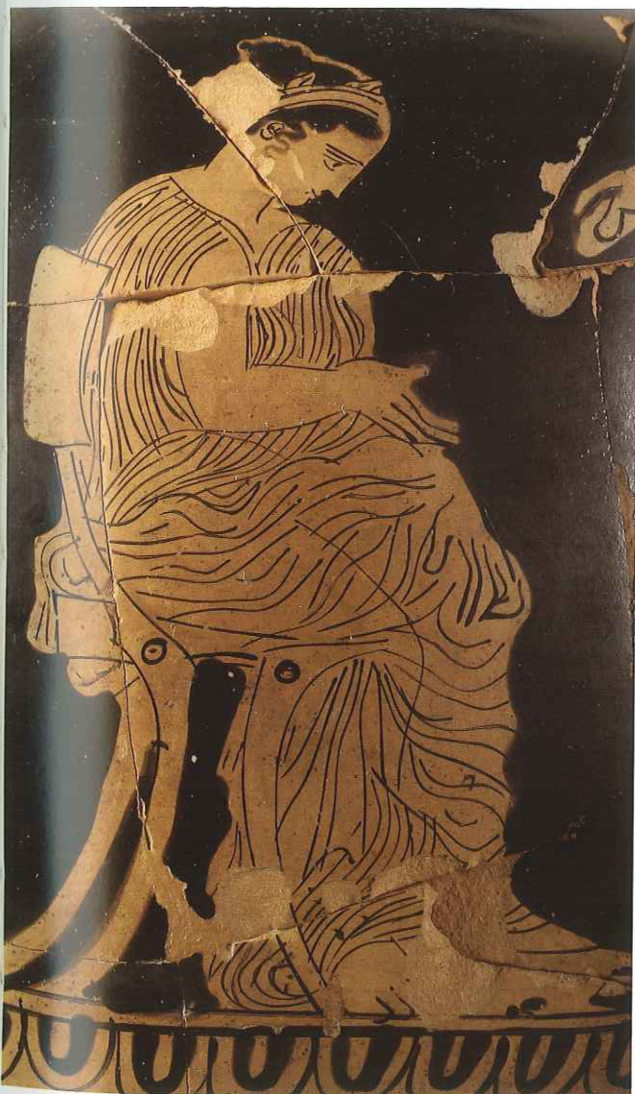
ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15434.
ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,055, ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,096, Δ.Β. 0,068, Δ. ΣΤΟΜΙΟΥ 0,092, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,10 Μ.

Ακέραιη με αποκρούσεις και απολεπίσεις. Πηλός καστανέρυθρος. Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια με κωνικό έξαρμα στο κέντρο, σώμα ημισφαιρικό με εσοχή στο πάνω τμήμα που σχηματίζει ταινία για την υποδοχή του πώματος. Πώμα με κυρτή την επάνω επιφάνεια και κομβιόσχημη διμερή λαβή. Το αγγείο καλύπτεται με μελανό στιλπνό γάνωμα, εκτός από το εσωτερικό του πώματος και την κάτω επιφάνεια της βάσης όπου διατηρούνται ίχνη μίλτου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Παρόμοιες πυξίδες έχουν βρεθεί σε περιβάλλον του γ' και του δ' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Για το σχήμα βλ. Noble 1988, 70. Για το ενδεχόμενο στην αρχαιότητα το αγγείο να ονομαζόταν *κυλιχνίς* βλ. Milne 1939, 247-254. Για ανάλογα παραδείγματα βλ. *Kerameikos* IX, 154, αρ. 301, 2 (HW 23), πίν. 66· Μυλωνάς 1975, Β, 62, αρ. 681, Γ, πίν. 344α.

Χ.Σ.

408

Από τον τάφο 116

408 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΗΣ ΛΗΚΥΘΟΣ
Περίπου 420 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15329.
ΥΨ. 0,182, Δ.Χ. 0,045, Δ.Β. 0,082 Μ.

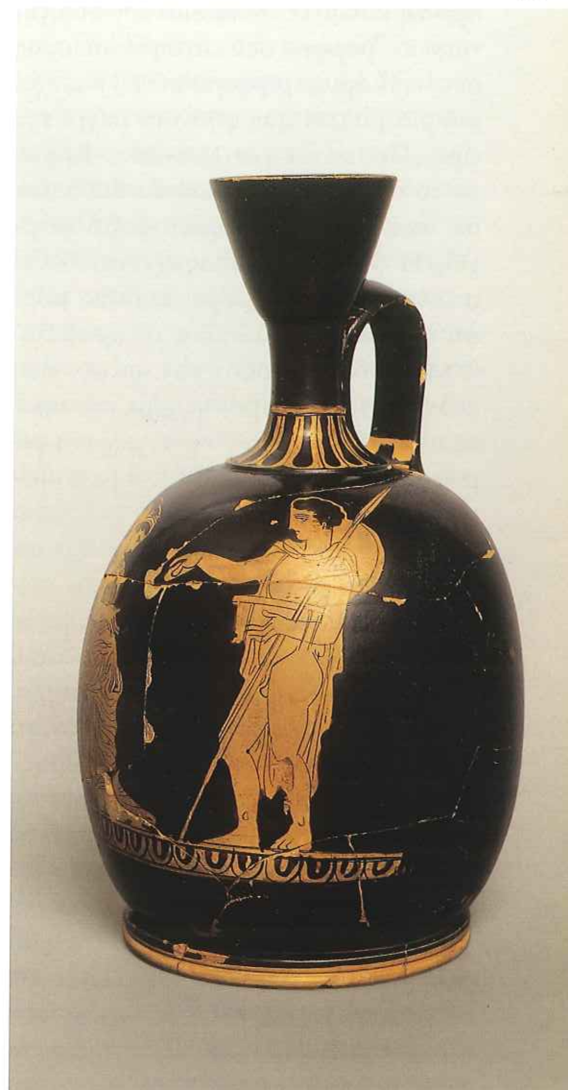
Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα, με μικρές συμπληρώσεις και πολλές αποκρούσεις σε όλο το σώμα. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα σχεδόν σφαιρικό, αναβαθμός στην ένωση του σώματος με το λαιμό, λαβή κάθετη, ταινιωτή, στόμιο καλυκόσχημο με επίπεδο χείλος. Στιλπνό μελανό γάνωμα καλύπτει το σώμα του αγγείου.

Παριστάνεται γυναικεία μορφή καθισμένη σε κλισμό, προς τα δεξιά. Φορά πολύπτυχο ποδήρη χιτώνα και φέρει διάδημα στο κεφάλι. Μπροστά της στέκεται νεαρός γυμνός άνδρας με χλαμύδα και πέτασο στην πλάτη. Με το αριστερό του χέρι στηρίζει δόρυ και κρατά λάρνακα, μέσα από την οποία προφανώς πήρε αντικείμενο ημικυκλικής διατομής που το προσφέρει στη γυναίκα. Η παράσταση ορίζεται κάτω από ιωνικό κυμάτιο και, πάνω από γλωσσωτό κόσμημα, το οποίο κοσμεί το μισό του λαιμού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρόκειται για ένα άλλο είδος ληκύθου που εμφανίζεται στα τέλη της αρχαϊκής περιόδου και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο κατά το β' μισό του 5ου αι. π.Χ., κυρίως ως ταφικό κτέρισμα· βλ. *Agora* XII, 153. Ως αρωματοδοχείο απεικονίζεται σε πολλές παραστάσεις· βλ. Richter 1935, 99-101. Για το σχήμα του βλ. *Agora* XII, 1122. Η απεικόνιση καθιστής γυναικείας μορφής με ιστάμενο άνδρα είναι σύνηθες θέμα στην εικονογραφία των αρυβαλλοειδών ληκύθων. Πιθανώς στο αγγείο μας παριστάνεται σκηνή από την καθημερινή ζωή που απεικονίζει προσφορά (ερωτικού) δώρου· βλ. Sutton 1981, 378. Δεν μπορούμε όμως να αποκλείσουμε την περίπτωση να απεικονίζεται εδώ ο γνωστός μύθος του Πολυνείκη και της Εριφύλης· βλ. *LIMC* III, 1, λ. Eriphyle, 843-846. Ο μύθος θέλει τον Πολυνείκη να προσφέρει κόσμημα, τον όρμο της Αρμονίας, στην Εριφύλη για να πείσει το σύζυγό της Αμφιάραο να αναλάβει την εκστρατεία ενάντια στη Θήβα. Είναι έργο του αγγειογράφου Αίσωνα, βλ. *ARV*[2] 1174· *Addenda*[2] 339· επίσης, Τιβέριος 1996, 328-329.

Ι.Τ.-Δ.

408

409 ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΠΕΛΙΚΗ
Τέλη 5ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15255.
ΥΨ. 0,29, Δ.Β. 0,15, ΜΕΓ. Δ. 0,23, Δ.Χ. 0,17 Μ.

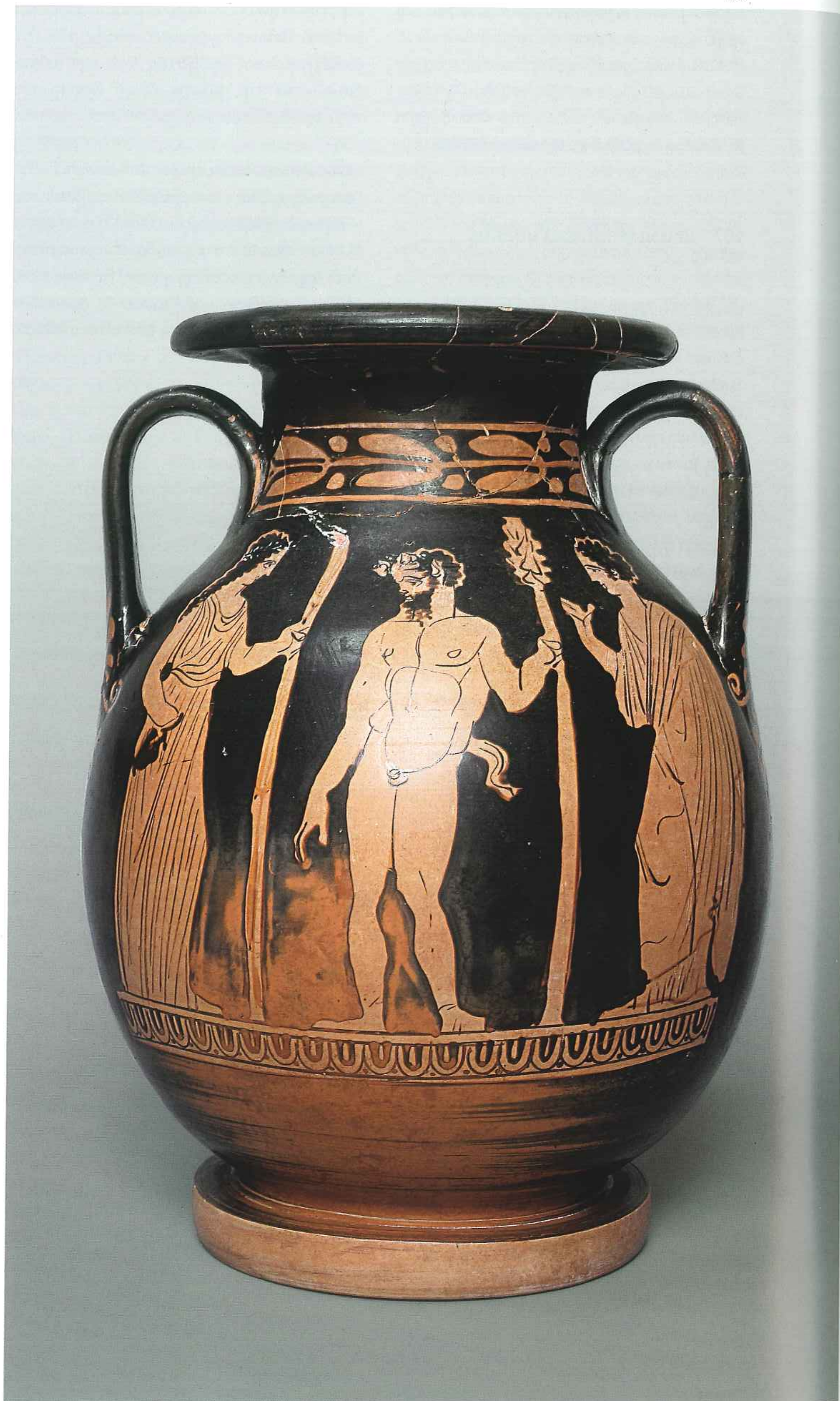
Λείπει τμήμα της μίας λαβής και του λαιμού. Ο υπόλοιπος λαιμός, οι λαβές και η πίσω όψη είναι συγκολλημένες. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στο επίθετο λευκό χρώμα. Πηλός καστανέρυθρος. Ανομοιομερής όπτηση στη μία πλευρά.

Στην κύρια όψη του αγγείου, εικονίζονται τρεις όρθιες μορφές. Η μεσαία αποδίδει γυμνό, γενειοφόρο Σάτυρο με το σώμα σχεδόν κατ' ενώπιον και το κεφάλι, στο οποίο φέρει στεφάνι κισσού, στραμμένο προς τα κάτω δεξιά. Με το λυγισμένο αριστερό χέρι κρατά όρθιο θύρσο, ενώ το δεξιό αφήνεται χαλαρό προ τα κάτω. Τον πλαισιώνουν δύο γυναικείες μορφές που στρέφονται προς αυτόν. Η αριστερή φορά πέπλο και έχει μακριά μαλλιά που φθάνουν μέχρι τον ώμο. Πρόκειται για Μαινάδα. Κρατά με το αριστερό χέρι κάθετα δάδα και με το ελαφρώς λυγισμένο δεξιό οινοχόη. Η φλόγα της δάδας έχει αποδοθεί με επίθετο λευκό χρώμα. Η δεξιά μορφή έχει μαλλιά μαζεμένα σε κρωβύλο. Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει το αριστερό της χέρι, ενώ προτάσσει το δεξιό. Και οι τρεις μορφές φέρουν στεφάνι, που αποδίδεται με επίθετο λευκό χρώμα.

Στην πίσω όψη του αγγείου εικονίζονται δυο νεαροί ιματιοφόροι άνδρες που στέκονται αντικριστά. Ο πρώτος τείνει με το ελεύθερο δεξιό του χέρι στλεγγίδα και ο δεύτερος με το δεξιό του κρατά βακτηρία. Ανάμεσά τους αποδίδεται πεσσίσκος. Στο βάθος διακρίνεται το ηχείο μιας λύρας. Και οι δύο παραστάσεις πλαισιώνονται πάνω από ταινία με φύλλα δάφνης και κάτω από ιωνικό κυμάτιο. Στις δύο λαβές, διπλό ανθέμιο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Η κύρια όψη του αγγείου αφορά στον μεγάλο κύκλο των παραστάσεων με διονυσιακά θέματα, ενώ στην πίσω όψη έχουμε πάλι ένα πολύ γνωστό θέμα στην ει-

409

409

κονογράφηση μεγάλων αγγείων του 5ου και του 4ου αι. π.Χ., αυτό των δύο ή και τριών ιματιοφόρων ανδρικών μορφών. Για παρεμφερείς παραστάσεις βλ. ενδεικτικά *CVA* France 28, Musée du Louvre, πίν. 41/31 και 59/4· *CVA* Baltimore 1, πίν. 24/2· Γιούρη 1965, 153-170, πίν. 73· Δρούγου 1982, 85 και 91, σημ. 5.

Β.Ο.

Από τον τάφο 1086

410 ΤΜΗΜΑ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗΣ ΛΟΥΤΡΟΦΟΡΟΥ
Περίπου 410 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15369.
ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΥΨ. 0,27, ΜΕΓ. ΣΩΖ. ΠΛ. 0,34 Μ.

Σώζεται τμήμα του κυρίως σώματος και του ώμου της λουτροφόρου, καθώς και η γένεση της μίας λαβής. Συγκολλημένο από έξι όστρακα. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις, κυρίως στο επίθετο λευκό χρώμα. Πηλός καστανέρυθρος.

Παριστάνεται γυμνός νεαρός πολεμιστής που δέχεται επίθεση από δύο Αμαζόνες. Φέρει κράνος και κρατά δόρυ στο δεξιό και ασπίδα στο αριστερό του χέρι, το οποίο καλύπτεται από το τυλιγμένο ιμάτιό του. Διακρίνεται καθαρά το εσωτερικό της ασπίδας με θαλλό περιμετρικά του. Διαγώνια στο στήθος του αποδίδεται ο στικτός τελαμώνας του ξίφους.

Η αριστερή Αμαζόνα, που σώζεται από τη μέση και κάτω, φέρει ανατολική ενδυμασία, είναι στραμμένη προς τα δεξιά και σημαδεύει τον πολεμιστή με το τόξο της. Ανάμεσα στις δύο μορφές παρεμβάλλεται δάφνη, τα άνθη της οποίας αποδίδονται με επίθετο λευκό. Το ίδιο χρώμα χρησιμοποιείται και για το λοφίο και τον ιμάντα του κράνους, καθώς και για το βέλος της Αμαζόνας. Η δεξιά έφιππη Αμαζόνα, η οποία δεν σώζεται στην παράσταση, πλήγει τον πολεμιστή με το δόρυ της στο αριστερό του πλευρό. Εκείνος, αδύναμος πια να κρατήσει σταθερά τη λαβή της ασπίδας, προσπαθεί να αμυνθεί με έναν έντονο διασκελισμό προς τα αριστερά, ενώ ταυτόχρονα πλήττει με το δόρυ του το στήθος του αλόγου. Από τη μορφή του αλόγου σώζεται μικρό τμήμα του κεφαλιού, του στήθους, το δεξιό πρόσθιο πόδι και τμήμα του αριστερού.

Ανάγλυφη γραμμή και αραιό γάνωμα αποδίδουν πλαστικά τους μύες του άνδρα και του αλόγου, ενώ διακρίνεται αμυδρά προσχέδιο, κυρίως στο άλογο. Η παράσταση ορίζεται κάτω από αριστερόστροφο μαίανδρο διακοπτόμενο από τετραγωνίδια με αβακωτό κόσμημα, ενώ τον ώμο κοσμεί γλωσσωτό κόσμημα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Το είδος του αγγείου στο οποίο ανήκει το σωζόμενο τμήμα είναι η λουτροφόρος-υδρία. Η χρήση της λουτροφόρου στην αρχαιότητα ήταν διπλή. Σε αυτή μετέφεραν το νερό από την πηγή της Καλλιρόης για το νυφικό λουτρό αφ' ενός και αφ' ετέρου την τοποθετούσαν ως σήμα στους τάφους εκείνων που πέθαιναν ανύπανδροι· σχετικά βλ. Richter - Milne 1937, 5 και Beazley 1932, 5.

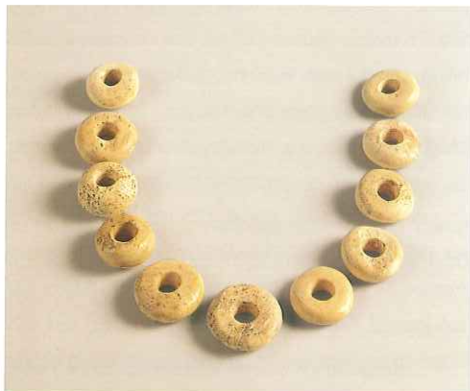
Παριστάνεται η αθηναϊκή Αμαζονομαχία, δηλαδή η μάχη που διεξήχθη μεταξύ των Αμαζόνων και των Αθηναίων, ένα θέμα ιδιαίτερα προσφιλές τόσο στην αγγειογραφία όσο και στη γλυπτική. Πιθανώς με την απεικόνιση της δάφνης, η οποία καταλαμβάνει δεσπόζουσα θέση στην παράσταση, ο αγγειογράφος θέλει να δηλώσει τον τόπο διεξαγωγής της μάχης, που σύμφωνα με το μύθο έγινε κοντά στο Ιερό του Δελφινίου Απόλλωνος· βλ. Πλούτ. *Θησ.*, 27. Γενικά για Αμαζονομαχίες βλ. von Bothmer 1957· Matheson 1992, 234 κ.ε. (όπου και πρόσφατη βιβλιογραφία). Είναι έργο του αγγειογράφου Αριστοφάνη· βλ. *ARV*[2] 1318-1319· *Addenda*[2] 363· Τιβέριος 1996, 330.

Ι.Τ.-Δ.

410

411

Από τον τάφο 407

411 ΟΣΤΕΪΝΕΣ ΧΑΝΔΡΕΣ
Πρώιμος 4ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7142.
Δ. 0,017-0,02, Δ. ΟΠΩΝ 0,006-0,0066 Μ.

Ένδεκα οστέινες δακτυλιόσχημες χάνδρες περιδεραίου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτες. Βρέθηκαν μαζί με μελαμβαφή σκύφο του 380 π.Χ. Οι χάνδρες αυτού του τύπου από λίθο ή οστούν αποτελούν το πιο κοινό κόσμημα ήδη από τη νεολιθική εποχή. Για παρόμοιες με τις αρ. 411, της κλασικής περιόδου, βλ. *Perachora* II, 518, πίν. 194 F9-11 και 441, πίν. 187· *Kerameikos* XI, πίν. 86,6.

Μ.Δ.Θ.

Τάφος 945

412 «ΑΝΘΕΜΩΤΟ» ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15473.
ΥΨ. 0,076, Δ.Β. 0,034, Δ.Χ. 0,027 Μ.

Ακέραιο. Αποκρούσεις στο καλυκόσχημο στόμιο, το κυρίως σώμα (κάτω από τη λαβή) και τη βάση. Απολεπίσεις στο ανθέμιο. Ανομοιομερής όπτηση, ιδιαίτερα εμφανής στην πίσω όψη του αγγείου. Η πρόσθια όψη κοσμείται με μετόπη, που περιέχει πολυπέταλο ερυθρόμορφο ανθέμιο, αμελώς αποδομένο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Τα πρώτα παραδείγματα των μικρών «ανθεμωτών» αρυβαλλοειδών ληκυθίων εμφανίζονται στα τέλη του 5ου και απαντούν συχνά ως κτέρισμα καθ' όλη τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ.· βλ. Καλτσάς 1998, 29, σημ. 30-31. Για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 316 και 154, αρ. 1138, πίν. 38. Γενικά για την αρυβαλλοειδή λήκυθο βλ. Rudolph 1971. Πρβλ. επίσης *Eretria* IX, 61-62 και 117, αρ. S118, πίν. 47. Για τυπολογικό παράλληλο από τον Κεραμεικό βλ. Schlörb-Vierneisel 1966, 66, αρ. 1241 (τάφος HS 121), πίν. 46.3. Βλ. επίσης *Olynthus* XIII, 146, πίν. 103, αρ. 101.

Γ.Κ.

413 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15474.
ΥΨ. 0,06, Δ.Β. 0,028, Δ.Χ. 0,024 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις και αποκρούσεις σε όλο το σώμα του αγγείου. Ανομοιομερής όπτηση, ιδιαίτερα στο κατώτερο τμήμα του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. το σχόλιο στον αρ. 412. Για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 316 και 154, πίν. 38, αρ. 1139. Για τυπολογικό παράλληλο από τον Κεραμεικό πρβλ. Schlörb-Vierneisel 1966, 68, αρ. 128.1 (τάφος HS 99), πίν. 46.6.

Γ.Κ.

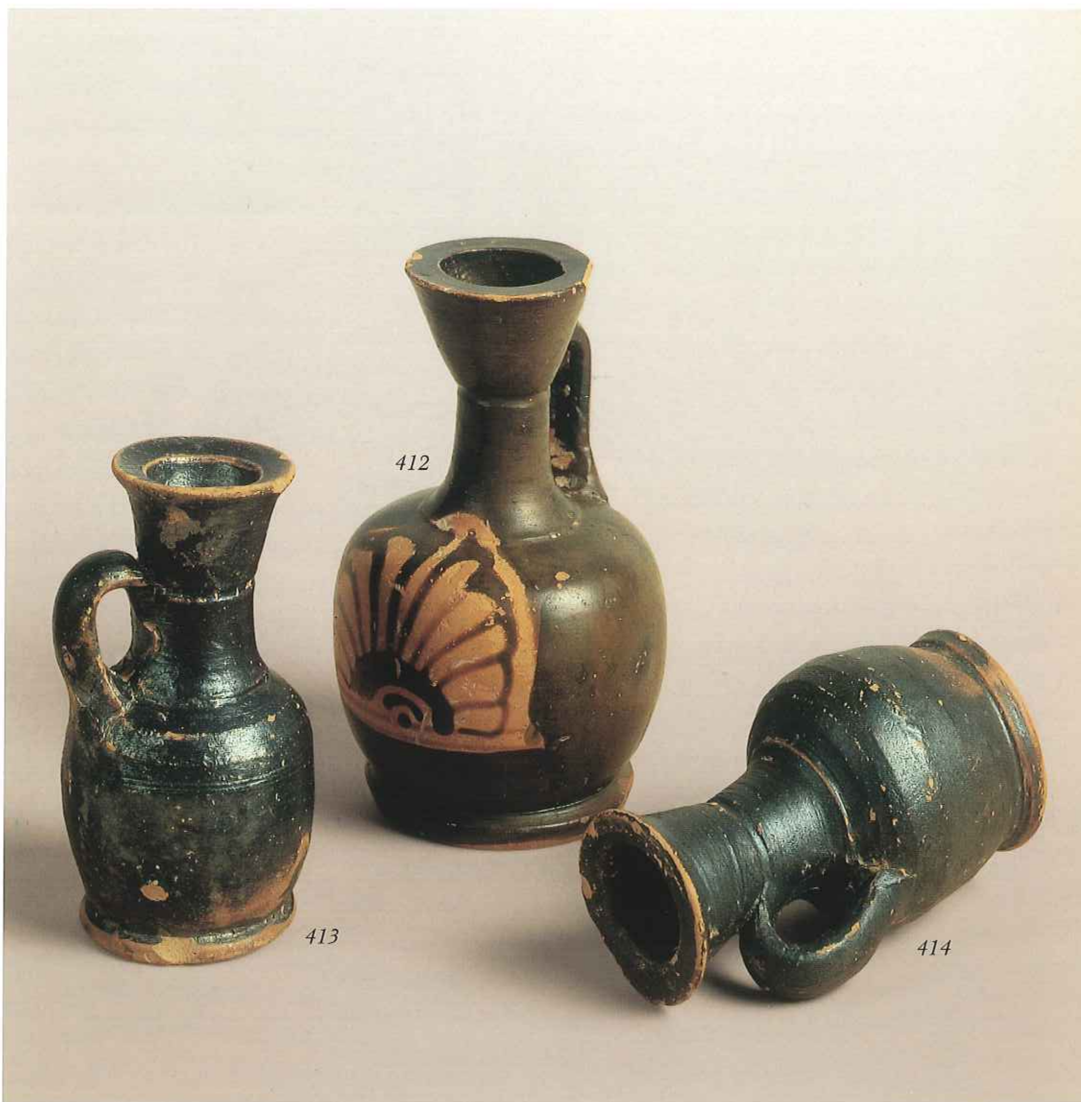
414 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15475.
ΥΨ. 0,06, Δ.Β. 0,028, Δ.Χ. 0,024 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις και αποκρούσεις σε όλο το σώμα του αγγείου. Ανομοιομερής όπτηση, ιδιαίτερα στο κατώτερο τμήμα του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Βλ. το σχόλιο στους αρ. 412 και 413.

Γ.Κ.

415 ΛΕΥΚΟ ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15477.
ΥΨ. 0,192, Δ.Χ. 0,015, Δ.Χ. (ΜΕ ΤΟ ΠΕΡΙΧΕΙΛΩΜΑ) 0,064 Μ.

Ολόκληρο. Το στόμιο είναι συγκολλημένο. Σε ορισμένα σημεία, κυρίως στο κάτω μισό του αγγείου, το λευκό επίχρισμα έχει απολεπιστεί.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για το σχήμα βλ. *Agora* XXIII, 47-48· *Agora* XXX, 48-50. Βλ. επίσης Mertens 1977, 128-136· Wehgartner 1983, 112-114, όπου και βιβλιογραφία. Τα αλάβαστρα ήταν μυροδόχα αγγεία που τοποθετούνταν ως κτέρισμα σε τάφους. Γενικά για τη χρήση του αλαβάστρου βλ. Angermeier 1936· *Neue Pauly*, Ι, λ. Alabastron, Parfümgefäß [Scheibler]. Για τον τύπο και τη χρήση του αλαβάστρου στην αρχαϊκή και την κλασική εποχή βλ. Θέμελης - Τουράτσογλου 1997, 42-43 και 168-169, σημ. 178. Το αγγείο χαρακτηρίζεται από επίμηκες-ωοειδές σώμα, στενό λαιμό, ευρύ περιχείλωμα και δύο μικρές αποφύσεις λίγο κάτω από τον ώμο. Τα λευκά πήλινα αλάβαστρα μιμούνται τα εισηγμένα από την Ανατολή αλάβαστρα από αλάβαστρο ή πολύτιμα μέταλλα· βλ. Özgen - Öztürk 1996, 55-56, 121-125 (αρ. κατ. 75-78) και 131 (αρ. κατ. 86). Για αλαβάστρινα αλάβαστρα σε τάφους βλ. Boulter 1963, 121 (αρ. D9), πίν. 39 και 124-125 (αρ. G2, G3, G4), πίν. 45· Dörig 1972, αρ. κατ. 251. Παρά το γεγονός ότι τα διακοσμημένα λευκά αλάβαστρα εξαφανίζονται μετά το 450 π.Χ. (βλ. το σχόλιο στον αρ. 346), τα αδιακόσμητα λευκά συνεχίζουν έως τον 4ο αι. π.Χ. Για την επίδραση εξωτικών υλών στην αττική κεραμική λευκού βάθους βλ. Vickers 1984. Για τη σύσταση του λευκού, στο χρώμα της κιμωλίας, επιχρίσματος, βλ. Noll - Holm - Born 1973, 122-123.

Γ.Κ.

415, 416

416 ΛΕΥΚΟ ΑΛΑΒΑΣΤΡΟ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15478.
ΥΨ. 0,22, Δ.Χ. 0,018, Δ.Χ. (ΜΕ ΤΟ ΠΕΡΙΧΕΙΛΩΜΑ) 0,065 Μ.

Ολόκληρο. Το στόμιο είναι συγκολλημένο. Εκτεταμένες αποκρούσεις και απολεπίσεις του λευκού επιχρίσματος στο κυρίως σώμα του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Βλ. το σχόλιο στον αρ. 415.

Γ.Κ.

417 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΠΥΞΙΔΑ ΜΕ ΠΩΜΑ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15476.
ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,089, ΥΨ. (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΠΩΜΑ) 0,077, Δ. ΠΩΜΑΤΟΣ 0,106, Δ.Χ. 0,092 Μ.

Ακέραιη. Αποκρούσεις και απολεπίσεις, κυρίως στο εσωτερικό του σώματος και στην περιφέρεια του πώματος.
Ομόκεντρες ταινίες στο χρώμα του πηλού υπάρχουν στην κάτω επιφάνεια του σώματος και στο εσωτερικό της δακτυλιόσχημης βάσης. Η πάνω επιφάνεια του πώματος κοσμείται με ομόκεντρους κύκλους αφημένους στο χρώμα του πηλού, έναν εγχάρακτο στην περιφέρεια και δύο στο κέντρο, όπου υπάρχει οπή ανάρτησης για τον, χαμένο σήμερα, μεταλλικό κρίκο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Στις πυξίδες φυλάσσονταν αντικείμενα και ουσίες (ψιμύθια) του γυναικείου καλλωπισμού. Για τυπολογική κατάταξη των πυξίδων βλ. Roberts 1978· *Agora* XXX, 51-54· Wehgartner 1983, 136-137. Η πυξίδα αυτή με τα ψηλά και ελαφρώς κοίλα τοιχώματα παρουσιάζει χαρακτηριστικά περισσότερο του τύπου Β παρά του τύπου C· πρβλ. *Agora* XII, 174-175, αρ. 1291, πίν. 43. Για πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο, αλλά λίγο πρωιμότερο (τέλη 5ου αι. π.Χ.), βλ. *Agora* XII, 327, αρ. 1291, πίν. 43 (πυξίδα τύπου Β).

Γ.Κ.

417

Από τον τάφο 609

418 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
400-375 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15252.
ΥΨ. 0,138, Δ.Β. 0,044, ΜΕΓ. Δ. 0,081, Δ.Χ. 0,061 Μ.

Ολόκληρη, συγκολλημένη στο πάνω μέρος του σώματος. Αποκρούσεις και απολεπίσεις. Βάση δισκοειδής, το σώμα ευρύνεται προς τον καλά διαμορφωμένο ώμο, λαιμός λεπτός. Λαβή κυλινδρική. Μαύρο στιλπνό γάνωμα που θυμίζει μεταλλική επιφάνεια σε ολόκληρο το αγγείο, εκτός από τη βάση που είναι εδαφόχρωμη. Το σώμα λεπταίνει από τη γένεση της λαβής προς τα κάτω και κοσμείται από το ύψος του ώμου μέχρι λίγο πάνω από τη βάση με κάθετες ανάγλυφες ραβδώσεις. Η λαβή φύεται στον ώμο και ακουμπά πάνω στο τριφυλλόσχημο χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Πρόκειται για αγγείο που ανήκει στο σχήμα 2 των τριφυλλόστομων οινοχοών και άρχισε να διαμορφώνεται στα τέλη του 6ου ή τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.· βλ. *Agora* XII, 60, αρ. 104, πίν. 5.

Β.Ο.

419 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΛΥΧΝΟΣ
400-375 Π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7146.
ΥΨ. 0,042, Δ.Β. 0,042, ΣΥΝΟΛ. ΜΗΚ. 0,126, Δ. ΟΠΗΣ ΠΛΗΡΩΣΗΣ 0,022 Μ.

Απολεπίσεις στην επάνω επιφάνεια της απόληξης του μυκτήρα και σε σημεία του σώματος και της βάσης. Μαύρο στιλπνό γάνωμα που θυμίζει μεταλλική επιφάνεια, από το οποίο έχει εξαιρεθεί η δισκόμορφη χαμηλή βάση. Σώμα καμπύλο. Μεγάλη οριζόντια ταινιωτή λαβή, που αγκαλιάζει τον ώμο σε σχήμα Ω. Μικρή οπή πλήρωσης και ίχνη ερυθρού χρώματος στην αύλακα που την περιβάλλει. Στο εσωτερικό επίσης μαύρο γάνωμα και μικρό έξαρμα στο κέντρο του πυθμένα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Λύχνοι του τύπου αυτού βρέθηκαν ελάχιστοι στα ύστερα ευρήματα της Ολύνθου, που σημαίνει ότι είχαν καθιερωθεί πριν από το 348 π.Χ. Η χρονολόγησή τους βασίζεται τόσο στην τυπολογική εξέλιξη της «Ομάδας 24C» της αθηναϊκής Αγοράς όσο και στη συγγένειά τους με τον τύπο 25A Prime που ανθεί στο β′ μισό του 4ου και στον 3ο αι. π.Χ., καθώς και στα ευρήματα της Αγοράς. Βλ. *Kerameikos* XI, αρ. 81, πίν. 16,17 (380-370 π.Χ.)· *Corinth* IV_2, τύπος VII· Knigge 1970, πίν. 44a· *Agora* IV, 67, τύπος 25A, αρ. 269, πίν. 9,38· Lyon-Caen 1986, 35, αρ. 33.

Β.Ο.

418, 419

Από τον τάφο 379

420 ΠΗΛΙΝΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΚΩΜΙΚΟΥ ΗΘΟΠΟΙΟΥ
Περίπου 350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1040.
ΥΨ. 0,093 Μ.

Ακέραιο. Πηλός καστανέρυθρος. Λευκό επίχρισμα στην επιφάνεια της κύριας όψης, κατά τόπους απολεπισμένο.
Η μορφή παριστάνεται κατ' ενώπιον στηριγμένη στο αριστερό σκέλος επάνω σε χαμηλή υποτυπώδη βάση. Το άνετο, ελαφρώς λυγισμένο, δεξιό πόδι απομακρύνεται προς τα πίσω. Φορά ποδήρη χιτώνα, ψηλά ζωσμένο και ιμάτιο που πέφτει από τον αριστερό ώμο, τυλίγεται γύρω από την εξογκωμένη κοιλιά και καλύπτει το αριστερό λυγισμένο προς τη μέση χέρι. Με το υψωμένο δεξιό ανασύρει το ιμάτιο που κάλυπτε το κεφάλι, σε χειρονομία αποκάλυψης. Το κεφάλι είναι στραμμένο ελαφρά προς τα αριστερά. Τα μαλλιά, λυτά στους ώμους, αποδίδονται με ερυθρωπό χρώμα. Στο πρόσωπο φορά μάσκα με τονισμένα τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πολυάριθμα είναι τα ειδώλια ηθοποιών της αρχαίας κωμωδίας, που αποδίδονται ως γελοιογραφίες επίτοκων γυναικών. Χρονολογούνται στα 400-330 π.Χ.· βλ. Bieber 1961a, 40-41, αρ. 160. Για τον τύπο βλ. Winter 1903, II, 421,9. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *BMC* I, 401, αρ. 1530, πίν. 206 (από την Κυρηναϊκή)· Schürmann 1989, 102, αρ. 356, πίν. 62 (από τη Σικελία· 350-325 π.Χ.)· Muller 1996, 430-431, αρ. 1087-1090, πίν. 134 (από τη Θάσο).

Θ.Κ.

420

Από τον τάφο 610

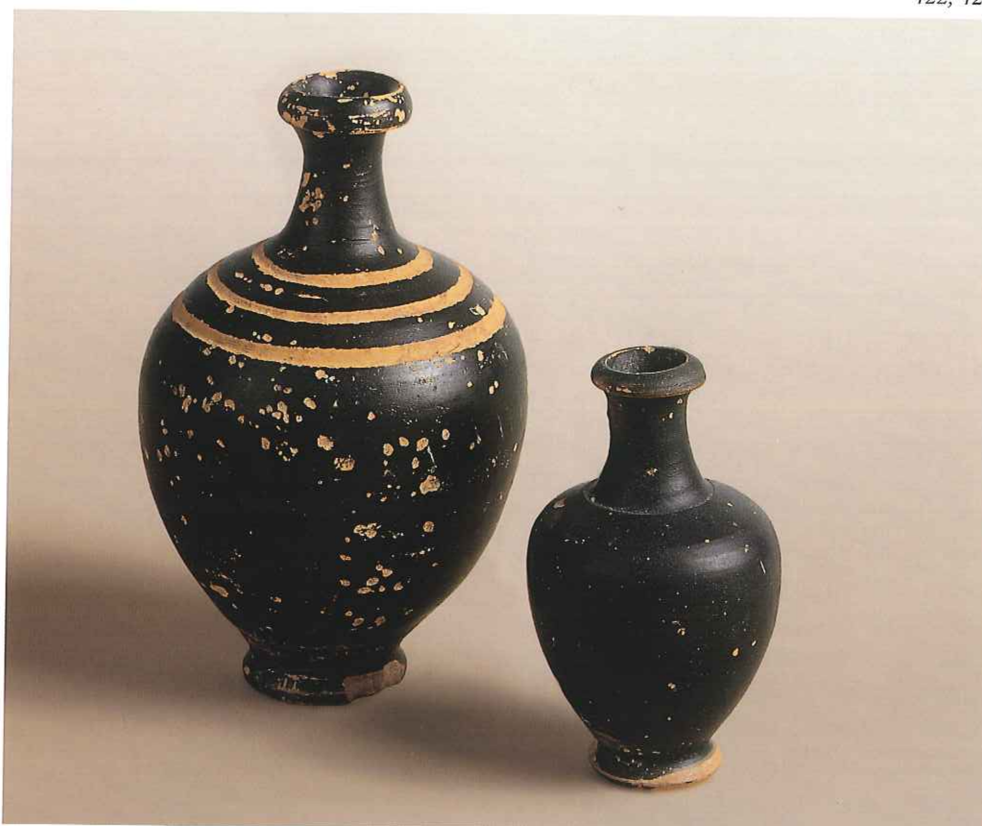
421 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΥΔΡΙΣΚΗ
Περίπου 350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15444.
ΥΨ. 0,112, Δ.Β. 0,03, ΜΕΓ. Δ. 0,061, Δ.Χ. 0,036 Μ.

Ολόκληρη. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Μαύρο στιλπνό γάνωμα σε όλη την επιφάνεια του αγγείου, με εξηρημένη την επιφάνεια έδρασης. Βάση βαθμιδωτή με ίχνη ανομοιομερούς όπτησης. Σώμα απιόσχημο με ψηλό λαιμό. Στον ώμο, οι δύο οριζόντιες λαβές λυγισμένες προς τα πάνω ακουμπούν στο σώμα. Λαιμός ψηλός και χείλος διαμορφωμένο από πλαστικό λοξότμητο δακτύλιο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Για την τυπολογία των μικρογραφικών υδριών βλ. Pfrommer 1983, 80 κ.ε.

Β.Ο.

422, 423

421

Τάφος 559

422 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15400.
ΥΨ. 0,064, Δ.Β. 0,021, ΜΕΓ. Δ. 0,041, Δ.Χ. 0,017 Μ.

Ολόκληρο. Αποκρούσεις στο σώμα και στη βάση, καθώς και απολεπίσεις. Βάση χαμηλή δισκόμορφη, εξηρημένη. Σώμα ωοειδές. Περιμετρικά της γένεσης του λαιμού, χαμηλή λεπτή αυλάκωση. Χείλος από πλαστικό λοξότμητο δακτύλιο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρόκειται για αγγείο με ευρύτατη διάδοση από το δ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. έως τα τέλης της ελληνιστικής περιόδου, αλλά και της ύστερης αρχαιότητας (τα γνωστά unguentaria). Για την ονομασία τους γενικά βλ. *Labraunda* II, 1, 24-25. Από στρωματογραφικές παρατηρήσεις της Schlörb-Vierneisel στο νεκροταφείο του Κεραμεικού, συνάγεται ότι χρονολογικά τα μελαμβαφή μυροδοχεία προηγούνται εκείνων από γκρίζο πηλό· σχετικά βλ. Schlörb-Vierneisel 1966, 87, αρ. 150 (HS 7), πίν. 53,6 (325-300 π.Χ.) και *Agora* XXIX, 177, αρ. 1167, εικ. 72, πίν. 85 (325-300 π.Χ.). Βασικό είναι και το άρθρο της Anderson-Stojanović 1987.

Β.Ο.

423 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15401.
ΥΨ. 0,10, Δ.Β. 0,027, ΜΕΓ. Δ. 0,067, Δ.Χ. 0,023 Μ.

Ακέραιο. Αποκρούσεις και απολεπίσεις στο σώμα και στη βάση. Σώμα σφαιρικό με δισκόμορφη βάση και στόμιο λοξότμητο, δακτυλιόσχημο. Περιμετρικά της γένεσης του λαιμού, τρεις εγχάρακτες ομόκεντρες εξηρημένες αυλακώσεις.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Πρβλ. αρ. 422. Βλ. και *Agora* XXIX, αρ. 1163, πίν. 85 (325-300 π.Χ.)· Schlörb-Vierneisel 1966, 90, αρ. 156, πίν. 53,5 (HS 90) (δ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.).

Β.Ο.

424 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΑΝΘΑΡΟΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15402.
ΥΨ. 0,075, Δ.Β. 0,047, Δ.Χ. 0,083 Μ.

Ακέραιος. Ελάχιστες αποκρούσεις και απολεπίσεις. Μαύρο στιλπνό γάνωμα, ίχνη ανομοιομερούς όπτησης στη μία πλευρά. Βάση δακτυλιόσχημη, αυλακωτή, με πολύ χαμηλό στέλεχος. Σώμα ημισφαιρικό, λαιμός πλατύς, κυλινδρικός με χείλος απλό, λεπτό, που προεξέχει ελαφρά. Λαβές πεπλατυσμένες με αποφύσεις στον ώμο τους. Στον πυθμένα έντυπη διακόσμηση από τέσσερα ανθέμια σε σταυροειδή διάταξη που περικλείονται από περιφέρεια με γραμμίδια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Πρόκειται για αγγείο πόσης ιδιαίτερα διαδεδομένο από τον 6ο αι. π.Χ., η μορφή του οποίου, αυτή με το απλό και λεπτό χείλος, αποτελεί την τελευταία εξέλιξή του. Απαντά σπάνια στο α' μισό του 4ου αι., ενώ η αθηναϊκή Αγορά δίνει παραδείγματα αυτού του τύπου από το 350 π.Χ. και μετά· βλ. *Agora* XII$_1$, 117 και 122. Οι πρωιμότεροι κάνθαροι φέρουν εσωτερικά εμπίεστη διακόσμηση με ανθέμια και γραμμίδια. Ως σχήμα ο κάνθαρος επιβιώνει και κατά την ελληνιστική περίοδο· βλ. *Agora* XXIX$_1$, 83. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. *Agora* XXIX$_2$, αρ. 8, εικ. 4, πίν. 1,2 (325-300 π.Χ.)

Β.Ο.

425 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΑΝΘΑΡΟΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15403.
ΥΨ. 0,08, Δ.Β. 0,046, Δ.Χ. 0,078 Μ.

Ολόκληρος. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα. Απολεπίσεις και αποκρούσεις. Ίχνη ανομοιομερούς όπτησης στη μία πλευρά. Βάση κωνική, από δύο άνισους επάλληλους δακτυλίους με πολύ χαμηλό στέλεχος, και κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ημισφαιρικό, λαιμός πλατύς, κυλινδρικός με απλό χείλος. Λαβές πεπλατυσμένες στον ώμο τους με μυτερή απόληξη. Έντυπη διακόσμηση στον πυθμένα με τέσσερα ανθέμια διατεταγμένα σταυροειδώς, τα οποία περιβάλλονται από περιφέρεια με γραμμίδια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Πρβλ. αρ. 424.

Β.Ο.

425, 424

426 ΤΕΦΡΟΔΟΧΟ ΑΓΓΕΙΟ ΜΕ ΚΑΛΥΜΜΑ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15367.
ΥΨ. 0,244, ΥΨ. (ΜΕ ΤΟ ΚΑΛΥΜΜΑ) 0,295, Δ.Β. 0,167,
ΜΕΓ. Δ. 0,235, Δ.Χ. 0,18 Μ.

Ολόκληρο, συμπληρωμένο σε τμήμα της βάσης. Πηλός καστανέρυθρος. Απολεπισμένο γάνωμα σχεδόν σε όλη την επιφάνεια του αγγείου, σε αντίθεση με το πώμα, όπου έχει διατηρηθεί, με λίγες μόνον απολεπίσεις και αποκρούσεις, η μαύρη στιλπνή επιφάνειά του. Εσωτερικά, γάνωμα ερυθρό. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα σφαιρικό, λαβές οριζόντιες που στρέφονται έντονα προς τα πάνω με μαστοειδείς αποφύσεις στο πλάι τους. Κάτω από το χείλος προεξέχει επίπεδος δακτύλιος ως υποδοχή του καλύμματος. Κάλυμμα κωνικό με κατακόρυφο, ελαφρώς κοίλο μέτωπο στη βάση του και δακτυλιόσχημη λαβή.
Μοναδική διακόσμηση αποτελούν οι ερυθρές ομόκεντρες ταινίες που κοσμούν την κάτω επίπεδη εξωτερική επιφάνεια της εδαφόχρωμης βάσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Για το σχήμα βλ. Vanderpool 1966, πίν. 72.

Β.Ο.

427 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15364.
ΥΨ. 0,063, Δ.Β. 0,023, Δ.Χ. 0,023, ΜΕΓ. Δ. 0,04 Μ.

Ακέραιο με απολεπίσεις. Βάση δισκοειδής, σώμα απιόσχημο, χείλος από πλαστικό λοξότμητο δακτύλιο. Μαύρο στιλπνό γάνωμα σε όλη την επιφάνεια του αγγείου, εκτός από την κάτω εξωτερική επιφάνεια της βάσης. Ίχνη ανομοιομερούς όπτησης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Τα περισσότερα αθηναϊκά μυροδοχεία κατασκευάζονταν από γκρίζο λεπτόκοκκο πηλό, ο οποίος δεν είναι πορώδης και ενδείκνυται για αποθήκευση πολύτιμων υγρών, για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το πλεονέκτημα αυτό του συγκεκριμένου υλικού είχε ως συνέπεια μετά την πρώιμη ελληνιστική περίοδο τα μελαμβαφή μυροδοχεία να χρησιμοποιούνται σπάνια. Βλ. *Agora* XXIX, 176, αρ. 1167, εικ. 72, πίν. 85. Πρβλ. επίσης αρ. 422 και 423.

Β.Ο.

428 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΣΚΥΦΟΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15363.
ΥΨ. 0,06, Δ.Β. 0,025, ΜΕΓ. Δ. 0,053, Δ.Χ. 0,039 Μ.

Ακέραιος. Απολεπίσεις σε μεγάλο τμήμα του σώματος. Βάση δακτυλιόσχημη με ελαφρό έξαρμα εξωτερικά στο κέντρο. Σώμα απιόσχημο. Λαβές πεταλόσχημες. Χείλος στραμμένο προς τα μέσα. Μαύρο γάνωμα σε ολόκληρο το αγγείο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος.
Βλ. *Agora* XII, αρ. 327, πίν. 15· Margreiter 1988, 74, αρ. 253, πίν. 23.

Β.Ο.

429 ΜΙΚΚΥΛΟ ΜΟΝΩΤΟ ΣΚΥΦΙΔΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15361.
ΥΨ. 0,018, Δ.Β. 0,023, Δ.Χ. 0,039 Μ.

Συμπληρωμένη η λαβή. Αποκρούσεις στο χείλος και απολεπίσεις. Μαύρο στιλπνό γάνωμα σε όλη την επιφάνειά του. Βάση δακτυλιόσχημη με μικρό έξαρμα εξωτερικά στο κέντρο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Τα αγγεία του τύπου αυτού, όπως και ο σκύφος, ήταν εξαιρετικά διαδεδομένα, αφού χρησίμευαν ως αγγεία πόσης ή φαγητού σε όλη τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. Στον 3ο αι. π.Χ. εξελίσσονται σε σκυφίδια χωρίς λαβή. Ίσως οι αρχαίοι να απέδιδαν σε αυτά το όνομα *κάναστρον, κάνασθον* ή *τρύβλιον*· βλ. *Agora* XII, 124, αρ. 762, πίν. 31 (350-325 π.Χ.)· *Agora* XXIX, αρ. 857, εικ. 58, πίν. 71.

Β.Ο.

430 ΜΕΛΑΜΒΑΦΕΣ ΜΟΝΩΤΟ ΣΚΥΦΙΔΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15365.
ΥΨ. 0,019, Δ.Β. 0,023, Δ.Χ. 0,042 Μ.

Ακέραιο. Απολεπίσεις στη λαβή και το σώμα. Βάση δακτυλιόσχημη με μικρό έξαρμα εξωτερικά στο κέντρο. Σώμα ρηχό, ανοικτό, με χείλος που στρέφεται προς τα έξω. Λαβή πεταλόσχημη.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. αρ. 429. Επίσης, βλ. *Agora* XII, 126, αρ. 762, πίν. 31· *Agora* XXIX, 155, αρ. 857, εικ. 58.

Β.Ο.

431 ΜΙΚΚΥΛΟ ΠΙΝΑΚΙΟ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15362.
ΥΨ. 0,012, Δ.Β. 0,03, Δ.Χ. 0,042 Μ.

Ολόκληρο. Απολεπίσεις στο μεγαλύτερο τμήμα του σώματος. Αποκρούσεις. Βάση δισκόμορφη, σώμα ρηχό, ανοικτό. Τοιχώματα χονδρά. Αβαθής διαμόρφωση του εσωτερικού του πινακίου. Χείλος πεπλατυσμένο, στραμμένο προς τα έξω.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Παρόμοια αγγεία από την αθηναϊκή Αγορά πρωτοεμφανίζονται στα τέλη του 5ου ή τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Τα πρώιμα φέρουν μελανό γάνωμα, το οποίο μετά το 325 π.Χ. γίνεται όλο και πιο σπάνιο. Βλ. *Agora* XXIX, 215, αρ. 1471, εικ. 87.

Β.Ο.

432 ΛΕΚΑΝΙΔΑ
Τέλη 4ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15368.
ΥΨ. 0,14, Δ.Β. 0,125, Δ.Χ. 0,293 Μ.

Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Ίχνη ανομοιομερούς όπτησης. Πηλός ωχροκίτρινος, με εγκλείσματα και άλλες προσμείξεις. Βάση δακτυλιόσχημη, χαμηλή. Σώμα κωνικό. Λαβές κυλινδρικής διατομής, στο χρώμα του πηλού, ριζώνουν ακριβώς κάτω από το πεπλατυσμένο χείλος. Στο εσωτερικό διακόσμηση από τρεις ερυθρές ταινίες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη. Ανοικτό αγγείο φτιαγμένο από «household ware», σύνηθες αντικείμενο της οικιακής σκευής. Στην Αθήνα ήταν πολύ διαδεδομένο, ιδιαίτερα από το 525 έως το 300 π.Χ. Βλ. *Agora* XII, αρ. 1819, πίν. 85.

Β.Ο.

433 ΜΙΚΚΥΛΟΣ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΚΑΛΥΚΑΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15366.
ΥΨ. 0,024, Δ.Χ. 0,032 Μ.

Ακέραιος. Απολεπίσεις και ελαφρές αποκρούσεις. Υποτυπώδης βάση με επίπεδη επιφάνεια έδρασης. Σώμα καλυκόσχημο με λαιμό που απολήγει σε ανοικτό χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Για το σχήμα βλ. *Agora* XII, 121-122, αρ. 692, πίν. 28 και αρ. 1398, πίν. 45· Ρωμιοπούλου 1964, 101, εικ. 10α-γ· Πατσιαδά 1983, 174, αρ. 107, πίν. 65α.

Β.Ο.

434 ΜΙΚΚΥΛΟΣ ΛΥΧΝΟΣ
325-300 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7153.
ΥΨ. 0,03 ΜΗΚ. 0,06, Δ. ΟΠΗΣ ΠΛΗΡΩΣΗΣ 0,018, Δ.Β. 0,025 Μ.

Ακέραιος. Πηλός κιτρινοκάστανος, πολύ καθαρός, λιπαρός στην αφή, χωρίς γάνωμα. Βάση δισκόμορφη, σώμα σφαιρικό, μυκτήρας με καμπύλη απόληξη και μικρή οπή καύσης. Στην άκρη του, μελανό χρώμα. Στο εσωτερικό του σώματος, μελανό γάνωμα. Μικρό διάτρητο ωτίο στον ώμο. Στην εξωτερική επιφάνεια της βάσης, ερυθρό χρώμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Ο λύχνος αυτός ανήκει, σύμφωνα με τον Howland, στον τύπο 25B Prime, βλ. *Agora* IV, αρ. 319, πίν. 11,39, ο οποίος αντιστοιχεί στον τύπο VII της Κορίνθου. Το ιδιαίτερα εύχρηστο σχήμα και η εύκολη κατασκευή του είναι η αιτία που τον έκαναν πολύ διαδεδομένο από το γ' τέταρτο του 4ου έως το β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Για το σχήμα βλ. επίσης *Kerameikos* XI, αρ. 143-144, πίν. 26-27 (γ'-δ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)· Davidson 1934, 55-56, αρ. 67 (τύπος VII), εικ. 24 (τέλη 4ου αι. π.Χ.)· Δρούγου 1992, τύπος ΠΛ3, Σφαιρικοί αγάνωτοι λύχνοι, 40-42, αρ. 50, εικ. 4 (τέλη 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.).

Β.Ο.

435 ΑΒΑΦΟΣ ΟΞΥΠΥΘΜΕΝΟΣ ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ
3ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15396.
ΥΨ. 0,129, Δ.Χ. 0,023, ΜΕΓ. Δ. 0,064 Μ.

Ολόκληρος, συγκολλημένος στο χείλος. Σώμα σφαιρικό. Απόληξη κομβιόσχημη, πλαστικά διαμορφωμένη. Λαβές κυλινδρικής διατομής, που φύονται λίγο κάτω από τον χαμηλό πλαστικό δακτύλιο του χείλους και ακουμπούν στο ευρύτερο σημείο του σώματος. Από το εσωτερικό του χείλους που είναι ερυθρό, μία σταγόνα χρώματος έχει «τρέξει» στην εξωτερική επιφάνεια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Για το σχήμα βλ. *CVA* USA 3, αρ. 20, πίν. XIX.

Β.Ο.

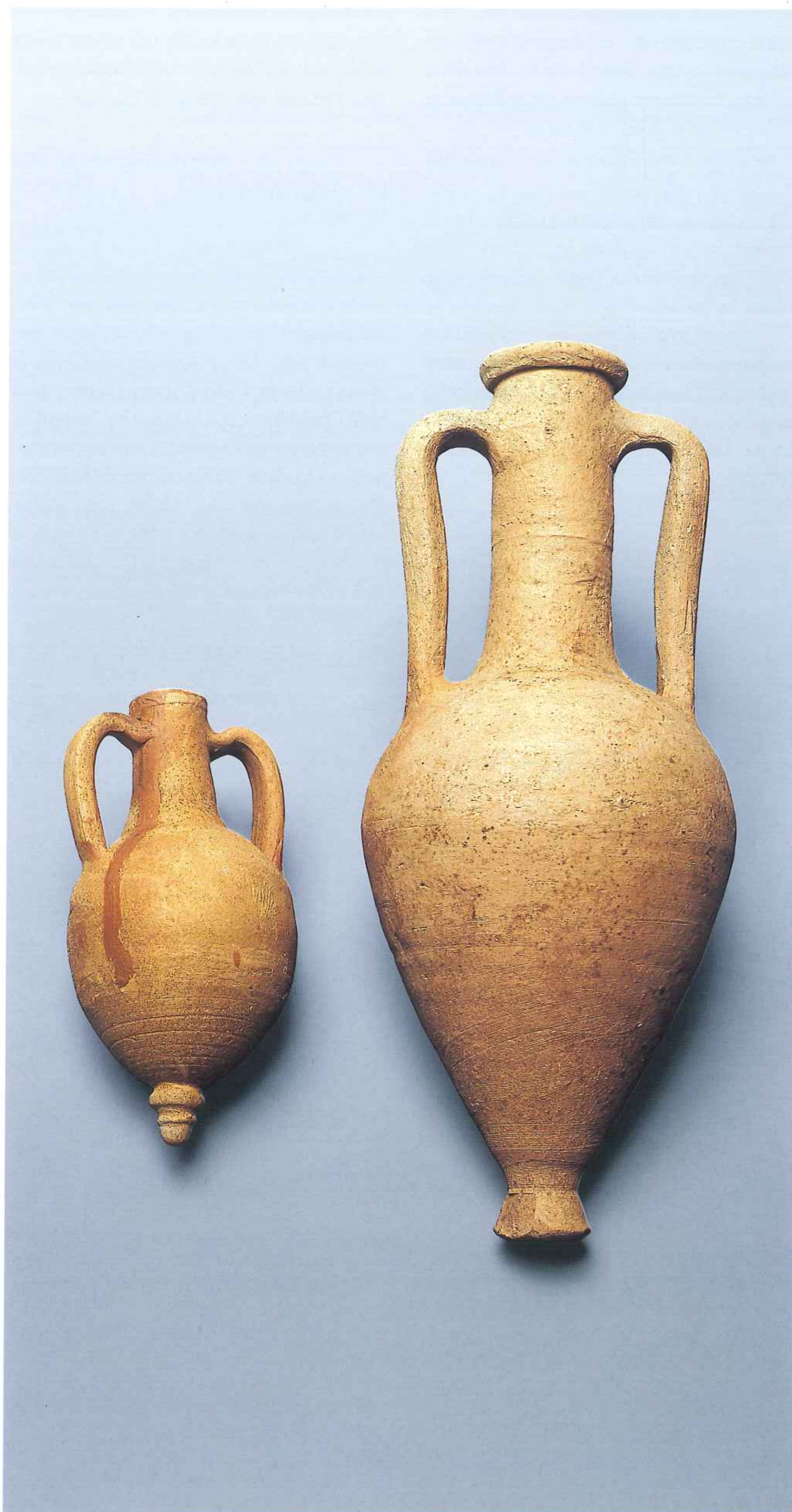
436 ΑΒΑΦΟΣ ΟΞΥΠΥΘΜΕΝΟΣ ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ
3ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15399.
ΥΨ. 0,253, ΜΕΓ. Δ. 0,104, Δ.Χ. 0,043 Μ.

Ακέραιος με μικρή απόκρουση στο κομβίο. Πηλός ακάθαρτος με εγκλείσματα και άλλες προσμείξεις. Κομβίο κωνικό με γωνιώδη προσαρμογή στην κοιλιά και επίπεδη απόληξη. Σώμα απιόσχημο, επίμηκες. Μακρύς λαιμός που απολήγει σε πλαστικό δακτυλιόσχημο προεξέχον χείλος. Λαβές ψηλές, που φύονται λίγο κάτω από το δακτύλιο του χείλους και ακουμπούν στον ώμο του αγγείου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτος. Ο τύπος αυτός των αμφορέων είναι θασιακός. Για το σχήμα βλ. *CVA* Deutschland 29, πίν. 93,2. Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Ρωμιοπούλου 1989, 37, πίν. 21· Χρυσοστόμου 1998α, 36, αρ. 1, πίν. 11.

Β.Ο.

435, 436

437 ΛΑΓΥΝΟΣ
3ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15397.
ΥΨ. 0,126, Δ.Β. 0,048, ΜΕΓ. Δ. 0,084, Δ.Χ. 0,031 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη σε διάφορα σημεία του σώματος, με αρκετές απολεπίσεις και αποκρούσεις. Η επιφάνεια του αγγείου φέρει βερνίκι ωχρό-υπόλευκο. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα σφαιρικό, λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, χείλος δακτυλιόσχημο, ελαφρώς προεξέχον. Λαβή ταινιωτή που κάμπτεται σε ορθή γωνία. Η ράχη της έχει αποδοθεί πλαστικά.

Μελανή ταινία περιτρέχει την κάθετη περιφέρεια της βάσης και τη γένεση του λαιμού. Στην κοιλιά, η ίδια μελανή ταινία πλαισιώνεται πάνω και κάτω από δύο αχνότερες παράλληλες γραμμές. Η περιφέρεια του χείλους και το εσωτερικό της είναι μελανά, ενώ οριζόντια μελανή γραμμή ορίζει το πάνω μέρος της λαβής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η λάγυνος θεωρείται ένα από τα κατ' εξοχήν χαρακτηριστικά ελληνιστικά αγγεία και ανήκει ως προς τη χρονολόγησή της στα πλέον προβληματικά· σχετικά βλ. Γιαννικουρή κ.ά. 1990, 175. Ως προς το σχήμα της διακρίνεται σε δύο τύπους: α) αγγεία με σώμα αμφικωνικό και β) αγγεία με σώμα σφαιρικό. Σε αυτή τη δεύτερη κατηγορία, στην οποία ανήκει και η λάγυνος αυτή από τον Κεραμεικό, αποδίδεται και το επίθετο «στρογγύλη»· βλ. Καλτσάς 1983, 37. Από τον 2ο αι. π.Χ. και μετά η λάγυνος πιθανώς αντικατέστησε τις οινοχόες και αποτέλεσε μία εξελιγμένη μορφή τους με σφαιρικό σώμα. Για το σχήμα και την ορολογία θεμελιακές είναι οι μελέτες του Leroux 1913 και η δημοσίευση *Labraunda* II, 1, 17-19. Επίσης, βλ. Metzger 1994, 73-75, πίν. 36-37· *Agora* XXIX$_1$, 227 κ.ε., αρ. 1514, εικ. 90, πίν. 116. Για σφαιρικές μικρού σχήματος λαγύνους βλ. και Gräpler 1997, 87, αρ. 114/4, εικ. 154, 165.

Β.Ο.

438 ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ ΜΑΣΤΟΕΙΔΗΣ ΦΙΑΛΗ
250-200 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15398.
ΥΨ. 0,051, Δ.Χ. 0,106, Δ.Β. 0,025 Μ.

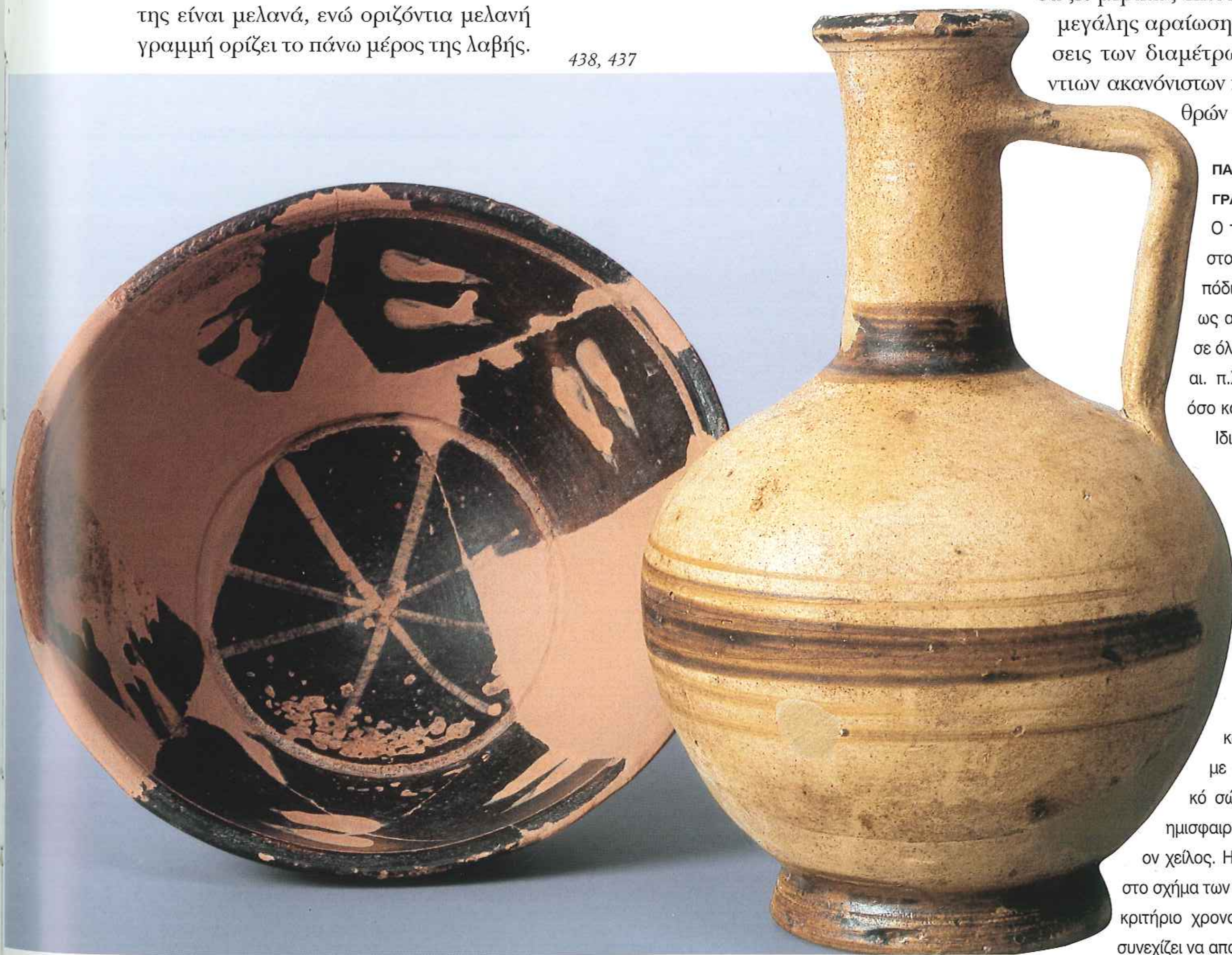
Ολόκληρη. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη σε μεγάλη έκταση. Πολλές αποκρούσεις και απολεπίσεις τόσο του μελανού χρώματος όσο και του επίθετου λευκού. Ίχνη ανομοιομερούς όπτησης.

Εξωτερικά, η δισκόμορφη βάση ορίζεται από ζεύγος ομόκεντρων επάλληλων εγχαράξεων, που επαναλαμβάνονται περίπου στο μέσον του σώματος. Στο εσωτερικό κάτω από το χείλος, το οποίο ανοίγει ελαφρά προς τα έξω, περιμετρική χάραξη. Το κέντρο του πυθμένα κοσμείται από εγχάρακτη περιφέρεια με τέσσερις διαμέτρους σε αστεροειδή διάταξη, που σώζει μερικώς επίθετο λευκό χρώμα μεγάλης αραίωσης. Στις προεκτάσεις των διαμέτρων, ζεύγη οριζόντιων ακανόνιστων παράλληλων ερυθρών πινελιών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Ο τύπος της απλής μαστοειδούς φιάλης χωρίς πόδι, που χρησιμοποιείται ως αγγείο πόσης, απαντά σε όλη τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. τόσο στην Αθήνα όσο και σε άλλες περιοχές. Ιδιαίτερα τα αγγεία με γραπτή διακόσμηση στο εσωτερικό τους εμφανίζονται ως νέα σχήματα στην αρχή της ελληνιστικής περιόδου· βλ. *Agora* XXIX$_1$, 110, σημ. 113. Κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: α) φιάλες με απλό χείλος και κωνικό σώμα και β) φιάλες με ημισφαιρικό σώμα και έξω νεύον χείλος. Η διαφορά όμως αυτή στο σχήμα των αγγείων δεν αποτελεί κριτήριο χρονολόγησης. Το σχήμα συνεχίζει να απαντά και μέσα στον 2ο

438, 437

αι. π.Χ., όχι όμως μετά το 175 π.Χ., όπως συνάγεται από ευρήματα της αθηναϊκής Αγοράς. Για το σχήμα βλ. *Agora* XXIX, αρ. 361, εικ. 22, πίν. 35 (240-220 π.Χ.)· για τη διακόσμηση στο εσωτερικό βλ. *Agora* XXIX, αρ. 363, 364, πίν. 35 (240-220 π.Χ.)· Rotroff 1991, αρ. 84, εικ. 17, πίν. 35.

Β.Ο.

Από τις αποθέσεις εργαστηρίου

439 ΠΛΗΜΟΧΟΗ (ΚΕΡΝΟΣ)
400-350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15404.
ΥΨ. 0,109, Δ.Β. 0,062, Δ.Χ. 0,108 Μ.

Ολόκληρη. Συγκολλημένη στο χείλος. Αποκρούσεις. Πηλός ροδόχρωμος με εγκλείσματα και άλλες προσμείξεις. Βάση δακτυλιόσχημη, εσωτερικά κωνική, πόδι χαμηλό. Η μετάβαση από το πόδι στο κωνικό σώμα τονίζεται με πλαστικό δακτύλιο. Μεταξύ του σώματος και του ώμου, οριζόντιος πλαστικός δακτύλιος, όπου και οι λαβές με ζεύγη οπών. Πάνω από αυτόν, ο ώμος του αγγείου στο σχήμα σφαιρικής ζώνης και έξω νεύον χείλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ο χαρακτηρισμός «κέρνος» έχει αποδοθεί από την έρευνα σε αγγεία που προέρχονται κυρίως από το Ιερό της Ελευσίνας και την αθηναϊκή Αγορά (βλ. Pollitt 1979, 205 κ.ε.) και σχετίζονται με τη λατρεία της Δήμητρας, αλλά και της Ρέας και της Κυβέλης. Πρόκειται για αγγεία που απαντούν σε δύο τύπους: α) ο απλός «κέρνος», όπως τα αγγεία της παρούσας Έκθεσης, και β) ο σύνθετος τύπος, με ένα κεντρικό αγγείο, το οποίο περιβάλλεται από πολλές κοτυλίσκες. Οι μικρές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στο σχήμα των απλών «κέρνων» δεν συνιστούν κριτήριο χρονολόγησης.
Σε διεξοδική για την ορολογία των αγγείων αυτών μελέτη, ο Brommer 1980 προτείνει πειστικά την απόδοση του όρου «πλημοχόη» στον απλό τύπο και τον όρο «κέρνος» στον σύνθετο. Την ίδια άποψη υιοθετεί και η τελευταία έρευνα της M.M. Miles (*Agora* XXXI, 95 κ.ε.) που αφορά σε ευρήματα από το Εν άστει Ελευσίνιο. Για παράλληλα βλ. Pollitt 1979, εικ. 1 (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία)· Jones 1982, πίν. 6· Bakalakis 1991, 117, εικ. 6· *Agora* XXXI, πίν. 18a, 19b. Για τον σύνθετο τύπο βλ. *Agora* XII, αρ. 1364, πίν. 44.

Β.Ο.

440 ΠΛΗΜΟΧΟΗ (ΚΕΡΝΟΣ)
400-350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15405.
ΥΨ. 0,074, Δ.Β. 0,047, Δ.Χ. 0,09 Μ.

Ολόκληρη. Λείπουν τμήματα του χείλους και του επίπεδου δακτυλίου, ο οποίος είναι συγκολλημένος. Πηλός καστανέρυθρος με εγκλείσματα και μίκα. Βάση κωνική, σώμα κωνικό, χείλος ανοικτό προς τα έξω. Ζεύγη οπών στις λαβές. Ίχνη ερυθρού χρώματος στο εσωτερικό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρβλ. αρ. 439.

Β.Ο.

441 ΠΛΗΜΟΧΟΗ (ΚΕΡΝΟΣ)
400-350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15406.
ΥΨ. 0,072, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,076 Μ.

Ολόκληρη. Αποκρούσεις στο χείλος και στον επίπεδο δακτύλιο. Πηλός ερυθρωπός με πολλές προσμείξεις. Βάση δακτυλιόσχημη, πόδι κωνικό.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρβλ. αρ. 439.

Β.Ο.

442 ΠΛΗΜΟΧΟΗ (ΚΕΡΝΟΣ)
400-350 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15407.
ΥΨ. 0,07, Δ.Β. 0,044, Δ.Χ. 0,073 Μ.

Ολόκληρη. Συμπληρωμένη στο χείλος και στον επίπεδο δακτύλιο. Πηλός ωχροκίτρινος. Βάση δακτυλιόσχημη με χαμηλό κυλινδρικό πόδι. Σώμα κωνικό. Ίχνη μελανού χρώματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Πρβλ. αρ. 439.

Β.Ο.

443 ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΟ ΚΑΛΥΜΜΑ ΠΥΞΙΔΑΣ
500-450 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 15370.
ΥΨ. 0,085, Δ. 0,103 Μ.

Ολόκληρο. Η λαβή συγκολλημένη, με ραγίσματα. Πηλός καστανός. Το πλάγιο κάθετο τοίχωμα ελαφρώς κοίλο, με στιλπνό γάνωμα και ίχνη ανομοιομερούς όπτησης. Περιμετρική ζώνη ιώδους χρώματος στην προεξέχουσα κάτω στεφάνη της βάσης. Ιώδες χρώμα περιγράφει επίσης τη βάση της λαβής και την κορυφή της. Το κομβίο μελαμβαφές σε σχήμα καρπού ροδιάς.

Η παράσταση καταλαμβάνει ολόκληρη την επάνω επιφάνεια του πώματος: τρία χταπόδια αναπτύσσονται γύρω από το κομβίο. Στα μεταξύ τους τρία κενά διαστήματα αποδίδονται ένα, δύο και τρία δελφίνια αντίστοιχα. Επίθετο λευκό χρώμα στο κεφάλι και στο σώμα των χταποδιών.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο. Για παρεμφερή ως προς το σχήμα βλ. Roberts 1978, εικ. 9a, c. Για παραστάσεις χταποδιών σε διαφόρων σχημάτων αγγεία βλ. *CVA* Berlin 7, πίν. 26,3· *ABL* πίν. 50· *Agora* XXIII, 186, αρ. 659, πίν. 63 (όπου και σχετική βιβλιογραφία)· *CVA* J.P. Getty, 13, αρ. 18, πίν. 397.2,4-6.

Β.Ο.

443

444 ΠΛΑΣΤΙΚΗ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ ΟΙΝΟΧΟΗ
Μέσα 4ου αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Ε 1042.
ΥΨ. 0,273, Δ.Β. 0,092, Δ.Χ. 0,03-0,037 Μ.

Ελλιπής, συγκολλημένη. Σπασμένα τα χέρια στο ύψος των αγκώνων. Βάση ελλιπής, συμπληρωμένη. Απολεπισμένα τοπικά η βαφή και το επίχρισμα. Πηλός ροδοκάστανος. Ψηλή εχινοειδής βάση, μειούμενη πάνω. Το πίσω μέρος του αγγείου αποτελεί μελαμβαφής τριφυλλόστομη οινοχόη με κυλινδρικό λαιμό και κάθετη ταινιωτή λαβή, που φέρει κατακόρυφη νεύρωση.

Το πρόσθιο μέρος του αγγείου αποτελεί όρθια γυναικεία μορφή, που φορά ποδήρη χιτώνα (ή πέπλο) και ιμάτιο, στέκεται μετωπικά με σταθερό το αριστερό πόδι και φέρει πίσω το δεξιό. Το ιμάτιο σχηματίζει πλούσια πτύχωση και φαίνεται να

444

αναδιπλώνεται στο στέρνο και στο πάνω μέρος του στήθους. Τη ράχη και το λαιμό της μορφής καλύπτει επίβλημα, οι παρυφές του οποίου αφήνονται ελεύθερα στα αριστερά μέχρι το ύψος των ποδιών. Στο ύψος των ώμων, πίσω από το επίβλημα, αποτυπώματα από τη γένεση φτερών. Ο τρόπος απόδοσης των ενδυμάτων δημιουργεί ερωτηματικά. Φαίνεται ότι, για λόγους πλουσιότερου αισθητικού αποτελέσματος, προστέθηκαν εκ των υστέρων στο πρόσθιο τμήμα ορισμένα διακοσμητικά στοιχεία, όπως η πτύχωση στο στέρνο και οι κυματιστές παρυφές κάτω από το αριστερό χέρι. Τα χέρια λείπουν, αλλά τα αποτυπώματα των σπασμένων σημείων δείχνουν ότι το αριστερό φερόταν σχεδόν παράλληλα με το σώμα, ενώ το δεξιό καμπτόταν ίσως για να συγκρατήσει το επίβλημα. Το κεφάλι εμφανίζει μία ελαφρά κλίση προς τα αριστερά, η κόμη αποδίδεται με μικρές κυματοειδείς αυλακώσεις και στο πάνω μέρος της κεφαλής συγκρατείται με στεφάνι. Στην αριστερή παρειά διακρίνεται ενώτιο.

Ολόκληρο το αγγείο και η βάση, εκτός από το πίσω τμήμα της μελαμβαφούς οινοχόης, καλύπτεται με λευκό επίχρισμα και οι λεπτομέρειες αποδίδονται με διάφορα χρώματα (κίτρινο στην κόμη και ερυθρό στην ταινία που τη συγκρατεί, ερυθρό και γαλάζιο στα υποδήματα και γαλάζιο επίσης στην επάνω επιφάνεια της βάσης).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Οι πλαστικές οινοχόες ή λήκυθοι κατασκευάζονται ως αφιερώματα ή κτερίσματα αρχικά στην Αθήνα γύρω στο 400 π.Χ. και η παραγωγή τους διαρκεί έως το 320 π.Χ. Απομιμήσεις γίνονται αργότερα στη Βοιωτία, στην Όλυνθο και στην Καμπανία. Λόγω του εντυπωσιακού αποτελέσματος τα αγγεία αυτά θεωρούνταν πολυτελή και αποτελούσαν περιζήτητο εξαγώγιμο είδος σε ξένες αγορές, όπως στη Νότια Ρωσία. Ο τύπος του συγκεκριμένου αγγείου απαντά για πρώτη φορά ως πλαστικό αγγείο. Η παρουσία φτερών οδηγεί στην υπόθεση ότι ίσως πρόκειται για Νίκη, ένα από τα συνήθη θέματα. Το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται απλώς για φτερωτή γυναικεία μορφή.

Για παρεμφερή αγγεία βλ. Trumpf-Lyritzaki 1969, 7, 9, 10, πίν. 3, αρ. 10 (Νίκη στο ΕΑΜ από την Κυρηναϊκή· αρχές 4ου αι. π.Χ.), πίν. 4α, αρ. 13 (Νίκη στο Μουσείο του Κεραμεικού) και αρ. 17 (Νίκη στο Βρετανικό Μουσείο από την Αθήνα· μέσα 4ου αι. π.Χ.)· Williams 1978, 379-401, πίν. 91, αρ. 2-4 (ύστερος 5ος - πρώιμος 4ος αι. π.Χ.)· *BMC* II, 59, πίν. 39, αρ. 1703 (από την Αθήνα· γ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)· Köster 1926, πίν. 33 (Νίκη από την Ερέτρια)· Breitenstein 1941, 29, πίν. 30, αρ. 274 (4ος αι. π.Χ.)· Mollard-Besques 1986, IV.1, 143-144, πίν. 155d-f, αρ. D4111-4114· *Olynthus* VII, 101-102, πίν. 54-55, αρ. 395-396.

Ο.Ζ.

445 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΣΕΙΡΗΝΑ
340-330 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Α 5773.
ΥΨ. 0,44, ΜΕΓ. ΠΛ. 0,26 Μ.

Μάρμαρο πεντελικό. Λείπει η κεφαλή και το πάνω μέρος του λαιμού, το δεξιό χέρι και τμήμα του στήθους και της ωμοπλάτης, η δεξιά φτερούγα, τμήμα της αριστερής και τα πόδια αμέσως κάτω από τα γόνατα. Αποκρούσεις στα δάκτυλα του αριστερού χεριού και μικρότερες φθορές στην επιφάνεια.

Πρόκειται για Σειρήνα που παριστάνεται γυμνή με το αριστερό χέρι λυγισμένο να ακουμπά στο στήθος. Πίσω από τα σκέλη διατηρείται τμήμα της ουράς. Το σώμα αποδίδεται σχεδόν επίπεδο, χωρίς πολλές ανατομικές λεπτομέρειες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Η απεικόνιση Σειρήνας αποτελεί παλαιό θέμα σε διάφορα έργα τέχνης, βλ. Biers 1999, 135-144. Για παραστάσεις στην πλαστική και ιδιαίτερα στις επιτύμβιες στήλες βλ. Diepolder 1965, 29-30· Woysh-Meautis 1982, 91-99. Σε επιτύμβιες στήλες εμφανίζεται κατά τον 4ο αι. π.Χ. (βλ. Cook 1969, 65 κ.ε., πίν. 40-45) και ερμηνεύεται ως πνεύμα που θρηνεί και συμπαραστέκεται στη θλίψη για το χαμό του νεκρού. Για Σειρήνες βλ. Rolley 1994, 41. Το συγκεκριμένο έργο αποτελεί δημιουργία αττικού εργαστηρίου. Για παράλληλα βλ. Collignon 1911, 216-225· Vedder 1985, 65-73, εικ. 46, 49· Hofstetter 1990, 152, A213, εικ. 34.

Τ.Κ.

445

446 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΑΕΤΩΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ
350-325 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Λ 5775.
ΥΨ. 0,545, ΠΛ. 0,285, ΠΑΧ. 0,445 Μ.

Μάρμαρο πεντελικό. Διατηρείται το μεγαλύτερο τμήμα της. Η πίσω πλευρά είναι αδρά δουλεμένη με βελόνι.
Η ανάγλυφη πρόστυπη παράσταση βρίσκεται μέσα σε ορθογώνιο πεδίο. Αριστερά, μία όρθια γυναικεία μορφή, ενδεδυμένη με χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει και το κεφάλι της, στρέφεται προς τα δεξιά και δεξιώνεται τη γυναικεία καθιστή σε δίφρο μορφή στο κέντρο ανάλογα ενδεδυμένη, η οποία πατά σε υποπόδιο. Πίσω της διακρίνεται μικρότερη σε μέγεθος γυναικεία μορφή ενδεδυμένη με χειριδωτό χιτώνα, η οποία παρακολουθεί τη δεξίωση.
Κάτω από το αέτωμα της στήλης είναι χαραγμένη η επιγραφή: ΜΙΚΑ ΙΠΠΟΚΛΕΟ ΕΡΕΤΡΙΚΗ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Ο τύπος της στήλης έχει ευρεία διάδοση στην Αττική. Για το σχήμα βλ. Conze 1893, I, πίν. XLII:120. Για την αρχιτεκτονική μορφή της βλ. Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 92 κ.ε.
Ως προς την ερμηνεία της παράστασης μπορούν να σημειωθούν τα εξής: η καθιστή μορφή είναι η νεκρή Μίκα από την Ερέτρια· η αριστερή μορφή είναι, πιθανότατα, συγγενής της που πενθεί για το χαμό της νεκρής, ενώ η τρίτη μορφή, είναι θεραπαινίδα που συμπαρίσταται και αυτή στο πένθος. Το γνωστό, σε επιτύμβια μνημεία, θέμα της δεξίωσης φθάνει σε μία από τις υψηλότερες εκφράσεις του το δ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και δηλώνει την επικοινωνία ανάμεσα στο νεκρό και τους ζωντανούς, καθώς και τους δεσμούς αγάπης που τους συνδέουν παρά το συμβάν του θανάτου· σχετικά βλ. Schmaltz 1983, 15 κ.ε., 24-58, όπου παρακολουθεί τις απόψεις των ερευνητών για τη δεξίωση από την εποχή του Winckelmann έως σήμερα. Επίσης, βλ. Pemberton 1989, 45-50. Για ανάλογες παραστάσεις δεξίωσης βλ. Clairmont 1993, III, 143-144, πίν. 3321· Hamiaux 1996, 196, Ma 793, 193· Scholl 1996, 131, πίν. 25· Conze 1893, I, πίν. LXXXIV.

Τ.Κ.

446

ΜΙΚΑ ΙΠΠΟΚΛΕΟ
ΕΡΕΤΡΙΚΗ

447

447 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΑΕΤΩΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ
350-325 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4521.
ΥΨ. 0,29, ΠΛ. 0,45, ΠΛ. ΠΑΡΑΣΤΑΔΑΣ 0,06, ΑΝΑΓΛΥΦΙΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ 0,043, ΒΑΘΟΣ ΠΕΔΙΟΥ 0,026, ΥΨ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 0,01-0,02 Μ.

Μάρμαρο πεντελικό. Σώζεται σχεδόν ολόκληρο το πάνω μέρος της στήλης. Το πεδίο είναι δουλεμένο με ράσπα, ενώ η πίσω πλευρά είναι αδρά επεξεργασμένη με πικούνι.
Το αέτωμα δεν είναι ελεύθερο, αλλά εγγράφεται στην τριγωνική απόληξη της στήλης. Αποδίδεται με ανάγλυφα γείσα και ανθεμωτά ακρωτήρια και στηρίζεται, με τη μεσολάβηση ενός επιστυλίου, σε ανάγλυφες παραστάδες. Έντονο κυανό χρώμα, απολεπισμένο κατά τόπους, καλύπτει το βάθος του ανάγλυφου πεδίου. Από την παράσταση σώζεται μόνον το κεφάλι ενός κοριτσιού, το οποίο αποδίδεται κατά 3/4 και έχει ελαφρά κλίση προς τα κάτω και δεξιά του. Η κόμμωση, αδροδουλεμένη, αποδίδεται χωρίς πολλές λεπτομέρειες. Το πάνω τμήμα του μετώπου κοσμεί στεφάνη με τριγωνική απόληξη, ενώ το πρόσωπο είναι λεία επεξεργασμένο στις λεπτομέρειές του και εκφραστικό.
Στο επιστύλιο είναι χαραγμένο με αραιά γράμματα το όνομα της νεκρής: ΙΕΡ[Ω]. Από το τελευταίο γράμμα (Ω̣), σώζεται μόνο μία κεραία.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Για την αρχιτεκτονική μορφή της στήλης υπάρχουν αρκετά παράλληλα· βλ. Hamiaux 1996, 157. Το έντονο χρώμα στο βάθος της παράστασης απαντά και αλλού· βλ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, 97-98 και 180-182· Ανδρόνικος 1994, 126-128· Richter 1944, 321-333. Για άλλες μορφές που συγγενεύουν ως προς τον τρόπο απεικόνισης της μορφής βλ. Diepolder 1965, 42, 37· Conze 1900, 42, εικ. 880. Για τη στεφάνη βλ. Krug 1968, τύπος Ala· *Σίνδος* 1985, 78, αρ. 111.
Το όνομα Ιερώ δεν βοηθά σε αναζητήσεις για την ταύτιση της εικονιζόμενης με συγκεκριμένα, γνωστά από αλλού, πρόσωπα· βλ. Osborne - Byrne 1994, 233.

Τ.Κ.

448 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΚΟΡΗΣ
2ος-1ος αι. π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 3711.
ΣΥΝΟΛ. ΥΨ. 0,064, ΥΨ. ΚΕΦΑΛΙΟΥ 0,055 Μ.

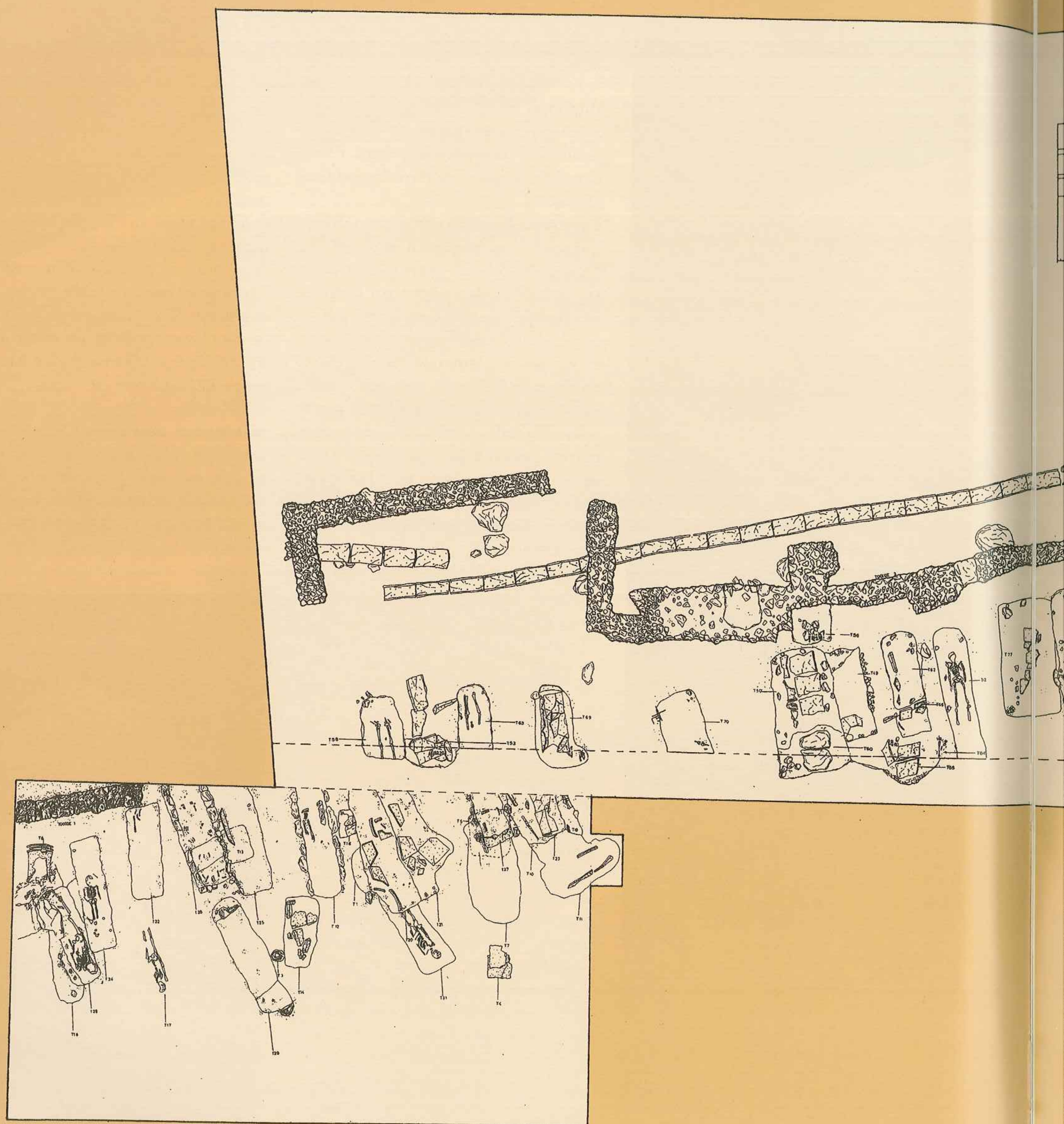
Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο (νησιωτικό). Αποκρούσεις στα μαλλιά, στο δεξιό μέρος του προσώπου και στο λαιμό.
Πρόσωπο ωοειδές με ψηλό μέτωπο. Το στόμα είναι πολύ μικρό και η μύτη λεπτή. Κάτω από τα φρύδια σε σχήμα ανοικτού τόξου προβάλλουν τα μεγάλα μάτια· το δεξιό είναι αδούλευτο. Η επεξεργασία των μαλλιών είναι ημιτελής. Κτενισμένα προς τα πάνω με απαλούς κυματισμούς καταλήγουν στην κορυφή σε αδούλευτο κρωβύλο, τον οποίο μπροστά περιτρέχει αβαθές αυλάκι. Στο λαιμό υπάρχει πτυχή.

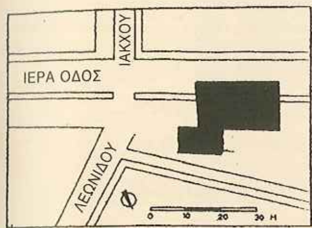
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.
Στη γλυπτική η κόμμωση αυτού του τύπου χαρακτηρίζει κυρίως την Αφροδίτη (Fuchs 1963, αρ. 44, πίν. 54), όπως και η οριζόντια πτυχή στο λαιμό που δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως σημάδι της ηλικίας, αλλά της ομορφιάς.

Π.Ζ

448

0 0.5 1 1.5 2 3 M

1

Φρέαρ ΙΑΚΧΟΥ

Σε χώρο 360 τ.μ. στη θέση του Φρέατος ΙΑΚΧΟΥ, που βρίσκεται κατά μήκος του διαζώματος της Ιεράς οδού κοντά στη συμβολή της με την οδό Πειραιώς, διεξήχθη ανασκαφική έρευνα. Αποκαλύφθηκαν ένας τοίχος-περίβολος με κατεύθυνση Α.-Δ. περίπου, 49 τάφοι, 2 αγωγοί και θεμέλιο από ποταμίσιες πέτρες, μεταγενέστερο των προηγουμένων (εικ. 1, 3).

Σε βάθος 1,30 από το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού αποκαλύφθηκε τοίχος, μήκους 15 και πλάτους 0,50-0,80 μ., ενώ συνεχιζόταν και προς τις δύο κατευθύνσεις. Πρόκειται για περίβολο παρόδιου νεκροταφείου που αναπτύχθηκε στο νότιο κράσπεδο της αρχαίας Ιεράς Οδού, η οποία διέρχεται λίγα μέτρα βορειότερα από το χώρο της ανασκαφής.

Ως γνωστόν η Ιερά Οδός ξεκινούσε από την Ιερά πύλη, στον Κεραμεικό και έφθανε στην Ελευσίνα[1]. Διάφορα μνημεία, τάφοι και ιερά την πλαισίωναν σε όλο σχεδόν το μήκος της. Είναι επίσης γνωστό ότι μετά το κτίσιμο του Θεμιστόκλειου τείχους επιβλήθηκε παλαιότερος νόμος που δεν επέτρεπε την ίδρυση νεκροταφείων σε κατοικημένες περιοχές. Ως καταλληλότερος χώρος, επομένως, για την ανάπτυξη των εκτεταμένων νεκροταφείων θεωρήθηκαν τα κράσπεδα των δρόμων, που πλαισιώνονταν, σύμφωνα με τις πηγές, με επιβλητικά ιδιωτικά και δημόσια ταφικά μνημεία (Παυσ. Ι, 29,1). Εξάλλου, η θέση αυτή επιλέχθηκε και για πρακτικούς λόγους. Αφ' ενός τα μνημεία θα ήταν ορατά από όλους και αφ' ετέρου θα ήταν εύκολα προσιτά. Αντίθετα, όμως, προς κάθε προσδοκία και σύμφωνα με τις μαρτυρίες περιηγητών ότι στα κράσπεδα της Ιεράς οδού αμέσως μετά την αφετηρία της, στο τμήμα της το πλησιέστερο προς τον Κεραμεικό θα αποκαλύπτονταν επιβλητικά ταφικά μνημεία, αποκαλύφθηκαν τάφοι απλοί, κτερισμένοι με τα τυπικά αγγεία ανάλογων τάφων της εποχής[2].

Αυτή ακριβώς την εικόνα παρουσίασε και η ανασκαφή του Φρέατος ΙΑΚΧΟΥ. Ο τοίχος-περίβολος της ανασκαφής είναι κτισμένος με μεσαίου μεγέθους ακανόνιστες πέτρες και ως συνδετικό υλικό το χώμα, ενώ στην εξωτερική του όψη έφερε μικρές αντηρίδες. Από την κεραμική και τους κιονίσκους που ήταν εντοιχισμένοι σε αυτόν, ο τοίχος χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στο εσωτερικό του ανασκάφηκαν 49 τάφοι, από τους οποίους 22 κεραμοσκεπείς, 8 κιβωτιόσχημοι, 6 καλυβίτες, 7 λακκοειδείς, 1 κυψέλη, 1 εγχυτρισμός και 4 κατεστραμμένοι-αδιάγνωστοι. Οι περισσότεροι ήταν προσανατολισμένοι κατά τον άξονα Β.-Ν. και είχαν παραβιαστεί και συληθεί από νεότερες επεμβάσεις, που επιβεβαιώθηκαν και ανασκαφικά από την εύ-

ρεση θεμελίων νεότερων κτισμάτων, τα οποία προϋπήρχαν της διαπλάτυνσης της οδού. Οι μόνοι τάφοι που μπορούν να χρονολογηθούν με ασφάλεια είναι οι κιβωτιόσχημοι, τα κτερίσματα των οποίων ανήκουν στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στην κατασκευή μερικών από αυτούς χρησιμοποιήθηκαν αποτμήματα επιτύμβιων στηλών ή και ολόκληρες στήλες σε β' χρήση (βλ. αρ. 450) (εικ. 2). Από τα αντιπροσωπευτικότερα σχήματα αγγείων που βρέθηκαν αποσπασματικά στις επιχώσεις και τους τάφους διακρίνονται λήκυθοι, μεγαρικοί σκύφοι, πινάκια, μυροδοχεία και χρηστική κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και όστρακα βυζαντινής εποχής. Επίσης βρέθηκαν διάφορα μαρμάρινα αποτμήματα, καθώς και επιτύμβιοι κιονίσκοι και επιτύμβιες στήλες. Από τα μαρμάρινα ευρήματα ξεχωρίζει ενεπίγραφη στήλη του 3ου αι. π.Χ. με τιμητικό ψήφισμα θρησκευτικού συλλόγου, με το οποίο τιμάται επιμελήτρια Ιερού Αγαθής θεάς. Ανήκει, προφανώς, σε ιερό που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή και, πιθανότατα, στο Ιερό της Αρίστης και Καλλίστης[3].

Πριν από τη διεξαγωγή της ανασκαφικής έρευνας στο χώρο του Φρέατος ΙΑΚΧΟΥ, σε παράλληλο έργο σχετιζόμενο με το Φρέαρ, στο βόρειο πεζοδρόμιο της Ιεράς οδού 38 και σε χώρο 120 τ.μ. περίπου, αποκαλύφθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου, καθώς και 30 τάφοι. Ο περίβολος αποτελεί τη συνέχεια του περιβόλου που προαναφέραμε στο Φρέαρ ΙΑΚΧΟΥ και περιέκλειε 30 τάφους, διαφόρων τύπων: 3 καλυβίτες, 9 λακκοειδείς, 15 κεραμοσκεπείς και 3 εγχυτρισμούς, που χρονολογούνται κυρίως στους ρωμαϊκούς χρόνους. Η έρευνα σε αυτό το χώρο διακόπηκε πριν από την ολοκλήρωσή της, για τεχνικούς λόγους του Μ.Σ.Α. Οι τάφοι εν τούτοις διατηρήθηκαν σε κατάχωση, με την προοπτική να συνεχιστεί αργότερα η ανασκαφή σε μεγαλύτερο βάθος. Ύστερα, όμως, από την κατάργηση του Σταθμού ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ, που έγινε με σκοπό τη διαφύλαξη και προστασία του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού, καθώς και τη μετατόπισή του νοτιότερα, δεν έχει λόγο ύπαρξης το Φρέαρ ΙΑΚΧΟΥ, το οποίο αποτελούσε έργο συνδεόμενο με τον συγκεκριμένο Σταθμό. Κατά συνέπεια δεν κρίνεται απαραίτητη η συνέχιση των ανασκαφικών εργασιών, τουλάχιστον με χαρακτήρα σωστικής ανασκαφής.

2. Φρέαρ ΙΑΚΧΟΥ. Η επιτύμβια στήλη αρ. 450 στο χώρο της ανασκαφής.

3. Φρέαρ ΙΑΚΧΟΥ. Τμήμα του νεκροταφείου.

2

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την πορεία της Ιεράς Οδού βλ. Τσιριγώτη-Δρακωτού 1987, 24-27· η ίδια 1992, 28-32· η ίδια 1999.
2. Βλ. Πλάτωνος - Χατζηπούλιου 1984, 11-14.
3. Πρόκειται για δύο παλαιές τοπικές θεότητες, που είχαν ταυτιστεί με την Άρτεμη (Παυσ. Ι, 29,2). Σχετικά βλ. Τσιριγώτη-Δρακωτού 1996.

3

Από τον τάφο 1

449 ΧΑΛΚΙΝΟ ΚΑΤΟΠΤΡΟ
425-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Λ 7161.
Δ. 0,16, ΥΨ. (ΜΕ ΤΗ ΛΑΒΗ) 0,245, Δ. ΚΡΙΚΟΥ 0,027-0,031, ΠΑΧ. ΚΡΙΚΟΥ 0,05 Μ.

Χαλκός με έντονες οξειδώσεις και βαθυπράσινη πάτινα. Σε ορισμένα σημεία διατηρείται ακόμη η αρχική χρυσοκάστανη επιφάνεια.

Ο δίσκος του κατόπτρου σχηματίζει χαμηλό περιχείλωμα στην περιφέρεια της μίας όψης. Η ίδια επιφάνεια διακοσμείται με ελαφρώς εξηρημένες επιφάνειες περιφέρειας κύκλου, άλλοτε διπλές και άλλοτε τριπλές, που διαιρούν το δίσκο σε τρεις σχεδόν ισοπαχείς ζώνες. Στο κέντρο υπάρχει αναγλυφικό σφαιρικό έξαρμα με βάθυνση. Στην περιφέρεια του δίσκου προσκολλάται η λαβή, η οποία αποδίδεται ως κάλυκας άνθους μέσα από τον οποίο προβάλλει καρδιόσχημο κισσόφυλλο διακοσμημένο με αβαθείς εγχαράξεις στην περιφέρειά του. Η επιμήκης απόληξη του κάλυκα – σχεδόν τετράγωνης διατομής – πιθανότατα ενετίθετο σε ισχυρό ξύλινο ή οστέινο στέλεχος. Σε διαμετρικά αντίθετη θέση από την καλυκόσχημη λαβή, προσκολλάται ένα μικρότερο κισσόφυλλο με ανάλογη εγχάρακτη διακόσμηση που κάμπτει την ταινιόσχημη απόληξή του συγκρατώντας έναν ελλειψοειδή κρίκο ανάρτησης. Η άλλη όψη του δίσκου είναι εξαιρετικά λεία, τουλάχιστον εκεί όπου διατηρείται η αρχική επιφάνεια.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτο.
Πρβλ. Oberländer 1967, αρ. 199-236· Boulter 1963, 119, πίν. 37.B12 (= Oberländer 1967, αρ. 234· κάτοπτρο από ταφή στην οδό Λένορμαν· περίπου 460-450 π.Χ.)· *SCE* II, 331, αρ. 23 και *SCE* IV_2, 145, εικ. 25, 2 και 5 (= Oberländer 1967, αρ. 202· από το Μάριον της Κύπρου με ομόκεντρους κύκλους και κρίκο ανάρτησης και λαβή σε σχήμα κισσού)· *Kerameikos* XIV, 36, αρ. 24.15, πίν. 34.5 (β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)· *Olynthus* X, 172, αρ. 516, πίν. 31 (με ομόκεντρους κύκλους· πρώιμος 4ος αι. π.Χ.)· *Corinth* XII, 182, αρ. 1308, πίν. 81 (5ος-4ος αι. π.Χ.).

Ν.Σ.

449

Τάφος 42 / Τάφος 46

450 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΑΕΤΩΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΑΣ
Τέλη 2ου αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Λ 5774.
ΥΨ. 1,30, ΠΛ. 0,51, ΠΑΧ. 0,995 Μ.

Μάρμαρο πεντελικό. Ολόκληρη. Συγκολλημένη από δύο τμήματα. Φέρει μικρές αποκρούσεις κατά τόπους, ιδίως στο κατώτερο τμήμα της. Η πρόσθια όψη είναι δουλεμένη με ράσπα και λαμάκι, ενώ η οπίσθια καθώς και το έμβολο είναι αδρά επεξεργασμένα με βελόνι. Αριστερά και δεξιά, στον κάθε κρόταφο, υπάρχει τόρμος με σιδερένιο καρφί μολυβδοχοημένο.

Η στήλη είναι ραδινή, μειούμενη ελαφρά προς τα πάνω. Στο κάτω τμήμα της στήλης μέσα σε τοξωτό άνοιγμα που στηρίζεται σε παραστάδες, αποδίδεται η ανάγλυφη παράσταση. Το κέντρο καταλαμβάνει όρθια γυναικεία μορφή, κατ' ενώπιον, ενδεδυμένη με χιτώνα και πολύπτυχο ιμάτιο, που στηρίζεται στο αριστερό σκέλος έχοντας άνετο το δεξιό, λυγισμένο στο γόνατο. Πλάι της, δεξιά, παριστάνεται σε πρόστυπο ανάγλυφο, μικρή γυναικεία μορφή με ποδήρη χειριδωτό χιτώνα. Στρέφεται προς την κεντρική μορφή και φέρει το αριστερό της χέρι κάτω από το στήθος ενώ το δεξιό είναι πιθανώς, τοποθετημένο πάνω σε αντικείμενο (θυμιατήριο;).

450

Αριστερά και δεξιά του τοξωτού ανοίγματος αποδίδονται σε πρόστυπο ανάγλυφο δυο κλειστά άνθη μήκωνος. Στη φαρδιά επιφάνεια αμέσως επάνω από την αψίδα υπάρχει κανόνας, δύο ρόδακες αριστερά και δεξιά, ενώ την υπόλοιπη επιφάνεια καταλαμβάνουν δύο επιγραφές, που ανήκουν σε διαφορετικές χρονολογικές φάσεις.

Η πρώτη, που είναι η αρχική, έχει ως εξής: ΗΛΕΚΤΡΑ ΕΠΑΓΑΘΟΥ ΑΛΩΠΕΚΗΘΕΝ ΧΑΙΡΕ. Στη δεύτερη, που ανήκει σε μεταγενέστερη χρήση της στήλης, αναγράφεται: ΑΡΣΙΝΟΗ ΕΡΜΟΚΡΑΤΟΥ ΕΚ ΠΗΛΗΚΩΝ. Η στήλη επιστέφεται με αέτωμα και ακρωτήρια. Στο μέσον του τυμπάνου αποδίδεται ανάγλυφη άκανθα με λυγερό μίσχο που απολήγει σε ανοικτό άνθος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη.

Για τον τύπο της στήλης με αψιδωτή κόγχη βλ. Mühsam 1953, 70-103· Couilloud 1974 (με την παλαιότερη βιβλιογραφία). Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο 3, σχ. 7 του von Moock 1998. Η όρθια γυναικεία μορφή επαναλαμβάνει τον τύπο της Μικρής Ηρακλειώτισσας, που είναι πολύ διαδεδομένος από τον 1ο αι. π.Χ. έως την ύστερη αρχαιότητα. Βασική μελέτη για τον τύπο της Μεγάλης και Μικρής Ηρακλειώτισσας είναι η μελέτη της Bieber 1977. Για ανάλογες παραστάσεις βλ. von Moock 1998, 109, αρ. 134, πίν. 17a, c, d, 133, αρ. 259, πίν. 38d, 39a-b. Για τον τύπο της κόμμωσης που είναι συνήθης και γνωστός βλ. von Moock 1998, 36-38. Το άνθος μήκωνος υποδηλώνει τον πρόωρο θάνατο· βλ. von Moock 1998, 78, σημ. 935. Για το θυμιατήριο βλ. Firatli 1964, 33· Dentzer 1982, 324, 524-525, σημ. 825.

Για το όνομα της νεκρής Ηλέκτρας βλ. Bechtel 1917, 578· για το όνομα του πατέρα της Επαγάθου βλ. Osborne - Byrne 1994, 143-144. Τόπος καταγωγής της νεκρής Ηλέκτρας ήταν ο δήμος του Άστεως που ανήκε στην Αντιοχίδα φυλή και τοποθετείται στη σημερινή Δάφνη· βλ. Traill 1975. Η θέση και η αμελής γραφή της δεύτερης επιγραφής βεβαιώνουν την επαναχρησιμοποίηση της στήλης σε μεταγενέστερη εποχή. Για το όνομα Αρσινόη στην Αττική βλ. Osborne - Byrne 1994, 65· Bechtel 1917, 578. Για το όνομα Ερμοκράτης βλ. Osborne - Byrne 1994, 159. Ο Δήμος Πηλήκων είναι τοποθεσία κοντά στη Χασιά· βλ. Traill 1975, 47.

Τ.Κ.

451 ΤΡΕΙΣ ΟΣΤΕΪΝΕΣ ΠΕΡΟΝΕΣ

1ος-2ος αι. μ.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Δ 7170Α-Γ.
Α. ΜΗΚ. 0,14, ΜΕΓ. Δ. 0,005 Μ.
Β. ΜΗΚ. 0,12, ΜΕΓ. Δ. 0,006 Μ.
Γ. ΜΗΚ. 0,142, ΜΕΓ. Δ. 0,004, Δ. ΣΦΑΙΡΙΔΙΟΥ 0,005 Μ.

Από την περόνη (α) είναι αποκρουσμένη η αιχμηρή απόληξη της βελόνης. Στο ανώτερο τμήμα της διακρίνονται ίχνη οπής στον διαμήκη άξονα, όπου διατηρείται εντεθειμένο οστέινο στέλεχος, πιθανότατα από διακοσμητικό σφαιρίδιο. Από την περόνη (β) διατηρείται μόνον η δισκοειδής ολόγλυφη βάση πάνω στην οποία αναπτυσσόταν η αποκρουσμένη διακοσμητική σφαίρα.

Η περόνη (γ) είναι ακέραιη, με ελάχιστες φθορές στο διακοσμητικό σφαιρίδιο.

Οι δύο πρώτες ανήκουν στον ίδιο τύπο με μεγαλύτερη διάμετρο στο πάνω μέρος, ακριβώς κάτω από το διακοσμητικό σφαιρίδιο, ενώ η τρίτη δημιουργεί ένταση περίπου στα 2/3 του μήκους της και το πάχος της μειώνεται κάτω από το διακοσμητικό σφαιρίδιο.

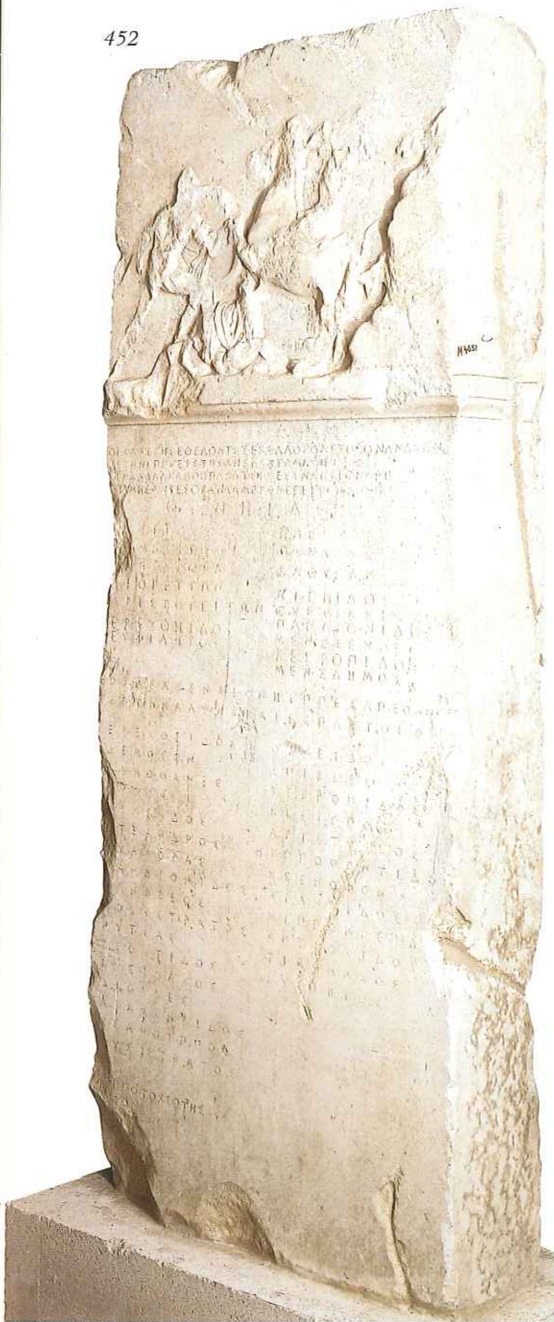
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτες.

Βλ. *Corinth* XII, 282-285, αρ. 2291-2339, πίν. 118-119 (ελληνιστικών χρόνων και υστερότερες)· *Délos* XVIII, 277-279, αρ. 725, πίν. 85· Πωλογιώργη 1998, 38, πίν. 9γ (2ος αι. μ.Χ.).

Ν.Σ.

451

452

452 ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΣΤΗΛΗ ΘΑΝΟΝΤΩΝ
420-400 π.Χ.

ΑΡ. ΕΥΡ. Μ 4551.
ΥΨ. 2,10, ΠΛ. 0,82-0,89, ΠΑΧ. 0,255-0,268 Μ.

Ενεπίγραφη στήλη από εξαιρετικής ποιότητος πεντελικό μάρμαρο, με καταλόγους ονομάτων αθηναίων ιππέων πεσόντων σε μάχες του Πελοποννησιακού πολέμου, διακοσμημένη στο ανώτερο τμήμα της με ανάγλυφη παράσταση σκηνής μάχης ιππέως με πεζούς. Στην κορυφή ορθογώνια εντορμία διαστάσεων 0,135×0,08×0,08 μ. για την ένθεση της αετωματικής επίστεψης, και κάτω ορθογώνιο έμβολο διαστάσεων 0,09×0,285×0,15 μ., σπασμένο στη μία άκρη του, που χρησίμευε για τη στερέωση της στήλης στη βάση της. Είναι διατηρημένη σε πολύ καλή κατάσταση με φθορές, αποκρούσεις και απολεπίσεις, κυρίως στις πλευρές, στο κυμάτιο και στην παράσταση, όπου ιδιαίτερα έχουν δοκιμασθεί οι μορφές του μαχόμενου πεζού και του ιππέως, ενώ το ενεπίγραφο τμήμα έχει παραμείνει σχεδόν άθικτο και η ανάγνωση είναι απρόσκοπτη. Η πρόσθια επιφάνεια της στήλης έχει λειανθεί με κρυσταλλική άμμο, η πίσω είναι δουλεμένη αδρά με χονδρό βελόνι, και στις πλευρές που έχουν λειανθεί με λάμα διακρίνονται ίχνη από ντισιλιδάκι, όπως και σε όλο το βάθος της παράστασης.

Το ανώτερο τμήμα διαχωρίζεται από την υπόλοιπη στήλη με κυμάτιο ύψους 0,09 μ., το οποίο συνεχίζεται και στις στενές πλευρές. Φέρει ανάγλυφη παράσταση με τη σκηνή μάχης ιππέως εναντίον δύο πεζών, από τους οποίους ο ένας είναι ήδη πληγωμένος και πεσμένος στο έδαφος. Ο χώρος δηλώνεται με τα βραχώδη εξάρματα στο έδαφος όπου πατούν οι μορφές, καθώς και με τον υψηλό βράχο στο δεξιό άκρο, από τον οποίο ξεπροβάλλει καλπάζοντας με μισάνοικτο στόμα το άλογο άλλου ιππέως, υποδηλώνοντας έτσι τη συνεχιζόμενη δράση. Στο κέντρο κυριαρχεί το ορθωμένο άλογο, που με τα δύο πρόσθια πόδια είναι έτοιμο να πατήσει τον πληγωμένο, ο οποίος μισοξαπλωμένος στηρίζεται με τον δεξιό του αγκώνα στον χαμηλό βράχο προσπαθώντας να προστατευθεί και από το άλογο και από τον ιππέα του. Ο αθηναίος ιππέας με τον πέτασο κάθεται στο ιμάτιό του, που διακρίνεται πάνω στα καπούλια του αλόγου, κρατώντας με το αριστερό του χέρι τα ηνία και με το ανασηκωμένο δεξιό το δόρυ, που ετοιμάζεται να το καρφώσει στον πεσμένο αντίπαλό του. Αριστερά τον χώρο της παράστασης καταλαμβάνει η μορφή του επιτιθεμένου οπλίτη με τον βοιωτικό πίλο. Σε ανοικτό διασκελισμό, πατάει στο έδαφος με το τεντωμένο δεξιό του πόδι και με το λυγισμένο αριστερό στηρίζεται και αυτός στον χαμηλό βράχο, όπου ακουμπά και ο πεσμένος σύντροφός του τον οποίο θέλει να προστατεύσει. Είναι γυμνός και γυμνόπους, και ανάμεσα στο σώμα του και στο αριστερό χέρι με το οποίο κρατεί την ασπίδα, η χλαμύδα του περιτυλιγμένη δηλώνεται ανάγλυφη. Το τμήμα της που ανεμίζε πάνω από την πλάτη και τον δεξιό ώμο ήταν γραπτό, όπως υποδεικνύουν οι αυλακώσεις στην επιφάνεια του μαρμάρου. Ασφαλώς τα χρώματα έπαιζαν κύριο ρόλο στην παράσταση, και γραπτό ήταν επίσης το δόρυ του ιππέως, ενώ τα όπλα που κρατούσαν με το δεξιό τους χέρι και οι δύο πεζοί ήσαν μεταλλικά, όπως δηλώνεται από τις οπές για τη στήριξή τους.

Σε απόσταση 0,47 μ. κάτω από το κυμάτιο είναι χαραγμένη σε 21 στίχους η πρώτη επιγραφή σε προευκλείδειο αλφάβητο με γράμματα χαρακτηριστικά του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Τα γράμματα έχουν ύψος 0,012 έως 0,015 μ. και τα διάστιχα είναι από 0,019 έως 0,02 μ. Πρόκειται για τον κατάλογο των ονομάτων δεκαεννέα αθηναίων ιππέων και λίγο χαμηλότερα ενός ιπποτοξότη, οι οποίοι έπεσαν, όπως πληροφορούμαστε από τους δύο στίχους που υπέρκεινται του κατα-

λόγου, σε μάχες στην Τανάγρα και στη Σπάρτωλο της Χαλκιδικής, μάχες της πρώτης δεκαετίας του Πελοποννησιακού πολέμου. Τα ονόματα είναι διατεταγμένα στοιχηδόν σε δύο στήλες κατά την τάξη των δέκα Φυλών από τις οποίες προέρχονται οι νεκροί. Η δεύτερη επιγραφή σε 11 στίχους χαράχθηκε αργότερα στον χώρο μεταξύ του κυματίου και της πρώτης, σε ιωνικό αλφάβητο με γράμματα ύψους από 0,016 έως 0,019 μ., στοιχηδόν επίσης αλλά με αμελέστερη χάραξη, σε άνισα διάστιχα. Πρόκειται για τον κατάλογο ονομάτων σε δύο στήλες δώδεκα ακόμη νεκρών αθηναίων ιππέων από πέντε φυλές· οι οκτώ νεκροί της *Οἰνηΐδος* αναγράφονται κάτω από την ονομασία της φυλής των – η οποία έχει χαραχθεί στο κέντρο με αραιά μεγαλύτερα γράμματα ύψους 0,022 έως 0,024 μ. – σε δύο στήλες των πέντε και των τριών ονομάτων αντιστοίχως, ενώ στον χώρο που είχε απομείνει χαράχθηκαν εν συνεχεία στοιχηδόν αλλά με πυκνά διάστιχα τα ονόματα τεσσάρων ακόμη νεκρών κατά την τάξη των φυλών τους. Με αυτούς συνδέεται προφανώς το υπερκείμενο τετράστιχο επίγραμμα σε ελεγειακό δίστιχο, με το οποίο υμνείται η έξοχη ανδρεία των ιππέων που πολέμησαν εναντίον πεζών *Ἀλκάθοο παρὰ τείχεσιν*, σε μάχη δηλαδή των Μεγάρων. Το ελεγείο είναι το τελευταίο που χαράχθηκε στη στήλη, αμέσως κάτω από το κυμάτιο, και λίγο λοξά προς τα επάνω, με γράμματα επίσης του ιωνικού αλφαβήτου, μικρού μεγέθους περί τα 0,012 μ., χωρίς να τηρείται πάντοτε αυστηρά η στοιχηδόν διάταξη, και με μικρά διάστιχα των 0,005 μ. λόγω της στενότητος του χώρου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Αδημοσίευτη (υπό εκτύπωση στα *Πεπραγμένα της Α' Επιστημονικής Ημερίδος της Γ' Εφορείας, 1996)*.

Η στήλη, μνημείο του Δημοσίου Σήματος, βρέθηκε το 1995 στο σκάμμα του Φρέατος Παλαιολόγου, στην περιοχή του Σταθμού Λαρίσης, σε δεύτερη χρήση, καθώς πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως κάλυμμα μαρμάρινης σαρκοφάγου, τα υπολείμματα της οποίας βρέθηκαν εκεί μαζί με άλλους κατεστραμμένους

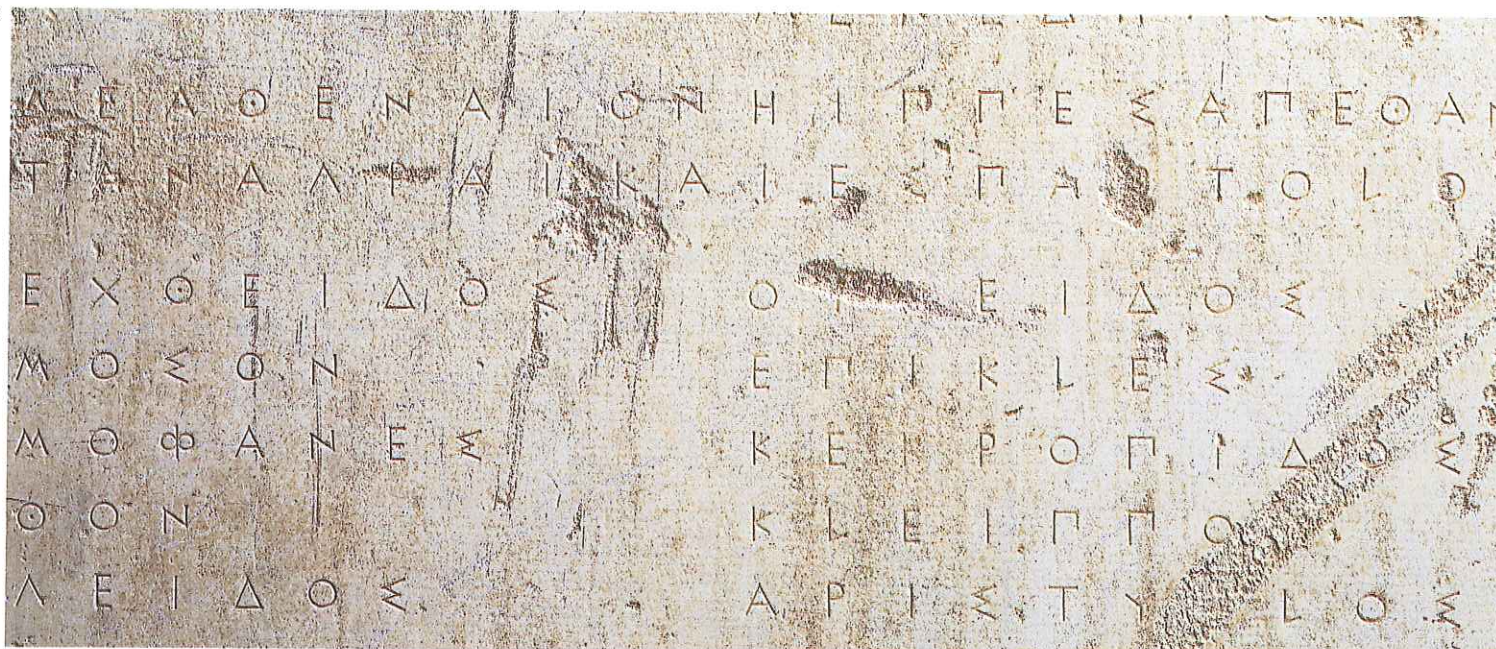
452

τάφους και έναν επιτύμβιο ενεπίγραφο κιονίσκο των προχωρημένων ελληνιστικών χρόνων (Παρλαμά 1990-91, 536). Η γειτνίαση της περιοχής ευρέσεως του σπουδαίου αυτού μνημείου της αθηναϊκής ιστορίας με την αρχαία οδό προς *Ίππιον Κολωνόν,* και η ανεύρεση το 1948 στην ίδια περιοχή του Σταθμού Λαρίσης του γνωστού μεγάλου αναγλύφου με το άλογο αριθ. 4464 του Εθνικού Μουσείου (Schuchardt 1978, 75-99, πίν. 41-49) επιτρέπουν την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος των μνημείων του Δημοσίου Σήματος σε σχέση και με την περίφημη αυτήν οδό. Η στήλη του Φρέατος Παλαιολόγου πρέπει να στήθηκε γύρω στο 420 π.Χ. με την ανάγλυφη παράσταση και την πρώτη επιγραφή στο προευκλείδειο αλφάβητο, όπου μνημονεύονται οι νεκροί ιππείς των μαχών Τανάγρας και Σπαρτώλου.

Η παράσταση εικονογραφεί τη θυσία του εκλεκτού και ολιγαρίθμου σώματος των αθηναίων ιππέων, αναπαράγοντας το θέμα της σύγκρουσης του ιππέως με δύο πεζούς αντιπάλους, από τους οποίους ο ένας, ήδη πληγωμένος και μισοπεσμένος ή ξαπλωμένος στο χώμα, προσπαθεί να προστατευθεί, ενώ ο άλλος τον υπερασπίζεται επιτιθέμενος, επιχειρώντας να καταβάλει τον έφιππο εχθρό. Ο χώρος όπου διαδραματίζεται η σκηνή, μέρος του τοπίου της μάχης, δηλώνεται έντονα με τον υψηλό βράχο δεξιά από τον οποίο ξεπροβάλλουν το κεφάλι και τα πρόσθια πόδια του δεύτερου αλόγου, και με το βραχώδες έξαρμα του εδάφους, όπου στηρίζεται ο πεσμένος και πατάει ο μαχόμενος πεζός. Στο κέντρο κυριαρχεί ο αθηναίος ιππέας που εικονίζεται πάντοτε νικητής στις παραστάσεις αυτές. Τα πλησιέστερα παράλληλα της παράστασης της Στήλης του Φρέατος Παλαιολόγου βρίσκονται στην αντίστοιχη ομάδα από τη *Ζωφόρο της Νίκης* (Ridgway 1981, 93, εικ. 56 και 57) που χρονολογείται στην ίδια περίοδο, και κυρίως στις μορφές της άνω ζώνης του λίγο νεωτέρου *αναγλύφου του Πυθοδώρου* 5101 του Μουσείου Ελευσίνος (ό.π., σχετικά και με τα «ανάγλυφα τοπίου», 135, 156, εικ. 99. Βλ. επίσης Andrewes - Lewis 1957, 177-180 και Hölscher 1973, 99-101). Στο τελευταίο, το οποίο είναι σπασμένο και στις δύο πλευρές, όπου εμφανίζονται επίσης το δεύτερο άλογο και το αριστερό χέρι μόνον με την ασπίδα του μαχόμενου πεζού, οι σωζόμενες μορφές του ιππέως και του μισοξαπλωμένου πεζού εικονίζονται όπως ακριβώς και στη Στήλη του Φρέατος Παλαιολόγου. Το ίδιο θέμα του ιππέως με τους δύο πεζούς παριστάνεται και στο ανάγλυφο ενός άλλου λαμπρού μνημείου του Δημοσίου Σήματος, του 2744 του Εθνικού Μουσείου, των αρχών του 4ου αι. π.Χ., όπου αναγράφονται οι αθηναίοι ιππείς που *απέθανον ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐμ Βοιωτοῖς* (Travlos 1988, εικ. 422).

452

Η πρώτη επιγραφή της Στήλης του Φρέατος Παλαιολόγου, με την οποία είναι σύγχρονη η παράσταση, έχει χαραχθεί σε αξιοσημείωτα μεγάλη απόσταση από το κυμάτιο του αναγλύφου, 0,47 μ. χαμηλότερα από εκείνο, και αυτό δείχνει ότι, είτε ο χώρος αφέθηκε σκόπιμα ελεύθερος για να δεχθεί σε σύντομο διάστημα νέα επιγραφή, πράγμα σύνηθες στα μνημεία αυτού του είδους (Κριτζάς 1989, 172-173 και σημ. 14), είτε έφερε αρχικά γραπτή διακόσμηση (στεφάνι με ταινίες;) η οποία αφαιρέθηκε όταν ανεγράφη η δεύτερη επιγραφή στο ιωνικό αλφάβητο. Είναι ευδιάκριτο το τμήμα αυτής της ξαναχρησιμοποιημένης επιφάνειας, διαστάσεων 0,35×0,65 μ., η οποία είναι αδρή και περιβάλλεται από το πλαίσιο της λείανσης της επιφάνειας του μαρμάρου. Τα ονόματα και το ελεγείο της δεύτερης αυτής επιγραφής δεν περιορίζονται μόνον στον χώρο της αδρής επιφάνειας αλλά καταλαμβάνουν όλη την έκταση του διατιθεμένου κενού. Τα δεκαεννέα ονόματα των ιππέων του πρώτου καταλόγου, τα οποία αναγράφονται σε δύο στήλες κάτω από τη δίστιχη επιγραφή ΗΟΙΔΕ ΑΘΕΝΑΙΟΝ ΗΙΠΠΕΣ ΑΠΕΘΑΝΟ(Ν) / ΕΝ ΤΑΝΑΓΡΑΙ ΚΑΙ Ε ΣΠΑΡΤΟΛΟ(Ι) είναι γνωστά στην αττική προσωπογραφία (Kirchner 1901-1903 και Osborne - Byrne 1994, II) και αμέσως αναγνώσιμα, καθώς λείπει μόνον το πρώτο γράμμα σε τέσσερα από αυτά, ενώ από το όνομα του *ιπποτοχσότου* που αναγράφεται χωριστά κάτω από την αριστερή στήλη του καταλόγου και σε απόσταση μεγαλύτερη του ενός διαστίχου από το τελευταίο όνομα ιππέως, διατηρείται μόνον η κατάληξη ΟΝ, διότι στο τμήμα αυτό της κάτω αριστερής γωνίας έχει σημειωθεί και η μεγαλύτερη φθορά στην επιφάνεια του μαρμάρου. Οι αναφερόμενοι κατά την τάξη των φυλών νεκροί είναι τρεις από την *Ἐρεχθεΐδα*, δύο από την *Αἰγεΐδα*, τρεις από την *Πανδιονίδα*, δύο από τη *Λεοντίδα* και δύο από την *Ἀκαμαντίδα* στην αριστερή στήλη του καταλόγου, και στη δεξιά ένας από την *Οἰνεΐδα*, δύο από την *Κεκροπίδα*, ένας από την *Ἱπποθοντίδα,* ένας από την *Αἰαντίδα* και δύο από την *Ἀντιοχίδα*. Η χάραξη των γραμμάτων είναι πολύ προσεκτική και επιμελημένη όπως και η στοίχηση, εκτός από μία περίπτωση προφανώς από λάθος του χαράκτη· επίσης το μήκος της λέξης ΗΙΠΠΟΘΟΝΤΙΔΟΣ επέβαλε τη μετακίνησή της με το αρχικό γράμμα εκτός, χωρίς να επηρεασθεί η στοίχηση των υπολοίπων. Έξω από κάθε στοίχηση είναι η ιδιότητα και το όνομα του ιπποτοξότη. Από τις μνημονευόμενες δύο μάχες η μάχη της *Σπαρτώλου* ταυτίζεται εύκολα, αφού μόνον μία έγινε στη Σπάρτωλο της Χαλκιδικής, αυτή του

429/8 (Θουκ. II, 79, Διόδ. XII, 47, 3, βλ. σχετικά και *CAH* V, 399) όπου οι Αθηναίοι με 2.000 οπλίτες και 200 ιππείς υπέστησαν ήττα δεινή. Η μάχη της *Τανάγρας* είναι πιθανότατα αυτή του 426 (Θουκ. III, 91 και Διόδ. XII, 65.1-5), μάχη νικηφόρα για τους Αθηναίους, η οποία έχει χαρακτηρισθεί ως «πρόλογος» εκείνης του 424 στο *Δήλιον τὸ ἐν τῇ Ταναγραίᾳ* (Θουκ. IV, 76.4) όπου οι Αθηναίοι και το σώμα των ιππέων στη λοφώδη έκταση στην οποία παρατάχθηκαν οι αντίπαλοι υπέστησαν και πάλι ήττα δεινή με σχεδόν 1.000 νεκρούς, μεταξύ των οποίων οι πεσόντες ιππείς θα ήσαν πιθανώς περισσότεροι από τους δεκαεννέα που αναγράφονται μαζί με εκείνους της Σπαρτώλου στη Στήλη του Φρέατος Παλαιολόγου. Οπωσδήποτε όμως δεν μπορεί να αποκλεισθεί και η μάχη του Δηλίου, που έγινε σε ταναγραία χώρα, μάχη στην οποία η παρουσία των αθηναίων ιππέων μαρτυρείται σαφώς *ἐφ' ἑκατέρῳ τῷ κέρᾳ* (Θουκ. IV, 94) ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο στη μάχη του 426 π.Χ. Ο Παυσανίας εξ άλλου στα περί Δημοσίου Σήματος αναφέρει: *ἐτάφησαν δὲ καὶ... οἵ τε ἐν Δηλίῳ τῷ Ταναγραίων τελευτήσαντες* (I, 29,13), είναι όμως γνωστό ότι με το μνημείο της μάχης του Δηλίου έχει συνδεθεί και το ανάγλυφο Albani, χρονολογημένο στο 430-425 π.Χ., με την παράσταση ιππέως μαχομένου εναντίον πεζού, ανάγλυφο το οποίο έχει θεωρηθεί ως το πρώτο της σειράς όπου απεικονίζεται αυτό το θέμα (Ridgway 1981, 144-145, εικ. 104).

Η δεύτερη επιγραφή στο ανώτερο τμήμα της ενεπίγραφης επιφάνειας της στήλης έχει χαραχθεί στο ιωνικό αλφάβητο. Πρόκειται για τα ονόματα δώδεκα ακόμη αθηναίων ιππέων από πέντε φυλές, σε δύο στήλες, και το τετράστιχο ελεγείο. Τα ονόματα και οι ονομασίες των φυλών αναγράφονται στοιχηδόν επίσης, και με μια προσπάθεια να τηρηθεί η αντιστοιχία με την πρώτη επιγραφή. Η χάραξη όμως είναι αμελέστερη και γενικότερα υπάρχει μια αταξία που οφείλεται στο ότι η εργασία έγινε όταν πια η στήλη ήταν όρθια στη θέση της και σε δύο διαδοχικά στάδια, όσο και αν η χρονική διαφορά μεταξύ τους είναι ελάχιστη. Είναι φανερό το χέρι του ίδιου τεχνίτη, και πιθανότατα είναι ο ίδιος που χάραξε και το ελεγείο στο οποίο, καθώς ο χώρος ήταν περιορισμένος, τα γράμματα είναι μικρότερα και πυκνότερα· υπάρχει η εσωτερική στοίχηση, όμως όλο μαζί ξεφεύγει από τα υπόλοιπα. Ο κατάλογος μνημονεύει οκτώ νεκρούς της *Οἰνηΐδος* οι οποίοι προφανώς ανεγράφησαν πρώτοι σε δύο στήλες, και τέσσερεις ακόμη οι οποίοι προσετέθησαν λίγο αργότερα: της *Ερεχθηΐδος* αριστερά, κάτω από τους πέντε της *Οἰνηΐδος*, και της *Αἰγηΐδος*, της *Πανδιονίδος* και της *Κεκροπίδος* στη δεξιά στήλη. Τα ονόματα στη νεώτερη αυτήν χάραξη, τα οποία επίσης είναι συνήθη στην αττική προσωπογραφία, είναι στριμωγμένα, τα διάστιχα στενά και η στοίχηση όχι πάντοτε κανονική, καθώς ο χώρος ήταν περιορισμένος και ο χαράκτης ήθελε να εξάρει με λίγο μεγαλύτερα γράμματα την ονομασία των φυλών στις οποίες ανήκαν οι νεκροί, και ταυτόχρονα να αφήσει κενό ένα μικρό διάστημα από την παλαιότερη επιγραφή. Τη μάχη στην οποία οι νεκροί αυτοί έπεσαν μάς την υποδεικνύει εμμέσως το υπερκείμενο τετράστιχο, με το οποίο η σειρά των επιταφίων επιγραμμάτων αποκτά ένα ακόμη λαμπρό ελεγείο. Η εικόνα του Άρη που υψώνεται φοβερός και τόλμησαν να τον αντικρίσουν αγωνιζόμενοι *Ἀλκάθοο παρὰ τείχεσιν* οι αθηναίοι ιππείς, *οἱ δ' ἀρετῆς ἐθέλοντες ἔχεν λόγον ἔξοχον*, είναι έργο μεγάλου ποιητή, και θα μπορούσε να αποδοθεί στον Ευριπίδη. Η αναφορά των τειχών της μεγαρικής ακροπόλεως του Αλκάθου, του ήρωα ιδρυτή της πόλης, δεν αφήνει νομίζομε αμφιβολία ότι πρόκειται για μάχη στην περιοχή των Μεγάρων, της σειράς των μεγάλων συγκρούσεων των δύο πόλεων κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Η συγκεκριμένη μάχη δεν θα πρέπει να αναζητηθεί μεταξύ αυτών του Αρχιδαμείου πολέμου, όταν οι Αθηναίοι εισέβαλλαν *κατ' ἔτος ἐς τὴν Μεγαρίδα καὶ ἱππέων καὶ πανστρατιᾷ μέχρις οὗ Νίσαια ἑάλω ὑπ' Ἀθηναίων* (Θουκ. II, 31,3), γιατί τότε οι νεκροί θα έπρεπε να είχαν τιμηθεί μαζί με εκείνους της πρώτης επιγραφής, αφού μετά την κατάληψη της Νισαίας το 426 π.Χ. οι ετήσιες αθηναϊκές εκστρατείες ανεστάλησαν. Πιστεύομε ότι πρόκειται για τη σύγκρουση του 409/8 π.Χ. όταν, με αφορμή την ανακατάληψη της Νισαίας από τους Μεγαρίτες, οι Αθηναίοι απέστειλαν δυνάμεις 1.000 πεζών και 400 ιππέων και *τῶν Ἀθηναίων λαμπρῶς ἀγωνισαμένων καὶ πολλαπλασίους ὄντας τοὺς πολεμίους τρεψαμένων* (Διόδ. XIII 65,1-2) κατακτήθηκε νίκη σημαντική, αφού επιτεύχθηκε επί πολλαπλασίων αντιπάλων και μάλιστα επί των ενωμένων δυνάμεων Μεγαρέων και Λακεδαιμονίων. Η ταύτιση της μάχης αυτής με το πεδίο θυσίας των δώδεκα νεκρών της δεύτερης επιγραφής της Στήλης του Φρέατος Παλαιολόγου, την ανδρεία και την τόλμη των οποίων τιμά το ελεγείο, είναι πολύ πιθανή, και ενισχύεται και από το χρησιμοποιηθέν ιωνικό αλφάβητο, το οποίο στα χρόνια αμέσως μετά το 409/8 ασφαλώς ήταν σε χρήση – άλλωστε είναι γνωστή η χρησιμοποίησή του από παλαιότερα σε ιδιωτικά μνημεία – και η καθιέρωση του 403 δεν ήταν παρά η νομιμοποίηση αυτής της χρήσης. Πρέπει να αναφερθεί τέλος εδώ η στήλη 118 της Συλλογής Μεγάρων, δημόσιο μνημείο με κατάλογο πεσόντων, χρονολογημένο επίσης στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ., που έχει συνδεθεί και με τη μάχη του 409/8 π.Χ. (Κριτζάς 1989, 166 κ.ε. και ιδιαίτ. 175).

Λ.Π.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Αριστοτ.	Αριστοτέλης
Αριστοφ.	Αριστοφάνης
Αρποκρ.	Αρποκρατίων
Διόδ.	Διόδωρος
Θουκ.	Θουκυδίδης
Λυκ.	Λυκούργος
Παυσ.	Παυσανίας
Πλ.	Πλάτων
Πλούτ.	Πλούταρχος
Πολυδ.	Πολυδεύκης

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ

αι.	αιώνας
ΜΓ	Μεσογεωμετρικός, -ή, -ό
ΜΕ	Μεσοελλαδικός, -ή, -ό
μ.Χ.	μετά Χριστόν
ΠΓ	Πρωτογεωμετρικός, -ή, -ό
ΠΕ	Πρωτοελλαδικός, -ή, -ό
ΠΚ	Πρωτοκορινθιακός, -ή, -ό
π.Χ.	προ Χριστού
ΥΓ	Υστερογεωμετρικός, -ή, -ό
ΥΕ	Υστεροελλαδικός, -ή, -ό
ΥπΜ	Υπομυκηναϊκός, -ή, -ό

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

γρ.	γραμμάρια
ελάχ.	ελάχιστος, -η, -ο
διαστ.	διαστάσεις
δ.	διάμετρος
δ.β.	διάμετρος βάσης
δ.χ.	διάμετρος χείλους
μ.	μέτρα
μέγ.	μέγιστος, -η, -ο
μήκ.	μήκος
πάχ.	πάχος
πλ.	πλάτος
σωζ.	σωζόμενος, -η, -ο
ύψ.	ύψος

ΛΟΙΠΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

αρ.	αριθμός
αρ. ευρ.	αριθμός ευρετηρίου
βλ.	βλέπε
Ε.	εμπροσθότυπος
ΕΑΜ	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
εικ.	εικόνα
επιμ.	επιμέλεια
Ζ. του...	Ζωγράφος του...
ιδιαίτ.	ιδιαίτερα
κ.ά.	και άλλοι
κ.ε.	και εξής
κτλ.	και τα λοιπά
λ.	λήμμα
Μ.Σ.Α.	Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος των Αθηνών
Ο.	οπισθότυπος
ό.π.	όπου παραπάνω
πίν.	πίνακας
πρβλ.	παράβαλλε
προς αρ.	προς αριστερά
προς δ.	προς δεξιά
σ.	σελίδα
σημ.	σημείωση
στίχ.	στίχος
τ.μ.	τετραγωνικά μέτρα
υπ. εκτ.	υπό εκτύπωση

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΕΙΡΩΝ

AA	*Archäologischer Anzeiger*
AAA	*Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*
AArch	*Acta Archaeologica*
ΑΔ	*Αρχαιολογικόν Δελτίον*
AE	*Αρχαιολογική Εφημερίς*
AEMΘ	*Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη*
AJA	*American Journal of Archaeology*
AM	*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*
AnnStorAnt	*Annali del Seminario di studi del mondo classico, Sezione di archeologia e storia antica, Napoli*
AntK	*Antike Kunst*
AntPl	*Antike Plastik*
ASAtene	*Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente*
BABesch	*Bulletin Antieke Beschaving*
BAR	*British Archaeological Reports*
BCH	*Bulletin de Correspondance Hellénique*
BerlWPr	*Berliner Winckelmanns Programm*
BICS	*Bulletin of the Institute of Classical Studies*
BMusHongr	*Bulletin du Musée hongrois des beaux-arts*
Boreas	*Münstersche Beiträge zur Archäologie*
BSA	*Annual of the British School at Athens*
CAH	*Cambridge Ancient History*
ClQ	*Classical Quarterly*
ClRh	*Clara Rhodos*
CVA	*Corpus Vasorum Antiquorum*
ΔΕΝΑ	*Διεθνής Εφημερίς Νομισματικής Αρχαιολογίας*
ΔΧΑΕ	*Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*
Διαχρονία	*Περιοδική έκδοση του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας-Αρχαιολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*
EAA	*Enciclopedia dell'Arte Antica*
EAD	*Exploration Archéologique de Délos*
ΕΕΦΣΑΠΘ	*Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*
GettyJ	*The J. Paul Getty Museum Journal*
HefteABern	*Hefte des Archäologischen Seminars der Universität, Bern*
Hesperia	*Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies at Athens*
Hόρος	*Hόρος: ένα αρχαιογνωστικό περιοδικό*
HSCPh	*Harvard Studies in Classical Philology*
IstMitt	*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Istanbuler Abteilung*
JdI	*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*
JbKuSammlBadWürt	*Jarbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden-Württemberg*
JEA	*Journal of Egyptian Archaeology*
JGS	*Journal of Glass Studies*
JHS	*Journal of Hellenic Studies*
JRS	*Journal of Roman Studies*
Kerameus	*Forschungen zur Antiken Keramik. II. Reihe*
Kernos	*Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique, Liège*
LIMC	*Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*
MetrMusJ	*Metropolitan Museum Journal*
OF	*Olympische Forschungen*
ÖJh	*Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*
ΠΑΕ	*Πεπραγμένα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
RA	*Revue Archéologique*
RE	*Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*
RendLincei	*Atti dell'Accademia nazionale dei Lincei, Rendiconti*
SBHeidelberg	*Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum*
SIMA	*Studies in Mediterranean Archaeology*
SNG	*Sylloge Nummorum Graecorum*
ZPE	*Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ABV: Beazley J.D., *Attic Black-Figure Vase-Painters*, Oxford 1956

ABL: Haspels E., *Attic Black-Figured Lekythoi*, Paris 1936

*Addenda*²: Carpenter T.H., *Beazley Addenda, Additional References to ABV, ARV² & Paralipomena*, Oxford 1989²

AGDS II: *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen*, II. Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz Antikenabteilung, Berlin (επιμ. E. Zwierlein-Diehl), 1969

AGDS III: *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen* III. Braunschweig, Göttingen, Kasel (επιμ. P. Zazoff), 1970

AGDS IV: *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen* IV. Hannover, Kestner-Museum. Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe (επιμ. P. Zazoff), 1975

AGDS Nürnberg: *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen.* Die antiken Gemmen der Sammlung Friedrich Julius Rudolf Bergau im Germanischen Nationalmuseum, Nürnberg (επιμ. C. Weiß), 1996

Agora I: Harrison E., *The Athenian Agora*, I. *Portrait Sculpture*, Princeton 1953

Agora IV: Howland R.H., *The Athenian Agora*, IV. *Greek Lamps and their Survivals*, Princeton 1958

Agora V: Robinson H.S., *The Athenian Agora*, V. *Pottery of the Roman Period*, Princeton 1959

Agora VI: Grandjouan C., *The Athenian Agora*, VI. *Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period*, Princeton 1961

Agora VII: Perlzweig J., *The Athenian Agora*, VII. *Lamps of the Roman Period*, Princeton 1961

Agora VIII: Brann E., *The Athenian Agora*, VIII. *Late Geometric and Protoattic Pottery, Mid 8th to Late 7th Century B.C.*, Princeton 1962

Agora X: Lang M. - Crosby M., *The Athenian Agora*, X. *Weights, Measures and Tokens*, Princeton 1964

Agora XI: Harrison E., *The Athenian Agora*, XI. *Archaic and Archaistic Sculpture*, Princeton 1965

Agora XII: Sparkes B.A. - Talcott L., *The Athenian Agora*, XII. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.*, Princeton 1970

Agora XIX: Lalonde G.V. - Langdon G.V. - Walbank M.B., *The Athenian Agora*, XIX. *Inscriptions - Horoi - Poletai Records - Leases of Public Lands*, Princeton 1991

Agora XXII: Rotroff S.I., *The Athenian Agora*, XXII. *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Moldmade Bowls*, Princeton 1982

Agora XXIII: Moore M.B. - Philippides M.Z.P., *The Athenian Agora*, XXIII. *Attic Black-Figured Pottery*, Princeton 1986

Agora XXVI: Kroll J.H., *The Athenian Agora*, XXVI. *The Greek Coins*, Princeton 1993

Agora XXVIII: Boegenhold A.L., κ.ά., *The Athenian Agora*, XXVIII. *The Lawcourts at Athens. Sites, Buildings, Equipment, Procedure and Testimonia*, Princeton 1995

Agora XXIX: Rotroff S.I., *The Athenian Agora*, XXIX. *Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, Princeton 1997

Agora XXX: Moore M.B., *The Athenian Agora*, XXX. *Attic Red-Figured and White Ground Pottery*, Princeton 1997

Agora XXXI: Miles M.M., *The Athenian Agora, XXXI. The City Eleusinion*, Princeton 1998

Αηδόνια 1996: *Ο Θησαυρός των Αηδονιών*, Κατάλογος Έκθεσης, Αθήνα 1996

ΑΚΑΜΑΤΗΣ 1993: Ακαμάτης Ι.Μ., *Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής*, Αθήνα 1993

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1972: Αλεξανδρή Ο., Ζάππειον - Λεωφόρος Βασ. Όλγας (έργα Δήμου), *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά, 107

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1973: Αλεξανδρή Ο., Λεωφόρος Βασ. Κων/νου, οδός Δραγάτση, Κολοκοτρώνη και Βασ. Γεωργίου, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Χρονικά, 146-149

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1976: Αλεξανδρή Ο., Οδός Αριστείδου 5, *ΑΔ* 31 (1976) Χρονικά, 27

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1989: Αλεξανδρή Ο. (επιμ.), *Το πνεύμα και το σώμα. Οι αθλητικοί αγώνες στην αρχαία Ελλάδα*, Κατάλογος Έκθεσης, 1989

ALPÖZEN - BERKAYA - ÖZDAS 1995: Alpözen T. - Berkaya B. - Özdas A., *Commercial Amphoras of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology*, Bodrum 1995

Alt-Ägina II.1: Smetana-Scherrer R., *Spätklassische und hellenistische Keramik, Alt-Ägina*, II.1, Mainz am Rhein 1982

AMANDRY 1984: Amandry P., Os et coquilles, *L'Antre corycien* II, *BCH* Suppl. IX, 1984, 347-380

AMOURETTI 1986: Amouretti M.C., *Le pain et l'huile dans la Grèce antique, Annales Littéraires de l'Université de Besançon* 328, Paris 1986

AMYX 1958: Amyx D., The Attic Stelai, III, *Hesperia* 27 (1958) 163-310

ANDERSON-STOJANOVIĆ 1987: Anderson-Stojanović V.R., The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria, *AJA* 91 (1987) 105-122

ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ 1977: Ανδρειωμένου Α., Νεκροταφείο της αρχαίας Ακραιφίας, *ΑΑΑ* Χ (1977) 273-282

ANDREWES - LEWIS 1975: Andrewes A. - Lewis D.M., *JHS* 77 (1957), 177-180

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ 1955: Ανδρόνικος Μ., Ελληνιστικός τάφος Βέροιας, *ΑΕ* 1955, 22-50

Ανδρόνικος 1994: Ανδρόνικος Μ., *Βεργίνα*, ΙΙ, *Ο τάφος της Περσεφόνης*, 1994

ANGERMEIER 1936: Angermeier H.E., *Das Alabastron. Ein Beitrag zur Lekythen-Forschung*, Gieβen 1936

Antikenmuseum 1988: *Antikenmuseum Berlin, Die Ausgestellten Werken*, Berlin 1988

APP 1995: Oakley J. (επιμ.), *Athenian Potters and Painters*. Catalogue of the Exhibit. December 1, 1994 - March 1, 1995, Gennadius Library, Athens 1995

APP 1997: Oakley J. - Coulson W.D.E. - Palagia O. (επιμ.), *Athenian Potters and Painters. The Conference Proceedings*, Oxford 1997

ARV[2]: Beazley J.D., *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford 1963[2]

Αρχαία Μακεδονία 1988: *Αρχαία Μακεδονία*. Οδηγός της Έκθεσης στην Αυστραλία, 1988

Ashmolean Museum 1967: *Select Exhibition of Sir John and Lady Beazley's Gifts to the Ashmolean Museum 1912-1966*, London 1967

ATHUSAKI 1970: Athusaki K., Drei weissgrundige Lekythen, *AM* 85 (1970) 45-53

ΑΤΖΑΚΑ 1987: Ατζακά Π., *Βυζαντινά Μνημεία* 7, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Ελλάδος*, ΙΙ. *Στερεά Ελλάς και Πελοπόννησος*, Θεσσαλονίκη 1987

ΑΤΖΑΚΑ 1998: Ατζακά Π., *Βυζαντινά Μνημεία* 9, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Θεσσαλονίκης*, ΙΙΙ, Θεσσαλονίκη 1998

BAILEY 1975: Bailey D.M., *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, I. *Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, London 1975

BAILEY 1988: Bailey D.M., *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, III. *Roman Provincial Lamps*, London 1988

BAIN 1991: Bain D., Six Greek Verbs of Sexual Congress, *ClQ* 41 (1991) 51-77

BAKALAKIS 1991: Bakalakis G., Les kernoi éleusiniens, *Kernos* 4 (1991) 105-117

ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ 1991: Βαλαβάνης Π., *Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια. Συμβολή στην αττική αγγειογραφία του 4ου αι. π.Χ.*, Αθήνα 1991

BARR-SHARRAR - BORZA 1982: Barr-Sharrar B. - Borza E.V., *Symposium Series* I. *Macedonian Metal Vases in Perspective, National Gallery of Art, Washington*, Studies in the History of Art, 10, 1982

BASCH 1987: Basch L., *Le musée imaginaire de la Marine Antique*, 1987

BAUCHHENS 1973: Bauchhens Chr., Zwei Terrakotten aus Kleinasien, *AA* 1973, 1-13

BAUDAIN κ.ά. 1994: Baudain C. - Liau B. - Long L., Une cargaison de bronze hellénistique, *Archaeonautica* 12 (1994) 61-87

BAŽANT 1975: Bažant S., Iconography of Choes Reconsidered, *Listy Filologické* 98 (1975) 72-78

BEAZLEY 1927/28: Beazley J.D., Aryballos, *BSA* 29 (1927/28) 193 κ.ε.

BEAZLEY 1932: Beazley J.D., Battle-Loutrophoros, *MetrMusJ* 23 (1932) 5-22

BEAZLEY 1939α: Beazley J.D., Excavations at Al Mina, Sueidia II, *JHS* 59 (1939)

BEAZLEY 1939β: Beazley J., Excavations at Al Mina, Sueidia III. The Red-Figured Vases, *JHS* 59 (1939) 1-44

BEAZLEY 1940-45: Beazley J., Miniature Panathenaics, *BSA* 41 (1940-45) 10-21

BECATTI 1965: Becatti G., La mosaïque gréco-romaine, στο *Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, Paris 1965, 112-118

BECATTI 1974: Becatti G., *Meidias*, 1974

BECHTEL 1917: Bechtel F., *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, 1917

BECK 1975: Beck A., *Album of Greek Education. The Greeks at School and Play*, Sydney 1975

BECKER 1977: Becker R.M., *Formen attischer Peliken*, 1977

BEMMANN 1994: Bemmann K., *Füllhörner in klassischer und hellenistischer Zeit*, 1994

BENNETT - ELTON 1898: Bennett R. - Elton J., *History of Corn Milling*, London 1898

BENSON 1970: Benson J.L., *Horse, Bird and Man. The Origins of Greek Painting*, Amherst 1970

BENTON 1953: Benton S., Further Excavations at Aetos, *BSA* 48 (1953) 255-368

ΒΕΡΣΑΚΗΣ 1912: Βερσάκης Φ., Μνημεία των νοτίων προπόδων της Ακροπόλεως, *ΑΕ* 1912, 173-182

BIAGIO-SIMONA 1991: Biagio-Simona S., *I vetri Romani provenienti della terra dell'Attuale Contone Ticino*, I, Locarno 1991

BIEBER 1961α: Bieber M., *The History of Greek and Roman Theatre*, Princeton 1961

BIEBER 1961β: Bieber M., *The Sculpture of the Hellenistic Age*, 1961

BIEBER 1977: Bieber M., *The Copies of Herculaneum Women*, 1977

BIERS 1999: Biers W., Plastic Seirenes from Corinth, *Hesperia* 68 (1999) 135-146

BLECH 1982: Blech M., *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin - New York 1982

BLISS - McALISTER 1902: Bliss F.J. - McAlister R.A.S., *Excavations in Palestine 1898-1900*, London 1902

BLOESCH 1974: Bloesch H., *Das Tier in der Antike, 400 Werke ägyptischer, griechischer, etruskischer und römischer Kunst im privaten offentlichen Besitz. Ausstellung Archäologisches Institut der Universität Zürich* 21.9-17.11.1974

BLONDÉ 1983: Blondé F., *Greek Lamps of Thorikos*, Gent 1983

BMC I, II: Higgins R.A., *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum* I-II, London 1954-1959

BMC III: Poole R.S., *British Museum. A Catalogue of the Greek Coins*, III. *The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace*, 1877

BNP I: Morrisson C., *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, I. *D'Anastase I*[er] *à Justinien II (491-711)*, Paris 1970

BOARDMAN 1974: Boardman J., *Athenian Black Figure Vases*, 1974

BOARDMAN 1978: Boardman J., *Athenian Black Figure Vases*, 1978[2]

BOARDMAN 1980: Boardman J., *Αθηναϊκά μελανόμορφα αγγεία* (ελλ. μτφρ.), Αθήνα 1980

BOARDMAN 1985: Boardman J., *Athenian Red Figure Vases. The Classical Period*, 1985

BOARDMAN 1988: Boardman J., Sex Differentiation in Grave Vases, *AnnStorAnt* 10 (1988) 171-179

BOARDMAN 1990: Boardman J., Symposion Furniture, στο *Sympotica, A Symposium on the Symposion*, Oxford 1990, 122-135

BOARDMAN 1993: Boardman J., *The Oxford History of Classical Art*, 1993

BÖTTGER 1992: Böttger B., Die kaiserzeitlichen und spätantiken Amphoren aus dem Kerameikos, *AM* 107 (1992) 315-381

BÖHLAU 1887: Böhlau J., Frühattischen Vasen, *JdI* 2 (1887) 33-66

BOHEN 1988: Bohen B., *Die geometrischen Pyxiden*, Berlin 1988

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ 1986: Βοκοτοπούλου Ι., *Βίτσα. Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κώμης*, Αθήνα 1986

BOL - KOTERA 1986: Bol P.C. - Kotera E., *Antike Bildwerke* III. *Bildwerke aus Terrakotta aus mykenischer bis römischer Zeit*, Frankfurt 1986

BORBOUDAKIS κ.ά. 1983: Borboudakis M. - Gallas K. - Wessel K., *Byzantinisches Kreta*, München 1983

ΒΟΡΔΟΣ - ΤΣΑΡΔΑΚΑ - ΧΑΤΖΗΔΑΝΙΗΛ 1997: Βόρδος Α. - Τσαρδάκα Δ. - Χατζηδανιήλ Κ., Κλειστό σύνολο κεραμικής από το πηγάδι του οικοπέδου Κ. Λημναίου στην Επάνω Σκάλα Μυτιλήνης, στο *Δ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα 1997, 233-240

BORELL - RITTIG 1998: Borell B. - Rittig D., *Orientalische und griechische Bronzereliefs aus Olympia*, *OF* XXVII, 1998

BOTTINI 1966: Bottini B., Les Lydia du Musée d'Art et d'Histoire de Genève, *AntK* 1966, 138-143

BOULTER 1953: Boulter C., Pottery of the Mid-Fifth Century from a Well in the Athenian Agora, *Hesperia* 22 (1953) 59-115

BOULTER 1963: Boulter C., Graves in Lenormant Street, Athens, *Hesperia* 32 (1963) 113-137

BOVON 1966: Bovon A., *Lampes d'Argos*, *Etudes Péloponnésiennes* V, Paris 1966

BOVON - BRUNEAU 1966: Bovon A. - Bruneau Ph., Huiliers hellénistiques, *BCH* 90 (1966) 131-143

BRANN 1960: Brann E., Late Geometric Well Groups from the Athenian Agora, *Hesperia* 29 (1960) 402-416

BRANN 1961α: Brann E., Late Geometric Well Groups from the Athenian Agora, *Hesperia* 30 (1961) 93-146

BRANN 1961β: Brann E., Protoattic Well Groups from the Athenian Agora, *Hesperia* 30 (1961) 305-379

BRAUN 1970: Braun K., Der Dipylon-Brunnen B1, Die Funde, *AM* 85 (1970) 129-269

BRAUN 1991: Braun K., Frühhellenistische Brandgräber aus dem Theonichosbezirk, στο *Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Θεσσαλονίκη 1991, 23-34

BRECKENRIDGE 1959: Breckenridge J.D., *The Numismatic Iconography of Justinian II*, American Numismatic Society (Museum Notes and Monographs 144), New York 1959

BREITENSTEIN 1941: Breitenstein N., *Catalogue of the Terracottas, Danish National Museum*, 1941

BREITFELD-VON EICKSTEDT 1997: Breitfeld-von Eickstedt D., Die Lekanis vom 6.-4. Jh. v.Chr. Beobachtungen zur Form und Entwicklung einer Vasengattung, στο *APP* 1997, 55-61

BROMMER 1973: Brommer F., *Vasenlisten zur griechischen Heldensage*, Marburg 1973[3]

BROMMER 1974: Brommer F., *Herakles. Die zwölf Taten des Helden in antiker Kunst und Literatur*, Darmstadt 1974

BROMMER 1980: Brommer F., Plemochoe, *AA* 1980, 544-549

BROMMER 1989: Brommer F., Antike Tänze, *AA* 1989, 483-494

BRONEER 1962: Broneer O., Excavations at Isthmia 1959-1960, *Hesperia* 31 (1962) 1-25

BRØNDSTED 1928: Brøndsted J., *La Basilique de Cinq Martyres à Kapljuc, Recherches à Salone*, Copenhague 1928

BROWNLEE 1995: Brownlee A.B., Attic Black Figure from Corinth: III, *Hesperia* 64 (1995) 337-382

BRÜCKNER - PERNICE 1893: Brückner A. - Pernice E., Ein attischer Friedhof, *AM* 18 (1893) 73-191

BRÜMMER 1985: Brümmer E., Griechische Truhenbehälte, *JdI* 100 (1985) 1-168

BRUNEAU 1969: Bruneau Ph., Prolongements de la technique des mosaïques de galets en Grèce, *BCH* 93 (1969) 308-332

BRUNEAU 1970: Bruneau Ph., Tombes d'Argos, *BCH* 94 (1970) 437-531

BRUNEAU 1977: Bruneau Ph., Lampes corinthiennes II, *BCH* 101 (1977) 249-275

BRUNNSÅKER 1971: Brunnsåker St., *The Tyrant-Slayers of Kritios and Nesiotis*, Stockholm 1971

BUCHHOLZ 1966: Buchholz H.G., Tönerne Rasseln aus Zypern, *AA* 1966, 140-151

BUDDE - NICKOLS 1964: Budde L. - Nickols R., *A Catalogue of the Greek and Roman Sculpture in the Fitzwilliam Museum Cambridge*, 1964

BUITRON-OLIVER 1995: Buitron-Oliver D., *Douris, Kerameus* 9, Mainz am Rhein 1995

BULAS 1932: Bulas C., Etude sur une classe de vases à décor en forme des réseau ou d'écailles, *BCH* 56 (1932) 388-398

BURN 1987: Burn L., *The Meidias Painter*, 1987

BURR 1933α: Burr D., The Terracotta Figurines, *Hesperia* 2 (1933) 184-194

BURR 1933β: Burr D., A Geometric House and a Protoattic Votive Deposit, *Hesperia* 2 (1933) 542-640

BUSCHOR 1939: Buschor E., *Grab eines attischen Mädchens*, 1939

BUSCHOR 1959: Buschor E., *Grab eines attischen Mädchens*, München 1959

CAMBELL 1968: Cambell L., *Mithraic Iconography and Ideology*, Leiden 1968

CAMBELL 1979: Cambell S., Roman Mosaic Workshops in Turkey, *AJA* 83 (1979) 287-292

CAMERON 1979: Cameron F., *Greek Bronze Hand-Mirrors in South Italy*, Oxford 1979

CAMP 1986: Camp J.M., *The Athenian Agora*, London 1986

CAMPENON 1994: Campenon Chr., *La céramique attique à figures rouges autour de 400 av. J.-C.*, Paris 1994

CARPENTER 1997: Carpenter Th., *Dionysos Imagery in Fifth Century Athens*, Oxford 1997

CASKEY - AMANDRY 1952: Caskey L. - Amandry P., Investigations at the Heraion of Argos 1949, *Hesperia* 21 (1952) 165-221

CASKEY 1960: Caskey J.L., The Early Helladic Period in the Argolid, *Hesperia* 29 (1960) 285-303

CAVANAGH - MEE 1998: Cavanagh W. - Mee C., *A Private Place: Death in Prehistoric Greece*, *SIMA* 125, 1998

Céramique 1999: *Céramique et peinture grecques. Modes d'emploi*, Rencontres de l'Ecole du Louvre, 1999

CHAVANE 1975: Chavane M.J., *Les petits objets, Salamine de Chypre* VI, Paris 1975

ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1982: Γιαλούρης Ν. (επιμ.), *Ιστορία των Ολυμπιακών αγώνων*, 1982

ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1994: Γιαλούρης Ν., *Ελληνική τέχνη. Αρχαία γλυπτά*, 1994

ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ κ.ά. 1990: Γιαννικουρή Α. - Φιλήμονος Μ. - Πατσιαδά Β., Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμικής από τη Ρόδο, στο *Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, 1990, 172-184

ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ 1999: Γιαννικουρή Α., Το Ιερό της Δήμητρος στην πόλη της Ρόδου, στα *Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: Ρόδος 2.400 χρόνια*, Α', Αθήνα 1999, 63-72.

ΓΙΟΥΡΗ 1965: Γιούρη Ευ., Αττικά ερυθρόμορφα αγγεία του 4ου π.Χ. αι., *ΑΔ* 20 (1965) Μελέται, 153-170

CLAIRMONT 1970: Clairmont Chr., *Gravestone and Epigram: Greek Memorials from the Archaic and Classical Periods*, Mainz 1970

CLAIRMONT 1993: Clairmont Chr., *Classical Attic Tombstones*, 3, Kilchberg 1993

CLEMENT 1971: Clement P., Isthmia Excavations, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά, 101-111

COLDSTREAM 1968: Coldstream J.N., *Greek Geometric Pottery*, London 1968

COLDSTREAM 1977: Coldstream J.N., *Geometric Greece*, London 1977 (ελλ. μτφρ., Αθήνα 1997)

COLEMAN-CARTER 1998: Coleman-Carter J., *The Chora of Metaponto. The Necropoleis* II, 1998

COLLIGNON 1911: Collignon M., *Les statues funéraires dans l'art grec*, Paris 1911

CONZE 1893: Conze A., *Die attische Grabreliefs* I, Berlin 1893

CONZE 1900: Conze A., *Die attische Grabreliefs* II.1, Berlin 1900

CONZE 1911-22: Conze A., *Die attische Grabreliefs* IV, 1911-1922

COOK 1934/35: Cook J.M., Protoattic Pottery, *BSA* 35 (1934/35) 165-219

COOK 1947: Cook J.M., Athenian Workshops Around 700, *BSA* 42 (1947) 139-155

COOK 1969: Cook B.F., An Attic Grave Stele in New York, *AntPl* IX (1969) 65 κ.ε.

COOK 1984: Cook B.F., Class 6L: A Minor Workshop of Red Figured Lekythoi, στο *Ancient Greek and Related Pottery, Proceedings of the International Vase Symposium*, Allard Pierson Series, 8, Amsterdam 1984, 149-152

CORBETT 1949: Corbett P., Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora, *Hesperia* 18 (1949) 298-351

Corinth IV$_2$: Broneer O., *Corinth* IV$_2$. *Terracotta Lamps*, Cambridge Mass. 1930

Corinth VII$_1$: Weinberg S.S., *Corinth* VII$_1$. *The Geometric and Orientalizing Pottery*, Cambridge Mass. 1943

Corinth VII$_3$: Edwards G.R., *Corinth* VII$_3$. *Corinthian Hellenistic Pottery*, Princeton 1975

Corinth VII$_4$: Herbert S., *Corinth* VII$_4$. *The Red-Figure Pottery*, Princeton 1977

Corinth XII: Davidson G.R., *Corinth* XII. *The Minor Objects*, Princeton 1952

Corinth XIII: Blegen C.W. - Palmer H. - Young R.S., *Corinth* XIII. *The North Cemetery*, Princeton 1964

Corinth XV$_2$: Newhall-Stillwell A., *Corinth* XV$_2$. *The Potter's Quarter. The Terracottas*, Princeton 1952

Corinth XVIII$_2$: Warner-Slane K., *Corinth* XVIII$_2$. *The Sanctuary of Demeter and Kore. The Roman Pottery and Lamps*, Princeton 1990

COUILLOUD 1974: Couilloud M. Th., Caractères des monuments funéraires, *BCH* 98 (1974) 397-498

COURBIN 1966: Courbin P., *La céramique géometrique de l'Argolide*, Paris 1966

COURBY 1922: Courby A., *Les vases grecs à reliefs*, Paris 1922

ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ - ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1984: Γραμμένος Δ. - Τιβέριος Μ., Νεκροταφείο του 5ου αι. π.Χ. στην αρχαία Άργιλο, *ΑΔ* 39 (1984) Μελέτες, 1-47

CUMMER - SCHÖFIELD 1984: Cummer W.W. - Schöfield El., *Ayia Irini: House A'. Keos* III, Mainz am Rhein 1984

CURTIUS 1903: Curtius L., *Die antike Herme*, Leipzig 1903

DAREMBERG - SAGLIO: Daremberg Ch. - Saglio E., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*, Paris 1877-1919

DAVIDSON 1934: Davidson G.R., *Small Objects from the Pnyx*. I, *Hesperia* Suppl. VII, 1934

DAVIDSON - OLIVER 1984: Davidson R.F. - Oliver A. Jr., *Ancient Greek and Roman Jewellery in the Brooklyn Museum*, 1984

DAVIDSON-WEINBERG - MCCLELLAN 1992: Davidson-Weinberg G. - McClellan M., *Glass Vessels in Ancient Greece, Core-Formed Glass Vessels*, 1992

DAVISON 1961: Davison J.M., *Attic Workshops*, *Yale Classical Studies* 16, 1961

DAWKINS 1929: Dawkins R.M., *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, London 1929

DE JULIIS 1984: de Juliis E. (επιμ.), *Gli Ori di Taranto di età ellenistica*, 1984

DELBRÜCK 1933: Delbrück R., *Spätantike Kaiserporträts*, 1933

DELLI PONTI 1973: delli Ponti G., *I bronzi del Museo Provinciale di Lecce*, Lecce 1973

Délos VIII: Chamonard J., *Le Quartier du Théâtre*, *EAD* VIII, Paris 1922/24

Délos XVIII: Deonna W., *Le mobilier délien*, *EAD* XVIII, Paris 1938

Délos XXIII: Laumonier A., *Les figurines de terre cuite*, *EAD* XXIII, Paris 1956

Délos XXVI: Bruneau Ph., *Les lampes*, *EAD* XXVI, Paris 1965

Délos XXVII: Bruneau Ph., *L'îlot de la Maison des Comédiens*, *EAD* XXVII, Paris 1970

Délos XXIX: Bruneau Ph., *Les mosaïques*, *EAD* XXIX, Paris 1972

Délos XXXI: Laumonier A., *La céramique hellénistique à reliefs*. 1. *Ateliers «Ioniens»*, *EAD* XXXI, Paris 1977

DENEAUVE 1969: Deneauve J., *Lampes de Carthage*, Paris 1969

DENOYELLE 1996: Denoyelle M., Le Peintre d'Analatos: Essai de synthèse et perspectives nouvelles, *AntK* 1996, 71-87

DENTZER 1982: Dentzer J.M., *Le motif du banquet couche dans le proche Orient et le monde grec du VIIe au IVe s. av. J.-Chr.*, 1982

DEPPERT-LIPPITZ 1985: Deppert-Lippitz B., *Goldschmuck der Römerzeit im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*, 1985

DE RIDDER 1896: De Ridder A., *Catalogue des bronzes trouvés sur l'Acropole d'Athènes* (Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome 74), Paris 1896

DESBOROUGH 1952: Desborough V.R.d'A., *Protogeometric Pottery*, Oxford 1952

DESBOROUGH 1954: Desborough V.R.d'A., Mycenae 1939-1953. Part V. Four Tombs, *BSA* 49 (1954) 258-266

DESBOROUGH 1972: Desborough V.R.d'A., *The Greek Dark Ages*, London 1972

ΔΕΣΠΙΝΗΣ 1963: Δεσπίνης Γ.Ι., Επιτύμβιοι Τράπεζαι μετ' αναγλύφων παραστάσεων, *ΑΕ* 1963, 47-68

ΔΕΣΠΙΝΗΣ 1975: Δεσπίνης Γ.Ι., *Ακρόλιθα*, 1975

DESPINIS 1994: Despinis G.I., Neues zu einem alten Fund, *AM* 109 (1994) 173-198

DESPINIS κ.ά. 1997: Despinis G. - Stephanidou-Tiveriou T.H. - Voutiras E., *Catalogue of Sculpture in the Archaeological Museum of Thessaloniki*, 1997

ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1940: Δεσποτόπουλος Θ.Π., Η οδοποιία εν Ελλάδι από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, *Τεχνικά Χρονικά* 1940, 5-30

DIEPOLDER 1931: Diepolder H., *Die attischen Grabreliefs*, 1931

DIETZ 1991: Dietz S., *The Argolid at the Transition to the Mycenaean Age*, Copenhagen 1991

DOC II$_2$: Grierson Ph., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* II$_2$. *Heraclius Constantine to Theodosius III (641-717)*, Washington 1968

DONDERER 1986: Donderer M., *Die Chronologie der römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antoninen*, Berlin 1986

DÖRIG 1958: Dörig J., Von griechischen Puppen, *AntK* 1 (1958) 41-52.

DÖRIG 1972: Dörig J. (επιμ.), *Art Antique. Collections privées de Suisse Romande*, Genève 1972

DÖRPFELD 1888: Dörpfeld W., Die Stoa des Eumenes in Athen, *AM* 13 (1888) 100-102

DROUGOU 1975: Drougou St., *Der attische Psykter*, Würzburg 1975

ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1980: Δρούγου Στ. - Τουράτσογλου Ι., *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*, Αθήνα 1980

ΔΡΟΥΓΟΥ 1982: Δρούγου Στ., Ερυθρόμορφος κρατήρας του 4ου αι. από τη Βέροια. Ο ζωγράφος της Τoya, *ΑΕ* 1982, 85-98

ΔΡΟΥΓΟΥ 1992: Δρούγου Στ., *Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964. Οι πήλινοι λύχνοι*, Αθήνα 1992

DUMOULIN 1994: Dumoulin D., *Antike Schildkröten*, Würzburg 1994

DUNAND 1973: Dunand Fr., *Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée*, 1973

DUSENBERY 1967: Dusenbery E., Ancient Glass from the Cemeteries of Samothrace, *JGS* 9 (1967) 34-49

DYGGVE 1939: Dyggve Ej., *Zierarchitektur und Kleinfunde, Forschungen in Salona* III, Wien 1939

ECKSTEIN 1956: Eckstein F., Athleten-Hauben, *RM* 63 (1956) 90-95

EINGARTNER 1991: Eingartner J., *Isis und ihre Dienerinnen in der Kunst der römischen Kaiserzeit*, *Mnemosyne* Suppl. 115, 1991

ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ (υπ. εκτ.): Ελευθεράτου Στ., Δύο τελετουργικές πυρές από την ανασκαφή για το «Μετρό» στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, *ΑΔ* 51-52 (1996-1997), Μελέτες (υπό εκτύπωση)

ELIOT 1962: Eliot C.W.J., *Coastal Demes of Attica*, Toronto 1962

Ελληνικό κόσμημα 1997: *Το ελληνικό κόσμημα. 6.000 χρόνια παράδοση*, Αθήνα 1997

EL SHAHAT 1983: El Shahat, *Η Ίσις και η ελληνιστική γυναικεία ενδυμασία στην Αίγυπτο* (διδ. διατρ.), Αθήνα 1983

EMPEREUR - HESNARD 1987: Empereur J.Y. - Hesnard A., Les amphores hellénistiques, στο P. Lévêque - J.P. Morel, *Céramiques hellénistiques et romaines*, II, 1987, 9-71

Ephesos IV: Vetters H., *Ephesos: vorläufiger Grabungsbericht 1970*, Wien 1971

Έργο ΥΠΠΟ 1998: *Το Έργο του Υπουργείου Πολιτισμού στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς* 2, 1998

Eretria IX: Gex K., *Rotfigurige und weissgrundige Keramik*, *Eretria* IX, Lausanne 1993

ESCHBACH 1986: Eschbach N., *Statuen auf panathenäischen Preisamphoren des 4. Jhs v.Chr.*, 1986

FAIDER-FEYTMANS 1952: Faider-Feytmans G., *Antiquités Mariemont*, 1952

FEHR 1971: Fehr B., *Orientalische und griechische Gelage*, Bonn 1971

FELTEN 1976: Felten F., Weissgrundige Lekythen aus dem athener Kerameikos, *AM* 91 (1976) 77-113

FIRATLI 1964: Firatli N., *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, 1964

FITTA 1997: Fitta M., *Giochi e giocattoli nell'Antichità*, Milano 1997

Fouilles de Delphes V: Perdrizet P., *Monuments figurés, petits bronzes, terre cuites, antiquités diverses, Fouilles de Delphes* V, Paris 1908

FRANCISCIS 1963: de Franciscis A., *Il Museo Nazionale di Napoli*, 1963

FRANZIUS 1973: Franzius G., *Tänzer und Tänze in der archaischen Vasenmalerei* (διδ. διατρ.), Göttingen 1973

FUCHS 1963: Fuchs W., *Das Schiffsfund von Mahdia*, 1963

FUCHS 1974: Fuchs O., *Der attische Adel im Spiegel der Kalosinschriften (480-410 v.Chr.)*, Wien 1974

FUCHS 1978: Fuchs W., Unerkannte Hekate-Heiligtümer, στο *Greece and Italy in the Classical World, Acta of the XIth International Congress of Classical Archaeology*, London 1978, 229

FULLERTON 1986: Fullerton M.D., The Location and Archaism of the Hekate Epipyrgidia, *AA* 1986, 669- 675

GALINIER 1996: Galinier C., *La production du Peintre de Sappho dans l'atelier des Peintres de Sappho et de Diosphos: parcours d'un artisan à figures noires parmi les ateliers athéniens de la fin de l'archaïsme* (διδ. διατρ.), Lille 1996

GALINIER 1998: Galinier C., Héraclès entre bêtes et dieux dans l'atelier des Peintres de Sappho et de Diosphos, στο C. Bonnet - C. Jourdain-Annequin - V. Pirenne-Delforge (επιμ.), *Le Bestiaire d'Héraclès. IIIe Rencontre héracléenne, Kernos* Suppl. 7, 1998, 75-85

GALINIER 1999: Galinier C., Les Peintres de Sappho et de Diosphos, structure d'atelier, στο Villanueva-Puig (επιμ.), *Céramique et peintre grecques. Modes d'emploi, Actes du Colloque international*, Ecole du Louvre 26-28 Avril 1995, Paris 1999, 181-186

GARLAND 1985: Garland R., *The Greek Way of Death*, Ithaca - New York 1985

GHALI-KAHIL 1955: Ghali-Kahil L., *Les enlèvements et le retour d'Hélène dans les textes et les documents figurés*, Paris 1955

GIGLIOLI 1922: Giglioli G.Q., La corsa della fiaccola ad Atene, *RendLincei* 31 (1922) 315-335

GIUDICE κ.ά. 1992: Giudice F. - Tusa S. - Tusa V., *La collezione archeologica del Banco di Sicilia, Museo de la Fondazione Mormino del Banco di Sicilia*, Palermo 1992

Glories of the Past 1990: von Bothmer D. (επιμ.), *Glories of the Past. Ancient Art from the Shelby White and Leon Levy Collection*, 1990

GOODENOUGH 1954: Goodenough E.R., *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 5, New York 1954

GOODENOUGH 1953-1968: Goodenough E.R., *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 7, New York 1953-1968

GRABOW 1998: Grabow E., *Schlagenbilder in der griechischen schwarzfigurigen Vasenkunst*, Münster 1998

GRACE 1961: Grace V., *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, American School of Classical Studies, Picture Book, 6, 1961

GRÄPLER 1997: Gräpler D., *Tonfiguren im Grab. Fundkontexte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent*, München 1997

GRAY 1974: Gray D., Seewesen, *Archäologia Homerica* IG, 1974

GREEN 1970: Green J.R., A Series of Added Red-Figure Choes, *AA* 1970, 475-487

GREEN 1971: Green J.R., Choes of the Later Fifth Century B.C., *BSA* 66 (1971) 189-228

GREEN 1972: Green J.R., Oinochoe, *BICS* 19 (1972) 1-16

GREENWALT 1920: Greenwalt C.H., Lydian Poterry of the 6th century B.C., *AM* 45 (1920) 163-170

GREIFENHAGEN 1975: Greifenhagen A., *Schmuckarbeiten in Edelmetal*, II, 1975

GRIERSON - MAYS 1992: Grierson Ph. - Mays M., *Catalogue of Late Roman Coins in Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, 1992

GROSE 1989: Grose D.F., *The Toledo Museum of Art. Early Ancient Glass*, Toledo 1989

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ 1981: Ζαφειροπούλου Φ., *Προβλήματα της μηλιακής αγγειογραφίας*, Θεσσαλονίκη 1981

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ 1998: Ζαφειροπούλου Φ., *Δήλος*, Αθήνα 1998

HACKENS 1976: Hackens T., *Museum of Art, Providence Rhode Island. Catalogue of the Classical Jewellery*, 1976

HAGER-WEIGEL 1997: Hager-Weigel E., *Griechische Akrolith Statuen des 5. und 4. Jhs v.Chr.*, Bonn 1997

HAMIAUX 1996: Hamiaux M., *Louvre* I, *Les sculptures grecques*, 1996

HAMILTON 1992: Hamilton R., *Choes and Anthesteria, Athenian Iconography and Ritual*, Michigan 1992

HAMPE 1936: Hampe R., *Frühe griechische Sagenbilder in Boötien*, 1936

HAMPE 1951: Hampe R., *Die Stele aus Pharsalos im Louvre, BerlWPr* 1951

HARDEN 1936: Harden D.B., *Roman Glass from Karamis Found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt 1924-1929*, Michigan 1936

HARDEN 1981: Harden D.B., *Catalogue of the Greek and Roman Glass in the British Museum*, London 1981

HASPELS 1927/28: Haspels E., How the Aryballos Was Suspended, *JHS* 29 (1927/28) 216-223

HASPELS 1972: Haspels E., Le Peintre de Diosphos, *RA* 1972, 103-109

HATZISTELIOU-PRICE 1969: Hatzisteliou-Price Th., The Type of the Crouching Child and 'Temple Boy', *BSA* 64 (1969) 95-111

HAYES 1997: Hayes J.W., *Handbook of the Mediterranean Roman Pottery*, London 1997

HAYNES 1974: Haynes S., *Etruscan Bronze Utensils*, London 1974

HEESEN 1996: Heesen P., *The J.L. Theodor Collection of Attic Black-Figure Vases*, Allard Pierson Series, 10, Amsterdam 1996

HELLMAN 1987: Hellman M.Chr., *Lampes antiques de la Bibliothèque Nationale*, I, *Collection Froehner*, Paris 1987

HERMANN 1900: Hermann P., Erwerbungen der Antikensammlung in Deutschland. II. Dresden. 2. Thongefäβe, *AA* 1900, 110-113

HIESEL 1967: Hiesel G., *Samische Steingeräte*, Hamburg 1967

HIGGINS 1961: Higgins R.A., *Greek and Roman Jewellery*, 1961

HIGGINS 1967: Higgins R.A., *Greek Terracottas*, London 1967

HOFFMANN 1961: Hoffmann H., *Kunst des Altertums im Hamburg*, 1961

HOFFMANN 1997: Hoffmann H., *Sotades. Symbols of Immortality on Greek Vases*, Oxford 1997

HOFSTETTER 1990: Hofstetter E., *Sirenen im archaischen und klassischen Griechenland*, Würzburg 1990

HOLLEIN 1988: Hollein H.G., *Bürger Bild und Bildwelt der attischen Demokratie auf den rotfigurigen Vasen des 6.-4. Jhs v.Chr.*, Darmstadt 1988

HÖLSCHER 1973: Hölscher T., *Griechische Historienbilder des 5. und des 4. Jahrh. v.Chr. Würzburg*, 1973, 99-101

HOMMEL 1978: Hommel H., Bocksbeutel und Aryballos, Philologische Beiträge zur Urgeschichte und Gefäβformen, *SBHeidelberg* 2 (1978) 3-50

HORNBOSTEL 1973: Hornbostel W., *Serapis*, 1973

HOWATSON 1996: Howatson M.C., *The Oxford Companion to Classical Litterature* (ελλ. μτφρ.), Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1996

HÜLTSCH 1882: Hültsch F., *Griechische Metrologie*, Berlin 1882

ΘΕΜΕΛΗΣ 1989: Θέμελης Π., Βάθρο αναθήματος στη Βενδίδα, *Ηόρος* 7 (1989) 23-29

ΘΕΜΕΛΗΣ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1997: Θέμελης Π. - Τουράτσογλου Ι., *Οι τάφοι του Δερβενίου*, 1997

ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ 1960: Θρεψιάδης Ι., Ανασκαφή οικοπέδου ΟΔΕΠ (οδός Βουλής και Μητροπόλεως), Ανασκαφαί λεωφόρου Πανεπιστημίου, *ΑΔ* 16 (1960) Χρονικά, 22-29

ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ - ΤΡΑΥΛΟΣ 1961/62: Θρεψιάδης Ι. - Τραυλός Ι., Ανασκαφαί νοτίως του Ολυμπιείου (1961), *ΑΔ* 17 (1961/62) Χρονικά, 9-14

ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ 1971: Θρεψιάδης Ι., Ανασκαφαί και τυχαία ευρήματα Αττικής, Βοιωτίας και Ευβοίας, *ΑΕ* 1971, Αρχαιολογικά Χρονικά, 8-38

ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ 1973: Θρεψιάδης Ι., Ανασκαφικαί έρευναι Αττικής και Βοιωτίας, *ΑΕ* 1973, Αρχαιολογικά Χρονικά, 54-86

ΙΓΝΑΤΙΑΔΟΥ 1990-95: Ιγνατιάδου Δ., Χειροποίητα γυάλινα αγγεία από το αρχαίο νεκροταφείο Θερμής (Σέδες), *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII (1990-1995) 223-233

ID: Coupry J., *Inscriptions de Délos*, Paris 1972

*IG*²: Kirchner J., *Inscriptiones Graecae* II², Berlin 1927

ISINGS 1957: Isings C., *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen 1957

Isthmia III: Broneer O., *Isthmia* III. *Terracotta Lamps*, Princeton 1977

JACOBSTAHL 1931: Jacobstahl P., *Die melische Reliefs*, 1931

JACQUEMIN 1984: Jacquemin A., Céramique des époques archaïque, classique et hellénistique, *L'Antre corycien* II, *BCH* Suppl. IX, 1984, 166-175

JANSSEN 1989: Janssen J. - Janssen R., *Egyptian Household Animals*, Great Britain 1989

Jemen 1998/99: von Wilfried Seipel, *Jemen, Kunst und Archäologie im Land der Königin von Saba*, Wien 1998/99

JENKINS 1978: Jenkins R.J.H., *Daedalika. A Study of Dorian Plastic Art in the Seventh Century B.C.*, Cambridge 1978²

JOHANSEN 1951: Johansen K.F., *The Attic Grave Reliefs*, 1951

JORDAN - ROTROFF 1999: Jordan D.R. - Rotroff S.I., A Curse in a Chytridion: A Contribution to the Study of Athenian Pyres, *Hesperia* 68 (1999) 147-154

JUDEICH 1931: Judeich W., *Topographie von Athen*, München 1931

JÜTHNER 1965-1968: Jüthner J., *Die athletischen Leibesübungen der Griechen*, I-II, 1965-1968

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ 1997: Καββαδίας Γ., Ο Θησέας και ο Μαραθώνιος Ταύρος. Παρατηρήσεις σε ένα νέο αττικό ερυθρόμορφο κιονωτό κρατήρα από το Άργος, στο *APP* 1997, 309-317

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ 2000: Καββαδίας Γ., *Ο ζωγράφος του Sabouroff*, Αθήνα 2000 (υπ. εκτ.)

KABUS-PREISSHOFEN 1989: Kabus-Preisshofen R., *Die hellenistische Plastik der Insel Kos, AM* 1989 Bh. 14

ΚΑΛΛΙΓΑΣ 1989: Καλλιγάς Π.Γ., στο Αλεξανδρή 1989

ΚΑΛΛΙΓΑΣ 1994-95: Καλλιγάς Π.Γ., Η Αθηναϊκή Ακρόπολη το 1835, *ΑΔ* 49-50 (1994-1995) Μελέτες, 23-42

ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ 1963: Καλλιπολίτης Β., Ανασκαφή τάφων Αναγυρούντος, *ΑΔ* 18 (1963) 120 κ.ε.

ΚΑΛΤΣΑΣ 1983: Καλτσάς Ν., Από τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Πύλου, *ΑΔ* 38 (1983) Μελέτες, 1-77

ΚΑΛΤΣΑΣ 1998: Καλτσάς Ν., *Άκανθος Ι. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*, Αθήνα 1998

ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ 1991: Καμπίτογλου Α., *Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου. Οδηγός*, Αθήνα 1991

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ 1931: Καμπούρογλου Δ., *Αι Αθήναι κατά τα έτη 1775-1795*, Αθήνα 1931

ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ 1973: Καπετανάκη Π., Μελαμβαφείς αμφορίσκοι εξ Αθηνών, *ΑΑΑ* VI (1973) 152-155

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1988: Καράγιωργα-Σταθακοπούλου Θ., Δημόσια έργα και ανασκαφές στην Αθήνα τα τελευταία 5 χρόνια, *Ηόρος* 6 (1988) 87-108

KARDARA 1960: Kardara Chr., Four White Lekythoi in the National Museum of Athens, *BSA* 55 (1960) 149-158

KARDULIAS - RUNNELS 1995: Kardulias P.N. - Runnels C.N., The Lithic Artifacts: Flaked Stone and Other Nonflaked Lithics, στο C.N. Runnels - D.J. Pullen - S. Langdon (επιμ.), *Artifact and Assemblage. The Find from a Regional Survey of the Southern Argolid, Greece*, I, California 1995, 115 κ.ε.

KARIVIERI 1996: Karivieri A., *The Athenian Lamp Industry in Late Antiquity*, Helsinki 1996

KARO 1943: Karo C., *An Attic Cemetery: Excavations in the Kerameikos at Athens*, Philadelphia 1943

KAROUZOU 1951: Karouzou S., Attic Bronze Mirrors, στο G.E. Mylonas (επιμ.), *Studies Presented to D.M. Robinson*, St. Louis 1951, 565-587

KAROUZOU 1962: Karouzou S., Scènes de Palestre, *BCH* 86 (1962) 430-466

KAROUZOU 1979: Karouzou S., Autour d'une oenochoé de Toulouse, *AAA* XII (1979) 127 κ.ε.

ΚΑΤΑΚΗΣ 1997: Κατάκης Σ., Φιλημάτιον Τερεντία χρηστή χαίρε, *AM* 112 (1997) 318-334

KATER-STIBBES 1973: Kater-Stibbes G.J.F., Preliminary Catalogue of Serapis Monuments, *EPRO* 36 (1973)

KdA: Hornbostel W. (επιμ.), *Kunst der Antike. Schätze aus norddeutschem Privatbesitz*, Mainz 1979²

KEAY 1984: Keay S.J., *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean*, *BAR* 1984

KEMP-LINDEMANN 1975: Kemp-Lindemann D., *Darstellungen des Achilleus in der griechischen und römischen Kunst*, Frankfurt - Bern 1975

Kenchreai V: Williams H., *Kenchreai* V, *The Lamps*, 1981

KENNER 1939: Kenner H., Flügelfrau und Flügeldämonen, *ÖJh* 31 (1939) 81-95

KENT 1948: Kent J.H., The Temple Estates of Delos, Rheneia and Mykonos, *Hesperia* 17 (1948) 243-338

Kerameikos I: Kraiker W. - Kübler K., *Kerameikos* I. *Die Nekropolen des 12. bis 10. Jhs v.Chr.*, Berlin 1939

Kerameikos IV: Kübler K., *Kerameikos* IV. *Neufunde aus der Nekropole des 11. und 10. Jhs v.Chr.*, Berlin 1943

Kerameikos V_1: Kübler K., *Kerameikos* V_1. *Die Nekropolen des 10. bis 8. Jhs v.Chr.*, Berlin 1959

Kerameikos VI_2: Kübler K., *Kerameikos* VI_2. *Die Nekropolen des späten 8. bis frühen 6. Jhs v.Chr.*, Berlin 1959

Kerameikos IX: Knigge U., *Kerameikos* IX. *Der Südhügel Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen*, Berlin 1976

Kerameikos XI: Scheibler I., *Kerameikos* XI. *Griechische Lampen*, Berlin 1976

Kerameikos XII: Koenigs W. - Knigge U. - Mallwitz A., *Kerameikos* XII. *Rundbauten im Kerameikos*, Berlin 1980

Kerameikos XIV: Kovascovics W.K., *Kerameikos* XIV. *Die Eckterrasse an der Gräberstraße des Kerameikos*, Berlin 1990

Kerameikos XV: Schlörb-Vierneisel B., *Kerameikos* XV. *Die figürlichen Terrakotten* I. *Spätmykenisch bis späthellenistisch*, München 1997

KERÉNYI 1966: Kerényi K., *Die Mythologie der Griechen*, 1966 (ελλ. έκδ. 1974)

KEULS 1993: Keuls E., *The Reign of the Phallus*, 1993

KILLET 1994: Killet H., *Zur Ikonographie der Frau auf attischen Vasen archaisher und klassischer Zeit*, 1994

KILMER 1993: Kilmer M., *Greek Erotica on Attic Red Figure Vases*, 1993

KIRCHNER 1901-1903: Kirchner J., *Prosopographia Attica* A-K, *Louvre, Les sculptures grecques* I, 1901-1903

KIRCHNER 1948: Kirchner J., *Imagines Inscriptionum Atticarum*, 1948

KIRK 1949: Kirk G.S., Ships on Geometric Vases, *BSA* 44 (1949) 93 κ.ε.

KISS 1975: Kiss Z., *L'iconographie des princes Julio-Claudiens au temps d'Auguste et de Tibère*, 1975

KISTLER 1998: Kistler E., *Die «Opferrine-Zeremonie». Bankettideologie am Grab, Orientalisierumg und Formierung einer Adelsgesellschaft in Athen*, Stuttgart 1998

KLEIN 1932: Klein A.E., *Child Life in Greek Art*, 1932

KLEINER 1975: Kleiner F.S., *Greek and Roman Coins in the Athenian Agora*, Princeton 1975

KNIGGE 1966: Knigge U., Eridanos Nekropole, *AM* 81 (1966) 112-134

KNIGGE 1970: Knigge U., Kerameikos 1968-1969, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά, 31-39

KNIGGE 1972: Knigge U., Untersuchungen bei den Gesandtenstelen im Kerameikos zu Athen, *AA* 87 (1972) 584-629

KNIGGE - KOVASCOVICS 1981: Knigge U. - Kovascovics W., Kerameikos: Tätigkeitsbericht 1979, *AA* 1981, 385-396

KNIGGE - VON FREYTAG 1987: Knigge U. - von Freytag B., Ausgrabungen im Kerameikos 1983-1985, *AA* 1987, 481-499

KNIGGE 1990: Knigge U., *Ο Κεραμεικός της Αθήνας. Ιστορία, μνημεία, ανασκαφές*, Αθήνα 1990

KNIGGE 1993: Knigge U., Die Ausgrabungen im Kerameikos 1990/91, *AA* 1993, 125-140

KOCH 1984: Koch G., Zum Grabrelief der Helena, *GettyJ* 12 (1984) 59-72

ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ 1999: Κόκκου-Βυριδή Κ., *Πρώιμες πυρές θυσιών στο Τελεστήριο της Ελευσίνας*, Αθήνα 1999

KOKULA 1984: Kokula G., *Marmorlutrophoren*, *AM* Bh. 10, 1984

ΚΟΡΡΕΣ 1980: Κορρές Μ., Στοά του Ευμένους, *ΑΔ* 35 (1980) Χρονικά, 18-20

ΚΟΡΡΕΣ 1984: Κορρές Μ., Bauplanung und Bautheorie der Antike, *Diskussionen für archäologischen Bauforschung*, 4, Berlin 1984, 201-207

ΚΟΡΤΗ-ΚΟΝΤΗ 1993-94: Κόρτη-Κόντη Στ., Το δένδρο στις μυθολογικές παραστάσεις των μελανόμορφων και πρώιμων ερυθρόμορφων αττικών αγγείων, 570-460 π.Χ., *Εγνατία* 4 (1993-94) 7-70

KÖSTER 1926: Köster A., *Die griechischen Terrakotten*, Berlin 1926

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ 1889: Κουμανούδης Στ., Εργασίαι προς Ν. και Δ. του Ζαππείου Μεγάρου, παρά το Β. πεζοπάτιον της λεωφόρου Όλγας, *ΠΑΕ* 1889, 8-18

KOZLOFF - MITTEN 1988: Kozloff A.P. - Mitten D.G., *The Gods' Delight; the Human Figure in Classical Bronze*, Cleveland 1988

KRAUS 1960: Kraus Th., *Hekate. Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, Heidelberg 1960

KRIEGER 1973: Krieger X., *Der Kampf zwischen Peleus und Thetis in der griechischen Vasenmalerei*, 1973

ΚΡΙΤΖΑΣ 1989: Κριτζάς Χ., Κατάλογος πεσόντων από τα Μέγαρα, *Φίλια Έπη εις Γ. Μυλωνάν*, Γ', 1989, 167-187

KROLL 1972: Kroll J.H., *Athenian Bronze Allotment Plates*, Cambridge Mass., 1972

KROLL 1979: Kroll J.H., A Chronology of Early Athenian Bronze Coinage, ca. 350-250 B.C., στο *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of Margaret Thompson*, Belgium 1979

KRUG 1968: Krug A., *Binden in der griechischen Kunst*, 1968

ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ-ΒΟΤΣΗ 1976: Κρυστάλλη-Βότση Κ., Αυστηρορρυθμικό κεφάλι κούρου από την Κόρινθο, *ΑΕ* 1976, 182-193

KÜBLER 1934: Kübler K., Ausgrabungen im Kerameikos 1933/34, *AA* 1934, 219 κ.ε.

KÜBLER 1935: Kübler K., Ausgrabungen im Kerameikos, *AA* 1935, 260-300

KÜBLER 1938: Kübler K., Ausgrabungen im Kerameikos I, *AA* 1938, 586-606

KÜBLER 1952: Kübler K., Zum Formwandel in der spätantiken attischen Tonplastik, *JdI* 67 (1952) 99-145

KULOV 1999: Kulov I., Graves from the Roman Period near the Village of Banichan, Gotse Delchev District (Southwestern Bulgaria), *Archaeologia Bulgarica* 1 (1999) 61-69

KUNISCH 1998: Kunisch N., *Ornamente geometrischer Vasen. Ein Kompendium*, Köln - Wien 1998

Kunst der Schale 1990: Vierneisel K. - Kaeser B., *Kunst der Schale. Kultur des Trinkens*, München 1990

KUNZE 1930: Kunze E., Zu den Anhängen des griechischen Plastik, *AM* 55 (1930) 141-162

KUNZE 1950: Kunze E., *Archaische Schildbänder. Ein Beitrag zur frühgriechischen Bildgeschichte und Sagenüberlieferung, OF*, II, 1950

KURTZ 1975: Kurtz D.C., *Athenian White Lekythoi. Patterns and Painters*, Oxford 1975

KURTZ - BOARDMAN 1971: Kurtz D. - Boardman J., *Greek Burial Customs*, 1971

KURTZ - BOARDMAN 1985: Kurtz D. - Boardman J., *Tod und Jenseits bei den Griechen*, Mainz 1985

KURTZ - BOARDMAN 1994: Kurtz D. - Boardman J., *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο* (ελλ. μτφρ.), Αθήνα 1994

ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ 1924/25: Κυπαρίσσης Ν., Αι ανασκαφαί των Βασιλικών Σταύλων, *ΑΔ* 9 (1924/25), Παράρτημα, 68-72

KYRIELEIS 1975: Kyrieleis H., *Bildnisse der Ptolemäer*, Berlin 1975

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ 1902: Κωνσταντινίδης Α., *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1902

ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ-ΔΕΣΠΟΙΝΗ 1979: Κώστογλου-Δεσποίνη Αικ., *Προβλήματα της παριανής πλαστικής του 5ου αι. π.Χ.*, Θεσσαλονίκη 1979

Labraunda II,1: Hellström P., *Pottery of Classical and Later Date, Terracottas, Lamps and Glass. Labraunda: Swedish Excavations and Researches* II,1, Lund 1965

LANDELS 1999: Landels J., *Music in Ancient Greece and Rome*, London - New York 1999

LANG 1968: Lang M., *Excavations of the Athenian Agora*, Picture Books, 11, «Waterworks in the Athenian Agora», American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey 1968

LANGLOTZ 1954: Langlotz E., *Aphrodite in den Gärten*, 1954

LANGLOTZ 1967: Langlotz E., *Frühgriechische Bildhauerschulen*, Nürnberg 1967

LANGLOTZ 1968: Langlotz E., *Griechische Vasen in Würzburg*, 1968

LASER 1987: Laser S., Sport und Spiel, *Archäologia Homerica*, T., 1987

LAURENT 1898: Laurent M., L'Achille voilé dans les peintures de vases grecs, *RA* 1898, 152-186

LAWLER 1984: Lawler L., *Ο χορός στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 1984

LAWRENCE 1925: Lawrence A., Greek Sculpture in Ptolemaic Egypt, *JEA* 2 (1925) 179-190

Lefkandi I: Popham M.R. - Sackett L.H. - Themelis P., *Lefkandi I. The Iron Age Settlement - The Cemeteries, BSA* Suppl. 11, 1980

Lefkandi III: Popham M.R. - Lemos I.S., *Lefkandi III. The Toumba Cemeteries. The Excavations of 1981, 1984, 1986 and 1992-1994, BSA* Suppl. 24, 1996

LEMOS 1997: Lemos A., Athenian Black-Figure: Rhodes Revisited, στο *APP* 1997, 457-468

LÉVÊQUE 1952: Lévêque P., *Les antiquités égyptiennes, grecques, étrusques et gallo-romaines du Musée de Mariemont*, Bruxelles 1952

LEYENAAR-PLAISIER 1979: Leyenaar-Plaisier P.G., *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la Collection du Musée National des Antiquités à Leiden*, 1979

LEZZI-HAFTER 1988: Lezzi-Hafter A., *Der Eretria Maler*, 1988

LICHT 1942: Licht H., *Sexual Life in Ancient Greece*, London 1942

LIDDELL - SCOTT 1953: Liddell H.G. - Scott R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1953

LIEPMANN 1975: Liepmann U., *Griechische Terrakotten, Bronzen, Skulpturen, Bildkatalog des Kestner-Museums*, Hannover XII, 1975

ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ 1994: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι Πέλλας*, Αθήνα 1994

ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ 1989-91: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., Ανατολικό νεκροταφείο της Πέλλας, *ΑΔ* 44-46 (1989-1991) Μελέτες, 73-152

Lindos I: Blinkenberg Ch., *Les petits objets*, *Lindos* I, Berlin 1931

Lindos III_2: Dyggve Ej., *Lindos. Fouilles de l'Acropole 1902-1014 et 1952, Lindos* III_2, Berlin 1960

LISSARRAGUE 1987: Lissarrague F., Les Satyres et le monde animal, στο *Symposium Ancient Greek and Related Potters*, 1987

LISSARRAGUE 1990: Lissarrague F., *L'autre guerrier*, Paris-Rome 1990

LISSARRAGUE 1991: Lissarrague F., Femmes au figure, στο G. Duby - M. Perrot (επιμ.), *Histoire des femmes en Occident*, Evreux 1991, 159-251

LISSARRAGUE 1995: Lissarrague F., Women, Boxes, Containers: Some Signs and Metaphors, στο *Pandora*, 91-101

LLOYD-MORGAN 1975: Lloyd-Morgan G., A Note on Some Mirrors in the Museo Archeologico, Brescia, *Commentari dell'Ateneo di Brescia* 174 (1975) 107-116

LLOYD-MORGAN 1981: Lloyd-Morgan G., *Description of the Collections in the Rijksmuseum G.M. Kam at Nijmegen*, IX. *The Mirrors*, Nijmegen 1981

LOSFELD 1991: Losfeld G., *Essai sur le costume grec*, Paris 1991

LRBC I-II: Carson R.A.G. - Hill P.V. - Kent J.P.C., *Late Roman Bronze Coinage*, I-II, London 1960

LUCE 1924: Luce S.B., Studies of Exploits of Heracles on Vases, *AJA* 28 (1924) 296-325

LULLIES 1931: Lullies R., *Die Typen der griechischen Herme, Königsberger Kunstgeschichtliche Forschungen* 3, 1931

LULLIES 1955: Lullies R., *Eine Sammlung griechischer Kleinkunst*, München 1955

LUSCHEY 1932: Luschey H., *Die Phiale*, 1932

LYON-CAEN 1986: Lyon-Caen Chr., *Catalogue des lampes en terre cuite grecques et chrétiennes, Musée du Louvre*, 1986

ΜΑΚΡΗ - ΤΣΑΚΟΣ - ΒΑΒΥΛΟΠΟΥΛΟΥ 1987-88: Μακρή Ε. - Τσάκος Κ. - Βαβυλοπούλου-Χαριτωνίδου Α., Το Ριζόκαστρο. Σωζόμενα υπολείμματα: νέες παρατηρήσεις και επαναχρονολόγηση, *ΔΧΑΕ* περ. Δ', τ. ΙΔ' (1987-1988) 329-363

MALAISE 1922: Malaise M., A propos de l'iconographie «canonique» d'Isis et des femmes vouées à son culte, *Kernos* 5 (1992) 329-346

MALLWITZ - HERMANN 1980: Mallwitz A. - Hermann H.V., *Die Funde aus Olympia*, 1980

ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ 1994: Μανακίδου Ε., *Παραστάσεις με άρματα (8ος-5ος αι. π.Χ.). Παρατηρήσεις στην εικονογραφία τους*, Θεσσαλονίκη 1994

ΜΑΡΑΓΚΟΥ 1985: Μαραγκού Α., *Αρχαία ελληνική τέχνη. Συλλογή Ν.Π. Γουλανδρή*, Αθήνα 1985

ΜΑΡΑΓΚΟΥ 1995: Μαραγκού Α. (επιμ.), *Αρχαία ελληνική τέχνη από τη Συλλογή Σταύρου Σ. Νιάρχου*, Αθήνα 1995

MARCADÉ 1969: Marcadé J., *Au Musée de Délos*, Paris 1969

MARCADÉ 1996: Marcadé J. (επιμ.), *Sculptures déliennes*, Paris 1996

MARGREITER 1988: Margreiter I., *Die Kleinfunde aus dem Apollon-Heiligtum, Alt-Ägina* II.3 (επιμ. H. Walter - E. Walter-Karydi), Mainz am Rhein 198

ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ - ΚΙΝΔΕΛΗ 1982: Μαρκουλάκη Ε. - Κινδελή-Νινιού Β., Ελληνιστικός λαξευτός τάφος Χανίων. Ανασκαφή οικοπέδου Μαθιουλάκη, *ΑΔ* 37 (1982) Μελέτες, 71-118

MARWITZ 1979: Marwitz H., Eine Strigilis, *AntK* 22 (1979) 72-81

MATHESON 1992: Matheson S.B., *Polygnotos and Vase Painting in Classical Athens*, 1992

MATTUSH 1996: Mattush C.C. (επιμ.), *The Fire of Hephaistos; Large Classical Bronzes from North American Collections*, Cambridge Mass. 1996

MAY 1991: May R., Les jeux d'osselets, στο *Jouer dans l'Antiquité*, Marseille 1991, 100 κ.ε.

McDERMOTT 1938: McDermott W.C., *The Ape in Antiquity*, 1938

McELDERKIN 1930: McElderkin K., Jointed Dolls in Antiquity, *AJA* 34 (1930) 450-470

McKESSON-CAMP 1979: McKesson-Camp J., *The Water Supply of Ancient Athens from 3000 to 86 B.C.*, 1979

McNALLY 1969: McNally S., An Attic Geometric Vase in the Collection of Mt. Holyoke College, *AJA* 73 (1969) 459-464

MELVILLE-JONES 1986: Melville-Jones J., *A Dictionary of Ancient Greek Coins*, London 1986

MELVILLE-JONES 1990: Melville-Jones J., *A Dictionary of Ancient Roman Coins*, London 1990

MERKELBACH 1995: Merkelbach R., *Isis-Regina, Zeus-Sarapis: die griechisch-ägyptische Religion nach den Quellen dargestellt*, Stuttgart - Leipzig 1995

MERKER 1973: Merker G., *The Hellenistic Sculpture of Rhodes, SIMA* 40, 1973

MERSCH 1996: Mersch A., *Studien zur Siedlungsgeschichte Attikas von 950 bis 400 v.Chr.*, Frankfurt 1996

MERTENS 1977: Mertens J., *Attic White-Ground. Its Development on Shapes Other than Lekythoi*, New York 1977

METZGER 1971: Metzger I., Piraeus-Zisterne, *ΑΔ* 26 (1971) Μελέτες, 41-94

METZGER 1994: Metzger I.R., Ein hellenistisches Grabmonument in Eretria, στο *Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα 1994

MEURER 1909: Meurer M., *Vergleichende Formenlehre des Ornamentes und der Pflanze*, Dresden 1909

MILLEKER 1988: Milleker E., *The Statue of Apollo Lykeios in Athens*, 1988

MILLER 1974: Miller S.G., Menon's Cistern, *Hesperia* 43 (1974) 194-245

MILLER 1979: Miller St., Excavations at Nemea 1978, *Hesperia* 48 (1979) 73-103

MILLER 1989: Miller M., The Ependytes in Classical Athens, *Hesperia* 58 (1989) 313-329

MILLER 1999: Miller M., Re-examining Transvestism in Archaic and Classical Athens. The Zewadski Stamnos, *AJA* 103 (1999) 223-253

MILNE 1939: Milne M., Kylichnis, *AJA* 64 (1939), 247-254

MIB III: Hahn W., *Moneta Imperii Byzantini III: Von Heraclius bis Leo III./Alleinregierung (610-720)*, Wien 1981

ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ 1982: Μιχαηλίδης Σ., *Εγκυκλοπαίδεια της αρχαίας ελληνικής μουσικής*, Αθήνα 1982

MOLLARD-BESQUES 1954, 1963, 1972, 1986: Mollard-Besques S., *Musée National du Louvre, Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains* I, 1954, II, 1963, III, 1972, IV, 1986

MOLINIER 1914: Molinier S., *Les «maisons sacrées» de Délos au temps de l'independance de l'île (315-166 av. J.-C.)*, Paris 1914

MOON 1981: Moon W., *Greek Vase Painting in Midwestern Collections*, Chicago 1981

MORAW 1998: Moraw S., *Die Mänade in der attischen Vasenmalerei des 6. und 5. Jhs v.Chr.*, Mainz 1998

MORET 1984: Moret J.M., *Oedipe, la Sphinx et les Thébains. Essai de mythologie iconographique*, Genève 1984

MORITZ 1958: Moritz L.A., *Grain Mills and Flour in Classical Antiquity*, Oxford 1958

MORRIS 1982: Morris S., A Middle Protoattic Workshop from Aigina and its Historical Background, *HSCPh* 86 (1982) 285-286

MORRISON - WILLIAMS 1968: Morrison J.S. - Williams R.T., *Greek Oared Ships 900-322 B.C.*, 1968

MORROW 1985: Morrow K.D., *Greek Footwear and the Dating of Sculpture*, Madison 1985

ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΤΗ 1992: Μοσχονησιώτη Σ., Νεκροταφείο στον Άγ. Μάμαντα, *ΑΕΜΘ* 3 (1992) 351-356

MOUNTJOY 1981: Mountjoy P., *Four Early Mycenaean Wells from the South Slope of the Acropolis at Athens, Miscellanea Graeca*, Gent 1981

MOUNTJOY 1986: Mountjoy P.A., *Mycenaean Decorated Pottery. A Guide to Identification, SIMA* 73, 1986

MOUNTJOY 1988: Mountjoy P.A., LH IIIC Late Versus Submycenaean. The Kerameikos Pompeion Cemetery Reviewed, *JdI* 103 (1988) 1-33

MOUNTJOY 1995: Mountjoy P.A, *Mycenaean Athens, SIMA* 1995

MOUNTJOY 1999: Mountjoy P.A., *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, I-II, 1999

ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ 1994: Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη Ε., Ανασκαφές σε αθηναϊκά κεραμεικά εργαστήρια αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, στο Coulson κ.ά. (επιμ.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, 1994, 45-54

ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΔΡΑΚΩΤΟΥ 1994: Μπαζιωτοπούλου Ε. - Δρακωτού Ι., 3. ΜΕΤΡΟ Αθηνών, Ανασκαφή Σταθμού Κεραμεικός, *ΑΔ* 49 (1994) Χρονικά, 34-36

ΜΠΕΣΙΟΣ - ΠΑΠΠΑ χ.χ.έ.: Μπέσιος Μ. - Παππά Μ., *Πύδνα*, χ.χ.έ.

ΜΠΟΝΙΑΣ 1998: Μπόνιας Ζ., *Ένα αγροτικό Ιερό στις Αιγιές Λακωνίας*, Αθήνα 1998

ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 1998: Μποσνάκης Δ., *Οι αιγυπτιακές θεότητες στη Ρόδο και την Κω από τους ελληνιστικούς χρόνους μέχρι τη Ρωμαιοκρατία*, Αθήνα 1998

ΜΥΛΩΝΑΣ 1931-32: Μυλωνάς Γ., Ανασκαφή ρωμαϊκού βαλανείου προ των παλαιών Ανακτόρων, *ΑΔ* 14 (1931-32) Παράρτημα, 41-48

MYLONAS 1959: Mylonas G.E., *Aghios Kosmas. An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica*, Princeton 1959

MYLONAS 1961: Mylonas G.E., *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton 1961

ΜΥΛΩΝΑΣ 1973: Μυλωνάς Γ.Ε., *Ο Ταφικός Κύκλος Β των Μυκηνών*, Α-Β, 1973

ΜΥΛΩΝΑΣ 1975: Μυλωνάς Γ.Ε., *Το Δυτικόν νεκροταφείον της Ελευσίνος*, Α-Γ, 1975

MULLER 1996: Muller, A., *Les terres cuites votives du Thesmophorion: de l'atelier au sanctuaire, Etudes Thasiennes* XVII, Paris 1996

MÜHSAM 1953: Mühsam H., *Attic Grave Reliefs from the Roman Period, Berytus* 10-11 (1953)

Münzen und Medaillen 1964: *Attische schwarzfigurige Vasen, Münzen und Medaillen*, November 1964, Basel

Mythen und Menschen 1997: *Mythen und Menschen. Griechische Vasenkunst aus einer deutschen Privatsammlung*, Mainz 1997

NACHBAUR 1998: Nachbaur G., Zwei Schalenfragmente von Onesimos, *ÖJh* 67 (1998) 97-108

NAKAYAMA 1982: Nakayama N., *Untersuchung der auf weissgrundigen Lekythen dargestellten Grabmäler* (διδ. διατρ.), Freiburg 1982

NEILS 1992: Neils J., The Morgantina Phormiskos, *AJA* 96 (1992) 225-235

NEUGEBAUER 1921: Neugebauer K.A., *Asklepios*, 1921

NEUMANN 1965: Neumann G., *Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst*, Berlin 1965

NICHOLSON 1968: Nicholson F., *Ancient Life in Miniature. An Exhibition of Classical Terracottas from Private Collections in England*, Birmingham 1968

NICOLE 1908: Nicole G., *Meidias*, 1908

NILSSON 1967: Nilsson M.P., *Geschichte der griechischen Religion* I, 1967[3]

NOBLE 1988: Noble J., *The Techniques of Painted Attic Pottery*, London 1988 (αναθεωρ. έκδ.)

NOLL - HOLM - BORN 1973: Noll W. - Holm R. - Born L., Material und Techniken antiker Vasenmalerei, *JbKuSammlBadWürt* 10 (1973) 103-126

ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ 1984: Ντάτσουλη-Σταυρίδη Α., Ρωμαϊκά γλυπτά από το Εθνικό Μουσείο, *ΑΕ* 1984, 161-190

ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ 1985: Ντάτσουλη-Σταυρίδη Α., *Ρωμαϊκά πορτραίτα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών*, 1985

OAKLEY 1988: Oakley J., Attic Red-Figured Skyphoi of Corinthian Shape, *Hesperia* 57 (1988) 165-191

OAKLEY 1990: Oakley J., *The Phiale Painter*, Mainz 1990

OAKLEY - SINOS 1993: Oakley J. - Sinos R., *The Wedding in Ancient Athens*, Madison, Wisconsin 1993

OAKLEY 1997: Oakley J., *The Achilles Painter*, Mainz 1997

OBERLÄNDER 1967: Oberländer P., *Griechische Handspiegel*, Hamburg 1967

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ 1996: Οικονομίδου Μ., *Ελληνική τέχνη, Αρχαία νομίσματα*, Αθήνα 1996

OLIVER-SMITH 1964: Oliver-Smith P.E., Representations of Aeolic Capital on Greek Vases Before 400 B.C., στο *Essays in Memory of Karl Lehmann*, 1964, 232-241

OLIVER-SMITH 1981: Oliver-Smith P.E., *Architectural Elements on Greek Vases Before 400 B.C.*, Ann Arbor 1981.

OLMOS 1980: Olmos R.R., *Catalogo de los vasos griegos en el Museo arqueologico nacional*, I. *Las Lecitos aticas de fondo blanco*, Madrid 1980

Olynthus II: Robinson D.M., *Architecture and Sculpture. Excavations at Olynthus* II, Baltimore 1930

Olynthus IV: Robinson D.M., *The Terracottas of Olynthus Found in 1928*, *Olynthus* IV, Baltimore 1931

Olynthus V: Robinson D.M., *Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus 1928-1931*, *Olynthus* V, Baltimore 1932

Olynthus VII: Robinson D.M., *The Terracottas of Olynthus Found in 1931*, *Olynthus* VII, Baltimore 1933

Olynthus XIV: Robinson D.M., *Terracottas, Lamps and Coins Found in 1934 and 1938*, *Olynthus* XIV, Baltimore 1952

ORSI 1906: Orsi P., *Gela; Scavi del 1900-1905*, Roma 1906

OSBORNE - BYRNE 1994: Osborne M.J. - Byrne S., *Lexicon of Greek Personal Names*, II. *Attica*, 1994

OSBORNE - BYRNE 1996: Osborne M.J. - Byrne S., *The Foreign Residents of Athens*, 1996

ÖZGEN - ÖZTÜRK 1996: Özgen I. - Öztürk J. (επιμ.), *The Lydian Treasure. Heritage Recovered*, Istanbul 1996

PALAGIA - COULSON 1998: Palagia O. - Coulson W., *Regional Schools in Hellenistic Sculpture*, 1998

ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ 1980: Παλαιοκρασσά Λ., Τα αρχαία γλυπτά της συλλογής στη Χώρα της Άνδρου, *ΑΕ* 1980, 18-32

Pandora: Reeder E. (επιμ.), *Pandora. Women in Classical Greece*, Walters Art Gallery, Baltimore and Princeton 1995

ΠΑΝΤΟΣ 1973: Πάντος Π., Επιγραφαί παρά την Αγοράν των Αθηνών, *ΑΕ* 1973, 175-188

ΠΑΝΤΟΣ 1992: Πάντος Π., Αρχαιολογικά ευρήματα από την ΝΔ. Αινίδα-Περιβόλι Φθιώτιδος, στο *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη*, 1992, 414-421

PAPADOPOULOS 1995: Papadopoulos J., A Pergamene Cup with *σχήματα συνουσιαστικά*, στο A. Cambitoglou - E.G.D. Robinson (επιμ.), *Classical Art in the Nicholson Museum, Sydney*, Mainz 1995, 223-235

ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977: Παπαποστόλου Ι.Α., Ελληνιστικοί τάφοι της Πάτρας Ι, *ΑΔ* 32 (1977) Μελέτες, 281-343

ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1983: Παπαποστόλου Ι.Α., Κτερίσματα ταφής σε ρωμαϊκό μαυσωλείο στην Πάτρα, *ΑΕ* 1983, Μελέτες, 1-34

ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1990: Παπαποστόλου Ι.Α., Κοσμήματα Πατρών και Δύμης, *ΑΕ* 1990, 83-139

ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ 1923: Παπασπυρίδη Σ., Ο «τεχνίτης των καλάμων» των λευκών ληκύθων, *ΑΔ* 8 (1923) Μελέται, 117-146

ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ 1927/28: Παπασπυρίδη Σ. - Κυπαρίσσης Ν., Νέα λήκυθος του Δούριδος, *ΑΔ* 11 (1927/28) 91-110

ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ-ΚΑΡΟΥΖΟΥ 1933-35: Παπασπυρίδη-Καρούζου Σ., Ανασκαφή τάφων του Άργους, *ΑΔ* 15 (1933-35) 16-53

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1974: Παπαχατζής Ν., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Αττικά*, Αθήνα 1974

ΠΑΠΟΥΤΣΑΚΗ-ΣΕΡΜΠΕΤΗ 1983: Παπουτσάκη-Σερμπέτη, *Ο Ζωγράφος της Providence*, Αθήνα 1983

Para: Beazley J.D., *Paralipomena*, Oxford 1971

PARKE 1977: Parke H.W., *Festivals of the Athenians*, Ithaca 1977

ΠΑΡΛΑΜΑ 1990-91: Παρλαμά Λ., Ο Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος και οι αρχαιότητες των Αθηνών, *Ηόρος* 8-9 (1990-1991) 231-245

ΠΑΡΛΑΜΑ 1992-98: Παρλαμά Λ., Αθήνα 1993-1995, από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου, *Ηόρος* 10-12 (1992-1998), 521-544

PATRUCCO 1972: Patrucco R., *Lo sport nella Grecia antica*, 1972

ΠΑΤΣΙΑΔΑ 1983: Πατσιαδά Β., Κεραμική του τύπου της «Δυτικής κλιτύος» από τη Ρόδο, *ΑΔ* 38 (1983) Μελέτες, 105-210

PAUL 1959: Paul E., *Antike Welt in Ton. Griechische und römische Terrakotten des Archäologischen Institutes in Leipzig*, Leipzig 1959

PEACOCK - WILLIAMS 1986: Peacock D.P.S. - Williams D.F., *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*, London - New York 1986

PEKRIDOU-GORECKI 1989: Pekridou-Gorecki A., *Mode im antiken Griechenland: Textile Fertigung und Kleidung*, München 1989 (ελλ. έκδ. 1993)

ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974: Πελεκανίδης Σ., *Βυζαντινά Μνημεία Ι. Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Ελλάδος Ι. Νησιωτική Ελλάς*, Θεσσαλονίκη 1974

ΠΕΛΕΚΙΔΗΣ 1916: Πελεκίδης Σ., Ανασκαφή Φαλήρου, *ΑΔ* 2 (1916) 13-64

PÉLÉKIDIS 1962: Pélékidis C., *Histoire de l'Ephébie attique des origines à 31 av. J.-Chr.*, Paris 1962

PEMBERTON 1989: Pemberton G., *The Dexiosis on Attic Gravestones*, *Mediterranean Archaeology* 2, 1989

ΠΕΝΝΑ 1996: Πέννα Β., Η ζωή στις βυζαντινές πόλεις της Πελοποννήσου: η νομισματική μαρτυρία (8ος-12ος αι. μ.Χ.), στο *Μνήμη Martin J. Price* (Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας, 5), Αθήνα 1996

Perachora II: Payne H., *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia*, II, Oxford 1962

PEREDOLSKAJA 1964: Peredolskaja A.A., *Attische Tonfiguren aus einem südrussischen Grab*, *AntK* Bh. 2, 1964

PERNICE 1894: Pernice E., *Griechische Gewichte*, Berlin 1894

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1968: Πετράκος Β., *Ο Ωρωπός και το Ιερόν του Αμφιαράου*, Αθήνα 1968

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1969: Πετράκος Β., Αρχαιότητες και μνημεία νήσων Αιγαίου, *ΑΔ* 24 (1969) Χρονικά, 368-371

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1991: Πετράκος Β., Ανασκαφή Ραμνούντος, *ΠΑΕ* 1991, 1-63

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1998: Πετράκος Β., Η ανασκαφή του Κεραμεικού από την Αρχαιολογική Εταιρεία, *Ο Μέντωρ* 48 (1998) 119-207

PETROCHEILOS 1996: Petrocheilos I., Frühe Phaleron-Oinochoen, *AM* 111 (1996) 45-64

ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ 1986: Πετρονώτης Α., *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Αρκαδία*, 1986

PFANNER 1977: Pfanner M., Zur Schmückung griechischer Grabstelen, *HefteABern* 3 (1977) 5-15

PFISTERER-HAAS 1996: Pfisterer-Haas S., *Antike Terrakotten, Leipziger Universitätsverlag*, 1996 (Kleine Reihe des Antikenmuseum der Universität Leipzig, 3)

PFROMMER 1983: Pfrommer M., Zur Typologie der Miniaturhydrien Humeitepe, *IstMitt* 33 (1983) 79-89

PFROMMER 1987: Pfrommer M., *Studien zur alexandrinischen Toreutik frühellenistischer Zeit*, Berlin 1987

PFUHL 1903: Pfuhl E., Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera, *AM* 28 (1903) 1 κ.ε.

PFUHL 1923: Pfuhl E., *Malerei und Zeichnung der Griechen*, München 1923

PICARD 1944/45: Picard Ch., Statues et ex-votos du «Stibadeion» dionysiaque de Délos, *BCH* 69 (1944/45) 240-270

PICARD 1954: Picard Ch., *Manuel d'archéologie grecque. La sculpture*, IV, 1954

ΠΙΚΟΥΛΑΣ 1991: Πίκουλας Κ., Ανιχνεύοντας αρχαίους δρόμους, στο *International Colloquium «Land Routes in Greece from Prehistoric to Post-Byzantine Times»*, Αθήνα 23-25/5/1991

ΠΙΤΤΑΚΗΣ 1860: Πιττάκης Κ.Σ., Επιγραφή εξ Αθηνών, *ΑΕ* 1860, 2102

PLANTZOS 1999: Plantzos D., *Hellenistic Engraved Gems*, Oxford 1999

PLASSART 1912: Plassart A., Fouilles de Délos, *BCH* 36 (1912) 387-435, 661-666

ΠΛΑΤΩΝ 1964: Πλάτων Ν., Εργασίαι διαμορφώσεως και τακτοποιήσεως του αρχαιολογικού χώρου Ακροπόλεως, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά, 30-32

ΠΛΑΤΩΝ 1965: Πλάτων Ν., Εργασίαι διαμορφώσεως και τακτοποιήσεως του αρχαιολογικού χώρου Ακροπόλεως, *ΑΔ* 20 (1965) Χρονικά, 22-34

ΠΛΑΤΩΝΟΣ - ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ 1984: Πλάτωνος Μ. - Χατζηπούλιου Ε., Ιερά Οδός, *ΑΔ* 39 (1984) Χρονικά, 11-14

PLATZ-HORSTER 1976: Platz-Horster G., *Antike Gläser. Ausstellung im Antike Museum*, 1976

POLACCO 1954: Polacco L., Cronologia del portico presso l'Odeo di Erode Attico e il «Porticus Eumenicae», *Memorie Ist. Veneto* XXXI.2, Venezia 1954, 719-724

OAKLEY - SINOS 1993: Oakley J. - Sinos R., *The Wedding in Ancient Athens*, Madison, Wisconsin 1993

OAKLEY 1997: Oakley J., *The Achilles Painter*, Mainz 1997

OBERLÄNDER 1967: Oberländer P., *Griechische Handspiegel*, Hamburg 1967

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ 1996: Οικονομίδου Μ., *Ελληνική τέχνη, Αρχαία νομίσματα*, Αθήνα 1996

OLIVER-SMITH 1964: Oliver-Smith P.E., Representations of Aeolic Capital on Greek Vases Before 400 B.C., στο *Essays in Memory of Karl Lehmann*, 1964, 232-241

OLIVER-SMITH 1981: Oliver-Smith P.E., *Architectural Elements on Greek Vases Before 400 B.C.*, Ann Arbor 1981.

OLMOS 1980: Olmos R.R., *Catalogo de los vasos griegos en el Museo arqueologico nacional*, I. *Las Lecitos aticas de fondo blanco*, Madrid 1980

Olynthus II: Robinson D.M., *Architecture and Sculpture. Excavations at Olynthus* II, Baltimore 1930

Olynthus IV: Robinson D.M., *The Terracottas of Olynthus Found in 1928*, *Olynthus* IV, Baltimore 1931

Olynthus V: Robinson D.M., *Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus 1928-1931*, *Olynthus* V, Baltimore 1932

Olynthus VII: Robinson D.M., *The Terracottas of Olynthus Found in 1931*, *Olynthus* VII, Baltimore 1933

Olynthus XIV: Robinson D.M., *Terracottas, Lamps and Coins Found in 1934 and 1938*, *Olynthus* XIV, Baltimore 1952

ORSI 1906: Orsi P., *Gela; Scavi del 1900-1905*, Roma 1906

OSBORNE - BYRNE 1994: Osborne M.J. - Byrne S., *Lexicon of Greek Personal Names*, II. *Attica*, 1994

OSBORNE - BYRNE 1996: Osborne M.J. - Byrne S., *The Foreign Residents of Athens*, 1996

ÖZGEN - ÖZTÜRK 1996: Özgen I. - Öztürk J. (επιμ.), *The Lydian Treasure. Heritage Recovered*, Istanbul 1996

PALAGIA - COULSON 1998: Palagia O. - Coulson W., *Regional Schools in Hellenistic Sculpture*, 1998

ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ 1980: Παλαιοκρασσά Λ., Τα αρχαία γλυπτά της συλλογής στη Χώρα της Άνδρου, *ΑΕ* 1980, 18-32

Pandora: Reeder E. (επιμ.), *Pandora. Women in Classical Greece*, Walters Art Gallery, Baltimore and Princeton 1995

ΠΑΝΤΟΣ 1973: Πάντος Π., Επιγραφαί παρά την Αγοράν των Αθηνών, *ΑΕ* 1973, 175-188

ΠΑΝΤΟΣ 1992: Πάντος Π., Αρχαιολογικά ευρήματα από την ΝΔ. Αινίδα-Περιβόλι Φθιώτιδος, στο *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη*, 1992, 414-421

PAPADOPOULOS 1995: Papadopoulos J., A Pergamene Cup with *σχήματα συνουσιαστικά*, στο A. Cambitoglou - E.G.D. Robinson (επιμ.), *Classical Art in the Nicholson Museum, Sydney*, Mainz 1995, 223-235

ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977: Παπαποστόλου Ι.Α., Ελληνιστικοί τάφοι της Πάτρας Ι, *ΑΔ* 32 (1977) Μελέτες, 281-343

ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1983: Παπαποστόλου Ι.Α., Κτερίσματα ταφής σε ρωμαϊκό μαυσωλείο στην Πάτρα, *ΑΕ* 1983, Μελέτες, 1-34

ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1990: Παπαποστόλου Ι.Α., Κοσμήματα Πατρών και Δύμης, *ΑΕ* 1990, 83-139

ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ 1923: Παπασπυρίδη Σ., Ο «τεχνίτης των καλάμων» των λευκών ληκύθων, *ΑΔ* 8 (1923) Μελέται, 117-146

ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ 1927/28: Παπασπυρίδη Σ. - Κυπαρίσσης Ν., Νέα λήκυθος του Δούριδος, *ΑΔ* 11 (1927/28) 91-110

ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ-ΚΑΡΟΥΖΟΥ 1933-35: Παπασπυρίδη-Καρούζου Σ., Ανασκαφή τάφων του Άργους, *ΑΔ* 15 (1933-35) 16-53

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1974: Παπαχατζής Ν., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Αττικά*, Αθήνα 1974

ΠΑΠΟΥΤΣΑΚΗ-ΣΕΡΜΠΕΤΗ 1983: Παπουτσάκη-Σερμπέτη, *Ο Ζωγράφος της Providence*, Αθήνα 1983

Para: Beazley J.D., *Paralipomena*, Oxford 1971

PARKE 1977: Parke H.W., *Festivals of the Athenians*, Ithaca 1977

ΠΑΡΛΑΜΑ 1990-91: Παρλαμά Λ., Ο Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος και οι αρχαιότητες των Αθηνών, *Ηόρος* 8-9 (1990-1991) 231-245

ΠΑΡΛΑΜΑ 1992-98: Παρλαμά Λ., Αθήνα 1993-1995, από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου, *Ηόρος* 10-12 (1992-1998), 521-544

PATRUCCO 1972: Patrucco R., *Lo sport nella Grecia antica*, 1972

ΠΑΤΣΙΑΔΑ 1983: Πατσιαδά Β., Κεραμική του τύπου της «Δυτικής κλιτύος» από τη Ρόδο, *ΑΔ* 38 (1983) Μελέτες, 105-210

PAUL 1959: Paul E., *Antike Welt in Ton. Griechische und römische Terrakotten des Archäologischen Institutes in Leipzig*, Leipzig 1959

PEACOCK - WILLIAMS 1986: Peacock D.P.S. - Williams D.F., *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*, London - New York 1986

PEKRIDOU-GORECKI 1989: Pekridou-Gorecki A., *Mode im antiken Griechenland: Textile Fertigung und Kleidung*, München 1989 (ελλ. έκδ. 1993)

ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1974: Πελεκανίδης Σ., *Βυζαντινά Μνημεία Ι. Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Ελλάδος Ι. Νησιωτική Ελλάς*, Θεσσαλονίκη 1974

ΠΕΛΕΚΙΔΗΣ 1916: Πελεκίδης Σ., Ανασκαφή Φαλήρου, *ΑΔ* 2 (1916) 13-64

PÉLÉKIDIS 1962: Pélékidis C., *Histoire de l'Ephébie attique des origines à 31 av. J.-Chr.*, Paris 1962

PEMBERTON 1989: Pemberton G., *The Dexiosis on Attic Gravestones*, *Mediterranean Archaeology* 2, 1989

ΠΕΝΝΑ 1996: Πέννα Β., Η ζωή στις βυζαντινές πόλεις της Πελοποννήσου: η νομισματική μαρτυρία (8ος-12ος αι. μ.Χ.), στο *Μνήμη Martin J. Price* (Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας, 5), Αθήνα 1996

Perachora II: Payne H., *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia*, II, Oxford 1962

PEREDOLSKAJA 1964: Peredolskaja A.A., *Attische Tonfiguren aus einem südrussischen Grab*, *AntK* Bh. 2, 1964

PERNICE 1894: Pernice E., *Griechische Gewichte*, Berlin 1894

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1968: Πετράκος Β., *Ο Ωρωπός και το Ιερόν του Αμφιαράου*, Αθήνα 1968

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1969: Πετράκος Β., Αρχαιότητες και μνημεία νήσων Αιγαίου, *ΑΔ* 24 (1969) Χρονικά, 368-371

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1991: Πετράκος Β., Ανασκαφή Ραμνούντος, *ΠΑΕ* 1991, 1-63

ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1998: Πετράκος Β., Η ανασκαφή του Κεραμεικού από την Αρχαιολογική Εταιρεία, *Ο Μέντωρ* 48 (1998) 119-207

PETROCHEILOS 1996: Petrocheilos I., Frühe Phaleron-Oinochoen, *AM* 111 (1996) 45-64

ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ 1986: Πετρονώτης Α., *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Αρκαδία*, 1986

PFANNER 1977: Pfanner M., Zur Schmückung griechischer Grabstelen, *HefteABern* 3 (1977) 5-15

PFISTERER-HAAS 1996: Pfisterer-Haas S., *Antike Terrakotten, Leipziger Universitätsverlag*, 1996 (Kleine Reihe des Antikenmuseum der Universität Leipzig, 3)

PFROMMER 1983: Pfrommer M., Zur Typologie der Miniaturhydrien Humeitepe, *IstMitt* 33 (1983) 79-89

PFROMMER 1987: Pfrommer M., *Studien zur alexandrinischen Toreutik frühhellenistischer Zeit*, Berlin 1987

PFUHL 1903: Pfuhl E., Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera, *AM* 28 (1903) 1 κ.ε.

PFUHL 1923: Pfuhl E., *Malerei und Zeichnung der Griechen*, München 1923

PICARD 1944/45: Picard Ch., Statues et ex-votos du «Stibadeion» dionysiaque de Délos, *BCH* 69 (1944/45) 240-270

PICARD 1954: Picard Ch., *Manuel d'archéologie grecque. La sculpture*, IV, 1954

ΠΙΚΟΥΛΑΣ 1991: Πίκουλας Κ., Ανιχνεύοντας αρχαίους δρόμους, στο *International Colloquium «Land Routes in Greece from Prehistoric to Post-Byzantine Times»*, Αθήνα 23-25/5/1991

ΠΙΤΤΑΚΗΣ 1860: Πιττάκης Κ.Σ., Επιγραφή εξ Αθηνών, *ΑΕ* 1860, 2102

PLANTZOS 1999: Plantzos D., *Hellenistic Engraved Gems*, Oxford 1999

PLASSART 1912: Plassart A., Fouilles de Délos, *BCH* 36 (1912) 387-435, 661-666

ΠΛΑΤΩΝ 1964: Πλάτων Ν., Εργασίαι διαμορφώσεως και τακτοποιήσεως του αρχαιολογικού χώρου Ακροπόλεως, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά, 30-32

ΠΛΑΤΩΝ 1965: Πλάτων Ν., Εργασίαι διαμορφώσεως και τακτοποιήσεως του αρχαιολογικού χώρου Ακροπόλεως, *ΑΔ* 20 (1965) Χρονικά, 22-34

ΠΛΑΤΩΝΟΣ - ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ 1984: Πλάτωνος Μ. - Χατζηπούλιου Ε., Ιερά Οδός, *ΑΔ* 39 (1984) Χρονικά, 11-14

PLATZ-HORSTER 1976: Platz-Horster G., *Antike Gläser. Ausstellung im Antike Museum*, 1976

POLACCO 1954: Polacco L., Cronologia del portico presso l'Odeo di Erode Attico e il «Porticus Eumenicae», *Memorie Ist. Veneto* XXXI.2, Venezia 1954, 719-724

POLIAKOFF 1987: Poliakoff M., *Compact Sports in the Ancient World*, 1987

POLLITT 1979: Pollitt J.J., Kernoi from the Athenian Agora, *Hesperia* 48 (1979) 205-233

POMEROY 1985: Pomeroy S., *Frauenleben im klassischen Altertum*, Stuttgart 1985

POULSEN 1937: Poulsen V.H., Der Strenge Stil. Studien zur Geschichte der griechischen Plastik 480-450, *AArch* 8 (1937) 1 κ.ε.

ΠΟΥΠΑΚΗ 1998: Πουπάκη Ειρ., Ο μύλος στην κλασική αρχαιότητα. Συμβολή στη μελέτη της τυπολογίας και της χρήσης ενός σημαντικού λίθινου σκεύους για αγροτικές εργασίες, *Διαχρονία* 3/4 (1998) 132-171

PRITCHETT 1980: Pritchett W.K., *Studies in Ancient Greek Topography* III, *Classical Studies* 22, 1980

PRUDHOMMEAU 1965: Prudhommeau G., *La danse grecque antique*, Paris 1965

PRYCE 1928: Pryce C.N., *Catalogue of Sculpture in the British Museum*, I², 1928

PÜLZ 1991: Pülz St., Eine Lekythos des Tymbos Malers, *AA* 1991, 367-370

ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ 1988: Πωλογιώργη Μ.Ι., Τάφοι του Ωρωπού, *ΑΔ* 43 (1988) Μελέτες, 114-138

ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ 1993-94: Πωλογιώργη Μ.Ι., Λήκυθοι του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς, *Αρχαιογνωσία* 8 (1993-94) 257-276

ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ 1995: Πωλογιώργη Μ.Ι., Παιδική ταφή στην Ηλιούπολη, *ΑΕ* 1995, 231-245

ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ 1998: Πωλογιώργη Μ.Ι., *Μνημεία του Δυτικού Νεκροταφείου του Ωρωπού*, Αθήνα 1998

ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ (υπ. εκτ.): Πωλογιώργη Μ.Ι., Διός κούρος επί ελεφαντίνου πλακιδίου, στον *Τιμητικό τόμο για την επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων Ο. Τζάχου-Αλεξανδρή* (υπ. εκτ.)

REILLY 1989: Reilly J., Many Brides: «Mistress and Maid» on Athenian Lekythoi, *Hesperia* 58 (1989) 417 κ.ε.

REINACH 1917: Reinach S., *Catalogue illustré des antiquités nationales au Château de Saint-Germain-en-Laye*, I, Paris 1917

RIC: *Roman Imperial Coinage*, London, I-X, 1926-1994

ΡΗΓΙΝΟΣ 1994: Ρήγινος Γ., Κεραμική από τη Δυτική Ήπειρο. Κιβωτιόσχημος τάφος Θεσπρωτίας, στο *Δ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Μυτιλήνη 1994, 93-109

RICH 1861: Rich A., *Dictionnaire des antiquités romaines et grecques*, Paris 1861

RICHARDS-ΜΑΝΤΖΟΥΛΙΝΟΥ 1981: Richards-Μαντζουλίνου Ε., Η φυτική διακόσμηση των κλασικών χρόνων, *ΑΑΑ* XIV (1981) 208-229

RICHTER 1915: Richter G.M.A., *Metropolitan Museum. Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, New York 1915

RICHTER - MILNE 1937: Richter G.M.A. - Milne M.J., *Shapes and Names of Athenian Vases*, 1937

RICHTER 1944: Richter G.M.A., Polychromy in Greek Sculpture, *AJA* 48 (1944) 321-333

RICHTER 1950: Richter G.M.A., *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*, 1950

RICHTER 1953: Richter G.M.A., *Metropolitan Museum of Art. Handbook of the Greek Collection*, Harvard 1953

RICHTER 1966: Richter G.M.A., *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, 1966

RICHTER 1971: Richter G.M.A., *The Engraved Gems of the Romans*, 1971

RIDGWAY 1970: Ridgway B.S., *The Severe Style in Greek Sculpture*, Princeton 1970

RIDGWAY 1981: Ridgway B.S., *Fifth Century Styles in Greek Sculpture*, 1981

ROBERTS 1978: Roberts S.R., *The Attic Pyxis*, Chicago 1978

ROBERTSON 1971: Robertson A.S., *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, II, 1971

ROBERTSON 1978: Robertson A.S., *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, IV, Glasgow 1978

ROBERTSON 1982: Robertson A.S., *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, V, New York 1982

ROBERTSON 1992: Robertson M., *The Art of Vase-Painting in Classical Athens*, Cambridge 1992

ROBINSON - FLUCK 1937: Robinson D.M. - Fluck E.J., *A Study of the Greek Love-Names*, Baltimore 1937

ROHDE 1968: Rohde E., *Griechische Terrakotten*, 1968

ROLLEY 1983: Rolley Cl., *Les bronzes grecs*, Fribourg 1983

ROLLEY 1994: Rolley Cl., *La sculpture grecque*, Paris 1994

ROMBOS 1988: Rombos T., *The Iconography of the Attic Late Geometric II Pottery*, Jonsered 1988

ROOS 1951: Roos E., *Die tragische Orchestik im Zerrbild der altattischen Komödie*, Stockholm 1951

ΡΟΣ 1832-33: Ρος Α., *Αναμνήσεις και ανακοινώσεις από την Ελλάδα (1832-1833), Ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο*, 3 (σχόλια Τ. Βουρνά), Αθήνα 1976

ROSE 1997: Rose C.B., *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*, 1997

ROTROFF 1983: Rotroff I.S., Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios, *Hesperia* 52 (1983) 257-297

ROTROFF 1984α: Rotroff I.S., The Origins and Chronology of Hellenistic Gray Unguentaria, *AJA* 88 (1984) 258

ROTROFF 1984β: Rotroff I.S., Spool Saltcellars in the Athenian Agora, *Hesperia* 53 (1984) 343-354

ROTROFF 1991: Rotroff I.S., Attic West Slope Vase Painting, *Hesperia* 60 (1991) 59-102

RUDOLPH 1971: Rudolph W., *Die Bauchlekythos; ein Beitrag zur Formgeschichte der attischen Keramik des 5. Jhs v.Chr.*, Bloomington 1971

RÜHFEL 1984a: Rühfel H., *Das Kind in der griechischen Kunst*, Mainz 1984

RÜHFEL 1984β: Rühfel H., *Kinderleben im klassischen Athen*, Mainz 1984

RUNNELS 1988: Runnels C.N., Early Bronze Age Stone Mortars from the Southern Argolid, *Hesperia* 57 (1988) 257-272

RUTKOWSKI 1979: Rutkowski B., Griechische Kandelaber, *JdI* 94 (1979) 211 κ.ε.

ΡΩΜΑΙΟΣ 1955: Ρωμαίος Κ., Εικών αρχαίου σχολείου, *Μικρά Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1955

ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ 1964: Ρωμιοπούλου Κ., Αγγεία του 4ου π.Χ. αιώνος εκ των ανασκαφών της Αμφιπόλεως, *ΑΕ* 1964, 91-104

ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ 1989: Ρωμιοπούλου Κ., Κλειστά ταφικά σύνολα υστεροκλασικών χρόνων από τη Θεσσαλονίκη, στο *Φίλια Έπη εις Γ. Μυλωνάν*, Γ', 1989, 194-218

ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ 1984: Σαατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ., *Τα επιτάφια μνημεία από τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας* (διδ. διατρ.), *ΕΕΦΣΑΠΘ* 50, Θεσσαλονίκη 1984

ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ 1988: Σαατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ., Νέα στοιχεία για την τεχνική των γραπτών στηλών της Βεργίνας, *ΑΕΜΘ* 2 (1988) 137-145

SABETAI 1993: Sabetai V., *The Washing Painter*, 1993

SACKETT - COCKING 1992: Sackett L.H. - Cocking J., Other Finds in Stone, Clay and Faience, στο L.H. Sackett (επιμ.), *Knossos. Excavation at the Unexplored Mansion* II, *BSA* Suppl. 21, 1992

Samos XVIII: Jarosch V., *Samische Tonfiguren des 10. bis 7. Jhrs v.Chr. aus dem Heraion von Samos*, *Samos* XVIII, Bonn 1994

ΣΑΪΤΑΣ 1992: Σαΐτας Γ., *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Μάνη*, 1992

ΣΒΟΡΩΝΟΣ 1913: Σβορώνος Ι.Ν., Κατάλογος δωρεάς Καραπάνου, Συλλογή γλυπτών λίθων, *ΔΕΝΑ* 15 (1913) 157-184

SCE II: Gjerstad E., *The Swedish Cyprus Expedition*, II, *Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*, 1934

SCE IV_2: Gjerstad E., *The Swedish Cyprus Expedition*, IV_2, *The Cypro-geometric, Cypro-archaic and Cypro-classical Periods*, 1948

SCHAAL 1923: Schaal H., *Griechische Vasen aus Frankfurter Sammlungen*, Frankfurt 1923

SCHÄDLER 1996: Schädler U., Spielen mit Astragalen, *AA* 1996, 61-73

SCHÄFER 1997: Schäfer A., *Unterhaltung beim griechischen Symposion. Darbietung, Spiele und Wettkäpfe von homerischer bis in spätklassische Zeit*, Mainz 1997

SCHAUENBURG 1953: Schauenburg K., Pluton und Dionysos, *JdI* 68 (1953) 38-72

SCHAUENBURG 1972: Schauenburg K., Unteritalische Alabastra, *JdI* 87 (1972) 258-298

SCHEFOLD 1981: Schefold K., *Die Göttersage in der klassischen und hellenistischen Kunst*, München 1981

SCHEIBLER 1964: Scheibler I., Exaleiptra, *JdI* 79 (1964) 72-108

SCHEIBLER 1968: Scheibler I., Kothon-Exaleiptron. Addenda, *AA* 83 (1968) 389-397

SCHEIBLER 1992: Scheibler I., *Ελληνική κεραμική* (ελλ. μτφρ.), 1992

SCHELP 1975: Schelp J., *Das Kanoun, der griechische Opferkorb*, Würzburg 1975

SCHILARDI 1977: Schilardi D., *The Thespian Polyandrion (424 B.C.). The Excavations and the Finds from a Thespian State Burial*, 1977

SCHLÖRB-VIERNEISEL 1966: Schlörb-Vierneisel B., Eridanos Nekropole, *AM* 81 (1966) 4-111

SCHMALTZ 1974: Schmaltz B., *Terrakotten aus dem Kabirenheiligtum von Theben. Das Kabirenheiligtum bei Theben*, V, Berlin 1974

SCHMALTZ 1983: Schmaltz B., *Griechische Grabreliefs*, 1983

SCHMIDT 1971: Schmidt E.H., *Spielzeug und Spiele der Kinder in klassischer Altertum*, 1971

SCHMIDT 1994: Schmidt E., *Katalog der antiken Terrakotten. Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg*, Teil. 1. *Die figürlichen Terrakotten*, 1994

SCHNEIDER-HERMANN 1975: Schneider-Hermann G., *Eine Niederländische Studiensammlung Antiker Kunst, BABesch* Suppl. I, 1975

SCHOLL 1996: Scholl A., *Die attischen Bildfeldstelen des 4. Jhs v.Chr. Untersuchungen zu den kleinformatigen Grabreliefs im spätklassischen Athen, AM* Bh. 17, 1996

SCHÖNE 1987: Schöne A., *Der Thiasos. Ein ikonographische Untersuchung über das Gefolge des Dionysos in der attischen Vasenmalerei des 6. und 5. Jhs v.Chr.*, Göteborg 1987

SCHRECKENBERG 1960: Schreckenberg H., *ΔΡΑΜΑ. Von Verben der griechischen Tragödie aus dem Tanz*, Wübung 1960

SCHRÖDER 1989: Schröder St., *Römische Bacchusbilder in der Tradition des Apollon Lykeios. Studien zur Bildformulierung und Bildbedeutung in späthellenistisch-römischer Zeit*, 1989

SCHUCHARDT 1978: Schuchardt W.H., Relief mit Pferd und Negerknaben im Nationalmuseum in Athen, N.M. 4464, *AntPl* XVII (1978) 75 κ.ε.

SCHÜRMANN 1989: Schürmann W., *Katalog der antiken Terrakotten im Badischen Landesmuseum, Karlsruhe, SIMA* 84, 1989

SCHWABACHER 1941: Schwabacher W., Hellenistische Reliefkeramik im Kerameikos, *AJA* 45 (1941) 182-228

SCHWARZ 1997: Schwarz G., Komostänzer in Graz. Eine archäologische Spurensuche, στο *Festschrift für Thuri Lorenz zum 65. Geburtstag*, Wien 1997, 125-128

SCHWEITZER 1961: Schweitzer B., *Mythische Hochzeiten*, Heidelberg 1961

SCIALLANO - SIBELLA 1994: Sciallano M. - Sibella P., *Amphores. Comment les identifier?*, 1994[2]

SEGALL 1938: Segall B., *Katalog der Goldschmiedearbeiten*, 1938

SELTMAN 1955: Seltman C., *Greek Coins*, London 1955

SHAPIRO 1981: Shapiro A., Courtship Scenes in Attic Vase-Painting, *AJA* 85 (1981) 133-143

SHAPIRO 1987: Shapiro A., Kalos - Inscriptions with Patronymic, *ZPE* 68 (1987) 107-118

SHAPIRO 1991: Shapiro A., The Iconography of Mourning in Athenian Art, *AJA* 95 (1991) 629-652

SHAPIRO - PICÓN - SCOTT 1995: Shapiro A. - Picón C. - Scott G.D., *Greek Vases in the San Antonio Museum of Art*, San Antonio 1995

SHEAR 1930: Shear T.L, Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930, *AJA* 34 (1930) 403-431

SHEAR 1938: Shear T.L, The Campaign of 1937, *Hesperia* 7 (1938) 311-362

SHEAR 1973: Shear T.L., The Athenian Agora. Excavation of 1971 and 1972, *Hesperia* 42 (1973) 121-179, 359-407

SHEAR 1984: Shear T.L., The Athenian Agora. Excavation of 1980-1982, *Hesperia* 53 (1984) 1-57

SHEEDY 1992: Sheedy K., The Late Geometric Hydria and the Advent of the Protoattic Style, *AM* 107 (1992) 11-28

SHEER 1940: Sheer L., The Campaign of 1939, *Hesperia* 9 (1940) 261-307

ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ 1997: Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., *Αρχαιολογία των πρώιμων ελληνικών χρόνων*, Αθήνα 1997

SIEBERT 1978: Siebert G., *Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Péloponnèse à l'époque hellénistique*, Paris 1978

SIMON 1963: Simon E., Polygnotan Paintings and the Niobid Painter, *AJA* 67 (1963) 43-62

SIMON 1975: Simon E., *Führer durch die Antikenabteilung der Martin v. Wagner Museum der Universität Würzburg*, 1975

SIMON 1983: Simon E., *Festivals of Attica. An Archaeological Commentary*, 1983

SIMON 1985α: Simon E., *Die Götter der Griechen*, 3, München 1985

SIMON 1985β: Simon E. Hekate in Athen, *AM* 100 (1985) 271-284

SIMON 1989: Simon E., *Die Sammlung Kiseleff im Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg*, II, *Minoische und Griechische Antiken*, München 1989

SIMON κ.ά. 1997: Simon E. κ.ά., *Mythen und Menschen. Griechische Vasenkunst aus einer deutschen Privatsammlung*, Mainz 1997, 48-50

Σίνδος 1985: *Σίνδος*, Κατάλογος της Έκθεσης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1985

SINN 1977: Sinn U., *Antike Terrakotten. Vollständiger Katalog der Staatliche Kunstsammlungen Kassel* 8, 1977

ΣΚΙΑΣ 1898: Σκιάς Ν., Παναρχαία Ελευσινιακή νεκρόπολις, *ΑΕ* 1898, 29-122

ΣΚΙΑΣ 1918: Σκιάς Α., Το παρά την Φυλήν άντρον του Πανός, *ΑΕ* 1918, 1-28

ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ 1975: Σκιλάρντι Δ., Ανασκαφή παρά τα Μακρά Τείχη και η οινοχόη του Ταύρου, *ΑΕ* 1975, 66-149

SMITH 1981: Smith R.R.R., Greeks, Foreigners and Roman Republican Portrait, *JRS* 71 (1981) 24-38

SMITH 1991: Smith R.R.R., *Hellenistic Sculpture*, 1991

SMITHSON 1961: Smithson E., The Protogeometric Cemetery at Nea Ionia, 1949, *Hesperia* 30 (1961) 147-178

SNODGRASS 1971: Snodgrass A., *The Dark Age of Greece*, Edinburgh 1971

SPARKES 1968: Sparkes B.A., Black Perseus, *AntK* II,1 (1968) 3-16

SPARKES 1975: Sparkes B.A., Illustrating Aristophanes, *JHS* 1975, 122-135

ΣΠΑΘΑΡΗ - ΧΑΤΖΙΩΤΗ 1983: Σπαθάρη Ε. - Χατζιώτη Μ., Λεωφόρος Βασ. Σοφίας και Ηρώδου του Αττικού 2, *ΑΔ* 38 (1983) Χρονικά, 23-25

STÄHLER 1983: Stähler K., *Eine Sammlung griechischer Vasen*, Münster 1983

STAMBAUGH 1972: Stambaugh J.E., Sarapis under the Early Ptolemies, *EPRO* 25, Leiden 1972

ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ 1992: Σταμπολίδης Ν., *Τα σφραγίσματα της Δήλου*. 2Α. *Ο Ερωτικός κύκλος*, 1992

ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ 1994: Σταμπολίδης Ν., *Ελεύθερνα* ΙΙΙ.2, *Από τη γεωμετρική και αρχαϊκή νεκρόπολη. Ταφικές πυρές και ομηρικά έπη*, Αθήνα 1994

ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ 1996: Σταμπολίδης Ν., *Ελεύθερνα* ΙΙΙ.3, *«Αντίποινα». Συμβολή στη μελέτη των ηθών και των εθίμων της γεωμετρικής-αρχαϊκής περιόδου*, 1996

ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ - ΚΑΡΕΤΣΟΥ 1998: Σταμπολίδης Ν. - Καρέτσου Α. (επιμ.), *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη. 16ος-6ος αι. π.Χ.*, Ηράκλειο 1998

STAMPOLIDIS 1998α: Stampolidis N., στο Stampolidis N. - Karetsou A. (επιμ.), *Eastern Mediterranean, Cyprus - Dodecanese - Crete 16th-6th Century B.C.*, Herakleion 1998, 68-100

STAMPOLIDIS 1998β: Stampolidis N., στο Karageorghis V. - Stampolidis N. (επιμ.), *Eastern Mediterranean, Proceedings of the International Symposium*, Athens 1998, 175-185

STANSBURY-O'DONNELL 1990: Stansbury-O'Donnell M., Polygnotos's Nekyia: A Reconstruction and Analysis, *AJA* 94 (1990) 213-235

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΣ 1958: Σταυρόπουλλος Φ., Ανασκαφή Αρχαίας Ακαδήμειας, *ΠΑΕ* 1958, 5-13

STEINHART 1996: Steinhart M., *Töpferkunst und Meisterzeichnung*, Mainz 1996

ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ 1985: Στεφανίδου-Τιβερίου Θ., *Τραπεζοφόρα του Μουσείου Θεσσαλονίκης*, 1985

STEWART 1979: Stewart A.F., *Attica Studies in Athenian Sculpture of the Hellenistic Age*, London 1979

STEWART 1990: Stewart A.F., *Greek Sculpture*, 1990

STEWART 1997: Stewart A.F., *Art, Desire and the Body in Ancient Greece*, Cambridge 1997

STORCK - TEAGUE 1952: Storck J. - Teague W.D., *Flour for Man's Bread. A History of Milling*, Minnesota 1952

STRONG 1966: Strong D.E., *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London - New York 1966

STUPPERICH 1979: Stupperich R., Weißgrundige Lekythen in Münster, *Boreas* 2 (1979) 209-222

STYRENIUS 1967: Styrenius C.G., *Submycenaean Studies*, Lund 1967

SUTTON 1981: Sutton R.F., *The Interaction Between Men and Women Portrayed on Attic Red-Figure Pottery*, University of North Carolina at Chapel Hill, 1981

SZABO 1975: Szabo M., Attelages de chevaux archaïques en terre cuite en Attique et en Béotie, *BMusHongr* 45 (1975) 7 κ.ε.

SZABO 1994: Szabo M., Archaic Terracottas of Boetia, *Studia Archeologica* 67, Roma 1994

TALCOTT 1935: Talcott L., Pottery from a Fifth Century Well, *Hesperia* 4 (1935) 477-523

TESTA 1989: Testa A., *Candelabri et Thymiateria*, 1989

ΤΖΑΒΕΛΛΑ-EVJEN 1984: Τζαβέλλα-Evjen X., *Λιθαρές*, Αθήνα 1984

ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1987: Τζάχου-Αλεξανδρή Ο., Contribution to the Knowledge of 8th Cent. B.C. Ship Representations, στο *Tropis* II (1987) 333-361

ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1997α: Τζάχου-Αλεξανδρή Ο., Απεικονίσεις των Ανθεστηρίων και ο χους της οδού Πειραιώς του ζ. της Ερέτριας, στο *APP* 1997, 473-490

ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1997β: Τζάχου-Αλεξανδρή Ο., Δίδυμο ταφικό μνημείο του ζ. του Αχιλλέως, στο *Έπαινος Ιω. Κ. Παπαδημητρίου* 1997, 303-365

ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ 1998: Τζάχου-Αλεξανδρή Ο., *Λευκές λήκυθοι του ζωγράφου του Αχιλλέως στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα 1998

THEMELIS 1979: Themelis P., Ausgrabungen in Kallipolis (Ost-Aetolien) 1977-1978, *AAA* XXII (1979) 245-279

THOMPSON 1933: Thompson H.A., Terracotta Lamps, *Hesperia* 2 (1933) 195-215

THOMPSON 1934: Thompson H.A., Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia* 3 (1934) 311-480

THOMPSON 1940: Thompson M., Some Unpublished Bronze Money of the Early Eighth Century, *Hesperia* 9 (1940) 358-380

THOMPSON 1947: Thompson H.A., The Excavation of the Athenian Agora 1940-1946, *Hesperia* 16 (1947) 193-213

THOMPSON - WYCHERLEY 1972: Thompson H. A. - Wycherley R.E., *The Agora of Athens*, Princeton 1972

ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1981: Τιβέριος Μ., *Προβλήματα της μελανόμορφης αττικής κεραμικής*, Θεσσαλονίκη 1981

ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1984: Τιβέριος Μ. - Γραμμένος Δ., Ανασκαφή ενός νεκροταφείου στην Αρχαία Άργιλο, *ΑΔ* 39 (1984) Μελέτες, 1-47

ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1985: Τιβέριος Μ., *Μία «Κρίσις των όπλων» του ζ. του Συλέα. Παρατηρήσεις σε ερμηνευτικά θέματα και στις σχέσεις εικονογραφίας και πολιτικής κατά την υστεροαρχαϊκή και πρώιμη κλασική περίοδο*, Αθήνα 1985

ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1989: Τιβέριος Μ., *Περίκλεια Παναθήναια. Ένας κρατήρας του Ζωγράφου του Μονάχου 2335*, Θεσσαλονίκη 1989

ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1996: Τιβέριος Μ., *Ελληνική τέχνη. Αρχαία αγγεία*, 1996

ΤΙΝΤΗ 1983: Tinth T.T., Serapis debout, *EPRO* 46 (1983)

TÖLLE-KASTENBEIN 1994: Tölle-Kastenbein R., *Das archaische Wasserleitungsnetz für Athen*, Mainz 1994

TOSTO 1999: Tosto V., *The Black-Figure Pottery Signed ΝΙΚΟΣΘΕΝΕΣ ΕΠΟΙΕΣΕΝ*, Allard Pierson Series, 11, Amsterdam 1999

TOYNBEE 1934: Toynbee J.M.C., *The Hadrianic School*, Cambridge 1934

ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1986: Τουράτσογλου Ι., Το ξίφος της Βεροίας: Συμβολή στη Μακεδονική οπλοποιία των ύστερων κλασικών χρόνων, στο *Αρχαία Μακεδονία* IV. *Δ' Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1983*, Θεσσαλονίκη 1986, 611-650

TOURATSOGLOU 1988: Touratsoglou I., *Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit (32/31 v.Chr. bis 268 n.Chr.)*, Berlin - New York 1988

ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1996: Τουράτσογλου Ι., στο *Νομίσματα και Νομισματική*, Αθήνα 1996

TRACY 1994: Tracy S.V., IG II^{2} 1195 and Agathe Tyche in Attica, *Hesperia* 63 (1994) 241-244

TRAILL 1975: Traill J., *The Political Organization of Attica. A Study of the Demes. Trittyes and Phylai*, *Hesperia* Suppl. XIV, 1975

ΤΡΑΥΛΟΣ 1960: Τραυλός Ι., *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, Αθήνα 1960

TRAVLOS 1971: Travlos I., *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London 1971

TRAVLOS 1988: Travlos I., *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen 1988

TRÉHEUX 1952: Tréheux J., Etudes d'épigraphie délienne, *BCH* 76 (1952), 562-595

ΤΡΙΑΝΤΗ 1977: Τριάντη Ι., Αρχαϊκές ερμαϊκές στήλες, *ΑΔ* 32 (1977) Μελέτες, 116-122

Tropis II: *2nd International Symposium on Ship Construction in Antiquity*, Delphi 1987 (επιμ. H. Tzalas)

Tropis V: *5th International Symposium on Ship Construction in Antiquity*, 1999 (επιμ. H. Tzalas)

TRUMPF-LYRITZAKI 1969: Trumpf-Lyritzaki M., *Griechische Figurenvasen des Reichen Stils und der späten Klassik*, 1969

ΤΣΑΚΟΣ 1977: Τσάκος Κ., Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι στη Σάμο, *ΑΔ* 32 (1977) Μελέτες, 344-420

ΤΣΑΚΟΣ 1986: Τσάκος Κ., Μακρυγιάννη. Κτίριο Weiler, *ΑΔ* 41 (1986) Χρονικά, 11-15

ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ 1987: Τσιριγώτη-Δρακωτού Ι., Ιερά Οδός, *ΑΔ* 42 (1987) Χρονικά, 24-28

ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ 1992: Τσιριγώτη-Δρακωτού Ι., Η πορεία της Ιεράς Οδού και η σημασία της, *Αρχαιολογία* 43 (1992) 28-32

ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ 1996: Τσιριγώτη-Δρακωτού Ι., Τιμητικό ψήφισμα από την Ιερά Οδό, *Α' Επιστημονική Ημερίδα της Γ' ΕΠΚΑ*, Μάρτιος 1996, Πρακτικά (υπ. εκτ.)

ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ-ΔΡΑΚΩΤΟΥ 1999: Τσιριγώτη-Δρακωτού Ι., Ιερά Οδός: ειδήσεις από τις νεώτερες ανασκαφές, *Β' Επιστημονική Ημερίδα της Γ' ΕΠΚΑ*, Ιανουάριος 1999, Πρακτικά (υπ. εκτ.)

URE 1927: Ure A.D., *Sixth and Fifth Century Pottery from Rhitsona*, London 1927.

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1920-21: Φιλαδελφεύς Α., Ανασκαφή παρά το χωρίον Σπάτα, *ΑΔ* 6 (1920-1921) 131-138

ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ 1980: Φιλήμονος-Τσοποτού Μ., Νισυριακά Ι, *ΑΔ* 35 (1980) Μελέτες, 60-87

ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ 1953-54: Φιλιππάκη Β., Αττικός τάφος της τελευταίας τριακονταετίας του 5ου αι. π.Χ., *ΑΕ* 1953-54, Γ', 98-110

ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ 1935: Χαριτωνίδης Χ., *Απόρρητα*, Θεσσαλονίκη 1935

ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ 1958: Χαριτωνίδης Σ., Ανασκαφαί κλασικών τάφων παρά την πλατείαν Συντάγματος, *ΑΕ* 1958, 1-152

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ 1998α: Χρυσοστόμου Π., *Μακεδονικοί τάφοι Πέλλας* Ι, *Τάφος Β' ο ασύλητος*, Αθήνα 1998

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ 1998β: Χρυσοστόμου Π., *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά*, Αθήνα 1998

VAGALINSKI 1992: Vagalinski L., Roman Bronze Strigils and Rings for them from Trace (1st-3rd cent. AD), στο N. Mols κ.ά. (επιμ.), *Acta of the 2nd International Congress on Ancient Bronzes*, Nijmegen 1992, 435-443

VANDERHOEVEN χ.χ.έ.: Vanderhoeven M., *Verres romaines (Ier-IIIème siècle) de Musées Curtius et de Verre à Liège*, χ.χ.έ.

VANDERPOOL κ.ά. 1962: Vanderpool E. - McCredie J.R. - Steinberg A., Koroni. A Ptolemaic Camp on the East Coast of Attica, *Hesperia* 31 (1962) 26-61

VANDERPOOL 1966: Vanderpool E., Some Attic Inscriptions, *Hesperia* 35 (1966) 274-283

VAN HOORN 1951: van Hoorn G., *Choes and Anthesteria*, 1951

VANHOVE 1992: Vanhove D., *Le sport dans la Grèce antique*, 1992

Vases à mémoire 1988: Landes C. - Laurens A.-F. (επιμ.), *Vases à mémoire. Les collections de céramique grecque dans le Midi de la France*, 1988

VEDDER 1985: Vedder U., *Untersuchungen zur plastischen Ausstattung attischer Grabanlagen des 4. Jhs v.Chr.*, 1985

Veder Greco 1988: Franchi dell'Orto L. - Franchi R. (επιμ.), *Veder Greco. Le necropoli di Agrigento*, Rome 1988

VÉRILHAC - VIAL 1998: Vérilhac A.M. - Vial C., *Le mariage grec*, *BCH* Suppl. 32, 1998

VERMEULE - COMSTOCK 1972: Vermeule C. - Comstock M., *Greek, Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts Boston*, Greenwich 1972

VEYNE κ.ά. 1998: Veyne P. - Lissarrague Fr. - Frontisi-Doucroux Fr., *Les mystères du Gynécée*, Paris 1998

VIALE 1921/22: Viale V., Il portico detto di Eumene, *ASAtene* IV/V (1921/22) 13-32

VIAN 1951: Vian F., *Répertoire des Gigantomachies figurées dans l'art grec et romain*, Paris 1951

VICKERS 1984: Vickers M., The Influence of Exotic Materials on Attic White-Ground Pottery, στο H.A.G. Brijder (επιμ.), *Ancient Greek and Related*

Pottery. Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam, April 1984, Amsterdam 1984, 12-15

VIDAL-NAQUET 1983: Vidal-Naquet P., *Ο μαύρος κυνηγός*, Αθήνα 1983

VIERNEISEL 1961: Vierneisel K., Neue Tonfiguren aus dem Heraion von Samos, *AM* 76 (1961) 25-59

VIERNEISEL 1978: Vierneisel K. (επιμ.), *Römisches im Antikenmuseum*, Berlin 1978

VOGEIKOFF 1994: Vogeikoff N., *Hellenistic Pottery from the South Slope of the Athenian Acropolis* (διδ. διατρ., Bryn Mawr College), 1994

VOIGTLÄNDER 1982: Voigtländer W., Funde aus der Insula westlich des Bouleuterion in Milet, *IstMitt* 32 (1982) 30-173

VOLLENWEIDER 1979: Vollenweider M.L., *Catalogue raisonnée des sceaux, cylindres, intailles et camées*, II, 1976-1979

VOLLENWEIDER 1984: Vollenweider M.L., *Deliciae Leonis. Antike geschnittene Steine und Ringe aus einer Privatsammlung*, 1984

VON BISSING 1936-37: von Bissing F.W., Sul tipo di sistri trovati nel Tervere, *BSA* 9 (1936-37) 211-224

VON BOTHMER 1957: von Bothmer D., *Amazons in Greek Art*, Oxford 1957

VON MOOCK 1998: von Moock D., *Die figürlichen Grabstelen Attikas in der Kaiserzeit*, 1998

VON SCHNEIDER 1892: von Schneider R., Neuere Erwerbungen der Antiken Sammlung des Österreichischen Kaiserhauses in Wien, *JdI* 1892, 170-174

VORBERG 1988: Vorberg G., *Glossarium eroticum*, Main 1988

VORSTER 1983: Vorster C., *Griechische Kinderstatuen*, Köln 1983

WALDHAUER 1914: Waldhauer O., *Kaiserlichte Hermitage. Die antiken Tonlampen*, St. Petersburg 1914

WALKER - BIERBRIER 1997: Walker S. - Bierbrier M., *Ancient Faces. Mummy Portraits from Roman Egypt. Catalogue of Roman Portrait in the British Museum*, IV, 1997

WALLENSTEIN 1971: Wallenstein K., *Korinthische Plastik des 7. und 6. Jhs v.Chr.*, Bonn 1971

WALTER-KARYDI 1987: Walter-Karydi E., *Die äginetische Bildhauerschule, Werke und schriftliche Quellen, Alt-Ägina* II.2, Mainz am Rhein 1987

WALTER-KARYDI 1997: Walter-Karydi E., Aigina versus Athens? The Case of the Protoattic Pottery on Aigina, στο *APP* 1997, 385-394

WALTERS 1899: Walters H., *Catalogue of the Bronzes, Greek, Roman and Etruscan, in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, London, The Trustees, 1899

WALTERS 1979: Walters E., Two Attic Grave Reliefs of the Roman Period, *AAA* XII (1979) 212-221

WALTERS 1988: Walters E., *Attic Grave Reliefs that Represent Women in the Dress of Isis, Hesperia* Suppl. 22, 1988

WARDEN 1990: Warden P.G., The Small Finds, στο D. White (επιμ.), *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene, Libya. Final Reports* IV, Philadelphia 1990

WEDDE 1999: Wedde M., Decked Vessels in Early Greek Ship Architecture, στο *Tropis* V, 1999

WEHGARTNER 1983: Wehgartner I., *Attisch weissgrundige Keramik*, Mainz 1983

WEHGARTNER 1989: Wehgartner I., Man Leaning on his Stick. Zu Bild und Inschrift eines attischen Salbgefäß, *Würzburg (N.F.)* 15 (1989) 223-231

WEINBERG 1949: Weinberg S.S., Investigations at Corinth 1947-1948, *Hesperia* 18 (1949) 148-157

WHITE 1963: White D., Survey of Millstones from Morgantina, *AJA* 67 (1963) 199-206

WHITEHEAD 1986: Whitehead D., *The Demes of Attica 508-250 B.C. A Political and Social Study*, 1986

WHITLEY 1994: Whitley J., Protoattic Pottery: A Contextual Approach, στο I. Morris (επιμ.), *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*, Cambridge 1994, 51-70

WIEGAND - SCHRADER 1904: Wiegand T. - Schrader H., *Priene*, Berlin 1904

WILLEMSEN 1977: Willemsen F., Zu den Lakedämoniergräbern im Kerameikos, *AM* 92 (1977) 117-157

WILLERS 1967: Willers D., Zum Hermes Propylaios des Alkamenes, *JdI* 82 (1967) 37 κ.ε.

WILLERS 1975: Willers D., *Hekate Epipyrgidia, AM* Bh. 4, 1975

WILLIAMS 1958: Williams R.T., Greek Ships on Two Levels, *JHS* 88 (1958) 121 κ.ε.

WILLIAMS 1978: Williams E.R., Figurine Vases from the Athenian Agora, *Hesperia* 47 (1978) 379-401

WILLIAMS 1982: Williams C., Zeus and Other Deities. Notes on Two Archaistic Piers, *Hesperia* Suppl. XX, 1982, 175-181

WILLIAMS 1991: Williams D., *The Drawing of the Human Figure on Early Red-Figure Vases, New Perspectives in Early Greek Art*, Studies in the History of Art, 32 (επιμ. D. Buitron-Oliver), Washington 1991

WINTER 1903: Winter F., *Die antiken Terrakotten III 1:2 Die Typen der figürlichen Terrakotten*. I-II, 1903

WITT 1971: Witt R.E., *Isis in the Graeco-Roman World*, 1971

WOOLEY 1938: Wooley C., Excavation at Al Mina, Suedia II, *JHS* 58 (1938) 133-170

WOYSH-MEAUTIS 1982: Woysh-Meautis D., *La représentation des animaux*, 1982

WREDE 1985: Wrede H., *Die antike Herme, Trierer Beiträge zur Altertumskunde* I, Mainz am Rhein 1985

WRIGHT 1982: Wright J.C., Excavations at Tsoungiza (Archaia Nemea) 1981, *Hesperia* 51 (1982) 375-397

YADIN 1963: Yadin Y., *Finds from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters*, Jerusalem 1963

YADIN 1972: Yadin Y., *Bar Kokhba*, Jerusalem 1972

YOUNG 1938: Young R.S., Pottery from a 7th Century Well, *Hesperia* 7 (1938) 414 κ.ε.

YOUNG 1939: Young R.S., *Late Geometric Graves and a Seventh Century Well, Hesperia* Suppl. II, 1939

YOUNG 1942: Young R.S., Graves from the Phaleron Cemetery, *AJA* 46 (1942) 23-57

YOUNG 1951: Young R.S., Sepulture Intra Urbem, *Hesperia* 20 (1951) 67-134

YOUNG 1956: Young J.H., Roads in South Attica, *Antiquity* 30 (1956) 94-97

ZAPHIROPOULOU 1973: Zaphiropoulou F., Vases et autres objets de marbre de Rhenée, *BCH* Suppl. I, 1973, 601-636

ZILLER 1877: Ziller E., Untersuchungen über die antiken Wasserleitungen Athens, *AM* 2 (1877) 107-131

ZIMMER 1987: Zimmer G., *Spiegel im Antikenmuseum*, Berlin 1987

ZIMMERMANN 1998: Zimmermann N., Beziehungen zwischen Ton und Metallgefäßen spätklassischer und frühhellenistischer Zeit, *Internationale Archäologia* 20 (1998)

ZLOTOGORSKA 1997: Zlotogorska M., *Darstellungen von Hunden auf griechischen Grabreliefs*, 1997

ZOROGLU 1999: Zoroglu L., Zwei Lekythoi des Klügmann-Malers aus Kelenderis, *AA* 1999, 141-145

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Γ' ΕΠΚΑ, Α' ΕΠΚΑ, DAI Αθηνών σ. 266-267, ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ Α.Ε. σ. 27, 148

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ: ΠΑΝΟΣ ΣΤΑΜΑΤΑΣ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: ΕΛΕΝΗ ΒΑΛΜΑ

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ ΧΡΩΜΑΤΩΝ: SELECTOR

ΜΟΝΤΑΖ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λ. ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ ΑΒΕΕ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Γ. ΜΟΥΤΣΗΣ

ΧΑΡΤΙ: ZANDERS 135 gr. MEGA GLOSS